Nils Rodén

HERRNHUTISKA OCH NYEVANGELISKA VÄCKELSERÖRELSER

I LINKÖPINGS STIFT INTILL 1856

STOCKHOLM
SVENSKA KYRKANS DIAKONISTYRELSES
BOKFÖRLAG

1941

HERRNHUTISKA OCH NYEVANGELISKA VÄCKELSERÖRELSER

I LINKÖPINGS STIFT INTILL 1856

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV HÖGVÖRDIGA OCH VITTBERÖMDA TEOLOGISKA FAKULTETEN I UPPSALA FÖR VINNANDE AV TEOLOGIE DOKTORSGRAD OFFENTLIGEN FÖRSVARAS LÖRDAGEN DEN 11 OKTOBER 1941 KL. 10 F. M. Å LÄROSAL V

AV

NILS RODÉN
Teol. lic., fil. kand., V. D. M., Östg.

UPPSALA 1941
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Nils Rodén

HERRNHUTISKA OCH NYEVANGELISKA VÄCKELSERÖRELSER

I LINKÖPINGS STIFT INTILL 1856

STOCKHOLM
SVENSKA KYRKANS DIAKONISTYRELSES
BOKFÖRLAG

R. CRFV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

UPPSALA 1941
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
41122

Till min hustru

Förord.

I sitt arbete *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843* (s. 381) omtalar G. Westling de åtgärder, som de kyrkliga myndigheterna i Linköpings stift omkring år 1750 vidtogo till skydd mot den herrnhutiska åskådningen, och framhåller därefter: »Något nämnvärt insteg i stiftet vann aldrig herrnhutismen.» E. J. Ekman uppgiver visserligen, att »kyrkoherden WETTERGREN[!] i Östra Eneby» strax utanför Norrköping »var troende, en af de stilla i landet, och beskylldes för att hylla den s. k. herrnhutismen, emedan han stod i vänskapligt förhållande till Brödraförsamlingen och gärna talade om Jesu blod och sår till arma syndares frälsning», men Ekman tyckes för övrigt ej ha haft kännedom om någon av Brödraförsamlingen inom Linköpings stift bedriven verksamhet.

Då emellertid fromhetslivet bland Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens missionsvänner i Vikbolands och Hammarkinds kontrakt i Östergötland och den förkunnelse, som förekommer inom Östra Smålands missionsförening, företer stora likheter med den herrnhutiska åskådningen, syntes en undersökning av förbindelsen mellan dessa fromhetsriktningar och herrnhutismen behövlig.

Efter N. Jacobssons banbrytande arbete om herrnhutismens uppkomst har H. Pleijel fastslagit denna åskådnings betydelse för Syd-Sverige. Herrnhutismens inverkan på fromhetslivet inom övriga delar av vårt land har emellertid tidigare ej blivit föremål för någon närmare granskning. Beträffande Linköpings stift föreligger endast en uppsats av Jacobsson om läseriet i Ödeshög och Stora Åby i slutet av 1700-talet. Föreliggande avhandling vill undersöka, i vad mån herrnhutismen vann insteg i Linköpings stift under tiden fram till år 1856. Under arbetet med denna undersökning har jag påträffat förut okänt material angående den herrnhutiska verksamheten i Norrland och har i en uppsats *Herrnhutismen i Norrland* (KÅ 1938) lämnat ett bidrag till frågan om det norrländska nyläseriets uppkomst.

Vid framläggandet av denna undersökning erinrar jag mig den tacksamhetsskuld, i vilken jag står till mina forna och nuvarande

lärare i Teologiska och Filosofiska fakulteten vid Uppsala Universitet. Professor Gunnar Westin har följt min avhandling i dess olika stadier och genom värdefulla råd och vägledande anvisningar givit sitt bistånd till dess fullbordan, varför jag i främsta rummet till honom uttalar ett vördsamt och hjärtligt tack. Jag vill även framföra ett vördsamt tack till nuvarande Biskopen Tor Andræ samt Professorerna Sven Linder, K. V. Zetterstéen och H. S. Nyberg för den undervisning, jag av dem haft förmånen mottaga.

Med tacksamhet erinrar jag mig givande samtal med Intendenten vid Nordiska Museet i Stockholm, Fil. D:r Gösta Berg, Teol. D:r Bengt Sundkler och Teol. Kand. J. W. Bredberg.

Till chefer och tjänstemän vid av mig besökta bibliotek och arkiv framför jag mitt vördsamma tack för det utomordentliga tillmötesgående, som kommit mig till del. Särskilt tänker jag därvid på Riksarkivet, Kungl. Biblioteket, Vadstena landsarkiv samt Brödraförsamlingens arkiv i Herrnhut och Stockholm.

Även till Fru Gina Hazelius, Professor Folke Henschen och Ingenjör John G. Hultkrantz, samtliga i Stockholm, och till Kapten V. von Feilitzen, Linköping, vilka till mitt förfogande ställt värdefulla brevsamlingar, känner jag mig stå i stor tacksamhetsskuld.

För den värdefulla hjälp med korrekturläsning m. m., som jag erhållit genom Diakonistyrelsens förmedling, är jag synnerligen tacksam. Mitt tack riktar sig även till Herr E. Eriksson på Kungl. Biblioteket, som varit mig behjälplig vid upprättandet av käll- och litteraturförteckningen samt personregistret.

Stockholm i september 1941.

Nils Rodén.

INNEHÅLL.

Sid.

Källor och litteratur XI

Inledning.

Det religiösa läget i Linköpings stift vid mitten av 1700-talet 1

1. *Det kyrkliga livet: Ortodoxi. Gammalpietism* 1

2. *Den radikala pietismen* 6

I. *Den radikala pietismens uppkomst* 6
Radikalpietismens spridning bland östgötar bosatta i hu-vudstaden 8. Radikalpietismens utbredning i vårt land i slutet av 1730-talet 15.

II. *Radikalpietismen i Linköpings stift till 1741* 17
Radikalpietismens första framträdande i Linköpings stift. Augustin Long 17. Jonas och Nils Björkmark 19. Radikal-pietismen i Norrköping 20. Radikalpietismen i Linköping. Anders Almqvist 29. Magdalena Charlotta Cederberg, född Clerck 29.

III. *Radikalpietismen i Linköpings stift 1741—1760-talet* 34
Radikalpietismen i Linköpings stift 1741—1745 34. För-bindelsen mellan radikalpietisterna i Linköpings stift och Erikssönernas samfund 36. Förhören med A. Almqvist, Jonas Granbeck, Olaus Ekeroth och Gabriel Lunderberg 41. Christina Swanhals 47. Hans Hansson Swanhals 50. Elisabeth Isacs-dotter 54.

Kap. I. Herrnhutismens uppkomst och utveckling i Linköpings stift från mitten av 1700-talet till omkring 1815 58

1. *Herrnhutismen i Linköpings stift intill biskop Uno von Troils tid (1747—1780)* 58

A. *Herrnhutismen vinner insteg i Västervik och kring-liggande landsbygd år 1747. Alexander Holmquist, Thore Odhelius och Jonas Björkmark* 60

Sid.

B. *Skrivelsen från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t av den 15 mars 1749 angående herrnhutismen* .. 65

C. *Herrnhutismen i Linköpings stift under 1750- och 1760-talen* 78

Det herrnhutiska brevet till kyrkoherden i Mörlunda J. Tranberg 78. Herrnhutiska kretsar i Norrköping och Västervik 79. Medlemmar i Stockholmsförsamlingen från Linköpings stift 80.

D. *Herrnhutismen i Linköpings stift under 1770-talet* .. 82

Linköpings domkapitel anklagar Swartziska friskolan i Norrköping för att vara en herrnhutisk anstalt 82. Herrnhutismen vinner ökat insteg i Linköpings stift under 1770-talet 85. Stephan Nerenius, Claudius Johannis Eek 86.

2. *Herrnhutismen i Linköpings stift under upplysningstiden (1780—1815)* 92

A. *Herrnhutismen i Linköpings stift från 1780 till sekelskiftet* 92

Upplysningsidéernas insteg i Linköpings stift 92. Fredrik Wilhelm Leijonancker 97. Adolph Stens resor i Linköpings stift 1782—1787 och vistelse i Norrköping 1787—1793. Den herrnhutiska verksamhetens utveckling på de olika platserna i stiftet fram till 1800 104.

B. *Herrnhutismen i Linköpings stift i början av 1800-talet (1800—1815)* 153

Upplysningsidéernas fortsatta utbredande inom Linköpings stift. De kyrkliga myndigheterna och de herrnhutiska kretsarna 153. Förbindelserna mellan Brödraförsamlingen i Stockholm och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1800—1804 samt verksamhetens utveckling inom dessa kretsar under samma tid 157. H. Chr. Hansens verksamhet i Linköpings stift 1804—1805 179. Helena Sophia Ekbloms verksamhet. Jonas Rolin. J. F. Jung-Stillings inflytande på herrnhutismen i Linköpings stift. E. F. von Saltza 192. F. Chr. Wunderlings resa i Östergötland 1813 200.

Kap. II. Evangeliska sällskapet och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1809—omkring 1850 203

Evangeliska sällskapets stiftande och fördelningen av provinserna 203. Ledamöter från Linköpings stift 1809 207. Evangeliska sällskapets verksamhet under de första åren 210. Evangeliska sällskapets verksamhet i Linköpings stift 1810—1812 212. Fortsatt verksamhet för Evangeliska sällskapet 1813—1820 231. Verksamheten från omkring 1820 241.

Sid.

Kap. III. Johan Wætterdahls verksamhet efter flyttningen till Östra Eneby 1825—1847 250

J. Wætterdahls verksamhet under vistelsen i Stockholm 1804—1825 250. Wætterdahls förbindelse med den herrnhutiska kretsen i Stockholm efter flyttningen till Ö. Eneby 255. Wætterdahls försök att vinna Wieselgren för den herrnhutiska åskådningen 257. Wætterdahls ställning till Henric Schartau 261. Wætterdahl och swedenborgianismen 262. Jonas Janzons verksamhet 1825—1843 265. Wætterdahls verksamhet i Ö. Eneby 275. Wætterdahls verksamhet bland prästerna i Linköpings stift 280. Wætterdahls ställning till 1840-talets olika strävanden på det religiösa området 284.

Kap. IV. Nykterhetssaken i Linköpings stift 1830—1855 288

Dryckenskapens utbredning i vårt land i början av 1800-talet med särskild hänsyn tagen till Linköpings stift 288. Nykterhetssakens genombrott i vårt land 290. Nykterhetssaken i Linköpings stift 1830—1836 292. Bildandet av Svenska nykterhetssällskapet 1837 300. Nykterhetssaken i Linköpings stift 1837—1843 301. Nykterhetsmötet i Linköping 1843 326. Nykterhetsverksamhetens fortsatta framgång i Linköpings stift 1843—1848 332. Nykterhetsverksamhetens successiva tillbakagång i Linköpings stift 1848—1855 348.

Kap. V. Missionssaken och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1835—1856 353

1. *Verksamheten till förmån för Svenska missionssällskapet 1835—1845* 353
2. *Lunds missionssällskap och de evangeliska kretsarna i Linköpings stift 1845—1855* 373
3. *Verksamheten till förmån för Svenska missionssällskapet 1846—1856* 382

Kap. VI. Den rosenianska väckelsen i Linköpings stift 390

1. *C. O. Rosenius' inre utveckling och första verksamhetstid till G. Scotts avresa från Sverige 1842* 390
2. *Spridningen av Missions-Tidning och Pietisten i Linköpings stift till mitten av 1840-talet* 393
3. *Den rosenianska väckelsens utbredning inom de olika delarna av Linköpings stift från mitten av 1840-talet till 1856* 395

Norrköping med omnejd 395. P. C:son Hanner 406. Bergslags kontrakt i norra Östergötland. Anders Nilsson, J.

Sid.

P. Nyrén och L. M. Larsson 420. Motala 435. Linköping 437. Boxholms bruk 439. De södra delarna av Linköpings stift 440. Flisby och N. Solberga 440. Aspelands kontrakt 441. B. Nylander 443. J. Fast och J. Enström 444. J. Janzon 446. P. A. Ahlberg 447. Adolphe Stackelberg på Stensnäs 450. Västervik med omnejd 456. S. A. Hermelin på Gripenberg och hans medarbetare i den evangeliska verksamheten: J. Petersson, J. Danielsson och Hj. Hazelius 458.

Kap. VII. Baptismen i Linköpings stift 1853—1856 482

Baptismen vinner insteg i Norrköping. Å. Åkerlund 482. Baptistiska idéer vinna insteg i Bergslags kontrakt 485. P. F. Hejdenbergs besök i Bergslags kontrakt den 24 juli t. o. m. den 6 augusti 1854 491. Hejdenbergs besök i Norrköping den 7 t. o. m. den 12 augusti 1854 499. Baptismen i Bergslags kontrakt från Hejdenbergs avresa den 7 augusti 1854 till 1856 502. Baptismen i Norrköping från Hejdenbergs avresa den 12 augusti 1854 till 1856 530.

Sammanfattning 549

Personförteckning 555

Källor och litteratur.

A. Källor.

I. Otryckta källor.

a. Offentliga arkiv och bibliotek.

Stockholm.

Riksarkivet (RA).

Kommissionen ang. kyrkoherden Erik Tollstadius såsom anhängare af Dippels lära 1729.

Rådsprotokoll. B I: 115. Rådsprotokoll i justitieärenden $^{13}/_{7}$ 1763.

Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751 angående herrnhutismen.

Utslagshandling $^{13}/_{7}$ 1763 angående Elisabeth Isacsdotter i Solvarv.

Justitiekanslersämbetets arkiv.

E II a. Inkomna skrivelser. Kgl remisser. Huvudserie. 1853: 185; 1854: 236; 1855: 404.

E Vc. Åtskilliga handlingar. Särskilda mål. Förseglade handlingar. Skrivelse från Hans Hansson Swanhals till Kungl. Maj:t och rikets ständer $^{5}/_{9}$ 1765.

Registratur 1854, 1855, 1860.

Nedre Justitierevisionens arkiv.

Protokoll 1750, 1751, 1765.

Registratur 1765.

Kanslikollegiets arkiv.

A II. Protokoll 1747.

B II. Koncept till utgående skrivelser 1767, sept.—dec.

E XII: 6. Inkomna skrivelser från Linköpings konsistorium 1700—1800. N:r 611, 693.

Prästeståndets arkiv.

A 20, 23, 26. Protokoll 1742—43, 1755—56, 1765—1766.

F 52. Prästeståndets brev och koncept 1751—1752.

F 79. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—1766.

Riksarkivets Östermalmsavdelning (RA).

Evangeliska sällskapets arkiv (ESA).

Protokoll och handlingar 1809—1826.

Brev till kommitén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811.

Brev och handlingar hörande till arkivet 1810—1811, 1812.

Medicinalstyrelsens arkiv.
Provinsialläkares årsberättelser 1846, 1851, 1855.
Svenska bibelsällskapets arkiv.
Brittiska och utländska bibelsällskapets protokoll och handlingar 1842.

Kungliga Biblioteket (KB).
A 1010. Samling af Bref och Handlingar rörande Brödra församlingen.
Ep 7. Brev till C. C. Gjörwell 1783, 1787.
A. Hildebrand, Clerus Holmiensis.
Svenska Missionssällskapets deposition.
Protokoller 1835—42, 1842—46, 1846—49, 1849—52, 1852—56 (SMS Prot.).
Verificationer till Svenska Missions-Sällskapets Räkning 1835—39, 1839—43, 1843—46, 1846—49, 1849—53, 1854 (SMSVer).

Stockholms Stads Arkiv (SSA).
Stockholms konsistorii protokoll 1729, 1731, 1732.
Acta Consistorii Holmiensis pro anno 1736.
C. G. Lychou, Register till boupptеckningar 1701—1750.
Adolf Fredriks förs. kyrkoarkiv.
B II a 1/4. Afflyttningslängd 1839—1844.

Uppsala.

Universitetsbiblioteket (UUB).
X 399. J. H. Lidéns resedagbok.

Linköping.

Stifts- och landsbiblioteket (SLBL).
B 40. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738.
Br 10: 16. Brev från Jacob Clerck till Eric Benzelius d. y.
Brev till J. A. Lindblom 1801—1802.
Hösterumsarkivet.
16. Brev till C. Ekenstam från P. G. Ahnfelt, J. F. Arvedson, J. M. Björklund; Brev från C. Ekenstam till J. F. Arvedson (avskrift).
17. Brev till C. Ekenstam från O. Carlheim Gyllenskiöld.
18. Brev till C. Ekenstam från Gustaf Eriksson.
19. Brev till C. Ekenstam från A. Hagert, A. Hazelius, Hj. Hazelius, J. J. Hedrén, N. Häger.
20. Brev till C. Ekenstam från J. O. Lagberg.
21. Brev till C. Ekenstam från H. Mörner.
23. Brev till C. Ekenstam från N. Westergren, J. Wætterdahl, P. Wieselgren, A. Ahl, J. Östberg.
81. Manuskript och andra skrivelser i nykterhetsfrågan av major C. Ekenstam.
Skrivelse till C. Ekenstam från Stockholms Nykterhets Förenings Direktion 16/5 1832.
Utdrag ur Protocollet vid Linköpings Stifts Nykterhets Förenings allmänna årsmöte i Ekeby d. 26 juni 1849.
Skrivelse till C. Ekenstam från SNS:s direktion 31/1 1844.

Vadstena.

Landsarkivet (VLA).

Linköpings domkapitels arkiv (LDA).

A I. Protokoll. 1732—1733, 1738—1739, 1740, 1741—1742, 1747—1748, 1749—1750, 1752, 1755, 1756, 1758, 1759, 1760—1761, 1762, 1763—1764, 1774, 1775—1776, 1827—1829, 1835—1838, 1853—1856.

B I. Koncept till utgående skrivelser (Copiebok, Conceptbok eller Brefbok). 1738—1739, 1740, 1747—1748, 1756—1757, 1774—1775, 1831—1836, 1852—1858.

E I: 14. Kongl. Bref och Resolutioner 1766—1780.

E III. Akter 1736. Brev från Eric Alstrin till Eric Benzelius d. y.

Akter $^{29}/_{3}$, $^{1}/_{4}$, $^{4}/_{10}$, $^{22}/_{12}$ 1854.

Östergötlands länstyrelses arkiv. Landskansliet (ÖLA).

Protokoll 1854, 1855.

Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. 1854, 1855.

Diverse eller Publika Bref m. m. 1854, 1855.

Brevdiarium 1854, 1855.

Västerviks stads arkiv.

A I: 42. Västerviks stads dombok 1748.

E II: 42. Inkomna skrivelser 1748.

F II: 57. Inneliggande handlingar 1748.

Södra Vedbo häradsrätts arkiv.

F VI. Bouppteckningar 1830—1831.

Hällestads kyrkoarkiv.

A I: 19. Husförhörs- och kommunionlängd för södra skaten 1825—1832.

K IV: 1. Protokoll fört vid Skolstyrelsens sammanträde d. 31 Augusti 1856.

Motala kyrkoarkiv.

A I: 12. Husförhörs- och kommunionlängd 1834—1840.

B III. Flyttningslängd 1843—1860.

Norra Solberga kyrkoarkiv.

K I: 3. Sockenstämmoprotokoll 1823.

Norrköping. S:t Olai kyrkoarkiv.

C VIII. Dödbok 1822.

K III: 4. Kyrkorådsprotokoll 1833—1867.

Risinge kyrkoarkiv.

A I: 17. Husförhörs- och kommunionlängd 1835—1840.

Stora Aby kyrkoarkiv.

K I: 1. Biskopsvisitation $^{26}/_{1}$ 1783.

Svanshals kyrkoarkiv.

B I. Flyttningslängd 1818—1860.

Säby kyrkoarkiv.

A I: 13 b. Husförhörslängd 1850—1854.

A I: 14 b. Husförhörslängd 1855—1860.

B I. Flyttningslängd 1816—1859.

K I: 6. Sockenstämmoprotokoll 1853—1854.

Tjällmo kyrkoarkiv.

K I: 4. Sockenstämmoprotokoll 1840.

Västerlösa kyrkoarkiv.
B I. Flyttningslängd 1834—1860.
Östra Eneby kyrkoarkiv.
A I: 15. Husförhörsbok samt In- och utflyttnings-Bok. Börjad hösten 1847.
Östra Tollstads kyrkoarkiv.
B I. Flyttningslängd 1818—1860.

Göteborg.

Stadsbiblioteket (GSB).
Brev till J. Wætterdahl från H. Nordgren, A. Rosenius, E. P. Selahn och O. Stålberg.
Brev till P. Wieselgren från J. Janzon, G. Mörner, J. Sandell, J. Ternström och J. Wætterdahl.

Jönköping.

Göta Hovrätts Arkiv (GHA).
Civilprotokoll för maj månad 1763.
Civilprotokoll för september månad 1775.
Civilmål för oktober månad 1775.
Protokoll 1861.
Advokatfiskalembetets registratur 1859 (AFE:s reg.).
Brottmålsutslag 1855, 1856, 1861.

Västerås.

Domkapitlets Arkiv (VDA).
A I. Västerås domkapitels protokoll 1736, 1737, 1739—1744, 1852.

Hällestad.

Hällestads Kyrkoarkiv.
F I. Dödboken 1884.

Norrköping.

Bråbygdens och Finspångaläns Domsagas Arkiv (BFDA).
Bouppteckningar vid Finspånga läns hösteting 1852.

Hällestads och Tjällmo häradsrätts arkiv (HTHA).
Domböcker 1853, 1854 och 1855; 1856—1857.

Tjällmo.

Tjällmo Kyrkoarkiv.
Husförhörsbok 1861—1868.
Husförhörsbok 1869—1876.

b. Enskilda arkiv.

Hamburg.

Archiv der Baptistengemeinde.
Das alte Taufbuch der Baptistengemeinde.

Helsingfors.

Prostinnan Valma Heikinheimo.
Brev från C. O. Rosenius till Anna Charlotta Hedström.

Herrnhut.

Archiv der Brüder-Unität (ABUH).
Protocoll der Aeltesten-Conferenze der Unität 1802—1805 (UÄC).
Gemein-Nachrichten 1800—1804: Brev från J. H. de Rogier, G. Engström, J. Wætterdahl och O. J. Sundelin.
Gemein-Nachrichten 1840, 1841, 1844, 1845: Brev från J. Wætterdahl.
R 18 A 27 b.
8. Brev från G. Engström, O. J. Sundelin och J. Wætterdahl.
9. Brev från O. J. Sundelin och J. Wætterdahl.
10. Brev från O. J. Sundelin och J. Wætterdahl.
11—17. Brev från J. Wætterdahl.
R 19 F a 1.
O. Gren, Catalogus »eines verborgenen Seminarii von erweckten Studenten» (omkring 1745).
A. Gradins skrivelse till Herrnhut $^{7}/_{9}$ 1750.
R 19 F a 8.
15. Adm. Leyonankers Relation von Seiner Unterredung mit dem Könige von Schweden $^{21}/_{9}$ 1791.
R 19 F a 9.
Diaria von Stockholm 1769, 1772, 1788, 1789.
Diaria von Stockholm von Sept. 1790—Sept. 1791.
Bericht von der Evangelische Brüder Societät in Stockholm vom Jahr 1794.
Bericht von Stockholm vom 12 Sept. 1796 bis April 1797.
Bericht von Stockholm vom Jahr 1798.
Diarium der Brüder Societät in Stockholm von Januar bis Juli 1799.
Diarium der Brüder Societät in Stockholm. Vom Julii bis Ende des Jahres 1799.
Diarium der Brüder-Societät in Stockholm vom Jahr 1800.
Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801.
Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803.
Diarium der Brüder Societät in Stockholm von den Jahren 1804 und 1805 eingesandt im April 1806.
Bericht von der Brr. Societät in Stockholm von dem Jahre 1806.
Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1807.
Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von den Jahren 1808 und 1809.

Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm vom März 1811 bis August 1814.
Bericht der Brüder Societät in Stockholm vom Jahre 1825.
Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm von den Jahren 1826, 1827 und 1828.
Einige Nachrichten von der Brüder-Societät in Stockholm. 1848.
Auszug aus den Memorabilien der Societät in Stockholm v. J. 1849.
Einige Nachrichten von Stockholm vom Jahr 1850.
Memorabilien der Brüder Societät in Stockholm vom Jahre 1852.
Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm vom Jahr 1853.

R 19 F a 10.
A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping.
Brev från F. W. Leijonancker till A. G. Spangenberg.

R 19 F a 11.
Diarium von Adolph Stein aus Schweden (resa till Väst- och Östergötland samt Skåne 1782).

R 19 F a 13.
2. A. Sten, Reise nach Åbo 1782.
3. Brev från A. Sten $^{5}/_{11}$ 1782 till Gregor.
4. Brev från A. Sten $^{20}/_{8}$ 1779 till Gregor.
5. A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt. Ao. 1784.
6. A. Sten, Kurze Bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster- und Öster Båtten nach Åbo und Stockholm zurück [1786].
7. A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg [1786].
8. Bericht der Geschw. Stäblins von ihrer Besuchreise unter unsern ausw. Geschw. und Freunden in Södermanland und Ost Gothland.
9. H. Chr. Hansen, Reise Diarium von Chr[istians] feld bis Åbo in Finland [1793].
10. H. Chr. Hansen, Bericht von meinen Besuchen in Finland vom Merz bis September 1798.
11. H. Chr. Hansen, Diarium von einer Besuchs-Reise in Finland, vom 18. Juni bis zum 11. Sept. 1801.
12. Brev från H. Chr. Hansen till Hübner $^{26}/_{4}$ 1804.
13. Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{9}$ 1804.
14. Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804.
15. Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{18}/_{1}$ 1805.
16. Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805.
17. Brev från H. Chr. Hansen $^{7}/_{11}$ 1805.

R 19 F a 14.
a. Brev från F. W. Leijonancker till P. E. Layritz.
b. Brev från Zacharias Björkners.
c. Brev från J. Wætterdahl.

R 19 F Cat.
P. Werving, Verzeichnis der Orte, wo die Geschwister in Schweden wohnhaft sind, nebst der Anzahl derselben.

London.

Archives of London Missionary Society (ALMS).

Protocoll 1799.

June 1799. Translation of the answer to Revd. Mr. Sundelin, Norkoping, Sweden.

Directors letter 11. Översättning av brev från L. Chr. Retzius, Storeberg, $^{12}/_{11}$ 1798 till LMS.

Extract out of a letter from Mr Jonas Kiellberg, a pious merchant in Gothenburg, in Sweden, addressed to the Revd. Ch. Steinkopff who sent him the last address of the L. Miss. Society.

Archives of the British and Foreign Bible Society (ABFBS).

Minutes of Committes No 3. 1807—1808.

Minutes of Committes No 4. 1810.

Minutes of Committes 1813—1816, 1820, 1821.

Correspondence inwards 1813—1816, 1820, 1821.

Stockholm.

Evangeliska Brödraförsamlingens i Stockholm Arkiv (EvBSA).

12. Amtliche Briefe 1760—1805 m. m. Brev från J. H. Lidén till C. G. Nordin $^{20}/_{9}$ 1787 (avskrift).

93. Levnadslopp över syskon tillhörande Stockholmssocieteten samt förteckning över de i Stockholmssocieteten anställda bröder och systrar från 1760.
Adolf Sten, Gehilfe Ikes Reiseprediger 1768—1783.
Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse Om Sin och några andra Syskons Wäckelse och Benådande, På anmodan af Henne meddelt (avskrift).

94. Levnadslopp över syskon tillhörande Stockholmssocieteten: Hebbla Christina Leijonanckers levnadsteckning.

124. Predigten: Predikoutkast av E. P. Giers.

131. Christina Charlotta Hjärnes brevväxling 1758—1802.

132. Protokoller över onsdagskonferenser för Stockholmssocieteten 1787—1868.

141. Personkatalog 1760—1869:
Catalog öfver Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet.
Förteckning öfver Cörerna deras sammankomster kärleksmåltider upptagningar i Societeten samt föreläsningar ur G. N. m. m. 1775—1779. C. G. Ikes tid.
Catalog öfver Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet.
Catalog der Societet in Stockholm 1806.

146. Åtskilliga berättelser till Evang. Brödraförsamlingens historia.
Abraham Johan Kocks skrivelse av år 1800 angående väckelserna uti Stora Åby och Ödeshögs församlingar i Östergötland.

Berättelser och Levnadslopp 1803—1806: 8. Broder Adolph Stens Lefnads Lopp, som i Neusalz saligt afsomnade den 23 maji 1810.

Brev från C. G. Zethraeus till C. J. Eek $^{6}/_{11}$ 1778 (avskrift).

Rörande Contre Amiralen Leijonancker. Papiere betr. Conter Admiral Leyonancker 1755—1801.

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Arkiv (EFSA).
Protokoll 1856, 1859, 1869.
Kolportörsbok 1, 2.
Kgl Maj:ts resolution $^{19}/_{7}$ 1850.
Brev från: A. J. Edenholm, P. J. Emanuelsson, J. Enström, J. Fast, P. C:son Hanner, Hj. Hazelius, S. A. Hermelin, L. M. Larsson, A. Nilsson, A. Stackelberg.

Svenska Sällskapets för Nykterhet och Folkuppfostran Arkiv (SSNFA).
Svenska Nykterhets Sällskapets Protocoller 1837—1855 (SNS Prot.).
Svenska Nykterhets Sällskapets handlingar 1837—1840, 1840—1841, 1841—1842, 1842—1843, 1843—1844, 1844—1845, 1845—1846, 1846—1847, 1847—1849, 1849—1851, 1851—1852, 1852—1853, 1853—1855, 1855—1861. (SNS Handlingar.)
Brefconcept 1837—1840.

Betelseminariets Arkiv (BA).
Brev från: C. M. Carlander, C. J. Dahlgren och A. J. Gahm.

Fru Gina Hazelius.
Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius.

Professor Folke Henschen.
Brev till L. W. Henschen från: O. Ahnfelt, P. C:son Hanner, C. O. Rosenius och W. Rudin.

Ingenjör John G. Hultkrantz.
Brev från Johan Danielsson, Claes Adolf Hultkrantz och Christina Carolina Johansdotter.

Hos författaren.
Anders Nilssonska samlingen.
A. Andersson, Små drag ur Smått och Stort från de förledna dagar. I—V (S, I, S, II, S, III, S, IV, S, V).
A. Andersson, Barndomshem och barndomsminnen.
Brev till Anders Nilsson från: P. F. Hejdenberg och A. Åkerlund.
Brev till Anders Andersson från J. Neander.
Brev från läsarna i Dalarna (i avskrifter, vilka cirkulerat bland läsarna i norra Östergötland).
J. Neander, Kyrkoherden J. Neanders stamträd.
Malm-Fogelqvistska samlingen.[1]
Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman och C. Th. Malm.
Brev från J. Swartz till C. Th. Malm (avskrift).
Brev från N. Telander till C. Th. Malm (avskrift).
Brev från Adéle Stackelberg till Mathilda Malm.

[1] Breven från C. O. Rosenius komma senare att publiceras i KÅ, varefter hela samlingen återsändes till fröken Ingrid Fogelqvist, Norrköping.

Diverse personliga handlingar rör. C. Th. Malm (avskrift):
Elevbevis $^{16}/_{11}$ 1837, $^{13}/_{12}$ 1838.
Skrivelse till Magistraten i Norrköping $^{28}/_{1}$ 1839.
Respass $^{13}/_{3}$ 1839.
Prästbetyg $^{22}/_{10}$ 1842.
Utdrag ur protokoll $^{16}/_{8}$ 1842.
P. C:son Hanner, Predikan på 2. Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 49.
P. C:son Hanner, Predikan på 2. Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 50.

Linköping.

Kapten V. von Feilitzen.
Von Feilitzenska samlingen:
Brev till Charlotta von Feilitzen från: Helena Ekblom, J. Rolin, E. F. von Saltza, C. A. L. Stackelberg och A. Sten.
Mormor Charlotta (avskrift).
S. Kindborg, Afskrift, af en Minnesskrift.

Uppsala.

Svenska Missionsstyrelsens Arkiv.
B. Sundklers arbetstabeller till Svenska Missionssällskapet 1835—1876.

II. Tryckta källor.

Acta Historico-Ecclesiastica. X. Weimar 1746.
Ahnfelt, O., Andeliga Sånger. 1—3. Upsala 1850—1853.
——, Melodierna i Sifferskrift till »Andeliga Sånger». Hft. 1. 2. uppl. Sthm 1851.
Atterbom, P. A., Atterboms bref till sin fästmö 1823—1826. Utg. af *Hedvig Atterbom-Svenson.* Sthm 1911.
[Aurelius, N.], Grifte-Tal öfwer Prosten och Kyrkoherden uti Östra Ryd Herr Magister Johan Björner. Linköping 1802.
Baird, R., Historisk teckning af Nykterhets-Föreningarna i Nord-Amerikas Förenta Stater. Sthm 1836.
Beckman, E., Anmärkningar öfwer M. Arvid Gradins .... kringspridde skrift. Sthm 1749.
Beecher, L., Sex Predikningar om Dryckenskapslastens beskaffenhet, anledningar, kännetecken, olyckliga följder och botemedel. Norrköping 1831.
Benner, J. H., Die gegenwartige Gestalt der Herrnhuterey in ihrer Schalckheit. 1—3. Giessen 1746—48.
Berger, J. Chr., Tal wid Linköpings Nykterhets-Förenings Årssammankomst den 25 Sept. 1842. Sthm 1842.
Biblia, Thet är all then Heliga Skrift. Göteborg 1752.
Bäckström, G., Tankar i Nykterhets-Frågan, yttrade och till trycket lemnade på Linköpings Nykterhets-Sällskaps begäran, Den 6 December 1846. Linköping 1847.
Cranz, D., Alte und Neue Brüder-Historie oder kurz gefasste Geschichte der Evangelischen Brüder-Unität. Barby 1771.

Cranz, D., Historie von Grönland enthaltend die Beschreibung des Landes .... insbesondere die Geschichte der dortigen Mission der evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels. 1—[3]. Barby 1765—70.

——, Kurze, zuverlässige Nachricht von der, unter dem Namen der Böhmisch-Mährischen Brüder bekanten, Kirche Unitas Fratrum, ... von einem Ihrer Ehrnstlich Unpartheiischen Freunde heraus gegeben. [Barby] 1762.

——, Historia om Grönland. 1—[3]. Sthm 1769—70.

——, Äldre och nyare Brödra-Historien, Eller kort berättelse om Evangeliska Brödra-Uniteten. Norrköping 1772.

Cyprian, E. S., Förnuftig Warning för then Wilfarelsen, Som wore alla sätt, att tjena Gud .... lika goda. På Swenska öfwersatt .... af *E. Beckman.* Sthm 1748.

Eek, C. J., se: *Fresenius, J. P.*

Ekblom, H. S., Den andeliga striden wälment författad af Jungfru Helena Sophia Ekblom. Falun 1818.

Ekenstam, C. Th., Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk, till Ungdomens tjenst framställde. Norrköping 1842.

——, Om drankfodring, såsom ett wilkor för Husbehofsbränningens nödwändighet. Sthm 1839.

——, Om fördelen af Potatesodling i stort till utfodring. Sthm 1833.

Emanuelsson, P. J., Predikan wid Nykterhets-Mötet i Linköping den 18 Sept. 1844. Linköping 1845.

Eriksson, G., Om bränvinet och dess missbruk. Norrköping 1831.

——, Årsberättelse, afgifven till Norrköpings Måttlighets- och Nykterhets Sällskap och Förening, på dess årssammankomst d. 7 Mars 1832. Norrköping 1832.

Berättelse och Redovisning, af *Evangeliska Sällskapets* Committée för år 1809—1841. Sthm 1810—1842.

Evangeliska sällskapets traktater:

Skrifter. 1—87. Sthm 1808—36.

F[ör] R[eligionens] S[kull] 1—43. Sthm 1840—1852.

Fjellstedt, P., Biblia, Det är all den Heliga Skrift, med Förklaringar. 1—3. Gefle 1849—1853.

Flodman, J. C., Böner, hållne wid S:t Ragnhilds helsobrunn år 1853. Söderköping 1853.

[Forsell, C. G. af], Underrättelse om de i America nyligen stiftade Temperance-Societies, jemte Förslag till dylikas .... inrättande i Fäderneslandet. Sthm 1830.

Fresenius, J. Ph., Doct. Johan Philip Fresenii märkeliga berättelse om en olyckelig sons omwändelse. [Övers. av *C. J. Eek.*] Norrköping 1759.

——, Doct. Johan Philip Fresenii samwets-frågor; förswenskade .... [av *C. J. Eek*]. Norrköping 1759.

——, Twänne små tractater. [Övers. av *C. J. Eek.*] Norrköping 1759.

Gerlach, O. von, Förklaring öfwer Gamla Testamentets Heliga Skrifter. 1—5. Upsala 1846—56.

——, Förklaring öfwer Nya Testamentets Heliga Skrifter. 1—3. Upsala 1842—1844.

Giers, E. P., Bönen i Jesu namn. Sthm 1879.

Giers, E. P., Guds folks sorg och glädje. Sthm 1879.
——, Kärnan af Doct. Lutheri Lära, thet är salighetenes kunskap til wåra synders förlåtelse och frid med Gud. Sthm 1748. (Härmed sammantryckt: »Enfaldigt samtal emellan twenne personer, then ena en lagbunden siäl .... then andra en benådad siäl», och »Ytterligare samtal .... emellan .... Johannes och Thomas».)
——, Om det ena nödwändiga och sättet att winna det, till salighet. Predikan d. 11 sönd. eft. Trinit. 1761. Sthm 1811.
Gjörwell, C. Chr., Anteckningar af Carl Christopher Gjörwell om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731—1757. = Samlingar utg. för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af *Martin Weibull*. 3. 1875. 30—142.
Handlingar angående Swartziska Fri-Scholan i Norrköping. Norrköping 1775.
Handlingar wid de Swenska Baptistförsamlingarnas första Årskonferens, hållen den 13:de, 15:de och 16:de Juni 1857. Sthm 1858.
Hanner, P. C:son, Lifwet i Kyrkan. Tankar om den Swenska Kyrkans behof af en Inre Mission. Norrköping 1852. (2 uppl. s. å., 3 uppl. 1854.)
Hoffmann, C. G., Gegründete Anzeige der Herrnhuthischen Grund-Irrthümer in der Lehre von der heiligen Dreyeinigkeit, und von Christo. Wittenberg 1749.
[Hollatz, D.], Nådenes Ordning til Saligheten efter Jesu härliga evangelium. [Övers. av *J. Holmberg.*] Sthm 1742.
Hübner, J., Twå gånger twå och femtijo Utwalda Bibliska Historier utur Gamla och Nya Testamentet Ungdomen til godo sammanskrefna. Övers. af *J. N[ibelius]*. Sthm 1727.
Häggman, J. P., Tal i Evangeliska Sällskapets allmänna Sammankomst, då Första Upplagan af Bibeln med Stående Stylar framlades färdig, den 17 Martii 1812. Sthm 1815.
Janzon, J., Nykterhets-Tal hållet i Ekeby, 1849. Sthm 1850.
——, Nykterhets-Tal hållet .... År 1847. Linköping 1847.
——, Tal i Nykterhets-frågan. Skara 1846.
Johansson, S. A., Ur minnet. Skildringar och erfarenheter från den andliga brytningstiden i vårt land under midten och senare hälften af förra århundradet. Eksjö 1911.
Jung-Stilling, J. H., Andelära, framställd uti ett med Naturen, Förnuftet och Uppenbarelsen enligt Swar på den frågan: Hwad bör man tro och icke tro om Aningar, Syner och Andars Uppenbarelse. Göteborg 1812.
——, Bref till hela Westerländska Christenhetens alla Stånd och Religions Afdelningar. Sthm 1812.
——, Christna religionens seger, historiskt afhandlad, uti en allmännyttig förklaring öfwer Johannis Uppenbarelse. 1—2 + Bihang. Göteborg 1806.
——, En förmaning. Kristianstad 1814.
——, Den Gråklädde, en Folkskrift. Sthm 1817.
——, Hemsjukan. 1—5. Örebro 1815—1817.
——, Henrik Stillings Lefwerne, En sannfärdig Historia. 1—5. Sthm 1807—1809. (1—4 övers. av *Z. Björkners*, 5 av *A. L. Dahlström.*)
——, Den stora Hemligheten, förklarad. Lund 1811.
Juringius, P., se: *Less, G.*

Kalmar Nykterhets-Förenings första årsberättelse med Bilagor. Kalmar 1840.

[Knös, G.], Försök att utreda några wigtiga Frågor. Ett Tillägg till Skriften: Samtal med mig sjelf om Werlden, Menniskan och Gud. Upsala 1827.

Kumblaeus, J., se: *Walch, J. G.*

Lacander, H., Christianus anti-democritus et democritus anti-christianus, eller Christeligit Swar på then namnkunnige Bedragarens Johan Conrad Dippels Antichristiska Frågor. Göteborg 1741.

Less, G., Förklaringar öfwer Söndags-Evangelierna. På Swenska öfwersatte af *Paul Juringius*. Upsala 1782.

Lindberg, C. J., Drag ur Carl Johan Lindbergs lif. Upptecknade af honom själf. Sthm 1905.

Lindblad, J. M., Tal wid Södra Sweriges Nykterhets-föreningars allmänna årsmöte i Linköping den 5 Juli 1848. Linköping 1848.

Linköpings consistorii circulär. 1802—1837.

Berättelse om *Linköpings Nykterhets-Sällskaps* årssammankomst den 25 September 1842. Med bilagor. Linköping 1842.

Berättelse om *Linköpings stifts Bibelsällskaps* första (-åttonde) sammankomst 1819 (—1856). Linköping 1819—1856.

Lumsden, J., Sweden: Its religious state and prospects. London 1855.

Lunds Missionssällskap. Berättelse och redovisning af Missionssällskapets i Lund styrelse. 1 (1845—46)—5 (1849—50). Lund 1846—1851.

Luther, M., Evangelisk Själaspis för Hemmet. På Swenska utgifne af *A. G. Ziegert*. 1—2. Örebro 1849—51.

Lutteman, J. J., Den Christliga Klokhetens Företräde för den blott werldsliga. Norrköping 1797.

——, Tal från altaret til Hedwigs Tyska Församling i Norrköping wid deras Wal til Swensk Pastor den 19 October 1787. Norrköping 1787.

[Lynar, H. C. G. von], Wöchentliche Beyträge zur Beförderung der ächten Gottseligkeit. Leipzig 1780—1791.

——, Christeliga upmuntringar til befordran af Tro och Gudaktighet. 1—6. Sthm 1783—84.

Mallmin, G. M., Anmärkningar emot f. d. Huspredikanten J. Tybecks, år 1818 utgifna, skrift kallad: Hwad är Christelig Sanning om Gud? Sthm 1820.

——, Några slutliga Förklarings-Ord i anledning af f. d. Hus-Predikanten Joh. Tybecks emot G. M. Mallmin ställda Wederläggning. Sthm 1823.

Mathesius, J., Dokt. Martin Luther's lefwerne. På Swenska utgifwet af *A. G. Ziegert*. Örebro 1846.

Morus, S. F. N., Christliga theologien i sammandrag för framtida religionslärare. Linköping 1799.

Mörner, H., Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad. Falun 1848.

Nibelius, J., se: *Hübner, J.*

Nordenson, E. J., se: *Steger, B. St.*

Nya Skolhusets Invigning i *Norrköping* den 10 December 1801. Linköping 1802.

Stadgar för *Norrköpings Missions-Förening*. Norrköping 1851.

Nya Testamentet. Öfwersättning af *Joh. Henr. Thomander*. Örebro 1835.

Nylander, B., Ett Wäckerop till syndare af alla slag, ropadt i en Predikan på Tionde Söndagen efter Trinitatis uti Helleberga Kyrka 1838. Kalmar 1841.

Nylander, B., Predikan på Förste Söndagen i Adventet. Kalmar 1839.
Oldendorp, C. G. A., Geschichte der Mission der evangelischen Brüder. 1—2. Barby 1777.
——, C. G. A. Oldendorps historiska beskrifning öfver Evangeliska brödernas missions-arbete på Caraibiske öarne St. Thomas, St. Croix och St. Jan. 1—2. Sthm 1786—1788.
Om Läseriet och Läseriförföljelserna i Orsa. Sthm 1854.
Några *Ord* till den Swenska Allmogen om Bränwinets förderflighet, af en Menniskowän. Norrköping 1831.
[Palmqvist, P.], Små ax från Guds åkerfält af en sjuttioårig smålänning. Sthm 1886.

Prästmöteshandlingar:

Prestemötes handlingar, författade d. 7 Septembris åhr 1732.
Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 5. Septemb. år 1739.
—— then 2 julii år 1742.
—— then 6 Septemb. år 1744.
—— then 19 Septemb. år 1745.
—— then 8 Septembr. år 1748.
—— then 8 Septembr. år 1749.
—— then 5 Septembr. år 1751.
—— then 12 September år 1754.
Prästemöts-Handlingar i Linköping den 22, 23 och 24 Septemb. 1767.
Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843. 1—2. Linköping 1844.
—— i Linköping 1853. 1—2. Linköping 1854, 1853.
—— i Linköping den 20, 21 och 22 Aug. 1862. 1—2. Linköping 1863.
—— i Linköping den 14, 15 och 16 Augusti 1888. Linköping 1888.

[Reuterdahl, H.], Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Sthm 1853.
——, Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. Lund 1920.
Rhyzelius, A. O., Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af *Josef Helander*. Uppsala 1901. = Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. III: 2.
Rosén, S., Skrifter och bref. Samlade och utgifna af *E. Linderholm*. Uppsala 1910.
Rundgren, C. H., Några ord om konventiklarne i Upsala jemte Predikan på 8:e Sönd. eft. H. Trefaldighets-Söndag 1850. Upsala 1850.
Rutström, C., Ett lysande ljus i mörkret. [Köpenhamn] 1763.
Sivers, H. J., Historischer Bericht von einigen gar groben Schwärmern in Ost-Gothland, und ihren Irrthümern. = Acta Historico Ecclesiastica. IV. 1740. 392—404.

Skevikstraktaterna: [Königsberg 1747.]:

Korta erindringar om ogudacktiga Prester.
Om Rättfärdiggiörelsen igenom trona på Christum.
Emot Zinzendorffianer.
Emot Freymäurerna.
Några anmärkningar öfver en skrifvelse.

Skrifter, utgifne af Stockholms Nykterhets-Förening. I—IV. Sthm 1834—1836.

Sondén, A. F., Tal wid Linköpings Nykterhetssällskaps offentliga sammankomst, den 27 Februari 1842. Linköping 1842.

Spangenberg, A. G., Idea fidei fratrum oder kurzer Begrif der christlischen Lehre in den evangelischen Brüdergemeinen. Barby 1779.

——, Leben des Herrn Nicolaus Ludwig Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf. 1—8. Barby 1772—75.

——, Idea fidei fratrum, Eller kort begrep af den christeliga läran i de evangeliska brödra-församlingarna. Göteborg 1782.

Steger, B. St., Missions-Historien. På swenska bearbetad af *E. J. Nordenson*. Sthm 1843.

Strauss, D. F., Strauss och evangelierna, eller Jesu lefnad af D. F. Strauss. För tänkande läsare af alla stånd bearbetad af en evangelisk theolog. 1—2. Sthm 1841.

Berättelse och Redovisning af *Svenska Bibel-Sällskapets* Comité, för år 1821. Sthm 1822.

Berättelse och Redowisning af *Svenska Missions-Sällskapets* Direktion. 1835/36—1856/57. Sthm 1836—1857.

Swenska Nykterhets-Sällskapets första (-elfte och tolfte) årsberättelse med bilagor 1837/1838 (—1847/1849). Sthm 1838—1849.

Sions *Sånger*. Sthm 1743.

Tio utwalda andeliga *Sånger*. Västervik 1845.

Tholuck, A., Missionspredikan. Bearbetad för swenska allmänheten af en missionswän *[J. Östberg]*. Norrköping 1845.

Thomander, J. H., se: *Nya Testamentet*.

Tollesson, P., Christeliga prädikningar öfwer de årlige sön- och högtids Dagars evangeliske texter. 1—2. Göteborg 1802—03.

Torén, C. A., En blick på mitt förflutna lif. Visby 1892.

——, Uppsatser i andliga och kyrkliga ämnen. Sthm 1871.

Tybeck, J., Biblisk Förklaring öfwer Högmesso-Texten på andra stora Bönedagen den 20 April 1817. Sthm 1817.

——, Den wigtiga Striden emellan Sanningens Ljus och Fördomarnas Mörker. Sthm 1821.

Kort *underrättelse* om Baptisternas Tro, med hänseende till de utmärkande Punkterna. Vadstena 1854.

Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld. Utg. af *G. Westin*. 1. C. O. Rosenius' brev till F. G. Hedberg, Sthm 1930. 2. Brev från C. O. Rosenius till hans vänner i Amerika. Sthm 1931 (på engelska finnas breven utgivna i KÅ 1930, 243—348). 3. Brev från och till den svenska baptismens banbrytare 1850—1855. 1—2. Sthm 1933—34.

Wadström, B., Ur minnet och dagboken. 1—3: 1—4. Sthm 1897—1902.

Walch, J. G., Theologiska Betänkande om then Herrnhutiska Sectens Beskaffenhet. På Swänsko öfwersatt .... af *Johan Kumblaeus*. Sthm 1749.

Westergren, M., Tal, hållet wid Nykterhetssammankomsten i Konungsund d. 17 April 1842. Norrköping 1842.

——, Tal, hållet wid Nykterhets-Sällskapets i Linköping Årshögtid, den 20 September 1846. Linköping 1846.

Wiberg, A., Förklaring afgifwen inför Hudikswalls Rådstufwurätt den 16 Dec. 1850. Upsala 1851.

WIBERG, A., Hvilken bör döpas? och Hvaruti består dopet? Upsala 1852.
WIESELGREN, P., Historik öfwer Swenska Bränwinslagstiftningen under 200 år. Lund 1840.
——, Hwad skola wi nu göra, wi, som wille höra riksdagsbeslutet förrän wi togo något nykterhetsbeslut. Norrköping 1841.
——, Hwilken är Sweriges Religion? Sthm 1827.
——, Predikningar och Föredrag, hållna i Stockholm 1850. Hft 1. Sthm 1850.
——, Sveriges sköna litteratur, en öfverblick vid akademiska föreläsningar. 1. Kyrkans sköna litteratur. 2 uppl. Sthm 1846—47.
ZIEGERT, A. G., Predikan på Annandag-Jul öfwer Dagens Högmesso-Text, hållen i Hedwig Eleonoræ Församlings Fattighus 1848. Sthm 1849.
——, se: *Luther, M.* och *Mathesius, J.*

Tidningar och tidskrifter.

Aftonbladet. 1850, 1856.
Allmänna Journalen. 1821, 1827.
Baptist Missionary Magazine. 1854.
Budbäraren, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens tidning. 1868.
Evangelical Magazine. 1799.
Evangelisten. 1856.
Folkets röst. 1855.
Fosterlandswännen. 1836—46.
Frids-Budbäraren. Tidning för den Inre Missionen. 1847—1856.
Journal för Prester. Linköping 1797—99.
Jönköpings läns Almänna kungörelser. 1836.
Linköpings Stifts-Tidningar. 1762—1856.
Lunds Missions-Tidning. 1846—1856.
Läsning för folket. 1842.
Missions-Tidning. 1834—1856.
Norrköpings Kyrko-Tidning. 1859.
Norrköpings Tidningar. 1845—1847, 1849—1854.
Nykterhetswännen. 1838.
Pietisten. 1842—1856.
Stockholms Nykterhetshärold. 1833.
Svensk Ecclesiastik-Tidning. 1847.
Söndagsbladet. 1850.
Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar se Litteratur: Hans Jacob *Lundborg.*
Underrättelser om Evangelii Framgång i Alla Werldsdelar. 1818—1824.
Upsala Ärke-Stifts Tidningar. 1812.
Westerås Stifts-Tidningar. 1853—1867.
Wäktaren. Tidning för Stat och Kyrka. 1856.
Östgöta Correspondenten. 1838, 1847.

B. Litteratur.

AFZELIUS, H., Erik Benzelius d. ä. 1—2. Sthm 1897—1902.
ANDRÆ, T., Mystikens psykologi. Sthm 1926. = Modern religionspsykologi. 4.

Anshelm, C., Biskop Hans Peter Hallbeck. 1—2. Lund 1927.
——, Peter Fjellstedt. 1—2. Sthm 1930—35.
Atterbom-Svenson, H., se Tryckta källor: *Atterbom, P. A.*
Berg, C. W., se: Teckning af Carl Olof *Rosenii* lif.
Bergenstråhle, G., Historiska anteckningar om Kungl. Göta Lifgarde. 1. Sthm 1907.
Bergman, J., Nykterhetsrörelsens världshistoria. 2. 2 uppl. Sthm 1928.
——, Den svenska nykterhetsrörelsens historia. 3 uppl. Sthm 1913.
Bexell, S. P., Bexell, J. G., Göteborgs stifts historia och herdaminne. 1—2. Göteborg 1835.
Boëthius, B., se: Svenskt biografiskt *lexikon*.
[Bromander, L. M.], Matrikel öfver Götheborgs Stifts Presterskap och Skol-Stat. Göteborg 1831.
Bygdén, L., Hernösands stifts herdaminne. 1—4. Uppsala & Sthm 1923—26.
——, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. 1—2. Upsala 1898—1915.
Svenska *bygder*. Sockenskildringar utgifna af *A. Vernborg*. 1. Sthm 1904—05.
Böök, F., Artur Hazelius. En levnadsteckning. Sthm 1923.
Cawallin, S., Lunds stifts herdaminne. 1—5. Lund 1854—58.
Dalgren, L., Västerviks historia 1719—1932. Västervik 1933. = Västerviks historia. 2.
Strödda *drag* ur N. ö. Skånes missionsförenings historia samlade av styrelsens kommitterade. Kristianstad 1908.
Edquist, M., Inbrottet i Bokenäs prostgård. = Julhelg för svenska hem 1930, 49—56.
Ekdahl, F. N., Om confirmationen. 1. Lund. 1889.
Biografi öfver Major-Mekanikus Carl Theodor *Ekenstam*. Död den 17 Sept. 1879. Söderköping 1879.
Ekman, E. J., Den inre missionens historia. II: 1—2. Sthm 1898.
Ekman, E. J., Ollén, N. P., Inre missionens historia. 1—3. Jönköping 1921—22.
Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1—9. Sthm 1925—36.
——, se: Svenska *släktkalendern*.
E[manuelsson], V., Per Jakob Emanuelsson. = Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift. 1906, 23—42.
Engström, A., Minnesblad ur östra Smålands missionsförenings historia. 1863—1913. Norrköping 1913.
Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år. Under red. av *E. Levander*. II. Sthm 1931.
Nordisk *familjebok*. 2 uppl. 1—38. Sthm 1904—26.
[Fant, J. E., Låstbom, A. Th.], Upsala ärkestifts herdaminne. 1—3. Upsala 1842—45 (ny följd se: *Nyström, L.*).
Fogelqvist, T., Samuel Hedborn. Sthm 1937.
Svenska *folkrörelser*. II. Missionssällskap. Svenska kyrkans frivilliga arbete. Frikyrkosamfund. Under red. av *G. Westin*. Sthm 1937.
Hagen, E., Bernhard Wadström. Präst — Skriftställare — Människovän. Sthm 1936.
Hagström, K. A., Strengnäs stifts herdaminne. 1—4. Strengnäs 1897—1901.
Hammar, H. B., Per August Ahlberg, hans lif och verksamhet. Sthm 1889.

Hazelius, Hj., Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens tjugofem-åriga verksamhet. Sthm 1881.

Heckscher, G., se: *Söderberg, V., Olsson, H., Heckscher, G.*

Samuel Johan *Hedborn.* = Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1908, 65—80.

Helander, J., se Tryckta källor: *Rhyzelius, A. O.*

Henning, K., Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730. Upsala 1891.

——, Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelianismen i Stockholm 1727—1741. Upsala 1881.

Herlenius, E., Läseriet i Orsa och Elfdalen 1852—1854. Falun 1914. = Bilaga till Falu h. allm. läroverks årsredogörelse. 1913/14.

——, Peter Ferdinand Hejdenberg. Sthm 1934.

——, »Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun». = KÅ 1904. 174—184.

Hjelm, Fr., Greve Adolphe Stackelberg. = Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1908, 26—37.

Christina Charlotta *Hjärne,* född Rudbeck. = Korsblomman 1881, 79—110.

Hofberg, H., Svenskt biografiskt handlexikon. 1—2. Sthm 1906.

Holmquist, Hj., C. O. Rosenius' universitetsår. = Studier tillägnade Magnus Pfannenstill $^{10}/_{1}$ 1923, 62—75.

Hultstedt, C. P., Wexjö Stifts Organist- Kantors- och Folkskollärare-Matrikel. Eksjö 1851.

Håhl, J. I., Linköpings stifts herdaminne. 1—3. Norrköping 1846—1847.

Hägg, F., Knut Wilhelm Almqvist. Jönköping 1940.

Jacobsson, N., Claudius Johannis Eek. = Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1910, 50—56.

——, Från en forskningsresa till Herrnhut. = KÅ 1903, 5—92.

——, »Läseriet» i Ödeshög och Stora Åby i slutet av 1700-talet. = Linköpings stifts julbok 1928, 179—191.

——, Den svenska herrnhutismens uppkomst. Uppsala 1908.

Janzon, G., Bidrag till skevikarnes historia. Örebro 1866.

[Kahl, A. J.], Nya kyrkan och dess inflytande på Theologiens Studium i Sverige. 1—4. Lund 1847—1864.

Kronsjö, O., Jemshögs församling fordom och nu. 3. Sölvesborg 1935.

Kylén, Hj., Swedenborgsreformation i Sverige under 1800-talets första decennier? Sthm 1910.

Kämpe, A., Främlingarna på Skevik. Uppsala 1924.

Lamm, M., Upplysningstidens romantik. 2. Sthm 1920.

Larsén, K. L., Bengt Carl Rodhe. En teckning för folket. Göteborg 1897.

Levander, E., se: *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen* genom 75 år.

Levin, H., Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782. Sthm 1896.

Biographiskt *Lexicon* öfver namnkunnige svenske män. 1—23. Upsala o. Örebro 1835—1857. — N. F. Svenskt biografiskt lexikon. 1—10. Örebro o. Sthm 1857—1907.

Svenskt biografiskt *lexikon.* Red. av *B. Boëthius.* 1—10. Sthm 1918—31.

Linderholm, E., Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Uppsala 1911.

——, se Tryckta källor: *Rosén, S.*

Lindquist, D., Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet. Uppsala 1939.
Linnström, Hj., Svenskt boklexikon. 1830—1865. 1—2. Sthm 1883—84.
Ljungberg, P. A., Vesterås stifts herdaminne. Ny följd. 1—2. Örebro 1880—1881.
Lodin, S., Carl Olof Rosenius i unga år (1816—1842). Sthm 1933.
Lowett, R., The history of the London Missionary Society 1795—1895. 1—2. London 1899.
James *Lumsden*, den »svenske professorn» i Aberdeen. = Korsblomman 1877, 109—126.
Hans Jacob *Lundborg*. Sthm 1868. = Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar. 20.
Låstbom, A. Th., Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720. 1—2. Upsala 1842—43.
——, se: *Fant, J. E., Låstbom, A. Th.*
Lönroth, C., Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. Sthm 1936.
Mannström, O., Bilder och blad ur svenska nykterhetsrörelsens historia. Sthm 1912.
Meurling, E., se: *Westerlund, J. A., Setterdahl, J. A., Meurling, E.*
Minnesskrift utgiven vid Motala missionsförsamlings 75-årsjubileum den 18—21 oktober 1930. Motala 1930.
Moberg, Amy, se: Teckning af Carl Olof *Rosenii* lif.
Muncktell, J. Fr., Westerås stifts herdaminne. 1—3. Upsala 1843—1846.
Neander, A., Bidrag till Den svenska brödraförsamlingens historia intill år 1750. Upsala 1883.
Nelson, G., Från 1850-talets kyrkliga brytningstid. Sthm 1934.
Newman, E., Den waldenströmska försoningsläran i historisk belysning. Sthm 1932.
——, Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855. Lund 1939.
——, »Hedbergianismen» i Sverige. Åbo 1931. = Acta academiae Aboensis. Humaniora VIII.
——, Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet. 1. Lund 1925.
——, Peter Wieselgren som romantiker och religiös folkväckare. Sthm 1928.
——, Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet. Sthm 1932.
Nordberg, A., Olof Palmgren. En norrbottnisk läsarechef. Sthm 1936.
Nordström, N. J., Svenska baptistsamfundets historia. 1—2. Sthm 1923—28.
Nyström, L., Upsala ärkestifts herdaminne. 4. Ny följd. Upsala 1893.
Odén, K. G., Östgötars minne. Sthm 1902.
Odenvik, N., Carl Michael von Strokirch och Sveriges första friförsamling. Sthm 1938.
——, »Vita jungfrun» — en svensk martyr under 1800-talet. Helena Sofia Ekbloms liv och verksamhet. Jönköping 1935.
Odhelius, J. L., Åminnelse-Tal öfver .... Herr Doctor Per Zetzell. Sthm 1803.
Olén, G., Religiösa väckelser i Blekinge. Sthm 1937.
Ollén, N. P., se: *Ekman, E. J., Ollén, N. P.*
Olsson, H., se: *Söderberg, V., Olsson, H., Heckscher, G.*

Pajula, J. S., Bidrag till Herrnhutiska Brödraförsamlingens historia i Finland. Tavastehus 1899.

Palmqvist, E., T. H. Odencrants. En levnadsteckning. Jönköping 1940.

Petzäll, E., Straussdebatten i Sverige. Lund 1936.

Pleijel, H., Från fädernas fromhetsliv. Sthm 1939.

——, Herrnhutismen i Sydsverige. Lund 1925.

——, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772. Sthm 1935. = Svenska kyrkans historia. V.

——, Das Kirchenproblem der Brüdergemeine in Schweden. Lund 1938. = Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 33: 6.

——, Der schwedische Pietismus in seinen Beziehungen zu Deutschland. Lund 1935. = Lunds Universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 31: 4.

Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, begründet von J. J. Herzog. 3 Aufl. herausg. von A. Hauck. 1—24. Leipzig 1896—1913.

Redelius, R., Om »Roparna» i Närke på 1840-talet. = KÅ 1933, 137—192.

Reichel, G., August Gottlieb Spangenberg. Bischof der Brüderkirche. Tübingen 1906.

Die *Religion* in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. 2 Aufl. 1—5. Tübingen 1927—1931.

Ridderstad, A., Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar. 1—3. Sthm 1913—20.

Rodén, N., Anders Nilsson i Ladusjön. = Frideborg 1934, 30—58.

——, Herrnhutismen i Norrland. = KÅ 1938, 160—204.

Rodhe, E., De svenska bibelsällskapens uppkomst. = KÅ 1906, 135—170; 1908, 12—64.

——, Den religiösa liberalismen. Sthm 1935.

——, Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping. Lund 1905.

——, Svenskt gudstjänstliv. Sthm 1923.

Teckning af Carl Olof *Rosenii* lif och werksamhet, hans wänner tillegnad. [Utg. av C. W. Berg och Amy Moberg.] Sthm 1868. (Citeras: Roseniusbiografien 1868.)

Rudin, D., Waldemar Rudin. Levnadsteckning. Uppsala 1921.

Ruuth, M., Fredrik Gabriel Hedberg och Carl Olof Rosenius. = KÅ 1927, 97—132.

Rääf, L. F., Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland. 4. Örebro 1865.

Schneider, H., Aastrup, Ph., Brödra-Salen i Stockholm. Minnesblad från den 1 november 1883. Sthm 1884.

Setterdahl, [J.] A., Östgöta nation i Lund 1668—1913. Linköping 1913.

——, se: *Westerlund, J. A., Setterdahl, J. A., Meurling, E.*

Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne. Lund 1885.

S[karstedt], C. W., Ett hundra åra minne af västgötapredikanten Magister Jakob Otto Hoofs lif och verksamhet. Sthm 1905.

Svenska *släktkalendern* 1938. Utg. av *G. Elgenstierna.* Sthm 1937.

Staaff, A. W., Om konfirmationens uppkomst och antagande i Sverige. Sthm 1871.

Adolphe *Stackelberg.* = Korsblomman 1872, 33—56.

Sundelin, R., Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet. Upsala 1886.
Sundkler, B., Svenska Missionssällskapet 1835—1876. Uppsala 1937.
Söderberg, V., Olsson, H., Heckscher, G., Johan August Hazelius. En levnadsteckning. Sthm 1936.
Tro och gärning. Minnesskrift till Stockholms stadsmissions sjuttiofemårsjubileum. Sthm 1928.
Wahlfisk, J., Den kateketiska undervisningen i Sverige ifrån reformationen intill 1811. Sthm 1889.
Warholm, J. W., Skara stifts herdaminne. 1—2. Mariestad 1871—72.
Warne, A., Swartziska friskolan i Norrköping och dess grundare. Linköping 1923.
——, Till folkskolans förhistoria i Sverige. Sthm 1929.
Weibull, M., se Tryckta källor: *Gjörwell, C. Chr.*
Wenström, C. E., se: *Westén, A., Wenström, C. E.*
Wermcrantz, E., Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. = KÅ 1903, 109—202; 1904, 45—116; 1905, 32—148; 1906, 34—112.
Vernborg, A., se: Svenska *bygder.*
Westén, A., Wenström, C. E., Svenska Kongl. Hof-Clericiets historia. 1—3. Sthm 1799—1814.
Westerlund, J. A., Setterdahl, J. A., Meurling, E., Linköpings stifts herdaminne. 1—5: 1. Linköping 1919—1938.
Westin, G., Ett okänt Rosenius-brev. = KÅ 1926, 354—358.
——, George Scott och hans verksamhet i Sverige. 1—2. Sthm 1929.
——, se Tryckta källor: *Ur* den svenska folkväckelsens historia och tankevärld.
——, se: Svenska *folkrörelser.*
Westling, G., Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1800-talet. = KÅ 1913, 37—132.
——, Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780. = KÅ 1912, 54—82.
——, Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780. = KÅ 1912, 99—127.
——, Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift. = KÅ 1916, 115—237.
——, Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. = KÅ 1915, 68—151.
——, Ur Linköpings stifts historia 1593—1843. Linköping 1919.
Wieselgren, S., Peter Wieselgren. En lefnadsteckning. Sthm 1900.
Wijkmark, H., Samuel Ödmann. Sthm 1923.
Villner, V., Prosten Jonas Janzon. = Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1907, 33—50.
Virdestam, G., Växjö stifts herdaminne. 2—8. Växjö 1927—1934.
Aastrup, Ph., se: *Schneider, H., Aastrup, Ph.*
Östberg, J., Lefnadsteckning af Per Ulander, kyrkoherde i Tuna och Herrestad. = Korsblomman 1879, 123—137.
Jakob *Östberg.* = Korsblomman 1887, 89—118.
Östberg, J., Jakob Östberg. = Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1905, 46—59.

Använda förkortningar.

ABFBS	Archives of the British and Foreign Bible Society, London.
ABUH	Archiv der Brüder-Unität, Herrnhut.
ALMS	Archives of London Missionary Society, London.
BA	Betelseminariets Arkiv, Stockholm.
BFDA	Bråbygdens och Finspångaläns Domsagas Arkiv.
EFSA	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Arkiv.
ESA	Evangeliska Sällskapets Arkiv.
EvBSA	Evangeliska Brödraförsamlingens i Stockholm Arkiv.
GHA	Göta Hovrätts Arkiv.
GSB	Göteborgs Stadsbibliotek.
HTHA	Hällestads och Tjällmo Häradsrätts Arkiv.
KB	Kungliga Biblioteket.
KÅ	Kyrkohistorisk Årsskrift.
LDA	Linköpings Domkapitels Arkiv.
NF²	Nordisk Familjebok, 2:a uppl.
RA	Riksarkivet.
SLBL	Stifts- och landsbiblioteket, Linköping.
SMS	Svenska Missionssällskapet.
SNS	Svenska Nykterhetssällskapet.
SNSFA	Svenska Sällskapets för Nykterhet och Folkuppfostran Arkiv, Stockholm.
SSA	Stockholms Stads Arkiv.
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek.
VLA	Vadstena Landsarkiv.
VSA	Västerviks Stads Arkiv.

Inledning.

Det religiösa läget i Linköpings stift vid mitten av 1700-talet.

1. Det kyrkliga livet: Ortodoxi. Gammalpietism.

Den gammallutherska ortodoxien utövade vid mitten av 1700-talet fortfarande ett synnerligen starkt inflytande på fromhetslivet i vårt land. Detta gällde ej minst Linköpings stift. Biskopen i Linköping Eric Benzelius d. y. (1731—1742) uppmanade prästerna inom sitt stift att göra sig väl förtrogna med kyrkans symboliska böcker och annan bekännelsetrogen litteratur. Även genom samtal vid visitationer och vid andra tillfällen sökte han befästa deras tro på den lutherska lärans sanning.[1]

Andreas Olavi Rhyzelius, som beklädde biskopsämbetet i Linköpings stift från år 1743 till år 1761, var en typisk representant för den karolinska tidens patriarkaliska styrelsesätt. Outtröttligt kämpade han för kyrkans sak. Samtidigt var han en fiende till alla nyheter i religionen. »Omnis mutatio et innovatio est periculosa.» Hans levnadsminnen bära vittnesbörd såväl om hans nit för kyrkan och hans oförtrutna forskargärning som om ett stort mått av självförtroende.[2]

Den popularitet, som Rhyzelius åtnjöt bland prästerna i Linköpings stift, gör det sannolikt, att majoriteten av dessa gillade hans ortodoxa lärouppfattning. Redan vid biskopsvalet år 1729 erhöll Rhyzelius 205 röster, som utgjorde högsta röstetalet. Vid nästa biskopsval, som ägde rum år 1730, fick han 206 röster och samlade även denna

---

[1] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, *Linköpings stifts herdaminne*, I, s. 85 ff.; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 97.

[2] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 89 ff.; *Biskop* A. O. Rhyzelii *anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. Helander;* H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772*, Svenska kyrkans historia, V, s. 550; G. Westling, a. a., s. 97.

gång de flesta rösterna. År 1743 valdes han till biskop med icke mindre än 247 röster.[3]

Kyrkoherden i S:t Olai församling i Norrköping David Evensson var med all sannolikhet en typisk representant för prästerna i Linköpings stift vid mitten av 1700-talet. I sin likpredikan över honom framhöll biskop Rhyzelius, att ingenting kunde »minska hans ifwer och nit för Guds äro och then rena Läron. Thy thenna förswarade han emot the små räfwar, som biuda til at förderfwa HErrans Wingård äfven som fordom ATANASIUS gjorde.»[4]

Rhyzelius' efterträdare på biskopsstolen Petrus Filenius (1761—1780) var uppskattad som politiker och utövade ett betydande inflytande som en av hattpartiets ledande män. Liksom sin företrädare var han strängt ortodox och vakade noggrant över att inga nyheter på det religiösa området fingo tränga in i hans stift.[5]

Ute i bygderna hade den gamla traditionen ett starkt fäste. Med allvar och nit vakade prästerna över sina församlingsbors andliga och lekamliga väl. I stort sett var prästernas andliga auktoritet orubbad. De gamla bysamhällena, som alltjämt voro oförändrade, medförde isolering från yttervärlden och skapade förutsättningar för att det kyrkliga livet skulle kunna bevaras i hävdvunna former.[6]

Till högmässogudstjänsterna inställde sig folket allmänt. Tre à fyra gånger om året gick man till skrift eller nattvard. Särskilt vid jul, påsk och pingst samt vid Mikaelitiden förekommo massnattvardsgångar. Enligt folkföreställningen hade nattvardsbegåendet som given följd, att man erhöll syndernas förlåtelse hos Gud. Om högmässogudstjänsterna och nattvardsgångarna omfattades med allmänt intresse, var detta emellertid ej förhållandet med veckopredikningarna och de förhör i troslära, som voro förbundna med församlingsgudstjänsterna. Ej heller husförhören voro alltid särskilt uppskattade men besöktes i regel talrikt av allmogen.[7]

Predikningarna hade en huvudsakligen undervisande karaktär. Under den hårda kampen för att värna den evangelisk-lutherska

---

[3] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 96; G. Westling, a. a., s. 42; K. Henning, *Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730*, s. 66.

[4] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 109.

[5] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 103 ff.; G. Westling, a. a., s. 97.

[6] G. Westling, a. a., s. 346 ff.

[7] Ibdm, ss. 202 ff., 211 ff., 356 f., 363 ff.

trosåskådningen hade nitet för den rena läran växt sig allt starkare. Då läskunnigheten ännu var föga utbredd och böcker voro sällsynta bland menige man, är det förklarligt, att prästerna i sina predikningar lade huvudvikten vid lärobegreppet.[8]

Den isolering, som följde med bibehållandet av de gamla bysamhällena, hade även till följd, att den primitiva folkfromheten levde kvar långt fram i tiden. Vid en visitation i Skänninge och Allhelgona år 1731 fick biskop Benzelius veta, att folk helst brände brännvin om söndagarna, därför att denna dag ansågs ha mesta »välsignelsen» med sig. År 1736 fann sig prosten i Gullbergs och Bobergs kontrakt föranlåten att vid en visitation i Ljung och Flistad varna för trolldom, signeri och annan vidskepelse. Följande år måste han vid en dylik förrättning i Skeppsås och Älvestad rikta en allvarlig varning till en signerska, som vunnit ett så allmänt rykte, att hon drog skaror av hjälpsökande till sig. Så sent som år 1748 fann prästmötet i Linköping det behövligt att fatta beslut om att »gåvor och offer vid kyrkor och källor till varjehanda nöds avhjälpande skulle med all möjlig och kristelig sorgfällighet medelst undervisande och avrådande förkvävas».[9]

Flera positiva försök, som gjordes i syfte att avhjälpa förefintliga brister på det kyrkliga livets område, blevo av bestående betydelse. Dit höra kraven på en förbättrad folkundervisning och konfirmationens införande. Redan på 1740-talet hade från kyrkligt håll framförts krav på en förbättrad folkundervisning närmast med tanke på en grundligare undervisning i kristendom. Dessa förslag, som till en början rönte starkt motstånd, omfattades på 1760-talet med allt större intresse. Den svenska kyrkoledningen, som emellertid ansåg de av kyrkolagen och senare författningar föreskrivna förhören vara fullt tillräckliga, visade föga intresse för kravet på en förbättrad folkundervisning. Däremot förmanade biskoparna vid prästmöten och visitationer prästerna att lägga sig vinn om de gamla husförhören och de senare tillkomna kommunion- och predikoförhören.[1] Vid prästmötet i Linköping år 1754 tillhöll Rhyzelius stiftets präster att sorgfälligt vårda sig om folkets och därmed även barnens undervisning. Filenius vinnlade sig vid sina visitationer om att få barnundervisningen ordnad på bästa sätt. I den klockare-

[8] Ibdm, ss. 181, 219.

[9] Ibdm, s. 410 f.

[1] J. Wahlfisk, *Den kateketiska undervisningen i Sverige ifrån reformationen intill 1811*, s. 124 ff.; A. Warne, *Till folkskolans förhistoria i Sverige*, s. 182 ff.

stadga, som upprättades vid 1767 års prästmöte, inskärptes klockarens plikt att biträda med undervisningen av församlingens barn.[2]

Av särskilt stor betydelse för kyrkolivet blev den under 1700-talet införda konfirmationen. Sedan denna kyrkliga akt under 1700-talets förra hälft vunnit stor spridning i Tyskland, blev den år 1736 genom en kunglig förordning införd i Danmark och Norge. Dess införande i vårt land är knutet till dåvarande kyrkoherden i Nyköping Jacob Serenius. Före honom hade Linköpingsbiskopen Eric Benzelius d. ä. om också förgäves i den på 1680-talet arbetande kyrkolagskommissionen yrkat, att ungdomens första nattvardsgång skulle föregås av ett offentligt kristendomsförhör. Vid visitationsbesök i församlingarna förordade han särskild undervisning för de barn, som första gången skulle gå fram till Herrens nattvard. Biskop Rhyzelius fann under sina visitationer, att somliga präster med anledning av dessa uppmaningar börjat med sådan undervisning.[3] Då frågan om konfirmationen vid riksdagen år 1751 tack vare ett utförligt memorial, som inlämnats av kyrkoherden i Håtuna Adolph Grundel, upptogs till behandling i prästeståndet, instämde dåvarande domprosten i Linköping P. Filenius i hans mening. Vid det första prästmöte, som Filenius höll i Linköping, uppmanade han prästerna att »med god lämpa och försiktighet» söka stämma folkets håg för införande av denna kyrkliga akt. Han meddelade även, att det redan flerstädes blivit bruk att låta barnen undergå förhör, innan de admitterades till Herrens nattvard. Under sina visitationsresor gjorde han sitt bästa för att övertyga folket om konfirmationens betydelse. Efter hand kom man till det resultatet, att passionstiden var särskilt lämplig för konfirmationsundervisningen. Som lokal för nattvardsbarnens undervisning användes kyrkan efter passionspredikan eller oftare prästgården. Stundom samlades man för detta ändamål i sakristian eller sockenstugan.[4]

Till de faktorer, som under 1700-talet bidrogo till att förnya kyrkolivet i vårt land, höra även inflytelserna från den konservativa pietismen. Genom 1726 års konventikelplakat hade visserligen

[2] G. Westling, a. a., s. 221 ff.; *Utdrag af Prästemöts Handlingarna i Linköping then 12 September år 1754; Prästemöts-Handlingar i Linköping den 22, 23 och 24 Septemb. 1767.*

[3] E. Rodhe, *Svenskt gudstjänstliv*, s. 287 ff.; A. W. Staaff, *Om konfirmationens uppkomst och antagande i Sverige*, s. 66 ff.; F. N. Ekdahl, *Om confirmationen*, s. 110 ff.; J. Wahlfisk, a. a., s. 103 ff.; H. Pleijel, a. a., s. 543 ff.; G. Westling, a. a, s. 214 ff.

[4] G. Westling, a. a., s. 214 ff.

den konservativa pietismen blivit så försvagad och undanträngd, att den ej längre kunde fortsätta som en självständig andlig rörelse. Därmed hade emellertid ej dess inflytande på det svenska kyrkolivet upphört. Bland prästerna funnos utan tvivel ej så få, som påverkats av den konservativa pietismens idéer. Detta gäller sannolikt även sådana församlingsherdar, som behöllo det ortodoxa predikoschemat. Ofta är det därför svårt att draga gränsen mellan den gammallutherska fromhetens män och representanterna för den konservativa pietismen. Tydligast kom det pietistiska inflytandet till synes i förkunnelsen. Den karolinska tidens ortodoxa predikosätt med sin lärda apparat och sitt moraliskt undervisande innehåll ändrade under senare hälften av 1700-talet karaktär. Det blev nu den enskildes behov, som trädde i förgrunden. Predikan blev mera personligt färgad. Det är utan tvivel ingen tillfällighet, att Gamla testamentet under detta tidsskede alltmera började undanträngas av Nya testamentet som uppbyggelsebok.[5]

I Linköpings stift verkade Claudius Johannis Eek under någon tid för utbredandet av den konservativa pietismens åskådning. Sedan han efter fullbordade studier i Uppsala prästvigts i Linköping 1757, tjänstgjorde han såsom adjunkt i Östra Ryd 1757—1760 och i Norrköping 1760—1767.[6] Under denna tid rönte han stark påverkan av de pietistiska idéerna och sökte väcka ett ökat intresse för pietismen genom att översätta och utgiva flera av J. Fresenius' skrifter.[7] Den kände pietistledaren Peter Murbeck hade utan tvivel stor betydelse för Eeks andliga utveckling. Om det förtroliga förhållande, i vilket dessa män stodo till varandra, vittnar en resa, som Eek i augusti 1765 företog till Medevi brunn, där Murbeck vistades för hälsans vårdande. Tillsammans med tobaksfabrikören Olof Swartz, broder till och kompanjon med grundaren av den Swartziska friskolan i

[5] H. Pleijel, a. a., s. 520 ff.

[6] J. I. Håhl, *Linköpings Stifts Herdaminne*, III, s. 247; *N. 37. Stiftstidningar år 1766.*

[7] År 1759 utgavs i Norrköping följande arbeten av J. Fresenius, vilka översatts av C. J. Eek: *Twänne små tractater; af hvilka then förre handlar om dants och spel: then sednare innehåller et bref til en ängslig fru, som efter långwarigt bedjande och sökande, likwäl swårligen kunde blifwa wiss om sit nåde-tilstånd hos Gud. Bägge öfwers. ifrå tyskan efter doct. Johan Philip Fresenii pastoral-samlingars 19 del 3 o. 7 stycke, Doct. Johan Philip Frescnii märkeliga berättelse om en olyckelig sons omwändelse, sedan han slagit sin egen moder. Ifrån tyskan öfvers. efter pastoral-samlingarnas 12 del och 6 stycke* och *Doct. Johan Philip Fresenii samwets-frågor; försvenskade efter tyska pastoral-samlingarnas 16 del och 8 stycke.*

Norrköping Petter Swartz, kom Eek för att taga ett sista avsked av Murbeck. Då Murbeck återvände hem, följde honom de två vännerna till Stora Åby. Den gemensamma andaktsstund, som de höllo vid ankomsten till Omberg, gjorde ett starkt intryck på den unge prästen och blev honom sedan, då han under åtskilliga år arbetade utan synligt resultat, till mycken uppmuntran. Redan följande år fick Eek en kallelse att provpredika för komministerbefattningen i Ödeshög. Mot sin egen förmodan fick han majoriteten av de avgivna rösterna och flyttade dit i maj 1767.[8]

Även Petter Swartz hade rönt påverkan av den konservativa pietismen. Bland makarna Swartz' böcker funnos både Johan Arndts *Sanna kristendom* och Scrivers *Själaskatt*. Under passionstiden skulle man vid morgonandakterna i Swartziska friskolan läsa Rambachs *Passionsbetraktelser* i stället för bibeln. I sitt bemötande av en anklagelseskrift från Linköpings domkapitel hänvisade Swartz på flera ställen till Erik Pontoppidan d. y.[9]

För att förstå herrnhutismens uppkomst och utveckling i Linköpings stift är det ej nödvändigt att giva en utförligare framställning av det kyrkliga livet i detta stift än vad här redan skett. Av större betydelse är däremot på grund av det insteg, som herrnhutismen mycket tidigt vann i de radikalpietistiska kretsarna, en närmare granskning av radikalpietismens utbredning i nämnda stift.

2. Den radikala pietismen.

I. *Den radikala pietismens uppkomst.*

I Tyskland hade vid sidan av den konservativa pietismen allt ifrån dess tidigare dagar men isynnerhet från 1690-talet framträtt en mera radikal strömning. Sedan det religiösa livets tyngdpunkt förlagts till de inre upplevelserna, kunde dessa lätt få större värde än Skriften och läran. Den radikala vändningen inom pietismen be-

[8] Bericht der Geschw. Stählins von ihrer Besuchreise unter unsern ausw. Geschw. und Freunden in Södermanland und Ost Gothland. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; N. Jacobsson, *Claudius Johannis Eek*, Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1910, s. 50 ff.; Samme förf., *»Läseriet» i Ödeshög och Stora Åby i slutet av 1700-talet*, Linköpings stifts julbok 1928, s. 180 ff. Olof Swartz föddes 1728 och dog 1768. N. Jacobsson, *»Läseriet» i Ödeshög* etc., s. 182.

[9] A. Warne, *Swartziska friskolan i Norrköping och dess grundare*, s. 177 ff. Jfr om Petter Swartz nedan s. 82 ff.

rodde framför allt på inflytande från mystiken. Under en längre tid hade detta inflytande förberetts av Arndts skrifter. Tyska mystici som Weigel, Böhme och J. G. Gichtel omfattades nu med allt större intresse. Böhmes tankar fingo under 1690-talet ökad spridning genom hans engelska lärjungar Pordage, Bromley och Jane Leade. Under inflytande av mystiken framkom den grundidé, som genomgick den radikala pietismen, läran om det inre ordet eller »Kristus i oss» som källa och norm för all religiös kunskap. Det dröjde ej länge, förrän de radikala pietisterna började taga avstånd från kyrkans lära och ordning. De främsta banbrytarna för den radikala pietismen voro Gottfried Arnold och hans lärjunge Johan Konrad Dippel, den senare för samtiden mest känd under pseudonymen Christianus Democritus.[1]

I Finland framträdde redan på 1680-talet en mystiskt-radikal pietism, representerad av magistrarna Laurentius Ulstadius och Petter Schæfer. Ulstadius blev av de väckta kretsarna i Stockholm under sin långa fängelsetid i den svenska huvudstaden ansedd som en Herrens profet. Av långt större betydelse för den svenska pietismens utveckling blev Schæfer, särskilt sedan han år 1713 flyttats över till fängelset i Gävle.[2] Redan år 1706 hade biskopen i Linköping Eric Benzelius d. ä. klagat över att han i boklådorna träffat på sådana »förgiftiga» böcker som Arnolds kyrkohistoria.[3] Men det var först Schæfer, som genom att ständigt rekommendera Arnolds skrifter, särskilt hans epistlar och evangelier, gjorde honom till den mest läste och omtyckte uppbyggelseförfattaren bland de svenska pietisterna. Under 1720-talet undanträngdes de Spenerska och Hallepietistiska skrifterna av den radikala uppbyggelselitteraturen.[4]

Den ortodoxa kyrkoledningens motstånd mot pietismen drev denna till en allt mera radikal och kyrkofientlig ståndpunkt. Det låg nära till hands för pietisterna att på kyrka och stat tillämpa de radikala skrifternas tal om »Babel» och »skökan». Dippels ankomst till den svenska huvudstaden år 1727 gav ökad kraft åt dessa idéer, och man kan från och med denna tidpunkt tala om en radikal pietism i Sverige.[5]

---

[1] E. Linderholm, *Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism*, s. 38 ff.
[2] H. Pleijel, a. a., s. 311 ff.
[3] H. Afzelius, *Erik Benzelius d. ä.*, II, bil. 3.
[4] H. Pleijel, a. a., s. 316.
[5] E. Linderholm, a. a., ss. 42 ff., 114 ff.

Dippels försoningsuppfattning, varom striden framför allt kom att stå, åstadkom en djupgående splittring bland pietisterna i Stockholm. De äldre höllo fast vid sin gamla tro, medan de yngre i hans tal om Guds oföränderliga kärlek erforo en befrielse ur ortodoxiens och den konservativa pietismens predikan om Guds vrede och nödvändigheten att försona den. En vänkrets, som samlades omkring kyrkoherden i Skeppsholmen Eric Tolstadius, gav spridning åt Dippels idéer. Auskultanten i bergskollegium Erland Fredrik Hjärne och fortifikationsofficeren Carl Michael von Strokirch framträdde som anhängare av den nya åskådningen. Efter myndigheternas ingripande mot Dippel och förbudet mot hans skrifter sommaren 1728 kunde den radikala pietismen ej framträda lika öppet. I det fördolda vunno emellertid dess idéer allt större utbredning. I Skeppsholmskyrkan möttes alltjämt pietister av olika riktningar omkring Tolstadius' och hans medhjälpare Eric Peter Giers'[6] predikstol[7].

Spridningen av radikalpietismen befrämjades i ej ringa grad av privatlärare, som blivit påverkade av dess åsikter. Bland dessa märktes ej så få östgötar. Inför den av regeringen i mars 1729 tillsatta undersökningskommissionen inkallades bland andra studenten Jonas Lindblad och auskultanten Jonas Wikmarck, båda från Östergötland. Sedan de hänvisats till Stockholms konsistorium för att undervisas, förekom deras sak vid åtskilliga av konsistoriets sammanträden.[8]

Jonas Lindblad hade efter nära två års vistelse vid akademien i Uppsala, under vilken tid han mestadels varit sjuk, omkring år 1725 kommit till huvudstaden, där han fick kondition hos en uppbördskommissarie, som bodde i greve Gyllenstiernas hus, och hade då börjat att gå till Skeppsholmskyrkan. Sedan han därefter någon tid varit i rådmannen Dassaus tjänst, hade han i mer än två år undervisat bryg-

---

[6] E. P. Giers föddes 1701, var adjunkt i Skeppsholmsförsamlingen i Stockholm och därefter kyrkoherde i samma förs., d. i Stockholm 1780. Hj. Linnström, *Svenskt boklexikon åren 1830—1865*, I, s. 476; A. Hildebrand, Clerus Holmiensis.

[7] *Anteckningar af* Carl Christopher Gjörwell *om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731—1757*, Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af Martin Weibull, III, 1875, s. 61 ff.; E. Linderholm, a. a., s. 116 ff.; K. Henning, *Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelianismen i Stockholm 1727—41*, s. 21 ff.

[8] Kommissionen ang. E. Tollstadius sås. anhängare af Dippels lära 1729. RA; Stockholms kons. prot. $^{19}/_{11}$ 1729, mom. 5 och 10; $^{3}/_{12}$ 1729, mom. 18; $^{9}/_{12}$ 1729, mom. 2; $^{10}/_{12}$ 1729, mom. 2. SSA.

garen Daniel Lampa Johanssons[9] barn. Lampa, som inkallats till konsistoriet, förklarade, att han hos Lindblad ej funnit någon dragning åt de dippelska villosatserna. Konsistoriet ansåg emellertid, att åtskilliga av de uttalanden, som Lindblad gjort inför kungliga kommissionen, voro mycket kompromitterande, och framhöll för Lampa risken av att anförtro vården av sina barn åt en sådan lärare.[1]

Vid det förhör, som Stockholms konsistorium den 9 december 1729 höll med Lindblad, bekräftades det ytterligare, hur starkt han blivit påverkad av de radikala idéerna. Det inre ordet, de omedelbara upplysningarna, varmed han förstod den helige Andes verk i själen, var för honom det väsentligaste. Lindblad ansåg vidare, att en oomvänd människa ej kan ha någon rätt kunskap i religiösa frågor. Före sin omvändelse hade han visserligen haft mycken kunskap, men den hade varit död och bokstavlig. På kungliga kommissionens fråga, vad Lindblad hade för uppfattning om »justitia Dei vindicativa», hade han svarat, att han ej kunde tänka sig, att det fanns någon vrede hos Gud på annat sätt än »effective, som rönes i Creaturet när det står i synd». Konsistoriet kunde efter avslutandet av förhöret med Lindblad endast konstatera, att dess försök att förmå honom att frångå sin uppfattning visat sig fruktlösa.[2]

Sedan Stockholms konsistorium inkommit till kungliga kommissionen med sin berättelse om förhören med de personer, som misstänkts för att hysa dippelska villomeningar, begärde kommissionen i en skrivelse av den 26 april 1731, att konsistoriet skulle närmare och grundligare övertyga samma personer, nämligen konduktören Carl Michael von Strokirch, studenterna Jonas Lindblad, Matthias Wahlbom och Lars Segerholm samt jungfrun Elsa Nyman, om deras villfarelser och undervisa dem i »den rena Läran». Om de höllo fast vid sina villfarande åsikter, skulle de angivas vid ordinarie domstol för att där dömas utan förskoning. Vid konsistoriets sammanträde den 19 maj 1731, då nyssnämnda skrivelse föredrogs, underrättades ärkebiskopen, som var närvarande, om den möda det kostat konsistoriet att undervisa de i kommissionens skrivelse omnämnda personerna och det fåfänga resultatet därav. Beträffande

---

[9] Bryggaren Daniel Lampa Johansson dog $^{5}/_{9}$ 1744. C. G. Lychou, Register till bouppteckningar 1701—1750. SSA. — Hedvig Lampa, dotter till notarien i Svea hovrätt Jakob Lampa, tillhörde den av von Strokirch år 1734 bildade filadelfiska friförsamlingen. N. Odenvik, *Carl Michael von Strokirch*, s. 103.

[1] Stockholms kons. prot. $^{10}/_{11}$ 1729, mom. 10; $^{3}/_{12}$ 1729, mom. 10. SSA.

[2] Stockholms kons. prot. $^{9}/_{12}$ 1729, mom. 8. SSA; K. Henning, a. a., s. 127 f.

Wikmarck lämnades den upplysningen, att han på grund av sin villighet att lämna sina villfarande åsikter erhållit kommissionens tillstånd att resa utrikes. De övriga borde enligt konsistoriets uppfattning inkallas till kyrkoherden i den församling, där de voro bosatta, för att denne i någon annan prästmans närvaro skulle försöka att få dem att inse sin villfarelse. Först om detta misslyckades, skulle de kallas inför konsistoriet.[3]

Vid konsistoriets sammanträde den 15 september 1731 kunde kyrkoherde Hermonius meddela, att han haft ett samtal med Lindblad, varav det framgick, att denne numera önskade att få leva i stillhet med Gud och icke umgås med någon människa. Lindblad ville därför varken bibringa någon annan sin uppfattning eller mottaga undervisning av annan person. För att ingen skulle behöva befara, att han tänkte förleda någon, förklarade han som sin avsikt att upphöra med sitt skolarbete för att i stället söka livnära sig genom något hantverk. Han hade även slutat att åhöra Tolstadius' predikningar och hade ej heller på lång tid gått till Herrens nattvard, därför att han ej kände sig därtill värdig.[4]

Inom de radikalpietistiska kretsarna i huvudstaden gjorde sig i början av 1730-talet apokalyptiska förväntningar allt mera gällande. För att göra bot för sin ogudaktiga omgivning togo de separatistiska mystikerna på sig en grå botgörardräkt av vadmal. Denna dräkt skulle samtidigt utgöra ett tecken för stadens invånare. Efter sin egendomliga dräkt fingo de namnet gråmunkar eller gråkoltar. De samlades i kopparstickareänkan Anna Maria van den Aveelens hem på Södermalm. Mötena fingo efter hand en alltmera exalterad prägel med samtal om syner och uppenbarelser. De levde i en bestämd väntan att få uppleva Kristi andra tillkommelse, och de kvinnliga deltagarna hörde röster och hade visioner.[5]

Gråkoltarnas åskådning var präglad av mystiska och separatistiska idéer. »Hela salighetens œconomie bör», sade de, »förrättas

---

[3] Stockholms kons. prot. $^{19}/_{5}$ 1731, mom. 3. SSA; K. Henning, a. a., s. 122.

[4] Stockholms kons. prot. $^{15}/_{9}$ 1731. SSA; K. Henning, a. a., s. 128. Vid konsistoriets sammanträde den 12 januari 1732 framhöll preses nödvändigheten av att förhören med de för dippelska villomeningar misstänkta nu upptogos utan tidsutdräkt. På grund av svårigheten att utfå akter och protokoll från den med anledning av »Dippelska owäsendet» förordnade kommissionen blev frågans behandling emellertid ytterligare fördröjd. Stockholms kons. prot. $^{12}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, $^{15}/_{2}$ 1732. SSA.

[5] E. Linderholm, a. a., s. 204 ff.

andeligen i menniskians sinne, och wi skole låta Christum i oss förrätta hela den processen, som han i sina köts dagar siälf uti återlösningswärket fulbordade på sig.» Som följd härav blev denna det inre livets religiositet en avsöndring ej blott från världen utan också från kyrkan. De ville ej gå till nattvarden även av den anledningen, att de ogudaktiga gingo dit. Gråkoltarna skilde sig även från de övriga pietisterna. Tolstadius syntes dem vara alltför världslig. Endast den, som bröt med samfundet och det världsliga livets uppgifter för att gestalta sitt liv efter mystikens ideal till en »imitatio Christi», kunde vinna deras godkännande. Genom myndigheternas ingripande år 1732 blevo de kvinnliga ledarna oskadliggjorda, varefter gråkoltarnas säregna rörelse upphörde. De till kretsen anslutna männen hade emellertid lyckats undkomma och kunde i det tysta verka för de pietistiska idéerna.[6]

Beröringen med en radikal religiös rörelse av finskt ursprung påskyndade den kris, vari den svenska radikala pietismen befann sig. Ledarna för den finska parallellbildningen voro bröderna Jakob och Erik Eriksson. Det religiösa livet består enligt Erikssönernas åskådning i hängivelse åt de inre upplevelserna. Den enda gudstjänst, som det kan bli tal om, är den stillatigande, oavlåtliga bönen i anden. Konsekvenserna av denna åskådning med hänsyn till kyrka och samhälle bli en radikal separatism både från det världsliga samfundet och från kyrkolivet. Prästerlig förmedling är överflödig. Kyrkans utvärtes gudstjänst är katoliserande och anses onödig. Barndopet saknar stöd i Skriften. Nattvarden är ej behövlig. Påbudet att fira söndagen som sabbat är godtyckligt och behöver sålunda ej efterlevas. Man bör över huvud taget ej ha något att skaffa med kyrkan, där Antikrist regerade. »Derföre», skriver Erik Eriksson i ett brev den $^{17}/_{1}$ 1733, »låt oss gå ut ur Babel, medan tid är, ty det gäller icke mer att sucka och pusta i Babel, utan fly, så framt vi vill undvika frestelsens stund och icke blifva delaktiga af hennes plågor.»[7]

I konsekvens med sin åskådning undandrogo sig Erikssönerna år 1723 det allmänna gudstjänstlivet och ställdes för den skull inför världslig rätt. År 1733 dömdes de av Åbo hovrätt till landsförvisning. Hovrättens dom underställdes Kungl. Maj:ts prövning. Under tiden begåvo sig bröderna över till Stockholm, där deras personligheter och åskådning gjorde ett djupt intryck i de pietistiska kretsarna, särskilt i de radikala. I juni 1734 föll Kungl. Maj:ts utslag, att

[6] Ibdm, ss. 221 ff., 230 ff., 275 ff.

[7] Ibdm, s. 276 ff.

Erikssönerna skulle »skilljas ifrå riket och all däruti ägande förmåns och rättighets åtniutande». Redan i mitten av juli 1734 anträdde Erikssönerna sin landsflykt och följdes under sommarens lopp av den ena gruppen efter den andra. Inom utgången av år 1734 hade icke mindre än 73 personer utvandrat. Antalet ökades något under de följande åren. Sedan Jakob Eriksson år 1737 avlidit, blev hans broder Erik Eriksson samfundets högste ledare. Efter en skiftesrik och prövofylld färd från land till land återkommo »främlingarna», som de nu kallade sig, år 1745 till hemlandet. Deras antal hade nu sjunkit till 21 personer.[8]

Domen över Erikssönerna väckte ett berättigat uppseende. Alla försök att få till stånd en lindring i densamma misslyckades emellertid. Vid riksdagen år 1734 blev religionstvånget ytterligare skärpt, och den 20 mars 1735 utkom den nya religionsstadga, som »utgör kulmen af den religiösa tvångslagstiftningen i vårt land».[9]

Den skärpta religionslagstiftningen tvingade den radikala pietismen till nya verksamhetsformer och till en alltmera kyrkofientlig ståndpunkt. I slutet av år 1734 bildades av von Strokirch en filadelfisk societet, vars medlemmar flyttade tillsammans i ett hus vid Vollmar-Yxkullsgatan på Södermalm i Stockholm, som var känt under namnet »Mommas hus». Sedan Sven Rosén i april 1735 återkommit till Stockholm, blev han snart den verklige ledaren för den filadelfiska friförsamlingen.[1] Den lilla församlingen utgjordes nämnda år av tio personer. Senare tillkommo ytterligare sex.[2] Icke mindre än fyra av församlingens medlemmar voro från Östergötland, nämligen Margareta Utterbom, dotter till kyrkoherde Philippus Utterbom[3] i Kristberg, Christina Ryding, dotter till kyrkoherde Ericus Ryding[4]

[8] Ibdm, s. 282 ff.

[9] Ibdm, s. 296 ff.

[1] Ibdm, s. 323 ff.

[2] K. Henning, a. a., s. 145; E. Linderholm, a. a., s. 323.

[3] Ph. Utterbom var född 1660, blev student i Lund 1682, prästvigdes 1688, blev komminister i Törnsfall 1693, kyrkoherde i Kristberg 1703, dog före tillträdet 1704. Han var gift med Helena Christina Frumerie, sedan gift med kyrkoherde Ryding i Rappestad. J. I. Håhl, a. a., I, s. 227. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 253, hänvisar beträffande Utterbom till »komministrar i Törnsfall», medan J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 83, uppgiver, att han återfinnes under »kyrkoherdar i Kristberg».

[4] E. Ryding föddes 1674 i Näsby (Rystad), blev student i Uppsala 1695, prästvigdes 1704, blev komminister i Törnsfall 1705, i Västervik 1706, kyrkoherde i Rappestad 1716, avsked 1720, d. 1724. År 1706 gifte han sig med Helena Christina Frumerie, f. 1677 samt först gift med Ph. Utterbom, utn. kyrkoherde i Kristberg. Dottern Christina föddes 1714. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 523.

i Rappestad, snickaren Jonas Cullander, son till bonden Per Jonsson, och studenten Claudius Kylander[5], son till kyrkoherde Haqvin Kylander[6].

Vid de förhör, som Stockholms konsistorium med anledning av Kungl. Maj:ts nådiga förordning av den 13 november 1733 höll i februari 1736 med de i huvudstaden bosatta privatlärarna, visade det sig, att ett stort antal av dessa var från Östergötland. Ej så få av lärarna från detta landskap hade rönt stark påverkan av de radikalpietistiska idéerna. Sålunda framgick det av konsistoriets undersökning, att Andreas Biörckedal, Nils Lithelius[7], Nils Kylander[8], Paul Brytzelius[9] och Carl Ekelund[1], vilka samtliga voro östgötar, hyste villfarande åsikter[2].

Antalet östgötastudenter, som vid denna tid vistades i Stockholm

---

[5] C. Kylander föddes i Häradshammar 1712 och dog i Stockholm 1777. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738. SLBL. Jfr K. G. Odén, *Östgötars minne*, s. 167 f. I Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738 (SLBL), s. 415, uppgives, att han varit »Pietist».

[6] N. Odenvik, a. a., s. 101 ff.

[7] Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738 (SLBL), s. 456, uppgiver, att N. Lithelius föddes 1712 (enligt K. G. Odén, a. a., s. 180, föddes han 1714 i Vadstena), var »pietist», »paedagog» i Stockholm och dog i Stockholm 1750.

[8] N. Kylander föddes i Häradshammar 1713 och dog i Stockholm 1761. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738, s. 436. SLBL; K. G. Odén, a. a., s. 174. I Biographier etc., s. 436, meddelas, att han var »pietist».

[9] Acta Consist. Holmensis Pro Anno 1736. Act. 13 SSA. Paul Brytzelius föddes 1713 på hemmanet Brytsbo i Jonsbergs kapellförsamling i Linköpings stift, studerade först vid Norrköpings trivialskola och från 1730 vid Linköpings gymnasium, student i Uppsala 1734, privatlärare i Stockholm 1735—36, vistades i Estland 1740, upptogs i herrnhutiska brödraförsamlingen i Marienborn i Hessen 10 dec. s. å., medföljde greve N. L. von Zinzendorf till Genève 1741, herrnhutisk predikant i Filadelfia juni 1742, prästvigd av den herrnhutiske biskopen David Nitschmann jan. 1743, herrnhutisk präst i Bethlehem i Pennsylvania s. å., predikant i den svenska församlingen i Racoon och Pennsneck i New Jersey s. å. men måste lämna densamma år 1744, synes under åren 1744—54 ha vistats i Europa, troligen mest i London, åter herrnhutisk predikant på olika ställen i Pennsylvania 1754—60, övergick till lutherska kyrkan 1760, reste till London 1766, vigdes av biskopen i London till anglikansk präst 1767, präst i Lunenburg i Nova Scotia s. å., dog i Lunenburg 1773. Tor Berg i *Svenskt biografiskt lexikon*, VI, s. 591 ff. Jfr Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738 (SLBL) och K. G. Odén, a. a., s. 178.

[1] C. Ekelund föddes i Eksjö 1713, auskultant i kammarkollegiet 1739, kanslist 1741, notarie 1748, assessor i kammarrevisionen 1762, död 1766. K. G. Odén. a. a., s. 175.

[2] Acta Consist. Holmensis Pro Anno 1736. Act. 13. SSA.

och som voro påverkade av radikalpietismen, är emellertid ej uttömt med de redan nämnda. Bland radikalpietisterna finna vi även Johan Kylander[3], en äldre broder till Claudius och Nils Kylander, Petrus Eneroth[4], bröderna Jonas[5] och Nils[6] Björkmark, Magnus Brytzelius[7] och Samuel Ernst Walbom[8], samtliga från Östergötland. Pastor primarius Eric Alstrin uttalade i ett brev till biskop E. Benzelius d. y. av den $^{22}/_{6}$ 1736 den fasta övertygelsen, att det varit Johan Kylander, som vunnit såväl sina två bröder som några andra östgötar, bland vilka han nämnde Carl Ekelund och Paul Brytzelius, för de radikala idéerna.[9]

Alstrin hade funnit, att de studenter, som blivit påverkade av den radikalpietistiska uppfattningen, ej på något sätt läto rubba sig från den ståndpunkt, till vilken de kommit. Deras starka övertygelse om »Doctore interno» och »illuminatione immediata» gjorde, att inga bevis, som man anförde från Skriften, kunde utöva någon inverkan på dem. Till kyrkan intogo de en bestämt avvisande inställning och kallade prästerna blinda och blindas

[3] J. Kylander föddes i Häradshammar 1705, tjänstgjorde som privatlärare i Stockholm och dog där 1769. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738, s. 353. SLBL; K. G. Odén, a. a., s. 150. Biographier etc. uppgiver, att han var »pietist», och K. G. Odén, a. a., s. 150, lämnar om honom den upplysningen: »Pietismo infectus consenuit Stockholmiæ!»

[4] P. Eneroth dog i Stockholm 1747. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738, s. 438. SLBL; K. G. Odén, a. a., s. 175. Enligt K. G. Odén, a. a., s. 175, hette han Elias E. Samma källa meddelar, att hans namn av några uppgivits ha varit Petrus Eliæ (el. Andreæ) Enrooth och att han kallades »pietist». Även i Biographier etc., s. 438, uppgives, att han varit »pietist». Jfr nedan s. 16.

[5] J. Björkmark föddes i Locknevi 1707, där fadern Anders var bonde, och kallades »pietist». Dog i Västervik 1774. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738. SLBL; K. G. Odén, a. a., s. 156. Han var 1733 informator hos krigskommissarien Johan Breant. E. Linderholm, a. a., s. 315.

[6] N. Björkmark föddes 1714 i Locknevi. Han kallades »pietist». Enligt en uppgift var han v. häradshövding på Värmdö i Stockholms län, enligt en annan skall han ha dött som student. Biographier öfver De Studerande i Upsala från 1645 till 1738. SLBL; K. G. Odén, a. a., s. 175.

[7] M. Brytzelius var son till bonden Sven B. och dog som student i Stockholm. Han säges ha varit »pietist». K. G. Odén, a. a., s. 180.

[8] S. E. Walbom föddes i Vadstena 1717. Han slöt sig i Uppsala till pietisterna och sysselsatte sig under flera år med att undervisa »hederlige mäns barn». W. tjänstgjorde som handelsbokhållare i Stockholm 1748 och därefter i Norrköping, prästvigdes 1767, blev huspredikant å Marieborg i östra Eneby s. å., privatlärare i Norrköping, apologist där 1773, fångpredikant där 1777, dog 1778. K. G. Odén, a. a., s. 182. Jfr E. Hagen, *Bernhard Wadström*, s. 12.

[9] Brev från Eric Alstrin till Eric Benzelius d. y. $^{22}/_{6}$ 1736. Akter $^{22}/_{6}$ 1736. LDA, VLA.

ledare, fariséer, legoherdar, falska profeter och Baals präster. Tolstadius och hans medhjälpare voro de enda, som de numera ville höra. För att så långt det var möjligt motverka de separatistiska strömningarna sökte Alstrin samla de teologie studerande från olika delar av landet, som vistades i Stockholm, till »colloqvier». von Strokirch var närvarande vid flera av dessa samtalsstunder, då däremot de radikalpietistiskt påverkade östgötastudenterna höllo sig borta från dem.[1]

Under senare delen av 1730-talet spred sig den radikala pietismen ut över landet. Från Mommas hus utgingo impulser åt olika håll. Genom sina brev utövade Sven Rosén ett vidsträckt inflytande. von Strokirchs talrika resor till de radikala kretsarna i landets olika delar gåvo även ökad spridning åt den radikala pietismen. De stift, där man påträffade anhängare av den radikala riktningen, voro Lunds, Linköpings, Strängnäs', Uppsala, Västerås', Skara och Göteborgs.[2]

I *Sydsverige* hade den radikala pietismen, som framträdde redan mot slutet av 1720-talet, endast några få anhängare. Dippels besök i Skåne gav de spridda radikala pietisterna mod att öppet framträda. Den förste, som förfäktade radikala idéer, var Lundastudenten Thomas Leopold. I Johannes Stendahl, en student från Småland, fann han en trogen anhängare. Omkring år 1733 fick han en ny lärjunge i vedfogden vid Andrarum, O. Norman. Utom dessa tre framträdde ännu några radikalpietister under 1730-talet utan att dock utöva något större inflytande.[3]

I *Nyköping* fann Rosén vid sin genomresa år 1741 några få »wenner», hos vilka han och hans följeslagare »wederqwicktes till siähl och kropp, och blefwe sedan af dem beledsagade till Norköping».[4] Även i *Örebro* hade de radikala idéerna vunnit ingång. De radikala

[1] Ibdm. Vid Alstrins skrivelse förvaras en »Catalogus Studiosorum Nat. Ostro-Goth. qui hoc tempore Stockholmiæ commorantur. Anno currente 1736», som sannolikt medföljt skrivelsen. Listan upptager 62 studenter, om man inberäknar två, vilkas namn strukits och vilka sannolikt nyligen lämnat Stockholm. Av dessa voro åtminstone följande påverkade av de radikalpietistiska idéerna: Joh., Claudius och Nicolaus Kylander, Petrus Enroth, Carl Ekelund, Nicol. Björkmarck, And. Björkedahl, Paul Bryzelius, Nils Lithelius, Magnus Bryzelius och Samuel Wahlbom (namnens stavning i enlighet med listans).

[2] E. Linderholm, a. a., s. 314.

[3] K. Henning, *Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730*, s. 99 ff.; E. Linderholm, a. a., s. 314; H. Pleijel, *Herrnhutismen i Sydsverige*, s. 13 ff.; Samme förf., *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772*, Svenska kyrkans historia, V, s. 355 ff.

[4] S. Rosén, *Skrifter och bref. Samlade och utgifna af E. Linderholm*, s. 243.

pietisterna i denna stad uppskattades till ett tiotal.[5] I *Uppsala stift* vunnos genom Sven Rosén och von Strokirch hovjunkaren Jakob Gripenstedt och hans hustru, friherrinnan Ulrika Funck, på Lejondal i Bro. I stiftet verkade även flera studenter, såsom Brossig, Enhörning, Kylander och Molin. C. U. Hjärne på Malsätra och sekreteraren Carl Niclas Wadström hade även blivit påverkade av separatistiska idéer.[6] Starkare insteg hade den radikala pietismen vunnit i *Västerås' stift*. I själva stiftsstaden funnos några få anhängare. I Falun var antalet 4—5. I Sala fanns en vänkrets, till vilken hörde köpmannen Erik Nortun med familj, informatorn Petrus Eneroth[7], en fäktmästare Portal och en fru Beata Lybecker. I Arboga funnos även några väckta. Hovgården i Munktorp utgjorde samlingsplatsen för en liten krets separatister, till vilka bl. a. hörde bröderna kornetten Gustaf Fredrik och beridaren Bengt Edvard Goës[8] samt studenterna Jonas och Nils Björkmark[9].

Sin starkaste utbredning utanför huvudstaden fick radikalpietis-

[5] E. Linderholm, *Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism*, s. 314; K. Henning, a. a., s. 246; N. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 207 ff.

[6] K. Henning, a. a., s. 247 ff.; A. Kämpe, *Främlingarna på Skevik*, s. 104. Jfr om Wadström nedan s. 56 f.

[7] Om Petrus Eneroth se ovan s. 14.

[8] G. F. Goës, till Hovgården, Munktorp, föddes där 1687, kornett vid livdragonreg:t, livdrabant 1722, avsked från regementet s. å., ryttmästare, död 1753 på Hovgården. Han gifte sig 1723 på Vargarn i Lista socken i Södermanland med Anna von Feilitzen, f. 1697, d. 1775 och dotter av översten Mattias Fredrik von Feilitzen och Anna Reutercrantz. G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor, med tillägg och rättelser*, III, s. 84 f. B. E. Goës, till Sundänge i Bro socken i Värmland, föddes 1692, beridarepage hos konung Karl XII, beridare 1718, stallmästare vid Kungsörs och Strömsholms stuterier, död 1761. G. Elgenstierna, a. a., III, s. 85.

[9] K. Henning, a. a., s. 247; N. Jacobsson, a. a., ss. 170, 207; E. Linderholm, a. a., s. 315. Se vidare om G. F. Goës Västerås' domkapitels prot. (VDA) $^{18}/_{8}$ 1736; $^{10}/_{2}$ 1744; $^{25}/_{4}$ 1744, om B. E. Goës $^{18}/_{8}$ 1736; $^{12}/_{1}$ 1743; $^{4}/_{5}$ 1743, om Jonas Björkmark $^{18}/_{8}$ 1736; $^{5}/_{9}$ 1737; $^{21}/_{2}$, $^{24}/_{10}$, $^{5}/_{11}$ och $^{28}/_{11}$ 1739; $^{14}/_{7}$ 1740; $^{22}/_{4}$ och $^{10}/_{12}$ 1741; $^{27}/_{1}$ 1742 samt om Nils Björkmark $^{10}/_{12}$ 1741; $^{27}/_{1}$ 1742. Linderholm, a. a., s. 315, omtalar »studenterna Nils och Jonas Björkmark, af hvilka den senare ... en tid lefde som eremit i en riskoja i skogen ej långt från Västerås». Enligt Västerås' domkapitels protokoll $^{10}/_{12}$ 1741, punkt 7, upplästes »Probstens i Munktorp Herr Magr Johan Linds bref af innehåll, det Herr Probsten med all flit budit till den ena gången efter den andre at bringa studenten Jonas Biörckmarck, som sig på en till Håfgården hörande holme uppehåller ifrån sina irriga meningar och willosatser uti religionen, men förgäfwes». I samma protokoll omnämnes Jonas Björkmarks »broder Nils Biörckmarck, som sig i en koja uti skogen i Munktorp uppehålla skal».

men i *Västergötland*, där den vann insteg genom prästmannen Christian Ulrik Lenberg. Sedan denne år 1735 blivit pastorsadjunkt i Vänersborg, utvecklade han sig i radikal riktning och samlade omkring sig en separatistisk krets. I nära förbindelse med denna krets stodo radikalpietistiska grupper i Stora Mellby och Västra Tunhem. Genom beröring med den Lenbergska kretsen i Vänersborg vanns grevinnan Margareta Stenbock, född Clerck, på Stora Bjurum för radikalpietismen. Från år 1738 blev Stora Bjurum en samlingsplats för de radikala pietisterna i dessa trakter. Här uppehöll sig von Strokirch en längre tid under år 1739.[1]

Även i *Göteborg* och *Uddevalla* hade de radikala idéerna vunnit insteg.[2]

II. *Radikalpietismen i Linköpings stift till 1741.*

I Linköpings stift var domkapitlet i likhet med kyrkoledningen i övriga delar av vårt land på sin vakt gentemot alla försök att sprida de radikala idéerna. Vid 1728 års prästmöte föreläste biskop Thorsten Rudéen[3] (1716—1729) en skrivelse, vari domkapitlet anmodades att tillhålla prästerskapet att varna och förmana sina åhörare att väl taga sig i akt för Dippels rationalistiska teosofi[4].

Under hans efterträdare Eric Benzelius d. y. (1731—1742) började den radikala pietismen att vinna insteg i stiftet. Kort efter det Benzelius övertagit ledningen av stiftets angelägenheter, fick han kännedom om att studenter av Östgöta nation varit inblandade i de religionsmål, som vid den tiden varit under handläggning i den svenska huvudstaden.[5]

Vid domkapitlets sammanträde den 2 augusti 1732 förelåg en anmälan från krigsmanshuspastor Frosterus i Vadstena angående fänriken och gratialisten vid därvarande krigsmanshus *Augustin Long*, som hyste villfarande och kätterska åsikter samt visade förakt för den offentliga gudstjänsten och nattvarden. Domkapitlet beslöt att

---

[1] K. Henning, a. a., s. 222 ff.; N. Jacobsson, a. a., s. 167 ff.; E. Linderholm, a. a., s. 315 ff.; H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772*, Svenska kyrkans historia, V, s. 359 ff.

[2] K. Henning, a. a., s. 213 ff.; E. Linderholm, a. a., s. 317; H. Pleijel, a. a., s. 362.

[3] Om biskop Th. Rudéen, f. 1661, d. 1729, se J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 83 f.

[4] G. Westling, a. a., s. 376.

[5] Ibdm.

inkalla Long till den 18 nästkommande oktober.[6] Vid det förhör, som nämnda dag anställdes med honom, framgick, att han behärskades av utpräglat radikalpietistiska idéer.[7]

Angående den heliga Skrift förklarade Long, att det ej fanns något levande Guds ord varken i papperet eller i Skriften. Guds ord utgjordes av »krafften i Siälen». När Guds Ande verkar i själen, har ordet kraft men visar sig annars kraftlöst, även om man läser aldrig så mycket. På biskopens invändning, att ingen undervisar om att papperet eller bokstäverna ha någon kraft utan att det är själva förmaningen eller hugsvalelsen, som har kraft, och att det är människornas ondska, som hindrar ordets verkan, hade Long intet att svara. De oomvända eller de, som ej drevos av Guds Ande, voro enligt Longs uppfattning ej skickade för predikoämbetet. Ordet, som frambars av förkunnaren, skulle verkas av Guds Ande. Alla, som hade Guds Ande, voro andliga präster. Även beträffande sakramenten, kyrkolokalerna och de allmänna gudstjänsterna voro Longs åsikter typiskt radikalpietistiska. Barndopet var gagnlöst. I enlighet med Jesu befallning »*lärer* och *döper*» borde undervisning gå före dopet. Han ansåg det överflödigt att deltaga i kyrkans nattvardsfirande, därför att han dagligen begick den invärtes, andliga nattvarden. Guds hus var ej något, som uppförts med människohänder, utan fanns »ther ordet förkunnas af Guds wärcktyg». Kyrkan var blott »et sammelshuus». Deltagande i de allmänna gudstjänsterna befordrade endast en utvärtes gudstjänst. Prästernas predikningar, som hade karaktären av uttydningar av Skriften »efter historisk kunskap», borde i stället utgöras av bättringsförkunnelse.[8]

Då förhöret med Long visade sig gagnlöst, anmälde biskopen honom i Göta hovrätt men avstyrkte på samma gång varje strängare förfarande mot honom. Hovrätten inskränkte sig till att meddela konsistoriet, att det borde förordna några »fromsinta och sachtmodiga prästmän» att använda all flit för att söka få honom att inse, i vilken villfarelse han råkat. Försöken i denna riktning visade sig dock fåfänga.[9]

Longs separatistiska åskådning framträdde ännu som en enstaka

---

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{2}/_{8}$ 1732, § 23. LDA, VLA. Jfr om Long G. Westling, a. a., s. 376.

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{18}/_{10}$ 1732, § 22. LDA, VLA.

[8] Ibdm.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{28}/_{2}$ 1733, § 1. LDA, VLA; G. Westling, a. a., s. 376.

företeelse. Då det vid prästmötet i Linköping den 7 september 1732 frågades, om Dippels ogräs och skadliga lärosatser inkommit i stiftet, var det endast krigsmanshuspastor Frosterus i Vadstena, som förklarade sig ha märkt något därav. Biskopen meddelade med anledning därav, att, då Augustin Long på Frosterus' anmälan inkallats till konsistoriet, detta skulle göra, vad som var möjligt åt saken, och att pastor skulle arbeta ännu ivrigare på Longs omvändelse. Dessa försök ledde, såsom redan nämnts, till negativt resultat. För att förebygga dippelianismens spridning inom stiftet uppläste biskopen vid prästmötet Kungl. Maj:ts nådiga brev av den 27 juni 1728 om Dippels villoskrifter och dem, som kunna innehava sådana. Biskopen framhöll även nödvändigheten av att var och en gick försiktigt till väga, så att, om några radikala tendenser hädanefter skulle framträda, man i tid skulle kunna hindra deras utbredande. Samtidigt varnade han dock prästerna att från predikstolen göra »något wäsende, som kunde uppegga kitsliga sinnen och skada the enfaldiga».[1]

De radikalpietistiska rörelserna trängde emellertid trots alla förebyggande åtgärder från domkapitlets sida in med allt större kraft. År 1738 anmäldes, att bröderna *Jonas* och *Nils Björkmark* hyste villfarande åsikter. Hos kapten Carl Gustaf von Feilitzen på *Minsjö* i Västra Husby socken, där de tillsammans med kornetten Gustaf Fredrik Goës uppehöllo sig någon tid, hade de funnit en understödjande vän. De visade sig även i *Västervik* och i sin hembygd Locknevi socken. Överallt väckte de uppmärksamhet. Prosten i Västervik Johannes Petrelius[2] kunde meddela, att de där uppträtt i »förachteliga» kläder och bärande långa skägg samt att de påstått sig vara »andeliga Prester». Deras uppträdande i Linköpings stift visar samma särdrag, som vi möta hos gråkoltarna i Stockholm, och gör det sannolikt, att de tillhörde denna sekt.[3]

---

[1] *Prestemötes handlingar, författade d. 7 Septembris åhr 1732,* § 1; G. Westling, a. a., s. 376 f.

[2] J. Petrelius föddes i Kalmar 1685, blev student i Uppsala 1704, magister där 1716, prästvigdes 1717, kyrkoherde i Västervik 1723, prost 1724, död 1745. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 76.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{2}/_{3}$ 1738, § 5; $^{15}/_{3}$ 1738, § 9. LDA, VLA; G. Westling, a. a., s. 377 f. Petrelius meddelade även till domkapitlet, att vanföre studenten Johannes Hedelius utan vederbörandes tillstånd inrättat en privatskola i Västervik till men och förfång för den allmänna skolan och att en annan i Stockholm gift student vid namn Scarinius kommit till staden men efter några dagar begivit sig ut på landet. Eftersom Petrelius ansåg det nödvändigt att

Huvudorten för radikalpietismen i Linköpings stift var *Norrköping*. Där hade de separatistiska idéerna vunnit insteg redan vid mitten av 1730-talet. De första anhängarna av denna åskådning i Norrköping voro, så vitt hittills kunnat konstateras, proviantmästaren Ryding och hans blinda dotter Hedvig samt kryddkramhandlaren Isak Blessing.[4]

I en skrivelse av den 20 januari 1739 anmälde prosten i Norrköping mag. David Evensson några av separatisterna i därvarande stad för Linköpings domkapitel. Han meddelade i skrivelsen, att proviantmästaren Ryding i Norrköping och hans blinda dotter trots alla påminnelser ej gingo till nattvarden och att den sistnämnda, som var helt intagen av »nya Folkets willo-satzer», ångrade sig för att hon för många år sedan deltagit i nattvardsfirandet. Om handelsmannen Blessing lämnade han i samma skrivelse den upplysningen, att denne, sedan en guldsmedsson från Stockholm vid namn Peter Bernego anlänt till staden, där han gästade hos Blessing, avhållit sig från kyrkan och nattvarden, »then han i 17 månader försummat».[5]

Den 11 maj 1738 hade Blessing fått en hushållerska vid namn Elisabeth Boberg, som också påverkats av pietistiska idéer. Hon var född i Alfta socken i Hälsingland och dotter till en fänrik, som enligt hennes egen uppgift ännu var i livet. Sedan hon under sin uppväxttid varit i tjänst hos »åtskilligt hederligt och förnämt folk», hade hon kommit till Stockholm, där hon tjänat i olika familjer. Sitt andliga hem hade hon haft i Skeppsholmskyrkan, där hon deltagit i gudstjänsterna och nattvardsgångarna. Hon hade på rekommendation av kyrkoherde Tolstadius fått anställning hos Blessing. Det fanns utan tvivel en intim förbindelse mellan pietisterna i Norrköping och kretsen kring Tolstadius i Stockholm. Efter ankomsten till Norrköping avhöll sig jungfru Boberg från att deltaga i församlingens gudstjänster och nattvardsfirande.[6]

Prosten Evensson hade såväl ensam som tillsammans med kom-

---

anmäla dem för domkapitlet, är det möjligt, att även dessa studenter hyste radikala idéer. Linköpings domkapitels prot. $^{15}/_{3}$ 1738, § 9. LDA, VLA.

[4] K. Henning, a. a., s. 244; H. J. Sivers, *Historischer Bericht von einigen gar groben Schwärmern in Ost-Gothland und ihren Irrthümern*, Acta Historico Ecclesiastica, IV, s. 392 ff.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{23}/_{1}$ 1739, § 9. LDA, VLA. G. Westling, a. a., s. 378.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{8}/_{5}$ 1739. LDA, VLA.

minister Nathanael Alfwing[7] sökt övertyga Bernego om den evangeliska lärans sanning och bringa honom på andra tankar i religiösa frågor. Han hade även sökt förmå Hedvig Ryding och Elisabeth Boberg att ändra uppfattning. Då emellertid hans bemödanden visat sig fruktlösa, anmälde han i nyss nämnda skrivelse av den 20 januari 1739 Peter Bernego, Hedvig Ryding och Elisabeth Boberg för domkapitlet, för att saken skulle komma till konsistorieförhör och åtgörande enligt Kungl. förordningen av den 20 mars 1735. Domkapitlet beslöt med anledning härav att uppdraga åt prosten Evensson att genom magistratens handräckning instämma de angivna till förhör inför domkapitlet. Bernego skulle infinna sig den 7 mars och de två övriga den 14 i samma månad.[8]

Vid domkapitlets sammanträde den 7 mars anmäldes en skrivelse från prosten Evensson, vari denne meddelade, att Bernego avrest till Stockholm men var villig att inställa sig, om hans återkomst skulle påyrkas. Blessing hade förklarat, att han icke blivit bättre av att begå nattvarden och därför ville avstå från nattvardsfirandet. Han kunde emellertid ej anföra några samvetsskäl för att han uteblev från nattvarden och lovade att framdeles åtnjuta Herrens måltid. Proviantmästare Ryding åter förklarade alltid, att han önskade gå till nattvarden, och fastställde tid för dess begående men uteblev ständigt.[9]

Domkapitlet beslöt att uppskjuta avgörandet beträffande Bernego, tills biskopen återkommit från riksdagen.[1] Hedvig Ryding och Elisabeth Boberg, som skulle inställt sig till den 14 mars, inlämnade till denna dag var sitt memorial. Förhöret med dem inför domkapitlet ägde sedan rum den 8 maj. Biskopen inledde det med att betona, att konsistoriet inkallat dem enligt kungliga stadgar och förordningar och att syftet därmed var att övertyga dem om den himmelska sanningen, grundad på Guds uppenbarade ord. Under förhörets gång satte emellertid jungfru Boberg i fråga, huru hon kunde åläggas att svara i konsistoriet, då prosten Evensson varit i samtal med henne endast en gång och då i fleras närvaro och sålunda ej iakttagit de varningsgrader, som kyrkolagen och kungliga förordningar

---

[7] Se om N. Alfwing J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 186.

[8] Skrivelse från domkapitlet i Linköping till kyrkoherde Evensson $^{23}/_{1}$ 1739. Linköpings domkap. kopiebok 1739, s. 17 f.; Stemning. Bokhållaren Peter Bernego. Linköpings domkap. kopiebok 1739, s. 18 f.; Stemning. Jungfru Hedvig Ryding och jungfru Elisabeth Boberg, ibdm, s. 19 f.; LDA, VLA.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{7}/_{3}$ 1739, § 10. LDA, VLA.

[1] Ibdm.

i dylika mål föreskriva. Domkapitlet sökte försvara hennes inkallelse till förhör med att läsa upp prostens skrivelse av den 21 mars, vari denne nämnde, att han icke kunnat komma i samtal med henne, när han önskat, utan endast en gång, då samtalet hade räckt i två timmar. Vidare förklarade domkapitlet, att det vore beklagligt, om prosten Evensson icke sökt undervisa henne i Guds ord så flitigt som han hade bort, men att domkapitlet icke kunde upptaga den frågan i hans frånvaro. Då 1735 års religionsstadga föreskrev, att den villfarande skulle anmälas hos konsistoriet, först sedan kyrkoherden och kapellanen och därefter prosten upprepade gånger förmanat och undervisat denne utan att dock uppnå något resultat, var förfaringssättet i detta fall olagligt. Jungfru Bobergs anmärkning medförde emellertid ej något resultat, och de båda inkallade måste underkasta sig ett förhör inför biskop och domkapitel.[2]

Till grund för förhöret lades de tidigare inlämnade memorialen. Biskopen började med jungfru Bobergs memorial. Med anledning av hennes utlåtande, att hon ville vara mänsklig ordning underdånig för Herrens skull utom i samvetsfrågor, då man måste lyda Gud mer än människor, frågade han henne, vad hon här menade med samvete. På hennes svar: »et sammanwetande emellan Gud och mig», frågade därefter biskopen, vad hon ansåg om det vetande, som Gud giver omedelbart. Jungfru Bobergs svar, att Gud, även om hans tal icke fattades med utvärtes öron, dock förnams i hjärtat och i anden, vittnade om att hon hade kännedom om den mystiska pietismens tankegångar. Biskopen, som tydligen fann hennes svar otillfredsställande och önskade påvisa nödvändigheten av att kunna åtskilja samvetet »från eget sielftaget tycke», förklarade »omstendeligen» för henne, vad samvete var och varpå det borde grunda sig.[3]

Biskopen önskade därefter närmare förklaring på jungfru Bobergs uttalande i sitt memorial, att hon icke kunde begå Herrens nattvard för sin »samwets ofrid». Då jungfru Boberg svarade, att memorialet gav tillräcklig upplysning om denna fråga, replikerade biskopen, att, då hon alltid gått till nattvarden på Skeppsholmen men avhållit sig därifrån på andra platser, måtte hon hysa någon särskild förkärlek för denna församling och vilja avskilja sig från andra. Sin uppfattning i detta stycke gav hon uttryck åt med att uttala den önskan, att Gud måtte bevara henne

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{8}/_{6}$ 1739, § 4. LDA, VLA.
[3] Ibdm.

från att någonsin skiljas från de rättrognas församling. Hon yttrade vidare, att hon varit i kyrkan i Norrköping men att hon där ej kunnat finna någon god föda för sin hungriga själ. Hon kunde ej heller anse de där brukliga spelen för annat än en styggelse inför Herren. Biskopen förklarade då utförligt för henne, vad som menas med Guds synliga och osynliga församling här på jorden samt huru man borde bedöma frågan om »medel-ting».[4]

Då biskopen upprepade sin fråga, vad jungfru Boberg menade med sitt uttalande om samvetsofriden, svarade hon, att det var något som endast gällde Gud och henne. Biskopen önskade då veta, om detta innebure, att en tredje part ej finge taga någon befattning med hennes gudsförhållande, eller om en kristlig överhet hade rättighet att »genom gudeliga stadgar» utöva någon uppsikt. Då jungfru Boberg på detta svarade, att det ej tillkom överheten att döma i samvetsmål, upplästes missgärningsbalkens tredje kapitel, den tredje paragrafen, som innehöll föreskrifter om dem, som förakta den allmänna gudstjänsten. I anslutning härtill förklarade biskopen, vad som tillkom en kristlig överhet i religionsmål samt vår plikt att vara den lydaktiga »för samwetet skul», när den ej påbjuder något, som står i strid med Guds heliga bud och befallningar. Jungfru Boberg kunde emellertid i kyrkan ej finna den kraft och uppbyggelse, som hon åstundade, och uttalade den förhoppningen, att hon finge ha frihet att pröva allt och behålla det bästa. Hon ägde större själaro genom att avsöndra sig från världen och i stället i sin kammare i stillhet ägna sig åt läsning och andakt.[5]

Biskopen varnade därefter för att så förakta den utvärtes gudstjänsten, att man avhöll sig från kyrkan eller sådana rum, där man borde samlas för att erhålla undervisning om vägen till saligheten. Då jungfru Boberg mot detta anförde 2 Petr. 1: 19, förklarade biskopen, att aposteln där med ljuset ej menade något särskilt och ifrån Guds ord avsöndrat utan en högre grad av kunskap och upplysning i hjärtat, som man fick genom att läsa, höra och betrakta Guds ord.[6]

Som skäl för sitt uteblivande från nattvardsgången angav jungfru Boberg, att hon kände sig sakna en levande tro. Hon tog även mycken anstöt av att hon fann »flesta hopen löpa til H. Nattward» utan att ha prövat sig och gjort verklig bättring, vilket tydligt märktes på deras liv. Biskopen fann sig härav föranlåten att för

[4] Ibdm. [5] Ibdm. [6] Ibdm.

henne förklara trons art och beskaffenhet, hur Gud genom tron låter de trogna kristna i hjärtat bli övertygade om Guds nådiga inneboende samt hur han förordnat denna nådesmåltid till trons stärkande och förökande. Han framhöll vidare, att, även om nattvarden missbrukades, detta likväl ej skulle förhindra det goda bruket. Vi borde ej heller upphäva oss till domare över andra, särskilt då det gäller själens inre tillstånd.[7]

Samtalet fördes sedan in på det andliga ätandet till skillnad från det sakramenterliga, varvid biskopen förklarade dess beskaffenhet och att det ena icke upphävde det andra. Då jungfru Boberg i detta sammanhang uttalade som sin uppfattning, att det var samvetstvång att föreskriva en bestämd tidpunkt för nattvardens begående, erinrades hon om att det alltid lämnades kristlig frihet och tid till att pröva samvetet men att det måste stå illa till med troslivet hos henne, då hon alldeles och under så lång tid avhållit sig från att nyttja detta nådemedel.[8]

Slutligen upplästes för jungfru Boberg Kungl. förordningen angående katekesförhören i kyrkan och hemmen, varefter biskopen frågade henne, om hon infann sig vid dessa förhör. Härpå svarade hon, att hon icke gjort det, men anförde samtidigt till sitt försvar, att något katekesförhör ej hållits hos hennes husbonde, sedan hon kommit i hans tjänst.[9]

Sedan biskopen avslutat sitt förhör, förklarade domprosten för den villfarande, att frågan om vem, som var värdig att begå Herrens nattvard, ej berodde på människors dom utan skulle avgöras efter Guds ord, enligt vilket den, som i ödmjuk självkännedom och förlitande på Kristi rättfärdighet ansåg sig mest ovärdig, i verkligheten var värdig framför andra.[1]

Det blev nu Hedvig Rydings tur att förhöras. Då hon var blind, kunde hon ej själv ha skrivit det till konsistoriet insända memorialet. På grund av däri förekommande citat från kyrkofäderna, latinska termer och »disputer om Medelting och mera, som hennes begrep öfwergår», var det uppenbart, att hon ej heller hade författat det. Domkapitlet önskade därför att få upplysning om, vem som varit henne behjälplig att skriva och författa memorialet. Jungfru Ryding ville till en början ej göra detta, allrahelst som hon ej visste vad, som kunde vederfaras den, som på hennes begäran hjälpt henne därmed. Då domkapitlet emellertid upprepade sin begäran, med-

---

[7] Ibdm. [8] Ibdm. [9] Ibdm. [1] Ibdm.

delade hon, att memorialet blivit uppsatt av en, som var död. Hon hade funnit, att det stämde överens med hennes eget inre tillstånd, och hade låtit en av sina vänner skriva av det och därefter insänt det till konsistoriet.[2] Då innehållet i Hedvig Rydings memorial stämmer väl överens med Erikssönernas åskådning och dess författare redan var död, är det möjligt, att det författats av Jakob Eriksson, som dog den 18 september 1737.[3] Detta antagande bestyrkes av komministern Henric Jacob Sivers uppgift, att jungfru Rydings memorial var fanatiskt.[4]

Tillspord angående sin uppfattning om Herrens nattvard och kyrkogång svarade jungfru Ryding, att hon tidigare mycket flitigt gått till kyrkan, men, då hon av predikningarna endast funnit tomt ljud utan kraft och tröst, hade hon nu i över ett års tid ej åhört någon predikan och hade dessutom under några år avstått från att begå Herrens nattvard.[5]

Av hennes memorial framgick vidare, att allt i Gamla testamentet borde anses endast som en skugga. För att visa den utvärtes gudstjänstens värdelöshet och motsatsförhållande till den invärtes anfördes i memorialet sådana skriftställen som Amos 5: 21 ff., Apg. 7: 17 (sannolikt felskrivning för 7: 47 ff.) och Gal. 4. Biskopen förklarade med anledning härav, huru den utvärtes gudstjänsten befrämjade den invärtes, huru den var grundad i den heliga Skrift och i alla tiders sedvänja, samt framhöll dess nödvändighet.[6]

När biskopen sedan åberopade kungliga förordningars befallning att bevista den allmänna gudstjänsten, erkände jungfru Ryding, att hon visserligen var skyldig att visa lydnad mot den moraliska lagen, men gjorde samtidigt gällande, att den lag, som pålade samvetstvång, vore syndig. Om överheten sålunda ville tvinga till kyrkogång, hade man rätt att värna sin kristliga frihet.[7]

Förhöret hade nu pågått så länge, att jungfru Ryding ej längre kunde hålla fast sina tankar vid den fråga, som det rörde sig om, ej heller lämna någon upplysning angående flera i hennes memorial förekommande otydliga uttalanden. Då dessutom ingen av de närvarande domkapitelsledamöterna hade något att tillägga, fingo

---

[2] Ibdm.
[3] K. Henning, a. a., s. 22.
[4] H. J. Sivers, a. uppsats, s. 395.
[5] Linköpings domkap. prot. $^{3}/_{5}$ 1739, § 4. LDA, VLA.
[6] Ibdm.
[7] Ibdm.

jungfrurna Boberg och Ryding avträda med ytterligare förmaning att överväga och efterleva, vad de blivit påminta om.[8]

Vid prästmötet i Linköping den 5 september 1739 kunde prosten Evensson visserligen meddela, att det nu någon tid varit stilla. Kyrkoherden vid tyska församlingen i Norrköping mag. Johan Samuel Eckstein[9] visste dock att berätta, att hans församling stundom oroades av främlingar, vilka emellertid på grund av att de blott tillfälligt uppehöllo sig i staden ej kunde särskilt namngivas. Komministern i samma församling H. J. Sivers angav, att vissa personer i Norrköping utspritt Dippels skrifter.[1] Då man med vittnen kunde intyga, att åtskilliga, som förut varit gudfruktiga och fromma, blivit förförda, begärde han, att detta måtte få antecknas till protokollet. Biskopen lovade, att konsistoriet närmare skulle undersöka saken och vidtaga de åtgärder, som voro behövliga. Han beklagade högeligen, »om en så uppenbar och landförwister skendares skrifter» ännu skulle spridas och de enfaldiga därigenom förföras. Rapporterna från Norrköping gåvo biskopen ny anledning att förmana prästerna till flit och vaksamhet i sitt ombetrodda ämbete och till att ej endast vinnlägga sig om renhet i läran utan även förhålla sig så i levernet, att de ej på något sätt gåve anledning till förargelse. Han kunde även meddela, att consistorii comitialis' svar på konduktör von Strokirchs vid förra riksdagen ingivna memorial fanns till salu hos konsistorienotarien samt att det innehöll en grundlig vederläggning av de påståenden, som i detta memorial med mycken djärvhet anfördes och av »the nylärige» flitigt åberopades.[2]

Vid samma prästmöte anmäldes från prosten i Ystad mag. Haq. Lacander en inbjudan till prenumeration på ett av honom utarbetat verk kallat Anti-Democritus, som skulle innehålla hela den lutherska lärans försvar mot Dippels villfarelser. Några av prästerna voro emellertid oroliga för att Dippels idéer skulle utkomma på vårt modersmål och fruktade för att de enfaldiga därigenom skulle kunna

[8] Ibdm.

[9] Se om J. S. Eckstein J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 164.

[1] Härmed överensstämmer Sivers uppgift i a. uppsats, s. 400, att man bland dem, som förstå tyska, påträffar »Dippels und anderer Phantasten in Teutschland gedrukte Schriften», bland vilka »die zu Berlenburg gedrukte Bibel und die so genannte geistliche Fama, wovon sie gar viel Rühmens machen, mit zu rechnen sind». Dessutom utbreddes de radikala idéerna genom skrifter, »die aber nicht gedrucket sind, weil in diesem grosen Königreich kein einziger Bogen ohne Censur gedrukt werden darf». Ibdm.

[2] *Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 5 Septemb. år 1739*, § 3.

oroas och förargas. De ansågo det därför rådligast, att en dylik bok utgåves på latin, för att den skulle kunna läsas endast »af them, som förmåtte genom et bettre begrep skilja thet goda ifrån thet onda». Konsistoriet lovade även att skriva till konsistoriet i Göteborg, där boken skulle tryckas, och framhålla nödvändigheten av att detta arbete granskades med den största aktsamhet.[3] Arbetet utkom trots de vid prästmötet i Linköping år 1739 uttalade farhågorna på svenska år 1741.[4]

Kyrkans män kunde på olika vägar bilda sig ett begrepp om de idéer, som förfäktades av de radikala pietisterna i Östergötland. Det är sannolikt, att de i sina händer fått några av de från Tyskland införda skrifterna, som författats av Dippel eller andra radikala pietister. I varje fall kunde Sivers, såsom förut framhållits, ge upplysning om vilka skrifter, som spredos bland separatisterna. De till domkapitlet i Linköping inlämnade memorialen utgjorde dessutom en värdefull källa för den, som ville få kännedom om deras uppfattning. De enskilda samtalen och förhören inför domkapitlet i Linköping bidrogo givetvis även att klarlägga vilka idéer, som behärskade dem.

Komminister H. J. Sivers gav i följande åtta punkter en sammanfattning av radikalpietisternas åskådning:

1. De citera flitigt Skriften och tala ofta om Skriftens »verbo interno» och »Sensu mystico».
2. De tala aldrig om Kristus »pro nobis» utan alltid om Kristus »in nobis». Visserligen förneka de icke Kristi »Satisfactio» eller »Justitia imputativa» men fordra samtidigt så många föregående »requisita», att man snart lägger märke till att de vilja börja med »via purgativa».
3. De påstå, att de kunna tillbringa en hel dag i bön utan att ägna sig åt något annat och att de kunna helt försaka världen.
4. De förkasta barndopet och förneka dopets betydelse. Om nattvarden säga de, att de varje dag begå den på andligt sätt, att de ej äro värdiga att gå till nattvarden, att de ej vilja gå till Her-

---

[3] Ibdm, § 5.

[4] Bokens titel lyder i sin helhet: »*Christianus anti-democritus et democritus anti-christianus, eller Christeligit Swar på then namnkunnige Bedragarens Johan Conrad Dippels Antichristiska Frågor til antalet hundrade och femtio tre, hwaruti hela Innehållet utaf hans falskeligen så kallade Demonstratio Evangelica med wår sanskylliga Evangeliska Läros sammanhang korteligen jämföres, jämwäl i bifogade Anmärckningar widare förklaras.*»

rens bord tillsammans med de otrogna och de ovärdiga eller att nattvarden blott är en ceremoni, som skall utföras på samma sätt som fottvagningen.

5. Då de räkna varje dag som vilodag, har det kyrkliga sabbatsfirandet ej något värde för dem. Då de i sin ande ej känna sig manade att gå till kyrkan, anse de det onödigt. I stället hålla de sina sammankomster i hemmen tillsammans med sina trosfränder.
6. Kyrkan kallas av dem »Babel» eller »världen», medan de själva utgöra »de heligas rätta församling». Prästämbetet förkastas helt av dem. Några pånyttfödda präster finnas ej mer. Var och en är sin egen präst och kan träda i omedelbar förbindelse med Gud.
7. Kyrkomusiken är för dem en styggelse och alla adiafora grova synder.
8. De använda synnerligen gärna »fanatiska» talesätt, såsom »genombrott, självviskhet, egendomlighet m. m.».[5]

Från kyrklig sida använde man sig av alla till buds stående medel för att bringa separatisterna på andra tankar. Biskop Eric Benzelius d. y. gjorde sig vid de förhör, han höll med dem, all möda för att förmå dem att övergiva sin uppfattning.[6] Domprosten Rhyzelius i Linköping och hans ämbetsbröder i samma stad domkyrkokomministern Carl Magnus Ekman och komministern i S:t Lars Laurentius Andreæ Wangel sökte såväl enskilt som offentligt vederlägga deras åsikter.[7]

Prästerskapet i Norrköping visade samma nit. Prosten Evensson gjorde flera besök i Blessings hem hos de separatister, som där brukade ha sitt tillhåll. Från predikstolen sökte han att bekämpa de nya idéer, som höllo på att tränga in i hans församling.[8] Även de övriga prästerna i Norrköping gjorde sitt bästa för att genom enskilda samtal och i sina predikningar varna för den radikala åskådningen. Komminister Sivers omtalar i sin berättelse om »svärmarna i Östergötland», att han under år 1739 höll åtskilliga

---

[5] H. J. Sivers, a. uppsats, s. 397 ff.

[6] Ibdm, s. 400.

[7] Ibdm, s. 401. Se om C. M. Ekman J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 381 ff., och om L. A. Wangel samma arbete, III, s. 667.

[8] H. J. Sivers, a. uppsats, s. 401.

predikningar med tanke på att bekämpa separatisternas åsikter. Hans ämbetsbroder J. S. Eckstein sökte i flera »grundliga» predikningar försvara den ortodoxa uppfattningen om nattvarden mot radikalpietisternas åskådning.[9] Men alla bemödanden visade sig fruktlösa. Sivers fann, att de villfarandes hjärtan voro hårdare än en klippa[1] och att de trots prästernas alla försök att undervisa dem voro så egensinniga, att de ej veko en hårsmån från sin ståndpunkt.[2]

Separatisterna voro trots allt motstånd livligt verksamma för att utbreda sin åskådning. Carl Michael von Strokirch, Peter Bernego och Jonas Lindblad reste av och an i provinsen och verkade för utbredandet av de radikala idéerna.[3] Genom Blessing i Norrköping kom handelsmannen *Anders Almqvist* i *Linköping* i förbindelse med radikalpietisterna. O. Norman, som från år 1737 satt fängslad på Linköpings slott, bidrog ännu mer till hans avfall från kyrkan. Almqvist vållade de kyrkliga myndigheterna större svårigheter än någon av de övriga separatisterna i stiftet.[4]

I *Grebo* socken, där en adlig fru överstelöjtnantskan *Magdalena Charlotta Cederberg,* född Clerck, blev vunnen för de radikala idéerna, fick radikalpietismen en ny utgångspunkt. Magdalena Clerck, som föddes 1699 på Lunden (Stora Lund) i Ledsjö församling, Skaraborgs län, gifte sig 1716 med överstelöjtnanten Erik Cederberg, som i Grebo socken ägde Stora Dala gård, belägen 2 $^1/_2$ mil sydost om Linköping. Hennes syster Margareta ingick 1723 äktenskap med greve Erik Stenbock, som ägde och bebodde Stora Bjurum i Västergötland. De båda systrarna voro mycket tillsammans, särskilt sedan överstelöjtnant Cederberg år 1735 avlidit.[5]

Fru Cederberg lärde sannolikt känna den nya åskådningen genom sin syster på Stora Bjurum. Under år 1738 blev denna plats ett verkligt stamhåll för radikalpietisterna i trakterna runtomkring. Genom de hysteriskt-extatiska fenomen, som där förekommo, uppmärksammades rörelsen i hela landet. De kyrkliga myndigheterna lyckades visserligen genom olika åtgärder att för någon tid få till

[9] Ibdm, s. 401 ff.

[1] Ibdm, s. 403.

[2] Ibdm, s. 400.

[3] Ibdm, s. 395 f. Sivers kallar dem »Apostel der Finsterniss» och karakteriserar von Strokirch som »ein gewaltiger Schwärmer». Sivers, a. uppsats, s. 395.

[4] K. Henning, a. a., s. 64 ff. Jfr A. Kämpe, a. a., s. 161 ff. Se om O. Norman ovan s. 15.

[5] G. Elgenstierna, a. a., II, s. 24. Jfr om grevinnan Margareta Stenbock ovan s. 17.

stånd lugnare förhållanden. I februari 1739 kom emellertid von Strokirch till Stora Bjurum och lyckades snart att helt vinna grevinnan för sina idéer. Stora Bjurum blev nu en omtyckt samlingsplats för separatister från Stockholm, Östergötland och andra orter.[6]

Omkring åtta dagar före pingst år 1739 reste Magdalena Cederberg till Västergötland[7] och sammanträffade i Göteborg med sin syster och von Strokirch. Fru Cederberg kände visserligen von Strokirch förut men fick först nu närmare tala med honom i andliga ting. Då von Strokirch blev utvisad från Göteborg, tog grevinnan Stenbock honom och sin syster Magdalena med sig till Stora Bjurum. Kort därefter måste fru Cederberg fara till Östergötland och bad då von Strokirch att följa med dit för att undervisa henne. Han förklarade sig villig därtill, varefter båda reste till Stora Dala gård.[8]

I ett brev till biskop E. Benzelius d. y.[9] av den 8 augusti 1739 meddelade fru Cederbergs broder, livdrabanten Jacob Clerck[1] på Lunden, att fru Cederberg någon tid vistats på Stora Bjurum och där lärt känna von Strokirch, varefter hon i von Strokirchs sällskap återvänt till Östergötland. Då han fruktade, att hans syster av von Strokirch lätt skulle kunna bibringas några skadliga uppfattningar om vår salighets grund och ordning, bad han biskopen att göra sig underrättad om von Strokirchs förehavande och att vidtaga de mått och steg, som kunde anses erforderliga för att förhindra den olägenhet, som hans vistelse på Stora Dala gård kunde medföra. Brevskrivarens skildring av von Strokirchs utvisning från Göteborg har tydligen till syfte att giva anvisning på bästa sättet att även denna gång oskadliggöra von Strokirch.[2]

Då domkapitlet sammanträdde den 29 augusti, meddelade biskopen, att han »fått weta», att von Strokirch för tillfället uppehöll sig

[6] K. Henning, a. a., s. 232 ff. Jfr ovan s. 17.

[7] Utdrag af Linkiöp. dombCap. prot. d. 28 Now. 1739. § XV. Linköpings domkapitels kopiebok 1739, s. 295 ff. LDA, VLA.

[8] N. Odenvik, a. a., s. 231 f.

[9] Ej som N. Odenvik, a. a., s. 232 f., uppgiver »till sin biskop».

[1] J. Clerck föddes på Lunden 1701, kvartermästare vid Västgöta tremänningskavallerireg., kornetts avsked 1720, livdrabant 1727, d. 1741 på Lunden. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 24.

[2] Brev från Jacob Clerck till E. Benzelius d. y., daterat »Skara och Lund d. 8 aug. 1739». LSLB. J. Clerck var mycket angelägen om att biskopen ej skulle röja, att biskopen av honom »fått någen notice om samma Strokirch, hwilket till äfwentyrs kunde förordsaka någen kallsinnighet» hos hans syster mot honom och förminska kärleken och förtroendet mellan de båda syskonen. Ibdm. Jfr N. Odenvik, a. a., s. 232 f.

på Dala gård, och fördenskull skickat domkyrkosysslomannen Jonas Callerholm[3] till kyrkoherde Samuel Johannis Follin[4] i Grebo socken för att bedja kyrkoherden att vaka över att ingen av församlingens medlemmar bleve förförd. Biskopen lovade även att skriva till biskopen i Skara stift för att erhålla närmare uppgifter om von Strokirch.[5]

Vid domkapitlets sammanträde den 3 oktober anmäldes en skrivelse från kyrkoherde Follin[6], vari denne uppgav, att någon oro och »nylärighet» uppstått hos överstelöjtnantskan Cederberg på Dala gård. Follin befarade, att konduktören von Strokirch vore orsaken till fru Cederbergs ändrade uppfattning.[7] Av överstelöjtnantskan själv hade han och hans komminister Carl Wiberg[8] förnummit, att hon var villfarande, vilket visade sig däri, att hon icke längre ville besöka gudstjänsten eller begå Herrens nattvard. Hon försvarade sig med att hennes hjärta var kyrkan och att hon dagligen begick nattvarden.[9]

Domkapitlet beslöt att i enlighet med föreskrifterna i religionsstadgan av år 1735 anmoda prosten i kontraktet kyrkoherden i Örtomta Nicolaus Aschanius[1] att genom undervisning söka förmå fru Cederberg att ändra uppfattning samt undersöka, om von Strokirch vunne några anhängare. Vidare beslöts att hos konsistoriet i Skara begära upplysning om vilka, som befunnits vara brottsliga i det »owäsende», som varit på Stora Bjurum, för att därigenom få konstaterat, om samma personer begivit sig till Linköpings stift samt om von Strokirch varit delaktig i det som där förekommit.[2]

För att fullgöra domkapitlets uppdrag gjorde prosten Aschanius i sällskap med kyrkoherde Follin den 10 oktober ett besök hos fru Cederberg. Under samtalet med henne fann han, att hon i fråga om

[3] Se om J. Callerholm J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 498.

[4] Se om S. J. Follin J. I. Håhl, a. a., I, s. 328 f.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{29}/_{8}$ 1739, § 7. LDA, VLA.

[6] Ej Tollin, som N. Odenvik, a. a., s. 233, uppgiver.

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{3}/_{10}$ 1739, § 15. LDA, VLA; N. Odenvik, a. a., s. 233 f.

[8] C. Wiberg föddes i Risinge 1702, blev student i Lund 1725, prästvigdes 1735, komminister i Grebo 1738, d. »αὐτόχειρ» 1771. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 518.

[9] Utdrag af Linkiöp. dombCap. prot. d. 28 Now. 1739. § XV. Linköpings domkapitels kopiebok 1739. LDA, VLA; N. Odenvik, a. a., s. 233 f.

[1] N. Aschanius föddes 1674, blev kyrkoherde i Örtomta 1710, kontraktsprost 1724, d. 1749. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 552 ff.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{3}/_{10}$ 1739, § 15; Skrivelser till N. Aschanius och Consistorium scarense $^{3}/_{10}$ 1739. Linköpings domkapitels kopiebok 1739, s. 189 f. LDA, VLA; N. Odenvik, a. a., s. 234.

sakramenten hade den uppfattningen, att dessa i likhet med fottvagningen ej voro nödvändiga. Om sin upplysning meddelade hon, att den skett omedelbart, utan att dock säga, hur därvid tillgått. Beträffande den offentliga gudstjänsten i kyrkan gjorde hon med stöd av Joh. 4: 23 det uttalandet, att man i Nya testamentets tid ej var bunden vid någon viss tid eller plats. Då frågan om kungliga förordningar fördes på tal, sade hon sig vörda alla förordningar, som ej rörde samvetet. Däremot ansåg hon det vara orätt att vara tvungen att gå i kyrkan och att behöva plikta för bortovaro på de stora böndagarna, emedan hon hade det rätta templet i sitt hjärta och Jesus var hennes högste lärare. Prosten redogjorde i en skrivelse till domkapitlet av den 13 oktober för samtalet med fru Cederberg.[3] Beträffande von Strokirch kunde han meddela, att denne, samma dag nämnda samtal ägt rum, rest in till Linköping för att tala med biskopen samt att han erhållit överstelöjtnantskans tillåtelse att vara i hennes hus, så länge han önskade. Han kunde även lämna den lugnande upplysningen, att von Strokirch ej oroade någon genom samtal i religiösa frågor. Prosten Aschanius' skrivelse föredrogs vid konsistoriets sammanträde den 24 oktober.[4] Dess innehåll var av en sådan art, att konsistoriet fann det nödvändigt att inkalla fru Cederberg till den 28 november.[5] Beträffande uppgiften i Aschanius' skrivelse om von Strokirchs resa till Linköping kunde biskopen meddela, att von Strokirch ej varit hos honom ifrågavarande dag.[6]

På den av domkapitlet fastställda dagen infann sig överstelöjtnantskan Cederberg, som inkallats för att förklara sig över en och annan »swår utlåtelse» om den evangeliska läran och den kristna gudstjänsten. Det var en stolt och oböjlig adelsdam, som denna dag stod inför rätta hos högvördiga konsistoriet. Av det långvariga förhöret med fru Cederberg framgick, att hon helt tillägnat sig de radikalpietistiska idéerna.[7]

---

[3] Utdrag av Linkiöp. dombCap. prot. d. 28 Now. 1739. § XV. Linköpings domkapitels kopiebok 1739. LDA, VLA. Jfr N. Odenvik, a. a., s. 252.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{24}/_{10}$ 1739, § 12. LDA, VLA. Jfr N. Odenvik, a. a., s. 252 f.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{24}/_{10}$ 1739, § 12; Skrivelse till fru Cederberg, Linköpings domkapitels kopiebok $^{27}/_{10}$ 1739, s. 208, och till landshövdingen i Linköping, samma kopiebok, s. 209. LDA, VLA. Jfr N. Odenvik, a. a., s. 253.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{24}/_{10}$ 1739, § 12. LDA, VLA.

[7] Utdrag af Linkiöp. dombCap. prot. d. 28 Now. 1739. § XV. Linköpings domkapitels kopiebok 1739. LDA, VLA.

Vid sitt sammanträde den 5 december beslöt domkapitlet dels att i den redogörelse för det, som förefallit i religionsmål, som vid början av nästkommande år skulle insändas till Kungl. Maj:t, jämväl berätta om von Strokirchs vistelse i trakten och dels att anmoda kyrkoherde Follin att med all flit undervisa fru Cederberg.[8] Kyrkoherden sökte omedelbart fullgöra det honom givna uppdraget men fann alla bemödanden lönlösa, så länge von Strokirch vistades i fru Cederbergs hem. Förutom en trädgårdsdräng, som förut fått varning, hade emellertid, så långt han visste, ingen blivit påverkad av de radikala idéerna.[9] Trädgårdsdrängen är utan tvivel samme person som trädgårdsmästare Carl Lundgren på Dala gård.[1]

Dala gård fortsatte att vara en andlig oroshärd. Den 13 februari 1740 infunno sig i domkapitlet några bönder och anhöllo å Grebo församlings vägnar, att biskopen och konsistoriet måtte vidtaga lämpliga åtgärder för att undanröja den oro och förargelse, som på grund av »pietisterie» och »nylärighet» på Dala vunnit insteg i församlingen och nu hotade att allt mer tilltaga. Deputationen meddelade samtidigt, att den separatistiska kretsen på Dala gård förutom av fru Cederberg, som helt upphört att gå till kyrkan, utgjordes av en hushållerska, som kommit dit från Västergötland, två pigor och trädgårdsmästaren, vilken senare, även om han var vid kyrkan, aldrig brukade gå dit in och för övrigt ej varit där sedan 4:de dag jul. Utanför Dala gård hade endast Anders Wallgren på Tollstorp tagit intryck av de radikala åsikterna. Grebobönderna begärde även, att domkapitlet skulle hjälpa dem, så att von Strokirch lämnade deras församling.[2]

Domkapitlet uppmanade därefter bönderna att, om några nya och ovanliga böcker skulle börja att spridas, anmäla saken för kyrkoherden i församlingen. Till sist uttalade biskopen sitt beröm över den omsorg och ömhet om den rena evangeliska lärans behållande, som såväl de utskickade som deras uppdragsgivare visat.[3]

Med anledning av en anmälan från kyrkoherde Follin, att träd-

---

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{5}/_{12}$ 1739, § 7. LDA, VLA. N. Odenvik, a. a., s. 257.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{12}/_{12}$ 1739, § 11. LDA, VLA. N. Odenvik, a. a., s. 257 f.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{2}$ 1740, § 2, och $^{27}/_{3}$ 1740, § 14. LDA, VLA.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{2}$ 1740, § 2. LDA, VLA; G. Westling, a. a., s. 378 f.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{2}$ 1740, § 2. LDA, VLA.

gårdsmästaren på Dala gård Carl Lundgren tillsänt honom en skrift, som sökte förringa prästämbetet och nattvardsfirandet, beslöt domkapitlet den 27 augusti 1740 att anmoda prosten Aschanius att enligt religionsstadgan av år 1735 i närvaro av församlingens kyrkoherde och en annan lämplig prästman söka få Lundgren att inse sin villfarelse.[4]

I november 1740 flyttade Magdalena Cederberg jämte sin syster grevinnan Stenbock till säteriet Klämmestorp i Västergötland. Efter någon tid kom även von Strokirch dit och stannade där i flera månader.[5] I mars 1741 gjorde Sven Rosén på sin resa från fosterlandet efter landsförvisningsdomen ett uppehåll i Klämmestorp och sammanträffade då med de båda systrarna och von Strokirch.[6] Grevinnan Stenbocks övergång till herrnhutismen i samband med Arvid Gradins besök på Stora Bjurum våren 1742 medförde en svår själskris för systern Magdalena. Den slutade med att även hon lämnade radikalpietismen och anslöt sig till den herrnhutiska åskådningen. I ett brev till Herrnhut, daterat Göteborg den 15 mars 1745, kunde diasporaarbetaren Erland Becklind meddela, att han varit i Klämmestorp och därvid besökt fru Cederberg, som under glädjetårar berättade om den nåd, som vederfarits henne, »i det hon nu såsom en arm synderska tror på Frälsaren och Hans sår».[7] Hon avled i Floda i Skallsjö församling, Västergötland, år 1764.[8]

III. *Radikalpietismen i Linköpings stift 1741—1760-talet.*

Norrköping utgjorde även i fortsättningen huvudorten för radikalpietismen i Östergötland. Då Sven Rosén år 1741 reste igenom denna stad på väg söderut, fann han, att antalet där bosatta vänner var större än i Nyköping, varifrån han närmast kom. Då han den 14 mars reste vidare, följde honom 11 av »desse kiäre wenner» 2 $^1/_2$ mil. Han gav uttryck åt den starka gemenskap med dem, som han kände, med följande ord: »Det wille något kosta på at dö från desse Norköpings wennerna, men sedan iag warit litet ensam och offrat dem och mig Gudi, så gick det eij allena lätt, utan iag befann mig ock effter skilsmässan med dem uptagen i Guds frid.» I Linköping där-

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{27}/_{8}$ 1740, § 14. LDA, VLA.
[5] N. Odenvik, a. a., s. 258.
[6] Ibdm, s. 286 f.
[7] H. Pleijel, *Das Kirchenproblem der Brüdergemeine in Schweden*, s. 151.
[8] G. Elgenstierna, a. a., II, s. 24.

emot hade de radikala idéerna ej vunnit insteg i samma utsträckning.[9]

Sedan fru Cederberg, såsom nyss nämnts, i november 1740 flyttat till Västergötland, kunde von Strokirch ej längre utnyttja Dala gård för sina syften. I stället tycks han ha begagnat Norrköping som utgångspunkt för sin verksamhet i Östergötland. Vid prästmötet i Linköping den 2 juli 1742 meddelades, att »N. N.», »som tilförne är bekant för irriga meningar», skulle uppehålla sig i Norrköping och att man hade anledning att befara att genom honom »widare oreda» skulle uppstå, något som man om möjligt önskade förhindra. Biskopen hade några veckor före prästmötet föreställt honom den oro, han vållat, och förmanat honom att av hänsyn såväl till sin egen själs salighet som till Guds församlings välstånd avstå från sina strävanden. Denne »N. N.» är möjligen von Strokirch.[1]

Detta antagande bestyrkes av den påtagliga iver, som prosten Evensson vid riksdagen 1742—1743 visade i fråga om von Strokirchs sak. Med anledning av Evenssons berättelse angående von Strokirch anmodade prästeståndet den 27 oktober 1742 biskopen i Borgå Daniel Juslenius[2] att i justitiedeputationen göra sig underrättad om, hur långt von Strokirchs sak utvecklat sig sedan senaste riksdagen.[3] Den 7 december 1742 kunde biskopen meddela, att Svea hovrätt gjort, vad som varit möjligt, men ännu ej lyckats påträffa von Strokirch.[4] Den 14 mars 1743 kunde emellertid Evensson lämna den uppseendeväckande nyheten, att von Strokirch befann sig i huvudstaden.[5]

Den målmedvetna kamp mot radikalpietismen, som de kyrkliga myndigheterna i Linköpings stift förde, ledde så småningom till syn-

[9] S. Rosén, *Skrifter och bref ... utg. af E. Linderholm*, s. 243. Om »wännerna» i Linköping skriver Rosén i samma brev: »Sedan inföllo et par andra siählar i mit hierta. När iag fick se Linköping, påkom mig en bön, at dock Gud måtte få flera barn i den staden.» — Den $^{2}/_{3}$ 1744 skrev Rosén ett brev till »älskelige wänner i Norr- Ny- Lin- Jönköping». S. Rosén, a. a., s. 272 ff.

[1] *Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 2 Julii år 1742*, II.

[2] Se om D. Juslenius J. W. Warholm, *Skara stifts herdaminne*, I, s. 40 f., och *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, VI, s. 373 ff.

[3] Prästeståndets protokoll 1742—1743, $^{27}/_{10}$ 1742, mom. 1. RA; N. Odenvik, a. a., s. 315. Odenvik meddelar, att »en norrköpingsprost berättade en hel del om Strokirch» men uppgiver ej prostens namn.

[4] Prästeståndets protokoll 1742—1743, $^{7}/_{12}$ 1742, mom. 12. RA; N. Odenvik, a. a., s. 315.

[5] Prästeståndets protokoll 1742—1743, $^{14}/_{3}$ 1743, mom. 2. RA; N. Odenvik, a. a., s. 316. Odenvik uppgiver ej heller denna gång, att det var Evensson, som gjorde von Strokirchs ärende aktuellt i prästeståndet.

liga resultat. Vid prästmötet i Linköping år 1742 kunde biskopen glädja de församlade prästerna med den underrättelsen, att några separatister skriftligen erkänt, att de varit förledda och felat men att de nu sökte genom Guds nåd taga sig till vara. Några tvångsåtgärder mot separatisterna ville biskop Benzelius emellertid ej förorda. Då han vid prästmötet år 1742 tillfrågades, hur man skulle förfara med dem, som under tre eller flera års tid avhållit sig från att deltaga i församlingens gudstjänst eller Herrens heliga nattvard, underströk han visserligen det förhållandet, att Guds ord samt lag och förordning förbundo var och en till gudstjänstens bevistande, men framhöll å andra sidan, att ingen borde trugas och tvingas att begå nattvarden och att, om så skulle ske, resultatet endast skulle kunna bli skrymteri och skenhelighet. Till prästerna riktade han liksom vid föregående möten den maningen att genom sitt liv bliva ett föredöme för hjorden.[6]

Under de följande åren började separatismen att alltmera avtaga. På frågan, om någonstädes i stiftet genom nya läror, förakt för Guds ord, sabbaten och sakramenten eller annan förargelse någon oro uppväckts, meddelade visserligen vid prästmötet i Linköping år 1744 pastores i Norrköping, att de underrättat biskopen om tillståndet i sina församlingar, men betygades för övrigt allmänt den glädje, som man kände över de lugna förhållanden, som inträtt.[7]

En ännu större enighet i församlingarna kunde konstateras vid 1745 års prästmöte. På biskopens förfrågan angående vår kristliga läras renhet och endräkt i stiftet intygades, »at icke annat är kunnogt, eller kan förmälas, än at alt nu, Gudi loff! är stilla och roligt uti Församlingarna, undantagno hwad i Lin- och Norköping warit bekant». Prosten Evensson kunde även berätta, att i Norrköping reformerta och katoliker tillhörande »Manufactorie-folket» förhöllo sig stilla och efter hand anslöto sig till svenska kyrkan. Underrättelserna om den i stiftet rådande enigheten voro av så pass uppmuntrande beskaffenhet, att biskopen måste uttala sin glädje och tillfredsställelse över en sådan Guds nåd.[8]

Radikalpietismen hade emellertid ännu ej helt utrotats från Linköpings stift, och det skulle snart visa sig, att dess anhängare skulle

---

[6] *Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 2 Julii år 1742*, II. Jfr G. Westling, a. a., s. 379.

[7] *Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 6 Septemb. år 1744*, XI.

[8] *Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 19 Septembr. år 1745*, XV.

vålla de kyrkliga myndigheterna mycken oro. Visserligen tycks den oförskräckte separatistledaren von Strokirch ej ha gjort något besök i detta stift sedan sommaren 1742.[9] Men därvarande radikalpietistiska kretsar fortsatte sin verksamhet. Från omkring år 1745 blev deras förbindelse med Erikssönernas samfund avgörande för radikalpietismens utveckling inom Linköpings stift.

Redan under sin landsflykt räknade detta samfund som en av sina medlemmar Anders Tranbom, vilken härstammade från nämnda stift. Sedan Tranbom i sin ungdom genomgått Visingsö skola och därefter någon tid uppehållit sig i Lund, hade han, innan han anslöt sig till Erikssönerna, varit stadsnotarie i Fredrikshamn. Redan år 1734 började han motarbeta Erikssönerna och sökte svinga sig upp som ledare av sällskapet. År 1739 kom det till öppen brytning mellan Tranbom och Erik Eriksson, varefter den förstnämnde reste till sitt hem i Säby församling, Norra Vedbo kontrakt.[1]

På grund av sina villfarande åsikter angående den allmänna gudstjänsten inkallades Tranbom till domkapitlet, som den 11 juni 1740 undervisade honom »om Guds ords sanning och the delars beskaffenhet hwarom han kunde finnas hafwa fattat orett begrep och förstånd».[2] Sedan han på grund av sin »hufwudswaghet» någon tid vistats på Linköpings slott, beslöt domkapitlet den 2 oktober 1741, att han skulle intagas på Vadstena hospital.[3]

Almqvist[4] hade, innan medlemmarna av Erikssönernas samfund återkommo till Sverige, stått i skriftlig förbindelse med dem. Under det första året av deras vistelse i Sverige erhöll sällskapet frikostiga gåvor såväl av honom som av Isak Blessing i Norrköping.[5] Sin bostadsfråga fingo samfundets medlemmar löst på ett tillfredsställande sätt, när Almqvist år 1747 för deras räkning inköpte gården Skevik på Värmdö.[6]

Redan i början av år 1746 trycktes av Erikssönernas samfund[7]

---

[9] Jfr N. Odenvik, a. a., s. 316 ff.

[1] K. Henning, a. a., ss. 27 ff., 245; A. Kämpe, a. a., s. 68 ff.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{11}/_{6}$ 1740, § 9; $^{4}/_{7}$ 1740, § 3; $^{10}/_{9}$ 1740, § 10. Jfr 1740 års kopiebok, ss. 203 ff., 294 f. LDA, VLA.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{2}/_{10}$ 1741, § 2. LDA, VLA. Jfr K. Henning, a. a., s. 245.

[4] Se ovan s. 29.

[5] K. Henning, a. a., s. 44. Bland de första gåvor Erikssönerna fingo av Almqvist och Blessing voro flera exemplar Berleburgska biblar. Ibdm, s. 57, not 2.

[6] Ibdm, s. 44.

[7] Ibdm, s. 56; E. Linderholm, *Sven Rosén*, s. 278.

utan angivande av tryckort eller tryckår i Königsberg en liten skrift, troligen densamma, som i deras brev ofta omtalas under benämningen Liebeslied. Följande år utgåvos likaledes utan tryckort eller tryckår i samma stad fem polemiska småskrifter, *Korta erindringar om ogudacktiga Prester, Om Rättfärdiggiörelsen igenom trona på Christum, Emot Zinzendorffianer, Emot Freymäurerna* och *Några anmärkningar öfver en skrifvelse.*[8]

För att utröna, var de år 1747 utgivna traktaterna blivit tryckta och vem, som var deras författare, igångsattes av myndigheterna en omfattande apparat. Censor librorum Oelreich överlämnade den 6 oktober 1747 tre av dessa skrifter, *Korta erindringar om ogudacktiga Prester, Om Rättfärdiggiörelsen igenom trona på Christum* och *Emot Zinzendorffianer,* till kanslikollegiet samt meddelade, att han, så snart han kommit över dessa traktater, anställt undersökningar vid samtliga boktryckerier i huvudstaden och jämfört dem med de där befintliga stilarna.[9] Endast sekreterare Vildes tryckeri och ett tryckeri i Norrköping hade dock stilar, vilka liknade den stil, som använts vid dessa småskrifters tryckning.[10]

Sedan ifrågavarande skrifter upplästs, befanns det, att de innehöllo åsikter, som voro så avvikande från den rätta evangeliska läran, och uttalanden om prästämbetet, som voro så anstötliga, att kollegiet ansåg det nödvändigt, att deras kringspridande och behållande vid vite förbjödes. Kollegiet beslöt för den skull att låta en underdånig framställning därom avgå till Kungl. Maj:t. Vidare ansåg kollegiet, att vederbörande landshövdingar och konsistorier borde anmodas att verkställa en noggrann undersökning, huruvida de kätterska skrifterna utgivits från något inom respektive områden

---

[8] K. Henning, a. a., s. 56; E. Linderholm, a. a., s. 278.

[9] Den snabbhet och målmedvetenhet, med vilken censor librorum nu gick till verket, kunde mycket väl bero på den påstötning, som han den 7 april samma år fått av kanslikollegiet. Nämnda dag blev han nämligen efterskickad med anledning av en av prästeståndet till kanslikollegiet inlämnad och av domprosten Filenius och kyrkoherden Hauswolff (jfr deras oförsonliga kamp mot herrnhutismen nedan s. 66 ff.) underskriven förteckning på »anstötel. böcker», som skulle finnas i en tryckt katalog innehållande framlidna holsteinska statsrådet Triewalds bibliotek. Sedan nämnda förteckning upplästs för Oelreich tillfrågades han, om han icke granskade alla kataloger, som trycktes. Hans svar, att ingen katalog fick tryckas utan att han lämnat sitt bifall därtill, innebar givetvis, att han hade ansvaret för att den påtalade katalogen utgivits. Kanslikollegiets prot. $^{7}/_{4}$ 1747. Jfr prot. $^{21}/_{4}$ s. å. RA.

[10] Kanslikollegiets prot. $^{6}/_{10}$ 1747. RA.

befintligt boktryckeri, samt att insända avtryck av boktryckeriernas stilar och en förteckning på vad som utgivits vid dessa.[1]

Hans excellens greve Tessin åtog sig att hos Kungl. Maj:t anmäla kollegiets uppfattning om de åtgärder, som med anledning av ifrågavarande skrifters utgivande borde vidtagas.[2] Redan följande dag kunde han anmäla, att Kungl. Maj:t med anledning av den gjorda framställningen beslutat att låta en nådig förordning utgå, i vilken såväl de tre anmälda skrifterna som de två övriga nyss nämnda, *Emot Freymäurerna* och *Några anmärkningar öfver en skrifvelse,* vilka alla utgivits utan vederbörlig prövning och tillåtelse och utan angivande av vem, som författat dem, eller var de tryckts, förbjödos att innehavas eller kringspridas vid ett utsatt vite av 1,000 dr smt. Dessutom erbjöds en belöning på samma belopp för den, som kunde angiva författaren eller den boktryckare, som tagit emot dem för tryckning. Slutligen godkände Kungl. Maj:t kollegiets framställning angående skrivelser till landshövdingarna och konsistorierna.[3]

Vid kollegiets sammanträde den 13 oktober meddelade hovkansler von Nolcken, att det kommit till hans kännedom, att ifrågavarande skrifter utgivits vid Brockmans tryckeri i Norrköping, att bokbindare Lang i Stockholm sålt exemplar av desamma samt att de författats av Erikssönerna på Värmdö. Dessa uppgifter trodde sig censor librorum kunna bekräfta. Kanslikollegiet hade tidigare samma dag justerat cirkuläret till landshövdingarna och konsistorierna samt utsände sedan detsamma.[4]

Svaren på det utsända cirkuläret började snart att strömma in.[5] Vid kanslikollegiets sammanträde den 27 oktober anmäldes en skrivelse från konsistoriet i Linköping av den 21 i samma månad med avtryck av de stilar, som funnos i tryckeriet i Linköping, och anmälan, att boktryckare Brockman i Norrköping ännu ej inlämnat några avtryck från sitt tryckeri.[6]

---

[1] Ibdm.

[2] Ibdm; A. Kämpe, a. a., s. 140.

[3] Kanslikollegiets prot. $^{7}/_{10}$ 1747. RA.

[4] Kanslikollegiets prot. $^{13}/_{10}$ 1747. RA. Jfr A. Kämpe, a. a., s. 140 f.

[5] Avtryck av stilar insändes från konsistorierna i Strängnäs (prot. $^{21}/_{10}$), Västerås och Skara (prot. $^{22}/_{10}$), Åbo och Lund ($^{29}/_{10}$), Skara, Växjö och Göteborg ($^{17}/_{11}$) samt från landshövdingen i Jönköping ($^{17}/_{11}$). Kanslikollegiets prot. 1747. RA.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{16}/_{10}$ 1747, § 1. LDA, VLA; Skrivelse från Linköpings konsistorium $^{21}/_{10}$ 1747. Linköpings konsistorium till kanslikollegium 1700—1800. N:r 611; Kanslikollegiets prot. $^{27}/_{10}$ 1747. RA.

Då landshövdingen i Linköping friherre Christer Henric d'Albedyhll[7] den 13 november ännu ej inkommit med svar på kanslikollegiets skrivelse, beslöt kollegiet nämnda dag att uppdraga åt sekreteraren Bellman att skriva till landssekreteraren i Linköping »med påminnelse at besörja, det Landshöfdingen dess berättelse uti detta ärende med det aldraförsta til Collegium insänder».[8] Redan den 17 november beslöt kollegiet att skriva direkt till landshövdingen med begäran att anmoda boktryckare Brockman i Norrköping att fortast möjligt inkomma med avtryck av de stilar, som han använde i sitt tryckeri.[9]

Vid kanslikollegiets sammanträde den 25 november upplästes ett brev från Linköpings konsistorium av den 18 i samma månad med det begärda avtrycket av de stilsorter, som funnos i Brockmans tryckeri i Norrköping.[1]

Slutligen anmäldes i kanslikollegiet den 15 december 1747 en skrivelse från landshövding d'Albedyhll, vari denne meddelade, att han verkställt undersökningar för att finna, i vilket tryckeri de ifrågavarande skrifterna voro tryckta, men att han ej lyckats i sina bemödanden. Kanslikollegiet måste därmed uppgiva hela saken och beslöt att lägga landshövdingens skrivelse till handlingarna.[2] Den omfattande apparat, som satts i gång för att uppspåra det tryckeri, där de skevikska traktaterna blivit tryckta, hade sålunda lett till ett fullständigt negativt resultat, något som är helt förklarligt, då tryckorten, såsom redan nämnts, låg utanför rikets gräns.[3]

Förbindelsen mellan östgötaseparatisterna och skevikarna, som Erikssönernas samfund efter flyttningen till Skevik kan kallas, tycks under de två årtionden, som förflöto, sedan Almqvist inköpt nämnda gård, ha varit mycket livlig. Domprosten Filenius berättade i prästeståndet den 12 mars 1756, att Almqvist årligen reste till Skevik. I sin riksdagsberättelse av den 13 mars 1765 omtalade konsistoriet i Linköping, att de »gamle separatisterna» handelsmännen Blessing i Norrköping och Almqvist i Linköping ännu bibehöllo

---

[7] Se om Chr. H. d'Albedyhll A. Th. Låstbom, *Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720*, I, s. 89, och G. Elgenstierna, a. a., II, s. 146.

[8] Kanslikollegiets prot. $^{13}/_{11}$ 1747. RA.

[9] Kanslikollegiets prot. $^{17}/_{11}$ 1747. RA.

[1] Skrivelse från Linköpings konsistorium $^{18}/_{11}$ 1747. Linköpings konsistorium till kanslikollegium 1700—1800. N:r 693; Kanslikollegiets prot. $^{25}/_{11}$ 1747. RA.

[2] Kanslikollegiets prot. $^{15}/_{12}$ 1747. RA.

[3] Jfr ovan s. 37 f.

»sin plantation» på Värmdö och att de årligen reste dit. Dessa besök återgäldades av skevikarna. Åren 1755 och 1757 avlade deras ledare Erik Eriksson ett längre besök hos samfundets vänner i Östergötland. I sin nyss nämnda riksdagsrelation meddelade konsistoriet i Linköping, att Almqvist och Blessing fingo besök av sina vänner från Värmdö.[4]

Flera av medlemmarna i det skevikska samfundet voro från Linköpings stift. År 1750 upptogs i samfundet en student vid namn Olaus Ekeroth, som varit separatist sedan år 1741.[5] Johanna Schenbom, dotter till en sämskmakare i Norrköping, kom år 1756 till Skevik.[6] Almqvist flyttade år 1766 dit med sin hustru, mjölnardottern från Kimstad Agneta Sofia Leverin, och hennes systerdotter Katarina Maria Schröder.[7]

Kyrkans ledande män i Linköpings stift uppbjödo all sin förmåga för att bibringa de inom stiftet bosatta separatisterna en annan uppfattning men kommo så småningom till insikt om det fruktlösa i sina bemödanden.

Vid konsistoriets sammanträde den 7 juli 1752 anmälde landshövdingen i en skrivelse, att slaktaren Jonas Granbeck i Linköping hyste villfarande och separatistiska åsikter, med anledning varav konsistoriet uppdrog åt domprosten att söka föra Granbeck på »sundare» tankar.[8] Den 10 juli meddelade domprosten konsistoriet, att Granbeck tidigt på morgonen samma dag låtit nedsätta sitt barns lik i en grav på kyrkogården utan kristlig begravning. Kon-

[4] Prästeståndets prot. $^{12}/_{3}$ 1756, § 6. Prästeståndets protokoll 1755—56; Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765 ($^{13}/_{3}$). Prästeståndets enskilda handlingar 1765—66. RA; K. Henning, a. a., s. 61; G. Westling, *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780,* KÅ 1912, s. 59; A. Kämpe, a. a., s. 117.

[5] K. Henning, a. a., ss. 55, 244 f. Jfr Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{3}$ 1755 och $^{21}/_{4}$ 1759. LDA, VLA. O. Ekeroth föddes 1722 i Tjällmo i norra Östergötland och var son till kyrkoherden i Svinstad (nuvarande Bankekind) Elias E. Hans syster Anna Christina var gift med S. Follin, kyrkoherde i Törnevalla. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 521 ff.

[6] K. Henning, a. a., s. 78.

[7] G. Janzon, *Bidrag till skevikarnes historia,* s. 17; A. Kämpe, a. a., s. 154. Jfr *Svenskt Biografiskt Lexikon,* I, s. 454 f. — Efter rådplägningar med Isak Blessing upprättade Almqvist ett gåvobrev, varigenom Skevik och en byggnad i Stockholm med tillhörande tomt överlämnades till Erikssonska samfundet. A. dog 1770. A. Kämpe, a. a., s. 175 ff.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{7}/_{7}$ 1752, § 7. LDA, VLA. G. Westling, a. uppsats, s. 59.

sistoriet beslöt, att jordfästning skulle äga rum på kristligt sätt och att Granbeck med anledning av det skedda skulle höras inför kyrkorådet.[9]

Den 27 februari 1755 fick konsistoriet genom domprosten kännedom om att nyss nämnde studenten Olaus Ekeroth anlänt till staden och antagits som informator hos Granbeck. Domprosten hade i komministrarna Carl Höijers[1] och Henrik Sturlins[2] närvaro samtalat med Ekeroth såväl i Granbecks hem som i domprostgården och därvid funnit, att Ekeroth hyste villfarande meningar. Konsistoriet beslöt därför att enligt Kungl. förordningen av den 13 november 1733 och den 20 mars 1735, § 4, uppkalla Ekeroth till ett förhör den 1 mars.[3]

Av förhöret framgick, att Ekeroth under sina filosofiska studier varit på väg att hamna i naturalism och ateism. Hans teologiska kunskap kunde ej hjälpa honom till någon fast övertygelse. Då han i sin själsnöd enträget bad till Gud och därjämte läste bibeln, fick han uppleva hur enligt 2 Petri 1: 19 »thet inwärtes liuset» uppgick i hans hjärta och hur Herren enligt Ps. 34: 9 och 1 Petri 2: 3 »lät sig kiänna» och »smaka» uti hans själ.[4]

Det visade sig vidare, att Ekeroth tillägnat sig de vanliga radikala idéerna i fråga om kyrko- och nattvardsgång, ställningen till överheten och sabbatsfirandet. På fjorton års tid hade han ej gått till kyrkan eller brukat nattvarden. Han erkände även, att han varit på Värmdö. Granbeck hade lärt känna honom i Almqvists gård i Katarina församling i Stockholm.[5]

För att Ekeroth ej skulle få tillfälle att påverka den studerande ungdomen i staden, fann konsistoriet det rådligast att uppmana honom att begiva sig från stiftet till den plats, där han hade sitt hemvist. Så länge han höll fast vid sina radikala åsikter, skulle han

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{16}/_{7}$ 1752, § 2. LDA, VLA; K. Henning, a. a., s. 244. K. Henning, a. a., s. 244, kallar *Jonas* Granbeck felaktigt för *M.* Granbeck (jfr Linköpings domkapitels prot. $^{12}/_{11}$ 1755, § 1). »M.» är förkortning av »Mäster».

[1] C. Höijer föddes i Ledberg 1714, blev student i Uppsala 1734, prästvigdes 1739, komminister i S:t Lars i Linköping 1744, d. 1768. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 19.

[2] H. Sturlin föddes 1716 i Vist, blev student i Uppsala 1738, subcantor gymn. i Linköping 1743, prästvigdes 1744, komminister i Linköping 1754, pastoralexamen 1758, kyrkoherde i Horn och Hycklinge 1772, d. 1782. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 150 ff.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{27}/_{2}$ 1755, § 14. LDA, VLA.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{3}$ 1755. LDA, VLA.

[5] Ibdm.

ej få uppehålla sig inom stiftet. Konsistoriet beslöt även att underrätta konsistorierna i Uppsala och Stockholm om saken. Slutligen upplästes för honom Kungl. förordningen om preceptorer av den 13 november 1733.[6]

Almqvist, som tidigare vid flera tillfällen varit i konflikt med de kyrkliga myndigheterna[7], visade sig även i fortsättningen lika oböjlig i sin uppfattning. Sedan domprosten förgäves sökt förmå Almqvist att övergiva sina villfarande åsikter, beslöt domkapitlet att inkalla honom till förhör den 13 september 1755. Han infann sig visserligen på den fastställda dagen, men då domprosten ej ingivit någon skriftlig inlaga mot honom, vägrade han att besvara konsistoriets frågor.[8] Då Almqvist förklarade, att han endast ville svara skriftligt på till honom riktade frågor, bestämde konsistoriet vid sammanträde den 24 september de frågor, som konsistoriet önskade att skriftligen framställa till honom.[9]

Almqvist infann sig därefter vid konsistoriets sammanträde den 3 oktober och framlämnade ett skriftligt svar, vari han vidhöll sin separatistiska uppfattning.[10] Vid samma tillfälle ingav domprosten två memorial. Det ena, som var daterat den 4 september, innehöll en berättelse om Almqvists förhållande och en anhållan att med honom måtte förfaras enligt lagens föreskrifter.[1]

I det andra memorialet, som var av den 6 september, begärde domprosten, att Granbeck och Ekeroth, vilken senare återkommit till staden, måtte uppkallas till konsistoriet. Med anledning härav beslöt konsistoriet att anställa förhör med Granbeck den 12 november kl. 10 f. m. och med Almqvists bodbetjänt Gabriel Lunderberg kl. 11 f. m. samma dag. Ekeroth skulle inkallas till kl. 12 m., likaledes den 12 november, för att uppgiva av vad grund han tvärt emot lag och förbud undervisade Granbecks barn i kristendom.[2] Konsistoriet tycks nu ha ansett det lönlöst att inkalla Almqvist.

Förhöret med Granbeck rörde sig huvudsakligen om hans ställning till nattvarden, som han ej begått på åtta år, och dopet. Granbeck

---

[6] Ibdm.

[7] Jfr ovan s. 29.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{9}$ 1755, § 7. LDA, VLA; K. Henning, a. a., s. 75 f.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{24}/_{9}$ 1755, § 10. LDA, VLA.

[10] Linköpings domkapitels prot. $^{3}/_{10}$ 1755, § 8. LDA, VLA; K. Henning, a. a., s. 76.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{3}/_{10}$ 1755, § 18. LDA, VLA.

[2] Ibdm, § 18; $^{5}/_{11}$ 1755, § 8. LDA, VLA.

undvek under hänvisning till att domprosten, som tidigare förhört honom, ej var närvarande, så mycket som möjligt att besvara de framställda frågorna.[3]

Gabriel Lunderberg var från Finland och hans födelseort Kisko församling i Nyland. Han hade vistats i Linköping i två år och dessförinnan i nio år i Åbo. På fyra eller fem år hade Lunderberg ej gått till nattvarden. Även förhöret med honom gällde huvudsakligen ställningen till dopets och altarets sakrament.[4]

Ekeroth hade med kronoskjuts förts till slottskansliet i Stockholm men, då detta icke kunde till avgörande upptaga hans sak, återsänts till Linköping. Han hade där på Granbecks anhållan fått landshövdingens tillåtelse att över natten uppehålla sig hos Granbeck för att sedan få underrättelse om, huruvida han skulle få stanna eller ej. Sedan en hel vecka gått utan att Ekeroth fått någon sådan underrättelse, började han på nytt att undervisa Granbecks lilla dotter. Då barnets undervisning endast bestod i innanläsning och han sistlidna vår till annan person hyrt ut en kammare, som han hade på Södermalm i Stockholm, och sålunda ej längre hade någon plats, dit han kunde fara, begärde han att få behålla sin informatorsbefattning hos Granbeck.[5]

Under fortsättningen av förhöret blev det för konsistoriet klart, att Ekeroth alltjämt hade samma uppfattning om kyrko- och nattvardsgång samt om Skriften. Samtalet rörde sig huvudsakligen om nattvarden. Som orsak till att han avhöll sig från altarets sakrament, uppgav Ekeroth det förfall, i vilket nattvarden kommit, och framhöll den skillnad, som förefanns mellan det ursprungliga och det samtida nattvardsfirandet. Då Ekeroth fortfarande höll fast vid sina radikala åsikter, kunde konsistoriet ej göra någon ändring i det beslut, som det tidigare fattat angående honom.[6]

Förhören med Almqvist, Lunderberg, Granbeck och Ekeroth hade sålunda ej kunnat åstadkomma någon ändring hos dessa i deras separatistiska åsikter. Konsistoriet befarade, att ej heller offentliga förböner för dem i kyrkan skulle leda till åsyftat resultat utan snarare till begabberi av både religion och gudstjänst. Under sådana förhållanden ansåg konsistoriet det vara lämpligast att översända de i saken hållna protokollen jämte dithörande akter till domprosten

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{12}/_{11}$ 1755, § 1. LDA, VLA.
[4] Ibdm, § 2. LDA, VLA. Jfr K. Henning, a. a., s. 244.
[5] Ibdm, § 3. LDA, VLA.
[6] Ibdm. Jfr ovan s. 42 f.

Filenius, som bevistade riksdagen i Stockholm, och anmoda honom att föredraga ärendet för prästeståndet, »till ytterligare befordran af hvad till ett önskeligit slut best tjena kan».[7]

I den skrivelse, som åtföljde protokollen och akterna och som var daterad den 15 januari 1756, nämnde konsistoriet som ytterligare ett prov på det tilltagande »Fritänkeriet», att en löjtnantsänka på Tokarp i Säby församling vid namn Catharina Sophia Swanhals sökte att uppväcka förakt för prästämbetet och gudstjänsten och att sprida sina villomeningar.[8]

Sedan ärkebiskopen den 12 mars 1756 i prästeståndet anmält en skrivelse från justitiekanslern angående separatisterna på Skevik, berättade Filenius »om några separatister i Linköping, som med dessa hafwa mycken gemenskap». Då alla varningsgrader, som kyrkolagen föreskriver, blivit med dem genomgångna och det nu endast återstode, att förbön hölles för dem i kyrkorna, önskade domprosten höra ståndets tankar om saken. Prästeståndet beslöt att upptaga ärendet till prövning, när berättelsen om religionsmålen från Linköpings konsistorium inkommit.[9]

Den 3 juli inlämnade Filenius till prästeståndet åtskilliga handlingar, som tillsänts honom från konsistoriet i Linköping, angående nyss nämnda separatister och frågade, huruvida offentlig förbön skulle hållas för dem i kyrkorna. Handlingarna överlämnades till biskopen i Kalmar sedermera ärkebiskopen Magnus Olavi Beronius[1], som, sedan han tagit del av deras innehåll, skulle yttra sig om saken[2].

Prästeståndet hade tydligen ej något större intresse för ärendet.

---

[7] Ibdm.

[8] Skrivelse från Linköpings domkapitel till P. Filenius $^{15}/_{1}$ 1756. Linköpings domkapitels kopiebok 1756 $^{15}/_{1}$. LDA, VLA. I samma skrivelse meddelade konsistoriet, att det för övrigt ej hade några religionsmål, »som thy här å orten bekanta äro utom hwad länge wetat men icke kunnat bota och afhielpa, ang:de Handelsmannen Blæsing i Norköping». Ibdm. Jfr G. Westling, *Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780*, KÅ 1912, s. 111. Catharina Sophia Swanhals föddes 1713 på Liljeholmen i Torpa socken, Ydre kontrakt, d. 1795. Hon gifte sig första gången 1731 med löjtnanten Henrik Törne och andra gången 1770 med Erik Georg Ögnelood. G. Elgenstierna, a. a., IX, s. 206.

[9] Prästeståndets prot. $^{12}/_{3}$ 1756. Prästeståndets protokoll 1755—56, s. 491 ff. RA.

[1] Se om M. O. Beronius [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], *Upsala ärkestifts herdaminne*, I, s. 50 f. och *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, II, s. 204 ff.

[2] Prästeståndets prot. $^{3}/_{7}$ 1756. Prästeståndets protokoll 1755—56, s. 770. RA.

Då Filenius den 25 oktober på nytt tog upp frågan, huruvida man skulle hålla offentlig förbön för separatisterna i Linköpings stift, fick han till svar, att biskopen och konsistoriet hade att förfara i detta mål, »såsom med Lag och Förordningar är enligt».[3]

Filenius möttes av samma betänksamhet hos konsistoriet i Linköping, då han den 4 oktober 1758 begärde, att offentliga förböner skulle hållas för de i Linköping boende separatisterna. Konsistoriet beslöt endast att taga saken i närmare övervägande.[4]

Studenten Ekeroth stannade kvar hos slaktaren Granbeck, även sedan han blivit förbjuden att undervisa. En av Granbeck framställd begäran, att Ekeroth antingen skulle slippa utlagorna till kronan eller få tillstånd att på nytt upptaga barnundervisning, blev beträffande sistnämnda punkt hänskjuten till domkapitlet i och för dess yttrande. Då Ekeroth fortfarande hyste samma radikala idéer som förut, kunde domkapitlet ej ge sitt tillstånd till att han sysslade med barnundervisning i stiftet.[5]

Vid domkapitlets sammanträde den 21 april 1759 meddelade domprosten, att Granbeck underrättat honom om att Ekeroth den 20 i samma månad avlidit efter 14 dagars sjukdom och att den avlidnes syster pastorskan Follin uttalat en önskan att få hämta hans lik och sätta ned det i Svinstads kyrka. Ekeroth hade vid sin död ej bevistat någon nattvardsgång på 18 år. Vid underrättelsen om Ekeroths död hade domprosten förebrått Granbeck för att han ej låtit stadens präster få kännedom om Ekeroths sjukdom, så att de »genom Guds Nåd kunnat söka Ekeroths yttersta själaräddning, medelst försoning med Gud och Församlingen och thet Heliga Sacramentets tildelande». Efter slutad överläggning beslöt domkapitlet att låta den dödes anförvanter hämta liket.[6]

Granbeck flyttade år 1761 till Skeda, $^3/_4$ mil söder om Linköping.

---

[3] Prästeståndets prot. $^{25}/_{10}$ 1756. Prästeståndets protokoll 1755—56, s. 1223. RA. Den $^5/_7$ 1758 beslöt Linköpings domkapitel att anmoda konsistoriet i Stockholm »om del, genom utdrag ur Protocollet, af Cleri Comitialis yttrande öfwer the, af thetta Consistorio, wid sistl. Riksdag anmälte och wid thess slut af Ståndet i öfwerwägande tagne, af Fru Swanhals och flere här åstadkomne Separatistiska oroligheter». Linköpings domkapitels prot. $^5/_7$ 1758, § 11. LDA, VLA. Jfr nedan s. 48.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^4/_{10}$ 1758, § 27. LDA, VLA. Jfr G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 382.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{10}/_1$ 1759, § 6. LDA, VLA.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{21}/_4$ 1759. LDA, VLA. K. Henning, a. a., s. 245; G. Westling, *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780*, KÅ 1912, s. 59.

Vid sin död den 22 april 1763 hade han på 16 år ej gått till nattvarden.[7]

Löjtnantsänkan *C. S. Swanhals* i Säby, som omnämndes i konsistoriets skrivelse till Filenius av den 15 januari 1756, hade den 29 oktober 1755 blivit förhörd av prosten Johannes Olai Meurling[8] och inkallats till konsistoriet den 11 februari 1756 för att ytterligare förhöras och undervisas. Hon hade uteblivit den bestämda dagen men i stället någon dag senare låtit inlämna en skrivelse till biskopen och konsistoriet i biskopsgården. Skrivelsen, som var daterad den 8 februari 1756, vittnar om en hätsk inställning till prästerna, vilka enligt hennes uppfattning voro falska profeter, blinda och blindas ledare, och på vilka Jesu verop över fariséerna och de skriftlärda ägde sin tillämpning. En avskrift av skrivelsen sändes till domprosten Filenius för att prästeståndet skulle få se »thet onda, som samlat sig i then människian», och i tid vidtaga behövliga mått och steg för att hämma all därav »befarad skada och förderf».[9] Med anledning av fru Swanhals' uteblivande från förhöret såg sig konsistoriet nödsakat att begära landshövdingen friherre Jacob Ludvig von Saltzas[1] hjälp för att få henne att inställa sig till ett nytt förhör, som skulle hållas den 28 april[2]. Fru Swanhals infann sig på den bestämda dagen, men man kunde hos den anklagade ej förmärka den ringaste aktning för stiftets biskop och konsistorium. Då biskopen vid början av förhöret tillfälligtvis kom att nämna, att han var sjuk och svag, avbröt hon honom med att framhålla, att det var »ledt» och »skamligt», att han var sjuk, och att det var synden, som var orsaken till sjukdomen. Därefter började hon att »med löpande tunga och skriande röst framföra sina ord», så att hon ofta själv förtog ljudet av de till henne framställda frågorna. Förhöret berörde de läropunkter, där radikalpietisterna avveko från den kyrkliga uppfattningen. Hennes svar på biskopens

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{23}/_{4}$ 1763, § 1. LDA, VLA.

[8] J. O. Meurling föddes 1703, prästvigdes 1731, blev kyrkoherde i Askeryd 1742, prost 1753, kyrkoherde i Stora Åby och Ödeshög 1763, kontraktsprost 1768, d. 1778. J. I. HÅHL, a. a., III, s. 240.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{11}/_{2}$ 1756, §§ 1, 9, 12; $^{28}/_{4}$ 1756, § 1; Skrivelse till P. Filenius $^{18}/_{2}$ 1756. Linköpings domkapitels kopiebok 1756. LDA, VLA. Fru Swanhals' skrivelse av $^{8}/_{2}$ 1756 är i sin helhet införd i domkapitlets prot. d. $^{28}/_{4}$ 1756, § 1.

[1] Se om J. L. von Saltza A. TH. LÅSTBOM, *Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720*, I, s. 72 f.

[2] Skrivelse från Linköpings domkapitel till J. L. von Saltza $^{11}/_{2}$ 1756. Linköpings domkapitels kopiebok 1756. LDA, VLA.

frågor voro ofta virriga och mångordiga. Ej sällan gjorde hon bittra utfall mot kyrkans män. Hon kallade sin kyrkoherde B. M. Liwin »Bror Judas» och yttrade, att hon höll biskopen för »en blinder hund, ja, Räf med».[3]

Konsistoriet kunde efter förhöret med fru Swanhals ej finna, att offentliga förböner för henne skulle kunna medföra några positiva resultat, utan ansåg det vara säkrast att överlämna saken jämte dithörande handlingar till domprosten Filenius för att anmäla den i prästeståndet och begära att behövliga åtgärder fortast möjligt vidtoges.[4] Filenius' anmälan i prästeståndet ledde, såsom redan nämnts, endast till att ståndet förklarade, att separatisterna i Linköpings stift finge behandlas enligt gällande lag och förordningar.[5]

Vid konsistoriets sammanträde den 4 oktober 1758 meddelades, att en del herrskaper och präster klagat över fru Swanhals' obilliga uppförande och begärt, att konsistoriet skulle med hjälp av den världsliga makten bringa henne till »billigare utlåtelser och sundare tankar». Konsistoriet lät sig med anledning därav föreläsas protokollet från förhöret med fru Swanhals den 28 april 1756 och beslöt att taga saken i närmare övervägande. Senare fattade konsistoriet det beslutet, att allmän förbön skulle hållas för henne från predikstolen. Följden därav blev endast, att »ifwern och argheten», då hon fick veta det, stego »till en besynnerlig grad». Hon bad, att man skulle »bedia för tusend Dieflar och icke för henne», och skaffade bort böneformuläret ur kyrkan, så att ett nytt måste skrivas.[6] I sina berättelser av den 12 och 14 januari 1762 anmälde prosten Jonas Petri Tranberg[7] i Säby och nådårspredikanten Johannes F. Gylling[8], att fru Swanhals, sedan offentlig förbön börjat hållas för henne, blivit ännu hänsynslösare och, då prästerna besökte henne, »med skriande utöst the grofwaste skälsord och Gudlösaste försmädelser».

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{28}/_{4}$ 1756, § 1. LDA, VLA.

[4] Ibdm; Skrivelse till P. Filenius $^{2}/_{6}$ 1756. Linköpings domkapitels kopiebok 1756. LDA, VLA.

[5] Jfr ovan s. 45 f.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{10}$ 1758, § 8. LDA, VLA. Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—66. RA; G. Westling, *Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780*, KÅ 1912, s. 111.

[7] J. P. Tranberg föddes 1704, prästvigdes 1730, kyrkoherde i Mörlunda 1746, i Säby 1758, prost 1761, d. 1767. J. I. Håhl, a. a., III, s. 321.

[8] J. F. Gylling föddes 1724 på Hovgården i Hovs socken, prästvigdes 1752, adjunkt i Säby 1759, komminister i Säby 1762, avsatt 1779, återfick tjänsten genom Kungl. Maj:ts nåd, d. 1788. J. I. Håhl, a. a., III, s. 325. Jfr *Linköpings Stifts-Tidningar*, jan., 1788.

Tranberg fann det även önskvärt, att hon snart på egen bekostnad infördes till den plats, där hon ej längre hade möjlighet att »förarga och förleda the enfaldiga». Konsistoriet beslöt med anledning härav att låta en berättelse om detta religionsmål avgå till Göta hovrätt och begära, att det fortast möjligt skulle upptagas och avgöras.[9] Den 3 februari fattades beslut om att låta en berättelse om saken avgå även till Kungl. Maj:t, varefter justitiekanslern Erik von Stockenström i en skrivelse av den 31 mars meddelade, att han anmodat Göta hovrätt att ofördröjligen föra religionsmålet angående fru Swanhals till ett avgörande.[1]

Vid konsistoriets sammanträde den 4 augusti meddelades, att prosten Tranberg uppgivit, att fru Swanhals alltjämt höll fast vid sina radikala idéer och att hon styrktes i dessa av sin broder Hans Hansson Swanhals[2], som nyligen vid en begravning i Torpa socken författat en »anstötelig» handskriven gravskrift. Detta föranledde biskopen att lova att vid instundande visitation nogare undersöka detta mål och om möjligt föra de villfarande till rätta. För övrigt skulle man invänta Göta hovrätts åtgärd.[3] Vid den visitation, som biskopen senare samma månad höll i Säby församling, vägrade emellertid fru Swanhals att infinna sig.[4]

Sedan advokatsfiskalen i Göta hovrätt Alexander Morath begärt och fått sig tillsänd prosten J. O. Meurlings berättelse om förhöret med fru Swanhals den 29 oktober 1755[5], meddelade han vid konsistoriets sammanträde den 4 februari 1763, att han till Göta hovrätt ingivit sitt ämbetsmemorial av den 26 sistlidne januari med anhållan om svar på den av honom begärda undersökningen angående fru Swanhals[6].

I en skrivelse till domkapitlet av den 25 februari uppgav sedan Göta hovrätt, att häradshövding Joh. Keij förordnats att hålla undersökning i religionsmålet mot fru Swanhals[7], med anledning varav

---

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{20}/_{1}$ 1762, § 7; $^{2}/_{2}$ 1762, § 11. LDA, VLA.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{7}/_{4}$ 1762, § 3. LDA, VLA.

[2] Jfr nedan s. 50 f.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{8}$ 1762, § 7. LDA, VLA.

[4] Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—66. RA.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{25}/_{8}$ 1762, § 2. LDA, VLA.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{2}$ 1763, § 5. LDA, VLA.

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{2}/_{3}$ 1763, § 6. LDA, VLA. Den av Göta hovrätt anbefallda undersökningen anmäldes i hovrätten $^{7}/_{5}$ 1763. Civilprotokoll för maj månad 1763. GHA.

konsistoriet vid sammanträdet den 16 mars beslöt att sända akterna angående fru Swanhals till prosten Meurling, för att han och de övriga prästerna skulle vara beredda att inställa sig vid nämnda undersökning.[8] Den hölls vid urtima tinget i Säthälla den 25 april, då kyrkoherden i Lommaryd Eric Kinnander[9] infann sig såsom konsistoriets ombud. Av hans till konsistoriet insända berättelse om undersökningen framgick, att fru Swanhals även inför domstolen utfarit i »Grufweliga försmädelser» mot kyrkans lära och sakramenten, emot präster och den offentliga gudstjänsten samt att det visat sig, att hon sökt vinna andra för sina radikala idéer och även lyckats göra åtskilliga personer vacklande i sin uppfattning. Kinnanders redogörelse, som anmäldes vid konsistoriets sammanträde den 4 maj, föranledde konsistoriet att redan samma dag insända en skrivelse till justitiekanslern för att låta honom få kännedom om, hur långt saken fortskridit och hur stort behovet var av skyndsam hjälp.[1] Som svar härpå meddelade justitiekanslern, att han i Göta hovrätt påmint om att fru Swanhals' religionsmål borde med det första avdömas.[2] Justitiekanslerns skrivelse till Göta hovrätt anmäldes i hovrätten den 14 maj 1763.[3] Målet mot fru Swanhals avgjordes emellertid först den 9 oktober 1775, då det avskrevs i enlighet med Kungl. Maj:ts brev av den 25 juni 1752.[4]

Vid konsistoriets sammanträde den 13 oktober 1762 redogjorde biskopen för sin visitationsresa i Ydre och Norra Vedbo kontrakt. Enligt sitt löfte till konsistoriet hade han under denna resa undersökt auskultanten *Hans Hansson Swanhals*'[5] sak och kunde nu förete en av adjunkten i Malexander Petrus Wigius[6] avfattad skriftlig

---

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{16}/_{3}$ 1763, § 1. LDA, VLA.

[9] Om E. Kinnander, se J. I. HÅHL, a. a., III, s. 289.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{5}$ 1763, § 10. LDA, VLA.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{18}/_{5}$ 1763, § 1. LDA, VLA.

[3] Civilprotokoll för maj månad 1763 ($^{24}/_{5}$). GHA.

[4] Civilmål för oktober månad 1775 ($^{9}/_{10}$). GHA. I protokollet $^{9}/_{10}$ 1775 kallas fru Swanhals »fru Sophia Ögnelod, född Swanhals».

[5] Hans Hansson Swanhals var son till v. häradshövdingen Hans Swanhals i Torpa församling i södra Östergötland och Mertha Christina Gyllenståhl. Sedan han studerat i Uppsala i 6 år, reste han vid sin moders död 1742 till Jönköping och anmälde sig i Göta hovrätt samt antogs till auskultant. Han var då 22 år gammal. Under åren 1748—1759 vistades han i Stockholm. Skrivelse från Hans Hansson Swanhals till Kungl. Maj:t och rikets ständer $^{5}/_{9}$ 1765. Justitiekanslersämbetet. Åtskilliga handl. Särskilda mål. Förseglade handl. RA.

[6] Petrus Wigius var son till kyrkoherden i Askeryd och Bredestad med samma namn. J. I. HÅHL, a. a., III, s. 295.

redogörelse för Swanhals' villfarelser. Konsistoriet beslöt med anledning av, vad biskopen berättat, att inkalla Swanhals till förhör inför domkapitlet den 15 december.[7] Swanhals uteblev den fastställda dagen och infann sig, först då stämningen förnyades. Förhöret räckte från den 16 t. o. m. den 19 februari 1763.[8]

Av den första dagens förhör framgick, att Swanhals ej begått nattvarden på 12 à 15 år och att det senast skett hos Tolstadius i Stockholm. Det rätta ätandet och drickandet bestod enligt hans uppfattning i något invärtes hos var och en efter Kristus törstande själ. Själv drack han dagligen ur den andliga klippan Kristus. Det mystiskt panteistiska inslaget var hos Swanhals mycket starkt. När en människa kunde säga, att hon ej längre levde själv utan att Kristus levde i henne, då hade hon blivit en »particula essentiæ divinæ». Människan gick »förlorad» i Gud, som är kärleken, såsom vattendroppen i havet, eller som gnistan i elden.[9]

Den andra dagen rörde sig förhöret om Swanhals' uppfattning av den andra artikeln. På biskopens fråga, om han ansåg, att denna artikels ord om Jesu födelse, lidande och död borde förstås endast på mystiskt sätt om människans nya födelse av den helige Ande, svarade Swanhals undvikande, att man om andliga ting bör döma andligen. Beträffande sin ställning till kyrkan förklarade han, att han efter Kristi uppmaning till sina lärjungar att gå ut från de otrogna och ej komma vid, vad besmitteligt var, separerat från densamma.[1]

Tredje dagen förhördes Swanhals om sin ställning till treenighetsläran. Biskopen fann då, att han ej ville erkänna, att bibeln lärde, att det finnes tre personer i gudomen, och beklagade, att han hyllade samma villolära, som antitrinitarerna och anabaptisterna samt »Satans argaste sidst födingar Gref Zinzendorff och Dippell hafwa

---

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{10}$ 1762, § 4. LDA, VLA.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{12}$ 1762, §§ 2, 6; $^{15}/_{12}$ 1762, §§ 7, 16, 27; $^{5}/_{1}$ 1763, § 14; $^{10}/_{2}$ 1763, § 2; $^{17}/_{2}$ 1763, § 12; $^{18}/_{2}$ 1763; $^{19}/_{2}$ 1763, §§ 2, 8, 13, 14. LDA, VLA.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{10}/_{2}$ 1763, § 2. LDA, VLA; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 382; Samme förf., *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780*, KÅ 1912, s. 60.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{17}/_{2}$ 1763, § 12. LDA, VLA; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 382; Samme förf., *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780*, KÅ 1912, s. 61.

utspritt och författat till att förwilla Guds församling, och angripa sjelfva Fästet af hennes salighetsgrund och wisshet».[2]

Under fjärde dagens förhör fann biskopen, att Swanhals gjort Sabellii meningar till sina och att han tagit djupa intryck av Theophrastus, Paracelsus och den av Dippel och dennes anhängare hyllade Hermes Trismegistos.[3] Linköpings konsistorium meddelade, att han hämtat sina villfarelser ur skadliga böcker, som innehöllo en »Theologiam Mysticam quam maxime impuram».[4] Konsistoriet gjorde senare anmälan angående Swanhals hos Göta hovrätt.[5]

I en längre skrivelse till Kungl. Maj:t och rikets ständer, vilken var daterad den 5 september 1765, meddelade Swanhals, att målet mot honom i Göta hovrätt fortfarande var oavgjort, och begärde, att handlingarna i målet skulle infordras. Skrivelsen innehöll för övrigt uttalanden om religionen, rikets konstitution, rikets ständer, de privilegier, som varje stånd fått sig tilldelade, indelningsverket m. m.[6] Justitiekanslern meddelade vid justitierevisionens sammanträde den 16 oktober, att han med anledning av Swanhals' skrivelse tillskrivit advokatsfiskalen i Göta hovrätt angående målet mot Swanhals. Vidare framhöll han, att Swanhals' skrivelse visserligen kunde anses i flera delar »nog förgripelig» men att den samtidigt innehöll sådana villomeningar, som endast kunde alstras av oförstånd och därav, att författaren ägde alltför höga tankar om sig själv. Han avrådde därför från att tillgripa strängare åtgärder. Justitierevisionen tillstyrkte i enlighet med justitiekanslerns yttrande, att Kon. bef.-havande i Linköping måtte förständigas att förehålla Swanhals hans grova förseelse men samtidigt meddela honom, att Kungl. Maj:t för denna gång ville förskona honom från tilltal. Kon. bef.-havande skulle dessutom låta efterfråga, om något exemplar av

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{2}$ 1763. LDA, VLA; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 382; Samme förf., *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780*, KÅ 1912, s. 61.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{19}/_{2}$ 1763, § 14. LDA, VLA; G. Westling, a. uppsats, KÅ 1912, s. 62.

[4] Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—1766. RA.

[5] L. F. Rääf, *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland*, IV, s. 307 f.; Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{12}$ 1763, § 2. LDA, VLA.

[6] Skrivelse från Hans Hansson Swanhals till Kungl. Maj:t och rikets ständer $^{5}/_{9}$ 1765. Justitiekanslersämbetet. Åtskilliga handl. Särskilda mål. Förseglade handl. RA.

nämnda skrift fanns hos Swanhals, och i så fall fråntaga honom detsamma. Om flera skrifter av samma innehåll blivit utspridda, skulle landshövdingen genast infordra dem och insända dem till Kungl. Maj:t. Riksrådet Esbjörn Kristian Reuterholm tog därefter handlingarna till närmare påseende.[7]

Vid protokollsjusteringen den 13 november uppläste Reuterholm sitt skriftligen avfattade votum. Därav framgick, att han funnit, att Swanhals' skrivelse bestod av en blandning av allehanda idéer, tankar och förslag, vilka mera buro prägeln av »Entusiasme och fanatisme än sinnesförwillelse och galenskap, mera fåkunnigt, sjelfklokt och egenkiärt begrep, än någon elak wilja och ondt upsåt». Helst hade han önskat, att Swanhals' skrivelse hade kunnat anses såsom icke inkommen. Om det emellertid skulle befinnas oundvikligt, att Swanhals erhölle någon underrättelse genom landshövdingen, borde denne under någon resa vid lämpligt tillfälle »liksom af egit förtroende» föreställa Swanhals orimligheten av att på sätt som skett framföra sina reformationsspekulationer. Reuterholm motsatte sig sålunda varje slag av hotelse. Särskilt protesterade han på det kraftigaste mot ett samtalsvis framfört förslag att instänga Swanhals i ett dårhus. Han framhöll vidare, att Swanhals ej förstört någon allmän eller någon enskilds fred och att han var en »friburen swensk», som ej utan laga rannsakning och dom borde eller kunde berövas sin frihet och ej ens skulle hotas därmed. Slutligen förklarade Reuterholm, att han ej kunde tillstyrka varken att man undersökte, huruvida flera avskrifter blivit kringspridda, eller att några papper toges från Swanhals. Så länge Swanhals var odömd och ohörd, borde icke ett fjärdedels ark avfordras honom emot hans vilja. Hans arbete var hans egendom, vartill han hade bästa rätten. Reuterholm var förvissad om att, när tryckfriheten en gång kommit i det läge, som man hoppades, friborna svenskars öron skulle bliva mera vanda vid fria tankar pro et contra än som hittills varit fallet.[8]

Efter hållen överläggning beslöt justitierevisionen att med ändring av sitt den 16 oktober fattade beslut tillstyrka, att Kungl. Maj:t anmodade landshövdingen att förekalla Swanhals och på lämpligt sätt föreställa honom, att han ej bort besvära Kungl. Maj:t och rikets ständer med en sådan skrivelse, samt förmana honom att ej framdeles befatta sig med dylika inlagor. Om Swanhals ännu

---

[7] Justitierevisionens protokoll $^{16}/_{10}$ 1765. RA.
[8] Justitierevisionens protokoll $^{13}/_{11}$ 1765. RA.

skulle ha kvar något exemplar av denna skrift, borde landshövdingen avfordra honom detsamma samt dessutom på försiktigaste sätt göra sig underrättad, om av nämnda skrift några exemplar vore utspridda, i vilket fall landshövdingen skulle infordra och insända dem.[9]

Swanhals fasthöll under återstoden av sitt liv vid sina från den lutherska läran avvikande åsikter. Vid anmälan till konsistoriet om Swanhals' frånfälle den 17 januari 1774 intygade kyrkoherden Jonas Tockerstrand[10], att Swanhals sällan bevistat den offentliga gudstjänsten och under den tid, Tockerstrand varit i församlingen, aldrig begått nattvarden.[1] Sedan Göta hovrätt av domkapitlet i Linköping erhållit underrättelse om Swanhals' död, avskrev hovrätten den 6 september 1775 målet mot honom.[2]

Då biskop Filenius den 13 oktober 1762 inför konsistoriet lämnade en redogörelse för sin visitationsresa i Ydre och Norra Vedbo kontrakt, företedde han även ett protokoll, hållet vid ett besök, som han gjort hos en sjuk piga *Elisabeth Isacsdotter* i torpet Solvarv under Sommenäs i Tidersrums socken.[3] Från hennes av förhängen omslutna säng hade man i 11 års tid hört en hemlighetsfull röst, som predikade, läste böner och sjöng psalmer.[4] Vid ett besök, som prosten Didrik Björn[5] och studenten Krönberg den 4 och 5 september 1751 gjort hos den sjuka flickan, hade Krönberg upptecknat hennes så kallade avskedspredikningar från världen, i vilka hon meddelade, att hon hädanefter skulle bliva blind, döv och mållös och att en ängel, som hon kallade »Den hwita» och »Christi klara Ängel», blivit av Gud nedsänd för att efter hennes tystnad trösta henne och genom sin predikan bliva prästernas medarbetare till att omvända världen.

[9] Ibdm. Jfr skrivelsen till landshövding Lagerfelt $^{13}/_{11}$ 1765. Justitierevisionens registratur 1765. RA.

[10] J. Tockerstrand föddes 1713, prästvigdes 1740, blev, sedan han varit adjunkt i Dagsberg m. fl. församlingar, adjunkt i Tidersrum 1751, komminister i Tidersrum s. å., kyrkoherde i Malexander 1767, d. 1777. J. I. Hähl, a. a., III, s. 93.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{26}/_{1}$ 1774, § 3. LDA, VLA.

[2] Civilprotokoll för sept. månad 1775. GHA; L. F. Rääf, a. a., IV, s. 308.

[3] Tidersrum var annex-församling till Norra Vi och tillhörde Ydre kontrakt och Kinda härad. Norra Vi ingick i Ydre härad. NF[2], XXIX, s. 133, XXXIII, s. 534.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{10}$ 1762, § 4. LDA, VLA; L. F. Rääf, a. a., IV, s. 309 ff.

[5] D. Björn föddes 1691 i Mörlunda, prästvigdes 1732, blev kyrkoherde i Norra Vi 1741, kontraktsprost 1752, d. $^{31}/_{12}$ 1763. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 319 ff.

Alltsedan dess hördes en främmande röst från hennes säng. En omfattande rörelse uppstod och folk från de sex församlingarna i Ydre härad strömmade till för att lyssna till »ängelns» budskap. Under sin nyss nämnda visitationsfärd gjorde biskop Filenius efter hållen visitation i Norra Vi, under förevändning att han skulle taga Tidersrums gamla annexkyrka i besiktning, den 13 september 1762 helt oförmodat en resa till det två mil därifrån belägna torpet Solvarv. I sitt sällskap hade han fyra präster och kronobefallningsmannen. Sedan han granskat uppteckningar av predikningar, som flickan hållit, innan hon alldeles tystnade, framhöll han för föräldrarna, att hennes predikningar ej överensstämde med Guds ord samt att under allt detta dolde sig en Satans illfundighet, som här använde sig av kvinnans list för att förföra de enfaldiga från det uppenbarade och beseglade ordet. Flickan kunde ej vid detta tillfälle förmås att säga något. De besökande iakttogo, huru hon låg och vred sig som en »matsk uti en Myrestack», emedan hon enligt föräldrarnas åsikt ej kunde tåla dagsljuset. Hon var tydligen en hysterisk personlighet. Hennes över sängtäcket utbredda fotsida svarta hår, som, enligt vad man uppgav, varje dag kammades av ängeln, bidrog till att göra tavlan ännu mer »faselig». Konsistoriet i Linköping ansåg, att händelserna i Solvarv voro av en sådan betydelse och av så brådskande natur, att det fann nödvändigt att lämna en redogörelse för desamma dels i en skrivelse till landshövding Lagerfelt av den 13 oktober 1762 och dels i en berättelse till Kungl. Maj:t, som var daterad den 22 i samma månad.[6]

Efter biskopens besök i Solvarv hördes på nytt i flera månader dagligen en hög och gäll röst. Emot prästerna, som biskopen beordrat dit, for »ängeln» ut i ett »illskefult och häftigt disputerande». Slutligen lyckades kyrkoherden Lars Fornander[7] i Frinnaryd att vid ett besök i Solvarv den 4 januari 1763 i sådan grad vinna flickans förtroende, att hon för honom bekände, att det var hon själv, som predikade och talade. Biskopen ansåg emellertid detta ej vara tillräckligt och skrev till Fornander, att han ej fick giva henne nattvarden

[6] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{22}/_{10}$ 1762 jämte medföljande handlingar. Utslagshandling $^{13}/_{7}$ 1763 angående Elisabeth Isacsdotter i Solvarv; Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—66. RA; L. F. Rääf, a. a., IV, s. 309 ff.

[7] L. Fornander föddes 1724, blev kyrkoherde i Frinnaryd 1756, i Virserum 1766, d. 1791. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 92.

med mindre hon kom i yttersta själsnöd och i vittnens närvaro bekände, att hon väckt förargelse med sitt beteende. Vidare skulle hon förmanas att ej förakta prästerna inom sin egen församling. Komministern Jonas Tockerstrand i Tidersrum fann visserligen vid de besök, som han gjorde hos Elisabeth Isacsdotter, att hon ville bliva delaktig av nattvarden men att hon ej visade verklig ånger. Domkapitlet förklarade därför, att han skulle giva henne nattvarden, endast om någon dödsnöd och ångest skulle vara för handen och om hon ville erkänna sin synd.[8]

Sedan Elisabeth Isacsdotters sak varit föremål för undersökning vid urtima tinget i Solvarv den 1 december 1763 och hon därvid blivit belagd med straff, lät Göta hovrätt, till vars prövning ärendet hänskjutits, i januari 1765 skilja henne från föräldrarna och föra henne till hospitalet i Linköping. Då hennes svaghet och andnöd den 30 januari tilltog, så att man fruktade, att hon snart skulle dö, fick hospitalspredikanten Måns Sundelin konsistoriets tillstånd att, sedan provinsialläkaren lämnat intyg om hennes svaga tillstånd och Sundelin genom tecken och handtryckningar, vilket var det enda sätt, på vilket hon nu på grund av sina nedsatta krafter kunde meddela sig med yttervärlden, förvissat sig om hennes uppriktiga bättring, admittera henne till Herrens nattvard. Sedan Elisabeth Isacsdotter på nämnda sätt jakande besvarat Sundelins skriftermålsfrågor, fick hon slutligen den åstundade nattvarden. Fastän Sundelin därvid använde »ett ganska tunt oblat», var hon så sjuk, att det var med mycken möda, som han kunde få in det i hennes mun.[9] Hon avled den 12 april 1767, varefter den andliga rörelsen i hennes hemort upphörde.[1]

Norrköping tycks ha utgjort det starkaste fästet för radikalpietismen i Linköpings stift. Till den radikalpietistiska kretsen i nämnda stad hörde assessor Carl Niclas Wadström, bokhållarna Stenwall och Särl samt bokfabrikör Orgstedts änka. Wadström hade på 1750-talet

---

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{14}/_{1}$ 1763, § 1; $^{16}/_{2}$ 1763, § 8; $^{23}/_{2}$ 1763, § 6; $^{12}/_{4}$ 1763, § 10; $^{11}/_{5}$ 1763, § 17; $^{18}/_{5}$ 1763, § 2; $^{6}/_{7}$ 1763, § 21; $^{31}/_{8}$ 1763, § 15; $^{11}/_{1}$ 1764, § 21; $^{25}/_{2}$ 1764, § 5. LDA, VLA.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{23}/_{11}$ 1763, § 15; $^{10}/_{12}$ 1763, § 16; $^{11}/_{1}$ 1764, § 20. LDA, VLA; Rådsprotokoll i justitieärenden $^{13}/_{7}$ 1763; Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—66; Berättelse från Måns Sundelin $^{10}/_{2}$ 1765. Ibdm. RA. Se om M. Sundelin J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 26 f.

[1] L. F. Rääf, a. a., IV, s. 319; G. Westling, a. a., s. 383.

flyttat till Östergötland, där han snart förvärvade sig stora jordegendomar. Redan år 1760 ägde han Björnvik, Kvillinge, Björnsnäs och Ysunda. Sedan han sålt dessa egendomar, köpte han flera hemman vid Bråviken och byggde Marieborg, beläget i Ö. Eneby församling vid Motala ströms utlopp i Bråviken. För att tillgodose det andliga behovet hos folket på Marieborgs gård och arbetarna vid det därinvid nyanlagda tegelbruket uppförde han ett kapell, som invigdes år 1766.[2] Vid sekelskiftet funnos i Norrköping ännu spår av de radikalpietistiska idéerna.[3]

[2] E. Hagen, a. a., s. 10 ff.; A. Ridderstad, *Östergötland*, II: 1, s. 280 f. Jfr ovan s. 16.

[3] Jfr om den radikalpietistiska kretsen i Norrköping nedan ss. 126, 139 f.

Kap. I. Herrnhutismens uppkomst och utveckling i Linköpings stift från mitten av 1700-talet till omkring 1815.

1. Herrnhutismen i Linköpings stift intill biskop Uno von Troils tid (1747—1780).

Sverige kom tidigt i förbindelse med Herrnhut och den väckelse, som utgick därifrån. Redan vid Brödraförsamlingens stiftande år 1727 deltog en svensk, bergsassessor Carl Henrik Grundelstierna, som året därefter förmedlade en skrivelse från greve N. L. von Zinzendorf till kyrkoherde Eric Tolstadius.[1] Först vid slutet av 1730-talet vann emellertid herrnhutismen på allvar insteg i vårt land. I Stockholm, där konrektorn vid stadens trivialskola Thore Odhelius med hänförelse och framgång kämpade för de herrnhutiska idéerna, fick Brödraförsamlingen en huvudhärd. Samtidigt uppstod en liknande väckelse i Västergötland under ledning av skomakaren Elias Östergren.[2]

Med de vunna framgångarna följde emellertid ökat motstånd. Den svenska kyrkans ledning började uppmärksamma den nya rörelsen, och en mängd smädeskrifter mot Brödraförsamlingen och Zinzendorf sågo dagens ljus.

Med anledning av en begäran om hjälp från de svenska herrn-

---

[1] N. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 51 ff.

[2] *Anteckningar af* Carl Christopher Gjörwell etc., s. 63 ff.; N. Jacobsson, a. a., ss. 51 ff., 135 ff., 164 ff.; Diarium der Brüder-Societät in Stockholm 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr Copia af Mag. Thore L. Odhelii bref til en Lector om Separatismo. Samling af Bref och Handlingar rörande Brödraförsamlingen. KB. Brevet är enligt en bifogad upplysning skrivet till lektorn [Wilhelm Anders] »Wennerdahl i Linköping». Jfr H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772*, Svenska kyrkans historia, V, s. 377 ff.

hutarna beslöt Brödraförsamlingen vid en synod på sommaren 1741 att till Sverige sända en officiell deputation, som inför kyrkans ledande män skulle redogöra för Brödraförsamlingens historia och syfte. Deputationen utgjordes av schwabaren Martin Dober och den svenskfödde docenten Arvid Gradin. Gradins vistelse i Stockholm medförde en fullkomlig omsvängning av den allmänna opinionen till förmån för Brödraförsamlingen. Under den resa, som Gradin därefter företog till de herrnhutiskt påverkade bygderna i olika delar av landet, fick han med framgång verka för den herrnhutiska rörelsen. Bland de radikalpietistiska kretsarna, med vilka han överallt trädde i förbindelse, blev hans trosvissa förkunnelse av genomgripande betydelse.[3]

Efter Gradins avfärd blev förbindelsen med Herrnhut dels genom brevväxling och dels genom personliga besök allt fastare. Den herrnhutiska litteraturen, som började skapas på 1740-talet, bidrog även att sprida de herrnhutiska idéerna till allt vidare kretsar. Zinzendorfs tal och skrifter, särskilt hans *Berlinische Reden,* lästes gärna i de bildade kretsar, där man förstod tyska. Skolkollegan magister Joh. Holmbergs översättning av en tysk uppbyggelseskrift av den pommerske pastorn David Hollatz, som år 1742 utkom anonymt under titeln *Nådenes Ordning til Saligheten efter Jesu härliga evangelium,* kunde spridas i de mera enkla lekmannakretsarna. Skriften hade en ovanlig framgång och måste tryckas i den ena upplagan efter den andra. Den sångsamling, som under namnet *Sions Sånger* utgavs på våren 1743 genom Joh. Holmbergs försorg och som sedan utgått i ett tjugotal upplagor, har måhända haft ännu större betydelse.[4]

Vid mitten av 1740-talet begynte emellertid för den svenska herrnhutismen en allvarlig sållningstid, som hade till följd, att den råkade i vanrykte inom de vidaste kretsar. På den ortodoxt orienterade kyrkoledningen kom den svärmiska riktningen inom herrnhutismen helt naturligt att verka i högsta grad utmanande. Herrnhutismen började nu anses som den stora faran för kyrkan.[5]

---

[3] N. Jacobsson, a. a., ss. 104 ff., 176 ff.

[4] H. Pleijel, a. a., s. 440 ff. Jfr Diarium der Brüder-Societät in Stockholm 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[5] H. Pleijel, a. a., s. 450 ff.; N. Jacobsson, a. a., s. 204 f.; Dens., *Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia,* KA 1903, s. 53 ff.

A. Herrnhutismen vinner insteg i Västervik och kringliggande landsbygd 1747. Alexander Holmquist, Thore Odhelius och Jonas Björkmark.

Redan omkring år 1745 omnämnes bland de herrnhutiskt påverkade studenterna i Stockholm en östgöte vid namn Rudberg.[6] Det dröjde sedan ej länge, innan konsistoriet i Linköping började oroas av underrättelser om att herrnhutare sökte utbreda sina åsikter i stiftet. Studenten Alexander Holmquist, som utvisats ur riket på grund av sin separatistiska åskådning och kommit över till Livland, där han övergått till herrnhutismen[7], hade år 1747 återvänt till hemlandet. Tillsammans med en tysk perukmakare och några herrnhutiska systrar reste han såsom herrnhutisk präst genom en del av stiftet. I Västervik blev han mottagen av kyrkoherden Olof Grentzelius[8], som av A. Gradin räknades till de väckta prästerna.[9]. Han stannade i denna stad en månads tid och predikade där en gång. Samtidigt kom Thore Odhelius från Stockholm på besök till staden. Även han fick där hålla en predikan. Holmquist utdelade under sin resa herrnhutiska böcker och skrifter på gästgivaregårdar och vid skären. Sedan konsistoriet fått kännedom om att Holmquist under besöket i Västervik vistades hos Grentzelius, begärde det av kyrkoherden närmare upplysningar om den herrnhutiske studenten. För att undvika att komma i konflikt med konsistoriet lämnade Holmquist och hans följe Västervik och begåvo sig ut till den närbelägna skärgården, där de hemligt uppehöllo sig, tills sjön våren 1748 var

[6] O. Green, Catalogus »eines verborgenen Seminarii von erweckten Studenten» (omkring 1745). R. 19. F. a. 1. ABUH. Tryckt i H. Pleijel, *Das Kirchenproblem der Brüdergemeine in Schweden*, s. 176 ff.

[7] Holmquist hade som informator hos Umeå-prosten Nils Grubb haft stor betydelse för väckelsen i dessa bygder. Vid Grubbs avresa till Stockholm hösten 1718 fick han dennes uppdrag att handleda de väckta och började hålla konventiklar i byarna runt omkring Umeå. På kort tid fick väckelsen, vid vilken stundom även förekommo extatiska fenomen, en stark spridning. E. Wermcrantz, *Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724*, KÅ 1904, s. 52 f. Jfr H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772*, Svenska kyrkans historia, V, ss. 493 f., 611, och N. Rodén, *Herrnhutismen i Norrland*, KÅ 1938, s. 162 f.

[8] O. Grentzelius föddes 1712 på Gränsö i Jonsberg, blev student i Uppsala 1731, magister där 1743, prästvigdes i Stockholm redan 1742, kyrkoherde i Västervik 1746, d. 1788. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 76 f. Jfr L. Dalgren, *Västerviks historia 1719—1932*, s. 113 ff.

[9] Jfr nedan s. 79.

farbar, då de enligt de upplysningar, som konsistoriet erhöll, foro till Königsberg.[1]

År 1747 kom även studenten Jonas Björkmark[2] till Västervik. Sin radikalpietistiska uppfattning hade han lämnat några år tidigare. Med all sannolikhet hade detta skett genom Erik Fahlbeck, som tillhört separatisterna på Hovgården i Munktorp men som vid Arvid Gradins besök i Örebro år 1742 blev vunnen för herrnhutismen. Fahlbeck hade därefter följt Gradin till Västergötland, deltagit i de kyrkliga gudstjänsterna och blivit »ett Lammets byte», varefter han återvänt till Hovgården, där han bland de övriga separatisterna vittnat om sin nya upplevelse och sökt föra dem åter till kyrkan.[3] Hos Jonas Björkmark hade man fr. o. m. år 1744 märkt en förändrad inställning till kyrkan. Prosten och kyrkoherden i Munktorps församling Johan Lindh[4] och därvarande komministern Jacob Neiktern[5] kunde den 24 maj 1746 intyga, att Björkmark, som i tio års tid avhållit sig från att deltaga i nattvarden, genom Guds nåd förts till rätta igen samt under de två sista åren både bevistat den offentliga gudstjänsten och begått nattvarden. Han hade därefter rest till Livland och därifrån med skepparen Niclas Rising farit till Västervik, dit han anlände den 14 augusti 1747.[6]

I Västervik började Björkmark en barnskola, vid vilken åtta barn i åldern 5—8 år fingo undervisning av honom. Sedan konsistoriet i Linköping erhållit underrättelse om Björkmarks vistelse i Västervik, infordrade det upplysningar om honom från kyrkoherde Grent-

[1] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA; Linköpings domkapitels prot. $^{27}/_{4}$ 1748, § 10. LDA, VLA; H. Levin, a. a., s. 274 f.; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 380.

[2] Jfr ovan ss. 14, 16.

[3] N. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 207.

[4] J. Lindh föddes i Västerås 1695, blev lektor i Västerås 1725, prästvigdes s. å., blev kungl. hovpredikant 1731, kyrkoherde i Munktorp 1736, kontraktsprost 1737, kyrkoherde i Stora Tuna 1753, kontraktsprost 1754, d. 1756. J. Fr. Munckтell, *Westerås stifts herdaminne*, II, s. 403 f. E. Linderholm, *Sven Rosén*, s. 315, har sannolikt underskattat omfattningen av den radikalpietistiska väckelsen i Munktorp. J. Fr. Munckтell, a. a., II, s. 403 f., meddelar att »en stor del af församlingen war intagen af willomeningar emot den evangeliska läran» och att Johan Lindh länge gjorde »sin högsta flit, att föra de willfarande till bättre kunskap och öfwertygelse». Jfr N. Jacobsson, a. a., s. 207.

[5] J. Neiktern föddes i Köping 1705, prästvigdes 1733, blev komminister i Bro 1735, komminister i Munktorp 1744, kyrkoherde i Näsby och Ervalla 1754, d. 1764. J. Fr. Munckтell, a. a., II, s. 41.

[6] Västerviks stads dombok $^{4}/_{6}$ 1748. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

zelius. Dessutom begärde konsistoriet i en skrivelse till rektorn vid trivialskolan i Västervik magister Claes Giöthe att få meddelande om orsaken till att Björkmark börjat skolverksamhet i nämnda stad. Slutligen anmälde konsistoriet i en skrivelse till landshövdingen i Kalmar Georg Bogislaus Staël von Holstein[7] Björkmarks verksamhet och framhöll, att denne öppnat sin barnskola utan vederbörandes vetskap och godkännande, att hans åtgärder stodo i strid med de kungliga förordningarna angående preceptorer av åren 1733 och 1735 samt att han var känd för »skadelige irrmeningar i Salighetsläran». Då konsistoriet fruktade, att Björkmarks kvarstannande i Västervik skulle kunna medföra »de enfaldigas förförelse», begärde det, att landshövdingen enligt nyssnämnda förordningar skulle vidtaga de åtgärder, som voro behövliga, för att Björkmark skulle sluta med sin skolverksamhet eller flytta från orten. Konsistoriet ansåg dessutom, att hans barnskola, sedan trivialskolan fått lärare, som kunde undervisa stadens ungdom i språk och andra nödvändiga ämnen, var alldeles överflödig.[8]

Med anledning av konsistoriets skrivelse anbefallde landshövdingen magistraten i Västervik att vid 40 dlr smts vite förbjuda Björkmark att hålla skola. De av stadens invånare, som läto sina barn gå i skola hos honom, skulle erlägga samma bötesbelopp. Magistraten skulle även noga undersöka Björkmarks pass och bevis och under vilken förevändning han uppehölle sig i Västervik. Om han ej på ett tillfredsställande sätt kunde styrka sin rätt att vistas i staden, skulle han omedelbart under behörig säkerhet föras till fästningen i Kalmar.[9]

Landshövdingens skrivelse anmäldes den 23 maj 1748 i magistraten i Västervik, som beslöt att till den 4 juni inkalla Björkmark tillika med dem, som läto sina barn gå i hans skola, nämligen kontrollören Anders Nicander, handlanden Diedrich Mächell samt skepparna Friedrich Siegmund Grewe och Niclas Rising. På den utsatta dagen infunno sig samtliga inkallade utom Nicander, som på grund av sjukdom var förhindrad att närvara men som i stället inlämnat en skriftlig förklaring.[1]

Sedan Björkmark fått kännedom om innehållet i konsistoriets och

[7] Se om G. B. Staël von Holstein A. Th. Låstbom, a. a., I, s. 191 f.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{27}/_{4}$ 1748, § 10; Skrivelser till C. Giöthe $^{27}/_{4}$ 1748 och till G. B. Staël von Holstein $^{11}/_{6}$ s. å. Linköpings domkapitels kopiebok 1748, ss. 49 f., 56. LDA, VLA. Jfr G. Westling, a. a., s. 380 f.

[9] Skrivelse från G. B. Staël von Holstein $^{23}/_{5}$ 1748. Inkomna skrivelser. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

[1] Västerviks stads dombok $^{23}/_{5}$, $^{4}/_{6}$ 1748. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

landshövdingens skrivelser, företedde han ett utdrag ur ett protokoll hållet i större akademiska konsistoriet i Uppsala den 11 maj 1734, som bl. a. innehöll uppgift om att han fört ett gudfruktigt, nyktert och ärbart leverne och ej varit känd för någon villfarelse i läran. Vidare framvisade han ett den 23 juli 1734 daterat tillstånd av biskopen Eric Benzelius d. y. att få predika i Locknevi församling, ett intyg av den 24 maj 1746 från prosten och kyrkoherden i Munktorps församling Johan Lindh och därvarande komministern Jacob Neiktern om hans vistelse i Munktorps församling, ett intyg av den 26 maj 1746 från drabanten Gustaf Fredrik Goës om hans tjänstgöring som informator på Hovgården samt ett pass från Riga, daterat den 17 juli 1747 och uppvisat i Västervik den 14 augusti samma år.[2]

Av förhöret framgick, att Björkmark ej tagit emot barn, som kunnat gå i trivialskolan, och att han sålunda genom sin undervisning ej på något sätt velat göra intrång på nämnda skolas verksamhet. Att han ej trätt in på en annans område framgick även därav, att varken kyrkoherde Grentzelius eller rektorn vid stadens skola magister Claes Giöthe[3] hade haft något att invända emot hans verksamhet.[4]

Fäderna till de barn, som gått i skola hos Björkmark, uttalade sin stora tillfredsställelse med resultatet av hans undervisning. I sin nyss nämnda skrivelse meddelade kontrollören Nicander, att hans dotter, som snart skulle fylla åtta år, under den tid av ett halvt år, som hon åtnjutit Björkmarks undervisning, gjort betydande framsteg. Hon hade lärt sig sina kristendomsstycken så väl, att hon kunde redogöra för dem utan att man behövde binda sig vid frågorna i katekesen. I sin bibel kunde hon nu slå upp vilket kapitel eller bibelspråk, som man önskade. Hon hade fått tillägna sig innehållet i Johann Hübners bibliska historia[5] och kunde i Nya testamentet på tyska förklara, vad man förelade henne hos evangelisterna. Slutligen hade hon lärt sig ett stort antal bibelspråk, utvalda böner och andliga verser. Nicander kunde ej annat än

---

[2] Västerviks stads dombok $^{4}/_{6}$ 1748. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

[3] Se om C. Giöthe L. Dalgren, a. a., ss. 118 f., 125.

[4] Västerviks stads dombok $^{4}/_{6}$ 1748. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

[5] År 1727 trycktes i Stockholm Johann Hübners av J. N[ibelius] översatta *Twå gånger twå och femtijo Utwalda Bibliska Historier utu[r] Gamla och Nya Testamentet Ungdomen til godo sammanskrefna.* Andra upplagan utkom i Västerås 1747.

högeligen berömma den flit och möda, som Björkmark ådagalagt i sin skolundervisning, men beklagade samtidigt, att denne skulle vara så hatad och förföljd för sin gudsfruktan och sitt stilla leverne. Behandlingen av Björkmark framstod för Nicander desto mera orättvis, som han, enligt vad han uppgav, sett personer, som undervisat de unga, ja, även präster, fulla som svin både på källare och gator utan att något klagomål över deras uppförande framförts. Nicander hade även svårt att tro, att konsistoriet vore av den uppfattningen, att skolbarnen skulle bindas vid trivialskolan eller att man skulle hålla en preceptor för endast ett barn utan att någon annan finge betjäna sig av honom. Slutligen förklarade han, att han tillsammans med mag. Giöthe och kassören Berg haft ingående samtal med Björkmark och därvid med flit berört vissa frågor men aldrig funnit, att denne hyste några villfarande meningar. Ej heller hade hans dotter hos Björkmark fått lära sig annat, »än hwad godt och dygdigt är».[6]

I Nicanders gynnsamma uttalanden om Björkmark instämde handlanden Mächell samt skepparna Grewe och Rising. Den sistnämnde gjorde för sin del det tillägget, att han även tidigare haft preceptorer men att ingen varit så lämplig som Björkmark. Mächell, Grewe och Rising kände sig även uppbragta över att högvördiga konsistoriet kunde misstänka, att invånarna i Västervik ej voro bättre upplysta av Guds heliga ord, än att de läto sina barn gå i skola hos en person, som vore villfarande i läran. De ansågo, att konsistoriets misstankar voro alldeles ogrundade och att det allmänna goda lovord, som Björkmark med full rätt förtjänade, ej kunde förtigas. Konsistoriet borde därför namngiva angivaren eller »berycktaren, eho han wara måtte», i vilket yrkande Björkmark instämde.[7]

Kyrkoherde Grentzelius kunde med gott samvete intyga, att Björkmark flitigt deltagit i den offentliga gudstjänsten och i nattvardsfirandet. Vid samtal med honom hade Grentzelius alltid funnit honom vara renlärig. Björkmarks uppförande hade städse varit stilla, gudfruktigt, tyst och ödmjukt.[8]

Sin uppfattning i lärofrågor hade Björkmark framlagt i en gravskrift, som, innan den av skepparen Johan Michaelson sändes till

---

[6] Skrivelse (odaterad) från Anders Nicander, föredragen å Västerviks rådhus $^{4}/_{6}$ 1748. Inneliggande handlingar. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

[7] Västerviks stads dombok $^{4}/_{6}$ 1748. Västerviks Stads Arkiv, VLA.

[8] Ibdm.

Stockholm, censurerats av lektor Wennerdahl och som han nu framlämnade.[9] Under förhöret framgick för övrigt, att Björkmark varken genom samtal eller genom utspridande av skrifter överträtt religionsplakatet utan sökt leva i stillhet. Han hade genom sitt arbete velat bidraga till underhållet av två fattiga i staden bosatta systrar, vilka å sin sida skulle taga vård om honom, om han bleve sjuk.[1]

Rådman Johan Hanqvist intygade, att han vid olika tillfällen haft mycken uppbyggelse och glädje av samtalen med Björkmark, vars uttalanden i alla avseenden stämt överens med »wår rena Apostoliska och Ewangeliska lära». Slutligen förklarade stadsfiskalen Anders Trosell, att han ej hört något olovligt om Björkmark utan att denne levat i all stillhet och flitigt bevistat den allmänna gudstjänsten.[2]

Magistraten fann efter att ha tagit allt detta i övervägande, att Björkmarks barnskola ej på något sätt varit till förfång för trivialskolan och hade i fråga om hans lära och levnadssätt intet annat att anföra än det som var »Christeligt, lofligt och berömligt». Genom protokollsutdrag och bevittnade avskrifter av de under förhöret framlämnade intygen skulle landshövdingen i Kalmar underrättas om att Björkmark befunnits vara oskyldig.[3] Landshövdingen översände sedan dessa handlingar till konsistoriet i Linköping, där de föredrogos den 6 juli 1748. Inför de bestämda uttalanden, som magistraten i Västervik gjorde till förmån för Björkmark, måste konsistoriet falla till föga och kunde ej annat än »innerligen fägna sig» över att studenten Björkmark, som förut varit stadd på irrvägar, nu åter lyckligen kommit till rätta samt önskade honom den Högstes bistånd att fortfara i det goda.[4]

B. Skrivelsen från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t av den 15 mars 1749 angående herrnhutismen.

Med ängslig iver vakade kyrkans ledande män i Linköpings stift även i fortsättningen över varje tecken till begynnande herrnhutism.

[9] Ibdm. Sannolikt har den aldrig blivit tryckt. Den finnes i varje fall ej på KB.

[1] Ibdm. [2] Ibdm.

[3] Ibdm. Jfr G. Westling, a. a., s. 381.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{6}/_{7}$ 1748, § 6. LDA, VLA. Jfr G. Westling, a. a., s. 381.

Biskop Rhyzelius grep varje tillfälle att varna för denna rörelse, som han ansåg vara kyrkans stora fara. Då Kungl. Maj:ts nådiga brev av den 28 juni 1748 angående »at embetsmän ej få bruka Substituter» upplästes vid det prästmöte, som samma år hölls i Linköping, förklarade biskopen, att varje pastor, såvitt det var möjligt, själv skulle förestå sitt ämbete »til at thesto säkrare, särdeles i Städerna, kunna bibehålla wår Religion i thes renhet; warande thenna tiden faran icke mindre för Herrn-Hutianer än Pietister och Separatister».[5]

Vid samma tillfälle lät biskopen även föreläsa cleri comitialis' memorial vid sistförflutna riksdag angående religionens renhet samt rekommenderade prosten Eric Beckmans översättning av Cypriani traktat *De indifferentismo religionum* jämte översättarens historik av herrnhutismen och »wederläggning af thess Gudlösa biläror».[6]

I september 1748 kom Arvid Gradin på nytt till Sverige för att undersöka herrnhutismens ställning i landet och om möjligt även förbättra den men mötte denna gång ett kompakt motstånd. Den 26 november 1748 utgav han en skrift, vari han sökte vederlägga Beckmans beskyllningar och sökte visa, att Brödraförsamlingen var ortodox. Han uppkallades nu inför konsistoriet till förhör, vilka räckte i flera månader.[7]

I en skrivelse, som ärkebiskopen Henric Benzelius den 12 oktober 1748 inlämnade till konungen, riktade ärkebiskopen ett synnerligen skarpt angrepp mot herrnhutismen samt begärde, att konungen skulle genom en allmän kungörelse förmana landets invånare att taga sig till vara för Zinzendorfs lärosatser. Om en sådan åtgärd ej hjälpte, borde de förut utfärdade religionsstadgarna tillämpas i sin fulla utsträckning. Regeringen behandlade skyndsamt ärendet och utsände redan den 15 december 1748 en skrivelse till konsistorierna, vari den visserligen avböjde ett allmänt förbud men hänvisade till de redan utfärdade förordningarna, särskilt 1735 års religionsstadga.[8]

Domprosten i Linköping Petrus Filenius följde med vaksamhet herrnhutismens utveckling. Han fäste vid konsistoriets sammanträde den 18 januari 1749 dess uppmärksamhet på den fara, som

---

[5] *Utdrag af Prästemötes Handlingarna i Linköping then 8 Septembr. år 1748*, IV.
[6] Ibdm.
[7] H. Levin, *Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782*, s. 276 ff.; N. Jacobsson, *Från en forskningsresa till Herrnhut* etc., KÅ 1903, s. 59 ff.
[8] H. Levin, a. a., s. 275 ff.

hotade vår lutherska församling från den allt mer och mer tilltagande herrnhutiska riktningen, och meddelade, att magister Gradin anlänt till Stockholm för att bana väg för Zinzendorfs religiösa åskådning. På domprostens förslag beslöt också domkapitlet att begära, att Kungl. Maj:t vidtoge lämpliga åtgärder i syfte att hämma herrnhutismens vidare utbredning i landet. Domkapitlet gav Filenius i uppdrag att uppsätta förslag till en skrivelse, som, sedan den blivit antagen, avsändes den 15 mars 1749.[9]

Skrivelsen, som förutom medföljande bilagor omfattade ej mindre än 22 foliosidor, var underskriven av biskopen Andreas Olavi Rhyzelius, domprosten Petrus Filenius, lektorerna Johan Sparschuch, Martin Lidén, Pehr Schenberg, Sven Collin, Claës Wimermark och magister Magnus Fallerstedt.[1] Med åberopande av Kungl. Maj:ts skrivelser av den 23 juni 1742 och den 15 december 1748, av vilka den förra innehöll den bestämmelsen, att hovrätter och konsistorier årligen skulle insända förteckningar på inkomna religionsmål och redogörelse för vad, som förekommit vid dessa, meddelade konsistoriet den »oförmodeliga sorg och olägenhet», som uppstått genom nyss nämnde Holmquists besök i Västervikstrakten. Konsistoriet fann det även vara »ganska efftertänkeligit», att predikanten vid änkehuset i Stockholm Thore Odhelius, som länge varit misstänkt för att hysa herrnhutiska åsikter, samtidigt infunnit sig i Västervik. Dock ville konsistoriet bruka all varsamhet och försiktighet för att föra till rätta dem, som rönt påverkan av den herrnhutiska åskådningen, samt vidtaga alla upptänkliga mått och steg, så att »thetta farliga ogräset» ej skulle på något ställe slå rot och utveckla sig.[2]

Arvid Gradins ankomst till Sverige i september 1748 ansåg kon-

---

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{18}/_{1}$ 1749, § 10. LDA, VLA; Skrivelse från Linköpings domkapitel $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA; H. Levin, a. a., ss. 274 f., 279 f.; G. Westling, a. a., s. 381, uppger, att svaret på skrivelsen från Linköpings domkapitel angående herrnhutismen kom i slutet av 1748. Kungl. Maj:ts skrivelse av $^{15}/_{12}$ 1748 hade emellertid ej, såsom nyss nämnts, föranletts av någon skrivelse från konsistoriet i Linköping. Skrivelsen från Linköpings domkapitel avgick först $^{15}/_{3}$ 1749, och svaret från Kungl. Maj:t avsändes i en skrivelse av $^{2}/_{5}$ 1751. Jfr nedan s. 76 ff.

[1] Se om M. Lidén, P. Schenberg, S. Collin, C. Wimermark och M. Fallerstedt J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, ss. 289 f., 277 f., 333, IV, s. b. 12 f., I, s. 324.

[2] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA.

sistoriet vara en särskild anledning till oro. Då konsistoriet funnit, att han mitt i sitt fosterland uppammade den »faseligaste Sect», som någonsin uppstått i kristenheten, hade det ansett nödvändigt att framlägga ett betänkande, som enligt dess uppfattning med oemotsägliga bevis vederlade de »listiga» försök, som Gradin gjort att komma den svenska kyrkan till livs. Som bilaga medföljde en avskrift av Gradins nyss nämnda skrivelse av den 26 november 1748, i vilken han sökte visa, att Brödraförsamlingens lära överensstämde med den lutherska och att en kursachsisk kommission år 1748 erkänt Zinzendorfs anhängare som rena evangeliska trosförvanter samt funnit sig tilltalad av deras inrättningar.[3] Enligt konsistoriets uppfattning vederlades dock Gradins påståenden av ett enhälligt svar, som en konsistoriemedlem och teolog i Stockholm erhållit från den teologiska fakulteten i Wittenberg.[4] Den åsyftade konsistoriemedlemmen och teologen i Stockholm är naturligtvis herrnhutismens ivrige motståndare kyrkoherden i Bromma J. C. Hauswolff.[5] Petrus Filenius, som författat skrivelsen från Linköpings konsistorium, har utan tvivel stått i förbindelse med Hauswolff och rådgjort med honom om de åtgärder, som borde vidtagas för att bekämpa herrnhutismen.

Gradins påstående, att han kommit till Sverige för att lämna önskade upplysningar om Brödraförsamlingen, ansåg konsistoriet i Linköping innebära en beskyllning för okunnighet mot rikets prästerskap. En sådan beskyllning var enligt konsistoriets uppfattning

---

[3] Avskrift av skrivelse från Arvid Gradin $^{26}/_{11}$ 1748, medföljer som bil. A. till skrivelse från Linköpings domkap. till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA. Jfr ovan s. 66.

[4] Avskrift av skrivelse från dekanus, professorer och doktorer i teol. fakulteten i Wittenberg $^{12}/_{1}$ 1749, medföljer som bil. B. till skrivelsen från Linköpings domkap. till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Konsistoriet i Linköping önskade, att Kungl. Maj:t skulle låta Gradin umgälla, »enligit bem:te Facultets underdånigsta anhollan, then skymf och wanheder, han tillagt thesse rene och wittre Theologis, hwilka eij mindre, än theras dråpelige Förfäder thet giordt, redan öfwer 200 åhr förut, nu bekläda then dyra Lutheri Läro-Stol, til Evangeliska Christenhetens myckna hugnad, med så ymnig wälsignelse och heder». Skrivelse från Linköpings domkap. till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA.

[5] En avskrift av skrivelsen från teol. fakulteten i Wittenberg $^{12}/_{1}$ 1749 medföljer som bilaga (bil. B.) även till en skrivelse från konsistorium i Stockholm till Kungl. Maj:t $^{20}/_{6}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA. Se om J. C. Hauswolff A. Westén-C. E. Wenström, *Svenska Kongl. Hof-Clericiets Historia*, III, s. 194 ff.

helt obefogad, då det ansåg, att prästerskapet alltför väl kände till de »styggelser», som den herrnhutiska läran dolde.[6]

Till konsistoriets kännedom hade även kommit, att boklådorna i Stockholm, trots alla förbud mot införandet av »förderfweliga» böcker, innehöllo en mängd herrnhutiska böcker, predikningar och skrifter. Då dessa böcker även kommit i händerna på den studerande ungdomen, hade de herrnhutiska tankarna blivit spridda över hela landet. Rikets prästerskap kunde sålunda av herrnhutarnas egna skrifter inhämta deras »gudlösa och wederstyggeliga galenskaper», varför konsistoriet ansåg Gradins närvaro obehövlig.[7]

Konsistoriet hade kommit till den övertygelsen, att striden ej endast gällde ordaträtor om salighetens ordning, om lag och evangelium, om bättringen och »Indifferentismo Religionum» utan att Brödraförsamlingen hade för avsikt att alldeles vilja kullkasta hela vår kristna religion och i dess ställe införa en grov och laglös hedendom under det kristna namnet och med greve Zinzendorf som dess synliga huvud. Denna uppfattning grundade sig på en traktat, som generalsuperintendent Carl Gottlieb Hoffman i Wittenberg efter den hennersdorffiska kommissionens slut utarbetat på grundval av herrnhutarnas egna skrifter, predikningar, trosbekännelser, litanior, katekeser och psalmböcker och som innehöll 64 »fördömelige» herrnhutiska lärosatser och »förskräckelige Grund-willfarelser» i läran om den heliga treenigheten och om Kristus.[8]

Hoffmanns skrift visade enligt konsistoriets uppfattning tydligt osannfärdigheten av Gradins påstående om den herrnhutiska uppfattningens överensstämmelse med den augsburgska bekännelsen. De uttalanden om treenigheten och Jesu Kristi försoningsverk, som herrnhutarna »under utwärtes Ängla-helighet och en förställd ödmiukhet af Frälsarens så kallade fattig-syndare-Församling» i en all bättring fördömande självsvåldig köttslig säkerhet fällde, voro fördömda av alla kristna symbola. Konsistoriet hade därför dristigheten att i trons och andens frimodighet inför Kungl. Maj:t, hela den evangeliska kristenheten, rikets ständer, ja, »inför JESU wår

---

[6] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{3}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA.

[7] Ibdm.

[8] Ibdm. Den av Hoffmann författade skriften medföljde skrivelsen som bil. C. och är utan tvivel hans *Gegründete Anzeige der Herrnhuthischen Grund-Irrthümer in der Lehre von der heiligen Dreyeinigkeit und von Christo*, tryckt i Wittenberg och Zerbst 1749.

Broders Maijestätiska Härlighets Stol, på yttersta dagen» bekänna, att Zinzendorfs och hans anhängares villfarelser voro så grova och vederstyggliga, att de hotade att kasta omkull grunden till hela den kristna religionen och de flesta artiklarna i den oförändrade augsburgska bekännelsen. Det såg i de herrnhutiska trossatserna de listigaste, orenaste och oförskämdaste försök, som mörkrets väldighet någonsin upptänkt för att stifta oro i Guds heliga kyrka och församling.[9]

Konsistoriet kunde ej stillatigande förbigå den fara för den svenska kyrkans enhet och renhet, som Gradins vistelse i huvudstaden enligt dess uppfattning medförde. Under den tid av nära ett halvt år, som han vistats där, hade många unga, som rönt påverkan av honom, återvänt till sina hemorter. Dessutom hade hans omfattande brevväxling bidragit att giva spridning åt den herrnhutiska åskådningen. Konsistoriet uttalade därför den förhoppningen, att Kungl. Maj:t i enlighet med §§ 1—3 i den kungliga försäkringen, § 1 i regeringsformen samt § 1 i prästerskapets privilegier måtte förordna, att med Gradin skulle förfaras enligt Sveriges lag och religionsstadgarna samt att han och övriga herrnhutiska emissarier skulle förhindras att vistas i riket.[1]

I skrivelsen framhölls vidare, att herrnhutarna i sin verksamhet ej så mycket frågade efter de för sitt andliga liv likgiltiga utan i första hand inriktade sin verksamhet på de om sin salighet bekymrade själarna samt därvid förkunnade en »förwänd» nådens och bättringens ordning. Därmed hade de även återinfört de gamla antinomiska villomeningarna.[2]

Konsistoriet fasade vid tanken på att svenska herrnhutiska präster uttalat, att man på våra predikstolar ej hörde annat än »thesse förbannade orden, som dock woro wår wälsignade Frälsares första

---

[9] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA; H. Levin, a. a., s. 279.

[1] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA.

[2] Ibdm. Som exempel på herrnhutismens antinomiska tendenser meddelade konsistoriet, att Zinzendorf i ett brev till överkonsistorialrådet Burg i Breslau (tryckt i *Acta Historico Ecclesiastica*, X, p. 1056) redan år 1744 hotat, »at så framt man eij wille erkänna hans Bröder-Sellskap för rena Evangeliska, wille han wara oskyldig, om thetta folket ändteligen en gång skulle bryta igenom, och nedsalta, med rötter uprycka, och eij lemna mera öfrigt af the nu warande författningar, än et caput mortuum, hwarmed then arma Lutherska Religionen wisseligen aldramäst skulle komma at lida».

predikan: Bättrer eder och tron Evangelio». De herrnhutiska prästerna kunde utan tvivel göra sig skyldiga till överdrifter i sin förkunnelse. Men å andra sidan kunde man från den lutherska ortodoxiens väktare ej vänta mycken förståelse för budskapet om den fria och oförskyllda nåden i Kristus i dess herrnhutiska utformning. Det är även fullt förklarligt, att de lutherska kyrkomännen från sin ståndpunkt skarpt ogillade herrnhutarnas metod att samla de väckta i grupper, som levde sitt eget självständiga liv, och att konsistoriet i Linköping häri såg en fara för kyrkans enhet.[3]

Med åberopande av biskoparnas och konsistoriernas i konungaförsäkran (§ 3) och i religionsstadgan (§ 7) föreskrivna plikt att vaka över det andliga tillståndet inom församlingen föreslog konsistoriet följande åtgärder i syfte att hindra herrnhutismens utbredning i riket:

1. Att alla med skäl för herrnhutiska åsikter och synkretism misstänkta präster i riket och särskilt några i Stockholm därför allmänt bekanta må inkallas inför respektive konsistorier till förhör samt därefter behandlas efter lag och religionsstadgarna;

2. att de tre böckerna *Nådenes Ordning, Sions Sånger* och *Kärnan af Doct. Lutheri Lära*[4] ej må utgivas i nya upplagor, förrän de granskats av en teologisk fakultet;

---

[3] Ibdm. Vi anföra ur konsistoriets skrivelse följande yttrande om herrnhutarnas arbetsmetoder: »Så snart några wilfarande siälar blifwa på någon ort samlade, giöra the sig straxt Ecclesiolam in Ecclesia, Statum in Statu, och bereda sålunda wäg för Zinzendorffs egna i alla länder brukeliga, samt i Guds Ord och alt sundt förnufft ogrundade Kyrko-Disciplin, hwilken, ehuru tokug och syndig then är, i thy mål til alla delar afskuddar sig all lydna emot öfwerheten och Landsens Lagar, jemwäl trohets eeden och förbindelsen til Symboliska Böckren och then Augsburgiska Confessionen.»

[4] Konsistoriet åsyftar givetvis E. P. Giers' *Kärnan af Doct. Lutheri Lära, thet är salighetenes kunskap til wåra synders förlåtelse och frid med Gud; I et kort begrep och then ordning, som Lutherus midt i påfwedömet ... igenfunnit uti the Heliga Propheters, Christi och hans Apostlars lära.* Den första upplagan utgavs i Stockholm 1748. Nya upplagor av arbetet utkommo i Kalmar 1799, i Strängnäs 1827, i Kalmar 1852 samt på P. Palmqwists förlag i Stockholm 1859 och 1863.

Tillsammans med detta arbete trycktes två små skrifter likaledes författade av Giers, *Enfaldigt samtal emellan twenne personer, then ena en lagbunden siäl, thet är, en bekymrad syndare under lagen, ... then andra en benådad siäl, som äger trones rättfärdighet* och *Ytterligare samtal ... emellan ... Johannes och Thomas.* Den förstnämnda av de två småskrifterna trycktes separat bl. a. i Falun 1832, 1840, 1843, 1849 och i Stockholm 1859, i Jönköping i bearbetad upplaga 1864 och 1870.

3. att inga andliga böcker, skrifter och predikningar må få tryckas, förrän consistorium loci fått del av desamma, samt att, om en eller flera av konsistoriets medlemmar skulle ha något att erinra emot en till granskning inlämnad bok, denna ej må till trycket befordras, förrän felen blivit ändrade. Ej heller skulle ett främmande konsistorium eller en enskild man få tillåtelse att taga emot en bok till censur utan bifogat yttrande över densamma av konsistoriet i det stift, där dess författare vistas;

4. att giva konsistorierna i Stockholm och Uppsala i uppdrag att ofördröjligen visitera boklådorna i dessa städer och lägga beslag på alla där befintliga och med första öppna vatten inkommande herrnhutiska böcker och predikningar för att föra dem ut ur riket samt

5. att prästerskapet i riket genom konsistorierna må varnas för Zinzendorfs emissarier i församlingarna och särskilt i städerna.[5]

Genom nya stridsskrifter blev den allmänna stämningen allt mer uppagiterad mot Brödraförsamlingen. År 1749 lät Beckman trycka *Anmärkningar öfwer M. Arvid Gradins ... kringspridde skrift.* Samma år utgav komminister Johan Kumblæus en översättning av J. G. Walchs *Theologiska Betänkande om then Herrnhutiska Sectens Beskaffenhet.*

Då prästerna i Linköpings stift år 1749 samlades till möte, föreläste Kungl. Maj:ts nådiga brev av den 15 december 1748 angående de zinzendorfska lärosatserna och ärkebiskop Henric Benzelius' memorial av den 12 oktober 1748. Domprosten Filenius grep därvid tillfället att varna för »några på Svensko utkomna anstöteliga Tractater eller Skrifter: Såsom then så kallade Nådenes Ordning, Zions Sånger». Däremot rekommenderade han Beckmans föregående år

Om det betydande inflytande, som Giers tycks ha utövat långt fram i tiden, vittna även hans i tryck utgivna predikningar, *Om det ena nödwändiga och sättet att winna det, till salighet. Predikan d. 11 sönd. eft. trinit. 1761.* Stockholm 1811, *Guds folks sorg och glädje. Predikan,* Stockholm (EFS:s förlag) 1879, *Bönen i Jesu namn. Predikan,* Stockholm (EFS:s förlag) s. å. m. fl.

I Evangeliska Brödraförsamlingens arkiv i Stockholm finnas tre handskrivna predikoutkast av Giers, av vilka två äro från 1771 och ett saknar årtal men sannolikt är från samma tid. Predigten. EvBSA.

[5] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kungl. Maj:t $^{15}/_{3}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA. Konsistoriet kallar Zinzendorfs emissarier »hemlige Utliggare» och meddelar, att de utgöras av »Gesäller och offta hederligit folk nog, som af honom underhollas, at inprägla föracket för Läro-ämbetet och Lutheri Cateches men i synnerhet för Husförhör och Kyrko-gång, samt Bot och Bättring». Ibdm.

utgivna skrift mot herrnhutismen samt Johan Kumblæus' nyss nämnda översättning med översättarens »wälgrundade anmerkningar, som är helt angelägen at äga och läsa för en Präst thenna tiden».[6]

Vid samma prästmöte uppmanade biskopen pastores att ej tro var och en ande utan föregående prövning samt att vid slutet av varje år till prosten lämna en förteckning på de separatister, som funnos i församlingen. Prosten skulle sedan till konsistoriet vidare befordra de förteckningar, som insänts till honom.[7]

Linköpingskonsistoriets skrivelse av den 15 mars 1749 blev i vad den berörde Arvid Gradin jämte en skrivelse i samma ärende från Stockholms stads konsistorium av den 20 juni 1749 samt kanslikollegiets betänkande av den 21 november samma år föredragen i rådet den 12 januari 1750, då rådet beslutade, att Gradin ofördröjligen skulle lämna landet.[8]

De övriga punkterna i konsistoriets skrivelse jämte kanslikollegiets betänkande av den 21 november 1749 angående dessa punkter föredrogos i rådet den 18 april 1751.[9] Kanslikollegiet hade intet att erinra emot den första av dessa punkter, allrahelst som både religionsstadgarna och kyrkoordningen gåvo konsistoriet en sådan rättighet, som där omnämndes, och därjämte lämnade noggranna föreskrifter om, hur man skulle förfara med misstänkta präster, och ansåg därför förslaget överflödigt.[1]

Ej heller konsistoriets yrkande angående de tre böckerna *Nådenes Ordning, Sions Sånger* och *Kärnan af Doct. Lutheri Lära* behövde enligt kanslikollegiets uppfattning vålla några svårigheter. Så stadgade exempelvis Kungliga förordningen av den 30 september 1691, Kungliga breven till kollegiet av den 4 december 1696 och den 7 januari 1697 samt kansliordningen, att inga andliga böcker och skrifter finge på nytt uppläggas, förrän ett exemplar av den nya upplagan inlämnats för granskning till konsistoriet i stiftet, samt att efter tryck-

---

[6] *Utdrag af Prästemötes Handlingarna i Linköping then 8 Septembr. år 1749*, IV: 3.

[7] Ibdm.

[8] Skrivelse från Stockholms stads konsistorium till Kungl. Maj:t $^{20}/_{6}$ 1749; Kanslikollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t $^{21}/_{11}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen; Justitierevisionens protokoll $^{12}/_{1}$ 1750. RA. Jfr A. Neander, *Bidrag till Den svenska brödraförsamlingens historia intill år 1750*, s. 47 ff., och H. Levin, a. a., s. 277 ff.

[9] Justitierevisionens protokoll $^{18}/_{4}$ 1751. RA.

[1] Kanslikollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t $^{21}/_{11}$ 1749. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen. RA.

ningen ett exemplar skulle uppvisas för erhållande av försäljningstillstånd. Stockholms konsistorium hade hos kanslikollegiet anmält åtskilliga anmärkningar såväl emot *Sions Sånger* som emot *Nådenes Ordning* och meddelat, att, sedan den första upplagan censurerats av konsistoriet, i de följande upplagorna företagits åtskilliga ändringar i överensstämmelse med den herrnhutiska uppfattningen. Kollegiet hade ej förut haft kännedom därom men ämnade nu, sedan censor librorum inkommit med yttrande i ärendet, verkställa en närmare undersökning.[2]

Även om sålunda de senare upplagorna av *Sions Sånger* och *Nådenes Ordning* enligt kollegiets uppfattning voro olagligt utkomna och därför kunde förbjudas, ansåg kollegiet det emellertid klokast att ej företaga någon åtgärd, förrän det blev ifrågasatt, att någon av dessa böcker skulle utgivas i ny upplaga, då Stockholms konsistorium borde överse och förbättra den nya upplagan. Kollegiet hyste den övertygelsen, att ju mindre en sådan åtgärd blev känd av allmänheten[3], desto lättare skulle de nya upplagorna undanträngа de tidigare. För att undvika, att dessa böcker skulle tryckas i landsorten utan nödig granskning och utan kollegiets vetskap, hade kollegiet genom cirkulärbrev till samtliga konsistorier påmint om nödvändigheten att noga tillse, att inga nya upplagor av böcker eller skrifter utgåvos, innan de censurerats och insänts till censor librorum.[4]

Beträffande *Kärnan af Doct. Lutheri Lära* upplyste kollegiet, att den granskats av teologiska fakulteten i Uppsala och att den sålunda kunde anses äga ett tillräckligt vägande vitsord, »med mindre icke det ena Consistorium eller Faculteten skulle erkännas för den andras Domare». Med hänsyn till frågans grannlaga beskaffenhet och med tanke på att det under den sista tiden uppstått så många villfarelser i läran, ansåg kollegiet det dock nödvändigt, att, om denna bok skulle tryckas i en ny upplaga, den först borde ännu en gång granskas av teologiska fakulteten i Uppsala.[5]

Kollegiet ansåg vidare, att konsistoriets förslag i den tredje punkten helt överensstämde med de åberopade kungliga förordningarna, och meddelade, att det genom cirkulärbrev ämnat tillkännagiva, att det ej vore tillräckligt, att en enskild konsistoriemedlem censurerade

---

[2] Ibdm.

[3] Med en märkbar udd tillägger kollegiet: »Hwilket på Consistorii försicktighet förnämligast synes ankomma.» Ibdm.

[4] Ibdm. [5] Ibdm.

ett arbete. På det granskade exemplaret borde därför antecknas dag och datum, när det uppvisades för det konsistorium eller den fakultet, som ombestyrt granskningen. Censuren skulle därefter intygas av presidiet, någon ledamot på konsistoriets eller fakultetens vägnar eller av notarien på befallning. Däremot kunde kollegiet helt naturligt ej förorda, att ett mindre antal av konsistoriets ledamöter skulle äga rätt att mot majoritetens önskan hindra en boks tryckande. Beträffande censurerandet av nya upplagor ansåg kollegiet visserligen, att man ej kunde binda sig vid någon viss fakultet eller ett visst konsistorium men att det samtidigt var nödvändigt, att det konsistorium, som censurerade en senare upplaga, hade tillgång till yttrandet om den första upplagan.[6]

Angående konsistoriets förslag att visitera boklådorna framhöll kollegiet, att en sådan åtgärd tillhörde censor librorum, som borde av bokhandlarna infordra förteckningar på alla böcker, som inkomma från utlandet. Om konsistorierna misstänkte, att någon skadlig bok kunde införas i riket, hade de möjlighet att meddela detta till censor.[7]

Beträffande den sista punkten i konsistoriets skrivelse förklarade kollegiet, att det efter utsändandet av Kungl. Maj:ts skrivelse av den 15 december 1748, i vilken Kungl. Maj:t angav, varför det icke var rådligt att utfärda ett allmänt förbud och kungörelse mot den herrnhutiska sekten, var överflödigt att genom konsistorierna varna prästerna för de herrnhutiska emissarierna.[8]

Kollegiet avslutade sin skrivelse med det uttalandet, att herrnhutismen bäst motarbetades därigenom, att ungdomen fick en grundlig undervisning i sin kristendom, så att lärans renhet blev befäst mera genom invärtes övertygelse än utvärtes tvång.[9] Kanslikollegiets betänkande präglas alltigenom av en större tolerans och förståelse för lägets krav än Linköpingskonsistoriets av domprosten Filenius inspirerade skrivelse med dess starkt polemiska utfall och krav på stränga tvångsåtgärder.

Sedan även från Stockholms stads konsistorium föredragits en skrivelse angående åtgärder mot herrnhutismens utbredande i riket jämte ett yttrande om skrivelsen av kanslikollegiet, beslöt Kungl. Maj:t att till alla delar gilla och bifalla kanslikollegiets uttalanden såväl angående Linköpingskonsistoriets som angående Stockholmskonsistoriets skrivelse samt att låta svar avgå till de båda konsistorierna. Dessutom skulle skrivelser angående detta ärende utsändas

---

[6] Ibdm. [7] Ibdm. [8] Ibdm. [9] Ibdm.

till alla övriga konsistorier, justitiekanslern, samtliga landshövdingar och befallningshavande samt svar avgå till kanslikollegium.[1]

Då skrivelserna till konsistorierna, justitiekanslern och kanslikollegium den 2 maj 1751 skulle justeras, anmäldes, att till Kungl. Maj:t inkommit en skrivelse från ärkebiskopen av den 19 april angående den herrnhutiska sekten. Med anledning därav hade Kungl. Maj:t lämnat ett skriftligt utlåtande, som nu upplästes. Yttrandet börjar med ett högstämt lovprisande av den renhet i läran och enighet i religionen, som allt sedan »then lyckeliga reformationen ifrån thet Påfwiska mörkret och wilfarelserna» varit rådande i Sverige och för vilka landets invånare hade att tacka den högste Gudens försyn och välsignelse och »the framfarne Glorwyrdigste Konungars waksamhet och ömhet om Guds ära och Församlingens wältrefnad». Kungl. Maj:t framhåller därefter, hur historiens vittnesbörd om de villervallor och olyckliga följder, som svärmerier och kätterier ofta förorsakat, och om svårigheten att få bort det onda, sedan det fått tillfälle att slå rot och utbreda sig, borde mana alla kristliga och försiktiga regenter att på allt sätt söka hindra villfarelser att vinna insteg i deras riken.[2]

Då Kungl. Maj:t funnit, att den kristna församlingen på flera ställen såväl i som utanför Europa särskilt anfäktades av herrnhutismen och man hade all anledning att befara, att denna sekt redan vunnit anhängare även i Sverige, ansåg konungen det nödvändigt att genom tjänliga åtgärder söka hindra dess spridning.[3]

Så hade Kungl. Maj:t funnit nödigt att låta sin befallning avgå till ärkebiskopen, biskoparna, superintendenterna och konsistorierna i riket att hava en noggrann tillsyn om församlingarnas vård såväl »emot alla insmygande Swärmerier och Kätterier i gemen, som then Herrnhutiska Sectens willosatser i synnerhet».[4]

De, som voro påverkade av herrnhutiska eller andra villfarande meningar och ej ville låta sig genom undervisning rättas eller avstå från att utsprida sina idéer, borde av prästerskapet behandlas efter kyrkolagen samt de utkomna religionsstadgarna och förordningarna. Då prästerskapet för att kunna fullgöra detta uppdrag borde »hos Domstolar och flere wederbörande niuta all skyndesam, wälwillig

---

[1] Skrivelse till Kungl. Maj:t $^{20}/_{6}$ 1749 från Stockholms stads konsistorium och från kanslikollegium $^{1}/_{3}$ 1751. Utslagshandling $^{2}/_{5}$ 1751, n:r 4, angående herrnhutismen; Justitierevisionens protokoll $^{18}/_{4}$ 1751. RA.

[2] Justitierevisionens protokoll $^{3}/_{5}$ 1751. RA.

[3] Ibdm. [4] Ibdm.

och rättwis handräckning», hade Kungl. Maj:t för avsikt att låta befallning därom avgå till alla hovrätter, generalguvernörer och landshövdingar.[5]

Kungl. Maj:t ansåg det vara av särskild betydelse, att biskoparna och konsistorierna i de städer, där det fanns akademier, sökte lära känna alla studerande, som ämnade gå in i lärostånd et, och »at med allo magt therpå arbeta at ingen må wid Academien någon oren Lära antaga och med sig i landsorterne til Församlingens skada kringföra».[6]

Prästerna uppmanades att fullgöra sin plikt med försiktighet, omsorg och vaksamhet. För att ingen skulle behöva anställa några jämförelser med den hårda behandling, för vilken »rätta» kristna vid andra tider och tillfällen blivit utsatta, borde man undvika all förföljelse och allt, som kunde ge sken därav.[7]

De redan uppsatta skrivelserna till konsistorierna, justitiekanslern och kanslikollegiet skulle »jemkas» i överensstämmelse med Kungl. Maj:ts utlåtande. Vidare skulle skrivelser till samtliga hovrätter, akademikanslern och landshövdingar angående hämmandet av de herrnhutiska villomeningarna uppsättas samt därefter justeras i rådet.[8]

Skrivelsen till Linköpings konsistorium börjar med att omtala, att konsistoriet i sin skrivelse av den 15 mars 1749 jämte ett annat konsistorium[9] och ärkebiskop Henric Benzelius berättat, hur den herrnhutiska sekten sökte utsprida sina villfarelser i riket, samt föreslagit några medel för att hindra herrnhutismens vidare utbredande. Därefter omtalas de åtgärder, som Kungl. Maj:t efter kanslikollegiets utlåtande i ärendet funnit nödiga[1] och som här ovan redan omnämnts.

Vid riksdagen 1751—52 beslöto samtliga ständer att betyga Kungl. Maj:t sin tacksamhet för dess ingripande till hämmande av de herrnhutiska idéerna genom skrivelsen av den 2 maj 1751.[2]

Då prästerna i Linköpings stift år 1751 voro samlade, kunde biskopen meddela, att man detta år ej förmärkt någon orolighet i läran

[5] Ibdm. [6] Ibdm. [7] Ibdm.

[8] Ibdm. Justeringen i rådet ägde rum $^{8}/_{5}$ 1751.

[9] Här åsyftas givetvis Stockholms stads konsistorium.

[1] Skrivelse från Kungl. Maj:t till Linköpings konsistorium $^{2}/_{5}$ 1751. I avskrift i prästeståndets arkiv. Brev och koncept m. m. vid riksdagen 1751—52. N:r 17. RA. Jfr H. Levins, a. a., s. 281 f., redogörelse för Kungl. Maj:ts skrivelse till Stockholms stads konsistorium av samma dag.

[2] H. Levin, a. a., s. 286 f.

inom stiftet. Han ansåg sig dock böra förmana deltagarna i prästmötet att med all vaksamhet söka utestänga alla villoläror, som kunde vilja smyga sig in i församlingarna. I stapelstäderna borde särskild försiktighet iakttagas. I samband därmed upplästes Kungl. Maj:ts skrivelse av den 2 maj 1751, varefter biskopen uppmanade prästerskapet »at bemanna sig emot berörda förgiftiga och illistiga Sect» genom anskaffande av de skrifter om herrnhutismen, som nyligen utkommit på svenska och som för billigt pris kunde erhållas hos handelsmannen Göthe i Linköping.[3]

Stiftets prästerskap var gripet av samma nitälskan för den rena lärans bevarande som biskopen och önskade, att en nådig, kunglig befallning till vederbörande om religionsstadgans stränga efterlevnad måtte i underdånighet utverkas.[4]

C. Herrnhutismen i Linköpings stift under 1750- och 1760-talen.

Ett i folioformat tryckt brev på tyska, som skickades till kyrkoherden i Mörlunda J. Tranberg[5], åstadkom mycken oro. Namnet och adressen »Dr Jonas Tranberg, Pastor in Mörlunda & Tweta», hade tryckts på smala pappersremsor, som därefter klistrats på brevet så skickligt, att man vid första påseende ej kan se annat än att alltsammans är tryckt på samma papper. Längst ned på tredje sidan står skrivet med bläck: »Nach algemeiner Meinung ist der author Nils Ludvig Graf von Zinzendorff.» Kyrkoherde Tranberg ansåg det nödvändigt att insända skrivelsen till konsistoriet, där den anmäldes vid sammanträdet den 19 augusti 1752. Konsistoriet fann saken så betydelsefull, att det beslöt att i ett cirkulärbrev anmoda stiftets präster, att, därest några på tyska tryckta eller andra handskrivna brev angående vår evangeliska religion skulle spridas, de måtte insända dem till konsistoriet. De borde även i så fall meddela, varifrån breven kommit samt övriga uppgifter om saken, som de kunde erhålla.[6]

---

[3] *Utdrag utur Prästemötes Handlingarna i Linköping then 5 Septembr. År 1751*, IV.

[4] Ibdm.

[5] Om J. Tranberg se ovan s. 48.

[6] Linköpings domkapitels prot. $^{19}/_{8}$ 1752, § 12. LDA, VLA; G. Westling, a. a., s. 381. Brevet till J. Tranberg är bifogat Linköpings domkapitels protokoll $^{19}/_{8}$

Trots all vaksamhet från myndigheternas sida kunde ett par herrnhutiska kretsar bildas i Linköpings stift. I sin skrivelse till Brödraförsamlingen av den 7 september 1750 nämner A. Gradin, att det finnes en krets av väckta i Norrköping. Med skrivelsen följer en förteckning på 72 väckta präster i Sverige och Finland. Bland dessa finnas tre från Linköpings stift, en komminister i Norrköping[7], en komminister i Siggesta[8] samt »prosten i Västervik»[9], den sistnämnde felaktigt placerad i Växjö stift[10]. Enligt P. Werwings år

1752 och inbundet i protokollsboken. Under namnet och adressen står följande typiskt herrnhutiska tilltal:

»Mein lieber Mit-Pilger.
Da hast du einen Brieff,
Welchen ich mit einem vollen Hertzen, und mit vielen
Thränen um deine Seligkeit,
an dich geschrieben habe,
Und das
Lamm Gottes
Hat ihn mit seinem Blut besprengt,
dass er dir gut
seyn wird,
wenn du bey deinem Hertzen bist,
oder
findest dein Hertze.»

På andra och tredje sidan följer därefter en betraktelse, som ger en kort sammanfattning av frälsningens historia och syftar till en personlig tillägnelse av frälsningen. Prägeln är tydligt herrnhutisk. Brevet avslutas med följande ord: »Mein lieber Heyland! Wenn einer dieses Brieffgen liesst, so sey du ihm nahe mit deinem Geiste, den du verheissen hast. Und du seelige Mutter der Kirche, du heiliger Geist, segne diesen Discurs, und lass davon just das in meines lieben Bruders oder Schwester Hertz fallen, was ihm bleiben soll; vergieb ihm seine Sünden, so gross sie seyn, um JEsu Verdienstes willen. Aber, du liebest Hertze! Seufftze von Grund der Seelen, und dencke oder sprich: Christe du Lamm GOttes, der du trägst die Sünde der Welt: gieb mir deinen Frieden!»

[7] Den herrnhutiskt påverkade komministern i Norrköping är möjligen komministern i S:t Johannes Eric Kindahl, som sedan 1742 var gift med en syster till de förut nämnda pietisterna Claudius och Nils Kylander (jfr ovan ss. 13 f., 16) Maria Elisabeth. E. Kindahl föddes 1706, blev student i Lund 1731, fil. kand. 1739, prästvigdes 1740, blev komminister i S:t Johannes 1742, kyrkoherde i Kristberg 1753, i Ö. Husby 1763, d. 1773. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, ss. 385, 409.

[8] Kan möjligen vara Sjögestad.

[9] Med »prosten i Västervik» åsyftas givetvis Olof Grentzelius. Jfr ovan s. 60.

[10] A. Gradins skrivelse till Herrnhut $^{7}/_{9}$ 1750. R. 19. F. a. 1. ABUH. Tryckt i H. Pleijel, *Das Kirchenproblem* etc., s. 81 ff. Gradin nämnde, att i Stockholm antalet »erweckte u. mit uns bekannte Seelen» var betydligt mer än 300. I Estuna,

1752 uppgjorda förteckning var antalet »syskon» i Norrköping sex och i Västervik likaledes sex.[1] I Västervik hade Brödraförsamlingen en trogen representant i segelmakare Johansson, som redan på 1740-talet lärde känna herrnhutarna i Holstein och Stepping. Senare hade Johansson även gjort besök i Zeist och Kristiansfeld. På 1760-talet ingick han äktenskap med Justina Halling, en dotter till perukmakaren Halling[2] i Stockholm. Genom berättelser om sin mor och de herrnhutiska trossyskonen uppväckte hon hos sina fem barn en varm kärlek till Brödraförsamlingen.[3]

Det är sannolikt, att även Gustaf Adolph Grönlund[4] varit påverkad av den herrnhutiska åskådningen. Han hade haft kondition i en prästgård i Skåne ett års tid och därefter 1 $^1/_2$ år i ett köpmanshus i Västervik. År 1760 fortsatte han sina studier i Lund men blev före årets slut »såsom känd af Kyrkoherden i Westerwik» oförmodat kallad till hans medhjälpare i ämbetet och prästvigdes år 1762 till hans adjunkt.[5] De sympatier för herrnhutismen, som prosten Grentzelius hade, göra det mycket troligt, att han önskade få Grönlund som sin adjunkt, därför att han funnit, att denne intog samma ståndpunkt.

Förteckningarna över medlemmarna i Stockholmsförsamlingen upptaga namn på personer, som voro födda i Linköpings stift och som möjligen även efter flyttningen till Stockholm uppehöllo en viss förbindelse med hemorten. År 1760 intogos i Stockholmsförsam-

---

där »unser l. Br. Tellbom Pastor ist», funnos åtskilliga väckta och benådade själar. Sådana kretsar, som vårdades av sina pastorer, funnos även i andra församlingar, såsom i Kumla, Jäder och Allerum. Han nämnde även, att det fanns kretsar av väckta i Uppsala, Västerås, Gävle och Nyköping samt några få anhängare i Falun, Örebro, Mariestad, Skara, Vänersborg, Jönköping, Kalmar, Marstrand och Malmö. Det största antalet väckta utanför Stockholm fanns enligt Gradins skrivelse i Främmestad.

[1] P. Werwing, Verzeichnis der Orte, wo die Geschwister in Schweden wohnhaft sind, nebst der Anzahl derselben. R. 19. F. Cat. ABUH. Tryckt i H. Pleijel, a. a., s. 177 ff.

[2] Se om »broder» Halling N. Jacobsson, a. uppsats, KÅ 1903, s. 74.

[3] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH; Dens., Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[4] G. A. Grönlund föddes i Lofta 1733 och blev student 1757. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 484.

[5] *N. 23. Stiftstidningen, 1762; Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 10, 1797. Jfr nedan ss. 91, 148.

lingen tvenne östgötar, Christina Andersdotter[6] och Niels Hagman[7]. I katalogen från 1770-talet nämnes Anna Berling, som även var från Östergötland och föddes redan 1698. Den innehåller ingen uppgift om det år, då hon intogs i församlingen. Men hennes ålder gör det mest sannolikt, att hon ej blivit medlem av Stockholmsförsamlingen senare än under 1760-talet.[8]

Så länge biskop Filenius levde, måste den herrnhutiska verksamheten gå fram med den största försiktighet. Varhelst de kyrkliga myndigheterna anade någon herrnhutism, grepo de in med största målmedvetenhet och stränghet. Under sådana förhållanden är det lätt förklarligt, att herrnhutismen ej kunde uppvisa någon nämnvärd framgång. I en skrivelse till prästeståndet år 1765 kunde även Linköpings konsistorium med tillfredsställelse konstatera, att herrnhutismen, sedan några därför skäligen misstänkta personer flyttat till Västergötland, genom Guds nåd blivit dämpad. Konsistoriet kunde även meddela, att det, så långt det visste, i hela stiftet ej fanns någon präst eller skollärare, som delade eller spridde »detta giftet».[9]

Redan i en skrivelse från kanslikollegium av den 6 november 1767 blev emellertid konsistoriet i Linköping påmint om att faran för den herrnhutiska åskådningens utbredande ej helt var över. Stockholms stads konsistorium hade i en skrivelse till kanslikollegiet av den 6 oktober samma år anmält, att »en skrift under titel af *Lysande*

---

[6] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet. EvBSA. Christina Andersdotter var född $^{11}/_{5}$ 1725 i »Klockerike» i »Östergyllen» och gifte sig 1759 med T. Malmroth, f. 1724 i Åbo, d. 1784, som likaledes tillhörde Brödraförsamlingen i Stockholm. Hon dog $^{19}/_{3}$ 1792. Ibdm. Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet.

[7] Personalkatalog 1760-1869: Catalog der Societet in Stockholm 1806. Hagman föddes i »OstGothland» $^{25}/_{3}$ 1725. Ibdm. En annan katalog (Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA) uppger, att han var »Heringspackerzunftmeister», blev änkling i april 1787, intogs i församlingen $^{21}/_{1}$ 1788 och avled $^{21}/_{5}$ 1806. De olika uppgifterna om tidpunkten för hans intagande behöva ej motsäga varandra. Det kan tänkas, att han intogs i församlingen 1760 och efter någon tid lämnade den för att på nytt vinna inträde 1788.

[8] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet. EvBSA.

[9] Consistorii Lincopensis Riksdags Relation ingifwen till Högwördige Prästeståndet, år 1765. Prästeståndets enskilda handlingar 1765—1766, n:r 29. RA. G. Westling, a. a., s. 383, uppgiver felaktigt, att detta meddelande lämnades år 1774.

ljus i mörkret»[1], och innehållande »grofva och med Herrnhutiska lärosatser öfverensstämmande villfarelser», tryckts i Stockholm eller införts dit från utrikes ort. Kanslikollegiet anbefallde med anledning därav samtliga konsistorier i riket att i sina respektive stift tillsäga där varande boktryckare och bokhandlare att ej på något sätt bidraga till nämnda skrifts spridande.[2]

D. Herrnhutismen i Linköpings stift under 1770-talet.

Grundandet av Swartziska skolan i Norrköping år 1772 gav anledning till ny oro.[3] Fabrikör Petter Swartz hade, då han grundade friskolan, varit helt främmande för Zinzendorfs åskådning. Domkapitlet i Linköping hyste emellertid den misstanken, att skolan var en plantskola för herrnhutismen, och försvårade på allt sätt dess arbete.[4]

Då år 1774 en ny skolmästare skulle tillsättas, fann domkapitlet tillfället lägligt att i en skrivelse till Kungl. Maj:t av den 9 april söka misstänkliggöra skolan och dess syften. Skrivelsen utmynnade i den huvudanklagelsen, att skolan var en herrnhutisk anstalt. Konsistoriet vågade ej förtiga de svåra följder, som för framtiden kunde följa av dylika försök till den evangeliska lärans hemliga undergrävande i en tid, då ej endast ett dristigt fritänkeri och en djärv socianism, utan även en blandning av olika religioner och sekter och i synnerhet en fördold och krypande men desto farligare herrnhutism med dess lära att »synda på Nåden i CHRISTO» utgjorde den största faran för hela kristenheten. Domkapitlet hade visserligen hos enskilda personer lyckats hindra alla försök att sprida villfarelsen. Men, sedan magistraten i Norrköping på riksdagen 1769 begärt fri religionsutövning för alla religioner och sekter, vågade konsistoriet ej ansvara för lugnet i denna stad. Enligt konsistoriets uppfattning var herrnhutismen den farligaste av alla sekter, emedan den vore för kött och blod den behagligaste. Under ett skenheligt täckelse drogo herrnhutarna nåden i Kristus till lösaktighet. Genom

[1] Den lilla skriften *Ett lysande ljus i mörkret* trycktes utan angivande av tryckort 1763 i Köpenhamn. Författaren antogs vara Carl Rutström. L. Bygdén, *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon*, I, s. 930.

[2] Skrivelse från kanslikollegium $^{6}/_{11}$ 1767. Kanslikoll. Koncept 1767, Sept.—Dec. RA.

[3] Jfr ovan s. 5 f.

[4] A. Warne, *Swartziska friskolan i Norrköping och dess grundare*, s. 108 ff.

hemliga sammankomster och vinkelpredikningar samt en »lös Barnalära» och tygelfri uppfostran vunno Zinzendorfs idéer allt större utbredning. Beträffande den Swartziska friskolan hyste konsistoriet den uppfattningen, att den »til uptåg och anstalter» närmast liknade den herrnhutiska.[5]

Genom vänner i Stockholm fick Swartz kännedom om det angrepp, som konsistoriet riktat mot hans skolinrättning. Till sitt försvar utarbetade han en utförlig svarsskrivelse, som dock aldrig behövde ingivas till Kungl. Maj:t. Beträffande huvudanklagelsen, att friskolan skulle vara ett led i en hemlig propaganda för herrnhutismens utbredande, förklarade han, att han kunde på sitt samvete vidgå sin okunnighet beträffande herrnhutismen. Samtidigt kunde han ej undgå att »reflectionswis undra», vilken uppfattning konsistoriet hade om vår rena läras grunder, då det överallt i sin skrivelse till Kungl. Maj:t genom honom pådiktade beskyllningar överträtt det åttonde budet i Guds heliga lag. »Om icke ven. Consistorium håller före, at Nåden i Christo skal öfwerskyla och befria dem ifrån det straff, hwarmed Gud hotar alla sina heliga buds öfwerträdare.»[6]

Svaret från Kungl. Maj:t avsändes redan den 10 maj och hade ett innehåll, som säkerligen varken biskopen eller domkapitlet väntat sig. Kungl. Maj:t hade icke funnit någon anledning att befara de skadliga följder av den Swartziska skolan, som konsistoriet »widlöftigt uprepat», allrahelst som de villkor, som förbundits med skolans grundande, utgjorde det bästa skyddet mot dylika följder. Konsistoriet borde därför icke ha besvärat Kungl. Maj:t med ett mål, i vilket det hade att ställa sig Kungl. Maj:ts klara och tydliga resolution till underdånig efterrättelse. Med anledning av skrivelsen, som anmäldes i domkapitlet den 25 maj, uttalades till protokollet: »Skall i all underdånighet i agt tagas.»[7]

---

[5] Skrivelse från Linköpings domkap. till Kungl. Maj:t $^{9}/_{4}$ 1774. Linköpings domkapitels kopiebok 1774. LDA, VLA. Vid domkapitlets sammanträde $^{6}/_{4}$ 1774 lät biskop Filenius uppläsa ett av honom författat utkast till skrivelse, som därefter justerades vid sammanträdet den 9 april för att två dagar senare avsändas till Kungl. Maj:t. Linköpings domkapitels prot. $^{6}/_{4}$ 1774, § 4; $^{9}/_{4}$ s. å., § 5; $^{13}/_{4}$ s. å., § 1. LDA, VLA; A. Warne, a. a., ss. 108 ff., 116 f.

[6] A. Warne, a. a., s. 118 ff.

[7] Skrivelse från Kungl. Maj:t till Linköpings domkapitel $^{10}/_{5}$ 1774. Kongl:a Bref och Resolutioner 1766—1780; Linköpings domkapitels prot. $^{25}/_{5}$ 1774, § 1. LDA, VLA. Tryckt i *Handlingar Angående Swartziska Fri-Scholan I Norrköping*, s. 90; A. Warne, a. a., s. 127 f.

Domkapitlet bibehöll trots den skarpa tillrättavisningen från Kungl. Maj:t sin misstänksamma inställning till Swartziska friskolan. Ett nytt tillfälle att vålla den svårigheter gavs, då den ledigannonserade skolmästaresysslan skulle tillsättas. Valet hade fallit på pastorsadjunkten Jacob Benedictus Brandström i Häradshammar. Vid det förhör, som han i enlighet med Kungl. Maj:ts resolution av den 22 maj 1772 måste undergå inför domkapitlet och som ägde rum den 14 september 1774, ville tydligen biskopen låta Brandström och därmed även Swartz förstå, att friskolan i domkapitlet hade en överordnad myndighet. Förhöret kom uteslutande att röra sig om teologiska stridsfrågor och framför allt om ställningen till herrnhutismen. Lektorn i logik och metafysik Magnus Fröling[8] förhörde Brandström på treenighetsläran och uppmanade honom att redogöra för socinianernas argument och vederlägga dem med citat ur bibeln. Med hänsyftning på herrnhutismen leddes förhöret sedan in på frågan om förhållandet mellan lag och evangelium. Biskopen bad examinanden att redogöra för herrnhutarnas villfarelser i fråga om treenighetsläran. Brandström kunde ej ge något tillfredsställande svar på denna fråga och förklarade, att han ej läst någon av herrnhutarnas skrifter. Biskopen såg sig därför nödsakad att för honom hålla en längre föreläsning om herrnhutarnas villfarelser. Av ett till protokollet fogat särskilt tillägg framgår, att biskop Filenius grundade sin uppfattning om herrnhutismen på en mot Zinzendorf riktad skrift av professorn och superintendenten Johan Herrman Benner *Die gegenwartige Gestalt der Herrnhuterey in ihrer Schalckeit* I—III.[9] Såväl av Filenius' anklagelseskrivelse till Kungl. Maj:t som av de uttalanden, som biskopen gjorde vid förhöret med Brandström, framgår, att det fortfarande var förhållandena inom Brödraförsamlingen under den s. k. sållningstiden, som bestämde hans uppfattning om herrnhutismen. Det var sålunda enligt biskopens mening denna form av herrnhutism, som vunnit insteg vid Swartziska friskolan.[1]

Domkapitlets misstankar, att den Swartziska skolan skulle vara

[8] Se om M. Fröling J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 280 f.

[9] Tryckt i Giessen 1746—1748. I Linköpings stiftsbibliotek finnes ett med talrika anteckningar och understrykningar försett exemplar av denna bok. N. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. XIII, uppgiver, att Benners bok tryckts 1746—1747 och att den utgivits i fyra delar. A. Warne, a. a., s. 220, återger samma uppgifter efter Jacobsson.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{14}/_{9}$ 1774, § 7. LDA, VLA. A. Warne, a. a., s. 140 ff.

en härd för den herrnhutiska verksamheten, voro visserligen obefogade. Men herrnhutismen vann under 1770-talet på andra vägar allt större insteg i Linköpings stift. De tidigare förbindelserna mellan detta stift och Brödraförsamlingen i Stockholm fortsatte. Fru Hebbla Christina Leijonancker, f. Gyllenhammar, intogs i Stockholmsförsamlingen år 1774[2], silkesstrumpvävaregesällen Daniel Fredric Renström år 1776[3] och fru Anna Nyberg, f. Harberg, år 1779[4]. I katalogen från 1770-talet omnämnas fru Anna Lundström, f. Rydberg, och Jonas Stürling, vilka båda voro från Östergötland.[5]

Stockholmsförsamlingen, som efter diaspora-arbetaren magister Peter Werwings avresa från huvudstaden våren 1751 varit splittrad i åtskilliga partier, fick år 1760 i den herrnhutiske emissarien Christian Gotthelf Ike en ledare, som förstod att ena de olika grupperna. Under hans verksamhetstid upplevde församlingen en genomgripande andlig förnyelsetid. Med herrnhutisk innerlighet och en övertygelse, som förmådde att övervinna de hårdaste hjärtan, bar han enskilt och offentligt fram budskapet om Jesu lidande och död. Hans starka andliga personlighet satte genom de personliga förbindelser åt olika håll, som Stockholmsförsamlingen ägde, djupa spår efter sig i vida kretsar. Utan tvivel har hans inflytande sträckt sig även till Linköpings stift.[6]

---

[2] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet; Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA. Fru H. Chr. Leijonancker föddes 1746 på Bogetorp i Hällestads förs. i norra Östergötland. G. ELGENSTIERNA, a. a., III, s. 277.

[3] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA; Diarium der Brüder Societet in Stockholm. Vom Julii bis Ende des Jahres 1799. R. 19. F. a. 9. ABUH. Renström föddes i Norrköping $^{19}/_{8}$ 1731. Han tillhörde Stockholmsförsamlingen till sin död 1799 och dog ogift. Ibdm.

[4] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet. EvBSA. Fru Nyberg föddes $^{4}/_{1}$ 1720 i »Ostergyllen». Ibdm.

[5] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet. Fru Lundström föddes i febr. 1733, hennes man, Mathias, $^{3}/_{8}$ 1726 på Öland och Stürling i februari 1740 i Vists socken, en mil sydost om Linköping. Ibdm. Enligt en annan medlemsförteckning upptogs Stürling i Stockholmsförsamlingen år 1780. Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA.

[6] Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH; H. SCHNEIDER-PH. AASTRUP, *Brödra-Salen i Stockholm. Minnesblad från den 1 november 1883*, s. 48 ff.; *Christina Charlotta Hjärne, född Rudbeck*, Korsblomman 1881, s. 79 ff. Makarna Ike anlände till Stockholm den 4 september 1760 och bosatte sig i »broder» Wiks hus på Söder. »Mit der Ankunft dieser

Av särskilt stor betydelse för herrnhutismens utbredning inom Linköpings stift blevo de impulser, som utgingo från komminister *Stephan Nerenius* i Rinna. Nerenius föddes den 14 april 1734 i Svedvi socken i Västmanland och blev student i Uppsala 1756. Sedan han prästvigts 1760, blev han adjunkt i Älvdalen och i Rättvik 1762, skolmästare i Söderbärke 1766 och komminister i Rinna 1774.[7] Då den herrnhutiske emissarien Adolph Sten år 1782 samtidigt som han meddelade, att Nerenius några år predikat i denna trakt, kunde skriva, att denne många år varit bekant med »bröderna», har Nerenius sannolikt redan vid tillträdandet av komministraturen i Rinna varit påverkad av herrnhutismen.[8]

Förbindelsen med herrnhutarna blev utan tvivel ännu starkare, sedan Nerenius år 1779 på kallelse av den herrnhutiskt påverkade hovmarskalken Adolf Rudbeck tillträtt befattningen som huspredikant på dennes gods Görväln, beläget i Järfälla socken 20 km. nordväst om Stockholm.[9] Under vistelsen på Görväln hade Nerenius med all sannolikhet mer än ett tillfälle att deltaga i Stockholmsförsamlingens

---

Geschw.», läsa vi i Stockholmsförsamlingens diarium, »deren vieljähriger treuer und ausgezeichnet begnadigter Dienst bey hiesiger Societet in unvergesslichem Andenken bleibt, fängt sich die *neue* Gnaden-Periode für die hiesige Br. Societet an.

Wenige Tage darauf wurde am 6. September mit einigen Brüdern, und am 11. September mit einigen Schwestern die erste Verbindung auf Jesu Marter und Tod erneuert. Aus dieser Zeit haben wir noch mehrere Geschw. unter uns, und die Innigkeit mit der sie noch jetzt von der damals waltenden Gnade reden, zeigt wie ausnehmend gnädig sich der Heyland zu ihnen bekant hat, wie zerschmolzen alle Herzen waren, und mit welchem Ernst sie sich dem Heyland zum ewigen Schmerzenslohn aufopferten.

Das kleine Häuflein vermehrte sich nun zusehends, und das Wandeln des Heylands in ihrer Mitte war so kräftig fühlbar, und die Herzensverbindung unter den Geschwistern so innig und eng, dass man nicht ohne Rührung davon hören und daran denken kan.» Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH. — Ett exempel på Ikes ovanliga gåva som själavinnare är hans samtal med majoren Urban Reinhold Palmstruch, N. Rodén, a. uppsats, s. 170 f. — Ikes död den 20 november 1781 framkallade inom Stockholmsförsamlingen »eine tiefe Wehmuth . . ., und es sind dem sel. Bruder unzählige Thränen nachgeweint worden». Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[7] J. I. Håhl, a. a., III, s. 197.

[8] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

[9] J. Fr. Muncktell, a. a., II, s. 139. J. I. Håhl, a. a., III, s. 197, uppgiver felaktigt, att Nerenius var huspredikant hos »Baron Anders Rudbeck». — Om Adolf Rudbeck se G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 581 f.

möten och har möjligen även varit medlem av nämnda församling.[1] Hans hustru Clara Christina Forsström[2] tycks även ha tillhört Brödraförsamlingen i Stockholm[3].

Genom Nerenius fingo de väckta i Östergötland kännedom om Brödraförsamlingen och dess skrifter och fördes in på det »evangeliska spåret».[4] Sten omtalar i sin reseberättelse från år 1784, att tre systrar i Öjebro, av vilka två voro prästänkor, genom Nerenius förts in på »det enfaldiga evangeliska spåret».[5] Vid Stens besök i Östergötland år 1782 tjänstgjorde Nerenius fortfarande som huspredikant hos baron Adolf Rudbeck men skulle redan den 1 maj påföljande år tillträda kyrkoherdebefattningen i Ekeby.[6] De väckta i denna trakt fäste stora förhoppningar vid denna förflyttning.[7]

För herrnhutismens utbredande inom Linköpings stift blev det av största betydelse, att Nerenius lyckades vinna komminister *Claudius Johannis Eek* i Ödeshög för den herrnhutiska uppfattningen. Eeks övergång till den herrnhutiska åskådningen ägde rum några år före Stens besök i Ödeshög år 1782.

Eek, som år 1752 blev student i Uppsala, hade redan under sin studietid i denna stad kommit i förbindelse med herrnhutismen. Han berättar i sin självbiografi, att han med sina förtrognaste, vilkas antal årligen ökades, närmast höll sig till hospitalspredikanten Eric

---

[1] På en lapp, som förvaras i Förteckning över Cörerna deras sammankomster kärleksmåltider upptagningar i Societeten samt föreläsningar ur G. N. m. m. 1775—1779. C. G. Ikes tid (EvBSA), äro flera namn uppräknade. Vi ha sannolikt här att göra med en förteckning på deltagare i ett av Stockholmsförsamlingens möten. Förteckningen innehåller bl. a. följande namn jämte uppgift om resp. personers födelsedagar, »Steph. Nerenius, geb. 1734, 14 April, Frich. Lundberg, geb. 1750, 16 Apr., Hans Gust. v. Brinckm[an], geb. 1728, 26 April, Andr. Forss, geb. 1723, 28 April, Joh. Adam Moll, 1749, 24 Apr., Karl Gustaf v. Brinckman».

[2] Clara Christina Forsström, med vilken Nerenius ingick äktenskap $^{25}/_{2}$ 1766, var dotter av komminister Olof F. i Rättvik, föddes $^{25}/_{2}$ 1749 och dog $^{20}/_{10}$ 1786. Hon var »af samma sinnelag som mannen». J. Fr. Munckтell, a. a., II, ss. 139, 297.

[3] Förteckning över Cörerna deras sammankomster kärleksmåltider upptagningar i Societeten samt föreläsningar ur G. N. m. m. 1775—1779. C. G. Ikes tid. EvBSA. Fru Nerenius deltog i en av Stockholmsförsamlingens sammankomster $^{17}/_{2}$ 1780. Ibdm.

[4] Bericht von unsern Besuch in Abo und Hellsingforss in Finlandt. Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[5] Ibdm.

[6] J. I. Hähl, a. a., III, s. 197.

[7] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

Wallström[8] och domkyrkoadjunkten Anders Båld[9]. Dessa andliga ledare »fingo nåd att utpeka det slaktade Guda Lambet» för de frälsningssökande, som uppsökte dem i sina själsbekymmer, »såsom allt i allom». I Uppsala och därefter under sina konditioner i Stockholm blev Eek bekant med väckta, som samlades till uppbyggelsestunder och slutna sällskap. Bland dessa väckta sammanträffade han med personer av olika stånd, såsom bokhållare, unga gesäller, skeppsredare och hantverkare. »Samfundsvälsignelsen och Nåden i Sällskaperne» blev honom från den tiden synnerligen kär. Under sin vistelse i Stockholm hörde han ofta Thore Odhelius, Eric Peter Giers, Olof Gren och andra herrnhutiska präster.[1]

Senare blev Eek mera kritiskt inställd till Brödraförsamlingen. Det är väl sannolikt, att de tendenser, som kommo till synes under herrnhutismens s. k. sållningstid, uppväckt vissa betänkligheter hos honom. Så småningom började han emellertid att på nytt påverkas av den herrnhutiska uppfattningen. Olika förhållanden fingo samverka till att föra honom in i en innerligare förbindelse med herrnhutarna. Under 1770-talet lärde sig allt flera präster att uppskatta herrnhutismen som ett skydd mot upplysningstidens idéer. Komministern Carl Gustaf Zethræus[2] i Rinkaby i Strängnäs stift, vars

[8] E. Wallström föddes i Gävle 1720, blev hospitalspredikant och sysslоman i Uppsala 1748, tillika e. o. predikant vid Livregementet 1752, kyrkoherde i Norrköpings S:t Olai 1754, prost s. å., d. 1758. Han gifte sig 1754 med företrädarens dotter Margareta Christina Evensson. [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], *Upsala ärkestifts herdaminne*, III, s. 285 f.; J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 113 ff.

[9] A. Båld föddes 1720, blev domkyrkoadjunkt i Uppsala 1749, e. o. kungl. hovpredikant 1756, ordin. kungl. hovpredikant 1759, kyrkoherde i Enköping 1762, kyrkoherde i Maria i Stockholm 1766, d. 1780. [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], a. a., I, s. 344. Fadern, Andreas Båld, kyrkoherde i Värmdö 1729, i Katarina förs. i Stockholm 1747, d. 1751, misstänktes av konsistoriet i Stockholm för pietism. Samma arb., III, s. 379.

[1] N. Jacobsson, *Claudius Johannis Eek*, i Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1910, s. 50 ff. Jfr samme författares uttalande i »*Läseriet» i Ödeshög* etc. (Linköpings stifts julbok 1928, s. 179 ff.), att Eek under Uppsala-tiden sökte sin uppbyggelse hos präster, »tillhörande den kyrkligt pietistiska riktningen». Jacobsson bygger sin framställning i sistnämnda uppsats på Kocks skrivelse av år 1800 (jfr nedan s. 89 f.) och Stählins skildring av sin resa i Östergötland s. å. (R. 19. F. a. 13, 8. ABUH) men har däremot ej haft kännedom om Stens resebeskrivningar från åren 1782 (R. 19. F. a. 11. ABUH) och 1784 (R. 19. F. a. 13, 5. ABUH).

[2] C. G. Zethræus föddes i Lerbäck 1726, blev student i Uppsala 1748 samt i Greifswald, där han 1757 promoverades till fil. mag., prästvigdes 1763, komminister i Glanshammar och Rinkaby i Närke 1765, d. 1784. Zethræus hade

omdöme »om denna tidsens Secter och äfwen Herrenhutarne» Eek begärt, svarade i ett brev av den 6 november 1778, att han i likhet med många andra uppskattade herrnhutarna för den flit, de använde vid hedningarnas omvändelse och samtidigt ansåg dem »såsom ett godt och Kraftigt antidote emot den ibland oss tilltagande wederstyggel[ig]a naturalismen». Han visste ej något, som hade större kraft att tillintetgöra en självklok och förnumstig naturalist än ett med mycken visshet framfört vittnesbörd om en stor »Marter-Man» och en korsfäst Gud, som hette Jesus Kristus, som var den levande Gudens Son och vår blodsförvant och som var den ende, i vilken världens salighet bestod. Zethræus ansåg sålunda, att herrnhutismens försoningslära utgjorde ett kraftigt vapen mot upplysningstidens åskådning, som nu blivit betydligt farligare, sedan den vunnit insteg även bland kyrkans män. »Naturalismus philosophicus» var visserligen »bedröfwel[ig]», men den gick oss ej så nära in på livet som »Naturalismus theologicus».[3]

Såsom redan nämnts, fick Stephan Nerenius, med vilken Eek levde »i hjärtevänskap», en avgörande betydelse för den sistnämndes andliga utveckling.[4] Nerenius hjälpte honom att övervinna sina betänkligheter gentemot herrnhutismen och att med förståelse omfatta Brödraförsamlingen och dess idéer. Abraham Kock framhåller i sin skildring av den herrnhutiska väckelse, som uppstod genom Eeks verksamhet, att Eek genom Nerenius fick »et öfvertygande liust begrepp om den k[ära] Brödraförsamlingen», att därmed följt en förändring av hans lärometod samt att väckelserna från den tiden togo sin början.[5]

---

extra sammankomster, »och man trodde sig vädra kätteri (herrnhutism) i Ringkarleby prestgård» (församlingen heter numera Rinkaby). I Tyskland hade han kommit i beröring med pietism och dippelianism, i Stockholm åhört Rutströms predikningar och brevväxlat med Arvid Gradin. Han anmäldes för sin biskop Jesper Benzelius, som förordnade prosten Erik Waller i Örebro att anställa en undersökning i Rinkaby. Vid sitt besök i Rinkaby i november 1779 fann Waller »hvarken dippelianism eller herrnhutism, utan endast några enskilda fromma, som under mag. Zethræi ledning samlades till husandakt i prestgården eller annorstädes», varför han i sin rapport till konsistoriet i december 1779 kunde meddela, att han »genom försiktig efterfrågan icke funnit någon egentlig fara för församlingen af Zethræi sammankomster och ämbetsnit». Z. förblev dock en lärare av något »suspect ämbetsnit» och blev ej befordrad. Han tycks ej heller ha strävat därefter. K. A. Hagström, *Strengnäs stifts herdaminne*, IV, s. 356 f.

[3] Brev från C. G. Zethræus till C. J. Eek $^{6}/_{11}$ 1778 (i avskrift). EvBSA.

[4] Jfr ovan s. 87.

[5] A. J. Kocks skrivelse av år 1800 angående väckelserna uti Aby och Ödes-

Det nyss nämnda brevet från komminister Zethræus av den 6 november 1778 vittnar tydligt om att Eek, då han begärde sin väns uttalande om herrnhutismen, ännu stod vacklande i sin uppfattning. Abraham Kocks uppgift, att väckelsen i Ödeshög började år 1778, behöver ej strida häremot.[6] Det kan mycket väl tänkas, att Eeks övergång till en mera evangelisk livsuppfattning ägt rum under senare delen av år 1778 eller att han i varje fall vid denna tidpunkt tillägnat sig så mycket av den herrnhutiska åskådningen, att hans verksamhet börjat att präglas av densamma.[7]

Kock skildrar början av väckelsen i Ödeshög med följande ord: »1778 började det dagas och nåde väder blåste in uti denna örtagården, som med tårar både blifvet Sådd och vatnat i flera år, då han allena, som växten gifver besökte Ödeshögarne med ny kraft och välsignelse.»[8]

Väckelsen började i en friherrlig familj Boije av Gennäs på Orrnäs, beläget en fjärdedels mil från Ödeshögs kyrka. Fröknarna Maria Charlotta och Hedvig Ulrika Boije samt en fröken Bette Adlerfelt voro de första, som blevo väckta och »gripna av nåden». En yngre syster till de två förstnämnda, Elisabet Gustava Boije, kom även senare med. Fröknarna Boijes far, kapten Johan Gustaf Boije, blev likaledes kraftigt gripen. Deras broder Erik Gustaf fick göra samma upplevelse, men de mottagna intrycken försvunno så småningom. Modern blev också påverkad och fick erfara, hur samma nåd, som kommit hennes döttrar till del, även blev henne till välsignelse.[9]

---

högs församlingar i Östergötland. EvBSA. — Se om Abraham Kock nedan s. 107.

[6] Ibdm.

[7] Jfr härmed Stens uppgift, att Eeks övergång till den herrnhutiska åskådningen ägde rum några år före den förstnämndes besök i Ödeshög år 1782, s. 87 ovan.

[8] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

[9] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH. — Maria Charlotta Boije föddes 1757 och dog ogift i Vadstena 1781. Hennes syster Hedvig Ulrika föddes på Sjöstorps kungsgård i Ödeshögs socken 1761, gifte sig 1782 med greve Carl Emil Cronhielm af Hakunge (f. 1752, d. 1806) i hans andra gifte. Hon dog i Linköping 1843. Elisabet Gustava föddes 1762 och dog ogift i Göteborg 1832. Deras bror Erik Gustaf föddes 1763 och dog som landshövding i Jönköpings län 1815. Deras far Johan Gustaf Boije af Gennäs föddes 1723 och dog på Orrnäs 1785. Han gifte sig 1754 med friherrinnan Christina Charlotta von Köhler, f. 1735 på Orrnäs, d. där 1819. G. Elgenstierna, a. a., I, s. 495.

Med dessa jämte fröken Catharina Beata Reuterswärd[1] och en kyrkoherdeänka Hiertstedt[2] började pastor Eek hålla uppbyggelsestunder i komministergården. Ryktet härom utbredde sig snart och framkallade mycken oro, ja, t. o. m. klagomål hos biskop Filenius. Trots allt motstånd fortsatte Eek under åren 1779 och 1780 att samla de väckta till gemensam uppbyggelse. Antalet väckta ökades under dessa år även med en och annan av allmogen. Någon större omfattning hade dock väckelsen ännu icke fått.[3]

Den herrnhutiska åskådningen torde väl redan under 1770-talet ha haft enstaka anhängare även i andra delar av Linköpings stift, även om vi sakna närmare kännedom därom. Om prosten O. Grentzelius' adjunkt G. A. Grönlund redan under sin vistelse i Västervik varit herrnhutiskt påverkad, har han väl, då han år 1770 blev vice komminister i Tryserum[4] och år 1772 komminister i Gryt[5], inom sina nya verksamhetsområden förkunnat evangeliet i herrnhutisk anda[6].

Vi ha sålunda funnit, att herrnhutismen redan i slutet av 1740-talet vann insteg i Linköpings stift. Små herrnhutiska kretsar uppstodo i Norrköping och Västervik. Dessutom hade Brödraförsamlingen enskilda anhängare på olika platser i stiftet. Den kyrkliga ledningens fientliga inställning gentemot herrnhutismen lade emellertid de största hinder i vägen för herrnhutarnas verksamhet. Det är därför helt naturligt, att Brödraförsamlingen, så länge de ortodoxa biskoparna Rhyzelius och Filenius handhade stiftets angelägenheter, ej fick någon större utbredning. Först mot slutet av 1770-talet började den herrnhutiska verksamheten visa tecken till en begynnande livaktighet. Av största betydelse för herrnhutismens fortsatta utbredande inom Linköpings stift blevo de impulser, som utgingo från Stephan Nerenius. Det var framför allt genom honom, som komminister C. J. Eek blev vunnen för den herrnhutiska åskådningen. Den väckelse, som år 1778 genom Eeks verksamhet började i Ödeshög, fick senare en betydande omfattning.

---

[1] Catharina Beata Reuterswärd föddes 1745 i Landeryds socken och var dotter till Lorentz Peter R. till Sätra i Röks socken. G. ELGENSTIERNA, a. a., VI, s. 273.

[2] Med kyrkoherdeänkan Hiertstedt åsyftas sannolikt Eva Catharina Hiertstedt, gift 1765 med kyrkoherden i Trehörna Samuel Samuelis Hiertstedt, f. 1709, kyrkoherde i Trehörna 1749, d. $^{31}/_{12}$ 1775. J. I. HÅHL, a. a., III, s. 262.

[3] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[4] *N. 43. Stiftstidningar, år 1770.*

[5] J. A. WESTERLUND-J. A. SETTERDAHL, a. a., III, s. 484.

[6] Jfr ovan s. 80 och nedan s. 148.

2. Herrnhutismen i Linköpings stift under upplysningstiden (1780—1815).

A. Herrnhutismen i Linköpings stift från 1780 till sekelskiftet.

Upplysningsidéernas insteg i Linköpings stift.

Redan förut har påpekats, hur biskop Filenius förgäves sökte utestänga upplysningsidéerna från sitt biskopsdöme. Under hans efterträdare Uno von Troil (1780—1786), som själv var påverkad av de nya idéerna, ehuru han som biskop i Linköping icke öppet arbetade för deras utbredande, vann upplysningsfilosofien alltmera insteg i stiftet.[7]

Genom införandet av utländsk teologisk litteratur såväl som genom översättningar därav vann den neologiska uppfattningen allt större sympatier i vårt land. Professorn i Göttingen Gottfried Less var en av de mest uppmärksammade utländska neologerna. Flera av hans arbeten trycktes i svensk översättning. Bland översättarna finner man även präster från Linköpings stift. Så utgavs år 1782 en av prosten i Kimstad Paul Juringius[8] till svenska verkställd översättning av Less' *Sonntags-Evangelium* med titeln *Förklaringar öfwer Söndags-Evangelierna.* Översättaren meddelar i sitt företal om anledningen till arbetets utgivande. Han hade hos professor J. H. Lidén i Norrköping, »denne så för sin Witterhet, Snille och Människo-kärlek som för sina besynnerligen stora och långwariga Giktplågor wida namnkunnige mannen», funnit Less' *Sonntags-Evangelium* på tyska. Då han efter att ha läst igenom boken ville återlämna den, uttalade professorn, att han länge hade önskat att få den översatt till svenska, vilket även utfördes av Juringius. Översättningen överensstämde emellertid ej på alla punkter med originalet. Dels berodde detta på att vissa partier i originalet varit av en sådan art, att det icke stått i översättarens makt, även om han hade velat, »att låta dessa få se det Swenska dagsljuset. Måtte hända», fortsatte han, »att den tiden kommer en gång, då det nu uteslutna, kan, utan Religionens fara, läsas äfwen i Swerige.» Dels

[7] G. Westling, a. a., s. 103; Samme förf., *Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift*, KA 1915, s. 145 f.

[8] Om Paul Juringius se J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 313 ff.

var orsaken den, att den teologiska censuren klippt bort flera i dess tycke alltför rationalistiska uttalanden.[9]

Juringius var själv medveten om att innehållet i det utgivna arbetet var av sådant slag, att det kunde vålla anstöt. I sitt företal erkände han, att Less här och där i sina arbeten inkastat hypoteser, som icke voro antagna i den svenska kyrkan, men att större delen av dem skulle kunna godkännas. Så vitt han kunde förstå, berörde ingen av dessa hypoteser trons grund, försoningen genom Kristus. I den mån de av Less gjorda uttalandena endast voro hypoteser, borde man låta dem stå för författarens egen räkning och blott tro så mycket av dem, som man borde. Juringius förklarade i fortsättningen, att så länge vägen till hjärtat gick genom förståndet, så länge lärorna om en allmän människokärlek, en i tron på Kristus grundad utövning av dygden förblevo bibliska, d. v. s. sanna och till människosläktets väl ledande läror, skulle Less' bok intaga en framstående plats bland de böcker, som undervisade till salighet.[1]

---

[9] G. Less, *Förklaringar öfwer Söndags-Evangelierna,* översättarens företal. Översättaren meddelar även i sitt företal, att *Förklaringen öfwer Evangelium på första söndagen efter Trettondedagen* tidigare blivit översatt av magister J. F. Carlström i Linköping samt år 1779 tryckt i Norrköping på bekostnad av prof. Lidén, som skänkte hela upplagan till förmån för Tyska skolan därstädes. Vidare upplyser han om att den som ett bihang tryckta predikan om *Orättfånget Gods och Bönen* översatts av herr Håkan Collander. Jfr G. Westling, *Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift,* KÅ 1916, s. 167 f.

[1] G. Less, a. a., översättarens företal. Som exempel på den neologiska åskådning, som präglar Less' *Förklaringar öfwer Söndags-Evangelierna,* må anföras följande exempel: I betraktelsen för 1:a sönd. e. Påsk läsa vi å sid. 588: »Jesus fordrar således, ingalunda en *blind tro;* en tro utan alla, åtminstone tillräckeliga grunder. Hans upståndelse är en timad händelse; och bör äfwen derföre, förnuftigt wis, utan att wara sedd, tros på *trowärdiga witnesbörd,* såsom hwar och en annan händelse. — Fastmer lärer han oss här, att en Christen bör *förnuftigt pröfwa* sin Religion. Ingen ting skall han tro, utan *tillräckeliga bewis.* Ty Jesus hänwisar sine Apostlar till de *tilräckeliga bewisen* af sin upståndelse, vers 20, 27.» I förklaringen för 4:e sönd. e. trettondedagen, s. 449, återfinnes följande uttalande: »Han gör det, icke genom *underwerk,* utan genom naturliga medel, dem hans Försyn just i passande ögnablicket upställer och hopafogar... Så mycket som konsten att uplösa knuten är större, än den, att sönderhugga honom: så mycket undranswärdare äro de wanliga Försynens wägar, än underwerk. Underwerk werka likasom i ett hugg. Men de dagelige räddningar och wälsignelser af hans Försyn, ske genom en mängd af tio, tjugu orsaker, af hwilka hwar och en just i ögnablicket sig företer, och just på det sätt, och i den ordningen werkar, som wårt wäl det fordrar.»

Biskop von Troils mera försiktiga politik övergavs helt av hans efterträdare på biskopsstolen J. A. Lindblom (1786—1805), som öppet verkade för den neologiska läroåskådningens utbredande. I detta syfte utgav han under några år tidskriften *Journal för Prester*. Han understöddes i sina strävanden av åtskilliga likasinnade präster, såsom den nyss nämnde prosten i Kimstad Paul Juringius, kyrkoherden i Skärkind Carl Backe, kyrkoherden i Risinge, sedermera teologie doktorn Matthias Stenhammar, dennes broder lektor Johan Stenhammar och kyrkoherden i Norrköping, sedermera prosten Johan Lutteman.[2]

På biskopens anmodan översatte Johan Lutteman flera av upplysningstidens skrifter. Bland dessa må här blott nämnas Morus' *Epitome Theologiae Christianae,* som år 1797 anmäldes i *Journal för Prester*.[3] Arbetets utgivande blev emellertid fördröjt någon tid beroende på det intensiva motstånd planen mötte från lektor Marcus Wallenbergs sida.[4] Wallenberg, som i sina åsikter var »gammaldags», hade gjort allt för att motverka Lindbloms val till biskop. Det var därför ej heller att vänta, att han skulle kunna stödja den nye biskopen i dennes strävanden att utbreda den neologiska uppfattningen. Då Lindblom ville i svensk översättning utgiva Morus' arbete, fick lektor Wallenberg i uppdrag att granska den senare delen men fann boken heterodox och kunde ej tillstyrka, att den utgavs på svenska. Då boken det oaktat vid ett tillfälle, då han ej var närvarande, godkänts till tryckning, lät han den 4 april 1798 till protokollet anteckna sitt ogillande av dess utgivande på svenska »i anseende till flera dess neologiska principer, som i min övertygelse stridiga emot Guds ovrängda ord och våra symboliska böcker icke utan ansvar efter religionsstadgarna kunna utspridas». Han yrkade även, att manuskriptet skulle avfordras tryckeriet och överlämnas till kanslikollegium. Biskopen, som befarade, att Wallenberg kunde ha flera meningsfränder såväl i domkapitlet som utanför detsamma, föreslog att bordlägga ärendet till nästa sammanträde. Frågan togs emellertid ej upp någon mer gång. Efter Wallenbergs död

---

[2] G. Westling, a. uppsats, s. 178 ff.; Samme förf., *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 103 ff. — Om C. Backe, M. och J. Stenhammar samt J. Lutteman se J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, ss. 28 ff., 668 ff., I, s. 328 f., III, s. 124 ff.

[3] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 126; *Journal för Prester*, 1797, s. 73—79.

[4] Se om M. Wallenberg J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 292 f.

år 1799 blev boken utgiven utan att ha varit föremål för någon förnyad granskning.[5]

I andra årgången av *Journal för Prester* infördes en levnadsteckning av Morus[6] samt i samma häfte av tidskriften en anmälan av ett arbete av den tyske teologen Joh. Joach. Spalding, vilket översatts av Lutteman[7].

I sina egna predikningar lät Lutteman sin neologiska uppfattning fullt klart komma till synes. Därom vittnar exempelvis det tal, som han den 19 oktober 1787 höll från altaret i Hedvigs kyrka i Norrköping[8], och hans provpredikan i Norrköpings stadskyrka på 9:de

---

[5] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 293 (jfr III, s. 126); G. Westling, a. a., s. 105.

[6] *Journal för Prester*, 1799, s. 372—394.

[7] Ibdm, s. 423—429. Arbetets titel på svenska var *Religion en angelägenhet för människan.*

[8] *Tal från Altaret til Hedwigs Tyska Församling i Norrköping wid Deras Wal til Swensk Pastor den 19 Octob. 1787.* Från s. 5 ff. anföra vi: »Den som känner sitt Företräde för Djuren och sin Bestämning til ett bättre Lif: Den som wet den oföränderliga Skilnaden emellan Godt och Ondt, Dygd och Last, Wisdom och Dårskap, Sanning och Wilfarelse, han måste anse Religionen för den största Försynens Gåfwa och erkänna Nödwändigheten af den derpå grundade Gudstjensten och Predikoämbetet. Ho är den Wandringsman, som på en Wäg, den han förr aldrig gådt, där Spåren knappast äro synbara och många Afwägar möta honom, icke gerna önskar sig en Wägwisare, som förer honom til sin bestämda Ort: Wårt Lif i Werlden är en Wandring och Ewigheten det föresatte Mål, där wi alle skole samlas; men en medfödd Okunnighet och Tröghet, sinlige Begär, inrotade Fördomar, onda Exempel och flera andre Frestelser äro de Afwägar, som leda til Förderf och med så mycken Sorgfällighet måste undwikas.

Det är sant: *Förnuftet* och *Skriften* äro häruti til Underwisning gifne åt hwar och en, och hwar och en åligger det at efter Samwetets frihet nyttja dem til sin Uplysning och Förbättring; men Menniskan är för swag at af egna krafter rätt upodla sitt Förstånd, at ensam för sig upsöka, anwända och utöfwa Sanningen, eller om hon ock äger Förmögenhet dertil, så äro *Ämbeten mångahanda* som sysselsätta hwar sin Man. Likaledes ock Läro-embetet — —. Och den som opartiskt undersöker denna Saken, skall finna, hwad för en wälgjörande Försynens inrättning det är, at wisse Personer, Tider och Ställen äro förordnade til underwisning i det, som är oumgängligast för alla Menniskor. Ljus är bättre än mörker. Såsom Förnuftet är Orsaken til Menniskans lyckligare Lif, än Djurens, så måste ock Menniskans Lycka tiltaga i samma mon, som hon tiltager i Wisdom, Dygd och Gudagtighet. Och så litet den kan rätt njuta Lifwets Förmoner, som är blind, eller den wara wid roligt Sinne, som på ett stormande Haf kastas af Böljorna hit och dit, utan att weta, hwar han är, eller hamnar; Så litet kan ock en Menniska med Mörker och Okunnighet i Förståndet och med härskande oordenteliga Begär uti Hjertat, lefwa lycklig eller ernå någon Lycksalighet.»

söndagen efter Trefaldighet år 1797 över texten om den otrogne gårdsfogden[9].

En förbättrad skolundervisning låg såväl Uno von Troil som J. A. Lindblom varmt om hjärtat. Redan på 1770-talet hade flera skolor uppstått inom stiftet. En fabrikör Landel i Å församling donerade år 1770 en fond till en skola. Samma år inrättades en skola

---

[9] Johan J. Lutteman, *Den Christliga Klokhetens Företräde för den blott werldsliga. I anledning af Evangelium om den Otrogne Gårdsfogden. En Prof-Prädikan, På 9:de Sönd. efter Trefald. hållen i Norrköpings Stads-Kyrka 1797.* Predikans neologiska karaktär framgår bl. a. av följande citat från s. 3 ff.: »Wisdom och Enfald eller rättsinnighet, äro de twänne förädlingar, hwartill Själens förmögenheter, Förnuftet och fria Wiljen skola bildas och upphöjas genom Religion och Christendom.

Ehuru stora förmoner Människan redan eger i dessa Natursgåfwor, blir hon dock icke förr lycklig och säll genom dem, än hon låter Religion dana dem til wisdom och rättsinnighet, bägge i förening. De ega wäl ock hwar för sig sitt eget särskildte wärde. Genom wisdom, eller genom klokhet och förstånd, åstadkommas alla nyttiga och stora werk i werlden. Genom klokhet och förstånd äro Samhällen inrättade, Städer upbygde, Konster, Wetenskaper och Handaslöjder upfundne och idkade. Genom klokhet och förstånd styres Land och Riken, uphöjer sig det ena Folkslaget, den ena Människan öfwer den andra. Ja därigenom at wi äre förståndige Människor hafwe wi framför djuren blifwit skickelige at mottaga Religion, at genom eftertanke leda oss från de synlige tingen til deras osynlige Skapare och erkänna wårt beroende af Honom. Genom förståndets bruk komme wi til öfwertygelse om den Gudomliga Upenbarelsens Sanning och genom förståndig granskning kunne wi skilja hänne från det som falskligt utgifwas för Gudomligt.

Men wisdom och förstånd, det må wara i andliga eller werldsliga ting göra icke ensamt Människan lycklig eller salig, om de ej äro förenade med ett rättsinnigt wäsende. Med sine förståndsgåfwor utan rättsinnighet kan wäl en Människa förwärfwa sig mackt och anseende, wäcka beundran, injaga frucktan — Men fåfengt wäntar hon kärlek, tilgifwenhet, och förtroende af andra förståndige, eller förnöjsamhet och sinneslugn inom sig sjelf; dessa för wårt sanna wäl så oumbärliga förmoner, winna vi endast genom klokhetens förenande med rättsinnighet, därmed, at wi altid söke tänka och handla såsom en riktig öfwertygelse föreskrifwer: at wi erkänne det för sant och rätt, som är öfwerensstämmande med wår plikt, at wi fly det syndigt och orätt är.» — Av de åtta prästmän, som 1790 höllo provpredikningar för erhållande av kyrkoherdebefattningen i S:t Olai församling i Norrköping, framträdde neologien öppet endast i den provpredikan, som hölls av hovpredikanten Dan. Cnattingius, kyrkoherde i Askeryd i Linköpings stift. I en provpredikan, som en prästman i samma stift N. O. Kastman år 1799 höll i Norrköping, uttalade han sig »på ett sätt, som oförtydbart blottade hans neologiska ståndpunkt och vittnade, att det då gick an att där från predikstolen öppet tillerkänna förnuftet öfversta domsrätten i religionsfrågor». G. Westling, *Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift*, KÅ 1916, s. 177 f.

i Skönberga. Såsom förut omtalats, donerade fabrikör P. A. Swartz i Norrköping år 1772 medel till en friskola. I samma stad började nämnda år Gustavianska barnhusskolan sin verksamhet. Vid det prästmöte, som år 1784 hölls under ledning av von Troil, betonades nödvändigheten av att vidtaga åtgärder för att förbättra barnundervisningen. Lindblom fortsatte i samma anda som sin företrädare. Vid prästmötet år 1793 uppmanade han prästerna att noga pröva de personer, som hade ansvaret för barnundervisningen, och att söka uppmuntra sina församlingsbor att upprätta och underhålla verkliga folkskolor. Lindbloms strävanden att befrämja skolundervisningen ledde inom kort till synliga resultat. Under hans biskopstid tillkommo skolor i flera socknar, såsom i Skärkind, Häradshammar och Västerlösa.[1] Att Lindbloms målmedvetna verksamhet för en förbättrad skolundervisning uppskattades inom hans stift, framgår exempelvis av det tal, som rektor P. Westelius i Norrköping höll i samband med en skolinvigning den 10 december 1801 och varur vi anföra: »Det var Herr Doktorn och Biskoppen förbehållet, att vid glansen af det ljus, som utmärker tidehvarfvet, vid sin ankomst till Stiftet genast inse de uråldriga bristerna i detta Läroverk, och med klokhet gifva det lämplighet till tidens kraf om Stadens lefnadsyrke.»[2]

Fredrik Wilhelm Leijonancker.

Den mera toleranta inställning i religionsfrågor, som stiftsledningen visade efter biskop Filenius' död, gav herrnhutismen ökade arbetsmöjligheter. Från omkring år 1780 blevo även resultaten av den herrnhutiska verksamheten betydligt större. Genom dåvarande majoren, sedermera amiralen *Fredrik Wilhelm Leijonancker,* som år 1780 gjorde ett besök i Östergötland, fördes komminister Eek och de »öfriga väckta» i närmare förbindelse med Brödraförsamlingen.

A. J. Kock inskränker sig visserligen i sin skrivelse till att skildra den väckelse, som uppstod i Ödeshög och Stora Åby, men det är mycket sannolikt, att Leijonancker redan vid detta besök i Östergötland trädde i förbindelse med de väckta även i andra delar av detta landskap.[3]

[1] G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843,* s. 223. Se vidare om Lindbloms kamp för upplysningen och intresse för skolan Edv. Rodhe, *Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping,* ss. 174 ff., 223 ff.

[2] *Nya Skolhusets Invigning i Norrköping den 10 December 1801,* s. 42 f.

[3] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

Leijonancker föddes den 21 augusti 1737 i Stettin, där hans mor uppehöll sig, medan hans far på regeringens uppdrag uträttade vissa angelägenheter i Berlin. Tidigt började han tjänstgöra vid flottan och visade sig snart vara synnerligen passande för denna tjänst. Han blev lärstyrman vid amiralitetet 1750, medelstyrman därstädes 1753, student i Uppsala s. å. och löjtnant 1755. Under det sjuåriga kriget tjänstgjorde han under åren 1756—1758 på franska flottan. Från 1758 gav han sina tjänster helt åt fosterlandet, blev kaptenlöjtnant 1763, major vid galärflottan 1774 och konteramiral 1788.[4]

Med tacksamhet erinrade Leijonancker sig de andliga intryck, han mottagit i sitt hem. Faderns andliga liv tycks ha präglats av den karolinska kyrkofromheten. Leijonancker skriver, att hans far var en Herrens tjänare, som tjänade Kristus såsom sin konung, och tillägger, att fadern först efter 60 års ålder lärde sig att tillbedja Kristus som Guds Lamm, som slaktades för våra synder.[5]

Det är ej känt, på vad sätt Leijonancker kom i förbindelse med Brödraförsamlingen. Då hans syster Eva Chatarina år 1748 ingick äktenskap med protokollssekreteraren Erik Arbin, en av de mera framträdande herrnhutarna i huvudstaden, kan detta emellertid ha ägt rum, medan han ännu var helt ung.[6] Redan år 1762 blev han i varje fall upptagen som medlem i församlingen i Stockholm.[7] I ett brev till den herrnhutiske ledaren P. E. Layritz av den 4 april 1771 påminner han om det lyckliga tillstånd, som var rådande inom därvarande församling, då han år 1767 vistades i huvudstaden.[8] Av största betydelse för hans andliga utveckling var ett besök, som han år 1770 gjorde i de herrnhutiska församlingarna i Lausitz och Schlesien.[9] Redan i nyssnämnda brev till Layritz skriver han visserligen, att hans inre tillstånd ej längre var detsamma, som då han vistades

[4] G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 524; Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[5] Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[6] G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 524. Eva Chatarina Leijonancker föddes 1712 och dog 1770 i Söderköping. Erik Arbin föddes 1712 på Säbrå och dog 1785. Ibdm. Jfr om Arbin N. Jacobsson, *Från en forskningsresa etc.*, s. 72 ff., och N. Rodén, a. uppsats, s. 170.

[7] Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA.

[8] Brev från F. W. Leijonancker till P. E. Layritz $^{4}/_{4}$ 1771. R. 19. F. a. 14 a. 43. ABUH.

[9] Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

bland de herrnhutiska trossyskonen i Tyskland. Men samtidigt ger han klart uttryck åt sin höga uppskattning av Brödraförsamlingen och förklarar, att han varken med sitt blod eller sitt liv kan betala, vad han upplevat bland herrnhutarna. Han klagar även över den misstro och det partiväsende, som vunnit insteg i Stockholmsförsamlingen, samt över att mötena numera voro mindre besökta och utan kraft. En visitation skulle därför vara synnerligen behövlig. Leijonanckers uttalanden om tillståndet i Stockholmsförsamlingen kunna bero på en verklig omsorg om den herrnhutiska verksamheten, men de kunna även, om också omedvetet för honom själv, förklaras därigenom, att hans trosliv ej stod i full harmoni med det andliga livet inom Brödraförsamlingen.[1]

Ett brev, som Leijonancker efter ett besök i Frankfurt den 19—22 april 1771 skrev till Layritz, vittnar om de svåra inre själsstrider, i vilka han då fortfarande befann sig. Han ger där å ena sidan uttryck åt de starka band, som förenade honom med Layritz och de övriga herrnhutiska syskonen. Jesu folk var också hans folk, och utan förbindelsen med Jesus och hans lärjungar kunde han ej förnimma någon glädje. Å andra sidan måste han bekänna, att han levde ett i andligt avseende fattigt liv och att han trots all nåd, som han fått erfara, ej kommit till något umgänge med »smärtornas man». Om icke synden vållade honom oro i samvetet, skulle han ständigt kunna tjäna den. Så snart han icke längre befann sig i kretsen av de herrnhutiska syskonen, försvann även kärleken till Frälsaren. »Den kära nöden» var det enda, som drev honom till Kristus. Så fort den var försvunnen, greps han på nytt av likgiltigheten och lättsinnet. Han ansåg sig ej ha någon rätt att tillhöra Brödraförsamlingen, ty härför fordrades att äga ett i Jesu blod tvaget hjärta och att dagligen leva däri, och detta saknade han. Med tanke på all den nåd, som han fått erfara, kände han en inre oro över att han kunde vara så likgiltig och hava ett så dött hjärta.[2]

Den inre splittring, som fanns hos Leijonancker, kommer klart till synes även i två följande brev. I det förra av dessa, som är skrivet den 19 juli 1771, talar han om svårigheten att leva i världen med ett obefästat hjärta utan att helt tillhöra vare sig världen eller

---

[1] Brev från F. W. Leijonancker till P. E. Layritz $^{4}/_{4}$ 1771. R. 19. F. a. 14 a. 43. ABUH.

[2] Brev från F. W. Leijonancker till P. E. Layritz $^{20}/_{5}$ 1771. R. 19. F. a. 14 a. 44. ABUH.

Kristus.[3] I det senare brevet, som är skrivet den 3 september 1771, fäller han över sig själv den domen, att han ej levde i gemenskap med någon enda varelse. Med världen kände han ej någon harmoni, synden tjänade han utan någon tillfredsställelse, och med Guds barn hade han intet umgänge.[4] Det starka intryck, som de radikalpietistiska idéerna gjort på Leijonancker, bidrog även att göra hans inställning till herrnhutismen oklar och vacklande. Han hade rönt stark påverkan av Gichtels idéer och »allehanda teosophiska spekulationer». Stockholms brödraförsamlings diarium framhåller, att det var en stor olycka för Leijonancker, att han genom sin vittsvävande inbillningskraft så lätt kunde förledas att söka uppnå kunskapens högre för den mänskliga anden otillgängliga regioner. Detta var enligt diariet orsaken till att den försonande nåden i Jesu Kristi blod ofta fick en underordnad betydelse för honom.[5]

Leijonanckers högtsvävande idéer visade sig sakna förmåga att göra något djupare intryck på de väckta. Den herrnhutiske emissarien H. Chr. Hansen fann, att Leijonanckers brev till de väckta östgötabönderna voro »för höga».[6] Hans spekulationer om »Anden, vattnet och blodet» ansågos vara alltför andliga, allrahelst som det var allmänt bekant, hur föga hans liv på det moraliska området stämde överens med hans teorier.[7]

Leijonancker var dock trots alla sina fel en kämpande själ, som längtade efter inre klarhet, seger över synden och frid i hjärtat. De teosofiska spekulationerna kunde ej i längden vara honom till andlig hjälp.[8] I herrnhutismens budskap om korsets och blodets re-

---

[3] Brev från F. W. Leijonancker $^{19}/_{7}$ 1771. R. 19. F. a. 14 a. 45. ABUH.

[4] Brev från F. W. Leijonancker till A. G. Spangenberg $^{3}/_{9}$ 1771. R. 19. F. a. 10. 46. ABUH.

[5] Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[6] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH. Jfr följande uttalande i Stockholmsförsamlingens diarium: »In Perioden wo er diesen üppigen Imaginationsspielen nachhing, waren seine Äusserungen für Seelen die an dem einfache Worte vom Kreuze hingen, meistentheils ungeniessbar.» Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[7] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH. »Da er doch», skriver Hansen, »unter den fleischlichen lüsten verkauft war.»

[8] »Das unzulängliche und schädliche dieser Geistesverirrungen musste er dann oft wieder schmerzhaft zu fühlen bekommen», läsa vi i Stockholmsförsamlingens diarium. Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH.

nande kraft och den fria nåden i Kristus fann han, vad han behövde. Vid slutet av sitt liv kunde han därför skriva, att han under 42 års tid i tillräcklig grad fått erfara, att »insikter och högre kunskap aldrig kunna åstadkomma en förändring av hjärtat». Han hade arbetat sig trött på att i egen kraft bliva ett med Kristus och bekände nu, att han uppgivit allt hopp om att på denna väg nå målet och i stället helt kastade sig i Frälsarens armar.[9] På samma sätt funno vid denna tid många väckta själar i herrnhutismens förkunnelse om den öppna frälsarefamnen en tillflykt undan den inre oro, som var en följd av radikalpietismens ständiga kretsande kring de egna upplevelserna.

Leijonanckers första hustru Hebbla Christina Gyllenhammar, vilken, såsom förut nämnts, var född i Östergötland[1], fick utan tvivel stärka makens intresse för Brödraförsamlingen. Av pastor Giers, som meddelade henne undervisning vid förberedelsen till hennes första nattvardsgång, hade hon mottagit djupa andliga intryck. Under ett tal, som Giers höll till barnen, innan de för första gången skulle mottaga sakramentet, hade hon beslutat att lämna sig helt åt Kristus. Efter nattvardsgången kände hon emellertid ej den visshet om syndernas förlåtelse, som hon väntat. Hon fann på pietistiskt vis orsaken därtill vara, att hon icke blivit tillräckligt krossad och ej utstått tillräckligt stor botångest, och började därför bedja, att Gud skulle riktigt krossa hennes hjärta. I stället fick hon uppleva, hur hon kände sig allt kallare och började få lust till världen.[2]

Då några år senare pastor Ruth kom till hennes hem för att förbereda hennes yngsta syster till den första nattvardsgången, omtalade hon för honom sitt inre tillstånd. Han försäkrade henne, att, om hon med allt sitt elände kastade sig till Jesu fötter, skulle hon icke behöva bli ohulpen. Själasörjarens råd blev henne till hjälp, och det började ljusna för henne. Första söndagen i advent år 1769 vid 7-tiden på kvällen kom »den saliga stunden, at Frälsaren på ett rätt kraftigt sätt» gav henne visshet om att alla hennes synder voro förlåtna och att hennes namn var skrivet i livets bok. Hon greps av den vid herrnhutiska omvändelser typiska lyckokänslan. Det föreföll henne, som om hon kommit in i en annan luft. Allt runt omkring henne blev ljust och glatt, och hon fylldes av en obeskrivligt ljuv känsla. »Jag omfamnade min kära Herre och Han om-

[9] Ibdm.

[1] Jfr ovan s. 85.

[2] Hebbla Christina Leijonanckers levnadsteckning. EvBSA.

famnade mig.» Detta tillstånd, som varade i sex veckor, upphörde, då hon på en plats, där det förekom dans, ej hade mod att avböja en inbjudan att deltaga i detta nöje. Efter någon tids inre kamp fick hon vid påsktiden 1770 en ny upplevelse, då hon tyckte sig se, hur Jesus visade henne sin öppnade sida, i vilken hon liksom Tomas kunde lägga sin hand och utropa: »Min Herre och min Gud.»[3]

Den 17 maj 1772 ingick hon äktenskap med Leijonancker, varvid de båda makarna förbundo sig att tillhöra Kristus och på ett kännbart sätt tyckte sig förnimma hans närvaro. Fru Leijonancker hade nu möjlighet att deltaga i Stockholmsförsamlingens möten men var trots sina typiskt herrnhutiska upplevelser uppfylld av sådana fördomar mot herrnhutarna, att hon till en början ej kände mycken uppbyggelse av de möten, i vilka hon deltog, och hyste fruktan för att upptagas som medlem i Brödraförsamlingen. Hennes kritiska inställning mot herrnhutarna blev emellertid under samvaron med dem fullständigt förändrad. Hon berättar i sin levnadsbeskrivning, att hon en natt drömde, att en församlingsmedlem höll en kärleksmåltid och att hon vid uppvaknandet uppfylldes av »en obeskriflig salig känning». Samtidigt kände hon en stark dragning till makarna Ike och greps av längtan att bli upptagen i Brödraförsamlingen, vilket också ägde rum den 7 mars 1774. Hon fick senare ofta göra upplevelser, som bära omisskännelig herrnhutisk prägel. Vid dessa tillfällen tyckte hon sig se, hur Jesus i sin blodiga martergestalt trädde fram för henne och lät henne kyssa sina genomborrade händer och fötter. En gång föreföll det henne, som om hon stått under Jesu kors och sett hans uppstungna hjärta och känt, hur hans blod flöt ut över hela hennes varelse, så att det gick henne genom märg och ben. Det var för henne, som om Jesus hade dött endast för hennes skull. Fru Leijonancker förblev sin övertygelse trogen ända till sin död.[4]

Med största sannolikhet har fru Leijonancker, vars åskådning, såsom vi ha sett, var djupt förankrad i den herrnhutiska fromheten, utövat ett avgörande inflytande på sin mans trosliv och bidragit att knyta honom fastare vid Brödraförsamlingen. Hennes åskådning har i så fall indirekt påverkat utvecklingen inom de herrnhutiska

---

[3] Ibdm.

[4] Ibdm. Hon dog $^{14}/_{5}$ 1789 (G. Elgenstierna, III, s. 277, uppgiver $^{15}/_{6}$ s. å.). Hennes man måste $^{11}/_{5}$ s. å., d. v. s. några dagar före hennes död, resa till Karlskrona för att tjänstgöra på flottan, som skulle gå ut i kriget mot Ryssland. Hebbla Christina Leijonanckers levnadsteckning. EvBSA.

kretsarna i Linköpings stift. Det är även möjligt, att hon, sedan hon upptagits som medlem i Stockholmsförsamlingen, gjort besök i sin hemtrakt och då haft tillfälle att komma i direkt förbindelse med de väckta, som funnos där.

Även om Leijonancker, såsom redan påpekats, vissa tider kände sin oförmåga att vara trogen mot de herrnhutiska idealen, hyste han likväl den största aktning för Brödraförsamlingen. Med en för honom säregen frimodighet försvarade han den inför både hög och låg och försummade därvid sällan att framhålla, att han för sin egen del ej var värd att tillhöra densamma.[5] De uttalanden om herrnhutismen, som han vid sådana tillfällen gjorde, kunde vittna om en ovanlig förmåga att öppenhjärtigt och slagfärdigt ge uttryck åt sin uppfattning om olika andliga åskådningar. Så gav han exempelvis år 1790, då han befann sig som krigsfånge i Petersburg, den ryska kejsarinnan Katarina II, som fann stort nöje i hans snabba svar, på hennes fråga, vari skillnaden mellan en herrnhutare och en lutheran bestod, svaret: »Endast den, Ers Majestät, att herrnhutarna göra, vad lutheranerna säga.»[6]

Major Leijonanckers förut nämnda besök[7] i Östergötland blev till mycken uppmuntran för de väckta i Stora Åby och Ödeshög. Kock omtalar i sin skrivelse om väckelserna i nämnda församlingar, att majoren »med sin muntra och eldiga anda» ingav dem ny frimodighet till fortsatt vandring på livets väg.[8] Om Leijonancker, såsom

[5] Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH. Som exempel på den frimodighet, med vilken Leijonancker tog sig an herrnhutarnas sak, nämner Stockholmsförsamlingens diarium, att han, då han under ryska kriget 1788—1790 med en del av den svenska flottan låg i en finsk hamn, besökte en herrnhutisk broder, som var hantverksgesäll, och inbjöd honom att äta tillsammans med sig. »Da er, bey den Offizieren», fortsätter diariet, »ein Befremden darüber bemerkte, redte er sie so an: 'Meine Herren, finden sie es unter Ihrer Würde mit diesem Mann an einem Tische zu sitzen, so will ich für ihn und mich besonders decken lassen; soviel kann ich ihnen aber sagen, dass er von einer viel höhern Würde ist als wir. Er ist ein Kind Gottes, und das sind wir alle zusammen nicht.'» Ibdm. Jfr Leijonanckers samtal med konung Gustaf III i september 1791. Adm. Leyonanckers Relation von Seiner Unterredung mit dem Könige von Schweden $^{21}/_{9}$ 1791. R. 19. F. a. 8, 15.

[6] Bericht von der Brüder Societät in Stockholm von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH. Stockholmsförsamlingens diarium omtalar även, att Leijonancker vid den första presentationen för Katarina II utbad sig den nåden, att, om kejsarinnan ämnade förvisa honom till Sibirien, bevilja honom den förmånen att dessförinnan någon tid få vistas hos Brödraförsamlingen i Sarepta. Ibdm.

[7] Jfr ovan s. 97.

[8] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

förut framhållits, besökt de väckta även i andra delar av Östergötland, ha dessa sannolikt fått göra samma erfarenhet. Som följd av Leijonanckers besök i Östergötland gjorde den herrnhutiske emissarien Adolph Sten hösten 1782 för första gången en resa i nämnda landskap.[9] Till Leijonanckers deltagande i den herrnhutiska verksamheten i Östergötland, sedan han år 1791 flyttat till detta landskap, skola vi återkomma längre fram.[1]

Adolph Stens resor i Linköpings stift 1782—1787 och vistelse i Norrköping 1787—1793. Den herrnhutiska verksamhetens utveckling på de olika platserna i stiftet fram till 1800.

Adolph Sten föddes den 8 september 1727 i Västerås, där fadern var perukmakare. Efter moderns död år 1743 fick han av sin fader löfte att resa till Stockholm. Där hade vid denna tidpunkt »en besynnerlig nådehemsökelse af Herren wår Gud» begynt. Sten fann där 8 à 10 evangeliska predikanter, som med framgång predikade om Guds obeskrivliga kärlek i Jesus Kristus. »Själar blefvo til et tämmeligen stort antal fattade af nåden», och i det hus, där Sten var kommen i lära, »besöktes» alla utan undantag »af JEsu kärlek». Med tanke på vad han då upplevde, säger Sten i sin levnadsteckning, att han aldrig kunde förgäta, hur sött det kostbara evangeliet smakade honom.[2]

Redan i Stockholm blev han medlem av Brödraförsamlingen. Han flyttade senare till Köpenhamn, där han inträdde i därvarande församling. Den 3 september 1751 anlände han till Zeist i Holland och upptogs samma år den 13 november i församlingen, där han år 1764 åtog sig att sköta ynglingarnas och gossarnas kör. År 1768 fick han kallelse att taga sig an de i hans fädernesland i förbindelse med Brödraförsamlingen stående ogifta »bröderna» och uppsöka de väckta. Han företog därefter resor i Skåne, Väster- och Östergötland, Gotland och Finland. Sedan han den 9 september 1783 i Herrnhut gift sig med Johanna Peters, bosatte han sig i Toarp i Väs-

---

[9] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

[1] Jfr nedan ss. 110 f., 140, 160 ff.

[2] Broder Adolph Stens LefnadsLopp. Berättelser och Levnadslopp 1803—1806. EvBSA. Jfr Adolf Sten, Gehilfe Ikes Reiseprediger 1768—1783. Verzeichnis der seit 1760 in der Stockholmer Sozietät von der Unitäts Direktion angestallten Brüder und Schwestern. EvBSA.

tergötland, där han verkade, tills han hösten 1787 flyttade till Norrköping. De följande verksamhetsfälten blevo Göteborg och slutligen Uddevalla. Då han kände, att krafterna avtogo, begärde han att få sig anvisad en mera begränsad uppgift och kom till Neusaltz, där han den 23 maj 1810 slutade sitt verksamhetsfyllda liv.[3]

Adolph Sten gav sig helt åt den uppgift, han ägnat sig åt. Ingen väg var honom för lång eller besvärlig, när han fick höra om en själ, som behövde evangeliets tröstefulla budskap. Med tålamod kunde han lyssna till den, som kommit i andlig nöd. Men han kunde även, då han fann det nödvändigt, öppet och med allvar och utan anseende till person säga ut sanningen. Hans trosvissa vittnesbörd om Kristi kärlek till syndare fann också överallt ingång, och personer av alla stånd gåvo honom sitt förtroende. Han var gärna sedd, där han reste fram. Bland prästerna förvärvade han sig många trofasta vänner, som i honom sågo en medarbetare i Herrens vingård och som voro övertygade om att hans på rik erfarenhet grundade råd skulle bliva uppskattade av deras församlingsmedlemmar. Själv tycks han ha levat ett innerligt och varmt gudsliv. Tillägget till hans självbiografi omtalar, att han ofta som en fattig syndare vände sig till sin Frälsare med enträgen bön om att denne måtte med sitt blod utplåna alla hans fel och göra honom allt trognare i sin uppgift.[4]

Genom August Gottlieb Spangenbergs *Idea fidei fratrum*[5] lyckades Sten ofta vinna förståelse för den herrnhutiska verksamheten. I sitt företal till nämnda arbete framhåller författaren, att det ej utgör någon ny trosbekännelse utan att Confessio Augustana är och förbliver Brödraförsamlingens trosbekännelse. Arbetet hade tillkommit för att »i et otwunget sammanhang» göra Brödraförsamlingens insikt i evangelium kunnig, vidare för att i en tid, då många »skändeligen förwända Bibelen», inför all världen betyga, att herrnhutarna icke skämmas vid Kristi evangelium, och slutligen för att gendriva

---

[3] Ibdm.

[4] Ibdm.

[5] Den tyska upplagan av *Idea fidei fratrum oder kurzer Begrif der christlichen Lehre in den evangelischen Brüdergemeinen* utgavs 1779. I svensk översättning utkom den under titeln *Idea fidei fratrum, Eller kort begrep af den christeliga läran i de evangeliska brödra-församlingarna* år 1782 i Göteborg. Jfr om Spangenberg G. Reichel, *August Gottlieb Spangenberg. Bischof der Brüderkirche*, s. 211 ff., och H. Pleijel, *Das Kirchenproblem der Brüdergemeine in Schweden*, s. 53 f.

de beskyllningar för villfarande meningar, som man ofta riktat mot »bröderna».[6]

Idea fidei fratrum har sin styrka i sitt enkla och lättfattliga framställningssätt, sin utpräglade biblicism[7] och sin överensstämmelse med den lutherska bekännelsen i alla viktigare trosfrågor[8], utan att dock på något sätt godkänna död ortodoxi eller kyrklig vanekristendom[9]. På grund av sitt klara ställningstagande för luthersk tro i allmänhet och för dess försoningslära i synnerhet räknades herrnhutismen under slutet av 1700-talet av många bland kyrkans män som

[6] Efter den svenska upplagan.

[7] Lektor Arendt Grimberg, som censurerat arbetet före dess utgivande på svenska, hade funnit att det var överensstämmande med Guds heliga ord och att författaren varit »ganska lyckelig uti anförandet och tillämpandet af Skriftens rum, hwaraf han hemtat, förklarat och bestyrkt de ämnen han i denna sin Skrift afhandlar». De i § 257 nämnda och i Brödraförsamlingen brukliga ceremonierna, fottvagning, kärlekskyss och lottning, kunde enligt bokens censor anses, som augsburgska bekännelsen och konkordieformeln utlåta sig om dem. Censors i den svenska upplagan tryckta företal av $^{24}/_{8}$ 1782.

[8] Jfr framställningen om dopet, s. 222 ff. i den svenska upplagan, och om nattvarden, s. 233 ff. i samma upplaga.

[9] Typiskt är följande uttalande om dopet (s. 232 f.): »1) At ock barndopet, emedan det är en helig handling, som sker i Guds Faders, Sons och den Helige Andes namn, billigt må förrättas på et sådant sätt, som är med en så wigtig sak likmätigt, 2) At man bör bewisa all trohet deri, at, ifrån den stund barnen döpde äro, upföda dem för Frelsaren; agta dem för allt sådant, som kan skada deras hjertan; hålla dem til allt det, som är godt och för Gud behageligt, påminna dem om Guds förbund med oss, hwartil de blifwit genom dopet uptagne; upmuntra dem til förtröstan på den himmelske Fadren, som antagit dem til Barn; måla dem för ögonen Jesum Christum, som med sit bittra lidande och död hafwer förlossat dem, samt göra dem kunnigt hwad JEsus befallt sine Lärjungar; föra dem til et barnsligt och trösteligt omgänge med JEsu Christo, besynnerligen i bönen; wänja dem til upmerksamhet på den Helige Andes röst, hwilken påminner oss allt det, som Frelsaren hafwer sagt oss o. s. w., 3) At man genom Guds Nåd förer barnen tilbaka, om de följa det onda och, som ty wärr ofta sker, gifwa sig öfwer åt synden. Ty om de omwända sig, så finna de alltid, at Gud på sin sida håller sit förbund, och ganska gerna förnyar det med en människa, som Han en gång i den hel. Döpelsen inlåtit sig med.»

Om nattvarden heter det bl. a. (s. 241): »Men det är wäl til at merka, at han hafwer instiktat och förordnat den heliga Nattwarden för de troende och icke för de otrogne. Ty, som ingen oomskuren fick äta af Påska-lammet (§ 143), så skal ock ingen odöpd komma til den heliga Nattwarden. Men om nogon är döpd, och hafwer dock brutit det goda samwetets förbund med Gud och blifwit en djäfwulens och syndens träl; han skal af hela hjertat omwända sig, innan han må understå sig at åtnjuta Herrens måltid. Är han ock omwänd, så skal han dock icke nalkas den heliga Nattwarden, utan at förut hafwa twått sina kläder och gjort dem rena i Lamsens Blod.»

en bundsförvant i kampen mot de radikala upplysningsidéerna.[1] Herrnhutismens uppskattning av den lutherska läran bidrog utan tvivel även att öka intresset för Luthers skrifter. Det är därför en naturlig konsekvens, då i början på 1800-talet de norrländska nyläsarna visa sig vara ivriga lutherläsare.

Under sin första resa i Östergötland påträffade Sten kretsar av väckta i Vadstena, Ödeshög, Skänninge och Öjebro. I *Vadstena,* dit han kom den 7 december 1782, funnos nio väckta. Ledaren för vänkretsen, hos vilken han tog in, var skomakareåldermannen Abraham Johan Kock. Han var son till mästaren Casper Kock och Augusta Meunjes och föddes den 23 oktober 1752.[2] Dagen efter Stens ankomst till Vadstena, som var en söndag, samlades de väckta och uppmuntrade varandra genom att sjunga, läsa och tala ända till aftonen. »Och den kära Frälsaren var med oss», berättar Sten. Vännerna kände det som något synnerligen betydelsefullt att i sin krets ha en »broder» från Brödraförsamlingen, och Sten å sin sida betygade sin glädje »att i detta land finna ett så kärt sällskap, som helt ville hänge sig åt Frälsaren». Den 9 december kom man åter tillsammans mot aftonen. Sedan Sten med vännerna tillbragt några timmar »nützlich und

---

[1] Första och åttonde banden av KB:s exemplar av A. G. Spangenberg, *Leben des Herrn Nicolaus Ludwig Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf,* innehålla åtta sidor (därav två i det första och sex i det åttonde bandet) med av Gjörwell gjorda anteckningar om Zinzendorf och herrnhutismen. Bland dessa märkes ett »Addendum», skrivet på sista sidan av det åttonde bandet och daterat »d. 31 Dec. 1790», i vilket Gjörwell framhåller, att »Sal. Grefven var en *verkelig Lutheran* och ville aldrig vika från Augsburgiska Bekännelsens Bokstaf». »Så stort Redskap», fortsätter Gjörwell, »också Sal. Grefven var i Guds Hand, och så stor Nytta han gjorde Brödra-Församlingen uti dess förnyade uphof och första utplantering i Europa och America, så har man dock efteråt funnit samma Guds styrande finger, dels uti Grefve Renati Död före Fadren ... så at intet Famille-Envälde kunde inom Församlingen etableras (ty det är i många fall solklart, at Sal. Grefven styrde egenmägtigt) — dels uti *Grefvens egen Död,* ty genom hans frånfälle uphörde den Sal. Herrens egna Meningar och ehuru wälmenta dock skadeliga Phantasier, samt fick Bisk. *Spangenberg* fria händer, at, enligt alla de äldre och solidare Bröders åstundan, återbringa hela Dogmen til en *blott Biblisk* Bokstaf, och Disciplinen til den *gamla Märiska:* så at *unitet in Fide & in Ritu* allestädes måtte finnas: hafvandes ock alt gåt sedan 1760 och under desse senare Tretio åren, uti en jämn, inom välsignad och utom klanderlös gång.

Måtte denna *moraliska motvigt* aldrig uphöra, des Tyngd tiltaga, des Kraft vidga sig!

Captens'-udden, d. 31 Dec. 1790. Gjörwell.»

[2] Enligt uppgift från landsarkivet i Vadstena.

selich», tog han hjärtligt avsked av dem och reste så följande dag till komminister Eek i *Ödeshög*.[3]

Eek satte ett synnerligen stort värde på den herrnhutiske emissariens besök. Då de bodde i samma rum, hade de god tid att utbyta tankar, en möjlighet, som av Eek utnyttjades så, att han samtalade med sin gäst till kl. 1 på natten. Följande dag besökte Sten tillsammans med Eek en prästänka, som bodde en halv mil från komministergården. Där sammanträffade de med några av de väckta. En glad, förtröstansfull ande, präglad av innerlig värme, utmärkte samvaron. Hos prästänkan uppstod en sådan glädje över Stens besök, att hon helt glömde sin sjukdom och började att den ena gången efter den andra tacka Herren för sitt nådeval och för att hon fick äga gemenskap med honom och hans lärjungar. Hon kände även djup tacksamhet, att en »broder» från Brödraförsamlingen fått besöka henne.[4]

Då komminister Eek berättade för sin hustru, som ej följt med, hur stort gagn han för egen del haft av detta besök, blev hon bedrövad över den förlust, hon lidit genom sin frånvaro, och blev mera angelägen att väl utnyttja de stunder till andlig gemenskap, som kunde erbjuda sig. Ett sådant tillfälle yppade sig också den 13 december, då baronessan Boije jämte hennes döttrar kommo på besök »för att få något för sina hjärtan». Under samvaron, som räckte några timmar, sökte Sten göra den Guds nådeskallelse, som de erfarit i sina hjärtan, stor och levande för dem och uppmuntrade dem att som lön för Jesu smärta giva sig helt åt honom.[5]

Den 14 december tog Sten avsked av komminister Eek. Fru Eek följde honom till baron Erik Ernst Boije på Sjötuna, en svåger till baronessan Boije.[6] Vid deras ankomst dit stodo baronen och hans maka färdiga att resa bort. Men då de båda makarna efter några timmar återvände, utnyttjades tiden väl, och särskilt baronessan tog tillfället i akt att tala ut angående vissa förhållanden.[7]

Följande dag kom Sten till *Skänninge*, där det fanns några väckta.

---

[3] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

[4] Ibdm.

[5] Ibdm.

[6] Erik Ernst Boije af Gennäs föddes på Sjöstorps kungsgård 1727, adopt. friherre 1773, majors avsked 1772, gifte sig 1:o 1767 med sin broders svägerska friherrinnan Hedvig Ulrika von Köhler och 2:o 1773 med Margareta Charlotta von Hauswolff (f. 1726, d. på Sjötuna 1792). G. Elgenstierna, a. a., I, s. 497.

[7] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

Han tog där in hos en köpman vid namn Wiberg. Då Sten var obekant på platsen och hans värdfolk hyste vissa betänkligheter, kunde han emellertid ej komma i förbindelse med några av de väckta. Även om detta för honom var en stor besvikelse, måste han dock denna gång finna sig däri.[8]

Den 16 december besökte Sten en halv mil utanför staden tre gamla kvinnor, av vilka två voro prästänkor och den tredje var ogift. Det är helt naturligt de väckta i *Öjebro*[9], som här åsyftas. Här sammanträffade Sten med Kock från Vadstena. Dessutom kommo två äldre personer från grannskapet och adjunkten i Skänninge Erik Ekegren.[1] Stens besök var så uppskattat, att det syntes vännerna nästan, »som om den käre Frälsaren sänt en ängel från himmelen till dem». Sten och Ekegren, som sovo i samma rum, använde större delen av natten till samtal. Ekegren berättade om sin omvändelse och Guds ledning med honom och omtalade, att han nyligen angivits som kättare för konsistoriet. Han hade anklagats för att han hävdat den uppfattningen, att hos dem, som gingo till nattvarden, måste finnas tro på Jesu död och att en andligen död människa endast mottager bröd och vin. På återresan i april 1783 fick Sten veta, att Ekegrens anklagare kommit på skam.[2] Sten gjorde vid detta tillfälle endast ett kort uppehåll, dels i Vadstena, där han under en halv dag uppehöll sig hos de väckta, dels i Linköping, där han stannade ett par timmar hos greve Cronhielm.[3]

Sten gjorde förnyade resor i Östergötland åren 1784, 1786 och 1787 och besökte då brödrakretsarna på de olika platserna. Den 5 oktober 1784 kommo Sten och hans hustru till *Vadstena* och togo då som vanligt in hos skomakare Kock. De besökte de få väckta i staden

[8] Ibdm. Köpman Wiberg är möjligen identisk med handlanden Nils Wiberg i Skänninge, far till lagmannen Carl Gustaf Cassel. Jfr nedan s. 272.

[9] Jfr nedan s. 123.

[1] E. Ekegren föddes i Skedevi 1749 och blev student i Uppsala 1771. Sedan han prästvigts 1775, blev han adjunkt i Risinge, Skeppsås och Veta 1776, i Skänninge 1777, i Ö. Tollstad 1784, i Högby 1787 och i Kumla 1790 samt komminister i Gryt 1791. Han dog den 21 september 1793. J. I. Hähl, a. a., II, s. 190. Jfr nedan s. 124 f.

[2] Konsistoriets protokoll innehåller ingen uppgift om någon anklagelse mot Ekegren. Men därmed är givetvis ej uteslutet, att han blivit anmäld för biskopen eller konsistoriet. I så fall har biskop Uno von Troil sannolikt ansett, att kyrkans sak bäst gagnades, om man i så stor utsträckning som möjligt undvek tillgripandet av tvångsmedel. Jfr det sätt, på vilket han behandlade anklagelserna mot komminister Eek i Ödeshög, nedan s. 113 ff.

[3] Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11. ABUH.

och höllo mötesstunder hos två änkor. Den 8 oktober kort före deras avresa blev Sten ombedd att uppsöka överstelöjtnant Bleckert Lilljehök[4] och samtalade med honom ett par timmar om tillståndet i världen och om hur få de voro, som älskade Kristus och av hela hjärtat ville tjäna honom.[5]

Intresset för Brödraförsamlingen blev emellertid i Vadstena allt mindre. Då Sten och hans hustru den 18 juni 1787 kommo dit, funnos där endast tre, med vilka man kunde umgås »broderligt», nämligen skomakare Kock och hans hustru samt en änka. Överstelöjtnant Lilljehök, som två år tidigare av Sten erhållit *Idea fidei fratrum,* sökte vid detta tillfälle upp Sten och begärde att få ett exemplar av samma bok för en ryttmästare, som även själv då sammanträffade med Sten.[6]

Sedan makarna Sten flyttat till Norrköping[7], hade de större möjligheter att uppehålla förbindelsen med de väckta i Vadstena. De kommo till sistnämnda plats under en resa, som de försommaren 1789 företogo i syfte att besöka de herrnhutiska kretsarna i Öster- och Västergötland[8], och gjorde ett nytt besök i Vadstena följande år den 25 augusti[9].

Amiral Leijonancker ägde, sedan han i mars 1791 erhållit avsked och samma år flyttat till Vadstena[1], större möjligheter att deltaga i den herrnhutiska verksamheten i Östergötland. Han tycks vid denna tidpunkt ha kommit till inre samling och ro. Sten, som i ett brev till fru Charlotta von Feilitzen av den 3 december 1789 ej kunde undgå att uttala den önskan, att »Wår k[äre] Öf. Leij[onancker] slap utur sit ok, tÿ det wil falla swårt för honom wara i et

---

[4] B. Lilljehök föddes 1719, fick överstelöjtnants avsked 1768, d. i Vadstena 1788. G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 710.

[5] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[6] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[7] Jfr nedan s. 131.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{7}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{9}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[1] Rörande Contre Amiralen Leijonancker. Papiere betr. Conter Admiral Leyonancker 1755—1801. EvBSA; Diaria von Stockholm von Sept. 1790—Sept. 1791. R. 19. F. a. 9. ABUH; Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{30}/_{12}$ 1790, $^{13}/_{4}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr om Leijonancker ovan s. 97 ff. och nedan ss. 140, 160 ff.

så oroligt tillstånd»[2], kunde i ett brev av den 17 juni 1790 tacka fru von Feilitzen för ett brev från Leijonancker, som hon låtit honom taga del av. Med tanke på Leijonanckers tidigare klagovisor, blandade med »confusion», måste han glädjas över att dennes brev nu endast innehöll sådant, »som flyter ur hjertat».[3] Leijonanckers giftermål år 1792 med Maria Ulrika Sparre[4], som stod i livlig förbindelse med de herrnhutiska vännerna i Östergötland[5], har utan tvivel bidragit till att göra hans åskådning mera utpräglat herrnhutisk. År 1797 flyttade de båda makarna till Norrköping.[6]

I *Ödeshög* fortsatte väckelsen under hela 1780-talet. Visserligen fingo de väckta möta mycket motstånd. Prästerna förbjödo sina åhörare och de kringboende herremännen sina underlydande att deltaga i Eeks sammankomster. Bland dem, som sökte hindra väckelsen, nämner Kock en »ryttmästare Wollfelt på Rehnstad»[7], som vid sex prygel förbjöd sina ryttare att besöka läsarnas möten. Det oaktat gingo några av dem dit.[8] Motståndet förmådde emellertid ej hindra den frambrytande väckelsen. Vid advents- och jultiden 1783 samt under passionstiden, påsken och pingsten följande år ägde ett andligt genombrott rum inom Ödeshögs församling. Eek omtalar i sin självbiografi, att den andliga väckelsen då trängde fram bland allmogen

---

[2] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[3] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{17}/_{6}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[4] G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 524. Maria Ulrika Sparre föddes 1748 i Svinstads socken i Östergötland och var dotter till majoren Bleckert Casimir Sparre till Rönö kungsgård likan. socken i Östergötland, f. 1721, d. 1792 i Söderköping, och grevinnan Ulrika Christina Posse, f. 1727, d. 1794 i Söderköping. Hon dog 1828 i Stockholm. G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 379. Jfr Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm von den Jahren 1826, 1827 und 1828. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[5] Brev från A. Sten till fru Charlotta von Feilitzen $^{17}/_{6}$, $^{5}/_{8}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. »Öfwer hans tiltänkta gifte», skriver A. Sten, »fängnar både jag och min Johanna oss, han hade aldrig efter min tanka kunnat gjöra bättre partie.» Brev från A. Sten till fru Charlotta von Feilitzen $^{29}/_{9}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Rörande Contre Amiralen Leijonancker. Papiere betr. Conter Admiral Leyonancker 1755—1801. EvBSA.

[7] Kock åsyftar givetvis Magnus Albrekt Wolfelt, f. 1737 på Valstad i Klockrike socken, ryttmästare 1779, major 1782, d. 1800 i Skänninge. Han gifte sig 1763 på Renstad i Svanshals socken m. Charlotta Maria von Kothen. G. Elgenstierna, a. a., VIII, s. 834.

[8] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

i församlingen likt en återhållen ström, som brutit sig igenom fördämningarna. Det föreföll honom, som om de förut så länge döda och förtorkade benen ej endast börjat att röra sig utan även helt hastigt fått liv i Kristus. Den andliga förnyelse, som församlingen upplevde, var så mäktig, att han fann den jämförbar med den upplevelse, som de tre tusen under Petri pingstpredikan och åhörarna i Kornelii hus fingo göra.[9]

Då Sten den 15—20 oktober 1784 gjorde ett besök i Ödeshög, kunde han konstatera, att väckelsen gått fram med kraft. Han fann till sin glädje, att Eek kommit i »en enfaldigare hjärteställning» än två år tidigare. Stens föregående besök hade sålunda varit av största betydelse icke endast för Eek utan även för ett betydligt antal av den sistnämndes åhörare. Väckelsen hade uppstått, därför att Eek nu predikade evangeliet »enfaldigare än förut». Då Sten första gången kom till Ödeshög, var det endast några få av högre börd, som voro bekymrade om sin frälsning. Men nu hade bondebefolkningen på allvar vaknat upp.[1]

Sten meddelar vidare, att bland de väckta funnos många, som tidigare brukade flitigt besöka gästgivaregården. Då de nu upphörde därmed för att i stället deltaga i Eeks uppbyggelsestunder, blev värden för gästgivaregården så uppbragt, att han inför prosten Pehr Tenggren[2] anklagade Eek för att denne börjat predika en ny lära, som förde människorna på farliga irrvägar. Prosten fann saken så allvarlig, att han ansåg det nödvändigt att tillgripa kraftiga åtgärder, för att den nya rörelsen ej skulle gripa allt för mycket omkring sig. Han varnade och hotade de väckta. Med särskild iver vände han sig mot komminister Eek och fru Hiertstedt, vilka dock enligt Stens uppgift mottogo hans tillsägelser stilla och ödmjukt.

---

[9] Kock uppgiver i sin skrivelse av år 1800, att det andliga genombrottet i Ödeshög började andra söndagen i advent och annandag jul 1781. Då Eek själv stod som ledare av väckelsen i Ödeshög, har Eeks tidsuppgift större sannolikhet för sig. Dess riktighet framgår även av Stens resebeskrivningar från åren 1782 och 1784. Diarium von Adolph Stein aus Schweden. R. 19. F. a. 11; A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[1] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[2] P. Tenggren föddes 1742, blev student i Uppsala 1756, magister 1764, prästvigdes 1767, e. o. hovpredikant 1769, pastor vid livdrabanterna 1774, ord. hovpredikant 1777, kyrkoherde i Stora Åby och Ödeshög 1780, prost 1781, kontraktsprost 1782, d. 1803. J. I. Hähl, a. a., III, s. 241.

De fortsatte emellertid att som förut deltaga i väckelsearbetet, varför prosten anmälde sin komminister för konsistoriet i Linköping. Då biskop Uno von Troil uppsköt undersökningen, tills han skulle hålla visitation i församlingen, kunde några åtgärder ej vidtagas för att kväva väckelsen, och prosten måste tills vidare nöja sig med att endast uttala hotelser mot läsarna.[3]

Då biskopen tillsammans med några prästmän år 1783[4] kom på visitation till Stora Åby, tog han enligt Stens reseberättelse komminister Eek avsides och frågade honom om allt, som rörde den andliga rörelsen. Eek berättade då för honom om väckelsen och hur han övade själavård enskilt och vid sammankomsterna. Han omtalade även, att de frälsningssökande voro så många, att de ej kunde få rum hos honom eller hos fru Hiertstedt och att de därför på söndagarna samlades på olika platser i församlingen. Biskopen blev då synnerligen vänlig och hjärtlig, bad komminister Eek att i Guds namn fortfara, som han börjat, och önskade honom Guds välsignelse till verket.[5]

Under visitationen i kyrkan anställde biskopen förhör med såväl barnen som de unga, vilka föregående år för första gången gått till nattvarden. Han hade dem därvid samlade i koret. De vuxna förhördes av lektorn och kontraktsprosten Claes Melander, kyrkoherden i V. Tollstad Petrus Magni Runberg och kyrkoherden i Vallerstad och Järstad Erik Isberg, av vilka de två förstnämnda examinerade på gångarna och den sistnämnde på läktaren.[6] Sten uppger i sin

[3] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[4] Ej 1786, som Jacobsson uppgivit i sin uppsats om »*Läseriet*» *i Ödeshög* etc., Linköpings stifts julbok 1928, s. 184. Jacobsson stöder förmodligen sin uppgift på Stählins resebrev av år 1800. Kock minnes ej med säkerhet årtalet och uppger, att visitationen ägde rum 1785 eller 1786. Enligt visitationsprotokollet hölls visitationen $^{20}/_{1}$ 1783. Stora Åby: Biskopsvisitation $^{26}/_{1}$ 1783. VLA.

[5] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH. Varken Kock eller Stählin nämna i sina skrivelser av år 1800 något om ett samtal mellan biskopen och Eek före visitationen, varför det är möjligt, att Sten åsyftar det samtal, som ägde rum mellan dem i samband med middagen i prostgården efter visitationen. Då Sten i sin reseberättelse, som dock är författad 16 år före Kocks och Stählins skrivelser och endast ett år efter visitationen, nämner därom, är det emellertid mycket möjligt att biskopen samtalade med Eek om väckelsen även före visitationsaktens begynnelse.

[6] Kock (skrivelsen av år 1800. EvBSA) och i anslutning till honom Stählin (Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH) uppge, att

resebeskrivning från år 1784, att biskopen och Eek tillsammans med barnen begåvo sig till sakristian samt att biskopen uppdrog åt den sistnämnde att verkställa förhöret. Biskopen hade därvid varit synnerligen nöjd med barnens svar och blivit så rörd, att han fällt många tårar. Sten meddelar vidare, att »prostarna», med vilket ord han naturligtvis åsyftar de prästmän, som undervisade de vuxna, några gånger skickade bud till biskopen och meddelade, att de voro färdiga. Biskopen bad dem emellertid att ha tålamod. Det var honom så kärt att höra, hur dessa barn kunde svara »icke blott ur katekesen utan också ur sina hjärtan», att han hade svårt att slita sig ifrån dem.[7] Kock omtalar i sin skrivelse av år 1800, att biskopen efter förhörets slut inför hela den samlade menigheten uttalade sin belåtenhet med det resultat, som Eek uppnått i sin barnundervisning, och för kontraktets övriga präster framställde det som ett efterföljansvärt exempel.[8] I samma skrivelse uppgives, att biskopen i samband med den middag, som efter visitationsaktens avslutning hölls i prostgården, tog komminister Eek med sig in i en kammare och att han där fick tala ut med Eek angående väckelsen i Ödeshög. Han hade därefter inför alla gästerna uttalat sin stora tillfredsställelse med Eeks verksamhet.[9]

---

biskopen enligt sin vana samlade barnen omkring altaret och att han förrättade förhöret sittande på en stol framför dem. Han skulle därvid ha funnit, att barnens svar och förstånd vida överträffade allt, vad han i andra församlingar förmärkt, och blivit så bestört, att han ej kunde fullborda förhöret utan framkallat Eek, som fick fortsätta och avsluta det. — Se om C. Melander, P. M. Runberg och E. Isberg J. I. Håhl, a. a., I, s. 115 f., III, s. 262 f. (258 f.), I, s. 235, och J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 291 f.

[7] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[8] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA. Visitationsprotokollet meddelar, att, då så väl äldre som yngre »gjorde ett nöijaktigt besked», biskopen efter förhörets slut uttalade sin tillfredsställelse därmed »med upmuntran till både Lärare och Åhörare att fortfara i sin ömsesidiga nit och Läraktighet». Stora Åby: Biskopsvisitation $^{20}/_{1}$ 1783. VLA. Formuleringen av protokollet är sålunda hållen i så allmänna ordalag, att den mycket väl kan inrymma Kocks uppgift om biskopens uttalande angående Eeks barnundervisning.

[9] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA. Kock skildrar samtalet mellan biskopen och Eek med följande ord: »Straxt efter middags måltiden, tog Biskoppen Salig Eeken med Sig uti en kammare helt allena, där efterfrågade Biskoppen om alt som föregådt i hans församling både väckelser, Sammankomster, barnförhör, Prädikningar med et ord om alt; Hvilket han redeligen bad Eeken i förtroende mellan 4 ögon nu berätta honom med de Suto tilsammans på en Canapeè. Salig Eekens hjerta blef öpet och gaf undderrättelse om alt ifrån första början

Komminister Eek hade nu genom biskopens besök fått full upprättelse och obegränsad frihet att fortsätta sin verksamhet. Från prostens sida behövde de väckta ej längre frukta någon inblandning i den andliga rörelsen. Huvudsätet för väckelsen blev dock även i fortsättningen Ödeshögs församling. I Stora Åby uppstodo visserligen här och där andliga rörelser, men »die wiedrige Gesinnungen der dortigen Geistlichkeit lies sie nicht aufkommen».[1]

Vid sitt besök i Ödeshög år 1784 höll Sten tillsammans med Eek den 17 maj ett möte hos fru Hiertstedt i Råby, vid vilket inemot 50 personer voro samlade. Efter en kort bön av komminister Eek höll Sten en andaktsstund, vid vilken han slutligen uppmuntrade de närvarande att på rätt sätt utnyttja sin nuvarande »nådeshemsökelsetid», så skulle Herren, som bland dem begynt ett gott verk, även fullborda det och göra dem till lyckliga människor, som i tid och evighet skulle få åtnjuta allt det goda, som han genom sitt människoblivande, sitt bittra lidande och sin död förvärvat. Därefter avslutade komminister Eek med en bön, vari han tackade Gud för den saliga nådesstunden.[2]

Den 18 maj kommo några av fru Hiertstedts mest förtrogna vänner liksom även baronessan Boije med hennes döttrar. För de samlade trossyskonen blev det uppbyggliga stunder, då Sten läste en predikan och valda stycken ur Nachrichten. Fru Hiertstedt berättade bland annat under många tårar om den välsignelse, hon fått av Stens föregående besök. Dessförinnan hade hon visserligen erfarit »nåd

---

in til närvarande tid, tårarne flyto af Biskoppen, dess mer frimodighet feck han af Herren at öpenhjertigt tala ut. til slut omfamnade han Eeken, kyste och välsignade honom önskade honom guds nåd, at på Samma Sätt fortfara altjämt, Samt försäkrade at uti Consistorio Recomendera honom i anseende förra Biskoppen Filenii gorda många anmärkningar om edert ämbetsförande. Tog Sedan Eken uti handen, förde honom med sig uti Salen, där alle väntade på Biskoppen ty Samtalet varade emot 2 timmar. *Nu har jag med Magister Eek om alt talt som föregår och föregådt i Ödesshög; jag önskar att i alla edra församlingar mine Lärare vore Så Skönt skulle Christendommen återföras til Sitt rätta anseende.*» Sten meddelar i sin reseberättelse av år 1784 (R. 19. F. a. 13, 5), att biskopen efter förhöret sagt till Eek: »er solte nur so wie er bisshero gehandelt hat fort fahren, er wolte vor die Folgen stehen; nur mochte er zusehen dass in die erbauungs Stunden nicht zu viel leute auf ein mal zusamen kämen, und so viel möglich solte er selber zugegen sein». Det är sannolikt, att detta yttrades under samtalet i prostgården.

[1] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[2] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

i Jesu blod» men var övertygad om att hon, om ej Gud så nådigt bevarat henne, genom ett par män, för vilka hon hade stor aktning, skulle ha förts in i »egna gärningar». De ord, som Sten vid sitt nyssnämnda besök uttalat, stämde emellertid helt överens med hennes erfarenhet, och hon hade sedan dess som ett barn hållit sig till Kristus.[3]

Den 19 maj begåvo sig Sten och Eek till baron Boije på Orrnäs, där de sökte att på bästa sätt utnyttja eftermiddagen, varefter Sten fortsatte sin resa till Jönköping.[4]

Då Sten den 24 maj 1786 på nytt besökte Eek, hade de båda vännerna många broderliga samtal med varandra. Den 25 maj, som inföll på Kristi himmelsfärdsdag, samlades en stor skara väckta i komministergården. Bland dessa befunno sig baronessan Boije och hennes två döttrar. Komminister Eek kunde efteråt förklara, att han aldrig tidigare sett en sådan allmän »nådesrörelse» bland de väckta.[5] Baronessan Boije nödgade Sten och hans hustru, som var med honom på resan, att följa med till Orrnäs, där de stannade till eftermiddagen den 26 maj.[6]

Efter sin förut omtalade resa till Finland kommo makarna Sten den 10 november 1786 till Eek i Ödeshög för att följande dag fara till baronessan på Orrnäs. Sedan de den 12 tillsammans med familjen på Orrnäs åhört Eeks predikan, begåvo de sig till Ödeshög, där Sten på eftermiddagen höll en samlingsstund med 50 väckta. På aftonen återvände de tillsammans med baronessan och hennes barn till Orrnäs, där följande dag ett stort antal väckta uppsökte dem. Den 14 november reste de vidare, även denna gång över Jönköping.[7]

På sin rundresa till de herrnhutiska kretsarna i västra Östergötland och Västergötland försommaren 1789 gjorde Sten ett uppehåll i Ödeshög såväl på bort- som på hemresan.[8] Följande år vistades makarna Sten i Ödeshög den 18—25 augusti. De kommo den 18 på kvällen till komminister Eek och gingo följande dag till friherrinnan på Orrnäs, hos vilken även fröken Reuterswärd, som fått underrät-

---

[3] Ibdm. [4] Ibdm.

[5] A. Sten, Kurze bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster- och Öster Båtten nach Åbo und Stockholm zurück. R. 19. F. a. 13, 6. ABUH.

[6] Ibdm.

[7] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{7}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Sten fann i Ödeshög »en wacker hop Sjelar som älska frälsaren». Ibdm.

telse om makarna Stens ankomst, infann sig. Fröken Reuterswärd hade någon tid varit påverkad av de swedenborgska idéerna, och Sten, som fått kännedom därom, hade fruktat, att hon i Ödeshög skulle kunna giva spridning åt denna åskådning. Då Sten talade enskilt med henne, berättade hon emellertid för honom, att hon vid jultiden kommit i stor själsångest. Hon hade funnit, att hon kommit bort från enfalden i Kristus och att swedenborgarna ej satte värde på den försoning, som ägt rum genom Jesu blodiga marter och död. Sedan hon kommit till insikt om detta, hade hon av hjärtat förödmjukat sig inför Herren och fått erfara, att han på nytt förbarmat sig över henne och förlåtit henne alla hennes »afwikelser» och synder. Nu hade försoningsläran blivit henne så dyrbar, att hon följde makarna Sten, vart de togo vägen.[9]

Söndagen den 22 augusti 1790 deltogo makarna Sten i gudstjänsten i Ödeshögs kyrka och voro på eftermiddagen närvarande vid de väcktas sammankomst. Följande dag reste de till en by och ledde där en andaktsstund, som bevistades av närmare 30 personer. Den 24 augusti besökte de en by i en annan del av församlingen och höllo där ett möte, vid vilket ungefär lika många hade infunnit sig. Den sista dagen stannade de i prästgården, dit friherrinnan på Orrnäs och hennes tre döttrar, bland dessa grevinnan Cronhielm, samt fröken Reuterswärd kommo. De hade tillsammans en »salig» stund, och särskilt grevinnan Cronhielm var djupt gripen.[1]

Väckelsen i Ödeshög grep omkring sig även i angränsande församlingar såsom V. Tollstad, Heda, Rök och Trehörna, varifrån många vandrade till Ödeshög för att deltaga i gudstjänsterna i kyrkan eller vid Eeks uppbyggelsemöten. De flesta av de väckta, vilka till största delen voro fattiga torpare, togo tjänst i Ödeshög för att kunna leva i närmare förbindelse med därvarande trossyskon.[2] Även från Västergötland kommo frälsningssökande personer dit. Genom en tjänsteflicka i Korsberga socken, som med anledning av en egendomlig dröm begivit sig till Ödeshög, knötos förbindelser med läsarna i hennes hemtrakt.[3] Kock berättar, att dessa tid efter annan

[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{9}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[1] Ibdm.

[2] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

[3] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA. Kock ger följande skildring av tjänsteflickans dröm och hennes besök i Ödeshög: »Här uti 90. talet förekommer en besynnerlig Herrans Jesu uppenbarelse för en Wästgöth piga, uti Korsbergga

kommo på besök till Ödeshög, något som år 1800 ännu fortsatte. Somliga av dem hade t. o. m. sålt sina hemman och flyttat dit för att få del av den nåd, som de trodde sig kunna finna där.[4]

I prosten Tenggrens adjunkt magister Johan Henric De Rogier fick Eek en medhjälpare, som efter hans död kunde fortsätta det påbegynta verket. De Rogier, som föddes 1767 i Eksjö, tillhörde en gammal flyktingfamilj, som slagit sig ned i Sverige. Han prästvigdes 1792 och kom samma år till Stora Åby som adjunkt åt församlingens prost.[5] Till en början var han en motståndare till väckelsen. Kock framhåller, att hans predikan var starkt påverkad av de neologiska idéerna.[6]

Socken, något inåt landet vid pass tre mil från Sjön Wätteren som Skilljer Östergöthland och Västergöthland åt, 4 mil bred eller det nogaste 3 ½ mil. Jag mins ej rätt om det var åren 92. eller 93. Hon heter Christina och af Henne Sjelf har jag berättelsen, emädan hon 2. gånger varit hoss mig, Senaste gången 1797. och lefver ännu ogift. Jag må anföra det förrut. at hon är och då redan var en benådat Själ och hadde et liust förstånd i Evangelio och i all enfaldighet Sökte och åtniöt Salighet i Csto Jesu. Hon Drömde en Natt at hon reste til Östergöthland, Passerade med behagelig vind öfver Sjön Wätteren, kom hit åt landet, geck åt Ödesshögs kyrka, at där få Höra Magister Eek Prädika, Hvilken förestältes i Sömnen uti Samma Positour som han var, liten fetlagd man, med rödlät ansigte och Svart Peruqu. Hon tyckte Sig afhöra honom med glädje och efter slutat gudstjenst följde med de andre som omgaf henne, hem til Prästegården och var med uti Sammankomsten hela eftermiddagen, detta alt Så noga bildades för henne, at hon igenkände alt, både kyrkan och Prästegården med kammaren Ja Eeken Sjelf, då hon kom dit en tid efter. Efter upvaknandet fant hon Sin dröm vara tydlig men nog besynnerlig, började fråga efter om uti Östergöthland är någon kyrka som heter Ödesshög, efter långt och träget efterspanande blef henne änteligen Sagt, at där var en som heter Så, vidare frågades efter Hvad läraren Heter, detta medtog än länggre tid, at få veta men efter många omvägar blev då henne det och kundgort, han heter Eek; då blef hon activ at få komma dit hon gorde Sig färdig til afresan geck då 3 mil til Siön, kom öfver en Pingstdag vilade öfver natten, frågade Sig vägen som var blått ½ mil at gå, kom til Ödesshögs kyrka, kände den igen, äfven Salig Eeken, hörde honom Prädika Annandag Pingst, följde med til prästegålen, kände den igen, gorde sig bekant med Syskonen, äfven med Eeken, och efter slutat Sammankomst berättade hon hela Sin dröm, Sin resa och alla frögdade Sig uti denna främlingen som Herren utskickad, hennes otvungna och muntra tal och yttrande var dem till Sann välsignelse, hon blef där uti flera dagar, förhemkom åter, alt med ny nåd och kraft utrustat af Herren.»

[4] Ibdm.

[5] K. G. Odén, a. a., s. 299; *Linköpings Stifts-Tidningar* n:r 7, 1792. De Rogier prästvigdes den 29 november, samma dag som Nils Trybom, jfr nedan s. 186.

[6] »Hans method», skriver Kock, »var utsökt grant at Prädika en upperlig Talegåfva uti Svassande uttryck, moralläran var hans Sak eller efter Brödernas Sätt Neolog.» A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA.

Begynnelsen till sin omvändelse räknar De Rogier från ett tillfälle någon tid efter sin ankomst till Stora Åby, då han på en resa fick höra en predikan av adjunkten Carl Anders Korsfeldt, som vida överträffade honom i vältalighet. Han lyssnade visserligen till en början med beundran till Korsfeldts predikan men greps senare av den övertygelsen, att Eeks förkunnelse var mera bibeltrogen och fruktbringande. Sedan han efter en allvarlig självrannsakan kommit till tro på Kristus, kunde han med frimodighet förkunna evangeliet. För Eek, med vilken han levde »i hjärtegemenskap», blev han under dennes återstående dagar ett trofast stöd.[7]

Eek höll sin sista offentliga predikan andra söndagen i Advent 1794. Två dagar därefter blev han sjuk men kunde annandag jul i sitt hem hålla en uppbyggelsestund för de väckta. Kort efteråt förvärrades sjukdomen, och man förstod, att slutet nalkades. Den 5 januari 1795, då några av trossyskonen, bland dem amiral Leijonancker, kommo till honom på besök, tog han ett gripande avsked av dem och påminte om att han såsom Johannes Döparen visat sina åhörare till Guds Lamm och uttalade den förvissningen, att Gud skulle bevara dem. Han avled den 11 januari.[8]

Flera tusen personer från socknarna runt omkring bevistade komminister Eeks begravning den 21 januari. Den djupa gripenhet och stilla frid, som behärskade den heliga akten, bar tydligt vittnesbörd om den insats, som denne korsets budbärare fått göra under sin livstid.[9]

---

[7] Ibdm; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH. Stählin meddelar i sin skrivelse, att det var i Vadstena, som De Rogier hört ovannämnda predikan av Korsfeldt. Stählin har på denna punkt tydligen missförstått Kocks uppgift, att De Rogier »på en resa, Hörde vår adjunkt här i Wadstena Korsfält prädika ännu Grannare. Korsfält var då vice Pastor vid ändan af Stiftet åt Calmaretrackten.» — C. A. Korsfeldt föddes 1769, blev student i Uppsala 1792, i Lund 1796, magister i Greifswald s. å., prästvigdes till huspredikant på Stjärnorp 1797, adjunkt i Å s. å., i Västervik s. å., i Lofta 1798, i Vadstena 1799, i V. Ny 1801, brukspredikant vid Finspång 1804, kungl. hovpredikants n. h. o. v. 1808, kyrkoherde i Östra Ny och Rönö 1815, prost 1830, d. 1841. J. I. Håhl, a. a., II, s. 117 f.; J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 433.

[8] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[9] Ibdm. Kocks skildring av Eeks begravningsdag, varur vi anföra följande, ger ett starkt intryck av Eeks betydelse för den evangeliska väckelsen i Ödeshög och angränsande församlingar: »begrafningsdagen, var flera tusende från alla Socknar församlade, at se hans Jordefärd, då tolf bröder af allmogen bar hans Hydda til grafven; Likprädikan hölts af församlingars kyrkoherde Pröst: Ma-

Många väntade nu, att läseriet i Ödeshög, sedan dess upphovsman och ledare gått ur tiden, snart skulle upphöra. Så blev emellertid icke fallet. Under vintern och våren 1795 samlades de väckta dels i komministergården, som Eeks änka gärna öppnade för dem, dels i olika bondgårdar i församlingen. Vid samlingsstunderna i komministergården leddes mötena av skomakaren Petter Jönsson, bonden Sven Nilsson i Sestorp och änkemannen Hök. Då mötena höllos ute i socknen, åtog sig soldaten Sundström, »med sitt enfaldiga men lifagtiga vitnande», att leda mötena. Det dröjde ännu någon tid, innan De Rogier, som av naturen var blyg och tillbakadragen och särskilt i förhållande till sin förman kände sig mycket försagd, kunde med frimodighet gå in i väckelsearbetet.[1]

Kort tid efter Eeks död blevo några av de väckta så frimodiga, att de sökte upp prosten Tenggren och begärde, att han skulle hålla sammankomster i sin prästgård. Begäran framfördes på ett sådant sätt, att prosten ej ansåg sig kunna avslå den. Samlingsstunderna fingo under hans ledning en annan karaktär. Man sjöng ur psalmboken, och prosten läste utdrag ur Nohrborgs postilla, som var mycket uppskattad av lantbefolkningen. Detta öppna erkännande av den andliga rörelsen bidrog helt naturligt att i det allmänna medvetandet giva ökat anseende åt densamma, och det blev »et otroligt tillopp af allehanda folch» vid de av prosten anordnade uppbyggelsetillfällena.[2]

Då prosten emellertid ej alltid själv kunde vara närvarande vid mötena, uppdrog han stundom åt sin adjunkt De Rogier att leda dem. De Rogier kände sig av detta mycket uppmuntrad, då han liksom å ämbetets vägnar fick gripa sig an med ledningen av sammankomsterna, och fördes på detta sätt allt mer in i den herrnhu-

---

gister Tenggren, som är vacker, och där förekommer Sköna Sanningar som äro Sällsynta från Prädikstolen, åtminstone i vårt stift. En frid och Stillhet kändes och många tusende tårar runno til Syndare vännens ära, för hans kärlek, som nu återtaget denna trogna tjenaren til Sin Eviga vila, Men å andra Sidan Saknades han obeskrifligt af alla så innom som utom församlingen, hälst af de fattiga som han altid varit som far före, min känsell denna dagen vet han allena som gömmer ögats och hjertats tårar i Sin lägel; Jag saknade en vän en kär Broder som är mig känbart så ofta jag påminner mig honom och ej utan tårar i denna Stund berättar om honom. Min Svaga bön på denna hans begrafningsdag, var at bli Evigt Insluten i de Lefvandes knippe . . .»

[1] A. J. Kocks skrivelse av år 1800. EvBSA; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[2] Ibdm.

tiska verksamheten. Han besökte de väckta enskilt och höll samlingsstunder i bondgårdarna på söndagseftermiddagarna både i Stora Åby och i Ödeshög. Vid mötena höll han själv en predikan eller läste utdrag av Nohrborgs postilla. Förutom psalmboken använde han även *Sions Sånger*. Mot vintern överlämnade prosten helt åt adjunkten att leda sammankomsterna. De väckta kunde nu obehindrat samlas i prästgården.[3] Stundom kunde de glädja sig åt ett uppmuntrande besök av Kock i Vadstena, som vid dessa tillfällen brukade läsa predikningar, meddelanden och levnadsbeskrivningar ur Brödraförsamlingens Gemein-Nachrichten.[4]

På detta sätt fortgick den andliga rörelsen ostört till slutet av år 1799, då en storm, som hotade att tillintetgöra alltsammans, bröt ut över verksamheten. En ung bonddräng, vars moder tillhörde de väckta men som själv aldrig slutit sig till deras krets, hade häftigt insjuknat i feber, på sin egen begäran fått nattvarden av pastor De Rogier och därefter dränkt sig i den förbi gården flytande ån, i vilken man följande morgon fann honom död. Man ville nu ha slut på alla sammankomster, och prosten förbjöd sin adjunkt att vidare hålla samlingsstunder. Då ett 20-tal av de väckta likväl i all tysthet kommo tillsamman, blevo de överraskade av länsmannen, som infann sig i sällskap med två nämndemän och skrev upp de närvarandes namn. Från predikstolen upplästes konventikelplakatet av år 1726. Under dessa förhållanden vågade de väckta ej längre hålla några möten.[5]

Detta tillstånd varade, tills kungl. sekreteraren baron Ludwig Boije från Stockholm kom till sin mor på Orrnäs för att där tillbringa julen. Vid en stor festmåltid, där han hörde händelsen relateras och där prosten, som också var närvarande, berömde sig av att hava bragt det därhän, att sammankomsterna upphört, tog Ludwig Boije till orda och frågade prosten, om det var ofrånkomligt, att alla läsare skulle få en sådan död. I så fall måste man frukta, att något liknande skulle drabba hans mor och hans syster Gustava. Under den med anledning av detta uttalande uppkomna diskussionen framhöll baron Ludwig för prosten med stort eftertryck, att hans beteende stod i strid med alla grundsatser för en kristlig tolerans, och varnade honom att hindra saken. Boije hade själv som barn ofta deltagit i Eeks sammankomster, och där hade aldrig förekommit något, som var »mot Religionen». Toleransen

[3] Ibdm. [4] Ibdm. [5] Ibdm.

förbjöd alla tvångsmedel och uppmanade människorna till gudaktighet. Till slut förklarade baronen, att han ämnade anmoda magister De Rogier att nästa nyårsdag hålla en sammankomst, som han själv tänkte bevista. Prosten vågade ej göra någon invändning mot baron Ludwigs uttalande, och på nyårsdagen hölls den utlovade sammankomsten hos Nils Lindros i Erikstorp, varvid pastor De Rogier ledde mötet.[6]

De väckta började nu åter samlas här och där i bondgårdarna. De Rogier gick under någon förevändning, exempelvis att han skulle göra ett sjukbesök, till någon av byarna och fick så tillfälle att anordna möten. Prosten å sin sida tog ej längre någon befattning med de väcktas förehavanden.[7]

Ekeby utgjorde, så länge kyrkoherde Nerenius levde, ett viktigt centrum för herrnhutismen. Nerenius' sjuklighet lade stora hinder i vägen för hans verksamhet. Men han ärades och älskades av de väckta som en fader. Stens ankomst till Ekeby den 11 oktober 1784 blev den gamle gudskämpen till mycken uppmuntran. Samvaron användes till samtal, läsning av predikningar och levnadsskildringar m. m. Vid avresan den 14 oktober måste Sten lova att snart komma tillbaka för att då stanna längre.[8]

Då makarna Sten den 27 maj 1786 kommo till Ekeby, voro såväl Nerenius som hans hustru svårt sjuka. För att trösta sina sjuka vänner stannade de hos dem till den 30 maj.[9] Såsom förut omnämnts, gjorde Sten och hans hustru efter en resa till Finland på återvägen till Göteborg hösten 1786 ett nytt besök hos de väckta i Östergötland. Hos kyrkoherde Nerenius, till vilken de kommo den 6 november 1786, sammanträffade de med komminister Eek, kyrkoherden i en grannförsamling, komministern i Ekeby Jacob Schollin[1] och Nerenius' adjunkt. Sten skriver om de tre sistnämnda, att de var och en på sitt sätt ville tjäna Kristus. Nerenius, som denna

---

[6] Ibdm. [7] Ibdm.

[8] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[9] A. Sten, Kurze bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster och Öster Båtten nach Åbo und Stockholm zurück. R. 19. F. a. 13, 6. ABUH.

[1] J. Schollin föddes 1739, prästvigdes 1764, blev adjunkt i Ekeby och Rinna, komminister där 1766, d. 1810. Han var gift med Ulrika Follin, dotter till kyrkoherden i Hov Christian Follin, en bror till kyrkoherden i Törnevalla Samuel Follin (jfr nedan s. 125). Chr. Follin hade tidigare varit komminister i Ekeby och Rinna. J. I. HÅHL, a. a., III, ss. 200, 232.

gång var ganska klen och nyligen blivit änkling, gladde sig mycket över besöket. Då såväl Nerenius själv som makarna Sten voro övertygade om att det var sista gången, de skulle få träffas i detta livet, nödgade han dem att stanna några dagar. Sten fick det intrycket, att Nerenius levde ett innerligt trosliv och att han väntade ett saligt slut. Då de skildes den 10 november, togo de därför avsked av varandra med tanke på att mötas först i evighetens värld. Under Stens vistelse i Ekeby fick Nerenius besök av predikanten vid Spinnhuset i Stockholm. Denne hade icke ord nog starka att berömma herrnhutarna i Stockholm, deras system, ordning och andakt. Av hans skildringar från huvudstaden framgick, att han ofta gick till Brödraförsamlingens lokal.[2]

Nerenius avled år 1787.[3] Även efter hans död kunde Brödraförsamlingen genom Anders Ekmark[4], som år 1787 efterträdde honom, behålla förbindelsen med de väckta i Ekeby och Rinna[5].

Den lilla kretsen i *Öjebro* höll troget samman. Makarna Sten kommo den 8 oktober 1784 till de där bosatta tre systrarna, vilka knappast kunde med ord uttrycka sin tacksamhet för detta besök. Sten fann, att de voro behärskade av ett uppriktigt och barnsligt sinnelag.[6]

Då makarna Sten den 5 november 1786 på nytt kommo till Öjebro, funno de, att därvarande krets nu utökats med en länsman och hans hustru. Sten kunde i sin reseberättelse meddela, att dessa fem hade den korsfäste kär och voro förenade i kärlek, fattigdom och ödmjukhet. Kort före avresan den 6 november kom församlingens komminister Johan Fogelstrand[7] till den lilla vängruppen och åhörde med stort intresse föreläsandet av en betraktelse. De samtalade se-

[2] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[3] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., V, s. 58.

[4] A. Ekmark föddes 1741, blev student i Uppsala 1760, prästvigdes 1764, blev därefter adjunkt i Över-Selö, huspredikant hos friherrinnan Falkenberg, e. o. bataljonspredikant vid Västmanlands regemente 1767, adjunkt vid Maria i Stockholm 1772, vid Katarina ibm 1773, utnämnd komminister vid Klara 1775, svensk pastor vid Hedvig (Tyska kyrkan) i Norrköping s. å., kyrkoherde i Ekeby 1787, prost 1792, teol. doktor 1809, d. $^{17}/_{9}$ 1822. J. I. Hähl, a. a., III, s. 197.

[5] Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[6] A. Sten, Bericht von unsern Besuch in Åbo und Hellsingfors in Finlandt Ao. 1784. R. 19. F. a. 13, 5. ABUH.

[7] J. Fogelstrand föddes 1740, blev student i Uppsala 1759, prästvigdes 1764, komminister i Normlösa och Herrberga 1772, kyrkoherde i Skeppsås 1788, d. 1808. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 218 f.

dan förtroligt med varandra, och komministern visade sig hjärtlig och tacksam.[8]

Försommaren 1789 gjorde makarna Sten under sin resa i Öster- och Västergötland även ett uppehåll i Öjebro.[9] Vid sin resa i västra Östergötland år 1790 stannade de där såväl på bort- som på hemresan. Det första uppehållet varade endast från den 13 augusti på kvällen till följande dag på eftermiddagen. Orsaken till detta korta uppehåll var, att de önskade höra Ekegren predika den 15. På hemresan kommo Sten och hans hustru till Öjebro den 26 augusti och fortsatte därifrån efter två dagar.[1]

Det är sannolikt, att pastor Ekegren efter sammanträffandet med Sten i Öjebro år 1782 verkat för de herrnhutiska idéernas utbredande i *Skänninge*. Han lämnade dock, såsom förut nämnts, redan år 1784 denna stad för att tillträda befattningen som adjunkt i Ö. Tollstad, beläget omkring 1 1/2 mil sydost om Skänninge.[2] Det är därför helt förklarligt, att Sten ej sammanträffade med Ekegren vid sina besök i Öjebro åren 1784 och 1786. Vid det sista av dessa besök lärde han emellertid känna en rektor från Skänninge, som var herrnhutiskt påverkad.[3]

Även efter flyttningen till Ö. Tollstad har Ekegren med all sannolikhet uppehållit förbindelsen med de herrnhutiska vännerna i Skänninge och trakten däromkring. Detta förhållande fortsatte utan tvivel, då han år 1787 blev adjunkt i Högby[4], som låg omkring 1/2 mil söder om Skänninge och nära en mil sydväst om Öjebro. År 1790 blev Ekegren adjunkt i Kumla.[5] Då denna församling låg endast omkring 1 1/2 mil sydväst om Skänninge, kunde förbindelsen

---

[8] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen 2/7 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[1] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen 2/9 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] Jfr ovan s. 109.

[3] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[4] J. I. Hähl, a. a., II, s. 190 (jfr ovan s. 109). Med Högby tycks Brödraförsamlingen ha haft någon förbindelse före Ekegrens ankomst dit. År 1781 upptogs nämligen skomakaremästaren Jöns Österberg, som föddes 2/11 1749 i »Högby Ostergyllen», som medlem i Stockholmsförsamlingen. Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1770-talet; Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA.

[5] J. I. Hähl, a. a., II, s. 190 (jfr ovan s. 109).

med de herrnhutiska vännerna i denna stad och i trakten däromkring alltjämt bibehållas. Samtidigt hade han nu kommit närmare Ödeshög, dit avståndet endast var omkring 2 mil.

Såsom nyss nämnts, lämnade makarna Sten redan den 14 augusti 1790 Öjebro för att följande dag höra Ekegren predika, sannolikt i Kumla. De övernattade hos friherrinnan Boije på *Sjötuna*, där de under uppehållet, som varade till den 18, dagligen fingo vara tillsammans med makarna Ekegren och Gustava Boije från Orrnäs. Den lilla församlingen använde tiden till uppbygglig samvaro.[6]

Även åren 1786[7] och 1789[8] hade makarna Sten gjort besök hos friherrinnan Boije på Sjötuna, vilken plats sålunda vid denna tid tycks ha utgjort en samlingspunkt för de herrnhutiskt påverkade. Efter friherrinnan Boijes död år 1792[9] torde detta ej längre ha varit fallet.

Även i *Linköpings*-trakten hade Brödraförsamlingen anknytningspunkter för sin verksamhet. Den 30 maj 1786 gjorde makarna Sten ett kort besök hos en »syster» i Linköping.[1] Bland de »Guds barn och wäner», med vilka Sten under sin resa i Öster- och Västergötland år 1789 kom i förbindelse, uppräknar han prosten Samuel Follin i Törnevalla[2], »några få» i Linköping och grevinnan Cronhielm på Ryd[3], beläget $^1/_4$ mil från sistnämnda stad[4]. Även i samband

[6] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^2/_9$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[7] A. Sten, Kurze bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster- och Öster-Båtten nach Åbo und Stockholm zurück. R. 19. F. a. 13, 6. ABUH.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^2/_7$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Jfr ovan s. 108.

[1] A. Sten, Kurze bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster- och Öster Båtten nach Åbo und Stockholm zurück. R. 19. F. a. 13, 6. ABUH.

[2] S. Follin föddes 1717 och var son till kyrkoherden i Grebo S. J. Follin (jfr ovan s. 31). Han blev student i Uppsala 1738, prästvigdes 1740, blev huspredikant på Boxholm, brukspredikant vid Finspång 1742, vice pastor i Grebo 1745, adjunkt i Svinstad, skolkollega i Västervik 1750, vice pastor i Svinstad 1752, kyrkoherde där 1754, kyrkoherde i Törnevalla 1765, prost 1783, d. 1789. Han var i sitt första äktenskap gift med Anna Christina Ekeroth, dotter till kyrkoherde E. i Svinstad. J. I. Hähl, a. a., I, s. 147 f. Det är möjligt, att Follin lärde känna den herrnhutiska åskådningen redan under sin vistelse i Västervik.

[3] Jfr ovan s. 90.

[4] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^2/_7$ 1789. Feilitzenska samlingen. Linköping.

med den missionsresa, som makarna Sten följande år företogo, kommo de till Linköping och gjorde då ett kort uppehåll hos en av de väckta.[5]

Den krets av herrnhutare, som fanns i *Norrköping*, tycks ha fört ett tynande andligt liv. Då Sten år 1786 företog sin resa från Göteborg över Stockholm, Väster- och Österbotten till Åbo och därefter tillbaka till Stockholm, kom han den 30 maj nämnda år till Norrköping. Dagen efter sin ankomst dit besökte han prosten vid Tyska kyrkan Anders Ekmark och fick av honom ett vänligt bemötande. De samtalade bl. a. om Brödraförsamlingen och om pastor Ekmarks broder, som arbetade i herrnhutarnas tjänst. Sten besökte även samma dag den 80-årige Utterberg, som länge stått i förbindelse med »bröderna» och levde »i ett barnsligt umgänge med Frälsaren». På eftermiddagen höll han en sammankomst, som bevistades av tio personer, bland dessa Utterberg och hans hustru. Det var första gången, som Sten påträffade några väckta i Norrköping.[6]

På återresan till Göteborg gjorde Sten den 25 oktober ett nytt besök i Norrköping. Han var nu utrustad med adresser till flera för Brödraförsamlingen intresserade personer och besökte bl. a. assessor Carl Niclas Wadström, hans dotter Johanna Maria Kanterberg samt de två bokhållarna Stenwall och Särl. De två sistnämnda liksom även assessor Wadström hade, som förut nämnts, tidigare tillhört separatisterna men sedan några år »kommit in på den enfaldiga vägen».[7]

Sten lärde även känna en sjökapten Linman och en segelmakare och hans fru. Han besökte dessa personer samt uppsökte på nytt pastor Ekmark. Alla togo hjärtligt emot honom och återgäldade hans visit. Utom här nämnda personer kommo många andra väckta till honom. Allmänt klagades det över att det ej gick att få till stånd några sammankomster i Norrköping. Sten sökte uppmuntra de modlösa vännerna och lovade att, om de så önskade, komma åter och stanna några veckor, ett löfte, som mottogs med stor glädje. Vid en sammankomst, som han före sin avresa höll den 29 oktober, deltogo omkring 20 personer.[8]

---

[5] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{9}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] A. Sten, Kurze bericht von unsere Reisse von Gothenburg über Stockholm Wäster- och Öster Båtten nach Åbo und Stockholm zurück. R. 19. F. a. 13, 6. ABUH.

[7] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH. Jfr ovan ss. 16, 56 f.

[8] Ibdm.

Då Sten den 25 juni 1787 på nytt besökte Norrköping, var skaran skingrad. Han kallade emellertid tillsammans de väckta och höll en sammankomst, då han lovade, att, om de så önskade, stanna i Norrköping fyra à fem veckor, ett löfte, för vilket åtskilliga uttalade sin tacksamhet. Till det första mötet, som hölls den 1 juli, kommo blott fyra personer. Sten var emellertid angelägen om att endast sådana personer, som i sanning voro bekymrade om sin frälsning, infunno sig. Efter hand kommo allt flera till hans möten, så att antalet den 29 juli steg till 20.[9]

Den 30 juni kommo herrnhutarbrodern Ulrich Roslin, baron Johan Gustaf Lagerbjelke[1] och advokatsfiskal Ekman till Norrköping. De voro på väg till Omberg för att med anledning av förslaget att dit förlägga en herrnhutisk koloni taga platsen i närmare skärskådande.[2]

Dagen efter sin ankomst till Norrköping fördes de av Sten till professor J. H. Lidén (f. 1741 i Linköping, d. 1793 i Norrköping), som var »en vän till bröderna».[3] Under sin utländska resa 1768—1770 hade Lidén gjort ett besök i Herrnhut för att närmare lära känna Brödraförsamlingen och dess arbete. Skildringarna i hans resedagbok vittna tydligt om det gynnsamma intryck, han fick under detta besök. Han berättar där, att han söndagen den 24 maj 1770 kom till Herrnhut »för att på stället se och lära känna ett folk, om hwilket man talt och skrifwit så mycket både godt och ondt». Herrnhut låg i »en behagelig däld» på Berthelsdorffs ägor och bådade redan »på långt håll den stillhet och lugn som där regerar».[4]

Församlingen i Herrnhut bestod vid Lidéns besök av 1,300 medlemmar. Han hade funnit, att ordning, snygghet, arbetsamhet och en intagande ledighet överallt var utmärkande för herrnhutarna. Deras gudstjänst var uppbygglig och rörande. I deras ceremonier, som skilde sig från de i Sverige brukliga, hade han ej funnit något anstötligt. »Tankarna» ansåg Lidén endast höra »till dens pröfning, som alt ser». Däremot måste deras seder, deras kärleksfulla upp-

---

[9] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[1] Se om J. G. Lagerbjelke G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 421.

[2] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH; H. Pleijel, *Das Kirchenproblem der Brüdergemeine in Schweden*, s. 62 ff.

[3] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[4] H. Lidéns Resedagbok, s. 899. UUB.

förande, deras anstalter, deras flit och arbetsamhet »behaga hwar och en, som utan fördomar, utan att wara intagen af en olyckelig förkättringsanda, opartiskt sjelf tager alt i ögnasigte». I detta avseende kunde de tjäna som föredöme. En kort och klarläggande beskrivning av Brödraförsamlingen hade Lidén funnit i den lilla boken *Kurze, zuverlässige Nachricht von der, unter dem Namen der Böhmisch-Mährischen Brüder bekanten, Kirche Unitas Fratrum, herkommen, Lehr-Begrif, äussere und innere Kirchen Verfassung und Gebräuchen, aus richtigen Urkunden und Erzählungen von einem Ihrer Ehrnstlich Unpartheiischen Freunde heraus gegeben und mit sechzehn Vorstellungen in Kupfer erlautert.*[5]

Den 25 maj besökte Lidén biskop Pet. Böhler och författaren till Grönländska historien David Cranz[6], »bägge fryntelige, insigtsfulle, redelige och upriktige män». Han talade ingående med dem om deras församling, dess inrättningar och läget i olika delar av världen. De invändningar, Lidén gjorde mot vissa anstalter, som han ansåg »för mindre hufwudsakeliga uti en renad och på Guds Ord endast grundad Christendom, uptogo de med en sällsynt saktmodighet; och anförde sina skäl med en uppriktighet och en wälmening, den man måste älska om den ock wore till öfwertygelse otillräckelig». Ett särskilt starkt intryck hade deras arbete för hedningarnas omvändelse, deras i samband därmed utståndna svårigheter och den välsignelse, med vilken »detta oegennyttiga och berömvärda företagande blifwit krönt», gjort på honom. Han var övertygad om att den, som i allt vant sig att giva akt på Guds underbara försyn och ledning, skulle, när en gång Brödraförsamlingens missionshistoria bliver skriven, finna många märkliga och trösterika prov därpå.[7]

Under Lidéns besök i Herrnhut var Cranz sysselsatt med att skriva en historia om Brödraförsamlingen, hämtad ur tillförlitliga historiska källor.[8] Biskop Joseph Spangenbergs levnadsteckning över

---

[5] Ibdm s. 901. *Kurze, zuverlässige Nachricht* etc. trycktes enligt uppgift av Lidén i Barby år 1762. Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken meddelar $^2/_9$ 1941, att bokens författare var David Cranz och att exemplar av arbetet finnas i Berlin och Göttingen.

[6] Cranz' *Historie von Grönland* trycktes i Barby 1765—1770 och utgavs i svensk översättning, *Historia om Grönland*, 1769—1770.

[7] H. Lidéns Resedagbok, s. 901 ff. UUB.

[8] Trycktes i Barby 1771 under titeln *Alte und Neue Brüder-Historie oder kurz gefasste Geschichte der evangelischen Brüder-Unität in den ältern Zeiten und insonderkeit in dem gegenwärtigen Jahrhundert* och utkom i svensk översättning i Norrköping 1772.

Zinzendorf förelåg färdig i manuskript.[9] Lidén ansåg, att det var »nästan för mycket omständeligt». Oldendorp höll på med en historia om missionen på S:t Thomas, S:t Croix och S:t Jean eller de s. k. Karibiska öarna.[1]

I Böhlers och Cranz' sällskap besåg Lidén alla inrättningar och byggnader i Herrnhut.[2]

Många av hantverkarna i Herrnhut voro från Danmark och Norge. Bland »bröderna» funnos även några svenskar, bland dessa en handskmakare, en skomakare och en guldsmed, vilken sistnämnde hette Hazelius och meddelade, att han hade en bror, som var pastor i Hälsingland.[3] Det brukade vara förenat med stora svårigheter att få se de ogifta »systrarnas» hus. »Unge ogifte Herrar admitteras ei gärna.» Tack vare en fru Kaufman fick dock Lidén bese även denna avdelning, där 300 flickor voro sysselsatta med sina mångfaldiga olika arbeten. I detta hus fann Lidén tre eller fyra svenska flickor, som blevo mycket glada över att se en svensk och få tala sitt modersmål. Han kunde emellertid endast erinra sig namnet på »twänne Mamseller Roos, som voro från Götheborg».[4]

Lidén beskriver därefter i sin resedagbok begravningsplatsen på Hutberg, endast »några bösseskott» från Herrnhut, och biblioteket, som bestod av omkring 6,000 band, däribland »alla till Herr[n]hutiska Församlingen hörande Stridskrifter; alla Gr. Zinzendorfs Arbeten; många små rara piecer m. m.». Till slut omnämner han det en halv timmes väg från Herrnhut belägna Gross Hennersdorf, där medlemmarna i direktoriet voro bosatta, och räknar upp de dåvarande ledamöternas namn. Han lämnade Herrnhut den 26 maj.[5]

Den välvilliga inställning till Brödraförsamlingen, som Lidén fått i Herrnhut, behöll han även efter hemkomsten. Sommaren 1782 hade han av en vän till låns Spangenbergs *Idea fidei fratrum*. I ett brev av den 27 februari 1783 till Gjörwell skriver Lidén, att han visserligen ej kom att läsa hela arbetet men att det, han läste, behagade honom »ogement». I fortsättningen av samma brev omtalar han,

[9] Arbetet utgavs utan angivande av tryckort 1772—1775 med titeln: *Leben des Herrn Nicolaus Ludwig Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf.*

[1] Utkom senare i C. S. A. Oldendorps *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den Caraibischen Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan,* Barby 1777. Den utgavs i svensk översättning 1786—1788.

[2] H. Lidéns Resedagbok, s. 902. UUB.

[3] Han åsyftade givetvis kyrkoherden P. Hazelius i Bergsjö.

[4] H. Lidéns Resedagbok, s. 902. UUB.

[5] Ibdm, s. 903 f.

att han känner Spangenberg själv och »högachtar denne redelige mannen, som han förtjenar».[6] Sten hade kännedom om att Lidén under sitt besök i Herrnhut lärde känna Joseph Spangenberg och de avlidna »bröderna» Pet. Böhler och Syndicus Köber, för vilka han fick kärlek och aktning. I sin berättelse till Herrnhut av år 1787 om resan från Göteborg till Norrköping nämner också Sten professor Lidén som en vän till Brödraförsamlingen.[7]

Det var därför helt naturligt, att Lidén tog sig an de tre nyss nämnda herrnhutare, som voro på väg till Omberg. Han övertalade dem att uppsöka biskop Lindblom och landshövding F. G. Strömfelt i Linköping.[8] Samtidigt skrev han till biskop Lindblom och anbefallde varmt »bröderna». Han förklarade, att han ansåge det som sin skyldighet och samvetsplikt att säga något till deras fördel. Under sina resor i Tyskland, England och Holland hade han sett bevis på deras allvarliga gudsfruktan, kristliga vandel, utomordentliga inrättningar samt ovanliga flit och arbetsamhet. Lidén ansåg, att den, som tagit del av *Idea fidei fratrum*, ej kunde betvivla deras renlärighet. Den tid, då man trodde sig göra Gud en tjänst med att förfölja sina medmänniskor, därför att de tänkte olika i religiösa frågor, vore förbi. I stället hade en större tolerans vunnit insteg. Lidén hoppades, att Brödraförsamlingen skulle få sin önskan uppfylld och att därigenom religionen, goda seder och industrier skulle befrämjas i vårt land.[9]

I ett brev till landshövding Strömfelt framförde Lidén samma synpunkter men betonade framför allt den betydelse för det svenska näringslivet, som en koloni av herrnhutare, kända som dessa voro för sin »dygd och Redlighet och arbetsamhet», skulle kunna få.[1]

---

[6] Brev från J. H. Lidén till C. C. Gjörwell $^{27}/_{2}$ 1783. Bref till C. C. Gjörwell 1783. KB.

[7] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH. Uttrycket »ein Freund der Brüder» användes t. o. m. två gånger i skrivelsen som ett uttryck för Lidéns inställning till Brödraförsamlingen.

[8] Ibdm.

[9] Brev från J. H. Lidén till biskop J. A. Lindblom i augusti 1787. Avskrift. R. 19. F. a. 8 b. ABUH. Originalet saknas i den lindblomska brevsamlingen i SLBL. H. Pleijel, a. a., ss. 53, 69. Ett brev (i avskrift) »Till dr Prosten Biskopen i Hernösand Hr D:r Carl Gust. Nordin» med samma innehåll och »Dicterat från sjuksängen i Norrköping d. 20 Sept. 1787» av J. H. Lidén finnes såväl i EvBSA (Amtliche Briefe 1760—1805 m. m.) som på KB (Bref till C. C. Gjörwell 1787).

[1] Avskrift. R. 19. F. a. 8 b. ABUH; H. Pleijel, a. a., s. 69.

Roslin och hans kamrater följde det råd, som givits dem av professor Lidén, och besökte såväl biskopen som landshövdingen i Linköping. Det vänliga bemötande, som de därvid enligt Stens reseberättelse av år 1787 fingo, berodde utan tvivel på Lidéns varma rekommendation.[2]

Sedan Sten under förra hälften av augusti 1787 företagit en resa till Östra Ryd och Västervik, återvände han den 15 augusti till Norrköping. I sin rapport till Herrnhut kan han nu meddela, att han i Norrköping lärt känna 30 personer. Bland dessa uppräknar han assessor Wadström, som nu, sedan han lämnat separatisterna, »suckar och beder om nåd i Jesu blod», hans dotter kammarherren Kanterbergs änka, en köpman, antagligen köpman Johan Lundström[3], och hans hustru samt en fabrikör, möjligen snusfabrikör Johan Gode[4], och dennes hustru. Alla dessa jämte de övriga, som tillhörde vänkretsen, hade visserligen flera år sökt sin salighet. Men de hade hört föga om att varje själ måste vända sig som en förlorad syndare till den korsfäste och för hans blods och döds skull bedja om nåd och liv från honom. Dessa huvudsanningar sökte Sten lägga de väckta på hjärtat och hoppades, att det skulle uppstå en liten skara, för vilken Jesu blod var det enda frälsningsmedlet. I denna förhoppning beslöto makarna Sten att stanna i Norrköping över hösten och vintern.[5]

Makarna Stens vistelse i Norrköping, som kom att räcka till år 1793, fick stor betydelse för den herrnhutiska åskådningens utbredande i Östergötland. Vänkretsen i Norrköping blev allt mera konsoliderad. Sten understöddes i sina strävanden särskilt av köpman Johan Lundström och hans hustru, assessor Wadström, fru Kanterberg och fru Orgstedt.[6] Andaktsstunderna, som höllos i Lundströms hus, omfattades med allt större intresse. Hansen omtalar, att åhörareantalet stundom steg till 200.[7]

Bland Brödraförsamlingens vänner i Norrköping finna vi även

---

[2] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[3] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[4] Jfr nedan s. 233.

[5] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[6] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{19}/_{2}$, $^{9}/_{4}$ och $^{3}/_{12}$ 1789, $^{30}/_{12}$ 1790, $^{13}/_{4}$ 1791 samt $^{31}/_{5}$ 1796. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr om fru Orgstedt ovan s. 56.

[7] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

militärläkaren *Per Zetzell,* som år 1784 hade flyttat till denna stad för att ägna sina lantegendomar i Östergötland en närmare tillsyn.[8] Zetzells intresse för andliga frågor kommer till synes i hans brev till bergsrådinnan Christina Charlotta Hjärne. I ett brev till henne av den 17 februari 1791 framhöll han, att studiet av bibeln icke endast befrämjade vårt andliga väl utan även var till gagn i timliga ting. Prästerna skulle därför kunna vara till större hjälp, »om de sjelfve läste och förde andra, at läsa Bibeln». I samma brev beklagar han, att präster och filosofer tyckas ha kommit överens om att helt förbigå försoningen och i sina skrifter endast bygga upp en naturlig teologi, där tonvikten lägges på det moraliska området.[9] Det var utan tvivel herrnhutismens djupa respekt för bibelordet och starka framhävande av försoningen, som lärde Zetzell att uppskatta Brödraförsamlingens verksamhet.

Till herrnhutarnas vänner tycks man också ha räknat pastorsadjunkten *Olof Jonas Sundelin,* som år 1789 blev föreståndare för den Swartziska friskolan i Norrköping.[1] I ett brev till Charlotta von Feilitzen av den 9 april 1789 kan Sten skriva om »wår k[äre]. mag. Sundelin».[2]

Olof Jonas Sundelin föddes i Finspång i Risinge socken den 20 september 1757 och blev student i Uppsala vårterminen 1778.[3] I ett brev till Herrnhut av den 15 april 1800 berättar han om sin omvändelse, som ägde rum år 1783. Han var nära att förgås, då Herren förbarmade sig över honom. Genom Jesu nåd »und das trostvolle Schreyen seines Blutes» började Sundelin fatta mod att närma

[8] P. Zetzell föddes i Söderköping 1724, blev med. doktor 1754, fältläkare 1757, 1763 e. o. assessor och 1772 ord. assessor i Collegium medicum, d. 1802 på Kvissberg i Vinnerstads socken nära Motala. A. Setterdahl, *Östgöta nation i Lund 1668—1913,* s. 170; NF², XXXIII, sp. 752. Se vidare om Zetzell J. L. Odhelius', *Åminnelse-Tal öfver ... Herr Doctor Per Zetzell* i Vet. akad. 1803, och *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män,* XXIII, s. 83 f.

[9] Brev från P. Zetzell till Christina Charlotta Hjärne $^{17}/_{2}$ 1791. Christina Charlotta Hjärnes brevvexling 1758—1802. EvBSA. Flera brev från Zetzell till bergsrådinnan Hjärne ($^{10}/_{5}$ 1790, $^{17}/_{2}$ och $^{6}/_{10}$ 1791) innehöllo föreskrifter, hur hon skulle sköta sin hälsa. Chr. Ch. Hjärnes brevvexling 1758—1802. Även fru Sten i Norrköping rådfrågade Z., då hon var sjuk. Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1789, $^{17}/_{6}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping; Brev från P. Zetzell till Chr. Ch. Hjärne $^{10}/_{6}$ 1790. Christina Charlotta Hjärnes brevvexling 1758—1802. EvBSA.

[1] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 150.

[2] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{9}/_{4}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[3] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 150.

sig Gud och fann, att han ej blev förkastad. Han fick frid och kände sig löst ur dödens våld.[4]

Följande år blev Sundelin predikant vid Hospitalskyrkan i Linköping. Hans önskan var nu att kunna bringa de vilsegångna och förlorade det glada budskapet om det hopp, de ägde i Jesus Kristus. Alla de fattigaste syndarna, berättar han vidare, kommo i skaror till hans kyrka. Bland denna världens visa och kloka fick han däremot utstå åtskillig försmädelse, och somliga sökte göra gällande, att han endast predikade barnaläror. Svårigheterna förmådde emellertid ej att nedslå hans mod.[5]

Sommaren 1785 fick Sundelin kallelse till Gistad i närheten av Linköping. Här hade hans far[6], som dog, då Olof Jonas var nio år gammal, verkat. Om sin verksamhet i Gistad skriver han, att församlingen blev en lustgård, där alla trötta själar fingo känna vederkvickelse. Evangeliet bevisade sig på dem som en Guds saliggörande kraft. I byar och hyddor frågade man, vad man skulle göra för att bliva frälst. Under de två första åren av Sundelins vistelse i Gistad, då de yttre förhållandena voro synnerligen tryckande, tycktes det, som om hela församlingen skulle bli »en Frälsarens egendom». Under de två följande åren blev det visserligen betydligt lättare i yttre avseende, men samtidigt visade det sig, att endast en liten grupp väckta höll ut.[7]

Den 1 maj 1789 tillträdde Sundelin befattningen som föreståndare för den Swartziska friskolan i Norrköping.[8] Det dröjde emellertid ej länge, förrän det visade sig, att full harmoni ej rådde mellan Sundelin och herrnhutarna i denna stad. Sundelin började hålla andaktsstunder, samtidigt som vänkretsen samlades hos Lundström. Som följd härav inställde Sten sina möten i syfte att senare inbjuda sina mest förtrogna vänner till sammankomster på en annan veckodag. Då han den 3 december 1789 skrev till Charlotta von Feilitzen, meddelade han, att den herrnhutiska kretsens möten redan varit inställda flera veckor men att han på grund av sin hustrus sjukdom ännu ej kunnat börja med dem på nytt.[9]

Det förefaller sålunda, som om Sten, då han skrev »wår k[äre].» Sundelin, ej haft kännedom om Sundelins ställning till herrnhutis-

[4] Brev från O. J. Sundelin till Herrnhut $^{15}/_{4}$ 1800. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.
[5] Ibdm.
[6] Ibdm (jfr om O. J. Sundelins far M. Sundelin ovan s. 56).
[7] Ibdm.
[8] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 150.
[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

men. I verkligheten var den nye föreståndaren för den Swartziska friskolan vid tillträdet av sin befattning uppfylld av kritik mot Brödraförsamlingen. Stockholmsförsamlingens diarium omtalar, att han före sammanträffandet med Sten varit intagen av fördomar mot »bröderna». Sannolikt lågo den s. k. sållningstidens företeelser till grund för hans omdöme. Under samvaron med Sten fick han emellertid sin uppfattning om herrnhutismen så förändrad, att nyssnämnda diarium kunde förklara, att han genom Sten blivit Brödraförsamlingens vän.[1]

Under vistelsen i Norrköping verkade Sten med framgång för den herrnhutiska åskådningens utbredande även på andra platser i Östergötland. Hans brevväxling med fru Charlotta von Feilitzen[2] på Ramsdal i S:t Anna socken ger en föreställning om den betydelse det skrivna ordet hade för herrnhutismens utbredande. Von Feilitzenska samlingen i Linköping innehåller ej mindre än 37 brev från Sten till Charlotta von Feilitzen. Av dessa äro 25 avsända från Norrköping under åren 1788—1793, ett från Hedvigslund i Södermanland den 20 april 1791 och ett från Stockholm den 22 maj samma år, eller tillsammans 27 från de år, han vistades i Norrköping.[3] Det är sannolikt, att Sten stått i skriftlig förbindelse också med andra vänner till Brödraförsamlingen i Östergötland, även om vi ej ha kännedom om flera fall än detta.

Makarna Sten uppehöllo förbindelsen även genom personliga besök. De foro till Ramsdal[4] och Östra Ryd[5] men företogo även, då så var möjligt, rundresor till vänkretsarna i mellersta och västra Östergötland. Försommaren 1789 besökte de prosten Samuel Follin i Törnevalla, några väckta i Linköping, grevinnan Cronhielm på Ryd, de väckta i Ödeshög och Vadstena samt friherrinnan Boije på Sjötuna. Resan fortsatte därefter över Jönköping till Västergötland.[6] I sällskap med fru Orgstedt företogo de den 13—28 augusti

[1] Bericht von Stockholm vom 12. Sept. 1796 bis April 1797. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[2] Se om henne nedan s. 142 ff.

[3] Av de övriga breven äro nio avsända från Göteborg under åren 1793—1798 och ett från Uddevalla $^{18}/_{6}$ 1801.

[4] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{19}/_{2}$ 1789, $^{5}/_{3}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[5] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{19}/_{2}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{7}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan ss. 110, 116, 124 ff.

följande år en ny rundresa och gjorde därvid uppehåll i Vadstena, Ödeshög, Öjebro, Sjötuna och Linköping.[7]

Ej sällan kommo herrnhutiska vänner från andra platser i Linköpings stift på besök till Norrköping. Den 2 mars 1791 deltogo adjunkten i Kumla Erik Ekegren och hans hustru i den sammankomst, som nämnda dag hölls av därvarande vänkrets. En onsdagskväll i samma månad ledde Ekegren ett enskilt möte och predikade en söndag, likaledes i mars månad, i Swartziska friskolans kyrksal, där det var »upståppadt fullt med folk». Med undantag av några få kritiskt inställda åhörare hade de närvarande med glädje lyssnat till Ekegrens förkunnelse.[8] I ett brev till fru von Feilitzen av den 28 januari 1793 omtalar Sten, att komminister Nils Björkeroth vistats i staden ett par dagar.[9]

Under den tid, Sten och hans hustru voro bosatta i Norrköping, stod därvarande herrnhutiska krets i livlig förbindelse med dylika kretsar även utanför Östergötland. Genom makarna Stens missionsresor kunde dess medlemmar erhålla underrättelser från de väckta i olika delar av vårt land. Sådana resor ägde rum försommaren 1789, då makarna Sten efter sin rundresa hos vänkretsarna i mellersta och västra Östergötland fortsatte till Jönköping, Toarp, Göteborg och Uddevalla[1] samt år 1792, då de på hemresan från Tyskland besökte ett par adelsfamiljer ävensom tre prästgårdar i Skåne och därefter i 14 dagar stannade i Göteborg[2]. Med Stockholmsförsamlingen stodo makarna Sten i livlig förbindelse och fingo under sin vistelse i Norrköping flera gånger tillfälle att gästa sina vänner i huvudstaden.[3] Vid ett av dessa besök togo de sannolikt in hos grosshandlaren Abraham Keyser.[4]

På sina resor till och från Stockholm brukade makarna Sten göra

---

[7] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{9}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan ss. 110, 116 f., 124 ff.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{3}$, $^{15}/_{3}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{28}/_{1}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr om N. Björkeroth nedan s. 148 f.

[1] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{2}/_{7}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{11}/_{10}$ 1792. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[3] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{20}/_{12}$ 1790; $^{13}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{22}/_{5}$, $^{29}/_{9}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[4] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{13}/_{4}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

ett uppehåll hos fröken Anna Margareta Silfversparre på Hedvigslund i Bogsta socken i Södermanland.[5] Fröken Silfversparre hade i unga år blivit väckt genom fröken Christine Sophie Nedel, som då vistades i hennes föräldrahem. Fröken Nedel, som var född år 1734 i Livland, där hennes far var major, hade under en väckelse blivit »starkt gripen av nåden». Sedan hon i 30 års tid varit fröken Silfversparres synnerligen förtrogna vän, avled hon den 16 juli 1799. Hon hade även fått vara till mycken andlig hjälp för fröken Silfversparres båda systerdöttrar Christina Benedikta och Ulrika Charlotta Klingfelt[6], vilka vistades i sin mosters hem. Till den herrnhutiska kretsen på Hedvigslund hörde även Eva Catharina Planting-Gyllenbåga.[7]

I december 1790 stannade makarna Sten på återresa från Stockholm på Hedvigslund, där fruarna Kanterberg och Lundström kommo dem till mötes.[8] Då de sommaren 1791 reste till Finland,

---

[5] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{30}/_{12}$ 1790; $^{13}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{22}/_{5}$, $^{29}/_{9}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Anna Margareta Silfversparre föddes på Sjuenda i Stockholms län 1741 och dog ogift på sin egendom Hedvigslund 1812. Hon var dotter till Carl Gustaf Silfversparre, f. 1686, assessor i Göta hovrätt 1717, lagman i Halland 1729 och sedan i Kalmar län, avsked med landshövdings titel 1747, d. 1750. C. G. Silfversparre gifte sig 1721 i Jönköping med friherrinnan Hedvig Ulrika Lilliecreutz, f. 1701, d. 1788 på Ökna i Bogsta socken i Södermanland. G. Elgenstierna, VII, s. 204.

[6] Christina Benedikta Klingfelt var född 1768 och dog ogift i Stockholm 1838. Hennes syster Ulrika Charlotta föddes 1771, gifte sig 1794 på Hedvigslund med sin kusin lagmannen Aron Isak Silfversparre (f. 1764, d. 1837), som senare blev en »uppriktig vän» till Brödraförsamlingen (Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH). Hon dog 1844 på Hedvigslund. Deras far Nils Klingfelt föddes 1719 i Stora Malms socken i Södermanland, blev kapten 1760, major 1772, överstelöjtnant 1774, kommendant på Bohus 1778, avsked 1783, d. 1796 på Ökna. Han gifte sig 1761 med Anna Margareta Silfversparres syster Hedvig Charlotta. G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 159.

[7] Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH. Eva Catharina Planting-Gyllenbåga föddes 1723 och dog $^{20}/_{11}$ 1800 på Hedvigslund. Hennes fader Nils P.-G. var född 1687, blev kvartermästare 1708, sårades i slaget vid Poltava, tillfångatogs vid Perevolotjna, fördes till Solikamsk, varifrån han hemkom 1722. Han gifte sig 1715(?) i Sibirien m. Anna Dorotea Fariolle de la Frauville. G. Elgenstierna, a. a., V, s. 750.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{30}/_{12}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Sten skriver, att de hos fröken Silfversparre hade »mycket nöijsamt... hennes intima wän Madmosell Nedel är en kjär Menniska och henes twå Systerdöttrar fröknarna Klingfelt kraftigt fattade och begärige; efwen war fröken Planting der som war mycket rörder. Herren wälsigne och beware dem!» Ibdm. — Jfr om fru Kanterberg ovan ss. 126, 131.

gjorde de ett nytt uppehåll på Hedvigslund såväl under bort- som hemresan.[9] Efter återkomsten från sin resa till Tyskland år 1792 foro de till Stockholm och gjorde på vägen dit ett uppehåll hos fröken Silfversparre.[1]

Det är även tänkbart, att Sten under vistelsen i Norrköping delgivit därvarande herrnhutiska vänner sina intryck från de resor, som han åren 1779, 1782 och 1786 företog i Norrland och Finland.[2] I varje fall föranledde underrättelsen om komminister Ekegrens död honom att i ett brev till fru Charlotta von Feilitzen på Ramsdal anställa jämförelser med de norrländska komministrarna Nils Wiklunds och Jacob Turdfjælls plötsliga bortgång.[3] Särskilt tyckas besöken hos Stockholmsförsamlingen[4] och hos den lilla kretsen på Hedvigslund i Södermanland ha varit ofta återkommande[5]. Fröken Silfversparre och hennes två systerdöttrar fröknarna Christina och

---

[9] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{13}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{22}/_{5}$, $^{29}/_{9}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. I sistnämnda brev omtalar Sten, att de på hemresan även stannade »hos den k. guman Winberg i NyKöping».

[1] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{11}/_{10}$ 1792. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] Om Stens resor i Norrland se N. Rodén, a. uppsats, s. 183 ff., och om hans resor i Finland se J. S. Pajula, *Bidrag till Herrnhutiska Brödraförsamlingens historia i Finland*, s. 19 ff.

[3] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{14}/_{10}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Sten erkänner mottagandet av brevet »med den rörande berättelsen om den sal: brodren Ekegrens hemgån[g]» och fortsätter därefter: »Man kunde ibland falla i förundran då man besk[å]dar Herrans wägar, så at det wil falla enom inn, at fråga: Herre hwad gjör du? wår lycka äret, at wi med wisshet weta, at alla Hans wägar äro *rätta*, och hwad Han gjör och låter ske, det tar en god ända. här wid wil jag nämna en Omständighet som skedde för några År sedan i Torne twänne lags predikanter men som gjenom Frälsaren och den Hel. Andas nåd lärde kjänna Herren såsom sin Försonare, och sedan började at Predika Ewangelium och et wackert antal Menniskor blef wäckta. och lärde kjänna Frälsaren, hwilka jag och min Iohanna Anno 86 såg och talte med. då dessa 2 Prästmänn war i afseende til Herrans wärk i sitt bästa flor: at winna Sjelar för Frälsaren, så tog han dem båda til sig, och war icke mer änn 9 weckor immelan dem båda, båda gingo med en utmärkt Frimodighet hem och båda wittnade på deras sjuk säng om nåden i Iesu Christo til sidsta andedräckten.» Jfr om Nils Wiklund och Jacob Turdfjæll N. Rodén, a. uppsats, ss. 184 ff., 201 f.

[4] Fru Lundström från Norrköping deltog i Stockholmsförsamlingens möten d. 19 och 26 oktober 1788. Diaria von Stockholm 1788. ABUH; D. $^{2}/_{4}$ 1789 »besuchten uns eine Frau und eine Wittwe von unsern Geschwister Stens Bekanten aus Norrköping». Diaria von Stockholm 1789. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr ovan s. 135.

[5] Jfr ovan s. 135 ff.

Ulrika Klingfelt synas stundom ha återgäldat dessa besök.[6] Den herrnhutiska verksamheten i Norrköping såväl som i hela Östergötland gjorde en stor förlust, då makarna Sten sommaren 1793 flyttade till Göteborg.[7] Då Sten några år efter sin flyttning från Norrköping tänkte tillbaka på arbetet i denna stad, erinrade han sig, att det under slutet av hans vistelse där »började något at brinna af den elden som Frälsaren war kommen at uptända». Det gjorde honom därför mycket ont, att många av de väckta i Östergötland, och bland dessa med all sannolikhet åtskilliga av vänkretsen i Norrköping, börjat att kallna i sin tro.[8]

Visserligen tycks även efter makarna Stens flyttning till Göteborg en ganska livlig förbindelse ha ägt rum mellan den herrnhutiska kretsen i Norrköping och Stockholmsförsamlingen. Fru Kanterberg vistades år 1794 någon tid i Stockholm.[9] År 1796 var hon på ett långt besök i huvudstaden.[1] I januari 1797 fick Stockholmsförsamlingen ett besök av pastor Sundelin.[2] Även om den herrnhutiska kretsen i Norrköping genom dylika förbindelser med Brödraförsamlingen i Stockholm fick förnyade impulser till fortsatt verksamhet, var detta dock ej nog. Det, som efter Stens flyttning från Norrköping framför allt behövdes, var en lämplig ledare för den herrnhutiska verksamheten i denna stad.

Då diasporaarbetaren H. Chr. Hansen år 1793 efter Stens avresa från Norrköping kom dit på besök, begärde Sundelin, att Hansen skulle giva honom i uppdrag att under Hansens resa till Finland taga sig an Stens vänner. Hansens uppfattning om Sundelin tycks emellertid ha varit mycket kritisk. Av de uppgifter, som han erhöll om Sundelin, drog han den slutsatsen, att denne saknade såväl förstånd som hjärtlighet. För att slippa att taga ställning till frågan,

[6] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{17}/_{6}$, $^{30}/_{6}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[7] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{7}/_{8}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Sten förmodar, att fru Kanterberg berättat om avresan från Norrköping, Vadstena och Ödeshög, på vilka platser han givetvis tog avsked, innan han flyttade från Östergötland. Till Göteborg kommo makarna Sten d. $^{21}/_{7}$ 1793. Ibdm.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{31}/_{5}$ 1796. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Bericht von der Evangelische Brüder Societät in Stockholm vom Jahr 1794. ABUH.

[1] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{31}/_{5}$ 1796. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] Bericht von Stockholm vom 12. Sept. 1796 bis April 1797. ABUH.

bad han därför Sundelin att skriva till Sten, som bäst kände till saken.[3]

Det förtroende för herrnhutismen, som grundlades hos Sundelin under den tid, Sten hade sin verksamhet förlagd till Norrköping, ökades utan tvivel vid Sundelins nyssnämnda besök hos Brödraförsamlingen i Stockholm i januari 1797.

Sundelins ställning som föreståndare vid Swartziska friskolan gav honom rika möjligheter till andlig verksamhet. Varje söndag höll han en gudstjänst i friskolans kyrksal. En liten skara väckta blev honom till mycken uppmuntran. I en redogörelse till Herrnhut av den 15 april 1800 meddelar han, att den lilla kretsen, som fått gå genom ära och smälek, genom ont och gott rykte, likväl hållit ut. I början av år 1799 utgjorde antalet väckta 80. Långfredagen 1799 fingo Sundelin och hans vänner uppleva en oförgätlig stund, då många, som sedan troget höllo ut, ställdes inför bilden av den korsfäste.[4]

År 1799 kom genom diasporaarbetaren Jacob Fredric Wik[5] i Stockholm en skrivelse från Sundelin till Herrnhut, i vilken Sundelin berättade, att han hade 70 personer, som på allvar ville bliva saliga, och att enligt hans uppfattning hälften av dessa var levande kristna. Sundelin anhöll i samma skrivelse, att ett par »syskon» skulle sändas till Norrköping, och önskade, att Brödraförsamlingen skulle begära kunglig tillåtelse att där få bygga en sal. Då Hansen befann sig i Herrnhut, när skrivelsen anlände dit, begärde »broder» Briant att få hans utlåtande om Sundelins förslag. Sedan Hansen föreslagit, att saken skulle undersökas, så att icke ett par »syskon» skulle ställas i svårigheter, fick han i uppdrag att på en planerad färd genom Norrköping skaffa sig närmare upplysningar om saken och därefter meddela resultatet till Herrnhut. Vid sin ankomst till Norrköping fann Hansen emellertid, att »de levande kristna» voro »drömmare och fantaster». Det är mycket sannolikt, att vi här ha att göra med en kvarleva av den radikal-pietistiska kretsen i Norrköping. Hansen hade svårt att bibringa Sundelin sitt omdöme om

---

[3] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[4] Brev från O. J. Sundelin till Herrnhut $^{15}/_{4}$ 1800. R. 18. A. 27. b. 8. ABUH.

[5] J. Fr. Wik föddes i Stockholm år 1747, deltog från 1763 i Ikes sammankomster, som höllos i hans föräldrahem, upptogs 1766 som medlem i Brödraförsamlingen, tjänstgjorde som diasporaarbetare i Stockholm 1793—1810 och därefter i Karlskrona till år 1819. Han dog i Herrnhut 1831. H. Pleijel, *Herrnhutismen i Sydsverige*, s. 274 f.

de väckta i denna stad, vilket måhända kan finna sin förklaring däri, att Sundelin själv i någon mån tagit intryck av de radikala idéerna.[6]

Sundelins predikan på Mikaelidagen och hans bibelförklaring samma dags eftermiddag ansåg Hansen i varje fall till fullo uppenbara, hurudan Sundelin var. Efter bibelförklaringens slut begärde Sundelin, att Hansen för »de levande kristna», som stannade kvar, skulle hålla den vanliga sammankomsten. Då Hansen emellertid ej ville, att den skulle försiggå i kyrkan, där de väckta brukade samlas, gingo de in i ett par rum, där han talade till de närvarande. Hansen uppger, att dessa sammankomster sedan dess varit inställda, ända tills han år 1804 på nytt kom till Norrköping, en uppgift, som dock motsäges av Stählins resebeskrivning av år 1800.[7]

Sundelins arbete försvårades betydligt genom amiral Leijonanckers ankomst till Norrköping år 1797.[8] Hansen fann vid sitt besök i denna stad år 1799, att Leijonancker var Sundelins motståndare. Spänningen mellan dessa två män gav upphov till en viss splittring i vänkretsen och omöjliggjorde, så länge detta tillstånd varade, ett mera målmedvetet arbete från Brödraförsamlingens sida.[9]

I nära förbindelse med kretsen i Norrköping stod en grupp väckta i *Kvillinge,* beläget strax norr om denna stad. De hade vunnits genom komminister Georg Engström.[1] Då Engström år 1779 blev komminister i Kvillinge, hade han, såsom han skriver i ett brev till prästkonferensen i Herrnhut år 1803, redan genom Jesu förbarmande nåd kommit till kännedom om sitt eget djupa fördärv och längtade »efter den dyra försoningsnåd, som kommer oss till del genom vår gudomlige medlares och överstepräst blodiga förtjänst». Så fort han kom till Kvillinge, började han att både enskilt och offentligt föreställa sina åhörare, att de såväl som han voro i grunden för-

---

[6] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[7] Ibdm; Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[8] Jfr ovan s. 111.

[9] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH; Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[1] G. Engström föddes 1745 i Simonstorp, där fadern var komminister, blev student i Uppsala 1765 och i Lund 1771 samt magister 1772. Sedan Engström prästvigts 1773, blev han adjunkt i Skedevi s. å., i Krokek 1776, därefter i Västra Ny och brunnspredikant vid Medevi 1778. J. I. Hähl, a. a., I, s. 230; *Stiftstidningar, N:o 55. 1773.*

därvade och att det för dem alla ej fanns någon annan hjälp än den förlossning, som skett i Jesus Kristus.[2]

Till en början kom ett stort antal personer såväl från Norrköping som från den kringliggande landsbygden för att lyssna till Engströms förkunnelse. Många av hans åhörare sökte upp honom och voro synbarligen djupt gripna av det budskap, som de fått lyssna till. Det visade sig emellertid snart, att de vunna resultaten voro av övergående natur. Endast i en överjägmästarefamilj i Engströms egen socken vann budskapet tack vare överjägmästarens hustru insteg. Engström besökte flitigt denna familj men trädde i förbindelse med andra hem endast, när hans ämbetsåligganden tvingade honom därtill. Härigenom uppstod det ryktet, att han var sekterisk. Vid de offentliga gudstjänsterna hade han emellertid fortfarande ej så få uppmärksamma åhörare. Efter åtskilliga år lärde han känna några kvinnor, som kommit till allvarligt bekymmer om sin själs frälsning och blivit djupt gripna av förkunnelsen om nåden i Kristus.[3]

Antalet troende hade stigit till tio, då Engström greps av en sjukdom, som under nio års tid gjorde honom oförmögen att fullgöra några andra ämbetsåligganden än konfirmationsläsning och skriftetal. Under denna tid sköttes församlingen av adjunkter. Endast en av de fyra, som tjänstgjorde i omedelbar följd efter varandra, hade, enligt vad Engström meddelar i sitt ovannämnda brev, lärt känna Kristus. Denne måste emellertid snart på grund av allehanda förtal flytta från församlingen.[4]

I den östra delen av Östergötland hade herrnhutismen förutom i Norrköping och Kvillinge vunnit insteg även i Östra Ryd, S:t Anna och Gryt.

I *Östra Ryd* hade församlingen redan under förra hälften av 1700-talet i prosten Petrus Broms haft »en trogen predikant».[5] Hans oväntade död, då han, efter att ha förrättat fyra jordfästningar och medan han höll på med den femte, träffades av slag och sjönk ned i graven, hade väckt församlingsborna till allvarlig eftertanke i fråga

---

[2] Brev från Georg Engström till Herrnhut år 1803. Gemein-Nachrichten 1803. ABUH.

[3] Ibdm. [4] Ibdm.

[5] Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; Ett tillägg av Stählin till ett brev från Georg Engström av år 1803 till Herrnhut. Gemein-Nachrichten 1803. ABUH. P. Broms var född 1693, blev kyrkoherde i Gistad 1734 och i Ö. Ryd 1744, d. 1749. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 67.

om sitt andliga tillstånd.[6] En av hans efterträdare Johan Björner tillhörde herrnhutarna. Han föddes år 1749 i Herrberga och var son till mjölnaren Lars Björnson i Öjebro och Maria Johansdotter. Då Brödraförsamlingen hade några varma anhängare i Öjebro, kan man mycket väl tänka sig, att Johan Björner eller hans föräldrar stått i förbindelse med dessa. Sedan Björner blivit student i Uppsala 1769 och i Lund 1774, blev han magister i sistnämnda stad 1775 och prästvigdes samma år. År 1781 blev han brukspredikant i Åtvid och avlade 1783 pastoralexamen. Han utnämndes 1783 till kyrkoherde i Östra Ryd, en befattning, som han tillträdde 1785, samt blev prost 1799.[7]

Stählin karakteriserar Björner som en utomordentligt trogen evangelii tjänare och framhåller, att hans hjärta var så genomträngt av Jesu kärlek, att den alltid lyste ur hans blickar, förnams i hans ord och var synbar i hans vandel.[8] Björners första hustru, Johanna Charlotta Ekenman, »var en benådad själ». Hennes sjukdom och om en inre lycka vittnande död år 1790 blev ett medel att väcka Ulrica Egelin, som då tjänade i huset och som sedan blev Björners andra hustru.[9]

Björner fick under sin livstid ej se mycken frukt av sitt arbete. Det var först hans död, som i församlingen åstadkom ett allmännare uppvaknande. Hans åhörare tycktes nu som först förstå, »vilken klenod de haft i detta Jesu vittne» och att de satt för litet värde på honom.[1]

Genom löjtnant Olof Johan von Feilitzen[2] och hans hustru Char-

[6] Separatisten Anders Almqvist fann i denna händelse ett stöd för sin åskådning. I sin diktamen till rådhusrättens i Linköping protokoll av $^{30}/_{10}$ 1749, i vilket han särskilt angriper det brukliga begravningssättet, skriver han om en präst, som vid andra mullskovelns påkastande »liksom Ananias» stupade stendöd i graven. K. Henning, *Bidrag* etc., s. 73 f., meddelar enligt uppgift i Skevikarnas brev, att därmed skulle åsyftas prosten Bröms i Gålby socken — skall naturligtvis vara prosten Broms i Östra Ryd.

[7] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 78.

[8] Stählins tillägg till G. Engströms brev av år 1803 till Herrnhut. Gemein-Nachrichten 1803. ABUH.

[9] Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH. Johanna Charlotta Ekenman var syster till Nils Adolf Ekenman. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 78. Jfr om N. A. Ekenman nedan s. 150.

[1] Stählins tillägg till G. Engströms brev av år 1803 till Herrnhut. Gemein-Nachrichten 1803. ABUH. Jfr [N. Aurelius], *Grifte-Tal öfwer Prosten och Kyrkoherden ... Johan Björner*, tryckt i Linköping 1802.

[2] Olof Johan von Feilitzen föddes 1734, blev volontär vid östgöta kavallerireg. 1748, underofficer därst. 1749, löjtnant i fransk tjänst 1757 (enligt kapten V. von Feilitzen, Linköping, och ej 1756, som G. Elgenstierna, a. a., II, s. 679, upp-

lotta Elisabeth Axborg[3] vann den herrnhutiska åskådningen insteg på *Åbäcksnäs* i *Gryts* och på *Ramsdal* i *S:t Anna* församling. Båda hade tidigare varit gifta och hade barn i sitt första äktenskap.[4] Deras andra äktenskap var däremot barnlöst.[5] Då Charlotta Elisabeth Axborg 1783[6] gifte sig med Olof Johan von Feilitzen, flyttade hon med sina barn till Åbäcksnäs. Olof Johan von Feilitzen måste emellertid, då hans barn blivit vuxna, till dem överlämna gården, som tillhört deras moder, och tillsammans med sin hustru flytta till Ramsdal, som ägts av Charlotta Elisabeth Axborgs förste man och senare tillföll hennes barn.[7]

---

giver), konstit. löjtnant vid dalreg:t 1759, transp. till Nylands dragonreg. 1762, löjtnant i armén 1764, livdrabant 1767, avsked s. å., d. 1813. G. ELGENSTIERNA, a. a., II, s. 679.

[3] Charlotta Elisabeth Axborg föddes 1748 på Karlshult i Motala socken och var dotter till bokhållaren och arrendatorn på Karlshult Olof Axborg och hans hustru Maria Norberg, f. i Luleå. Hon dog i Söderköping d. $^{22}/_{2}$ 1820. Enligt uppgift av kapten V. von Feilitzen, Linköping. Jfr G. ELGENSTIERNA, a. a., II, s. 679.

[4] O. J. von Feilitzen gifte sig första gången 1764 på Åbäcksnäs med Hedvig Eleonora von Rysing (enligt uppgift av kapten V. von Feilitzen, Linköping, dog hon 1775). Han hade i detta äktenskap sonen Johan, som föddes 1769, blev fänrik vid Östgöta kavallerireg., regementsadjutant 1782, löjtnant 1792, kapten vid livgrenadjärreg:ts rusthållsdivision 1796, major i armén 1809, avsked 1810, d. 1837. Johan von Feilitzen gifte sig i S:t Anna kapell (enligt uppgift av kapten V. von Feilitzen) och ej på Åbäcksnäs (som G. ELGENSTIERNA, II, s. 679, uppgiver) med sin styvmors dotter Eva Charlotta Sternleuw, f. 1771 på Ramsdal, d. 1817 i Norrköping. G. ELGENSTIERNA, II, s. 679. Charlotta Elisabeth Axborg var första gången gift 1770 med Carl Ulrik Sternleuw, f. 1730, student i Uppsala 1741, andre styrman i svenska ostindiska kompaniets tjänst, kofferdikapten, lanthushållare inom Östergötland, d. 1782 på Ramsdal. Hon hade med honom döttrarna Eva Charlotta, såsom nyss nämnts, gift med Johan von Feilitzen, Maria Lovisa, f. 1774 på Ramsdal, d. ogift 1830, och Johanna Carolina, f. 1780 på Ramsdal, d. 1824 i S:t Petersburg. Johanna Carolina von Feilitzen gifte sig 1796 på Åbäcksnäs med översten Gustaf Fredrik Klingstedt, från vilken hon blev skild, i hans 1:a gifte, f. 1771, d. 1851. G. ELGENSTIERNA, a. a., VII, s. 603.

[5] »Ausgenommen eine Tochter», tillägger H. Chr. Hansen därmed syftande på dottern Johanna Carolina, »die sie noch unter ihres ersten Mannes Lebenszeit mit ihm Feiliz erzeugt und die deswegen Stjernlöf (skall givetvis vara Sternleuw) heisst und in ihrem 15. Jahr verheyrathet worden und itzt in Finland wohnt.» Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

[6] G. ELGENSTIERNA, a. a., II, s. 679.

[7] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH. A. Stens brev till fru von Feilitzen äro under tiden $^{3}/_{12}$ 1788—$^{5}/_{12}$ 1794 adresserade till Åbäcksnäs. På brevet av d. $^{31}/_{5}$ 1796 är adressen »Åbäcksnäs ell Ramsdahl». Fr. o. m. d. $^{19}/_{1}$ 1798 sänder han breven till Ramsdal.

Enligt H. Chr. Hansen blevo makarna von Feilitzen och deras barn omvända genom amiral Leijonancker. Stählin uppgiver i sin reseberättelse av år 1800, att väckelsen inom familjen begynte med fru Charlotta von Feilitzen, som hade haft »eine sehr ausgezeichnete Erweckung», »die mit besondern Umständen begleitet war».[8] Hennes upplevelse, som bar en starkt extatisk prägel, ägde rum den 1 september 1787 på Ramsdal. Händelsen beskrives utförligt såväl av henne själv[9] som av hennes man[1]. Hon var sysselsatt med att läsa första delen av 22:a stycket av *Christeliga upmuntringar til befordran af tro och gudagtighet*[2] och hade kommit till de orden »Je-

[8] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[9] Hennes egen skildring är visserligen daterad d. $^{1}/_{9}$ 1787. Men det är föga sannolikt, att hon omedelbart efter en upplevelse, som i sådan grad bröt ned henne, hade kraft att beskriva, vad som hänt. Skildringen är intagen i de av henne själv gjorda självbiografiska anteckningar, som hon ämnat för sina barn och barnbarn och försett med överskriften »Mormor Charlotta». Dessa biografiska anteckningar, som äro avslutade d. $^{2}/_{7}$ 1818, finnas i avskrift i von Feilitzenska samlingen i Linköping. Kapten V. von Feilitzen, som låtit utföra denna avskrift, kunde vid mitt besök i Linköping d. $^{27}/_{4}$ 1939 ej uppgiva, var originalet förvarades.

Fru von Feilitzen börjar sin framställning på följande sätt: »Kan icke lemna *silfver* och *guld*, mottag derföre *älskade barn* korta efterrättelser inom dessa Permar till en åminnelse af Eder vän, då det lidit *till aftonen* och *dagen* är *förliden*.

Under min sista resa till Evigheten är mig kärt och vigtigt, bevara några minnesord till mina så älskade barn och barnbarn, då jag ingått i det 70:e året af min lefnad på jorden, der Herren ledt mig efter sitt underliga råd genom mångfaldiga händelser och bedröfvelser.

Abrahams, Isaks och Jacobs och vår Gud, välsigne och bevare, beskydde och ledsage Eder alla, genom tiden, och återgifve mig Eder, i den eviga herrligheten för Jesu blodiga döds skull. Amen!

Ofta har jag velat teckna något om min jordiska gång genom tiden och de perioder som varit anmärkningsvärda, men de hafva innefattat mera som skulle bedröfva än fägna Eder. Herren den starke Guden har dock på mig svaga varelse bevisat sina allmakts och nåds under här i tiden.»

[1] Olof Johan von Feilitzen, En märkwärdig händelse som tilldrog sig på Ramsdal i Skällviks socken (bör vara S:t Anna) den 1 Sept. 1787 kl. 12 på dagen. Mormor Charlotta (i avskrift), s. 14 f. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. O. J. von Feilitzen uppgiver, att händelsen ägde rum kl. 12 på dagen, medan hans hustru förlägger den till kl. 1 e. m.

[2] Arbetet utgavs åren 1783—1784 i Stockholm i tre delar, vardera innehållande två band och med tillsammans 48 stycken. Det utgör en översättning av de sex första banden av Henrich Casimir Gottlob von Lynar, *Wöchentliche Beyträge zur Beförderung der ächten Gottseligkeit* (L. Bygdén, a. a., I, s. 295). Den tyska upplagan började att utgivas 1780 och rönte en sådan efterfrågan, att en ny upplaga måste uppläggas redan år 1782. På tyska utkommo ej mindre än 18

sus har ännu sina spikmärken»[3], då hon lämnade boken till sin man med uppmaning att läsa detta. Därefter lyfte hon sina ögon och armar uppåt mot himmelen, medan tårarna strömmade »såsom en åderkälla», och utropade: »Jag ser Jesus, och hans genombårrade händer, ack! jag ser Jesus.» Hon kände det, som om en ljungeld gått genom kropp och själ, »så att mina ögon öppnades att jag nära mitt ansigte fick skåda, både min Frälsares genomstungna välsigna[n]de händer, då mina ögon voro endast fästade vid spikmärkena som jag klarligen såg». Hennes ansikte blev alldeles blekt, och hon föll framstupa ned på golvet, »såsom den der blifvit genom hjertat skjuten». Medan hon låg på golvet, erfor hon en salighet, »som icke beskrifvas kan af någon dödlig». Löjtnant Olof Johan von Feilitzen omfamnade henne, som om hon varit död, och bar henne emot hennes vilja till hennes säng, varunder hon med svag röst stötte fram: »Låt mig ligga stilla. Underbara Gud!»[4]

Just som hon kommit i sängen, trädde doktor Björnlund in genom dörren och konstaterade, att fru von Feilitzen fått slag. »Ansigtet var redan svart, lemmarne skälfde och darrade efter en sådan hänryckning, pulsarna voro afstannade, och all mensklig hjelp tycktes icke mera nödig.» Sedan doktor Björnlund öppnat en åder, knäppte hon efter lång tystnad samman sina händer och utbrast i tacksägelser till den korsfäste, som låtit henne få erfara en sådan nåd. Hon satte sig därefter upp och tog några av de i sängen kringspridda 48 styckena av nyssnämnda betraktelsebok. Det första stycke, som hon därvid fick i sin hand, var det tionde, som utgjorde en betraktelse över Luk. 2: 10: »Warer icke förfärade: Si, jag bådar eder stor glädje.» Då hon följande dag begärde att få bibeln, föll denna upp vid samma bibelord, varför detta ord såväl för henne som för hennes man blev ett budskap från Gud.[5]

---

band, det sista bandet år 1791. Ett exemplar av den tyska upplagan finnes i Evangeliska Brödraförsamlingens i Stockholm arkiv. Av den svenska upplagan finnas där ett häftat exemplar av tredje bandet och likaledes ett exemplar av fjärde och femte banden, inbundna i ett band.

[3] Det nämnda uttrycket återfinnes i 22:a stycket (s. 346 i första bandet), varur vi anföra: »Jesus har ännu sina spikmärken, sin upstungna sida; han skal återkomma såsom människa; alla ögon skola se honom, ja, ock de som honom stungit hafwa.»

[4] Charlotta von Feilitzens skildring av d. 1/9 1787. Mormor Charlotta (avskrift), s. 16; O. J. von Feilitzen, En märkwärdig händelse etc. Mormor Charlotta (avskrift), s. 14 f. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[5] Charlotta von Feilitzens skildring av d. 1/9 1787. Mormor Charlotta (av-

Den gjorda upplevelsen fick avgörande betydelse för fru von Feilitzens andliga utveckling, och hon återkommer i sina självbiografiska anteckningar gärna till »denna underbara händelse». Det var emellertid ej den enda gången, som fru von Feilitzen fick göra extatiska upplevelser. Hon hade ofta drömmar eller syner. Hennes mångåriga nervsjukdom tycks ha predisponerat henne härför. Redan hösten 1786 såg hon i drömmen den heliga treenigheten. År 1788 såg hon två gånger en syn. Under åren 1789—1797 hade hon varje år någon dröm eller syn. Hon använde de båda orden utan åtskillnad och var tydligen själv medveten därom, då hon kunde skriva, att hon »uti en dröm eller syn» såg det nya Jerusalem. Hennes självbiografiska anteckningar innehålla även uppgifter om liknande upplevelser, som andra personer gjort, samt hänvisningar till bibliska utsagor om drömmar och syner.[6]

Det är mycket sannolikt, att amiral Leijonancker, som synes ha varit medlet till löjtnant och fru von Feilitzens omvändelse och som senare stod i livlig förbindelse med de båda makarna, genom sin dragning åt de radikalpietistiska idéerna lärt fru von Feilitzen att uppskatta extatiska företeelser. I samma riktning torde även skomakare Rundqwist från Stockholm vid sina besök hos dem ha verkat.[7]

Fru von Feilitzens omvändelse gjorde ett starkt intryck på hela familjen.[8] För sin egen del var hon mycket angelägen om gemenskapen med de herrnhutiska trossyskonen. Hennes man sökte även

---

skrift), s. 16; O. J. von Feilitzen, En märkwärdig händelse etc. Mormor Charlotta (avskrift), s. 14 f. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Mormor Charlotta (avskrift), s. 3 ff. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[7] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{19}/_{2}$ 1789. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Vi anföra ur detta brev: »Jag kan upricktigt betyga: at wi af hjertat glädja oss öfwer den nåd som Herren har gjort denna älskeliga familijen. Han som et godt wärk så wäl hos Föräldrar som barn begynt hafwer, han wil ock fullborda det. I synnerhet war det mig fängnesamt at se: det ingen af Herrskapets barn hade någon widrighet eller något mot-bjudeligt: at höra talas om Guds Nåd som är uppenbaradt i Iesu Christo wårom Frälsare; och änu glädjefullare war at se, det några redan kunde smaka något af de skatter och saligheter som Frälsaren förwärfwadt oss. Gud låte hela detta kjära huset alt mer och mer wäxa och tiltaga i Iesu Christi sanna kjännedom! Så at hus fadren med sin älskel[ig]a fru kunde med full frimodighet säga: Iag och hela mit hus will höra herren til.» Jfr Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

hjälpa henne att komma i förbindelse med herrnhutarna. Men det förefaller, som om han gjorde det mera av kärlek till sin maka och på grund av en viss böjelse för den herrnhutiska lärouppfattningen än på grund av ett eget inre behov. I sina samtal med utomstående tog han dock alltid Brödraförsamlingen varmt i försvar.[9]

För löjtnant och fru von Feilitzens andliga utveckling var utan tvivel bekantskapen med makarna Sten av den största betydelse. Hansen omtalar i ett brev till Cunow, att Sten och hans hustru under den tid, de bodde i Norrköping, årligen vistades fyra à fem veckor hos makarna von Feilitzen.[1] Av Stens brev till fru von Feilitzen framgår också, att han med sin hustru ofta kom på besök till Åbäcksnäs eller Ramsdal.[2] Dessa brev vittna om det förtroendefulla förhållande, som var rådande mellan brevskrivaren och fru von Feilitzen. Det är den erfarne själasörjaren och varmhjärtade vännen, som talar ur varje brev.

Sten uttalar i ett brev av den 3 december 1788 sin glädje över den stillhet, »som Frälsaren fört henes hjerta uti». Ofta hade han önskat henne denna nåd, för vilken man med tårar borde tacka Honom, från vilken all god gåva kommer. Det är stillheten inför den korsfäste, som för Sten framstår som det viktigaste av allt. Men denna stillhet är för honom ej död passivitet. »I afsee[n]de på ofwan nämda stillheten, måste wi dock wara activa, ty det är Hans wilje så med oss; och stillheten och arbetsamheten kuna ganska wel förenas bara wi låta underwisa oss om den rätta metoden af den goda Läromästaren.» Den kristna levnadskonsten kan enligt Sten sammanfattas i apostelns ord, att *allt*, vad man gör, vare sig man äter eller dricker, skall man göra i Jesu namn.[3]

Med anledning av »de angenäma drömmar», som fru von Feilitzen hade haft, framhöll Sten i ett brev av den 30 juni 1790, att somliga

---

[9] Hansen tyckte sig under sitt besök på Ramsdal d. $^{29}/_{1}$—$^{14}/_{2}$ 1805, jfr nedan s. 191, ha funnit, att det ej rådde full harmoni mellan makarna. »Äusserlich», skriver han, »scheinen sie in Liebe und Einigkeit zu leben aber man merkt bald ein innerliches Missvergnügen unter ihnen, welches vermuthlich Ursach zu der Frau ihre 15jährige Nerv-Krankheit ist. Am meisten ist sie und ihre Tochter leidend». Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

[1] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

[2] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1788; $^{19}/_{2}$, $^{3}/_{12}$ 1789; $^{5}/_{8}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[3] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1788. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

på den vägen utan tvivel kunde få veta något om kommande ting. Han hade talat med åtskilliga, som haft dylika upplevelser. Det stod även i överensstämmelse med Skriftens ord: »Edra gamla skola hafwa drömmar och edra Ynglingar skola se Syner.» Sten visar dock ej någon större uppskattning av denna gåva. Han ägde den icke för egen del och ansåg, att det viktigaste av allt var »at Tro på Guds Lam wår frälsare och låda wid honom fastare änn wid något, ja fastare änn wid wårt egit lif och hafwa honom som är Klednodet beständick i ögnasicktet». Hans själ längtade efter denna nådegåva, och om han endast fick den, så begärde han intet mer, så länge han vandrade här på jorden.[4]

Charlotta von Feilitzens hem var utan tvivel ett betydelsefullt centrum för herrnhutismen, och hon stod i livlig förbindelse med sina herrnhutiska vänner. Bland dessa räknade hon förutom makarna Sten och Leijonancker komministern i Gryt G. A. Grönlund, till vilken Sten ofta hälsar i sina brev[5], Maria Ulrika Sparre på Rönö[6], fru Kanterberg i Norrköping[7] och fröken Silfversparre[8] på Hedvigslund i Södermanland.

Grönlund utnämndes år 1790 till kyrkoherde i Tåby i Vikbolands kontrakt.[9] Sten uttalade i ett brev till fru von Feilitzen av den 1 oktober 1790 sin stora glädje över denna befordran och framkastade samtidigt den tanken, att dåvarande komministern i Svinhult Nils Björkeroth skulle kunna bli komminister i Gryt.[1] Även om

---

[4] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{30}/_{6}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Sten hade tidigare under sina resor i Norrland försökt att bekämpa de extatiska företeelser, som han där funnit hos de väckta. N. Rodén, a. uppsats, ss. 192, 196 ff.

[5] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{9}/_{4}$ (»Hälsa ock den älskelige Comministern»), $^{3}/_{12}$ 1789; $^{8}/_{4}$, $^{5}/_{8}$, $^{9}/_{9}$, $^{1}/_{10}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan ss. 80, 91.

[6] Brev från A. Sten till fru Charlotta von Feilitzen $^{17}/_{6}$, $^{5}/_{8}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan s. 111.

[7] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{12}$ 1788; $^{9}/_{4}$, $^{27}/_{4}$ 1789; $^{17}/_{6}$, $^{5}/_{8}$, $^{1}/_{10}$, $^{30}/_{12}$ 1790; $^{3}/_{2}$, $^{20}/_{4}$, $^{29}/_{9}$ 1791; $^{28}/_{1}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan ss. 126, 131, 136, 138.

[8] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{17}/_{6}$, $^{30}/_{6}$, $^{5}/_{8}$, $^{30}/_{12}$ 1790; $^{13}/_{4}$, $^{22}/_{5}$, $^{29}/_{9}$ 1791; $^{11}/_{10}$ 1792; $^{28}/_{1}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr ovan s. 136 ff.

[9] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 484.

[1] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{1}/_{10}$ 1790. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. »Det war oss en egen fängnad», skriver Sten i detta brev, »at den kjära Mag. Grönlund blef Kjörkjoherde, och wi önska honom Nåd och

Stens önskemål beträffande Björkeroth ej blev förverkligat, efterträddes dock Grönlund av en herrnhutisk präst, adjunkten i Kumla Erik Ekegren.[2] Sten fann det vara »en fängnesam Tidning at wår kjära Ekegren» skulle provpredika i Gryt och önskade, att Herren nu skulle göra hans väg lyckosam.[3] Med stort intresse följde han frågans vidare utveckling[4] och framhöll efter Ekegrens utnämning till komminister i Gryt år 1791 i ett brev till fru von Feilitzen, att de herrnhutiska vännerna hade den största orsak till tacksamhet för att icke Kristus tillåtit korsets fiender att »stänga ut» Ekegren.[5] Stens brev till fru von Feilitzen innehålla i fortsättningen mer än en gång hälsningar till Ekegren eller omnämna, att Ekegren varit på besök i Norrköping.[6] Ekegrens verksamhetstid i Gryt blev emellertid mycket kort. Han avled redan den 21 september 1793.[7]

I *Svinhult* i den sydligaste delen av Östergötland på gränsen till Småland hade Brödraförsamlingen en vän i komminister Nils Björkeroth[8], som var bekant med flera herrnhutare och stod i förtrolig brevväxling särskilt med amiral Leijonancker. Hans verksamhet tycktes emellertid till en början ej medföra några synliga resultat.[9]

Västervik utgjorde även på 1780-talet en anknytningspunkt för Brödraförsamlingens verksamhet. Då makarna Sten den 31 oktober—3 november 1786[10] och den 4—14 augusti 1787[11] i samband med sin resa i Östergötland besökte Västervik, blevo de varmt välkomnade

---

wälsignelse til sin nya Station, kunde nu den lilla kjära Biörkroth komma i stället wore skönt, ty han är en liten skön präst.»

[2] Jfr ovan ss. 109, 124 f.

[3] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{3}/_{3}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[4] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{15}/_{3}$, $^{20}/_{4}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[5] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{22}/_{5}$ 1791. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Brev från A. Sten till Charlotta von Feilitzen $^{8}/_{12}$ 1791; $^{28}/_{1}$, $^{22}/_{3}$ 1793. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[7] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 594. Jfr ovan s. 109.

[8] N. Björkeroth föddes 1753, blev student i Uppsala 1777, prästvigdes 1781, blev adjunkt i Veta och i Häradshammar s. å., i Skärkind 1784, i Lillkyrka 1787, i Vadstena 1788, i Grebo 1789 samt komminister i Västra Ryd och Svinhult 1793, d. 1832. J. I. Håhl, a. a., III, s. 68.

[9] Stählins skrivelse av år 1800. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[10] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[11] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

av familjen Johansson. Hustrun, som var dotter till Stens numera avlidne lärare Halling i Stockholm, hade Sten 38 år tidigare sett som ett barn på sju år.[12] Sten omtalar, att han med denna familj och en tulluppbördsman höll små sammankomster, »till vilka den käre Frälsaren nådigt bekände sig». På Allhelgonadagen hade han föreläst en predikan, som nämnda dag hållits i Brödraförsamlingen. Makarna Sten använde tiden till andliga samtal med sitt värdfolk. Särskilt fick Sten tillfälle till ingående samtal med den äldste sonen, som året förut med intresse deltagit i sammankomsterna på Brödraförsamlingens sal i Stockholm. Även tulluppbördsmannen var påverkad av den herrnhutiska åskådningen.[13]

År 1787 höll Sten små mötesstunder med familjen Johansson och tulluppbördsmannen. I dessa deltogo stundom även uppbördsmannens hustru och hustrun till en skeppare. Sten var emellertid ej tillfredsställd med sitt besök. Visserligen förnams »gefühl» vid mötesstunderna, men, då de yttre förhållandena ej voro lämpliga, kunde man alltid märka något tryckande i hemmet. Han hoppades dock, att besöket ej varit helt förgäves.[14]

I *Sålla*, beläget 15 km. sydväst om Linköping i Sjögestads socken, uppstod från år 1799 en typiskt herrnhutisk väckelse, som började med översten Nils Adolf Ekenmans[15] dotter Catharina Juliana. Hon var född år 1782[16] och kom redan som helt liten under påverkan av den herrnhutiska uppfattningen. I hennes hem fanns ett exemplar av *Sions Sånger*[17], vilkas innehåll starkt grep henne. Vid 11 års ålder kom hon i djupt bekymmer om sin själs frälsning och skrev i sin nöd till prosten Björner i Östra Ryd, som hon visste »hörde til frälsaren». Någon tid efteråt fick hon svar från honom. Under

---

[12] Jfr ovan s. 80.

[13] A. Sten, Kurze Nachricht von unsere reisse von Stockholm über Ostgotland und Westerwik nach Gothenburg. R. 19. F. a. 13, 7. ABUH.

[14] A. Sten, Kurzes Bericht von unsere reisse von Gothenburg über Uddevalla nach Norrköping. R. 19. F. a. 10. ABUH.

[15] N. A. Ekenman, adlad af Ekenstam, föddes 1747 på Sålla, blev kadett vid amiralitetet i Karlskrona 1760, avlade officersexamen 1765, blev löjtnant 1766, företog såsom styrman på ostindiska kompaniets fartyg resor till Kina 1769—1771, 1772—1774 och 1777, blev kapten vid galärflottan 1774, transporterades till örlogsflottan 1777, major 1788, överstelöjtnant 1790, överste 1793, avsked 1797, adlad 1810, d. $^{7}/_{5}$ 1813 på Sålla. Han gifte sig 1780 med Chatarina Margareta Götherhielm, f. 1759, d. 1836. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 515.

[16] G. Elgenstierna, a. a., II, s. 515.

[17] Jfr om N. A. Ekenmans omvändelse nedan s. 174.

de närmast följande åren var Catharina ofta i djup syndanöd men kom åter ut i »så kallade oskyldiga ungdomsförströelser — Verldsväsende». Den inre oron grep henne emellertid med allt starkare makt, tills hon slutligen ej kunde slita sig lös. Den upplevelse, som hon så ivrigt längtat efter, kom emellertid helt oförmodat och oväntat, medan hon första böndagen den 2 mars 1799 deltog i gudstjänsten i Sjögestads kyrka. Hon hade bett Kristus att snart öppna för henne något hem, där hon kunde tjäna, och att giva henne mod och ståndaktighet. Men hon hade icke bett om syndernas förlåtelse. När hon därefter med församlingen sjöng en psalmvers utan att närmare tänka på versens innehåll, »så war det», skriver hon om denna upplevelse, »just som någon sagt med *Tydliga* Ord: Nu har Du dina synders förlåtelse. O!!! denna för mig *oförgäteliga* stund kan jag aldrig glömma — icke en gång, nej visst icke inför Lammets Thron. Och detta var med *Tydliga* och *rediga* ord inom mig.»[18]

Catharina Ekenman, som var 17 år, då detta hände, hade ännu icke gått till nattvarden. Hon fruktade nämligen att göra det, innan hon ägde förvissning om att helt höra Gud till. Men nu greps hon, såsom det brukar vara fallet vid de herrnhutiska omvändelserna, av längtan därefter och fick fem veckor efter sin upplevelse i Sjögestads kyrka gå fram till altaret, där hon tog »ny försäkring af den korsfäste frälsaren at aldrig i Evighet slippa ifrån Honom». Under den följande veckan kände hon sig obeskrivligt lycklig och skrev till prosten Björner och därefter till amiralskan Leijonancker och meddelade dem, vad som hänt.[1]

Sedan Catharina Ekenman blivit väckt, sökte hon få flera med sig på samma väg. Tre veckor efter hennes omvändelse började hennes tolvårige broder Fabian Wilhelm[2] gripas av längtan att till-

---

[18] Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse Om och några andra Syskons Wäckelse och Benådande, På anmodan af Henne meddelt (avskrift). EvBSA. Av berättelsen framgår, att den är skriven på anmodan av åldermannen J. A. Kock i Vadstena.

[1] Ibdm.

[2] Fabian Wilhelm, adlad af Ekenstam vid den äldre broderns död 1856, föddes 1786 på Sålla, blev student i Lund 1805, fil. kand. 1807, fil. doktor 1808, docent i teol. fak. i Lund 1809, dekanus 1810—1811, e. o. teol. adjunkt 1812, företog en vetenskaplig resa till England 1813—1818, upprätthöll pastorstjänsten vid svenska kyrkan i London 1815—1818, professors n. h. o. v. 1818, lektor vid Linköpings gymnasium 1822, rektor 1825 och 1830, prästvigd 1832, kyrkoherde i Skeda, Linköpings stift, 1834, i Stora Tuna 1836, kontraktsprost 1842, teol. d:r 1844, d. 1868. G. Elgenstierna, II, s. 516.

höra Kristus. Så fort syskonen hade någon ledig stund, använde de tiden till andliga samtal och gemensam bön. Begäret att tillhöra Kristus blev under dessa samtal och bönestunder allt starkare hos tolvåringen, och den 17-åriga systern, »den högt älskade äldstinnan» i den herrnhutiska krets, som nu var på väg att växa fram i Sålla, gav honom det rådet att söka lägga märke till, om det försiggick någon ändring inom honom. Redan långfredagen den 22 mars 1799, endast en och en halv vecka sedan Fabian gripits av längtan att tillhöra Kristus, viskade han i kyrkan till sin syster, att han nu trodde, att alla hans synder voro honom förlåtna. Till full visshet kom det visserligen ej för honom med denna upplevelse, men under de dagliga samtalen med systern och de gemensamma bönestunderna blev hans tro allt mera stärkt.[3]

Fabian Wilhelms omvändelse tycks ganska tidigt ha inverkat på hans val av levnadsbana. Före omvändelsen hade hans far önskat, att han skulle komma in på ett kontor för att gå handelsvägen. Men nu greps Wilhelm av fruktan att bli frestad »at skinna». Genom att kasta lott blev han förvissad om att han skulle bli präst, vartill även hans far gav sitt bifall.[4]

Bristen på erfaren ledning medförde, att väckelsen på Sålla redan i begynnelsen företedde vissa svärmiska tendenser. Så kommo exempelvis de två först omvända syskonen vid läsningen av Joh. 13 till den övertygelsen, att fottvagningen var oskiljaktigt förenad med nattvarden, och överlade vid Catharinas första nattvardsgång ivrigt om bästa sättet att utföra denna handling.[5]

På uppriktigheten i de nyomvändas gudsförhållande och innerligheten i deras tro kan man i varje fall icke taga miste. Då studenten Zacharias Björkners vid jultiden 1799 kom som informator till Sålla,

---

[3] Ibdm. [4] Ibdm.

[5] Ibdm. Utförandet av fottvagningen stötte emellertid på vissa svårigheter, därför att Wilhelm, som just då var sjuk, låg i skolrummet, som han delade med en informator vid namn Jungberg. I berättelsen uppgiver avskrivaren, att »förmodeligen ingen fottvagning blifvet utaf». »Broder» Hansen kan emellertid i en skrivelse till Herrnhut meddela, att fottvagningen verkligen ägt rum. På eftermiddagen samma dag, som Catharina Ekenman gick till nattvarden, hade de båda syskonen virat endast ett kläde om midjan och utfört fottvagningen på en kall kammare. Systern hade ansett det som ett stort under, att hennes yngre broder, som strax förut stigit upp från sin sjukbädd, i den rådande kylan ej tagit skada till sin hälsa. Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH. Fottvagningen förordas i Spangenbergs *Idea fidei fratrum*, § 257.

fann han, att de två syskonen redan voro »med Frälsaren bekante, stodo i första kärleken och ville omvända alla».[6]

Antalet herrnhutiska kretsar i Linköpings stift, som vid mitten av 1700-talet endast utgjorde två, av vilka en i Norrköping och en i Västervik, hade sålunda sedan dess betydligt ökats. Vid århundradets slut finner man sådana kretsar och enskilda personer, som stå i förbindelse med Brödraförsamlingen, på åtskilliga platser i stiftet. Kretsen i Västervik tycks ha fört en ganska tynande tillvaro. I Norrköping däremot hade arbetet betydligt utvidgats. I östra delen av Östergötland hade nya kretsar eller vängrupper uppstått i Kvillinge, Östra Ryd, S:t Anna och Gryt. Sin största framgång hade herrnhutismen haft i Ödeshögs och Stora Åby församlingar i landskapets västra del. I nära förbindelse med den herrnhutiska kretsen i sistnämnda församlingar stodo vängrupper i Vadstena, Skänninge, Sjötuna, Öjebro, Ekeby och Rinna samt enskilda anhängare av Brödraförsamlingen på olika platser, såsom i Linköping och Rök. I Svinhult i södra Östergötland fanns en utpost. Slutligen hade en herrnhutisk väckelse begynt även på Sålla gård.

B. Herrnhutismen i Linköpings stift i början av 1800-talet (1800—1815).

Upplysningsidéernas fortsatta utbredande inom Linköpings stift. De kyrkliga myndigheterna och de herrnhutiska kretsarna.

Linköpings stift fick ett alltmer stadgat rykte som »upplyst».[7] Magnus Lehnberg, som år 1805 efterträdde Lindblom på biskopsstolen i Linköping, var liksom sin företrädare en neologiens man. Genom sin glänsande vältalighet beredde han väg för upplysningsidéerna. Linköpings stift var, som G. Westin påpekar, det enda som angav »en oavbruten förbindelse med neologisk teologi vid prästmötena». Åren 1802, 1805, 1820, 1825, 1831 behandlades i följd Morus' av den neologiska åskådningen präglade arbete *Epitome Theologiae Christianae*.[8]

---

[6] Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse etc. EvBSA. Brev från Björkners $^{6}/_{12}$ 1800 och $^{5}/_{1}$ 1804 (datum för brevets ankomst till Herrnhut, uppgift om avsändningsdag saknas). R. 19. F. a. 14 b. ABUH.

[7] H. Wijkmark, *Samuel Ödmann*, s. 182, not 1.

[8] G. Westin, *George Scott och hans verksamhet i Sverige*, I, s. 15.

I förhållande till de herrnhutiska kretsarna beflitade sig stiftets ledning om ett tolerant uppträdande och sökte undvika att mot dem begagna tvångsmedel. Denna toleranta anda tycks emellertid ännu ej ha helt trängt igenom bland stiftets präster. Även bland upplysningsidéernas förfäktare funnos sådana, som påyrkade tillgripandet av mer eller mindre stränga åtgärder. Då biskop Lindblom vid det prästmöte, som hölls år 1802, frågade, om någon av prästerskapet hade något att anmäla, som kunde bliva föremål för överläggningar, reste sig prosten Paul Juringius i Kimstad[9] och uttalade å sina och de övriga prästernas vägnar ett tack för de anmaningar och uppmuntringar, som de av biskopen erhållit. Samtidigt ville han fästa uppmärksamheten på dem, som framställde försoningsläran på ett sådant sätt, att enfaldiga och oupplysta åhörare kunde bedragas till »ett lösaktigt missbruk af Guds i Christo människan tillbudna nåd», och uttalade önskvärdheten av att biskopen varnade för denna ytterlighet. Flera av de närvarande prästerna instämde i Juringius' uttalande.[1]

Biskopens svar vittnar om att han ogärna utpekade någon bestämd åskådning såsom avvikande från den sanna läran. Då han i sitt tal »utan att uppräkna alla denna tidens misstagna eller sjelfgjorda salighetsvägar» givit anvisning på det ofelbara rättesnöret för själavården i Kristi kunskap och lära, menade han sig därmed ha varnat för de avvägar, som leda därifrån. De närvarande prästerna läto sig emellertid ej nöja med detta allmänna uttalande. Prosten C. Backe i Skärkind[2] framhöll, att, enligt vad ryktet förmälde, den av Juringius befarade oredan i församlingen gått så långt, att konventiklar anordnades i strid mot bestämmelserna i flera författningar. Ehuru Backe ej ville framträda som angivare eller åklagare, ansåg han dock denna fråga förtjäna biskopens uppmärksamhet och betonade vikten av att någon lämplig åtgärd vidtoges för att hindra konventikelverksamheten.[3]

Lektor S. G. Harlingson[4] vitsordade riktigheten av prosten Backes uppgifter om konventiklars anordnande inom stiftet och ansåg det

[9] Jfr ovan ss. 92, 94.

[1] *Linköpings Consistorii Circulaire. Ämbetsbref. År 1802. N:o 10. 1802 års Prestmöts-Handlingar*, § 21.

[2] Jfr ovan s. 94.

[3] *Linköpings Consistorii Circulaire. Ämbetsbref. År 1802. N:o 10. 1802 års Prestmöts-Handlingar*, § 21.

[4] Se om S. G. Harlingson J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 304 ff.

möjligt, att de höllos på mer än ett ställe. Han ville ej förneka de risker, som voro förenade med att dessa sammankomster merendels voro undandragna trogna och redbara lärares kontroll, och ej heller att konventikelverksamheten kastade en viss skugga på de präster, som ville åtlyda våra kyrkoförfattningar och därför avstodo från att »till sin fördel använda ett så beskaffadt samband med allmänna hopen». Harlingson var även övertygad om att den fria andliga verksamheten stod i uppenbar strid med flera författningar, särskilt Kungliga förbudet av den 12 januari 1726 och Kungliga brevet av den 2 maj 1751. Då tidsandan och allmänhetens lätt väckta medlidande skulle kunna giva den lagligaste åtgärd sken av intolerans och förföljelse, ville han emellertid avråda från att vid förekommande fall omedelbart söka någon tillämpning av nyss nämnda författningar. I stället ville han föreslå, att vederbörande pastor och, om detta ej hjälpte, kontraktsprosten i hemlighet och »med skälens styrka och den Christeliga kärlekens känsla och röst» sökte överbevisa den villfarande, att han var på orätt väg. Om detta efter flera försök ej lyckades, borde prosten göra en enskild anmälan om saken hos biskopen, som i sin tur skulle använda sitt inflytande för att genom ett enskilt samtal med ifrågavarande person söka uppnå det åsyftade målet. Om mot all förmodan även biskopen misslyckades, kunde ärendet hänskjutas till domkapitlet, som skulle fullfölja det i överensstämmelse med lagarnas krav. De församlade prästerna instämde i lektor Harlingsons yttrande och överlämnade ärendet till biskopen, som förklarade, att han så mycket hellre godkände prästerskapets »på tidens och människans kännedom grundade tänkesätt», som det överensstämde med de grundsatser, som lågo till grund för Kungliga brevet av den 15 december 1748 och stadgan av den 20 mars 1735.[5]

Ledarna för de herrnhutiska kretsarna tecknade det allmänna tidsläget i de mörkaste färger. Pastor O. J. Sundelin fann det andliga och moraliska tillståndet så fördärvat, att han i ett brev till Herrnhut av den 15 april 1800 måste klaga över att »otro och ett lättsinnigt väsen» gripa omkring sig. Ansvaret för de rådande förhållandena lade han i första hand på de andliga ledarna.[6] Bland

---

[5] *Linköpings Consistorii Circulaire. Ämbetsbref. År 1802. N:o 10. 1802 års Prestmöts-Handlingar, § 21.*

[6] Brev från O. J. Sundelin $^{15}/_{4}$ 1800. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH. »Möchten wir», skriver Sundelin, »nur nicht Schuld daran seyn. Unser König, der um die evangelische Lutherische Religion eifert, macht besonders die Bischöfe dafür

prästerna i Norrköping kände han andlig gemenskap endast med komministern i landsförsamlingen Nils Fredrik Trolle[7], »den ende ortodoxe predikant i vår stad»[8].

Av samma uppfattning beträffande det religiösa läget var komminister Georg Engström i Kvillinge. I ett brev till Herrnhut år 1801 framhöll han, att man befann sig i »en rätt bedrövlig tid» och att av allt att döma mörker skulle betäcka hela landet och töcken folken. »Här predikar nästan var och en sina egna infall, allt är mänskliga påfund, sanningen håller man för otrolig, Guds ord för en gåta.»[9]

Sundelins pessimistiska syn på tidsläget i vårt land kom till synes i ett brev från honom till London Missionary Society, vilket i juni 1799 å nämnda missionssällskaps vägnar besvarades av T. Haweis och J. Hardcastle.[1] Det är utan tvivel detta brev, som anmäldes

---

verantwortlich. Es ist auch zu bedauern, dass Socinianische Schriften und Vorträge hier nicht nur geduldet, sondern auch von solchen befördert und verbreitet werden, die ein Damm dagegen seyn sollten. Ich habe an 6 meinen hiesigen Collegen keine Freude.» Ibdm.

[7] N. F. Trolle föddes 1755, prästvigdes 1779, blev lärare vid Gustav. barnhusskolan i Norrköping 1782, tillika spinnhuspredikant där 1790—1801, komminister i Norrköpings S:t Johannes 1799, kyrkoherde i Veta 1806, d. 1810. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 385 f.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{26}/_{4}$ 1806. R. 18. A. 27 b. 9. ABUH.

[9] Brev från Georg Engström, odaterat, till prästkonferensen i Herrnhut 1801. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[1] June 1799. Translation of the answer to Revd. Mr. Sundelin, Norkoping, Sweden. ALMS.

Belysande för det religiösa läget i Sverige vid denna tid är ett brev till Londonmissionssällskapet av d. $^{12}/_{12}$ 1798 från huspredikanten på Storeberg i Tådene socken, Skaraborgs län, vid Vänern Lorentz Christopher Retzius (se om honom J. W. Warholm, a. a., I, s. 587 f., och *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, XII, s. 65 ff.), ur vilket vi anföra: »Although I otherwise esteem it an honour to be born in honest Sweden, yet must I blush when I consider that my nation has contributed so little to the diffusion of the light of the gospel among the heathen nations. Overwhelmed as our Swedish Zion on one hand is, with religious sects and parties, who teach Philosophy in place of religion, shake to the very foundation the doctrine of faith, endeavour by their new system to make us out of humour whith the word of God, and reject everything that their reason cannot fathom; and on the other hand with a listless, lukewarm, dead, Christian formality; yet, blessed be the name of the Lord Jesus, He has in the midst of us a goodly number of faithful and true witnessess; many steady and lovely souls, in all degrees and ranks of life, who adhere to the truth, and are not tossed to and fro; but, as well in their knowledge as walk, are an honour to His gospel; who bear in their heart the tenderest sympathy to His cause, and are zealous for the spread of His kingdom.» Directors letter 11 (translated

vid sammanträde den 29 april 1799.[2] Tyvärr finns det ej längre kvar i Londonmissionssällskapets arkiv. Däremot förvaras där en översättning av svaret till Sundelin. Det vittnar om den evangeliska erövraranda, som behärskade ledarna för Londonmissionssällskapet, i motsats till Sundelins mera pessimistiskt färgade betraktelsesätt.[3]

Den tolerans mot oliktänkande, som vid denna tid var utmärkande för stiftsledningen i Linköpings stift, gav i varje fall de herrnhutiska kretsarna rika arbetsmöjligheter.

Förbindelserna mellan Brödraförsamlingen i Stockholm och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1800—1804 samt verksamhetens utveckling inom dessa kretsar under samma tid.

Under de första åren av 1800-talet rådde en livlig förbindelse mellan Brödraförsamlingen i Stockholm och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift. Medlemmar av Stockholmsförsamlingen kommo ej sällan på besök till Östergötland antingen på grund av officiella uppdrag eller för ordnandet av enskilda angelägenheter. Den personliga karaktär, som var så utmärkande för hela den herrnhutiska verksamheten, gör det mycket sannolikt, att dessa besök utnyttjades till att knyta förbindelser med därvarande trosfränder.

---

from the Swedish). From a Missionary in Sweden to the Missionary Society. ALMS. Brevet är senare infört i *Evangelical Magazin*, 1799, s. 96 ff.

[2] I Londonmissionssällskapets protokoll anmäldes d. $^{29}/_{4}$ 1799, s. 91, »A letter from the Rev. Olavus Jon: Sundelin of Norkoping, in the province of Gothland, in Sweden.» Vid samma tillfälle föredrogs »A letter also from the Committee of Foreign Correspondence to the Society *de fide et christianismo* in Sweden.»

[3] Vi anföra ur brevet från Londonmissionssällskapet: »We lament with you the progress of infidelity and Impiety: but we endeavour the more manfully to lift up the Banner of the Cross, against these implacable Enemies of our Lord. May He give his Benediction who humbleth the proud and raiseth up the lowly. Think not that in your Sweden alone these bitter waters are diffused, they threaten to swallow up as in a whirlpool the whole Earth, but he that sitteth on the heavens hath said, hitherto shalt thou come and no farther. Many of great name among us, as well as among you, little esteem the Cross of the Lamb that was slain, and seek to brand with folly those who devote themselves to the Lord, and determine to know nothing but Jesus Christ, and him crucified. Be it so, we will bind this reproach as the Diadem to our Brow, and as the Gorget to our Neck.

Embracing those feet nailed to the Tree, we with you Brother seek and find peace daily, the price of his bloodshedding, and drawn by love stronger than Death resolve cheerfully to spend and be spent for his Name sake.» June 1799. Translation of the answer to Revd. Mr Sundelin, Norkoping, Sweden. ALMS.

I januari 1800 fick häradshövding Josua Sylvander[4] genom riksdrotsen greve Wachtmeister kungligt uppdrag att söka stilla de oroligheter, som uppstått i Norrköping. På grund av uppdragets brådskande natur kunde han endast helt hastigt besöka de herrnhutiska vännerna i Stockholm för att bedja dem att i sin bön ihågkomma honom i denna allvarsamma situation. Då den uppretade befolkningen i Norrköping ännu befann sig i full jäsning och han måste rycka in i staden under stark militärisk eskort, kände han ett särskilt starkt behov av Guds beskydd. Herrnhutarna i Stockholm gladde sig sedan åt att av hans brev från Norrköping finna, »hur han under detta svåra och med många obehagligheter förbundna uppdrag höll sig till Frälsaren». Stockholmsförsamlingens diarium för år 1800 omtalar, att Kristus nådigt bistått honom, så att han förutom det allmänna erkännandet om opartiskhet även förvärvade sig konungens ynnest i sådan grad, att han vid sin återkomst i mars månad fick en högt uppskattad och lönande anställning i hovrätten.[5]

På grund av de ekonomiska svårigheterna såg sig Gustaf IV Adolf nödsakad att år 1800 sammankalla ständerna till Norrköping. Den kungliga förordningen angående riksdagen upplästes från predikstolarna den 26 januari. Vid det därefter företagna riksdagsmannavalet blev en av medlemmarna i Stockholmsförsamlingen skomakareåldermannen Daniel Lindgren utsedd till riksdagsman. Även två andra av »bröderna», amiralen baron J. G. Lagerbjelke och Johan Adolf Leijonmarck, måste å ämbetets vägnar, den förre som kabinettssekreterare och den senare som kanslist i hemliga utskottet, bevista riksdagen. Dessutom hade Pehr Andersson, en av de herrnhutare från Västergötland, som brukade besöka Stockholmsförsamlingen, nu för tredje gången valts som representant för bönderna i

[4] J. Sylvander var född 1769, ingick sitt första äktenskap 1792, upptogs i Stockholmsförsamlingen $^{14}/_{3}$ 1798 och ingick sitt andra äktenskap 1802 med Eva Christina Carolina Gripenstierna, dotter till baron Carl Gripenstierna och hans maka Fredrica Christina Rudbeck. Den sistnämnda var brorsdotter till bergsrådinnan Hjärne. Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Ev. Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet och Catalog der Societet in Stockholm 1806. EvBSA. Jfr även *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, XVI, s. 363, S. Wieselgren, *Peter Wieselgren*, ss. 107 f., 117 ff., och G. Elgenstierna, a. a., VIII, s. 102.

[5] Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, XVI, s. 361. Sylvander blev $^{11}/_{2}$ 1800 sekreterare i Svea hovrätt. G. Elgenstierna, a. a., VIII, s. 102.

sin hemtrakt. I början av mars togo de »bröder», som fått i uppdrag att bevista riksdagen i Norrköping, vid en sammankomst avsked av församlingen i Stockholm. De närvarande församlingsmedlemmarna anbefallde dem åt Gud och önskade av hjärtat, att han skulle följa dem och tillsluta deras hjärtan för partiväsendets tummel och de oroliga rörelser, som framkallades av en våldsam förbättringslusta. Den herrnhutiska församlingen kände sålunda tidslägets allvar och var på sin vakt mot de radikala, samhällsomstörtande krafter, som under inflytande av den franska revolutionen börjat göra sig gällande även i vårt land. Att dess farhågor icke voro ogrundade, visade den följande stormiga riksdagen i Norrköping. Efter riksdagens slut gjorde baron Lagerbjelke den 4 juni ett första besök på Brödraförsamlingens sal i Stockholm, och det är väl sannolikt, att han därvid framförde hälsningar från »syskonen» i Norrköping.[6]

Medlemmar av herrnhutarkretsarna i Östergötland kommo även en och annan gång på besök hos Brödraförsamlingen i Stockholm. Så kunde exempelvis fru Kanterberg vid sina resor till och från sin gård i Kvillinge, vilken hon fortfarande behöll, förmedla hälsningar mellan herrnhutarna i huvudstaden och de väckta i Östergötland.[7] Större betydelse för den andliga utvecklingen inom de herrnhutiska kretsarna i Östergötland hade emellertid de rundresor inom provinsen, vilka vid olika tillfällen företogos av representanter för Stockholmsförsamlingen. Dylika resor företogos av J. Stählin den 6—18 augusti 1800[8] och 1—10 augusti 1802[9], av bankkassören Gabriel Wik den 19—26 juni 1804[1] och av föreståndaren för Brödraförsamlingen i Stockholm Fred. Chr. Wunderling i juni 1813[2]. Hansens vistelse

---

[6] Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH. Vid Lagerbjelkes besök på salen i Stockholm gladde sig de herrnhutiska »syskonen» över att på nytt få se »denne kære herre, som under trycket av de på honom vilande mångfaldiga statsärendena ofta nästan ville duka under, och önskade honom av hjärtat vår Herres nådiga stöd». Ibdm. Jfr om J. G. Lagerbjelke ovan s. 127 samt om J. A. Leijonmarck G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 574.

[7] Diarium der Brüder-Societet in Stockholm vom Jahr 1800. R. 19. F. a. 9. ABUH; Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[8] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[9] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803 (erst im Merz 1806 eingeschickt). R. 19. F. a. 9. ABUH.

[1] Diarium der Brüder Societät in Stockholm von den Jahren 1804 und 1805 eingesandt im April 1806. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[2] Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm vom März 1811 bis August 1814. R. 19. F. a. 9. ABUH. Wunderling verkade som föreståndare för Brödraförsamlingen i Stockholm $^{26}/_{3}$ 1811—$^{27}/_{8}$ 1814. Ibdm.

i Norrköping åren 1804 och 1805 och de besök, som han därvid gjorde hos de herrnhutiska kretsarna runtom i Östergötland, bidrogo även helt naturligt att uppehålla intresset på de olika platserna.[3]

Den herrnhutiska verksamheten i Linköpings stift hade i början av 1800-talet två huvudcentra, Norrköping och Ödeshög. I anslutning till kretsen på den förstnämnda platsen verkade de väckta i Kvillinge, Östra Ryd och Ramsdal, medan flera herrnhutiskt påverkade smågrupper och enskilda personer stodo i förbindelse med trosfränderna på den sistnämnda. Under de första åren av 1800-talet fortsatte den väckelse, som år 1799 begynt på Sålla gård. Dessutom funnos enskilda anhängare av Brödraförsamlingen även på andra orter inom Linköpings stift.

Om tillståndet i den herrnhutiska kretsen i *Norrköping* vid 1800-talets början få vi en tydlig föreställning genom Stählins skildring av sin resa i Östergötland år 1800. Han företog resan i sällskap med sin hustru, »broder» Dahlström och »syster» Johanna Åkerblad. De kommo till Norrköping den 6 augusti och togo in hos amiral Leijonancker. Redan följande dag fingo de vid en sammankomst i amiralens hem lära känna flera av de väckta och sammanträffade vid detta tillfälle även med pastor Sundelin och en annan präst, vars namn Stählin ej uppgiver. Då de emellertid önskade tillbringa en söndag i Ödeshög, som var det egentliga målet för deras resa, fortsatte de sin färd redan den 8 augusti och uppsköto de närmare förhandlingarna med de väckta i Norrköping till hemresan. Sedan de besökt de övriga platserna i Östergötland, kommo de natten mellan den 14 och 15 augusti tillbaka till Norrköping och stannade där till den 18 på morgonen. Då de voro amiral Leijonanckers gäster, kunde de på grund av den mellan honom och pastor Sundelin rådande spänningen ej komma i en sådan kontakt med alla väckta, som de önskat. Av makarna Stens forna vänner funnos fortfarande åtskilliga kvar. Somliga av dem höllo sig emellertid för sig själva, andra åter slöto sig till Sundelin. Såväl änkan efter köpman Lundström[4] som Lundströms dotter voro fortfarande mycket vänligt inställda till Brödraförsamlingen. Stählin och hans sällskap besökte även änkefru Eek[5], som hade flyttat till Norrköping, och fingo hålla

---

[3] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{9}$, $^{15}/_{11}$ 1804; $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 13, 14, 16. ABUH.

[4] Jfr ovan s. 131.

[5] Jfr ovan s. 108.

en sammankomst i hennes hem. Under vistelsen i Norrköping lärde de dessutom känna bokfabrikören Orgstedts änka[6].

De voro även på besök hos klädesskärare Östergren, som jämte sin hustru och sina barn höll sig till den grupp av väckta, vilka Sundelin samlade omkring sig. Östergren hade ett par ogifta systrar, vilka de gärna besökte två gånger, »emedan de erfarit verklig nåd på sina hjärtan». Slutligen lärde de känna en ung köpman vid namn Löfgren, som var gift med änkan efter en väckt präst, vilkens namn Stählin dock ej uppger. Löfgren var enligt Sundelins uppfattning en av de »solidaste» bland de väckta. Hans intresse för Brödraförsamlingen var så starkt, att han gärna hade öppnat sitt hem för ett par herrnhutiska diasporaarbetare, något som emellertid på grund av den mellan honom och Leijonancker rådande spänningen ej var möjligt.[7]

Hos amiralen fick Stählin lära känna flera av de väckta. Det föreföll honom, som om den grupp, som samlades i Leijonanckers hem, i allmänhet hade »mehr wahres gefühl im Herzen» än somliga av dem, som höllo sig till Sundelin. Stählin hade även funnit, att, så länge amiralen höll sig till det enkla och begripliga, var han till verklig välsignelse för själarna. Men om han rörde sig på höjderna, blevo de ofta förvirrade och höllo sig tillbaka. Amiralskan var enligt Stählins uppfattning en enfaldig, nådehungrande själ och mycket älsklig mot alla, som hon lärde känna som Kristi vänner.[8]

Under besöket i Norrköping fick Stählin vid flera tillfällen sammanträffa med Sundelin och gav i sin reseskildring en utförlig beskrivning av hans personlighet och arbete. På vissa punkter vittnade den otvivelaktigt om att han låtit ett alltför ensidigt herrnhutiskt betraktelsesätt ligga till grund för sitt omdöme, men i det stora hela torde den vara en verklighetstrogen bild av Sundelin. Stählin började med en beskrivning av hans arbetsuppgifter. Vid den Swartziska friskolan fick Sundelin om vardagarna undervisa barnen sju timmar om dagen och på sön- och helgdagarna ansvara för gudstjänsten i den i andra våningen befintliga skolkyrkan. Tjänsten var mödosam och besvärlig och lönen otillräcklig. Då därtill hans hälsa var mycket bräcklig, kunde han ej undgå att ofta sucka under den tryckande arbetsbördan. För att förbättra sin ekonomi hade han tagit emot några inackorderingar. Då Sundelin även

[6] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH. Jfr om fru Orgstedt ovan ss. 56, 131.
[7] Ibdm. [8] Ibdm.

måste åtaga sig deras undervisning, kom han in i ett mångsysslande, där den ena eller den andra uppgiften måste bli lidande.[9]

Sundelin hade enligt Stählins uppfattning ej någon större begåvning. Samtidigt skötte han dock sina åligganden med trohet och noggrannhet. Vid sidan om sin tjänst ägnade Sundelin mycken tid åt själavård och hade övertagit ansvaret för »ett parti väckta själar». Hans anhängare, som kommo såväl från staden som från den kringliggande landsbygden, bevistade hans sammankomster eller fingo i sina hem besök av honom. Varje söndagseftermiddag höll han under namnet »förhör» först en allmän uppbyggelsestund och omedelbart därefter ännu en, som var avsedd för en utvald krets. Stählin fann, att han förkunnade evangeliet om försoningen men att det i hans predikningar felades hjärtlighet och värme. Sundelin var visserligen välmenande men saknade rätt evangelisk insikt och personlig erfarenhet. Därigenom, att han i sina predikningar gärna gjorde tillämpningar på den närvarande världssituationen i politiskt och kyrkligt avseende, blev han alltför vittutsvävande och tröttande. De lugna östgötarna tycktes emellertid ej ha varit av samma uppfattning. Sundelin hade ett mycket stort tillopp av åhörare, något som Stählin förklarar därmed, att Sundelin var den ende prästen i staden, som förblivit den gamla lutherska läran trogen, en uppgift, som dock motsäges av Sundelins egen upplysning, att komminister Nils Fredrik Trolle i landsförsamlingen var gammalluthersk i sin förkunnelse.[1] Stählin fann vidare, att Sundelins andliga arbete bar prägeln av vissa egendomligheter och en onaturligt stor verksamhetslust. Å andra sidan tog Sundelin gärna goda råd och lyssnade villigt till de erinringar, som Stählin gjorde angående hans förfaringssätt.[2]

I sitt omdöme om Sundelin torde Stählin åtminstone i viss grad ha varit påverkad av Leijonancker och den krets av väckta, som samlades omkring denne. Det var väl även av hänsyn till Leijonancker, som han avböjde en inbjudan från Sundelin att hålla en sammankomst hos den sistnämnde.[3]

Trots sin i många avseenden kritiska inställning gentemot Sundelin hade Stählin emellertid funnit, att denne med alla sina egenheter dock hade »ett troget sinne för Frälsaren» och att han i sitt mödo-

[9] Ibdm.
[1] Jfr ovan s. 155 f.
[2] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.
[3] Ibdm.

samma och av mycken yttre nöd och smälek försvårade arbete förtjänade aktning och uppmuntran. Så länge Leijonancker och Sundelin fortsatte att bedriva sin verksamhet var för sig, eller, som det enligt Stählins uppfattning var riktigare att uttrycka det, »var och en mot den andre», fanns det dock inga utsikter att kunna placera någon diasporaarbetare i Norrköping. Det svåraste motståndet hade man att vänta från amiralens sida, varför den viktigaste förutsättningen att kunna sända ett par herrnhutiska syskon till Norrköping var, att amiralen förverkligade sin plan att slå sig ned på en annan plats. Däremot ansåg Stählin, att man från Sundelins sida ej behövde befara några större svårigheter.[4] Med Leijonanckers död den 26 mars 1801[5] blev situationen delvis förändrad.

Sundelin fortsatte sin verksamhet i samma anda som förut. På grund av omsorger för sin familj och långvarig sjuklighet kunde han under år 1801 ej sända någon skrivelse till konferensen i Herrnhut. Vid början av år 1802 trodde han, att han blivit fullt återställd, och grep sig an med sitt skolarbete med sådan iver, att han överansträngde sig. Han kunde dock om också med mycken möda fortsätta arbetet. Det är mycket sannolikt, att den pessimistiska syn, som präglade hans beskrivning av det andliga tillståndet i Norrköping vid denna tid, delvis berodde på hans sjuklighet och de tryckande förhållanden, under vilka han arbetade. Så skrev han i ett brev till Herrnhut den 23 april 1802, att han under de sista åren funnit, hur tidens fördärv och hans egna bekymmer tilltagit. Tillståndet bland de barn, som upptogos i hans skola, hade blivit allt sämre och arbetet bland dem allt svårare. Från världens sida hade han varit utsatt för mycket hat. Vid flera tillfällen hade hans skola blivit angripen av eleverna vid trivialskolan. Föräldrarna ville

[4] Ibdm.

[5] G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 524. Jfr Bericht von der Brüder Societät von dem Jahre 1801. R. 19. F. a. 9. ABUH. — Fru Maria Ulrika Leijonancker flyttade senare till Stockholm, i vars brödraförsamling hon blev en synnerligen uppskattad medlem. »Sie war eine Zierde unsrer Societät», skriver Stockholmsförsamlingens föreståndare A. Warnke efter hennes död $^{23}/_{1}$ 1828, »nicht ihres hohen Standes, sondern ihres Glaubens und ihrer Tugenden wegen, denn sie wollte von nichts wissen als von dem bekreuzigten Herrn der Herrlichkeit, der für sie und für die ganze Welt sein Leben gelassen und sein Blut vergossen hat. Ihm lebte sie, und in seiner Nähe starb sie, indem wir ihrer hinscheidenden Seele nachsangen: Wie wird dies so wohl thun, an Jesu Wunden, von deinen langen Arbeitsstunden, sanft auszuruhn.» Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm von den Jahren 1826, 1827 und 1828. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 379.

visserligen gärna låta sina barn gå i Sundelins skola, därför att det ej kostade dem något, men de voro i sina hjärtan »gramse» på honom.[6]

Även i sin andliga verksamhet möttes Sundelin denna tid av många motgångar. De väckta upplevde en allvarlig prövningstid. Svårigheterna började med en ung kvinna, som fick särskilda uppenbarelser och som »lät föra sig mycket långt av fienden».[7] Till en början sökte Sundelin att med mildhet föra henne och de genom henne förvillade till rätta. Då detta emellertid icke hjälpte och han för de väckta såg »en fullständig undergång», kastade han åter alla sina bekymmer på Kristus. Han blev därigenom så styrkt, att han kunde övervinna fienden och föra kvinnan till rätta. Sedan dess hade hon varit allvarligt förödmjukad av Herren, och för de övriga hade händelsen fått tjäna till varning. Efter dessa höga upplevelser kommo de väckta ned i djup ångest, och Sundelin fann det nödvändigt att vårda själarna med mycket tålamod. Några få av de väckta vandrade dock under denna sållningstid sin väg stilla fram och hade barnsligt och förtröstansfullt hållit sig till Kristus.

---

[6] Brev från O. J. Sundelin $^{23}/_{4}$ 1802. Briefe an die Prediger-Conferenz. R. 18. A. 27 b. 10 a. ABUH.

[7] Det är möjligt, att dessa upplevelser ha något sammanhang med Helena Sophia Ekbloms uppenbarelser, vilka, enligt hennes egen uppgift, började midsommardagen 1799, då hon fyllde nio år (H. S. Ekblom, *Den andeliga striden wälment författad af Jungfru Helena Sophia Ekblom, under dess Fängelsestid uti Wadstena Hospital, i synnerhet de Twenne åren 1808 och 1809, då hon war bunden*, s. 7).

E. Herlenius, *»Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun»*, KÅ 1904, s. 174, och efter honom T. Andræ, *Mystikens psykologi*, s. 190 f., uppgiver 1794 som hennes födelseår. Med stöd av S:t Anna sockens födelsebok vill N. Odenvik, *»Vita jungfrun» — en svensk martyr under 1800-talet*, ss. 10, 65, såväl mot hennes egen som mot sistnämnda uppgift göra gällande, att hon föddes den 29 april 1784. Odenviks datering har emellertid till följd, att han konsekvent måste ändra tids- och åldersuppgifterna i Helena Sophia Ekbloms *Lefwernes Beskrifning*, som ingår i hennes nyss nämnda arbete *Den andeliga striden* etc. (N. Odenvik, a. a., ss. 11, 12, 15, 20, 45). Den kommer även i strid med andra uppgifter från början av 1800-talet. I en allmän kungörelse från 1808 uppmanades kronobetjäningen att efterspana »bemälta piga, som är omkring 19 år» (N. Odenvik, a. a., s. 58. Odenvik tillägger efter denna åldersuppgift: »då 24 år»). Doktor Dan. Moberger i Vadstena skrev i ett intyg av $^{14}/_{10}$ 1811, att Helena Sophia Ekbloms »utseende visar en ållder af några och 20 år, ehuru hon ej lärer vara mycket öfwer 21 år» (N. Odenvik, a. a., s. 84). Helena Sophia Ekbloms egen uppgift, att hon föddes den 24 juni 1790 och att hennes första uppenbarelse ägde rum midsommardagen 1799, är sålunda mest sannolik.

Trots alla svårigheter visade dock under början av år 1802 antalet väckta någon ökning.[8]

På uttrycklig begäran av flera i Östergötland bosatta »syskon» och vänner till Brödraförsamlingen samt på uppdrag av Unitetsäldstekonferensen företogo makarna Stählin i juli månad samma år en resa i detta landskap. Färden företogs denna gång över Finspång. Vid ankomsten till Norrköping den 28 juli togo resenärerna liksom förra gången in hos fru Leijonancker. De följande dagarna användes till besök hos de väckta, av vilka en stor del djupt beklagade den genom amiral Leijonanckers död lidna förlusten. Dagen före makarna Stählins ankomst till Norrköping hade en av Brödraförsamlingens där bosatta vänner med. d:r O. Zetzell avlidit.[9] Även under detta besök fick Stählin tillfälle att komma i förbindelse med pastor Sundelin och fann, att denne trots trycket av en synnerligen besvärlig läraretjänst och mycken yttre nöd dock var outtröttligt sysselsatt med sin själavård.[1]

Under de två år, som följde närmast efter Stählins sista besök i Norrköping, kände Sundelin en viss lättnad i sitt arbete. Han fann, hur Kristi kraft förhärligade sig i den svage, och fick till sin stora uppmuntran se flera bevis på, hur det förkunnade ordet verkade till välsignelse. Många troende hade genom Herrens nåd blivit mera fast grundade, mången felande förödmjukad, mången sovande uppväckt, och här och där hade någon förlorad blivit återfunnen. Även i sitt skolarbete fick Sundelin uppleva uppmuntrande erfarenheter. Vid ett samtal, som han hade med några av sina elever, blevo dessa djupt rörda och fingo en alldeles särskild »nådesstund». Även sjukbesöken lände många till mycken välsignelse. Trots kroppslig svaghet och yttre trångmål kunde han ej anföra annat än nådesunder.[2]

I *Kvillinge* uppstod under de första åren av 1800-talet en omfattande väckelse. År 1800 hade komminister Engström efter sin långvariga sjukdom blivit så frisk, att han själv kunde gripa sig

[8] Ibdm.

[9] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr om Zetzell ovan s. 131 f.

[1] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[2] Brev från O. J. Sundelin 1803. Gemein-Nachrichten. Beilage, N:r VII. Predigerkonferenz in Herrnhut 1803. Sessio III. S. 430. ABUH; Brev från O. J. Sundelin 1804. Gemein-Nachrichten. Beilage. N:r VI. Predigerkonferenz vom Jahr 1804. Sessio IV. S. 706. ABUH.

an med de andliga uppgifterna i församlingen. Till sin stora glädje fann han då, att alla, som slutit sig till de väckta, höllo fast vid sin övertygelse.[3] Snart uppstod en kraftig väckelse i församlingen. I ett brev till Herrnhut av den 6 maj 1802 kunde Engström meddela, att de väcktas antal redan fördubblats och nu utgjorde 40.[4] Män, kvinnor och barn blevo samtidigt starkt påverkade, grepos av ånger över sitt förflutna liv samt började med stort allvar att fråga efter vägen till frälsning. Hela familjer slöto sig till de troendes skara. De väckta voro som ett hjärta och en själ. Vid sammankomsterna fann han dem alltid i sann evangelisk fattigdom, hungrande och törstande efter nåd och rättfärdighet.[5]

Under sin resa i Östergötland sommaren 1802 gjorde Stählin söndagen den 1 augusti i sällskap med pastor Sundelin ett besök hos komminister Engström i Kvillinge. Engström hade på nytt insjuknat, och man fruktade, att slutet var nära. Ett 30-tal av de väckta voro samlade omkring sin älskade lärare. Stählin fick under detta besök bevittna det hjärtliga förhållandet mellan Engström och de väckta och gladde sig över de många bevis på Guds mäktigt verkande nåd, som då kommo till synes. Engström bad honom att hålla ett tal till de församlade. Men då Stählin såg den hjärtlighet, med vilken dessa trängde sig omkring sin lärares sjukbädd, och hörde deras enfaldiga uttalanden om sig själva och Engströms hjärtevinnande förmaningar, kunde han icke avbryta dessa ömsesidiga utgjutelser utan fann det vara till större gagn att samtala med de närvarande.[6]

Kort efter Stählins besök i Kvillinge blev Engström åter frisk, och väckelsen fortsatte. Vid slutet av år 1802 hade den fått en sådan utbredning, att »den lilla hop av förbundna själar», som samlades

---

[3] Brev från G. Engström 1803. Gemein-Nachrichten, 1803. III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH.

[4] Brev från G. Engström $^{6}/_{5}$ 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH; Brev från G. Engström 1803. Gemein-Nachrichten, 1803. III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH. — I ett brev av $^{23}/_{4}$ 1802 skriver Sundelin om väckelsen i Kvillinge: »Unsre Land Geschwister haben sich sehr vermehrt, und was ungewöhnlich ist, mit 3 Ehepaaren auf einmal.» Briefe an die Predigerkonferenz. R. 18. A. 27 b. 10 a. ABUH.

[5] Brev från G. Engström 1803. Gemein-Nachrichten, 1803. III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH.

[6] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH; Stählins tillägg till G. Engströms brev 1803. Gemein-Nachrichten, 1803. III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH.

hos Engström till enskild uppbyggelse, utgjorde 112 personer. Under de första månaderna av följande år ökades de väcktas antal ytterligare. Det var med stor smärta, som Engström år 1803 måste lämna kretsen i Kvillinge för att tillträda befattningen som kyrkoherde i Kristberg. Saknaden var utan tvivel ömsesidig.[7]

Pastor Sundelin, som, enligt vad han själv i ett brev till Herrnhut uttalar, i fjorton års tid levat i ostörd förtrolighet med Engström, kände, att han förlorat en vän. Han fick nu bli själasörjare även för de väckta i Kvillinge, vilka på högtidsdagarna bevistade Sundelins uppbyggelsestunder i staden.[8]

På *Ramsdal* och i *Östra Ryd* hade Brödraförsamlingen fortfarande anknytning för sin verksamhet. Vid Stählins besök i Norrköping år 1800 kommo makarna von Feilitzen dit för att sammanträffa med honom. De bodde hos amiral Leijonancker och deltogo naturligtvis i de sammankomster, som Stählin höll under vistelsen i Norrköping.[9]

Prosten Johan Björner i Östra Ryd fick i slutet av år 1801 en pastorsadjunkt Johan Wætterdahl, som var en varm anhängare av Brödraförsamlingen.[1] Wætterdahl föddes i Landeryd 1770, blev student i Lund 1791 och magister i Greifswald 1796 samt prästvigdes samma år.[2] På begäran av änkefru Virgin på Sundsby i Myckleby församling på ön Orust blev han nådårspräst hos henne samt därefter v. pastor i samma församling.[3]

Omkring år 1800 kom Wætterdahl i förbindelse med herrnhutismen. I ett brev till Herrnhut, skrivet i april 1800, omtalar han, att han kort förut hört berättas om Brödraförsamlingen och läst protokollet från en av dess konferenser. Vad han läste hade gripit honom så starkt, att han ej kunde i ord uttrycka det. »Er der die Herzen der Menschen kennt, weiss wie mir dabey zu muthe war.» Han blygdes vid tanken på sin ofullkomlighet och synd men kände sig samtidigt uppfordrad att träda i närmare förbindelse med församlingen i Herrnhut. Wætterdahls verksamhet mötte till en början åtskilligt motstånd men medförde även, att flera av hans åhörare blevo väckta

[7] Brev från G. Engström 1804. Gemein-Nachrichten, 1804. III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VI: Predigerkonferenz vom Jahr 1804. ABUH.

[8] Brev från O. J. Sundelin 1804. Gemein-Nachrichten. Beilage. N:r VI. Predigerkonferenz vom Jahr 1804. Sessio IV. S. 706. ABUH.

[9] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[1] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[2] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 206 ff.

[3] C. W. Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne*, s. 616. Jfr *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, XXII, s. 15, och brev från J. Wætterdahl april 1800, $^4/_4$ 1801 och 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

och kommo till verkligt bekymmer om sin salighetssak. Arbetet bland konfirmanderna blev honom till särskilt stor uppmuntran.[4]

Svaren på Wætterdahls brev till Herrnhut förde honom i en allt innerligare förening med Brödraförsamlingen. Av stor betydelse för hans andliga utveckling blev även ett besök, som Göteborgsförsamlingens föreståndare Efraim Stare gjorde hos honom, innan han sommaren 1801 lämnade Myckleby. Med anledning av detta besök reste han till Göteborg för att närmare lära känna därvarande Brödraförsamling, om vilken han tidigare ej haft de bästa tankar. Bland »syskonen» i Göteborg fick han tillbringa några »mycket angenäma dagar».[5]

Efter slutad tjänstgöring i Myckleby[6] uppehöll sig Wætterdahl några veckor vid en hälsobrunn, sannolikt i Västergötland, och fick då utan tvivel sina andliga intryck fördjupade under samvaron med de väckta, som funnos i denna trakt.[7] Wætterdahl fick den 14 oktober förordnande som v. komminister i Gladhammar och Västrum i Kalmar län.[8] Då han här kände sig alldeles isolerad, klagade han sin nöd för Stare. Vid samma tid fick Stare ett brev från prosten

---

[4] Brev från J. Wætterdahl april 1800, $^{4}/_{4}$ 1801 och 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[5] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH. I samma brev skriver W., att han på sin födelsedag den $^{15}/_{6}$ 1801 fick hålla en sammankomst på brödrasalen i Göteborg och därav kände »wie es doch ganz etwas anders ist vor einem lebendigen Häuflein zu reden, und es war mir bis zu Freudenthränen wohl dabey». Efter sammankomsten sjöngo »syskonen» för honom några verser, »die mir in meinem ganzen Leben wol werden unvergesslich bleiben».

[6] C. W. Skarstedt, a. a., s. 616, karakteriserar hans verksamhet som »evangelisk i Brödraförsamlingens stil». Då W. 3:e sönd. e. Tref. 1801 (Skarstedt uppgiver felaktigt 1806) höll sin avskedspredikan i Myckleby, talade han över ämnet: »Jesus den store syndarevännen, hvars hjerta brinner af förbarmande, ehvad vi komme eller icke komme til Honom.» Ibdm.

[7] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH. W. meddelar, att det i närheten av denna hälsobrunn fanns omkring 200 själar, »die mit Ernst selig seyn wollen, und zum Teil würklich schon auf eine evangelische Spur gekommen sind». Ibdm.

[8] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 10, 1801. Jfr brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH. Att Wætterdahls verksamhet i Gladhammar och Västrum satte spår efter sig, framgår av ett brev, som kyrkoherden i nämnda församlingar Jonas Engstrand (se om honom J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 130) d. $^{10}/_{3}$ 1810 skrev till Wætterdahl (Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA. RA) och varur vi anföra: »Ibland alla andra, som ej glömma Tit. korta vistande uti denna ort, får jag nämna en Sockne-man i Granhult nomine Fagerström, som i denna stund känner lifliga intryck af de Rel. Sanningar som Tit. präglade i hans hjerta. Hans hus, är en gudaktighetens Sckola.»

Björner i Östra Ryd, vari denne beklagade sig över att han nu blivit sjuklig och trött, att arbetet i hans församling hopade sig och att han ej kände någon, åt vilken han kunde anförtro vården av sina församlingsbor. Stare fann det då helt naturligt att föreslå Wætterdahl som medhjälpare åt den gamle prosten.[9] Wætterdahl missiverades den 2 december till Östra Ryd.[1] Då han den 30 december kom dit, kände Björner, att han nu kunde få lämna sitt verk åt en yngre kraft, och utbrast med den gamle Simeon: »Herre, nu låter du din tjenare fara i frid!» Hos den nykomne adjunkten väckte dessa ord en sorglig aning, som blev verklighet, då Björner efter fyra »mit einander froh durchlebten Wochen» insjuknade och avled den 5 februari 1802.[2]

Konsistoriet i Linköping hade den 13 januari beslutat att Wætterdahl tills vidare skulle biträda pastor i Björsäter under hans sjuklighet men förordnade honom nu att uppehålla tjänsten i Östra Ryd under de två nådåren.[3] Med mycken trohet ägnade Wætterdahl sig nu åt den lilla herrnhutiska kretsen i denna församling.[4] Då makarna Stählin företogo sin östgötaresa år 1802, gjorde de den 3 augusti nämnda år i sällskap med amiralskan Leijonancker och fru Kanterberg ett besök hos änkefru Björner i Östra Ryd. De funno då, att Wætterdahls evangeliska förkunnelse hos flera själar vunnit »en välsignad ingång» och att omkring åtta personer sammanslutit sig i en krets, som brukade samlas i prästgården.[5]

Under vistelsen i Östra Ryd kom Wætterdahl i förbindelse med flera herrnhutiskt påverkade präster i Östergötland. Han kunde

[9] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[1] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 11, 1801.

[2] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH. Även J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 78, uppgiver att Johan Björner avled $^5/_2$ 1802. I ett följande brev (av år 1804. Gemein-Nachrichten, 1804, III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VI: Predigerkonferenz vom Jahr 1804. ABUH) skriver däremot W. oriktigt, att Björner dog den 5 *jan.* 1802. Stählin gör sig skyldig till ett dubbelt misstag, då han i sitt tillägg till G. Engströms brev av år 1803 (Gemein-Nachrichten, 1803, III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH) talar om den »im Früjahr 1800 selig entschlafene Probst Zacharias Biörner». Det oriktiga förnamnet beror naturligtvis på en förväxling med Zacharias Björkners.

[3] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 1 och 2, 1802; Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[4] Stählins tillägg till G. Engströms brev av år 1803. Gemein-Nachrichten, 1803, III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VII: Predigerkonferenz vom Jahre 1803. ABUH.

[5] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH.

därför i ett brev av år 1802 framföra en begäran från prosten Anders Fogelstrand[6] i Normlösa och komministern Lars Peter Göthe[7] i Herrberga till Brödraförsamlingens konferens i Herrnhut, att denna måtte komma ihåg dem i sin förbön.[8] I ett brev av år 1804 hälsade han från en i närheten bosatt »mycket ärad prost», som ville vara okänd. Den sistnämnde hade bett Wætterdahl meddela Brödraförsamlingens Predigerkonferenz, att han kände varmt för Kristi läras utbredande och för varje trogen arbetare i hans vingård, att han i anden var hos de herrnhutiska bröderna samt önskade dem och deras förehavande gudomlig välsignelse. På grund av sin höga ålder och bräckliga kroppshydda kunde han ej längre verka inom något större område. Men det var för honom alltid ett sant nöje att få läsa protokollen från Brödraförsamlingens Predigerkonferenz. »Verehrungswerth», slutar den okände prosten sin hälsning till Herrnhut, »ist mir die Versammlung der Männer, über welchen der Geist Gottes ruhet.»[9]

Wætterdahl förstod redan vid denna tidpunkt betydelsen av en sammanslutning av frivilliga krafter för hela landets evangelisering. Han var därför intresserad av tanken att förena de evangeliskt sinnade prästerna i landet till ett konferenssällskap. Även om en begynnelse i denna riktning hade gjorts i Västergötland, kunde han år 1804 ännu icke se, att det fanns någon möjlighet till planens förverkligande.[1] I varje fall funnos ej några förutsättningar därför i Östergötland. Följande år syntes honom möjligheterna att i detta landskap få till stånd en sammanslutning av evangeliskt sinnade präster vara ännu mera avlägsna.[2]

Sedan Wætterdahl år 1804 flyttat från Östra Ryd för att tillträda

---

[6] A. Fogelstrand föddes i Vreta Kloster 1742, blev student i Uppsala 1760, fil. mag. 1767, prästvigdes 1767, blev domkyrkosyssloman i Linköping 1769, fick k. hovpredikants titel 1779, blev kyrkoherde i Normlösa 1783, prost 1787, d. 1805. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 411. A. Fogelstrand var broder till J. Fogelstrand, se ovan s. 123.

[7] L. P. Göthe var född i Linköping 1756, blev student i Uppsala 1774, prästvigdes 1780, blev komminister i Herrberga 1789, d. 1825. Han gifte sig andra gången 1793 med Catharina Eriksdotter, f. 1769, dotter till Erik Eriksson i Öjebro och Brita Nilsdotter samt änka efter mjölnaren Johannes Nilsson. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 424 f.

[8] Brev från J. Wætterdahl 1802. R. 18. A. 27 b. 8. ABUH.

[9] Brev från J. Wætterdahl 1804. Gemein-Nachrichten, 1804, III. Teil, Gemeintagslektionen N:r VI: Predigerkonferenz von Jahr 1804. ABUH.

[1] Ibdm.

[2] Brev från J. Wætterdahl $^{20}/_{5}$ 1805. R. 18. A. 27 b. 9. ABUH.

befattningen som e. o. bataljonspredikant vid Skeppsholmskyrkan i Stockholm[3], fortsatte de väckta i Östra Ryd att samlas hos prostinnan Björner. Då makarna Wik den 22 juni 1804 besökte prostinnan, infunno sig några av dem i hennes hem. De flesta kunde dock ej komma, därför att besöket infallit på en veckodag.[4]

I *Sålla* fortsatte under år 1800 den, som förut nämnts[5], genom Catharina Ekenman begynta väckelsen. Zacharias Björkners tycks vid sin ankomst till Sålla ej ha haft några andliga intressen. Han var född i Askeryd i Linköpings stift.[6] I ett brev till Herrnhut omtalar han, att han redan från sitt 15:de år blev en slav under ungdomens lustar och att de följande åren voro en kedja av försyndanden. Hans hälsa, som aldrig varit stark, hade därunder lidit mycket, och han ansåg sin ständiga sjuklighet och fallenhet för svårmodighet såsom en följd av detta levnadssätt.[7]

Den första tiden efter sin ankomst till Sålla använde Björkners de nyomvändas språk av artighet mot Catharina Ekenman och menade, att »svärmeriet» åtminstone hade det goda med sig, att det skyddade dess anhängare från ungdomstidens farligare utsvävningar. Slutligen måste dock »menlösheten» segra. Han hade börjat att översätta Spangenbergs Barnatal för att lämna den som en present åt Catharina Ekenman. Medan han i februari 1800 var sysselsatt därmed, erfor han i sitt hjärta något, som han icke kunde bli kvitt, och slutligen blev hans bön: »Herre Jesu är det sant at Du är Guds Son och at man så där skall omvända sig til Dig, så tag mig med våld, Du får mig icke annars, men i annat fall låt mig vara i fred.» Björkners upplevde sin omvändelse den 24 april på förmiddagen, då han kände det, som om han stått under Jesu kors och Jesu blod strömmat ned över honom. Han blev därvid så gripen, att han »utgöt ymniga tacksamhetstårar». För »Lilla Syster», som Catharina

---

[3] Wætterdahl slöt sig i Stockholm omedelbart till Brödraförsamlingen, som han uppsökte den 7 maj. »Syskonen» gladde sig mycket över att »denne broder» genast förklarade sig villig att övertaga religionsundervisningen vid deras båda skolor. Diarium der Brüder-Societät in Stockholm von den Jahren 1804 und 1805. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[4] Diarium der Brüder Societät in Stockholm von den Jahren 1804 und 1805. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[5] Jfr ovan s. 150 ff.

[6] S. Cawallin, *Lunds stifts herdaminne*, III, s. 131.

[7] Brev från Z. Björkners $^{5}/_{1}$ 1804 (datum för brevets ankomst till Herrnhut, jfr ovan s. 153, not 6). R. 19. F. a. 14 b. ABUH. Pleijel, *Från fädernas fromhetsliv*, s. 107 f.

Ekenman sedan kallades av honom och brodern Wilhelm, hyste han ett nästan oinskränkt förtroende och ansåg henne såsom sitt enda stöd på jorden. Hon betedde sig som en moder mot dessa två, bad oupphörligt för dem, rådde, varnade och tröstade dem. Björkners och de två syskonen förenade sig under namn av »Lilla Förbundet» för att vara »et enkom åt Frälsaren afsöndradt hjerta», hade allt, som kunde passa, gemensamt och trodde, att de aldrig skulle behöva skiljas åt. Björkners och »Lilla Syster» menade också, att de voro ämnade åt varandra. Redan våren 1801 lämnade emellertid Björkners Sålla för att resa till Lund.[8]

Efter Björkners' omvändelse ökades antalet väckta i rask följd. Då han i Sjögestads kyrka predikade över ämnet: »Hvad för Frids Hus Jesu Sår äro och huru mycket sälla och lyckliga de äro som äro där inne», grep detta rättaren Lyckholms hustru Anna Christina så starkt, att hon från den stunden blev bekymrad om sin salighet och började fråga sig, hur även hon skulle kunna komma in »i dessa sköna Fridshusen». Efter samtal med Björkners samt Catharina och Wilhelm Ekenman upplevde hon midsommaraftonen 1800 sitt andliga genombrott. Medan hon gick på en äng, fick hon den övertygelsen, att alla hennes synder voro henne förlåtna, och tyckte sig tydligt förnimma Jesu närvaro. Allt hade blivit som nytt för henne. Vid sin omvändelse var Anna Christina Lyckholm 30 år.[9]

Före slutet av år 1800 blevo ytterligare följande personer väckta: Augusta Ulrica Ekenman[1], torparen Eric Thoresons i Rosendahl

[8] Brev från Z. Björkners $^{5}/_{1}$ 1804 (datum för brevets ankomst till Herrnhut). R. 19. F. a. 14 b. ABUH; H. Pleijel, a. a., s. 110 ff. Professor Hylander tog sig där an Björkners och skaffade honom en predikokondition hos den i förbindelse med herrnhutarna stående kyrkoherden Lars Molin i Skartofta och Öved. Ibdm. Björkners tillträdde $^{24}/_{5}$ 1805 befattningen som lärare i Brödraförsamlingen i Stockholm och frånträdde, sedan unitets-äldste-konferensen i Herrnhut avböjt hans begäran om att bliva medlem av Brödraförsamlingen, denna befattning i maj 1804. Efter nära två månaders vistelse i Linköping prästvigdes han där $^{28}/_{11}$ 1804 till huspredikant hos grevinnan Amelie Beate Ramel, född Lewenhaupt, på Övedskloster i Skåne. Efter kyrkoherde Molins död $^{4}/_{12}$ 1806 kallade och utsåg grevinnan Ramel Björkners i en skrivelse till domkapitlet $^{10}/_{10}$ 1807 till kyrkoherde i Skartofta och Öved. Björkners dog $^{8}/_{3}$ 1809. S. Cawallin, a. a., III, s. 131 (Cawallin uppgiver, att Björkners dog den 7 mars); H. Pleijel, a. a., s. 116 ff.

[9] Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse etc. EvBSA. Brev från Z. Björkners $^{6}/_{12}$ 1800. R. 19. F. a. 14 b. ABUH.

[1] Augusta Ulrica Ekenman föddes 1785 på Sålla och dog 1872 i Söderköping. Hon gifte sig med ägaren av Marmorbruket i Krokeks socken Johan Niklas Ekerman, f. 1766, d. 1836. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 515.

hustru Catharina[2], soldatänkan Maria Sollstedt[3], som var barnsköterska på Sålla gård, torparen Eric Thoreson, Israel Ekenman[4] och Anna Catharina. Den herrnhutiska kretsen på Sålla gård hade sålunda vuxit så, att den ej fullt två år efter väckelsens början utgjordes av fyra manliga och sex kvinnliga medlemmar.[5]

Efter någon tid kommo de väckta på Sålla i förbindelse med Brödraförsamlingen i Stockholm. Redan under sin östgötaresa sommaren 1800 fingo makarna Stählin höra, att en dotter till överste Ekenman året förut blivit gripen på ett särskilt sätt och nu befann sig i »en mycket salig hjärteställning». De gjorde visserligen ej denna gång något besök på Sålla, men de väckta på denna plats fingo underrättelse om makarna Stählins resa i Östergötland och särskilt om deras besök i Ödeshög. Sedan Björkners därefter av »Gummorne» i Öjebro och pastor Sundelin fått höra mera om dem, beslöt han att skriftligen söka göra Stählins bekantskap. Han skrev därefter den 6 december 1800 ett brev till Stählin, vari han berättade om den lilla församling, som uppstått på Sålla, och hur han själv kommit in i »Guds Barnafridshus».[6]

---

[2] Catharina Thoreson var vid sin omvändelse 40 år gammal. Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse etc. EvBSA.

[3] Maria Sollstedt var vid sin omvändelse 43 år gammal. Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse etc. EvBSA.

[4] Se om Israel Ekenman (senare af Ekenstam) nedan s. 238.

[5] Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse etc. EvBSA; Brev från Z. Björkners $^{6}/_{12}$ 1800. R. 19. F. a. 14 b. ABUH. Av Catharina Ekenmans berättelse, som ger intryck av att vara pålitlig, saknas tyvärr den sista delen, som sannolikt innehållit uppgifter om de två sista namnen. — Björkners erkänner själv i sitt brev, att han ej är fullt viss om, i vilken ordning de sistnämnda bland de väckta kommit med, och uppräknar de fem sista, som hos honom placerats på annat sätt än i Catharina Ekenmans berättelse, i följande ordning: »Catharina ( ), Augusta Ulrica (Ekenman), Israël (Ekenman), Maria (Sollstedt) Anna Catharina ( ).» Han har icke erinrat sig Catharina Thoresons och Anna Catharinas efternamn och har helt förbigått Eric Thoreson. Kretsen utgjordes sålunda av fyra manliga medlemmar och ej som Björkners uppgiver av »3 Bröder». H. Pleijel, a. a., s. 113, återger den sist nämnda uppgiften och tillägger, att samtliga i den herrnhutiska kretsen på Sålla befunno sig i 15—20 årsåldern. Björkners däremot skriver i sitt brev av $^{6}/_{12}$ 1800 (R. 19. F. a. 14. b. ABUH): »och är Förstlingen, Catharina Jul. omkring 19 år, Wilhelm 14, Augusta 15, Israel 16 omkring, och jag 21 och de öfriga medelåldrige och derunder». Härmed överensstämmer nyssnämnda uppgifter om Anna Christina Lyckholms, Catharina Thoresons och Maria Sollstedts ålder, hämtade ur Lediga Systren Fröken Cath. Juliana Ekenmans Egenhändiga Berättelse (EvBSA).

[6] Brev från Z. Björkners $^{6}/_{12}$ 1800. R. 19. F. a. 14 b. ABUH. Följande citat ur Björkners' brev bär en tydligt herrnhutisk prägel och ger ett klart uttryck för

Då makarna Ståhlin sommaren 1802 på nytt reste till Östergötland, gästade de även familjen Ekenman, det första besök, som gjorts hos denna familj av någon diasporaarbetare från Brödraförsamlingen. De kommo till Sålla den 5 augusti och stannade där några timmar. Under besöket kände de sig uppbyggda av den kristliga ande, som där var förhärskande. Den Ekenmanska familjen var enligt deras uppfattning ett levande bevis för, hur mycket en evangelisk vandel i Guds fruktan förmådde att höja hemmets lycka.[7]

Förbindelsen med Brödraförsamlingen i Stockholm knöts starkare, då överste Ekenman och hans dotter Catharina vid ett besök hos amiralskan Leijonancker i Norrköping den 19 juli 1804 sammanträffade med makarna Wik, vilka anlänt till staden tidigare samma dag. Under samvaron berättade översten om Guds ledning med honom och hans barn. Sedan han blivit väckt genom Stockholmsprästen Eric Peter Giers' evangeliska predikningar, hade det alltid varit honom angeläget att bliva Jesu egendom.[8]

I västra delen av Östergötland hade den herrnhutiska väckelsen även i början av 1800-talet sitt centrum i *Ödeshög* och *Stora Åby*. I nära anslutning till de väckta i dessa församlingar verkade fort-

---

den ande, som var förhärskande bland de väckta på Sålla: »Verlden stojar och rustar; men en gång skall väl vår Konung tysta Henne och säga: *Hör mit folk låt mig tala: Israel, låt mig bland dig betyga: Jag Gud är Din Gud!* Och vi skole ropa omkring Honom vårt: *Hosianna Davids Sone!* och med vitnande fröjderop, som inga Phariseer, inga Sadduceer få tysta, följa Honom, som bär et blodigt banér för oss.

Ack ja! *hvad är vår Vän för alla vänner?* Jo. *Hvit och röd, utkårad* (som bär banéret för) */bland/ mång tusende.* och så skön uti sina sår så söt i sitt blod, så ljuf i sitt *tal* och så mild i sitt *bemötande.* Också är han JESUS och detta ordet vil säga mer än alt som kan sägas om Honom. Du söta Namn. JESUS! Din kraft är otalig, mägtig din verkan, som helig och salig gör. Vare då Han vårt alt i allom. Ja söta JESUS! undfägna oss så med dit *namns,* dina *sårs,* dit *blods* gemenskap, at vi *fråge efter Himmel och jord intet.* Gör oss förälskade i det första, tryck oss djupt i det andra och dränk oss i det sista. Ja det gifs intet kosteligare för ögat och hjertat än: JESUS i sina sår och i sitt blod. 'JESU kors och JESU dödsstund långa, JESU sår så sköna och så många, JESU vår Guds, vår Konungs, vår Brudgums, vår Väns korsgestalt vare städs vårt et och alt!' — Käre Broder! Helsa Bröderne och Systrarne, som omgifva Dig och alla, Du kan råka, från små barnen på Solla. Säg dem huru hjertligt de älska sina Trosförvandter, än hvilka de, för JESU skull, med ingen på jorden äro närmare förenade. Tänken på dem uti edra böner inför Herren.»

[7] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[8] Diarium der Brüder Societät in Stockholm von den Jahren 1804 und 1805. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr ovan s. 150.

farande mindre grupper och enskilda personer på ett flertal platser, såsom i Rinna, Ekeby, Öjebro, Skänninge och Vadstena.[9]

Efter de svåra stormar, som år 1799 gått över den herrnhutiska verksamheten i Ödeshög och Stora Åby[1], kunde de väckta fortsätta att samlas under lugnare förhållanden. Pastor J. H. De Rogier var alltjämt den sammanhållande kraften. Hans uppfattning blev genom brevväxling med Brödraförsamlingen i Herrnhut och Stählins besök i Ödeshög åren 1800 och 1802 allt mera evangeliskt betonad. I sitt första brev till Herrnhut, som han skrev år 1800, uttalade han det fördelaktiga intryck, som han fått av de årligen återkommande konferenserna i Herrnhut. Då han även förnummit, att »bröderna» gärna togo sig an de svaga i tron, vågade han skriva till dem om sig personligen och om sitt arbete. Han fick dagligen skörda, vad Claudius Johannis Eek fått så ut. Visserligen hade motståndarna till väckelsen fröjdat sig mycket, då Eek ej längre fanns, och trott, att den nu snart skulle upphöra. Men det visade sig snart, att hans arbete bar förblivande frukt. Åtskilliga av dem, som blivit väckta under Eeks livstid, och några, som sedan dess blivit vunna, bildade omkring De Rogier en liten grupp, för vilken han vid alla tillfällen sökte framhålla den gode herdens trohet och Kristi försoningsblods kraft. Efter den offentliga gudstjänsten brukade han i olika hem hålla privata uppbyggelsestunder, då man erfor Kristi närvaro. De Rogier avslutade sitt brev till »bröderna» i Herrnhut med en bön att tänka på honom och de väckta i hans församling såsom de mest behövande och ej glömma dem i sina förböner.[2]

Under sin resa i Östergötland sommaren 1800 kommo makarna Stählin i förbindelse med de herrnhutiska kretsarna i västra Östergötland. Då de den 8 augusti voro på väg från Norrköping till Vadstena, gjorde de ett uppehåll i Skänninge, där den årligen återkommande kreatursmarknaden som bäst pågick, och sammanträffade mitt i marknadsvimlet med Kock. De hade för avsikt att taga in hos honom och låta honom tjänstgöra som deras färdledare, varför de satte stort värde på att redan här kunna med honom överlägga om besöket i Ödeshög. Under uppehållet i Skänninge beredde Kock dem tillfälle att lära känna några av de väckta från Ödeshög, vilka

[9] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[1] Jfr ovan s. 121.

[2] Brev från J. H. De Rogier år 1800. Gemein-Nachrichten. Beilage No. VI. Predigerkonferenz in Herrnhut 1800. ABUH.

kommit till marknaden. Deras »ljusa väsen» gav Stählin en förkänsla av den ande, som var förhärskande bland därvarande väckta.[3]

Resan fortsatte därefter till Vadstena, där de sammanträffade med makarna Kock och ett par »systrar». Följande dag reste de vidare till Ödeshög.[4] Redan första kvällen hölls en sång- och bönestund i Orrnäs' kvarn. Makarna Stählin hade följande dag, som var söndag, gärna velat gå till Ödeshögs kyrka, där greve Cronhielms dotter Charlotta för första gången skulle gå till nattvarden. Då de emellertid voro synnerligen angelägna att få lära känna mag. De Rogier, foro de till Stora Åby kyrka, där denne predikade vid högmässan.[5] Antalet väckta i Stora Åby var enligt Stählins uppgift närmare 200. Med all sannolikhet räknar han i detta antal även med de väckta i Ödeshög. På eftermiddagen hölls ett friluftsmöte på en i närheten av Orrnäs' kvarn belägen äng, som tillhörde friherrinnan Boije. Mötet bevistades av familjen Boije, en fröken Köhler[6], en dotter till prosten Tenggren, »die nicht ohne Erwechung an ihrem Herzen ist», samt omkring 150 personer av allmogen. Efter mötet blev Stählin inbjuden till familjen Boije på Orrnäs. Han fick där tillfälle till ett enskilt samtal med De Rogier, som han fann vara helt hängiven Guds sak och villig att på allt sätt understödja den. Om sig själv tänkte De Rogier mycket ringa. Det tycktes dock hos honom fattas något i fråga om »evangelisk klarhet», varför han verkade något nedtryckt och dyster. Stählin trodde sig finna en förklaring till hans tryckta sinnesbeskaffenhet i det beroendeförhållande, i vilket han stod till prosten, som ej var någon vän till den herrnhutiska kretsen. Delvis kan det väl även förklaras av att han redan nu led av sjuklighet. Stählin fick även sammanträffa med

---

[3] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[4] Besöket i Ödeshög och Stora Åby är skildrat i N. Jacobsson, *»Läseriet» i Ödeshög* etc., Linköpings stifts julbok 1928, s. 189 ff., varför det i detta sammanhang endast omnämnes helt kort.

[5] Stählin återger sina intryck från gudstjänsten i Stora Åby kyrka med följande ord: »Das Auditorium, war zahlreich und aufmerksam, es war uns innig wohl hier an einer der leider immer seltener werdender Stellen uns zu befinden, wo das Evangelium, nach dem Muster unsers Heilandes auf eine den Armen, verständliche und geniessbare Art verkündigt wird. Unser Herz segnete den Magister de Rogier, und betete in der Stille zum Heiland, dass er das einfältige Evangelische Zeugniss dieses Mannes ferner mit seinem Segen an den Herzen dieses lieben Volks begleiten solte.» Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[6] Sannolikt en dotter till friherrinnan Hedvig Ulrika Boijes broder Axel Johan von Köhler (se om honom nedan s. 201).

baron Ludwig Boije, till vilken han framförde ett tack för det skydd, han berett de väckta, och hade därefter med honom ett förtroligt samtal om andliga ting.[7]

Tidigt följande morgon hölls i Skälaby uppe i skogsbygden ett friluftsmöte, vid vilket omkring 80 personer voro närvarande. Tisdag morgon samlades ett 20-tal personer till ett möte i en bondgård ej långt från Orrnäs. Med undantag av en kort andaktsstund i Orrnäs' kvarn tillbragtes för övrigt dagen hos familjen Boije.[8]

Stählin hade under vistelsen i Ödeshög fått ett starkt intryck av den andliga livaktigheten bland därvarande väckta. Han hade funnit, att bland dem brann en eld, tänd av Herren, och önskade, att den skulle sprida sig allt mer och mer.[9] Det vore även enligt hans uppfattning önskvärt, om de väckta i denna trakt en eller två gånger om året kunde få besök av diasporaarbetare från Brödraförsamlingen, vilka dock, om de skulle hinna närmare lära känna dem, borde stanna där åtminstone fjorton dagar. Om ett par diasporaarbetare skulle kunna placeras i Norrköping, vore det naturligast, om dessa uppehöllo förbindelsen med de väckta i Ödeshög. Under nuvarande förhållanden ansåg Stählin det lämpligast, att makarna Stenbom i Västergötland finge besöka dem. Det tycks emellertid ha varit först, då makarna Stählin sommaren 1802 åter reste genom Östergötland, som de väckta i denna trakt fingo ett nytt besök av några herrnhutiska diasporaarbetare. Sedan makarna Stählin den 5 augusti nämnda år anlänt till sina gamla vänner i Öjebro och Vadstena, fortsatte de följande dag till friherrinnan Boije på Orrnäs.[1]

Under vistelsen på Orrnäs utnyttjades tiden till att förnya bekantskapen med de väckta i Ödeshög. Efter Stählins föregående besök hade en skomakare från Stockholm, sannolikt Rundqwist[2], rest genom dessa trakter och bland lantbefolkningen utbrett åtskilliga separatistiska idéer, profetiska uttalanden om det tusenåriga riket och noggranna tidsbestämningar om Kristi ankomst. Bland de väckta hade därigenom uppkommit mycken oro. Stählin sökte

[7] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; N. Jacobsson, a. a., s. 189 ff.

[8] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; N. Jacobsson, a. a., s. 190 f.

[9] Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH; N. Jacobsson, a. a., s. 190.

[1] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[2] Jfr nedan s. 185 ff.

genom enskilda samtal med dem, som gripits av oro för denna fråga, föra dem till rätta. Dessutom fick han vid en sammankomst, som han den 7 augusti 1802 höll i en bondgård[3] i skogsbygden en mil från Orrnäs och vid vilken omkring 40 personer voro närvarande, tillfälle att med anledning av dagens text taga dessa åsikter i skärskådande. Med utgångspunkt från texten: »Salige äro the tjenare, hwilka herren finner wakande», framhöll han, hur i enlighet med 1 Petri 1: 13, 18, 19 den levande tron på, vad Jesus redan uträttat till människornas frälsning och alltjämt uträttar, är det, som såväl kan väcka en människa ur syndasömnen som även efter hennes benådande hålla henne vaken. Hon bör därför noga taga sig i akt för nyfikna uträkningar och obevisbara tidsbestämningar.[4]

Söndagen den 8 augusti anordnade friherrinnan Boije på den förut nämnda ängen framför kvarnen ett friluftsmöte, vid vilket ej mindre än omkring 250 åhörare voro närvarande. Stählin fann även vid detta besök i Ödeshög, att de väckta voro behärskade av ett stort begär efter Guds ord. Söndagseftermiddagarna voro de i regel samlade till uppbygglig samvaro och brukade ej åtskiljas, förrän det blev kväll. Fastän mötet denna gång under medverkan av Stählin och De Rogier pågått från kl. 3 till 7 e. m., voro de närvarande ännu icke nöjda. Omkring ett 50-tal av dem samlades därför i en $^1/_4$ mil därifrån belägen bondgård, där de ofta brukade ha sina sammankomster. Efter flera budskickningar måste Stählin till slut komma dit och höll även där en sammankomst.[5]

Den 10 augusti togo makarna Stählin, innan de över Gränna, Jönköping, Falköping och Vänersborg fortsatte sin resa till Uddevalla, avsked av familjen Boije och adjunkt De Rogier. Redan nu märkte de hos De Rogier tydliga tecken till vattensot.[6] Sjukdomen, som tilltog efter deras avresa, har utan tvivel bidragit till att göra hans uttalanden om väckelsen i Ödeshög mindre optimistiska än Stählins. I ett brev till Herrnhut av år 1802 skrev han, att »nådearbetet» i hans trakt visserligen ej upphört, att det alltjämt var en ständig rörelse bland själarna och att Guds Ande ständigt var verksam men att det samtidigt föreföll honom, som om de vunna resultaten ej vore så stora. Han ville närmast bedöma det andliga tillståndet bland de väckta

[3] Sannolikt Skälaby. Jfr Bericht der Geschw. Stählins etc. R. 19. F. a. 13, 8. ABUH.

[4] Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[5] Ibdm. [6] Ibdm.

som ett obeslutsamt vacklande i uppfattningen. Möjligen åsyftade De Rogier härmed den oro, som åstadkommits genom de separatistiska idéernas utbredande i dessa trakter. Hans eget brev vittnar emellertid om att intresset bland de väckta fortfarande var mycket starkt. De privata uppbyggelsestunderna bevistades av mer än hundra personer. Då han tänkte därpå, kände han tydligt, att, om blott alla dessa jämte deras barn bleve vunna, skulle det vara mödan värt att verka bland dem. De ord, med vilka han avslutade sitt brev, bära en typiskt herrnhutisk prägel: »Den käre Frälsaren fullborde sina fridstankar över oss och över våra medåterlösta på hela jorden! Lammet som är slaktat vare ära i all evighet! Amen!»[7] Efter en kort tids tjänstgöring i Vånga, dit han blev missiverad år 1803, dog han där den 22 januari 1804. Hans varma kärlek till de behövande och nödlidande kom till uttryck även däri, att han donerade sin kvarlåtenskap till Stora Åby pastorat för inrättande av en skola, där fattiga barn skulle kunna få nödtorftigt underhåll.[8]

Hans Christian Hansens verksamhet i Linköpings stift 1804—1805.

Stählins med anledning av hans resa i Östergötland år 1800 framförda förslag att placera ett par herrnhutiska syskon i Norrköping kunde först efter flera år förverkligas. Unitetsäldstekonferensen hade redan år 1793 anvisat Hansen att bosätta sig i denna stad, men han blev en längre tid så upptagen av sitt arbete i Finland, att detta ej kunde låta sig göra.[9] Av ett brev från Hansen, som anmäldes vid Unitetsäldstekonferensen vid dess sammanträde den 11 januari 1803, framgick visserligen, att Hansen hittills haft föga framgång i Finland och att hans språkkunskaper fortfarande voro

[7] Brev från J. H. De Rogier 1802. Gemein-Nachrichten. Beilage No. III. Predigerkonferenz in Herrnhut 1802. Sessio IV. ABUH.

[8] K. G. Odén, a. a., s. 299.

[9] UÄC Prot. vom 28 Febr. 1804. ABUH. — Under vistelsen i Finland stod Hansen i livlig förbindelse med Stockholmsförsamlingen och erhöll även därifrån bidrag till sitt underhåll. Nämnda församling beslöt $^{20}/_{8}$ 1801 att bevilja »broder» Hansen 33: 16 rdr, så länge han hade sin verksamhet förlagd till Finland. Onsdagskonferensens prot. $^{20}/_{8}$ 1801. Protokoller över onsdagskonferenser för Stockholmssocieteten 1787—1868. EvBSA. Vid onsdagskonferensens sammanträden anmäldes ej sällan brev eller diarier från Hansen. Onsdagskonferensens prot. $^{18}/_{11}$ 1802; $^{28}/_{7}$, $^{1}/_{12}$ 1803; $^{5}/_{10}$ 1804. Ibdm. Hansen var även antecknad som handelsbokhållare hos Berger, som var medlem i Stockholmsförsamlingen. Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{9}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 13. ABUH.

obetydliga. Men då han föreföll lämplig för detta område och man hade svårt att finna någon diasporaarbetare i hans ställe, ansåg man det ej rådligt att avlösa honom från hans post, förrän han själv begärde det. Stählin uttalade emellertid redan nu det önskemålet, att Hansen skulle ägna sig åt »Guds sköna verk i Östergötland», som krävde mera omtanke från Brödraförsamlingens sida än, vad hittills varit fallet. Då Stenbom ej ägde de nödvändiga förutsättningarna för diasporaverksamheten, skulle det enligt Stählins uppfattning vara lämpligast, om Hansen även finge uppehålla förbindelsen med de väckta i Västergötland. Unitetsäldstekonferensen ansåg det dock för närvarande ej vara möjligt att vidtaga någon förändring.[1]

Frågan om verksamhetens ordnande i Östergötland och Finland upptogs på nytt redan den 20 januari men bordlades, tills man genom Adolph Sten kunde erhålla muntliga underrättelser om dessa områden.[2] Vid sammanträdet den 17 febr. föreslog »broder» Hübner i syfte att bereda makarna Stenbom bättre existensmöjligheter, att Unitetsäldstekonferensen skulle giva dem i uppdrag att jämte sitt nuvarande verksamhetsfält även ansvara för arbetet i Östergötland. Då man emellertid ansåg, att de ej alls skulle passa för en sådan uppgift, och det dessutom visat sig nödvändigt med ett ombyte i Toarp, kunde den svårslitna frågan ej heller denna gång bli föremål för slutligt avgörande. Konferensen nöjde sig med att uttala önskvärdheten av att Stenbom placerades i en församling, där han kunde förtjäna sitt bröd genom sitt skomakareyrke, och att sedan ett par aktiva diasporaarbetare finge ägna sig åt Toarp och Östergötland.[3]

Sedan makarna Sten efter sin mångåriga diasporaverksamhet på ålderdomen flyttat till Neusalz, fick konferensen i Herrnhut den 28 juni tillfälle att samtala med dem om de ifrågavarande områdena. Sten uttalade därvid som sin uppfattning, att Stenbom på grund av hustruns olämplighet för diasporaverksamheten och deras sjukliga barn, som måste lägga beslag på båda föräldrarnas tid, ej hade någon möjlighet att jämte sin uppgift i Toarp ansvara för verksamheten i Östergötland.[4]

Vid Unitetsäldstekonferensens sammanträde den 28 februari 1804 kunde slutligen Stählin meddela, att av Hansens understödjare i

[1] UÄC Prot. vom 11. Jan. 1803. ABUH.
[2] UÄC Prot. vom 20. Jan. 1803. ABUH.
[3] UÄC Prot. vom 17. Febr. 1803. ABUH.
[4] UÄC Prot. vom 28 Juny 1803. ABUH.

Finland generalskan friherrinnan Maria Katarina Armfelt avlidit[5], köpman Ekenbom var nära döden och baron von Carpelan[6] nästan förlorat intresset för saken och att det därför i Finland ställde sig ovisst beträffande Hansens fortsatta utkomstmöjligheter. De ständiga resorna i trakter, där man saknade de vanligaste bekvämligheter, och Hansens hälsotillstånd utgjorde även skäl för en förflyttning till ett annat område. Då samtidigt de herrnhutiska vännerna i Östergötland, där de väckta efter makarna Stens flyttning från Norrköping ej fått regelbundna besök från Brödraförsamlingen, enträget begärde ett par diasporaarbetare och lovade att ansvara för deras underhåll, föreslog Stählin, att Hansen skulle få Unitetsäldstekonferensens uppdrag att göra en resa till nämnda provins. För att ej helt avbryta förbindelsen med Finland kunde Hansen följande år på nytt besöka detta land. Stählin ansåg även, att »syskonen» Hansen skulle vara mycket lämpligare för uppgiften i Östergötland än »syskonen» Stenbom. Konferensen var medveten om att Hansen enligt det honom givna uppdraget att efter Sten betjäna de väckta både i Östergötland och Finland och med bostad i Norrköping borde ha företagit regelbundna resor även i Östergötland. Men då det av hans skrivelser framgick, att han i första hand ansåg sig bunden vid Finland och ej gärna utan förnyat uppdrag från Unitetsäldstekonferensen kunde lämna detta område, beslöt konferensen i enlighet med Stählins förslag att genom »broder» Cunow giva Hansen i uppdrag att efter någon tids vistelse i Stockholm för hälsans vårdande ägna sig åt verksamheten i Östergötland. Beträffande den fortsatta verksamheten i Finland skulle konferensen fatta beslut först, sedan närmare underrättelser om därvarande förhållanden inkommit.[7]

Makarna Hansen kommo till Stockholm den 12 juni 1804 och stannade där till den 24 augusti samma år[8], då de fortsatte sin resa

---

[5] Maria Katarina Armfelt föddes 1728 och dog $^{19}/_{1}$ 1803. Hon var mor till Gustaf Mauritz. G. Elgenstierna, a. a., I, s. 167. Jfr Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH. UÄC Prot. vom 28. Febr. 1804 (ABUH) och J. S. Pajula, a. a., ss. 36 f., XLVI f.

[6] Sannolikt Carl Efraim. G. Elgenstierna, a. a., I, s. 761.

[7] UÄC Prot. vom 28. Febr. 1804. ABUH.

[8] Under vistelsen i Stockholm bodde makarna Hansen på en lantgård, som tillhörde »broder» Abraham Keyser och som låg en halv mil utanför staden. Sannolikt åsyftas här Abraham Keysers »kleine Land gut Johannelund» (brev från A. Keyser $^{25}/_{10}$ 1805. R. 19. F. a. 14 b. ABUH), vilket sedan inköptes av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, som där grundade ett missionsinstitut. Hansen

till Norrköping, dit de anlände den 4 september. I Norrköping fingo de bo hos amiralskan Leijonancker, som genast hjälpte dem att komma i förbindelse med de väckta i staden och den kringliggande landsbygden. Redan den 15 september kunde Hansen skriva, att han lärt känna en del av de väckta i Kvillinge och Östra Ryd, vilka vunnits genom Engströms och Wætterdahls verksamhet.[9]

Den 18 september började makarna Hansen en rundresa i Östergötland för att besöka de kretsar och enskilda vänner, som funnos där, och kommo samma dag till överste Ekenman på Sålla. Hansen fann, att översten och hans hustru voro förståndiga och präktiga människor och att de gärna lyssnade till hans uttalanden i religiösa frågor. Däremot ansåg han, att dottern Catharina hade en alltför oklar uppfattning i andliga ting, varom exempelvis ett längre brev, som hon skrivit till amiralskan Leijonancker och som amiralskan visat honom, vittnade. Han fann, att Catharina Ekenman i detta brev skrev så virrigt om sitt benådande, att man omöjligt kunde veta, om hon skildrade en personlig upplevelse eller beskrev sina herrnhutiska vänners erfarenhet. Man kunde därför ej avgöra, vari benådandet bestod. Hon skrev den ena gången för mycket, den andra för litet och gick än för djupt och än för högt. Särskilt beklagansvärt fann Hansen det vara, att Kock »oförsiktigt ja, till förargelse» föreläste hennes självbiografi. Hansen gick sannolikt för långt i sin kritik av Catharina Ekenman. Hon var vid sin omvändelse endast 17 år gammal, och det är därför redan av den anledningen fullt förklarligt, om hon ej kunde teoretiskt klarlägga sin upplevelse. Den beskrivning, som hon i sin självbiografi giver av sin omvändelse, vittnar i varje fall om en klar iakttagelseförmåga och bär en typiskt herrnhutisk prägel.[1]

Såsom förut påpekats, föreföll hon dock i vissa avseenden alltför överspänd. Hansen nämner förutom fottvagningen i samband med hennes första nattvardsgång den godtrogenhet, med vilken hon om-

---

fick i Stockholm av professor Erik Carl Trafvenfeldt, som var medlem i Stockholmsförsamlingen (Personalkatalog 1760—1869: Catalog över Brödrasocieteten i Stockholm 1780- och 1790-talet. EvBSA. Jfr N. Rodén, a. uppsats, s. 202 f.), ordinationer för sin hälsas vårdande. Diarium der Brr. Societät in Stockholm von den Jahren 1802 und 1803. R. 19. F. a. 9. ABUH. Jfr brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{9}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 13. ABUH.

[9] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{9}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 13. ABUH.

[1] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ (färdigskrivet $^{28}/_{11}$) 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

fattade de bibelspråk, som hon menade sig ha fått för sin förlovning.[2]

Den herrnhutiska väckelse, som begynt genom Catharina Ekenman, hade i varje fall fortsatt, och Hansen fann, att genom hennes verksamhet tolv av de underlydande blivit väckta. Han kunde dock under sitt korta besök på Sålla ej hinna att lära känna dem tillräckligt för att vara i stånd att avge något omdöme om deras andliga tillstånd.[3]

---

[2] Ibdm. Jfr ovan s. 152.

[3] Ibdm.

I januari 1806 kom Per Daniel Atterbom som informator till Sålla (Atterboms *bref till sin fästmö 1823—1826, utg. af H. Atterbom-Svenson*, ss. 3 f., 269 f.). H. Pleijel, *Från fädernas fromhetsliv*, s. 113, anser det sannolikt, att »den kristocentriska religiositet», som han där mötte, »indirekt fick betydelse såväl för omvändelsekrisen 1807 som för hans senare kristendomsuppfattning».

Sommaren 1823 kom Atterbom på nytt till Sålla, sannolikt på inbjudan av lektorn i Linköping, professor Wilhelm Ekenstam, som om somrarna brukade vistas där med sin familj. Under detta besök lärde han känna Wilhelm Ekenstams yngre syster Ebba, med vilken han inom kort förlovade sig (Atterbom, a. a., s. 4 ff.). Den herrnhutiskt betonade religiositet, som var förhärskande på Sålla gård, hade även satt sin prägel på Ebba Ekenstam. För Atterboms inre utveckling fick hon stor betydelse. »Sedan jag erhöll ditt sista bref», skriver Atterbom $^{5}/_{11}$ 1824 till sin fästmö, »har jag ock börjat Nya Testamentet ifrån begynnelsen, och är nu kommen till det 27 Capitlet. Det är om morgonstunderna — ömsom mellan ½ 6 och ½ 7, ömsom mellan 6 och 7 — det första jag företager mig. Sedermera bedjer jag med *Dig dina* böner — Herrens bön och Välsignelsen — i mitt inre, och tillfogar några ord, allt efter min sinnesstämning, för mig och min lilla goda Ebba. Men ack! med en så ren och barnslig öfverlåtenhet, som *Du*, kan jag ändock visst icke bedja! — Sedan sätter jag mig till mitt skrifbord, och börjar dagens arbete. Min söta Ebba! jag märker, att jag *nu* läser Guds Ord med en alldeles *ny* lust; jag har förr visserligen läst det med tro och vördnad, men allsicke med samma liflighet och njutning. Så sannt det är, att *kärleken* — när den är af rigtig art — ger alla själens ädlare förmögenheter en gemensam högre stämning!» Atterbom, a. a., s. 109 f. I ett brev av $^{16}/_{11}$ samma år meddelar han, att han nu hunnit till Luk. 6 (a. a., s. 116). »Ack, min älskade Ebba!», skriver han $^{31}/_{1}$ 1826 (a. a., s. 274 f.), »hvad det skall smaka ljufligt att få läsa Bibeln tillsammans med Dig! Om morgnarna skola vi ju dermed börja våra arbeten för dagen? och på aftonstunderna, då jag ämnar alltsomoftast läsa hvarjehanda för Dig, kunna vi ju också med ett och annat capitel i Guds Ord (så ofta vi äro för oss sjelfva) begynna vår läsning?» D. $^{18}/_{4}$ 1826 omtalar Atterbom (a. a., s. 307), att han nämnda dag läst Kol. 1 och att han stundom har svårt att inskränka sin läsning till endast ett kapitel — »när innehållet *särdeles* interesserar mig och omedelbart sammanhänger med det efterföljande». Sedan de två unga $^{20}/_{6}$ 1826 firat sitt bröllop, foro de till det på Kolmården vackert belägna Marmorbruket, dit de in-

Makarna Hansen fortsatte den 21 september sin resa till komminister Göthe i Härberga. Under besöket i Öjebro höll Hansen en sammankomst, vid vilken Göthe och hans hustru, två av de väckta, som funnos på denna plats, samt två män, som följt med från Sålla, voro närvarande. På eftermiddagen foro de till kyrkoherde Engström i Kristberg. Redan följande dag reste fru Hansen och fru Kanterberg, som följt med makarna Hansen från Sålla, i förväg till Vadstena. Hansen fick därför tillfälle att helt ägna sig åt Engström. Denne såg mörkt på läget i sin nya församling och kände med undantag av en ung man, som ägde ett järnbruk och om vilken han hade något hopp, ingen, som frågade efter Herren. Den 24 september tog Hansen avsked av Engström för att fortsätta till Vadstena, där han tog in hos Kock. Där funnos fortfarande några väckta, med vilka Hansen fick tillfälle att samtala. Såväl under besöket i Vadstena som under ett par dagars vistelse på Orrnäs visade sig Hansen mycket reserverad mot Kock, som han ansåg vara alltför stortalig och självtillräcklig. Efter återkomsten till Norrköping sökte Hansen i ett brev till Kock väcka honom till insikt om de brister, som han funnit hos honom.[4]

Den 27 september kommo makarna Hansen till Orrnäs och blevo där på det vänligaste mottagna av friherrinnan Boije och hennes

---

bjudits av Ebbas svåger och syster, brukspatron Ekermans (jfr ovan s. 172). I denna natursköna trakt arbetade Atterbom med avslutandet av andra delen av Lycksalighetens ö (a. a., s. 7).

Atterbom var förenad med sin hustru i ett sällsynt lyckligt äktenskap, tills det upplöstes genom hennes död sommaren 1854. Den sorg och saknad, som han därvid kände, kommer klart till uttryck i den vackra och gripande dikt »Till den Hädangångna», som han skrev kort efter hennes död. Saknaden efter hustrun var så tung, att Atterbom överlevde henne endast ett år (a. a., ss. 2, 8 ff.).

En annan av den nyromantiska skolans förgrundsgestalter Samuel Johan Hedborn kom år 1815 i nära förbindelse med den herrnhutiskt påverkade handelsmannen Johan Hazelius och hans familj. »Orienteringen betecknar i själva verket en allmän tidstendens! överallt befann sig den herrnhutiskt-fosforistiska fromheten i frammarsch, den götiska kraftläran däremot på retur.» V. Söderberg-H. Olsson-G. Heckscher, *Johan August Hazelius*, s. 83. Det är ej otänkbart, att Hedborn kunnat röna någon påverkan av den herrnhutiska åskådningen redan under sin barndomstid, då en herrnhutisk väckelse gick genom hans hemförsamling Heda. *Samuel Johan Hedborn* (av »En Lekman»), Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1908, s. 67 f., och T. Fogelqvist, *Samuel Hedborn*, s. 15. — Det är ej här möjligt att närmare gå in på frågan om herrnhutismens inflytande på nyromantiken. Men att detta ej varit obetydligt, torde vara otvivelaktigt.

[4] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

båda döttrar Gustava och Brita Eleonora. Då Hansen visste, att de väckta här brukade samlas i stora skaror och att de även länge väntat på hans ankomst, bad han sitt värdfolk att till sammankomsterna endast inbjuda sådana personer, som voro angelägna om sin salighetssak. För att undvika större församlingar och samtidigt tillfredsställa de väckta meddelade han dem, att de fingo komma varje afton vid skymningen, då han var villig att hålla en sammankomst. Första söndagen samlades omkring 60 personer. Antalet växte sedan till över 100. Hansen höll även möten senare på kvällarna efter mörkrets inbrott, då de närvarandes antal i allmänhet endast utgjorde 12 à 16, men aldrig över 20.[5]

Den 1 oktober foro makarna Hansen tillsammans med en av fröknarna Boije och fru Kanterberg en mil upp i skogsbygden, där de togo in hos inspektorens på Orrnäs svärföräldrar. Därefter gingo de $^1/_4$ mil till en soldat, som var invalid och vars hustru legat sjuk några år. Där samlade sig på en kort stund så mycket människor, att stugan blev fullsatt. Hansen höll med dem en sammankomst, som varade i två timmar, varefter han och hans sällskap återvände till nyssnämnde inspektors svärföräldrar, hos vilka de före sin avresa höllo ännu ett möte. Hansen besökte därefter nästan dagligen de väckta runtomkring Orrnäs.[6]

Den lovande herrnhutiska verksamheten i Östergötland hade emellertid varit utsatt för svåra påfrestningar genom de försök, som skomakaren Rundqwist från Stockholm gjort att bland de väckta sprida separatistiska idéer. Hansen kunde år 1804 i ett brev till Herrnhut meddela, att Rundqwist under några års tid besökt de väckta i Östergötland och hållit sammankomster, som varit talrikt besökta.[7] Även i de adliga familjerna tycktes Rundqwist ha haft insteg. Hos familjen von Feilitzen på Ramsdal var han exempelvis en mycket aktad gäst.[8]

Även om Rundqwist gärna reste till de herrnhutiska kretsarna i Östergötland, visade det sig snart, att han var en annan andes barn. Under sitt besök på Orrnäs år 1804 fick Hansen taga del av ett brev, som Rundqwist skrivit till friherrinnan Boije och vari denne framhöll, att det visserligen fanns många religioner och i varje religion många sekter men att blott en enda religion var den sanna, »und die besteht in dem göttlichen Wesen und in einer göttlichen Natur,

---

[5] Ibdm. [6] Ibdm. [7] Ibdm.

[8] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^5/_3$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

wobey er ein Haufen hohe Prophetische und Apostolische Ansdrücke braucht, aber auch mitunter so schreibt, als wenn er noch der Sünde dienen müsse».[9] Rundqwists separatistiska uppfattning kom även till synes däri, att han »die Pfarrer schmäht».[1] Det var därför ganska förklarligt, att konsistoriet grep in för att hindra hans verksamhet och att »gamla förordningar, som förbjuda sammankomster», på nytt måste uppläsas från predikstolarna.[2]

Då varken konsistoriet eller folket i allmänhet förstod att skilja mellan Rundqwists arbete och den verksamhet, som bedrevs av herrnhutarna, blev givetvis följden den, att många av hans oordningar skrevos på Brödraförsamlingens konto. Hansen kände det därför på sina resor i Östergötland som sin plikt att framhålla, att Rundqwist ej tillhörde herrnhutarna.

Vid ett besök hos vice pastor Nils Trybom[3] i Stora Åby, som efter prosten Tenggrens död hade ansvaret för pastoratet, fick Hansen tillfälle att för denne klarlägga Brödraförsamlingens uppgift. Trybom berättade då för Hansen, att han av sina överordnade fått i uppdrag att söka förhindra oordningarna hos de väckta. Då han ansåg, att de väckta utgjorde en brödraförsamling, lämnade Hansen honom en redogörelse för den herrnhutiska verksamheten och dess arbetsformer, berättade för honom om Stens förbindelse med pastor Eek, om Stählins besök och om sitt eget uppdrag. Han framhöll även, att man ej sökt att få till stånd någon sammanslutning bland de väckta och ej heller befattade sig därmed annat än på pastors begäran eller i varje fall med hans medgivande. Med anledning av den oro, som åstadkommits genom skomakaren Rundqwists och ådermannen Kocks verksamhet, meddelade Hansen, att den förre ej till-

[9] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.
[1] Ibdm. [2] Ibdm.
[3] N. Trybom (även stavat Trybohm) föddes i Linköping $^{20}/_{11}$ 1765, blev student i Uppsala 1789, prästvigdes $^{29}/_{11}$ 1792, adjunkt i Rappestad och Sjögestad s. å. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 7, 1792. Han blev adjunkt i Häradshammar 1794, n:r 11, s. a. 1794, uppsattes 1799 på förslaget till komministerbefattningen i S:t Johannes i Norrköping men erhöll vid valet inga röster, n:r 3 och 6, s. a. 1799, sökte komministraturen i Rappestad och Sjögestad 1800, n:r 6, s. a. 1800, och i Kvillinge 1801, n:r 12, s. a. 1801, utan att någondera gången komma på förslag, blev adjunkt i Stora Åby och Ödeshög $^{14}/_{1}$ 1803, n:r 12, s. a. 1803, uppsattes på förslaget till Gammalkils sacellani 1805, n:r 12, s. a. 1805, uppsattes ännu en gång på förslaget till komministerbefattningen i S:t Johannes förs. i Norrköping (han var nu v. pastor i Hedvigs förs. i Norrköping) men erhöll vid prästvalet inga röster, n:r 9 och 12, s. a. 1806. Han dog $^{2}/_{4}$ 1807, n:r 4, s. a. 1807.

hörde Brödraförsamlingen och att den senare visserligen besökte Stockholmsförsamlingen som dess vän men att han ej ägde Brödraförsamlingens uppdrag att taga sig an de väckta och att den därför ej kunde göras ansvarig för hans tillvägagångssätt. Samtalet slutade med att Trybom uttalade sin tillfredsställelse med den herrnhutiske diasporaarbetarens uttalanden.[4]

Genom en bonde från Rök fick Hansen en inbjudan från prosten Leonhard Kinman[5] i nämnda församling. Under besöket hos den gamle prosten blev han i tillfälle att beträffande Rundqwist och Kock lämna samma upplysningar som hos v. pastor Trybom. Han fick även lära känna prosten Kinmans son, Nathanaël Kinmanson[6], som tjänstgjorde som vice pastor åt fadern. Efter besöket hos prosten gick Hansen till nyssnämnde bonde och höll där en sammankomst med några väckta samt återvände därefter till Orrnäs, där han stannade ytterligare tre veckor.[7]

Hansen uppskattade antalet väckta i Stora Åby och Ödeshög till 60 à 70. På grund av svårigheten att inleda öppenhjärtiga samtal med dem kunde han ej berätta mycket om deras andliga liv. Visserligen funnos bland dem många, som gärna talade, men i allmänhet var det för att prisa sig själva, Eek, De Rogier, »broder» Sten, Kock eller Rundqwist. Hansen hade fått det intrycket, att det bland de väckta framför allt behövdes självkännedom. Även om de stundom berättade om sin omvändelse, »så gick det i allmänhet i sorgen och glädjen för högt och för lågt» — sålunda samma kritik som mot Catharina Ekenmans beskrivning av sina andliga upplevelser. Även mot deras vandel hade Hansen allvarliga anmärkningar. I det stora hela hade han dock funnit sig väl bland de väckta i Ödeshög och Stora Åby och hade med glädje vittnat om Jesu kärlek och marter in i döden och sökt visa sina åhörare till Kristus.[8]

Den 17 oktober foro makarna Hansen från Orrnäs, övernattade på Sålla och kommo den 18 oktober till Norrköping. Hansen skulle nu undersöka, vad som kunde uträttas i denna stad. Den 9 septem-

[4] Brev från H. Chr. Hansen till Cunow $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[5] L. Kinman föddes 1722, blev student i Uppsala 1743, prästvigdes 1753, blev adjunkt i Rök och Heda, komminister där 1761, kyrkoherde där 1774, prost 1784, kontraktsprost 1806, d. 1815. J. I. HÅHL, a. a., III, s. 251.

[6] N. Kinmanson föddes i Heda 1769, blev student i Uppsala 1786, prästvigdes 1794, komminister i Vadstena 1807, d. 1809. J. A. WESTERLUND-J. A. SETTERDAHL, a. a., II, s. 417.

[7] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[8] Ibdm.

ber, den första söndagen som han var i Norrköping, hade han gått till Sundelins predikan och s. k. förhör. Följande söndag hade Sundelin hållit ett helt kort förhör och sedan låtit ett 30-tal av de väckta samlas i sin kammare, där Hansen i hans närvaro hållit en uppbyggelsestund. Då han förmodade, att Sundelin önskade, att verksamheten skulle ordnas efter dessa linjer, inrättade han sig därefter och förmådde amiralskan, som helst ville, att sammankomsterna skulle hållas i hennes hem, att avstå därifrån. Han infann sig därför den 21 oktober på nytt vid Sundelins predikan och förhör. Sundelin höll denna gång sitt förhör som vanligt och lät sedan åhörarna gå sin väg. Då Hansen därefter följde Sundelin in på hans kammare, infunno sig där några personer, med vilka Hansen inledde ett samtal. Då det efter någon tid visade sig, att Hansen om söndagarna endast kunde sammanträffa med Sundelin i andras närvaro och under veckodagarna endast i skolan, inbjöd Hansen honom till sin bostad, för att de skulle kunna träffa någon överenskommelse om arbetets ordnande. Sundelin lovade flera gånger att komma men uteblev ständigt. Med sitt mångsysslande arbete hade han sannolikt svårt att få tiden att räcka till, och dessutom fruktade han väl, att Hansens verksamhet skulle komma att verka splittrande.[9]

Hansen kunde under dessa förhållanden ej förbli passiv. Några av Stens vänner, fru Lundström och hennes dotter samt systrarna Östergren, vilka, såsom förut nämnts, höllo sig till Sundelin[1], hade frågat Hansen, om han ej skulle hålla några sammankomster. Härpå hade han svarat, att han skulle börja därmed, så fort han kunnat träffa överenskommelse om sitt arbete med Sundelin. Då Hansen nu märkte, att Sundelin undvek honom, inbjöd han den 31 oktober dessa fyra till en sammankomst i sitt hem. Jämte de inbjudna kom av en händelse även jungfru Lundberg tillstädes. Då de på nytt samlades, hade antalet stigit till nio. Sammankomsterna fortsatte måndagen den 5 oktober, onsdagen den 7, fredagen den 9 och söndagen den 11, och allt flera åhörare infunno sig. Den 11 kom Sundelin på besök till Hansen, som helt öppet meddelade honom, att han, då Sundelin ej enligt sitt löfte kommit till honom, börjat att hålla sammankomster. Sundelin erkände sin försummelse och var vänlig som alltid. Han inställde därefter tills vidare sina förhör. Hos Hansen fortsatte däremot sammankomsterna. Varje söndag,

[9] Ibdm.
[1] Jfr ovan s. 160 f.

onsdag och fredag samlades ett 30-tal personer i hans kammare. Av dessa voro endast 2 à 3 män.[2]

För att ej behöva befara några svårigheter från prosten J. Luttemans sida uppsökte Hansen honom vid ett par tillfällen. Lutteman visade sig vänlig och önskade honom lycka. Beträffande Sundelin var han dock bekymrad, emedan denne enligt hans uppfattning var en storskrytare och allt för högt talade om att endast de, som gingo i hans kyrka, skulle bli saliga, medan alla andra voro fördömelsens barn. Hansen urskuldade Sundelin med hans svaga uppfattningsförmåga och sade, att han nog menade väl. Med ett instämmande i detta uttalande förklarade Lutteman, att han av den anledningen ej velat lägga några hinder i vägen för honom. Den neologiske prosten och den herrnhutiske diasporaarbetaren hade sålunda enats i sin kritik av den trots alla svårigheter dock outtröttligt verksamme Sundelin.[3] Det vänliga förhållandet till prosten fortsatte. Hansen skänkte honom *Idea fidei fratrum*. Komministern i S:t Olai Magnus Samuel Munck[4], med vilken han likaledes kommit på förtrolig fot, var redan förut i besittning av detta arbete.[5]

Hansen fortsatte sålunda nu sin verksamhet obehindrat. Antalet deltagare vid hans mötesstunder blev allt större. Han ordnade det så, att han kunde taga emot 45 personer i sin kammare. Vid jultiden fanns utrymme för de närvarande endast genom att de packade sig samman så mycket som möjligt. Redan vid nyåret kommo så många, att några måste stå. På veckodagarna kunde Hansen ännu skaffa utrymme åt alla, som infunno sig. Men på söndagarna var möteslokalen så fullproppad, att han fruktade, att det skulle väcka uppseende, varför han inställde söndagsmötena.[6]

Från den 1 november började Hansen utöva verksamhet även i Kvillinge.[7] I regel höll han i denna församling en sammankomst varje tisdag. Dessutom vistades han där tillsammans med sin hustru den 27—29 december 1804 och den 7—9 januari 1805. »Syskonen» Hansen kommo i förbindelse även med de väckta i Östra Ryd och besökte denna församling den 8—11 december 1804 och den 20—21

[2] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

[3] Ibdm.

[4] M. S. Munck föddes 1764, student i Uppsala 1784, prästvigdes 1790, blev komminister i Norrköpings S:t Olai 1796, pastoralexamen 1807, kyrkoherde i Tåby 1809, d. 1816. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 488.

[5] Brev från H. Chr. Hansen $^{13}/_{1}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 15. ABUH.

[6] Ibdm.

[7] Brev från H. Chr. Hansen $^{15}/_{11}$ 1804. R. 19. F. a. 13, 14. ABUH.

januari följande år. De väckta i sistnämnda församling voro omkring 20 men bodde mycket spridda och fingo ej samlas till möten.[8]

Väckelsen i Kvillinge hade enligt Hansens uppfattning varit »reel», och han beklagade, att Engström, genom vilken den uppstått, flyttat därifrån. Med undantag av en bonde och hans hustru utgjordes de väckta till största delen av torpare, daglönare och tjänstefolk.[9] Vid sitt första besök i Kvillinge samlade Hansen de väckta hos den nyss nämnde bonden. Då denne bodde i en utkant av församlingen, sökte Hansen på eftermiddagarna anordna sammankomster i tur och ordning på tre olika platser och därefter hos bonden kl. 8 på kvällen. Efter någon tid visade sig emellertid denna anordning olämplig, varför mötena i fortsättningen höllos i bondens hem. Till en början kommo de väckta blott sparsamt. Vid jultiden var deras antal högst 40. Den 2, 7, 15 och 22 januari 1805 samlades omkring 60. Hansen uppskattade antalet väckta i församlingen till åtminstone 80. Från nyårstiden märkte han en särskild rörelse och gripenhet.[1]

Den 16 januari, då det var marknad i Norrköping, hade »syskonen» Hansen besök från tidigt på morgonen till sent på kvällen. Från Kvillinge kommo 14 och från Östra Ryd 6 av de väckta.[2]

Hansens verksamhet omfattades med allt större förtroende. Sedan jultiden hade han funnit, att en särskild frid varit förhärskande vid sammankomsterna. Människorna blevo alltmera uppriktiga, ville gärna öppna sina hjärtan och läto utan motstånd visa sig till rätta. Till julhelgen hade de väckta visat sin kärlek till »syskonen» Hansen genom gåvor av olika slag. Köpman Lundström och andra vänner lämnade matvaror som hjälp till deras underhåll. De väckta i Kvillinge insamlade 10 rdr, som genom den bonde, där de brukade samlas, överlämnades till Hansen.[3]

Den 29 januari reste makarna Hansen tillsammans med amiralskan Leijonancker och hennes dotter till Söderköping, där de besökte amiralskans syster, friherrinnan Eva Christina von Pfeiff[4],

[8] Brev från H. Chr. Hansen $^{18}/_{1}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 15. ABUH.

[9] Då enligt uppgift av Hansen endast fyra av församlingens gårdar tillhörde bönderna, medan de återstående 56 befunno sig i herrskaplig ägo, måste antalet fria bönder ha varit mycket obetydligt. Brev från H. Chr. Hansen $^{18}/_{1}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 15. ABUH.

[1] Ibdm. [2] Ibdm. [3] Ibdm.

[4] Eva Christina Sparre föddes 1753 på Stora Alviken och dog 1813 i Söderköping. Hon gifte sig 1784 på Rönö kungsgård med hovintendenten friherre Daniel Pfeiff. G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 380.

som vid jul- och nyårstiden deltagit i Hansens sammankomster i Norrköping och vid dessa fått djupa intryck. De fortsatte därefter till löjtnant von Feilitzen på Ramsdal. Makarna Hansens vistelse på Ramsdal, som räckte till den 13 februari, fick utan tvivel bidraga till att fördjupa det andliga livet inom löjtnantens familj.[5]

Efter några dagars uppehåll i Norrköping fortsatte »syskonen» Hansen den 20 januari till Sålla, där de väckta följande dag samlades till ett möte. Den 22 januari foro de till Öjebro. Det andliga tillståndet bland de väckta på denna plats tycktes denna gång ha varit bättre än vid det föregående besöket. Däremot deltogo denna gång varken komminister Göthe eller hans hustru i mötet. De infunno sig först följande morgon, innan Hansen fortsatte sin resa.[6] Sedan makarna Hansen sammanträffat med några vänner i Skänninge, fortsatte de till Orrnäs. Under vistelsen där fingo de väckta i trakten runt omkring ofta tillfälle att samlas. Redan dagen efter ankomsten till Orrnäs hölls där en sammankomst, vid vilken 30 à 40 personer voro närvarande. Den 2 mars samlades 50 à 60 personer och dagen därpå nästan ännu flera. Då Hansen därefter den 4 mars for till den vanliga platsen i skogsbygden, fick han där hålla ett möte, vid vilket omkring 40 väckta voro närvarande.[7]

»Syskonen» Hansens vistelse i Östergötland blev emellertid ej långvarig. De hade visserligen i sin verksamhet fått göra många uppmuntrande erfarenheter. Men möjligheterna att utvidga Brödraförsamlingens arbete voro ej stora. En kunglig tillåtelse att bygga en sal i Norrköping skulle utan tvivel givit den största fastheten åt arbetet inom provinsen och även varit det bästa skyddet för ett par herrnhutiska syskon. Med all sannolikhet skulle även ett sådant tillstånd ha beviljats. Men då köpman Lundström var den ende, som kunde göra något för denna sak, och han enligt Hansens uppfattning ännu ej kommit till full klarhet, funnos för närvarande inga möjligheter att genomföra en sådan plan. Våren eller sommaren 1805 lämnade makarna Hansen sin verksamhet i Östergötland. Efter ett besök i Kristiansfeld reste Hansen hösten 1805 ännu en gång till Finland.[8]

---

[5] Brev från H. Chr. Hansen $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.
[6] Ibdm.
[7] Ibdm.
[8] Brev från H. Chr. Hansen $^{7}/_{11}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 17. ABUH. Jfr brev från Hansen $^{8}/_{3}$ 1805. R. 19. F. a. 13, 16. ABUH.

Helena Sophia Ekbloms verksamhet. Jonas Rolin. J. F. Jung-Stillings inflytande på herrnhutismen i Linköpings stift. E. F. von Saltza.

Åren närmast efter det Hansen flyttat från Norrköping, uppstod en omfattande andlig rörelse genom Helena Sophia Ekbloms predikningar. Under ett hänryckningstillstånd, som varade i 28 dygn, började hon att hålla offentliga bönesammankomster. Predikare-Lena eller Vita Jungfrun, som hon vanligen kallades, fick snart ett ofantligt inflytande över befolkningen i S:t Anna socken. Prosten Johan Brunnius i Skällviks och S:t Anna församlingar sökte göra slut på hennes sammankomster och drog fram saken på sockenstämman den 26 maj 1806. Men stämman ställde sig på Predikare-Lenas sida, varför hon obehindrat kunde fortsätta sina predikningar. Hennes verksamhet sträckte sig snart till grannförsamlingarna och efter någon tid även till Kalmar län.[9]

Prosten Brunnius fortsatte emellertid under tiden sina försök att få Helena Sophia Ekblom oskadliggjord och inlämnade skrivelser angående henne såväl till domkapitlet som till Kon. bef.-havande. Predikare-Lena fick allt flera fiender, och förföljelsen mot henne ledde till att hon i juni 1807[1] fördes till Linköpings slottsfängelse och i början av juli till Vadstena hospital. Redan dagen efter ankomsten till Vadstena lyckades hon rymma därifrån och sökte nu upp sina vänner. Predikare-Lena jagades nu av myndigheterna från plats till plats, allt under det hon oförskräckt förkunnade väckelse och sinnesändring för lyssnande åhörareskaror. Slutligen blev hon i augusti 1808 gripen i Törnevalla och på nytt förd till Vadstena hospital.[2]

Här fick nu den stackars flickan framleva sina dagar under de

---

[9] H. S. Ekblom, a. a., s. 18 ff.; N. Odenvik, a. a., s. 17 ff. Se om J. Brunnius J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, III, s. 569 ff.

[1] H. S. Ekblom berättar i sin levnadsbeskrivning, s. 31 f., att vaktmästaren och vaktkarlarna vid fängelset icke höllo henne »såsom de andra Fångarna, utan mera såsom ett wärnlöst och oskyldigt Barn, så att de tröstade mig på det ömmaste». Hon blev ej heller insatt bland de andra fångarna utan fick ha sin säng i vaktkammaren. »Jag wisste icke annat af», fortsätter hon, »än Gudsfruktan, Dygd och Menlöshet; men war derjemte barnslig; ty Barnaåren woro icke förflutna.» Denna beskrivning passar bättre in på en 17-åring än på en 23-åring. Jfr ovan s. 164.

[2] H. S. Ekblom, a. a., s. 37 ff.; N. Odenvik, a. a., s. 60.

vidrigaste yttre förhållanden.[3] Hennes nöd ökades till det yttersta därigenom, att hon kände sig helt övergiven av sina vänner. Slutligen skrev hon den 13 mars 1809 ett brev till fru von Feilitzen med bön om hjälp. Brevet vittnar om den djupaste lekamliga och andliga nöd. »Med en bedröfwad Ande och gråtande röst» måste Helena Ekblom skriva till herrskapet på Ramsdal och beklaga det öde, som hon råkat i. »Mitt utrop är detta: *Wägtare, hwad lider natten? Wägtare hwad lider natten?* at min sorg och mitt bekymmer må hafwa en ända; ty hos mig, är intet ljus, utan idel mörker; ty hwar dag är et år, och hwar timme en månad lång.» Hon väntar förgäves på hjälp. Visserligen har hon förut haft »så många wänner, som Stjernorna på Himmelen och sanden i Hafwet». Men när hon nu kommit i nöd, finner hon, att alla övergivit henne. Under den tid, hon vistats på hospitalet, har ej en enda människa kommit och tröstat henne. Hon skildrar därefter de yttre förhållandena[4]

---

[3] N. Odenvik, a. a., s. 61 ff. Jfr referatet av hospitalsläkaren M. Söderströms i Vadstena redogörelse för sinnessjukvården vid hospitalet under 1700- och första hälften av 1800-talet, a. a., s. 89 ff.

[4] »Jag ligger bunden med jernkädjor från topp och till tå», skriver Helena Ekblom, »jag ligger i bussjan den usliga sängkrubban med gammalt hårtäcke uppå halmen; bunden til händer och fötter; jag kommer intet dän, om elden wore lös: Ja, korteligen: Min kropp är blå af swält och hunger; mina ögon äro utflutne af tårar: Jag är utan lag och dom oskyldigt inkastad i detta pinorummet på lifs häcktelse; men ingen hafwer dömt mig; men derföre, at jag ingen har, som frågar efter mig, eller wårdar min oskuld. Et orent Swin får gå utur bussjan med träcken; men det får intet jag, som är en wis människja.» Brev från Helena Ekblom till fru von Feilitzen $^{13}/_{3}$ 1809. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Detta brev jämte sju övriga till fru von Feilitzen av den $^{29}/_{4}$, $^{8}/_{7}$ (dateringen enligt ett av A.I.S.R. på baksidan skrivet brev), $^{11}/_{8}$, $^{6}/_{9}$ 1809, ett odaterat, som sannolikt är från 1809, samt av den $^{22}/_{1}$, $^{23}/_{9}$ 1810, ett »Til. Herrskapet på Ramstad (felskrivning för Ramsdal), och äfven til de Andra, mina goda Vänner, både i S. Annæ och Gryts församlingar» (odaterat, sannolikt från 1809) och en avskrift av ett brev från fru von Feilitzen till Helena Ekblom av $^{19}/_{4}$ 1809 äro förvarade i ett hopviket ark, som är försett med följande av fru von Feilitzen gjorda anteckning: »*Bref år 1809* från *Lena Jacobsdotter Ekblom* hwilken genom Prästerskapets Åtgärd I *Gryt* och Siälwicks församlingar Lätt Afsända Mäd Cronobetienter till Wadstena Dårhus — där hon Enligit Egenhändig skrifwelse berättar Sig — blifwit bunden till hand och fot — *Mäd jernkedia* fastslagen I Vägen Samt Såsom et Oskjälet Djur Legat på bara halm i Oeldat Rum — utan att Låssas wid *nödiga behofwer.*

Denna flicka — Då på 19 Året — hade Slag i Wänstra Armen så Att hon nödgad gå för Andras Dörrar. Män feck en så Kraftig Väckelse — Att geck i Alla byar och förkunade Herrans *Jesu Namn,* Siöng Salmer — Och Läste den Hel. Skrift.» Jfr angående uppgiften om Helena Ekbloms ålder ovan s. 164.

och vädjar till herrskapet på Ramsdal att för hennes räkning insända en skrivelse till landshövdingeämbetet.[5]

Innan fru von Feilitzen hunnit att få Helena Ekbloms brev, hade hon den 19 april samma år — postgången har tydligen varit mycket dålig — skrivit ett brev till henne och framhållit, att såväl herrskapen som allmogen med anledning av de underrättelser om hennes intagande på Vadstena hospital, som kommit till Skällvik, Gryt och S:t Anna, önskade få veta anledningen därtill, »om siukdom eller någon förbrytelse inneslutit dig Där». Då fru von Feilitzen och flera med henne ömmade för Helena Ekblom, som var »et fattigt värnlöst barn från denna vår församling», kände hon sig av sitt samvete tvingad att sätta sig i förbindelse med flickan. Brevet slutade med några tröstande påminnelser om Guds förmåga att hjälpa i all nöd.[6]

Sedan Helena Ekbloms begäran om befrielse hos landshövdingeämbetet blivit avslagen[7], beslöt hon att insända en skrivelse till Kungl. Maj:t och vände sig till makarna von Feilitzen för att med deras hjälp få den befordrad till bestämmelseorten[8]. Hon bad även sina vänner i S:t Anna och Gryt att sända henne ett intyg, som innehöll uppgifter om hennes »Förstånd och vett» och som meddelade, om hon börjat sin gudsfruktan »i ursinnighet», om de erfarit, att hon var upplyst av Guds Ande, om hon begått några missgärningar eller på något sätt förbrutit sig ibland dem. Samtidigt upplyste hon dem om att hon från Kalmar län fått ett av nio män underskrivet intyg, som bekräftade, att hon fört en ärbar vandel och »varit begåfvad med et öfvernaturligt vett och förstånd», och påstod sig vänta flera liknande bevis därifrån.[9]

---

[5] Brev från Helena Ekblom till fru von Feilitzen $^{13}/_{3}$ 1809. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Brev från Charlotta von Feilitzen till Helena Ekblom $^{19}/_{4}$ 1809 (i avskrift). Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Fru von Feilitzen påminte även om »en af de Salmer Du så förnöjd — siungit flera gånger i vårt hus. 71: 10 b j vår svänska Salmbook». Helena Ekblom har tydligen en och annan gång deltagit vid sammankomsterna på Ramsdal och har sannolikt även predikat vid sådana tillfällen.

[7] Brev från A.I.S.R. till Charlotta von Feilitzen $^{8}/_{7}$ 1809, skrivet på baksidan av ett brev från Helena Ekblom. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[8] Brev från Helena Ekblom till Charlotta von Feilitzen $^{11}/_{8}$ 1809 och ett odaterat »Til Herrskapet på Ramstad». Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Brev från Helena Ekblom »Til Herrskapet på Ramstad, och äfven til de Andra, mina goda Vänner, både i S. Annæ och Gryts Församlingar». Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

I ett brev till fru von Feilitzen av den 11 augusti 1809 meddelade Helena Ekblom, att hon tagit sig före att skriva ned en del av sina betraktelser och »Gudeliga arbeten» och att hon nu lät renskriva dem. Hon ville framlägga denna samling för allmänheten och hoppades, att den skulle komma under konungens ögon, så att det skulle bli uppenbart, att hon ej var fängslad för något kätteri eller sådant, som stod i strid med den heliga Skrift, eller som störde samhällets lugn.[1]

Helena Ekbloms klagoskrivelse till konungen hade visserligen till följd, att en del undersökningar anställdes, men den stackars kvinnan blev ej utskriven från Vadstena hospital förrän den 8 februari 1828, d. v. s. efter tjugo års fångenskap.[2]

Vid jultiden 1813 vandrade den herrnhutiskt påverkade hälsingestudenten Jonas Rolin och »en annan Broder» till Östergötland och besökte de väckta i Stora Åby, Ödeshög, Vadstena, Skänninge och Norrköping. Rolin, som föddes 1784 i Rogsta församling strax nordost om Hudiksvall, hade blivit väckt 1809. Han tjänstgjorde då som skrivare hos en kronofogde i Hälsingland. I början av år 1810 hade han rest till Stockholm för att studera till präst. Sedan han för att skaffa sig behövliga medel varit i tjänst hos en skräddareänka vid namn Morén i tre månader, hade han våren 1810 börjat läsa hos den herrnhutiskt påverkade magister Sven Algren[3] och år 1813 blivit student i Uppsala, där han präst-

---

[1] Brev från Helena Ekblom till fru von Feilitzen $^{11}/_{8}$ 1809. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] N. Odenvik, a. a., s. 70 ff. Om hennes fortsatta öden se ibdm., s. 95. Hon dog i Svinhult 1859. Ibdm., s. 108.

[3] S. Algren föddes i Hörröd, Kristianstads län, 1774, blev student i Lund 1800, i Uppsala 1810, prästvigdes i Uppsala d. $^{4}/_{3}$ 1812 till huspredikant hos överamiral J. G. Lagerbjelke (jfr ovan ss. 127, 158 f. Lagerbjelke dog redan d. $^{16}/_{10}$ 1812. G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 421), blev lärare vid Skeppsholmens friskola i Stockholm, kyrkoherde i Bokenäs i Bohuslän 1822, prost 1828, d. 1837. *Upsala Ärke-Stifts Tidningar*, n:r 3, 1812 (»Alberg» skall vara Algren); [L. M. Bromander], *Matrikel öfver Götheborgs Stifts Presterskap och Skol-Stat*, s. 47; S. P. Bexell-J. G. Bexell, *Götheborgs Stifts Historia och Herdaminne*, I, s. 274; C. W. Skarstedt, a. a., s. 242. Enligt Skarstedt, a. a., s. 242, var han »en from och nitisk man efter Brödrafolkets observans». J. Wætterdahls brev till Herrnhut bekräfta Skarstedts uppgift, att Algren anslutit sig till den herrnhutiska åskådningen. År 1813 hälsar han från »Mag. Algren der neulich Lehrer an der Skeppsholm Gemeinde Schule geworden ist, und ein eifriger Bekenner Jesu ist». Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut 1813. R. 18. A. 27 b. 12. ABUH. Om sina ämbetsbröder »der Bataillons Predicant [Sven] Hylander und Schullehrer Ahl-

vigdes pingsten 1814[4]. Under nyssnämnda resa i Östergötland lärde Rolin känna Sundelin i Norrköping. Han fick även höra talas om fru von Feilitzen och hade önskat få besöka henne men ansåg sig ej ha tid därtill. I ett brev av den 23 februari 1815 kom han för första gången i förbindelse med den i herrnhutiska kretsar kända och uppskattade adelsdamen.[5] Brevet åtföljdes av ytterligare tre under samma år.[6]

I Vadstena blev Rolin bekant med Helena Ekblom och fick kännedom om att hon författat en bok, som skulle vara »märkvärdig». Bland annat skulle den innehålla uppenbarelser om det tusenåriga riket. Helena Ekblom fann tydligen så mycken förståelse hos Rolin, att hon senare bad om hans hjälp att få den tryckt. Samtidigt hade hon meddelat, att den nu var renskriven och att hon skrivit till en man vid namn Setterström och bett honom att få låna 10 rdr för att därmed betala renskrivaren »Höken i Ösjö». Setterström blev,

gren» skriver han $^{25}/_{4}$ 1814 (R. 18. A. 27 b. 12. ABUH), att de äro »muntre Zeugen von Jesu dem Gekreuzigten». Han framför hälsningar från Algren i sina brev till Herrnhut av 1815 (R. 18. A. 27 b. 12. ABUH). Att Algren även efter tillträdandet av kyrkoherdebefattningen i Bokenäs verkade i evangelisk riktning framgår av att Evangeliska sällskapet år 1823 kunde sända honom ett parti av sina skrifter. Evangeliska sällskapets prot. $^{7}/_{10}$ 1823, § 9. ESA, RA. Jfr om Algrens herrnhutiska förbindelser M. Edquist, *Inbrottet i Bokenäs prostgård*, Julhelg för svenska hem 1930, s. 49 ff.

Rolin omtalar, att Olof Palmgren från Luleå våren 1813 kom till Stockholm, »där jag då var, och fortfor med läsningen hos samma Prest, som jag läste hos». Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{8}/_{5}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Jfr A. Nordberg, *Olof Palmgren. En norrbottnisk läsarechef*, s. 102. Palmgren blev, såsom jag annorstädes framhållit, väckt genom sin svägerska, som själv upplevt väckelsen i Piteå och som fann vägledning och tröst i den av herrnhutarna flitigt använda *Nådenes Ordning till Saligheten*. N. Rodén, a. uppsats, s. 204. Under sin vistelse i Stockholm fick Palmgren utan tvivel genom sin herrnhutiskt påverkade lärare Sven Algren ännu närmare kännedom om Brödraförsamlingens åskådning. Palmgrens och övriga nyläsares varma intresse för Luther behöver ej på något sätt innebära något motsatsförhållande till herrnhutismen eller förringa det herrnhutiska inflytandet. Det framgår bl. a. därav, att Palmgrens bibliotek innehöll E. P. Giers' *Kärnan af Doct. Lutheri Lära*. A. Nordberg, a. a., s. 112.

[4] Brev från J. Rolin till Charlotta von Feilitzen $^{23}/_{2}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping; [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], *Upsala ärkestifts herdaminne*, I, s. 138; L. Nyström, *Upsala ärkestifts herdaminne*, IV, s. 40. Jfr G. Westin, a. a., I, s. 45 f.

[5] Brev från J. Rolin till Charlotta von Feilitzen $^{23}/_{2}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Brev från J. Rolin till Charlotta von Feilitzen $^{8}/_{5}$, $^{3}/_{7}$, $^{11}/_{9}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

då han fick kännedom om att hon kommit så långt med sitt arbete, så glad, att han skänkte henne 20 rdr bco.[7]

Det dröjde emellertid ännu någon tid, innan Helena Ekbloms arbete kunde utgivas. I ett brev till Rolin av den 3 mars 1815 beklagade hon, att hennes bok icke kunde bli renskriven förrän vid midsommartiden.[8] Den 3 juli samma år skrev Rolin till fru von Feilitzen, att han ej på en längre tid hört något från Helena Ekblom. Först år 1818 kunde planerna på utgivandet av Helena Ekbloms arbete förverkligas.[9] Intresset för drömmar och syner hade vid denna tidpunkt betydligt ökat genom den tyske mystikern Johann Friedrich Jung-Stillings till svenska översatta arbeten.[1] Greven E. F. von Saltza på Mem i Östergötland omtalade i ett brev till fru von Feilitzen av den 26 juni 1813, att han bland sina vänner även räknade doktor Jung, »denne af så monga tadlade, men ändå trofaste Jesu tjenare, och sanningens Vitne». Han beklagade blott,

---

[7] Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{23}/_{2}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[8] Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{3}/_{5}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[9] Det utkom i Falun med fem olika variationer av företalet, bland vilka en skrivits såväl av utgivaren (J[onas] R[olin]) som av författarinnan. Senare utgavs *Den andeliga striden* i en mångfald upplagor. På KB finnas exemplar av upplagor utgivna i Borås, Kalmar och Vänersborg 1827, Jönköping och Stockholm 1828, Jönköping 1829, Falun och Jönköping 1831, Jönköping 1833, Falun 1834, Jönköping 1837, Falun 1840 och 1842, Stockholm 1847, Falun 1848, Stockholm 1850, 1858, 1866, 1874, 1878 och 1890 samt Örebro 1920.

[1] »Innehållet är ej heller», skriver Rolin i sitt företal till *Den andeliga striden*, »nytt i wåra dagar, sedan, i följd af den allernådigst förunnade Tryckfriheten, flere Lärde Män, och i synnerhet Doctor Jung eller Stilling, skrifwit så mycket i sådana Ämnen, som finnas i denna lilla Tractat.» Av Jung-Stillings arbeten utkom redan 1806 i Göteborg i svensk översättning *Christna religionens seger, historiskt afhandlad, uti en allmännyttig förklaring öfver Johannis Uppenbarelse.* Jfr H. Wijkmark, a. a., s. 124 f. I Stockholm utkom 1807—1809 *Henrik Stillings Lefwerne, En sannfärdig Historia*, av vilken de fyra första delarna översatts av Zacharias Björkners och den femte av And. L. Dahlström. År 1811 utgavs i Lund *Den stora hemligheten, förklarad*, 1812 i Göteborg *Andelära, framställd uti ett med Naturen, Förnuftet och Uppenbarelsen enligt Swar på den frågan: Hwad bör man tro och icke tro om Aningar, Syner och Andars Uppenbarelse* och *Förswar för Andeläran, i anledning af ett öfwer densamma utgifwet utlåtande af Högw. Presterskapet i Basel* och i Stockholm *Bref till hela Westerländska Christenhetens alla Stånd och Religions Afdelningar* (ur hans skrift *Der Graue Mann*). Vidare utkommo 1814 i Kristianstad *En förmaning* (ur *Der Graue Mann*), 1817 i Stockholm *Den Gråklädde, en Folkskrift* och 1815—1817 *Hemsjukan.*

att hans arbeten på grund av dålig översättning ej blivit så uppskattade som de borde.[2] I ett brev av den 27 juni 1814 framhåller von Saltza, att Jung trots alla förföljelser och all den smälek, han fått utstå, ej tröttnar vid att vara ett troget Guds vittne på jorden. Han hade fått ett brev från Jung, vari denne skildrade all den nöd, som Tyskland måst utstå »som en tucktemästare till C[h]ristum», men även påminte om, hur härligt Gud lönar dem, som frukta hans namn, och hur villig han är att vända förbannelsen i välsignelse.[3] Den 14 oktober 1816 meddelar von Saltza, att han några månader tidigare erhållit ett brev från Jung, som ännu levde[4] och strävade »emot mörkrets makt». Han ägde Jungs *Der Graue Mann,* som han satte stort värde på och som han ansåg borde ha varit översatt till svenska. *Hemsjukan* var däremot enligt hans uppfattning »högst besynnerlig», och man måste vara »lite Mysticus» för att förstå den.[5]

Fru von Feilitzens intresse för Jungs *Christna religionens seger* var så starkt, att hon ansåg sig böra fästa Rolins uppmärksamhet på detta arbete. I ett brev av den 8 maj 1815 meddelade Rolin fru von Feilitzen, att han visserligen ej ägde denna bok men att han redan år 1809 läst den i Hälsingland och därvid haft mycken uppbyggelse av densamma, »ehuru många stöta sig på den». De av fru von Feilitzen åberopade ställena i *Christna religionens seger* hade han framhållit för sina vänner i Hälsingland.[6]

Av största intresse är den karakteristik, som Rolin i ett av sina brev till fru von Feilitzen ger av väckelserörelserna i sin hembygd och i övre Norrland. På hans födelseort voro de väckta uppdelade på två »Hufvud Partier». Det ena talade mycket om gärningarna

---

[2] Brev från E. F. von Saltza till fru von Feilitzen $^{26}/_{6}$ 1813. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Om sin egen andliga ståndpunkt skriver von Saltza i ett följande brev: »jag är varken Herrnhutare — eller Svedenborgare — eller Deist, eller naturalist, utan min Reljon — är den som försonaren lemnat oss — jag tror uppenbarelsen, sådan vi den undfått haver — på denna tro lever jag och med Guds hjelp skall jag i tron på Jesum insomna för at upvackna i den faderns siöta — som lovat at Den till mig kommer honom kastar jag icke ut». Brev från E. F. von Saltza till fru von Feilitzen $^{27}/_{8}$ 1813. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[3] Brev från E. F. von Saltza till fru von Feilitzen $^{27}/_{6}$ 1814. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[4] Han dog $^{2}/_{4}$ 1817 i Karlsruhe.

[5] Brev från E. F. von Saltza till fru von Feilitzen $^{14}/_{10}$ 1816. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[6] Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{8}/_{5}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

såsom nödvändiga till saligheten och höll sig därvid till Pehr Tollessons postilla[7], där särskilt predikningarna på sjätte och trettonde söndagen efter trefaldighet åberopades, brukade »mystiska talesätt» och ville »icke gerna begå den yttre Herrans Nattvard i Kyrkan». Det andra partiet ville ej alls höra talas om några gärningar i salighetsfrågan, varför det förkastade vissa talesätt i Tollessons postilla, ville »gå gerad fram till Frälsaren med alt sitt syndaelände samt gå ordentligt till den yttre Nattvarden». Rolin framhöll vidare, att båda partierna talade om Frälsaren fastän på olika sätt samt att de båda ogillade och förkastade »de blinda Werlds-Presterne». Kyrkoherden i Delsbo Daniel Gustaf Stillmark[8] var älskad av det senare och hatad av det förra partiet. I Västerbotten, i Luleå och Piteå m. fl. platser, funnos »lika beskaffade Partier», som kommit »i en vidlyftig strid med hvarandra». Rolin omtalar även, att en bonde vid namn Olof Palmgren var huvudman för det parti, som förkastade Tollessons postilla och endast höll sig till Luthers postilla.[9]

Det är den gamla spänningen mellan radikalpietisterna och herrnhutarna, som här kommer till synes. Beskrivningen av det förstnämnda partiet stämmer helt in på radikalpietisterna. Det andra partiet är givetvis den herrnhutiska riktningen. De herrnhutiska emissarierna ansågo det under sina besök hos de väckta inom olika delar av vårt land ej sällan nödvändigt att betona skillnaden mellan den herrnhutiska uppfattningen å den ena sidan och separatistiska och extatiska tendenser å den andra sidan.[1]

I Linköpings stift bidrog, såsom vi redan ha sett, Adolph Stens verksamhet att hålla gränsen klar mellan de båda åskådningarna. Efter hans avresa från Norrköping tycks skillnaden mellan de båda

---

[7] P. Tollesson, *Christeliga prädikningar öfwer de årlige sön- och högtids Dagars evangeliske texter.*

[8] Se om D. G. Stillmark [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], a. a., I, s. 286.

[9] Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{8}/_{5}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[1] För den här ovan uttalade teorien, att det förstnämnda partiet utgjorde radikalpietister, talar även det förhållandet, att Tollesson hade »en bestämd förkärlek för den mystiskt betonade radikala pietismens arbeten. Mystiken var Tollessons atmosfär. I hans bokkatalog möter man bl. a. Taulers predikningar, Valentin Weigels traktat om bönen, mad. Guions Geistliche Ströme, Böhmes Mysterium magnum, Hoburgs Postilla mystica, Reitz Fürbild, Glüsings Altväter, Dippels Werke och först och sist Gottfried Arnold, vars skrifter torde vara fulltaligt representerade.» H. Wijkmark, a. a., s. 171.

grupperna av väckta ha allt mer försvunnit. Rolin sörjde över »de många skiljaktigheterne i Christenheten emellan Guds Husfolk», och samma känsla behärskade fru von Feilitzen. Englands missionsliv framstod för honom såväl som för Sundelin i Norrköping som ett eftersträvansvärt ideal.[2]

F. Chr. Wunderlings resa i Östergötland 1813.

Med makarna Hansens avresa från Östergötland inträdde en märkbar avmattning i den herrnhutiska verksamheten inom denna provins. Då makarna Wunderling sommaren 1813 reste genom Östergötland, måste de konstatera, att verksamheten på de olika platserna gått betydligt tillbaka. Resan företogs i sällskap med »broder» Dahlström, som redan tidigare varit där, och »syster» Gustafwa Christenson. Hos friherrinnan Boije på Orrnäs uppehöllo de sig nio dagar. Friherrinnan och hennes två döttrar omfattade fortfarande Brödraförsamlingens verksamhet med det största intresse och hjälpte Wunderling att lära känna de väckta i trakten däromkring. De flesta av dessa infunno sig vid de gudstjänster, som han höll under de två söndagar, vistelsen varade. Vid det första tillfället voro omkring 50 personer närvarande och vid det senare omkring 80. De väckta gåvo på ett tydligt sätt uttryck åt sin tacksamhet för detta bevis på att de icke alldeles blivit glömda av sina trosfränder i Stockholm men beklagade samtidigt, att Guds verk i Ödeshög och Stora Åby, som tidigare varit så blomstrande och visat sig mycket hoppfullt, efter hand betydligt avtagit och att deras sammankomster efter De Rogiers död upphört. Under nuvarande förhållanden var det ej heller möjligt att på nytt börja samlas till möten. Två ärevördiga gamla »bröder» hade emellertid åtagit sig att gå från hus till hus och stärka det som var på väg att dö.[3]

---

[2] Brev från J. Rolin till fru von Feilitzen $^{8}/_{5}$ 1815. Von Feilitzenska samlingen. Linköping. Vi anföra ur ett brev från Rolin till fru von Feilitzen: »Min suckan är blott: Ack, att en sådan Anda kunde uptända det Svenska Folkets hjertan, som i England! Jag kan icke utan största glädje-rörelser läsa en Bok, som kallas *Tal i Evangeliska Sällskapets Allmänna Sammankomst, då Första Uplagan af Biblen med Stående Stylar framlades färdig d. 17 Martii 1812* etc. hållit af Pastor Häggman i Skeppsholmen och tryckt i år 1815, kostar 18 ss. B:co. Man får se förvånande händelser i England och en skön Prophetia af Häggmans dyra Mun öfver Bibeln.»

[3] Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm vom März 1811 bis August 1814. R. 19. F. a. 9. ABUH.

Hos friherrinnan Boije samlades under Wunderlings vistelse på Orrnäs två gånger om dagen ett litet sällskap, som uppbyggde sig med sång och läsandet av levnadsbeskrivningar eller predikningar. Under denna samvaro kommo friherrinnan Boijes äldsta dotter, grevinnan Hedvig Ulrika Cronhielm, och friherrinnans broder, vice presidenten Axel Johan von Köhler[4], på besök. Grevinnan Cronhielm, som jämte sina två döttrar var bosatt i Linköping, hade kommit till Orrnäs, huvudsakligen för att stilla sin andliga hunger. Hennes glädje över umgänget med de herrnhutiska vännerna var desto större, som det i Linköping knappast fanns några väckta. President Köhler deltog i sammankomsten den 24 juni och betygade därefter flera gånger, hur oumbärlig för hans hjärta tron på Jesu försoning var och vilken djup aktning han hyste för Brödraförsamlingen. Han var av den övertygelsen, att Brödraförsamlingen i denna tid av otro blivit av Gud utkorad till att bevara försoningens ord. Redan samma sommar kallades han som medlem av Evangeliska sällskapets kommitté och gick med glädje in i uppgiften att söka sprida de heliga skrifterna.

På återresan tog Wunderling vägen över Vadstena och övernattade hos åldermannen Kock, »en man med ovanliga gåvor, även om han blott är skomakare». Wunderling berättar, att Kock tidigare ofta besökt de väckta i denna trakt och uppbyggt dem med mycket andefyllda föredrag. Kort före Wunderlings besök hade han emellertid oskyldigt anklagats inför stadens myndigheter och av allmänheten blivit utsatt för det mest orättvisa omdöme. Kock kände detta som en hälsosam förödmjukelse, som sänts honom av Gud, och fann det därför rådligast att i stillhet avvakta utgången.[5]

I Vadstena, Öjebro, Skänninge och Sålla sammanträffade makarna Wunderling med ytterligare några »Jesu vänner». Då dessa nästan helt måste försaka umgänget med andra väckta, ansåg Wunderling, att man hade desto större orsak att känna sig tacksam för det gudsliv och det trogna gudshängivna sinnelag, som var rådande bland dem.[6]

---

[4] A. J. von Köhler föddes 1746, ledamot av konungens högsta domstol 1789—1792, vice president i Göta hovrätt 1792, ånyo ledamot av högsta domstolen 1796, avsked från högsta domstolen 1806 och från vice presidentsämbetet s. å., d. 1831. G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 380.

[5] Ibdm. Jfr *Berättelse och Redovisning, af Evangeliska Sällskapets Committée för år 1813*, s. 29.

[6] Ibdm.

I Norrköping uppehöllo sig »syskonen» från Stockholm fyra dagar. Den på Stens och Hansens tid blomstrande verksamheten hade nu gått så tillbaka, att det ej fanns mer än omkring åtta personer, som kunde besökas. I spetsen för denna grupp stod pastor Sundelin, vilken, enligt vad Wunderling fann, sedan några år tillbaka verkade i samma anda som »bröderna» och förkunnade evangeliet med mycken värme. Den evangeliska kretsen i Norrköping var trots sitt ringa antal långt ifrån sinnad att uppgiva kampen utan ville blott hålla sig ännu fastare vid sin Frälsare.[7]

Makarna Wunderlings resa i Östergötland var sannolikt det sista besök, som därvarande herrnhutiska kretsar fingo från Brödraförsamlingen.[8] Stockholmsförsamlingens diarier innehålla i varje fall ej någon uppgift om något senare besök. De herrnhutiska kretsarna hade emellertid redan före Wunderlings resa i Östergötland kommit i förbindelse med Evangeliska sällskapet, vars verksamhet skulle rönt betydligt större motstånd, om ej dessa kretsar kunnat bliva utgångspunkter för densamma.

---

[7] Ibdm.

[8] Stockholmsförsamlingens diarier 1811—1853. ABUH.

Kap. II. Evangeliska sällskapet och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1809—omkring 1850.

Evangeliska sällskapets stiftande och fördelningen av provinserna.

Från år 1808 utbreddes de herrnhutiska tankarna i vårt land framför allt genom Evangeliska sällskapet, vilket hade till syfte att i ord och skrift verka för ett fördjupat andligt liv bland folket. Initiativet till stiftandet av detta sällskap kom från engelskt håll. De tidigare försöken från England att få till stånd en förbindelse med kyrkolivet i vårt land hade haft föga framgång. Genom dåvarande svenske legationspredikanten i London Samuel Nisser hade London Missionary Society 1798 sänt en adress till Samfundet Pro Fide et Christianismo jämte ett upprop, som skulle kringspridas.[1] Uppropet fick där ett välvilligt mottagande[2], och man beslöt att låta det utgå till alla stiften. Endast konsistoriet i Uppsala tycks emellertid ha visat något intresse för saken.[3]

På enstaka håll i vårt land följdes dock Londonmissionssällskapets verksamhet med intresse. Därom vittna sällskapets redan förut nämnda förbindelse med O. J. Sundelin[4] samt brev till detsamma

---

[1] E. Rodhe, *De svenska bibelsällskapens uppkomst*, KÅ 1906, s. 145. Genom biskop Lindbloms *Journal för Prester* hade Londonmissionssällskapet redan 1797 blivit uppmärksammat i vårt land. *Journal för Prester*, 1797, s. 174 ff.

[2] Från Londonmissionssällskapets sammanträde $^{29}/_{4}$ 1799 omtalas, att »a letter also from the Committee of Foreign Correspondence to the Society *de fide et christianismo* in Sweden was read, and approved». Londonmissionssällskapets protokoll $^{29}/_{4}$ 1799, p. 91. ALMS. Jfr Richard Lovett, *The history of the London Missionary Society 1795—1895*, s. 76 f.

[3] E. Rodhe, a. a., s. 146; B. Sundkler, *Svenska Missionssällskapet 1835—1876*, s. 15 ff.

[4] Jfr ovan s. 156 f.

från huspredikanten på Storeberg nära Lidköping, sedermera kyrkoherden i Tådene L. Chr. Retzius[5] och köpmannen i Göteborg Jonas Kjellberg[6].

Ett försök av Brittiska och utländska bibelsällskapet att börja bibelspridning medförde intet resultat. Man ansåg i Sverige, att bibeln var tillräckligt spridd.[7]

Det var först, när de två unga skottarna John Paterson och Ebe-

---

[5] Jfr ovan s. 156.

[6] Extract out of a letter from Mr. Jonas Kiellberg, a. pious merchant in Gothenbourg, in Sweden, addressed to the Revd. Ch. Steinkopff who sent him the last address of the L. Miss. Society. ALMS. Brevet är skrivet något av de första åren på 1800-talet. Det innehåller åtskilliga intressanta upplysningar om det andliga läget i vårt land kort före Evangeliska sällskapets bildande, och vi anföra ur brevet: »Through the channel of the Evangelical Magazine I have become acquainted with the origin of the London Missionary Society, and their proceedings to the month of July 1801, and have felt myself greatly interested therein. I have received the magazine no farther than to the above date, and would be much obliged to you to favour me with the subsequent numbers. I have indeed in some measure been informed of the occurrences since that time by the address of the Miss. Society (to their foreign brethren) which you have kindly sent me. According to your desire I have got this address translated and intend to print it, and send some copies to our Society 'pro fide et Christianismo'. But as I have not been able to find a person sufficiently versed in the english language to comprehend some difficult passages — I have delayed the publication of it. It is a pity, that the English here are not provided with a Minister; formerly they had one, but in all probability found it too expensive, as their number is but small, and therefore they have disposed of the Church. Yet as the traffick with England is very considerable, many sailors would no doubt during their stay here be glad to attend divine service on Sunday, and might be benefitted thereby.

Now as the London Miss. Society seems to possess considerable funds, and sends preachers of the Gospel to all parts, perhaps they might be inclined to send hither a lively Evangelical minister, endowed with gifts and grace, and to provide for his maintenance. I should bid him heartily welcome, and who knows what good he might effect among his countrymen. But he must be wholly devoted to the Lord and have an apostolical spirit in order to prosper in his work against all oppositions and temptations. I recollect reading a similar proposal in one of the Evang. Magazines to send such a man to Hambourgh.

In regard to the establishment of a Missionary Society in this part of the country, as far as I can judge there is no prospect of its succeeding at present. We have but few genuine Christians and those who are known to me live scattered up and down in the country, and are mostly poor people with families, who have besides incumbrances upon them which in these hard times are full as much as they can manage.» Jfr om J. Kjellberg *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*, VII, s. 60 ff., och H. Pleijel, *Herrnhutismen i Sydsverige*, s. 254 f.

[7] E. Rodhe, a. a., s. 148 ff.

nezer Henderson kommo till vårt land, som en mera varaktig förbindelse mellan de kristliga sällskapen i England och vårt land blev knuten. Henderson anlände till Göteborg sommaren 1807 och började där att predika i det engelska kapellet. Kort tid därefter kom även Paterson dit men fortsatte efter någon tid till Stockholm. Från Edinburgh fick han bidrag till resekostnaderna, och från Religious Tract Society hade han fått löfte om pekuniärt understöd, om han lyckades bilda ett svenskt traktatsällskap. Vid sin ankomst till Stockholm i januari 1808 vände sig Paterson till den grupp av herrnhutare, som fanns där. Han uppsökte först föreståndaren för Brödraförsamlingen J. Stählin och lärde sedan känna de främsta herrnhutarna i staden: statssekreterare Mathias Rosenblad, vice presidenten i bergskollegium G. A. Leijonmarck, överamiralen J. G. Lagerbjelke, grosshandlarna Joh. Hambræus och G. Th. Keyser, boktryckaren Samuel Rumstedt samt kyrkoherden på Skeppsholmen J. P. Häggman och komministern därstädes, bataljonspredikanten J. Wætterdahl.[8]

Det dröjde ej länge, förrän Paterson framlade sin plan om ett traktatsällskap. Redan i februari 1808 kunde de för saken intresserade samlas hos komminister Wætterdahl och bildade där Evangeliska sällskapet. I den verkställande kommittén valdes president Leijonmarck till ordförande och Wætterdahl till sekreterare. Arbetet började omedelbart, och man satte i gång med tryckning av traktater.[9]

Den 21 januari 1809 erhöllo Evangeliska sällskapets stadgar kunglig stadfästelse. Sällskapets första sammankomst hölls den 7 februari samma år. För att möjliggöra engelskt understöd beslöt Evangeliska sällskapets kommitté att upptaga bibelspridning som en särskild verksamhetsgren och bildade sig den 14 februari 1809 till ett bibelsällskap.[1] Redan den 20 februari samma år meddelade Evangeliska sällskapet i ett brev till bibelsällskapet i London, att Paterson fäst dess uppmärksamhet på det stora behov av biblar, som fanns i olika delar av landet, och att en av sällskapets uppgifter vore att trycka de heliga Skrifterna på svenska och med stående typer. Det engelska bibelsällskapets kommitté beslöt med anledning härav att

---

[8] E. Rodhe, a. a., s. 157 ff. Jfr om J. Stählins reserverade hållning gentemot Patersons planer G. Westin, *George Scott och hans verksamhet i Sverige*, I, s. 78 f.

[9] E. Rodhe, a. a., s. 163 ff.

[1] E. Rodhe, *De svenska bibelsällskapens uppkomst*, KÅ 1908, s. 12.

befullmäktiga Evangeliska sällskapet att som bidrag till tryckningen av den svenska bibelupplagan lyfta 300 pund.[2] Vid 1810 års slut hade Evangeliska sällskapet för samma ändamål erhållit ytterligare 300 pund från Brittiska bibelsällskapet[3] samt 100 pund från bibelsällskapet i Edinburgh[4].

För att vid utspridandet av småskrifterna på bästa sätt kunna utnyttja möjligheterna beslöt Evangeliska sällskapets kommitté den 7 mars 1809 att fördela provinserna mellan kommitténs medlemmar. Varje medlem hade rätt att för sitt område rekvirera ett visst antal traktater, vilka sedan skulle sändas till sådana personer, som genom att sprida dem bland allmänheten gärna ville understödja sällskapets verksamhet. Vid varje ny rekvisition borde medlemmarna uppgiva, hur de förut mottagna skrifterna distribuerats och till vilka personer de blivit sända.[5]

Provinserna fördelades mellan kommitténs medlemmar enligt följande plan:

För Härnösands stift ansvarade kyrkoherden vid Skeppsholms församling i Stockholm J. P. Häggman[6] och för Hälsingland grosshandlaren Johan Hambræus och handlanden Is. Wilh. Hülphers. Ældermannen kapten Lindgren fick på sin lott Kronobergs och Kalmar län samt Blekinge. För Skåne och Jönköpings län föreslogs kungl. hovpredikanten och fältprosten Thomas Zacharias Fuchs[7], som dock undanbad sig »att blifwa skrifwen derföre, wiljandes han likafullt gärna i sådant fall wara till tjenst». Av de övriga landskapen skulle kamrer Kuhlman, grosshandlaren G. Th. Keyser och bataljonspredikant Wætterdahl ansvara för Östergötland, medan fabrikör Bucht tilldelades Dalarna, Västmanland, Uppland och Närke. För Värmland skulle handlanden Hülphers ansvara. Gästrikland lämnades åt

---

[2] Minutes of Committee No. 3. 1807—1808. ABFBS; Evangeliska sällskapets protokoll $^{14}/_{11}$ 1809, § 6. ESA, RA.

[3] Meetings of the Committee held at the New London Tavern, January 1st. and Sept. 3rd. 1810. Minutes of Committee No. 4. ABFBS; Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{10}$ 1810, § 2. ESA, RA; E. Rodhe, a. a., s. 12.

[4] Evangeliska sällskapets protokoll $^{6}/_{11}$ 1810, § 8. ESA, RA; E. Rodhe, a. a., s. 13.

[5] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{3}$ 1809, § 12. ESA, RA.

[6] Jfr nedan s. 251 ff.

[7] Th. Z. Fuchs prästvigdes 1797, utnämndes till fältpräst 1808, blev kyrkoherde i Ulrika Eleonora församling 1812, kyrkoherde även i Bromma prebende 1817, d. 1846. A. Westén-C. E. Wenström, *Svenska Kongl. Hof-Clericiets historia*, III, s. 864 f., IV, s. 32 ff.; A. Hildebrand, Clerus Holmiensis. KB.

advokatsfiskalen Ekman. Slutligen bestämdes, att Stählin och G. Wik skulle taga Göteborgs- och Bohus län som sitt verksamhetsområde.[8]

Ledamöter från Linköpings stift 1809.

Inom landets olika delar skaffade sig kommittén anknytningspunkter för sällskapets verksamhet genom att till ledamöter kalla lämpliga personer. Jakande svar på kallelsen till ledamotskap inkom år 1809 från följande personer i Linköpings stift: pastor Olof Jonas Sundelin och bokhandlaren S. F. Lysén, båda i Norrköping, kyrkoherden G. Engström, Kristberg, kontraktsprosten teol. d:r Jonas Fredric Carlström, Gistad, översten Nils Adolf Ekenman, Sålla, kontraktsprosten Lars Magnus Kinnander, Vadstena, åldermannen Abraham Johan Kock från samma stad samt kyrkoherden i Rogslösa Jacob Ek.[9]

Det torde vara få av Evangeliska sällskapets medlemmar, som verkat för dess syften med ett sådant nit och en sådan framgång som pastor Sundelin. I sitt svar på kallelsen till ledamotskap i sällskapet talar han om sig som en ringa Herrens Jesu Kristi tjänare, som fått barmhärtighet och nåd att se ljuset och att förkunna det med välsignelse men som sedan »med skräck och grämelse sedt Solens nedergång under svenska kyrkans horizont, samt den inbrytande midnatten, med des' krafter och plågor». Han hade därvid ofta bett Herren om förskoning och hjälp och önskat, att en förening mellan ljusets tjänare skulle komma till stånd.[10]

»Hvilket jubelår för mig», utbrister han i fortsättningen av samma brev, »hvilket ämne til Lofsång Herranom! — At I, värde Fäder och Bröder, under vår välsignade Jehiskia, med et i Herranom stärkt hjerta trädt i Förbund til at tjena Honom, och arbeta på Hans Helgedoms refvor; det är et Guds verk. Den Evangeliska Societèn är ej allena ett under för våra ögon, utan ock en upmuntran för vår svaga Tro och kärlek och Hopp; våre Barn och Barnabarn skola

---

[8] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{3}$ 1809, § 12. ESA, RA.

[9] Brev från O. J. Sundelin $^{15}/_{3}$ 1809, S. F. Lysén samma dag, G. Engström till Evangeliska sällskapets kommitté $^{20}/_{3}$ 1809 och till »Älskade Vän och Broder» samma dag, J. F. Carlström $^{29}/_{3}$ 1809, N. A. Ekenman $^{29}/_{3}$ 1809, L. M. Kinnander $^{1}/_{4}$ 1809, A. J. Kock $^{10}/_{4}$ 1809 och J. Ek $^{15}/_{5}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[10] Brev från O. J. Sundelin $^{15}/_{3}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

välsigna Eder, och prisa Gud, den trofaste Frälsaren.» Med dessa tankar, som väckts till liv vid mottagandet av kallelsen till ledamotskap i Evangeliska sällskapet, förklarade sig Sundelin villig att bliva medlem i nämnda sällskap. Då han efter ett tjugoårigt skol- och kyrkoarbete kände sig trött och sliten och hans lön var för liten för hans stora familj, kunde han visserligen icke lova någon större medverkan. Men han ville dock försöka att utföra, vad som var honom möjligt.[1]

S. F. Lysén i Norrköping uttalade en ödmjuk tacksägelse för den honom visade hedersbevisningen att kallas till ledamot i ett sällskap, »hvars ändamål är af så goda Egenskaper».[2]

Bildandet av Evangeliska sällskapet var för G. Engström »en innerlig hjerteförnöjelse», varför han trots känslan av egen ovärdighet ej ville avstå från förmånen att få räknas som dess ledamot. Till nya ledamöter i sällskapet föreslog han två av sina församlingsmedlemmar: kungl. sekreteraren och riksgeografen Gustaf Fredrik Linnerhielm på Olivehult och brukspatronen Peter Carl Burén på Karlsby.[3]

Överste N. A. Ekenman på Sålla meddelade samtidigt, som han besvarade kallelsen till ledamotskap, att han över Norrköping erhållit några hundra exemplar av Evangeliska sällskapets småskrifter. Han beklagade dock, att det gick trögt med avsättningen. Av det parti, som han fått sig tillsänt, hade han kunnat sälja endast en åttondel och hade på egen bekostnad givit bort lika mycket. Under förhoppning att senare kunna avyttra återstoden sände han emellertid redan nu betalning för alla skrifterna.[4]

---

[1] Ibdm.

[2] Brev från S. F. Lysén $^{15}/_{3}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[3] Brev från G. Engström till Evangeliska sällskapets kommitté $^{20}/_{3}$ 1809 och till »Älskade Vän och Broder» samma dag. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Jfr om G. F. Linnerhjelm nedan ss. 212 f. P. C. Burén föddes 1773 på Grytgöls bruk i Hällestads församling, adlad 1814, d. 1828. G. Elgenstierna, a. a., I, s. 679.

[4] Brev från N. A. Ekenman $^{29}/_{3}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Ekenman meddelar i brevet, att han från Evangeliska sällskapet fått följande traktater: 50 ex. av n:r 1 *Swar på den Hufwud-Frågan: Hwad skall jag göra, att jag må blifwa salig?*, 13 ex. av n:r 2 *Det ena nödwändiga*, 50 ex. av n:r 3 *Märkwärdig Berättelse om John Covey*, 100 ex. av n:r 4 *Samtal emellan twänne Resande*, 100 ex. av n:r 5 *Den fattige Joseph* samt 50 ex. av n:r 6 *Trenne Samtal emellan En Lärare och en dess Åhörare*. Jfr om N. A. Ekenman ovan s. 150.

J. F. Carlström i Gistad hade funnit, »att också Svenska Kyrkan vist sig vara något böjd för Seclets ovisa och vågsamma Försök att nedsätta Uppenbarelsens värde». Detta onda hade redan hunnit ned till mången koja. Människosjälen hade en viss benägenhet att spänna sina krafter för att stiga i upplysning. Men därmed kunde den även lätt bliva vänd från enfaldigheten i Kristus. Av Evangeliska sällskapets statuter hade han funnit, att dess huvudavsikt vore att förekomma just denna olycka. Carlström kände sig i full harmoni med sällskapets strävanden och ansåg det som en stor ära att ha blivit kallad till ledamot i ett sällskap, som bar det vackraste och ljuvligaste namn i världen. Han hade alltid av innersta övertygelse erkänt, att han ingenting annat visste än Jesus Kristus den korsfäste och att det ej funnes något bättre att veta än denna all vishets vishet. Detta medvetna motsatsförhållande till upplysningstidens åskådning hade emellertid ej hindrat, att Carlström i någon mån tillägnat sig dess idéer. Flera uttryck i hans brev till Evangeliska sällskapet äro typiska för upplysningstiden. Så skriver han, att, om han också känner sin ovärdighet, han dock icke kan förneka sin plikt eller tvivla på Försynens bistånd utan skall, så långt hans förmåga tillåter, understödja sällskapet.[5]

Kontraktsprosten L. M. Kinnander i Vadstena kände det som en heder att ha blivit kallad till ledamot av Evangeliska sällskapet och gladdes innerligt över »Sällskapets Föremål att befrämja vår Herres Jesu Christi Kunskap, som til Gudaktighet leder».[6]

Genom att förvärva åldermannen A. J. Kock som ledamot fick Evangeliska sällskapet en ny anknytning till den herrnhutiska verksamheten i Östergötland. Kock lovade i sitt svar på kallelsen att söka medverka, så gott han kunde, medan dagen varar, samt uttalade den önskan, att Kristus måtte välsigna sällskapet med sin herde-

---

[5] Brev från J. F. Carlström $^{29}/_{3}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. J. F. Carlström föddes i Lofta 1745, blev student i Uppsala 1766, fil. kand. 1772, magister 1773, kollega i Norrköping 1776, i Linköping 1779, prästvigdes s. å., pastoralexamen 1782, kyrkoherde i Gistad 1783, prost 1787, kontraktsprost 1792, teol. d:r 1809, d. 1826. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 52 ff.

[6] Brev från L. M. Kinnander $^{1}/_{4}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. L. M. Kinnander föddes i Eksjö 1742. Han blev student i Uppsala 1759, fil. kand. 1765 och magister 1767. Sedan han prästvigts 1774 och avlagt pastoralexamen 1777, blev han kyrkoherde i Svanshals och Kumla 1783 samt i Vadstena 1803. Han avled 1832. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 408 ff.

trohet och genom sin helige Ande ledsaga och bereda varje ledamot till att med förnyat mod troget gå åstad i hans tjänst och utbreda lukten av hans kunskap bland hans återlösta.[7]

Kyrkoherden i Rogslösa och Väversunda Jacob Ek hade sannolikt genom sin bror Claudius Johannis Eek i Ödeshög lärt känna den herrnhutiska åskådningen. Då han fick kallelsen till ledamot i Evangeliska sällskapet, mottog han den också »under det förtröstansfulla hopp, att genom Herrans nådiga kraft och välsignelse i någon måtto kunna blifva nyttig och icke aldeles detta hedrande förtroende ovärdig».[8]

Från prosten A. Ekmark i Ekeby fick Evangeliska sällskapet däremot ett avböjande svar på kallelsen till ledamotskap. Som skäl härför uppgav Ekmark, att han ej vågade gå in under det ekonomiska ansvar, som ett antagande av denna kallelse skulle medföra. Samtidigt erbjöd han dock sällskapet rätt att utgiva åtskilliga av hans predikningar och medsände 4 rdr såsom ett tecken på att han även ekonomiskt ville hjälpa till »at hos torftiga medmenniskor främja den Sanna Christendomen». Vidare förmedlade han en gåva på 26 rdr som bidrag till spridningen av den heliga Skrift, vilken enligt givarens uppfattning borde tryckas efter den nya översättningen.[9]

Evangeliska sällskapets verksamhet under de första åren.

Evangeliska sällskapets verksamhet fortgick under de första åren med mycken målmedvetenhet. År 1808 trycktes sex traktater i för dåtida förhållanden betydande upplagor. Så utgingo n:r 3 Samuel Jackson Pratts *Märkwärdig Berättelse om John Covey* i 30,000 ex., n:r 4 *Samtal emellan twänne Resande* i 31,000 ex. och n:r 5 *Den fattige Joseph* i 30,000 ex. Följande år utkommo ett par traktater

[7] Brev från A. J. Kock $^{16}/_{4}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Jfr om A. J. Kock ovan s. 107 ff.

[8] Brev från Jacob Ek $^{15}/_{5}$ 1809. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Jacob Ek, som föddes i Norrköping 1774, blev student i Uppsala 1792 och magister 1797. Han prästvigdes till domesticus episcopi 1799 och blev bibliotekarie vid Stiftsbiblioteket i Linköping 1800 samt konsistorienotarie där 1805. År 1808 utnämndes han till kyrkoherde i Rogslösa och blev 1813 prost. Han dog 1827. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 467 ff.

[9] Brev från A. Ekmark $^{30}/_{1}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Jfr om Ekmark ovan s. 123 och om den nya översättningen nedan ss. 211 f., 214, 227 f.

i ny upplaga, under det att två nummer nytrycktes. Sammanlagt trycktes under sällskapets två första verksamhetsår ej mindre än 207,750 ex. År 1810 utgåvos ej mindre än nio nya nummer, och tillsammans med de nummer, som utgingo i nya upplagor, trycktes 190,000 ex. De två följande åren utkommo sju nya nummer. Vid 1812 års slut hade Evangeliska sällskapet inalles tryckt 666,750 traktater och utdelat över en halv million ex. T. o. m. år 1839 trycktes 87 nummer och 2,924,550 ex. Många traktater hade då utkommit i ett flertal upplagor. Ej mindre än 14 nummer hade tryckts, vartdera i mer än 50,000 ex. Största antalet uppnådde n:r 5 *Den fattige Joseph,* som utgick i ej mindre än 91,000 ex. Därnäst kom n:r 3 *Märkwärdig Berättelse om John Covey* med 90,000 ex.[10]

De flesta traktaterna voro översättningar från engelskan eller tyskan och i några få fall från franskan eller danskan. Åtskilliga hade dock svenska författare. Så hade exempelvis professor A. Hylander skrivit *Bönen Fader Vår* (n:r 11), *Om den heliga Nattwarden* (n:r 27) och *Frågor och Swar rörande Salighetens Grund, Medel och Ordning* (n:r 68). Senare skrev F. M. Franzén flera traktater.[1]

Bibelspridningen, som var Evangeliska sällskapets andra huvuduppgift, blev föremål för samma intresse som traktatverksamheten. Sommaren 1809 började man arbetet med att utgiva en ny upplaga av Nya testamentet, och i april 1810 var den färdig. Den följdes snart av nya. Vid slutet av år 1813 hade man tryckt sju upplagor med sammanlagt 28,600 ex. Samtidigt pågick arbetet med utgivandet av Gamla testamentet. Vid sällskapets allmänna sammankomst den 17 mars 1812 förelåg första upplagan av bibeln med stående stilar färdig.[2]

Såväl Gamla som Nya testamentet sattes efter Langeska bibelupplagan.[3] Somliga ansågo, att man borde göra bruk av den utkomna provöversättningen. Då emellertid åtskilliga anmärkningar riktats mot densamma och det var osäkert, hur snart den skulle kunna utgivas, fann man det säkrast att hålla sig till den gamla översättningen. Evangeliska sällskapets upplaga skilde sig från denna

[10] *Evangeliska sällskapets årsberättelser* 1809—1841.

[1] Följande traktater voro skrivna av Franzén: *Elie wäckelse. För Nattwardsgäster* (n:r 57), *Jakobs Wandring* (n:r 58), *Den förlorade Sonen* (n:r 65), *Eva och Maria: En dubbel spegel för qwinnan* (n:r 67), *Den orätte Gårdsfogden* (n:r 69) samt *Fångwaktaren i Philippi* (n:r 75).

[2] *Evangeliska sällskapets årsberättelser* 1810—1813, E. Rodhe, a. a., s. 20 ff.

[3] Tryckt 1752 hos Joh. Georg Lange i Göteborg och därefter i ett flertal upplagor.

översättning endast genom smärre ortografiska förbättringar. Av ekonomiska skäl strök man företal, innehållsförteckningar, parallellställena och de apokryfiska böckerna. För Paterson utgjorde uteslutandet av de apokryfiska böckerna en samvetssak. Han ville icke uppblanda Guds ord med mänskliga tillsatser. Senare vållade frågan om de apokryfiska böckerna allvarliga strider inom sällskapets kommitté, tills slutligen vid sammanträdet den 16 sept. 1813 beslut fattades att medtaga apokryferna i sällskapets bibelupplaga. Omedelbart efter denna frågas slutgiltiga ordnande lämnade Leijonmarck ordförandebefattningen och efterträddes av friherre Mathias Rosenblad. Samtidigt med Leijonmarck avgick magister G. H. Dalman som sekreterare. Pastor Wætterdahl, som redan i början av sällskapets tillvaro innehaft denna befattning men efter någon tid lämnat den, blev nu hans efterträdare.[4]

Evangeliska sällskapets verksamhet i Linköpings stift 1810—1812.

De personliga förbindelser, som Evangeliska sällskapet vunnit i Linköpings stift under år 1809, ökades följande år genom fyra nya medlemmar, nyutnämnde kyrkoherden Magnus Samuel Munck, handlanden Jonas Fredrik Jederholm, G. F. Linnerhielm och kyrkoherden i Gladhammars och Västrums församlingar J. Engstrand.[5] De två förstnämnda voro bosatta i Norrköping och hade antagligen rekommenderats av pastor Sundelin. Munck utnämndes år 1796 till komminister i S:t Olai församling i Norrköping men tillträdde platsen först följande år. Under de år, Munck verkade i Norrköping, tills han år 1811 tillträdde platsen som kyrkoherde i Tåby, har han sannolikt stått i förbindelse med pastor Sundelin och rönt påverkan av dennes evangeliska syn.[6]

I sitt svar på kallelsen till ledamotskap i Evangeliska sällskapet sade Munck sig vara djupt rörd över den lika oväntade som oförtjänta ynnest, som visats honom. Han var övertygad om sanningen av det tröstefulla ordet, att Jesus Kristus hade kommit i världen att frälsa syndare och göra dem saliga. Det hade alltid varit och skulle genom

[4] E. Rodhe, a. a., s. 21 ff.

[5] Evangeliska sällskapets protokoll $^{8}/_{5}$ 1810, § 2; Brev från M. S. Munck $^{26}/_{5}$ 1810, J. F. Jederholm $^{3}/_{10}$ 1810, G. F. Linnerhielm (jfr ovan s. 208) $^{6}/_{6}$ 1810 och J. Engstrand (jfr ovan s. 168) $^{10}/_{3}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Docenten i teol. fak. i Lund F. W. Ekenman (jfr om honom ovan ss. 151 f., 171 f.) kallades år 1810 till ledamot av Evangeliska sällskapet (prot. $^{2}/_{10}$ 1810, § 6. ESA. RA).

[6] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, III, s. 488. Jfr ovan s. 189.

Guds nåd hädanefter bliva hans hjärtas innerliga önskan att framställa dessa höga sanningar så, att »det stora Föremålet måtte blifva rätt antagen, dyrkad och i et af Hans Ande helgat hjerta Förvarad». Han kunde ej underlåta att uttrycka den glädje, han kände vid mottagandet av en sådan kallelse i en tid, då de flesta så kallade upplysta människor »beklageligen med sitt individuela förnuft, söka undergräfva Christendomens förnämsta grundsanningar, förlöjliga Dess wänner och bortraisonera det enda säkra medel wi äga till tröst under detta Lifvets ovissa skiften, till hopp i döden och fullkomlig vishet om benådning på den dag, wi skola ansvara för vårt förhållande». Samtidigt med sin svarsskrivelse insände Munck den första årsavgiften och ett bidrag till kostnaderna för tryckningen av Evangeliska sällskapets bibelupplaga.[7]

Handlanden Jederholm meddelade som svar på Evangeliska sällskapets kallelsebrev, att han visserligen hade en »mödosam födeomsorg för en talrik famille» men att han dock hoppades att i någon mån kunna understödja sällskapet.[8]

På brevet från Jederholm finnes en med Wætterdahls stil skriven anteckning, att magister Sundelin, som nyligen varit nära döden, med svag hand skriver, att han så snart som möjligt ämnar insända de penningar, som influtit för sålda Nya testamenten.[9] Anteckningen visar, att den drivande kraften i Evangeliska sällskapets verksamhet i Norrköping med omnejd vid denna tid var pastor Sundelin.

G. F. Linnerhielm frambar i en skrivelse till sina »älskade fast okände Bröder i Christo Jesu» ett innerligt och ödmjukt tack för att de inbjudit honom att deltaga i deras bemödanden att utbreda läran om den korsfäste och uttalade det hoppet, att Kristus skulle giva både dem och honom nåd att så arbeta här i tiden, att de vid dess slut måtte få samlas inför Lammets tron.[10]

Att intresset för Evangeliska sällskapets skrifter redan år 1810 vuxit sig starkt inom Linköpings stift, framgår därav, att arkivarien grosshandlaren G. Th. Keyser vid kommitténs sammanträde den 6 november samma år kunde meddela, att han sedan föregående sammanträde till Sundelin sänt ej mindre än 4,400 ex. av n:r 1

[7] Brev från M. S. Munck $^{20}/_{5}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[8] Brev från J. F. Jederholm $^{3}/_{10}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[9] Ibdm.

[10] Brev från G. F. Linnerhielm $^{6}/_{6}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

t. o. m. n:r 17.[1] Som bidrag till kostnaderna för sällskapets bibelupplaga insände Sundelin 12: 32 rdr bco, som insamlats under år 1810.[2]

Ryktet om utgivandet av en ny bibelöversättning utgjorde även i Linköpings stift ett hinder för spridningen av Evangeliska sällskapets upplaga av Nya testamentet. Som svar på sällskapets genom grosshandlare G. Th. Keyser utsända anbud att subskribera på denna upplaga meddelade d:r Carlström i Gistad, att detta rykte minskat hans förhoppning att kunna rekvirera ett större antal. Därtill kom, att församlingsborna »hälst äga Biblen hel och hollen, icke förstående att N. T. är för dem tillräcklig». Trots dessa svårigheter anmälde han sig för 32 ex., för vilka han medsände betalningen, som utgjorde 4 rdr bco.[3]

Genom Sundelin tog man Evangeliska sällskapets skrifter icke blott från Norrköping med omnejd utan även från andra delar av Linköpings stift. Så begärde t. ex. kyrkoherde J. Ek, Rogslösa, i ett brev av den 17 september 1810, att grosshandlaren G. Th. Keyser måtte sända 100 ex. av Nya testamentet till »Brodren» Sundelin i Norrköping, så vida ej någon annan lägenhet medgåve att få dem till Vadstena.[4]

Under år 1810 mottog Sundelin från Evangeliska sällskapet 200 Nya testamenten. Av dessa erhöll d:r Carlström de 32 ex., som han beställt i sitt brev av den 16 september samma år. Två exemplar voro defekta. De återstående 166 exemplaren sålde Sundelin för tillsammans 20: 36 rdr. Genom Sundelin utsändes år 1810 även ett antal Nya testamenten, som voro avsedda för Skåne. Han vidarebefordrade dem till Jönköping och behöll för fraktkostnaderna dit 2: 32 rdr.[5]

---

[1] G. Th. Keysers lista på utsända traktater $^{6}/_{11}$ 1810. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{2}$ 1811. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA. A. H:s, N. G. M. och J. G. hade givit vardera 4 rdr bco och fabrikör Meurman 32 sk. Uppgiften i Sundelins brev, att denna gåva utgjorde »Ytterligare tilskott till Bibeluplagan», vittnar om att han tidigare insänt medel till samma ändamål. Ibdm.

[3] Brev från J. F. Carlström $^{16}/_{9}$ 1810. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA. Jfr om den nya bibelöversättningen nedan s. 227 f.

[4] Brev från J. Ek $^{17}/_{9}$ 1810. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA. Namnet »Sundelin», som antecknats på brevet, vittnar om att de beställda exemplaren sänts till Norrköping.

[5] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{2}$ 1811. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA. G. Engström rekvirerade år 1810 40 ex. Nya

I enlighet med sitt syfte att sprida de heliga Skrifterna även bland dem, som ej själva kunde köpa dem, beslöt Evangeliska sällskapets kommitté den 6 november 1810 att gratis utdela 1,250 ex. inbundna Nya testamenten. Av därtill utsedda kommittéledamöter bestämdes senare fördelningen så, att 100 ex. ställdes till magister Sundelins disposition i Östergötland.[6]

Av gratistestamentena sände Sundelin genom pastorerna några exemplar till fattigstugor på landet. Han hade även delat ut av dem till personer, »som värdera Guds Ord, och ej kunna köpat». Då han den 30 mars 1811 fortfarande hade åtskilliga exemplar kvar och funnit, att kronospinnhusfolket, lasarettshjonen och några pedagogier saknade Guds ord, föreslog han i en skrivelse till Evangeliska sällskapet samma dag att få överlämna ett visst antal Nya testamenten till direktionerna för spinnhuset och lasarettet »med anhollan och vilkor, at dessa Böker räknas som et godt inventarium til bruk». Även i pedagogierna ansåg han, att Nya testamentet skulle vara till gagn.[7] Evangeliska sällskapets protokoll innehåller ej någon uppgift om Sundelins begäran, men det är sannolikt, att han fick den beviljad.

I Vadstena fortsatte åldermannen Kock att sprida Evangeliska sällskapets skrifter. Av de småskrifter, som han erhöll år 1810, lämnade han en del till sina vänner och en del till pastorer, som delade ut dem vid husförhören. Försäljningen gick däremot trögt, och han lyckades ej sälja mer än för 4 1/2 sk. rgd. Under en resa, som pastor John Paterson och hans hustru företogo genom Östergötland, besökte de även Kock i Vadstena. Kock anmodade därvid Paterson att sända honom 20 à 30 ex. inbundna Nya testamenten. Då han emellertid ej hörde av beställningen och förmodade, att Paterson glömt av hela saken, och då han fick ständiga påstötningar

testamenten. Brev från G. Engström 8/9 1810. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810, 1811. ESA, RA.

[6] Evangeliska sällskapets protokoll 6/11 1810, § 2; Uppgift om fördelningen av de 1,250 gratisexemplaren av 9/11 1810. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA. Sundelin erkände 18/1 1811, att han genom grosshandlare G. Th. Keyser från Evangeliska sällskapets kommitté erhållit 100 ex. Nya testamenten »at til torftiga Guds Ords Vänner utdela här å orten». Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810, 1811. ESA, RA. G. Engström uttalade i ett brev av 12/3 1811 (Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810, 1811. ESA, RA) ett tack för 15 ex. Nya testamenten, som han erhållit till gratisutdelning.

[7] Brev från O. J. Sundelin 30/3 1811. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

av personer, som önskade få de beställda exemplaren, begärde han slutligen den 23 mars 1811, att dessa så snart som möjligt skulle sändas till honom genom magister Sundelin i Norrköping. I samma skrivelse beställde han 30 ex. Nya testamenten för kontraktsprosten L. M. Kinnanders räkning.[8]

Evangeliska sällskapets försök att vinna komministern i Västervik Sven Ulander för sina syften avböjdes visserligen av denne i ett brev av den 6 juni 1810.[9] Men redan följande år lyckades sällskapets kommitté i regementspastorn Johan Christopher Elson[1] i Samsvik i Gladhammars socken, Södra Tjusts kontrakt, få en medlem

[8] Brev från A. J. Kock $^{23}/_{3}$ 1811. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[9] Evangeliska sällskapets protokoll $^{8}/_{5}$ 1810, § 2; Brev från S. Ulander $^{6}/_{6}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

Den återsända kallelsen, som förvarats bredvid brevet från Ulander, utgöres av ett tryckt formulär. Då det tydligen är samma formulär, som brukade användas vid kallelse till ledamotskap av Evangeliska sällskapet, har det sitt särskilda intresse och återgives här:

»Evangeliska Sällskapet utbeder sig härmed att få kalla Herr Comministern till sin Ledamot.

Om Sällskapets Inrättning, Egenskap och Ändamål, behagade Herr Comministern inhämta kunskap af medföljande Berättelse, jemte Sällskapets bifogade Statuter. Stockholm den 8 Maji 1810

På Evangeliska Sällskapets vägnar:

G. A. Leyonmarck
Vice President i Kongl. Bergs Collo
Ordförande.

Joh. Wætterdahl
Ord. Batts Pr. och Comminist.
Sekreterare.

Herr Commin. Sv. Ulander uti Westervik.»

Om S. Ulander se J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 77.

[1] J. C. Elson föddes $^{19}/_{1}$ 1776. Fadern var korpral i Vimmerby. Elson blev student i Uppsala 1800, prästvigdes 1802, blev skolmästare i Eksjö s. å., pastorsadjunkt i Hjorted 1807, avlade pastoralexamen i Lund 1809, blev regementspastor vid Smålands lätta dragonregemente s. å., blev på egen begäran pastorsadjunkt i Gladhammar och Västrum 1810, i Hagebyhöga och Fivelstad 1815 samt i Vallerstad och Järstad 1818. Genom Linköpings domkapitels utslag $^{8}/_{3}$ 1820 blev han »för fylleri och dryckenskap» suspenderad på sex månader. Han blev därefter pastorsadjunkt i Horn och Hycklinge 1822. Vid flera tillfällen sökte han lediga befattningar i stiftet men vann aldrig befordran. Han dog $^{24}/_{1}$ 1829. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 4, 1802; n:r 4, 1806; n:r 11, 1807; n:r 1 och 5, 1809; n:r 8, 1810; n:r 10, 1815; n:r 7 och 12, 1816; n:r 4, 1818; n:r 4, 1820; n:r 11, 1822; n:r 3, 1823; n:r 12, 1827; n:r 1, 1829.

från samma trakt. Redan under en kommendering i Skåne år 1808 hade han lärt känna professor A. Hylander och kyrkoherden Gabriel Thulin i Allerum samt året därpå komminister Wætterdahl i Stockholm. Av dessa såväl som genom sällskapets skrifter hade han fått en noggrann kännedom om detsamma. Han ville därför såväl på de platser, där han under dåvarande oroliga förhållanden kunde komma att vistas, som i hembygden göra allt för att understödja Evangeliska sällskapets verksamhet. Av dess skrifter hade han i Allerum, i Lund och i Stockholm av nyss nämnda personer gratis erhållit tillsammans 300 à 400 exemplar. Dessa hade han sedan gratis delat ut vid husförhören och vid andra tillfällen.[2]

I ett brev av den 14 mars 1811 rekvirerade Elson genom en resande traktater från Evangeliska sällskapet. Då denne emellertid ej kunde föra dem med sig, träffades den överenskommelsen, att pastor Elson borde vid första öppna vatten vidtala någon skeppare, som skulle infinna sig hos Wætterdahl för att hämta de skrifter, som då kunde erhållas.[3]

I ett meddelande till Evangeliska sällskapets kommitté skriver Wætterdahl den 27 mars, att pastor Elson »tyckes blifwa den andre Sundelin uti werksamhet wid utspridandet af wåra Ströskrifter».[4] Han tillägger i en rapport några dagar senare, att Elson är livlig och mycket verksam och att han redan utspritt många av sällskapets skrifter i trakten av Västervik, dit man, så vitt Wætterdahl hade sig bekant, ej förut haft tillfälle att sända några.[5]

Då Elson den 26 juni 1811 besvarade kallelsen till ledamotskap i sällskapet, uttalade han samtidigt en önskan, att ett behövligt antal traktater måtte tillställas honom, för att han under sommarens lopp och framdeles skulle ha några till försäljning men framför allt till gratisutdelning, »tils uppmärksamheten på desse Skrifter hinner att fästas».[6] Med anledning av denna begäran sändes honom 1,500 ex. av n:r 2 t. o. m. n:r 18.[7]

---

[2] Brev från J. C. Elson $^{20}/_{6}$ 1811. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[3] J. Wætterdahls meddelande $^{27}/_{3}$ 1811. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA.

[4] Ibdm.

[5] J. Wætterdahls meddelande $^{2}/_{4}$ 1811. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[6] Brev från J. C. Elson $^{20}/_{6}$ 1811. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[7] G. Th. Keysers lista på utsända traktater $^{6}/_{8}$ 1811. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

I en skrivelse av den 13 september 1811 fick Elson underrättelse om att Evangeliska sällskapets kommitté beslutat[8] att giva 20 exemplar av Nya testamentet till fattiga i Västrums församling. Paketet med de skänkta exemplaren kom Elson tillhanda den 21 september. Samtidigt som han den 25 september erkände gåvans mottagande, meddelade han, att han under husförhören tänkte anteckna namnen på de mest behövande och om sin salighet mest angelägna. Efter husförhörens slut skulle han sedan sammankalla tjugo av dessa till gudstjänsten en söndag för att efter högmässans slut i hela församlingens närvaro »solenniter, medelst ett litet Tal lämpeligit här til, utdela åt hvar och en sin Bok». Om kommittén ej skulle gilla detta förfaringssätt, önskade han få ett meddelande därom.[9] I en skrivelse av den 4 oktober godkände kommittén Elsons planer.[1]

Under flera månader före utdelningen av gratistestamentena utvalde Elson »desse fattige vänner, som unfingo Böcker med hvarje Husförhörs Lags rådfrågande och samtycke om den och den, som kom i fråga vore den rätta, som kunde få blifva delaktig af gåfvan». Han hade därvid alltid haft med sig ett exemplar för att visa allmänheten och hoppades nu, att instundande vår ett större antal skulle köpa helbiblar. Vid husförhören hade han även underrättat de närvarande om kommitténs avsikter och varmt rekommenderat dess skrifter. Under höstens lopp utdelade Elson vid husförhören och vid andra lämpliga tillfällen nära 300 exemplar av Evangeliska sällskapets småskrifter.[2]

Fastlagssöndagen 1812 försiggick i Västrums kyrka den högtidliga utdelningen av de skänkta testamentena. Elson skildrar i livliga färger hela förloppet i nyss nämnda brev till sällskapet av den 17 februari 1812 och medsänder samtidigt en förteckning på de personer, som vid detta tillfälle fingo var sitt testamente. Omedelbart efter predikan höll Elson från predikstolen ett tal, vari han påminde om Evangeliska sällskapets kommitté och dess verksamhet. Fastän kom-

[8] Evangeliska sällskapets protokoll $^{3}/_{9}$ 1811, § 2; $^{1}/_{10}$ s. å., § 2; Uppgift om fördelningen av de 550 gratisexemplar, varom beslut fattats vid dessa sammanträden. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA.

[9] Brev från J. C. Elson $^{25}/_{9}$ 1811. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA.

[1] Brev från J. C. Elson $^{4}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[2] Brev från J. C. Elson $^{17}/_{2}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet, åren 1810 och 1811. ESA, RA.

mitténs medlemmar sannolikt aldrig här i tiden skulle komma att få se dem, som undfingo gåvan, hade de dock genom Jesu försorg sträckt sin ädelmodiga välgörenhet till en och var av dem i deras kojor. Utdelningen av testamentena ägde sedan rum på huvudgången i kyrkan. Under tårar och »varma välsignelser till Jesus och Evangeliska Committéen» mottogos dessa av de utvalda, vilka även lovade att »enligt ändamålet för Committéen, til Jesu kännedom och til sin egna uplysning, kärlek, värma och tro til Honom flitigt och på ett värdigt sätt» läsa var och en sitt testamente. Många främlingar från Västerviks stad och andra församlingar övervoro den ovanliga och högtidliga akten. De av Evangeliska sällskapet till Västrums församling skänkta testamentena fingo utan tvivel såväl i denna som i angränsande församlingar giva starka impulser till läsandet av de heliga Skrifterna.[3]

På grund av en kommendering med regementet till Bohuslän kunde pastor Elson under någon tid ej ägna sig åt spridningen av Evangeliska sällskapets skrifter inom sin församling. Vid sin hemkomst från kommenderingen skyndade han sig emellertid att erkänna mottagandet av de biblar, Davids psalmer och ströskrifter, som sänts honom den 8 september 1812.[4]

Ett nytt centrum för sin verksamhet erhöll Evangeliska sällskapet genom att förvärva f. d. sekondmajoren vid 2:a gardet Baltzar Weduwar på Glömminge i Norra Solberga socken, Jönköpings län, som sin medlem.[5] Med hans svar, som var skrivet den 20 december 1811, följde årsavgifterna för åren 1808—1812 jämte 20 rdr rgd. Samtidigt begärde han att få ett exemplar av samtliga på sällskapets förlag utgivna skrifter. Han skulle därigenom få möjlighet att utvälja de skrifter, som voro mest passande för orten, och hoppades senare kunna göra »betydligare Requisition, at dermed åckra til Herrans Ära och Återlösta Själars gang».[6]

---

[3] Ibdm.

[4] Brev från J. C. Elson $^{7}/_{11}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[5] B. Weduwar föddes $^{17}/_{2}$ 1762, kom i tjänst i Kungl. Göta livgarde 1771, blev senare kapten, avgick som major 1796, d. $^{20}/_{1}$ 1831. Husförhörs-Bok 1818—1828. N. Solberga; Boupptecknings för Södra Wedbo härad 1830—1831. VLA; G. Bergenstråhle, *Historiska anteckningar om Kungl. Göta Lifgarde*, ss. 308, 310. Weduwar blev föreslagen till medlem i Evangeliska sällskapet av komminister O. M. Broman i Ölmstad, Växjö stift (se om Broman nedan s. 226). Brev från O. M. Broman $^{7}/_{10}$ 1811. Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811; Evangeliska sällskapets protokoll $^{5}/_{11}$ 1811, § 5. ESA, RA.

[6] Brev från B. Weduwar $^{20}/_{12}$ 1811. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA.

Pastor Sundelin utgjorde trots sina på grund av sjuklighet starkt nedsatta krafter en följd av år den viktigaste anknytningspunkten för Evangeliska sällskapets arbete inom Linköpings stift. Sällskapets arkivarie kunde vid sammanträdet den 1 oktober 1811 meddela, att han sänt Sundelin 3,300 ex. av n:r 2 t. o. m. n:r 19.[7] Kort före jul samma år fick han en ny sändning biblar.[8] Av tidigare mottagna skrifter sände Sundelin ett parti till Gusums mässingsbruk och ett annat med Kock till Vadstena. Då han vid jultiden 1811 på grund av sjukdom måste vistas inne, utnyttjade han tiden till att ordna de övriga skrifterna i buntar, inpacka och försegla dem och jämte brev till adressaterna avsända dem till sina olika bestämmelseorter.[9] Under år 1811 mottog Sundelin i allt 450 Nya testamenten, därav 200 ex. à 8 sk. och 250 ex. à 6 sk.[1]

Någon betalning för sällskapets skrifter hade Sundelin svårt att erhålla. Endast tre personer hade lämnat ersättning för dem, nämligen bokhandlaren S. F. Lysén, prosten Johan Schenmark[2], Konungsund, och prosten Olof Zetterling[3], Vallerstad, »gode män, som hafva hjerta för Jesu sak». Fraktkostnaderna för biblar och Nya testamenten fingo de, som kunde köpa sådana, betala. Motsvarande kostnader för småskrifterna uttog Sundelin däremot av de medel, som erhöllos vid deras försäljning.[4]

Pastor Sundelin var fullt medveten om nödvändigheten av att förena alla tillgängliga krafter för att befrämja Evangeliska sällskapets syfte. Detta kunde beträffande Norrköping enligt hans upp-

---

[7] G. Th. Keysers lista å utsända traktater $^{1}/_{10}$ 1811. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{4}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[9] Ibdm.

[1] Ibdm. Jfr med brevet åtföljande räkning för 1811.

[2] J. Schenmark var född i Östra Ny 1753, blev student i Lund 1771, fil. kand. 1774, magister 1775, kollega i Västervik 1776 och i Söderköping 1777, komminister i Söderköping 1781, pastoralexamen 1784, kyrkoherde i Konungsund 1788, prost 1794, teol. d:r 1818, d. 1837. Han var en för sin tid ovanligt framstående biografisk skriftställare. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 370 ff.

[3] O. Zetterling föddes i Kuddby 1744, blev student i Uppsala 1760, fil. kand. 1768, kollega i Norrköping 1771, rektor där 1780, prästvigd 1775, pastoralexamen 1777, kyrkoherde i Vallerstad 1785, prost 1799, avled 1816. J. A. Westerlund-J. A. Settedrahl, a. a., II, s. 270 f.

[4] Brev från O. J. Sundelin $^{4}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

fattning bäst ske genom att där bilda ett provinsialsällskap, som understödde Evangeliska sällskapets kommitté vid distributionen av dess traktater och vid insamling av medel till dess verksamhet.[5]

Evangeliska sällskapets kommitté upptog frågan redan vid sitt sammanträde den 7 januari 1812. Den ansåg också, att man för uppnående av sällskapets ändamål behövde vissa personer, som var och en på sin ort kunde sprida sällskapets skrifter och för övrigt ville understödja dess verksamhet. Sundelins förslag mottogs sålunda med intresse, och man diskuterade vid sammanträdet, om man icke borde uppmuntra sällskapets vänner att upprätta hjälpsällskaper.[6] Även om den av Sundelin framkastade tanken ej denna gång medförde något positivt resultat, skulle det snart visa sig, att de kristliga sällskap, som under 1800-talet efter hand växte fram, på denna väg uppnådde de bästa resultaten.

Missionsarbetets utveckling i England följdes av Sundelin med det största intresse, och han önskade genom tillgänglig litteratur få så noggrann kännedom därom som möjligt. I detta syfte skrev han i början av oktober 1811 till legationspredikant E. Brunnmark i London. Kort före jul samma år fick han med anledning därav från »Missionssamfundet i London» en låda med skrifter, »som underrätta om Missionsverket och Bibelverket ifrån 1802 til och med 1811».[7]

Ofredsåren från finska krigets början till segern över Napoleon i slaget vid Leipzig år 1813 satte djupa spår efter sig i hela vårt land. Ej minst torde detta ha varit fallet i norra Östergötland. Så meddelade Sundelin den 1 april 1812 i ett brev till G. Th. Keyser, att det i Norrköping blivit »grufligen dyrt». Han visste ej ens, hur han detta år skulle få sin bärgning. Samtidigt med den yttre nöden ökades det andliga och sedliga förfallet. »Här stiger ondskan grufligt», skrev Sundelin i samma brev. »Man går ej oantastad på gatan af liderligt folk, som spottar, eller grinar, eller smäder. Herren göre snar hjelp, at pöbeln ej gör öfvervåld. Presterne äro blinde. Sodoms synder äro almänne. Det onda blir starkare med hvar enda dag. Om ej tuktan kommer, så är det ute med alt godt, och lifvet osäkert.»[8]

[5] Ibdm.

[6] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{1}$ 1812, § 7. ESA, RA.

[7] Brev från O. J. Sundelin $^{4}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. »Missionssamfundet i London» skall väl vara Londonmissionssällskapet.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{1}/_{4}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Under tidens nöd kände dock Sundelin gemenskapen med Kristus allt rikare. Medan enligt hans uppfattning vredens åskmoln drogo sig samman över det svenska folket, och det med all säkerhet led mot tuktans dag, syntes honom en stor nåd ha beskärts dem, som voro upptagna i Kristus och renade från all orättfärdighet. Det var Sundelins bön, att Herren måtte förena dem, som tro på Honom, i sig, ty ju närmare förening, trognare bön och hjärtligare ödmjukhet och kärlek det blev, desto mera skulle de skiljas från denna tidens dårskap och synder och desto säkrare kunde de vänta förskoning och beskydd.[9]

Det allmänna läget blev under år 1812 allt allvarligare. Napoleons tåg genom Europa följdes med spänning och spred oro i sinnena. I ett brev till Evangeliska sällskapet skrev Sundelin, att allas tankar voro inställda på krig och politik och att Sverige stod i fara för fransk invasion.[1] Trupper, som förlagts till Norrköping och dess omnejd, bidrogo i avsevärd grad att öka livsmedelsbristen. Samtidigt stego priserna på matvaror i oerhörd grad. Gardet, som Sundelin liknade vid gräshoppor, begav sig den 7 oktober efter att ha vistats i Norrköping i tre veckor utåt landsbygden.[2] Sedan det »ätit 1. veka[3] på landtman», återvände det den 16 oktober till staden för att redan följande dag begiva sig hem. Den 15 oktober reste kyrassiärerna, bestående förutom officerarna av 1,800 man. De hade medtagit så mycket födoämnen, att man kunde befara nödtid.[4] Tanken på Napoleon kom helt naturligt åter och åter tillbaka. Sundelin frågade i nyss nämnda brev till Evangeliska sällskapet av den 16 oktober, om Napoleon nu intagit Moskva, och uttalade den förmodan, att denne vid lägligt tillfälle skulle erövra Stockholm.[5]

De tryckta tiderna synas i varje fall ej ha inverkat på Evangeliska sällskapets verksamhet inom Linköpings stift. Snarare har väl den yttre nöden bidragit till att visa de materiella värdenas förgänglighet och göra de andliga skatterna mera levande och verkliga.

---

[9] Ibdm.

[1] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[3] Noga räknat 9 dagar.

[4] Brev från O. J. Sundelin $^{16}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. Jfr A. Ridderstad, a. a., III, s. 371.

[5] Brev från O. J. Sundelin $^{10}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Spridningen av Evangeliska sällskapets skrifter fortgick i varje fall under år 1812 med allt större framgång. Med det varmaste intresse ägnade sig Sundelin åt denna uppgift.

I sitt redan nämnda brev till kommittén av den 4 januari 1812 meddelade Sundelin, att han nyligen fått ett bud från d:r Carlström med begäran om traktaten n:r 19[6], som Sundelin hade på lager, och n:r 20[7], som han icke hade. Med anledning av Carlströms rekvisition framhöll Sundelin, vad det skulle betyda, om denne kunde förmås att sätta in ett kapital för sällskapets räkning. Om hans förmåga vittnade de inrättningar, som han gjort inom sin egen socken. Sundelin ansåg det visserligen i och för sig vara goda verk, men han önskade dock hos honom ett varmare intresse för Evangeliska sällskapets strävanden. I samma brev beställde Sundelin Brödraförsamlingens lösensböcker för det nya året.[8]

Evangeliska sällskapets arbete sköttes med målmedvetenhet, och inkomna beställningar expedierades punktligt och snabbt. Till Sundelin sändes med anledning av hans rekvisition omedelbart 400 ex. av traktaten n:r 20 samt de beställda lösensböckerna. Redan i ett brev av den 29 januari kunde Sundelin meddela, att han mottagit lösensböckerna och ett parti av n:r 20 samt av lösensböckerna redan hunnit att sälja alla så när som på två. De småskrifter, som han fått, hade han jämte de nummer, som förut funnos på lager, till större delen expedierat. Han hade sänt några exemplar till sin gamle kamrat pastor Nils Björkeroth i Svinhult, »som der är en liflig man», till A. J. Kock i Vadstena och till några församlingar, vilkas pastorer varit i staden under den sista marknaden. En vän till honom, som var inspektor och som stod i begrepp att resa till sin i närheten av Örebro bosatte svärfader, hade också tagit ett parti småskrifter för att sprida dem dels under resan och dels i sin svärfaders hemort. Hattmakaren Löfgrens hustru hade också fått en bunt skrifter i sin affär för att dela ut bland marknadsfolket. Slutligen hade Sundelin inlämnat en packe skrifter till prosten Anders Frontin[9] från Östra Ny församling, vilken ofta brukade komma på besök hos en av hans grannfruar. Frontin tog emot skrifterna »med

[6] N:r 19 är ett utdrag ur Thomas Wilcock, *En kostelig Honungs Droppe utur Klippan Christo, eller Ett Förmanings Ord till alla.*

[7] N:r 20 är den anonyma skriften *Om Tron på Jesum Christum.*

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{1}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[9] A. Frontin föddes i Kristberg 1746, blev student i Uppsala 1770, prästvigdes 1778, avlade pastoralexamen 1779, blev e. o. bataljonspredikant vid Svea Artilleri

synbar förlägenhet». Sedan han i sitt hem läst igenom dem, fick emellertid Sundelin »et ganska känslofullt Bref ifrån Honom» med tack och begäran om de felande numren.[1] Sundelin meddelade slutligen i sitt brev, att han visserligen ej kunde få så stora bidrag från var och en men att han vände sig till desto flera.[2]

Till en ungdomskamrat, kyrkoherde Samuel Rytzén i Kullerstad, sände Sundelin två gånger skrifter från Evangeliska sällskapet. Denne visade emellertid föga intresse för dess skrifter.[3] Doktor Ekmark lämnade visserligen betalning för de skrifter, som sänts honom, men han ville ej ge några till prästerna i sitt kontrakt. På Götviks herrgård i Ekeby församling, där greve Gustaf Stellan Mörner[4] med sin familj brukade vistas om somrarna, önskade däremot folket att få skrifter. En kvinna, som varit där, meddelade detta till Sundelin, samtidigt som hon begärde att få köpa ett exemplar av varje nummer för att sända dit. Sundelin, som visste, att där fanns »en gudaktig mamsell, som storligen åstundar läsa dem», gav henne i stället sex och bad henne samtidigt att uppmana nämnda mamsell att utdela skrifter på herrgården. Även i Sålla och trakten däromkring funnos personer, som önskade få av Evangeliska sällskapets skrifter, varför han sände dit ett paket.[5]

---

i Stockholm 1780, regementspastor där 1789, kyrkoherde i Östra Ny 1798, prost 1810, d. 1814. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 433.

[1] Brev från O. J. Sundelin $^{29}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812; G. Th. Keysers lista på utsända traktater $^{4}/_{2}$ 1812. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA.

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{5}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[3] Brev från O. J. Sundelin $^{16}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. Sundelin skriver i samma brev att Rytzén som ersättning för de skrifter, som han fått, »ingen styfver sändt». »Skrifter är han ej utan», fortsätter Sundelin: »men jag tror, han ej är så angelägen derom.» — S. Rytzén föddes i Skeda 1755, blev student i Uppsala 1777, prästvigdes 1781, blev komminister i Vånga 1797, pastoralexamen 1804, kyrkoherde i Kullerstad 1809, prost 1819, avled 1829. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 327 f.

[4] G. S. Mörner föddes 1774, blev kornett vid Mörnerska husarreg:t 1782, kornett i lätta livdragonkåren 1792, löjtnant vid livreg:s brigadens dragonkår s. å., ryttmästare och regementskvartermästare vid livreg:ts husarkår 1796, tog avsked 1804, d. $^{20}/_{12}$ 1829 på Sonstorps bruk i Hällestad. Han gifte sig 1804 på Skyllbergs bruk i Lerbäcks socken i Närke med Anna Sofia Burenstam, f. 1785, d. 1833 på Sonstorp, dotter av brukspatronen Olof Burén, adlad Burenstam, och Carolina Camitz. G. Elgenstierna, a. a., V, s. 368.

[5] Brev från O. J. Sundelin $^{16}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Sundelins skriftspridning hade tagit en sådan omfattning, att Evangeliska sällskapets arkivarie redan den 2 juni kunde anmäla, att han sänt honom ytterligare 1,400 exemplar.[6]

Under sommaren fortsatte Sundelin att dagligen skriva brev och sända paket med traktater åt olika håll, särskilt till platser, där de icke förut varit kända. Han lät även för att i de brev, som medföljde skrifterna, slippa en längre förklaring och för att samtidigt uppväcka adressaterna till deltagande i Evangeliska sällskapets arbete trycka en kort berättelse. En dylik berättelse var enligt hans uppfattning nödvändig, därför att okunnigheten beträffande sällskapets verksamhet var så stor. En veckotidning med »deri införda berättelse om Guds rikes anstalter» hade ej lyckats samla något större antal prenumeranter och kunde sålunda ej i någon nämnvärd grad bidraga till att sprida upplysning om dåtidens kristliga företag.[7]

De utsända skrifterna blevo väl mottagna, och Sundelin kunde snart konstatera, att folket började få lust till dem.[8] Skriftspridningen fortgick under sommaren så raskt, att Sundelin den 21 juli kunde meddela, att han var i behov av skrifter av alla nummer. Han önskade vid första möjliga tillfälle få en ny sändning traktater och ville ha det största antalet av de sista numren för att kunna komplettera på de platser, där han tidigare delat ut av de föregående numren. Ett särskilt intresse visade bokhandlare Lysén, som av n:r 4 och av de sista numren ville ha flera hundra. Med anledning av sin begäran om flera småskrifter fick Sundelin denna gång ej mindre än 4,800 exemplar.[9] En ökad förståelse för verksamheten visade sig nu även däri, att han började erhålla betalning för de utdelade skrifterna.[1]

---

[6] G. Th. Keysers lista på utsända traktater $^{2}/_{6}$ 1812. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA. Enligt listan fick Sundelin denna gång n:r 1, 4, 21 och 22. N:r 21, vars författare är okänd, trycktes 1812 och heter *En Warnande Röst.* N:r 22, som likaledes trycktes 1812, var skriven av Th. Gran och hade titeln *Guds Låf af Barns och Spenabarns mun.* Den utgick i åtskilliga upplagor, sista gången 1845, samt trycktes år 1851 på nytt i serien F[ör] R[eligionens] S[kull]. [Större samlingen.] N:r 36.

[7] Brev från O. J. Sundelin $^{21}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[9] G. Th. Keysers lista på utsända traktater $^{4}/_{8}$ 1812. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA.

[1] Brev från O. J. Sundelin $^{21}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Genom pastor Sundelins förmedling sändes Evangeliska sällskapets skrifter även till komminister Olof Magnus Broman[2] i Håknarp i Ölmstads församling, Växjö stift, och någon gång ända till Habo i Västergötland[3].

Doktor Ekmark, som Sundelin funnit »något ogen»[4], blev genom saktmodiga svar så omstämd, att han i ett brev till Sundelin bad denne att sända honom några exemplar av samtliga nummer av Evangeliska sällskapets småskrifter, sällskapets berättelser för åren 1809—1811 samt engelska tryckta brev. Då Sundelin saknade såväl n:r 17 i traktatserien som de engelska breven, bad han att få dem fortast möjligt för att kunna lämna dem till ett bud, som skulle komma och hämta dem vid marknaden den 2 oktober. Det visade sig sålunda, att begäret efter Evangeliska sällskapets traktater ständigt ökades, så att Sundelin kunde meddela, att han snart skulle få sända »en samlad Summa».[5]

Evangeliska sällskapets utgivande av en ny bibelupplaga följdes av pastor Sundelin med intresse. »Hvad lider det med Bibeln?» frågar han den 1 april 1812 i förut nämnda brev till G. Th. Keyser.[6] Till samme adressat skriver han den 20 juni, att bibeln nu har kommit och lämnats till bokhandlare Lysén för att av denne utdelas till rekvirenterna. D:r Carlström borde få meddelande om att de till honom adresserade paketen anlänt, så att han skulle kunna avhämta dem. På grund av det trägna skolarbetet hade Sundelin ej haft tid att samla in medel till bibelns tryckande. Denna gång kunde han sända 8 rdr bco, som lämnats honom för Evangeliska sällskapets bibelverksamhet. Han hoppades dock att framdeles, »sedan folket fådt leka ut midsommaren», kunna skicka mera till samma ändamål. På grund av den rådande dyrtiden trodde han

---

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{21}/_{7}$, $^{2}/_{9}$, $^{16}/_{10}$ och $^{11}/_{11}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. — O. M. Broman föddes 1755, prästvigdes 1785, blev komminister i Ölmstad 1802, d. 1847. G. Virdestam, *Växjö stifts herdaminne*, VII, s. 328 f.

[3] Brev från O. J. Sundelin $^{11}/_{11}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[4] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[5] Brev från O. J. Sundelin $^{23}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[6] Brev från O. J. Sundelin $^{1}/_{4}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

visserligen icke, att det skulle kunna bli några stora summor. »Men Herren kan låta små bäckar blifva en å.»[7]

Av 100 biblar, som sänts Sundelin, tog han enligt löfte av G. Th. Keyser undan fem ex. för gratisutdelning.[8] Till den 2 september hade han endast lämnat ut en gratisbibel, som prosten Frontin tagit emot för fattigstugan i Östra Ny och Rönö. Till några platser hade Sundelin emellertid skrivit för att erhålla upplysning om därvarande fattigstugors behov av biblar. Så fort han erhållit svar, skulle han underrätta Keyser om hur många exemplar, som behövdes. Med hela sin själ giver han sig åt detta arbete. »Bror må tro», skriver han till Keyser, »at jag skrifver, och sänder Bref på många orter, för at bereda mig väg för Guds Ord. Och på Svaren får jag svara.»[9]

Uteslutandet av de apokryfiska böckerna i Evangeliska sällskapets bibelupplaga hade till följd, att »några, näml. folk af gemena classen», ansågo denna bibel ofullständig, vilket utgjorde ett svårt hinder att få den spridd. Sundelin, som menade, att denna uppfattning endast berodde på okunnighet, sökte, så gott han kunde, undanröja misstron mot sällskapets bibelupplaga.[1] Ett ännu större hinder utgjorde utan tvivel de oroliga tidsförhållandena. Då »alla m[änni]sk[o]rs sinnen äro upstälde på krig och politik, skatter och handel», var det lätt förklarligt, att bibelförsäljningen gick trögt.[2]

Planerna på en ny bibelöversättning vållade Sundelin åtskillig oro. »Det är väl», skrev han den 16 juli, »om Ekmarks stolta ord om Nya Bibelöversättningen äro skryt». Sundelin hade ej längre samma förtroende för Ekmark som förr och trodde ej, att han var »så braf man som fordom». Ekmark ägde visserligen stora pund och var ett lysande ljus men hade blivit sårad »på Egenkärlekens böld, och svedan varar».[3] Sundelin ansåg, att Ekmark varit »orthodox

---

[7] Brev från O. J. Sundelin $^{20}/_{6}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{16}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[9] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[1] Brev från O. J. Sundelin $^{21}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[3] Brev från O. J. Sundelin $^{16}/_{7}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

och lefvande» men nu blivit »anstucken af lärdomspesten» och var med bland dem, som arbetade på de nya läroböckerna. I ett brev till Sundelin utlovade Ekmark både psalmboken och bibeln redan innevarande år. Sundelin hade funnit, att Ekmarks brev talade stolt, och ansåg det nödvändigt, att Keyser undersökte, om ej ärkebiskop Lindblom vid riksdagen lyckats genomdriva dessa böckers utgivande med allmänna medel för att därigenom trotsa Evangeliska sällskapet, som med sitt låga pris delvis hindrat dem.[4]

Även om Sundelin sålunda ej längre var nöjd med Ekmark, hoppades han dock att kunna med ödmjukhet och kärlek föra honom till rätta.[5] Den 23 september kunde han också meddela Keyser, att han genom saktmodiga svar med Guds hjälp lyckats vinna Ekmark, så att han nu skrev i den ton, som Sundelin väntat och önskat. Samtidigt var Sundelin dock fast övertygad om att prästerna detta år skulle överraska dem med en ny bibel. Nyheten hade han fått av notarien i prästeståndet, som meddelat honom, att det redan fanns en ny upplaga av bibeln och att varje kyrka omedelbart skulle få ett exemplar. Sundelin kunde ej förklara utgivandet av denna bibelupplaga på annat sätt, än att det låg politik bakom beslutet samt att riksdagen beviljat ett anslag för ändamålet.[6]

[4] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Genom skrivelse av $^{1}/_{3}$ 1810 hade Kungl. Maj:t bifallit prästeståndets på förslag av bibelkommissionen framställda begäran att på bekostnad av de medel, som för detta ändamål insamlats i kyrkorna, låta trycka den nya bibelöversättningen samt att gratis utdela ett exemplar av bibeln till varje kyrka. Härigenom skulle rikets ständer och allmänheten kunna bliva i stånd att bedöma, huruvida den nya översättningen skulle kunna antagas till allmänt bruk. *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 10, 1810 (*Cleri comitialis' cirkulär*, § 3). År 1811 började Nya testamentet att tryckas. Konsistoriet i Linköping kunde år 1812 meddela, att tryckningen fortskridit till Johannes evangelium, och sökte förklara det långsamma tempot med att »detta arbete, i afseende på den dervid erforderliga grannlagenhet och möda, icke kan med lika skyndsamhet, som andra, fortgå». Det skulle dock »med all möjlig drift och sorgfällighet bringas till fullbordan». Någon ökning i arbetstempot kunde emellertid ej förmärkas. År 1815 lämnade konsistoriet den upplysningen, att de fyra evangelierna, Apostlagärningarna och Pauli brev till romarna, korintierna, galaterna och efesierna blivit tryckta. Först år 1816 kunde konsistoriet meddela, att hela Nya testamentet utkommit. *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 7, 1812 (*Cleri comitialis' cirkulär*, § 5); n:r 5, 1815 (*Cleri comitialis' cirkulär*, § 2); n:r 5, 1816, § 5.

[5] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[6] Brev från O. J. Sundelin $^{23}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Sundelins målmedvetna arbete för Evangeliska sällskapet började så småningom att medföra synbara resultat. Den 7 oktober kunde han insända 20 rdr bco för småskrifter, 40 rdr bco och 8 sk. till bibelkassan, utgörande frivilliga sammanskott, samt 10 rdr bco för 15 sålda biblar.[7] För greve Mörners räkning beställde Sundelin den 25 oktober 18 ex. av Gamla testamentet samt 6 ex. för grevens bokhållare Lindahl. Swartziska friskolan övertog 18 helbiblar, som fortfarande voro osålda.[8] Av gratisexemplaren fick spinnhuset tre biblar, ett till varje arrestrum. Genom deputerade uttalade direktionen högtidligen sitt tack och bad Sundelin att framföra det till sällskapets kommitté.[9]

Jämsides med bibelspridningen fortsatte Sundelin att sända ut småskrifter åt olika håll. Den 1 september avgick ett parti sådana till skolmästare Hök i Ödeshög[1], och den 7 oktober rekvirerade Sundelin traktater för att kunna tillgodose behoven i Rinna, där intresset var så stort, att hans kunder brukade ta »partier»[2]. Evangeliska sällskapets arkivarie kunde den 6 oktober anmäla, att 800 småskrifter sänts till Sundelin, samt den 30 november meddela, att ett parti på 1,000 ex. avgått till samme adressat.[3] Sundelin hade sålunda under år 1812 från Evangeliska sällskapet fått ej mindre än 15,800 traktater, säkerligen det största antal, som under årets lopp sänts till någon av dess kommissionärer. Inom Linköpings stift var han i varje fall oupphunnen. Stora partier sändes visserligen till regementspastor

[7] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. Till bibelkassan hade bl. a. »K—g», inspektor Sv. Kindborg på Torönsborg (jfr nedan s. 231 ff.), lämnat fem rdr och »Sch», prosten Joh. Schenmark i Konungsund (jfr ovan s. 220), två rdr. Ibdm. Jfr brev från O. J. Sundelin $^{25}/_{3}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll 1814. ESA, RA.

[8] Brev från O. J. Sundelin $^{25}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA. Sundelin hade ett samtal med greve Mörner för att söka förmå honom att till sina bönder och torpare taga helbiblar och ej endast Gamla testamentet. Greve Mörners bokhållare, som var frimurare, önskade emellertid endast Gamla testamentet, och detta förhållande tycks ha påverkat grevens beslut. Brev från O. J. Sundelin $^{10}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[9] Brev från O. J. Sundelin $^{11}/_{11}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[1] Brev från O. J. Sundelin $^{2}/_{9}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[2] Brev från O. J. Sundelin $^{7}/_{10}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

[3] G. Th. Keysers listor på utsända traktater $^{6}/_{10}$ och $^{20}/_{11}$ 1812. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA.

Elson och major Weduwar, till den förre 1,150 ex. och till den senare 1,000 ex., men deras arbete för spridningen av Evangeliska sällskapets skrifter hade ej tillnärmelsevis samma omfattning som Sundelins.[4]

Då Evangeliska sällskapets kommitté den 2 februari 1813 beslöt att låta tacksägelsebrev utgå till de ledamöter, som utmärkt sig genom ett särskilt nit att utsprida sällskapets skrifter, var det sålunda helt naturligt, att en sådan skrivelse avgick även till magister Sundelin.[5]

I en svarsskrivelse till kommittén framförde Sundelin ett ödmjukt tack för den oförskyllda ynnest, varmed kommittén behagat anse hans svaga bemödanden »at upfylla Deras gunstiga förtroende, och befordra Guds Ords utspridande i detta Stift, som framför de flesta är et mörkt öde land, och der mörkrets välde har sitt säte, och altså mera motkrafter ligga i vägen». Vid en tillbakablick på det gångna året fann han, att Gud nådigt öppnat tillslutna vägar till avlägsnare socknar, att mången »redelig men förqväfd man» blivit väckt till nytt liv, att fördomar och fruktan blivit undanröjda, att sällskapets skrifter kommit i omlopp och att flera »skärfvar» influtit än förut. Detta resultat hade dock ej kunnat uppnås utan en vidlyftig korrespondens. För det nya året hyste han hopp om att nå ut till en allt vidsträcktare krets och lyckades även så väl i sina bemödanden, att Evangeliska sällskapet under året kunde sända honom 11,000 ex. av sina traktater.[6] Då hans skriftspridningsverksamhet vuxit så hastigt, att den redan omfattade nästan hela stiftet, fann han det dock i längden omöjligt att ensam ansvara för hela området. Så småningom borde arbetet fördelas på flera kommissionärer, som ansvarade för var sitt distrikt. Då han redan hade flera goda medhjälpare, fanns det möjlighet att få till stånd en dylik anordning.

[4] G. Th. Keysers listor på utsända traktater $^{6}/_{4}$ och $^{6}/_{10}$ 1812. Protokoll och brev till kommittén år 1812. ESA, RA.

[5] Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{2}$ 1813, § 7. ESA, RA. De övriga ledamöter, till vilka en dylik skrivelse sändes, voro: prosten P. Björkman i Söderfors, norra Uppland, organisten N. Ahl i Norrala, Hälsingland, tenngjutaren P. H. Lundén, Lidköping, komminister O. M. Broman i Håknarp (jfr ovan s. 226), amiralitetskammarskrivaren P. H. Syréen i Karlskrona, rektorn och komministern N. Bring i samma stad, komministern T. R. Homell i Tving nära Karlskrona, mag. Swen Cl:son Arrhén (jfr nedan s. 405) och handelsmannen Em. Bager i Malmö. Ibdm.

[6] Brev från O. J. Sundelin $^{25}/_{3}$ 1813; Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814; G. Th. Keysers listor på utsända traktater $^{2}/_{2}$, $^{2}/_{3}$, $^{4}/_{5}$, $^{3}/_{8}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1813. ESA, RA.

Pastor Björkeroth i Svinhult, som var en »lefvande» man, skulle passa bra för den småländska delen. D:r Ekmark, till vilken Sundelin, såsom nämnts, tidigare haft en kritisk inställning, skulle också varit lämplig, om han ej varit allt för åldrig. I Kinda härad understöddes hans verksamhet för Evangeliska sällskapet av en av hans förutvarande lärjungar, en kronolänsman, som han hoppades få till »hjelpare». På Vikbolandet hade han sina flesta »hjelpare», däribland två fruar.[7] Av sina medhjälpare inom sistnämnda område kunde han till medlemmar inom Evangeliska sällskapet rekommendera inspektor Sv. Kindborg på Torönsborg i S:t Anna församling, »en lefvande man och broder», och »den stadgade orthodoxe» prosten Johan Schenmark i Konungsund, vilka båda visat sitt intresse för sällskapets verksamhet genom att lämna ekonomiska bidrag till bibelkassan och för skriftspridningen.[8]

Som ett allmänt omdöme om det andliga läget uttalade Sundelin, att högst få personer voro »lefvande». Han fick i sin verksamhet tills vidare vara nöjd, om han kunde finna »et troget samtycke» och »en skärf mera til hjelp». Men svårigheterna kunde ej slå ned hans mod. Han hyste fortfarande den förhoppningen att framdeles kunna bilda ett litet hjälpsällskap i staden och sökte för saken vinna personer, som kunde lämpa sig som medlemmar i en dylik förening. Många fördomar hade hos allmänheten undanröjts och intresse väckts för den andliga verksamheten genom det lilla oktavblad, innehållande underrättelser om religionsanstalter i allmänhet, som han föregående år låtit trycka. Intresset för detta blad hade varit så stort, att det behövts ytterligare flera hundra exemplar, varför Sundelin ämnade år 1813 trycka det i en utvidgad och utökad upplaga.[9]

Fortsatt verksamhet för Evangeliska sällskapet 1813—1820.

Det ökade intresset för Evangeliska sällskapet inom Linköpings stift hade till följd, att sällskapets kommitté under år 1813 därifrån

[7] »Imedan jag nämndt», säger Sundelin längre fram i samma skrivelse, »at några Fruar befordra Skrifter, så bör jag tillägga, at det sker blott inom deras lilla krets, i deras granskap.»

[8] Ibdm. Jfr ovan s. 229.

[9] Ibdm. Sundelins brev upplästes vid sammanträde med Evangeliska sällskapets kommitté den 6 april 1813 och »afhördes med serdeles nöje» (prot. $^{6}/_{4}$ 1813, § 2).

kunde kalla ej mindre än elva nya ledamöter.[1] Dessa voro prosten Olof Zetterling[2], Vallerstad, kyrkoherden, sedermera kontraktsprosten, Johan Älf[3], Västra Ryd, komministern Nils Björkeroth[4], Svinhult, kontraktsprosten L. Kinman[5], Rök, med. d:r Gideon Herman De Rogier[6], Norrköping, inspektor Sv. Kindborg[7], Torönsborg i S:t

[1] Evangeliska sällskapets protokoll 1813: $^{2}/_{3}$, § 8; $^{6}/_{4}$, § 3 och 4; $^{5}/_{5}$, §§ 3 och 5; $^{1}/_{6}$, § 4; $^{6}/_{7}$, § 2; $^{5}/_{10}$, § 8; $^{2}/_{11}$, § 7. Jfr prot. $^{4}/_{1}$ 1814, § 2. ESA, RA.

[2] Jfr brev från O. Zetterling $^{1}/_{5}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814. ESA, RA. Zetterling försäkrar i detta brev, att fastän hans »krasliga hälsa och till grafven lutande ålder» — han var 69 år — göra honom mycket overksam, det dock för honom skulle bli »en glad tillfridsställelse», om han i någon måtto kunde vara nyttig för detta vördnadsvärda sällskap, över vilket han av själ och hjärta önskade en rik Guds nåd och välsignelse till vinnande av dess vackra och kristliga ändamål.

[3] J. Älf föddes 1753 i Skänninge, blev student i Lund 1773, fil. kand. 1777, prästvigdes 1778, kollega i Skänninge 1778, kyrkoherde i Västra Ryd 1800, kontraktsprost $^{15}/_{5}$ 1813—1828, avled 1832. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 235.

[4] Jfr ovan s. 148 f. och brev från Björkeroth $^{22}/_{9}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1813. ESA, RA.

[5] Jfr ovan s. 187.

[6] G. H. De Rogier föddes i Vadstena 1738, fil. d:r 1764, med. d:r 1780, godsägare på Alspånga i Södermanlands län, sedan bosatt i Stockholm, d. i Norrköping 1814. K. G. Odén, a. a., s. 232.

[7] Jfr brev från S. Kindborg $^{20}/_{5}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814. ESA, RA. Kindborg skriver i nämnda brev, att han »med mycken rörelse» mottagit sällskapets kallelsebrev. »Det fägnade mig mycket», fortsätter han, »att få komma i närmare Förbund med dem, som mitt hjerta längesedan warit förenat med.» Om sin omvändelse skriver han, att han i maj månad 1810 blev förd från mörkret till ljuset »på ett så tydligt sätt, att jag aldrig kan misstaga mig derpå». I en av Kindborg själv författad minnesskrift lämnar han följande skildring av sin omvändelse, som han här förlägger till den 28 juni 1810: »Ack! Hwad är icke allting i Werlden för ett Helfwete, då man rätt får smaka Guds Nåd och salighet i Jesu Christo. ja, ingen Menniska skulle kunna lefwa i Werlden, eller iblan jordiskt sinnade Menniskor, om hon jemt fick åtnjuta denna salighet i högre grad. Den Nåden är mig flera gånger wederfaren, men i synnerhet den 28 juni 1810 uti Gryts Kyrka, då jag under Tinget geck i Kyrkan medan man ringde Sorgringningen efter Prints Carl August, och hadde min Gosse Eric Magnus och wadste i Heljö med mig, men hwad hände? jag kom intet förr in i Kyrkan, än jag fästade mina ögon på Altartaflan, som föreställer Christi Himmelsfärd, men Ack hwad syn! att få se min JEsu Bild! Med hwad häpnad skådade jag icke dess Bild! då orden föll mig in: så skall han komma åter, som J sedt Honom uppfara till Himmelen. Min känsla kan jag icke beskrifwa, icke heller är det nödigt, ty ingen fattar den, utan den, som den får; men min smärtta war förskräcklig O! att mina följeslagare indå hadde tigat still och lemnat mig i min Andeliga ro som de till min plåga störde, med sidt buller och prat om huru grann Predikstolen war, at det war glaskroner, taket högt och Kyrkan stor, och Sakerstigan på den

Anna församling, prosten Johan Schenmark[8], Konungsund, handelsmannen J. W. Löfgren[9], Norrköping, snusfabrikören Johan Gode[1], samma stad, Joh. Jöransson[2], Rydsnäs, Ekskjö, och prosten Sven Lidman[3], Tingstad. De flesta av dessa personer blevo Evangeliska sällskapets medlemmar tack vare Sundelins målmedvetna arbete. Zetterling, Älf, Björkeroth[4], Kinman, De Rogier, Kindborg, Schenmark,

---

sidan, m. m. Jag wille komma min Gosse på den tankan, att Taflan föreställde wår Frälsares Himmelsfärd, som hadde lidit och dödt för wår Frälsning, och att han uppstod ifrån de döda och uppfor till Himmelen, men Ack! Hwad för ett swar, som genomskar mitt hjerta och min Själ! då det hette: stod Han upp igen, då jag sade: Har du intet flere gånger läsit andra Troes Articel — har jag icke sagt dig det många gånger, och ändå intet fattat det! — O! att jag warit ensam, och ingen ting hindrat mig, så wist som jag fått en Himmelsk stund på jorden, i min söte Frälsares tillbedjande: icke Bildens tillbedjande utan den han föreställde. jag hadde så gärna nedfallit för Altaret, för att få tillbedja min JEsus, men Lofwat ware Dig min söte Frälsare, att jag får tillbedja, prisa och Lofwa hwar jag är, fast jag mången gång warder störd och plågad af dem som Dig ännu intet känner. — Jag har wäl förre warit i Gryts Kyrka, och sedt samma Altartafla, men utan all känsla; ty jag war ännu död ifrån det lif som af Gud är.» S. Kindborg. Afskrift, af en Minnesskrift. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[8] Jfr brev från J. Schenmark $^{19}/_{5}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814. ESA, RA. I nämnda brev, som utgör svar på sällskapets kallelse, skriver Schenmark, att han länge högaktat »Evangeliska Sällskapets lofvärda bemödande, att befordra Jesu sanna kännedom och efterföljd ibland människor» och »hjerteligen åkallat Gud om välsignelse och framgång därvid».

[9] Jfr ovan s. 161.

[1] I sitt svar av $^{16}/_{5}$ 1813 (Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814. ESA, RA) meddelade Gode, att han med nöje läst de skrifter, som Evangeliska sällskapet utgivit, och även »på grund af de Bibliska Saliggörande sanningar, som de inneholla», sökt utbreda dem. Gode avled i S:t Olai församling i Norrköping $^{29}/_{12}$ 1822, 71 år gammal. S:t Olai församlings dödbok. VLA. Evangeliska sällskapets protokoll uppgiver, att han dog »vid nyårstiden» (prot. $^{4}/_{2}$ 1823, § 3). Jfr ovan s. 131.

[2] Jfr brev från J. Jöransson $^{9}/_{6}$ 1813. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1814. ESA, RA.

[3] Enligt Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{11}$ 1813, § 7, skulle Lidman »i anseende till det varma nit för Evangelii Lära och den lefvande tron på Jesu försoning», som han ådagalagt vid en biskopsvisitation i Norrköping sistlidna september och varom ett av de vid sammanträdet upplästa brevutdragen vittnade, anses »såsom proponerad att undfå kallelse». Innan kallelsen utfärdades, skulle emellertid sekreteraren J. Wætterdahl korrespondera om saken med Sundelin. — S. Lidman föddes i Flisby 1754, blev student i Lund 1773, fil. kand. 1776, magister 1778, prästvigdes s. å., blev komminister i S:t Johannes 1782, tog pastoralexamen 1794, blev kyrkoherde i Tingstad 1798, prost 1806, avled 1823. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 243.

[4] Jfr brev från O. J. Sundelin $^{29}/_{1}$ 1812. Brev och handlingar hörande till arkivet för år 1812. ESA, RA.

Löfgren och Gode kallades till ledamöter på förslag av Sundelin[5]. Innan Lidman kallades, skulle, såsom nyss nämnts, sekreteraren infordra Sundelins yttrande. Under år 1815 utökades medlemsantalet med stadskassören i Vadstena Sven Henrik Hartwich[6], »hwilken redan genom insända gåfvor bidragit till Sällskapets ändamål», och överstelöjtnanten David Robert Montgomery[7] på Falsterbo i Hjorteds församling samt under år 1816 med komministrarna Henning Bleumer[8], Skärkind, Sven Magnus Ekstrand[9], Bälaryd, och majoren Gustaf Ulrik Silfversparre[10], Linköping.

Sundelin, som fortfor i »sitt berömliga nit» att befordra Evangeliska sällskapets avsikter, trodde sig hos traktens pastorer förmärka en tilltagande benägenhet att bland sina åhörare sprida Evangeliska sällskapets ströskrifter. Vissa nummer, såsom Anders Hylanders *Om den heliga Nattwarden* (n:r 27), voro särskilt efterfrågade, varför sällskapets kommitté beslöt att utgiva nämnda skrift i en ny upplaga på 15,000 exemplar.[1]

För att giva traktaterna en ännu vidsträcktare spridning och samtidigt stimulera intresset för inköp av biblar begagnade kommittén även den utvägen att till bibelrekvirenter gratis lämna ett parti småskrifter. Sällskapets kommissionärer i de olika landsde-

[5] Evangeliska sällskapets protokoll 1813: $^{2}/_{3}$, § 8, $^{6}/_{4}$, § 4, $^{1}/_{6}$, § 4. ESA, RA.

[6] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{2}$ 1815, § 3; $^{15}/_{3}$ s. å., § 2; $^{6}/_{6}$ s. å., § 2. ESA, RA. S. H. Hartwich föddes i Vadstena 1780, stadskassör i samma stad 1807, tillika rådman 1817 (kallas rådman redan i Evangeliska sällskapets prot. $^{7}/_{2}$ 1815, § 3), d. i Vadstena 1850. K. G. Odén, a. a., s. 328.

[7] Evangeliska sällskapets protokoll $^{3}/_{10}$ 1815, § 9; $^{5}/_{12}$ s. å., § 4. ESA, RA. D. R. Montgomery föddes 1771 (?) på Sålla i Sjögestads förs., major i armén 1809, överstelöjtnants avsked från reg:t 1810, avsked ur armén 1811, d. 1846 på Vi i Borgs socken. G. Elgenstierna, a. a., V, s. 280.

[8] Evangeliska sällskapets protokoll $^{9}/_{1}$ 1816, § 8; $^{2}/_{4}$ s. å., § 2. ESA, RA. H. Bleumer föddes i Linköping 1754, blev student i Lund 1776, prästvigdes där till e. o. skvadronspredikant vid Nylands infanteri 1781, blev bruksprédikant i Hult i Kvillinge 1783, adjunkt i Skärkind 1788, komminister i samma församling 1791 och v. pastor 1817, avled 1825. Genom testamente av $^{9}/_{7}$ 1825 stiftade Bleumer och hans maka Bleumerska skolan i Skärkind. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 46 f.

[9] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{5}$ 1816, § 10; $^{4}/_{6}$ 1816, § 2. ESA, RA. S. M. Ekstrand föddes 1750, komminister i Lommaryd och Bälaryd 1800, d. 1828. J. I. Håhl, a. a., III, s. 292.

[10] Evangeliska sällskapets protokoll $^{5}/_{11}$ 1816, § 11. ESA, RA. G. U. Silfversparre föddes 1760, blev kommendant på Dalarö skans 1791, major i armén 1792, salpetersjuderidirektör i Östergötland 1793, avsked från kommendantsbefattningen och från armén s. å., d. 1829. G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 204.

[1] Evangeliska sällskapets protokoll $^{25}/_{2}$ 1817, § 2. ESA, RA.

larna visade stort nit i sitt arbete. Många prästmän och övriga ämbetsmän och privatpersoner av högre och lägre stånd understödde dem i deras bemödanden. Bland skol- och gymnasieungdomen verkställdes på initiativ av kommittén och med hjälp av biskoparna en utdelning av sällskapets skrifter. Resultatet blev, att Evangeliska sällskapet under år 1816 kunde trycka ej mindre än 166,000 ex.[2] och att från sällskapets begynnelse t. o. m. nämnda år mer än en million traktater blivit spridda[3].

Det ökade förtroendet för Evangeliska sällskapet kom i Linköpings stift bl. a. till synes i det under åren 1817—1819 hastigt växande medlemsantalet. Under år 1817 tillkommo åtta nya medlemmar. På förslag av Wætterdahl kallades den 12 augusti nämnda år kammarherren friherre Carl Hartvig Fleetwood[4], Åslevik i Östra Ed, Kalmar län, och nämndemannen Samuel Sunesson[5], Svinhult. Den 6 november beslöt sällskapets kommitté att till ledamöter kalla kungl. hovpredikanten och prosten Anders Sallberg[6], Skärkind,

[2] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska Sällskapets Comité, för år 1816*, s. 16.

[3] Evangeliska sällskapets protokoll $^{25}/_{2}$ 1817, § 2. ESA, RA. Bland dem, som understött sällskapet, nämnas i protokollet förutom Sundelin följande personer: kammarherren greve Adolphe Stackelberg på Almnäs, nära Hjo, överstelöjtnanten Carl Gustaf Coyet på Brunnsnäs, nära Ulricehamn, ryttmästaren Johan Gustaf Granfeldt på Trästena i Västergötland, professor Anders Hylander, Lund, handelsmannen Emanuel Bager, Malmö, teol. stud. Henrik Renqvist, Åbo, och professor Aurivilius, Uppsala. — T. o. m. 1816 hade enligt Evangeliska sällskapets årsberättelser tryckts 1,203,750 ex.

[4] C. H. Fleetwood föddes 1742, kammarherres titel 1768, d. 1824. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 727.

[5] S. Sunessons »Christliga tänkesätt och lefnad» vitsordades av komminister Björkeroth. Evangeliska sällskapets protokoll $^{12}/_{8}$ 1817, § 9. ESA. RA.

[6] A. Sallberg föddes i Landeryd 1764, blev student i Uppsala 1783, prästvigdes i Stockholm 1789, blev generalguvernementspredikant i Stralsund 1793, lärare i svenska språket för prins Gustaf och hans syster prinsessan Lovisa Charlotta från 1796, kungl. hovpredikant s. å., avlade pastoralexamen 1797, blev brunnspredikant vid Medevi 1798, kyrkoherde i Österåker av Strängnäs stift s. å., prost 1805, kyrkoherde i Skärkind 1816, avled 1827. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 32 ff. — Det kan ifrågasättas, huruvida ej Evangeliska sällskapets kommitté grundat sitt beslut att kalla S. till sällskapets ledamot på felaktiga uppgifter om honom. Följande citat ur ett brev, som S. d. $^{28}/_{2}$ 1801 skrev till sin vän biskop Lindblom, vittnar ej om någon djupare religiositet hos brevskrivaren: »Sedan sist jag skref har jag blifvit installerad i ämbetet utan att jag känt mig blifva deraf annan menniskia än jag var förrut. På Stiftets Biskops befallning kom Doctor Dubb hit i höstas och läste sitt abracadabra öfver mig... I mitt ämbete har jag nu hunnit förvärfva mig en fullkomlig färdighet. Detta låter skrytsamt, häldst man anser detta ämbete för så viktigt, då man

kyrkoherden Olof Boström[7], Ö. Harg, kyrkoherden Jacob Östberg[8], Mogata, och kontraktsprosten Sven Peter Viridén[9], Svinstad, vilka föreslagits av G. U. Silfversparre, samt på inrådan av Sundelin pastorsadjunkten Carl Eric Norrman[1], Risinge. Vid samma tillfälle föreslog Wætterdahl, att man även skulle kalla kungl. sekreteraren Thure Reinhold Ekenstam.[2] Kommittén uppsköt avgörandet beträffande honom samt godkände vid följande sammanträde förslaget.[3]

Den sammanhållande kraften i fråga om Evangeliska sällskapets verksamhet i Linköpings stift var fortfarande pastor Sundelin. I ett brev av den 6 februari 1818 framförde greve Rosenblad till honom sin och kommitténs tacksamhet för hans trogna arbete. I sin svarsskrivelse frambar Sundelin sin »alraödmjukaste tacksägelse» för det »höggunstiga» brevet. Han fann den uppmärksamhet, som kommittén visade hans allt för små och svaga bemödanden vid spridandet av biblar och skrifter inom hans stift under de förflutna tio

är deruti. Men jag tycker dock att man på tio månader bör kunna lära sig att vända sig tillbörligt fram och tillbaka vid altaret, att rätt döpa barn, begrafva lik, taga hustrur i kyrke och viga brudpar. Detta är ju essentialia af vårt ämbete, efter vi snarast ställas till ansvar om vi deri begå fel. För vår predikan och vår lefnad tilltalas vi ej så lätt, derföre sköter jag ock icke så stort derom.» Brev från A. Sallberg till J. A. Lindblom $^{23}/_{2}$ 1801. SLBL. Brevet är delvis återgivet i J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 33.

[7] O. Boström föddes 1770, blev student i Uppsala 1792, i Lund 1794, fil. kand. 1795, magister 1796, kollega i Söderköping s. å., prästvigdes 1804, avlade pastoralexamen 1806, blev kyrkoherde i Ö. Harg s. å., kyrkoherde i Furingstad 1818, prost 1822, d. 1853. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 275.

[8] J. Östberg, som föddes i Västerby i Vårdnäs 1775, blev student i Uppsala 1796, i Lund 1798, fil. kand. 1801, magister 1802, prästvigdes s. å., avlade pastoralexamen 1806, blev kollega i Linköping s. å., svensk kyrkoherde i Norrköpings Hedvig 1807, i Mogata 1811, prost 1820, kontraktsprost 1822—1849, d. 1857. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 550 ff.

[9] S. P. Viridén föddes 1756, blev student i Lund 1776, prästvigdes 1783, huspredikant hos överste Boije på Ryd, v. pastor i Svinstad 1787, kyrkoherde i samma förs. 1788, kontraktsprost 1800, avled 1830. J. I. Håhl, a. a., I, s. 351.

[1] C. E. Norrman föddes i Stockholm 1794, blev magister i Greifswald 1815, prästvigdes 1817, d. i Dagsberg 1823. A. Setterdahl, *Östgöta nation i Lund 1668—1913*, s. 364.

[2] Evangeliska sällskapets protokoll $^{6}/_{11}$ 1817, § 9. ESA, RA. Th. R. Ekenstam var son av Nils Adolf Ekenman (jfr ovan s. 150) och föddes 1795. Han blev student i Lund 1810, magister i Rostock 1815, student i Uppsala 1825, prästvigdes i Uppsala 1826, blev på kallelse av statsfrun änkegrevinnan Posse till Fågelvik, f. de Breant (jfr G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 11), komminister i Hannäs 1827, kungl. hovpredikants n. h. o. v. 1828, d. 1848. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 69; G. Elgenstierna, a. a., II, s. 519.

[3] Evangeliska sällskapets protokoll 1817: $^{12}/_{8}$, § 9; $^{6}/_{11}$, § 9; $^{2}/_{12}$, § 2. ESA, RA.

åren, vida övergå hans förtjänst. För att kunna på ett rätt sätt utnyttja alla möjligheter till att befordra Evangeliska sällskapets verksamhet, som haft »en så välsignad som hastig framgång», skulle han önska sig en lägre ålder, en fastare hälsa och mera tid.[4]

Sundelin gav i samma skrivelse en allmän karakteristik av sällskapets arbete. Han fann, att det åstadkommit en tämligen allmän förändring i nationens tankar och sinne, återfört den till en uppskattning av den kristna religionen, väckt röster till dess försvar, fört många till att läsa Guds ord och bevista gudstjänsten, ja, förberett folk och lärare till »et des gladare Jubilæum». Bland prästerna hade åtskilliga »återkommit til Christi Guds Sons tro», och andra börjat anse det som en skam att längre predika annat än Kristus. Sundelins dom var skarp över dem, »som ännu haranguera öfver den philosophiska moralen», och han ansåg, att deras synkrets var inskränkt. Han var övertygad om att bibeln, då den bliver utbredd, »skall ofelbart tända ljus och väcka». Erfarenheten hade lärt honom, att de evangeliska traktaterna verkat vägröjande och berett bibeln ingång. Desto angelägnare syntes det Sundelin, att dessa skrifter voro bibliska. Personligen hade han under arbetet med att sprida Evangeliska sällskapets skrifter funnit, att Guds ord var obundet och levande.[5]

Inkomsterna hade sedan år 1813 varit obetydliga och blott räckt till att betala frakter, papper, postporto till platser, dit Sundelin »sökt väg för Guds ord» och där han behövt medarbetare m. m. Hans arbete hade försvårats därigenom, att flera av hans beprövade, trogna medhjälpare, som förut nitiskt räckte honom sin hand till Guds verk, nu avlidit. Han hyste emellertid fortfarande den förhoppningen att i Norrköping kunna få till stånd ett hjälpsällskap, som med större kraft skulle kunna fortsätta, vad han »i svaghet och under tidens bekymmer börjat, och genom Jesu nåd fullföljt».[6]

Under år 1818 fick Evangeliska sällskapet sex nya ledamöter. Vid kommitténs sammanträde den 3 mars föreslog Wætterdahl att till ledamöter i sällskapet skulle kallas: kyrkoherden Johan Adolph Nygren[7], Ekeby, kungl. hovpredikanten prosten Isaac Olof Scharff[8],

[4] Brev från O. J. Sundelin $^{22}/_{2}$ 1818. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1818. ESA, RA. [5] Ibdm. [6] Ibdm.

[7] J. A. Nygren föddes 1767 i Nykil, blev student i Uppsala 1788, prästvigdes 1793, blev efter att ha innehaft flera prästerliga befattningar komminister i Rinna 1808, kyrkoherde i Mjölby 1816, kyrkoherde i Ekeby och Rinna 1822, d. 1837. J. I. Hähl, a. a., III, s. 198.

[8] I. O. Scharff föddes i Torpa 1762, blev student i Uppsala 1780, prästvigdes

Grebo, och komministern Hans Olof Sundelius[9], Skänninge. Då kommittén trodde sig äga tillräcklig säkerhet för sin övertygelse om de föreslagnas religiösa tänkesätt och deras nit för sällskapets ändamål, beviljades de genast inträde i sällskapet.[1] Dessutom tillkommo under år 1818 som nya medlemmar: prosten Anders Johan Fogelstrand[2], Kvillinge, överstelöjtnanten och riddaren Israel af Ekenstam[3] och överjägmästaren Nils Adolf Ekenstam[4].

Pastorsadjunkten C. E. Norrman tycks ha omfattat Evangeliska sällskapets arbete med intresse. På hans förslag kallades år 1819

1788, blev e. o. bataljonspredikant vid Östgöta infanteri s. å., deltog i finska kriget 1788—1790, avlade pastoralexamen 1793, blev kungl. hovpredikant 1795, brunnspredikant vid Medevi 1801, kyrkoherde i Grebo s. å., prost 1808, avled 1826. Om makarna S:s bildningsintresse vittnade deras donation av 10,500 rdr till Grebo församling och 1,500 rdr till gymnasiet i Linköping för en stipendiefond. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 511 ff.

[9] H. O. Sundelius föddes 1764 på Grenholmen, blev student i Uppsala 1786, prästvigdes 1789, tjänstgjorde som adjunkt i olika församlingar, blev komminister i Rök och Heda 1801, avsattes för ärevördigt brott från ämbete och tjänst 1810, blev v. kollega i Skänninge 1812, »sedermera Landtbo och practicerade med framgång medicinen», avled 1821. J. I. Håhl, a. a., III, s. 254.

[1] Evangeliska sällskapets protokoll $^{3}/_{3}$ 1818, § 7. Jfr $^{7}/_{4}$ 1818, § 3, och $^{5}/_{5}$ s. å., § 2 (jakande svar från Nygren och Scharff). ESA, RA.

[2] Brev från A. J. Fogelstrand $^{26}/_{2}$ 1818. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1818. ESA, RA. Fogelstrand föddes i Herrberga 1773, blev student i Uppsala 1791, magister 1797, kollega i Linköping 1800, apologist där 1801, prästvigdes 1804, avlade pastoralexamen 1805, blev kyrkoherde i Kvillinge 1807, prost 1817, kontraktsprost 1822, avled 1823. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 293. A. J. Fogelstrand var son till J. Fogelstrand, se ovan s. 123.

[3] Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{6}$ 1818, § 4 (beslutet att kalla Israel af Ekenstam) och $^{10}/_{11}$ 1818, § 3 (hans jakande svar) ESA, RA. Israel af Ekenstam var son av Nils Adolf Ekenman (jfr ovan s. 150) och föddes 1784 på Sålla, blev kadett vid Karlberg 1796, fänrik vid livgrenadjärregementet s. å., underlöjtnant vid fältmätningskåren 1806, löjtnant vid samma kår s. å., kapten i armén 1809, major i armén och i generalstaben 1810, överadjutant hos konungen 1812, överstelöjtnants avsked 1816, överstelöjtnant i armén 1825, major vid topografiska kåren 1836, överste i armén 1840, avsked ur krigstjänsten 1846, tullinspektor vid Blockhusudden s. å., avled där 1856. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 516. Jfr ovan s. 173.

[4] Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{6}$ 1818, § 4 (beslutet att kalla N. A. Ekenstam), och $^{3}/_{9}$ 1818, § 3 (hans jakande svar) ESA, RA. Nils Adolf Ekenstam var liksom Israel son av Nils Adolf Ekenman (jfr ovan s. 150) och föddes 1788 på Sålla, blev student i Lund 1810, jägmästare, överjägmästares karaktär 1814, hovjägmästares n. h. o. v. 1837, d. 1852 i Norrköping. Han gifte sig första gången 1818 med Vilhelmina Schenmark f. 1800, död 1831, dotter till kontraktsprosten Johan Schenmark i Konungsund. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 517 f. J. Schenmark ägde Stensvad i Tåby församling. Efter hans död 1837 övergick äganderätten till N. A. Ekenstam. A. Ridderstad, *Östergötland*, II, s. 194.

till ledamöter av sällskapet[5]: fil. docenten vid akademien i Greifswald mag. Hampus Gustaf Bergman[6], Tåby, mag. Lars Alger Planander[7], Drothem, och pastorsadjunkten Carl Fredrik Flodman[8]. Samma år kallades på Sundelins förslag brukspredikanten vid Gusum Theodor Hammer[9] och inspektoren vid mässingsbruket i Norrköping Eric Staflund, kyrkoherden i Varv och Styra Peter Eric Petersson[10], som rekommenderats av Hammer[11], samt fabrikören M. L. Ekelund[12], Norrköping[13]. Följande år beslöt sällskapets kommitté att kalla kyrkoherden i Veta Johan Eric Blohm[14], »såsom varande personligen känd av Secreteraren»[15].

[5] Evangeliska sällskapets protokoll $^{12}/_{1}$ 1819, § 11; $^{2}/_{2}$ s. å., § 2; $^{20}/_{4}$, s. å., § 4. ESA, RA.

[6] H. G. Bergman föddes i Vimmerby 1757, blev student i Lund 1778 och i Uppsala 1781, prästvigdes 1782, blev v. pastor 1791, brukspredikant vid Överum 1798, komminister i Eksjö s. å. och dag, komminister i Virserum och Järeda 1803, avlade pastoralexamen 1815, blev kyrkoherde i Tåby 1817, avled $^{2}/_{8}$ 1818 (sålunda före beslutet om att kalla honom till ledamot av Evangeliska sällskapet). Hans biografi finnes i handskrift i Linköpings stiftsbibliotek. Doktor Schenmark skriver om honom: »Hos den rätte Själa-läkaren och Försonaren Jesum Christum, till hvilken han, såsom en Evangelisk Predikare, alltid anvist sina Åhörare att vinna hjelp i all andelig nöd, sökte och fann han ro till sin själ och frimodighet emot döden.» J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 488 ff.

[7] L. A. Planander föddes i Söderköping 1783, blev student i Lund 1801 och i Uppsala 1803, fil. mag. 1806, v. kollega i Vimmerby 1807, i Skänninge 1810, i Vadstena 1811, prästvigdes 1813, blev v. komminister i Hällestad, pastorsadjunkt i Risinge 1815, i Drothem 1817 samt därefter i olika församlingar, komminister i Vikingstad 1823, kyrkoherde i samma församling 1849, d. 1866. J. I. Håhl, a. a., III, s. 174; J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 502 ff.

[8] C. F. Flodman föddes i Häradshammar 1789, blev student i Uppsala 1809, prästvigdes 1812, blev komminister i Skönberga 1819, i Vreta Kloster 1829, avlade pastoralexamen 1842, blev kyrkoherde i Västra Harg 1844, prost $^{14}/_{5}$ 1851, avled 1865. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 352 f.

[9] Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{2}$ 1819, § 6, och $^{2}/_{3}$ s. å., § 2; $^{5}/_{6}$ s. å., § 3. ESA, RA. Th. Hammer föddes 1783, blev student i Uppsala 1808, prästvigdes 1810, blev brukspredikant vid Gusum 1813, komminister i Varv och Styra 1819, d. 1837. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 379.

[10] P. E. Petersson föddes 1759, kyrkoherde i Trehörna 1785, i Varv och Styra 1817, d. 1848. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 372 f.

[11] Evangeliska sällskapets protokoll $^{23}/_{8}$ 1819, § 8. ESA, RA.

[12] Jfr K. G. Odén, a. a., s. 421.

[13] Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{11}$ 1819, § 8; $^{11}/_{1}$ 1820, § 1. ESA, RA.

[14] J. E. Blohm föddes 1757, kyrkoherde i Veta 1810, d. 1822. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 386.

[15] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{3}$ 1820, § 10; $^{11}/_{4}$ s. å., § 2. ESA, RA.

Evangeliska sällskapets tidningsorgan *Underrättelser om Evangelii Framgång i Alla werldsdelar,* som började utgivas i januari 1818, vann insteg även i Linköpings stift. Vid prästmötet i Linköping den 12—14 september 1820 meddelade stiftets biskop, utnämnde ärkebiskopen Carl von Rosenstein[16], att tidningen kunde rekvireras såväl hos sekreteraren för Svenska bibelsällskapet och Evangeliska sällskapet bataljonspredikanten Wætterdahl i Stockholm som hos konsistorienotarien i Linköping[17]. Efterträdaren biskop Marcus Wallenberg insände i slutet av december 1820 prenumerationsavgiften för nämnda tidning.[18]

Wallenberg visade intresse för Evangeliska sällskapet även, när det gällde spridningen av dess skrifter. Den till honom av greve Rosenblad sända skriften *Några Ord till wäckelse och warning för dem, som äro begifna på dryckenskap* (n:r 53), vilken förut utkommit i Finland och som sällskapet ämnade utgiva i Sverige, vann hans särskilda gillande. Då han liksom Rosenblad fann, att den var »både grundelig och för menigheten lättfattlig samt derjämte har til ändamål, at häjda den förnedrande böjelsen til fylleri», lovade han i ett brev av den 29 november 1820 att med all flit bemöda sig om dess spridning i sitt stift. Han var även i förväg övertygad om att stiftets prästerskap skulle understödja honom i detta avseende. Då han förstod, att Evangeliska sällskapet för bestämmande av upplagans storlek behövde få en ungefärlig uppgift om det antal exemplar, som skulle utgå, hade han redan infordrat en dylik av sina vänner inom stiftet.[19]

Wallenberg hade även rekommenderat en annan av sällskapets skrifter *Martin Luther, eller Kort Historia om Reformationen,* vilken år 1820 utkom som n:r 50 i dess skriftserie. Han ansåg, att det för varje religionens vän måste vara av särskild betydelse att få närmare underrättelse »om den kraftfulle Man, som vågade begynna Reformationsverket, och at se, huru Guds hand gaf så utmärkt beskydd åt denna för menskligheten obeskrifligt stora välgärning».[20]

---

[16] Se om C. von Rosenstein J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 131 ff.

[17] *Ämbetsbref. År 1820. N:o 6. Prestmöts-Handlingar,* § 11.

[18] Brev från M. Wallenberg $^{13}/_{1}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1820. ESA, RA. Se om M. Wallenberg J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 134 ff.

[19] Brev från M. Wallenberg $^{29}/_{11}$ 1820. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1820. ESA, RA.

[20] Ibdm.

Redan den 13 januari 1821 hade Wallenberg hunnit få de infordrade uppgifterna, så att han nämnda dag kunde beställa ej mindre än 3,000 ex. av *Några Ord till wäckelse och warning för dem, som äro begifna på dryckenskap* och 2,500 ex. av *Martin Luther, eller Kort Historia om Reformationen,* och begärde, att skrifterna skulle sändas till Norrköping, t. ex. till kyrkoherde Johan Andersson[1] eller pastor Sundelin, antingen med någon forbonde eller på första öppna vatten[2]. Följande månad utökade Wallenberg beställningen med 400 ex. av nykterhetsskriften och 200 ex. av skriften om Martin Luther.[3] Han fick de beställda skrifterna i tvenne lådor den 31 mars utom 200 ex. av nykterhetsskriften, som en resande tidigare lämnat honom.[4] Betalningen för skrifterna skulle enligt gällande partipris utgöra 122 rdr bco.[5] Då Wallenberg emellertid icke ville »lucrera på hvarken denna eller andra dylika commissioner», sände han förutom detta belopp ett överskott å 72 rdr bco, som uppkommit genom skillnaden i pris, då exemplaren togos i parti och sedan avyttrades styckevis. Han hade samtidigt gottgjort sig fraktkostnaderna och även insänt betalning för åtskilliga exemplar, som ännu ej blivit uttagna eller betalda. När något för dessa framdeles skulle inflyta, ämnade han låta detta på samma sätt komma sällskapet till godo.[6]

Verksamheten från omkring 1820.

Evangeliska sällskapets verksamhet i Linköpings stift visade fr. o. m. början av 1820-talet en tydlig tillbakagång. År 1820 tycks endast en medlem ha tillkommit men ingen år 1821. Visserligen ökades

[1] J. Andersson föddes 1774, blev kyrkoherde i Norrköpings Hedvig 1814, i Kuddby 1820, prost 1824, d. 1831. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, III, s. 456.

[2] Brev från M. Wallenberg $^{13}/_{1}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1820. ESA, RA.

[3] Brev från M. Wallenberg $^{21}/_{2}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1821. ESA, RA.

[4] Brev från M. Wallenberg $^{8}/_{4}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1821. ESA, RA.

[5] Partipriset utgjorde för båda numren 2 rdr bco för 100 ex. eller för hela partiet, 3,400 ex. av n:r 53 och 2,700 ex. av n:r 50, 122 rdr bco. Brev från M. Wallenberg $^{6}/_{6}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1821. ESA, RA.

[6] Brev från M. Wallenberg $^{6}/_{6}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1821. ESA, RA.

år 1822 antalet medlemmar med fyra och följande år med tre, men under år 1824 tillkom endast en ny medlem. År 1825 kan ej uppvisa någon medlemsökning, och under år 1826 kallades blott en ny ledamot.[7]

Tendensen till en viss avmattning gjorde sig ungefär samtidigt märkbar, även då det gäller sällskapets arbete i dess helhet. Antalet tryckta skrifter, som år 1820 utgjort ej mindre än 241,000 ex., sjönk följande år till 101,000 ex. Efter en tillfällig ökning år 1822 gick siffran följande år ned på nytt, denna gång till 70,000 ex. Visserligen trycktes år 1824 ej mindre än 118,000 ex. Men år 1825, då Wætterdahl slutade som sekreterare, utkommo endast 10,000 ex. Även om denna siffra de följande åren ökades, kunde dock, med undantag av år 1835 med dess 142,000 tryckta exemplar, sällskapets skrifter i fortsättningen ej utgivas i sådana jätteupplagor som under den första tiden.[8]

I Linköpings stift berodde tillbakagången i Evangeliska sällskapets verksamhet utan tvivel till stor del på att dess outtröttlige kommissionär pastor Sundelin i Norrköping, »som alltifrån Sällskapets Stiftelse, med mycket nit och oförtrutenhet wårdat Dess Commissioner och i hela Linköpings Stift spridt Sällskapets Skrifter till många tusende», fr. o. m. år 1821 såg sig nödsakad att på grund av ålder och sjuklighet begära entledigande från denna befattning. Kommittén, som helst sett att ännu några år få räkna med en så god medarbetare, kunde dock ej annat än giva vika för nödvändigheten. Erinrande sig pastor Sundelins »mångåriga och wigtiga tjenster» uppdrog kommittén åt sekreteraren att förklara honom sin uppriktiga tacksamhet och erkänsla.[9]

---

[7] *Evangeliska sällskapets årsberättelser* 1820—1826. Jfr angående år 1820 ovan s. 239.

[8] *Evangeliska sällskapets årsberättelser* 1809—1841.

[9] Evangeliska sällskapets protokoll $^{4}/_{12}$ 1821, § 6; Avskrift av skrivelse från J. Wætterdahl till O. J. Sundelin $^{21}/_{12}$ 1821. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1821. ESA, RA.

Då Brittiska och utländska bibelsällskapets ombud, dr Pinkerton, efter ett besök i Stockholm sommaren 1821, passerade Norrköping, sammanträffade han där med pastor Sundelin, »one of the most active supporters of the Bible cause in that quarter. He also bore a pleasing testimony to the blessed effects of a more general circulation of the sacred writings, in suppressing infidel principles, and promoting genuine Christianity in Sweden. 'Before the establishment of a Bible Society, in 1808, in Sweden', said he, 'pure Christian principles seemed to be dormant, and indifference and infidelity gained ground every day. A happy change', continued he, 'has begun, yea more than begun; and we anticipate, in

Även Svenska bibelsällskapet förstod att uppskatta Sundelins arbete. I dess årsberättelse för år 1821 nämndes, att »den gamle vördnadsvärde» pastor Sundelin spritt 4,900 exemplar av de heliga Skrifterna och därunder ständigt verkat med ospard tid, möda och egna uppoffringar.[1]

Med särskilt intresse tycks Sundelin ha omfattat Linköpings stifts bibelsällskap, som bildades år 1819 och på kort tid uppnådde betydande resultat.[2] I sällskapets berättelse för år 1838 omtalas, att Sundelin skänkt detsamma nära 100 broschyrer av »det Brittiska Missions och Bibelsällskapets[3] årsböcker och dermed sammanhängande afhandlingar» jämte löfte, att gåvan efter hans död finge kompletteras ur hans boksamling[4]. Det sätt, på vilket denna gåva omtalas, vittnar om den aktning, som den outtröttlige bibelspridaren tillvunnit sig i de vidaste kretsar.[5]

I rikt mått hade lidanden beskärts Sundelin, och »lik en annan Hiob» hade han luttrats i »pröfningarnas degel». Till allt annat kom, att han under sina sista levnadsår var berövad sina ögons

---

faith and patience, a glorious and universal triumph, for which we daily labour, and supplicate the throne of grace'.» Brev från dr Pinkerton, avsänt från Hälsingborg $^{4}/_{7}$ 1821. Correspondence inwards 1821. ABFBS.

[1] *Svenska Bibel-Sällskapets Årsberättelse 1821*, s. 20.

[2] Om bildandet av Linköpings stifts bibelsällskap se Linköpings domkapitels prot. $^{10}/_{3}$ 1819, § 27 (LDA, VLA), Skrivelse från Carl von Rosenstein $^{9}/_{3}$ 1819 *Till Vördige Presterskapet i Linköpings stift, Stadgar för Linköpings Stifts Bibel-Sällskap, Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Första Allmänna Sammankomst den 11 Maji 1819*, s. 6 ff., och *Svenska Bibel-Sällskapets Årsberättelse 1819*, s. 12. — Bibelspridningen inom Linköpings stift efter bildandet av Linköpings stifts bibelsällskap framgår av detta sällskaps årsberättelser.

[3] Med »Brittiska Missions- och Bibelsällskapet» åsyftas givetvis Londonmissionssällskapet och Brittiska och utländska bibelsällskapet. Om Sundelins deltagande i Svenska missionssällskapets verksamhet se nedan s. 355.

[4] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Femtonde Allmänna Sammankomst den 11 Maji 1838*, s. 13. Jfr B. Sundkler, a. a., s. 122.

[5] »Denna skänk hos oss sällsynt och dyrbar», heter det i *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Femtonde Allmänna Sammankomst den 11 Maji 1838*, s. 13, »får derutaf ett ökadt värde, att den är gifven af alla svenska bibelsamfunds senior, v. Pastorn *Olof Jonas Sundelin*, nu äfven Senior bland detta Stiftets Presterskap. Bibellärd och bibelvän har han varit obemärkt inom fädderneslandet, men bemärkt, känd och värderad af det Brittiska och utländska Bibelsällskapets stiftare, och af alla, som tagit kännedom om Bibelordets första utspridande genom Bibelsamfund uti vårt land och våra bygder. Det Brittiska bibelsällskapets sändebud till Norden glömde aldrig att besöka och rådföra sig med den åldrige, vördnadsvärde mannen om Ordets framgång bland bröder och hedningar.»

ljus. Evangeliets utbredande i världen utgjorde dock hans sista dagars glädje.[6] Han avled den 1 februari 1841[7] och hade då verkat i Norrköping i ej mindre än 52 år.

Såsom förut nämnts, fick Evangeliska sällskapet år 1822 fyra nya medlemmar i Linköpings stift. Brukspatronen Carl Fredric Beurling i Åtvidaberg, om vilken det vid kommitténs sammanträde den 8 maj 1822 gavs det vittnesbördet, att han var gudfruktig, att han spritt uppbyggelseböcker bland de fattiga och vid ett besök i Stockholm sistlidne april månad köpt ett betydligt parti av sällskapets skrifter »till ett lika Gudälskande och människokärt ändamål», kallades vid nämnda sammanträde till ledamot av Evangeliska sällskapet.[8]

Den 10 september 1822 blev kapten Gustaf Erik von Post i Rejmyra av major G. U. Silfversparre föreslagen till ny ledamot. Då av ett brevutdrag från majoren »Herr Capitainens Religieusa tänkesätt på ett fördelagtigt sätt ådagalades» och kaptenen dessutom av

[6] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Femtonde Allmänna Sammankomst den 11 Maji 1838*, s. 13.

[7] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 150. I *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sjuttonde Allmänna Sammankomst den 10 November 1841*, s. 41 f., omnämnes Sundelins död och hans livsverk med följande ord: »För icke länge sedan afgick med döden Seniorn bland alla Bibelvänner inom detta Stift, och måhända inom hela vårt land, *Jon. Ol. Sundelin.* Han tillhörde ett ringa, obemärkt, af mången missaktadt yrke: han var Skolmästare vid Svartziska friskolan i Norrköping, och han hade varit det i 50 år. Genom det nära förhållande, hvaruti han stod till den mångkunnige Lidén, hvars utrikes correspondence han en längre tid förde, blef han känd och bemärkt af de många främlingar, som sjelfva eller skriftligen besökte den Lärdes sjuksäng. Ehuru en person utan inflytande och tillgångar anlitades Sundelins råd och upplysningar flitigt vid Missionsväsendets och Bibelspridningens grundläggning, samt för att bereda dessa Stiftelser insteg och understöd i Sverige. Han var ock allt ifrån början de Stora Brittiska Sällskapernas correspondent och commissionär. Den vördnadsvärde hädangångne blef, såsom vanligt, ingen prophet i sitt eget fädernesland. Men från det rätta, dit han nu ingått, ser han med återvunnen syn framgången af de företag, som utgjorde föremålet för hans käraste tankar, förhoppningar och böner, medan han lefde.»

Mellan Sundelin och Wætterdahl tycks det aldrig ha blivit full harmoni. I ett brev till Herrnhut kort efter den förstnämndes död skriver Wætterdahl, att de fördomar mot Brödraförsamlingen, som uppstått hos Sundelin, slagit så djupa rötter, att de icke kunde ryckas upp i detta livet. Men han hoppades, att de skulle falla från hans förlossade själ, såsom manteln föll från Elia, då han for till himmelen. Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{5}/_{5}$ 1841. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[8] Evangeliska sällskapets protokoll $^{8}/_{5}$ 1822, § 9 (kallelsen till ledamotskap i sällskapet), och $^{10}/_{9}$ 1822, § 4 (Beurlings jakande svar). ESA, RA.

ordföranden greve Rosenblad var personligen känd som en gudfruktig man, beslöt kommittén att bifalla förslaget.[9]

Uppdraget som Evangeliska sällskapets kommissionär i Norrköping övertogs efter Sundelin av läraren vid Bell Lankasterska skolan därstädes magister Sven Adam Hägerstrand. Då Wætterdahl vid sammanträdet den 1 oktober 1822 kunde intyga, »att denne Prästman icke skämmes vid Christi Evangelium, utan vitnar om Frälsaren i Lära och lefwerne», beslöt kommittén att kalla Hägerstrand till ledamot av sällskapet.[10]

Under år 1822 kallades slutligen som ledamot av sällskapet prosten Sven Engström i Skedevi, »En Man, som länge spridt Sällskapets Skrifter och med alfwar söker främja JEsu Rikes tillväxt».[1]

Följande år beslöt kommittén att kalla lektorn vid Linköpings

---

[9] Evangeliska sällskapets protokoll $^{10}/_{9}$ 1822, § 12 (kallelsen till ledamotskap i sällskapet), och $^{3}/_{12}$, § 3 (G. E. von Posts jakande svar). ESA, RA. Gustaf Erik von Post föddes 1785 på Frängsäter i Skedevi socken i Östergötland, blev kadett vid Karlberg 1801, fänrik vid livgrenadjärregementets rothållsfördelning 1804, löjtnant därst. 1810, avsked 1811, kaptens karaktär 1812, d. $^{16}/_{9}$ 1850 på Frängsäter. Han gifte sig 1811 m. friherrinnan Jacqueline Ulrika von Ungern-Sternberg, f. 1789 på Äs i Julita socken i Södermanland, d. 1864 på Frängsäter, dotter av löjtnanten, friherre Mattias Alexander von Ungern-Sternberg och friherrinnan Eva Elisabet Beata Jacqueline De Geer af Finspång. G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 44. Hans fader Ernst von Post föddes 1736, blev löjtnant 1760, avsked med majors karaktär 1763, d. 1795 på Frängsäter, gifte sig 1:o m. sin broders svägerska, friherrinnan Hedvig Carolina Fleetwood, f. 1750, d. 1787, 2:o 1790 på Almnäs i N. Fågelås socken i Västergötland med grevinnan Vilhelmina Charlotta Stackelberg, f. 1742, d. 1813 på Frängsäter, dotter av generalen, friherre Volter Reinhold Stackelberg och hans 1:a fru, grevinnan Christina Beata Taube. G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 38.

[10] Evangeliska sällskapets protokoll $^{1}/_{10}$ 1822, § 5. ESA, RA. Vid samma tillfälle kallades v. pastorn i Säbrå mag. E. P. Selahn. — S. A. Hägerstrand föddes i Norrköping 1793, blev student i Uppsala 1813, prästvigdes 1818, blev lärare vid Fabrikssocietetens Lankasterskola i Norrköping 1822, tillika lärare vid Ebersteinska söndagsskolan där 1825, blev komminister i Östra Husby 1831, avlade pastoralexamen 1833, blev kyrkoherde i Björsäter 1834, prost 1844, avled 1864. Han gifte sig 1824 med Aurora Sophia Ekenstam, dotter till översten Nils Adolf af Ekenstam. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 10.

[1] Evangeliska sällskapets protokoll $^{3}/_{12}$ 1822, § 9; Brev från S. Engström $^{20}/_{12}$ 1822. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1822. Jfr Evangeliska sällskapets protokoll $^{4}/_{2}$ 1823, § 2 (S. Engströms jakande svar). ESA, RA. S. Engström föddes i Simonstorp 1757, blev student i Uppsala 1777 och i Lund 1782, fil. kand. s. å., prästvigdes till adjunkt i Skedevi 1783, blev bruksprediкant på Skyllberg i Lerbäck 1788, avlade pastoralexamen s. å., blev kungl. hovpredikant med säte och stämma i hovkonsistorium 1790, kyrkoherde i Skedevi 1797, prost 1803, d. 1826. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 745 ff.

gymnasium Isak Herman Kinnander, som av Wætterdahl var personligen känd såsom varande av evangeliskt tänkesätt[2], samt på C. F. Beurlings rekommendation dennes son bruksinspektoren Johan Fredrik Beurling, Ankarsrum i Kalmar län, och bruksinspektoren Johan Fredrik Grundelius, Överum, likaledes beläget i Kalmar län[3]. På förslag av komminister Planander kallades den 1 juni 1824 komminister Johan Törnblom[4] i Oppeby. Slutligen tillkom år 1826 prosten Per Anders Stenkula[5] i Ringarum som ny ledamot i Evangeliska sällskapet.

Spridningen av Evangeliska sällskapets skrifter fortsatte ännu någon tid, även om det ej skedde med samma framgång. Prosten S. Engström i Skedevi skänkte till sin församling 300 rdr, av vilka årliga räntan skulle användas »till andliga böckers utdelning» bland församlingens barn vid deras första nattvardsgång.[6]

Mag. Hägerstrand i Norrköping utdelade i fabrikssocietetens växelundervisningsskola vid julexamen den 17 december 1822 gratis 40 ex. av n:r 45 *De Christeliga Högtiderna. För barn. Juledagen.* »til de snällaste Renläsarne». Då detta var första gången sådant hänt offentligen och Hägerstrand samtidigt höll ett kort tal dels till barnen och dels till deras föräldrar, medförde detta »en god och werkelig sensation». Han var övertygad om att det skedda skulle medföra välsignelse och närma de ungas hjärtan till barnavännen Jesus.[7]

---

[2] Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{10}$ 1823, § 12. ESA, RA. I. H. Kinnander var son till L. M. Kinnander (jfr ovan s. 209) och föddes i Svanshals 1786, blev student i Uppsala 1804, magister 1809, teol. kand. 1814, docent i teologiska prenotioner och i kyrkohistoria vid Uppsala universitet s. å., andre teol. lektor vid Linköpings gymnasium 1818, prästvigdes 1821, avlade pastoralexamen 1824, blev förste teol. lektor och kyrkoherde i Skeda s. å., kyrkoherde i Vadstena 1833, kontraktsprost 1834, sekreterare i stiftets bibelsällskap 1825, teol. d:r 1830, d. 1876. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 410 ff.

[3] Evangeliska sällskapets protokoll $^{11}/_{11}$ 1823, § 10; $^{2}/_{12}$ s. å., § 4. ESA, RA.

[4] Evangeliska sällskapets protokoll $^{1}/_{6}$ 1824, § 6 (kallelsen till ledamotskap i sällskapet), och $^{12}/_{10}$ 1824, § 3 (Törnbloms jakande svar). ESA, RA. J. Törnblom föddes 1769 i Törnsfall, blev student i Uppsala 1794, prästvigdes 1796, blev komminister i Oppeby 1809, d. 1834. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 221 f.

[5] Brev från P. A. Stenkula $^{16}/_{9}$ 1826. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1825 och 1826. ESA, RA. P. A. Stenkula föddes i Söderköping 1777, blev magister 1796, prästvigdes 1802, pastoralexamen 1811, kyrkoherde i Ringarum 1814, prost 1826, d. 1838. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 609 ff.

[6] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 747.

[7] Evangeliska sällskapets protokoll $^{6}/_{5}$ 1823, § 14. ESA, RA.

Det blev ej sista gången, som Evangeliska sällskapets skrifter användes till belöning åt skolbarn. Vid sockenskolan i Vårdsberg i närheten av Linköping framkallades år 1838 alla barnen efter examen till biskop J. J. Hedrén, som var närvarande, och fingo av honom såsom uppmuntran var sitt exemplar av sällskapets skrifter.[8]

År 1836 lyckades Evangeliska sällskapets kommitté, sedan dess ordförande greve Mathias Rosenblad brevväxlat med samtliga biskopar i riket om en förenkling av distributionen av sällskapets skrifter, att få till stånd en sådan. Från Uppsala, Linköpings, Skara, Växjö och Göteborgs stift erhöll kommittén uppgifter på präster och skollärare, som voro villiga att inom var sitt område ombesörja spridningen av dessa skrifter. Regementspastorn Nils Samuel Loenbom[9] i Linköping åtog sig att ansvara för Linköpings stift[1].

Loenbom visade sig vara en nitisk och framgångsrik kommissionär. I Evangeliska sällskapets berättelse för åren 1837 och 1838 framhölls, att i Linköpings stift ett stort begär efter sällskapets skrifter kommit till synes och att Loenbom fullgjort sitt uppdrag med ospard möda och största beredvillighet. Vid flera tillfällen hade han rekvirerat stora förråd av sällskapets skrifter. Under år 1838 insände han som betalning för sålda skrifter ej mindre än 100 rdr bco.[2] Samma år erhöll sällskapet i likvid från kyrkoherden i Kimstad Johan Baptist Haglund[3] 8 rdr och från inspektor S. Kindborg

[8] *Östgöta Correspondenten* $^{17}/_{11}$ 1838.

[9] N. S. Loenbom föddes i Tuna 1795 (fadern prost i Misterhult), student i Uppsala 1814, huspredikant hos löjtnanten And. Joh. Hultenheim på Kultorp, avlade pastoralexamen 1828, pastorsadjunkt i Misterhult s. å., t. f. regementspastor vid Kungl. 2:a livgrenadjärreg:t 1830, t. f. apologist vid Linköpings apologistskola 1831, regementspastor vid 2:a livgrenadjärreg:t 1837. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 5, 1826; n:r 6 och 10, 1828; n:r 4, 1830; n:r 4, 1831; n:r 1, 1838.

[1] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska sällskapets Comité för år 1836*, s. 4 f.

[2] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska sällskapets Comité för åren 1837 och 1838*, ss. 5, 26. Vid Linköpings stifts bibelsällskaps allmänna sammankomst den 11 maj 1838 meddelades, att Loenbom, sedan sistlidna höst, då han mottog den första sändningen av Evangeliska sällskapets skrifter, avyttrat 14,000 exemplar. *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Femtonde Allmänna Sammankomst den 11 Maji 1838*, s. 14 f.

[3] J. B. Haglund föddes i Högby 1794, blev student i Uppsala 1814, prästvigdes 1821, blev bruksprédikant vid Finspång 1825, avlade pastoralexamen 1832, blev kyrkoherde i Kimstad 1835, d. 1867. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 317.

på Flätsund, Simonstorp, 4: 12 rdr. De i Linköpings stift influtna medlen voro detta år mer än en tredjedel av försäljningssumman för hela landet.[4] Följande år kunde Loenbom likaledes insända 100 rdr.[5] År 1840 utgjorde det belopp, som kom från honom, endast 50 rdr. Någon annan post från Linköpings stift redovisades ej detta år av sällskapet.[6] År 1841 insändes ej några kontanter från detta stift som betalning för sålda skrifter.[7] Evangeliska sällskapets arbete gick under åren 1839—1841 hastigt tillbaka, vilket tydligt framgår såväl av den starka tillbakagången i skriftspridningen som av det snabbt sjunkande medlemsantalet.[8]

I någon mån tycks emellertid sällskapets arbete ha fortsatt ännu några år. Då Loenboms lager av Evangeliska sällskapets skrifter började bli ofullständigt, rekvirerade stadskomminister Israel Rosengren i Linköping den 2 november 1842 själv sådana skrifter för att sprida dem på sina husförhör.[9] Wætterdahl insände till säll-

---

[4] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska sällskapets Comité för åren 1837 och 1838*, s. 26. Jfr brev från J. B. Haglund till G. Th. Keyser $^{6}/_{6}$ 1838 och från S. Kindborg till samme adressat $^{20}/_{6}$ 1838. SMSVer 1835—1839. KB. — Vid den allmänna sammankomst, som Linköpings stifts bibelsällskap höll den 11 maj 1839, betonades mycket starkt det allmänna förtroende, som Evangeliska sällskapets skrifter tillvunnit sig. »Dessa skrifter, utmärkta för sin sannt religiösa anda, sitt lättfattliga språk, sin praktiska användbarhet, sin rikedom på exempel, sina talande lefnadsmålningar, hafva burit herrliga frukter, väckt den förvillade till besinning, den våldsamme till fridsamhet, den högmodige till saktmod, den lättjefulle till flit och den ohelige till gudaktighet.» På mindre än två år hade inom Linköpings stift, »till dess i sin torftighet förnöjsamma befolkning, mera än tretiotusende exemplar af det Evangeliska Sällskapets Skrifter blifvit afyttrade». *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sextonde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1839*, ss. 7 f., 12 ff.

[5] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska Sällskapets Comité för åren 1839, 1840 och 1841*, s. 8. Från hela landet hade detta år för sålda skrifter influtit 336: 42.4 rdr bco. Ibdm.

[6] Ibdm, s. 10.

[7] Ibdm, s. 11 f.

[8] Summan av influtna medel för sålda skrifter från hela landet hade år 1840 sjunkit till 181: 20.7 rdr och år 1841 till 119: 16.3 rdr. Ibdm, ss. 10, 12. Medan år 1839 antalet medlemmar, som inbetalt sina årsavgifter, utgjorde 54, hade deras antal år 1840 sjunkit till 20 och år 1841 till 17. Ibdm, ss. 6 f., 9, 11. I *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sjuttonde Allmänna Sammankomst den 10 November 1841*, s. 34, omtalas, att Evangeliska sällskapets skrifter fortfarande »efterfrågas och anlitas, ehuru icke i samma mon, som då de först började att genom egen commissionär härstädes utspridas».

[9] Brev från I. Rosengren till G. Th. Keyser $^{2}/_{11}$ 1842. Brittiska och utländska bibelsällskapet 1842. Svenska bibelsällskapets arkiv. RA. I. Rosengren föddes

skapet den 25 december 2 $^{2}/_{3}$ rdr bco.[1] Vid prästmötet i Linköping den 29 augusti—1 september 1843 meddelade biskop J. J. Hedrén, att under de sista sex åren ej mindre än 40,000 ex. av Evangeliska sällskapets skrifter utspritts i stiftet och att de synbarligen uträttat mycket gott. Han ansåg, att de fortfarande förtjänade förtroende.[2] Efter Wætterdahls död insände pastorsadjunkten i Östra Eneby Nils Hedblom den 12 januari 1848 på anmodan av den förstnämndes maka ett bidrag till Evangeliska sällskapet.[3]

1795, student i Uppsala 1819, magister där 1824, lärare vid Ljungstedtska friskolan i Linköping 1828, prästvigdes 1830, pastoralexamen 1831, domkyrkokomminister i Linköping 1836, kyrkoherde i Hallingeberg 1848, prost 1851, d. 1859. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. a. 112 f.

[1] Brev från J. Wætterdahl till G. Th. Keyser $^{25}/_{12}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[2] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843*, I, ss. 22, 75.

[3] Brev från N. Hedblom till G. Th. Keyser $^{12}/_{1}$ 1848. SMSVer 1846—1849. KB.

Kap. III. Johan Wætterdahls verksamhet efter flyttningen till Östra Eneby 1825—1847.

J. Wætterdahls verksamhet under vistelsen i Stockholm 1804—1825.

J. Wætterdahl kom, såsom redan nämnts, år 1804 som e. o. bataljonspredikant till Stockholm.[1] Efter två år blev han ordinarie bataljonspredikant och komminister i Skeppsholmens församling i Stockholm, vilka befattningar han innehade, tills han flyttade från huvudstaden.[2]

Omedelbart efter ankomsten till Stockholm trädde Wætterdahl i förbindelse med därvarande herrnhutiska församling.[3] Brevväxlingen med församlingen i Herrnhut, som han börjat redan år 1800[4], fortsatte, så länge han levde. Det finns säkerligen ingen svensk, som under en så lång tidrymd och så regelbundet skrivit till Herrnhut.[5]

I Stockholm blev för honom umgänget med de herrnhutiska trossyskonen och läsningen av Gemein-Nachrichten till mycken uppmuntran.[6] Genom att översätta protokollen från prästkonferenserna i Herrnhut gjorde han det möjligt för betydligt flera såväl präster som lekmän att taga del av innehållet i dessa.[7]

[1] Jfr ovan s. 170 f.

[2] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 206.

[3] Jfr ovan s. 171, not 3.

[4] Jfr ovan s. 167.

[5] I ABUH finnes en samling av 42 brev, i original eller i avskrift, skrivna av Wætterdahl åren 1800—1846. Från åren 1803, 1806, 1808, 1809 och 1812 saknas brev, men fr. o. m. 1813 har W. sänt ett för varje år. Breven från åren 1802, 1804, 1810, 1815, 1840, 1844 och 1845 finnas endast i avskrift, men från de övriga åren däremot i original.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{8}/_{5}$ 1807. R. 18. A. 27 b. 10. ABUH.

[7] I ett tillägg till Wætterdahls brev till Herrnhut $^{8}/_{5}$ 1807 (R. 18. A. 27 b. 10. ABUH) skriver Stählin: »Dieser l. Bruder Mag. Wätterdahl, hat sich um hiesige Gegend besonders auch dadurch verdient gemacht, dass er sich die Mühe gegeben hat die Protokolle der Prediger Conferenzen von 1804 und 1805 vollständig in das schwedische zu übersetzen, und nun mit dem von 1806 beschäftigt ist, wodurch die Comunication dieser Protokolle unter Personen geistlichen und weltlichen Stands hier zu Lande sich sehr erweitert, wovon gewiss Segen zu hoffen ist.» »Wie erquickend», skriver Wætterdahl år 1810 (R. 18. A. 27 b. 11. ABUH),

Sin tidigare plan att få till stånd en sammanslutning av evangeliskt sinnade präster för gemensam uppbyggelse[8] fick Wætterdahl i någon mån förverkligad redan under sina första år i Stockholm. I ett brev till Herrnhut av den 6 maj 1806 skrev kyrkoherde J. P. Häggman, att fyra präster, »arme Anfänger», bland vilka han räknade sig själv, sammanslutit sig till det andliga livets fördjupande.[9] Av ett brev från Wætterdahl till Herrnhut av den 8 maj 1807 framgår, att de tre övriga voro Wætterdahl, Th. Z. Fuchs[1] och bataljonspredikanten vid Kungl. livgardet Gustaf Lithander[2] och att den lilla brödragruppen brukade samlas en gång i veckan i Wætterdahls hem[3].

»nach einer langen Dürre war es mir, nun auch das köstliche Conf. Protokoll vom Jahre 1808 zu lesen! Mit Vergnügen habe ichs ins Schwedische übersetzt, um es nach Anweissung der 1. Brüder in Stockholm in unsere Gegend circuliren zu lassen.»

[8] Jfr ovan s. 170.

[9] Brev från J. P. Häggman till Herrnhut $^{6}/_{5}$ 1806. R. 18. A. 27 b. 9. ABUH.

[1] Jfr om Th. Z. Fuchs ovan s. 206.

[2] G. Lithander föddes i Grolanda 1761, blev student i Uppsala 1782, prästvigdes 1788 till e. o. bataljonspred. vid kungl. livgardet, ordinarie dito 1790, kyrkoherde i Horn 1807, d. 1827. J. W. Warholm, *Skara stifts herdaminne*, II, s. 107 f.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{8}/_{5}$ 1807. R. 18. A. 27 b. 10. ABUH. Vid dessa sammankomster brukade Wætterdahl och hans ämbetsbröder meddela varandra sina erfarenheter, »und uns herzlich vor dem Heiland darauf verbinden, ihm treu zu bleiben, und sein Evangelium bis an unser Ende zu verkündigen». Ibdm. Häggman var herrnhutisk i sin åskådning och förkunnelse redan vid sin ankomst till huvudstaden. G. Westin, a. a., I, s. 84. Jfr hans första brev till Herrnhut av $^{23}/_{5}$ 1805 (R. 18. A. 27 b. 9. ABUH), vari han om sin andliga utveckling skriver: »Der Herzensneigung nach bin ich schon vor mehrern Jahren in die Zahl Ihrer Mitglieder getreten; ich gehöre aber da nicht hinein, wenn ich den Geist der Hirtentreue betrachte, der Sie beseelt. Schlecht genug nach dem ich schon mehr als 25 Jahre einer nachdrücklichen Erweckung und unablässig erneuerten Gnadenberufung zähle. Darum aber hat mir auch ein schrifftliches Zunahen an Ihren heiligen Circkel immer unehrerbietig geschienen; ist freilich auch noch sehr voreilig.» Hans brev till Herrnhut av $^{6}/_{5}$ 1806 (R. 18. A. 27 b. 9. ABUH) vittnar om att han nu känner gemenskapen med Brödraförsamlingen ännu starkare. »Sie haben mich», skriver Häggman, »Ihrer Brüderlichen Liebe und Geistes-Gemeinschafft — — Ihrer Fürbitte und Erflehung des Segens aus dem Herzen JEsu, versichern lassen. Von ganzem Herzen dankbar habe ich auch die Wahrheit und Krafft davon gespührt, nicht allein beym sehr vielmahligen Lesen und Betrachten des kostbaren Schreibens von Unserm werthesten Bruder Brückner; sondern es ist mir auch sonst, durch den Dienst der Gemein-Schrifften der Brüder, durch Ihre Conferenz-Protocolle und die weisen, treuen Rathschläge der hiesigen, mir theuren, Brüder, mancher aufhellender und Herzenerhebender Blick in diese Gemeinschafft und ihre Hoffnungsvollen Aussichten für Zeit und

När det gäller det norrländska nyläseriets förbindelser med den herrnhutiska kretsen i Stockholm bör utan tvivel J. P. Häggman nämnas i första rummet.[4] Piteåläsarnas brev av den 29 september 1808, den 8 februari 1809 och den 23 februari 1811 voro med all sannolikhet ställda till honom.[5] Evangeliska sällskapets kommitté beslutade, såsom förut nämnts, den 7 mars 1809 att låta Häggman ansvara för Härnösands stift.[6] Genom Häggmans förmedling sändes

Ewigkeit, seither geschenkt worden. Ihr Geist wird mir je länger je mehr als ein Wort im Mund und Herzen nahe. Ich erkenne und nehme Ihn mit Freuden an, als den wahren Geist des neuen Gnaden-Bundes Gottes mit den Menschen, durch JEsum Christum. Unter der Leitung dieses guten Geistes bin ich, durch die Einfallt des gläubigen Schauens auf den Sünderfreund und Heyland der Welt, aus vieler Noth, Widerspruch, Trübsinn und Schwermuth erlöset und auf eine seligere Spuhr des freymüthigen Vertrauens auf die freye Gnade in Christo gekommen, wo mich — — eine neue Krafft und Segnung für Herz und Amt, täglich aufrichtet, tröstet und stärckt, bey aller Unwürdigkeit und Armuth des Geistes, bey allem Unvermögen und Gefühl wachsender Seelenbedürfnisse. O wie werde ichs Ihm können verdancken, dem Freund meiner Seele!» Utan tvivel har samvaron med Wætterdahl bidragit till att stärka Häggman i hans herrnhutiska åskådning.

[4] Jfr G. Westin, a. a., I, s. 85.

[5] Brev till kommittén och sekreteraren, åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA. G. Westin, a. a., I, s. 33 ff.; S. Lodin, *Carl Olof Rosenius i unga år*, s. 80 ff.; A. Nordberg, a. a., s. 25 ff. E. Newman, *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855*, s. 21, framhåller, att »det är vida sannolikare, att de norrländska nyläsarnas första brev till 'herrnhutarbröderna' i Stockholm ha varit riktade till Wætterdahl — den ledande kraften i Evangeliska Sällskapet, som också var medlem av Brödrasocieteten — än till Häggman.» Det finnes emellertid ingen anledning att antaga, att »Älskade Kyrkoherde», till vilken Piteå-läsarna skriva $^{29}/_{9}$ 1808, skulle gälla Wætterdahl, som vid denna tid ej var kyrkoherde. Ej heller torde brevet avse annan person än den, till vilken Pehr Brandell skriver, då han $^{8}/_{2}$ 1809 besvarar »Älskade Herr Kyrkoherdens Bref», eller »Wår Kära Herr Kyrkoherde», till vilken brevet av $^{23}/_{2}$ 1811 är ställt. Då J. P. Häggman, som var född i Luleå, säkerligen hade ingående kännedom om de norrländska förhållandena och Evangeliska sällskapets kommitté därför kunde uppdraga åt honom att ansvara för Härnösands stift — Wætterdahl däremot fick jämte kamrer Kuhlman och grosshandlare G. Th. Keyser sin hembygd Östergötland på sin lott — (jfr ovan s. 206), är det tydligt, att Piteå-läsarnas tre brev äro adresserade till honom. Jfr not 6 och 7 här nedan. — De »25 exemplar af skrifter under titel 3:ne Samtal emellan Lärare och Åhörare», som Pehr Brandell fick samtidigt med »Kyrkoherdens Bref af d. 15 December», utgöra givetvis en del av Evangeliska sällskapets under n:r 6 år 1808 tryckta upplaga av skriften *Trenne Samtal emellan En Lärare och dess Åhörare.*

[6] Jfr ovan s. 206. Redan $^{7}/_{2}$ 1809 beslutade Evangeliska sällskapets kommitté på förslag av J. P. Häggman att till medlemmar kalla komministern i Nedertorneå Johan Wijkström (se L. Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne*, IV, s.

även under de första åren av Evangeliska sällskapets tillvaro ett betydande antal av dess skrifter till olika norrländska provinser.[7] Detta hindrar emellertid ej, att Wætterdahl så småningom kom i förbindelse med allt flera evangeliskt sinnade präster i Norrland.[8]

371), regementspastorn Johan Abraham Schmaltz (se L. Bygdén, a. a., II, s. 181 f.), kyrkoherden i Nederluleå Isak Nordmark, komministern i Luleå landsförsamling Daniel Læstadius (jfr N. Rodén, a. uppsats, s. 182), »Comminist. Lorentz Gadd i Piteå» (upptagen i J. P. Häggmans förteckning av $^{7}/_{2}$ 1809. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor 1809, 1810, 1811. ESA, RA, men saknas i L. Bygdén, a. a., vilket sannolikt innebär, att han ej var befordrad prästman) och kyrkoherden i Bygdeå Jonas Genberg (L. Bygdén, a. a., I, s. 202). Vid sammanträde med Evangeliska sällskapets kommitté $^{14}/_{11}$ 1809 beslutades att utfärda ett kallelsebrev till prosten E. E. Sellin, Anundsjö i Ångermanland (se L. Bygdén, a. a., I, s. 60 f.), »hwilken, sedan i våras, äger våra Statuter, och uti Bref till Herr Kyrkoherden och RegementsPastorn Häggman förklarat sig willig att blifwa en Sällskapets Ledamot». Evangeliska sällskapets protokoll $^{7}/_{2}$ 1809, § 7; $^{14}/_{11}$ s. å., § 4; J. P. Häggmans förteckning av $^{7}/_{2}$ 1809. Evangeliska sällskapets prot. och bilagor 1809, 1810, 1811. ESA, RA. A. Rosenius och P. Brandell invaldes 1812, likaledes på förslag av Häggman, i sällskapet. S. Lodin, a. a., s. 83.

[7] Häggman åtog sig $^{20}/_{2}$ 1810 att till prosten Sellin i Anundsjö sända 180 ex. av Evangeliska sällskapets dittills utkomna småskrifter, 20 av varje nummer. Evangeliska sällskapets protokoll $^{20}/_{2}$ 1810, § 2. ESA, RA. Den $^{6}/_{8}$ 1811 meddelade G. Th. Keyser Evangeliska sällskapets kommitté, att Sellström (sannolikt identisk med »skepparen Cellström från Kalix», som till Piteå-läsarna fört med sig »strödda skrifter», för vilka de i brevet av $^{29}/_{9}$ 1808 framföra sitt tack, och »Herr Sällström», genom vilken de erhöllo det brev, på vilket de svara $^{23}/_{2}$ 1811) fått 2,200 ex. av n:r 1—18 till Västerbotten, Häggman 1,320 ex. av samma nummer, likaledes till Västerbotten, samt »en studerande från Piteå» 825 ex. av samma nummer. Den $^{5}/_{11}$ s. å. lämnades den upplysningen, att Häggman mottagit 2,550 ex. av n:r 2—19. Rapport från G. Th. Keyser av $^{6}/_{8}$, $^{5}/_{11}$ 1811. Evangeliska sällskapets prot. och bilagor 1809, 1810, 1811. ESA, RA. Sannolikt var även det senare till Häggman utlämnade partiet avsett för Norrland. Genom rotebåtsmän, som återvände till Ångermanland och Härjedalen, sände Häggman tidigare s. å. »100 Paqueter af Sällskapets Små Skrifter, hvart Paquet innehållande ett exempl. af alla 17 hittills utkomna Småskrifter för att utspridas uti 32 de nämnde provincers soknar». Evangeliska sällskapets protokoll $^{2}/_{4}$ 1811, § 2; Lista på Medelpads och Ångermanlands Socknar jemte de Båtsmäns namn och nummer, hwilka till desamma öfwer fört Paketer af Evangeliska sällskapets ströskrifter till uppbyggelse för menige man, skriven $^{1}/_{4}$ 1811 av J. P. Häggman. Evangeliska sällskapets protokoll och bilagor åren 1809, 1810, 1811. ESA, RA.

[8] I brev av $^{25}/_{4}$ 1814, 1815, $^{18}/_{4}$ 1816, $^{16}/_{5}$ 1817 och $^{25}/_{9}$ 1819 hälsar Wætterdahl från doktor Genberg, Bygdeå, $^{25}/_{5}$ 1819 och $^{27}/_{5}$ 1820 från pastor Almquist i Nederkalix samt $^{27}/_{5}$ 1820 från Anders Rosenius, Piteå. Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut. R. 18. A. 27 b. ABUH. Jfr de av E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. 71, omnämnda breven i GSB till Wætterdahl från A. Rosenius $^{26}/_{1}$ 1820, $^{26}/_{6}$ 1822, H. Nordgren, Tuna, $^{23}/_{5}$, $^{25}/_{8}$, $^{12}/_{12}$ 1822, [Olof Stålberg], odat. (1822), och E. P. Selahn, Säbrå, $^{12}/_{12}$ 1822.

Wætterdahls verksamhet inom Evangeliska sällskapet förde honom i kontakt med väckelsekretsarna över hela landet.[9] Även med de väckta i Finland stod han i livlig förbindelse.[1] Hans brevväxling med Brödraförsamlingen i Herrnhut har förut omtalats. I The British and Foreign Bible Society[2] och The Religious Tract Society[3] i London tyckas hans rapporter om Evangeliska sällskapets verksamhet och det andliga tillståndet i vårt land ha varit mycket uppskattade.

Genom sitt intensiva arbete för Evangeliska sällskapet skaffade sig Wætterdahl även personliga motståndare. Han ställde själv sina motgångar i befordringsväg i sammanhang med det nit, han visat

[9] Jfr E. Newman, a. a., I, s. 74 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 83 ff.; B. Sundkler, a. a., s. 18 ff. »Folgende rechtschaffne Prediger», skriver Wætterdahl $^{20}/_{5}$ 1822 till Herrnhut (R. 18. A. 27 b. 15. ABUH), »lassen herzliche Grüsse ausrichten, nemlich: Probst Moberger, Pastors-Adj. Nordgren, Comin. Sellergren, Pastor Sandell, Apologist Viroix, Archidiac. Nordquist, Doct. Jgnatius, Comin. Strandell und Vice Pastor Sadelin; die 4 letztern sind in Finnland wohnhaft.» Följande år kan han i ett brev till Herrnhut förutom från Pehr Brandell och Erik Petter Selahn, om vilka han redan skrivit i samma brev, hälsa från följande »die das Wort vom Kreuz verkündigen: einen Sadelin in Wasa und Strandel in Finnland; Stålberg in Enånger; Nordgren in Tuna; Almquist in Neder Calix; Östmann in Harbo; Malmin, Probst in Vestra Fernebo; Glasel, Prediger in Marstrand; Fagerberg in Spekeröd; Rising, Pastors Adj. in Östmål; Norrman, Probst in Tunhem; Linblad, Prediger in Bellefors; Probst Häggman in Tjula, sein Sohn Carl Friedrich, Catechet in Stockholm; Comminister Sellergren in Helleberga; Sandell Collega Schol. in Wexiö; Comminister Vicarius Nyman in Wexiö Stift; Vice Pastor Ringberg in Dörby, Pastor Arrhén in Allerum.» Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{16}/_{5}$ 1823. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[1] Jfr not 9 här ovan och E. Newman, a. a., I, s. 56.

[2] »He is fortunately a warm-hearted writer», heter det om Wætterdahl i en skrivelse av $^{11}/_{4}$ 1816, som medföljde en översättning av ett av hans brev. Correspondence inwards 1816. ABFBS. »Their former Secretary», läsa vi i fortsättningen av samma skrivelse, »was a mere matter of fact dry reporter.» Jfr brev från Wætterdahl till BFBS $^{7}/_{10}$ 1814; $^{10}/_{4}$, $^{24}/_{5}$, $^{12}/_{6}$ 1815; $^{11}/_{4}$, $^{29}/_{10}$, $^{12}/_{12}$ 1816; $^{23}/_{6}$ 1820; $^{27}/_{4}$ 1821 m. fl. Correspondence inwards 1813 ff.; Minutes of Committee 1813 ff. ABFBS. Wætterdahls ringa kännedom om engelska språket försvårade emellertid hans förbindelser med de engelska sällskapen. Särskilt anmärkningsvärd är den omfattande korrespondens, som Mathias Rosenblad i sin egenskap av ordförande såväl i Evangeliska sällskapet som i Svenska bibelsällskapet förde med BFBS. Se Correspondence inwards 1813 ff. och Minutes of Committee 1813 ff. ABFBS. Jfr G. Westin, a. a., I, s. 84.

[3] Jfr brev från J. Wætterdahl till The Religious Tract Society, London, $^{23}/_{3}$ 1810; $^{7}/_{10}$ 1814; $^{10}/_{4}$ 1815; sept. 1816; $^{18}/_{12}$ 1816; $^{7}/_{2}$ 1817 (From the Committee of the Evangelical Society at Stockholm); $^{5}/_{3}$, $^{30}/_{12}$ 1818; $^{27}/_{7}$ 1819. *Minutes of the Committee of the Religious Tract Society*, 1810, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819.

för detta sällskap och sina förbindelser med herrnhutarna.[4] Då han efter att den 22 december 1824 ha blivit utnämnd till kyrkoherde i Ö. Eneby pastorat tillträdde denna befattning våren 1825[5], lämnade han även sekretariatet inom Evangeliska sällskapet[6]. Vid en tillbakablick på Evangeliska sällskapets och Svenska bibelsällskapets verksamhet kunde han ej annat än konstatera, att den haft stor framgång och att »utsädet» varit betydande. Han hoppades även, att verksamheten skulle fortsätta och att Gud skulle välsigna utsädet, så att därav skulle växa upp »en härlig skörd för himmelriket». Samtidigt räknade han med den möjligheten, att höststormar och vinterköld skulle behövas för att bereda marken för växten. Framtiden ville han dock helt lämna åt Herren, som visste, vad som var bäst, och som själv skulle vårda sitt ords säde, så att det bar frukt i sin tid.[7]

Den märkbara och hastiga tillbakagången i Evangeliska sällskapets verksamhet från den tidpunkt, då Wætterdahl flyttade från huvudstaden, visar tydligt, vad han hade betytt som dess sekreterare.[8]

Wætterdahls förbindelse med den herrnhutiska kretsen i Stockholm efter flyttningen till Ö. Eneby.

Wætterdahl sökte att uppehålla förbindelsen med den herrnhutiska kretsen i Stockholm, även sedan han tillträtt kyrkoherdebefattningen i Ö. Eneby. Redan den 13 maj 1825 skrev han till Peter Wieselgren, som då vistades i Stockholm, och sände genom honom hälsningar till föreståndaren för därvarande brödraförsamling A. Warnke och åtskilliga andra i huvudstaden bosatta herrnhutare. Han lät samtidigt ett brev till grosshandlaren Joh. Hambræus med-

[4] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{19}/_{11}$ 1822. GSB; E. Newman, a. a., I, s. 78. I ett brev till Wieselgren av $^{13}/_{11}$ 1821 (GSB) tackar Wætterdahl honom för hans »warma förböner», som hjälpt honom att bära »de betydliga motgångar», som mött honom på hans levnads väg. J. Sandell gör i ett brev till P. Wieselgren av $^{2}/_{4}$ 1823 (GSB) följande antydan om Wætterdahls svårigheter: »Men hvad vill jag säga, när en Wætterdahl i Sth, som har mer än dubbelt flera meriter än jag och dertill gynnas af Rosenblad, icke kan få en liten plats.»

[5] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s 206.

[6] *Berättelse och Redowisning af Evangeliska Sällskapets Comité för år 1825*, s. 7.

[7] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{4}/_{4}$ 1825. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[8] Jfr ovan s. 242.

följa och bad Wieselgren att framlämna det till adressaten.[9] Då Warnke den 13 juni samma år lämnade Stockholm för att göra ett besök i Herrnhut[1], tog han vägen genom Norrköping och förde därvid med sig ett den 31 maj daterat brev från Wieselgren till Wætterdahl. I sitt svar på detta brev uttryckte Wætterdahl sin glädje över att Wieselgren blivit allt mera bekant »med dem i Stockh, hos hwilka Herren arbetar med mer eller mindre framgång», tackade för hälsningarna från dem, bad honom att till dem återbära uttrycken för sin djupa vördnad och tacksamhet och eviga tillgivenhet samt att hälsa till »Häggmännerne». Samtidigt uttalade han dock sin djupa sorg över tillbakagången i Evangeliska sällskapets verksamhet.[2]

Förbindelsen med Brödraförsamlingen i huvudstaden uppehölls väl även genom personliga besök från Östergötland. Det är sålunda möjligt, att den herrnhutiskt påverkade grevinnan Cronhielm från Linköping, som den 7 juni 1826 uppsökte Stockholmsförsamlingen, förmedlade hälsningar mellan Wætterdahl och hans herrnhutiska vänner i huvudstaden.[3]

Det dröjde emellertid ej länge, förrän Wætterdahl började förlora kontakten med sina vänner i huvudstaden. Redan den 31 mars 1826 skriver han till Wieselgren, att han ej haft den minsta underrättelse om sina förutvarande åhörare, och uttalar det önskemålet, att denne, om hans tid det medgåve, skulle giva dem någon upp-

---

[9] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{13}/_{5}$ 1825. GSB. »Ville Bror», skriver Wætterdahl i sitt brev till Wieselgren, »helsa på mitt sista Wärdfolk och för Commissarie och Fru Cadovius anmäla wår gemensamma helsning samt genom dem helsa Bröderne Bergsten — och Wallander, Rumstedts, Keijsers, Gnospelius, Kjellmans, Kammar-Rådet Tidblom och Hans Brordoter, Richters, Lindgren och Hans dotter, Eneboms, Edboms, Lindströms, mina Svågrar — Holmbergarne och deras hustrur och Syster och Fru Frantz ifrån mig och min hustru; så gjorde Bror oss en tjenst! — Flere andra wille wi ock hafwa helsade, dem Cadovius wäl känner, utan att jag behöfwer upprepa deras namn.»

[1] Bericht der Brüder Societät in Stockholm vom Jahre 1825 geschrieben von A. Warnke. R. 19. F. a. 9. ABUH.

[2] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{20}/_{10}$ 1825. GSB. »Evang. Sällskapet — slumrar! Det gör mig mycket ondt!!!», skriver Wætterdahl om det sällskap, för vilket han arbetat i så många år (citerat av E. Newman, a. a., I, s. 75).

[3] Bericht von der Brüder-Societät in Stockholm von den Jahren 1826. 1827 und 1828. R. 19. F. a. 9. ABUH. Warnke skriver i Stockholmsförsamlingens diarium om grevinnan Cronhielm, att hon redan »viele Jahre als eine Liebhaberin Jesu und Freundin der Brüdergemeine ist bekannt gewesen. Sie bat sich sogleich aus, während ihrem Hierseyn, unsre Versammlungen besuchen zu dürfen, welches ihr gerne gewährt wurde.» Ibdm. Jfr ovan ss. 90, 125 f.

byggelse. Han meddelar i samma brev, att han ej fått några årsberättelser från Evangeliska sällskapet och Svenska bibelsällskapet och att han därför levde i okunnighet om dessa sällskaps verksamhet.[4]

Wætterdahls försök att vinna Wieselgren för den herrnhutiska åskådningen.

Då Wætterdahl i ett brev av den 27 januari 1820 från dåvarande gymnasisten vid Växjö läroverk Peter Wieselgren fick meddelande om de »salighetsbekymmer», som uppstått hos den unge gymnasisten och några av dennes kamrater, väckte detta stor glädje i den herrnhutiska kretsen i Stockholm.[5] Med tanke på Wieselgrens livliga lynne och rika begåvning, som lätt kunde bli en frestelse att göra »utflykter ur fristäderna, Jesu sår», kände Wætterdahl sig tillfredsställd med att denne framför Uppsala valde Lund, där han kunde få andlig hjälp av den »bepröfwade Doct. Hylanders föreläsningar».[6]

När Wieselgren sedan i ett brev av den 11 juli s. å. delgav Wætterdahl sin önskan att gå ut till hedningarna som missionär[7], fick han det rådet att i denna angelägenhet tala med Hylander[8]. Helst såg Wætterdahl, att hans unge vän liksom Hans Peter Hallbäck[9], som arbetade bland kaffrerna på Afrikas sydöstra kust, gick in i Brödraförsamlingens tjänst. Om Wieselgren ville ägna sig åt herrnhutisk

[4] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{21}/_{3}$ 1826. GSB. Wætterdahls uppfattning om riktlinjerna för Evangeliska sällskapets arbete tycks ha varit betydligt divergerande från Rosenblads. Den sistnämnde fann förslaget till den berättelse, som skulle framläggas år 1824, »för mycket hög och swatsande», medan Wætterdahl ansåg, att det »wore stor skada, om Berättelsen skulle nedstämmas, så att Läsarena deraf icke finge den skakning i sina samweten, som de alla högeligen behöfwa.» Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{21}/_{5}$ 1824. GSB.

[5] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{3}$ 1820. GSB. Jfr S. Wieselgren, *Peter Wieselgren. En lefnadsteckning*, s. 38 ff., och E. Newman, *Peter Wieselgren som romantiker och religiös folkväckare*, s. 14.

[6] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{3}$ 1820. GSB. Om förhållandena i Uppsala jfr nedan ss. 263, 265.

[7] Jfr om Wieselgrens missionärskallelse E. Newman, a. a., s. 17 ff., C. Anshelm, *Peter Fjellstedt*, I, ss. 108, 367, och B. Sundkler, a. a., s. 13.

[8] Samma råd fick han av J. Sandell, som i ett brev av $^{6}/_{7}$ 1820 (GSB) skrev: »När du kommer ned till Lund, så tala med T. Hylander om din håg för missionsverket — Jag wågar ej gifwa dig råd häruti — Efter min tanka behöfwa wi i wårt eget land goda missionärer, ty mörkret är stort och fara är, att ljusstaken flyttas från sitt rum.»

[9] Se C. Anshelm, *Biskop Hans Peter Hallbeck*, I—II.

missionsverksamhet, var Wætterdahl benägen att rådgöra om saken med föreståndaren för Stockholmsförsamlingen, som sedan kunde meddela sig med unitetsäldstekonferensen i Herrnhut.[1] Han fann det även i så fall nödvändigt, att Wieselgren närmare lärde känna Brödraförsamlingen och dess författning och för den skull studerade *Ratio disciplinae,* historiska framställningar av herrnhutarnas mission och Spangenbergs *Idea fidei fratrum.* Wætterdahl visade sin andliga släktskap med den riktning, som under 1700-talets sista årtionden vann herraväldet inom Brödraförsamlingen och som företräddes av män sådana som August Gottlieb Spangenberg och Adolph Sten, genom att framhålla, »att Brödernas Trosbekännelse är wår Lutherska», en sanning, som han ansåg i särskild grad framgå av sistnämnda bok. Skillnaden mellan herrnhutare och lutheraner var enligt Wætterdahls uppfattning den, att de förstnämnda togo kristendomen på fullt allvar, vilket ej kunde sägas om de senare. Han underströk även, att det hos herrnhutarna rådde »ordning och skick», att de hade »qvintessencen af Christendomen», att de förstodo sig på »Själaskötseln» och att hos dem Jesu försoning och läran om korset voro, vad de borde vara.[2] Brödraförsamlingen framstod sålunda för Wætterdahl som det mest idealiska av alla kristna samfund.[3]

Det vid sammanträde med kommittén för Evangeliska sällskapet den 16 mars 1824 framförda förslaget att kalla Wieselgren, som då var docent vid universitetet i Lund men för tillfället innehade en kondition hos statsrådet Anders Fredrik Skjöldebrand[4], till medlem av sällskapet och Wieselgrens vid sammanträdet den 5 maj s. å. anmälda beslut att mottaga kallelsen inneburo givetvis en framgång för Wætterdahls strävanden[5].

I tvenne brev till Wieselgren, det ena av den 11 januari 1827 och det andra av den 29 januari 1828, gick Wætterdahl ånyo in

---

[1] Wieselgren lämnade efter någon tid tanken att gå ut som missionär. »Det war wäl bäst», skriver Wætterdahl med anledning härav $^{20}/_{10}$ 1825 i ett brev till Wieselgren (GSB), »att Bror enligt Herrens Ledande blef qwar i Fädernes-landet.»

[2] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{8}$ 1820. GSB.

[3] I ett brev till Wieselgren av $^{13}/_{11}$ 1821 (citerat av E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet,* I, s. 85) nämner Wætterdahl, att ett försök att insamla en minnesfond för ett svenskt sällskap misslyckats och att han ansåge det lyckligast, om man i Sverige kunde samla missionsmedel »till Brödraförs:s Misions-anstalter, såsom oss mer nära än något annat dylikt samfund».

[4] Om A. F. Skjöldebrand se G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 302 f.

[5] Evangeliska sällskapets prot. $^{16}/_{3}$ 1824, § 11, och $^{5}/_{5}$ s. å., § 2. ESA, RA.

på frågan om Brödraförsamlingen. Wieselgren hade ställt sig avvisande till Wætterdahls förslag att »sluta sig närmare till Bröderne». Gentemot Wieselgrens uttalande, att Wætterdahl skulle ha velat göra honom till en proselyt eller omvända honom till Brödraförsamlingen, framhöll Wætterdahl som sin åsikt, att Wieselgren på grund av ett livligt temperament, som gjorde honom uppskattad i vida kretsar, och sitt »genie», som kunde »swäfwa omkring öfver allt», var utsatt för särskilda frestelser och att han i Brödraförsamlingen skulle få det yttre stöd, som han behövde.[6]

Wieselgrens jämförelse mellan den katolska kyrkan med påven såsom sitt synliga överhuvud och Brödraförsamlingen med Zinzendorf som sin högste synlige ledare fann Wætterdahl missvisande och framhöll, att Jesus Kristus var Brödraförsamlingens huvud och ledaren av alla dess företag. Zinzendorf och Spangenberg hade varit medel i Guds hand men ej något mer. Under sin väckelses första hetta hade Zinzendorf begått många misstag men, redan medan han levde, i många stycken rättat sina fel. Brödraförsamlingens lärare voro ej slaviskt bundna vid Zinzendorf. Endast Kristus var deras Mästare. Så fast övertygad var Wætterdahl om den herrnhutiska åskådningens sanning, att han förklarade, att, om Luther stege upp från de döda, skulle den store reformatorn utan tvivel förena sig med Brödraförsamlingen. Däremot tvivlar han på »att alla, som nu åberopa sig Luther och stola på Honom, skulle göra det med».[7]

Wieselgrens kritiska inställning till Brödraförsamlingens sätt att undervisa om Jesu blod och sår ansåg Wætterdahl bero på att ett sådant lärosätt var motbjudande »för kött och blod, eller för förnuftet». Han hade tidigare själv haft samma inställning som Wieselgren men var nu övertygad om dess värde och visste, att Brödraförsamlingen därmed förstod »allt Christi lidande till Själ och kropp och allt hwad Han därmed tillwägabragt åt oss, som bordt blifwa evigt förlorade».[8]

Gentemot Wieselgrens betonande av lagens och bönens betydelse påpekade Wætterdahl den herrnhutiska åskådningens kraft »att krossa, förödmjuka, bringa till ånger och blygd öfwer synd och dålighet, som låder wid oss äfwen efter omwändelsen», och huru den mer än den skrivna lagen med all dess stränghet kunde »drifwa till

[6] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{1}$ 1827. GSB.
[7] Ibdm.
[8] Ibdm.

flit och ansträngning i helgelsen». Brödraförsamlingen uteslöt ingalunda bönen och förkastade ej heller lagen men förenade dem båda med Jesu sår och blod. Hos de herrnhutiska bröderna hade Wætterdahl funnit »Andan» och »kärnan», hos lutheranerna däremot »formen» och »skalet». Jesu blod och sår var de förstnämndas schibbolet. Ur bibeln, som var deras huvudbok, hade de hämtat, »att *Han* gått i döden för dem och hängt [såsom] ett blodigt, såradt offer på ett kors, såsom en förbannelse». Den helige Ande hade för dem förklarat, vad som därigenom uträttats för syndare.[9]

Wætterdahl tillbakavisade med kraft och övertygelse Wieselgrens påstående, att han skulle ha övergivit sin församling, därför att han älskade Brödraförsamlingen och gärna försvarade den. Han skulle aldrig ha blivit herrnhutarnas vän, om han ej varit »fullkomligen öfwertygad, att deras Läroform, och hela inrättning är sjelfwa qvintessencen af den sanna Christendomen, af Luthers med Bibeln öfwerensstämmande Lära».[1]

Wætterdahl ville ej disputera med någon om sin tro utan nöjde sig med att framlägga den. På samma sätt hade Brödraförsamlingen utan att därmed önska någon strid utvecklat sin tro i Spangenbergs *Idea fidei fratrum*. Om den var stridande emot Kristus, bibeln eller den lutherska kyrkans symboliska böcker, gällde det för motståndarna att bevisa detta.[2]

Att Wætterdahls åskådning var mera konsekvent lutherskt ortodox än Wieselgrens, framgår med all önskvärd tydlighet av en jämförelse mellan här ovan refererade brev och den sistnämndes år 1827 utgivna skrift *Hwilken är Sweriges Religion?* Wætterdahl beklagade Wieselgrens i denna skrift gjorda uttalanden om den lutherska kyrkans bekännelseskrifter och särskilt om konkordieformeln. Då enligt Wætterdahls uppfattning dessa skrifter på det hela taget inverkat fördelaktigt på millioner människor och därför voro »wördnadswärda», ansåg han, att de borde behandlas med mycken varsamhet.[3]

---

[9] Ibdm.

[1] Ibdm. Citerat av E. Newman, *Peter Wieselgren som romantiker och religiös folkväckare*, s. 23 f.

[2] Ibdm.

[3] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{29}/_{1}$ 1828. GSB. Wætterdahl instämde i följande av »en Guds Man» i Västerås stift, »en ganska kärleksfull Christen, mycket beläst, men timide och warsam», i ett brev av $^{1}/_{8}$ 1827 skrivna uttalande: »Academiæ Adj. Wieselgrens Skrift: Hwilken är Sveriges Religion? — äger jag, och har mer än en gång genomläst. Ehuru ganska tillgifwen Författaren, som jag ej personligen känner, — och ifrån lång tid tillbaka ense med

Wætterdahls ställning till Henric Schartau.

Då Wætterdahl ej lyckades att helt vinna Wieselgren för den herrnhutiska åskådningen, berodde det utan tvivel i icke ringa grad på att den sistnämnde redan hösten 1820 blev starkt påverkad av Schartaus åskådning.[4]

Som svar på Wieselgrens uttalanden om Schartau skrev Wætterdahl den 13 november 1821, att även han under sin studietid fick lyssna till denne andlige ledare och att han »hade godt af hans föredrag». Han hade dock funnit, att Schartau låg mera åt den lagiska än åt den evangeliska sidan. Schartau hörde enligt hans uppfattning till »de slags Läkare, som mera hårdsinte, äro färdige att straxt amputera lemmen innan de gjort warsamt försök, om den ej skulle kunna återföras till sitt friska tillstånd och blifwa brukbar igen». Wætterdahl ansåg sig därför aldrig kunna visa en bekymrad själ till honom. Hylander hade han däremot lärt känna som en rätt själasörjare, som ägde ömhet och människokärlek.[5] Följande år skrev Wætterdahl, att Schartau nog verkade redan under hans studietid men att han nu var mera nitisk än då. Han erkände, att Schartau utan tvivel utförde ett röjningsarbete men att han samtidigt saknade den evangeliska andan.[6]

Wætterdahls varningar för Schartau och försök att vinna Wieselgren för Brödraförsamlingen synas ej ha haft åsyftad verkan. Ett brev från J. Sandell till Wieselgren av den 2 april 1823 vittnar om den starka hänförelse för Schartau, som Wieselgren själv ägde

---

Honom i den önskan, att de Symboliska Skrifter, hwartill Prästerskapet sig förbinder, måtte wara korrta, så att Augsburgiska bekännelsen, jemte de gamla tre Symbola, kunde i det närmaste wara nog, här, som det warit i Dannemark — anser jag dock Hans hårda omdömen ... wara omilda, oförsigtiga, otjenliga, häldst på wår tid, då, så till sägandes, wagnen i synnerhet behöfwer stödjas och mothållas åt den sida, hwaräst den är när, att stjelpa. Men man will hoppas, att Ynglingen torde i sitt andra häfte gifwa en sådan god förklaring, som blir en werkelig förbättring af det förra.»

[4] E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. 238, och *Peter Wieselgren som romantiker och religiös folkväckare*, s. 17; S. Wieselgren, a. a., s. 69 f. Även J. Sandell hade fått sin uppmärksamhet riktad på Schartau och bad i ett brev av $^{24}/_{9}$ 1820 (GSB) Wieselgren att skriva »om Hylander, Schartau och om möjl. är utforska hvad som kan göra schisma dem imellan.»

[5] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{13}/_{11}$ 1821. GSB.

[6] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{19}/_{11}$ 1822. GSB.

och som han lyckades ingjuta hos sina vänner. Sandell skriver i nämnda brev, att hans hjärta, varje gång Wieselgren nämnde något om Schartau, slog av längtan att blott några dagar umgås med denne man. Han var även mycket angelägen att för en längre tid till avskrivning få låna Schartaus Collegium Cathecheticum.[7] Schartaus namn blev, sedan hans efterlämnade skrifter efter hans död år 1825 började utgivas, känt i allt vidare kretsar.

I ett brev till Herrnhut av den 6 maj 1829 omtalade Wætterdahl, att ett »utan tvifvel fariseiskt sinnat parti», som stiftats av den avlidne prosten Schartau i Lund, med stor iver arbetade på att komma till makten. Han meddelade vidare, att detta parti kämpade med mycket nit men ej med vishet, beroende på att det i sin verksamhet ej drevs av Jesu kärleks ande. Efter vad han kunnat finna, hyste det en stark fiendskap mot Brödraförsamlingen och allt, som vittnade om andlig fattigdom eller grundade sig på Jesu fullbordade försoningsoffer. Wætterdahl sade sig även ha fått kännedom om att det schartauska partiet hotat att framträda till öppen strid med Brödraförsamlingen. Han ville dock överlämna åt framtiden att visa, i vad mån denna uppgift vore riktig.[8]

Wieselgren var år 1829 fortfarande en vän av den schartauska åskådningen. I ett brev till honom av den 9 september samma år hälsade Wætterdahl från den gamle Sundelin, som ej var någon vän av »Schartaus systeme» och som önskade, att ej heller Wieselgren vore det. Wætterdahl själv var nu en mera avgjord motståndare till schartauismen än någonsin förut och varnade Wieselgren på det bestämdaste för denna åskådning, som han ansåg sakna »Jesu Ewangelii nota caracteristica».[9]

Wætterdahl och swedenborgianismen.

Även om Wætterdahl och Wieselgren ej kunde komma till samma uppfattning om Brödraförsamlingen eller om Henric Schartau, voro de dock helt på samma linje, då det gällde ställningstagandet till swedenborgianismen.

---

[7] Brev från J. Sandell till P. Wieselgren $^{2}/_{4}$ 1823. GSB. Jfr nedan s. 271 om Jonas Janzons intresse för Schartau.

[8] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{6}/_{6}$ 1829. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[9] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{9}/_{9}$ 1829. GSB.

Genom de från år 1817 upprepade åtalen mot Johan Tybeck[1] hade Swedenborgs lära på nytt blivit aktuell. Hans år 1817 utgivna skrift *Biblisk Förklaring öfwer Högmesso-Texten på andra Stora Bönedagen den 20 April 1817: Gud war i Christo, och försonade werlden med sig sjelf. 2 Cor. 5: 19* anmäldes av Stockholmskonsistoriet hos hovkanslersämbetet. Tybeck blev visserligen åtalad men frikändes. De kyrkliga myndigheterna förforo strängare. Efter förhör inför domkapitlet i Strängnäs avsattes han år 1818 från prästämbetet. Tybeck fortfor emellertid att kämpa för sin åskådning genom att utgiva den ena skriften efter den andra.[2] I de båda uppsalaprofessorerna Gustaf Knös och Sven Lundblad fingo swedenborgianismens anhängare ett värdefullt stöd. Även Erik Gustaf Geijer ansågs vara påverkad av den swedenborgska åskådningen.[3]

Av kyrkoherden i Västerfärnebo Gustaf Magnus Mallmin[4] utgåvos flera stridsskrifter mot G. Knös och J. Tybeck. Mallmin lät år 1820 på Samuel Rumstedts förlag i Stockholm trycka *Anmärkningar emot f. d. Huspredikanten I. Tybecks, år 1818 utgifna skrift, kallad: Hwad är Christelig Sanning om Gud?*, som Tybeck sökte vederlägga genom sin år 1821 utgivna skrift *Den wigtiga Striden emellan Sanningens Ljus och Fördomarnas Mörker; eller Grundlig wederläggning af Phil. Mag. Prosten och Kyrkoherden Gust. M. Malmins anmärkningar emot Skriften: Hwad är Christlig sanning om Gud?*

Redan före flyttningen till Ö. Eneby beklagade Wætterdahl i sina brev till Herrnhut swedenborgianismens ökade inflytande i vårt land. Den 8 maj 1821 skrev han, att den swedenborgska lärans anhängare i de allmänna tidningarna uttalat sig, som om segern redan vore på deras sida. Det förvånade honom, att de enda, som med tillbörligt eftertryck tagit till orda mot »dessa förförare», voro prosten G. M. Mallmin och en obekant författare, som kort förut i *Allmänna Journalen* sökt påvisa, dels hur oriktiga swedenborgarnas

---

[1] J. Tybeck föddes 1752, prästvigdes 1779, tjänstgjorde som präst i olika församlingar till 1803, då han blev tjänstledig och icke vidare verkade som präst. K. A. Hagström, *Strengnäs stifts herdaminne*, I, s. 311 f.

[2] R. Sundelin, *Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet*, s. 221 ff.; M. Lamm, *Upplysningstidens romantik*, II, ss. 41 ff., 86 ff.; K. A. Hagström, a. a., I, s. 311 f.; [A. J. Kahl], *Nya kyrkan och dess inflytande på Theologiens Studium i Swerige*, III, s. 108 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 63 ff.

[3] Hj. Kylén, *Swedenborgsreformation i Sverige under 1800-talets första decennier?* ss. 13, 22 ff.; [A. J. Kahl], a. a., IV, s. 130 ff., G. Westin, a. a., I, s. 64.

[4] Om G. M. Mallmin se *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män*, IX, s. 21 ff., och J. Fr. Munckтell, *Westerås Stifts Herdaminne*, III, s. 123 ff.

påståenden voro och dels hur orubblig den grund var, på vilken den kristna tron vilade.[5] Till Wieselgren skrev Wætterdahl den 19 november 1822, att Tybeck gick allt längre i sitt olyckliga nit. I en skrivelse till evangeliebokskommittén hade Tybeck sökt påverka denna och därvid framhållit, att den lutherska läran vore vilsefarande, och »ljugit ganska mycket på Brödraförsamlingen», som enligt hans uppfattning förnekade Kristi gudom. Wætterdahl kunde ej förklara Tybecks andliga utveckling på annat sätt än att denne måste vara »ända till raseri drifwen af mörkrets orena anda». Särskilt beklagansvärt fann Wætterdahl det vara, att så många präster voro påverkade av swedenborgianismen. Det gladde honom dock, att Mallmin författat ett svar på Tybecks nyss nämnda försök att vederlägga Mallmins föregående skrift, och han måste om detta svar, som ännu förelåg i manuskript, fälla det omdömet, att det var författat »med styrka».[6] Han önskade, att han kunde sätta det i händerna på alla, som behövde läsa det. I varje fall var det honom till mycken uppmuntran, att Tybeck ej kunde »gloriera» över en vunnen seger.[7]

Bland de mörka tidsföreteelserna nämnde Wætterdahl i ett brev till Herrnhut av den 16 maj 1823, att swedenborgianismen, fastän den enligt hans uppfattning stod i strid med Guds ord, likväl dårade allt flera själar.[8]

Wætterdahls hållning till swedenborgianismen var lika bestämt avvisande, även sedan han flyttat till Östergötland. Tybecks skrifter ägde han ej och ämnade ej heller skaffa sig dem. Den gamle swedenborgarens ivriga verksamhet var för honom endast ett vittnesbörd om att denne före sin död skulle utgjuta allt sitt gift. Med djupt vemod tänkte Wætterdahl på att Tybeck en gång varit »werkeligen wäckt». Han var övertygad, att, om Tybeck vid den tidpunkten kommit i förbindelse med Brödraförsamlingen, skulle han aldrig ha blivit swedenborgare.[9]

---

[5] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{8}/_{5}$ 1821. R. 18. A. 27 b. 14. ABUH. Den av Wætterdahl åsyftade artikeln är sannolikt *Några anmärkningar mot det, i Stockholms-Posten N:o 21 innew. år införda Stycket, i anledning af skriften Thorild m. m.*, som återfinnes i *Allmänna Journalen*, n:r 48 ($^{27}/_{2}$), 1821.

[6] Mallmins svar trycktes i Stockholm 1823 med titeln *Några slutliga Förklarings-Ord i anledning af f. d. Hus-Predikanten Joh. Tybecks emot G. M. Mallmin ställda Wederläggning.*

[7] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{19}/_{11}$ 1822. GSB.

[8] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{16}/_{5}$ 1823. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[9] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{1}$ 1827. GSB.

Med intresse följde Wætterdahl swedenborgianismens fortsatta utveckling. Med anledning av underrättelsen om Wieselgrens »Calabalik» med Tybeck bad han Wieselgren att skaffa honom de nummer i *Journalen,* som innehöllo denna strid.[1] Samtidigt uttalade han den förhoppningen, att »Tybeckianismen» snart måtte upphöra med sin skriftpropaganda. Gustaf Knös' år 1827 utgivna arbete *Försök att utreda några wigtiga Frågor. Ett Tillägg till Skriften: Samtal med mig sjelf om Werlden, Menniskan och Gud* hade emellertid låtit honom förstå, att denna åskådning ännu ägde representanter, som kunde i skrift försvara den. Han var även medveten om att de swedenborgska professorerna i Uppsala genom det inflytande på prästutbildningen, som de vunnit, hade stora möjligheter att påverka den andliga utvecklingen i vårt land.[2]

Jonas Janzons verksamhet 1825—1843.

Av de evangeliskt påverkade prästerna i Linköpings stift synes under 1820-talet ingen ha varit redskapet till så omfattande väckelser som Jonas Janzon. Wætterdahl förstod till fullo hans stora betydelse för den evangeliska verksamheten inom stiftet och gav även, då så kunde vara av behovet påkallat, denna sin uppfattning tydligt till känna.[3]

J. Janzon föddes år 1798 i Björkö socken, Växjö stift. Hans moder tillhörde de evangeliskt väckta och tycks ha haft stor betydelse för de andliga rörelserna i den del av Linköpings stift, som tillhör Jönköpings län. Genom henne kom bröderna Palmqvists moder, som några år tidigare blivit änka och ägde hemmanet Pilabo i Norra Solberga församling, i början på 1820-talet till andlig frigörelse. Hemmet i Pilabo blev nu utgångspunkten för en väckelse, som även sträckte sig till grannförsamlingarna. Motstånd mot den andliga verksamheten saknades icke. Prosten i församlingen Claes Magnus Livin[4] såg sig på grund av den oro, som läsarnas sammankomster vållade, nödsakad att vid en konfirmation i sitt tal till nattvards-

---

[1] *Journalen* innehöll år 1827, n:r 118, 119, 125, 126 och 127, en artikelserie *Swedenborgaren och Lutheranen. Novell ur Stockholmska Andewerlden,* som sannolikt är författad av Wieselgren.

[2] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{29}/_{1}$ 1828. GSB.

[3] Ibdm.

[4] Se om C. M. Livin J. I. Håhl, a. a., III, s. 358.

barnen varna för läseriet. Vid sockenstämman den 23 maj 1823 uppträdde major B. Weduwar med kraft till läsarnas försvar. Enligt majorens uppfattning hade det varit mindre uppbyggligt, för att ej säga olämpligt, att vid nämnda konfirmation »några af Församlingen wäl kände Personer under namn af Läsarne blifvit tillagde åtskillige Titlar, menlige för allmänna omdömet, och detta så mycket mera, som ingen undersökning är föregången, eller några felaktigheter bevisligen utrönte». Prosten Livin å sin sida ansåg sig ej ha fällt några oriktiga uttalanden och var beredd att var som helst, så väl inför världslig som inför andlig domstol, förete och försvara sitt konfirmationstal. Då flera av hans församlingsbor inför honom beklagat sig över läsarnas hårda och dömande yttranden och då konventikelverksamheten var olaglig, ålade han, »å Ämbetets wägnar, såsom den där bör hålla ordning» i sitt pastorat, socknens sexmän att meddela honom, varest läsarsammankomster höllos. Dock fick husandakten ej härigenom störas. Vidare tillsades sexmännen att, varhelst de påträffade en inhysesman vid namn Moses Månsson från Barkeryd, Växjö stift, vilken på några ställen i församlingen »infunnit sig som läsare», föra honom till församlingens pastor. Vid samma sockenstämma framhöll Weduwar med stöd av Skriften, att, om någon genom Guds ord kunde väcka en person till allvarligt bekymmer för sin själs salighet, räddade han en själ och gjorde en god gärning. Därmed ville han emellertid ej försvara hårda omdömen, som möjligen fällts av läsarna. Beträffande läsaresammankomsterna förklarade Weduwar, att ingen kunde förmena honom, att, då hans vänner från Mellby, Södra Vedbo kontrakt, och Svenarum, Växjö stift, kommo till honom på besök, använda tiden till andlig uppbyggelse. Med anledning av uttalandet om Moses Månsson meddelade Weduwar, att Månsson flera gånger varit i hans hus, dels med brev och dels i andra ärenden. Majoren hade även nu skickat Månsson i ett ärende till komminister Jacob Otto Hoof i Svenljunga. Med synbar skärpa framhöll Weduwar, att Månsson »ej mindre än någon annan fri Swenskman äger att uträtta sina ärender, då honom intet brott herunder öfverbevises». Vid sockenstämman den 5 december samma år kunde sexmännen till pastors stora tillfredsställelse upplysa om att, så långt de visste, läsarnas sammankomster upphört. Den andliga rörelsen fortsatte emellertid i det tysta. Mellan majoren och hans familj på Glömminge och änkan i Pilabo med hennes sex barn knöts från denna tid ett fast och förblivande vänskapsband. De andliga behoven hos läsarna i N. Solberga och trakten däromkring

voro stora, och man kunde till fots vandra 14 à 15 mil till J. O. Hoof i Svenljunga, 13 mil till Peter Lorenz Sellergren i Hälleberga eller 10 à 11 mil till Pehr Nyman i Ör.[5]

Bland dem, som besökte Nyman, var också J. Janzon, vilken, sedan han blivit student i Uppsala 1817 och prästvigts 1821, förordnats till pastorsadjunkt i Flisby och N. Solberga sistnämnda år och i Askeryd och Bredestad 1822. Under sitt besök hos Nyman erfor Janzon en så kraftig väckelse, att han efter sin återkomst till sina församlingar själv började »predika den sinnesändring som är inför Gud och den tro som är till vår Herre Jesus Kristus». Janzons förkunnelse gav ny fart åt den andliga rörelsen, och de väckta vandrade långa vägar för att lyssna till hans predikan.[6]

Under sin första tid som väckt tycks Janzon ha varit påverkad av Pehr Nymans förkunnelse. Han kom även i förbindelse med Jacob Otto Hoofs anhängare. I ett brev till Wieselgren av den 8 november 1828 skildrar han denna period i sitt liv. Nyman och Hoof, vilka han kallade »Thordöns barn», ivrade mycket mot »vissa yttre sår i Brudens anlete» utan att därmed glömma att nämna deras orsak. Janzon hade emellertid funnit, att deras anhängare glömde orsaken och sökte »skyla dessa skador med löf, under förmodan, att dermed allt war gjort, och Brudgummen icke längre kunde neka sin k[ärle]k». På så sätt trodde han sig kunna förklara den oerhörda vikt, som denna grupp av läsare lade vid yttre bruk och formaliteter. För att ej behöva riskera, att han förlorade deras förtroende och därmed möjligheterna att kunna påverka dem, gjorde han till en början inga uttalanden om denna fråga. I stället sökte han få dem att inse, att religionens sanna väsen ej bestod i yttre åthävor utan i något invärtes.[7]

[5] N. Solberga sockenstämmoprotokoll $^{22}/_{6}$ 1823, §§ 1 och 3; $^{5}/_{12}$ s. å., §§ 1 och 4. VLA; J. I. Hähl, a. a., III, s. 54; V. Villner, *Prosten Jonas Janzon*, Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1907, s. 34; [P. Palmqvist], *Små ax från Guds åkerfält af en sjuttioårig smålänning*, s. 5 ff. — C. W. S[karstedt], *Ett hundra åra minne*, s. 46, skriver, »att en major *Weduwar* i ett djupt samvetsbekymmer reste fjorton mils väg för att rådfråga Hoof, 'såsom den ende man på den tiden och på majorens ort hört omnämnas, tillförlitlig att i dylika bekymmer meddela råd'.» Jfr om Weduwar ovan s. 219.

[6] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 4, 1821; n:r 11, 1822; [P. Palmqvist], a. a., s. 26 f.

[7] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{8}/_{11}$ 1828. GSB. Wieselgrens i hembygden bosatta systrar hade genom påverkan från hoofianismen »börjat lägga alltför stor vikt vid fromhetslivets framträdande i det yttre. Det såg rent av ut, som om det kristliga livet hos dem var på väg att krympa samman till en fråga

Janzons beundran för Nyman har sannolikt ej varit så djup. I varje fall varade den ej länge.[8] Däremot fick Peter Lorenz Sellergren stor betydelse för hans andliga utveckling. Wieselgren räknade Janzon till den »Hallensiska pietistskolan» och betecknade honom närmast såsom lärjunge till Sellergren. Till lärofaderns kraft hade Janzon dock lagt »framställningens yppigaste rikedom».[9] Janzon visste själv ingen bättre kristen än Sellergren.[1]

Janzons verksamhet tycks ha betraktats med misstro av kyrkoherdarna i kontraktet, varför han år 1824 förflyttades till Hagebyhöga och Fivelstad nära Vadstena. Även inom dessa församlingar blevo många själar väckta, och man kunde i denna trakt länge spåra frukterna av hans arbete.[2]

I Hällestad, där Janzon blev komministeradjunkt den 10 november 1824[3], slöt han sig till »några af Nåden rörda själar». Det beredde honom en särskild glädje, då han om söndagseftermiddagarna fick samtala med dem om den korsfäste. På grund av ofördelaktiga omdömen om honom, som församlingens kyrkoherde Eric Gustaf Brydolf[4] tycks ha fällt, intog greve G. S. Mörner[5] till en början en avog inställning mot honom. Senare lärde emellertid Mörner att uppskatta Janzon.[6]

Stora skaror samlades för att lyssna till Janzons förkunnelse. Många kommo under den tid, han verkade i Hällestad, till väckelse. De började att sluta sig tillsammans för att uppmuntra varandra,

---

om kläderna. Det gällde att undvika alla prydnadsföremål och färgrika klädespersedlar, man fick icke begagna förkläde o. s. v.». Wieselgren vände sig i brev av $^{10}/_{5}$ 1827 och $^{8}/_{7}$ 1828 mot denna fromhet. E. Newman, *Peter Wieselgren som romantiker och religiös folkväckare*, s. 21 ff.

[8] »Dina tankar», skriver Janzon i ett brev till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827 (GSB), »om den käre Nyman äro äfven mina. Jag hörde honom 2 ggr., väckande men föga ledande — mycket af tuktan, men litet mat. Han är Nordanwinden — af honom är orätt att fordra Zefirens blommor.»

[9] P. Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur*, I, s. 528.

[1] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{26}/_{11}$ 1827. GSB.

[2] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 4, 1824; [P. Palmqvist], a. a., s. 26 f.

[3] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 11, 1824.

[4] E. G. Brydolf föddes 1773, blev student i Uppsala 1795, magister 1800, prästvigdes till e. o. bataljonspredikant vid Livgrenadjärerna 1801, pastoralexamen 1802, regementspastor 1805, kyrkoherde i Hällestad 1808, prost 1822, d. 1840. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 721 f.

[5] Jfr om G. S. Mörner ovan s. 224.

[6] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{26}/_{11}$ 1827. GSB; [P. Palmqvist], a. a., s. 27.

läste, sjöngo och samtalade om det, som för dem blivit det viktigaste. De kallades till en början läsare, sedermera »Janzons läsare».[7]

Pastor Janzons vistelse i Hällestad varade endast två år. Den 29 november 1826 blev han pastorsadjunkt i Horn och Hycklinge.[8] Förbindelsen med Hällestad upphörde emellertid icke med denna förändring av verksamhetsområde. Den 24 juli 1827 höll Janzon på inbjudan av greve Mörner en predikan vid Katterums masugn i Hällestads socken. Då kungörelsen därom utfärdats utan att anmälan om saken gjorts hos pastorsämbetet, anmäldes det skedda av prosten Brydolf för domkapitlet. Med anledning härav beslöt domkapitlet den 8 augusti att infordra såväl Janzons som Mörners yttrande i ärendet. I en till domkapitlet inlämnad skrivelse begärde Mörner att i Brydolfs närvaro få avgiva muntlig förklaring över den gjorda anmälan. Vid sitt sammanträde den 21 november beslöt domkapitlet att bevilja denna begäran och att inkalla såväl Mörner som Brydolf till den 12 nästkommande december. De båda antagonisterna infunno sig på bestämd dag. Efter en stunds samtal dem emellan framhöll biskopen det olämpliga i en rättegång mellan en medlem av församlingen och församlingens pastor och föreslog därför, att Brydolf skulle återtaga sin skrivelse och Mörner å sin sida låta saken därmed bero. Sedan de förklarat sig villiga därtill, tillkännagav biskopen å konsistoriets vägnar, att det med gillande av den träffade uppgörelsen ville för sin del låta all vidare åtgärd med detta mål utebli.[9]

Även i Horn uppstod genom Janzons verksamhet en omfattande väckelse. Dryckenskap och slagsmål, som tidigare varit vanliga företeelser, hade med anledning därav börjat att upphöra. Men Janzon fick här liksom på andra platser, där hans arbete krönts med framgång, göra den erfarenheten, »att der Gud arbetar att

---

[7] S, III, s. 4. Jfr nedan s. 421 f. Johan August Hazelius omtalar, att han sommaren 1826 i Hällestads kyrka i Östergötland till sin stora andakt och uppbyggelse hörde en ovanlig, ung präst Janzon, som predikade under väldigt tillopp av åhörare. »Du kan aldrig tro», skriver han, »hvad denne Janzon är af hvarje Bonde älskad, ja af alla utom de Förnäma och Presterna. Hos Allmogen ligger dock en kraftig rot, ett Elementar-Sinne.» V. Söderberg-H. Olsson-G. Heckscher, *Johan August Hazelius*, s. 192.

[8] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 11, 1826.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{8}/_{8}$ 1827, § 12; $^{21}/_{11}$ 1827, § 5, och $^{12}/_{12}$ 1827, § 1. LDA, VLA; Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{26}/_{11}$ 1827. GSB. Jfr S III, s. 4.

bygga sin kyrka, der bygger djefwulen sitt Capell». Från olika håll fick han röna starkt motstånd. Hans egen kyrkoherde var fientligt inställd till den andliga rörelsen. De väckta vågade icke anförtro sig åt Janzon i fråga om sina själsangelägenheter av fruktan för att kyrkoherden i så fall skulle taga initiativet till hans förflyttning till annan ort.[1]

Våren 1827 kom Janzon i förbindelse med Johan Ternström[2], som då vistades på Glömminge[3]. Ternström skrev till Wieselgren den 9 maj nämnda år, att han nyligen sammanträffat med Janzon och att denne bad om sin broderliga fast okända hälsning till Wieselgren.[4] Det dröjde nu ej länge, förrän ett fast vänskapsband knöts mellan Wieselgren och Janzon. Båda förstodo betydelsen av att de väckta med bortseende från de åsikter, som kunde skilja dem åt, samlade sig omkring det centralt kristliga.[5] De gladde sig över den samstämmighet, som förefanns mellan deras åsikter. Janzon var övertygad om att deras toner voro varandra närmast »i den Stora Själarnes Harmonica».[6] Denna deras själars harmoni fick tydligen karaktären av en treklang, där man förutom det herrnhutiska inflytandet kunde märka påverkan från nyromantiken och Schartau. Till någon verklig harmoni i deras inre mellan tre så vitt skilda åskådningar kunde det väl aldrig komma. Snarare torde det mellan dessa åskådningar ha varit en ständigt pågående kamp om herraväldet. Nya inflytelser tillkommo givetvis senare.

Janzons brev till Wieselgren innehålla ofta uttryckssätt, som bära en tydligt nyromantisk prägel. Ett av dem börjar starkt känslo-

---

[1] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827 samt $^{18}/_{8}$ 1828 och från J. Wætterdahl till samme adressat $^{29}/_{1}$ 1828. GSB.

[2] Om J. Ternström se E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. 324 ff.

[3] Glömminge ägdes fortfarande av f. d. sekondmajoren B. Weduwar. Jfr ovan ss. 219, 266 och E. Newman, a. a., s. 326.

[4] Brev från J. Ternström till P. Wieselgren $^{9}/_{5}$ 1827. GSB.

[5] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827. GSB. Janzon beklagade den söndring, som rådde bland de kristna, och förklarade, att »dessa Schismer denna Söndring — desse mskl stadgar, desse kämpningar om lagen, detta hängande vid mskor — denna andeliga Willerwalla — denna misstrogenhet mot bröder som utmärker wår tid» djupt smärtade honom. Som bevis på partisinnet bland de väckta nämnde han, att i »en trakt af Småland sjunges Sions Sånger — Socknen intill misstänker dessa och will nödwändigt ha Mose o. Lambs. Visor. Så se de snedt på hwarandra.» Ibdm.

[6] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827. GSB.

betonat: »O, du min älskade Wän och Äkta Syskon-Själ».[7] I ett annat klagar han över att söndringen mellan de väckta har till följd, att dessa låta »sig uppfrätas styckvis, såsom Polyfem Ulyssis följeslagare».[8] Den 8 november 1828 ber Janzon sin vän att uttala sig om »Phantasiens uppjagande vid Religiösa föremål». Han frågar, om ej en ordets förkunnare fick framställa Gud i hans kärlek, himmelen i dess härlighet, Satan i hans gruvlighet och de eviga straffen i deras ryslighet. Skulle fantasien, »detta sköna himlabarn, evigt slafwa i sinnlighetens tjenst, som den blinde Simson, och spela dansmusik för de Filisteer»? Borde hon icke hellre, om det var henne möjligt, slita sina bojor, bespeja det Goda landet, beprisa dess härlighet för sina i öknen försmäktande bröder och med sitt basunljud störta Jerikos murar? Han besvarar själv dessa frågor jakande genom att fråga, huru vid en väckelse Guds ord kunde verka »utan warm uppfattning» och huru detta kunde ske »utan lifwande inbillnings- eller föreställningskraft af Ordets Sanningar». Visserligen erkände Janzon, att torra platser kunde bli förbrända en varm vårdag, men han ansåg, att detta var bättre, än att hela marken skulle vara islupen. Samtidigt som Janzon sålunda betonade fantasiens betydelse för den kristna förkunnelsen, hade han blicken öppen för risken av att låta den få för stort inflytande. Han fann det vådligt att lägga en sådan vikt vid uppväckandet av känslan, att förståndet försummades, och att låna bilder, som voro främmande för bibelns värld.[9]

Den hänförelse för Schartau, som kommer till synes i ett brev från Janzon av den 18 mars 1828, beror sannolikt åtminstone till stor del på inflytande från Wieselgren. Janzon frågar i detta brev, om senare bandet av »den af Gudi lärde Theologen» Schartaus utkast och hans anmärkningar över katekesen kommit ut i tryck. Han ville ha så mycket, som kommit ut och framdeles skulle komma ut av denne store man. Något förträffligare än hans utkast hade han aldrig läst. I varje rad tyckte han sig finna den största bekantskap med bibeln och människohjärtat. Han önskade, att han varit så lycklig, att han själv fått lyssna till hans utläggningar.[1]

Endast kort tid efter det Wieselgren lärt känna Janzon, gjorde han försök att skaffa sin nyförvärvade vän en prästerlig befattning i

[7] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{26}/_{11}$ 1827. GSB.
[8] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827. GSB.
[9] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{8}/_{11}$ 1828. GSB.
[1] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{18}/_{3}$ 1828. GSB.

huvudstaden. Ternström frågade Wieselgren i ett brev av den 24 juni 1827, om denne rekommenderat Janzon som informator hos lagmannen Carl Gustaf Cassel[2] och till adjunkt hos kyrkoherden i Klara F. M. Franzén[3]. Då Janzon efter sitt nyss nämnda besök i Hällestad den 24 juli kom hem, väntade honom ett brev från Wieselgren, vari denne framlade sina planer angående förflyttningen till Stockholm. Janzon ville visserligen först avvakta, om han nådde förslagsrum till komministraturen i Hällestad[4], men kände samtidigt en synnerligen stor lust att få komma till Stockholm. Han längtade att få bo i ett hus, där Gud dyrkades i anda och sanning, en lycka, som han ännu icke åtnjutit, och att få umgås med människor, som intresserade sig för annat än drank, brännvinspannor och bästa gödningsämnet för potatis. Under sex års tjänstgöring som adjunkt på landet hade han funnit, att, om man ville sköta sitt ämbete med nit och söka vinna själar för Kristus, misstänkte varje »oomwänd pastor», »att man vill åt hans skinn el[ler] pung». Då församlingsborna visade honom förtroende, flitigt besökte gudstjänsterna och ofta vände sig till honom i själsangelägenheter, mötte honom däremot kyrkoherden med avund, hat och bitterhet. Under sådana förhållanden greps han lätt av missmod.[5]

Janzon väntade ivrigt på ett definitivt meddelande om anställningen i Stockholm. Den 27 oktober skrev han till Wieselgren, att han befarade, att flyttningen ej skulle bli av. Av försiktighetsskäl hade han ännu ej nämnt något till sin kyrkoherde om de uppgjorda planerna.[6] Då Janzon kort efteråt fick meddelande om att Jacob Gustaf De la Gardie[7] avslagit kallelsen, insåg han, att det, som skett, var bäst för honom. En huspredikantbefattning skulle i längden ha varit en alltför inskränkt uppgift för honom. I varje fall läng-

[2] C. G. Cassel föddes i Skänninge 1783 och var son till handlanden därstädes Nils Wiberg (jfr ovan s. 109) och hans hustru Hedvig Maria Ek. Modern, som blev änka 1785, ingick nytt äktenskap med assessorn Pehr Cassel, efter vilken sonen antog namnet Cassel. Han blev 1818 överdirektör i tullverket, utnämndes 1826 till lagman i Västmanlands och Dalarnes lagsaga, med vilken 1832 landskapet Uppland förenades, d. 1866. *Svenskt Biografiskt Lexikon. Ny följd,* III, s. 72 ff.; NF[2], IV, sp. 1260; *Svenskt Biografiskt Lexikon,* VII, s. 646 ff. C. G. Cassel är författare till psalmerna 281 och 542 i vår psalmbok.

[3] Brev från J. Ternström till P. Wieselgren $^{24}/_{6}$ 1827. GSB.

[4] Janzon sökte komministraturen i Hällestad men kom ej på förslag. *Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 6, 1827.

[5] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{3}/_{8}$ 1827. GSB.

[6] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{27}/_{10}$ 1827. GSB.

[7] Se om Jacob Gustaf De la Gardie *Svenskt Biografiskt Lexikon,* X, s. 739 ff., och G. Elgenstierna, a. a., II, s. 229.

tade han bort från Horn, där det andliga klimatet syntes honom ohälsosamt och där han nu — som Simson efter förlusten av sitt hår — blott hade en önskan att få slippa ut. Så långt ögat kunde nå, såg Janzon endast köld och nakenhet, »ingen wår, ingen blomma, ingen andlig tros frukt». Det enda, som kunde antyda tjällossningen, var sorlet av några bäckar här och där. Janzons skildring av det andliga tillståndet i den församling, där han verkade, är sannolikt en överdrift.[8] Wætterdahl kunde endast två månader senare skriva om »en stark rörelse» i Horn.[9]

Wieselgren önskade emellertid efter sitt första misslyckade försök att få Janzon förflyttad till Stockholm ännu en gång hjälpa honom att erhålla en prästerlig befattning i huvudstaden. Det gällde nu att kunna placera honom som adjunkt hos kyrkoherden i Finska församlingen G. Stolpe. I januari 1828 fick greve Mörner på Sonstorp ett brev från Wieselgren angående denna sak. Mörner kände visserligen tacksamhet för den del, Wieselgren tog i deras gemensamme väns öden, men ville ej övertala Janzon att för en anställning, som ej var bättre än den föreslagna, övergiva sitt stift.[1]

Wætterdahl fick i andra hand kännedom om Wieselgrens planer beträffande Janzon. I ett brev av den 29 januari 1828 varnade han Wieselgren för att draga Janzon från stiftet. Han ansåg det vara

---

[8] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{26}/_{11}$ 1827. GSB. — Janzon tycks emellertid under vistelsen i Horn själv ha kommit in i en svår inre kris. [P. Palmqvist], a. a., s. 27 f., omtalar, att Janzons verksamhet »genom en främmande eld snart hämmades och till stor del förlorade sin kraft och välsignelse. Den synliga anledningen dertill var den, att prestdottern i den församling, der han nu var adjunkt, fick tycke för honom och han för henne. Hon var en vanlig verldsmenniska och kunde derföre icke fördraga hans personliga samtal i andliga ämnen med de själar som för detta ändamål sökte honom ... Följden blef att hans personliga, enskilda verksamhet för själars frälsning stannade af ... Emellertid lät han sig fångas i snaran, och med detsamma tycktes också välsignelsen af hans verksamhet vara förlorad, ty från den tiden hörde man aldrig mera talas om, hvarken att själar blefvo omvända genom hans arbete, ej heller att han på något sätt var föremål för verldens smälek. Han fortfor dock åtminstone under en längre tid att predika på samma sätt som han förut gjort, och derföre fick han till och med af verlden skörda beröm, men saltet i hans eget lif hade förlorat sin sälta. Han vann snart befordran och förenade sig då med den förutnämnda qvinnan, med hvilken han var förlofvad.» Jfr J. I. Håhl, a. a., III, s. 54, som uppgiver, att Janzon ingick äktenskap med en dotter av kyrkoherden P. Hylin i Horn, och J. A. Westerlund-Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 153, som meddelar, att hon hette Kristina Elisabet och var född 1807.

[9] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{29}/_{1}$ 1828. GSB.

[1] Brev från G. Mörner till P. Wieselgren $^{19}/_{2}$ 1828. GSB.

betänkligt att söka rubba en Kristi tjänare från en bana, där Gud satt honom, och föra honom in på en annan. Janzon hade enligt Wætterdahls uppfattning en stor uppgift att fylla i stiftet. Vart han kom, tändes väckelsens eld. I Horn hade, såsom redan nämnts, genom hans verksamhet en stark andlig rörelse uppstått. Men han behövde stanna där för att taga hand om de väckta. Wætterdahl påminte även Wieselgren om det negativa resultatet av Pehr Nymans besök i Stockholm, till vilket Wieselgren tagit initiativet, och ville givetvis därmed mana till försiktighet, då det gällde en förflyttning av Janzon.[2]

Wieselgrens försök att få Janzon placerad i Stockholm ledde ej till önskat resultat. Den 15 mars 1829 kunde Janzon i stället meddela Wieselgren, att han kommit på förslag till komministraturen i Stjärnorps församling. Under Janzons missiv i Hällestad hade flera personer från Stjärnorp varit hans åhörare. Ägaren av Stjärnorps säteri, som hade rätt att kalla en av de tre på förslaget uppsatta, hade, fastän han endast sett Janzon en gång och var känd för att vara »en grof werldsm[enni]ska», dock kallat honom till ifrågavarande befattning.[3] Domkapitlet befullmäktigade Janzon den 28 augusti 1830 att vara komminister i Stjärnorp.[4] Han tillträdde befattningen den 1 maj följande år.[5]

Stjärnorp blev nu en samlingspunkt för läsarna i norra och mellersta Östergötland. Bland sina åhörare hade Janzon läsare från Hällestad, Risinge, Västerlösa, Vadstena och andra socknar. Janzon synes emellertid nu ej längre ha varit densamme som under den tid, då han verkade i Hällestad. A. Andersson framhåller i sin överblick över den andliga rörelsen i Östergötland, att livet tycktes vara i avtagande hos både predikanten och hans åhörare och att Janzons förkunnelse ej längre var till samma välsignelse. Det var ej längre »det Herrliga och saliga Christi Evangelium», som upplivade läraren och åhörarna. A. Andersson liknar Janzons verksamhet efter flyttningen till Stjärnorp vid ett ångfartyg, som fortsätter att gå, även sedan ångan blivit utsläppt. Läsarna fortsatte att samlas omkring Janzon. Men den forna evangeliska friheten och fräls-

---

[2] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{29}/_{1}$ 1828. GSB. Om Pehr Nyman se E. Newman, a. a., s. 249 ff.

[3] Brev från J. Janzon till P. Wieselgren $^{15}/_{3}$ 1829. GSB; *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 1 och n:r 7, 1830.

[4] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 8, 1830.

[5] *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 5, 1831.

ningsgläjden tycks ha efterträtts av en tung lagisk ande. Med det starka intresse, som Janzon fått för Schartaus uppfattning, är det helt förklarligt, om de herrnhutiskt påverkade saknade förkunnelsen om den fria nåden i Kristus. Den verkliga orsaken till att väckelsen i dessa trakter genomgick en sådan förändring kan även ha varit allvarliga brister på det andliga området hos de väckta. En sådan förklaring lämnas i ett tillägg, som missionsföreståndare Johannes Neander gjort till A. Anderssons anteckningar. Neander framhåller i detta tillägg, att det under denna tid nog stod illa till med Janzon själv i andligt avseende och att det ej var bättre med en del av dem som sökte honom. »En falsk andlighet är mycket farlig.»[6]

Wætterdahls verksamhet i Ö. Eneby.

Vid Wætterdahls ankomst till Ö. Eneby härskade där mycken okunnighet på det andliga området. I ett brev till Wieselgren av den 31 mars 1826 omtalade Wætterdahl, att kommunikanterna på frågan, varav nattvarden bestod, kunde svara: »Af den H. Skrift» eller: »Af 2:ne taflor.» Det inträffade även, att de ej hade kännedom om första budet eller visste, hur det tredje budet lydde.[7] Kristendomen tycks för de flesta ha bestått i yttre former utan personlig upplevelse. Konfirmationsundervisningen utgjordes väl här liksom på så många andra platser endast av mekanisk utanläsning.[8] Religionens vanemässiga karaktär kom tydligast till synes i massnattvardsgångarna.[9] Närheten till Norrköping inverkade synnerligen menligt på det andliga och moraliska tillståndet i församlingen. Särskilt torde dryckenskapslasten ha ökats genom detta grannskap.[1]

---

[6] S, I, s. 5; S, III, s. 6; S, IV, s. 6. »Någon har jag hört berätta», skriver A. Andersson, »att deras milslånga wandringar var icke mycket olika hedningens, som lång väg gick på spikskor för att hans Gud skulle blifva nådig, utan att dock någon werklig frid gafs för deras Samveten.» S, III, s. 6.

[7] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{31}/_{3}$ 1826. GSB.

[8] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{24}/_{5}$ 1830. GSB.

[9] »Fåfängt skulle jag bjuda till», skriver Wætterdahl till Wieselgren ($^{31}/_{3}$ 1826. GSB), »att för Bror göra åskådligt, hur det tecknar sig wid wåra communioner, hwad de fleste angår. Imaginera sig en hop mumier, likwäl med lif — en vita vegetativa — och rörliga lemmar, som komma fram till altaret, böja sig ned och emottaga det wälsignade Brödet och winet, utan allt tecken till rörelse, ja, med den stelhet, att man knappt will tro, att de gitta swälja ned, hwad de emottagit: Och Bror har någorlunda träffat det werkeliga.»

[1] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{1}/_{6}$ 1833. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

Wætterdahl kände stor saknad efter personligt avgjorda kristna. Ett år efter det han tillträtt befattningen som kyrkoherde i Ö. Eneby, skrev han till Wieselgren, att, om det bland de äldre församlingsborna fanns »några sanna Guds barn», levde de så undangömda, att han ännu ej lärt känna dem.[2]

Med målmedvetenhet tog Wætterdahl itu med arbetet inom församlingen. Han sökte på olika sätt att väcka det andliga behovet hos sina församlingsbor. I sina predikningar hade han alltid som mål att övertyga sina åhörare om att var och en, som ville bliva en sann kristen eller ett Guds barn och äga förvissningen om en evig salighet, »ovedersägligen måste hava den levande hjärtetron på Jesus Kristus, utan vilken människan är död och fjärran från det eviga livet». Vid alla möjliga tillfällen sökte Wætterdahl angiva kännetecken på den levande och den döda tron. På så sätt hoppades han, att var och en, även den fåkunnigaste, skulle komma till insikt om sitt själstillstånd. Han var angelägen om att så tydligt och enkelt som möjligt visa sina åhörare vägen till nådastolen.[3]

Även om Wætterdahl ägde en klart utmejslad trosåskådning, hade han ej stelnat i formalism. Hans predikningar förbereddes under mycken bön. Han bad för sin egen del enträget om Guds ledning och upplysning samt om Andens smörjelse. Men han bad även lika enträget, att Gud i sin nåd skulle öppna hans åhörares öron, väcka deras uppmärksamhet och vid ordets förkunnande låta dem förnimma sin närvaro.[4]

Wætterdahls starka betonande av den inre upplevelsen och det kristliga livet kom klart till synes i hans uttalanden om nattvardsfirandet. Han förstod till fullo den oro, som kunde gripa de väckta, då de märkte, att även präster, vilka sökte att »med alfwar werka för Guds rike», släppte fram personer, som begått uppenbara synder, till nattvardsbordet. Genom varningar, bestraffningar och tillrättavisningar sökte han väcka sina församlingsbor till insikt om nödvändigheten av att nattvardsgästerna levde i ett personligt gudsförhållande. Men hans försök i detta stycke tycktes till en början vara fruktlösa. De verkade »presice så mycket, som då man slår vatten på gåsen!»[5]

---

[2] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1826. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{1}/_{5}$ 1833. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[4] Ibdm. »I Predikningarne arbetar jag såsom i Stockholm», skriver han $^{31}/_{3}$ 1826 till Wieselgren (GSB). »Jag bjuder till, att rakt fram föreställa sanningen.»

[5] Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{31}/_{3}$ 1826. GSB.

Vid de på höstarna till olika platser i församlingarna förlagda husförhören och vid distriktsförhören, som på vårarna höllos i kyrkan, hade Wætterdahl rika möjligheter att komma i förbindelse med sina församlingsbor. Han ansåg, att dessa förhör utgjorde den bästa tänkbara verksamhetsform för en präst, som var angelägen om att med eftertryck lägga den »sanna kristendomen» på sina åhörares hjärtan. Även kommunionförhörens betydelse som medel att nå åhörarnas samveten förstod han att uppskatta.[6]

Särskilda förhoppningar om en förnyelse av det andliga livet inom församlingen knöt Wætterdahl vid konfirmandundervisningen. De konfirmander, som han undervisade under första hälften av år 1826, visade sig visserligen till en början likgiltiga, men mot slutet tyckte han sig finna, att de evangeliska sanningarna trängde in i deras hjärtan och läto dem förnimma sin kraft. Konfirmationen, som hölls den 2 juli, gjorde ett starkt intryck såväl på de unga som på de äldre. Wætterdahl hade i sitt inre en förnimmelse av att han från Kristi mun hörde ett verkligt svar, att hans böner för den unga skaran blivit hörda. De unga begingo under djup rörelse den 9 juli sin första nattvardsgång. Vid de husförhör, som höllos följande höst, kunde Wætterdahl konstatera, att konfirmanderna hållit sina löften att mera öva sig i sin kristendomskunskap. Med glädje hade han fått kännedom om att de i sitt vardagsliv omsatt de lärdomar, som de erhållit under sin konfirmationstid. Det lyckliga resultat, som Wætterdahl uppnått med denna grupp av konfirmander, uppväckte hos honom förhoppning om att de evangeliska sanningarna genom konfirmationsundervisningen så småningom skulle kunna vinna fördjupat insteg i åhörarnas hjärtan.[7]

Även i fortsättningen hade Wætterdahl orsak att glädjas över arbetet bland konfirmanderna. Men han möttes även av stora svårigheter i detta arbete, och de följande åren infriade endast delvis de rika löften, som den första tiden gav. Föräldrarna talade aldrig med sina barn om andliga ting, vilket Wætterdahl fann helt förklarligt, så länge de ej själva gjort några inre upplevelser. Detta hade emellertid till följd, att de unga, som han mottog för konfirmationsundervisning, visade stor okunnighet på det andliga området.[8]

---

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{10}/_{5}$ 1828. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[7] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{3}/_{5}$ 1827 och $^{30}/_{4}$ 1826. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[8] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{10}/_{4}$ 1836 (R. 18. A. 27 b. 17) och $^{2}/_{6}$ 1838 (R. 19. F. a. 14. c). ABUH.

I överensstämmelse med herrnhutarnas verksamhetsformer sökte Wætterdahl att vinna sina medmänniskor även genom enskilda samtal. Han skrev till Herrnhut den 30 april 1826, att han redan första sommaren hade hunnit besöka omkring 90 hem i sin församling och att han följande sommar ämnade fortsätta dessa husbesök. Då, så långt Wætterdahl hade sig bekant, ingen av hans företrädare tillämpat denna metod, föreföll den hans församlingsbor främmande och ovanlig. Han hade dock funnit, att han på detta sätt bäst lärde känna sina åhörares andliga tillstånd.[9]

Wætterdahls arbete möttes mången gång av motstånd men blev ej utan frukt. Vid gudstjänsterna lyssnade åhörarna till hans förkunnelse stilla och andäktigt och ofta med en sådan rörelse, att de ej kunde dölja sina känslor. Någon omfattande väckelse inom församlingen fick han emellertid ej uppleva, en erfarenhet, som han hade gemensam med de honom andligen närstående ämbetsbröderna i kringliggande församlingar.[1]

I ett brev till Herrnhut av den 6 maj 1840 frågade sig Wætterdahl med tanke på de 15 år, under vilka han manat sina åhörare till bot och bättring och till att komma till Kristus, vad som under denna tid vunnits. »Gud allena vet, hur många eller om det finns någon enda?» Visserligen föreföll det honom, som om han kunde äga gott hopp om några av sina konfirmander, men visste ej, hur många som avgjort sig helt.[2] I ett brev följande år föreföll han mera förhoppningsfull. Även om han ej kunde förmärka några synbara resultat av sin verksamhet, gladde han sig dock över den trohet, som han fann hos de väckta.[3]

Vid slutet av år 1842 och början av år 1843 var Wætterdahl allvarligt sjuk och fick därigenom sina krafter betydligt nedsatta. Den 5 januari sistnämnda år råkade han, då han var på väg ned från sitt rum i vindsvåningen, att halka, förlorade i samma ögonblick medvetandet och föll framstupa, så att huvudet trycktes in i ett hörn, som bildades av trappan och en vägg. Hustrun, som skyndade till, lät bära den avsvimmade åldringen in i kammaren. Redan den 8 januari var Wætterdahl emellertid så pass återställd, att han ensam kunde förrätta gudstjänsten i Ö. Eneby kyrka. Han hade

---

[9] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1826. R. 18. A. 27 b. 15. ABUH.

[1] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{16}/_{4}$ 1836. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[2] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{6}/_{5}$ 1840. Gemein-Nachrichten 1840, II. Teil, A. N:r 13: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut 1840. ABUH.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{5}/_{5}$ 1841. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

kommit ifrån det svåra olyckstillbudet utan att en enda lem var skadad och såg häri ett särskilt Guds ingripande.[4]

År 1844 kunde den 74-årige veteranen alltjämt vara i verksamhet. Han skötte med undantag av nattvardsgångarna och en eller annan predikan ensam alla sina ämbetsåligganden och kunde under sina husbesök gå en hel svensk mil. Hans församlingsbor lyssnade till hans förkunnelse med »stilla uppmärksamhet», ett vittnesbörd om att hans arbete ej varit förgäves.[5]

Tron på Guds rikes seger inom sin församling behöll Wætterdahl ända in i det sista. I det, så vitt vi veta, sista brev, som är bevarat från honom, skriver han: »Ein Schimmer von Morgenröthe scheint sich über meiner Gemeine zu zeigen. Gott lasse ihn zum vollen Tage werden!»[6]

I slutet av år 1847 stod det klart för Wætterdahls omgivning, att han snart stod inför uppbrottet. Den yttre världen var som död för honom, och den förut så verksamme mannen förmådde nu icke ens att läsa. Han slutade sitt arbetsfyllda liv den 16 december 1847.[7] I mer än 22 år hade han då verkat i Ö. Eneby församling. Den herrnhutiska åskådningen hade han varit trogen i nära ett halvt sekel och hade mer än kanske någon annan kämpat för dess utbredande i vårt land.

---

[4] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{29}/_{4}$ 1843. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[5] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{27}/_{4}$ 1844. Gemein-Nachrichten, 1844, II. Teil. A. N:r 4: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut am 5. Juni 1844. ABUH.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1846. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[7] Brev från N. Hedblom $^{12}/_{1}$ 1848. SMSVer 1846—1849. KB. — Hedblom skriver i samma brev om Wætterdahls död: »H. Herr Prosten Joh. Wætterdahls hemfärd, länge emotsedd, var dock förenad med mycken saknad hos de efterlefvande bland hans närmaste omgifning. Lycklig emellertid Han, som fick ingå i sin Herras glädje och komma till den rätta Julefröjden. Han yttrade bland annat några gånger: 'här nere kan jag icke tacka och lofva min Frälsare så, som jag ville och borde; men deruppe, ja deruppe, der skall jag kunna lofva och tacka och prisa Honom'. — Han afsomnade så stilla, hållande mig i handen, under det att Hans maka stod bredvid hans säng. Inga föregående plågor, — intet enda klagoljud. Dagen före sin död var Prosten ännu uppe. — — Gud ware lof! hans sista dagar, ja hans sista år var fridfullt. — Nu saknas han. Nu ihogkommas hans förtjenster. Nu är domen mildare, förenad med rättvisa öfver hans menskliga fel.»

Wætterdahls verksamhet bland prästerna i Linköpings stift.

Redan då Wætterdahl tjänstgjorde i Ö. Ryd, umgicks han, såsom tidigare nämnts, med planer att få till stånd en sammanslutning av de evangeliskt sinnade prästerna inom stiftet. Han lyckades emellertid ej då förverkliga tanken.[8] Ett försök i samma riktning under hans vistelse i Stockholm ledde endast till att han och tre övriga av huvudstadens präster under en kortare tidsperiod samlades till gemensam uppbyggelse.[9]

Efter ankomsten till Ö. Eneby knöt Wætterdahl förbindelser med de evangeliskt sinnade prästerna i kringliggande församlingar och började ett målmedvetet arbete för att vinna övriga där verkande ämbetsbröder för den herrnhutiska åskådningen. Den 10 maj 1828 hälsade han i ett brev till Herrnhut från prosten i Kvillinge Nils Mobeck[1] och meddelade, att denne »med hjärtligt bifall» läst konferensprotokollen från Herrnhut. Han hoppades, att även en annan präst, som kort förut flyttat till en grannförsamling, tillhörde de evangeliskt sinnade. I samma brev kunde han även framföra en hälsning från läraren vid Lankasterska skolan i Norrköping S. A. Hägerstrand, som, då så behövdes, var honom behjälplig med hans ämbetsgöromål.[2] Breven till Herrnhut av den 6 maj 1829 och den 24 maj 1830 innehålla hälsningar såväl från Mobeck och Hägerstrand som från pastor Sundelin.[3]

Tanken på att bilda en prästkonferens hade nu mognat så pass mycket, att Wætterdahl i nyss nämnda brev av den 6 maj 1829 kunde meddela, att han hoppades att i slutet av juni samma år kunna samla de flesta av kontraktets präster i Ö. Eneby prästgård. Den planerade sammankomsten ägde rum den 29 juni och bevistades av ej mindre än nio präster. Därmed hade en början gjorts till en sammanslutning av de evangeliskt sinnade prästerna i denna trakt. Vid den första sammankomsten överlade deltagarna om bästa sättet

[8] Jfr ovan s. 170. [9] Jfr ovan s. 251.

[1] N. Mobeck föddes i Mogata 1782, blev student i Uppsala 1802, magister 1809, kollega i Linköping 1810, gymnasieadjunkt där 1816, lektor vid Linköpings gymnasium 1821, prästvigdes 1818, avlade pastoralexamen 1819, blev kyrkoherde i Kvillinge 1823, tillträdde 1825, prost 1826, kontraktsprost 1832—1843, d. 1856. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 293 f.

[2] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{10}/_{5}$ 1828. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{6}/_{5}$ 1829 och $^{24}/_{5}$ 1830 (R. 18. A. 27 b. 16). ABUH.

att utnyttja samvaron under kommande konferenser. Wætterdahl hade lämnat kontraktets präster en översättning av konferensprotokollen från Herrnhut, för vilket dessa uttalade sin tacksamhet. Han hoppades, att därigenom ett ljus skulle uppgå för dem, »om vilket de tidigare ej haft en aning och ej den ringaste kännedom». Enligt Wætterdahls uppfattning fanns det ej något lutherskt land, där en sammanslutning av nyss nämnda slag var så av behovet påkallad som i Sverige.[4]

Den lilla herrnhutiska prästföreningen hade den 8 juli 1830 en sammankomst, då deltagarna starkt förnummo »Jesu nådesnärvaro» och den inbördes brödragemenskapen samt på nytt föresatte sig att förkunna Guds ord med iver och värme. För att fördjupa det andliga livet läto de evangeliskt sinnade prästerna Cranz' *Historie von Grönland*[5], antagligen i svensk översättning, några exemplar av föregående års till svenska översatta protokoll från prästkonferensen i Herrnhut samt några andra skrifter cirkulera inom sin krets för genomläsning. I ett brev till Herrnhut av den 23 april 1831 framförde Wætterdahl en hälsning från prästföreningen inom Norrköpings kontrakt.[6]

En ny prästkonferens hölls i Ö. Eneby prästgård sommaren 1831. Förnimmelsen av Kristi närvaro blev för de deltagande prästerna så stark, att de med större öppenhet än någonsin förut talade med varandra om sina andliga erfarenheter. Med nytt mod kunde de därefter återvända till sin predikogärning.[7]

Erfarenheterna från de sammankomster, som prästföreningen i Norrköpings kontrakt hållit, hade varit av så uppmuntrande natur, att Wætterdahl på prästmötet i Linköping den 27—29 september samma år föreslog bildandet av liknande föreningar i stiftets övriga kontrakt. Initiativet från Wætterdahl vann allmän sympati bland de närvarande prästerna. Prosten i Säby doktor Anders Wikblad[8], som insåg betydelsen av sådana prästföreningar, instämde i Wætterdahls förslag, varefter prästmötet förklarade sig vilja befrämja bildandet av dylika föreningar inom de kontrakt, där ej de stora avstånden lade allt för stora hinder i vägen för planens realiserande[9].

[4] Ibdm. [5] Jfr ovan s. 128.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{23}/_{4}$ 1831. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[7] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{5}/_{5}$ 1832. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH. Även detta brev innehåller en hälsning till Herrnhut från prästföreningen.

[8] Se om A. Wikblad J. I. Hähl, a. a., III, s. 322.

[9] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 12, 1831, § 14; Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{5}/_{5}$ 1832. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

Prästföreningen i Norrköpings kontrakt fortsatte sin verksamhet på samma sätt som förut. En ny sammankomst hölls i Ö. Eneby den 2 juli 1832. För övrigt uppehöllo medlemmarna i föreningen den inbördes gemenskapen genom att låta lämpliga böcker och skrifter samt protokoll från Herrnhut cirkulera. I ett brev till »fäderna» och »bröderna» i Herrnhut av den 1 maj 1833 skrev Wætterdahl, att hans nye kontraktsprost Mobeck uttryckligen bett honom att hjärtligen hälsa till dem och att de övriga, vilkas antal nu utgjorde sex, instämde i denna hälsning.[1] Då Wætterdahl senare framförde en hälsning från konferensen i Herrnhut till de evangeliskt sinnade prästerna i Norrköpings kontrakt, bådo dessa, och bland dem särskilt prosten i Styrestad Johan Magnus Björklund[2], honom att »på det hjärtligaste» besvara denna hälsning. Vid en sammankomst i Ö. Eneby i början av juli 1833 fingo deltagarna i prästföreningen på nytt erfara den andliga gemenskapen. Som hjälp särskilt för yngre ämbetsbröder vid katekisationer och kommunionförhör omarbetade de en mindre evangelisk skrift och läto sedan trycka den.[3]

Hösten 1833 fick Wætterdahl som predikobiträde studenten Per Ulander[4] och blev medlet till dennes första väckelse[5]. Wætterdahl skrev den 23 april 1834, att Ulander ingav stora förhoppningar om att bliva en god förkunnare och själavinnare.[6] Ulander prästvigdes år 1834[7] och tjänstgjorde därefter ett år som Wætterdahls adjunkt, var-

[1] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{1}/_{5}$ 1833. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[2] J. M. Björklund föddes i Vadstena 1785, blev student i Uppsala 1804 och i Lund 1807, magister där 1808, kollega i Vadstena 1810, prästvigdes 1811, blev rektor i Skänninge 1814, avlade pastoralexamen 1816, blev rektor i Eksjö 1819, kyrkoherde i Styrestad 1823, prost 1827, kyrkoherde i Klockrike 1843, d. 1850. Han var gärna hörd av dem, »som älskade Guds rena ord», och värderades av dessa som »en rätt evangelisk predikare». J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 235 ff.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{23}/_{4}$ 1834. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH. Den på prästföreningens initiativ tryckta skriften var sannolikt *Wigtiga frågor med swar ur den Heliga Skrift*, en översättning från engelska, som utan angivande av författare år 1833 utgavs som n:r 81 i Evangeliska sällskapets skriftserie.

[4] P. Ulander föddes i ö. Stenby 1808, blev student i Uppsala 1831, prästvigdes 1834, avlade pastoralexamen 1846, blev kyrkoherde i Tuna 1847, tillträdde 1849, blev kyrkoherde i Herrestad 1871, d. 1876. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 449.

[5] J. Östberg, *Lefnadsteckning af Per Ulander, kyrkoherde i Tuna och Herrestad*, Korsblomman 1879, s. 127.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{23}/_{4}$ 1834. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[7] Jfr ovan not 4.

under de intryck, som han förut fått av den allvarlige och nitiske själaherden, ytterligare fördjupades.[8]

I maj månad 1834 flyttade en av de verksammaste medlemmarna i prästföreningen kyrkoherden i Hedvigs församling i Norrköping Per Erik Rudebeck[9] till Vists församling. Föreningen fick i hans ställe som medlem komministern i Norrköpings S:t Olai församling Jakob Fredrik Arvedson[1], »likaledes evangeliskt sinnad och exemplarisk i lära och vandel»[2].

Prästkonferenserna höllos även i fortsättningen årligen i Ö. Eneby prästgård, och Wætterdahl utgjorde alltjämt föreningsbandet mellan de evangeliskt sinnade prästerna i Norrköpings kontrakt och församlingen i Herrnhut.[3] Den sista av dessa sammankomster, som omtalas i Wætterdahls brev till Herrnhut, hölls sommaren 1842.[4] Wætterdahl var nu 72 år gammal, och det är möjligt, att han hädanefter på grund av sin höga ålder och sina starkt nedsatta krafter[5] ej kunde inbjuda sina evangeliskt sinnade ämbetsbröder till några fler konferenser. Han fortsatte emellertid att uppehålla förbindelsen med dessa ämbetsbröder och kunde i ett brev av den 27 april 1844 framföra en hälsning från dem till konferensen i Herrnhut.[6]

I ett brev till Herrnhut av den 29 april 1843 kunde Wætterdahl meddela, att några unga präster kort förut bildat en liten förening,

---

[8] J. Östberg, a. uppsats, s. 127 f.

[9] P. E. Rudebeck föddes 1796, blev fil. kand. 1824, fil. doktor s. å., prästvigdes 1827, blev docent i Uppsala 1826, kyrkoherde i Hedvigs förs. i Norrköping 1828, avlade pastoralexamen s. å., kyrkoherde i Vist 1831, tilltr. 1834, i Stora Åby och Ödeshög 1853, d. 1862. K. G. Odén, a. a., s. 387. Jfr *Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 6 och 7, 1827; n:r 4, 1828; n:r 8, 1831; n:r 5, 1834.

[1] J. F. Arvedson föddes i Norrköping 1795, blev student i Uppsala 1811, fil. kand. 1817, magister 1818, kollega i Norrköping 1820, prästvigdes 1824, avlade pastoralexamen s. å., blev komminister i Norrköpings S:t Olai 1830, kyrkoherde i Ringarum 1839, tillträdde 1841, prost 1844, d. 1856. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 613.

[2] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{23}/_{4}$ 1834. R. 18. A. 27 b. 16. ABUH.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{6}/_{5}$ 1835, $^{16}/_{4}$ 1836, $^{7}/_{5}$ 1837 (R. 18. A. 27 b. 17.), $^{2}/_{5}$ 1838 (R. 19. F. a. 14. c.), $^{28}/_{4}$ 1839 (R. 19. F. a. 14. c.), $^{6}/_{5}$ 1840 (Gemein-Nachrichten, 1840, II. Teil. A. N:r 13: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut 1840), $^{5}/_{5}$ 1841 (R. 18. A. 27 b. 17). ABUH.

[4] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{29}/_{4}$ 1843. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[5] Jfr ovan s. 278 f.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{27}/_{4}$ 1844. Gemein-Nachrichten, 1844, II. Teil. A. N:r 4: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut am 5. Juni 1844. ABUH.

som skulle hålla sina sammankomster i Norrköping.[7] Initiativtagarna till föreningen voro P. Ulander och två vänner till denne. Den utgjordes till en början av några få likasinnade men upptog senare under namn av Norrköpings prästsällskap präster, som voro bosatta i och omkring Norrköping. Vid de möten, som prästsällskapet höll i Norrköping flera gånger om året, överlade man om husandakt, bibelförklaringar, missionsböner och andra frågor.[8]

Wætterdahls ställning till 1840-talets olika strävanden på det religiösa området.

Till 1840-talets liberala strävanden på det politiska, sociala och teologiska området stod Wætterdahl helt oförstående. Tillståndet i Sverige syntes honom så allvarligt, att han i ett brev till Herrnhut av den 30 april 1842 på det enträgnaste bad sina trossyskon att i sina böner tänka på hans kära fosterland, där mörkrets furste uppfunnit icke blott ett utan flera verktyg för att förstöra såväl det borgerliga samhället som de religiösa strävandena. Dessa tendenser tycktes honom också ha mycken framgång. Wætterdahl såg med bedrövelse, hur redaktörerna för de liberala tidningarna ej höllo något för heligt utan hänsynslöst angrepo konung, regering och kristendom. Han beklagade den skada, som anställts genom David Friedrich Strauss' till svenska »översatta skrift»[9], och ansåg, att »den beklagansvärde Strauss» visserligen blivit vederlagd men att de, som läste hans nyssnämnda skrift, ej hade kännedom därom, varför de ej kunde ändra sin oriktiga övertygelse. Folkresningen i Zürich år 1839, då Strauss' utnämning till teol. professor omintetgjordes, vann däremot hans fulla gillande. Där hade man enligt Wætterdahls uppfattning behandlat Strauss »efter förtjänst», och händelsen hade hedrat såväl de kristna i denna kanton som alla dem, vilka med eftertryck och i Guds kraft ville slå ned »satans apostlar» och »otrons hjältar».[1]

[7] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{29}/_{4}$ 1843. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[8] J. Östberg, a. uppsats, Korsblomman 1879, s. 130.

[9] Wætterdahl åsyftar givetvis *Strauss och Evangelierna, eller Jesu lefnad af* D. F. Strauss. *För tänkande läsare af alla stånd bearbetad af en evangelisk theolog.* Utkom 1841 på Hjertas förlag i svensk översättning. Jfr om den straussiska striden E. Petzäll, *Straussdebatten i Sverige*, Hj. Holmquist, *C. O. Rosenius' universitetsår* (i Studier tillägnade Magnus Pfannenstill), s. 73 ff., och E. Rodhe, *Den religiösa liberalismen*, s. 14 ff.

[1] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1842. R. 18. A. N:r 27 b. 17. ABUH.

Under de närmast följande åren blev det allt tydligare för Wætterdahl, att viktiga förändringar såväl i religiöst som i borgerligt avseende förestodo och att de liberala tidningarna voro ett medel, som Satan begagnade sig av för att bekämpa och utrota kristendomen i Sverige.[2] Han hade funnit, att *Aftonbladet*s ständiga angrepp på det borgerliga samhället, regeringen och konungen haft till följd, att läsarna av nämnda tidning utan tvekan kunde kritisera allt, vad regeringen gjorde. Aktningen för föräldrar och överordnade hade undergrävts, och Wætterdahl fruktade, att, om det förslag till ändring av riksdagens sammansättning, som framförts vid riksdagen år 1843, skulle gå igenom, hade man att vänta »franska revolutionen i smått». Med tanke på *Aftonbladet*s målmedvetna kamp mot religionen kunde han ej annat än bedja, att Gud måtte taga sin kyrka och sitt rike i sitt beskydd samt nederslå »djävulens verk» och »med eftertryck tukta denne hårdnackade fiende».[3] I ett brev till Herrnhut av den 21 maj 1845 kunde han dock meddela, att *Aftonbladet*s skarpa opposition mot regeringen något mildrats. Däremot fortsatte tidningen sin kamp mot religionen på samma sätt som förut.[4]

Wætterdahl kände allt större oro inför de nya strömningarna på det andliga området. Mot norrlandsläseriets separatistiska strävanden brukade han starka ord. I sitt nyssnämnda brev till Herrnhut av år 1845 meddelade han, att det lyckats »Guds och människornas fiende» att så vilseföra åtskilliga personer i de nordliga delarna av vårt land, att de angrepo prästerna och kallade dem djävulslärare och vår lutherska trosbekännelse en djävulslära. Vidare kunde han omtala, att dessa separatister med sina häftiga utfall förmått många att bränna vår katekes, vår psalmbok, Luthers predikningar, Arndts sanna kristendom och andra andaktsböcker. En av dessa »villoandar» hade blivit anklagad men frigivits och triumferade nu däröver. En annan, som befunnits skyldig och hållits i fängsligt förvar, hade av en högre rätt frigivits.[5] Det är tydligt, att Wætterdahl fått sina uppgifter om de norrländska separatisterna uteslutande från sådana, som voro fientligt inställda emot

[2] Brev från J. Wætterdahl $^{29}/_{4}$ 1843. R. 18. A. N:r 27 b. 17. ABUH.

[3] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{27}/_{4}$ 1844. Gemein-Nachrichten, 1844, II. Teil. A. N:r 4: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut am. 5. Juni 1844. ABUH.

[4] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{21}/_{5}$ 1845. Gemein-Nachrichten, 1845, II. Teil. A. N:r 8: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut. ABUH.

[5] Ibdm.

dem. Med åren har han väl även rönt någon påverkan av den kyrkligt konfessionalistiska riktningen. Hengstenbergs *Evangelische Kirchenzeitung* satte han och hans evangeliskt sinnade bröder i Norrköpings kontrakt i varje fall stort värde på.[6]

Om Wætterdahl måste ogilla den norrländska separatismen, så stod han lika främmande för Nils Ignells teologiska uppfattning. Han fann det upprörande, att Kungl. Maj:t år 1844 upphävde den av Stockholms stads konsistorium vidtagna åtgärden att utesluta Ignell från förslaget till den sökta komministerbefattningen i Katarina. »Vad skall man tänka om detta?» utbrister Wætterdahl. »Här står det illa till med kristendomen! Gud hjälpe oss snart.»[7]

I ett brev av den 30 april 1846, vilket, såsom tidigare påpekats, är det sista av Wætterdahl, som vi hava i behåll, ger han en mörk teckning av tidsläget. Tillståndet i religiöst, moraliskt och politiskt avseende var enligt hans uppfattning lika dåligt, som då han skrev sitt närmast föregående brev, och utgjorde föremål för hans stora bekymmer. Hoppet om Guds rikes seger hade han dock icke förlorat.[8]

Wætterdahl fick emellertid under sina sista år även göra uppmuntrande erfarenheter. Under ett besök i Stockholm sommaren 1842 hade han hört en ung präst i Storkyrkan, »som vittnade om Frälsaren med stort allvar och uppfordrade sina åhörare att gå till Herren Jesus, den så obeskrivligt milde Frälsaren, för att med kropp och själ giva sig åt honom». Han omtalade i samma brev, att det fanns flera sådana präster i huvudstaden liksom även i Uppsala

---

[6] »Wir freuen uns», skriver Wætterdahl $^{28}/_{4}$ 1839 till Herrnhut (R. 19. F. a. n:r 14 c. ABUH), »über die gute *Kirchenzeitung*, die in Berlin herausgegeben wird, von welcher wir in Norrköpings Contract ein Exemplar uns angeschaft haben, und bitten Gott den oder diejenigen zu stärken, die gegen die Rationalisten geschrieben, und sie zu antworten gezwungen haben, welches sie aber vielleicht weigern werden, gewarnt von einem innern Gefühl ihrer Schwachheit. O! dass die Augen möchten allen geöffnet werden, die von der ewigen Wahrheit nicht überzeugt sind; möchte eine Ausgiessung des Geistes Gottes über die Christenheit bald eintreffen und eine Veränderung in den religieusen Gesinnungen bewerkstelligen, nemlich eine Rückkehr zu dem Worte, das gewiss ist und lehren kann, zu dem höchst annehmungswerthen und theuren Wort, dass Jesus Christus in die Welt gekommen ist, die Sünder selig zu machen.» Jfr brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1846. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[7] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1845. Gemein-Nachrichten, 1845, II. Teil. A. N:r 8: Bericht von der Predigerkonferenz in Herrnhut. ABUH. Jfr E. Rodhe, a. a., s. 15 ff.

[8] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{30}/_{4}$ 1846. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH. Jfr ovan s. 279.

och i Härnösands stift. I Linköpings stift kände han »goda» präster. Även i de övriga stiften funnos präster, som hade samma sinne, men de voro vitt spridda och ville ej gärna bilda någon sammanslutning till ömsesidigt stöd och gemensam uppbyggelse.[9]

Det är möjligt, att Wætterdahl under sitt besök i Stockholm sommaren 1842 kom i förbindelse med den rosenianska kretsen. I varje fall torde väl grosshandlaren G. Th. Keyser, till vilken han ej sällan skrev angående Svenska missionssällskapets och Svenska nykterhetssällskapets verksamhet, ha lämnat honom upplysningar om Rosenius' arbete. Dessutom är det mycket sannolikt, att han genom Therése Ekman[1] blivit intresserad för *Pietisten*. I varje fall hade han år 1846 fått sitt intresse väckt för denna tidning. I ett brev till Svenska missionssällskapet av den 28 mars samma år uttalade han sin stora glädje över att ha fått alla fyra numren, d. v. s. årgångarna, av *Pietisten,* även den första årgången, som han fruktade vara utgången.[2] Den svenska herrnhutismens nestor hade sålunda genom *Pietisten* lärt känna ledaren för den väckelserörelse, som stod i begrepp att övertaga arvet från herrnhutismen.

Pastorsadjunkten Nils Hedblom i Ö. Eneby blev av prostinnan Wætterdahl efter makens död anmodad att av grosshandlare G. Th. Keyser infordra upplysning om alla årsavgifter, som dittills influtit från Wætterdahl, och om de tidningar och tidskrifter, som rekvirerats för hans räkning, och skulle prenumeration följande år ske som förut. Wetterdahl var en av de män, hos vilka de ur de herrnhutiska kretsarna framsprungna organisationerna: Evangeliska-, Svenska bibel-, Svenska missions- och Svenska nykterhetssällskapet, ingått personunion. I anslutning till sin makes intressen lät änkeprostinnan Wætterdahl efter hans död insända 12 rdr bco, vilket belopp, sedan prenumerationsavgiften för ett exemplar av *Missions-Tidning* och ett exemplar av *Pietisten* avdragits, skulle fördelas på nämnda sällskap.[3]

---

[9] Brev från J. Wætterdahl till Herrnhut $^{29}/_{4}$ 1843. R. 18. A. 27 b. 17. ABUH.

[1] Jfr nedan s. 397 ff.

[2] Brev från J. Wætterdahl till Svenska missionssällskapet $^{28}/_{3}$ 1846. SMSVer 1843—1846. KB.

[3] Brev från N. Hedblom till Svenska Missionssällskapet $^{12}/_{1}$ 1848. SMSVer 1846—1849. KB.

Kap. IV. Nykterhetssaken i Linköpings stift 1830—1855.

Dryckenskapens utbredning i vårt land i början av 1800-talet med särskild hänsyn tagen till Linköpings stift.

Allt ifrån kronobränneriernas tid hade dryckenskapen ständigt ökat i vårt land. Från år 1800, då vissa modifikationer infördes i bränningsrätten, och ännu mer sedan år 1810, då husbehovsbränningen infördes, tilltog onykterheten i oerhörd grad.[1]

De kyrkliga såväl som de borgerliga myndigheterna gåvo vid olika tillfällen uttryck för sina bekymmer över den allmänt utbredda dryckenskapslasten. Cleri comitialis' cirkulär av den 2 maj 1810 beklagade den särskilt bland de lägre klasserna förhärskande benägenheten för starka drycker. I ett cirkulärbrev av den 4 december 1811 fäste Kungl. Maj:t domkapitlens uppmärksamhet på den tilltagande dryckenskapen och de därav följande oordningarna samt anbefallde dessa att i samråd med vederbörande landshövding »öfverväga de säkraste medel, som kunna leda till förekommande af det öfverklagade onda och till befrämjande af ordentlighet, måttlighet och nykterhet». I ett ämbetsbrev av år 1812 lät Linköpings domkapitel stiftets präster få del av skrivelsen från Kungl. Maj:t samt anmodade dem att så fort som möjligt utlysa sockenstämmor, där denna skrivelse skulle uppläsas, »med kraftiga påminnelser» om förmånerna av ett nyktert levnadssätt och med betonande av att »fylleri och dryckenskap» äro »en källa, hvarifrån brottet och eländet ofta leda sitt ursprung». Prästerna fingo vidare det rådet att genom överenskommelse med sockenmännen söka få till stånd ett slags polisuppsikt över församlingen. Genom särskilda tillsyningsmän skulle missbruken lättare

---

[1] O. Mannström, *Bilder och blad ur svenska nykterhetsrörelsens historia*, s. 9 ff.

kunna upptäckas och förekommas. Kontrollen över vidtagna åtgärder skulle enligt domkapitlets uppfattning lättast kunna handhavas av vederbörande församlings kyrkoherde och kyrkoråd.[2]

Även i fortsättningen sökte myndigheterna på olika sätt att få till stånd förbättrade förhållanden. I en och annan församling fattades även på prästernas initiativ beslut, som hade till syfte en inskränkning av rusdrycksförbrukningen. Men i stort sett visade sig alla försök fruktlösa, och brännvinsfloden endast ökade. Med dryckenskapen följde ett allmänt sedligt fördärv. Kyrkorådsprotokollen från denna tid vittna med tydligt språk om dryckenskapens förråande inflytande på hemlivet. Bruket av starka drycker var mycket vanligt även bland prästerna, och på prästgårdarna förekom brännvinstillverkning allmänt.[3]

År 1829, året före nykterhetsföreningarnas framträdande, hade brännvinsförbrukningen tilltagit i sådan grad, att den utgjorde ej mindre än 46 liter per invånare. Från omkring år 1830 skriver Wieselgren, att ingen torde ana, hurudan ställningen var, då han kastade sig in i »tjurfäktningen». »Trogne, vantrogne och otrogne,

---

[2] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 4, 1812; G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 420 ff.

[3] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 7, 1812; n:r 3, 1813; n:r 9, 1817; G. Westling, a. a., ss. 108 ff. och 425 f. Följande exempel, hämtade från Norrköping (S:t Olai Kyrkorådsprotokoll 1833—1867. VLA), visa dryckenskapens ruinerande inverkan på hemlivet: Timmermannen Anders Nordströms hustru uppgav, »att Nordström sig ofta med starka drycker öfverlastar, och, i sådant tillstånd hemkommer, våldsamt sig förhåller, kör ut henne ur huset m. m.» ($^{5}/_{3}$ 1834, § 5).

Murargesällen Nils Hallongrens hustru förklarade, »att Hallongren ofta af starka drycker öfverlastad, utan henne känd orsak behandlar henne och barnen illa, samt utfar i rysliga svordomar och slagsmål. Så hade han förliden vecka tvenne serskilda nätter nödgat henne att oklädd fly huset, hvadan hon äfven måst för sitt fredande anlita polismakten» ($^{12}/_{8}$ 1834, § 1).

Angående muraren Carl Fredrik Verngren meddelade hans hustru, »att mannen i häftighet och vrede mot henne utfar, rycker henne i håret, och med slag henne öfverfaller hvarför hon ej ansåg sig längre kunna med honom sammanlefva» ($^{13}/_{2}$ 1835, § 8).

Ej sällan omtalas även i protokollen, att hustrun varit hemfallen åt dryckenskap. Polisuppsyningsmannen Anders Sjöberg uppgav, »att hufvudsakliga orsaken till den dem emellan uppkomna missämjan vore hustruns böjelse för starka drycker, af hvilka öfverlastad, hon rymmer bort, är flera dagar frånvarande och lemnar huset utan tillsyn» ($^{6}/_{7}$ 1835, § 1). Fabriksarbetaren Peter Borggren föregav, »att hustrun i allmänhet har ett häftigt lynne, stundom sig af starka drycker öfverlastar och honom då ofredar» ($^{6}/_{7}$ 1835, § 2).

Exemplen äro säkerligen typiska även för andra platser än Norrköping.

kristne och ateister och deister, konservative, liberaler och medelvägsmän, millionärer, tiggare och bärgade, ehuru söndrade i allt annat, voro dock eniga om det oskyldiga i ett rus.»[4]

Nykterhetssakens genombrott i vårt land.

I historiska framställningar av den organiserade nykterhetsrörelsens början i Stockholm omkring år 1830 framhålles Samuel Owens betydelsefulla insats. Han skall dels genom utgivandet av skriften *Till de måttligt supande* samt dels genom bildandet av en nykterhetsförening i början av år 1831 ha gjort den s. k. absoluta ståndpunkten gällande gentemot måttlighetsprincipen.[5]

Det var emellertid, som G. Westin har påvisat, egentligen den engelske metodistmissionären George Scott, som genom sin kännedom om de angloamerikanska måttlighetsföreningarna och genom sina tal och skrifter i ämnet bar upp nykterhetssaken. Vid tiden för Scotts ankomst till Stockholm diskuterades nykterhetsfrågan av många för folkets väl ömmande män. Bland dessa märka vi Owen, vilken som arbetschef hade rika tillfällen att iakttaga rusdryckernas skadliga verkningar, och översten och överdirektören C. G. af Forsell. Redan några få veckor efter ankomsten till den svenska huvudstaden blev Scott av en svensk, som, efter vad G. Westin konstaterat, måste ha varit af Forsell, rådfrågad angående denna sak. Scott lämnade af Forsell vid detta tillfälle d:r Lyman Beechers *Six Sermons.* I slutet av oktober publicerade af Forsell en broschyr: *Underrättelse om de i America nyligen stiftade Temperance-Societies jämte förslag till dylikas eller så kallade Måttlighets- och Sedlighets-Föreningars inrättande i Fäderneslandet,* som bestod av utdrag ur Beechers nykterhetspredikningar och några andra engelska arbeten och vari han förordade, att man skulle fira tusenårsminnet av kristendomens införande i vårt land genom bildandet av nykterhetsföreningar. Sådana föreningar hade i stort antal stiftats i Amerika i slutet av 1820-talet. Med anledning av af Forsells upprop bildades måttlighetsföreningar på olika platser i vårt land. En sådan med namnet

---

[4] O. Mannström, a. a., s. 14; J. Bergman, *Den svenska nykterhetsrörelsens historia,* s. 101.

[5] J. Bergman, a. a., s. 114 ff., och *Nykterhetsrörelsens världshistoria,* II, s. 134 ff.; O. Mannström, a. a., s. 31; G. Westin, a. a., I, s. 270 f. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838,* s. 14 f.

Stockholms måttlighetsförening kom till stånd den 28 november 1830, dagen för Ansgarsjubileets firande. Meningarna hade varit mycket delade, huruvida man skulle ange fullständig avhållsamhet från rusdrycker eller blott måttligt bruk av dem som grundsats för föreningens verksamhet. Måttlighetsprincipen hade understötts av bl. a. J. O. Wallin, som blev föreningens ordförande och avgått med segern. Föreningen tycks emellertid ej ha haft några andra sammanträden efter stiftandet än ett årsmöte den 30 november 1831.[6]

När Owen och hans anhängare märkte, att måttlighetsföreningen ej hade någon framgång, bildade de vid ett sammanträde den 18 februari 1831 en förening, som fick namnet Kungsholms nykterhetsförening och som var grundad på absolut avhållsamhet från brännvin och destillerade drycker. Den ansåg sig till en början som en avdelning av måttlighetsföreningen, men, sedan denna upplösts, beslöt Kungsholms nykterhetsförening vid sitt första årsmöte den 14 april 1832 att hädanefter kalla sig Stockholms nykterhetsförening. I likhet med andra nykterhetsföreningar i landet blev Kungsholmsföreningen sålunda en »filialförening» till Stockholmsföreningen. Redan vid denna tidpunkt stod Stockholms nykterhetsförening i förbindelse med de flesta måttlighets- och nykterhetsföreningar i landsorten.[7]

Föreningarna för nykterhetens befrämjande betraktades till en början med stark misstro. Nykterhetssträvandena voro därför mer än väl i behov av det stöd, som kom dem till del från konungahuset. Karl XIV Johan understödde på allt sätt den svenska nykterhetsrörelsen under dess mest kritiska år, och även kronprinsen visade den ett varmt intresse.[8]

Trots ivriga bemödanden började nykterhetsarbetet i Stockholm att visa tillbakagång. Nykterhetstidningen *Stockholms Nykterhets-Härold*, som startats av Scott och Owen, utkom med sitt första nummer den 4 februari 1833 men måste upphöra, sedan nummer 13 den 22 juli utgivits. Av årsberättelsen för år 1834 framgår, att de utgivna skrifterna detta år icke gått så bra. Endast få samman-

---

[6] J. Bergman, *Den svenska nykterhetsrörelsens historia*, s. 107 f., *Nykterhetsrörelsens världshistoria*, II, s. 134; O. Mannström, a. a., s. 27 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 270 ff.; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 14 f.

[7] O. Mannström, a. a., s. 31; G. Westin, a. a., I, s. 274 ff. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 15.

[8] O. Mannström, a. a., s. 37 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 280 f.

träden hade hållits, och antalet medlemmar i föreningen hade sjunkit. Samtidigt hade brännvinsförtäringen ökat. Den årsberättelse, som avgavs vid Stockholms nykterhetsförenings årsmöte den 27 februari 1835, vittnade om en viss modlöshet.[9]

Nykterhetssaken i Linköpings stift 1830—1836.

Linköpings stift var ett av de stift, där nykterhetssaken först blev omfattad. Den av Norrköpings måttlighets- och nykterhetsförening år 1832 utgivna årsberättelsen omtalar, att en måttlighetsförening fanns vid livgrenadjärregementenas musikkårer samt att nykterhetsföreningar förekommo vid *Rejmyra* glasbruk och Gusums mässingsbruk.[1] Vid Rejmyra glasbruk torde nykterhetssaken ha framförts av kapten G. E. von Post, som var känd för sitt religiösa intresse.[2] Måttlighetsföreningen vid livgrenadjärregementenas musikkårer och nykterhetsföreningen vid Rejmyra glasbruk ha sannolikt upphört inom kort.[3]

I spetsen för nykterhetsföreningen i *Gusum*, som år 1831 bildades med full avhållsamhet från starka drycker på sitt program, stod majoren Carl Theodor Ekenstam. Han var född år 1798 på Sålla och son av den herrnhutiskt påverkade översten Nils Adolf Ekenman.[4] Tidigt lämnade Carl Ekenstam hemmet och fick anställning vid Göta kanalbyggnad under greve Baltzar von Platen. År 1818 utnämndes han till löjtnant vid flottans mekaniska kår, år 1823 till kapten samt år 1828 till major-mekanikus. Sistnämnda år ingick han äktenskap med Charlotta Vilhelmina Westerberg, dotter av bruksägaren Erik Vilhelm Westerberg på Gusum, och tillträdde år 1830 befattningen som disponent för Gusums bruks- och lantegendomar.[5]

Ekenstam gjorde sig snart känd som en av vårt lands främsta

---

[9] G. Westin, a. a., I, s. 282 ff.

[1] G. Eriksson, *Årsberättelse, afgifven till Norrköpings Måttlighets- och Nykterhets Sällskap och Förening, på dess årssammankomst d. 7 Mars 1832*, s. 9 f.

[2] Jfr ovan s. 244 f.

[3] Uppgiften om dessa föreningar i *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 20, grundar sig på nyss nämnda meddelande i Norrköpings måttlighets- och nykterhetsförenings årsberättelse. Några upplysningar om de båda föreningarna av senare datum förekomma ej i Svenska nykterhetssällskapets årsberättelser.

[4] Jfr ovan s. 150.

[5] *Biografi öfver Major-Mekanikus Carl Theodor Ekenstam. Död den 17 September 1879*, s. 3 f.; G. Elgenstierna, a. a., II, s. 520; NF², VII, sp. 91.

nykterhetskämpar. Redan 1831 nedlade Gusums mässingsbruk ett stort bränneri för att följande år inställa all brännvinstillverkning vid sex andra bruket tillhöriga egendomar. Föreningen utgjordes år 1832 av 188 vuxna män. Dessutom hade omkring 100 hushåll förbundit sig att ej använda brännvin. Med fullt skäl kunde sålunda nykterhetsföreningen i Gusum framhållas som »en bland de mest utmärkta i riket».[6] I början av år 1835 utgjorde föreningen med de barn och äldre personer, som tillhörde densamma, något över 500 personer.[7]

Redan vid den sammankomst, som Stockholms nykterhetsförening höll den 14 april 1832[8], uppmärksammades Ekenstams insats i nykterhetsverksamheten. Föreningen beslöt vid detta tillfälle att uppdraga åt direktionen att till Ekenstam »frambära uttrycken af dess tacksamhet och högaktning».[9] Senare sökte Ekenstam befrämja nykterhetsarbetet genom att utgiva populära arbeten[1] och genom att sprida de av Stockholms nykterhetsförening utgivna skrifterna. Föreningen utlämnade den 18 februari 1835 till honom 30 ex. av n:r I och 20 ex. av n:r II i sin skriftserie[2], den 26 maj 36 ex. av n:r III samt den 1 juni 10 ex. av n:r III och 10 ex. av n:r IV[3].

---

[6] G. Eriksson, a. a., s. 9; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 20 f. — I ett brev till C. Ekenstam av $^{28}/_{1}$ 1832 anhöll G. Eriksson (Hösterumsarkivet, 18. SLBL), att Ekenstam ville visa honom »den godheten och i en liten upsats teckna beskaffenheten af Tit. förening och den verkan i allmänhet Tit:s nitiska bemödanden i orten haft». Då han snart ämnade utge en årsberättelse och »Gusum står som en ljus punkt framför andra och för andra som ett exempel», ville han ogärna »se det uteslutet ur teckningen af vår landsorts förhållanden».

[7] Brev från C. Ekenstam till direktionen för Stockholms nykterhetsförening $^{10}/_{2}$ 1835, in extenso återgivet i *Berättelse af Stockholms Nykterhets-Förening Direction, uppläst wid Föreningens årssammankomst den 27 Februari 1835.* Berättelsen är tryckt i *Skrifter, utgifne af Stockholms Nykterhets-Förening. N:o III.*

[8] Jfr ovan s. 291.

[9] Skrivelse från Stockholms Nykterhets Förenings Direktion $^{16}/_{5}$ 1832 undertecknad av N. W. Stråle, Carl af Forsell och S. D. Henberg. Hösterumsarkivet, 81: Diverse i nykterhetsfrågan av major C. Ekenstam. SLBL.

[1] Han utgav år 1833 *Om Fördelen af Potates-odling i stort till utfodring; Om Potates-bränningens Förderflighet, icke endast för Ladugård, utan ock för Åkerbruk; samt om Nyttan af en annorlunda reglerad Bränvins-tillverkning; jemte Anvisning huru kreatur fodras med potates.*

[2] Redogörelse öfwer Stockholms Nykterhets Förenings Skrifter, 1834. SNS handlingar 1837—1840. SSNFA.

[3] Redogörelse öfwer Stockholms Nykterhets Förenings Skrifter för åren 1835, 1836 och 1837. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

Sedan stadsläkaren i *Norrköping* Gustaf Eriksson[4] i n:r 7 (den 26 januari) 1831 av *Norrköpings Tidningar* låtit införa en inbjudan till alla nykterhetsintresserade att sammansluta sig till en förening, hölls den 7 mars å stadens trivialskola ett sammanträde, då beslut fattades att bilda dels en nykterhetsförening, som skulle verka inom staden, och dels ett måttlighets- och nykterhetssällskap, som skulle utgöras av »uplystare» för sakens framgång intresserade personer såväl i staden som i provinsen. Som villkor för inträde i den förstnämnda sammanslutningen fastställdes fullkomlig avsägelse av allt bruk av brännvin och alla andra sprithaltiga drycker, som användes i stället för brännvin, samt förbindelse till ett endast måttligt bruk av övriga starkare drycker. Då det gällde måttlighets- och nykterhetssällskapet, ansåg man sig »med aktning för den förmodade sjelfkrafda öfverensstämmelsen mellan insigt och handling hos de uplystare» icke böra eller behöva kräva några personliga förpliktelser. Redan vid första sammanträdet antecknade sig över 100 personer som medlemmar av den lokala föreningen, medan 60 begärde inträde i måttlighets- och nykterhetssällskapet. De flesta av medlemmarna i sistnämnda sällskap hade även anslutit sig till nykterhetsföreningen.[5]

Under det första verksamhetsåret utdelades till medlemmarna av de båda föreningarna 170 exemplar av Lyman Beechers nyss nämnda skrift *Six Sermons,* som blivit översatt till svenska och i Norrköping utgivits under titeln *Sex predikningar om Dryckenskapslasten.* Den spriddes för övrigt i hela riket. På Jönköpings måttlighetssällskaps bekostnad utdelades till varje kyrkoherde i Sverige en av G. Eriksson författad skrift *Om brännvinet och dess missbruk.* Av en annan nykterhetsskrift *Några Ord till den Swenska Allmogen om Brännvinets förderflighet, af en Menniskovän* sändes ett exemplar till varje kyrkoherde i Linköpings stift och likaledes ett exemplar till alla kontraktsprostar i hela riket. Omkring 2,800 exemplar blevo av denna skrift rekvirerade av nykterhetsföreningar och kyrkoher-

---

[4] G. Eriksson föddes 1789, blev med. d:r i Uppsala 1817, stadsläkare i Norrköping 1824, erhöll professors titel s. å., begärde och erhöll 1832 avsked från stadsläkarebefattningen i Norrköping, ägnade sig därefter åt vetenskapligt arbete och ledningen av en boktryckerirörelse i Mariefred, stadsläkare i Norrköping 1838—1855, d. i nämnda stad 1865. H. Hofberg, *Svenskt biografiskt handlexikon,* I, s. 310 f.

[5] G. Eriksson, a. a., s. 3 f.; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838,* s. 20.

dar från olika delar av landet.[6] Vid den årssammankomst, som Norrköpings måttlighets- och nykterhetssällskap samt dess nykterhetsförening höll den 7 mars 1832, framlade föreningarnas sekreterare d:r G. Eriksson en utförlig årsberättelse, som förutom en redogörelse för nykterhetsfrågans utveckling i Norrköping lämnade en överblick över situationen såväl i Östergötland som i landet för övrigt.[7] Av årsberättelsen sändes 146 exemplar till domkapitlet för att utdelas bland stiftets pastorer. Domkapitlet rekommenderade årsberättelsen i ett ämbetsbrev och uttalade samtidigt den förhoppningen, att pastorerna skulle låta den på bästa sätt komma till allmänhetens kännedom.[8]

Då Eriksson lämnade stadsläkarebefattningen i Norrköping, upphörde stadens måttlighets- och nykterhetssällskap samt dess nykterhetsförening med sin verksamhet. Eriksson tycks själv inom kort ha förlorat intresset för den organiserade nykterhetsverksamheten.[9]

I nyssnämnda årsberättelse ägnade Eriksson »den oinskränktaste hyllning» åt de »vördnadsvärda» kyrkoherdarna i alla socknarna närmast omkring Norrköping. Somliga av dessa prästmän, vilkas antal han uppgav till tolv, voro äldre män, »äfven öfver 60 års ålder». Han framhöll vidare, att de till ett sant kristligt föredöme för sina församlingar personligen upphört att använda brännvin och inskränkt eller alldeles upphävt dess bruk i sina hus. De hade även slutat att bjuda sina församlingsbor på brännvin och lagt ned bränneriharteringen på prästgårdarna. På sockenstämmor fäste de sina församlingsbors uppmärksamhet på nödvändigheten att vidtaga åtgärder för att inskränka bruket av brännvin. De unga fingo vid konfirmationsundervisningen ej sällan djupa intryck av de nämnda

---

[6] G. Eriksson, a. a., s. 13.

[7] I ett bihang lämnar Eriksson en längre redogörelse för en i Aftonbladet införd *Berättelse af Kungsholms Nykterhets-förenings Direction, upläst vid allmän sammankomst den 14:de April 1831.*

[8] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 6, 1832, § 3.

[9] Brev från J. Wætterdahl till C. Ekenstam $^{9}/_{10}$ 1841 (Hösterumsarkivet, 23. SLBL.) Wætterdahl skriver i detta brev, att då Eriksson flyttade från Norrköping, »Sällskapet insomnade. Återkommen, synes han hafwa lemnat nitet efter sig i Jönköping, där det frodas och werkar härligt!» Jfr brev från G. Eriksson till C. Ekenstam $^{6}/_{2}$ 1834 (Hösterumsarkivet, 18. SLBL), varur vi anföra: »Meningen med nykterhetsropet var att med en coup de main vinna sinnena för saken och kullkasta bränvinsväldet; det misslyckades, ty sinnena voro irreligiösa och opatriotiska, och saken med föreningar är nu slut; dock har den lemnat mycket nyttigt efter sig, och hvar och en kan och bör enskildt för saken verka.»

kyrkoherdarnas varningar mot dryckenskapen. Eriksson fann det sannolikt, att ett så allmänt nit bland prästerna i en landsort ej förut blivit sport i vårt land, varför »detta värdiga föredöme för Sveriges kyrkoherdar» förtjänade all den offentlighet, som han kunde giva. Någon nykterhetsförening hade emellertid ej bildats av kyrkoherdarna i Norrköpings omgivning, vilka önskade, att tanken på nykterhet först skulle vinna insteg i det allmänna tänkesättet. Även flera yngre präster hade anslutit sig till nykterhetssaken och verkade ivrigt »som nykterhetens apostlar».[1]

Det är utan tvivel *Wætterdahl* och den grupp av präster, som samlades omkring honom, som här åsyftas. I ett brev till Svenska nykterhetssällskapets direktion av den 13 juni 1841 skriver Wætterdahl, att han visserligen ännu ej bildat någon nykterhetsförening men att han ivrat mot dryckenskapen. Redan, när den första impulsen mot brännvinsdrickandet kom från Amerika, hade han lagt bort aptitsupen, som han förut tagit vid middagen och även någon gång till kvällsmaten. Senare upphörde han med bruket av brännvin i sitt hem.[2]

[1] G. Eriksson, a. a., s. 7 f. G. Erikssons framställning av det intresse för nykterhetssaken, som förefanns hos kyrkoherdarna i Norrköpings omgivning, bekräftas av ett brev från prosten i Styrestad J. M. Björklund (se om honom ovan s. 282) till C. Ekenstam (Hösterumsarkivet, 16. SLBL). I brevet, som var daterat $^{2}/_{5}$ 1832, uttalar Björklund ett tack för »det öfversända exemplaret af Stadgarne för Gusums Nykterhetsförening». Han hade funnit, att dessa stadgar utmärkte sig för »en radikal tendens» och att de förordade, att man gick fienden »öppet på lifvet». I fortsättningen framhöll Björklund, att han aldrig sett roten till det onda framställas grundligare och mera övertygande än i G. Erikssons skrift *Om brännvinet och dess missbruk*. Beträffande sin egen personliga ståndpunkt förklarade han, att han, så länge Gud förlänade honom tid och förmåga, aldrig skulle »upphöra att med lära och efterdöme motarbeta dryckenskapen, och dess allmännaste källa: Brännvinet». »Hwad serskilt angår mina Nattvardsbarn», fortsatte han, »ernar jag hädanefter som hittills med all den kraft Gud mig förlänar fästa deras uppmärksamhet på det ifrågavarande ämnet; och skall skatta mig lycklig om, såsom förledet år, blott 2:ne förklarade sig, efter samråd med deras Föräldrar, hafva fattat det beslut att icke bruka Brännvin.»

[2] Brev från J. Wætterdahl till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{13}/_{6}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA. »Ingen dräng», fortsätter Wætterdahl, »fick någon sup, icke heller någon slags ersättning derför, emedan supen icke egentligen hörde till drängens kosthåll. Ingen sup gafs åt dem, som kommo med tionden utan i stället ett godt glas dricka och en smörgås. Vid ordinarie Sockenstämmorna då Socknemännen wanligen äro hos mig till middagen, war det ingen sup. I början drogo sig somliga tillbaka, men nu komma de och hålla till godo.»

Kyrkoherden N. Mobeck i *Kvillinge* började omedelbart efter sin ankomst till denna församling att för sina församlingsbor framhålla brännvinets och övriga spritdryckers skadlighet. I predikningar och vid enskilda samtal, på husförhör och sockenstämmor påvisade han, att följderna av superiet blevo brott, oordningar, fattigdom hos den arbetande klassen, missämja mellan äkta makar och ett försämrat sedligt tillstånd bland barn och tjänstefolk.[3]

På Mobecks förslag bildades år 1832 på en sockenstämma en »Förening till Måttlighetens och Nykterhetens befrämjande». Beslutet på sockenstämman fattades enhälligt. Men då han sammankallade kommittén, som förutom honom utgjordes av 17 ledamöter, infunno sig endast två. De övriga drogo sig i tysthet tillbaka.[4]

Särskilt smärtade det Mobeck att bland nattvardsbarnen finna flera »completta supare». Alla gossar, som deltogo i nattvardsförberedelsen, hade tidigt lärt sig att förtära brännvin. Han kände, att Guds ord ej kunde åstadkomma någon förbättring, »der brännvinsdjefvulen, som en mordengel, utbreder andelig död och förhärdelse». Fastän tillståndet inom församlingen kunde synas hopplöst, fortsatte Mobeck sin verksamhet i förvissning om att han kämpade för Guds sak.[5]

Av Carl Ekenstams broder Thure Reinhold, som var komminister i *Hannäs'* församling, Norra Tjusts kontrakt[6], stiftades år 1831 en nykterhetsförening i nämnda församling. Enligt dess stadgar fingo medlemmarna ej förtära brännvin eller andra spritdrycker och ej heller erbjuda barn dylika drycker. I bruket av tillåtna drycker skulle de vara måttliga. Inom loppet av ett år anmälde sig som medlemmar av föreningen 57 personer av allmogen och arbetarbefolkningen i församlingen.[7] Då en stor del av dessa utan anmälan om utträde ur föreningen inom kort bröto sitt löfte, undvek komminister Ekenstam varje påtryckning i syfte att öka medlemsantalet och nöjde sig med att meddela, att föreningsmatrikeln hölls öppen för var och en, som önskade att »redligen sluta sig närmare till, eller stödja sig vid Föreningen». För att bearbeta opinionen spred

[3] Brev från N. Mobeck till Svenska nykterhetssällskapet $^{23}/_{11}$ 1842. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA.

[4] Ibdm.

[5] Ibdm.

[6] Jfr ovan s. 236.

[7] Komminister Ekenstam meddelar, att det ej fanns några ståndspersoner i socknen, »deremot i allmänhet en välmående Allmoga». Skrivelse från Th. R. Ekenstam $^{18}/_{2}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

Ekenstam »Kungsholms filial Nykterhets-Sällskaps utgifna diverse skrifter».[8]

Jönköpings måttlighetsförening, som bildades den 20 januari 1831[9], visade sig från början mycket livskraftig och sökte snart att väcka intresse för nykterhetssaken även utanför staden. I en skrivelse till Linköpings domkapitel av den 25 april 1831, som var undertecknad av landskamreraren P. H. Landegren och stadskomminister C. M. Westdahl, meddelade föreningen om sin tillkomst och syftet med sin verksamhet. Då föreningen funnit, att »inom de härader av Jönköpings län, som tillhöra Linköpings stift, en allvarlig längtan blifvit väckt efter räddning ifrån det mångfalldiga elände, som är en följd af brännvinets omåttliga bruk», anhöll den, att domkapitlet måtte underrätta stiftets prästerskap om dess tillvaro och om dess villighet att lämna exemplar av sina stadgar som vägledning för församlingar, som ämnade bilda en nykterhetsförening. Den önskade även befrämja nykterhetssaken genom att giva behövliga upplysningar och genom att sprida uppbyggelseskrifter. I Kungliga cirkulärbrevet av den 4 december 1811 och prästerskapets ämbetsplikter i allmänhet fann Jönköpings måttlighetsförening tillräcklig grund för sin hänvändelse till domkapitlet. Jönköpingsföreningen behövde ej vädja förgäves. Dess skrivelse delgavs stiftets prästerskap i ett av de ämbetsbrev, som domkapitlet samma år utsände.[10]

Det är möjligt att bildandet av nykterhetsföreningen i *Vireda*, Jönköpings län, år 1831 är ett resultat av Jönköpings-föreningens verksamhet. Vid dess bildande beslöts, tydligen vid en sockenstämma, att församlingen skulle inskränka sig till ett högst måttligt bruk av spirituosa, att därifrån helt avhålla barn under 15 år samt att anse var och en, som vore eller bleve känd som drinkare, ovärdig att innehava förtroendeuppdrag inom församlingen.[1]

Det välvilliga mottagande, som skrivelsen från Jönköpings måttlighetsförening rönte från domkapitlets sida, visar den förståelsefulla inställning till nykterhetssaken, som stiftets ledning redan nu

[8] Ibdm.

[9] Ej »mot slutet af år 1830», som *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 19, uppgiver.

[10] Skrivelse från Jönköpings måttlighetsförening (undertecknad av P. H. Landegren och C. M. Westdahl) av $^{25}/_{4}$ 1831, tryckt i *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 4, 1831, § 3.

[1] Utdrag av prot., hållet vid sockenstämma med Vireda förs. $^{29}/_{10}$ 1837; P. M. med påskrift »Den 25 Nov. 1837, anm.». SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

intagit. Vid prästmötet i Linköping den 27—29 september 1831 uppmanade biskop M. Wallenberg prästerskapet att söka motarbeta »den till både physiskt och moraliskt förderf ledande fylleri-lasten», »denna verkliga pest, som hotar att förgifta och döda människans ädlaste anlag och nedsänka henne till de oskäliga djurens krets». Han uttalade sin tillfredsställelse med att många av stiftets präster redan fått till stånd överenskommelser med sina församlingar i syfte att befrämja måttligheten och nykterheten. Biskopen varnade dock för alla överdrifter i nykterhetssträvandena och befann sig sålunda på samma linje som J. O. Wallin. »Försigtighet i fordringar» var nödvändig, om något skulle vinnas. Han ansåg det otänkbart, att allmänheten, som i så många år begagnat rusdrycker, kunde förbinda sig att helt avstå från dem. Även om det skulle vara möjligt, fann han det sannolikast, att ett sådant löfte blev brutet. Biskopen betonade vidare, att det icke var det måttliga bruket av sprithaltiga drycker utan överdriften, som skadade. Däremot rekommenderade han den överenskommelse, som församlingsborna på flera platser träffat, att ej låta sina barn smaka brännvin, förrän de uppnått en viss ålder. Om man dessutom vid fylleriet kunde fästa vanära och förlust av medborgerligt förtroende, hoppades biskopen, att »denna förderfliga last» skulle så småningom kunna utrotas.[2]

Nykterhetssträvandena i Linköpings stift fingo i Johan Jacob Hedrén[3], som år 1833 tillträdde ämbetet som stiftets biskop, ett kraftigt stöd. Redan under sitt första biskopsår i Karlstad 1829 fick han av samtliga elever vid därvarande gymnasium mottaga en försäkran om absolut avhållsamhet från bruket av brännvin under en tid av 15 år.[4] Hösten 1837 erhöll han en liknande förbindelse av gymnasisterna vid Linköpings läroverk, innebärande, att de under sin återstående studietid vid läroverket skulle avstå från brännvin och utländska starka drycker, dock med förbehåll för de senare, då de voro gäster i privata hus. Biskopen mottog detta förtroende

[2] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 12, 1831, § 3.

[3] Se om J. J. Hedrén J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 137 ff.

[4] *Nykterhetswännen*, n:r 1, 1838, s. 4, tillägger: »Detta war hardt nära det första formliga Nykterhetsförbund i wårt land.» Redan år 1819 undertecknade emellertid Peter Wieselgren och fem av hans kamrater vid Växjö gymnasium följande överenskommelse: »Äfven afsäga vi oss, ehuru hvar för sig, utan att betunga någon annans samvete, allt bruk af spirituösa drycker, som ej gagna hälsan och som kunna genom vanan bli fördärfliga.» S. Wieselgren, a. a., s. 39 ff.

med tillfredsställelse och trodde sig bereda läroverkets och ungdomens vänner samt särskilt elevernas föräldrar och målsmän en sann glädje, då han i *Linköpings Stifts-Tidningar* för november 1837 meddelade det inträffade som »en af Stiftets angenämaste nyheter».[5]

Bildandet av Svenska nykterhetssällskapet 1837.

Den amerikanske presbyterianpastorn Robert Bairds besök i Stockholm sommaren 1836 innebar en vändpunkt för hela den svenska nykterhetsrörelsen. Vid sin ankomst till Stockholm i början av juni nämnda år hade han med sig boken *Histoire des Sociétés de Tempérance des États Unis d'Amérique.* Den innehöll en utförlig redogörelse för nykterhetsföreningarna i Amerika och var rik på exempel, siffror och vetenskapliga uppgifter. Under vistelsen i Stockholm överlämnade Baird ett exemplar av boken till konung Karl Johan, som blev så intresserad av den, att han uttalade sin önskan att få den översatt till svenska, vilket också skedde. Dess svenska titel var *Historisk teckning af Nykterhets-Föreningarna i Nord-Amerikas Förenta Stater.* Den utdelades på konungens bekostnad i rikets alla pastorat.[6]

En frukt av Bairds besök var utgivandet av nykterhetstidningen *Fosterlandswännen,* som under en längre tid blev organet för den uppsvenska nykterhetsrörelsen. Nu framstod även allt klarare behovet att få till stånd en svensk motsvarighet till det Amerikanska nykterhetssällskapet av 1826 och det år 1831 bildade Brittiska och utländska nykterhetssällskapet. Efter åtskilliga underhandlingar hölls den 11 april 1837 ett sammanträde hos general Franc Sparre, vid vilket beslöts att bilda Svenska nykterhetssällskapet. Kunglig sanktion på stadgarna erhölls den 5 maj. Sällskapets första protokollförda sammanträde hölls den 17 maj. Vid detta sammanträde beslöts att utsända ett upprop i nykterhetsfrågan med stadfästelseresolution som bilaga. Sin samhörighet med den dittills bedrivna nykterhetsverksamheten visade sällskapet genom att som hedersledamöter invälja tre av de främsta nykterhetsvännerna, överste A. Forsell, major Carl Ekenstam och landskamreraren P. H. Landegren. Greve

[5] *Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 11, 1837. Jfr *Nykterhetswännen,* n:r 1, 1838; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838,* s. 21, (uppger 1836); *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843,* I, s. 28.

[6] O. Mannström, a. a., ss. 41 ff., 69 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 333 ff.

Franc Sparre valdes till ordförande, kopisten Oscar Carlheim-Gyllenskiöld till sekreterare vid protokollet och för inrikes ärenden samt metodistpastorn George Scott till sekreterare för utrikes ärenden. Då Sparre avled under första året, utsågs som hans efterträdare statssekreteraren August von Hartmansdorff.[7]

Nykterhetssaken i Linköpings stift 1837—1843.

Inom Linköpings stift stod alltjämt majoren Carl Ekenstam som den främste nykterhetskämpen. Svenska nykterhetssällskapet fick visserligen under sina två första verksamhetsår ej några närmare underrättelser om nykterhetsföreningarna i Östergötland. Men direktionen behövde endast påminna sig »den patriotiskt werksamme och i Nykterhets-frågan så förtjenstfulle disponenten af Gusums Messingsbruk, Herr Major Ekenstam, dess broder Herr Kongl. Hof-Predikanten Ekenstam i Hannäs, m. fl. inom sagde provins» för att hysa gott hopp om den fortsatta utvecklingen.[8]

Sällskapets förhoppning behövde ej komma på skam, i varje fall ej då det gällde *Gusums* nykterhetsförening, vilken stod som ett efterföljansvärt föredöme för de övriga nykterhetsföreningarna inom stiftet. Sedan Ekenstam år 1838 helt lagt bort bruket av sprit i sitt hem och yrkat på att allmogen skulle följa hans exempel, blev det nytt liv i nämnda förening.[9] Antalet medlemmar i föreningen, som år 1840 utgjorde 622, steg följande år till 715 och ökade år 1842 med ej mindre än 262, så att antalet då utgjorde 977. Påfallande är det fåtal inskrivna, som på grund av löftesbrott eller andra orsaker lämnade föreningen. År 1841 utträdde två och följande år åtta personer.[1] Antalet brännvinspannor inom Ringarums socken, där Gusums bruk är beläget, hade år 1832 varit 210. Efter en ökning till 221 år 1834 sjönk siffran år 1841 till 162 för att år 1842 gå ned till 77. Den hastiga nedgången under sistnämnda år berodde emellertid även

---

[7] O. Mannström, a. a., s. 55 ff.; G. Westin, a. a., I, s. 341 ff.

[8] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Andra Årsberättelse, med Bilagor, 1838—1839*, s. 25. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, ss. 20 f., 23 f.

[9] *Fosterlandswännen*, n:r 6, 1840 och n:r 10, 1841.

[1] Uppgift till Swenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Gusums Nykterhets-Förening 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA; Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direction rörande Gusums Nykterhets-Förening från den 1 mars 1841 till samma tid 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA.

på den dåliga skörden.[2] Den glädje, som Ekenstam kände över nykterhetsverksamhetens framgång, grumlades i någon mån av besvikelsen över att J. F. Arvedson, som år 1841 tillträdde befattningen som kyrkoherde i Ringarums församling[3], vid sin ankomst till församlingen ej ingick som medlem i Gusums nykterhetsförening[4].

Ekenstam fortsatte med sin författarverksamhet även efter Svenska nykterhetssällskapets tillkomst. Då sällskapet kommit till insikt om behovet av en lättfattlig skrift »angående drankfodringens mera skadliga än nyttiga användning», som man tänkte trycka i en massupplaga på 100,000 exemplar, vände sig dess direktion i en skrivelse av den 13 april 1839 till Ekenstam med anhållan att så snart som möjligt författa en sådan skrift. Ekenstam tillmötesgick denna begäran, och hans arbete trycktes samma år med titeln *Om drankfodring, såsom ett willkor för Husbehofsbränningens nödwändighet* i 50,000 exemplar.[5]

Den allmänna uppskattning, som Carl Ekenstam åtnjöt, kom till synes, då han vid det möte, som Södra Sveriges nykterhetsföreningar den 1 och 2 juli 1840 höllo i Jönköping, valdes till ordförande. Vid mötet fattades beslut om en adress till svenska medborgare angående de s. k. brännvinsbordens avskaffande, vilken då och senare samlade mer än 700 underskrifter, och om upprättande av förslag till ordningsregler för nykterhetssällskapens årsmöten.[6] De samlade

---

[2] Skrivelse från C. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapet $^{14}/_{3}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840*, s. 14.

[3] Jfr ovan s. 283.

[4] Brev från C. Ekenstam till J. F. Arvedson $^{20}/_{9}$ 1841 (i avskrift) och från J. F. Arvedson till C. Ekenstam $^{26}/_{9}$ 1841. Hösterumsarkivet, 16. SLBL.

[5] Skrivelser från Svenska Nykterhetssällskapet till C. Ekenstam $^{13}/_{4}$ 1839 samt till biskoparna i Karlstad, Göteborg och Skara och landshövdingeämbetena i Västerås, Uppsala m. fl. $^{14}/_{9}$ 1839. Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktions Bref-Koncept 1837—1840; Skrivelse från C. Ekenstam till direktionen för Svenska Nykterhetssällskapet $^{20}/_{4}$ 1839. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA. I ovan (not 2) nämnda skrivelse av $^{14}/_{3}$ 1842 omtalar Ekenstam, att en uppsats av honom *Om Fördomar rörande Bränwinstillwerkningens nytta för Ladugård och Åkerbruk, samt om denna tillwerknings skadliga följder i allmänhet* tryckts i *Läsning för Folket* och att han låtit omtrycka och i trakten utsprida Wieselgrens skrift *Hwad skola wi nu göra, wi, som wille höra riksdagsbeslutet förrän wi togo något nykterhetsbeslut?*

[6] Protokoll, hållet wid Nykterhetswännernas sammanträde i Jönköping den 1 Juli 1840, § 8, och den 2 Juli 1840, § 2. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 20. Jfr *Fosterlandswännen*, n:r 12, 1840, och G. Westin, a. a., I, s. 458 f.

nykterhetsvännerna beslöto även att utgiva en lämplig skrift för folkskolan om brännvinets missbruk och tillsatte en kommitté, bestående av tre präster, tre läkare och två lekmän, att granska manuskriptet, innan det trycktes. Med anledning härav insände Ekenstam till Aug. von Hartmansdorff jämte ett brev av den 3 september 1840 en av honom författad skrift, som år 1842 trycktes i Norrköping med titeln *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk, till Ungdomens tjenst framställde.*[7]

Även om Thure Ekenstams verksamhet för nykterheten ej fick samma omfattning som brodern Carls, fortsatte den förstnämnde dock outtröttligt och med framgång sitt arbete i *Hannäs'* församling. Han sökte bearbeta opinionen genom att i socknens 225 matlag sprida omkring 300 exemplar av Svenska nykterhetssällskapets och Kungsholms filialförenings skrifter[8], genom att på husförhören och vid nykterhets- och andra sammankomster låta de närvarande få del av innehållet i någon nykterhetsskrift samt genom att under de blidare årstiderna från predikstolen läsa ur »den förträfflige Bairds» bok. Hans strävanden medförde goda resultat. Brännvinskonsumtionen avtog märkbart, berusade personer blevo allt sällsyntare och mer än en bortlade helt bruket av sprit. Alla föräldrar, med undantag av tre eller fyra par, undertecknade på husförhören i nykterhetsmatrikeln en förbindelse att ej låta sina egna barn före 15 års ålder använda spritdrycker och ej heller bjuda andras barn på sådana. Ej mindre än 470 barn blevo på detta sätt skyddade mot rusdrycker. I ett brev till Svenska nykterhetssällskapets direktion av den 18 mars 1840 skrev Ekenstam, att konfirmanderna med några få undantag under ett par års tid efter sin första nattvardsgång infunnit sig vid närmast följande nykterhets-

[7] Protokoll, hållet wid Nykterhetswännernas sammanträde i Jönköping den 1 Juli och den 2 Juli 1840, s. 5, § 4; Brev från C. Ekenstam till Aug. von Hartmansdorff $^{3}/_{9}$ 1840 jämte ett manuskript FRÅGOR OCH SVAR rörande BRÄNVINETS MISSBRUK; framställde till FOLKSKOLORS TJENST. SNS. Protokollsbok fr. 1838 (årsmötet) jämte bifogade handlingar. SSNFA. Jfr G. WESTIN, a. a., I, s. 459. Prosten P. G. Ahnfelt i Farhult framhöll i ett brev till C. Ekenstam av $^{20}/_{11}$ 1842 (Hösterumsarkivet, 16. SLBL) det stora värde han fäste vid Ekenstams skrift *Frågor och Swar* etc. samt uttalade som sin »innerliga öfvertygelse att detta arbete kommer att göra epoch i reformens historia och att det således utgör ett herrligt motstycke till Vieselgrens mest afgörande och klassiska nykterhetsproduct».

[8] Av dessa utgjordes två tredjedelar av *Dryckenskapens följder.* Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{18}/_{2}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

sammankomst och antecknat sig i medlemsmatrikeln. *Fosterlandsvännen* hade sedan år 1838 funnits i alla rotar i församlingen och cirkulerat i byarna.[9] Antalet inskrivna medlemmar år 1840 utgjorde 73 och ökade följande år med 24.[1] År 1842 nedlade 17 bönder brännvinsbränningen, medan alla de övriga endast brände halva terminen. Denna minskning i fråga om bränningen ville Ekenstam dock snarare tillskriva den dåliga skörden än kärlek till nykterheten.[2] Medlemsantalet steg ytterligare år 1843 och utgjorde då 128.[3]

Ekenstam tycks ej sällan ha hört den bland anhängarna av måttlighetsprincipen ofta förekommande invändningen, att »det tillhör Religionsläraren att förmana till sann omvändelse *i det hela*, och icke att *ensidigt* utbreda sig öfver Nykterhet, hvilken sednare blir en gifven följd af den förra».[4] Det är mycket sannolikt, att »den bränvins-brännande och måttlige pastor loci»[5], som ständigt motarbetade »*Nykterhets principen*»[6], använde sig av detta argument i sin

[9] Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska Nykterhetssällskapets direktion $^{18}/_{3}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[1] Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapet $^{12}/_{5}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 106, och *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 110.

[2] Brev från Carl Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapet $^{14}/_{3}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 110.

[3] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843*, s. 104.

[4] Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{18}/_{3}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[5] Pastor loci var Nils Häger, född 1778, kyrkoherde i Tryserum och Hannäs 1826, d. 1856. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., IV, s. a. 64. Herdaminnet uppger, att han var en »allvarlig, rättänkande, ordningsam och ytterst flärdfri man» och att han »åtnjöt sina församlingars odelade vördnad och förtroende». Samma arbete, s. a. 65. I ett brev till C. Ekenstam av $^{3}/_{2}$ 1832 (Hösterumsarkivet, 19. SLBL) försvarar N. Häger måttlighetsprincipen. Han hade icke kunnat finna »det absoluta förnekandet af destillerade drycker med vidhållande af de jästa, som tidens mode hos några giordt gällande såsom ett förmodeligen efter deras tanka kraftigt sätt att utrota fyllerilasten», annat än ensidigt. För sin personliga del kände han sig »må väl af en sup, men illa utaf ett glas öl». Han ansåg sig »hvarken nog egenkär» att tro sin diet »vara den hälsosammaste, eller nog despotisk att vilja påtruga andra densamma ... Andra hafva olika erfarenheter, vanor och naturer, må hvar och en pröfva hvad honom nyttigt är, och hafva fullkomlig frihet, att lefva efter sin öfvertygelse.»

[6] Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{12}/_{5}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA. »Detta sednare factum», fortsätter Ekenstam, »är naturligtvis ej att på något sätt offentliggöra.» Ibdm.

kamp mot förfäktarna av den absoluta åvhållsamheten. Med skärpa vänder sig Ekenstam mot en sådan invändning och ställer den motfrågan, huruvida en religionslärare på krogar eller andra platser, där brännvinet flödar, kan med någon utsikt till framgång tala om bättring och god barnuppfostran utan att samtidigt allvarligt uppmana de åt spritmissbruket hemfallna att undanröja och undvika de frestelser, som blivit dem för övermäktiga och som, om de i fortsättningen få ha herraväldet, komma att göra deras hjärtan oemottagliga för Guds ord.[7]

Den måttlighets- och nykterhetsförening, som bildats i *Norrköping*, hade, såsom redan nämnts[8], en mycket kort livslängd, vilket emellertid ej behöver innebära mer än att de nykterhetsintresserade saknade lämplig ledare. I ett brev från handelsbokhållaren Henry Unér i Norrköping till grosshandlaren G. Th. Keyser av den 18 april 1842 framhålles, att nykterhetssaken i denna stad ägde »talrika vänner». Unér kunde försäkra, att deras antal icke förminskats och att snart en större nykterhetsförening skulle bildas, om endast några i staden bosatta personer med anseende och inflytande organiserade en sådan.[9] Även om skräddarmästare Åke Åkerlund, som endast fem år senare satte sig i spetsen för nykterhetsverksamheten i Norrköping[1], ej kunde räknas till stadens mera inflytelserika borgare, skulle han utan tvivel haft större framgång i sina strävanden, om Unérs uppgifter överensstämt med verkligheten. Det är därför möjligt, att Unérs uppgifter äro överdrivna. Svårigheterna för nykterhetsverksamheten voro emellertid mycket stora i en stad, »der ingenting mindre än nykterhetsprinciper» voro rådande och där Wieselgrens iver för nykterhetssaken av de bildade ansågs »såsom en täckmantel för methodistiskt swärmeri».[2] Unérs brev vittnar i

[7] Brev från Th. R. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{18}/_{3}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA. »Hvad båtar mycket att så, om det ock vore aldrig så god säd», fortsätter Ekenstam, »der ohyra i mängd år för år förtär? Skall man låta ohyran hålls och endast så? Vore det vist att endast makligt lita på det goda utsädet?!» Ibdm.

[8] Jfr ovan s. 295.

[9] Brev från H. Unér till G. Th. Keyser $^{18}/_{4}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA. Unér sände med brevet en årsavgift till Svenska nykterhetssällskapet. Han står upptagen som medlem i *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje* (1839—1840), s. 69, *Fjerde* (1840—1841), s. 88, och *Sjette* (1842—1843) *Årsberättelse*, s. 78, men ej i de följande årsberättelserna.

[1] Jfr nedan s. 344.

[2] Brev från P. Ulander till J. Chr. Berger $^{20}/_{3}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA.

varje fall om att det även i Norrköping kunde finnas anknytningspunkter för nykterhetssträvandena.

J. Wætterdahl sökte även efter Svenska nykterhetssällskapets bildande på olika sätt befrämja nykterheten inom *Ö. Eneby* församling. Vid slutet av husförhören läste han stundom nykterhetsskrifter och yrkade allvarligt på bortläggandet av allt bruk av brännvin. I Svenska nykterhetssällskapets medlemsförteckning påträffa vi ej Wætterdahls namn förrän i berättelsen för verksamhetsåret 1841—1842.[3] Följande år står han kvar som medlem[4] och uppgives då ha rekvirerat skrifter för rdr 4: 45.3[5].

Wætterdahl trodde sig, då han skrev förut nämnda brev av den 13 juni 1841, se någon minskning i dryckenskapen. Men det nära grannskapet till Norrköping, där lantbon fick en eller ett par supar i varje affär, som han besökte, utgjorde ett svårt hinder i kampen för nykterheten. I Ö. Eneby funnos ej mindre än fyra större brännerier och flera mindre. Det smärtade Wætterdahl, att ett av de större brännerierna tillhörde en av hans ämbetsbröder i ett grannpastorat.[6]

I sin kamp mot brännvinet synes Wætterdahl ej ha haft något verkligt stöd inom församlingen. Han visste ej någon, som ville förena sig med honom i gemensam kamp mot dryckenskapen. Den förföljelse, som han varit utsatt för, berodde enligt hans uppfattning på hans »outsägliga nit» mot brännvinsbruket. Då han dessutom redan hade fyllt 70 år och kände sig sakna »talegåfwor», fann han det omöjligt att få till stånd en nykterhetsförening i Ö. Eneby.[7] Det kan även tänkas, att Wætterdahl ansåg den rent andliga upp-

---

[3] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. [84]. Kyrkoherde Mobeck i Kvillinge, som verkade med sådant intresse för nykterhetssaken, jfr ovan ss. 280, 297 och nedan s. 307 ff., finns ej alls upptagen som medlem. Jfr om Wætterdahls verksamhet för nykterheten ovan s. 296.

[4] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843*, s. 79.

[5] Ibdm, s. 81.

[6] Brev från J. Wætterdahl till Svenska nykterhetssällskapet $^{13}/_{6}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA.

[7] Ibdm. Jfr brev från J. Wætterdahl till C. Ekenstam av $^{9}/_{10}$ 1841 (Hösterumsarkivet, 23. SLBL), vari han tackar för Svenska nykterhetssällskapets senaste årsberättelse jämte åtföljande skrivelse samt lovar att låta den cirkulera »emellan de med mig förbundna Contraktisterne, med hwilka jag redan talat om tillwägabringande af en Nykterhetsförening».

giften, förkunnandet av den korsfäste, vara så betydelsefull, att organisationsfrågor fingo komma i andra rummet.[8]

Den gamle Wætterdahl såg mörkt på situationen i Östergötland. »Här behöfdes en Wieselgren», utropar han, »att wäcka Norrköpings- och Enebyboarna, och i allmänhet Östgötherne ur deras liknöjdhet för nykterhetswäsendet.» Svenska nykterhetssällskapet var dock för honom ett hoppfullt tecken, som vittnade om »att Gud will komma oss till hjelp och upplyfta Nationen ur fylleriets rysliga afgrunder».[9]

I den ständigt sjunkande sedligheten såg Wætterdahl en lika stor fara för vårt folk som dryckenskapslasten. Det behövdes enligt hans uppfattning lika många och med kraft arbetande föreningar »till horerilastens hämmande», som det nu fanns nykterhetsföreningar, och i spetsen för dessa en central organisation. Han hoppades, att »den forntida Svenska Kyskheten» på så sätt skulle kunna återuppväckas.[1]

I *Kvillinge* fortsatte kontraktsprosten N. Mobeck och hans adjunkt P. Ulander outtröttligt sitt nykterhetsarbete. Men den allmänt utbredda föreställningen om rusdryckernas oumbärlighet, det stora antalet krogar och polismyndigheternas slapphet gjorde, att befolkningen, som utgjordes av »Stattorpare, hwilkas moraliska och fysiska belägenhet knappast kan sjunka till en större grad af uselhet», ej så hastigt kunde väckas till insikt om spritdryckernas skadlighet. Den största svårigheten låg däri, att de åt spritmissbruket hemfallna ofta ej ens läste de nykterhetsskrifter, som de fått.[2]

---

[8] Jfr hans uttalande angående den av Peter Wieselgren och hans kamrater vid gymnasiet i Växjö bildade sammanslutningen. »Icke var ej heller är jag i full klarhet», skriver Wætterdahl, »om några Reglor skulle uppgöras och något förbund fastställas emellan de unga Studerande, hos hwilka salighetsbekymmer uppkommit. Jag ville derföre ej yttra mig derom, utan öfwerlemnade det Herranom, under bön, att Han ville i nåd taga sig an de kära wäckta och i hwars och ens hjerta fullborda sitt verk, samt leda allt med dem efter sin wilja och alldrig, alldrig tillåta den onde fienden omintetgöra hwad Hans Ande i en lycklig stund börjat.» Brev från J. Wætterdahl till P. Wieselgren $^{11}/_{8}$ 1820. GSB.

[9] Brev från J. Wætterdahl till Svenska nykterhetssällskapet $^{13}/_{6}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA.

[1] Ibdm. »Huru glad», avslutar Wætterdahl sitt brev, »skulle jag icke nedstiga i min graf om äfwen detta uppträdande emot okyskhetens fräcka öfwermod hunnit beredas och stadgas, innan jag uppgåfwe min anda.»

[2] Brev från P. Ulander till J. Chr. Berger $^{26}/_{3}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842; Brev från N. Mobeck till Svenska nykterhetssällskapet $^{23}/_{11}$ 1842. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA.

En förändring till det bättre i det synbarligen resultatlösa nykterhetsarbetet inträdde emellertid, sedan Ulander år 1841 i samråd med sin kyrkoherde bildat en nykterhetsförening bland barnen i sockenskolan, där Ulander tjänstgjorde som lärare. Avsikten med stiftandet av denna förening var visserligen i första hand att tidigt väcka skolbarnens uppmärksamhet på obehövligheten och skadligheten av att använda spritdrycker. Men samtidigt ville de båda prästerna härigenom inverka på barnens föräldrar, så att förutsättningar skapades att bilda en förening även för de vuxna. Icke minst för att uppnå sistnämnda syfte fick skolbarnens nykterhetsförening samtidigt karaktären av ett läsesällskap, inom vilket nykterhetsskrifter och andra för barnens ålder och fattningsförmåga lämpade skrifter cirkulerade.[3]

Då barnen i sina hem högt läste de skrifter, de erhållit, kunde de övriga familjemedlemmarna ej undgå att lyssna och blevo på så vis påverkade av nykterhetsidéerna. Mobeck konstaterade, att från denna tidpunkt en förändring i det allmänna tänkesättet ägde rum. Sedan han i 17 års tid oupphörligt sökt väcka sina församlingsbor till insikt om brännvinets och övriga spritdryckers skadlighet, hade, som han i en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den 23 november 1842 uttryckte det, äntligen »Nykterhetens morgonrodnad uppgått i Qvillinge». Han insåg nu betydelsen av nykterhetsföreningar i barnskolor, naturligtvis under förutsättning, att läraren själv var absolutist och åtnjöt elevernas aktning och tillgivenhet. Det stod även klart för honom, att de anbefallda sockenskolorna, om vid dem anställdes lärare, »som nitälska för Gudsfruktan och nykterhet», skulle kunna bana väg för nykterhetssaken i vårt land.[4]

Sedan Mobeck sålunda funnit, att hans församlingsbor fått en mera välvillig inställning till nykterhetssträvandena, gjorde han den 9 oktober 1842 ett försök att bilda en nykterhetsförening. Efter gudstjänstens slut höll han nämnda dag från koret ett med uppmärksamhet åhört tal, vari han lämnade en kort historik över dryckenskapens tillväxt, visade följderna därav och uppmanade till besinning och »enhällig medverkan att utrota det skadliga och skamliga bruket af dessa drycker, som vållat så mycket ondt och hotade vårt slägte med fullkomlig förstörelse». Sedan han framhållit, att endast de, som efter moget övervägande och på grund av egen fri

[3] Ibdm; *Fosterlandswännen*, n:r 12, 1841.

[4] Brev från N. Mobeck till Svenska nykterhetssällskapet $^{23}/_{11}$ 1842. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA.

övertygelse ville ingå som medlemmar av den tilltänkta nykterhetsföreningen, skulle anmäla sig, framträdde 65 personer, 37 män och 28 kvinnor, som tecknade eller läto inskriva sina namn i föreningsmatrikeln.[5]

I sin redogörelse till Svenska nykterhetssällskapet om nykterhetsföreningens bildande erkänner Mobeck visserligen, att antalet föreningsmedlemmar ej var så stort. Men den största vinsten bestod enligt hans uppfattning däri, att det allmänna tänkesättet förändrats så, att det nu ansågs som en skam att överlasta sig med rusdrycker men en heder att vara nykter. Med tanke på grannskapet till Norrköping och det förhållandet, att församlingen inom sig ägde en av de största gästgivaregårdarna i riket »med dertill hörande yngel af lönnkrogar, och en Kronobetjening, som blundar för alla oordningar», ansåg Mobeck denna åsiktsförskjutning vara ett stort steg framåt.[6]

I biskop J. J. Hedrén hade nykterhetssträvandena en varm försvarare.[7] Med anledning av en skrivelse från Kon. bef.-havande i Jönköpings län av den 6 februari 1837 jämte ett utdrag av protokollet, hållet vid Jönköpings måttlighetsförenings årsmöte den 28 november 1836, där framställningar gjorts angående hållandet av sockenstämmor för åstadkommandet av överenskommelser mellan husbönder och tjänstefolk om brännvinets avskaffande och angående bildandet av sammanslutningar inom prästerskapet i syfte att befrämja nykterhetssaken, utfärdade han den 12 april s. å. ett ämbetsbrev, vari han förordade de gjorda framställningarna.[8] Vid sina visitationer återkom Hedrén ständigt till nykterhetsfrågan och betonade allvarligt betydelsen av att vinna de unga för denna sak.[9]

Det är möjligt, att biskopen med sitt fasta uppträdande i nyk-

[5] Ibdm. I skolungdomens nykterhetsförening utgjorde antalet från början 25 och steg 1842 till 33. Uppgift till Swenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Skolungdomens Nykterhets-Förening i Qwillinge 1842; SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 114. År 1843 bestod föreningen av 41 medlemmar. Uppgift till Swenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Skolungdomens N. F. i Qwillinge 1843. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843*, s. 106.

[6] Ibdm.

[7] »Han glädjer sig deröfwer», skriver *Nykterhetswännen*, n:r 1, 1838, »att man fordrar owillkorlig abstinentia (afhållsamhet) från rusdrycker, att folket måtte tro det wara fullt allwar med wårt tal.»

[8] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 3, 1837.

[9] *Nykterhetswännen*, n:r 1, 1838.

terhetsfrågan påverkat kyrkoherden i *Vireda* och *Haurida* Fredrik Gustaf Wænerberg[1] och hans adjunkt Carl Johan Engberg[2]. Vid början av år 1837 upphörde de med allt bruk av spirituosa, och kyrkoherden lade ned sitt bränneri. Klockaren och andra med honom följde deras exempel. Vid sockenstämman den 29 oktober 1837 var sekreterare O. Carlheim-Gyllenskiöld närvarande. Sedan han framlämnat »ett tjenligt tal» ur *Fosterlandswännen* att uppläsas, utfäste sig församlingens medlemmar till att noggrant efterleva en år 1831 ingången överenskommelse och att hädanefter aldrig bjuda eller förtära mer än två supar och att mellan måltiderna och vid besök ej förtära mer än en sup. För att av måttlighetsföreningen få till stånd ett »radikalt Nykterhetsförbund» åtog sig pastorsadjunkten Engberg, att, så länge han tjänstgjorde i församlingen, årligen hålla minst fyra sammankomster, då nykterhetsskrifter skulle föreläsas och tal hållas i nykterhetsfrågan.[3]

Redan hösten 1837 står Engberg upptagen som medlem i Svenska nykterhetssällskapet.[4] Han insände årsavgifter åren 1838[5] och

---

[1] F. G. Wænerberg föddes 1769, blev kyrkoherde i Vireda och Haurida 1810, d. $^{20}/_{12}$ 1838. J. I. Hähl, a. a., III, s. 280.

[2] C. J. Engberg föddes 1811, blev student i Uppsala 1831, prästvigdes $^{14}/_{8}$ 1834 i Jakobs kyrka i Stockholm av biskop J. J. Hedrén, blev s. å. pastorsadjunkt i Vireda och Haurida, förordnades $^{12}/_{5}$ 1838 att t. v. vara vice pastor i samma pastorat. Förordnandet förlängdes $^{24}/_{10}$ s. å. Han blev komminister i Grebo och Värna 1854, kyrkoherde i Kättilstad och Tjärstad 1865, d. 1890. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 8, 1834; n:r 5 och 10, 1838; J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 138 f.

[3] Utdrag av prot., hållet vid sockenstämma med Vireda förs. $^{29}/_{10}$ 1837; P. M. med påskrift »Den 25 Nov. 1837, anm.». SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[4] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 69. Sekreteraren O. Carlheim-Gyllenskiöld meddelar från en resa, som han 1837 företog genom Östergötland, Småland, Västergötland och Bohuslän, att deltagandet för nykterhetssaken i allmänhet synts honom större, än han vågat hoppas. För spridningen av Svenska nykterhetssällskapets skrifter hade han mött mycken beredvillighet. I Jönköpings län hade han funnit »den mesta värma». Flera, även betydliga brännerier, hade nedlagts i norra delen av Jönköpings län, »bland annat af en ålderstigen kyrkoherde, som länge försvarade sin bränning men efter ankomsten af Sällskapets Anmälan fattat och med uttryck af mycken tillfredsställelse själf för mig tillkännagaf beslutet om dess afskaffande». O. Mannström, a. a., s. 66. Den av O. Carlheim-Gyllenskiöld omnämnde ålderstigne kyrkoherden i norra delen av Jönköpings län är sannolikt den nyss nämnde kyrkoherden i Vireda och Haurida F. G. Wænerberg.

[5] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Andra Årsberättelse, med Bilagor, 1838—1839*, s. 49. Uppgiften i denna årsberättelse, s. 24, att »Wireda Förening» hade 30 medlemmar åsyftar sannolikt Vireda måttlighetsförening.

1840[6]. Den 8 september 1839 bildades av Engberg Vireda nykterhetsförbund, som vid sin begynnelse räknade något över 100 medlemmar. Före slutet av verksamhetsåret 1839—1840 hade antalet stigit till 200. I rapporten för nämnda verksamhetsår uppgives, att flera brännerier blivit nedlagda, att superiet betydligt avtagit och att nykterhetsfrågan omfattats med allt större intresse. I pastoratet fanns det nu utom komministern ej längre någon ståndsperson, som brände eller förtärde brännvin.[7] I Svenska nykterhetssällskapets årsberättelse för 1840—1841 uppgives löjtnanten Philip Printzensköld[8] som ordförande[9]. Antalet medlemmar steg följande år till 214[1] för att under verksamhetsåret 1842—1843 uppgå till 227[2].

I *norra Östergötlands skogsbygd* blev det organisten och klockaren Nils Pet. Sjöholm[3], som upptog Svenska nykterhetssällskapets arbete. Med anledning av Svenska nykterhetssällskapets upprop i nykterhetsfrågan av den 17 maj 1837 sände Sjöholm sällskapet förutom brev av den 5 september 1837 ett bidrag på rdr 13: 16 att användas i enlighet med sällskapets ändamål och begärde att få skrifter i nykterhetsfrågan sig tillsända.[4] Den 3 november 1838 tackar han för

---

[6] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 85.

[7] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840*, s. 21. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 100.

[8] Ph. Printzensköld föddes 1806, blev fanjunkare vid Jönköpings regemente 1826, fänrik därst. 1827, löjtnant 1834, kapten 1850, avsked 1855, d. 1868 på Nynäs i Haurida socken, Jönköpings län. Gift 1834 på Stora Hultrum i Vireda m. stiftsjungfrun Charlotta Sofia Henrietta Carlheim-Gyllenskiöld, f. 1810 på nämnda egendom, d. 1858. G. ELGENSTIERNA, a. a., VI, s. 57. Charlotta Sofia Henrietta Carlheim-Gyllenskiöld var syster till O. Carlheim-Gyllenskiöld. G. ELGENSTIERNA, a. a., I, s. 748.

[9] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 100.

[1] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 101.

[2] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843*, s. 99.

[3] N. P. Sjöholm föddes i Hällestad $^{7}/_{8}$ 1784 och gifte sig 1:a gången 1821 med Helena Sophia Qvarfordt, f. i Risinge 1793, d. 1830, samt 2:a gången 1831 med Maria Christ. Mothander, f. i Skåne 1788. Hällestad: Husförhörs- och kommunionlängd för södra skaten, 1825—32, ss. 310, 322. VLA. Han dog $^{8}/_{6}$ 1852. Bouppteckningar vid Finspånga läns hösteting 1852. BFDA.

[4] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{5}/_{9}$ 1837. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

de skrifter han fått: *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor. 1837—1838, Om Nykterhets-Sällskapens ändamålsenlighet, Dryckenskapens följder* och *Den der kan göra godt, och gör icke, honom är det synd, Jac. Ep. 4: 17.* Liksom föregående år medsände han rdr 13: 16.[5]

Det förefaller, som om Sjöholm arbetade under svåra förhållanden och hyste en viss fruktan för att det skulle bli känt, att han stod i förbindelse med Svenska nykterhetssällskapet. I sitt första brev till detta sällskap bad han dels att omgående få underrättelse om gåvans framkomst utan att dock dess storlek nämndes och dels att få vara onämnd. I det andra brevet framhöll han på nytt, att han ville vara okänd, och bad därför, att han i sällskapets redovisningar skulle kallas »Sjödahl N. P. Organist».[6]

Sedan Sjöholm låtit de skrifter, som han erhållit från Svenska nykterhetssällskapet, cirkulera för genomläsning, bildade han den 23 november 1838 en nykterhetsförening i Hällestad med absolut avhållsamhet från bruket av starka drycker som villkor för medlemskap. Antalet medlemmar var vid föreningens bildande endast fyra. Tillslutningen ökade emellertid hastigt, så att Sjöholm den 10 september 1839 kunde rapportera, att föreningen, frånräknat tre män och en gosse, som svikit sina löften, räknade 82 medlemmar. Bland dessa befunno sig några personer från Tjällmo och två från Rystads socknar.[7] Det är sannolikt, att bonden och spikhandlaren Petter Jonsson i Risa, å vars vägnar Sjöholm enligt ett brev av den 13 juli

---

[5] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{3}/_{11}$ 1838. SNS Prot. med handlingar 1838. SSNFA. Samtliga i brevet nämnda skrifter hade utgivits av Svenska nykterhetssällskapet.

[6] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{6}/_{9}$ 1837; $^{3}/_{11}$ 1838. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA. I *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838,* s. 70, återfinnes »Sjöholm, N. P.» under medlemsförteckningen och uppgives, att han insänt 13: 16 rdr. Enligt dess andra årsberättelse (1838—1839), s. 51, har »Sjödahl, N. P.» insänt 13: 16 rdr. I dess tredje (1839—1840), s. 69, uppgives under medlemsförteckningen, att »Sjödahl, N. P., Organist» insänt 13: 16 rdr, och i dess fjärde årsberättelse (1840—1841), s. 87, omtalas likaledes under medlemsförteckningen, att »Sjödahl, N. P., Organist» insänt »afgift 13 R:dr 16 sk., gåfwa 18 R:dr 40 sk.» eller tillsammans rdr 32: 8.

[7] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{10}/_{9}$ 1839 (SNS Handlingar 1837—1840); $^{15}/_{5}$ 1841 (SNS Handlingar 1840—1841). SSNFA. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840,* s. 31, och *Fjerde Årsberättelse 1840—1841,* s. 107, samt *Fosterlandswännen,* n:r 2, 1839, och n:r 6, 1840.

samma år insänt en gåva till Svenska missionssällskapet och prenumererat på *Missions-Tidning* för år 1839[8], var en av medlemmarna från Tjällmo[9].

Sjöholm gladde sig över den stilla och fredliga vandel, som var utmärkande för medlemmarna i nykterhetsföreningen och som tydligen stod i skarp motsats till det vilda leverne, vilket var en naturlig följd av det omåttliga brännvinsdrickandet.[1] Samtidigt var han dock fullt medveten om att det i andligt avseende ej fick stanna vid frigörelsen ur »dryckenskapens fjettrar och kjedjor» och att bland de nykterhetsintresserade rådde stor olikhet i religiöst avseende. Dock hoppades han, att Gud skulle leda alla till »en sann Christendom» och att de flitigt skulle hålla sig vid »det Ordet som sannt är och lära kan».[2]

Motståndet mot nykterhetssaken var så starkt, att Sjöholm den 25 februari 1841 måste meddela, att han nödgats ur medlemsförteckningen utstryka 25 medlemmar, som svikit sina nykterhetslöften. Antalet medlemmar hade dock trots det stora manfallet ökat till 93.[3] Den 15 maj skriver han, att föreningen hade 92 medlemmar.[4] För verksamhetsåret 1841—1842 saknas uppgift om medlemsantalet.[5]

---

[8] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska missionssällskapet $^{13}/_{7}$ 1839. SMSVer 1839—1843. KB. Jfr nedan s. 360.

[9] P. Jonsson i Risa i Tjällmo socken föddes 1803 i Risinge (Tjällmo församlings Husförhörsbok 1861—1868, s. 161), utflyttade till Hällestad 1869 (Tjällmo församlings Husförhörsbok 1869—1876, s. 244), dog i Nältorp i Hällestad 1884 (Hällestad: Dödboken 1884).

[1] Ur ett brev från Sjöholm till Nykterhetssällskapet av $^{10}/_{9}$ 1839 (SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA), anföra vi: »Ett stort hinder för Nykterhetssakens framgång här, är det myckna bränvinet i trakten, till hundrade tals Kanner och däröfver nästan i hwarje by och Gård, ja, på sina ställen många hundra Kanner, där bränwin under lofliga tiden blifwit, med den ifwer och drift Producerat, som en Fabrik, eller annan werkstad, hwilken Natt och dag i stort drifwes; — dessa brännerier — de föder af sig supare och drinkare, och en del af dem förnedra sig under djuren, äro ömkeliga, fast än knappast ömkansvärda varelser.»

[2] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{10}/_{9}$ 1839. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[3] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{25}/_{2}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA.

[4] Brev från N. P. Sjöholm till Svenska nykterhetssällskapet $^{15}/_{5}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 107.

[5] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 115. I samma årsberättelse, s. 86, omtalas att »Bonden Petter Jonsson i Tjellmo» rekvirerat skrifter för rdr 1: 20.

Från sommaren 1838 fick nykterhetsverksamheten en betydelsefull utgångspunkt i säteriet *Glömminge*, N. Solberga. Prosten J. B. Kallenberg från Tygelsjö i Skåne vistades nämnda sommar hos sin svärmoder änkefru A. H. Weduwar och anordnade några söndagar å rad nykterhetsmöten, då nykterhetsskrifter upplästes. Nykterhetssaken var för de närvarande nästan okänd, och de upplysningar, som lämnades, mottogos med stort intresse. Under ifrågavarande söndagar höll Kallenberg nykterhetstal, som åhördes »under djupaste tystnad och med spändaste uppmärksamhet». Vid hans beskrivningar av brännvinsdrickandets följder »runno ymniga tårar utför mången kind». Den 29 juli bildades en förening med namnet Glömminge nykterhetssällskap. Redan vid dess bildande tecknade sig 100 personer som medlemmar i föreningen. Innan Kallenberg lämnade Glömminge, hade medlemsantalet stigit till 210. Ledningen av föreningen övertogs sedan av hans svåger ingenjör I. Beckman. Vid slutet av december hade antalet medlemmar stigit till 256.[6]

Prästerskapet i Flisby och N. Solberga tycks ej ha omfattat nykterhetsverksamheten med något större intresse. I ett brev till P. Wieselgren av den 11 april 1839 klagar J. Ternström, som då befann sig på Glömminge, över att prästerna i »ondt nit» till och med vägrat att från predikstolen uppläsa kungörelser om möten, som ledarna för nykterhetsverksamheten velat anordna. Nykterhetsvännerna läto sig emellertid ej nöja därmed. Ternström meddelade i nämnda brev, att han hade för avsikt att påföljande lördag låta biskop Hedrén få en inblick i förhållandena samt att Beckman följande vecka ämnade resa till Jönköping för att rådgöra med ordföranden i därvarande nykterhetsförening landshövding C. G. Bergenstråhle. Trots motståndet fick Glömminge nykterhetssällskap allt större verkningskrets. Redan tidigt räknade föreningen medlemmar från flera pastorat. Under verksamhetsåret 1840—1841 ökades antalet medlemmar med ej mindre än 530 och utgjorde numera 786. Följande år steg siffran till 1,067 och år 1842—1843 till 1,164.[7] Ett försök att kom-

[6] Brev från J. B. Kallenberg till Svenska nykterhetssällskapet $^{1}/_{2}$ 1839; Utdrag af protocollet, hållet vid Jönköpings Nykterhetsförenings allmänna Sammankomst, den 28 November 1838. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Andra Årsberättelse, med Bilagor. 1838—1839*, s. 24.

[7] Brev från J. Ternström till P. Wieselgren $^{11}/_{4}$ 1839. GSB; Uppgifter angående Glömminge nykterhetsförening från I. Beckman $^{22}/_{2}$ 1841 (SNS Handlingar 1840—1841); $^{12}/_{1}$ 1842 (SNS Handlingar 1841—1842) och $^{11}/_{1}$ 1843 (SNS Handlingar 1842—1843). SSNFA. Landshövding Bergenstråhle gav nykterhetsrörel-

binera måttlighetsprincipen med kravet på absolut avhållsamhet gjordes, då Flisby och Solberga måttlighets- och nykterhetsförening bildades vid en allmän sockenstämma den 27 februari 1839. I måttlighetsföreningen, som hade till ändamål att hos medlemmarna förbereda absolut avhållsamhet från rusdrycker, skulle dessa göras uppmärksamma på »dryckenskapslastens vederstygglighet» och förbinda sig dels att i sina hem helt avhålla barn och ungdom från bruket av starka drycker och dels att för egen del iakttaga måttlighet vid förtärandet av dem. Nykterhetsföreningen stod öppen för sådana personer, som omedelbart voro villiga att avsäga sig allt bruk av brännvin och andra rusgivande drycker.[8] Kyrkoherden i Flisby och N. Solberga Anders Jacob Cnattingius[9] uttalade i ett brev till Svenska nykterhetssällskapet av den 24 februari 1840 den förhoppningen, att man på den inslagna vägen, om också långsammare likväl säkrare, skulle nå målet. Samtidigt upplyste han om att pastoratets befolkning utmärkte sig för ett måttligt och nyktert levnadssätt och att de undantag därifrån, som tidigare förekommit, betydligt minskat i antal efter bildandet av måttlighets- och nykterhetsföreningen, varjämte prästernas betonande av nykterhetssaken vid särskilda sammanträden, husförhör och andra tillfällen samt utdelandet av nykterhetsskrifter åstadkommit en allmännare opinion mot »allt fylleri».[10]

Den av prästerskapet i Flisby och N. Solberga ledda nykterhetsverksamheten tycks emellertid ganska snart ha upphört. I Svenska nykterhetssällskapets årsberättelse för verksamhetsåret 1839—1840 omtalas, att Flisby och Solberga måttlighets- och nykterhetsförening vid sitt bildande hade ett »obestämdt antal ledamöter».[11] Föreningen nämnes i de följande årsberättelserna utan att dock någon gång

---

sen ett offentligt erkännande i en av honom d. $^{27}/_{12}$ 1838 utfärdad kungörelse. *[Jönköpings län.] Allmän Kungörelse N:o 163. 1838.*

[8] Stadgar för Måttlighets- och Nykterhets-Föreningen inom Flisby och Solberga Pastorat, antagna vid Sockenstämma d. 27 Febr. 1839; Brev från A. J. Cnattingius till Svenska nykterhetssällskapet $^{24}/_{2}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[9] A. J. Cnattingius föddes 1792, blev student i Uppsala 1810, prästvigdes 1816, blev kyrkoherde i Flisby och Norra Solberga 1832, i Kättilstad och Tjärstad 1850, d. 1864. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 135 ff.; *Svenskt Biografiskt Lexikon*, VIII, s. 664 ff.

[10] Brev från A. J. Cnattingius till Svenska nykterhetssällskapet $^{24}/_{2}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA.

[11] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840*, s. 21.

medlemsantalet uppgives.[1] Nämndemannen Johan Danielsson på hemmanet Hultåkra i Flisby socken skrev den 10 oktober 1839 till sin son Claes Adolph[2], att nykterhetsföreningarna runt omkring tycktes vilja somna av[3], varpå sonen i ett brev av den 5 november samma år svarade, att detta »olyckliga förhållande» sannolikt berodde på »ett onitiskt Presterskaps lama åtgärder att motarbeta rusgiftet»[4].

År 1839 bildades nykterhetsföreningar i *Bälaryd* och *Eksjö*, Jönköpings län. Överstelöjtnant Jean Mikael Rosenmüller blev ordförande i Bälaryds och borgmästare C. E. Eckerström i Eksjö nykterhetsförening. De båda föreningarna omfattades emellertid med föga intresse och förde en tynande tillvaro.[5]

I *Mörlunda* socken i Kalmar län uppstod år 1839 ett starkt intresse för nykterhetssaken. Över 100 personer av allmogen anmälde sig på hösten s. å. hos t. f. landshövdingen i Kalmar län statssekre-

[1] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde* (1840—1841), s. 102 f., *Femte* (1841—1842), s. 102 f., och *Sjette Årsberättelse* (1842—1843), s. 100 f. Fr. o. m. verksamhetsåret 1843—1844 förekommer i förteckningen på nykterhetsföreningarna ej någon uppgift om medlemsantalet.

[2] Claes Adolph Johansson, som vid inträdet i Linköpings gymnasium bytte namn och efter fädernegården Hultåkra kallade sig Hultkrantz, föddes 1823, blev student 1843, prästvigdes 1849, blev fil. doktor 1851, docent i pastoralteologi i Uppsala 1853, professor i exegetisk teologi i Uppsala 1865, d. 1877. L. Nyström, *Upsala ärkestifts herdaminne*, IV, s. 517 ff.

[3] Brev från J. Danielsson $^{10}/_{10}$ 1839. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm. C. A. Hultkrantz vistades vid denna tid för studier hos komministern i Asa i Växjö stift Gustaf Olof Barck. Av komminister Barck, som i februari 1838 stiftade Asa nykterhetsförening, fick Hultkrantz starka impulser att verka för nykterhetssaken. I sina brev till fadern behandlade han ofta nykterhetsfrågan och lyckades förmå denne att helt upphöra med tillverkningen av brännvin. Med ett brev, som var daterat $^{6}/_{8}$ 1840, sände Hultkrantz sin far ett par av »den outtröttlige och patriotiske nyckterhets-kämpen Vieselgren» författade traktater *Åter ett öppet bref till dem som bränna* och *Åter ett öppet bref till dem som supa, utan att bränna*. Brev från G. O. Barck $^{24}/_{3}$ 1840. SNS Handlingar 1837—1840. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840*, s. 23; Brev från C. A. Hultkrantz $^{11}/_{8}$, $^{27}/_{7}$, $^{5}/_{11}$, $^{3}/_{12}$ 1839; $^{6}/_{8}$, $^{13}/_{10}$ 1840 och från J. Danielsson $^{4}/_{8}$, $^{10}/_{10}$, $^{3}/_{12}$ 1839. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[4] Brev från C. A. Hultkrantz $^{5}/_{11}$ 1839. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[5] Upgift till Svenska Nykterhets Sällskapets Direction af Bälaryds Nykterhets Förening 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA. Skrivelse från C. E. Eckerström till Svenska nykterhetssällskapet $^{15}/_{1}$ 1847. SNS Handlingar 1846—1847. SSNFA. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor. 1840—1841, s. 24.* Jfr tabellerna över rikets nykterhetsföreningar i *Svenska nykterhetssällskapets årsberättelser* från 1840—1841. Jfr om J. M. Rosenmüller G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 501 f.

teraren August von Hartmansdorff för att bliva antecknade som medlemmar i Kalmar nykterhetsförening. Ledaren för nykterhetsaktionen i Mörlunda var, som nykterhetsföreningens berättelse påpekar, ej »någon ståndsperson» utan en därstädes bosatt, »för Nykterheten nitisk bonde». Med anledning av en överenskommelse, som han i november 1839 träffat med statssekreteraren von Hartmansdorff, sannolikt då de 100 medlemmarna anmäldes, insände han någon tid senare till en av ledamöterna i direktionen för Kalmar nykterhetsförening en förteckning på nya medlemmar. Samtidigt meddelade han, att, så vitt han visste, ingen av de anmälda personerna överträtt sitt nykterhetslöfte. Brännvinsbränningen hade på grund av den inledda nykterhetskampanjen blivit betydligt inskränkt. Ej mindre än 24 pannor hade, enligt vad den energiske Mörlunda-bonden uppgav, blivit avyttrade, så att de nu ej längre voro i bruk. Hans önskan, att alla inom Mörlunda socken »låte sig till Nykterhet förena, på det att det skadliga bränwinet måtte blifwa utrotadt», ger en föreställning om den starka hänförelse, som drev honom i hans nykterhetssträvanden.[6]

I Kalmar nykterhetsförenings berättelse för det första verksamhetsåret uppgavs, att medlemsantalet, under den tid, verksamheten pågått, stigit till 421 personer. Vidare meddelades, att 242 av dessa bodde i eller omkring staden. Av de återstående 179 voro ej mindre än 148 från Mörlunda.[7]

I *Västra Eneby och Kisa* i södra Östergötland hade pastorsadjunkten Adolf Lindstedt[8] och några övriga personer redan en längre

[6] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tredje Årsberättelse, med Bilagor, 1839—1840*, s. 26; *Kalmar Nykterhets-Förenings Första Årsberättelse med Bilagor*, s. 14 f.

[7] *Kalmar Nykterhets-Förenings Första Årsberättelse med Bilagor*, s. 13.

[8] A. Lindstedt föddes i Norrköping 1813, blev student i Uppsala 1833, prästvigdes 1838, blev pastorsadjunkt i Hägerstad och Oppeby s. å. och i V. Eneby och Kisa 1840, v. komminister i Vinnerstad och Motala 1843, pastorsadjunkt i V. Eneby och Kisa 1845, skollärare i Kisa 1847, komminister i Kättilstad och Tjärstad 1855, i Vårdnäs 1861, avlade pastoralexamen 1864, blev kyrkoherde i Vist 1865, d. 1887, *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 10, 1838; n:r 4, 1840; n:r 5, 1843; n:r 4, 1845; n:r 12, 1855; J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 71 f. Lindstedt står upptagen i Svenska nykterhetssällskapets medlemsförteckning från verksamhetsåret 1838—1839. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Andra Årsberättelse, med Bilagor, 1838—1839*, s. 50. »Lindstedt, H., Studerande» skall naturligtvis vara »Lindstedt, A., Studerande». I tredje årsberättelsen (1839—1840), s. 68, fjärde årsberättelsen (1840—1841), s. 86, femte årsberättelsen (1841—1842), s. [82], sjätte årsberättelsen (1842—1843), s. 77, och sjunde årsberättelsen (1843—1844), s. 99, står han upptagen som »Lindstedt, A., Pastors-Adjunkt». Hans namn saknas i årsberättelsen för 1844—1845. I årsberättelsen

tid hoppats att få till stånd en nykterhetsförening, då denna önskan vid ett besök av major Ekenstam från Gusum mognade till handling. Ekenstam talade här liksom på andra platser »med ädelt nit» för nykterhetssaken och utdelade skrifter, som belyste frågan. Beslutet om att bilda en nykterhetsförening blev dock på grund av mellankommande hinder uppskjutet till nyårsdagen 1841. Nämnda dag inbjödos vid en offentlig sammankomst i Kisa sockenstuga alla för nykterhetssaken intresserade att anmäla sig som medlemmar i den tilltänkta föreningen. Som följd därav antecknade sig omedelbart 50 personer. Sedan styrelse blivit vald och stadgar, som helt anslöto sig till Svenska nykterhetssällskapets principer, blivit fastställda, ökades vid förnyad namnteckning den 14 februari medlemsantalet till 70. Föreningen kallades Västra Eneby och Kisa nykterhetssällskap. I ett brev till Svenska nykterhetssällskapet av den 23 februari 1841 framhöll Lindstedt, att föreningens medlemsantal, med tanke på att pastoratet hade över 4,600 invånare, kunde synas obetydligt. Då verksamheten pågått under så kort tid, ansåg han emellertid, att nykterhetens vänner hade orsak att glädjas även över denna ringa början.[9]

Den påbegynta nykterhetskampanjen bedrevs med målmedvetenhet. Varje månad höllos omväxlande i Kisa och V. Eneby sammankomster i sockenstugan, som merendels så fylldes till trängsel, att den måste utbytas mot kyrkan. Under det första verksamhetsåret ökade antalet medlemmar till 273. Ej mindre än 61 brännvinspannor blevo nedlagda, delvis dock beroende på den förhöjda skatten. Under verksamhetsåret 1842—1843 steg medlemsantalet till 335, och nedlagda brännvinspannor utgjorde inalles 79. Av större betydelse var emellertid, att en bättre anda började göra sig gällande. Begreppet måttlighet kunde nu ej längre uttänjas efter vars och ens tycke. Förmågan att »supa omkull» sina svagare medmänniskor medförde ej längre samma heder, ej heller utgjorde gästernas rus någon gradmätare på ett gästabuds värde. Förändringen i tänkesätten medförde, att ett mera belevat uppträdande iakttogs vid alla slags samkväm.[10]

---

för 1845—1846, s. VII, uppgives däremot, att »Lindstedt, A., v. Komminister», insänt medlemsavgiften »för 2 år». Under verksamhetsåret 1846—1847 har han ej insänt någon medlemsavgift. Hans namn förekommer sista gången i årsberättelsen för 1847—1849, s. 75.

[9] Brev från A. Lindstedt till Svenska nykterhetssällskapet $^{23}/_{2}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Fjerde Årsberättelse, med Bilagor, 1840—1841*, s. 106 f.

[10] Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af V. Eneby och Kisa

Från slutet av år 1840 började nykterhetsintresset att väckas till liv även i *Mogata*. I en predikan på andra söndagen i advent nämnda år fäste pastorsadjunkten Jacob Östberg[11] församlingens uppmärksamhet på nykterhetsföreningarna och höll därefter annandag jul efter gudstjänstens slut i sockenstugan ett tal, vari han framhöll brännvinets skadlighet och nykterhetsföreningarnas stora betydelse. Vid husförhören under hösten 1841 utdelade han en mängd nykterhetsskrifter och föreläste åtskilliga sådana. Annandag jul s. å. höll han liksom föregående år ett tal och avslutade det med att till församlingens ungdom rikta en uppmaning att förena sig med honom om att bilda en nykterhetsförening. Nyårsdagen kom föreningen till stånd. Dess stadgar blevo i stort sett desamma som nykterhetsföreningens i Gusum. I samband med nykterhetsföreningen bildades en läseförening — sannolikt med Kvillinge skolungdoms nykterhetsförening som förebild. Antalet medlemmar i Mogata nykterhetsförening var vid dess bildande 21. Även om början var ringa, hade Östberg dock lyckats att vinna de ungas intresse. Till föreningen, som utgjordes av unge män, hörde »många af församlingens raskaste ynglingar».[12]

N. F:g 1842, daterad $^{18}/_{2}$ 1842; Brev från A. Lindstedt till Svenska nykterhetssällskapet av $^{4}/_{3}$ 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse (1841—1842)*, s. 114 f., och *Sjette Årsberättelse (1842—1843)*, s. 106 f. — Till nykterhetssakens befrämjare i Kisa hörde fabrikör A. P. Olsson, Orremåla i nämnda socken, som i ett brev till grosshandlare G. Th. Keyser av $^{16}/_{7}$ 1842 (SMSVer 1839—1843. KB) rekvirerade 10 ex. av *Fosterlandswännen*.

[11] J. Östberg föddes i Norrköping 1811 och var son till dåvarande kyrkoherden i Hedvigs församling, sedermera i Mogata Jacob Östberg (jfr ovan s. 236). Han blev student i Uppsala 1829, fil. d:r där 1836, teol. kand. där 1839, prästvigdes i Stockholm $^{1}/_{11}$ 1840, avlade pastoralexamen 1841, blev kyrkoherde i Hjorted 1853, d. 1885. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., IV, s. a. 96 f. J. Östberg blev redan under sin studietid i Uppsala nykterhetsvän och utgav på ett konvent å östgöta nation 1839 sex teser angående nykterhetssaken. Våren 1840 tillhörde endast tre medlemmar av östgöta nation en nykterhetsförening, men redan hösten samma år hade en tredjedel av nationen eller omkring 40 stycken förbundit sig till fullständig nykterhet. J. Östberg, *Jakob Östberg*, Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1905, s. 48 f.

[12] Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Mogata Församlings Nykterhets Förening 1842. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 114 f.; J. Östberg, a. uppsats, Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1905, s. 48 ff. I ett brev till C. Ekenstam av $^{14}/_{1}$ 1842 (Hösterumsarkivet, 23. SLBL) meddelade J. Östberg, att en nykterhetsförening bildats, som bestod av 27 personer, »till större delen ynglingar». Då »många deribland hafva varit

Mogata nykterhetsförening höll sitt första årsmöte i Mogata kyrka den 28 december 1842. Kungörelse om mötet hade utsänts till de angränsande socknarna, och alla nykterhetsvänner i trakten hälsades särskilt välkomna. Tillslutningen blev också stor. Bland de närvarande märktes major Ekenstam på Gusum. Sedan föreningens ordförande pastorsadjunkten Östberg läst ett sammandrag ur Wieselgrens *Historik öfwer Swenska Bränwinslagstiftningen under 200 år,* höll pastorsadjunkten i Kvillinge P. Ulander ett tal, vari han »i lifliga färgor» skildrade dryckenskapens skadliga verkningar och framhöll »hwarje sann menniskowäns förpligtelse» att söka förhindra densamma genom att sluta sig till en nykterhetsförening. Av nykterhetsföreningens protokoll, som upplästes, framgick, att sedan dess bildande 20 nya medlemmar tillkommit men att under samma tid 14 lämnat föreningen, varför dess antal endast stigit till 27. Östberg nämnde åtskilliga orsaker till den ringa framgången. Dryckenskapen hade ej gått till någon större överdrift i socknen eller hade i varje fall avtagit genom tidigare måttlighetssträvanden. Många av dem, som arbetat för måttlighet, hade varit motståndare till nykterhetsföreningen. Folket hade ännu ej kommit till insikt om att även ett måttligt bruk av brännvin var skadligt. »De måttlige» tvivlade på att nykterhetsföreningarna kunde rädda någon verklig supare. Bland föreningens medlemmar fanns ej en enda av socknens äldre och ansedda hemmansägare. Märkligt nog hade nykterhetssaken mött motstånd från kvinnornas sida. Föreningen räknade bland sina medlemmar endast två kvinnor. Man kunde ej heller hoppas på en ökning av deras antal, så länge det väckte »obehagligt uppseende», att de slöto sig till densamma. Under årsmötet lämnades även en redogörelse för läseföreningen. Sedan 20 nya medlemmar inskrivits i nykterhetsföreningen, avslutades mötet av brukspredikanten Johan Almén på Gusum.[1]

Spridningen av biblar, nya testamenten och »herrliga små skrifter», som grosshandlare G. Th. Keyser sänt till komministern Claes

---

kände för ett ostadigt uppförande», fruktade han, att de icke skulle hålla sin förbindelse.

[1] Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Mogata och Börrums Nykterhets-Förening 1843. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA; *Fosterlandswännen,* n:r 2, 1843; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843,* s. 106 ff. — J. Almén föddes 1804, blev student i Uppsala 1826, prästvigdes 1828, blev brukspredikant vid Gusum 1837, pastoralexamen 1839, kyrkoherde i Grebo 1852, prost 1860, d. 1865. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 514 f.

Törnqvist[2] i *Virserums* och *Järeda* församlingar av Kalmar län, i förening med Törnqvists egen förkunnelse medförde »starka rörelser och väckelser hos folket i allmänhet, att framför allt söka det ena nödwändiga, till Saligheten». Väckelsen tycks helt ha omgestaltat befolkningens levnadsvanor. I ett brev till grosshandlare Keyser av den 9 februari 1843 omtalar Törnqvist, att det under de två sista åren ej varit någon s. k. lekstuga i Järeda. Av de 107 pannor, som begagnades två år tidigare, funnos nu endast fem kvar. Mer än hälften av allmogen hade övergivit bruket av starka drycker. Sju »de utmärktaste drinkare» i Järeda sades nu ha blivit »de nycktraste männen» och »djupt andligen sinnade». Törnqvist hade den sista tiden varit på fyra bröllop, där varken spel, musik, dans eller spritdrycker förekommit. Allmänheten hade redan vant sig att vid barndop, bröllop och husförhör endast använda öl och dricka. Vid de två husförhör, som Törnqvist sedan årets början hållit, bjöds brännvin endast på ett ställe, »och där gick intet åt $^1/_2$ kanna».[3]

Ett besök, som löjtnanten Johan Christian Berger[4] sommaren 1841 avlade i *Linköping*, gav impulsen till att en nykterhetsförening bildades i denna stad i september s. å. Vid föreningens stiftande anmälde sig något mer än 50 medlemmar. Dess förste ordförande blev stadskomminister Israel Rosengren.[5] Lektorn i matematik vid Linköpings gymnasium Anders Fredrik Sondén ställde sig helt på nykterhetsvännernas sida.[6] Han höll ett tal vid den offentliga sammankomst, som Linköpings nykterhetssällskap höll den 27 februari 1842.[7] Vid slutet av det första verksamhetsåret bestod föreningen

[2] Cl. Törnqvist föddes 1795, blev student i Uppsala 1815, prästvigdes 1819, blev komminister i Vist 1824, i Virserum och Järeda 1833, kyrkoherde i Frödinge 1852, i Vikingstad 1867, d. 1882. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl- E. Meurling, a. a., IV, s. b. 503 ff.

[3] Brev från Cl. Törnqvist till G. Th. Keyser $^9/_2$ 1843. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA.

[4] J. Chr. Berger föddes i Linköping 1803, kom i krigstjänst 1821, sergeant vid andra livgrenadjärregementet 1824, fänrik vid Hälsinge regemente 1827, andre löjtnant 1833, andre kapten 1845, erhöll avsked från krigstjänsten 1848, d. i Uppsala 1871. *Svenskt Biografiskt Lexikon*, III, s. 477 ff.; *Svenska folkrörelser*, II, s. 323.

[5] Jfr om I. Rosengren ovan s. 248 f.

[6] A. F. Sondén föddes 1807, blev lektor i matematik vid Linköpings gymnasium 1835, prästvigdes 1837, blev tillika kyrkoherde i Skeda 1846, kyrkoherde i Kvillinge 1856, domprost i Skara 1864, d. 1885. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 294 ff.

[7] Talet utgavs samma år med titeln *Tal wid Linköpings Nykterhetssällskaps offentliga sammankomst, den 27 Februari 1842.*

av 80 medlemmar. Ytterligare 20 personer skrevo in sig vid föreningens årshögtid den 25 september 1842. Vid detta tillfälle höll Berger, »hwilken såsom egentlig stiftare af härwarande Nykterhets-Sällskap behagade med sin närwaro hedra Årshögtiden», ett föredrag, i vilket han dels vände sig till brännvinsfabrikanter och försäljare såsom särskilt svåra motståndare till nykterhetssaken och dels till prästerskapet och kvinnorna såsom »Nykterhetens naturliga befordrare».[8]

Nykterhetsvännerna i denna stad såväl som i hela stiftet fingo ett kraftigt stöd i sina strävanden, då f. landshövdingen i Västernorrlands län Hampus Mörner, sedan han den 16 november 1841 tagit avsked från landshövdingeämbetet, flyttade från Härnösand till Linköping.[9]

Hampus Mörner föddes i Uppsala 1775. Fadern Carl Claes Mörner blev landshövding i Uppsala län 1784.[1] Hampus Mörner och Gustaf Stellan Mörner, vilken senare en tid bodde på Götvik och därefter flyttade till Sonstorp, voro bryllingar.[2] Hampus Mörners moder Margareta Elisabet von Post var syster till Ernst von Post, varför Hampus Mörner och Gustaf Erik von Post på Frängsäter i Skedevi socken voro kusiner.[3] Såväl på fädernet som på mödernet hade Hampus Mörner sålunda herrnhutiskt påverkade släktingar i Linköpings stift. Dessa släktförbindelser möjliggöra den tanken, att han rönt påverkan av den herrnhutiska åskådningen, redan innan han år 1820 blev t. f. landshövding i Västernorrlands län. Det är ej heller uteslutet, att han kom i förbindelse med herrnhutarna i huvudstaden, då han från år 1818 tjänstgjorde som kommendant i Stockholm.[4]

---

[8] *Fosterlandswännen*, n:r 12, 1841, och n:r 3 och 4, 1843; *Berättelse om Linköpings Nykterhets-Sällskaps Årssammankomst den 25 september 1842. Med Bilagor*, s. 5 ff.; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842*, s. 114; J. Chr. Berger, *Tal wid Linköpings Nykterhets-Förenings Årssammankomst den 25 Sept. 1842.*

[9] A. Th. Låstbohm, *Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720*, I, s. 167; H. Mörner, *Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad*, s. 150.

[1] A. Th. Låstbohm, a. a., I, s. 38.

[2] Hampus Vilhelm Mörners farfars far Hans Mörner och Gustaf Stellan Mörners farfars far Carl Gustaf Mörner voro bröder. G. Elgenstierna, a. a., V, ss. 348, 350, 353, 368. Jfr om G. S. Mörner ovan s. 224.

[3] A. Th. Låstbohm, a. a., I, ss. 38, 167; G. Elgenstierna, a. a., VI, ss. 36, 38. Jfr om E. von Post ovan s. 245 och om G. E. von Post ovan ss. 244 f., 292.

[4] A. Th. Låstbohm, a. a., I, s. 167 f.; G. Elgenstierna, a. a., V, s. 350. H. Mörner blev löjtnant 1793, stabskapten 1800, major i armén 1809, överstelöjtnant

Något djupare intresse för de andliga frågorna ägde i varje fall baron Hampus Mörner icke, då han den 12 augusti 1820 anlände som vice landshövding till Härnösand. Under de första månaderna av hans vistelse i denna stad motsåg man »ett briljant Landshöfdingehus», om han skulle bliva utnämnd till ordinarie landshövding. Han hade emellertid ej varit »mycket länge» i Härnösand, förrän han sjuknade. Under denna sjukdom lärde han så småningom att mer och mer inse sitt »djupa syndafördärf» och sin stora skuld inför »den ende Rättfärdige». Samtidigt drabbades Mörner av stora ekonomiska förluster, vilket även bidrog till en ny livsinriktning. Hans levnadssätt undergick en radikal förändring. Han kunde ej längre vara »den muntra, glada verldsmenniskan, som med glädje tömde sitt pouncheglas vid bålen eller satt med spänd uppmärksamhet till fram på natten vid spelbordet». I de kretsar, där man förut satt värde på hans »lefnadsfriskhet», tycks man ha blivit besviken över hans förändrade uppfattning. Fastän Mörners sjuklighet fortsatte, utnämndes han i mars 1821 av Karl XIV Johan till landshövding i Västernorrlands län.[5]

I skildringen av sin omvändelse uppger Mörner sålunda, att den sannolikt ägde rum i slutet av år 1820, ej »mycket länge» efter den 12 augusti och i varje fall före mars månad år 1821. Det är påfallande, att Mörner varken då han omtalar denna erfarenhet eller annorstädes i sina minnen nämner något om Erik Petter Selahn.[6] Däremot uttalar han sig om Pehr Brandell i de mest superlativa ordalag.[7] Det är därför sannolikt, att Pehr Brandell haft större betydelse för hans andliga utveckling än E. P. Selahn.

---

i armén 1814 och i generalstaben 1815, överste därst. 1816. Sedan han, såsom nämnts, varit kommendant i Stockholm och t. f. landshövding i Västernorrlands län, blev han 1821 landshövding i nämnda län. Mörner dog i Linköping $^{11}/_{12}$ 1855. År 1810 gifte han sig i Vreta Klosters kyrka med Lucia Margareta Liljenstolpe, f. 1785 på Vinö i Lofta socken, d. 1877 på Kolfall i Stjärnorps socken. A. Th. Låstbohm, I, a. a., s. 167 f.; G. Elgenstierna, a. a., V, s. 350. E. Newman, *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855*, s. 519, uppgiver felaktigt, att H. Mörner varit landshövding i Västerbottens län.

[5] H. Mörner, a. a., s. 128 f.

[6] I ett brev till J. Wætterdahl den 12 december 1822 uttalar E. P. Selahn sin glädje över »att wår Landshöfdinge Baron H. Mörner är uppwäckt, och flyr hjerteligen till såren de helga fristäderna» (GSB), anfört av E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. 72 f. Jfr det likaledes av E. Newman, a. a., s. 73, citerade brevet från H. Nordgren av den $^{23}/_{11}$ 1827 (GSB).

[7] H. Mörner skriver i a. a., s. 142 f., att Pehr Brandell var en »utmärkt man, hvilkens namn länge i Norrland lefver i välsignelse ... hans ovanliga gåfvor hans

Nykterhetssträvandena omfattades mycket tidigt av landshövding H. Mörner med det varmaste intresse.[8] Det stora nykterhetsmötet i Hudiksvall i augusti 1840, vid vilket han medverkade som talare, gjorde på honom ett synnerligen starkt intryck. Han omtalar i sina »minnen», att vid detta möte församlat sig »de mest namnkunnige Nykterhets-sakens förfäktare och försvarare från när och fjerran», och uppräknar bland dessa Baird, Wieselgren, Scott, Ternström och Sefström. Fastän nykterhetstalen höllos på vardagarna och under skördetiden, hade tillslutningen varit så stor, att skaror av människor varit nödsakade att stanna ute på kyrkogården för att därifrån lyssna till föredragen. Mörner fann det »högst imponerande» med en sådan folkmassa, som längtade efter det gudomliga.[9] De starka intrycken från nykterhetsarbetet i Norrland följde honom utan tvivel även sedan han flyttat till Östergötland.[1]

---

sällsynta talareförmåga i andeliga ämnen, gjorde snart uppseende, och han blef vice pastor i Biskopens præbende-socken Nora. Snart omtalas han såsom en förträfflig predikant; till Nora kyrka strömmade både hans egna sockne-boer och främmande församlingars nådehungrande själar. Han predikade aldrig med koncept, men det oaktat talade han ett skönt språk, hvars innehåll gick till hjertat. Han framställde religionens sanningar med varm känsla, och ej sällan var han sjelf rörd till tårar. Utmärkt i lefvernet, lärde han äfven sina socknemän jordbruket och bedref sjöars samt vattendrags sänkning eller aftappning. Sällan kom någon ifrån hans församling in på lands-arresten. Biskop Franzén satte ett stort värde på honom och hörde honom gerna; allmänt räknades han ock för den förste predikanten i stiftet.»

[8] Nykterhetssaken omfattades i Västernorrlands län »genom då warande Landshöfdingen Friherre Mörners nit och presterskapets medverkan» redan åren 1830 och 1831 med så stort intresse, att år 1832 tillsammans 370 personer från 15 socknar antecknat sig som ledamöter av nykterhetsföreningarna. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Tionde Årsberättelse, med Bilagor, 1846—1847*, s. 32 f.

I *Berättelse af Stockholms Nykterhets-förenings Direktion, uppläst wid dess årssammankomst den 27 februari 1835, med Bilagor*, införd i *Skrifter, utgifne af Stockholms Nykterhets-Förening*, III, s. 6 f., uppgives, att landshövding Mörner i en rapport meddelat, »att Nykterhetsföreningar äro upprättade i Hernösands stad och i flere socknar, samt att Föreningarne i Resele, Sollefteå och Nordingrå Socknar särdeles förkofrat sig». Han meddelar därefter, att antalet ledamöter i Västernorrlands nykterhetsförening var 1,145 från ej mindre än 28 namngivna församlingar. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Första Årsberättelse, med Bilagor, 1837—1838*, s. 22.

[9] H. Mörner, a. a., s. 137 f.; G. Westin, a. a., I, s. 466 f.

[1] Mörner uppgiver tvenne skäl, varför han flyttade till Linköping. Dels var han såsom »caput familiæ» skyldig att hava tillsyn över en av majoren friherre Hans Diedrich Mörner inrättad välgörande stiftelse i Linköping och dels hade hans hustru släktingar, som bodde i närheten av denna stad. Under vistelsen i

Redan i Svenska nykterhetssällskapets årsberättelse för verksamhetsåret 1842—1843 uppgives f. landshövdingen H. Mörner som ordförande för Linköpings nykterhetsförening. Varje månad höllos i Linköpings-föreningen sammankomster, som voro talrikt besökta. Antalet medlemmar steg under verksamhetsåret till 140.[2]

Från föreningen i Linköping ledde nykterhetsföreningarna i Konungsund, Åkerstad (Håckerstad) och Ankarsrum sitt ursprung. Föreningen i *Konungsund,* beläget i Vikbolandets kontrakt, bildades den 17 april 1842 av vice pastorn i församlingen Magnus Westergren.[3] Antalet medlemmar, som vid föreningens bildande utgjorde 11, steg redan under det första verksamhetsåret till 56. De flesta av församlingens och några av traktens ståndspersoner gingo in som medlemmar, däremot ingen bonde. En av föreningens medlemmar, hovjägmästare N. A. Ekenstam[4], blev Westergren ett gott stöd och bekostade utdelningen av ett betydande antal nykterhetsskrifter, bland dem åtskilliga exemplar av Westergrens *Tal, hållet wid Nykterhetssammankomsten i Konungsund d. 17 April 1842.* I ett brev till C. Ekenstam av den 27 juli 1842 omtalar Westergren, att Fredrik Jakob Funck[5] ämnade utdela nykterhetsskrifter i Tåby och överstelöjtnanten Erik Gabriel Leijonhufvud[6] i Dagsberg[7].

Härnösand hade professor Åman skött hans åligganden i fråga om nämnda stiftelse och därvid »på ett ädelt sätt» varit biträdd av stadskomminister Rosengren. H. Mörner, a. a., s. 150.

[2] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843,* s. 106 f.

[3] M. Westergren föddes i Kuddby 1803, blev student i Uppsala 1827, prästvigdes 1830, pastorsadjunkt i Kuddby s. å., v. komminister där s. å., pastorsadjunkt i Klockrike och Brunneby 1833, pastoralexamen 1838, vice pastor i Konungsund 1839, vice pastor i Linköpings domkyrkoförs. 1847, komminister i Styrestad 1848, komminister i Björkeberg och Ledberg 1855, kyrkoherde i Konungsund 1862, d. 1886. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 375 f.; *Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 4 och 8, 1830; n:r 11, 1833; n:r 5, 1838; n:r 5 och n:r 7, 1839; n:r 4, 1847; n:r 11, 1848.

[4] Jfr om N. A. Ekenstam ovan s. 238.

[5] F. J. Funck föddes 1778 på Almstad i Tåby socken, blev auskultant i Göta hovrätt 1795 och i Svea hovrätt 1799, lagman 1807, avsked 1817, d. på Almstad 1864. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 863. Jfr H. Hofberg, a. a., I, s. 372 f.

[6] E. G. Leijonhufvud föddes i S:t Johannes, Norrköping, 1782, avsked med överstelöjtnants n. h. o. v. 1823, d. på Manhem i Dagsbergs socken 1848. G. Elgenstierna, a. a., IV, s. 559 f.

[7] Brev från N. Westergren till C. Ekenstam $^{27}/_{7}$ 1842. Hösterumsarkivet, 23. SLBL; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843,* s. 106 ff.

En befallningsman på *Åkerstad* i Skeda socken nära en mil söder om Linköping hade på grund av de svårigheter, som det bland arbetarna inrotade superiet medförde för arbetet vid herrgården, sett sig nödsakad att flytta därifrån. Hans efterträdare A. G. Strömbäck gjorde år 1842 ett försök att genom bildandet av en nykterhetsförening få till stånd bättre förhållanden. I sina strävanden understöddes han av herrgårdens ägare, löjtnant von Feilitzen[8], som lovade att årligen giva en fjärdedels tunna spannmål, hälften råg och hälften korn, till var och en av gårdsfolket, som gick in i föreningen och som höll sitt nykterhetslöfte[9].

I *Ankarsrum* i Hallingebergs socken, Södra Tjusts kontrakt, bildade byggmästaren P. Haglund nyårsdagen 1843 en nykterhetsförening, varvid 24 ledamöter vunno inträde.[1]

Nykterhetsmötet i Linköping 1843.

Bildandet av nykterhetsföreningen i Linköping tillskrevs en sådan betydelse, att Södra Sveriges nykterhetsföreningar år 1843 förlade sitt årsmöte till denna stad. Till årsmötet, som hölls den 5 och 6 juli, hade från andra orter infunnit sig: hovrättsrådet M. C. Rahmn som ombud för Jönköpings nykterhetsförening, häradshövding Ribbing från Jönköpings län, komminister Peter Andersson från Ekeberga i Kronobergs län[2], boktryckaren Lönnegren, Växjö, folkskolläraren Johannes Palmqwist, Stora Mellösa i Närke, rusthållaren Anders Åhl från Skaraborgs län, lektor Ulander som ombud för Skara nykterhetsförening, löjtnant J. Chr. Berger som ombud för Svenska nykterhetssällskapet samt bröderna Gustaf och Per Palmqwist från Stockholm. Dessutom deltogo åtskilliga präster och ombud från nykterhetsföreningar inom Linköpings stift. Från Kisa, Horns och Kättilstads socknar hade flera bönder med familjer infunnit sig. Skrift-

---

[8] Med löjtnant von Feilitzen åsyftas sannolikt Johan August Carl Alexander von Feilitzen, f. 1814, underlöjtnant vid Södermanlands reg. 1837, löjtnant därst. 1841, kapten 1854, major i armén 1871, d. ogift 1893 i Malmköping. G. Elgenstierna, a. a., II, s. 679.

[9] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjette Årsberättelse, med Bilagor, 1842—1843*, s. 109.

[1] Ibdm, s. 104 f.

[2] P. Andersson blev komminister i Ekeberga 1835, kyrkoherde i Hovmantorp 1851, d. 1888. G. Virdestam, *Växjö stifts herdaminne*, IV, s. 168 f.

liga hälsningar till mötet ingingo från Kalmar, Norrland, Norge och norra Tyskland.[3]

Årsmötet öppnades den 5 juli kl. 9 f. m. på Linköpings gymnasium med en välkomsthälsning av stadskomminister Israel Rosengren, som redan vid årsmötet i Växjö den 7 juli 1842 utsetts till mötets sekreterare. Sedan f. landshövding H. Mörner och prosten Wieselgren föreslagits till ordförande men båda undanbett sig uppdraget, utsågs därtill majoren Ekenstam. Till notarie valdes v. pastor M. Westergren och pastorsadjunkten P. Ulander. Kl. 10 f. m. avtågade deltagarna i nykterhetsmötet till S:t Lars kyrka, som av dessa jämte övriga åhörare blev i det närmaste fullsatt. En nykterhetspredikan hölls här av kyrkoherden i Hällestad Per Jakob Emanuelsson, vilken förut som lektor i Gävle med intresse verkat för nykterhetssaken.[4] Då Wieselgren efter predikans slut uppträdde på en upphöjning framför altaret, märktes bland de närvarande en allmän rörelse. Alla önskade se och höra den kände nykterhetshövdingen på så nära håll som möjligt.[5] Wieselgrens tal, vilket började med en skildring av Baals dyrkan, som enligt hans uppfattning på nytt framträtt i bruket av spritdrycker, gjorde ett starkt intryck på åhörarna.[6]

På eftermiddagen upptogs till behandling en av friherre H. Mörner inlämnad motion om en underdånig hemställan hos Kungl. Maj:t, att Svenska läkaresällskapets på förfrågan av Svenska nykterhetssällskapet avgivna yttrande angående brännvinets skadlighet måtte från och med nästa års början och framgent, så länge Kungl. Maj:t ansåg det lämpligt, varje år å första böndagen uppläsas från predikstolarna i rikets alla kyrkor. Vidare framställdes av major Ekenstam ett förslag till inrättande av förbudsföreningar med syfte att bearbeta den allmänna opinionen till förmån för ett var-

---

[3] *Fosterlandswännen*, n:r 8, 1843.

[4] Jfr om P. E. Emanuelsson nedan s. 336 f.

[5] Wieselgren kände vid denna tidpunkt, såsom framgår av ett brev från honom till C. Ekenstam av $^{27}/_{3}$ 1843 (Hösterumsarkivet, 23. SLBL), en stark dragning till Linköpings stift och hoppades att få Lofta och Loftahammars pastorat i Norra Tjusts kontrakt. Med glädje tänkte han på att C. Ekenstam bodde endast en dagsled därifrån och att »den kärleksfulle Brodren Hofpredikanten» bodde ännu närmare. »Hvad jag hoppas då få trefligt», utbrister Wieselgren inför dessa framtidsutsikter. Det blev emellertid ej någon flyttning till Linköpings stift, och d. $^{26}/_{9}$ 1843 måste han meddela Ekenstam, att »Loftaplanen var uppgången i rök» (Hösterumsarkivet, 23. SLBL).

[6] *Fosterlandswännen*, n:r 8, 1843.

aktigt brännvinsförbud. Båda förslagen hänskötos till en kommitté för närmare utredning.[7]

Flera förut offentliggjorda nykterhetsteser blevo därefter föremål för en stunds diskussion, varvid lektor Ulander, magister Hommerberg och komministern i Södra Vi och Djursdala Johan Christoffer Flodman[8] opponerade sig mot dessa, medan däremot lektorerna A. F. Sondén och Carl Magnus Joachim Petrelli[9], kyrkoherden Hägerstrand samt »enkannerligen och med mesta eftertryck» Wieselgren uppträdde till deras försvar[1].

Torsdagen den 6 juli predikade Wieselgren i S:t Lars kyrka om de gärnings- och underlåtenhetssynder, genom vilka man kan göra sig mer eller mindre delaktig i dryckenskapssynden. Kyrkoherde Hägerstrand höll därefter en predikan med utgångspunkt från Matt. 12: 30. Kl. 12 möttes man åter på gymnasium. Sedan rusthållaren Åhl från Västergötland lämnat en redogörelse för nykterhetsverksamheten i sin hemtrakt, fortsatte den föregående dag började diskussionen om vissa nykterhetssatser. Wieselgrens yttrande gjorde ett starkt intryck på de närvarande. En historisk framställning av det fria ordets och talets makt åstadkom en sådan hänförelse, att flera av åhörarna kände sig frestade att genom bravorop giva luft åt sina känslor. På eftermiddagen lämnades redogörelser för verksamheten på olika platser. Westergren berättade om arbetet i Kvillinge, Östberg om verksamheten i Mogata och byggmästare Haglund om föreningen vid Ankarsrums bruk. Tal höllos därefter av J. Janzon och Östberg.[2]

Sedan den föregående dag tillsatta kommittén fullgjort sitt uppdrag, beslöt mötet enhälligt, att landshövdingen Mörners motion skulle tillställas Svenska nykterhetssällskapets direktion med anhål-

[7] Skrivelser från H. Mörner till ordföranden vid Södra Sveriges nykterhetsföreningars årsmöte i Linköping $^{5}/_{7}$ 1843 och från C. Ekenstam och I. Rosengren till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{10}/_{10}$ 1843. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA; *Fosterlandswännen*, n:r 8, 1843.

[8] J. Chr. Flodman, som var broder till Carl Fredrik Flodman (se om honom ovan s. 239), föddes 1794, blev kyrkoherde i Herrestad 1843, prost $^{14}/_{5}$ 1851, d. 1870. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 445 ff.

[9] C. M. J. Petrelli föddes 1806, blev lektor i filosofi vid Linköpings gymnasium 1837, rektor där 1841—1842 samt 1847—1850, tillika kyrkoherde i Landeryd 1846, kyrkoherde i Söderköping och Skönberga 1858, d. 1889. Han gifte sig 1842 med Ebba Elisabeth Sophia Ekenstam, dotter till Fabian Wilhelm Ekenstam. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 527 ff.

[1] *Fosterlandswännen*, n:r 8, 1843.

[2] Ibdm.

lan, att nämnda direktion må handla, som den finner lämpligast. Ekenstams förslag angående förbudsföreningar skulle som bilaga åtfölja protokollet, vilket, om så var möjligt, borde sändas till alla nykterhetsföreningar så tidigt, att de vid sina nästkommande årsmöten kunde taga ställning till frågan. På förslag av Wieselgren beslöt mötet slutligen att ingå till Svenska nykterhetssällskapets direktion med en begäran att hos Kungl. Maj:t anhålla, att ett antal exemplar av Ekenstams *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk* måtte av allmänna medel inköpas och överlämnas till skollärarseminariernas föreståndare för att användas som premieböcker till seminarister vid deras avgång från seminariet.[3] Nykterhetsmötet i Linköping avslutades med några kraftiga maningsord av Wieselgren.[4]

Hemställandena från nykterhetsmötet i Linköping föredrogos i Svenska nykterhetssällskapets direktion den 21 oktober 1843. Ordföranden statssekreteraren A. von Hartmansdorff och rektor Nattsén fingo i uppdrag att utarbeta förslag till svar.[5] Vid samma tillfälle anmäldes en skrivelse från major Ekenstam, vari han meddelade, att han utgivit en ny betydligt tillökad upplaga av sin skrift *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk* och överlämnat 2,500 exemplar av denna upplaga till sällskapets skattmästare i den förhoppningen, att direktionen skulle vara honom behjälplig att utdela ett exemplar till varje kyrkoarkiv i hela riket. Direktionen beslöt att till samtliga konsistorier översända det erforderliga antalet exemplar jämte anhållan, att konsistorierna ville genom kontraktsprostarna befordra spridningen av skriften inom respektive stift. Ett förslag till skrivelse till konsistorierna godkändes. Därjämte fastställdes ordalydelsen av ett cirkulär, som skulle medfölja varje exemplar av Ekenstams skrift.[6]

Vid direktionens sammanträde den 31 januari 1844 föredrogs och godtogs en av ordföranden författad skrivelse till Kungl. Maj:t

---

[3] Skrivelse från C. Ekenstam och I. Rosengren till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{10}/_{10}$ 1843. SNS Handlingar 1842—1843. SSNFA.

[4] *Fosterlandswännen*, n:r 8, 1843.

[5] Protokoll vid SNS direktions sammanträde $^{21}/_{10}$ 1843, § 2. SNS Directions Protocoller 1837—1847. SSNFA.

[6] Brev från C. Ekenstam till G. Th. Keyser $^{4}/_{5}$ och $^{4}/_{10}$ 1843 samt till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{4}/_{10}$ 1843. SNS Handlingar 1842—1843; Protokoll vid SNS direktions sammanträde $^{21}/_{10}$ 1843, § 3; Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktions Cirkulär till det vid samtliga kyrkorna i Riket tjenstgörande Presterskap $^{21}/_{10}$ 1843. SNS Directions Protocoller 1837—1847. SSNFA.

med anhållan, att Kungl. Maj:t måtte inköpa ett antal exemplar av skriften *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk* för vidare spridning bland folket. Svenska nykterhetssällskapets begäran beviljades av Kungl. Maj:t den 29 februari.[7]

Major Ekenstams förslag angående förbudsföreningar blev av direktionen i görligaste mån spritt till nykterhetsföreningarna i landet. Däremot hyste direktionen vissa betänkligheter mot Mörners förslag om uppläsandet från predikstolarna av Svenska läkaresällskapets yttrande angående brännvinets skadlighet.[8]

Nykterhetsmötet i Linköping sommaren 1843 gav de starkaste impulser till fortsatt verksamhet för nykterheten. J. Östberg skildrar i sin dagbok från år 1843 det djupa intryck, som detta möte gjorde på honom och ämbetsbröderna V. Lidberg, M. Westergren och P. Ulander.[9] Utan tvivel har den starka hänförelse för nykterhetens sak, som gjorde sig förnimbar på nykterhetsmötet i Linköping, in-

[7] Protokoll vid SNS direktions sammanträde $^{31}/_{1}$ 1844, § 2, och $^{17}/_{4}$ 1844, § 2; Skrivelse till Kungl. Maj:t $^{31}/_{1}$ 1844. SNS Directions Protocoller 1837—1847. SSNFA. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjunde Årsberättelse, med Bilagor, 1843—1844*, ss. 23, 26.

[8] Skrivelse från Svenska nykterhetssällskapets direktion till C. Ekenstam (i avskrift). Bilaga till prot. $^{31}/_{1}$ 1844. SNS Directions Protocoller 1837—1847. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjunde Årsberättelse, med Bilagor, 1843—1844*, s. 26.

[9] »Här träffades», skriver Östberg, »den stora nykterhetsaposteln P. Wieselgren. Att skildra alla enskilda tilldragelser vid detta stormöte, är öfverflödigt, ty jag skall aldrig förgäta det. Så starkt och så ihållande har aldrig någonting fästat min uppmärksamhet, och jag var icke allena, utan [Vilhelm] Lidberg, Westergren och Ulander delade min sinnesförfattning. En sådan talare hade vi aldrig hört förr och kände oss i någon mån af honom uppeldade. Det var märkvärdigt, hvad vårt mod steg, ja, det närmade sig öfvermod. Mitt tal syntes för många vara alltför morskt, men jag skydde icke att låta trycka det jämte de andras. Detta var det minnesrikaste möte, jag någonsin bevistat, och aldrig har något världsligt nöje så förlustat mitt sinne som dessa dagars afhörande. Det andliga hade så helt och hållet kufvat det kroppsliga, att jag nästan hvarken åt eller drack och icke kände den ringaste olägenhet af den ovanligt starka hettan.» J. Östberg, a. uppsats, s. 50. Jfr J. Östberg, *Lefnadsteckning af Per Ulander, kyrkoherde i Tuna och Herrestad*, Korsblomman 1879, s. 129 f. Se om V. Lidberg, K. G. Odén, a. a., s. 450 f. — H. Mörner skrev $^{10}/_{8}$ 1843 till C. Ekenstam (Hösterumsarkivet, 21. SLBL), att han bland »de Sköna Frugterne af Nykterhetsmötet» med skäl räknade den lyckan att ha fått göra Ekenstams närmare bekantskap. »Då en gång efterverlden», fortsätter Mörner, »Som plägar Se med mindre partiske ögon än den närvarande, Skall tala om det goda Som åstadkommits genom Nykterhets Sakens Förfäktande, blifver troligen ditt namn i verldsligt afseende, Ställdt bredwid Wieselgrens i det Andelige... Jag tackar Dig af hjertat för alt hvad du gjorde å vårt Stora Möte. du fick der många vänner Som du ej kände.»

verkat på de förhandlingar i nykterhetsfrågan, som ägde rum vid det prästmöte, som den 29 augusti—1 september hölls i samma stad.[1]

Biskop Hedréns resumé av de anstalter, som vidtagits till nykterhetens befrämjande, bär tydligt vittnesbörd om hans starka intresse för nykterhetsfrågan. Efter en redogörelse för Kungl. Maj:ts åtgärder att befrämja denna angelägenhet, måttlighets- och nykterhetsföreningarnas verksamhet samt prästeståndets vid senaste riksdag gjorda uttalande om nykterhetsarbetet framhöll han det ökade intresse för ett måttligt och nyktert levnadssätt, som den senaste tiden gjort sig märkbart inom Linköpings stift. Biskopen omtalade i detta sammanhang, att på några ställen inom stiftet nykterhetsföreningar blivit bildade, och bland dessa ansåg han, att föreningen i Gusum förtjänade uppmärksamhet. Han omnämnde även tillkomsten av nykterhetsföreningen i Linköping och den goda framgång, som den haft i sin verksamhet.[2]

Till överläggning och avgörande vid prästmötet överlämnade Hedrén ett förslag om de åtgärder i nykterhetsfrågan, som ståndets medlemmar borde vidtaga för sin egen personliga del, för sina hus och för församlingarna. Den spänning, som förefanns mellan måttlighets- och nykterhetsföreningarna, ansåg biskopen vara till stor skada för nykterhetssträvandena. Utan att vilja förorda det ena slaget av föreningar framför det andra uttalade han önskvärdheten av »att de båda, inseende hvarandras enahanda syftning, med förtroende slöto sig till hvarandra, såsom en enda förening». Vilken ståndpunkt prästmötet än skulle komma att intaga, ville biskopen dock betona nödvändigheten av att man nu fattade ett bestämt beslut. Han avslutade sin redogörelse med att öppet tillkännagiva sin uppfattning i nykterhetsfrågan och de åtgärder, som han både före sin ankomst till Linköping och efter tillträdandet av biskopsämbetet vidtagit för att stödja nykterhetssaken.[3]

Prästmötets kommitterade ansågo, att man i denna såväl som i alla kyrkans och statens viktigaste angelägenheter endast skulle förlita sig på Guds ord och Guds Ande, och försäkrade, »att ordets tjenare, såsom värdige andans män, med lära och föresyn skola nitiskt ifra mot en last, som nedsätter menniskan under det oskäliga djuret». Några särskilda föreskrifter, huru och på vad sätt dryckenskapen säkrast skulle bekämpas, ansågo kommitterade »för ett upp-

[1] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843*, I, ss. 24 ff., 76 f., 204.
[2] Ibdm, s. 24 ff.
[3] Ibdm, s. 25 ff.

lyst och för allt godt och christeligt nitälskande presterskap» överflödiga. Dock önskade kommitterade, att prästerskapet »äfven i detta fall ställde sig en vördad och älskad Förman till föresyn, som på sina betydliga boställs-gårdar hvarken idkar bränvins-bränning eller behöfver besvära sig med bränvins-försäljning».[4]

Vid överläggningen om nykterhetsfrågan i prästmötet ha utan tvivel meningarna brutit sig skarpt mot varandra. J. Östberg omtalar, att kontraktsprosten Mobeck uppträdde till de få och föga aktade nykterhetsvännernas försvar.[5] Av handlingarna från prästmötet framgår även, att överläggningen varade »en längre stund». Sedan den avslutats, beslöt prästmötet i enlighet med kommitterades utlåtande att i nykterhetsfrågan endast trygga sig till Guds ord och Guds Ande. Prästmötet instämde även i kommitterades önskan, att prästerskapet varken borde idka brännvinsbränning eller sysselsätta sig med brännvinsförsäljning.[6]

Nykterhetsverksamhetens fortsatta framgång i Linköpings stift 1843—1848.

Den femårsperiod, som följde närmast efter nykterhetsmötet i Linköping år 1843, betecknar höjdpunkten för nykterhetsverksamheten i Linköpings stift. Nykterhetsföreningarna i Gusum, Linköping, Mogata och Konungsund fortsatte under verksamhetsåret 1843—1844 sitt arbete under samma ledning som föregående år, medan V. Eneby och Kisa samt Hällestads nykterhetsföreningar fingo nya män på ordförandeposterna.[7]

I en rapport av den 8 mars 1844 meddelade major Ekenstam, att antalet medlemmar i *Gusums* nykterhetsförening under det sista

[4] Ibdm, s. 76 f.

[5] J. Östberg, *Lefnadsteckning af Per Ulander* etc., s. 129.

[6] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843*, 1, s. 204. Jfr *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjunde Årsberättelse, med Bilagor, 1843—1844*, s. 22. I ett brev till C. Ekenstam, som var daterat $^{7}/_{9}$ 1843 (Hösterumsarkivet, 19. SLBL), skrev biskop Hedrén, att prästmötets beslut i nykterhetsfrågan blott innehöll en enda punkt, vartill han kunde anse sig hava medverkat, »neml. presterskapets afsägande af bränvins-tillverkning». Han hade önskat tillägga ytterligare tvenne men hade ej lyckats. »Jag har», fortsätter Hedrén, »från längre tid stått på en punkt, som på båda sidor anses för indifferensens, och således icke kan vinna stora sympathier. Jag finner dock ej tillräckliga skäl att ändra den. I öfrigt veta alla, huru jag deltager med nöje för nykterhets-sakens framgång.»

[7] Jfr nedan redogörelserna för de olika föreningarna.

verksamhetsåret ökat med 16 till 1,104. Av hans skrift *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk* hade tryckts en andra upplaga på 6,000 exemplar. Ett kort sammandrag av denna skrift hade utgivits i 10,000 exemplar. Detta sammandrag inlärdes i sin helhet av de äldre gossarna i Gusums folkskola, medan flickorna endast behövde tillgodogöra sig innehållet i de fyra första bladen.[8]

I *Linköping* fortgick nykterhetsverksamheten som under föregående år. Nykterhetsmöten höllos i regel varje månad, och nykterhetsskrifter cirkulerade i läsecirklar, som bildats inom Linköpingsföreningen. Nykterhetsmötet i Linköping sommaren 1843 verkade inspirerande på verksamheten i denna stad. Antalet medlemmar i Linköpingsföreningen ökade betydligt, och nykterhetssaken tycktes gå en ljus framtid till mötes. Åtskilliga omständigheter, bland vilka landshövding Mörner i sin redogörelse av den 24 februari 1844 nämner en stark tillförsel av brännvin till staden för ovanligt lågt pris och en öppen förklaring mot nykterhetsföreningarna, som stadens domprost[9] vid ett tillfälle avgav, grusade emellertid till en stor del de glada förhoppningarna. Trots alla svårigheter hade dock medlemsantalet stigit till 212, och föreningen hade sedan sin stiftelse låtit trycka och till större delen utdela 8,500 exemplar nykterhetsskrifter.[1]

Direktionen för *Mogata* nykterhetsförening lät under verksamhetsåret 1843—1844 samla en ny namnlista, vilket hade till följd, att endast 14 av föreningens förutvarande 46 medlemmar på nytt

---

[8] Skrivelse från C. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{8}/_{3}$ 1844; Uppgift till svenska Nykterhets-Sällskapets Direction ifrån Gusums Nykterhets Förening 1843—1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA. — O. Carlheim-Gyllenskiöld (se om honom ovan ss. 301, 310) skrev $^{8}/_{10}$ 1843 till C. Ekenstam (Hösterumsarkivet, 17. SLBL), att han redan i början av september genom grosshandlare G. Th. Keyser erhållit ett exemplar av den andra upplagan av Ekenstams skrift *Frågor och Swar rörande Starka Dryckers missbruk*. Sedan han nu noggrant genomläst densamma, framförde han i brevet det varmaste tack till Ekenstam för hans osparda möda och uttalade till honom en uppriktig lyckönskan, »såsom den, hvilken Gud förlänat, att lemna den, utan fråga, (synes mig) bästa skrift, som i nykterhetswäg hos oss utkommit, och dertill, att så ansenligt öka dess wärde, genom tillägg, hvilka med de i sista upplagan uttalade meningar stå i fullkomlig öfwerensstämmelse och endast kunna anses för en följdriktig utweckling af desamma».

[9] Se om Sven Fredrik Lidman, som vid denna tid var domprost i Linköping, J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 209 ff.

[1] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{24}/_{2}$ 1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA.

läto anteckna sig. Efter hand tillkommo i stället 22 nya ledamöter, bland dessa en äldre aktad bonde och 15 kvinnor — tidigare hade, såsom förut nämnts, endast två kvinnor tillhört föreningen. Antalet medlemmar minskades på detta sätt med tio, men Östberg var av den övertygelsen, att till föreningen numera hörde sådana medlemmar, som kunde utgöra en borgen för nykterhetssakens framgång.[2]

Westergren såg ljust på situationen i *Konungsund*. Även om medlemsökningen från 56 till 66 i och för sig ej var så betydande, innebar den dock, att omkring 11 % av församlingens invånare tillhörde föreningen. Lika betydelsefull ur nykterhetssynpunkt var den förändring, som den allmänna uppfattningen redan genomgått. Brännvinet hade börjat att förlora sin forna dragningskraft. Försök att truga och övertala till dess bruk hörde numera till undantagen. Efter nykterhetsföreningens stiftande förekom numera ej, att någon hustru klagade över oenighet i äktenskapet, något som tidigare ej var ovanligt.[3]

Då komminister *J. Janzon* den 1 maj 1843 tillträdde befattningen som komminister i *V. Eneby och Kisa*, övertog han även ledningen av därvarande nykterhetsförening. Antalet medlemmar ökade under verksamhetsåret 1843—1844 med 130 till 465. De i föreningen inskrivna utgjordes till större delen av fattiga församlingsbor och ungdom. Det största motståndet kom såväl i V. Eneby och Kisa som på andra platser från böndernas sida. Janzon hade även funnit, att nykterhetsrörelsen kunde ha utsikt till framgång endast i samma mån, som dess anhängare kunde bygga sin verksamhet på en religiös upplevelse. De, som »warit öppna för Guds ord», hade enligt Janzons erfarenhet »altid först hörsammat ropet 'varer nyktre'», medan däremot »de, som icke haft eller fått smak på Guds ord», visserligen kunnat avgiva ett nykterhetslöfte men sällan haft kraft att hålla det.[4]

Janzons ovanliga predikobegåvning blev efter hans flyttning till V. Eneby och Kisa uppskattad i allt vidare kretsar. Han hade ej och kom heller aldrig att avlägga några högre akademiska examina. Men genom självstudier hade han tillgodogjort sig ett betydande

---

[2] Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Mogata Nykterhets Förening år 1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA. Jfr ovan s. 319 f.

[3] Uppgift till Svenska Nykterhets-Sällskapets Direktion af Konungsunds Nykterhets Förening 1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA.

[4] Skrivelse från J. Janzon till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{4}/_{3}$ 1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA.

kunskapsmått, som blev av största betydelse för hans verksamhet som predikant och talare. Wieselgren jämställde Janzon såsom sedlighetspredikant och särskilt såsom nykterhetstalare med män sådana som J. H. Thomander och N. J. Steenhoff. Efter att ha anfört ett stycke ur ett av Janzons tal mot det frigivna brännvinsbrännandet och brännvinssupandet utbrister Wieselgren: »Dömme man af dessa tal, om ej ännu en Catilina kan framkalla en Cicero!» Wieselgren framhöll vidare, att Janzon såväl från sin bänk i riksdagen som från predikstolarna i Stockholm och i sin hemort visade sig »såsom Hans sändningabud, ur hvars mun gick ett skarpt tveeggadt svärd». I formskönhet var Janzon enligt Wieselgrens uppfattning jämbördig med J. O. Wallin och i fråga om det kristliga innehållet denne överlägsen. Så ansåg Wieselgren exempelvis, att Janzons predikan i Stockholms Storkyrka på andra söndagen i fastan år 1845 vida överträffade Wallins dogmatiska trefaldighetssöndagspredikan år 1839.[5]

Kontraktsprosten E. H. T. Stenhammar sökte i sitt minnestal över Janzon vid prästmötet i Linköping den 14—16 augusti 1888 visserligen ej att jäva dessa omdömen. Men samtidigt kunde han ej fritaga sig från att känna »någon förmäten lust» att undersöka deras fulla sanningshalt. Stenhammar erkände, att Janzon var »en alldeles ovanligt dråpelig predikant», men framhöll samtidigt, att dennes styrka snarare låg i »talets hänförande och gripande formela glans» än i dess bibliska och positivt kristliga innehåll.[6]

Janzon vann i varje fall en ovanlig popularitet som talare. Han kallades att medverka vid stora nykterhetsmöten såväl inom som utanför Linköpings stift.[7]

---

[5] P. Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur, en öfverblick vid akademiska föreläsningar*, I, ss. 528 ff., 548 f. Jfr *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping den 14, 15 och 16 augusti 1888*, II, s. 240 ff.

[6] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping den 14, 15 och 16 augusti 1888*, II, s. 240 ff.

[7] Vid Södra Sveriges nykterhetsföreningars möte i Jönköping den 2 och 3 juli 1845 var Janzon en av talarna. Vid en jämförelse med de tre övriga mötestalarna, prosten Odhner från Horn och komminister M. J. Landell från Flistad, båda prästmännen hemmahörande i Skara stift, samt v. pastor Lindblad från Gränna, »syntes det dock otwifwelaktigt att Komminister Janzon, genom sitt i så hög grad genialiska, af bildrikedom, den yppigaste färgglans och den mest öfwertygande bewisning utmärkta föredrag, inträngde i hwarje åhörares hjerta och oemotståndligt eröfrade detsamma». *Norrköpings Tidningar*, $^{9}/_{7}$ 1845. Janzon deltog som talare även vid Södra Sveriges nykterhetsföreningars möte i Skara 1846. *Fosterlandswännen*, n:r 11, 1846; J. Janzon, *Tal i Nykterhets-frågan*,

Bland det lägre prästerskapet blev Janzon så uppskattad, att han valdes som riksdagsman av stiftets komministrar. Uppdraget förnyades sedan av kyrkoherdarna vid de två sista ståndsriksdagarna.[8] I riksdagen brukade Janzon sin vältalighet i kampen för nykterhet och religionsfrihet.[9]

Då *Per Jakob Emanuelsson*[1] våren 1843 tillträdde kyrkoherdebefattningen i *Hällestad,* överlämnade organisten N. P. Sjöholm ledningen av därvarande nykterhetsförening till honom. Emanuelsson hade redan under sin vistelse i Gävle mottagit djupa intryck såväl av Peter Wieselgren vid dennes besök där i augusti 1840 som av samvaron med några evangeliskt sinnade sjökaptener. Han hade skrivit in sig i därvarande nykterhetsförening, till vars vice ordförande han valdes, och från denna tid blivit en målmedveten och framgångsrik nykterhetskämpe.[2]

I Hällestad behövdes Emanuelssons begåvning och kraft, för att nykterhetsverksamheten skulle ha någon utsikt till framgång. Antalet brännvinspannor i församlingen var 220. Krogar funnos överallt, däribland en mitt emot prästgården. På bygatan i kyrkbyn »raglade druckna män, äldre och yngre, ofta midt på ljusa dagen, i sällskap med byns svin, som bökade upp vägkanterna». I präst-

Skara, 1846. Vid Svenska nykterhetssällskapets årssammankomst i Stockholm höll han ett tal, som är tryckt i *Swenska Nykterhets-Sällskapets Åttonde Årsberättelse, med Bilagor, 1844—1845,* s. 91 ff.

Om Janzons deltagande vid de stora nykterhetsmötena i Linköpings stift se nedan ss. 338 f., 341, 350.

[8] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping den 14, 15 och 16 Augusti 1888,* s. 243.

[9] *Fosterlandswännen,* n:r 11 och 12, 1844, samt n:r 3 och 5, 1845; E. Newman, *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855,* ss. 284, 287, 304.

[1] P. J. Emanuelsson föddes i Krokek i Östergötland 1802, blev student i Uppsala 1820, magister 1827, docent vid Uppsala universitet 1829, lektor i Gävle 1837, försvarade med kungl. tillåtelse i st. f. präst- och pastoralexamen i Uppsala en teol. avhandl. 1841, prästvigdes s. å., kontraktsprost 1847—1885, d. 1888. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 722 ff.

[2] V. E[manuelsson], *Per Jakob Emanuelsson,* Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1906, s. 28 ff.; Skrivelse från P. J. Emanuelsson $^{11}/_{6}$ 1841. SNS Handlingar 1840—1841. SSNFA. Jfr brev från P. J. Emanuelsson $^{28}/_{5}$ 1842 (SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA), vari han omtalar, att medlemsantalet i Gävle nykterhetsförening under verksamhetsåret 1841—1842 ökat från 221 till 354 och att ett tal, hållet på föreningens årsdag $^{1}/_{9}$ 1841, tryckts i 3,000 exemplar. Det är sannolikt, att Emanuelsson under nämnda verksamhetsår varit föreningens ledare. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte Årsberättelse, med Bilagor, 1841—1842,* s. 124 f., saknar uppgift om vem som var föreningens ordförande. Se även G. Westin, a. a., I, ss. 466 f., 469.

gården hade brännvinspannan varit i gång lika flitigt som på andra ställen i församlingen.[3]

Kort efter sin ankomst till Hällestad höll Emanuelsson i kyrkan för sina församlingsbor ett nykterhetstal, som väckte stor uppmärksamhet. På krogen mitt emot prästgården brukade han på söndagseftermiddagarna mana till ett nyktert levnadssätt.[4] Genom spridning av nykterhetsskrifter, genom nya tal från predikstolen och enskilda samtal sökte han föra nykterhetssaken framåt. Hans verksamhet medförde också som resultat, att medlemsantalet under verksamhetsåret 1843—1844 ökade från 92 till 185. Medlemmarna bestodo till största delen av torpare och deras hustrur, av tjänare, dagkarlar och drängar. Men även några bönder tillhörde föreningen. På grund av den höga skatten och de dåliga tiderna upphörde användandet av åtskilliga brännvinspannor.[5]

Redan den 25 juli 1844 klagade emellertid Emanuelsson i ett brev till grosshandlare G. Th. Keyser över att avfallen voro många och inskrivningarna få. Han hade funnit arbetet på nykterhet bland en allmoge, som sedan långt tillbaka vant sig att betrakta brännvinsbränningen som en lönande sysselsättning och brännvinssupandet som den främsta njutningen, vara »en tung möda».[6]

Även på andra platser än de redan nämnda bedrevs under verksamhetsåret 1843—1844 nykterhetsarbete i anslutning till Svenska nykterhetssällskapet. Så såldes under nämnda år nykterhetsskrifter av löjtnant Ph. Printzensköld i *Vireda* för 2 rdr[7] och av bonden Petter Jonsson i Risa, *Tjällmo*, för 1 rdr[8]. Den sistnämnde kunde dessutom till sällskapet insända ett insamlat belopp på 2: 6 rdr.[9]

I flera län och stift, där ett större antal nykterhetsföreningar fanns, gjorde sig så småningom behovet av en centralförening, som

[3] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping den 14, 15 och 16 Augusti 1888*, II, s. 218; V. E[MANUELSSON], a. uppsats, s. 31 f.

[4] V. E[MANUELSSON], a. uppsats, s. 32 f.

[5] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till G. Th. Keyser $^{20}/_{3}$ 1844. SNS Handlingar 1843—1844. SSNFA. Sjöholms intresse för nykterhetssaken fortsatte, även sedan han överlämnat ledningen av nykterhetsföreningen till Emanuelsson. I ett brev till G. Th. Keyser $^{25}/_{7}$ 1844 (SMSVer 1843—1846. KB) omtalar Emanuelsson, att han till nykterhetssakens befrämjande sänder 13: 16 rdr från Sjöholm.

[6] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till G. Th. Keyser $^{25}/_{7}$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB.

[7] *Swenska Nykterhets-Sällskapets Sjunde Årsberättelse, med Bilagor, 1843—1844*, s. 102.

[8] Ibdm, s. 103. [9] Ibdm, s. 101.

kunde utgöra ett föreningsband mellan dessa föreningar, allt mera gällande. För att tillmötesgå ett sådant behov bildades vid Linköpings nykterhetsförenings årsmöte den 18 september 1844 *Linköpings stifts nykterhetsförening*.[1] Dess årsmöten fingo karaktären av ett nykterhetsvännernas uppbåd inom stiftet. Av särskild betydelse blevo de givetvis för den plats, där de höllos.

Det första av stiftsföreningens årsmöten firades i Kvillinge torsdagen den 26 juni 1845. Trots den ogynnsamma väderleken samlades en betydande skara av alla stånd och klasser från Kvillinge, Norrköpings stad och den kringliggande landsbygden. Även från Tjällmo och Hällestad hade mötesbesökare infunnit sig. Bland deltagarna märktes 12 à 15 präster från olika trakter av stiftet. Det första föredraget hölls av stadskomminister I. Rosengren, som vände sig mot den gängse föreställningen, att nykterhet icke vore kristendom, och framhöll, att erfarenheten tvärtom visat, att kristendomen var den enda säkra grund, på vilken nykterhetsverksamheten kunde bygga. V. pastorn i Mogata J. Östberg anställde därefter i ett tal från koret en jämförelse mellan måttlighets- och nykterhetsprincipen och uttalade som sin uppfattning, att måttlighetsvännerna, även om deras avsikt var god och välvillig, dock ej gingo till roten med det onda och därför ej kunde uppnå, vad de åsyftat.[2]

Eftermiddagens förhandlingar började med att ordförandena inom stiftets olika nykterhetsföreningar lämnade en kort redogörelse för verksamheten i sin hemtrakt. Därefter höll komminister J. Janzon från predikstolen ett nykterhetsföredrag, som, fastän det var »längre och utförligare än wanligt», genom sin värme, »sina snillrika bilder»

---

[1] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{6}/_{3}$ 1845. SNS Handlingar 1844—1845. SSNFA; *Swenska Nykterhetssällskapets Åttonde Årsberättelse, med Bilagor, 1844—1845*, s. 24. — Jönköpings nykterhetsförening, som bildades 1830, hade från början haft karaktären av centralförening. Göteborgs nykterhetsförening, som tillkom samma år, ombildades 1841 till Göteborgs stifts nykterhetsförening. År 1844 bildades Kronobergs läns centralnykterhetsförening samt följande år en liknande förening för Norrbottens län. I Skara stift hade en s. k. nykterhetsberedning samma uppgift som en centralförening. Under loppet av år 1845—1846 organiserades i Stockholm en förening med en gemensam centralstyrelse, sammansatt av de s. k. kretsföreningarnas ordförande och vice ordförande. *Swenska Nykterhets-Sällskapets Femte* (1841—1842), s. 114 f., *Sjunde* (1843—1844), ss. 24, 28, 30, samt *Nionde Årsberättelse* (1845—1846), s. 13.

[2] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{4}/_{3}$ 1846. SNS Handlingar 1845—1846. SSNFA; *Norrköpings Tidningar*, $^{28}/_{6}$ 1845.

och sitt rika innehåll så fängslade åhörarna, att de gärna önskade, att det räckt längre. Efter mötets slut utdelades gratis nykterhetsskrifter, som togos emot med tacksamhet. Föreningen i Kvillinge fick genom mötet ett tillskott på 42 nya medlemmar. Även stiftets nykterhetsförening fick sitt medlemsantal något utökat.[3]

De flesta av medlemmarna i stiftsföreningen tillhörde samtidigt lokala nykterhetsföreningar. Vid slutet av verksamhetsåret 1845—1846 voro dessutom i stiftsföreningen inskrivna 34 personer, som i allmänhet voro bosatta i församlingar, där prästerna ej velat befatta sig med nykterhetssaken. I sådana församlingar hade sålunda det vaknande nykterhetsintresset utgått från lekmännen. I en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den 4 mars 1846 meddelade Linköpings stiftsförening, att bland dessa rusthållaren Jonas Peterson, Hagby i Ekeby, var särskilt verksam. Genom samtal och utdelande av skrifter vann Peterson omkring 30 personer för nykterhetssaken. Han hade även besökt brukspatron Didrik Pontus Burén på Karlsberg.[4] Denne hade därvid uttalat sin förståelse för nykterhetsverksamheten och lovat att, så fort han kunde skilja sig från kompanjonskapet med brännvinsbrännarna på Boxholm, stödja densamma. Direktionen för Linköpings stiftsförening meddelade i samma skrivelse, att Jonas Peterson, såväl skriftligen som muntligen, hos direktionen begärt, att någon prästman skulle sändas till Ekeby och kringliggande församlingar för att där hålla nykterhetstal. Den hade ännu ej haft möjlighet att tillmötesgå hans begäran men ville inför Svenska nykterhetssällskapets direktion framhålla behovet av kringresande nykterhetsagenter, genom vilka nykterhetssaken skulle främjas mer än genom stora nykterhetsmöten. Med tydlig hänsyftning på det planerade nordiska nykterhetsmötet i Stockholm den 14—17 juni 1846 uttalade direktionen för stiftsföreningen som sin övertygelse, att, om Svenska

---

[3] Ibdm. *Östgöta Patrioten,* som visserligen erkände, att det stora åhöreantalet kunde kräva begagnandet av en kyrka för detta ändamål, satte samtidigt i fråga, om »ändock icke åtminstone kyrkans heligaste rum, predikstolen och altaret, likasom gudstjenstritualen i allmänhet, borde hållas fridlysta från ett slikt ohelgande». En insändare tog med anledning härav nykterhetsverksamheten i försvar i *Norrköpings Tidningar.* Redaktionen av *Norrköpings Tidningar* påpekade, att någon gudstjänst ej förekommit vid altaret. »Icke kan det neml. sägas», fortsätter redaktionen för nämnda tidning, »wara altargudstjenst, i detta ords wanliga betydelse, att en person utom altar-ringen, wid bänkradernas början, håller ett tal.» *Norrköpings Tidningar,* $^{2}/_{7}$ och $^{5}/_{7}$ 1845.

[4] D. P. Burén f. 1802 och dog 1878. Han ägde Boxholm och Karlsberg i Ekeby socken. G. Elgenstierna, a. a., I, s. 679.

nykterhetssällskapet kunde utsända nykterhetstalare till landsorten, skulle »folket» utan tvivel därav »hemta betydligt rikare fördelar, än om från Skandinaviska Rikena Nykterhetsvänner sammanträda».[5]

Den ringa uppskattning av Stockholms-mötet, som direktionen för Linköpings stifts nykterhetsförening lät komma till synes, hindrade emellertid icke, att detta möte på olika sätt kom att befrämja nykterhetsverksamheten inom stiftet. Såväl i Linköping som i Norrköping utnyttjades deltagare i mötet, som voro på väg till huvudstaden. Wieselgren talade i Linköping den 7 juni. I Norrköping anordnades den 8 juni kl. 11 f. m. i Hedvigs kyrka ett möte, som samlade en ovanligt talrik åhörareskara. Pastor Stéenhoff höll därvid från predikstolen en nykterhetspredikan, som gjorde ett starkt intryck på åhörarna. Det egentliga nykterhetstalet hölls därefter av Wieselgren från koret.[6]

Tidningarna i Linköpings stift uppmärksammade mötet i Stockholm.[7] Vid stiftsföreningens årsmöte i Mogata den 19 juni lämnade v. pastorerna J. Östberg och M. Westgren, som bevistat Stockholmsmötet, en redogörelse för dess förhandlingar.[8]

Som ordförande vid mötet i Mogata fungerade landshövding H. Mörner. Inledningspredikan hölls av prosten Emanuelsson från Hällestad. Efter nyss nämnda redogörelse för mötet i Stockholm avgåvo ombud från Linköping, Hällestad, Konungsund, Tjällmo och Mogata berättelser om verksamheten på dessa platser. Petter Jonssons från Risa, Tjällmo, skildring grep starkast de närvarande »så wäl för dess innehåll, som den wärma och det nit hwarmed den framställdes». Mogata nykterhetsförening, som under vart och ett av de två sista åren fördubblat sitt medlemsantal, kunde glädja sig åt den största framgången.[9]

---

[5] Skrivelse från Linköpings stifts nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{4}/_{3}$ 1846; Brev från Jonas Peterson till C. Petrelli $^{5}/_{2}$ 1846. SNS Handlingar 1845—1846. SSNFA.

[6] *Norrköpings Tidningar*, $^{30}/_{5}$, $^{6}/_{6}$, $^{10}/_{6}$ 1846. Se om förberedelserna för Wieselgrens besök i Linköping och Norrköping ett brev från Wieselgren till C. Ekenstam $^{2}/_{5}$ 1846 (Hösterumsarkivet, 23. SLBL). Wieselgren uttalade i brevet det önskemålet, att programmet skulle ordnas så, att han på aftonen den dag, som var bestämd för mötet i Norrköping, skulle få »hamna i Ö. Eneby hos Prosten Wetterdahl».

[7] *Norrköpings Tidningar*, $^{30}/_{5}$, $^{6}/_{6}$, $^{17}/_{6}$ 1846. Jfr signaturen —ck:s artikel i *Norrköpings Tidningar*, $^{10}/_{6}$ 1846, »om Associationsprincipens tillämpning på Samfundsmoralen. Ett à propos af nu pågående och stundande Nykterhets-Föreningsmöten.»

[8] *Norrköpings Tidningar*, $^{23}/_{7}$ 1846.

[9] Ibdm.

Det årsmöte, som Linköpings stifts nykterhetsförening höll i Hällestad måndagen den 21 juni 1847, samlade ett större deltagareantal än något av de föregående. Redan kvällen, innan mötet började, voro grupper av långväga besökande samlade i trakten omkring kyrkan. Även från Närke hade hela karavaner av mötesdeltagare anlänt. Kyrkan kunde ej på långt när rymma den talrika församlingen, som uppskattades till 3,000. De flesta fingo utifrån genom de öppnade fönstren och dörrarna åhöra föredragen. Komminister J. Janzon och v. pastor J. Östberg höllo tal, av vilka den förstnämndes varade ej mindre än tre timmar. Utom dessa två torde även andra nykterhetstalare ha medverkat. Anders Andersson lämnar i sina anteckningar den upplysningen, att vid mötet uppträdde sex präster och en lekman. Hänförelsen för nykterhetssaken befann sig i Östergötland på sin höjdpunkt. De olika talen och föredragen åhördes med odelat intresse. Ett samtida vittne omtalar, att »dessa nykterhetstalare voro af den art att de målade rusdryckseländet så att det svartnade för ögonen för åhörarne». Ej mindre än 200 personer antecknade sig under detta möte som medlemmar i Hällestads nykterhetsförening.[1]

Nykterhetsrörelsens frammarsch väckte emellertid även till liv ett mera målmedvetet motstånd. Östgötatidningarna togo nu alltmera öppet avstånd från nykterhetsföreningarnas arbete.[2]

---

[1] *Norrköpings Tidningar*, $^{30}/_{6}$ 1847; S, V, s. 6.

[2] *Östgöta Correspondenten* ($^{31}/_{7}$ 1847) meddelade efter *Svensk Ecclesiastik-Tidning* (n:r 14, 1847), »att ej mindre än 5 Prester, af hwilka de fleste hafwa egna, ganska stora församlingar att sköta, denna sommar fara omkring på statens bekostnad och hålla Nykterhetspredikningar». »Ett dylikt gårdfaripredikande», fortsatte *Östgöta Correspondenten*, »kan ej anses annorlunda än som ett ofog, för hwilket bör sättas gräns.» I en artikel i *Norrköpings Tidningar* ($^{4}/_{8}$ 1847) skrev —ck, att den reflexion, som *Östgöta Correspondenten* lät åtfölja meddelandet om de fem kringresande nykterhetstalarna, var »wäl wärd att behjerta». I fortsättningen av artikeln framhölls, att en skarp strid nu som bäst försiggick mellan förnuftet och känslan, mellan filosoferna och »den blinda trons utbredare, ware sig under Lojolas fana eller Methodistens kappa». Liksom jesuiterna sökte den protestantiska hierarkien få herraväldet över vissa större tidsidéer, bland vilka nykterhetssaken var en. Artikelförfattaren hade ingenting att invända emot att prästerna på den väg, som var deras egentliga, religionens, arbetade för nykterhetssaken. »Men waktom oss för att såsom nu sker, ställa dem i spetsen för det stora omfattande förbundet.» Man kunde befara, att de gjorde sinnena mottagliga för »en allmän trosfanatism», som åter försäkrade dem om herraväldet över själarna. Prästerna borde därför ej ställas i spetsen för nykterhetssaken och i allmänhet icke för någon tidsidé, som övade något större in-

Av de lokala nykterhetsföreningarna utövade Linköpings nykterhetsförening det största inflytandet. Dess verksamhet leddes av samma personer, som stodo i spetsen för Linköpings stifts nykterhetsförening, och dess skrivelser till Svenska nykterhetssällskapet innehöllo även redogörelser för stiftsföreningens verksamhet. I praktiken har utan tvivel Linköpingsföreningen ej endast haft karaktären av lokalförening utan även fått tjänstgöra som stiftets centralförening.

Intresset för nykterhetsverksamheten i stiftet hade emellertid ej till följd, att uppgifterna inom Linköpings stad försummades. Sammankomster höllos i vanlig ordning. Somliga av dessa voro talrikt besökta. P. J. Emanuelsson höll vid ett nykterhetsmöte den 18 september 1844 en predikan, som H. Mörner i ett brev till C. Ekenstam betecknade som utmärkt.[3] Den utgavs följande år i tryck med titeln *Predikan wid Nykterhets-Mötet i Linköping den 18 Sept. 1844.* Linköpingsföreningens direktion meddelade i en redogörelse av den 28 februari 1848, att under föregående verksamhetsår talrikt besökta möten hållits vid tvenne tillfällen, den ena gången då komminister J. Janzon och den andra då pastorsadjunkten P. A. Ahlberg[4] från Ö. Tollstad uppträtt som talare. Båda hade »med lif och wärma» tolkat ändamålet med nykterhetsföreningarnas verksamhet. Janzons föredrag utgavs på föreningens bekostnad under titeln *Nykterhets-Tal hållet ... År 1847* i 4,000 exemplar.[5] Under verksamhetsåret 1846—1847 hade Linköpingsföreningen låtit trycka *Tal, hållet wid Nykterhets-Sällskapets i Linköping Årshögtid, den 20 September 1846* av M. Westergren samt *Tankar i Nykterhets-Frågan, yttrade och till trycket lemnade, på Linköpings Nykterhets-Sällskaps begäran, Den 6 December 1846* av sjökapten Gustaf Bäckström.[6]

Medlemmarna i Linköpings nykterhetsförening utgjordes till största delen av arbetare och borgare, medan »de egentliga herremännen» med få undantag ej deltogo i nykterhetsarbetet. Linköpingsföreningens direktion fäste särskilt stora förhoppningar vid det starka intresse för nykterhetssaken, som uppstått vid folkskollärareseminariet i sta-

flytande på massorna. Jfr angreppen på George Scott (G. Westin, a. a., I, s. 636 ff.).

[3] Brev från H. Mörner till C. Ekenstam $^{25}/_{9}$ 1844. Hösterumsarkivet, 21. SLBL.

[4] Om P. A. Ahlberg, se nedan s. 447 ff.

[5] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{28}/_{2}$ 1848. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[6] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{24}/_{2}$ 1847. SNS Handlingar 1846—1847. SSNFA.

den. De flesta av seminariets elever hade ingått som medlemmar i föreningen. Föreståndaren för seminariet hade i första hand bidragit till väckandet av detta intresse. Till Linköpings nykterhetsförening hade även åtskilliga ynglingar tillhörande hantverksklassen, bland dessa de flesta eleverna vid stadens söndagsskola, anslutit sig. Den framgång, med vilken föreningen verkade, kom till synes i det ständigt ökade medlemsantalet. Under verksamhetsåret 1844—1845 bestod den av 238, under 1845—1846 av 272, under 1846—1847 av 359 samt under 1847—1848 av 473 medlemmar. Bland de utomstående förvärvade sig nykterhetsvännerna en sådan aktning, att de ej längre varken offentligt eller enskilt möttes av något motstånd.[7]

I *Mogata* hade nykterhetsverksamheten god framgång. Nykterhetsmötena, som höllos en gång i månaden, voro i regel väl besökta. Flera personer, som tidigare lämnat nykterhetsföreningen, anhöllo på nytt om inträde i densamma och tycktes nu intaga en fastare ståndpunkt. Medlemsantalet, som under verksamhetsåret 1844—1845 utgjorde 59, växte för varje år. Under verksamhetsåret 1845—1846 ökade antalet medlemmar till 145. I denna summa hade ej inräknats medlemmarna i den nykterhetsförening, som under sistnämnda verksamhetsår bildats vid Hösterums gods[8], beläget inom Mogata församling. Nykterhetsföreningen i Mogata och Börrum utgjordes till största delen av torpare och tjänstefolk. Endast två bönder hade anslutit sig till densamma.[9]

Under verksamhetsåret 1846—1847 ökades medlemsantalet i Mogata och Börrums nykterhetsförening till 177 för att följande år stiga till 209. Föreningens nitiske och outtröttlige ordförande pastor J. Östberg kunde med fullt fog rapportera, att nykterhetsverksamheten inom de socknar, där han tjänstgjorde, haft god framgång.[1]

---

[7] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{6}/_{3}$ 1845 (SNS Handlingar 1844—1845), $^{4}/_{3}$ 1846 (SNS Handlingar 1845—1846), $^{24}/_{2}$ 1847 (SNS Handlingar 1846—1847) och $^{28}/_{2}$ 1848 (SNS Handlingar 1847—1849). SSNFA.

[8] Jfr nedan s. 346.

[9] Uppgift till Svenska Nykterhets Sällskapets Direktion af Mogata och Börrums Nykterhetsförening 1845 (SNS Handlingar 1844—1845); Skrivelse från J. Östberg till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{25}/_{2}$ 1846 jämte uppgift från Mogata och Börrums nykterhetsförening (SNS Handlingar 1845—1846). SSNFA.

[1] Skrivelse från J. Östberg till Svenska nykterhetssällskapets direktion jämte uppgift från Mogata och Börrums nykterhetsförening $^{25}/_{2}$ 1847 (SNS Handlingar 1846—1847) och $^{28}/_{2}$ 1848 (SNS Handlingar 1847—1849). SSNFA.

V. pastor M. Westergren i *Konungsund* kunde, så länge han tjänstgjorde inom denna församling, inregistrera nya segrar för nykterhetssträvandena. Under verksamhetsåret 1845—1846 utgjorde antalet medlemmar i Konungsunds nykterhetsförening 108 och steg följande år till 124. Med Westergrens befordran till Linköping 1847 förlorade föreningen sin ledare och upphörde sannolikt med sin verksamhet. I varje fall erhöll Svenska nykterhetssällskapet i fortsättningen ej några rapporter från Konungsund.[2]

Sedan *Norrköpings* måttlighets- och nykterhetssällskap samt dess nykterhetsförening upphört med sin verksamhet[3], tycks i denna stad ej ha funnits någon nykterhetsförening, förrän skräddarmästaren Åke Åkerlund bildade en sådan. I en skrivelse till grosshandlaren G. Th. Keyser av den 1 september 1847 meddelade Åkerlund, att han bildat en nykterhetsförening, till vilken i första hand hans eget husfolk och därefter några andra anslutit sig, samt att antalet uppgick till 34. Han hade även samtalat med stadens präster för att förmå någon av dem att åtaga sig uppdraget som föreningens ordförande men utan resultat.[4]

Åkerlunds nykterhetssträvanden kröntes ej med någon större framgång. Då han den 23 februari 1848 avlade rapport till Svenska nykterhetssällskapet, kunde han visserligen meddela, att 57 personer begärt sitt inträde i nykterhetsföreningen, men antalet avfallna hade varit så betydande, att han ej ansåg sig kunna uppgiva mer än 35, som stodo fast vid sitt nykterhetslöfte.[5]

Under sitt arbete att befrämja nykterheten blev Åkerlund alltmer förvissad om att en sann gudsfruktan var den bästa förutsättningen för ett framgångsrikt nykterhetsarbete. Han önskade därför, att Guds Ande måtte uppväcka många nitiska väktare på Sions murar. Det var hans övertygelse, att, när Herren finge lägga sin välsignelse till den säd, som Ordets förkunnare sådde ut, skulle nykterhetsföreningarna bliva överflödiga.[6]

Även om nykterhetsverksamheten ej hade någon större framgång

---

[2] Uppgifter till Svenska nykterhetssällskapets direktion från Konungsunds nykterhetsförening (genom M. Westergren) $^{18}/_{2}$ 1846 (SNS Handlingar 1845—1846) och $^{17}/_{2}$ 1847 (SNS Handlingar 1846—1847). SSNFA.

[3] Jfr ovan s. 295.

[4] Skrivelse från Å. Åkerlund till grosshandlare G. Th. Keyser $^{1}/_{9}$ 1847. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[5] Skrivelse från Å. Åkerlund till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{21}/_{2}$ 1848. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[6] Ibdm.

i Norrköping, så var dock förhållandet annorlunda i *Bergslags kontrakt*. Visserligen möttes nykterhetssaken även där av svåra hinder. Kontraktsprosten Emanuelsson i Hällestad nämner i en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den 8 mars 1846, att nykterhetsarbetet betydligt försvårades av den krogrörelse, som bedrevs av de fyra inom Hällestads församling belägna gästgivaregårdarna. Som övriga hinder framhåller han i samma skrivelse, att brännvinsbränningen utgjorde ett lönande företag, att allmogen hade en utpräglad benägenhet att hänga fast vid gamla vanor och hysa misstro mot allt nytt samt att han helt saknade medverkan från sina ämbetsbröder inom Bergslags kontrakt. Hans egen komminister brände brännvin i stor utsträckning och kunde ej förmås att upphöra därmed. Motståndet mot nykterhetsarbetet kom även till synes i förföljelse av de nykterhetsintresserade. Många unga drängar, som upphört att förtära brännvin, underläto av fruktan för sina kamrater att inskriva sig som medlemmar i Hällestads nykterhetsförening.[7]

Trots allt motstånd gick dock nykterhetssaken i Hällestad segrande fram. Antalet medlemmar i därvarande nykterhetsförening visade en hastig ökning. Under verksamhetsåret 1845—1846 tillhörde omkring 250 personer föreningen, men redan under året 1847—1848 hade detta antal stigit till mellan 400 och 500. Nykterhetsintresset vann sin största utbredning bland smeder, torpare, daglönare och drängar, medan de förmögnare församlingsmedlemmarna i allmänhet togo avstånd från nykterhetssaken. Emanuelsson liksom de övriga ledarna av nykterhetsarbetet i Linköpings stift anså kampen för nykterhet blott som en del av den andliga striden. Han kunde lämna meddelanden om hushåll, som på grund av nykterhetsverksamheten övergått »från ett ogudagtigt väsende till en sann Gudsfruktan». I sin konfirmationsundervisning framhöll han för de unga nykterhetens betydelse och hade även funnit, att de tagit intryck av vad han i detta stycke lärt dem.[8]

Emanuelssons nykterhetssträvanden omfattade emellertid ej endast hans egen församling. Efter ett föredrag, som han den 8 augusti 1847 höll i *Godegårds* kyrka, bildades en nykterhetsförening, i vilken omedelbart 97 personer begärde inträde. Föreningens ordfö-

[7] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Svenska nykterhetssällskapet $^{8}/_{3}$ 1846 (SNS Handlingar 1845—1846) och $^{2}/_{3}$ 1848 (SNS Handlingar 1847—1849). SSNFA.

[8] Ibdm.

rande blev nämndemannen Jan Jansson i Kärnskogen i nämnda församling. Den framgång, med vilken Emanuelsson kämpade för nykterhetssaken, har utan tvivel verkat inspirerande på de nykterhetsvänner, som funnos även i andra församlingar i hans kontrakt. I *Tjällmo* bildades år 1847 en nykterhetsförening av bonden Petter Jonsson. Emanuelsson kan i sin nyssnämnda skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den 2 mars 1848 omtala, att det i *Risinge* och *Vånga* fanns många, som voro tillgivna nykterhetssaken, och att i *Skedevi* nykterhetsverksamheten hade en vän i kapten von Post på Frängsäter, »som genom sin stora förmögenhet och christliga karakter utöfwar stort inflytande».[9]

Nykterhetsverksamheten i *Gusum* befrämjades framför allt av den undervisning om starka dryckers missbruk, som oavbrutet fortgick vid därvarande folkskola. En viss avmattning i verksamheten började emellertid att göra sig allt mera märkbar. Bruket med namnunderskrifter visade sig ej längre äga den betydelse, som man från början ansett, och förekom i mindre utsträckning. Disponent Carl Ekenstam fann, att med den omfattning, som nykterhetsföreningen i Gusum fått, var det ändamålsenligare att bilda nya, mindre föreningar än att söka ytterligare utvidga den ursprungliga. För den skull stiftade han på sin egendom *Hösterum* i Mogata en förening, till vilken godsets samtliga underlydande, uppgående till ett antal av något över 100, anslöto sig.[1]

Komminister Th. Ekenstam i *Hannäs* hade i likhet med sin broder Carl kommit till den övertygelsen, att nykterhetssaken ej befrämjades, om man fäste alltför stort avseende vid namnunderskrifter. De mest förblivande resultaten vunnos enligt Th. Ekenstams uppfattning genom att vid sammankomster och husförhör allvarligt uppmana samtliga åhörare att upphöra med bruket av spritdrycker och vid dessa tillfällen föreläsa ur någon lämplig nykterhetsskrift, genom att i församlingen söka sprida nykterhetstidningar och nykterhetsskrifter samt genom att söka vinna konfirmanderna för nykterhetssaken. Ett par söndagar efter de ungas första nattvardsgång brukade han inbjuda dem till en nykterhetssammankomst och fråga

[9] Skrivelser till Svenska nykterhetssällskapets direktion från Linköpings nykterhetsförenings direktion $^{28}/_{2}$ 1848 och från P. J. Emanuelsson $^{2}/_{3}$ 1848. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA; *Swenska Nykterhets-Sällskapets Berättelse för Elfte och Tolfte åren, med Bilagor,* 1847—1849, ss. 96, 118 (»Trängsäter», s. 118, skall vara »Frängsäter»).

[1] Skrivelser från C. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapet $^{1}/_{6}$ 1846 (SNS Handlingar 1845—1846) och $^{7}/_{6}$ 1847 (SNS Handlingar 1846—1847). SSNFA.

dem, om de ville, såsom de dittills i överensstämmelse med sina föräldrars samtycke gjort[2], även i fortsättningen avstå från bruket av starka drycker och som bekräftelse därpå skriva in sina namn i nykterhetsmatrikeln. Vid dessa sammankomster brukade omkring 93 % av de unga infinna sig och anteckna sina namn.[3]

Th. Ekenstams trogna och planmässiga arbete hade till följd, att nykterhetssaken omfattades med allt större intresse inom Hannäs' församling. I en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den 12 maj 1846 kunde han meddela, att åtskilliga bönder nedlagt brännvinsbränningen, att i församlingen bränningen gått ned till hälften och förbrukningen av brännvin till två tredjedelar av den förutvarande konsumtionen och att föräldrarna troget hållit sitt löfte att ej giva sina egna eller andras barn brännvin.[4]

I *Misterhult,* Kalmar län, bildades den 1 december 1844 en nykterhetsförening av skolläraren Carl Joh. Ericsson. Från församlingens präster synes Ericsson ej ha rönt någon förståelse för sina nykterhetssträvanden. Det oaktat vunno nykterhetsidéerna en hastig spridning inom församlingen. Antalet medlemmar i Misterhults nykterhetsförening, som vid föreningens stiftande endast utgjorde 10, växte under första verksamhetsåret till 71 och under det andra till 250. Brännvinsbränningen avtog alltmera. I församlingens sydöstra del tycks bruket av brännvin nästan helt ha upphört. Förbindelsen mellan nykterhetsverksamheten och ett andligt uppvaknande är även här påtaglig. C. J. Ericsson meddelade Svenska nykterhetssällskapets direktion, att i »de nyktra husen» fanns ett större eller mindre antal »Gudeliga böcker», medan »drinkaren» möjligen hade en bibel, »som ligger förrostad på någon hylla».[5]

Även inom den del av Linköpings stift, som tillhör Jönköpings län, hade nykterhetsintresset betydligt stigit. Borgmästare C. E. Eckerström i *Eksjö* kunde i en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet av den $^{15}/_{1}$ 1847 meddela, att tillståndet i moraliskt avseende såväl i Eksjö som i trakten runtomkring undergått en betydande förändring. Stadens borgerskap förde, med få undantag, ett syn-

---

[2] Jfr ovan s. 303 f.

[3] Skrivelse från Th. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapet $^{12}/_{5}$ 1846. SNS Handlingar 1845—1846. SSNFA.

[4] Ibdm.

[5] Skrivelse från C. J. Ericsson till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{2}/_{2}$ 1845 (SNS Handlingar 1844—1845) och $^{12}/_{1}$ 1846 (SNS Handlingar 1845—1846). SSNFA.

nerligen ordentligt levnadssätt och ansåg det nästan vanhederligt att besöka ett värdshus. Bland de unga blev bruket av brännvin allt mera sällsynt. Vid allmänna sammankomster ansågs det numera som något högst vanärande att avlägsna sig i överlastat tillstånd. Visserligen hade endast några få av de medlemmar, som ursprungligen tillhört Eksjö nykterhetsförening, kvarstått i föreningen. Men dessas uthålliga och självuppoffrande arbete tycktes i stor utsträckning ha inverkat på det allmänna tänkesättet.[6]

Nykterhetsverksamhetens successiva tillbakagång i Linköpings stift 1848—1855.

Nykterhetsverksamheten hade växt sig allt starkare på den ena platsen efter den andra inom Linköpings stift. Men därmed framträdde även nödvändigheten att söka behålla, vad som redan vunnits. Behovet av en resetalare, som medverkade vid nykterhetsmöten inom stiftet, gjorde sig alltmer gällande. Direktionen för Linköpings nykterhetsförening framförde den 28 februari 1848 i en skrivelse till Svenska nykterhetssällskapet en anhållan om att en nykterhetsagent följande sommar skulle sändas till stiftet och uttalade önskvärdheten av att ifrågavarande resetalare medverkade vid Södra Sveriges nykterhetsföreningars årsmöte, som skulle hållas i Linköping den 5 nästkommande juli.[7] P. J. Emanuelsson, som utsetts till sekreterare vid nämnda möte, begärde likaledes en talare till Linköpingsmötet och önskade, att denne i samband därmed skulle få företaga en restur tillsammans med honom i Bergslags kontrakt.[8]

Någon nykterhetsagent kom emellertid icke till mötet i Linköping.[9] Ännu ett försök gjordes att få en sådan talare till Linköpings stift. Vid mötet i Linköping gjordes en insamling för nämnda ändamål och en skrivelse insändes till Svenska nykterhetssällskapet

[6] Skrivelse från C. E. Eckerström till Svenska nykterhetssällskapet $^{15}/_{1}$ 1847. SNS Handlingar 1846—1847. SSNFA.

[7] Skrivelse från Linköpings nykterhetsförenings direktion till Svenska nykterhetssällskapet $^{28}/_{2}$ 1848. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Svenska nykterhetssällskapet $^{2}/_{3}$ 1848. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[9] Ett av Johan Michael Lindblad (se om honom H. Hofberg, a. a., II, s. 68) vid mötet i Linköping hållet tal utgavs med titeln: *Tal wid Södra Sweriges Nykterhets-föreningars allmänna årsmöte i Linköping den 5 Juli 1848.*

med begäran om att sommaren 1849 få en nykterhetstalare. Skrivelsen anmäldes vid sammanträdet med Svenska nykterhetssällskapets direktion den 10 april 1849 utan att dock leda till något positivt resultat. Nykterhetsvännerna i Linköpings stift hade nu blivit övertygade om att direktionen för Svenska nykterhetssällskapet ej förmådde att hjälpa dem. Då stiftsföreningen sedermera den 26 och 27 juni 1849 höll sitt årsmöte i Ekeby, beslöt föreningen den förstnämnda av dessa dagar att taga saken i egen hand och med bifall av stiftets biskop, som lovat sitt understöd, utsända lämpliga nykterhetstalare. Ersättning för resekostnaderna skulle tagas ur agentfonden, till vilken större eller mindre bidrag under årets lopp insänts dels från olika föreningar, såsom föreningarna i Kisa, Hällestad, Mogata och Börrum samt i Kvillinge, och dels från enskilda personer, såsom major Ekenstam.[1]

Nykterhetsverksamheten i Linköpings stift visade vid årsmötet i Linköping sommaren 1848 tydliga tecken till stagnation. Endast ett obetydligt antal platser voro representerade, och ej en enda ny ledamot anmälde sig.[2] Det var därför helt förklarligt, att de ledande nykterhetsvännerna inom stiftet gjorde, vad de kunde, för att få en lämplig nykterhetstalare, som kunde verka inspirerande på verksamheten. Årsmötet i Ekeby i juni 1849 synes ha burit en hoppfullare prägel än Linköpingsmötet. Första dagen hölls i Ekeby kyrka ett offentligt föredrag av komminister J. Janzon.[3] Andra dagen talade v. pastor J. Östberg vid Boxholms bruk under bar himmel. Båda

[1] Skrivelser från direktionen för Linköpings stifts nykterhetsförening till Svenska nykterhetssällskapet $^{14}/_{7}$ 1849 (SNS Handlingar 1847—1849) och $^{6}/_{2}$ 1850 (SNS Handlingar 1849—1851); Svenska nykterhetssällskapets protokoll $^{10}/_{4}$ 1849, § 2. SSNFA. — Pastorsadjunkten i Vena P. A. Ahlberg (se nedan s. 447 ff.) svarade $^{12}/_{7}$ 1849 (SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA) på en förfrågan från Svenska nykterhetssällskapet, om han ville bliva dess resetalare, att han en längre tid känt en inre kallelse därtill. Han skrev vidare, att han blivit van vid kringresande och idkeligt predikande i improviserad form. »Den lefvande Christendomen», fortsätter Ahlberg, »bör enl. min tanke läggas såsom nykterhetens princip; och hvad vore önskligare, än att Nykterhetssaken äfven kunde lemna samma resultat.» Han ville börja sina resor för nykterhetsverksamheten i Västergötland för att sedan fortsätta i Närke, Värmland och Östergötland. Ahlbergs svar anmäldes vid sammanträde med Svenska nykterhetssällskapets direktion (Svenska nykterhetssällskapets prot. $^{29}/_{8}$ 1849, § 2. SSNFA). Vid samma tillfälle (§ 6) meddelades, att från Östra Tollstad utlovats ett bidrag å 100 rdr till bestridande av omkostnaderna, därest Ahlberg kunde av direktionen användas.

[2] Skrivelse från direktionen för Linköpings stifts nykterhetsförening till Svenska nykterhetssällskapet $^{14}/_{7}$ 1849. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA.

[3] Talet utgavs senare i tryck med titeln: *Nykterhets-Tal hållet i Ekeby, 1849.*

dagarna infann sig en talrik skara åhörare. Mellan 700 och 800 nykterhetsskrifter utdelades. Flera personer anmälde sig som medlemmar i stiftsföreningen.[4]

Med anledning av beslutet om utsändandet av nykterhetstalare och på begäran av kyrkoherden i Skeda lektor A. F. Sondén höll komminister J. Janzon den 16 september 1849 i nämnda församlings kyrka efter gudstjänstens slut ett nykterhetsföredrag. På eftermiddagen samma dag uppträdde han vid Linköpingsföreningens årsmöte. Den 18 september höll Janzon i Stora Åby kyrka inför en åhörareskara, som samlats så talrikt, att även gångarna voro fyllda, ett med spänd uppmärksamhet åhört nykterhetstal. En av många åhörare uttalad önskan, att Janzon även skulle hålla ett föredrag i Ödeshög, kunde ej förverkligas, därför att pastoratets kyrkoherde ej ansåg sig kunna frångå ett sockenstämmobeslut, som förbjöd kyrkans begagnande för annat ändamål än allmän gudstjänst.[5]

Nykterhetsverksamheten inom lokalföreningarna omfattades ej längre med samma intresse som förut. Den enda nykterhetsförening, som enligt de till Svenska nykterhetssällskapet insända uppgifterna bildades under denna period, var *Grebo* församlings nykterhetsförening. Den stiftades år 1849 av f. folkskolläraren C. Gustafsson, som jämväl utsågs till dess ordförande. Antalet medlemmar, som vid föreningens bildande utgjorde endast 5, steg under verksamhetsåret 1849—1850 till 18. Nykterhetsskrifter, som voro författade av J. Janzon, C. Ekenstam eller J. M. Lindblad, spriddes dels på föreningens och dels på H. Mörners bekostnad.[6]

Nykterhetsföreningen i *Linköping* hade visserligen under verksamhetsåret 1848—1849 fått en tillökning av 72 ledamöter och medlemsantalet därmed stigit till ej mindre än 545, men dess möten voro ej längre så talrikt besökta som tidigare, och H. Mörners rapporter vittna tydligt om ett sjunkande intresse för nykterhetssaken.[7]

C. Ekenstam stod fortfarande som ledare för nykterhetsför-

[4] Skrivelse från direktionen för Linköpings stifts nykterhetsförening till Svenska nykterhetssällskapet $^{6}/_{2}$ 1850. SNS Handlingar 1849—1851. SSNFA.

[5] Ibdm.

[6] Skrivelse från C. Gustafsson till Svenska nykterhetssällskapet $^{10}/_{2}$ 1850. SNS Handlingar. SSNFA.

[7] Skrivelser från Linköpings stifts nykterhetsförening till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{14}/_{7}$ 1849 (SNS Handlingar 1847—1849), $^{6}/_{2}$ 1850 (SNS Handlingar 1849—1851), $^{28}/_{2}$ 1854 och $^{24}/_{2}$ 1855 (SNS Handlingar 1853—1855). SSNFA.

eningarna i *Gusum* och *Hösterum*. Båda dessa föreningar hade upphört att vinna medlemmar genom att samla namnunderskrifter. Verksamheten inom de båda föreningarna tycks dessutom ej längre ha utmärkt sig för någon större livaktighet.[8]

I *Mogata* och *Börrum* fortsatte nykterhetsverksamheten, så länge J. Östberg tjänstgjorde inom dessa församlingar. Antalet medlemmar i Mogata och Börrums nykterhetsförening utgjorde omkring 200. Med Östbergs avflyttning till Hjorteds församling i Kalmar län år 1855 upphörde föreningen. Detta behövde givetvis ej innebära, att resultatet av hans trogna och uthålliga nykterhetsverksamhet gick om intet. Östberg själv uttalade före sitt uppbrott från pastoratet den förhoppningen, att nykterheten skulle tillväxa, även om nykterhetsföreningen komme att upphöra.[9]

Om förhållandena i *Hjorteds* församling skrev Östberg i ett brev till Svenska nykterhetssällskapet av den 3 mars 1857, att bruket av brännvin under de sista åren på ett märkbart sätt avtagit. En andlig väckelse i trakten och folkets kärlek till Guds ord ingåvo de bästa förhoppningar med avseende på nykterheten. Han hade i Hjorted funnit »utmärkta och i kristeligt afseende stadgade personer», som sades hava varit drinkare.[1]

Nykterhetsrörelsen kunde ej gärna undgå att påverka lagstiftningen. På de svenska riksdagarna fördes allt livligare strider om brännvinet. Oscar I var personligen starkt intresserad av en förbättrad nykterhetslagstiftning. Sedan regeringen i enlighet med konungens önskan år 1854 framlagt förslag om en grundlig reform genom husbehovsbränningens avskaffande, bifölls förslaget av adels-, präste- och borgarstånden med vissa ändringar. Sedan bondeståndet vägrat sin anslutning, fattade ett s. k. förstärkt utskott å riksdagens vägnar enahanda beslut. År 1855 utfärdades de nya förordningarna. Med 1855 års lagstiftning omöjliggjordes husbehovsbränningen och inskränktes tillverkningen av brännvin till ett fåtal högt beskattade fabriker. Denna rusdryck blev därigenom på grund av priset mera svåråtkomlig.[2]

[8] Skrivelse från C. Ekenstam till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{12}/_{2}$ 1855. SNS Handlingar 1853—1855. SSNFA.

[9] Skrivelser från J. östberg till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{1}/_{1}$ 1850, $^{24}/_{2}$ 1851 (SNS Handlingar 1849—1851), $^{23}/_{4}$ 1852 (SNS Handlingar 1851—1852) och $^{28}/_{2}$ 1854 (SNS Handlingar 1853—1855). SSNFA.

[1] Skrivelse från J. Östberg till Svenska nykterhetssällskapets direktion $^{3}/_{3}$ 1857 (SNS Handlingar 1855—1861). SSNFA.

[2] J. Bergman, *Nykterhetsrörelsens världshistoria*, II, s. 141 f.

De evangeliska kretsar, som uppburit nykterhetsverksamheten, koncentrerade sig under 1850-talet alltmera omkring sin rent andliga uppgift. Nykterhetssaken fick ej för dem bli självändamål. Det blev allt tydligare för de evangeliskt väckta, att ett andligt uppvaknande hade nykterhet som en given följd och att man därför ej längre kunde inskränka sig till en ensidig nykterhetskamp. Då de kretsar, som huvudsakligen uppburit nykterhetsföreningarna, sålunda kände sig kallade att gå in i en rikare och mera omfattande uppgift, är det helt naturligt, att de ej längre ägnade den organiserade nykterhetsverksamheten samma intresse. Detta innebar emellertid icke, att kampen för nykterhet upphörde utan att den insattes i ett större sammanhang och kom att ingå som ett led i den andliga striden.

Kap. V. Missionssaken och de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift 1835—1856.

1. Verksamheten till förmån för Svenska missionssällskapet 1835—1845.

Före år 1835 hade missionssaken i vårt land uppburits huvudsakligen av de herrnhutiska kretsarna. Med utgivandet av *Missions-Tidning* sommaren 1834 och bildandet av Svenska missionssällskapet den 6 januari 1835 inleddes ett nytt skede i svensk missionshistoria. Genom Kungl. Maj:ts beslut den 27 februari samma år att godkänna sällskapets stadgar blev missionen en officiellt erkänd sak. Missionssällskapets direktion tog genast itu med uppgiften att i vårt land väcka intresse för missionens sak. Grosshandlare G. Th. Keyser föreslog, att en av biskop Carl Fredrik af Wingård författad Anmälan om Svenska missionssällskapets bildande och syftemål jämte dess stadgar skulle tryckas och tillsändas rikets biskopar och konsistorier med anhållan om deras stöd. Direktionens beslut blev i enlighet med Keysers förslag, och ej mindre än 7,000 ex. av Wingårds Anmälan och sällskapets stadgar distribuerades på olika sätt.[1]

De försök, som Linköpings domkapitel med anledning av Svenska missionssällskapets anhållan om hjälp gjorde att inom stiftet samla medel för missionens sak, hade till följd, att domkapitlet den 9 september 1835 kunde till sällskapet insända 90 rdr bco utgörande bidrag från nio personer. Av dessa hade änkefru A. Maria Hallgren, f. Rodin, i Kvillinge lämnat 50 rdr och därmed betalat avgiften som ständig ledamot, och de övriga, kyrkoherde N. J. Anjou, komminister J. F. Arvedson och änkefru Charlotta Löfgren i Norrköping, kontraktsprosten N. Mobeck i Kvillinge, fru C. S. Lagerheim och sjökapten J. Forsskål i Kimstad, prosten Samuel Aspling i Lofta samt kontraktsprosten I. H. Kinnander i Vadstena, hade vardera erlagt 5

[1] G. Westin, a. a., I, ss. 265 ff., 311 ff.; B. Sundkler, a. a., s. 41 ff.

rdr i årsavgift.[2] Ej mindre än sju av dessa första medlemmar från Linköpings stift voro bosatta i Norrköping eller trakten däromkring. J. F. Arvedson i Norrköping och N. Mobeck i Kvillinge tillhörde, såsom förut nämnts, den herrnhutiska krets, som samlades omkring Wætterdahl.[3] Mobecks intresse för nykterhetssaken har tidigare framhållits.[4] Änkefru Löfgren tillhörde den herrnhutiska kretsen i Norrköping.[5] Det är möjligt, att även änkefru Hallgren, fru Lagerheim och sjökapten Forsskål, vilka voro bosatta i församlingar, där herrnhutismen vunnit insteg, tillhörde de evangeliskt väckta. I. H. Kinnander var av Wætterdahl personligen känd såsom varande av evangeliskt tänkesätt och hade därför kallats som medlem av Evangeliska sällskapet.[6] Hans namn förekommer emellertid endast i det första årets förteckning på missionssällskapets ledamöter. Även S. Aspling omnämnes endast i den första årsberättelsen.[7]

Det intresse, som i *Norrköping* väckts för Svenska missionssällskapet, blev med åren allt starkare. Kyrkoherde N. J. Anjou betalade visserligen ej sina årsavgifter längre än t. o. m. 1838.[8] Protokollssekreterare Borg förmedlade under verksamhetsåret 1836—1837 ett belopp på 10 rdr, som kommit med posten från Norrköping, utan att dock på nytt kunna överlämna någon gåva från denna stad.[9] Komminister Arvedson däremot fortsatte outtröttligt sitt arbete för Svenska missionssällskapet. Under hela den period, som denna framställning omfattar, insände han årligen sin avgift. Så länge han vistades i Norrköping, ombestyrde han dessutom inbetalandet av årsavgifterna för änkefru Löfgren.[1]

---

[2] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Svenska missionssällskapet $^{9}/_{9}$ 1835. SMSVer 1835—1839. KB.

[3] Jfr ovan ss. 280, 282 f.

[4] Jfr ovan ss. 297, 307 ff.

[5] Jfr ovan ss. 161, 223.

[6] Jfr ovan s. 245 f.

[7] *Första Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1835—1836.*

[8] Brev från N. J. Anjou $^{23}/_{12}$ 1837 (med brevet följde 10 rdr bco utgörande avgiften för 1836 och 1837) och $^{10}/_{12}$ 1838. SMSVer 1835—1839. KB. Jfr *Svenska missionssällskapets berättelse och redovisning* för åren 1837—1838 och 1838—1839. N. J. Anjou föddes 1781, blev kyrkoherde i Husby-Skederid av Uppsala stift 1818, i Roslagsbro 1822, i S:t Olai i Norrköping 1829, d. 1851. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 128 ff.

[9] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1836—1837.*

[1] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för åren 1835—1856. Jfr brev från J. F. Arvedson $^{24}/_{12}$ 1837; $^{4}/_{11}$ 1838; $^{22}/_{9}$ 1839 (SMSVer 1835—1839. KB); $^{19}/_{7}$ 1840; $^{24}/_{12}$ 1841. (SMSVer 1839—1843. KB.) Änkefru Löfgrens sista årsavgift

Den gamle missionsmannen pastor O. J. Sundelin, som nu var senior bland Linköpings stifts prästerskap, omfattade Svenska missionssällskapets arbete med stort intresse. Han lämnade den 22 april 1838 genom Arvedson till sällskapet 10 rdr bco som gåva från sig och sin hustru.[2] Åren 1839 och 1841 erhöll missionssällskapet från honom samma belopp.[3] Genom kyrkoherde Jon Wåhlander sände Sundelin den 4 oktober 1842 2 rdr, sannolikt hans sista gåva till missionssällskapet.[4] Under verksamhetsåren 1839—1840, 1840—1841 och 1841—1842 fick Svenska missionssällskapet från Norrköping genom Arvedson resp. 31: 16, 33 och 9: 32 rdr bco.[5] Då han flyttade från Norrköping för att tillträda kyrkoherdebefattningen i Ringarum, övertogs hans uppgift av J. Wåhlander. Genom den sistnämnde insändes, såsom nyss nämnts, en årsavgift från änkefru Löfgren och en gåva från O. J. Sundelin.[6] Under verksamhetsåret 1842—1843 kunde Wåhlander till missionssällskapet överlämna 15: 8 rdr och år 1844—1845 16: 32 rdr.[7]

Kontraktsprosten N. Mobeck i *Kvillinge* intresserade sig även i fortsättningen för missionssällskapet. Han står upptagen i sällskapets medlemsförteckning för åren 1836—1837, 1839—1840 och 1841—1842 och insände följande gåvor till detsamma: 1836—1837 3 rdr och 1844—1845 1 rdr och 16 sk.[8] I ett brev till Svenska missionssällskapet av den 22 december 1841 skrev Mobeck, att inrättandet och iordningställandet av en skola inom församlingen i sådan grad lagt beslag på det allmänna intresset, att det under flera år ej varit möjligt att företaga några insamlingar för missionen. Detta innebar emellertid ej,

---

insändes av kyrkoherde J. Wåhlander 1842. Brev från J. Wåhlander $^{4}/_{10}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[2] Brev från J. F. Arvedson $^{22}/_{4}$ 1838. SMSVer 1835—1839. KB.

[3] Brev från J. F. Arvedson $^{23}/_{12}$ 1839 (SMSVer 1835—1839. KB) och $^{24}/_{1}$ 1841. (SMSVer 1839—1843. KB.)

[4] Brev från J. Wåhlander $^{4}/_{10}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB. — J. Wåhlander föddes i Tåby 1801, blev student i Uppsala 1818, fil. kand. 1824, teol. kand. 1827, apologist i Norrköping 1831, i Linköping s. å., prästvigdes s. å., pastoralexamen 1834, kyrkoherde i Norrköpings Hedvig s. å., kontraktsprost i Norrköpings kontrakt 1843—1854, kyrkoherde i Ö. Husby 1850, kontraktsprost i Vikbolands kontrakt 1861, d. 1863. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 389 ff.

[5] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för nämnda år.

[6] Jfr not 1 å föregående sida.

[7] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1842—1843 och 1844—1845.

[8] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1836—1837, 1839—1840, 1841—1842 och 1844—1845.

att missionens sak blivit glömd. En timme före den allmänna gudstjänsten brukade Mobeck under den varmare årstiden i kyrkan uppläsa missionsberättelser och låta dessa åtföljas av lämpliga förklaringar.[9]

Inspektor S. Kindborg i Flätsund, *Simonstorp,* om vars herrnhutiska uppfattning och deltagande i Evangeliska sällskapets verksamhet tidigare talats[1], blev mycket tidigt en av Svenska missionssällskapets trognaste understödjare inom Linköpings stift. Under verksamhetsåret 1836—1837 insände han som årsavgift 6 rdr och följande år samma belopp. Sommaren 1838, då han på grund av sin höga ålder kände det ovisst, hur lång hans livstid skulle komma att bliva, skänkte han 100 rdr att fördelas mellan Svenska bibelsällskapet, Evangeliska sällskapet och Svenska missionssällskapet på så sätt, att det sistnämnda sällskapet skulle erhålla 50 rdr. Årsberättelserna för 1840—1841 och 1842—1843 uppgiva, att han det förstnämnda året inbetalat 5 rdr och det sistnämnda året 12 rdr.[2]

Från sjökapten J. Forsskål i *Kimstad* inflöto årsavgifter till Svenska missionssällskapet t. o. m. verksamhetsåret 1842—1843.[3] Kyrkoherde J. B. Haglund[4] i samma församling, sannolikt tillhörande den grupp av präster, som brukade samlas hos Wætterdahl i Ö. Eneby, började år 1837 — särskilt vid husförhören — uppmana församlingens medlemmar att understödja missionsarbetet. På grund härav kunde han fr. o. m. verksamhetsåret 1838—1839 t. o. m. år 1842—1843 till Svenska missionssällskapet insända resp. 22, 16: 32, 20: 16, 16: 32 och 6: 32 rdr.[5]

J. Wætterdahl i *Ö. Eneby* började redan hösten 1835 att på husförhören insamla medel till Svenska missionssällskapet. Den 13 december samma år sände han till sällskapet 26: 24 rdr. I detta belopp ingingo en årsavgift å 5 rdr för honom själv, 2 rdr från grevin-

---

[9] Brev från N. Mobeck $^{22}/_{12}$ 1841. SMSVer 1839—1843. KB. Jfr ovan s. 307 ff.

[1] Jfr ovan ss. 232 f., 247 f.

[2] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1836—1837, 1837—1838, 1838—1839, 1840—1841 och 1842—1843. Jfr brev från S. Kindborg $^{20}/_{6}$ 1838. SMSVer 1835—1839. KB.

[3] Forsskål insände under verksamhetsåret 1836—1837 5 rdr samt under vart och ett av verksamhetsåren 1839—1840, 1840—1841 och 1842—1843 10 rdr. *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för nämnda år.

[4] Jfr ovan s. 247.

[5] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondetredje Allmänna Sammankomst den 12 Maj 1851,* s. 51; *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för åren 1838—1839 t. o. m. 1842—1843.

nan Catharina Lovisa Kalling på Svärtinge och 4 rdr från baron Erik Gammal Ehrenkrona.[6] Det är mycket sannolikt, att Ehrenkrona redan under vistelsen i Ödeshög, där han bodde, innan han 1825 flyttade till Ö. Eneby, kom i förbindelse med de herrnhutiska kretsarna.[7] Genom Wætterdahl insändes i fortsättningen årligen gåvor, som i Ö. Eneby insamlats till Svenska missionssällskapet. Bland givarnas namn förekomma ofta C. L. Kallings och E. G. Ehrenkronas.[8]

Kyrkoherde S. A. Hägerstrand[9] i *Björsäter,* som var en av de herrnhutiskt påverkade prästerna i Norrköpings-trakten, understödde missionssaken i sin församling. Under verksamhetsåret 1838—1839 kunde han till Svenska missionssällskapets kassa lämna rdr 8: 5.4 och 1842—1843 rdr 4: 16.[1]

Även bland de herrnhutiska kretsarna i Vikbolandets och Hammarkinds kontrakt vann missionssällskapet insteg. Hovjägmästaren N. A. Ekenstam[2] på Stensvad i *Tåby* församling blev år 1840 ledamot av sällskapet och kvarstod i denna egenskap en följd av år. Under verksamhetsåret 1841—1842 förmedlade han till dess kassa ett belopp på 2: 28 rdr. Samma år insände kyrkoherden i församlingen Olof Hjorton 12 rdr, som insamlats för missionssaken.[3]

I Gusum, *Ringarum,* där Evangeliska sällskapet tidigare vunnit insteg[4], omfattades missionssaken med intresse av brukspredikanten

---

[6] Brev från J. Wætterdahl $^{13}/_{12}$ 1835. SMSVer 1835—1839. KB. — Catharina Lovisa Kalling, f. Gyllenkrok, föddes 1764 på Regnaholm i Regna socken och dog 1844 på Svärtinge i ö. Eneby. Hon var dotter till kammarherren Axel Vilhelm Gyllenkrok och Ulrika Sofia Pfeiff. År 1786 gifte hon sig med Per Adolf Kalling, f. 1752, major 1785, avsked 1788, d. 1820 på Myrö. G. ELGENSTIERNA, a. a., IV, s. 90 f. — E. G. Ehrenkrona föddes 1794 på Hulterstad, blev student i Lund 1812, löjtnant 1817, avsked 1819, d. 1855 i Stockholm. Han ägde Leonardsberg i ö. Eneby. År 1820 gifte han sig med Mari Regina Rudenschöld, f. 1801 på Kroppfjäll i Hova socken, d. 1890 i Uppsala, dotter av kammarherren, friherre Thure Gabriel Rudenschöld och hans första hustru Christina Hedengren. G. ELGENSTIERNA, a. a., II, s. 448.

[7] Östra Eneby Församlings Husförhörs samt In- och Utflyttnings- Bok. Börjad hösten 1847. VLA.

[8] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1836—1837 t. o. m. 1844—1845. Jfr redovisningarna i *Missions-Tidning* och sällskapets redovisningar under samma år.

[9] Jfr ovan s. 245.

[1] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1838—1839 och 1842—1843.

[2] Jfr ovan s. 238.

[3] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1840—1841 t. o. m. 1844—1845. Se om O. Hjorton J. A. WESTERLUND-J. A. SETTERDAHL, a. a., III, s. 490.

[4] Jfr ovan s. 239.

J. Almén. Missionssällskapet mottog år 1840—1841 genom honom 27:16 rdr samt 1841—1842 10: 16 rdr.[5] Om hans deltagande i nykterhetsverksamheten har tidigare talats.[6] J. F. Arvedson, som år 1841 tillträdde befattningen som kyrkoherde i Ringarum[7], insände även i fortsättningen årligen sin avgift till missionssällskapet[8].

Redan år 1836 kom Svenska missionssällskapet i förbindelse med de väckta i *norra Östergötlands skogsbygd*. Fr. o. m. nämnda år innehålla redovisningarna i *Missions-Tidning* och missionssällskapets årsberättelser en hel rad poster, stundom uppgående till betydande belopp, som uppgivas vara komna från okänd person men som vid en jämförelse med sällskapets verifikationer visa sig vara insända av organisten N. P. Sjöholm i *Hällestad*. I redogörelsen för Sjöholms arbete för nykterhetssaken har redan framhållits, att han hoppades få förbli okänd vid redovisningen av de från honom skänkta gåvorna.[9] Samma önskemål möter oss, då det gäller de medel, som han insänt till Svenska missionssällskapet. I slutet av år 1836 överlämnade pastor George Scott till missionssällskapet 100 rdr »af P. S.».[1] Det är givetvis N. P. Sjöholm i Hällestad, som här åsyftas. Sjöholm använder senare samma förkortning i ett brev till Svenska missionssällskapet av den 23 februari 1842.[2]

Den 18 november 1837 insände Sjöholm till missionssällskapet ett insamlat belopp på rdr 106: 32. Insamlingslistan är undertecknad »N. N.», men av stilen framgår, att den är skriven av N. P. Sjöholm. Den första posten på listan lyder på ej mindre än 100 rdr och är sannolikt en gåva från Sjöholm. Detsamma gäller troligtvis de tre följande posterna, av vilka den första belöper sig på 2 rdr och de två följande vardera å 32 sk.[3] G. Westin uppgiver, att rätt

[5] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1840—1841 och 1841—1842.

[6] Jfr ovan s. 320.

[7] Jfr ovan s. 283.

[8] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1841—1842 t. o. m. 1844—1845.

[9] Jfr ovan s. 312 f.

[1] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1836—1837.* Jfr *Missions-Tidning*, n:r 12 (Bihang), 1836, där beloppet redovisas på följande sätt: »Mig är, Ära ware Gud, gifwit, därför bör jag ock gifwa flytande från hjertat, så godt jag det äger, till Missions Sakens befrämjande. Gå ut du lilla penning (liten för förflutne 10 à 12 år) och bär med dig Guds wälsignelse för Hans Rikes tillwäxt i hednawerlden. Beder, önskar P. S.... 100.—.»

[2] Brev från N. P. Sjöholm $^{23}/_{2}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[3] Insamlingslista från [N. P. Sjöholm] $^{18}/_{11}$ 1837. SMSVer 1835—1839. KB. Listan har följande utseende: »Anhålles Ödmjukeligen att — må få inflyta till

stora belopp understundom sändes till Scott, och påpekar, att en notis i *Missions-Tidning*, n:r 1 (jan.), 1838, bär vittne härom.[4] Den i notisen omnämnda summan å rdr 106: 32 är givetvis det av Sjöholm insända beloppet.

År 1838 utgjorde Sjöholms bidrag till missionssaken ej mindre än 233: 16 rdr.[5] I missionssällskapets redovisning för 1839—1840 upp-

---

Swenska Missions Cassan med hwar sin Rubrik, Namn eller Vahl Språk — — —
Men icke Post Contoirets Namn; icke eller Sigill.

		Banco.
Luce 19: 6 etc.	100 — —	100.—.—
Esaie 60: 3, 4	2 — —	
Gifwer så warder eder gifwit	— 32 —	
Luce 18: 13	— 32 —	
A.H. i Ö	— 16 —	
S.M. i Ö	— 16 —	
A.B.I.D.	— 12 —	
B.M.D.	— 4 —	
S.P.D.	— 4 —	
A.S.R.S.	— 18 —	
C.A.C.S.	— 18 —	
M.C.M.	1 — —	
Johannes i Stockhult	— 24 —	6.32.—
Summa Bco Rdr		106.32.—

den 18 Nowember 1837
N. N.»

[4] G. Westin, a. a., s. 331, not 105. Den av Westin citerade notisen har följande lydelse: »Pastor Scott får härmedelst underrätta den Okända, som uti bref med posten, till honom insänt 106 R:dr. 32 sk. B:co, för Swenska Missions-Sällskapet, att han emottagit denna gåfwa wid sin återkomst från England d. 28 sistl. November, då tiden redan war ute att kunna införa densamma uti förra månadens Bihang.» — Listan återgives i *Missions-Tidning*, n:r 2 (Bihang), 1838, jämte uppgift om att beloppet insänts »Af en Onämnd genom Pastor Scott». I *Tredje Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1837—1838* sker redovisningen på följande sätt: »Af Hr Pastor Scott: Insamlings-Lista från en onämnd 106: 32.»

[5] Han insände $^{20}/_{9}$ 1838 (SMSVer 1835—1839. KB) 100 rdr jämte en lista med ett bibelord eller ett valspråk för varje post. Listan saknar namnunderskrift, men stilen är N. P. Sjöholms. D. $^{3}/_{11}$ s. å. (SMSVer 1835—1839. KB) sände Sjöholm ett brev, som enligt en anteckning å brevet anlände till Svenska missionssällskapet den 9 november och vari han tackar för »Ärade Skrifwelsen af sistl. Månad». Sannolikt åsyftar han härmed ett erkännande från missionssällskapets sida å hans brev av $^{20}/_{9}$ 1838. Samtidigt med brevet av $^{3}/_{11}$ 1838 översände han rdr 133: 16 »att inflyta till Swenska Missions-Cassan, *från en okjänd*». De

gives, att organisten N. P. Sjöholm i Hällestad insänt rdr 15: 16.[6] Av sällskapets verifikationer framgår, att Sjöholm den 13 juli 1839 översände rdr 5: 16 och den 15 november s. å. rdr 10.[7] Det förstnämnda beloppet utgöres av gåvor från Petter Jonsson i Risa, *Tjällmo* socken, och hans barn — 5 rdr och 8 r. — Brita Stina Lager från samma socken — 7 sk. och 4 r. — samt från Eric Magnus Lager i »Skyllerstad» — 8 sk. Petter Jonssons och Brita Stina Lagers gåvor till Svenska missionssällskapet voro de första, som lämnades till detta sällskap från Tjällmo. Med Skyllerstad åsyftas antagligen Sköllersta i Närke, beläget 1 $^1/_4$ mil sydväst om St. Mellösa, den församling, där närkesläseriets upphovsman klockaren och folkskolläraren Johannes Palmqvist var bosatt. Om Sjöholm stod i förbindelse med en person, som bodde i Sköllersta, är det möjligt, att han även personligen kände Johannes Palmqvist. Sjöholms och Palmqvists varma intresse för nykterhets- och missionssaken och de båda männens förbindelser med George Scott göra ett dylikt antagande ännu mera sannolikt.[8] Läsarna i Närke och i norra Östergötlands skogsbygd ha utan tvivel på ett mycket tidigt stadium stått i personlig kontakt med varandra.[9]

Förutom det belopp, som i redovisningen för 1839—1840 uppgavs vara insänt från N. P. Sjöholm, lämnade denne under nämnda år

---

båda beloppen redovisas i *Fjärde Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1838—1839* på följande sätt: »Okänd Ort. Med Posten d. 9 Nov. 1838 100» (under »Insamlingar och Gåfvor») samt »Genom Pastor Scott: af En som vill vara okänd 133: 16» (under »Enskilte Bidrag»).

[6] *Femte Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1839—1840.* Ovan nämnda belopp är det enda, som finnes upptaget under Hällestads församling i de arbetstabeller (förvaras i Svenska kyrkans missionsstyrelses arkiv, Uppsala), som ligga till grund för Tab. 6 och 7 i B. Sundkler, a. a., s. 592 ff. Då N. P. Sjöholm utom det bidrag å rdr 15: 16, som i berättelsen för 1839—1840 redovisats under hans namn, under verksamhetsåren 1836—1837 t. o. m. 1841—1842 insänt betydande belopp till Svenska missionssällskapet, bli de uppgifter, som i Tab. 6 lämnas om missionsgåvorna från Linköpings stift under dessa år, synnerligen missvisande. Även de relativa talen i Tab. 7 måste givetvis korrigeras.

[7] Brev från N. P. Sjöholm $^{13}/_{7}$ och $^{15}/_{11}$ 1839. SMSVer 1839—1843. KB. Jfr angående det förstnämnda brevet ovan s. 312 f.

[8] Se om Johannes Palmqvist N. J. Nordström, *Svenska baptistsamfundets historia*, I, s. 180 ff., och G. Westin, a. a., I, ss. 213, 331.

[9] Jfr Johannes Palmqvists deltagande i nykterhetsmötet i Linköping 1843, ovan s. 326, närkesläsarnas intresse för nykterhetsmötet i Hällestad 1847, ovan s. 341, samt förbindelserna mellan Närke och norra Östergötland vid P. F. Hejdenbergs resor och baptismens utbredande i dessa trakter, nedan s. 491 ff.

två bidrag till missionssaken. Det ena utgjorde 16: 32 rdr och var avsett för »de arme Öboars och hedningars Undervisning och bästa». Det andra, som var »ett litet bidrag från en Onämnd» å 11 rdr till de drusiska barnen, hade föranletts av ett upprop i *Missions-Tidning,* n:r 12, 1839, och vidarebefordrades genom pastorsadjunkten J. Ternström i Stockholm.[1] De i Svenska missionssällskapets redovisning för 1840—1841 upptagna beloppen å 96: 32 rdr »Af en Okänd, Upp. Bok. 7: 9», 3: 16 rdr från »en D:o, insamling för Missionen ibland Druserna», 2 rdr från »Hammarsmeds-Ålderman Skepstedt vid Borggård» samt 2 rdr från »Välmenande till Hedningarnes upplysning»[2] äro likaledes från N. P. Sjöholm[3]. Tre poster i missionssällskapets redovisning för 1841—1842, den första å 117 rdr från »en okänd, för Lappmarken», den andra å 3 rdr »af en do, P. S.» och den tredje å 9 rdr »af C. P. S. och dess hustru, Catharina, till inköp af Nya Testamenten för Hednabröder»[4], visa sig

[1] Brev från [N. P. Sjöholm] $^{10}/_{9}$ 1839 (SMSVer 1835—1839. KB) och från N. N. utan datum men sannolikt från början av 1840 (SMSVer 1839—1843. KB). Båda breven äro skrivna med N. P. Sjöholms stil. Jfr redovisningen i *Femte Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1839—1840* under »Enskilte Bidrag»: »Af en Okänd, till de arma öboars och hedningars undervisning 16: 32. Af en som vill vara Onämnd, genom Past.-Adjuncten Ternström 11 —.»

[2] *Sjette Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1840—1841.*

[3] Brev från N. P. Sjöholm $^{17}/_{12}$ 1840. SMSVer 1839—1843. KB. »I lika Ödmjukhet», skriver Sjöholm, »beder jag att inniliggande 100 Rd 32 sk:r Bco må till Missionswerket komma på sätt; Nemligen:

	Bco
Wälmenande till Hedningarnas Upplysning och Omwändelse och dop	2 RD.
Gåfwa af Hammarsmeds Åldermannen Skepstedt wid Borggård	2 RD. 4
Af en okänd: Och jag såg en stor skara, den ingen räkna kunde af Hedningar — för Stolen, klädda uti sida hwita kläder, och med palmer — Upp: Bokens 7: 9	96 RD. 32 sk.

Min och gifwarenas önskan är den att de 96 RD icke må uti Missions Tidningens Bihang synas, såsom komna uti samma bref som Skeppstedts Nemligen

— 2.
— 2. 4.
— 96 — 32 sk. 100.32

Nej icke så, utan såsom öfwerst är gjort icke sammanräknade.» Ibdm. Enligt ett brev, som saknar datum och namn men som sannolikt är skrivet av Sjöholm 1840, insändes rdr 3: 16 till de drusiska barnen. SMSVer 1839—1843. KB.

[4] *Sjunde Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets*

vid en granskning av sällskapets verifikationer härleda sig från samme person.

Pastorsadjunkten A. Lindström i Hällestad sände visserligen år 1836—1837 rdr 1: 32 och 1842—1843 rdr 3.[5] Men det synes för hans vidkommande ha stannat vid sporadiska försök. Det var i denna församling, såsom redan framgått av redogörelsen för de genom organisten Sjöholm insända medlen, en lekman, som väckte och vidmakthöll intresset för missionssaken. Förhållandet var detsamma i Tjällmo och Skedevi församlingar.

Bonden Petter Jonsson i Risa var representanten för missionssaken i *Tjällmo*. Om hans deltagande i nykterhetsarbetet har tidigare talats.[6] Under åren 1840—1841 t. o. m. 1844—1845 sände han med undantag av verksamhetsåret 1843—1844 till missionssällskapet för varje år 5 rdr som ledamotsavgift. Genom honom erhöll Svenska missionssällskapet dessutom under åren 1840—1841 t. o. m. 1844—1845 årligen smärre belopp, som visade, att missionsintresset hölls vid makt i Tjällmo församling.[7]

Direktion 1841—1842. Att ovan nämnda belopp äro insända av Sjöholm, framgår med all önskvärd tydlighet av ett brev från honom av $^{23}/_{2}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB. Brevet har följande lydelse: »Anhålles Ödmjukeligen att följande Gåfvor må på hvar sitt ställe blifva Annoterade på sätt som nedan skrifvit; Nemligen:

	Banco
Sjödahl, Per, Organist, till Nyckterhetens befrämjande. Årsavgift för 1841	13.16.—
Till Missions Sällskapet i Stockholm, gifna af C. P. S. och dess hustru Catrina vid B. G. att inköpa Nya Testamenten åt behöfwande Bröder i hednawerlden	9.—.—
Af en okänd, som endast sitt namn med P. S. gifvit. Till Missionswerket i Lappmarken	3.—.—
(Nu Anhålles Ödm: att några andras Gåfwor införes uti Missjons Tidn: Bihang, och sedan:)	
Uppmuntrad af Missjons Tidningen, ser jag mig föranlåten, att, till Missjons werket i Lappmarken, efter tillfälle, såsom en okjänd, ringa och swag, bidraga med	117.—.—
Summa Bco RD.	142.16.—

Hellestad den 23 Februarii 1842.

N. P. Sjöholm
Orgelnist.»

[5] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för nämnda år.

[6] Jfr ovan ss. 312 f., 337, 340.

[7] År 1840—1841 insände Petter Jonsson 32 sk. samt under de fyra följande

Kapten G. E. von Post vid Rejmyra glasbruk i *Skedevi,* som år 1822 blev medlem av Evangeliska sällskapet, intresserade sig även för missionssaken. Under åren 1840—1841 t. o. m. 1844—1845 insände han årligen till Svenska missionssällskapet 5 rdr som ledamotsavgift. Även hans inspektor L. J. Pettersson blev en vän till missionssällskapet och arbetade troget och uthålligt för dess syften. Genom L. J. Petterssons förmedling fick sällskapet år 1841—1842 mottaga 2 rdr, följande år 5 rdr och 1844—1845 9: 24 rdr.[8]

Linköping blev mycket tidigt ett centrum för missionsintresset. Redan under Svenska missionssällskapets första verksamhetsår insände Linköpings domkapitel, såsom tidigare nämnts, årsavgifter från ett antal personer inom stiftet.[9] Följande år kom genom domkapitlet rdr 4: 21 från Lysings herrnhutiskt starkt påverkade kontrakt.[1] Sistnämnda år insände professor F. W. Ekenstam 10 rdr och biskop J. J. Hedrén 5 rdr som årsavgift till missionssällskapet. Från Hedrén erhöll sällskapet årsavgifter även under tiden 1838—1839, 1839—1840 och 1840—1841. Ekenstam sände däremot ej in flera årsbidrag.[2]

Särskilt betydelsefullt för väckandet av missionsintresset såväl i Linköping som i stiftet i dess helhet blev det arbete, som utfördes av stadskomminister I. Rosengren.[3] Under verksamhetsåren 1836—1837 t. o. m. 1840—1841 inflöto genom honom årligen jämförelsevis stora belopp till missionssällskapets kassa.[4] Bland givarna märkas grevin-

---

åren resp. 4: 36 rdr, 20 sk., 32 sk. och 1: 12 rdr. *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för nämnda år.

[8] *Svenska missionssällskapets årsberättelser* för åren 1840—1841 t. o. m. 1844—1845. Kassaredovisningen för 1841—1842 uppgiver, att 2 rdr insänts »af L. J. P., med posten från Norrköping», och för följande år, att 5 rdr kommit från »L. Joh. P. i R. med Posten från Norrköping». I båda fallen åsyftas givetvis inspektor L. J. Pettersson i Rejmyra. B. Sundkler har i sina arbetstabeller fört de två posterna under Norrköping. Jfr om G. E. von Post ovan s. 244 f.

[9] Jfr ovan s. 353 f.

[1] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1836—1837.*

[2] *Svenska missionssällskapets redovisningar* åren 1836—1837 t. o. m. 1840—1841. Jfr om F. W. Ekenstam och J. J. Hedrén ovan ss. 151 ff., 249, 309 f., 331 f.

[3] Jfr om I. Rosengrens verksamhet för Evangeliska sällskapet och nykterhetssaken ovan ss. 248 f., 321.

[4] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för ovannämnda år. Enligt dessa redovisningar insände Rosengren 1836—1837 rdr 33: 16, 1837—1838 rdr 22: 8, 1838—1839 rdr 16: 32, 1839—1840 rdr 7: 32 och 1840—1841 rdr 18: 16.

nan H. Cronhielm och fröken Gustava Dedering[5], sannolikt »Mad:le Dedering», från vilken George Scott den 24 april 1835 inlämnade 5 rdr som årsavgift till Svenska missionssällskapet[6]. Under åren 1839—1840 och 1840—1841 står Rosengren upptagen som medlem i sällskapet.[7] Fr. o. m. 1842 fick missionssällskapet en ny medlem i f. landshövding H. Mörner.[8]

I *Vadstena* fanns en grupp missionsintresserade, som under verksamhetsåren 1837—1838 t. o. m. 1842—1843 årligen genom linnevävaren Johan Pettersson eller andra personer insände en mindre gåva till missionen.[9] Sannolikt var det den herrnhutiska kretsen, som även här bar upp missionsintresset. Detsamma torde ha varit förhållandet i *Ekeby*.[1]

Fr. o. m. verksamhetsåret 1836—1837 t. o. m. år 1840—1841 inbetalade prosten Gustaf Fredrik Lindmark i *Vallerstad* och *Järstad* till missionssällskapet årligen en summa som årsavgift, första året 13: 4 rdr samt under vart och ett av de följande åren 10 rdr. Genom hans förmedling tillfördes missionskassan även gåvor under åren 1836—1837 t. o. m. 1839—1840.[2]

I ett brev till grosshandlare G. Th. Keyser av den 15 februari 1839 anmälde sig pastorsadjunkten A. Lindstedt i *Hägerstad*, Kinds kontrakt, som ledamot i Svenska missionssällskapet.[3] T. o. m. verksamhetsåret 1844—1845 insände han varje år sin medlemsavgift.[4] Under

[5] Skrivelser från I. Rosengren $^{15}/_{3}$ 1837 (SMSVer 1835—1839. KB), $^{7}/_{4}$ 1841 och $^{20}/_{2}$ 1843 (SMSVer 1839—1843. KB); *Andra Årets Berättelse och Redovisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1836—1837.* Jfr om H. Cronhielm ovan ss. 90, 125 f.

[6] Skrivelse från G. Scott $^{24}/_{4}$ 1835. SMSVer 1835—1839. KB. Jfr *Missions-Tidning*, n:r 5, 1835.

[7] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för 1839—1840 och 1840—1841.

[8] Jfr ovan s. 322 ff.

[9] Från Vadstena insändes 1837—1838 rdr 2: 16, 1838—1839 rdr 2: 24, 1839—1840 rdr 6: 28, 1840—1841 rdr 5: 36, 1841—1842 rdr 5: 5.9 samt 1842—1843 rdr 2: 24. *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år.

[1] Med posten från Boxholm insändes år 1836—1837 rdr 3: 28. Från pastorsadjunkten Malmberg i Ekeby kom samma år 8 rdr och följande år 24 sk. Kontraktsprosten A. J. Nygren i Ekeby insände 1837—1838 2 rdr. *Svenska Missionssällskapets redovisningar* för åren 1836—1837 och 1837—1838.

[2] *Svenska missionssällskapets redovisningar* under nämnda år. Se om G. F. Lindmark och hans radikala ståndpunkt i såväl religiösa som politiska frågor J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 273.

[3] Skrivelse från A. Lindstedt $^{15}/_{2}$ 1839. SMSVer 1835—1839. KB. Jfr om A. Lindstedts verksamhet för nykterhetssaken ovan s. 317 f.

[4] *Svenska missionssällskapets redovisningar* fr. o. m. 1838—1839 t. o. m. 1844—1845.

husförhören år 1839 i *Oppeby*, annexförsamlingen till Hägerstad, insamlade han för missionssaken 16: 32 rdr.[5] Även i *V. Eneby och Kisa* verkade han för missionssaken och kunde år 1841—1842 tillföra missionssällskapets kassa 18: 32 rdr samt följande år 23 rdr.[6] Till Svenska missionssällskapets understödjare hörde fabrikör A. P. Olsson, Orremåla i Kisa[7], vars intresse för nykterhetsarbetet redan framhållits[8]. Sedan Lindstedt flyttat från V. Eneby och Kisa, övertogs i dessa församlingar hans arbete för missionen av komminister J. Janzon.[9]

Lindstedt fortsatte att verka för missionssällskapet, även då han 1843 och 1844 tjänstgjorde som v. komminister i *Vinnerstad* och *Motala*. Redan 1835 hade mekanikern Dan. Fraser, Motala, i årsavgift erlagt 6 rdr till Svenska missionssällskapet och under verksamhetsåret 1837—1838 16: 32 rdr.[1] Då Lindstedt kom till Motala, funnos där »några... Miss[ions] W[änner].», från vilka han den 27 januari 1844 insände 5: 32 rdr.[2]

I Norra och Södra Vedbo kontrakt fanns ett starkt missionsintresse. Även här var det huvudsakligen de evangeliskt väckta och de kretsar, som verkade för nykterheten, som buro upp missionssaken. I *Vireda* insamlades betydande belopp till Svenska missionssällskapet. Sekreterare O. Carlheim-Gyllenskiöld kunde redan under verksamhetsåret 1836—1837 insända 15: 32 rdr.[3] Förutom av honom förmedlades därifrån gåvor till missionssällskapet även av sergeanten Göran Jonzon och v. pastor O. J. Engberg.[4] Gåvor insändes till Svenska mis-

[5] Skrivelse från A. Lindstedt $^{13}/_{12}$ 1839. SMSVer 1839—1843. KB.

[6] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för åren 1841—1842 och 1842—1843. Jfr brev från A. Lindstedt $^{1}/_{2}$ och $^{22}/_{3}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[7] Jfr ovan s. 319.

[8] Brev från A. P. Olsson till grosshandlare G. Th. Keyser $^{16}/_{7}$ 1842. SMSVer 1839—1843. Brevet, i vilket Olsson bad om ursäkt för att han redan »fler falldiga gångor» besvärat Keyser innehöll 35 rdr, av vilka 5 rdr skulle användas som betalning för 10 ex. av *Fosterlandswännen* (jfr ovan s. 319), 10 rdr för 10 ex. av *Missions-Tidning* samt 20 rdr som årsavgifter för makarna Olsson.

[9] Enligt *Svenska missionssällskapets redovisning* för 1843—1844 insände J. Janzon nämnda år 6: 32 rdr till missionssällskapet.

[1] *Svenska missionssällskapets redovisningar* 1835—1836 och 1837—1838. Jfr *Missions-Tidning*, n:r 6, 1835.

[2] Brev från A. Lindstedt till G. Th. Keyser $^{27}/_{1}$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB. Jfr *Svenska missionssällskapets redovisningar* 1843—1844 och 1844—1845.

[3] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1836—1837.*

[4] O. Carlheim-Gyllenskiöld insände 1838—1839 rdr 12: 24, 1839—1840 rdr 5: 24, 1840—1841 rdr 21: 40 och 1841—1842 32 sk., Göran Jonzon 1837—1838 rdr 8: 40, 1838—1839 rdr 9, 1840—1841 rdr 3: 16 och 1841—1842 rdr 3: 8 samt

sionssällskapet även från *Adelöv, Lommaryd, Bälaryd, Askeryd, Linderås* och *Säby* i Norra Vedbo kontrakt. Det är mycket sannolikt, att missionsintresset i dessa församlingar i någon mån berodde på inflytande från de evangeliskt sinnade kretsarna i Vireda och Jönköping. Åtminstone mellan Lommaryd och Bälaryd å ena sidan och de väckta i Jönköping å andra sidan tycks det ha funnits en viss förbindelse.[5]

I Södra Vedbo kontrakt möta vi det största missionsintresset i *Flisby* och *N. Solberga*. Genom f. riksdagsmannen Pet. Jönsson fick Svenska missionssällskapet 1837—1838 mottaga 15: 1.4 rdr från »Solberga, Nässjö och Ekesjö».[6] Kyrkoherden i Flisby och N. Solberga A. J. Cnattingius[7] insamlade vid husförhören i dessa församlingar under november 1839 rdr 77: 16, vilket belopp den 25 i samma månad insändes till Svenska missionssällskapet[8]. Under de följande åren erhöll missionssällskapet genom hans förmedling betydande penninggåvor, 1840—1841 rdr 51: 24, 1842—1843 rdr 30: 16 och 1843—1844 rdr 72: 8, vilka insamlats vid missionspredikningar och husförhör i de båda församlingarna. V. komministern F. G. Möller insände 1841—1842 rdr 37: 40.[9] Cnattingius arbetade målmedvetet för att sprida missionsintresset inom sina församlingar. I ett brev till Svenska missionssällskapet av den 3 december 1841 begärde han

---

O. J. Engberg 1839—1840 rdr 5: 26.4. *Svenska missionssällskapets redovisningar* 1837—1838 t. o. m. 1841—1842. — Om nykterhetsarbetet i Vireda se ovan ss. 310 f., 337.

[5] Från Adelöv insändes 1843—1844 genom kontraktsprosten P. Karell rdr 18: 32, från Lommaryd s. å. genom hovrättsrådet Rahmn rdr 13: 32, från Bälaryd 1842—1843 genom samme insändare rdr 11: 24, 1843—1844 genom pastorsadjunkten P. Petersson rdr 35: 16 och 1844—1845 genom kyrkvärden Sven Johansson rdr 6: 32, från Askeryd 1837—1838 genom kyrkoherde S. Hedborn rdr 6: 9, från Linderås 1843—1844 genom kyrkoherde J. Bergvall rdr 28 samt från Säby 1837—1838 2 rdr av »friherrinnan [Ebba Sofia] Söderling af Hermelin» (f. 1790, d. 1883, gift 1815 med August Söderling Hermelin. G. Elgenstierna, a. a., III, s. 569. Jfr nedan s. 374 f.), 1839—1840 genom färgaren S. A. Wetterhall, Strömslund, rdr 7: 28 och 1843—1844 genom kontraktsprosten S. G. Mellin (jfr nedan s. 460) 35: 4.4 rdr. *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år.

[6] *Tredje Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1837—1838.*

[7] Jfr om A. J. Cnattingius' arbete för nykterhetssaken ovan s. 315.

[8] Brev från A. J. Cnattingius $^{25}/_{11}$ 1839. SMSVer 1835—1839. KB.

[9] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år; Brev från A. J. Cnattingius $^{22}/_{2}$ 1841; $^{20}/_{1}$ 1843 (SMSVer 1839—1843. KB) och $^{16}/_{2}$ 1844 (SMSVer 1843—1846. KB) och från F. G. Möller $^{13}/_{12}$ 1841 (SMSVer 1839—1843. KB).

att få uppgift om »alla *de arbeten,* till upplysning om Missions saken, som i Sverige utkommit, samt *pris* deråa». Genom de ökade missionskunskaper, som han hoppades kunna inhämta genom dessa arbeten, trodde han sig kunna bättre verka för missionen.[1]

Från övriga församlingar i Södra Vedbo kontrakt erhöll Svenska missionssällskapet gåvor endast mycket sällan. Bland de platser, som bidragit till den av f. riksdagsmannen Pet. Jönsson 1837—1838 insända gåvan, nämnes även *Eksjö.*[2] Från kontraktsprosten Nils Johan Danielsson i Eksjö erhöll missionssällskapet 51 rdr, vilket belopp insamlats vid en av pastor P. Fjellstedt den 14 mars 1844 i nämnda stad hållen missionsbön.[3] Kontraktsprosten Peter Reinhold Svensson i *Höreda* och *Mellby* insände under verksamhetsåret 1839—1840 till sällskapet 16 rdr.[4]

Med de missionsintresserade kretsarna i den inom Jönköpings län belägna delen av stiftet stod möjligen överstelöjtnant Grönhagen i *Torpa,* beläget 1 $^1/_4$ mil sydost om Säby, i förbindelse. Under verksamhetsåret 1836—1837 förmedlade han gåvor till missionssällskapet på tillsammans 70 rdr.[5]

I den del av Linköpings stift, som låg inom Kalmar län, tycks den första gåvan till Svenska missionssällskapet ha kommit från *Vimmerby,* varifrån 1837—1838 3: 16 rdr sändes »Med posten».[6] Komminister Th. R. Ekenstam i *Hannäs* insände 1840—1841 15 rdr och följande år 10 rdr.[7] I ett odaterat brev, som sannolikt medföljde den sistnämnda av dessa gåvor, meddelar han, att beloppet insamlats på husförhören i Hannäs' församling. Med adressaten, som han kallar »Min älskade Heders Broder» och som knappast kan vara någon annan än G. Th. Keyser, stod han på mycket vänskaplig fot. Det

---

[1] Brev från A. J. Cnattingius $^3/_{12}$ 1841. SMSVer 1839—1843. KB.

[2] Jfr föregående sida.

[3] Brev från N. J. Danielsson $^{22}/_3$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB. Se om N. J. Danielsson J. I. Håhl, a. a., III, s. 331.

[4] *Femte Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1839—1840.* Se om P. R. Svensson och hans intresse för växelundervisningsmetoden J. I. Håhl, a. a., III, s. 339.

[5] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1836—1837.*

[6] *Tredje Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1837—1838.*

[7] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för 1840—1841 och 1841—1842. Om Th. R. Ekenstams förbindelse med Evangeliska sällskapet och arbete för nykterhetssaken se ovan ss. 236, 297 f., 301, 303 ff., 346 f.

samma synes ha varit förhållandet med G. Scott, till vilken han i brevet hjärtligt hälsade.[8]

Den väckelse i *Järeda,* som komministern i församlingen Claes Törnqvist omtalade i ett brev till grosshandlare Keyser av den 9 februari 1843[9], tycks ha haft till följd, att även missionsintresset väcktes till liv. Under verksamhetsåret 1844—1845 kunde Törnqvist till Svenska missionssällskapet överlämna ett belopp på 18: 32 rdr.[1]

Missionsintresset i Linköpings stift fick ett samlande organ, då vid en allmän sammankomst, som stiftets bibelsällskap höll den 10 november 1841, bildades ett biträdesmissionssällskap med namnet *Linköpings stifts biträdesmissionssällskap.*[2] Enligt § 2 i sällskapets stadgar hade det till ändamål att »i samverkan med Svenska Missions-Sällskapet, bidraga till den christna protestantiska lärans utbredande ibland hedningar i allmänhet, och i synnerhet hos de i Sveriges Lapp- och Finn-marker boende, som äro i christendomen okunniga».[3]

En kommitté, bestående av hovmarskalken C. A. Gyllenraam, domkyrkokomministern I. Rosengren, lanträntmästaren I. P. Nerén och guldarbetaren Söhrling, åtog sig att på mottagna listor anteckna de personer, som önskade bliva medlemmar i sällskapet.[4] Den drivande kraften inom sällskapet var I. Rosengren, som åren 1842—1848 tjänstgjorde som dess sekreterare.[5]

Direktionen för biträdesmissionssällskapet skulle verka för missionssaken genom att kalla årliga och beständiga medlemmar, genom att sprida missionsskrifter och missionstidningar samt genom att uppmuntra till att skänka missionsgåvor. Sällskapet skulle för varje år lämna en efter tillgångarna lämpad penningsumma till Svenska missionssällskapet men förbehöll sig därvid rätt att be-

---

[8] Brev från Th. R. Ekenstam [1842] till [G. Th. Keyser]. SMSVer 1839—1843. KB.

[9] Jfr ovan s. 320 f.

[1] *Tionde Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion, 1844—1845.*

[2] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sjuttonde Allmänna Sammankomst den 10 November 1841,* s. 47. Jfr B. Sundkler, a. a., ss. 122, 273 — på sistnämnda ställe uppgives, felaktigt, att sällskapet bildades 1842.

[3] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sjuttonde Allmänna sammankomst den 10 November 1841,* s. 39.

[4] Ibdm, s. 47.

[5] Jfr B. Sundkler, a. a., ss. 122, 273.

stämma, hur stor del därav, som skulle tillfalla inländska eller utländska missionen.[6]

Sambandet med stiftets bibelsällskap framgår redan därav, att biträdesmissionssällskapet bildades vid en av bibelsällskapets årshögtider. I biträdesmissionssällskapets stadgar bestämdes, att dess årshögtid skulle hållas samtidigt med stiftets bibelsällskaps årsmöte. Därvid borde i Linköpings domkyrka hållas en missionsbön, då kollekt skulle upptagas såväl för stiftets bibelsällskap som för biträdesmissionssällskapet.[7] Vid årshögtiden den 10 november 1841 utgjorde de kollektmedel, som inflöto till sistnämnda sällskap, 27: 26.6 rdr.[8]

I enlighet med beslut vid biträdesmissionssällskapets bildande anmälde kommitterade dess tillkomst hos Svenska missionssällskapet i Stockholm samt sökte genom utfärdade listor att vinna allmänhetens intresse för saken. För att betrygga biträdesmissionssällskapets fortvaro och framtida bestånd anhöllo kommitterade hos Kungl. Maj:t om stadfästelse å stadgarna, vilket bifölls genom stadfästelseresolution av den 2 mars 1842.[9]

Vid den första årshögtiden efter biträdesmissionssällskapets bildande, som hölls den 31 augusti 1843, utgjorde medlemsantalet 123 personer. Då stiftets biskop hade visat ett varmt intresse för missionssaken och sällskapets stadgar erhållit Kungl. Maj:ts sanktion, väntade man en allmän tillslutning från prästerskapets sida. Så blev emellertid ej förhållandet. I den första medlemsförteckningen finner man endast 30 à 40 präster. Av dessa tillhörde ett ej ringa antal de evangeliskt påverkade kretsarna.[1] Den första årsberättelsen, som gällde tiden fr. o. m. verksamhetsåret 1842 t. o. m. maj månad år 1843, framhöll också, att missionssaken, »med några få tämmeligen spridda aktningsvärda undantag ibland det vördige Prästerskapet», ännu ej omfattats med något allmännare intresse inom stiftet. Den utpräglade ovilligheten att understödja icke lutherska missionssällskap i utlandet, som även i Linköpings stift gjorde sig starkt gällande, utgjorde ett svårt hinder för Svenska missionssällskapet.

---

[6] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Sjuttonde Allmänna Sammankomst den 10 November 1841*, s. 50 f.

[7] Ibdm, s. 51.

[8] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Adertonde Allmänna Sammankomst den 31 Augusti 1843*, s. 70.

[9] Ibdm, s. 21.

[1] Ibdm, ss. 62, 65 ff.

Årsberättelsen uppgav, att prästerna voro »rädda om Lutherdomen» och kände en viss farhåga för »att se det eviga ljusets strålar för hedningarnas ögon brytas i allt för skumma och dunkla färger». Häremot framhöll årsberättelsen, att, då människorna ej kunde »skåda skenet från ljusastaken i våra tempel», borde vi ej »tillsluta de tempel, från hvilka ljuset kan utgå, ehuru, som vi tycka, i mindre rena och klara strålar».[2]

Även om sålunda en interkonfessionalistisk ståndpunkt försvarades i årsberättelsen, var misstron mot de utländska missionssällskapen likväl så stark, att sällskapets kommitté vid insändandet av den första missionsgåvan till Svenska missionssällskapet bestämde, att medlen skulle användas »för Missionsverket i Lappmarken». Denna gåva, som utgjorde 140 rdr, hade av kommittén insänts före biträdesmissionssällskapets årsmöte, för att den skulle kunna medtagas i Svenska missionssällskapets årsredovisning, som avslutades i mitten av april. Vid biträdessällskapets årsmöte beslöts, att de medel, som sällskapet kunde förfoga över, även i fortsättningen skulle gå till verksamheten i Lappland.[3] I överensstämmelse härmed insändes 1843—1844 rdr 116: 32 och följande år rdr 100.[4]

För missionssakens utveckling i Linköpings stift blev Peter Fjellstedts deltagande i det prästmöte, som den 29—31 augusti 1843 hölls i Linköping, av ej ringa betydelse. Fjellstedt anlände redan dagen före prästmötets början till Linköping och skyndade att anmäla sig hos biskop Hedrén för att få dennes tillåtelse att för deltagarna i prästmötet tala om missionen. Biskopen tog emot honom på det hjärtligaste och gav plats för ett missionsföredrag på programmet under tredje dagen. Vid en missionsgudstjänst, som denna dag kl. 7.45 f. m. hölls i domkyrkan, fick Fjellstedt tala om den sak, som låg honom så varmt om hjärtat. Gudstjänsten bevistades av prästerskapet »manngrant, samt derjemte af en myckenhet åhörare af alla stånd, åldrar och kön». Fjellstedts »enkla men rörande framställning» av missionsverkets nuvarande läge gjorde ett djupt intryck på åhörarna. En kollekt, som upptogs till missionen, uppgick

---

[2] Ibdm, s. 22 ff.

[3] Ibdm, s. 23 f. Jfr B. Sundkler, a. a., s. 123, och C. Anshelm, *Peter Fjellstedt*, II, s. 49. C. Anshelm uppgiver här felaktigt, att Linköpings stifts biträdesmissionssällskap stiftades 1842. Det är möjligen härifrån, som B. Sundkler, a. a., s. 273, tagit den ena av sina uppgifter om årtalet för sällskapets bildande.

[4] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för 1843—1844 och 1844—1845.

till 63 rdr. Senare samma dag firade stiftets bibel- och biträdesmissionssällskaper sin årshögtid, då kyrkoherden S. J. Hedborn höll det i stadgarna föreskrivna talet. Fjellstedt fann, att det var »utarbetat med poetisk snillrikhet, skönt och rikt på bilder, även ortodoxt», men saknade däri djupare liv.[5]

Fjellstedt fick under prästmötet i Linköping ej något glädjande intryck av det andliga tillståndet inom stiftet. Han sade sig vid detta tillfälle endast ha lärt känna tre andligen väckta präster, nämligen I. Rosengren, Linköping, J. Janzon, Stjärnorp, och J. Östberg, Mogata. Under vistelsen i Linköping var han ett par gånger på besök hos f. landshövding H. Mörner och betecknade honom och medlemmarna av hans familj som varma och levande kristna. Det var sålunda endast hos de evangeliskt väckta, som Fjellstedt under sitt besök i Linköping tyckte sig finna ett djupare andligt liv och en starkare missionskärlek.[6]

J. Östberg, som redan före sammanträffandet med Fjellstedt haft förståelse för missionssaken, erhöll det djupaste intryck av dennes missionspredikan vid prästmötet i Linköping. Detta hade till följd, att Östberg med allt större intresse arbetade för Guds rikes utbredande bland hedningarna.[7] I ett brev till grosshandlare G. Th. Keyser av den 20 mars 1845 meddelade han, att han under de föregående åren vid husförhören talat om missionen och föreläst ur B. St. Stegers *Missions-Historien*.[8] Trettondedag jul hade han inför »en någorlunda talrik Församling» för första gången hållit missionsbön i Mogata nya kyrka och ämnade fortsätta därmed var tredje månad, tills saken hunnit omfattas med ett så allmänt intresse, att förutsättningar kunde finnas att oftare anordna bönestunder. Redan nu hade han funnit, att många intresserade sig för missionssaken.[9]

---

[5] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1843*, I, s. 87 f.; C. Anshelm, a. a., II, s. 49 ff.

[6] C. Anshelm, a. a., II, s. 51 f.

[7] *Jakob Östberg*, Korsblomman 1887, s. 97 f.

[8] Arbetets fullständiga titel lyder: *Missions-Historien. En framställning af christendomens utbredande i werlden, förnämligast i sednare tider, genom de protestantiska missionärernas werksamhet ibland hedniska folkslag, af* V [tryckfel för B]. St. Steger. Det utgavs på svenska av E. J. Nordenson, Sthm 1843. Benedikt Stefan Steger var kyrkoherde vid S:t Ægidienkyrkan i Nürnberg, f. i Nürnberg 1807, d. därstädes 1876. Hj. Linnström, a. a., II, s. 516.

[9] Brev från J. Östberg till G. Th. Keyser $^{20}/_{3}$ 1845. SMSVer 1843—1846. KB.

I brevet av den 20 mars 1845 meddelar Östberg även, att han i stället för avgift till Svenska missionssällskapet sände 500 exemplar av en missionspredikan, som han översatt, och uttalade den förhoppningen, att dessa exemplar jämte det belopp, som han tidigare inbetalat, skulle göra honom berättigad att upptagas bland sällskapets ständiga ledamöter. Den i Östbergs brev nämnda missionspredikan är givetvis August Tholucks *Missionspredikan. Bearbetad för svenska allmänheten af en missionsvän,* som trycktes i Norrköping 1845. För att kunna täcka kostnaderna för tryckningen av den översatta missionspredikan behöll Östberg en del av upplagan. I Linköpings stift ämnade han själv ombesörja spridningen av skriften men ansåg, att Svenska missionssällskapet genom sina förbindelser hade större möjligheter att ordna dess försäljning i övriga delar av landet.[1]

Svenska missionssällskapets styrelse förstod att uppskatta Östbergs erbjudande, och i årsberättelserna står han från verksamhetsåret 1846—1847 upptagen i listan på ständiga medlemmar.[2]

Fjellstedts besök i Linköping 1843 följdes snart av flera missionsresor inom stiftet. Sedan han anlänt till Jönköping den 6 december samma år, företog han med denna stad som utgångspunkt under resten av december och hela januari följande år resor åt olika håll i norra Småland och besökte därvid även flera församlingar, som lågo inom Linköpings stift. Kort före jul uppträdde Fjellstedt i *Bälaryd,* där det samlades så mycket folk, att ett fönster vid predikstolen måste tagas ut för att även de, som på grund av den starka tillströmningen måste stanna utanför kyrkan, skulle kunna höra föredraget. Efter jul predikade han i *Linderås, Lommaryd* och *Säby.* Till den sistnämnda församlingen kom han trettondedagen och besökte då för första gången familjen Hermelin på *Gripenbergs* slott. Den 9 januari höll han en missionspredikan i *Flisby* och följande dag i *N. Solberga.* De kollekter, som vid dessa tillfällen upptogos, utgjorde på den första platsen 29: 17.8 rdr och på den senare 38: 40 rdr och insändes genom A. J. Cnattingius till Svenska missionssällskapet.[3] Två dagar å rad höll Fjellstedt därefter bibelförklaringar på *Glömminge.*[4] I slutet av januari predikade han i *Adelöv.* Den gåva å 18: 32 rdr, som kontraktsprosten Petrus Karell i denna för-

[1] Ibdm. Jfr B. Sundkler, a. a., s. 275.

[2] SMS prot. $^{5}/_{6}$ 1847; jfr *Svenska missionssällskapets årsberättelser* 1846—47 t. o. m. 1855—1856.

[3] Brev från A. J. Cnattingius $^{16}/_{2}$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB.

[4] Jfr om den andliga verksamheten på Glömminge ovan ss. 219, 266 f., 314.

samling 1843—1844 insände till Svenska missionssällskapet[5], utgör sannolikt en kollekt, som upptogs vid detta tillfälle. I mars gjorde Fjellstedt ett besök i Eksjötrakten. Han höll, såsom redan nämnts[6], en missionspredikan i *Eksjö* den 14 mars och gästade ännu en gång Glömminge herrgård[7].

2. Lunds missionssällskap och de evangeliska kretsarna i Linköpings stift 1845—1855.

Sedan Lunds missionssällskap bildats år 1845, blev det omkring detta sällskap, som större delen av missionsintresset i Linköpings stift kom att samlas. Genom sin klart lutherska inställning ägde det större möjligheter än det interkonfessionalistiskt betonade Svenska missionssällskapet att vinna insteg bland stiftets präster. Det förtroende, som Fjellstedt tillvunnit sig genom sina resor i stiftet, kom givetvis, sedan han anställts av Lunds missionssällskap, detta sällskap till godo.

Vid Linköpings stifts biträdesmissionssällskaps allmänna sammankomst den 11 maj 1846 anmälde sällskapets kommitté en skrivelse från styrelsen för Lunds missionssällskap, som var daterad den 13 oktober 1845. I skrivelsen meddelades om bildandet av Lunds missionssällskap och att detta sällskap som sitt huvudsakliga ändamål satt att grundlägga ett missionsinstitut, vid vilket missionärer skulle utbildas »efter den Evangeliskt-Lutherska Kyrkans grundsatser». Vidare omtalade skrivelsen, att missionssällskapets styrelse kallat »den bekante, inom så väl som utom fäderneslandet allmänt aktade och älskade missionären Fjellstedt» till föreståndare för det planerade missionsinstitutet i Lund. Samtidigt som kommittén för Linköpings stifts biträdesmissionssällskap lämnade meddelandet om skrivelsen från Lunds missionssällskap, förklarade dock kommittén, att den även i fortsättningen ansåg sig förpliktad att stödja Svenska missionssällskapet.[8]

De båda kyrkoherdarna i Norrköping N. J. Anjou och J. Wåhlander läto införa skrivelsen från styrelsen för Lunds missionssäll-

[5] *Nionde Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion 1843—1844.* Se om P. Karell J. I. Håhl, a. a., III, s. 276 f.

[6] Jfr ovan s. 367.

[7] C. Anshelm, a. a., II, ss. 84 ff., 98.

[8] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Nittonde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1846,* s. 41 ff.

skap i *Norrköpings Tidningar* den $^5/_8$ 1846 jämte ett tillkännagivande, att de under loppet av två månader mottogo frivilliga bidrag till missionsinstitutet i Lund. Samtidigt kunde N. J. Anjou meddela, att Fjellstedt fredagen den 7 augusti skulle hålla en missionsbön i S:t Olai kyrka samt att i samband därmed en frivillig insamling »till understöd för det under inrättning warande *Evangeliskt-Lutherska Missions-Institutet i Lund*» skulle komma att äga rum. Fjellstedt höll en missionspredikan på den utlovade dagen, och en kollekt upptogs, som inbringade 72 rdr.[9]

Följande dag refererades missionsbönen av redaktionen i *Norrköpings Tidningar* på ett sätt, som vittnade om föga förståelse för missionens gärning. Flera insändare togo emellertid Fjellstedt och den sak, för vilken han verkade, i försvar. Tidningen vägrade att införa somliga av de inlämnade artiklarna under förevändning, att de röjde ett fanatiskt sinne. De, som inflöto, försågos av redaktionen med ett stort antal noter, som läto dess fientliga inställning till missionen på nytt komma till synes. Diskussionen rörde sig huvudsakligen om förhållandet mellan kristendom och kultur.[1] Motståndet från pressens sida förmådde dock icke att slå ned frimodigheten hos kyrkoherde Anjou, som i stället upprepade gånger genom meddelanden i *Norrköpings Tidningar* erbjöd sig att anteckna prenumeranter på *Lunds Missions-Tidning*.[2]

Från Norrköping fortsatte Fjellstedt till Linköping, i vars domkyrka han predikade den 9 augusti såväl i högmässan som aftonsången. Missionskollekten blev här endast 20 rdr.[3]

Även i fortsättningen uppehöll Fjellstedt förbindelsen med missionskretsarna i Linköpings stift. Vid det årsmöte, som Lunds missionssällskap höll den 2 november 1847, meddelades, att hans resor bl. a. omfattat detta stift.[4] Under sina föredragsresor var Fjellstedt ofta gäst hos baron August Söderling Hermelin på det ståtliga Gripenbergs slott i Säby församling. Sedan baronens äldste son Samuel Axel den 12 november 1850 ingått äktenskap med Fjellstedts äldsta dotter Eugenia, var det helt naturligt, att Fjellstedt kände sig ännu mer förenad med Gripenberg.[5] Sommaren 1851 kom Fjellstedt jämte

---

[9] *Norrköpings Tidningar*, $^5/_8$ 1846; C. Anshelm, a. a., II, s. 235.
[1] *Norrköpings Tidningar*, $^5/_8$—$^{20}/_8$ 1846; C. Anshelm, a. a., II, s. 233 ff.
[2] *Norrköpings Tidningar*, $^{12}/_8$, $^{30}/_{12}$ 1854.
[3] C. Anshelm, a. a., II, s. 235.
[4] Ibdm, s. 266.
[5] Ibdm, s. 327. A. S. Hermelin föddes i Stockholm 1794 och dog på Gripen-

sin familj dit på besök. Han använde även detta tillfälle att verka för missionssaken och predikade i traktens kyrkor, bl. a. i Säby och Adelöv.[6]

En granskning av Lunds missionssällskaps redovisningar visar, att de influtna gåvomedlen till största delen kommit från herrnhutiskt påverkade trakter eller från personer, som tillhörde de evangeliskt väckta. Redan i första årsberättelsen står kapten G. von Post i Rejmyra, *Skedevi,* upptagen bland de ständiga medlemmarna.[7] Bland de ledamöter, som tillkommit under det andra verksamhetsåret, lägga vi märke till kyrkoherden N. J. Anjou i *Norrköping* och skräddaremästaren Åke Åkerlund i samma stad.[8] Åkerlund insände 1846 rdr 6: 32 till sällskapet.[9] Genom v. pastor N. Hedblom i *Ö. Eneby* fick Lunds missionssällskap år 1849 rdr 30: 32, som dels insamlats vid husförhören i församlingen och dels utgjorde bidrag från änkeprostinnan Wætterdahl, greve L. Kalling och friherre E. G. Ehrenkrona.[1]

Från kyrkoherde J. B. Haglund i *Kimstad* erhöll sällskapet år 1848 rdr 6: 32 och år 1850 rdr 5: 26.8 samt från kyrkoherde J. Östberg i *Mogata* årsavgifter fr. o. m. år 1848 och åtskilliga andra gåvor de följande åren.[2] *Lunds Missions-Tidning* och *Bibel-Wännen* voro spridda i förstnämnda församling och sannolikt även i Mogata.[3]

I *Hällestad* bedrev kontraktsprosten P. J. Emanuelsson ett målmedvetet arbete för Lunds missionssällskap. Han lämnade själv regelbundet sin årsavgift, företog från år 1846 insamlingar till missions-

berg 1865. Samuel Axel H. föddes 1818 på Gripenberg, blev student i Uppsala 1836 och dog på Gripenberg 1915. Han innehade Gripenbergs och Mörbylunds fideikommissegendomar, ägde Traneryd i Säby och Göberg i Linderås socken, båda i Jönköpings län, Ulvåsa i Ekebyborna socken i Östergötland, Renstad i Svanshals socken i Östergötland samt Åsby i Fors socken i Södermanland. Eugenia Fjellstedt föddes 1832 och dog 1898. G. Elgenstierna, a. a., III, s. 569 f.

[6] C. Anshelm, a. a., II, s. 337.

[7] *Första Årets Berättelse och Redowisning af Missionssällskapets i Lund Styrelse 1845—1846,* s. 14.

[8] *Andra Årets Berättelse och Redowisning af Missionssällskapets i Lund Styrelse 1846—1847,* ss. 17, 24.

[9] *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 4, 1846.

[1] Ibdm, n:r 2, 1849.

[2] Ibdm, Bihang till n:r 3 och n:r 6 1848; Bihang till n:r 2 1850. Jfr om J. B. Haglund ovan s. 247, 356 och om J. Östberg ovan ss. 319 f., 328, 330, 334, 338, 340 f., 351, 371 och nedan s. 378.

[3] *Linköpings stifts bibelsällskaps årsberättelser* för verksamhetsåren 1851—1856.

saken bland sina nattvardsbarn och insände betydande belopp till detta sällskap: 1847 rdr 64: 44, 1848 rdr 16: 32, 1849 rdr 100 och 1851 rdr 139: 18. Från år 1848 spriddes *Lunds Missions-Tidning* och *Bibel-Wännen* inom församlingen. Sommaren 1854 höll Fjellstedt en missionspredikan i Hällestad. Den vid detta tillfälle upptagna kollekten jämte övriga insamlade medel utgjorde 54 rdr bco, vilken summa sändes till Lunds missionssällskap. Av stor betydelse för missionsintressets vidmakthållande voro *Lunds Missions-Tidning* och *Bibel-Wännen,* »af hvilka Skrifter», enligt vad pastorsämbetet i Hällestad år 1855 meddelade, »58 Exemplar äro i församlingen spridde».[4]

Kontraktsprosten C. W. Park i *Skedevi,* från vilken missionssällskapet år 1849 erhöll 18: 40 rdr och följande år 23: 32 rdr, som av honom insamlats vid husförhören i församlingen[5], och pastor Kemner i *Tjällmo,* som den 4 juli 1851 till detta sällskap upptog en kollekt å 18: 4.8 rdr och år 1854 å 15: 16 rdr[6], kunde i sina strävanden för missionssaken utan tvivel bygga vidare på den grund, som lagts av därvarande herrnhutiska kretsar. Att ledaren för de evangeliskt väckta i Tjällmo, bonden Petter Jonsson i Risa, hyste intresse även för missionssällskapet i Lund, framgår därav, att han vid flera tillfällen förmedlade missionsgåvor till sällskapet. Så insände han år 1852 8 rdr från Lerbäck och år 1856 ett insamlat belopp på 10 rdr.[7] Inspektor L. J. Pettersson i Rejmyra insamlade år 1854 11 rdr.[8] Genom pastorsämbetet i *Regna* erhöll Lunds missionssällskap 45 rdr, vilket belopp insamlats vid två under år 1854 hållna missionspredikningar, vid husförhören samt vid två begravningar. I *Vånga* uppstod från mitten av 1850-talet ett starkt missionsintresse. År 1856 voro *Lunds Missions-Tidning* och *Bibel-Wännen* i denna församling spridda i ej mindre än 56 ex.[9]

[4] *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 8 och 9, 1847; n:r 5, 1848; n:r 3, 1849; Bihang till n:r 2 och 12, 1851; *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondefjerde Allmänna Sammankomst den 21 Juli 1852,* s. 44, och *Tjugondesjunde Allmänna Sammankomst, den 11 Maj 1855,* s. 38.

[5] *Lunds Missions-Tidning,* n:r 10, 1849; Bihang till n:r 9, 1850.

[6] Ibdm, n:r 10, 1851; Bihang till n:r 11, 1854.

[7] Ibdm, Bihang till n:r 6, 1852; Bihang till n:r 3, 1856.

[8] Ibdm, Bihang till n:r 11, 1854.

[9] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Tjugondesjunde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1855,* s. 39, och *Tjugondeåttonde Allmänna Sammankomst den 14 Maj 1856,* s. 55. *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 8 och 9, 1847; n:r 10, 1848; Bihang till n:r 10, 1849; Bihang till n:r 2, 1850; Bihang till n:r 2, 1851; Bihang till n:r 2, 1852; Bihang till n:r 2, 1853.

Stadskomminister I. Rosengren erlade årsavgiften för de tre första åren, medan han var kvar i *Linköping*, och fortsatte med sina inbetalningar, även sedan han flyttat till *Hallingeberg* som kyrkoherde. Genom kollekter och på annat sätt insamlade han i sistnämnda församling till Lunds missionssällskap under år 1853 11: 16 rdr och följande år 13: 16 rdr. År 1856 redovisas i *Lunds Missions-Tidning* ett bidrag från I. Rosengren på 15: 16 rdr.[1] Även från landshövding H. Mörner i Linköping erhöll sällskapet medlemsavgifter åren 1848, 1851 och 1853.[2]

De evangeliskt sinnade i *Motala* omfattade Lunds missionssällskap med stort intresse. Smedgesällen J. P. Lundqvist i nämnda stad insamlade genom listor och sparbössor år 1848 7: 16 rdr och år 1849 9: 16 rdr.[3] Från *Vadstena* erhöll missionssällskapet ofta gåvor, vilka visserligen med undantag av ett testamente efter organisten Bengt Bromer på 290: 26 rdr ej stego till några större belopp men vilka dock vittnade om att där fanns en krets uthålliga missionsvänner.[4]

Komminister J. Janzon och pastorsadjunkten A. Lindstedt i *V. Eneby* och *Kisa* insände ej sällan bidrag till missionssällskapets verksamhet, den förre 1849 24 rdr, 1850 12: 4 rdr och 1853 7: 24 rdr samt den senare 1848 10 rdr, 1851 12 rdr, 1853 16 rdr och 1855 28: 16 rdr. Som kyrkoherde i Adelöv fortsatte Janzon att arbeta för Lunds missionssällskap. I *Lunds Missions-Tidning* för år 1855 redovisas ett genom honom insänt belopp på 72 rdr. Bland dem, som lämnat bidrag till denna summa, märkes friherre A. Hermelin.[5]

Kyrkoherde Carl A. Aurelius[6], som sedan 1826 tjänstgjort i *Ekeby*, omfattade med stort intresse den verksamhet, som bedrevs av Lunds missionssällskap. Genom honom erhöll sällskapet 1848 10 rdr, 1850 13 rdr, 1851 10: 32 rdr och 1852 14: 8 rdr, som han insamlat på

---

[1] Ibdm, Bihang till n:r 2 och 11, 1854; Bihang till n:r 3, 1856.

[2] Ibdm, n:r 10, 1848; n:r 10, 1851; Bihang till n:r 2, 1853.

[3] Ibdm, n:r 10, 1848; n:r 2, 1849. Från Motala insändes även andra bidrag. Jfr redovisningarna i *Lunds Missions-Tidning* för verksamhetsåren 1848—1856.

[4] Ibdm, Bihang till n:r 3, 1848; n:r 10, s. å.; n:r 8, 1849; Bihang till n:r 3, 1850; Bihang till n:r 2, 6 och 10, 1851; Bihang till n:r 2 och 11, 1852; Bihang till n:r 2 och 7, 1853; Bihang till n:r 6, 1854.

[5] Ibdm, Bihang till n:r 3, 1848; n:r 6, s. å.; n:r 7, 1849; Bihang till n:r 5, 1850; Bihang till n:r 2, 1851; Bihang till n:r 2 och 7, 1853; Bihang till n:r 2, 1855.

[6] C. A. Aurelius föddes i Örtomta 1799, blev student i Uppsala 1817, prästvigdes 1824, blev adjunkt i Mjölby och Ekeby 1826, komminister i Ekeby 1827, kyrkoherde ibdm 1837. J. I. Hähl, a. a., III, s. 198.

husförhören i sitt pastorat eller erhållit från enskilda missionsvänner. I sitt arbete för missionssaken har Aurelius utan tvivel haft ett starkt stöd av de herrnhutiskt påverkade i sina båda församlingar. Bland givarna märkas brukspatronen H. af Burén på Boxholm och rusthållaren Jonas Peterson i Hagby, Ekeby.[7]

Även i den del av Linköpings stift, som tillhörde Kalmar län, understöddes Lunds missionssällskap av de herrnhutiskt påverkade kretsarna. Så insamlade exempelvis komminister Th. Ekenstam i *Hannäs* år 1848 10 rdr till sällskapet.[8] Vid Linköpings stifts bibelsällskaps allmänna sammankomst år 1851 meddelades, att i *Västerviks* församling sedan två eller tre år funnits ett missionssällskap, som bestod av 40 för varm och levande kristendom kända personer. Detta missionssällskap hade från början av sin verksamhet satt sig i förbindelse med Lunds missionssällskap. Första måndagen i varje månad brukade man hålla en enskild sammankomst, varvid kollekter upptogos till förmån för missionssaken.[9] Från år 1855 verkade i *Hjorted* J. Östberg med värme och målmedvetenhet för missionsintressets utbredande. Hans strävanden tyckas mycket hastigt ha medfört påtagliga resultat. Redan år 1856 spredos i Hjorted *Lunds Missions-Tidning* i 19 och *Bibel-Wännen* i 5 ex.[1]

Av gåvomedelsredovisningarna i *Lunds Missions-Tidning* framgår, att missionsmedel insänts även från andra herrnhutiskt påverkade församlingar än de redan nämnda.[2]

Genom pastor *P. A. Ahlbergs*[3] verksamhet vann Lunds missionssällskap insteg på åtskilliga platser inom stiftet. Under den tid, Ahlberg tjänstgjorde i *Ö. Tollstad,* har han sannolikt sökt väcka intresse för missionssaken hos de läsare, som funnos såväl i denna som i övriga församlingar i Vifolka och Valkebo kontrakt, samt även i vissa församlingar i Gullbergs och Bobergs kontrakt. Redan före Ahlbergs ankomst till Ö. Tollstad fanns visserligen i denna trakt

---

[7] *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 3, 1848; Bihang till n:r 3, 1850; Bihang till n:r 10, 1851; Bihang till n:r 2, 1852. Jfr om J. Petersons arbete för nykterhetssaken ovan s. 339.

[8] Ibdm, n:r 5, 1848.

[9] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondetredje Allmänna Sammankomst den 12 Maj 1851,* s. 52 f.

[1] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Tjugondeåttonde Allmänna Sammankomst den 14 Maj 1856,* s. 53. Jfr om J. Östberg ovan ss. 319 f., 328, 330, 334, 338, 340 f., 351, 371, 375.

[2] Gåvomedelsredovisningarna i *Lunds Missions-Tidning* 1847—1856.

[3] Jfr om P. A. Ahlberg nedan s. 447 ff.

intresse för Lunds missionssällskap. Från *Sjögestad* insändes år 1846 10: 28 rdr.[4] Men det är påfallande, hur mycket starkare intresset blev under åren närmast efter det han börjat sin tjänstgöring i Ö. Tollstad. Genom adjunkt Cedrén i *Gammalkil* erhöll missionssällskapet 1848 3: 16 rdr.[5] Klockaren A. F. Ahlqwist i Sjögestad förmedlade år 1849 tvenne gåvor, den ena från rusthållaren C. J. Andersson i Fiestad, Ö. Tollstad, på 2 rdr och den andra från drängen Nils Pet. Ericsson i Sjögestad på 1 rdr.[6] Samma år fick missionssällskapet av torparen Abraham Abrahamsson i Ö. Tollstad 1 rdr och av Anders Jönsson i Vinneberg, Gammalkil, 44 sk.[7] År 1850 erhöll det genom C. J. Andersson i Fiestad, Ö. Tollstad, ej mindre än 124: 6 rdr rgs, till vilket belopp Andersson själv bidragit med 50 rdr, rusthållaren Nils Johnsson, *Västerlösa,* med 25 rdr, hemmansägaren Johan Nilsson och arrendatorn Johan Pettersson från samma församling vardera med 5 rdr, hemmansägaren Petter Nilsson, Utterstorp, *Nykil,* med 25 rdr och frälseägaren Niklas Nilsson, Bålarp, *Björkeberg,* med 10 rdr.[8] Av dessa bidragsgivare återfinnas samtliga utom C. J. Andersson och Johan Pettersson samt dessutom rusthållarna A. Andersson, Drättinge, Gammalkil, och S. Larsson, Marås, Västerlösa, i missionssällskapets medlemsförteckning för verksamhetsåret 1849—1850.[9] Vid en missionsbön, som P. A. Ahlberg den 7 januari 1850 höll i Västerlösa, upptogs en kollekt, som steg till 26: 13.2 rdr. Den insändes jämte ett hopsamlat belopp på 14: 18.10 rdr av kontraktsprosten Enoch von Mellen i sistnämnda församling.[1] År 1854 höllos i Västerlösa missionsböner den 4 september och den 22 oktober. Vid det senare tillfället upptogs i enlighet med beslut, som tidigare fattats på sockenstämma, en missionskollekt. Denna kollekt, som steg till 16: 32 rdr bco, sändes jämte ett lika stort belopp, som skänkts av vissa namngivna personer, till föreståndaren för missionsinstitutet i Lund. Spridandet av *Lunds Missions-Tidning* och *Bibel-Wännen* bidrog i ej ringa grad till att väcka missionsintresset och fördjupa det andliga livet inom församlingen. Å den

[4] *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 4, 1846.
[5] Ibdm, Bihang till n:r 3, 1848.
[6] Ibdm, n:r 2, 1849.
[7] Ibdm, Bihang till n:r 10, 1849.
[8] Ibdm, Bihang till n:r 3, 1850.
[9] *Femte Årets Berättelse och Redowisning af Missionssällskapets i Lund Styrelse. 1849—1850,* s. 13—22.
[1] *Lunds Missions-Tidning,* Bihang till n:r 5, 1850. Se om E. von Mellen J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 159.

förstnämnda tidningen prenumererade år 1849 sex och år 1856 sjutton personer. Av *Bibel-Wännen* rekvirerades samma år resp. 10 och 19 exemplar.[2] Från omkring år 1850 omfattades missionssaken med större intresse också i *Veta* och *Viby*. *Lunds Missions-Tidning* spreds år 1856 i dessa församlingar i 13 och *Bibel-Wännen* i 10 ex.[3] Även i *Vena*, Kalmar län, arbetade Ahlberg för Lunds missionssällskap. Annandag jul åren 1850 och 1851 upptog han där kollekter för sällskapet, vilka stego till resp. 9: 16 och 5: 34 rdr.[4] År 1853 insändes genom Ahlberg 9: 16 rdr och följande år 8: 32 rdr.[5]

I *Norrköping* fortsatte kontraktsprosten Anjou att samla prenumeranter på *Lunds Missions-Tidning* t. o. m. år 1848.[6] Följande år upplevde komministern i S:t Johannes' församling P. C:son Hanner[7] sin evangeliska väckelse, varefter han i Norrköping blev en av ledarna såväl för den inre som den yttre missionen. I ett den 12 december 1849 daterat meddelande, som infördes i *Norrköpings Tidningar*, upplyste Hanner om att han upptog prenumeration på *Lunds Missions-Tidning*.[8] Det är mycket sannolikt, att Ahlbergs intresse för Lunds missionssällskap i någon mån påverkat Hanner. I varje fall finna vi, att Hanner fr. o. m. år 1849 deltager i arbetet för nämnda sällskap. Han samlade, såsom nyss nämnts, prenumeranter på *Lunds Missions-Tidning*. Genom honom insändes till missionssällskapet år 1849 32 sk. och år 1850 i tre poster tillsammans 20 rdr.[9] År 1855 kunde han från kommittén för Norrköpings missionsförening överlämna ej mindre än 500 rdr till sällskapets elevkassa.[1]

Efter tidningspolemiken i samband med Fjellstedts missionsbön i Norrköping år 1846 avstod redaktionen för *Norrköpings Tidningar*

---

[2] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Tjugondesjunde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1855*, s. 40 f., och *Tjugondeåttonde Allmänna Sammankomst den 14 Maj 1856*, s. 55.

[3] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Tjugondeåttonde Allmänna Sammankomst den 14 Maj 1856*, s. 55. Jfr nämnda sällskaps årsberättelser för åren 1851—1855.

[4] *Lunds Missions-Tidning*, Bihang till n:r 2, 1851; Bihang till n:r 2, 1852.

[5] Ibdm, Bihang till n:r 2, 1853; Bihang till n:r 2, 1854.

[6] *Norrköpings Tidningar*, $^{9}/_{12}$ 1848.

[7] Jfr nedan s. 406 ff.

[8] *Norrköpings Tidningar*, $^{12}/_{12}$ 1849. Hanner meddelade samtidigt, att han även samlade prenumeranter på *Bibel-Wännen, Folkskolan, Samariten, Bibeln med förklaringar, Missions-Tidning, Pietisten och Frids-Budbäraren.*

[9] *Lunds Missions-Tidning*, n:r 10, 1849; Bihang till n:r 3, 5 och 9, 1850.

[1] Ibdm, Bihang till n:r 2, 1855. Jfr om Norrköpings missionsförening nedan s. 385 ff.

under ett antal år från alla angrepp på missionssaken. De svårigheter, som drabbade Lunds missionssällskap genom misslyckandet av dess missionsföretag i Kina, gåvo emellertid den missionsfientliga tidningens redaktion ett nytt tillfälle att angripa missionsverksamheten. Det visade sig nu, att redaktionen hade den föregående kontroversen i gott minne. I en artikel med överskriften »Ett nytt ljus öfwer Missionswäsendet», som infördes i *Norrköpings Tidningar* den $^{29}/_{12}$ 1852, erinrades om de betänkligheter, som en medlem av redaktionen tidigare uttalat med anledning av Fjellstedts nyssnämnda missionsbön. Denne redaktionsmedlem, som »ej obetingadt stötte i basun för Herr Pastor Fjellstedt och Lunds Missionssällskap», hade då fått uppbära åtskilligt klander. Fjellstedt hade nära nog ansetts »såsom ett helgon och Red. såsom helgonbespottare». Redaktionen hade emellertid ej ändrat sin övertygelse, att man i Sverige ej borde befrämja missionssaken genom kollekter, så länge det i vårt land rådde ett stort andligt nödläge och kontroll på de insamlade medlen saknades. I artikeln framhölls vidare, att redaktionen efter sina uttalanden i samband med Fjellstedts besök i Norrköping år 1846 tegat och låtit missionssakens ivrare behålla fältet. Då de kollekter, som upptogos vid de numera regelbundet återkommande missionsbönerna, ofta uppgingo till 40 à 50 rdr, ansåg redaktionen, att »man ej torde räkna för högt, om man för alla rikets 2,490 församlingar efter endast en hållen missionsbön i månaden antager en årlig behållning af 200,000 R:dr B:ko». Redan en ytlig kunskap om missionsintressets utbredning i vårt land vid denna tid är tillräcklig för att visa, hur föga denna beräkning överensstämde med verkligheten. Men den visar även, hur ovederhäftig kritiken mot missionssaken ofta var.[2]

I fortsättningen av sin artikel, sökte redaktionen misstänkliggöra det sätt, på vilket de insamlade medlen användes. Detta syfte trodde den sig uppnå genom att offentliggöra ett brev från A. Elgquist, en av det lundensiska missionssällskapets två missionärer i Kina, som utsatts för ett mordförsök därstädes och lyckats undkomma med livet, då däremot den andre missionären C. J. Fast övermannats och dödats. Detta brev, vari Elgquist riktade de skarpaste angrepp på missionen och vädjade till allmänheten om hjälp i ekonomiskt avseende, hade sänts till en vän i Halland och av denne införts i *Hallands-Posten*, varefter det publicerats i flera tidningar, bland dessa *Norrköpings*

[2] *Norrköpings Tidningar*, $^{29}/_{12}$ 1852.

Tidningar. Samtidigt som det intogs i sistnämnda tidning, uttalade redaktionen den förmodan, att Elgquist av missionskollekterna ej skulle erhålla något som hjälp till hemresan, och hoppades därför, att tidningsredaktionerna var och en på sin ort skulle fästa allmänhetens uppmärksamhet på hans brev. För sin egen del ville redaktionen ej undandraga sig att ställa sig »wid offerbäckenet och mottaga de skärfwar, som lemnas, för att befria en landsman från det andliga förtryck, i hwilket han tyckes försmäkta».[3]

Det är fullt förklarligt, att publicerandet av Elgquists brev med de detsamma åtföljande kommentarerna skulle väcka bestörtning i de missionsintresserades kretsar. P. C:son Hanner misstänkte, att brevet var understucket, och kände sig uppfordrad att fortast möjligt införskaffa tillförlitliga upplysningar. Han uppmanade både vänner och fiender till missionssaken att förhålla sig stilla, tills detta skett.[4]

Redan i *Norrköpings Tidningar* för den $^{19}/_{1}$ 1853 kunde Hanner lämna de upplysningar, som han åtagit sig att meddela. Fjellstedt hade i ett brev, varur Hanner gjorde ett utdrag, redogjort för Elgquists sinnestillstånd och för styrelsens åtgärder. Hanner var dessutom i tillfälle att offentliggöra ett läkarebetyg, som tre läkare i Hongkong utfärdat för Elgquist och vari de framhöllo den menliga inverkan både i psykiskt och fysiskt avseende, som mordet på Fast utövat på Elgquist. Slutligen kunde Hanner framlägga en av styrelsen för Lunds missionssällskap med anledning av brevet från Elgquist och de angrepp på missionssaken, till vilka det givit upphov, avgiven förklaring, undertecknad av professor Bring såsom dess sekreterare. Hanner ansåg sig därmed hava fullgjort sitt åliggande inför allmänheten och förklarade, att han ej skulle komma att inlåta sig i någon vidare skriftväxling rörande denna sak. Elgquists brev föranledde ej heller efter detta några ytterligare uttalanden i *Norrköpings Tidningar*.[5]

3. Verksamheten till förmån för Svenska missionssällskapet 1846—1856.

Det starka intresset för Lunds missionssällskap inom Linköpings stift hade på många platser till följd, att gåvomedlen till Svenska missionssällskapet minskades eller t. o. m. helt uteblevo. Stiftets

[3] Ibdm; C. Anshelm, a. a., II, s. 343 ff.
[4] *Norrköpings Tidningar*, $^{31}/_{12}$ 1852.
[5] Ibdm, $^{10}/_{1}$ och $^{22}/_{1}$ 1853. Jfr C. Anshelm, a. a., II, s. 347 ff.

biträdesmissionssällskap höll emellertid, såsom redan förut omtalats[6], fast vid sin först åtagna uppgift. Under vart och ett av verksamhetsåren 1846—1847 och 1847—1848 insände det 100 rdr till Svenska missionssällskapet. I fortsättningen blevo dess bidrag 500 rdr under verksamhetsåret 1848—1849, 266: 32 rdr under 1850—1851, 150 rdr under 1851—1852, 200 rdr om året fr. o. m. 1852—1853 t. o. m. 1854—1855 samt 236: 1.4 rdr under 1855—1856.[7]

Linköpings stifts biträdesmissionssällskap ansåg det önskvärt att kunna träda i direkt förbindelse med de missionsintresserade kretsarna inom stiftet och sättas i stånd att vid sina årsmöten lämna en redogörelse för vad som inom hela stiftet under det förflutna året uträttats till befordrande av missionssaken. Sällskapets direktion beslöt därför den 10 maj 1850 att genom sin och sällskapets ordförande biskop Hedrén hos domkapitlet anhålla, att domkapitlet behagade anmoda stiftets prästerskap, att detta skulle inom sitt verksamhetsområde söka befrämja missionens angelägenhet. Såsom det bästa medlet att kunna uppnå detta mål föreslog direktionen spridandet av missionstidningar och hållandet av missionsböner. Vidare anhöll direktionen, att den för varje år från de olika församlingarna skulle erhålla uppgifter om vad som inom dessa åstadkommits för missionssakens befrämjande.[8] Domkapitlet ställde sig förstående till den av sällskapets direktion framställda begäran och lät i ett ämbetsbrev av den 30 november 1850 en uppmaning utgå till stiftets präster att söka understödja missionssaken. I likhet med missionssällskapets direktion ansåg domkapitlet, att detta bäst kunde uppnås genom »missions-tidningars begagnande till allmän folkläsning» och hållandet av missionsböner. Domkapitlet ansåg även, »att mindre föreningar inom församlingarna, som ställde sig i samverkan med Stifts-Sällskaperna, skulle medföra märkelig nytta». Slutligen anmodade domkapitlet pastorerna att i god tid och senast inom april månads utgång till domkapitlet insända de av sällskapets direktion begärda upplysningarna.[9]

Den av domkapitlet utsända uppmaningen hade till följd, att missionsböner började hållas i åtskilliga församlingar och att missions-

---

[6] Jfr ovan s. 373.

[7] *Svenska missionssällskapets redovisningar* fr. o. m. 1845—1846 t. o. m. 1855—1856.

[8] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondeandra Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1850*, s. 41 ff.

[9] *Linköpings consistorii cirkulär*, n:r 8, 1850, § 1.

tidningarna fingo en allt större spridning inom stiftet. Av de insända redogörelserna framgick, att missionssaken hade sitt starkaste fäste i de församlingar, där den herrnhutiska åskådningen sedan gammalt vunnit insteg, och att missionsintresset växte i en mera påfallande grad just i de trakter, där den nyevangeliska väckelsen vid denna tidpunkt gick fram.[1]

Sitt starkaste stöd inom stiftet ägde Svenska missionssällskapet i *Norrköping*, där J. Wåhlander under några år framåt hade ledningen av missionsverksamheten. Genom honom erhöll missionssällskapet under verksamhetsåret 1845—1846 22: 8 rdr, 1846—1847 38: 8 rdr, 1847—1848 73 rdr, 1848—1849 71: 24 rdr, 1849—1850 164 rdr och 1850—1851 120 rdr.[2] Fr. o. m. år 1849 fick missionssaken en målmedveten och trogen representant i komminister Hanner.[3] Under verksamhetsåret 1850—1851 insände han till Svenska missionssällskapet 39: 16 rdr.[4] Den 30 januari 1851 införde *Norrköpings Tidningar* på hans begäran en av honom och kyrkoherdarna N. J. Anjou och J. Wåhlander undertecknad inbjudan till missionssakens befrämjande. Inbjudan hade tillkommit med anledning av domkapitlets uppmaning angående missionsverksamheten i dess ämbetsbrev av den 30 november 1850 och omtalade, att intresset för kristendomens utbredande i icke kristna länder under de senare åren vuxit sig starkare även i vårt land. Som bevis härför nämndes Svenska missionssällskapet och de till dess understöd bildade filialsällskapen, bland vilka det i Linköpings stift inrättade redan varit i verksamhet ett antal år, samt missionssällskapet i Lund med dess missionsinstitut därstädes. De, som ville understödja missionssaken, uppmanades att på utsända listor anteckna sina namn. Inbjudarna ämnade på så sätt utröna, huruvida tillräckligt starkt intresse fanns för bildandet av en lokalförening. De vidare åtgärder, som borde vidtagas, såsom styrelseval, beslut om medlens förvaltning m. m., skulle vara beroende av det resultat, som uppnåddes genom de utsända listorna.[5]

[1] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondetredje Allmänna Sammankomst den 12 Maj 1851*, s. 49 ff., *Tjugondefjerde Allmänna Sammankomst den 21 Juli 1852*, s. 42 ff., *Tjugondefemte Allmänna Sammankomst den 25 Augusti 1853*, s. 40 ff., *Tjugondesjette Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1854*, s. 42 ff., *Tjugondesjunde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1855*, s. 38 ff., och *Tjugondeåttonde Allmänna Sammankomst den 14 Maj 1856*, s. 53 ff.

[2] *Svenska missionssällskapets redovisningar* fr. o. m. 1845—1846 t. o. m. 1850—1851.

[3] Jfr ovan s. 380 ff.

[4] *Sextonde Årets Berättelse och Redovisning af Swenska Missions-Sällskapets Direktion. 1850—1851.*

[5] *Norrköpings Tidningar*, $^{29}/_{1}$ 1851.

Komminister Hanner hade fått den uppfattningen, att redaktionen för *Norrköpings Tidningar* intog en välvillig inställning till missionssaken, och därför skriftligen begärt, att den skulle i sitt eget namn förorda ovannämnda inbjudan. Redaktionen uppfyllde denna begäran på ett sätt, som klart visade dess avoga inställning till missionsarbetet. Sedan redaktionen framhållit sin några år tidigare uttalade uppfattning om missionssaken, vilken den ej haft skäl att sedan dess frångå, påstod den sig ha »wisat en berömwärd tolerans, genom att, undertryckande allt *eget* yttrande i frågan, gifwa offentlighet åt brefskrifwarens kommentarier till inbjudningen». Hanner blev helt naturligt obehagligt överraskad av det sätt, på vilket redaktionen använde hans skrivelse, och bad att få lämna en förklaring i tidningen. Då redaktionen i sitt uttalande om inbjudan ej uppgivit namnet på den person, som begärt dess förord, upplyste Hanner i denna förklaring för undvikande av varje missförstånd, att det var han, som var brevskrivaren. Han ville lämna redaktionens liksom varje annans övertygelse okvald men var samtidigt förvissad om sanningen av Gamaliels ord i Apg. 5: 38,39.[6]

Missionsarbetet omfattades i Norrköping med allt större intresse. Missionspredikningar höllos i S:t Johannes' kyrka söndagen den 1 juni 1851 av komminister Westergren och 3:e böndagen (den $^{6}/_{7}$) samma år av pastor Fjellstedt. I Hedvigs kyrka hölls missionspredikan den 1 mars 1852. Medel insamlades till missionssaken genom insamlingslistor eller genom upptagande av kollekter vid missionsbönerna.[7] Den i januari 1851 utfärdade inbjudan hade till följd, att en missionsförening bildades med namnet Norrköpings missionsförening och med ändamål att stödja såväl Svenska missionssällskapet som Lunds missionssällskap.[8] Den hade redan vid sin be-

[6] Ibdm, $^{29}/_{1}$ och $^{1}/_{2}$ 1851.

[7] Ibdm, $^{31}/_{5}$, $^{5}/_{7}$ 1851; $^{25}/_{2}$ och $^{28}/_{2}$ 1852.

[8] Dess stadgar hade följande lydelse:

»§ 1.

Till biträde såväl åt Svenska Missions-Sällskapet i Stockholm, som åt Missions-Sällskapet i Lund, har en Förening, för samma ändamål som nämnde Sällskaper, bildat sig, under namn af *Norrköpings Missions-Förening.*

§ 2.

Ledamot af denna Förening är hvar och en inom staden och orten, som årligen erlägger till Föreningens kassa 4 skillingar i månaden, eller 24 sk. hvarje halfår, eller på en gång 20 R:dr, allt b:ko, eller derutöfver, äfvensom den, som under flera år inbetalt sammanräknade tillskotter till sistnämnde belopp. Till Heders-

gynnelse 153 medlemmar.[9] I *Norrköpings Tidningar* den $^1/_9$ 1852 meddelades, att efter en missionspredikan i S:t Johannes' kyrka söndagen den 5 september av v. pastor Cedrén redogörelse skulle lämnas för de medel, som insamlats i staden från missionsföreningens stiftelse till 1 sistlidna juli.[1] Följande år anmodades missionsföreningens medlemmar att samlas i samma kyrkas sakristia söndagen den 28 augusti för att utse revisorer till granskning av föreningens räkenskaper och förvaltningen av dess kassa. Räkenskaperna skulle därefter, sedan de blivit granskade, vid föreningens årshögtid den 4 september uppläsas från predikstolen. I slutet av sistnämnda månad, då Fjellstedt lovat att komma till staden, skulle föreningen åter sammankallas för att besluta om de insamlade medlens använ-

---

ledamot må den, som på ett utmärktare sätt gynnat Föreningens ändamål, af Comitén kunna inkallas.

§ 3.

Föreningens angelägenheter ombesörjas af en Comité, som utom Ordförande består af Sex Ledamöter, af hvilka en är Kassaförvaltare och en Sekreterare. Är Ordföranden frånvarande, välje Ledamöterne inom sig en Föredragande. Härförutan ege Comitén tvenne Suppleanter, som vid inträffande behof påkallas. Som Honorarie Ordförande anser Föreningen Stiftets Biskop. För besluts fattande skola minst fyra Ledamöter, utom Ordförande eller vald Föredragande, vara närvarande. Den som, enligt §. 2, blifvit inkallad till Föreningens Hedersledamot ege rätt att Comiténs sammankomster öfvervara och i dess förhandlingar deltaga. Comitén sammanträder på Ordförandens eller i hans frånvaro på Sekreterarens kallelse, närhelst Föreningens angelägenheter det kräfva. Af Comiténs Ledamöter utgå årligen trenne: första året efter lottning, sedermera efter ålder; men kunna åter med eget begifvande af Föreningen inväljas.

§ 4.

Comitén skall låta sig angeläget vara att, på ett Christeligt vist och omsorgsfullt sätt, befrämja Föreningens ändamål, utan annan belöning, än medvetandet, att hafva varit verksam för Evangelii framgång i verlden.

§ 5.

För uppbörd af bidrag räknar Föreningen halfår från den 1 Januari till den 1 Juli, samt från sistnämnde dag åter till den 1 Januari. Årlig Högtidsdag begås första Söndagen eller Måndagen i September månad, med Missionsbön i endera af Stadens Kyrkor, då Comiténs årsberättelse samt redogörelse för Föreningens influtne och använde medel, af utsedde Revisorer behörigen granskad, bör från predikstolen Föreningen meddelas. Härförutan insänder Sekreteraren årligen till Stiftets Missions-Sällskaps Direktion i Linköping en kort berättelse om Föreningens tillstånd.» *Stadgar för Norrköpings Missions-Förening.*

[9] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibelsällskaps Tjugondefjerde Allmänna Sammankomst den 21 Juli 1852*, s. 45; B. Sundkler, a. a., s. 275.

[1] *Norrköpings Tidningar*, $^1/_9$ 1852.

dande.[2] Under år 1855 insände Norrköpings missionsförening, såsom tidigare nämnts, 500 rdr till Lunds missionssällskap.[3] Att dess intresse för Svenska missionssällskapet ej var mindre framgår av att dess bidrag till sistnämnda sällskap under år 1853—1854 utgjorde ej mindre än 1,000 rdr.[4] Från »en onämnd Missionsvän i Norrköping» erhöll Svenska missionssällskapet år 1854—1855 50 rdr. Då stadsarkitekt C. Th. Malm i Norrköping följande år insamlade samma belopp till missionen, är det möjligt, att även förstnämnda gåva kom från honom.[5]

I *Ö. Eneby* fortsatte Wætterdahl att understödja Svenska missionssällskapet, så länge han levde. Han insände under åren 1845—1846 och 1846—1847 sin årsavgift samt dessutom gåvor till missionssällskapet, under förstnämnda år 88: 44 rdr och under det sistnämnda 28 rdr. Efter hans död insändes under verksamhetsåret 1847—1848 5 rdr i årsavgift av änkeprostinnan Wætterdahl, 30 rdr av v. pastor N. Hedblom och 33: 20 rdr av skräddaren G. F. Lagerman. Därefter upphörde alla bidrag från denna församling till Svenska missionssällskapet.[6]

N. A. Ekenstam i *Tåby* erlade en årsavgift för 1845—1846. Från J. Östberg i *Mogata* erhöll missionssällskapet under vart och ett av åren 1850—1851 och 1851—1852 10 rdr och under år 1853—1854 16 sk. J. F. Arvedson i *Ringarum* höll troget fast vid Svenska missionssällskapet och fortsatte under hela den tid, som denna framställning avser, att årligen insända sin medlemsavgift till sällskapet.[7]

Från N. P. Sjöholm i *Hällestad* insändes år 1845—1846 13: 16 rdr.[8] I fortsättningen övergick missionsintresset inom denna församling genom P. J. Emanuelssons verksamhet på Lunds missions-

---

[2] Ibdm, $^{24}/_{8}$, $^{27}/_{8}$, $^{31}/_{8}$ 1853. Jfr om intresset för Lunds missionssällskap ovan s. 373 ff.

[3] Jfr ovan s. 380.

[4] *Nittonde Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1853—1854.*

[5] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år. Jfr om C. Th. Malm nedan s. 395 ff.

[6] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för åren 1845—1846 t. o. m. 1847—1848. Jfr ovan s. 375.

[7] *Svenska missionssällskapets redovisningar* för åren 1845—1846 t. o. m. 1855—1856. Jfr om Östbergs intresse för Lunds missionssällskap ovan s. 375.

[8] Brev från N. P. Sjöholm $^{16}/_{7}$ 1845. SMSVer 1843—1846. KB. Beloppet redovisades i enlighet med den önskan, som Sjöholm uttalat i brevet, såsom avsänt från »en Onämnd i H. socken» *(Elfte Årets Berättelse och Redowisning af Svenska Missions-Sällskapets Direktion. 1845—1846).*

sällskap.[9] Missionsvännerna i *Skedevi* och *Tjällmo* höllo däremot troget fast vid Svenska missionssällskapet, även om missionssällskapet i Lund i någon mån kunde räkna på deras understöd. Medlemsavgifter inflöto till Svenska missionssällskapet årligen från E. G. von Post i *Rejmyra* under tiden 1845—1846 t. o. m. 1850—1851 utom under år 1848—1849, från hans inspektor L. J. Pettersson under tiden 1846—1847 t. o. m. 1854—1855 utom under åren 1848—1849 och 1852—1853 samt från Petter Jonsson i Risa, Tjällmo, under sistnämnda tid utom under år 1850—1851. Glasfabrikanten A. Andersson stod upptagen som medlem 1853—1854 och 1854—1855. Såväl genom L. J. Pettersson som genom Petter Jonsson erhöll Svenska missionssällskapet ofta gåvor.[1]

Efter bildandet av Lunds missionssällskap omfattade pastorsadjunkten A. Lindstedt och komminister J. Janzon detta sällskap med större intresse, vilket givetvis hade till följd, att gåvomedlen till Svenska missionssällskapet från *V. Eneby* och *Kisa* betydligt minskade. Till sistnämnda sällskap insändes av A. Lindstedt 1847—1848 5: 16 rdr och av J. Janzon 1849—1850 12 rdr.[2]

Från *Vadstena* erhöll Svenska missionssällskapet även i fortsättningen gåvor, som dock endast utgjorde små belopp. I *Motala* synes intresset för dess verksamhet ha varit större.[3]

Under verksamhetsåret 1847—1848 började kyrkoherden Nils Rybæck i *Ulrika* att insända gåvor till Svenska missionssällskapet. Han hade tidigare tjänstgjort som komminister i Rinna och var gift med en dotter till komministern i Ekeby J. Schollin, varför det är möjligt, att han stått i förbindelse med de herrnhutiska kretsarna.[4]

---

[9] Jfr ovan s. 375 f.

[1] *Svenska missionssällskapets redovisningar* under ovan nämnda år. Av dessa redovisningar framgår, att L. J. Pettersson insände 24 rdr 1845—1846, 10 rdr under vart och ett av de två följande åren, 9 rdr under 1849—1850 och 8: 40 rdr under 1853—1854 och att sällskapet genom Petter Jonsson 1846—1847 erhöll 1 rdr, 1847—1848 40 sk., 1848—1849 40 sk. »för skrifter», 1851—1852 1: 40 rdr, 1852—1853 1: 8 rdr, 1853—1854 1: 16 rdr samt 1855—1856 1: 8 rdr.

[2] *Svenska missionssällskapets redovisningar* 1847—1848 och 1849—1850. Jfr ovan s. 377.

[3] Genom linnevävaren J. Pettersson i Vadstena insändes 1846—1847 2: 32 rdr samt under vart och ett av de två följande åren 32 sk. Från Motala erhöll Svenska missionssällskapet 1849—1850 40: 28 rdr, 1850—1851 1: 16 rdr, 1851—1852 5: 32 rdr, 1852—1853 8: 32 rdr, 1854—1855 14 rdr samt 1855—1856 5: 16 rdr. *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år.

[4] N. Rybæck föddes 1791, blev student i Uppsala 1811, prästvigdes 1815, blev komminister i Nykil 1830, i Rinna 1831, kyrkoherde i Ulrika 1840, prost 1853,

Inom den del av Linköpings stift, som tillhör Jönköpings län, erhöll Svenska missionssällskapet regelbundna missionsgåvor endast från *Säby* och *Bälaryd*. Dessa förmedlades i den förstnämnda församlingen av S. A. Wetterhall och i den sistnämnda av därvarande missionsförening. Mera sporadiskt kommo missionsmedel från *Adelöv, Vireda, Eksjö* samt från *Flisby* och *N. Solberga*.[5]

Inom den del av stiftet, som tillhör Kalmar län, tycks ett mera levande och varaktigt intresse för Svenska missionssällskapet ha funnits endast i *Västervik*, där handlanden A. J. Edenholm var den drivande kraften i missionsarbetet. Enstaka gåvor kommo till missionssällskapet från *Misterhult* och *Målilla*.[6]

---

d. 1858. Han gifte sig 1830 m. Maria Elisabet Schollin (f. 1778, d. 1856), dotter till komminister J. Schollin (se om honom ovan s. 122) J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 545 f. Genom Rybæck erhöll Svenska missionssällskapet 1847—1848 17 rdr, 1848—1849 10 rdr, 1849—1850 8: 32 rdr, 1851—1852 5: 12 rdr, 1852—1853 3: 24.4 rdr samt 1855—1856 7: 24.6 rdr. *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år.

[5] Från Säby insändes genom S. A. Wetterhall å Strömslund under åren 1846—1847 t. o. m. 1855 resp. 11: 12, 33: 8, 42: 16, 56: 32 (samt dessutom vid av Fjellstedt hållen predikan 21: 27), 40, 53, 4, 1 och 1: 16 rdr samt från friherrinnan E. S. Hermelin och fröknarna S. och J. Hermelin på Gripenberg tillsammans 8: 32 rdr, från Bälaryds missionsförening 1845—1846 10, från samma förening genom kyrkvärden Sven Johanson under åren 1846—1847 t. o. m. 1851—1852 11: 16, 26: 16, 20, 16: 32, 11: 16 och 8: 32 rdr, genom kolportören Rydman, Adelöv, år 1851—1852 2 rdr, genom ryttmästaren F. H. Hammarberg, Viredaholm, m. fl. i Vireda 1846—1847 1: 32 rdr, 1849—1850 3: 16 rdr och 1850—1851 3: 32 rdr, genom skolläraren N. Anderzon, Eksjö, 1855—1856 1: 16 rdr samt genom A. J. Cnattingius, Flisby, 1847—1848 6: 12 rdr. *Svenska missionssällskapets redovisningar* för nämnda år.

[6] Från Västervik insändes huvudsakligen genom A. J. Edenholm under åren 1847—1848 t. o. m. 1853—1854 resp. 14: 16, 6: 32, 10: 8, 25: 37.4, 101: 22.10, 99: 40 och 114: 12 rdr, från Misterhult genom organisten C. J. Eriksson 1845—1846 12: 14 rdr och genom bonden C. G. Hemmingsson 1850—1851 16 sk. samt från Målilla genom skolläraren C. P. Berg 1850—1851 13: 16 rdr. Dessutom insändes år 1846—1847 från Gamleby samt 1846—1847 och 1847—1848 från Kristdala gåvomedel, som voro avsedda för Lunds missionssällskap. *Svenska missionssällskapets* och *Missions-Tidnings redovisningar* för nämnda år.

Kap. VI. Den rosenianska väckelsen i Linköpings stift.

1. C. O. Rosenius' inre utveckling och första verksamhetstid till G. Scotts avresa från Sverige 1842.

Ur de norrländska nyläsarnas led framträdde C. O. Rosenius, den man, som mer än någon annan kom att prägla den nyevangeliska väckelsen vid mitten av 1800-talet. Han hade växt upp i de herrnhutiska kretsarna i Norrland[1] och tog från dessa med sig intryck, som blevo avgörande för hela hans liv. Studiet av Luthers skrifter hade för nyläsarna haft den allra största betydelse, men de läste dem i herrnhutisk belysning. Detsamma var utan tvivel förhållandet även med Rosenius. Hans åskådning var vid ankomsten till Uppsala i slutet av år 1838 typiskt herrnhutisk.[2] Under vistelsen i Länna som-

---

[1] Jfr *Roseniusbiografien 1868*, s. 18 ff. (skildringen av besöket i Arvidsjaur i januari 1838), och G. Westin, a. a., I, s. 529 f.

[2] Därom vittnar ett brev, som C. O. Rosenius skrivit i Uppsala $^{13}/_{1}$ 1839 till Anna Charlotta Hedström, f. Nyström. Hon lärde känna Rosenius hos sin syster, som var gift med kyrkoherden i Arvidsjaur och Jockmock Gustaf Westerlund (jfr *Roseniusbiografien*, s. 20). Brevet har ställts till mitt förfogande av en dotterdotter till Anna Charlotta Hedström prostinnan Valma Heikinheimo i Helsingfors. »Men hvad gäller?» skriver Rosenius i detta brev, »det är dock en gång skjedt, att *Jesus är död i vårt ställe;* på det hvar o en som tror skall ej dö för sin synd utan genom Hans blodsförsoning, gnm Hans rättfärdighet bestå rättfärdig för Gud o hafva evinnerl. lif. Tror jag det icke så är det min skada, och jag förtappas för sådan otro, men sannt är det likväl. *Honom bära alla Propheterna vittnesbörd, att hvar o en s. tror på Hnm hafver evinnerl. liv.* — Ack, att vi vise vore och lärde en gång att gifva Gudi äro, sjunga Lammets visor och säga t. ex. Jag är uti min Christendom Ty värr ej mycket ren ell from Men uti Lamsens död o blod Nog salig, helig, ren o god. Ty märk goda Syster! Gud sjelf i menskonatur tog sig vår sak ann med så stort besvär att det kostade sjelfva blodet — det säger något mera än alla våra synder. Så grufvel. kann du aldrig hafva syndat, så djupt kann du aldrig hafva fallit att icke Guds Sons blod rikeligen botar det, blott du det anammar.» Det är samma grundton, som sedan ljuder i den rosenianska väckelsen. — Sven Lodin, a. a., s. 79 ff., har

maren 1839 upplevde han en andlig kris[3] men fördes genom pastor Scott i Stockholm till ny inre visshet och trosfrimodighet. I Scotts verksamhet återfann Rosenius den norrländska herrnhutismens omvändelsekrav, personliga fromhet och fullkomliga avsöndring från världen. Men han fann även, att metodismen vid genomförandet av sina idéer visade långt större energi och målmedvetenhet än herrnhutismen.[4]

I Scotts hem kom Rosenius i förbindelse med de läsare, som vid denna tid funnos i Stockholm, och stod snart mitt uppe i en omfattande och löftesrik andlig verksamhet. Då Biträdesföreningen i Stockholm till missionsverkets befrämjande bildades vid slutet av år 1840, valdes Rosenius till dess sekreterare. Han kom därigenom i närmare förbindelse med grosshandlare G. Th. Keyser, som under de första prövande åren i Stockholm blev honom ett trofast stöd.[5]

I april 1841 reste Scott till England och Amerika för att samla in medel till sitt arbete i den svenska huvudstaden. Han var i maj samma år närvarande vid årsmötet för The Foreign Evangelical

---

utan tvivel undervärderat det herrnhutiska inflytandet i Norrland och därmed även tagit för liten hänsyn till den herrnhutiska åskådningens inflytande på C. O. Rosenius. Jfr N. Rodén, a. uppsats, s. 169 ff.

[3] G. Westin har av ett i Huldbergs brevsamling påträffat brev från Rosenius, som är skrivet i Länna $^{14}/_{7}$ 1839, dragit den slutsatsen, »att Rosenius i sin undervisande framställning i Pietisten 1848 givit en tidlig extensitet och en psykisk intensitet åt sina själsstrider på Länna under juni—augusti 1839, som icke motsvarades av verkliga förhållandet» (KÅ, 1926, s. 356 f.). Jfr härmed Sven Lodin, a. a., s. 286 ff. Westins slutsats bekräftas av ett förut ej känt brev från Rosenius, som är skrivet i Länna, och liksom det nyss nämnda adresserat till Anna Charlotta Hedström. Dateringen kan tyvärr ej fastställas på grund av att det hörn, som innehöll brevets datum, är bortrivet. Av en adressuppgift framgår emellertid tydligt, att det är avsänt från Länna. Intet i brevet tyder på att Rosenius anfäktades av några svåra tvivel. Det vittnar snarare om en stark trosvisshet. »Derföre kära Syster», utbrister Rosenius, »förskräcks icke när du känner det onda, utan fly inom fristaden, Christum, och var der trygg; men känner du intet ondt och ingen fruktan under tiden, då må du väl förskräckas, säger Luther. — Och i nöd och bedröfvelse öfver dina synder, glöm aldrig, aldrig det evigt renande blodet — uti hvilket du dock i alla tider och alla stunder har rening, försoning och tillgift, så vida du dervid håller dig; ty så grufligen kan du då aldrig hafva syndat att icke Guds Sons blod kan rikeligen ersätta det, ty sjelfver Gud är död, det säger något mera än dina synder. — Ja, kära Syster. Annat må gå hur det kan, men håll den punkten alltid skär, att du är köpter som du är...» Prostinnan Valma Heikinheimo. Helsingfors.

[4] G. Westin, a. a., I, s. 529 ff. Jfr Sven Lodin, a. a., s. 297 ff.

[5] *Roseniusbiografien 1868*, s. 53; G. Westin, a. a., I, s. 542; S. Lodin, a. a., s. 357; B. Sundkler, a. a., s. 109.

Society i Newyork och lyckades vid detta tillfälle utverka, att Rosenius för år 1841 anställdes som detta sällskaps missionsarbetare i vårt land och beviljades ett årligt understöd. Då The Foreign Evangelical Society jämte ett par andra sällskap våren 1849 förenades till ett enda sällskap med namnet The American and Foreign Christian Union, övertog det nya sällskapet ansvaret för understödet till Rosenius. Vid samma tid beviljades ett årligt anslag även till Oscar Ahnfelt, som därigenom sattes i stånd att börja sina omfattande resor i vårt land.[6]

Under Scotts resa i England och Amerika år 1841 ansvarade Rosenius för söndagsaftnarnas och onsdagarnas svenska gudstjänster i Engelska kyrkan. Vid slutet av år 1841 framträdde inom vänkretsen i Stockholm önskemålet att få till stånd en kristlig månadsskrift. Genom en sådan hoppades man kunna nå de troende inom olika delar av landet. Redan i januari 1842 kunde det första numret av tidskriften, som fick namnet *Pietisten*, utgivas. Början av detta företag, som inom kort skulle komma att få en sådan genomgripande betydelse för den stora folkväckelsen, var föga uppmuntrande. Av de 600 exemplar, som första året trycktes, kunde åtskilliga ej spridas.[7]

Pastor Scotts verksamhet, som en tid ingivit rika förhoppningar, hade från slutet av 1830-talet mött ett allt starkare motstånd. Scott utsattes för häftiga angrepp i de allmänna tidningarna, och illvilliga rykten om honom spredos. Den uppagiterade stämningen kom till ett kraftigt utbrott, då en uppretad folkmassa palmsöndagen den 20 mars 1842 trängde in i Engelska kyrkan och tvingade Scott att avbryta sin predikan. Hans försök att fortsätta verksamheten misslyckades. Överståthållareämbetet förbjöd honom den 21 april att hålla gudstjänster och religionsövningar på svenska. Under sådana förhållanden såg Scott sig nödsakad att lämna landet. Kyrkan, som måste stängas efter uppträdet den 20 mars, förblev därefter stängd en följd av år.[8]

Rosenius stod nu vid endast 26 års ålder ensam kvar som ledaren av det arbete, som begynts av Scott. Han predikade vid sammankomsterna och höll samman den lilla gruppen av väckta och troende. Redigeringen av *Missions-Tidning* övertogs av Rosenius. Av de missionsvänner, på vilkas förlag tidningen vid sin begynnelse utgivits,

[6] G. Westin, *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld*, II, s. 17 ff.
[7] *Roseniusbiografien 1868*, s. 68 ff.
[8] G. Westin, *George Scott*, I, s. 617 ff. Jfr S. Lodin, a. a., s. 373 ff.

fanns endast Keyser kvar i Stockholm. Tidningen övergick så småningom till att bli Rosenius' egendom. Intresset för *Pietisten*, vilken han ensam redigerade, blev allt större. Vid 1843 års början trycktes den i 1,000 ex., men redan efter några månader måste upplagan ökas till 1,500 ex.[9]

2. Spridningen av Missions-Tidning och Pietisten i Linköpings stift till mitten av 1840-talet.

Som redaktör för *Missions-Tidning* och *Pietisten* kunde Rosenius utöva ett vidsträckt inflytande. Genom dessa tidningar kom han i förbindelse även med de herrnhutiskt påverkade kretsarna i Linköpings stift.

Missions-Tidning hade vunnit något insteg i stiftet, redan innan Rosenius övertog dess redigering. I en föredragningslista till ett sammanträde, som Svenska missionssällskapets direktion höll den 16 december 1837, meddelade Keyser, att *Missions-Tidning* spritts i 851 ex., därav 6 i Linköpings stift. I sistnämnda siffra äro dock ej medräknade de exemplar, som kunna ha förmedlats genom postkontoren eller bokhandeln.[1]

Komminister J. F. Arvedson[2] i *Norrköping* insände i ett brev av den 24 december 1837 prenumerationsavgiften för *Missions-Tidning* under år 1838[3]. Han verkade i fortsättningen för dess spridning, så att antalet prenumeranter i Norrköping med omnejd år 1840 utgjorde 12[4] och följande år 14[5]. Då han i maj 1841 flyttade till Ringarum, överlämnade han ansvaret för tidningens spridning till kyrkoherde J. Wåhlander.[6] Genom Wåhlander erhöll även kontraktsprosten N. Mobeck i Kvillinge sina exemplar av *Missions-Tidning*.[7]

---

[9] *Roseniusbiografien 1868*, s. 74 ff.; B. Sundkler, a. a., s. 112 f.

[1] B. Sundkler, a. a., s. 111.

[2] Jfr om J. F. Arvedson ovan ss. 283, 353 ff.

[3] Brev från J. F. Arvedson $^{24}/_{12}$ 1837. SMSVer 1835—1839. KB.

[4] Brev från J. F. Arvedson till G. Th. Keyser $^{28}/_{12}$ 1839. SMSVer 1835—1839. KB.

[5] Brev från J. F. Arvedson till G. Th. Keyser $^{30}/_{12}$ 1840. SMSVer 1839—1843. KB.

[6] Brev från J. F. Arvedson till G. Th. Keyser $^{26}/_{4}$ 1841. SMSVer 1839—1843. KB.

[7] Brev från N. Mobeck $^{22}/_{12}$ 1841. SMSVer 1839—1843. KB.

Efter flyttningen till *Ringarum* fortsatte Arvedson att för egen del insända prenumerationsavgiften på *Missions-Tidning* men tycks ej där ha lyckats att skaffa några prenumeranter.[8]

Även i norra Östergötlands skogsbygd vann *Missions-Tidning* insteg. I ett brev av den 13 juli 1839 framförde organisten N. P. Sjöholm en begäran från bonden Petter Jonsson[9] i Risa, *Tjällmo,* att så fort som möjligt få de under nämnda år redan tryckta numren av tidningen samt under årets lopp de följande numren efter hand, som de utkommo. Med brevet följde prenumerationsavgiften.[1]

Linköpings stifts biträdesmissionssällskap[2] sökte redan under sitt första verksamhetsår att genom sin sekreterare sprida *Missions-Tidning* inom stiftet. Resultatet motsvarade emellertid ej ansträngningarna. Genom sekreterarens försorg rekvirerades 10 ex., »hvilka med möda kunde afsättas». År 1846 hade emellertid prenumerantantalet stigit till över 30. Vid sällskapets årssammankomst nämnda år ansåg Rosengren sig vid redogörelsen för tidningsspridningen i första hand böra nämna fabrikören Wetterhall[3] å Strömslund i Säby socken. Wetterhall hade inom sin krets stiftat ett eget missionssällskap och för dess räkning rekvirerat ej mindre än 10 ex. av *Missions-Tidning,* »ett antal, som för helt få år sedan med möda kunde finna Läsare inom en hel Stad». Även det arbete, som utfördes av Petter Jonsson i Risa, tyddes av Rosengren som ett glädjande tecken. För år 1846 hade Jonsson rekvirerat 3 ex. å *Missions-Tidning.*[4]

I *V. Eneby* och *Kisa* fick *Missions-Tidning* en jämförelsevis stor spridning. Pastorsadjunkten A. Lindstedt[5] prenumererade den 1 februari 1842 på 4 ex. av tidningen förutom de 10 ex., som han

---

[8] I brev till G. Th. Keyser $^{24}/_{12}$ 1841 och $^{23}/_{12}$ 1842 (SMSVer 1839—1843), $^{22}/_{12}$ 1843 och $^{23}/_{12}$ 1845 (SMSVer 1843—1846), $^{22}/_{12}$ 1846 och s. d. 1848 (SMSVer 1846—1849) samt $^{18}/_{12}$ 1849 (SMSVer 1849—1853) insände Arvedson såväl årsavgiften till Svenska missionssällskapet som prenumerationsavgiften för *Missions-Tidning.* Med hans brev till Keyser av $^{19}/_{12}$ 1851 och $^{3}/_{12}$ 1852 (SMSVer 1849—1853) och till missionssällskapets skattmästare $^{19}/_{12}$ 1854 (SMSVer 1854) följde dock endast årsavgiften.

[9] Jfr om P. Jonsson ovan ss. 312 f., 337, 340, 388 och nedan denna sida.

[1] Brev från N. P. Sjöholm $^{13}/_{7}$ 1839. SMSVer 1839—1843. KB.

[2] Jfr om Linköpings stifts biträdesmissionssällskap ovan s. 368 ff.

[3] Jfr om Wetterhall ovan s. 389.

[4] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Nittonde Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1846, s. 46 f.*

[5] Jfr om A. Lindstedt ovan ss. 317 f., 388.

tidigare rekvirerat[6]. Den spriddes även av fabrikören A. P. Olsson[7] i Orremåla, Kisa, som den 16 juli 1842 insände avgiften för 10 ex.[8].

Sedan Lindstedt flyttat till *Motala,* prenumererade han i brev därifrån av den 27 januari 1844 på 2 ex. av *Missions-Tidning.* Han skulle själv behålla det ena exemplaret, medan det andra sändes till filaren Daniel Carlsson vid Motala mekaniska verkstad.[9] Följande år insände Lindstedt prenumerationsavgiften endast för ett exemplar av tidningen.[1]

Något insteg synes *Missions-Tidning* ha fått även i *Vadstena,* vilket framgår av att linnevävaren Johan Pettersson i nämnda stad prenumererade på tidningen för år 1847.[2]

Hos landshövding H. Mörner[3] i *Linköping* kunde Rosenius helt naturligt påräkna ett varmt intresse för sina strävanden. Av ett brev från Mörner till grosshandlare G. Th. Keyser av den 4 mars 1844 framgår, att Mörner förmedlat prenumerationen på två exemplar av *Pietisten.* Mörner bad i detta brev Keyser underrätta »Vännen Rosenius» om att han för februari månad ej fått sig tillsänt något av dessa exemplar.[4] Den vänskap, som var rådande mellan Mörner och Rosenius, kom även till synes i ett brev från den förstnämnde till Keyser, vilket inkom till Svenska missionssällskapet i februari 1845.[5]

3. Den rosenianska väckelsens utbredning inom de olika delarna av Linköpings stift från mitten av 1840-talet till 1856.

Norrköping med omnejd.

I stadsarkitekten Carl Theodor Malms hem i Norrköping fick den rosenianska väckelsen en av sina betydelsefullaste anknytningspunk-

[6] Brev från A. Lindstedt till G. Th. Keyser $^{1}/_{2}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[7] Jfr om A. P. Olsson ovan s. 365.

[8] Brev från A. P. Olsson till G. Th. Keyser $^{16}/_{7}$ 1842. SMSVer 1839—1843. KB.

[9] Brev från A. Lindstedt till G. Th. Keyser $^{27}/_{1}$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB.

[1] Brev från A. Lindstedt till G. Th. Keyser $^{27}/_{2}$ 1845. SMSVer 1843—1846. KB.

[2] Brev från J. Pettersson $^{17}/_{12}$ 1846. SMSVer 1846—1849. KB.

[3] Jfr om H. Mörner ovan s. 322 ff., 327 f., 340, 342, 350, 371.

[4] Brev från H. Mörner till G. Th. Keyser $^{4}/_{3}$ 1844. SMSVer 1843—1846. KB.

[5] Brev från H. Mörner till G. Th. Keyser, odaterat men enligt anteckning på brevet inkommet till Svenska missionssällskapet $^{28}/_{2}$ [1845]. SMSVer 1843—1846. KB.

ter i vårt land. Malm var född i Jönköping den 1 juli 1815 och hade som barn flyttat till Adolf Fredriks församling i Stockholm.[6] Under åren 1837—1839 genomgick han Kungl. svenska målare- och bildhuggareakademiens arkitekturskola i Stockholm[7] och anmälde sig i januari 1839 som sökande till den lediga stadsarkitektbefattningen i Norrköping[8]. Hans morbror assessorn i Göta hovrätt i Jönköping Niclas Telander rekommenderade honom hos två vänner i Norrköping, av vilka den ene var rådmannen Hörning. Då borgmästare Stålhör redan hade bortlovat befattningen åt en annan person, kunde dessa emellertid ingenting göra åt saken.[9] Det var sannolikt med anledning av sin ansökan om stadsarkitektbefattningen i Norrköping, som Malm nu kom i förbindelse med fabriksidkaren John Swartz i denna stad.[1] Han insände den 26 mars ritningar till en byggnad, som Swartz ämnade uppföra. Dessa vunno efter några smärre förändringar Swartz' gillande, varefter denne år 1841 beslöt att bygga det s. k. swartziska huset vid Järnbron samt uppdrog åt Malm att övervaka arbetet.[2]

Då emellertid den person, som år 1839 erhöll stadsarkitektbefattningen, efter någon tid önskade lämna denna plats, hade Swartz i ett brev av den 29 april 1840 förfrågat sig hos Malm, huruvida han fortfarande vore villig att taga anställning som stadsarkitekt i Norrköping.[3] Sedan Malm i ett brev av den 5 juli, som tydligen innehöll

---

[6] Prästbevis för C. Th. Malm, utskrivet av kyrkoherden i Adolf Fredriks församling $^{22}/_{10}$ 1842. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[7] Elevbevis för C. Th. Malm av $^{16}/_{11}$ 1837, förlängt på ett år $^{12}/_{12}$ 1838. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[8] Skrivelse från C. Th. Malm till magistraten i Norrköping $^{25}/_{1}$ 1839 (i avskrift). Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[9] Brev från N. Telander till C. Th. Malm $^{9}/_{2}$ 1839. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. Telander sökte i detta brev uppmuntra sin systerson med följande ord: »Blif ej försagd för denna motgång. Vår Herre ser allt ut framdeles en plats åt dig.»

[1] Respass $^{13}/_{2}$ 1839 för C. Th. Malm för resa till Norrköping; Brev från John Swartz till C. Th. Malm $^{3}/_{3}$ 1839. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. — John Swartz var sonson till Petter Swartz, den förut nämnde stiftaren av Swartziska friskolan, och var född 1790. Han var 1809—1811 i tjänst hos ett engelskt handelshus samt övertog 1819 en av fadern anlagd snusfabrik. Genom ett flitigt deltagande i Norrköpings stads kommunala liv och stora donationer främjade han i synnerligen stor grad dess utveckling. NF[2], XXVII, sp. 871.

[2] Brev från John Swartz till C. Th. Malm $^{29}/_{6}$ 1839; $^{27}/_{1}$ 1841. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[3] Brev från John Swartz till C. Th. Malm $^{29}/_{4}$ 1840. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

hans löneanspråk, avgivit sitt svar, måste Swartz den 1 september meddela honom, att borgerskapets äldste, som gärna önskade få en skicklig och driftig man till stadsarkitekt, dock ej ansågo, att stadens finanser medgåvo tillfredsställandet av Malms lönepretentioner.[4] Efter någon tid upptogos emellertid förhandlingarna på nytt. Malm blev nedkallad till magistratens sammanträde den 19 maj 1842 och, sedan han förklarat sig villig att förestå stadsarkitektbefattningen i Norrköping, antagen för denna uppgift.[5]

Sedan Malm den 18 oktober 1842 ingått äktenskap med Charlotta Mathilda Ekman[6], flyttade han jämte hustrun och sin förut nämnda svägerska Wilhelmina Theresia (i allmänhet skrivet Therése) Ekman den 22 oktober 1842 till Norrköping[7].

Det är mycket sannolikt, att Therése Ekman redan under sin vistelse i Stockholm kom i beröring med den rosenianska kretsen. Denna förmodan styrkes av en hälsning, som Rosenius i ett brev av den 9 december 1847 framför från sin hustru och »många vänner, hvilka alla lefva efter vanligheten».[8] År 1845 hade hon i varje fall lärt känna Rosenius, vilket framgår av ett exemplar av *Sions Sånger*[9], som han nämnda år skänkt henne. För att söka giva *Pietisten* en så stor spridning som möjligt rekvirerade Therése Ekman år 1847 ett betydande antal av ett av tidningens nummer. Hon hade först beställt 250 exemplar men, då dessa visat sig otillräckliga, insänt en ny beställning på samma antal. I ett brev av den 9 december 1847 tackade Rosenius henne för den nya rekvisitionen och lovade

[4] Brev från John Swartz till C. Th. Malm $^{1}/_{9}$ 1840. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[5] Utdrag av protokoll, hållet inför magistraten in pleno å Rådhuset i Norrköping $^{19}/_{5}$ 1842. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[6] Prästbevis för C. Th. Malm, utskrivet av kyrkoherden i Adolf Fredriks församling $^{22}/_{10}$ 1842. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. — Av samma prästbevis framgår, att fru Malm var född i Jakobs församling $^{31}/_{12}$ 1814. Hon var dotter till ciselören Johan Ekman, f. i Jönköping 1782, och hans hustru Gustafva Charlotta Lehman, f. 1790, vilka 1812 ingingo äktenskap i Jakobs och 1821 flyttade till Klara församling. I Stockholm brukade fru Malm och hennes systrar åhöra Ternströms predikningar i Adolf Fredriks kyrka. Bland åhörarna lade de märke till en ung kvinna, som de sedermera i Norrköping igenkände som Clara Dedering, f. i Norrköping 1818. Hon förestod där det Dederingska bageriet vid Trädgårdsgatan, tillhörde vänkretsen och umgicks flitigt i det Malmska hemmet. Efter anteckningar i den Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[7] Adolf Fredriks församling: Afflyttningslängd 1839—1844. SSA.

[8] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{9}/_{12}$ 1847. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[9] Hos förf.

att expediera den samma eller följande dag. Då det beställda numret haft så stor åtgång, att det nästan var slut, kunde han emellertid endast sända henne en del av det antal, som hon önskade, men fyllde ut vad, som felades, av ett annat nummer. Samtidigt gav han som förklaring på hennes förvåning över det låga priset den upplysningen, att han endast begärt ersättning för papperet och själva tryckningen men däremot ej för sättningen. Han hoppades dock på detta sätt få tidningen spridd till så många som möjligt. Beträffande sättet att utdela de rekvirerade exemplaren föreslog han att låta dem följa med stadens tidning men överlät helt avgörandet av denna fråga åt vännerna i Norrköping, som bäst kände förhållandena på orten.[1]

Läsargruppen i Norrköping var ej stor. Rosenius hälsade i ett brev till Therése Ekman till »de få, som söka eller känna Frälsaren».[2] Det är utan tvivel den herrnhutiska kretsen i Norrköping, som denna hälsning riktar sig till. Då Svenska missionssällskapets verksamhet i Norrköping huvudsakligen understöddes av därvarande herrnhutiska krets[3], är det sannolikt, att åtminstone de flesta av sällskapets årsbetalande medlemmar i denna stad tillhörde de evangeliskt väckta. Ledaren för missionssällskapets arbete i Norrköping komministern J. F. Arvedson tillhörde, såsom förut nämnts, de herrnhutiskt påverkade präster, som samlades omkring J. Wætterdahl.[4] Kyrkoherden J. Wåhlander, som efter Arvedsons flyttning från Norrköping övertog ansvaret för missionssaken i denna stad, samarbetade gärna med läsarna.[5] Under åren 1845 och 1846 inbetalades till Svenska missionssällskapet genom Wåhlander årsavgifter för honom själv och följande personer, vilka sålunda även böra räknas till de herrnhutiskt påverkade i Norrköping: kommissionshandlaren P. J. Kindblad och hans hustru Inga Elisabeth, mjölnaren Gabriel Ledberg och hans hustru Brita Maria, fröken A. C. Andersson, fru C. C. Stollenwerck,

---

[1] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{9}/_{12}$ 1847. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[2] Ibdm.

[3] Jfr ovan s. 353 ff.

[4] Jfr ovan s. 283.

[5] E. J. Ekman, *Den inre missionens historia*, II, s. 1009. Ekman skriver »Valander» i st. f. Wåhlander. På s. 1000 nämner han på flera ställen Wettergren i st. f. Wætterdahl. Det har mer än en gång framhållits (jfr E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. V), att Ekmans uppgifter böra tagas med största reservation. Detta är fallet även beträffande Ekmans skildringar av väckelserörelserna i Östergötland.

änkefru M. C. Stenström och fröken Christina Elisabeth Berg.[6] Mjölnaren Ledberg, som var bosatt i Löts församling, från år 1887 kallad Borg, väster om Norrköping och grannsocken till Ö. Eneby, tillhörde sannolikt wætterdahlsläsarna.[7]

Om också läsarna i Norrköping ej voro så många, verkade de dock med målmedvetenhet för sina syften. Rosenius gladde sig över de underrättelser, som han genom Therése Ekman erhöll om deras oegennyttiga nit i kärleken, och önskade, att Gud skulle välsigna deras företag. Särskilt uppmuntrade det honom att taga del av vad Therése Ekman för egen del bekände och trodde. »Det är ju ett fast ord, och härliga ting, som i Guds Stad varda predikade.»[8]

Från läsarkretsen i Norrköping utgingo impulser åt olika håll. Genom P. J. Kindblad och andra för missionssaken intresserade personer insamlades medel till Svenska missionssällskapet från olika socknar, såsom Godegård i nordvästra Östergötland och Lerbäck i Närke.[9] Med läsarna i norra skogsbygden hade vängruppen i Norrköping, såsom vi senare skola få se, livliga förbindelser. I skräddarmästaren Åke Åkerlund och fabriksarbetaren Jonas Petrus Engzell fingo läsarna i Norrköping från år 1847 tvenne synnerligen energiska ledare. Såväl Åkerlund som Engzell äro från nämnda år upptagna som medlemmar i Svenska missionssällskapet, vilket ytterligare bevisar det intima sambandet mellan de evangeliskt väckta och nämnda sällskap.[1]

Läsarna började efter Sundelins och Wætterdahls död att samlas på egen hand. Till en början höllos deras möten i ett litet lågt rum vid V. S:t Persgatan. Under sammankomsterna föreläste Åkerlund ur

---

[6] Skrivelser från J. Wåhlander $^{10}/_{11}$ 1843 (SMSVer 1843—1846. KB) och $^{21}/_{11}$ 1846 (SMSVer 1846—1849. KB) jämte medföljande insamlingslistor.

[7] Ledberg insände visserligen i allmänhet sina årsavgifter till Svenska missionssällskapet genom J. Wåhlander men skickade även gåvor till sällskapet genom Wætterdahl. *Missions-Tidning*, Bihang till n:r 2, 1845; Ibdm, Bihang till n:r 2, 1847.

[8] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{9}/_{12}$ 1847. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[9] Insamlingslistor från J. Wåhlander $^{21}/_{11}$ 1846 och $^{30}/_{10}$ 1847 (SMSVer 1846—1849. KB); $^{17}/_{11}$ 1849 och $^{10}/_{11}$ 1850 (SMSVer 1849—1853. KB). R. Redelius, *Om »Roparna» i Närke på 1840-talet*, KÅ 1933, s. 190, önskar få fastslaget, huruvida Carl Jansson i Tillfärd i Lerbäcks församling och hans krets stod i förbindelse med Stockholm redan under 1840-talet. Av här nämnda insamlingslistor framgår, att denna förbindelse åtminstone till stor del gick över Norrköping.

[1] Insamlingslistor från J. Wåhlander $^{30}/_{10}$ 1847 (SMSVer 1846—1849. KB) och $^{17}/_{11}$ 1849 (SMSVer 1849—1853. KB).

Luthers postilla och gjorde under läsningen tillämpningar både på sig själv och åhörarna. Han lät även trycka och utdela småskrifter, bestående av utdrag ur Luthers postilla. I ett brev till grosshandlare Keyser meddelar han, att han låtit trycka och sprida 3,500 skrifter.[2] För det nykterhetsarbete, som Åkerlund började år 1847, har tidigare redogjorts.[3]

J. P. Engzell föddes den 17 januari 1810 i Fagerhult, Kalmar län, och kom redan vid nio års ålder i skräddarlära. Sedan han arbetat i detta yrke i sex år och någon tid bl. a. ägnat sig åt hattmakeriyrket i Kalmar, tog han anställning vid klädesberedningsfabriker i Norrköping, i Littois och Jockis i trakten av Åbo, i Stockholm och Gävle. År 1826 hörde han i Älghults kyrka i Småland en kraftig domspredikan av Ternström. Denna predikan gjorde på honom ett djupt intryck, men det kom ej då till något avgörande. Under vistelsen i Finland började Guds ord att verka på honom, »så att han drog s[i]g från yttre synder». Senare kom han i en sådan inre nöd, att han gick med självmordstankar och ej kunde sova på nio dygn. I drömmen tyckte han sig se Kristus, som sade honom orden i Joh. 14: 2. Det blev emellertid ej heller nu något verkligt genombrott. Efter återkomsten till Sverige började han åter »lefva i synden». Genom »en ogudaktig» väcktes han till besinning och blev fri från dryckenskapslasten. Guds ord började på nytt få makt med honom. Efter en fleråriq inre kamp kom han slutligen år 1845 i Gävle »t[ill] frid» »g[eno]m Mat. 7: 8». I nämnda stad åhörde han på förmiddagarna i kyrkan Carl Östrands[4] och Nils Gustaf Walldéns[5] predikningar och deltog på eftermiddagarna i läsarnas sammankomster, vilka leddes av handlandena Sundberg och Hedberg. Hösten 1847 flyttade han till Norrköping för att taga anställning hos klädesfabrikören Zetterberg och fick där bland de talrika fabriksarbetarna ett rikt verksamhetsfält.[6]

---

[2] Brev från A. Åkerlund 1/9 1847. SNS Handlingar 1847—1849. SSNFA; E. J. Ekman, a. a., II, s. 1000 f.

[3] Jfr ovan s. 344.

[4] C. Östrand föddes 1802, prästvigdes 1825, blev andre komminister i Gävle 1836 och förste komminister i samma stad 1837, kyrkoherde i Frötuna och Rådmansö 1851, d. 1871. [J. E. Fant-A. Th. Låstbom], a. a., I, s. 464; L. Nyström, a. a., IV, s. 161 ff.

[5] N. G. Walldén föddes 1803, prästvigdes 1826, fängelsepredikant i Gävle 1839, v. pastor 1847, kyrkoherde i Valbo 1850, d. 1881. L. Nyström, a. a., IV, s. 531 f.

[6] Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 44. EFSA; E. J. Ekman, a. a., II, s. 1005 ff.

Fabriksbefolkningen i Norrköping stod vid denna tid synnerligen lågt såväl i fysiskt som i religiöst avseende. Stads- och provinsialläkarnas rapporter vittna på ett beklämmande sätt om fabriksarbetarnas förhållanden. Så skrev exempelvis stadsläkaren G. Eriksson i sin berättelse för år 1851 om de synnerligen hälsovådliga klädesfabrikerna. Han framhöll, hur arbetarna i Norrköping från tidigaste år blevo uppfödda i den instängda och av ångor och ulldamm uppfyllda luften i dessa fabriker och hur de redan i ynglingaåren användes till nattarbete, varvid de brukade begagna brännvinsflaskan för att hålla sig vakna. Tidigt gifta med arbeterskor, som under sin uppväxttid levat under samma förhållanden, frambringade de en avkomma, som var ännu svagare än föräldrarna och som redan vid 40 års ålder kunde anses vara utsliten och måste överlämnas åt fattigvården, »en här af tidigt orkeslösa personer». Könssjukdomarna voro vid denna tid mycket vanliga i Norrköping, vilket Eriksson delvis ställde i samband med de livliga förbindelserna med huvudstaden.[7]

Provinsialläkaren F. A. Djurberg, Söderköping, vars distrikt omfattade städerna Norrköping och Söderköping samt Bråbo, Memmings, Skärkinds, Lösings, Östkinds och Björkkinds samt Hammarkinds härader, hade under sin långa tjänstetid inom länet funnit, att välmågan varit jämnare fördelad bland skogsbygdens och skärgårdens invånare än bland slättbygdens. Därtill kom, att sedligheten var större, klädseln och bostäderna betydligt bättre och begäret efter starka drycker mindre bland de förra än bland de senare. Orsaken härtill fann han i det förhållandet, att hälsotillståndet alltid varit bättre hos skogs- och skärgårdsbefolkningen än bland slättborna. Beträffande tillståndet bland arbetarbefolkningen i Norrköping hade han samma uppfattning som sin nyssnämnde kollega. Vid sidan av stor rikedom »med åtföljande lyx i boningar och yppighet af många slag», säger han i sin ämbetsberättelse, stodo fattigdomen och sedefördärvet såsom skärande kontraster.[8] I sin årsberättelse för år 1855 skriver Djurberg, att i Norrköping liderligheten var stor hos såväl den manliga som kvinnliga talrika fabriksbefolkningen samt att i Söderköping de veneriska sjukdomarna spredos genom personer,

---

[7] Årsberättelse från G. Eriksson $^{20}/_{5}$ 1852. Provinsialläkares årsberättelser 1851. Medicinalstyrelsens arkiv. RA.

[8] Årsberättelse från F. A. Djurberg $^{8}/_{3}$ 1852. Provinsialläkares årsberättelser 1851. Medicinalstyrelsens arkiv. RA.

som besökte dess vattenkuranstalt. Den livliga kanalfarten bidrog även till att befordra osedligheten.[9]

Engzell synes ha varit rätte mannen att verka bland fabriksarbetarna i Norrköping. Han förvärvade sig snart sin principals fulla förtroende och behövde från hans sida ej möta något motstånd. Vid sammankomsterna läste han ur Bibeln eller Johan Arndts postilla men började snart även att tala fritt.[1]

Bland läsarna i Norrköping fanns även en gårdfarihandlare vid namn Jansson, som var känd vida omkring och som under sina vandringar fick utöva ett betydande inflytande. Anders Nilsson i Ladusjön i Vånga socken räknade honom som en av sina bästa vänner.[2] Jansson var utan tvivel en äkta herrnhutare. Då han någon gång kom till ett hem, där man ej kände honom, och man fick veta hans namn, kunde det hända, att någon på spe frågade, om det var han, som var »bror till Frälsaren». Jansson brukade alltid på sitt bestämda sätt bejaka en dylik fråga. Vid ett samtal med greve Adolphe Stackelberg senior[3], varvid denne klagade över sin synd och uselhet, påminte Jansson honom på äkta herrnhutiskt sätt om de frälsta, som skola lovsjunga det slaktade Lammet. Jansson var även känd som en ivrig bedjare. Han dog sannolikt år 1853.[4]

Mellan den rosenianska kretsen i Stockholm och läsarna i Norrköping rådde en livlig förbindelse. I det förut nämnda brevet av den 9 december 1847 hälsade Rosenius, såsom redan omtalats, till den lilla vängruppen i Norrköping. Han bad Therése Ekman att hälsa till »Skräddar Åkerlund förnämligast». I juni månad följande år kunde Rosenius meddela henne, att kapten J. Chr. Berger stod i

---

[9] Årsberättelse från F. A. Djurberg $^{12}/_{3}$ 1856. Provinsialläkares årsberättelser 1855. Medicinalstyrelsens arkiv. RA.

[1] E. J. Ekman, a. a., II, s. 1008 f. Engzell blev redan i maj 1856 antagen som Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens kolportör. Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 44. EFSA. Se vidare om Engzell nämnda kolportörsbok, N:o 1, fol. 44, 72, 89, 107, och N:o 2, fol. 65. Engzell upphörde enligt beslut av Stiftelsens styrelse d. $^{5}/_{5}$ 1868 att vara Stiftelsens kolportör (nämnda kolportörsbok, N:o 2, fol. 65).

[2] Jfr nedan ss. 403, 423.

[3] Jfr om A. Stackelberg senior nedan s. 450 ff.

[4] A. Andersson, Barndomshem och barndomsminnen. A. Nilssonska samlingen. Hos förf. A. Engström, *Minnesblad ur Östra Smålands missionsförenings historia 1863—1913*, s. 34 ff., berättar om en man, som vintern 1853 vandrade igenom vissa delar av Småland och delade ut traktater samt genom sin bön gjorde ett outplånligt intryck. Det är ej omöjligt, att den okände bedjaren var gårdfarihandlaren Jansson från Norrköping.

begrepp att resa till Östergötland, och uppmanade henne att öppet samtala med honom om sin själs angelägenheter. Hon kunde ha fullt förtroende för Berger, därför att han var en »Broder». Däremot hade Rosenius blivit djupt bekymrad för skräddare Åkerlund, som han nu lärt känna personligen. Hans uttalande om honom »Ack, Ack! Gud hjelpe! Jag säger ej mer!» är mycket kortfattat och försiktigt men talar dock sitt tydliga språk. Då Rosenius i detta sammanhang skriver, att han hört om de stormar och strider, som övergått Therése Ekman, är det tydligt, att dessa svårigheter måste bero på, att Åkerlund delgivit henne sin trosuppfattning och därmed skapat oro i hennes själ.[5] Ha vi då några möjligheter att kunna komma till klarhet om, vad det var hos Åkerlund, som Rosenius tog så bestämt avstånd ifrån? A. Andersson omtalar ett barndomsminne, som möjligen kan hjälpa oss att finna en lösning på problemet. Han berättar, att hans far Anders Nilsson från Ladusjön och gårdfarihandlaren Jansson en gång sutto och samtalade om förhållandena i Norrköping och att samtalet därvid kom in på »en man som var en av de mest framstående bland de troende, hvilka ofta samlades i hans hus». Det är tydligen Åkerlund, som det är fråga om. Att så måste ha varit fallet framgår i varje fall av den upplysningen, att den man, som samtalet rörde sig om, senare blev den förste baptisten i Norrköping samt att han for till Tyskland för att döpa om sig, enligt vad Andersson kunde minnas »hösten 1853».[6] Jansson hade under samtalet yttrat om Åkerlund: »det fattas honom ett och får han intet syn på det så blir han intet bestånd-dande — och det är om rättfärdiggörelsen». Fastän Anders Nilssons son Anders endast var barn, då detta yttrades, hade dessa ord fastnat i hans minne.[7] Jansson hade därvid även framhållit, att vi ej kunna bestå, om vi ej äga vårt ankarfäste i »vad Jesus är för syndare».[8] Då Åkerlund år 1848 sammanträffade med Rosenius, var frågan om rättfärdiggörelsen aktuell inom den rosenianska kretsen. Den finske prästen Fredrik Gabriel Hedberg, som identifierade

---

[5] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{20}/_{6}$ 1848. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[6] Jfr om Åkerlunds dop nedan s. 482 ff.

[7] Då Anders A. föddes 1841 (J. Neander, Kyrkoherden J. Neanders stamträd och hans farfaders samtliga afkomlingar. Hos förf.), är det ej otänkbart, att han skulle kunna erinra sig ovan anförda yttrande.

[8] A. Andersson, Barndomshem och barndomsminnen. A. Nilssonska samlingen. Hos förf.

rättfärdiggörelsen med försoningen, hade vid sitt besök i Stockholm sommaren 1846 lyckats inom denna krets vinna flera anhängare.[9] Orsaken till Rosenius' bekymrade uttalanden angående Åkerlund i brevet till Therése Ekman av den 29 juni 1848 kunde sålunda bero på, att det under hans samtal med Åkerlund framkommit, att den senare tagit intryck av den hedbergska uppfattningen i fråga om rättfärdiggörelsen. Det är då även möjligt, att Åkerlund redan nu sympatiserade med den norrländska separatismen.

I sistnämnda brev till Therése Ekman visade sig Rosenius tveksam, huruvida ett ord just av *honom* skulle vara ett ord i sinom tid eller skulle bli väl upptaget.[1] Då Rosenius den 12 september på nytt skrev till henne, hade hon fått klarhet över den fråga, som så djupt oroat henne. Rosenius uttryckte sin glädje över att Gud begagnat sig av en annan person samt sin egen Andes kraft vid ordet och bönen för att föra henne ut ur mörkret. Då han förstod, att detta mörker till stor del bestod i eller härledde sig »från scrupler vid det Evangelium, som af mig, arme, blifvit förkunnadt», eller att han med andra ord var part i frågan, hade han icke ansett sig vara rätte mannen att vittna. Det är mycket sannolikt, att det var kapten Berger, som fick hjälpa Therése Ekman i hennes andliga bekymmer. Rosenius önskade nu i varje fall, att hans trossyskon i Norrköping måtte genom Andens upplysning mer och mer rotfästas i Kristi och bibelns egna ord och bliva »i förståndet fullkomlige, d. ä. visse i sinnet». Han önskade vidare, att de skulle kunna inse, vad Gud, vad Kristus, vad Paulus, kort sagt, vad Skriften säger, så att de icke mer läte sig föras hit eller dit av allehanda lärdomsväder. Allvarligt men på samma gång kärleksfullt uppmanade Rosenius Therése Ekman att nu hålla fast det, hon ägde, så att ingen måtte taga hennes krona, och att, så länge hon levde, minnas sin dyrköpta lärdom, att Kristus var en stötesten för allt förnuft och en galenskap och hemlighet för känsla och förnuft, vars like ej fanns. Efter den andliga kris, som Therése Ekman genomgått, var hon nu mera rotad i den rosenianska åskådningen än någonsin förut.[2] Det Malmska

---

[9] E. Newman, »*Hedbergianismen*» *i Sverige*, s. 17 ff.; M. Ruuth, *Fredrik Gabriel Hedberg och Carl Olof Rosenius*, KÅ 1927, s. 97 ff.; N. J. Nordström, *Svenska baptistsamfundets historia*, I, s. 105 ff.

[1] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{29}/_{6}$ 1848. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[2] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{12}/_{9}$ 1848. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

hemmet i Norrköping blev så småningom den givna samlingsplatsen för den rosenianska kretsen, och därtill bidrog utan tvivel i första hand det varma intresse, som Therése Ekman fått för Rosenius' strävanden.

Läsarna i Norrköping tyckas ha stått i livlig förbindelse med sina trosfränder i huvudstaden. Kapten Berger fick utan tvivel ofta förmedla hälsningar mellan de väckta i Östergötland och den rosenianska kretsen i Stockholm. Komminister J. Janzon i Kisa tog väl i allmänhet vägen genom Norrköping, då han skulle resa till riksdagarna, och har sannolikt mer än en gång sammanträffat med läsarna såväl i denna stad som i huvudstaden.[3] Kyrkoherden i Allerum Swen Claesson Arrhén företog hösten 1848 hemresan över Norrköping, Söderköping, Motala och Göteborg. Han stannade i Norrköping Mikaelidagen och fortsatte därefter till Söderköping, där han, under väntan att kanalbåten skulle bli klar för avgång, tillbragte några dagar i den »sällsynta menniskovännens» stadsläkaren Johan Olof Lagbergs och hans »lika så ädla frus» hem.[4] Även hösten 1849 gjorde Arrhén ett besök i Norrköping och höll missionsbön i Hedvigs kyrka söndagen den 26 augusti samt predikade vid högmässan i S:t Olai kyrka söndagen den 2 september.[5]

I början av år 1849 tycks sammanhållningen inom den rosenianska kretsen i Norrköping ha varit mycket god, och arbetet syntes förhoppningsfullt. Rosenius uttryckte i ett brev till Therése Ekman av den 27 mars 1849 sin glädje över Guds verk bland de troende i denna stad. Samtidigt med brevet sände han några exemplar av en »ljuflig predikan» av pastorsadjunkten Axel Gustaf Ziegert.[6] The-

---

[3] Brev från Å. Åkerlund $^{1}/_{9}$ 1847. SNS Handlingar 1846—1847. SSNFA; Brev från J. Janzon $^{11}/_{8}$ 1849. SMSVer 1846—1849. KB.

[4] Brev från S. Cl:son Arrhén $^{6}/_{11}$ 1848. SMSVer 1846—1849. KB. Arrhén föddes 1785, blev student 1806, prästvigdes 1812, kyrkoherde i Allerum och Fleninge 1821, erhöll på begäran avsked från pastoratet 1854 och från prästämbetet 1855. S. Cawallin, a. a., III, s. 377 f. Jfr om Lagberg nedan s. 418 f. Under besöket i Norrköping predikade Arrhén vid högmässan dels i Hedvigs kyrka $^{6}/_{8}$ och dels i S:t Olai kyrka $^{27}/_{8}$. *Norrköpings Tidningar*, $^{5}/_{8}$ och $^{20}/_{8}$ 1848.

[5] *Norrköpings Tidningar*, $^{25}/_{8}$ och $^{29}/_{8}$ 1849.

[6] A. G. Ziegert föddes 1817, prästvigdes 1842, pastorsadjunkt i Hedvig Eleonora församling i Stockholm 1843, v. predikant vid dess fattighus en tid 1844 och 1849, lärare vid en av pastor G. Jansson inrättad privatskola 1843—1847, folkskollärare i Hedvig Eleonora församling 1848—1851, rektor i Avesta 1851, tillika v. komminister där 1855, biträdde i Folkärna och Grytnäs 1860 och 1861, komminister i Stora Skedvi 1870. P. A. Ljungberg, *Vesterås stifts herdaminne. Ny följd 1800—1880*, II, s. 114. Ziegert reviderade tillsammans med Ahnfelt

rése Ekman skulle själv behålla ett exemplar samt giva ett till Åkerlund. De övriga fick hon eller Åkerlund sälja eller giva bort.[7] Då den Malm-Fogelqvistska samlingen innehåller ett exemplar av Ziegerts *Predikan på Annandag-Jul öfwer Dagens Högmesso-Text, hållen i Hedwig Eleonora Församlings Fattighus 1848,* var det sannolikt några exemplar av denna predikan, som Rosenius sände till sina vänner i Norrköping. Ziegerts predikan är typiskt herrnhutisk och utgör ett exempel på arten av den förkunnelse, som vann Rosenius' godkännande.

Pastor P. A. Ahlberg gjorde åren 1848 och 1849 besök i Norrköping, som fingo avgörande betydelse för den andliga utvecklingen inom denna stad. Då han besökte staden förstnämnda år, predikade han vid högmässan i S:t Olai kyrka söndagen den 30 juli och höll följande dag missionsbön i Hedvigs kyrka. Vid sistnämnda tillfälle hade kyrkan enligt en insändare i *Norrköpings Tidningar* varit alldeles fullpackad. Samme insändare hade funnit, att Ahlberg »genom det ädla allwaret och wärman i sitt föredrag lyckades tillwinna sig de fleste af sina åhörares hjertan», och framhöll, att de sanningar, som talaren uttalade, voro obestridliga, även om de ej voro »klädda i rosenrödt».[8] Under besöket år 1849 bodde Ahlberg hos kommissionshandlanden Kindblad och höll sammankomster i dennes trädgård. Vid flera tillfällen predikade Ahlberg i S:t Johannes' kyrka, som därvid var till trängsel fylld. Hans mäktiga förkunnelse grep åhörarna starkt. Ordet verkade på dem så, att åtskilliga kommo till besinning. Pastor Ahlbergs besök i Norrköping fick avgörande betydelse även för komministern i S:t Johannes' församling *Pehr Carlsson Hanner.*[9]

Biträdes Föreningens i Stockholm räkenskaper för år 1844. SMSVer 1843—1846. KB. Det i herrnhutiska kretsar förefintliga starka intresset för Luther kommer till synes även hos Ziegert. Han utgav 1846 i Örebro *Doct. Martin Luthers lefwerne efter* Johan Mathesius och åren 1849—1851 i samma stad *Evangelisk Själaspis för Hemmet. Bibliska Betraktelser för hwarje dag i året, ur D:r* M. Luthers *Skrifter utwalde och ordnade af Mag:r J. L. Pasig, Diakonus och Prest.*

[7] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{27}/_{3}$ 1849. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[8] *Norrköpings Tidningar,* $^{29}/_{7}$ och $^{2}/_{8}$ 1848.

[9] E. J. Ekman, a. a., II, s. 1002 ff. — P. C:son Hanner föddes i Hannäs 1801, blev student i Uppsala 1823, prästvigdes 1825, komminister i Norrköping 1845, avlade pastoralexamen 1846, kallades 1861 till komminister i Ukna, d. 1862. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 197 f.

Rektor S. M. H. Aspling[1] meddelar, att man i S:t Johannes' kyrka mot slutet av 1840-talet plötsligt fick höra en röst, som ljöd helt annorlunda, än man förut varit van vid. »Den framhöll kraftigt både *trons* rättfärdighet, som hvilar på 'den fasta Guds grund', på klippan Kristus och hans evigt gällande försoningsoffer, och den däraf härflytande *lefvernets* rättfärdighet, nådens, den Hel. Andes verk i hjärtat, 'som lärer oss försaka all ogudaktighet och världslig lusta och lefva rättfärdigt, tuktigt och gudligt i denna världen'. Rösten kom från komminister *P. C:son Hanner.*»[2]

I den Malm-Fogelqvistska samlingen finnas två handskrivna predikningar av Hanner, vilka båda hållits i S:t Olai kyrka i Norrköping den andra söndagen efter trettondedagen. Den ena av dem hölls år 1849 före och den andra följande år efter Hanners omvändelse. En jämförelse mellan de två predikningarna visar tydligt, hur radikalt Hanner hade brutit med sin tidigare åskådning. Texten utgöres i båda fallen av Joh. 2: 1—11, berättelsen om bröllopet i Kana.[3]

I den predikan, som hölls år 1849, försvarade Hanner mycket ivrigt en kristens deltagande i världslivet. Han ansåg, att det i världen fanns mycket, som var gott och oskyldigt. Allt, vad Gud skapat, var nämligen gott. Endast genom missbruk blev det ont och syndigt. Även om det i världslivets kretsar fanns mycken flärd, yppighet och fåfänga, kunde man dock där enligt Hanners uppfattning påträffa mycket av naturen ädelt, som kunde ledas in på den kristliga sanningens väg. Det skulle därför vara både omöjligt och oförståndigt av en upplyst kristen att vilja helt undfly världsväsendet. I bröllopsfesten i predikotexten fann Hanner ett stöd för denna uppfattning. Icke förändrade bröllopet »sin natur såsom loflig o oskyldig, derföre att utan tvifvel ngr verldssinnade mskr, som ännu icke ens hade ngn bekantskap med Jesus, der voro närvarande? Hade förhållandet så varit, så hade icke Jesus der infunnit sig. Der således Han ingår, dit kunna hans lärjungar utan tvekan följa efter. De plägseder o bruk, som Han icke uphäfvit eller bortdömt, dem kunna hans trogna utan förebråelse begagna. Den plägseden att vid dylika tillfällen undfägna gästerna med vin, var icke äfven *den* i sig sjelf

---

[1] Jfr om S. M. H. Aspling nedan s. 409.

[2] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 198.

[3] P. C:son Hanner, 2 Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 49 och 2 Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 50. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

oskyldig? Och den glädje o munterhet som af vinet uppkommer, emedan som Syr. säger: vin, drucket till nödtorft, fröjdar kropp o själ, — var icke äfven *den* i sig sjelft oskyldig?»[4]

Innehållet i den predikan, som Hanner höll år 1850, vittnade tydligt om den genomgripande omvändelse, som han upplevat. Han framhöll i denna med värme och inre övertygelse, att, om våra högtider och glädjefester skulle vara i överensstämmelse med Guds vilja, måste Jesus vara vår gäst, därtill inbjuden i vår bön. Om våra samkväm ej vore sådana, att det om dem kunde sägas, som det sades om bröllopet i Kana, att Jesus och hans lärjungar blevo inbjudna, »så äro dessa tillställningar köttsliga, ja rent af syndiga». Med tanke på det vanliga umgängeslivet framkastade Hanner den frågan, huruvida Jesus och hans lärjungar voro bjudna, och fann svaret i »de tidsfördrif o glädje-yttringar, som möta vårt öga». Han ansåg det helt uteslutet, att Jesus kunde vara närvarande i det »i hvardagslifvet stilla, måttliga, kanske ock flärdfria o froma huset, hvarest stundom en morgon- och aftonbön, en predikan på Söndagen o. s. v. icke äro ovanliga» men som nu förvandlats »till ett lusthus (i ordets egentl. bem.) ett lusthus n[ämli]g[e]n för kött och blod, der stojet är aldeles lössläppt, der omåttligheten frossar, der vinningslystnaden slagit sig ned vid spelborden, der sinligheten o behagsjukan, flärden o fåfängan går till dans med hvarandra, der tadlet icke finner ngn försvarare af den frånvarande o. s. v.». Det var även fruktlöst att påträffa en Jesu lärjunge vid spelborden, i dansen, i stojet och i löjet. Ty den, som vunnit Kristus och blivit funnen i honom, framhöll Hanner vidare, »honom finner du icke, hrkn här eller der, hvarest du icke tillika kan finna hans käre Frälsare, hans vän den bäste».[5]

Öppet erkände Hanner i sin predikan, att han en tid trodde och även förkunnade, att en kristen kunde deltaga i varjehanda världsliga nöjen utan att det behövde anses som synd och utan att taga skada till sin själ. Men han hade funnit, att, sedan man en gång smakat det tillkommande livets kraft och i sitt hjärta erfarit den apostoliska sanningen »Xs lefver i mig» och »det jag nu lefver, det lefver jag i Guds Sons tro, den mig älskat hafver o gifvit sig

---

[4] P. C:son Hanner, 2 Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 49. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[5] P. C:son Hanner, 2 Sönd. eft. Trettondedagen. St. Olai 50. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

sjelf ut för mig», var all lust och begärelse och allt sinne för världslig fåfänga och förlustelser borta.[6]

Hanners skarpa opposition mot världs- och nöjeslivet och mäktiga predikan om nödvändigheten av hel avgörelse väckte helt naturligt till liv mycken kritik mot honom. Det uttalande, som efter hans död gjordes vid prästmötet i Linköping år 1862, är ett typiskt uttryck för den bristande förståelse för väckelsen, som många präster vid denna tid visade. I detta uttalande framhölls, att, om djupare studier legat till grund för det nit, Hanner visade i sitt arbete, skulle utan tvivel »mera hållning» försports i hans strävanden. Hanners plötsliga övergång från att vara »en glad umgängesbroder» till en »sträng nykterhetsvän», från »ett sansadt lugn» till »särdeles mycken ifver» var enligt minnestecknarens uppfattning ett missförhållande, som borde varit övervunnet, innan Hanner trädde in i prästämbetet.[7]

Trots allt motstånd och bristande förståelse förkunnade emellertid Hanner ordet med övertygelse och kraft. Hans kyrka, som till en början var glest besatt, fylldes alltmera av andligt behövande åhörare. Bland dessa befann sig även rektor Samuel Marcus Herman Aspling[8], som till en början känt sig dragen till »den galne prästen» »endast för hans oförskräckthet, hans förakt för världsliga lustbarheter och de smädelser, hvarmed han överhopades»[9].

Det dröjde ej länge, förrän Hanner intog en ledande plats bland de väckta i Norrköping. Hans verksamhet för missionssaken har redan framhållits.[1] År 1852 började han hålla bibelförklaringar hemma i komministergården. Åhörareskaran ökades emellertid så starkt, att han inom kort måste hålla dem i kyrkan. Han fortsatte sedan med dessa bibelförklaringar varje söndag e. m. På Hanners initiativ bildades även ett »prästsällskap», i vilket rektor Aspling blev sekreterare.[2]

Planerna på en inre mission omfattades av Hanner med största intresse. Han inbjöd redan i december 1849 till prenumeration på den av lektorn vid Stockholms gymnasium Per Magnus Elmblad

[6] Ibdm.

[7] *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping den 20, 21 och 22 Augusti 1862*, II, s. 117 f.

[8] S. M. H. Aspling föddes 1822 och var son till prosten S. Aspling. Han blev student i Uppsala 1838, fil. kand. 1845, fil. doktor 1848, apologist vid Norrköpings skola 1856, d. 1910. G. Westling i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, II, s. 397 ff.

[9] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 198.

[1] Jfr ovan ss. 380 ff., 384 f.

[2] J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 197 f.

redigerade *Frids-Budbäraren. Tidning för den Inre Missionen.*[3] Även sedan regeringen den 19 juli 1850 avslagit en av Föreningen för inre missionen i Sverige genom dess styrelse inlämnad framställning om Kungl. Maj:ts stadsfästelse på sällskapets stadgar[4], fortsatte Hanner att med iver kämpa för inremissionsidéen. I början av år 1852 utgav han ett häfte *Lifwet i Kyrkan. Tankar om den Swenska Kyrkans behof af en Inre Mission, framställda i ett Prest-Sällskap inom Linköpings Stift.*

Inledningsvis framhöll Hanner i detta häfte, att Gud under Gamla testamentets tid sände profeter, som i högre mening voro inre missionärer i den bestående kyrkan. Han talade därefter om kristendomens utbredande och övergick sedan till att skildra tillståndet inom den katolska kyrkan. Bland dem, som blevo »blodiga offer för prelaturens herrsklystnad» och som verkade som inre missionärer i »den afdöende och döda Kyrkan», uppräknas valdenserna, Wycliffes och Huss' anhängare, de mähriska och böhmiska bröderna samt hugenotterna. Hanner framhöll därefter Luthers betydelse såsom missionär i »den bestående 'allena saliggörande' kyrkan», och huru han med hjälp av rikt begåvade Andens män väckte ett nytt liv och renade kyrkan från »de gräsliga willfarelser, som under den 1200-åriga dödsdvalan småningom uppkommit och blifwit helgade af wantron såsom wilkor för menniskans salighet».[5]

Den fortsatta utvecklingen inom den lutherska kyrkan karakteriserade Hanner som en övergång från en levande tro till ett blott bokstavligt vetande, »som lemnade den gamle Adam i fred, en blott historisk tro, som kunde i hjertat inrymma såwäl Belial som Christus», en tro, som sedan dess gjort sig gällande inom kyrkan. I den sovande kyrkan hade emellertid ej saknats inre missionärer, som

---

[3] *Norrköpings Tidningar*, $^{13}/_{12}$ 1849.

[4] Kungl. Maj:ts resolution i ärendet. EFSA. Tryckt i Aftonbladet $^{23}/_{7}$ 1850. — Skandalpressen triumferade med anledning av inremissionssällskapets motgång. »Allmänheten», skriver *Söndagsbladet* $^{28}/_{7}$ 1850, »har högeligen uttalat sitt gillande af detta regeringens beslut, att göra ett tvärt slut på Missionssällskapets snygga försök att bilda en läsaresekt i stort. Vi säga ej för mycket, då vi påstå, att intet beslut sedan den 8 mars 1844 i alla samhällsklasser väckt en sådan glädje och belåtenhet. Konung, regering och fädernesland äro derföre att lyckönska. Och den lexa Sällskapet nu fått, hoppas vi skall för evigt förstumma det.» — Jfr om Föreningen för inre missionen i Sverige E. Newman, *Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet* (uppsatsen »*Inre missionens» första framträdande i Sverige* har förut varit införd i Julbok 1926), s. 143 ff.

[5] P. C:son Hanner, *Lifwet i Kyrkan* etc., s. 3 ff.

höjt sina väktarerop. Med tydlig hänsyftning på inremissionssällskapets försök att få sina stadgar godkända av Kungl. Maj:t betonade Hanner, att dessa evangeliets budbärare icke av någon statsmyndighet erhållit fullmakt till sin uppgift, »såsom wår tids wänner af den Inre Missionen, utaf en wiss menniskofruktan, hafwa sökt», men att de i sina hjärtan ägt den sanna fullmakten. Även om dessa evangelii budbärare ej kunde dömas till bål och bannlysning, blevo de i varje fall förföljda på olika sätt och stämplades som svärmare. »Så hafwa smädenamnen Kättare, Pietister, Herrnhutare, Methodister, Läsare, Dissenters, m. fl. uppkommit.»[6]

Sedan Hanner framhållit betydelsen av de skrifter, som utgivits av kyrkans fromme män, uppräknade han följande »alster af allwarligt Lutherskt-Kyrkligt sinne», vilka han betraktade såsom röster av en redan existerande inre mission: *Pietisten, Frids-Budbäraren, Evangelisten, Dufworösten, Bibelwännen, Folkskolan, Samariten, Missions-Tidning och Lunds Missions-Tidning.* Därefter nämnde han Evangeliska sällskapets skrifter, nykterhetsskrifter och *Tidskrift för Swenska Kyrkan.*[7]

I den senare delen av sin framställning upptog Hanner till behandling frågan om behovet av en inremissionsorganisation inom kyrkan och betonade nödvändigheten av en sådan såväl för prästerskapet som för församlingen.[8]

---

[6] Ibdm, s. 5 f. Ordet »Dissenters» har uteslutits i de följande upplagorna.

[7] Ibdm, s. 9 f. I tredje upplagan (s. 10) omnämnes *Evangelisk Kyrkowän.* I samma upplaga (s. 10 f.) omtalar Hanner traktatsällskapen i Stockholm, Gävle och Jönköping, »hwilka utgifwa ströskrifter i evangelisk anda till wäckelse och befordran af christeligt lif», och rekommenderar *Wäktaren — Tidning för Stat och Kyrka* »såsom ett förtjenstfullt försök till en christligt politisk och kyrklig tidning» samt meddelar, att *Tidskrift för Swenska Kyrkan* såsom »ett nedslående bewis på ett bristande Kyrkligt sinne hos Kyrkans män» måste upphöra med tredje årgången.

[8] Ibdm, s. 10 ff. Följande citat (s. 20 ff.) visa, med vilken skärpa Hanner vände sig mot förföljelserna av läsarna: »Men när nu Herren öfwertygar en syndare i samwetet och i ordet huru *krank* han är, och syndaren till följe deraf drager sig undan werldswäsendet, att i stillhet söka sin ende själaläkare, när han ödmjukar sig för Herrans Ord och följer 'Fadrens dragning till Sonen', Joh: 6: 44, och en sådan sinnesförändring (omwändelse) icke kan komma till fullbordan, utan ett omsorgsfullt ransakande i Skriften, en ödmjuk och innerlig 'bön utan återwändo' (1 Tess. 5: 17), så får man förnimma hwilken 'fördragsamhet', som härflyter ur 'det kristliga lif, som rörer sig hos folket', neml. sådant folk, som icke äro 'läsare', och som anse sig nog 'wise och starke' för att icke blifwa det. 'Skräpkistan' öppnas genast, den 'galne' slungas utan skon-

Det av Hanner utgivna häftet rönte en sådan efterfrågan[9], att en ny upplaga måste tryckas redan före mitten av år 1852. De båda upplagorna hade utgått i tillsammans 4,500 ex. År 1854 trycktes en tredje upplaga. I denna meddelade Hanner, att han så snart som möjligt ämnade utgiva ett andra häfte, i vilket han tänkte visa, att en inre mission under de schismer, som kyrkan själv »genom sina samwetsförtryckande lagar och sin i dem uppenbarade förföljelseanda» framkallat, för närvarande var det enda möjliga medlet att

---

samhet deruti, och beseglas med hån, förakt och åtlöje. Wäcker Herren en allmännare rörelse till lif i Kyrkan, så talas widt och bredt 'om tjenliga mått och steg att stäfja det öfwerhandtagande läseriet', d. w. med andra ord s., 'att förkorta Herrans arm', 4 Mos. 11: 23. Till den ändan skola Herrans tjenare naturligtwis i första rummet, och för att 'göra folkena' ('det kristliga folket med sin tro och sin kärlek och sin frid') — 'fyllest' (Marc. 15: 15), wisa sitt nit, kalla 'swärmarena' för sig, råda, bjuda dem, att slå sådana griller ifrån sig' och, om det icke hjelper, 'hota dem med Länsman och Conventikelplakatet'. Wi hafwa sett i tryck ett rätt naivt swar, på sådana förbud och hotelser, af en soldat bland Delsbo läsare, hwilka af sina själasörjare woro inkallade till undersökning: 'Jag har warit, sade han, den liderligaste i hela socken. Jag har slagits, swurit och supit. I hafwen wäl wetat det; men har dock någon af eder såsom lärare sagt mig ett enda förmaningsord? Nu söker jag Gud, och I wiljen hindra det.' (!!) I sanning, ett ord i sinom tid, som bör komma hjeltarne av Conventikelplakatet att blekna! ... Just uti sådana tillgöranden, wid hwilka man nog förmätet sökt 'binda Guds ord' (2 Tim. 2: 9) har Kyrkan förlorat sig, hwadan Anden, hwilken, lika litet som Ordet, kan bindas, uppdykar, utom den formella Kyrkan, i den lifsström, hwilken man gifwit förkastelsenamnet: *Läseri*, och mot hwilken man bygger wanmäktiga dammar med 1726 års murknade domkraft till dämbol. Nej! Rödjer allt detta skräp ur wägen, I Kyrkans Målsmän, och upprätten Zions förfallna murar med lagar, de der icke strida mot 'andans lag, som lif gifwer i Christo Jesu', Rom. 8: 2; insläppen så denna Andans lifsström i Kyrkan och leden den med faderlig wishet och kärlek, så skall utan twiwel ett Kyrkligt lif uppkomma hos folket...»

[9] I ett brev av den $^{23}/_{2}$ 1852 bad Hanner sin vän L. W. Henschen (Professor Folke Henschen, Sthm) att »taga närlaggde lilla Skrift såsom ett wänskapsfullt minne af författaren och af hans absoluta tänkesätt, ehvad han får R[undgre]n (jfr om Claës Herman Rundgren nedan s. 499 ff.) eller någon värre till förman». Han meddelade vidare, att han, om Henschen fann skriften lämplig till spridning, mottog abonnemang till andra upplagan, som beräknades utkomma så tidigt, att beställningar å densamma kunde expedieras med första sjölägenhet. Beträffande första upplagan, som tryckts i 2,000 ex., kunde han omtala, att den utsålts på 14 dagar så när som på 14 ex. »R[oseniu]s», skriver Hanner i samma brev, »kommer att anmäla Skriften i Miss. Tidn., enl. hans *eget* tillbud. Den lilla Skriften har redan, då detta ankommer, passerat U. till Härnösand. 1,000 ex. har Prosten Arrhén anammat; 500 äro af Grefve S[tackelberg]. och Baron M[örner]. reqvirerade att spridas i Linköpingstrakten. 125 till Vestervik, o. s. v.»

behålla livsrörelserna inom kyrkans område. Något sådant häfte blev emellertid aldrig utgivet.[1]

Med de livliga förbindelser, som synas ha varit rådande mellan läsarna i Norrköping och den rosenianska kretsen i Stockholm, har det utan tvivel ej dröjt länge, förrän C. O. Rosenius erhöll underrättelse om komminister Hanners omvändelse. Ett brev från Rosenius till Therése Ekman av den 11 juli 1850 visar, att Rosenius redan vid denna tidpunkt lärt sig att högt uppskatta Hanner. Rosenius hade tänkt att själv skriva till »Brodren Hanner» men hade ej hunnit, varför han i nämnda brev bad Therése Ekman att i hans ställe fråga Hanner, huruvida denne kunde väntas till Stockholm under sommarens lopp och i så fall vid vilken tidpunkt. Visserligen hade Rosenius från ett par håll blivit erbjuden någon tids lantvistelse, och han brukade också gärna lämna huvudstaden för någon veckas rekreation, men, om det gällde en »så kär resande» som Hanner, avstod han gärna från att resa ut på landet.[2]

Den rosenianska kretsen i Stockholm fick vid denna tid utkämpa mången strid men kunde även glädja sig över en ovanlig framgång. På inbjudan av styrelsen för den nybildade Föreningen för inre missionen höll Wieselgren i Stockholm under en månads tid den 20 april—20 maj 1850 en serie uppmärksammade föredrag och predikningar i olika lokaler. *Aftonbladet* innehöll flera utförliga kritiska referat av Wieselgrens föredrag. I dessa uttalanden riktades synnerligen skarpa angrepp mot inre missionen och läsarna.[3]

Efter Wieselgrens besök i Stockholm blev kampen mot läseriet mera hänsynslös och målmedveten än någonsin förut. I ett brev till Scott av den 14 augusti 1850 skrev Rosenius om det bittra och fientliga sinne, som uppenbarade sig i »alla tidningar från werlden».[4] I juni månad upptog *Aftonbladet* polemiken mot läseriet i en serie artiklar under rubriken *Hvad må man tänka om den »inre missio-*

---

[1] P. C:son Hanner, *Lifwet i Kyrkan* etc., 3:e uppl., anmälan. Andra upplagan utgavs under titeln *Lifwet i Kyrkan. Tankar om den Swenska Kyrkans behof af en Inre mission, framställda i Norrköpings Prest-Sällskap.* Tredje upplagan hade titeln *Lifwet i Kyrkan. Skrift för den Inre Missionen till wäckelse och befordran af Kyrkans lif. 1 Häftet. Tankar om den Swenska Kyrkans behof af en Inre Mission, framställda i Norrköpings Prestsällskap.*

[2] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{11}/_{7}$ 1850. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[3] P. Wieselgren, *Predikningar och Föredrag, hållna i Stockholm 1850,* h. 1, s. IV ff.; E. Newman, a. a., s. 143 ff.

[4] *Roseniusbiografien 1868,* s. 170.

nen»? Läseriet betecknades här som ett medel, varav en rad kända konservativa politici ämnade begagna sig för att omintetgöra de lägre folkklassernas krav på ökade medborgerliga rättigheter. Läsarna å sin sida hoppades enligt *Aftonbladet* att under ett annat namn och med stadgar, som godkänts av regeringen, uppnå full rörelsefrihet. Liknande synpunkter framfördes i ett flertal övriga tidningar.[5]

Angreppen mot läseriet gingo till slut så långt i hänsynslöshet, att en av författarinnan J. Granberg skriven teaterpjäs *Läsare-Presten — Skådespel i 4 Akter, Svenskt Original av Nej. Nej.*, vari Wieselgren och inre missionen förlöjligades på det mest smaklösa sätt, uppfördes på Mindre teatern i Stockholm. Publiktillströmningen blev så stor, att skådespelet under sommaren och hösten kunde uppföras ej mindre än 21 gånger.[6]

Men den starka fiendskapen mot läseriet kunde ej slå ned de väcktas mod. Rosenius skrev till Scott, att han aldrig förut upplevat en tid, då väckelsen gått fram med en sådan makt.[7] För fröken Therése Ekman i Norrköping hade han mycket att förtälja men var så strängt upptagen av sitt arbete, att han omöjligt kunde meddela allt. Han hoppades dock, att andra vänner skulle göra det. Endast i förbigående ville han nämna om »Major Möllersvärd, M:lle Jenny Lind — hvilka nådesunder i vår tid!»[8] Rosenius åsyftar givetvis med »Major Möllersvärd» major Carl Gottfrid Möllersvärd på Viggbyholm, beläget i Skärkinds socken 1 1/2 mil sydväst om Norr-

---

[5] *Aftonbladet* 2/6, 11/6, 15/6, 21/6, 22/6 1850; E. Newman, a. a., s. 182 ff.

[6] E. Newman, a. a., s. 189 f. — Ur nyss nämnda brev från Rosenius till Scott 14/8 1850 anföra vi: »Nu brann det i alla hus; nu fräste nästan alla tidningar; nu gjorde man allt för att på det förskräckligaste reta sinnena emot läseriet, som kommit upp med förslaget om den inre missionen och 'fångat guldfogeln' Jenny Lind. Nu stod mitt namn alla weckor i tidningar och de allra gröfsta galenskaper om wåra sammankomster, nemligen att der bedrefs otukt, och att den så kallade 'paradisdansen' wore i bruk bland oss m. m. som ej förtjenar nämnas.» *Roseniusbiografien 1868*, s. 171.

[7] Brev från C. O. Rosenius till G. Scott 14/8 1850. *Roseniusbiografien 1868*, s. 170.

[8] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman 11/7 1850. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. I ett brev till F. G. Hedberg 12/7 1850, sålunda daterat dagen efter brevet till Therése Ekman, skriver Rosenius, att han »tänkt berätta om åtskilliga herrliga Guds nådes-under af denna sednare tiden ibland oss. En Major Möllersvärds, ett par presters m. fl., omvändelse — sedan om den Inre Missionen, om Jenny Lind m. m.», men att han denna gång måste avstå därifrån. G. Westin, *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld*, I, s. 155.

köping.[9] Det är tydligt, att Möllersvärds omvändelse ägt rum kort tid, innan Rosenius avfattade brevet av den 11 juli 1850 till Therése Ekman. I den kamp mot läseriet, som uppstod under Wieselgrens besök i Stockholm våren 1850, ställde sig Möllersvärd helt på läsarnas sida. I *Aftonbladet* av den 4 maj nämnda år infördes en av major Möllersvärd skriven anonym artikel, i vilken läseriet togs i försvar.[1] Även major Möllersvärds dotter Georgine tillhörde den rosenianska kretsen. Den 16 juli ingick hon äktenskap med kapten J. Chr. Berger.[2] I sitt brev till Therése Ekman av den 11 juli 1850 meddelade Rosenius, att Berger och hans hustru om någon vecka ämnade göra ett besök hos sina trosfränder i Norrköping.[3]

Under Wieselgrens vistelse i Stockholm anlände Jenny Lind till huvudstaden. Hon slöt sig till läsarna, deltog i den rosenianska kretsens konventiklar och besökte Rosenius för enskilda samtal. Den världsberömda sångerskans omvändelse och beslut att ej mera uppträda på scenen väckte det största uppseende.[4]

Med tanke på den framgång, som läseriet den sista tiden haft, fann Rosenius det helt naturligt, att motståndet ökades. »Skulle vi

---

[9] C. G. Möllersvärd föddes 1795, blev rustmästare vid Tavastehus reg. 1805, löjtnant vid livgrenadjärreg:t 1813, kapten vid 1. livgrenadjärreg:t 1825, major i armén 1839, avsked ur krigstjänsten 1863, d. 1874 i Söderköping. G. ELGENSTIERNA, a. a., V, s. 335.

[1] Brev från C. O. Rosenius till L. W. Henschen $^{7}/_{5}$ 1850. Professor Folke Henschen. Sthm; E. NEWMAN, a. a., s. 172; SAMME FÖRF., *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855*, s. 561.

[2] G. ELGENSTIERNA, a. a., V, s. 335. Georgine Möllersvärd föddes 1828 på Blekenstad i Ekeby socken och dog 1900 i Uppsala. Hon skildes från J. Chr. Berger och gifte sig 1858 med kaptenen Mauritz Norlin. Ibdm.

Bernhard Wadström omtalar i sina dagboksanteckningar, att han stod i tacksamhetsskuld till fru Berger, alltsedan hon tillsammans med sin make pingsten 1853 gjorde ett besök i Uppsala. Hon hade då fått »vara medlet att med ett Guds ord» lösa honom ur den »lagträldom», i vilken han då var bunden. B. WADSTRÖM, *Ur minnet och dagboken*, I, s. 338.

[3] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{11}/_{7}$ 1850. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[4] *Roseniusbiografien 1868*, s. 170 f. — Jenny Linds omvändelse tycks ha väckt uppmärksamhet inom de rosenianska kretsarna i Östergötland, redan innan Rosenius nämner därom i brevet till Therése Ekman $^{11}/_{7}$ 1850. Av detta brev framgår nämligen, att en av de evangeliskt väckta i Ö. Eneby [G.F.] Lagerman (jfr ovan s. 387) sänt ett brev till Jenny Lind. Då det emellertid kommit till Stockholm, först sedan Jenny Lind lämnat huvudstaden, återsändes det av Rosenius i nyssnämnda brev till Therése Ekman.

undra på, att djefvul o. verld nu ryta med fradgande mun!»[5] Han hade aldrig förut bevittnat så oupphörliga angrepp på »Christi klena hjord».[6] Förföljelserna mot läseriet tycktes emellertid endast öka dess motståndskraft. Rosenius' kampsång »Med Gud och Hans wänskap, Hans Anda och Ord», som under rubriken »Guds folks utsigter» infördes i *Pietistens* januarinummer för år 1851, visar tydligt, att läsarna ej kände sig tillhöra en slagen här.[7]

På grund av sin alltmera ökade arbetsbörda kunde Rosenius i fortsättningen ej skriva till sina vänner i Norrköping så ofta och så utförligt, som han hade önskat. I ett brev till Therése Ekman av den 10 oktober 1851 tackade han henne för alla hälsningar och brev. »Jag torde väl stå i skuld af svar», fortsätter han, »jag mins ej huru det är — men min brådska torde ursäkta mig — och kärleken öfverskyla allt!»[8] Som exempel på den brådska, av vilken han jagades, nämnde han i ett brev av den 25 januari 1853 till stadsarkitekten C. Th. Malm, att han några dagar tidigare i en låda haft 60 à 70 obrutna brev, som under en tid av 14 dagar hunnit komma utan att han ens haft tid att öppna dem.[9] Under sådana förhållanden var det helt förklarligt, att Rosenius hade svårt att mottaga någon inbjudan till Norrköping.[1] Sannolikt har han ej gjort något besök i Linköpings stift förrän sommaren 1855, då målet för hans resa var Stensnäs.[2] Det är möjligt, att han i samband med denna resa även besökte sina vänner i Norrköping.

Under sommaren 1855 vistades åtskilliga av C. O. Rosenius' an-

---

[5] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{11}/_{7}$ 1850. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. Rosenius fortsätter i samma brev: »Af Herranom är det skjedt, o. är underl. för vår ögon; — såsom ock M:lle Lind sade: 'Man menar att den el:r den presten el:r Biskopen omvändt mig; nej, Herren har arbetat på mig länge, förrän jag såg den Biskopen el:r presten.»

[6] Brev från C. O. Rosenius till G. Scott $^{14}/_{8}$ 1850. *Roseniusbiografien 1868*, s. 170.

[7] *Pietisten*, n:r 1, 1851, s. 1 f.

[8] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman $^{10}/_{10}$ 1851. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[9] Brev från C. O. Rosenius till C. Th. Malm $^{25}/_{1}$ 1853. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[1] Brev från C. O. Rosenius till C. Th. Malm $^{20}/_{6}$ 1853. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. »Om, eller *huru snart* jag kommer till eder», skriver Rosenius i detta brev, »kan jag ej bestämdt säga. Wi få se wår Herres vilja! Men ej blir jag någon hel vecka hos eder, jag måste skynda! — Ja, 'skynda'! — så ock nu!»

[2] B. Wadström, a. a., I, s. 451 ff. Jfr nedan s. 454.

hängare vid Söderköpings brunn. Carl Bernhard Philonegros Wadström[3] anlände dit den 14 juni och sammanträffade då med professor Carl Axel Torén, Erik Georg Waldemar Napoleon Rudin[4] och den sistnämndes fästmö Louise Maule. Den 16 juni lärde Wadström bl. a. känna löjtnant von Feilitzen.[5] På e. m. samma dag samlades 10—12 personer till en konventikel. Rudin höll på aftonen bibelförklaring och bön på lasarettet. Det bestämdes, att Rudin och Wadström skulle tills vidare ansvara för andaktsstunderna där.[6]

Även komminister Hanner vistades i Söderköping under sommaren 1855. Wadström meddelar i sina dagboksanteckningar för den 17 juni, att Hanner omtalat, att en prost O. i ärkestiftet, som Hanner personligen kände, blivit omvänd och efter sin omvändelse varit utsatt för mycken smälek från sina ämbetsbröders sida. Hanners namn nämnes sedan i dagboksanteckningarna vid flera tillfällen.[7]

Den grupp av evangeliskt sinnade, som denna sommar vistades i Söderköping, synes ej ha lidit av några mindervärdighetskomplex. Läsarna samlades utan fruktan till sina konventiklar och bekände frimodigt sin tro. Midsommarafton gingo de flesta av dem kl. 6 på morgonen upp till det på andra sidan om kanalen belägna berget Ramundershäll, där de samtalade och läste, varefter de sjöngo »många friska, värmande sånger». Konventikelplakatet tycktes ej verka hämmande på Wadströms och Rudins verksamhet. Motståndet mot deras strävanden lät emellertid ej länge vänta på sig. Redan vid middagen

---

[3] Carl Bernhard Philonegros Wadström föddes i Uppsala 1831 och var son till häradshövdingen Carl Gustaf W. och sonson till Per Gustaf W., yngre broder till den berömde filantropen och bekämparen av negerslavhandeln Carl Bernhard W. med tillnamnet »Philonegros». De båda sistnämndas far var assessor Carl Niclas Wadström (se om honom ovan ss. 16, 56, 126). Den från 1800-talets väckelserörelser bekante Carl Bernhard Philonegros Wadström — i fortsättningen endast kallad Bernhard Wadström, hade sålunda samma namn som sin farfars bror filantropen C. B. Wadström. B. Wadström blev student 1848, tog kansliexamen 1853, e. o. kanslist i ecklesiastikdep. 1854, prästvigdes 1859, avlade pastoralexamen 1863, var sekreterare i EFS 1856—1862, blev komminister i Klara förs. i Stockholm 1881, d. 1918. Se närmare Ellen Hagen, *Bernhard Wadström.*

[4] W. Rudin föddes i Ö. Ryd i Östergötland 1833, blev student i Uppsala 1851, fil. d:r 1857, föreståndare för EFS:s expedition 1859, föreståndare för EFS:s missionsinstitut 1862—1869, prästvigdes 1865, docent i exegetik i Uppsala 1872, professor 1892, d. 1921. Se närmare Daniel Rudin, *Waldemar Rudin. Levnadsteckning.*

[5] Jfr ovan s. 326.

[6] B. Wadström, a. a., I, s. 444 f.

[7] Ibdm, I, s. 445 f.

på midsommarafton kunde brunnsläkaren J. O. Lagberg[8] meddela, att prästerna och åtskilliga av de övriga herrarna voro synnerligen missnöjda med Wadströms och Rudins konventikelverksamhet. Motståndet mot läseriet blev sedan från åtskilliga brunnsgästers sida allt starkare. Till slut hade, enligt vad von Feilitzen den 12 juli kunde meddela, Wadström och Rudin varit föremål för brunnsrättens överläggningar. Brunnsrätten hade därvid beslutat att »för andliga oordningars skull» förvisa dem från brunnen. Då Lagberg under överläggningarna kunde upplysa om att Rudin hade för avsikt att avresa inom några dagar, återtog rätten beslutet med avseende på honom men vidhöll det med avseende på Wadström. Lagbergs intresse för den rosenianska kretsen hade emellertid vuxit sig så stark, att han helt ställde sig på Wadströms sida och förklarade, att en förvisning av denne för den angivna orsaken omedelbart skulle ha till följd, att han lämnade befattningen som läkare vid badanstalten. Även beslutet om Wadströms förvisning måste då återtagas.[9]

Lagberg, som tidigare varit påverkad av den tyske filosofen Franz Benedict Baaders mystik och teosofi, hade under sommarens lopp »allt mer öppnat sitt hjärta för Pauli fria evangelium om *den redan skedda försoningen*». Den 15 juli öppnade han för första gången sitt hem för en konventikel. Gustaf Emanuel Beskow, som redan den 26 juni anlänt till Söderköping, höll därvid en bibelförklaring. En ny sammankomst, då komminister Hanner talade, hölls den 18 juli hos Lagbergs. Vid detta tillfälle var den norske prästmannen Gustav Adolph Lammers[1] närvarande och gjorde under samtalet tungt vägande inlägg. Den 20 juli samlades man på nytt till en bibelstund i Lagbergs hem. Denna gång hölls bibelförklaringen av prosten Flodman.[2]

---

[8] J. O. Lagberg föddes 1789 i Hammars socken i Närke, blev student i Uppsala 1811, med. doktor och docent i medicin vid Lunds universitet 1822, kallades till intendent vid S:t Ragnhilds brunn i Söderköping 1823 och till stadsläkare där 1827, d. $^{14}/_{8}$ 1856 i Skönberga socken vid Söderköping. NF², XV, sp. 824. Jfr om Lagberg ovan s. 405.

[9] Ibdm, I, s. 447 ff.

[1] Jfr om G. A. Lammers E. Newman, a. a., s. 158 ff.

[2] B. Wadström, a. a., I, ss. 447, 454 f. Med prosten Flodman åsyftas C. F. Flodman (se ovan s. 239), eller, vilket är mera sannolikt, dennes broder Johan Christoffer Flodman (se ovan s. 328). J. Chr. Flodman hade år 1853 utgivit *Böner, hållne wid S:t Ragnhilds helsobrunn år 1853. På flera Badgästers begäran för dem och för ett wälgörande ändamål till trycket lemnade.*

Den 22 juli på morgonen reste Wadström och Beskow till Norrköping och stannade där till följande dag på kvällen. Under vistelsen i Norrköping besökte de komminister Hanner, stadsarkitekt Malm och andra vänner. I greve A. Stackelbergs hem höllos bibelstunder, vid vilka Beskow och Wadström talade, den förre måndagen den 22 och den senare tisdagen den 23 juli. Wadström omtalar, att han vid dessa sammankomster, som voro talrikt besökta, råkat »många varma vänner i Herren».[3]

Doktor Lagberg blev allt mera rotad i den evangeliska åskådningen. Den 25 juli öppnade han åter sitt hem för en bibelförklaring, som denna gång hölls av Hanner. På bibelförklaringen följde ett samtal om sann evangelisk kristendom. I Lammers därvid gjorda uttalanden instämde Wadström, Beskow, Hanner och Lagberg, medan magister Munck från Linköping kraftigt opponerade sig däremot.[4]

Den 28 juli lämnade Wadström och Beskow Söderköping för att resa till Stensnäs.[5] Rudin måste efter någon tids vistelse på Naddö vid Vadstena, där hans moder då uppehöll sig, återvända till Söderköping för sin hälsas vårdande. Han stannade där under september och fram emot jul. I doktor Lagbergs hem var han under denna tid en gärna sedd gäst. Tillsammans med Lagberg läste han Søren Kierkegaards i svensk översättning utgivna skrift *Øieblikket*, efter hand som den genom bokhandeln i Söderköping kom dem tillhanda.[6]

---

[3] B. Wadström, a. a., I, s. 457.

[4] Ibdm, s. 457 f. Med magister Munck åsyftas givetvis läroverksadjunkten i Linköping Edvard Gustaf Munck, född 1812 och son till kyrkoherden i Tåby Magnus Samuel Munck (se ovan s. 212 f.). E. G. Munck prästvigdes 1838, blev fil. kand. 1839, fil. doktor 1839, amanuens vid Linköpings stiftsbibliotek 1843, apologist, sedan läroverksadjunkt i Linköping 1844, avsked 1879, d. i Linköping 1891. K. G. Odén, a. a., s. 447.

[5] B. Wadström, a. a., I, s. 458. D:r Lagberg dog »under stor frid och förtröstande på sin fulla frälsning i Kristus». Ibdm, s. 455.

[6] Lagbergs starka intresse för Kierkegaard kommer klart till synes i hans brev till C. Ekenstam av d. $^{25}/_{2}$ och $^{28}/_{2}$ 1856 och i Ekenstams brev av d. $^{26}/_{2}$ 1856 (i avskrift), utgörande svar å Lagbergs första brev (Hösterumsarkivet, 20. SLBL). I brevet av d. $^{25}/_{2}$ 1856 konstaterar Lagberg, att han och Ekenstam »dömma så ytterst olika om Kierkegaard ... som jag med djup rörelse vördar såsom en Herrens utkårade, en af det varmaste trosnit drifven utomordentligt klar och djup ande — och du tillika förklarar din förundran deröfver, att Rudin — om hvilken du vet och tror, att han ingalunda är en dum, utan en rikt utrustad och i utomordentlig grad renhjertad och gudfruktig menniska — kunnat med förtjusning läsa 'ögonblicket' af Kierkegaard, då visar sig häri ett förhållande oss emellan, som sorgligt öfverraskar mig».

Denna Rudins första bekantskap med Kierkegaard blev sedan alltmera fördjupad och fick ett avgörande inflytande på hans andliga utveckling.[7]

Bergslags kontrakt i norra Östergötland.

Inom Bergslags kontrakt i norra Östergötland hade, såsom förut nämnts, läseriet alltmera avtagit under 1830-talet.[8] Smärre grupper av evangeliskt väckta funnos dock i de olika församlingarna och understödde verksamheten för traktat- och bibelspridning, nykterhetsarbetet och missionssaken. Sitt starkaste fäste hade läseriet alltsedan den janzonska väckelsens tid i Hällestad.[9] Vid mitten av 1840-talet började i norra Östergötland en stark andlig rörelse. Dess banbrytare voro tre lekmän, torparen Anders Fredrik Nilsson i Ladusjön i Vånga, folkskolläraren J. P. Nyrén i Hällestad samt hemmansägaren och liesmeden Lars Magnus Larsson i Barketorp, likaledes i Hällestad.

Anders Fredrik Nilsson, som var son av soldaten Nils Nezler i Ingelstad i Risinge och Maria Greta Johansdotter från Ö. Harg, föddes den 9 oktober 1810.[1] Redan som barn fick Anders Nilsson pröva på fattigdomens hårda lott. Vissa tider kunde det hända, att det under flera veckor ej fanns en bit bröd i huset. Hans far måste ofta under sitt tunga arbete nöja sig med att äta bröd, som han doppat i salt. Modern var en stark kristen personlighet och utövade ett djupgående inflytande på Anders. Trots fattigdomen i hemmet tillät hon aldrig barnen att gå omkring och tigga, vilket var brukligt på den tiden, utan vande dem vid arbetsamhet. Anders, som hade ett gott lynne och god fattningsförmåga, lärde sig läsa av sin mor. Det uppgives, att han vid sju års ålder kunde såväl Luthers lilla katekes som dess förklaring utantill och så väl kände till psalmboken, att han kunde säga, hur en psalm började, då han hörde dess nummer. Förutom psalmboken och katekesen studerade han bibeln,

---

[7] D. Rudin, a. a., s. 57 f.

[8] Jfr ovan s. 274 f.

[9] Jfr ovan ss. 311 ff., 336 f., 341, 344 ff., 358 ff., 375 f., 387 f.

[1] J. Neander, Kyrkoherden J. Neanders stamträd och hans farfaders samtliga afkomlingar. Hos förf. Stamträdet börjar med Erik Eriksson i Gäntorp i Regna och Brita Nilsdotter. Deras son soldaten Nils Högstedt i Piltorpet i Regna föddes $^{31}/_{5}$ 1738 och var gift med Brita Persdotter. Han var far till ovannämnde Nils Nezler, som föddes i Regna $^{21}/_{5}$ 1777. Ibdm.

som han läste igenom den ena gången efter den andra. Med all sannolikhet fick han även redan som barn göra bekantskap med Evangeliska sällskapets traktater och andra kristliga småskrifter.[2] Det trägna sysslandet med Guds ord såväl som moderns förmaningar gåvo hans tankar en andlig inriktning. Som vallgosse brukade han ofta gå avsides för att bedja. Han greps av en allt starkare längtan att få studera till präst. Medan han vallade kreaturen, hände det ej sällan, att han steg upp på en hög sten eller en stubbe, varifrån han för dem höll en lång predikan. Hans drömmar att få gå studievägen kunde emellertid icke förverkligas, och redan vid tolv års ålder måste han tänka på att försörja sig själv.[3]

---

[2] Bland de böcker, som Anders Nilsson hade i sin ägo, har jag påträffat ett band, som innehåller ett stort antal av Evangeliska sällskapets traktater och åtskilliga andra kristliga småskrifter.

[3] A. Andersson, Små drag etc., II, s. 1 ff.; III, s. 1 ff.; IV, s. I ff., *Budbäraren* 1868, ss. 26, 55 ff.; N. Rodén, *Anders Nilsson i Ladusjön*, Frideborg 1934, s. 30 ff.; E. J. Ekman, a. a., II, s. 991 ff. — Den värdefullaste källan för vår kunskap om Anders Nilssons andliga utveckling är hans sons Anders Anderssons anteckningar. Dessa anteckningar innehålla på samma gång synnerligen betydelsefulla uppgifter om väckelserörelserna i norra Östergötland. Ett av hans manuskript, betecknat med sign. S, II, har som överskrift »Små drag ur Smått och Stort från de förledna dagar» och har sannolikt skrivits i slutet av 1860-talet. För en sådan uppfattning talar dels, att framställningen av de olika väckelserörelserna, den rosenianska väckelsen, baptismen, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och den sjödinska syndfrihetsläran, föres fram endast till början av 1860-talet, och dels en tidsuppgift angående ett större möte i Hällestad. Angående nämnda möte skriver Andersson, att det hölls »för flera år sedan» och att därvid »Stockholmslärarne Wadström, Cassell (grosshandlaren) och Elmblad predikade i Hällestad». Sannolikt åsyftar han B. Wadströms besök i Hällestad den 7—15 augusti 1861 i samband med dennes resa till mötet i Stensnäs den 19 och 20 augusti 1861. Även grosshandlaren och lagmannen K. G. Cassel, med vars dotter, änkefru Selma Eugenia Laurin, d:r Emanuelsson den 10 juni 1861 ingått äktenskap i Stockholm, vistades vid denna tid i Hällestad (B. Wadström, a. a., II, s. 31 ff.). Däremot torde uppgiften om Elmblad bero på något minnesfel. Manuskriptet Små drag etc. utgöres av 35 foliosidor, däri inberäknat några sidor, som endast innehålla kortare text. Före detta manuskript skrev Andersson en framställning av väckelserörelserna i norra Östergötland på endast fyra sidor, betecknad med sign. S, I. Det är väl bl. a. dessa manuskript, som Johannes Neander åsyftar, då han i ett brev från Uppsala av $^{25}/_{3}$ 1873 (hos förf.) till sin bror Anders skriver, att den sistnämnde redan gjort några anteckningar om deras fader. »Jag har länge önskat», skriver Neander i detta brev, »att såvidt sig göra låter kunna i sitt sammanhang framställa gången och utvecklingen af de andliga lifsrörelserna i min hembygd och i all synnerhet i Hellestad, Regna och Wånga. Dels kan jag icke neka, att jag mången gång, då jag jemfört det nu-

Omkring år 1825 började Anders Nilsson höra talas om »janzonsläsarna». De väckte hans nyfikenhet, och han gick bakom dem, där de vandrade vägen fram, för att uppfånga något av deras samtal. Bland »janzonsläsarna» fanns även en dräng, Anders i Ringtorp, Risinge[4], som ansågs som en besynnerlig människa. Han brukade tala med de människor, som han träffade, om Guds ords sanningar.

---

varande kristendomslifvet med dess många besynnerliga afarter, med det som på 50-talet och äfven senare visat sig i ofvannämnda socknar, den verkliga enfald i tron och innerlighet i kärleken, som då fanns, med vemodig saknad tänkt tillbaka på denna tid, och jag har dervid funnit att denna förflutna tid i många och väsendtliga afseenden har ett bestämt företräde framför nuvarande, äfven om den i ett eller annat skulle stå efter den. Dels har jag ock sjelf tänkt samt äfven af andra blifvit uppmanad att lemna några upplysningar om de andliga rörelserna i dessa socknar. Och det är derför som jag nu beder Dig vara så god och uppteckna allt som Du sjelf kan minnas eller hört omtalas i detta afseende, då Du har en mycket större erfarenhet härutinnan än jag. Uppteckna så mycket Du kan om vår faders lif och verksamhet, såsom ock om Nyréns, Lars Magnus Larssons i Barketorp och Dr Emanuelssons. Glöm icke heller att intaga baptismen och mera sådant som kan vara av vigt. Du behöfver icke bry Dig om stil och språk, det skall bli min sak att omstilisera det, ej heller behöfver Du vara rädd att skildra personer och saker i deras rätta ljus, emedan jag ämnar iakttaga den största grannlagenhet i allt som rör personer och i synnerhet ännu lefvande personer. Om jag minns rätt, så har Du redan gjort några anteckningar ifråga om vår fader — var nu snäll och fullständiga dessa och uppteckna för öfrigt allt som Du kan om rörelsen i Hellestad o Wånga. Skulle Du redan ha något färdigt, så kunde Du gerna skicka mig det, och i hvilket fall som helst genom bref underrätta mig om, *huruvida* o *när* Du kan lofva mig det nu begärda. Straxt efter Påsk vore meningen att jag skulle hålla ett föredrag härom, och önskade jag naturligtvis att till dess erhålla så många upplysningar som vore möjligt. Jag har samtidigt härmed skrivit till Nyrén i Hellestad och af honom begärt enahanda upplysningar för den socknen. Detta behöfver dock icke utgöra något hinder för Dig att uppteckna allt hvad Du kan om Hellestad, ty desto fullständigare bör det ju blifva. Du skulle göra mig en verkligt stor tjenst om Du kunde efterkomma min önskan i detta stycket.»

Det är utan tvivel med anledning av denna uppmaning av Neander, som Anders Andersson skrivit de två följande manuskripten, ovan betecknade med sign. S, III, och S, IV, om Anders Nilsson i Ladusjön och väckelserörelserna i norra Östergötland, det första på 36 och det senare på 52 sidor. Det sista av dessa manuskript har granskats av Neander och har av honom på flera ställen försetts med kompletterande uppgifter, vilket givetvis ökar dess värde som historisk urkund. Dessutom finnes bland Anderssons anteckningar en översikt, som sannolikt skrivits i slutet av 1800-talet (sign. S, V).

[4] F. d. kyrkvärden Anders Svensson i Ringtorp, Risinge, hade en dräng vid namn Anders Jönsson, som föddes i Vånga 1809, kom till Ringtorp 1837 samt flyttade till Rangtorp i Risinge 1838 och till Ösby i samma socken 1839. Risinge: Husförhörs- och kommunionlängd 1835—1840, ss. 131, 134. VLA.

Om nätterna satt han mestadels och skrev eller läste. På kyrkbacken samlades ofta stora hopar, som lyssnade till hans ord. Hans verksamhet uppväckte mycken oro, och han blev därför flera gånger kallad inför kyrkorådet. Intet fick emellertid hindra honom i hans strävanden att vinna sina medmänniskor för Gud. Han träffade ofta samman med Anders Nilsson och blev denne till mycken andlig hjälp. Anders Nilsson yttrade senare om Anders i Ringtorp, att han på den tiden bland de många, som kallades läsare, ej kände någon annan, som var »frigjord i Guds Sons tro».[5]

Anders Nilsson tjänade i flera hem, där man sade sig vara läsare. Det andliga livet hos dessa tycks emellertid ha varit mycket tynande, och Anders Nilsson fick ej i deras hem det stöd i andligt avseende, som han väntat. Efter någon tid flyttade han till Ladusjön, ett torp i Vånga, och gifte sig 1836 med torparens dotter Johanna Larsdotter.[6] Han övertog torpet, som emellertid befanns vara i så dåligt skick, att han måste gripa sig an med åtskilliga nybyggnader och förbättringar. Därigenom ådrog han sig från början en betydlig skuld. Utsikterna förmörkades, då skörden slog fel på hans nyodlingar. För att förbättra sin ekonomiska ställning slog han sig på byteshandel med oxar och andra kreatur och kom på så sätt ut i marknadslivet. Anders Nilssons hustru var djupt bekymrad över mannens andliga utveckling och delgav gårdfarihandlaren Jansson[7], som vid denna tid besökte Ladusjön, sina bekymmer. Liksom i profetisk ande hade Jansson därvid svarat, att det skulle bliva annorlunda. Till det yttre blev emellertid nöden och motgången blott ännu större. Kreaturen revos av vargar eller omkommo på annat sätt.[8]

Särskilt svår var sommaren 1845, då hustrun och tjänarinnan lågo sjuka i flera veckor och Anders Nilsson ensam fick sköta de sjuka och fyra små barn, av vilka det yngsta var endast ett år, ladugården och jordbruket. Av alla dessa svårigheter jämte ett ont samvetes anklagelser blev han slutligen så nedtryckt, att han en dag gick ut

---

[5] S, III, s. 3 ff.; S, IV, s. 4 f.

[6] J. Neander, Kyrkoherden J. Neanders stamträd. Hos förf. Johanna Larsdotter var född 1816. Ibdm.

[7] Jfr ovan s. 402 f.

[8] S, III, s. 5 ff.; S, IV, s. 5 ff.; N. Rodén, a. uppsats, s. 36 ff. Vargarna hade vid denna tid ännu icke utrotats från skogstrakterna i norra Östergötland. S, III, s. 8; S, IV, s. 7 f. — Sockenstämmoprotokollen från församlingarna i Bergslags kontrakt bekräfta den rikliga förekomsten av vargar i norra Östergötland vid denna tid. Tjällmo: Protokoll vid sockenstämma i Tjällmo $^{18}/_{11}$ 1840, § 7; $^{12}/_{5}$ 1843, § 14; $^{20}/_{5}$ 1845, § 11. VLA.

på vägen med det yngsta barnet på armen. Då var det, enligt vad han sedan själv berättade för sin son Anders, som om en röst sagt till honom: »Min son, dina synder förlåtas dig.» På en gång klarnade det nu för hans inre syn, och nöden var borta. »Fastän sjukdom och fattigdom i yttre måtto var qvar så var dåck tillgången öppnad till Gud och han fröjdade och wederqvickte hans hjerta.»[9]

Efter denna upplevelse fick Anders Nilssons liv en helt ny riktning. Genom studiet av Luthers skrifter blev han befäst i sin tro. Den kunskap i bibeln, som han redan i sitt hem förvärvat sig, kom honom nu väl till pass. Den blev levande för honom, och han kände det som en tvingande nödvändighet att söka vinna andra för Gud. Sonen Anders kunde erinra sig den dag, då hans far första gången samlade husets medlemmar till andakt, något som sedan blev en daglig sed.[1]

Anders Nilssons andliga verksamhet började så småningom och nästan oförmärkt med enskilda samtal och sjukbesök. Sällan kunde han tiga om det, som rörde den eviga världen. På kyrkvägen och vid andra tillfällen fick man ofta se honom omgiven av hela hopar av människor, som stilla lyssnade till hans ord. Han hade en särskild förmåga att tala på ett fängslande och övertygande sätt, varför somliga yttrade, att det var bäst att akta sig för läsarna, ty blott de få tala vid en människa, blir hon läsare. Man påstod t. o. m., att läsarna smorde sig med något, så att blotta umgänget med dem var smittosamt.[2]

Då Anders Nilsson gick till kyrkan i Hällestad, blev han efter gudstjänsten i allmänhet bjuden till någon av sina vänner. Efter middagen läste man i bibeln, Luthers skrifter eller *Pietisten,* samtalade om det lästa, bad och sjöng. *Andeliga Sånger* av Ahnfelt och

---

[9] S, III, s. 8 f. Jfr S, IV, s. 8. EFS:s kolportörsbok, I, n:r 24 (EFSA), uppgiver, att Anders Nilsson kallades av Gud från sin barndom men att han var en träl under synd och lag till år 1844, då han »under stor födslosmärta blef af Gud tagen till nåd». Denna uppgift, att hans omvändelse ägde rum 1844, kan knappast vara riktig. Anders Anderssons skildring verkar däremot fullt tillförlitlig. Sommaren 1845 hade Anders Nilsson, såsom Anders Andersson uppgiver, fyra barn, nämligen Lars, f. $^{31}/_{1}$ 1837, Nils, f. $^{3}/_{2}$ 1839, Anders, såsom förut nämnts, f. $^{25}/_{11}$ 1841 och Karl, f. $^{5}/_{7}$ 1844 (J. Neander, Kyrkoherden J. Neanders stamträd. Hos förf.). Det yngsta barnet var sålunda, såsom Anders Andersson meddelar, ett år gammalt vid Anders Nilssons omvändelse.

[1] S, III, s. 9; N. Rodén, a. uppsats, s. 39 f.

[2] S, I, s. 1.

Hedbergs sångbok med samma titel mottogos med det största intresse, då de kommo ut. De söndagar, då Anders Nilsson var hemma, samlades ofta grannar och vänner hos honom för gemensam uppbyggelse. Påsken 1850 kom det till ett andligt genombrott inom vänkretsen i Bergslags kontrakt. Lars Magnus Larsson i Barketorp i Hällestad bjöd sin vän Anders Nilsson med sig hem från kyrkan. På kvällen samlades så mycket folk hos Lars Magnus, att stugan blev alldeles fullsatt. Anders Nilsson började som vanligt att tala »såsom samtalsvis». Alla voro så gripna av det budskap, han frambar, att de lyssnade stilla och uppmärksamt tills över midnatt. Först då det började att dagas, voro de närvarande redo att skiljas åt. Från denna tidpunkt övergingo sammankomsterna allt oftare till att bliva »större folksamlingar», vid vilka Anders Nilsson eller någon annan av de andliga ledarna inom vänkretsen talade över någon bibeltext. Särskilt, då de flesta av de närvarande voro »Guds ords vänner», förekommo dock även i fortsättningen andliga samtal eller lästes någon predikan.[3]

Så småningom blevo läsarna alltmera beryktade, och man utspred de mest fantastiska rykten om dem. Man visste att berätta, att de dansade nakna, kröpo genom stolar föreställande nådastolen och satte remmar om knäna och pinnar i knävecket inom remmarna, så att de länge skulle kunna förbli i knäböjande ställning, och att »lasjöra», d. v. s. de, som voro bosatta i »Lasjön», en förkortning av Ladusjön, voro kyrktjuvar. Ofta berodde dylika rykten på att man missförstått läsarnas sätt att uttrycka sig. Så kunde man med anledning av Anders Nilssons om en barnslig gudsförtröstan vittnande uttalande, att, förr än han och hans familj skulle förgås, skulle fåglarna föra mat till dem och gräs och löv bliva deras kläder, giva spridning åt den föreställningen, att sädessäckar kommo från himmelen och slogo ned vid hans förstugudörr. Dylika rykten och meddelanden om Anders Nilssons konventikelverksamhet nådde även hans husbonde patron Karl Edvard Ekman i Finspång[4], som uppmanade honom att inskränka sin andliga verksamhet till att hålla husandakt i sitt hem. Ekman hade, enligt vad A. Andersson berättar, visat sig »beskedlig» och givit sig god tid till samtal med sin torpare. Fastän konventikelplakatet ännu var rådande, sökte han framdeles ej lägga några hinder i vägen för Anders Nilssons andliga

[3] S, I, s. 1; S, II, s. 5 ff.; S, III, s. 15; S, IV, s. 20 f.

[4] K. E. Ekman föddes 1826 i Göteborg, fick anställning som förvaltare vid Finspångs bruk 1848, blev dess ägare 1856, d. 1903. NF² VII, sp. 106 f.

verksamhet. Det varma intresse, som d:r Emanuelsson visade för Anders Nilsson, vilken han räknade som en av sina »adjunkter», bidrog även till att göra Ekmans inställning mot honom mera förståelsefull.[5]

J. P. Nyrén var betydligt yngre än Anders Nilsson. Han föddes i Hällestad den 14 juni 1826. En del av sin ungdom fick han tillbringa på fattighuset. Då han blivit så gammal, att han kunde börja att arbeta, sattes han i skräddarlära. Redan som barn kom Nyrén till hel avgörelse för Gud och fick en stark längtan att läsa bibeln och bedja. Tidigt väcktes hos honom tanken att studera till präst eller att bliva skollärare. Varje ledig stund ägnade han sig åt sina studier, och hans kunskapstörst tycktes vara omöjlig att släcka. En vice pastor, som vid denna tid tjänstgjorde i Hällestad, fäste sig vid den begåvade pojken och åtog sig att undervisa honom i flera ämnen. Sedan Nyrén prövat på åtskilliga hantverk, blev han år 1847 kallad till skollärare i Hällestad.[6]

Nyrén började mycket tidigt att söka vinna andra för Gud. Redan som yngling brukade han falla i medvetslöst tillstånd och predika.[7] År 1843 hade roparerörelsen i Västergötland även vunnit insteg i flera församlingar i Närke. Den fick särskilt stark utbredning i Kvistbro och Lerbäck. I sistnämnda församling varade predikosjukan ända till år 1848. Rörelsen trängde här djupare och vann större utbredning än i någon annan församling i Närke.[8] Med tanke på den livliga förbindelsen mellan läsarna i Lerbäck och läsarkretsarna i Norrköping och Hällestad[9] är det sannolikt, att Nyréns predikosjuka uppstått genom påverkan av roparerörelsen i Lerbäck. Det är möjligt, att Nyrén fortsatte att predika i medvetslöst tillstånd, även sedan han blivit skollärare.[1] Efter någon tid tycks han emellertid

[5] S, I, s. 1; S, II, s. 5; S, III, s. 12 ff.; S, IV, s. 20 f.

[6] *Svenska Bygder* I, s. 175 f.; E. J. Ekman, a. a., II, s. 987 ff. Nyrén avled d. $^{23}/_{11}$ 1901. *Svenska Bygder* I, s. 176.

[7] S, I, s. 3; S, V, s. 5 f.

[8] R. Redelius, a. a., s. 151 ff.

[9] Jfr ovan s. 399.

[1] A. Andersson, Barndomshem och Barndomsminnen, s. 14 f., berättar, att en bonde, vid namn Anders Andersson, som bodde i närheten av Ladusjön, och folkskollärare Nyrén brukade följas åt på sina predikoresor. Det talades vid denna tid mycket om denne bonde, därför att han en gång tömde ut hela sitt brännvinsförråd genom fönstret. På den fläck, där brännvinet hällts ut, hade det sedan ej växt något gräs. »Jag hörde en gång», skriver Andersson, »berättas, att denne bonde och skollärare N[yrén] var ute på en resa, där de tagit herberge på ett ställe och folket fingo veta att de voro från Hellestad, började de att

ha blivit fri från sin predikosjuka. Då han från omkring år 1850 i likhet med Anders Nilsson i Ladusjön och Lars Magnus Larsson i Barketorp började att mera offentligt förkunna Guds ord, höra vi ej längre omtalas, att han predikar i medvetslöst tillstånd.[2]

Lars Magnus Larsson, som var den tredje av de lekmän, som vid 1800-talets mitt stodo som ledare för den andliga rörelsen i norra Östergötland, föddes år 1826. Redan som helt ung läste han flitigt i bibeln. Vid 19 års ålder på hösten 1845 kom han till avgörelse för Gud och studerade sedan sin bibel med ännu större iver. Då han började att deltaga i den andliga verksamheten, hade han därför god insikt i Guds ord. På söndagsmorgnarna brukade Lars Magnus gå till kyrkan i god tid för att före gudstjänstens början hinna samtala med kyrkfolket om det enda nödvändiga. Han hade en särskild gåva att genom personliga samtal hjälpa människorna till klarhet i andliga frågor.[3]

I *Tjällmo* verkade bonden Petter Jonsson i Risa outtröttligt för evangeliets utbredande. Han arbetade, såsom redan förut nämnts, för bibel- och traktatspridning samt understödde nykterhets- och missionsverksamheten.[4]

De baptistiska idéerna vunno från och med hösten 1853 insteg i de rosenianska kretsarna i Bergslags kontrakt och utbredde sig under tiden närmast därefter med allt större styrka. Baptismens första framträdande i norra skogsbygden i Östergötland kommer att skildras i nästa kapitel[5], varför en framställning därav i detta sammanhang är överflödig. Konventikelverksamheten, som på grund av de

---

fråga om den underlige bonden och skolläraren svarade, men icke nog med det. Ryktet hade också förtäljt om en besynnerlig Skollärare Som predikade i ett medvetslöst tillstånd. Men då teg skolläraren och bonden talade.»

[2] S, IV, s. 21.

[3] E. J. Ekman, a. a., II, s. 996 ff. I ett brev till »Samtliga Herrar och Bröder i Fosterlands-Stiftelsen!» av d. $^{15}/_{6}$ 1858 (EFSA) meddelar L. M. Larsson »att på wår ort har under de 10 senast förflutna åren en nådens Wind blåst öfwer de döda Benen hwaraf några här och der blifwit träfade till lifs instrumenten han begangnatt äro kolportör Anders Nilsson i ladaskön, wånga soken skolläraren Nyren i Hellestad samt andre som med sina pund ockratt så att här fines nu gudi Lof några Christne äfwen arbetar baptister i wåra trackter och har äfwen lyckats att med sin dopbewisning wina några af dem som förut trodde på Christum de har således bygdt på en anans Grund inträngt i andras arbete herren förlåte dem och döde deras inbilning». Jfr om baptismens första framträdande i norra Östergötland nedan ss. 485 ff., 491.

[4] Jfr ovan ss. 312 f., 337, 340, 360, 362, 376, 388.

[5] Jfr nedan s. 482 ff.

åtgärder, som vidtagits för att förhindra densamma, under hösten 1854 helt legat nere, tog från början av år 1855 ny fart.[6]

I kyrkoherden i Risinge församling Anders Arvid Arvedson[7] hade lekmannaverksamheten en avgjord motståndare. Då denna verksamhet började att taga allt större omfattning, fann han det nödvändigt att anmäla förhållandet för domkapitlet. I en skrivelse, som var daterad den 28 september 1855, meddelade han domkapitlet, att skollärare Nyrén i Hällestad »med Contracts Prosten Emanuelssons vetskap och begifvande» under flera års tid hållit konventiklar såväl inom sin egen församling som i Tjällmo och Vånga församlingar. Även i Risinge hade Nyrén uppträtt flera gånger om året och fortsatte alltjämt med denna verksamhet.[8]

Då Arvedson lagt märke till, att lekmannaverksamheten och »det derifrån oskiljaktiga andeliga skojeriet» så högt prisades, medan mången rättsinnig och nitisk själasörjares plikttrogna arbete förringades, ja, ofta skarpt klandrades av »de Helige» i landet, ville han ej utsätta sig för risken att utbasunas som en förföljare av »de trogna». Av Nyréns bibelförklaringar och predikningar hade han visserligen hittills ej försport några menliga verkningar. Lekmannaverksamheten visade emellertid tydliga tendenser att vilja utbreda sig. Under årets lopp hade torparen Anders Nilsson i Ladusjön tvenne gånger hållit konventiklar i Erstorp i Risinge församling. Arvedson fruktade, att, om denna utveckling obehindrat finge fortsätta, Risinge församling med tiden skulle bli översvämmad av »slika vinkelpredikanter».[9]

I fortsättningen av sin skrivelse framhöll Arvedson, att lekmannaverksamheten hade till följd förakt såväl för prästerna som för den allmänna gudstjänsten. Som bevis för detta påstående framhöll han, att Nyrén föregav, att han förklarade Skriften efter grundtexten, »hvilket Presterna ej kunna». Vidare meddelade han, att Nyrén på lördagseftermiddagarna hämtades till församlingens konventikelställen, vilka dittills varit byarna Mässelköp, Skäftesfall och Ringtorp, och att många följande dag ej kunde bevista gudstjänsten

[6] Jfr nedan s. 518.

[7] A. A. Arvedson föddes 1794, blev student i Uppsala 1815, fil. kand. 1820, magister 1821, lektor i grekiska vid Linköpings gymnasium 1826, prästvigdes 1830, kyrkoherde i Skeda 1837, i Risinge 1845, prost 1848, d. 1866. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 672 f.

[8] Skrivelse från A. Arvedson till Linköpings domkapitel $^{23}/_{9}$ 1855. Akter $^{21}/_{11}$ 1855, § 20. LDA, VLA.

[9] Ibdm.

i kyrkan, därför att de önskade åhöra Nyréns predikningar. Arvedson förmodade, att Nyréns konventiklar voro dels esoteriska och dels exoteriska. De förstnämnda höllos på söndagsförmiddagarna för »de invigda», vilka då alltid saknades i kyrkan, och de senare på eftermiddagen, då även utomstående fingo tillträde.[1]

Arvedson meddelade slutligen, att Nyrén söndagen den 23 september på eftermiddagen höll en konventikel i Skäftesfall, varvid han predikade och höll bibelförklaring. Efter honom hade Anders Nilsson i Ladusjön talat. Sammankomsten hade avslutats »med afsjungandet af en *andelig visa* (på vanlig vismelodi, troligen af Oscar Ahnfelts fabrik)». Det hade även kommit till Arvedsons kännedom, att deltagarna i konventikeln kommit överens om att nästa gång samlas den 7 nästkommande oktober i Rökstorp i Vånga församling.[2]

Skrivelsen från Arvedson behandlades av domkapitlet den 3 oktober. Därvid beslöts att anmoda kontraktsprosten Emanuelsson att infordra skollärare Nyréns förklaring och att inkomma med densamma jämte eget utlåtande. Lektor Pehr Westman[3] ansåg, att den angivelse, som i Arvedsons skrivelse gjorts mot Emanuelsson, borde föranleda, att en förklaring infordrades även från denne, vilket dock ej medförde någon åtgärd från domkapitlets sida[4].

I sin förklaring över Arvedsons skrivelse erkände Nyrén, att han under flera års tid på många ställen hållit konventiklar och att hans verksamhet även sträckt sig till Risinge församling. Däremot ansåg han sig ej ha brutit mot 1726 års förordning om olovliga sammankomster. Som försvar för sin verksamhet uppgav han, att han i sina föredrag aldrig framfört sin egen åsikt utan alltid kunnat åberopa »de dyra Reformatorerna med flere Andans män». Han framhöll vidare, att han aldrig uppträtt som talare annat än på kallelse. I sina predikningar hade han alltid sökt framställa syndens vederstygglighet och Guds rättfärdighet samt hänvisat till Kristus som Guds Lamm. Nyrén var övertygad om att syftemålet med konventikelplakatet ej kunde vara att förbjuda den heliga Skrifts läsning och gemensam uppbyggelse i sällskapslivet. Tvärtom ansåg han, att varje svensk medborgare ägde frihet att välja sina nöjen och samtal, såvida dessa icke voro i strid med dygd och rena seder. De kristna kunde då givetvis ej förvägras rätt att, då de kommo tillsammans, samtala om det, som låg deras hjärta närmast och var dem

[1] Ibdm. [2] Ibdm.
[3] Se om P. Westman J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 342 f.
[4] Linköpings domkapitels prot. $^{3}/_{10}$ 1855, § 7. LDA, VLA.

dyrbarast. Med en viss ironi tillbakavisade Nyrén prosten Arvedsons uttalande om »Andeligt skojeri» och påstod, att han ej hade någon kännedom därom, »äfven om det finnes inom Herr Prostens egen församling». Han hade även funnit, att en rättskaffens lärare, som predikade Guds ord rent och klart i Andens och kraftens bevisning, aldrig behövde sakna åhörare.[5]

Nyrén kunde ej heller förstå, att, om någon av hans åhörare genom hans predikoverksamhet övergav spelbordet och dansnöjet för att i stället studera sin bibel, denne därigenom skulle börja att förakta gudstjänst och prästerskap. Anklagelsen för att han gjorde anspråk på att kunna tolka Skriften efter grundtexten, bemötte han med att framhålla, att han brukade använda J. H. Thomanders översättning samt P. Fjellstedts och Otto von Gerlachs bibelförklaringar och trodde sig ej därigenom ha »åstadkommit någon förvillelse för de lärda». Då Nyrén aldrig höll sina bibelutläggningar på söndagsförmiddagarna, ansåg han sig ej ha hindrat någon att besöka kyrkan. Påståendet, att deltagarna i konventikeln i Skäftesfall den 23 september kommit överens om att nästa gång sammanträffa i Rökstorp i Vånga socken, förklarade han vara helt och hållet sanningslöst och beklagade, att prosten erhållit så många »ogrundade berättelser». Till slut anförde Nyrén uttalanden ur bibeln (4 Mos. 11: 27—29 och Mark. 9: 38—40) och Luthers skrifter som stöd för varje kristens rätt att bruka och förkunna Guds ord.[6]

Kontraktsprosten Emanuelsson insände Nyréns skrivelse till domkapitlet jämte ett av honom bifogat utlåtande, som var daterat den 18 oktober 1855. Då Emanuelsson kände sig anklagad av Arvedsons uttalande, att Nyréns konventikelverksamhet bedrivits »med 'Contracts Prosten Emanuelssons wetskap och begifvande'», gav han detta utlåtande samtidigt karaktären av en förklaring. Emanuelssons skrivelse utgör ett synnerligen starkt försvar för den frivilliga andliga verksamhet, som bedrevs i hans församling. I likhet med Arvedson kunde han intyga, att Nyréns bibelförklaringar och predikningar hittills ej haft några särdeles menliga verkningar. Men han kunde samtidigt påvisa »den goda påföljd, att en mängd ung-

[5] Skrivelse från J. P. Nyrén till Linköpings domkapitel $^{15}/_{10}$ 1855. Akter $^{21}/_{11}$ 1855, § 20. LDA, VLA.

[6] Ibdm. J. H. Thomanders översättning till *Nya Testamentet* utkom i Örebro 1835. P. Fjellstedt, *Biblia, det är all den Heliga Skrift, med Förklaringar* (1:a uppl.) trycktes 1849—1855. *Förklaring öfwer Nya Testamentets Heliga Skrifter efter* Otto von Gerlach *på Swenska bearbetad af* Th. Wensjoe (1:a uppl.) utgavs 1842—1844. Gerlachs förklaring till Gamla testamentet (1:a uppl.) trycktes 1848—1856.

dom, i stället för att på söndagseftermiddagarne under ett, wiss icke 'andeligt skojeri' stryka omkring i byarne och göra odygd, nu i all stillhet på samma tid församlas till andagtsöfningar samt derpå fredligt återvänder till sina hem». Emanuelsson hade ej heller kunnat märka, att konventiklarna inverkat menligt på den allmänna gudstjänsten. Kyrkan brukade vid gudstjänsterna vara till trängsel fylld, och bland åhörarna saknade han sällan Nyrén och hans vänner. Om det i Risinge kyrka skulle vara brist på åhörare och »de invigde» ej infinna sig vid gudstjänsterna i nämnda kyrka, ansåg Emanuelsson, att skälet därtill borde sökas i något helt annat än i konventiklarna. Då Nyrén förra gången anklagades av prosten Arvedson, hade Emanuelsson på biskopens befallning förständigat Nyrén att upphöra med sin konventikelverksamhet såväl i Risinge som i övriga grannsocknar, varför Emanuelsson ansåg, att påståendet, att denna verksamhet bedrivits med hans »begifvande», saknade grund.[7]

Angående torparen Anders Nilssons verksamhet kunde Emanuelsson ej uttala sig, då denne under sista året sällan eller ej alls vistats inom Hällestads församling. Däremot kunde han intyga, att vid Nyréns konventiklar ej förekommit något, som var stridande mot vår evangeliska lära eller kyrkans inrättningar.[8]

Emanuelsson insåg, att mycket orent kunde följa med de andliga rörelser, som uppstodo inom församlingarna. Men han var samtidigt övertygad om att slagget ej kunde bortrensas genom utvärtes stadgar utan genom Guds ord och bönen. Fast tro på Kristus, tålamod och kristlig kärlek, flitig undervisning och herdetrohet voro de vapen, som skulle ge seger i kampen mot mörkrets makt och alla villoandar. Att nu, sedan sinnena »genom försonande åtgärder från embetsmyndigheternas sida» blivit lugnade, uppreta dem genom »anklagelser och maktspråk», syntes Emanuelsson vara föga välbetänkt. Dessutom ansåg Emanuelsson, att Arvedsons uppgifter visserligen kunde vara tillämpliga på det andliga tillståndet ett och ett halvt år tidigare men nu ej längre motsvarade verkliga förhållandet.[9]

I sin skrivelse framhöll Emanuelsson till slut, att »konventikelväsendet» visserligen ej var nödvändigt för det andliga livets växt och bestånd inom en församling men att det, »hvarest det sjelfmant

---

[7] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{18}/_{10}$ 1855. Akter $^{21}/_{11}$ 1855, § 20. LDA, VLA. Jfr angående Arvedsons föregående anmälan om Nyréns andliga verksamhet nedan s. 509 ff.

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{18}/_{10}$ 1855. LDA, VLA.

[9] Ibdm.

uppstår, tillkännagifver ett andeligt behof och intresse och derför icke bör qväfvas genom maktspråk och borgerliga straff, utan ledas och vårdas genom presterskapets fredliga mellankomst».[1]

Då Arvedsons anmälan angående de andliga sammankomsterna i Risinge församling den 24 oktober på nytt föredrogs inför domkapitlet, fann domkapitlet det nödigt att i målet även höra torparen Anders Nilsson från Ladusjön.[2]

I en skrivelse av den 9 november 1855 lämnade Anders Nilsson en redogörelse för sin andliga verksamhet. Därav framgick, att han vid besök hos sina vänner brukade bliva anmodad att läsa ett kapitel ur bibeln och hålla ett föredrag däröver. Genom sina predikningar hade Anders Nilsson alltid sökt att befordra den allmänna gudstjänsten, »emedan här synes vara ringa eller ingen Gudstjenst». Arvedsons anklagelse, att hans verksamhet medfört förakt för prästerskapet, tillbakavisade han på det bestämdaste. Då prosten Emanuelsson predikade i Hällestads kyrka, saknades »hvarken Läsare eller icke-Läsare». Även Anders Nilsson brukade då vara närvarande. Om prosten Arvedson saknade åhörare, kunde orsaken därtill ej vara Anders Nilssons sammankomster, som den sistnämnde försiktigt nog förlagt till söndagseftermiddagarna.[3]

Domkapitlet tog Nyréns och Anders Nilssons förklaringar jämte Emanuelssons utlåtande under övervägande vid sitt sammanträde den 21 november. De av de anklagade ledda sammankomsterna syntes visserligen enligt domkapitlets uppfattning höra till dem, som voro förbjudna i 1726 års konventikelplakat. Men då »några villfarande meningar» ej framförts vid dessa sammankomster och ej heller »någon afvikelse i den sanna läran» kunnat påvisas, föranledde Arvedsons skrivelse ej någon åtgärd å domkapitlets sida. Domkapitlet nöjde sig med att uttala den förvissningen, att prästerskapet i de församlingar, där dylika andliga rörelser uppstå, behandlar denna viktiga fråga med sitt upplysta nit och med den varsamhet, ämnets grannlaga beskaffenhet fordrar.[4] Därmed hade även domkapitlet godkänt Emanuelssons förståelsefulla inställning till läseriet och tagit avstånd från ett mera aggressivt förfaringssätt.

Anders Nilssons andliga verksamhet blev med tiden allt mera om-

[1] Ibdm.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{24}/_{10}$ 1855, § 8. LDA, VLA.

[3] Skrivelse från Anders Nilsson till Linköpings domkapitel $^{9}/_{11}$ 1855. Akter $^{21}/_{11}$ 1855, § 20. LDA, VLA.

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{21}/_{11}$ 1855, § 20. LDA, VLA.

fattande. Sedan han i juni 1857 på rekommendation av hemmansägaren Petter Jonsson i Risa, Tjällmo, m. fl. antagits som kolportör i Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, sträckte sig hans predikoresor ej endast till de olika socknarna i Bergslags kontrakt utan även till andra delar av Linköpings stift.[5] Emanuelsson, som redan den 28 augusti 1856 antog kallelsen som Fosterlands-Stiftelsens provinsombud[6], lärde sig att sätta allt större värde på Anders Nilssons centralt kristliga förkunnelse och starka personlighet. I kampen mot baptismen blev den enkle torparens rika andliga erfarenhet och stora inflytande honom till mycken hjälp.[7]

[5] Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 24; Ett stort antal brev från Anders Nilsson till EFS fr. o. m. 1859. EFSA; S, II, s. 27 ff.; S, IV, s. 30 f. — A. Andersson omtalar (S, II, s. 29), att det enligt hans uppfattning näst Hällestad var i Regna, »som någon allmännare rörelse började». »Ock ibland de kristna», fortsätter han, »tycktes vara mycken lifaktighet [.] far var der mycket under dessa dagar och han talade om att det såg ut då som att de flesta skulle blifva kristna [.] det var då vanligt att han måste tala 2 á tre gånger dagl. Ock stora hopar följde honom från det ena stället till det andra, han sade om Regna att han icke någonstädes sett det så lifligt som der [.] Serdeles ett tillfälle ... fingo de på ett öfversvinnerligt sätt erfara herrans närvarelse [.] detta var vill jag minnas omkring [18]57, äfven på andra trakter hade ordet framgång både i söder och norr, men lifligast var det under den tiden i de norra Socknarna, de som talade ordet blefvo alltmer upptagna, och deras krafter alltmer otillräckliga.»

Några år, innan Anders Nilsson antogs som EFS:s kolportör, »fick han en gång bref från Rosenius med inneliggande fem kronor deri han omtalar att han skulle försöka om han kunde få något understöd från ett sällskap i Stockholm [.] Men detta kom alldrig till någon verkställighet förr än Stiftelsen blef bildad» (S, IV, s. 30 f.).

[6] Brev från P. J. Emanuelsson till EFS $^{28}/_{8}$ 1856. EFSA.

[7] Brev från P. J. Emanuelsson till EFS $^{28}/_{8}$ och $^{25}/_{9}$ 1858. EFSA. I brevet av $^{28}/_{8}$ anmälde Emanuelsson, att »kolportören Anders Nilsson, Ladasjö, fortfar att med nit och trohet verka i fosterlandsstiftelsens tjenst». Han meddelar vidare, att i Regna församling »allt sedan år 1853 varit en skön och välartad väckelse» samt att »Enfald i Christo, allvar och kärlek» utmärkt densamma. En baptistkolportör vid namn Fröberg hade emellertid inkastat »en eldbrand ibland de väckte. Anders Nilsson inställde sig emellertid och varnade med kärleksfulla och kraftiga ord för den hotande faran». Då han »talar i anda og sanning», hoppades Emanuelsson, att »hans bemödande icke varit förgäfves, heldst han är personligen känd och värderad af alla de väckta». I brevet av $^{25}/_{9}$ 1858 omtalar Emanuelsson, att baptistkolportörerna J. P. Lundqvist, C. M. Carlander och Fröberg infunnit sig i Regna, där de »uppwäckte oro och tvifvel i sinnena. Ett större affall var verkligen förberedt. Då uppträdde Anders Nilsson med sin lugna hållning och sitt kärleksfulla sinne och partiandan lade sig.» Jfr brev från C. M. Carlander till A. Wiberg $^{24}/_{12}$ 1856; $^{19}/_{8}$ 1858. BA.

Hj. Hazelius, *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens tjugofem-åriga verksamhet,*

Nyrén kallades på rekommendation av major Möllersvärd i Skärkind och kapten Berger i Stockholm som resetalare för Evangeliska traktatsällskapet och företog i denna egenskap under de tider, han var ledig från sitt skolarbete, resor i Östergötland och Närke.[8]

Kontraktsprosten Emanuelssons uttalanden till förmån för Nyrén kunde ej hindra, att även i fortsättningen rykten gingo i församlingen om att Nyrén hyste separatistiska och baptistiska åsikter.[9] Skolstyrelsen i Hällestad gav därför den 31 augusti 1856 Nyrén tillfälle att förklara sig genom att svara på vissa av pastor framställda frågor. Nyrén yttrade därvid, att han ej ogillade barndopet men att han i enlighet med de symboliska böckerna ansåg, att dopet borde ske genom nedsänkning. Han lovade dock att »icke uppröra församlingen och störa människors lugn» genom frågan om dopsättet. En sann kristen borde enligt Nyréns uppfattning visserligen ej avhålla sig från att deltaga i församlingens nattvardsfirande, men kyrkotukten borde vara strängare, så att uppenbart ogudaktiga ej admitterades. Nyrén ansåg vidare, att ett prästerligt ämbete borde finnas, även fastän varje kristen tillhörde det konungsliga prästerskapet. På Emanuelssons fråga, om Nyrén ansåg det tillbörligt, att sanna kristna gingo ut ur församlingen för att bilda ett särskilt kyrkosamfund, begärde Nyrén att få lämna ett skriftligt svar.[1]

Misstankarna mot Nyrén voro sålunda ej helt obefogade. Det är tydligt, att han blivit starkt påverkad av separatistiska idéer, även om han ej anslöt sig till den baptistiska åskådningen. Genom sin verksamhet har Nyrén utan tvivel i ej ringa grad bidragit till att

---

s. 51 f., omtalar, att samtidigt med H. J. Lundborg och C. O. Rosenius »hemförlofvades en man, oförgätlig i sin enkelhet och stor i sin kärleks kraft. Under den första tiden, då lekmannapredikan var både mer sällsynt och mer förhatlig än nu, framträdde han med sin milda, evangeliska predikan, sin patriarkaliska värdighet och sina på rik erfarenhet grundade bibelsamtal, hvarigenom många, som förut varit fiender, vunnos för saken. Tvenne stifts styresmän anhöllo hos Stiftelsen att särskildt för deras stift få taga i anspråk denne kolportör, och man berättar om hans egen biskop, att denne, som, offentligen tillkännagifvande sitt ogillande af denna andliga verksamhet, dock en gång lät öfvertala sig att höra *Anders Nilsson* från *Wånga* — detta var mannen. Efter föredragets slut glömde biskopen sin värdighet och omfamnade den ovanlige predikanten samt tackade honom.»

[8] E. J. Ekman, a. a., II, s. 991; Brev från C. M. Carlander till A. Wiberg $^{24}/_{12}$ 1856. BA.

[9] Jfr ovan s. 428 ff. och nedan ss. 486 f., 509 ff., 514 ff.

[1] Protokoll fört vid Skolstyrelsens sammanträde den 31 Augusti 1856 (Hällestads församling). VLA.

förbereda jordmånen för Svenska Missionsförbundets verksamhet, som senare vann en stor utbredning inom församlingen.

Motala.

Det är mycket sannolikt, att maskinisten Jaen Petter Jonsson, som föddes den 9 augusti 1813 i Tjällmo, redan i unga år fått andlig hjälp av bonden Petter Jonsson i Risa. Enligt Ekman hade Jaen Petter Jonsson eller Johan Petter Johansson, som han även kallades, kommit till avgörelse redan som yngling. Stiftelsens kolportörsbok omtalar, att Johansson blev väckt i Motala 1843. Då en av hans bekanta nämnda år fick honom med sig till kyrkan, hade han ännu »ej sett nya födelsens dag» och träffades nu av ingångsorden, som utgjordes av Ps. 84: 11. Johansson slöt sig nu till den krets av läsare, som vid denna tid bodde i Motala.[2] D:r A. Ekström meddelar i en berättelse till Medicinalstyrelsen, att det i trakten av Motala och särskilt vid Motala verkstad fanns ett med hänsyn till hela personalen ej obetydligt antal läsare.[3] Utan tvivel hade läseriet i Motala fått en sådan utbredning framför allt på grund av den verksamhet, som bedrivits av ett i denna stad år 1830 av ordföranden för Göta kanalbolag stiftat bibelsällskap, vars syfte var att till konfirmationsungdom, tillhörande personalen vid nämnda bolag och vid Motala mekaniska verkstad, gratis utdela biblar samt att för övrigt tillhandahålla biblar för dem som så önskade.[4]

Då S. Cl:son Arrhén i början av oktober 1848 på sin förut omtalade resa från Stockholm till Allerum[5] gjorde några dagars uppehåll i Motala, kom han i förbindelse med därvarande läsare. Han predikade 4:e böndagen för en ansenlig folkskara, som med stor uppmärksamhet lyssnade till hans förkunnelse. På måndagen höll han en bibelförklaring i en skolsal, som pastor Johan Theodor Oscar Waldner[6] upplät för honom. I Motala träffade Arrhén flera kristna

---

[2] Motala: Husförhörs o. kommunionlängd 1834—1840, s. 140. VLA; Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 23, EFSA; E. J. Ekman, a. a., II, s. 997 ff.

[3] Årsberättelse från A. Ekström $^{24}/_{3}$ 1846. Provinsialläkares årsberättelser 1842. Medicinalstyrelsens arkiv. RA.

[4] *Berättelse om Linköpings Stifts Bibel-Sällskaps Elfte Allmänna Sammankomst den 11 Maj 1831*, s. 6 f.

[5] Jfr ovan s. 405.

[6] J. T. O. Waldner föddes i Linköping 1822, blev student i Uppsala 1842, prästvigdes 1846, blev pastorsadjunkt i Vinnerstad och Motala s. å., lärare vid

vänner, som ännu icke »voro anlupne af den förderfliga Schartauiska partiandan» utan tycktes höra och mottaga Guds ord »i all enfald och uppriktighet».[7] En evangelisk prägel var sålunda förhärskande inom läsarkretsen i Motala. Johansson vistades där till hösten 1851, då han på grund av sitt läseri måste lämna sin tjänst. Han reste till Stockholm, där han slöt sig till den rosenianska kretsen. Under sina resor med fartyget Tegnér, på vilket han tog anställning, fortsatte han därefter sin andliga verksamhet såväl i Motala som på andra platser.[8]

Då Johansson år 1853 under en resa från Stockholm till Jönköping kom till Motala, tog han initiativet till bildandet av en söndagsskola. Ledningen av söndagsskolan övertogs sedan av en madam Motander och en maskinist vid Duvdals bruk Bengt Carl Rodhe.[9] Det upp-

---

Palmgrenska skolan i Västerlösa 1850, komminister i Normlösa och Härberga 1855, i Fornåsa och Lönsås 1860, kyrkoherde i Flisby och N. Solberga 1868, kontraktsprost 1872, d. i Eksjö 1890. K. G. Odén, a. a., s. 489; *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 6, 1846.

[7] Brev från S. Cl:son Arrhén $^{6}/_{11}$ 1848. SMSVer 1846—1849. KB. Arrhén omtalar i samma brev, att han från Göteborg hade ressällskap med dåvarande docenten C. A. Torén och att Torén var på väg till Tyskland, England, Skottland, Schweiz och Frankrike för att där studera det kristliga livet och om möjligt få till stånd en närmare förbindelse mellan de kristna i dessa länder och vårt land och särskilt »de varma christne i England och de i Sverige». Torén gästade Arrhén två nätter och blev honom till mycken uppmuntran, allrahelst som de hyste samma uppfattning i fråga om »det Schartauiska partiväsendet». Jfr C. A. Torén, *En blick på mitt förflutna lif*, s. 5 f., och samme förf., *Uppsatser i andliga och kyrkliga ämnen*, ss. 89 ff., 156 ff.

[8] Motala: Flyttningslängd 1843—1860 (Johansson flyttade från Motala d. $^{21}/_{10}$ 1851). VLA; Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 23 (»Efter 7 år bortkörd fr. Motala för läseris skull af förmännen. Kom då t. Sthm o. blef styrkt af Ordet; dereft. i 5 år på Tegnér, uppsagd derifrån gm Kaptens fiendskap, sedan på Transit N:o 1»). EFSA. I juni 1856 antogs Johansson som Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens kolportör. Ibdm. Om J. P. Johansson se vidare B. Wadström, a. a., I, s. 334, *Tro och gärning. Minnesskrift till Stockholms stadsmissions sjuttiofemårsjubileum*, ss. 46, 71 ff., *Svenska folkrörelser*, II, s. 627, och E. Newman, a. a., s. 565.

[9] B. C. Rodhe föddes i Gunnarp, Hallands län, 1834. Han erhöll år 1853 anställning som arbetare vid Mölndals pappersbruk, en halv mil söder om Göteborg. Genom rekommendation av ett par ingenjörer anställdes han år 1855 som maskinist vid Duvdals bruk. I Motala lärde Rodhe känna läsarna och kom under studiet av Luthers huspostilla till förvissning om att frälsningen genom Kristus gällde honom personligen. Redan våren 1856 flyttade han från Motala till Mölndal, erhöll 1858 anställning som lärare vid fabriksskolan i Mölndal, avlade folkskollärareexamen 1860 och gjorde sig känd för sitt banbrytande arbete på

gives även, att en jungfru Björling, som genomgått en kurs hos fröken Betty Ehrenborg i Stockholm, vid denna tid öppnat en söndagsskola i Motala. Ej minst betydelsefull var den verksamhet bland barnen, som bedrevs av en i socknens nordöstra del bosatt gammal kvinna Lisa Greta Persdotter, som genom sjuklighet och umbäranden fått sin tro på Kristus fast grundad. Hon samlade om söndagarna de nästan halvvilda barnen från bygatan och landsvägen i sitt hem, samtalade och bad med dem samt lärde dem andliga sånger och bibelord. Hennes verksamhet bland barnen blev så uppskattad, att hon, när småskolan började inrättas i socknen, kallades till småskollärarinna.[1]

Oscar Ahnfelt tycks under sina predikoresor även ha besökt Motala. I ett brev till hemmansägaren Petter Hansson i Lursten, beläget i Hällestads socken i Västergötland, meddelar han, att han söndagen den 17 augusti 1851 ämnade hålla »en andaktsstund med vännerna i Motala».[2] Av stor betydelse för den andliga rörelsen i Motala voro även de besök, som gjordes på denna plats av P. Wieselgren, P. M. Elmblad, P. A. Ahlberg och skolläraren Jonas Petersson. Verksamheten ledde inom kort till bildandet av en missionsförening. Tidpunkten härför kan ej exakt uppgivas. Såväl 1854 som 1855 ha nämnts såsom de årtal, då föreningen bildades.[3]

Linköping.

Landshövding H. Mörner i Linköping var, så länge han levde, en anhängare av den herrnhutiska åskådningen, och hans hem utgjorde en samlingspunkt för de evangeliskt väckta. Fjellstedt fick, såsom tidigare nämnts, ett gott intryck av det andliga tillståndet i detta hem.[4]

Med den rosenianska kretsen i Stockholm stodo läsarna i Linkö-

---

skolans område. Han dog i Stockholm 1897. K. L. Larsén, *Bengt Carl Rodhe*, ss. 5, 7 ff., 16, 23 ff., 51.

[1] E. J. Ekman, a. a., II, s. 982 f.; *Minnesskrift utgiven vid Motala missionsförsamlings 75-årsjubileum den 18—21 oktober 1930*, s. 82 f.

[2] Brev från O. Ahnfelt till Petter Hansson $^{16}/_{8}$ 1851. Hos förf.

[3] E. J. Ekman, a. a., II, ss. 979 f., 982; *Minnesskrift utgiven vid Motala missionsförsamlings 75-årsjubileum den 18—21 oktober 1930*, s. 15. Jfr om J. Petersson nedan s. 458 ff.

[4] Jfr ovan s. 371.

ping i förbindelse på olika sätt. Kapten Berger, på vilken Mörner satte mycket värde, har utan tvivel mer än en gång besökt Linköping.[5] Efter giftermålet med Georgine Möllersvärd, som hade sitt föräldrahem i det 2 1/2 mil nordost om denna stad belägna Viggbyholm, hade Berger ännu större anledning att komma på besök till Östergötland. I slutet av juli 1850 tyckas makarna Berger ha rest till Östergötland och ha i så fall sannolikt kommit i förbindelse med den rosenianska kretsen i Linköping.[6] Då Berger sommaren 1851 med anledning av sin moders begravning vistades i denna stad, lärde Waldemar Rudin känna honom och fick av honom djupa, andliga intryck.[7]

Genom *Pietisten,* som jämförelsevis tidigt vann spridning i Linköping, kunde Rosenius även i fortsättningen påverka de väckta i denna stad. År 1849 meddelade Mörner, att några personer genom ett kommissionskontor i Linköping rekvirerat *Pietisten.* Även *Frids-Budbäraren* erhöll genom samma kontor några prenumeranter.[8]

O. Ahnfelts predikoresor gingo ej sällan över Linköping. Då han den 30 juni 1851 lämnade Stockholm för att resa till Västergötland och Småland, tog han vägen över denna stad.[9] Det är möjligt, att han i augusti månad samma år på återresan till huvudstaden ånyo kom till Linköping.[1] Då Ahnfelt under senare delen av år 1852 gjorde ett nytt besök i staden, kunde han konstatera, att stora förändringar där ägt rum. Många, som tidigare »endast känt Moses», hade nu lärt känna Kristus. Somliga, som innehade en högre samhällsställning, hade nu sänkt sig ned »till det föraktade nasaréernas parti». Mötena höllos i ett stort hus strax utanför staden.[2]

---

[5] Brev från H. Mörner till G. Th. Keyser 22/3 [1846]. SMSVer 1843—1846. KB. Den i brevet omtalade artikeln av en »Jordbrukare i Östergöthlands skogsbygd» återfinnes i *Östgötha Correspondenten* 13/3 1846. »Skulle min Vän kapten Berger», skriver Mörner i detta brev, »träffas, så ber jag mycket helsa denne utmärkte man.»

[6] Brev från C. O. Rosenius till Therése Ekman 11/7 1850. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. Jfr ovan s. 415.

[7] D. Rudin, a. a., s. 39 f.

[8] Brev från H. Mörner 31/3 1849. SMSVer 1846—1849. KB. I samma brev hälsar Mörner på nytt till sin vän Rosenius.

[9] Brev från O. Ahnfelt till L. W. Henschen 10/5 och 30/6 1851 samt från C. O. Rosenius till R. Baird 10/9 1851. G. Westin, *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld,* II, s. 48.

[1] Brev från O. Ahnfelt till Petter Hansson 16/8 1851. Hos förf.

[2] G. Westin, a. a., II, s. 69 f.

Boxholms bruk.

Vid Boxholms bruk uppstod i slutet av 1840-talet genom C. A. Hultkrantz en livaktig andlig rörelse. Sedan Hultkrantz prästvigts i Linköping den 28 maj 1849, tjänstgjorde han som adjunkt hos kontraktsprosten Borre i Åsbo i Göstrings kontrakt och var samtidigt informator hos brukspatron D. P. Burén på Boxholm. Hans ordinarie predikotur som pastorsadjunkt skulle visserligen ej infalla oftare än var fjärde predikodag. Dessutom hade han emellertid förbundit sig att emellanåt biträda komministern och att stå till förfogande, då prosten behövde någon predikohjälp inom kontraktet. Då han ej var förhindrad av andra förrättningar, ville han varje söndagseftermiddag hålla bibelförklaringar vid bruket och samtalade med brukspatronen därom. Det fanns ej något rum, som var tillräckligt stort att rymma de talrika åhörarna, varför ett gammalt lusthus användes som samlingslokal. Hultkrantz' verksamhet hade till följd, att en liten krets av evangeliskt väckta uppstod vid Boxholm. Ekman nämner bland de troende i Ekeby en kvinna, som vanligen kallades »mor i Spången» och i vars hem ofta andliga sammankomster höllos. Det är sannolikt, att Hultkrantz i sin verksamhet fick stöd av de herrnhutiskt väckta, som vid denna tid väl ännu funnos kvar i Ekeby. Hultkrantz blev inom kort anmodad att predika även i kringliggande socknar. I sina brev till sin fader omtalar han, att han predikat i Malexander och Hogstad, belägna i samma kontrakt som Åsbo, och dessutom i Trehörna i Lysings kontrakt, i Mjölby samt i Vallerstad på andra sidan om Skänninge. Sommaren 1850 tjänstgjorde han fr. o. m. den 3 juni t. o. m. 1 juli som brunnspredikant vid Medevi hälsobrunn. J. Danielsson fick senare ryktesvis höra, att hans son därvid predikat mycket allvarsamt och strängt. På hemresan från Medevi bevistade Hultkrantz ett nykterhetsmöte i Motala, vid vilket prosten Emanuelsson och komminister Janzon medverkade som talare. Senare erhöll Hultkrantz från Motala en kallelse att komma dit och predika. Hultkrantz' verksamhet inom Linköpings stift upphörde, sedan han i början av år 1851 tillträtt befattningen som v. lektor i teologi och filosofi vid Stockholms gymnasium. Förbindelsen med sitt hemstift uppehöll han dock även i fortsättningen.[3]

[3] Brev från C. A. Hultkrantz $^{1}/_{4}$, $^{26}/_{7}$ 1849; $^{31}/_{1}$, $^{?}/_{3}$ (odaterat), $^{30}/_{5}$, $^{1}/_{8}$ 1850; $^{4}/_{2}$ 1851; $^{4}/_{9}$ 1853. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm; L. Nyström, a. a., IV, s. 517 ff.; E. J. Ekman, a. a., II, ss. 974 f.

De södra delarna av Linköpings stift.

De herrnhutiskt påverkade kretsarna i de södra delarna av Linköpings stift gjorde vid J. Janzons flyttning från Horn och Hycklinge till Stjärnorp år 1831 en kännbar förlust. Det oaktat fortsatte de sin verksamhet även under 1830-talet. Glömminge utgjorde även i fortsättningen ett betydelsefullt herrnhutiskt centrum. Björkeroths verksamhet i Svinhult såväl som J. Janzons i Horn och Hycklinge torde ha lämnat spår efter sig. Även i Västervik med omnejd, där herrnhutismen sedan gammalt haft försänkningar, har det sannolikt under denna tid funnits evangeliskt väckta. Om det intresse, som de herrnhutiska kretsarna i stiftets södra delar visade för nykterhetsverksamheten och missionssaken, har redan förut talats.[4]

Gränslinjen mellan de evangeliska och de lagiska synes i dessa trakter under 1830- och 1840-talen ej ha varit så skarpt dragen, som den senare blev. Sellergrens förmedlande ställning mellan gammalpietism och schartauanism å den ena och herrnhutism å den andra sidan har utan tvivel i stor utsträckning bidragit till att närma de olika riktningarna till varandra.[5]

Flisby och N. Solberga.

Glömminge var även under 1840-talet den viktigaste samlingspunkten för de evangeliskt väckta inom Flisby och N. Solberga pastorat. P. A. Ahlberg[6] höll någon tid en skola på Glömminge. Nämndemannen J. Danielsson på Hultåkra i Flisby socken och hans familj stodo i livlig förbindelse med majorskan på Glömminge. C. A. Hultkrantz fick i brev från sitt hem ofta hälsningar från henne.[7] För den evangeliska kretsen inom pastoratet blev det en särskild uppmuntran, då man fann, att pastorsadjunkten Sven Alfred Lindblom[8], sedan han hört P. Fjellstedt i Eksjö, blivit »mera alvar-

[4] Jfr ovan kap. IV och V.

[5] E. Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, I, s. 221 ff.; H. B. Hammar, *Per August Ahlberg, hans lif och verksamhet*, s. 28.

[6] Jfr nedan s. 447 ff.

[7] Brev från J. Danielsson $^{18}/_{9}$ 1842; $^{31}/_{7}$ 1849; $^{4}/_{8}$ 1850 och från Christina Carolina Johansdotter (en syster till C. A. Hultkrantz) $^{21}/_{2}$ 1851. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[8] S. A. Lindblom föddes 1824, blev student i Uppsala 1845, pastorsadjunkt i V. Ryd och Svinhult s. å., pastorsadjunkt i Flisby och N. Solberga 1850, v.

sam» i sina predikningar. Lindblom visade även sitt intresse för den andliga verksamheten på Glömminge genom att bevista ett nykterhetsmöte, som i slutet av juli 1850 hölls på nämnda plats.[9] Från år 1854 upphörde Glömminge att utgöra en samlingspunkt för den andliga rörelsen. I ett brev till C. A. Hultkrantz av den 5 november 1854 kunde J. Danielsson meddela den nyheten, att Glömminge, som i all sin tid varit »ett Änglahem och ett Nyckterhets Hem», nu blivit »ett Bränneri Hem med ett stort ångbränneri».[1] En sorgligare utveckling kunde läsarna givetvis knappast tänka sig.

Aspelands kontrakt.

År 1835 väckte läsarna i Aspelands kontrakt allmän uppmärksamhet. Regeringen och landshövdingeämbetet lämnade domkapitlet de första underrättelserna om dessa läsare och »de betänkliga lärosatser, de sökte kringsprida, och den allmänna förargelse, de väckte». På domkapitlets anmaning inlämnade kontraktsprosten Fabian Lundwall[2], Mörlunda, i augusti 1835 en förklaring, vari han meddelade, att de oordningar, som uppstått genom läsarnas nattliga sammankomster, åtminstone till stor del blivit rättade och att åtgärder vidtagits för att hindra ett upprepande. Domkapitlet uttalade i en skrivelse till Lundwall av den 6 december 1835 sin tillfredsställelse med hans »verksamma nit» och »kraftiga inflytande» på kontraktets församlingar och prästerskap men erinrade honom samtidigt om att det icke var regeringen eller landshövdingeämbetet utan kontraktsprosten, som skulle ha lämnat domkapitlet de första underrättelserna om läsarna i Aspelands kontrakt. För framtiden räknade domkapitlet med att från kontraktsprosten erhålla redogörelser för läseriets utveckling.[3]

Kontraktsprosten Lundwall, som nu med vaksamhet följde läsarnas

---

pastor i samma pastorat s. å. (under pastors frånvaro som riksdagsman), v. pastor i Regna 1851, v. pastor i Hällestad 1856. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 10, 1848; n:r 4 och 10, 1850; n:r 7, 1851; n:r 9, 1856.

[9] Brev från J. Danielsson $^{4}/_{8}$ 1850. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[1] Brev från J. Danielsson $^{5}/_{11}$ 1854. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[2] F. Lundwall föddes 1772, student i Uppsala 1792, prästvigdes 1797, komminister i Eksjö 1804, i Gladhammar 1810, kyrkoherde i Mörlunda 1815, kontraktsprost 1822, d. 1854. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 83 f.

[3] Skrivelse från Linköpings domkapitel till F. Lundwall $^{6}/_{12}$ 1835. Bref-Bok $^{6}/_{12}$ 1835. LDA, VLA.

förehavanden, kunde den 29 september 1836 i en skrivelse till domkapitlet meddela, att en 29 år gammal skollärare vid namn Johannes Nilsson, som var försedd med prästbevis från Nottebäcks församling i Växjö stift, veckan förut anlänt till Gällingsbo by i Mörlunda församling. Nilsson, som närmast kom från Fagerhults socken, hade sedan år 1834 någon tid vistats i Virserums socken, där han undervisat barnen i innanläsning m. m. Lundwall meddelade vidare, att Nilsson efter ankomsten till Mörlunda tvenne gånger hållit andliga sammankomster »under tillopp af en större folksamling». Så fort kontraktsprosten och kronobetjäningen erhållit vetskap därom, hade kronolänsman Petersson den 25 september gripit Nilsson och avsänt honom till Kalmar.[4]

Enligt vad Lundwall inhämtat, skulle Nilssons lärosatser vara så mycket mindre förvillande, »som han håller föreläsningar ur Bibeln och medhafvande andelige Böcker, talar med folket om innehållet af hvad som blifvit föreläst och därvid bifogar sina förklaringar, varningar och förmaningar». Kontraktsprosten ansåg emellertid, att Nilsson vid sina bibelutläggningar på grund av okunnighet lätt kunde giva en felaktig tolkning av Skriftens sanningar. Därjämte framhöll Lundwall olämpligheten av att nattetid åstadkomma folksamlingar, vilket enligt hans uppfattning borde förhindras, därför att de unga, som samlades under sken av att höra Guds ord, möjligen drevos av helt andra motiv. I de övriga församlingarna inom kontraktet hade Lundwall ej försport »några Secteriska sammankomster». Han var övertygad om att, om den, som öppnade sitt hem för »sådane falske propheter», bleve dömd att därför plikta enligt gällande lagar och författningar, skulle dessa sammankomster alldeles upphöra.[5]

Det dröjde emellertid ej länge, innan läseriet inom Aspelands kontrakt spred sig med ökad styrka. Genom komministern Claes Törnqvists verksamhet uppstod, såsom förut omnämnts, en omfattande väckelse i Järeda församling.[6] De »herrliga små skrifter», som han mottagit av grosshandlare G. Th. Keyser för spridning i sin församling, ha sannolikt varit traktater från Evangeliska sällskapet. Då Törnqvist blev komminister i Virserum och Järeda redan

---

[4] Skrivelse från F. Lundwall till Linköpings domkapitel $^{29}/_{9}$ 1836. Akter $^{5}/_{10}$ 1836, § 11. Linköpings domkapitels prot. $^{5}/_{10}$ 1836, § 11. LDA, VLA. Jfr G. Westling, *Ur Linköpings stifts historia 1593—1843*, s. 387.

[5] Skrivelse från F. Lundwall till Linköpings domkapitel $^{29}/_{9}$ 1836. LDA, VLA.

[6] Jfr ovan s. 320 f.

år 1833, är det möjligt, att han lärt känna skolläraren J. Nilsson, som från år 1834 någon tid vistades i Virserum. Törnqvist meddelar ej i det förut omtalade brevet till Keyser av den 9 februari 1843, när väckelsen i Järeda begynte. Men han lämnar den upplysningen, att väckelsen gripit så starkt omkring sig, att det under de två sista åren ej varit någon s. k. lekstuga i nämnda församling. Då det är troligt, att den andliga rörelsen pågått någon tid, innan den vuxit så mycket i styrka, att några lekstugor kunde nedläggas, är det mest sannolikt, att den begynte något av de sista åren på 1830-talet. Törnqvists kraftiga bättringspredikan hade till följd, att även personer från grannförsamlingen Målilla kommo för att lyssna till hans förkunnelse.[7]

Bengt Nylander.

Vid samma tid, som väckelsen i Järeda började, uppstod genom komminister Bengt Nylander[8] i Näsby församling, Växjö stift, en omfattande andlig rörelse. Skaror av människor vandrade långa vägar för att genom hans predikningar få vägledning och hjälp i sina inre angelägenheter. Dessa folkvandringar väckte allmän uppmärksamhet, och förklenliga rykten utspredos om kyrkobesökarna. Tre länsmän i Jönköpings län begärde i juni 1842 i en skrivelse till Kon. bef.-havande i nämnda län föreskrifter om, hur de skulle förfara med de i skrivelsen omnämnda läsarna, vilka, enligt vad de uppgåvo huvudsakligen voro från Mörlunda, Vena, Målilla, Järeda och Virserums socknar. Från Kon. bef.-havande i Jönköpings län avsändes med anledning därav en skrivelse till samma myndighet i Kalmar, som i sin tur avlät en skrivelse om saken till Linköpings domkapitel. Landshövding Claes Ulric Nerman[9] i Kalmar tänkte sig möjligheten av att läsarnas vandringar voro föranledda av ett verkligt begär efter »andlig hugsvalelse» och att själavården i de församlingar, varifrån de kommo, blivit försummad. Domkapitlet lät därefter prästerskapet i de församlingar, som berörts av anklagelserna, få tillfälle att yttra sig.[1]

[7] Brev från C. Törnqvist till G. Th. Keyser $^{9}/_{2}$ 1843. SNS Handlingar 1841—1842. SSNFA.

[8] B. Nylander föddes 1803, blev student i Lund 1823, prästvigdes 1829, blev komminister i Näsby 1838, avlade pastoralexamen 1855, blev kyrkoherde i Stenbrohult 1858, d. 1879. G. Virdestam, *Växjö stifts herdaminne*, II, s. 392 f.

[9] Se om C. U. Nerman A. Th. Låstbom, a. a., I, s. 131 f.

[1] G. Westling, *Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1800-talet*, KÅ 1913, s. 49 ff.

Bengt Nylander kunde genom sin mäktiga bättringsförkunnelse skaka de sovande samvetena, så att de vaknade.[2] Under vistelsen i Näsby stod han i vänskaplig förbindelse såväl med P. L. Sellergren, hos vilken han någon tid tjänstgjort som adjunkt, som med Pehr Nyman. Utan tvivel har hans förkunnelse rönt påverkan från båda dessa män. Även från Schartau hade han tagit intryck.[3] Samtidigt finner man i Nylanders förkunnelse typiskt herrnhutiska drag. Om herrnhutisk påverkan vittnar följande uttalande av Nylander i en predikan, som trycktes i Kalmar 1839: »När du ser, att du sjelf icke har annat än synd och skam, så har du icke heller någon annan utwäg, än att fly till Christum och tillegna dig Hans rättfärdighet, hwilken då öfwerskyler hela ditt förderf.»[4] Att Nylander tagit starka intryck av den herrnhutiska åskådningen framgår även av flera av honom författade sånger, som gärna sjöngos av de evangeliskt väckta i Småland.[5] Med full rätt räknades han också av den nyevangeliska rörelsen såsom en av dess förelöpare.[6]

Johannes Fast och Johan Enström.

Genom J. Janzons verksamhet i *Horn* och *Hycklinge* hade, enligt vad Ekman uppgiver, bl. a. hemmansägaren Hans Persson blivit

[2] Jfr Nylanders predikan *Ett Wäckerop till syndare af alla slag, ropadt i en Predikan på Tionde Söndagen efter Trinitatis uti Helleberga Kyrka 1838. Omarbetadt och på wälmente själars begäran till tryckning lemnadt.*

[3] G. Virdestam, a. a., II, s. 392 f. P. Linnér skrev i maj 1838 till Wieselgren om Nylander: »[J. G.] Boring hörde honom för kort tid sedan och sade, att han har mycket av Sellergrens underbara förmåga, förenad med Nymans djärvhet men skild från den senares obetänksamhet. I sitt föredrag bildar han sig efter Schartau.» Ibdm, VIII, s. 322.

[4] B. Nylander, *Predikan på Förste Söndagen i Adventet*, s. 34.

[5] Jfr *En utmärkt wacker Sång, författad af den berömde Predikanten* [B.] Nylander: *Du klagar och suckar på jorden*, som 1845 trycktes i Västervik i den lilla sångsamlingen *Tio Utwalda Andeliga Sånger*, och Nylanders sång *Zions vänner* (Eksjö 1858, 1859), där första versen har följande lydelse (citerad i G. Virdestam, a. a., II, s. 394):

»Ack, Sions vänner till korset ila
med klämda bröst och med sorgset mod.
De äro trötta, de söka vila
i Kristi sår, uti Lammets blod.
Nu ro de finna till sina själar,
de finna tröst hos sin Herde god.»

[6] G. Virdestam, a. a., II, s. 392. Jfr om Nylanders verksamhet S. A. Johansson, *Ur minnet. Skildringar och erfarenheter från den andliga brytningstiden i vårt land under midten och senare hälften af förra århundradet*, s. 29 ff.

omvänd. Ekman meddelar vidare, att Perssons hem blev ett centrum för den andliga verksamheten i dessa trakter och att J. A. Edenholm från Västervik, kopparslagaregesällen *Johannes Fast* och skollärare *Johan Enström* predikade där.[7]

Fast föddes 1809 och kom 1838 efter en svår botkamp till tro.[8] Hans förkunnelse bar utan tvivel redan från början en lagisk prägel.[9]

Enström, som var född den 4 maj 1815, kom 1840 till medvetande om frid med Gud. Han tog skollärarexamen i Kalmar år 1849. Vid sidan om sin läraregärning ägnade han sig från hösten 1852 åt predikoverksamhet i Horn, Hycklinge och Kisa. Hans predikoresor sträckte sig stundom även till andra trakter, såsom till Vimmerby och Västervik.[1]

Arten av Enströms förkunnelse kommer klart till synes i ett brev från honom till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens expedition av den 21 augusti 1863. Det är skrivet med anledning av till Stiftelsens expedition inkomna anmärkningar, vilka tydligen gingo ut på att hans läroframställning var alltför lagiskt betonad. I brevet framhåller Enström, att han under de 12 år, som han varit ett Herrens vittne, ej tidigare fått mottaga någon anmärkning av detta slag. Visserligen hade personer i hans frånvaro beskyllt honom för att vara »en lagpredikant». Men han hade funnit, att dessa beskyllningar kommit från sådana, som hyste den uppfattningen, att det var orätt att bedja om syndernas förlåtelse och att synderna voro

[7] E. J. Ekman, a. a., II, s. 973. Ekman uppgiver (ibdm), att »omkring år 1836 tjänstgjorde en vice pastor J. JANSSON i Horn med annexförsamlingen Hycklinge». Uppgiften är ett nytt exempel på den osäkerhet och otillförlitlighet, som utmärker Ekmans framställning om den inre missionen. Janzon blev, såsom här ovan redan nämnts (ss. 269, 274), pastorsadjunkt i Horn och Hycklinge $^{29}/_{11}$ 1826 och tillträdde befattningen som komminister i Stjärnorp $^{1}/_{6}$ 1831. — Enström kallas av Ekman (a. a., II, s. 973) för Engström.

[8] Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 50; Brev från J. Fast till EFS $^{30}/_{1}$ 1860. EFSA.

[9] E. J. Ekman, a. a., II, s. 973. Fast hamrade »med ordets och i synnerhet med lagens tunga hammare på de i synden sofvande samvetena. Men därjämte pekade han äfven på Guds lamm.» Ibdm. — I juni 1859 antogs Fast som EFS:s kolportör. Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 50; EFS:s styrelses prot. $^{17}/_{6}$ 1859, § 4. EFSA. Han blev entledigad från sin befattning $^{27}/_{4}$ 1869 och reste till Amerika för att där verka som kateket i Augustanasynodens tjänst. EFS:s styrelses prot. $^{27}/_{4}$ 1869, § 3; Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 2, fol. 48. EFSA.

[1] Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 18; Brev från J. Enström till EFS $^{11}/_{2}$, $^{27}/_{9}$ 1861. EFSA.

förlåtna för 1800 år sedan. Det var sålunda representanter för den hyperevangeliska riktningen, som ansågo, att Enström ej höll måttet. Han tyckte sig för övrigt ej ha så stor anledning att förvåna sig över de mot honom riktade angreppen, »då en del här i Småland om pastor Ahlberg ropar: att han är en lagträl som predikar lag».[2]

Enströms förkunnelse bar enligt den redogörelse, som han med anledning av de mot honom riktade anmärkningarna lämnade, typiskt herrnhutiska drag. Han lärde, att Jesus gått i döden för alla och försonat oss med Gud, att Gud kastat alla våra synder på Kristus, att nåden står öppen för alla, att inga goda gärningar kunna hjälpa en människa till frid men att hon måste frälsas av nåd genom den förlossning, som skett i Kristus. Vidare lärde Enström, »att icke själen har nåd för sin trohet, bön, strid, tårar, förbättring, goda gärningar m. m. utan allena för Jesu dyra förtjänst skull gen. tron». Anmärkningarna mot Enström för att hans förkunnelse skulle vara lagisk voro sålunda, om man får döma efter hans förklaring till Stiftelsens expedition, fullständigt obefogade.[3]

J. Janzon.

Sedan J. Janzon år 1843 flyttat till *V. Eneby* och *Kisa,* fick han på nytt större möjligheter att stödja läseriet i de södra delarna av stiftet. Han gav visserligen större delen av sitt intresse åt nykterhetsverksamheten men förstod även betydelsen av att få till stånd en inre mission. I ett brev till Svenska missionssällskapet av den 11 augusti 1849 uttryckte han sin glädje över de underrättelser, han erhållit, att konventiklarna i Stockholm voro i tilltagande och att ett sällskap för den inre missionen nu höll på att bildas i huvudstaden. Han uttalade även sitt tack för kallelsen till medlem av

---

[2] Brev från J. Enström till EFS $^{21}/_{8}$ 1863. EFSA.

[3] Ibdm. Enström antogs som EFS:s kolportör i april 1857 med verkningskrets i trakten av Skänninge och Motala. Han tillträdde sommaren 1857 på kallelse av A. Hermelin befattningen som skollärare på Renstad i Svanshals socken i Östergötland och ägnade sig samtidigt åt andlig verksamhet. Senare tjänstgjorde han på samma plats som bokhållare. D. $^{15}/_{10}$ 1861 flyttade han från Renstad till Hycklinge. EFS:s kolportörsbok, n:r 18; Brev från J. Enström till EFS $^{21}/_{9}$ 1861. EFSA. Åtskilliga i EFSA förvarade brev från Enström fr. o. m. 1858 lämna värdefulla upplysningar om det andliga tillståndet i de församlingar, huvudsakligen i de södra delarna av Linköpings stift, som han under sina predikoresor besökte.

Diakonissanstalten i Stockholm och lovade att, så långt det var honom möjligt, understödja detta företag.[4]

Per August Ahlberg.

Av stor betydelse för väckelserörelserna ej blott i de södra utan även i övriga delar av Linköpings stift voro de impulser, som utgingo från *Per August Ahlberg*. Född den 13 augusti 1823 i Mörlunda socken i Kalmar län, där fadern, som var veterinärläkare vid Smålands husarer, hade ett ganska stort och inbringande boställe, sändes Ahlberg i sitt nionde år till Vimmerby stadsskola och fick sedan vid tolv års ålder börja i gymnasiet vid det högre läroverket i Linköping. Gymnasietiden var för Ahlberg uppfylld av arbete och försakelse, och han måste redan vid fjorton års ålder skaffa sig plats som informator. Vissa tider måste han på grund av det ansträngande arbetet kämpa mot en tilltagande sjuklighet och en nästan tröstlös melankoli. Därtill kom svåra inre själsstrider. Vid ett besök i föräldrahemmet frågade han, om man kände till någon läsare i trakten. Han hade hört talas om dessa »fantaster» och ville gärna lära känna någon av dem. Då han fick till svar, att det i närheten fanns en fattig skomakare, som var en sådan läsare, skyndade han sig till honom. Under samtalet med den enkle skomakaren fick han, enligt vad han själv berättar, mera insikt i Guds ord än under hela sin föregående skoltid. Tyvärr meddelar Ahlberg ingenting om denne läsares trosuppfattning. De upplevelser, som Ahlberg någon tid senare gjorde, då han kom till inre visshet, göra det emellertid sannolikt, att Ahlberg i Mörlunda kommit i förbindelse med en herrnhutiskt påverkad läsare.[5]

Då Ahlberg hade endast en termin kvar i gymnasiet, måste han på grund av sin svaga syn vid ungefär 17 års ålder avbryta sina studier. Efter någon tid fick han plats på ett apotek. Under vistelsen vid detta apotek kom han i en svår syndanöd och kände sig manad att läsa bibeln och Arndts *Sanna kristendom*. De inre själskvalen fortsatte, tills han under sommaren under några veckors tid varje morgon vaknade vid solens uppgång och i samma ögonblick såg det blodiga korset avspegla sig i fönstret. Till en början väckte

[4] Brev från J. Janzon $^{11}/_{8}$ 1849. SMSVer 1846—1849. KB.

[5] H. B. Hammar, *Per August Ahlberg, hans lif och verksamhet*, s. 4 ff. Om Ahlberg se även N. Rodén, *P. A. Ahlberg* i *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år*, II, s. 216 ff. Jfr *Svenska folkrörelser*, II, s. 254 f.

denna syn fruktan hos honom. Men då den upprepades varje morgon, började han hälsa den med glädje och skyndade till den korsfäste. Hos honom fick han nu den frid, som han så länge väntat efter. Hans fruktansvärda själsnöd förbyttes i jublande glädje. Ahlberg berättar från denna tid om en annan liknande upplevelse. Då han som vanligt gick ute på marken och under studiet av sin bibel kom till 2 Mos. 24: 8—11, greps han så starkt av, vad han läste, att han föll till marken och låg där liksom medvetslös. Under denna tid kände han sig stundom så glad, att han, där han gick i sin ensamhet, tog riktiga glädjesprång och tyckte sig springa rakt i Frälsarens famn. Ahlbergs omvändelse bär en tydligt herrnhutisk prägel. Han tyckte sig på morgnarna se ett blodigt kors och skyndade till den korsfäste. Det var, när han kom till den vers, som talar om, hur Mose stänkte av förbundsblodet, som han blev så överväldigad, att han liksom medvetslös föll till marken.[6]

Sedan Ahlberg någon tid ägnat sig åt skollärarekallet, reste han år 1846 till Lund, där han efter en termins studier lyckades avlägga studentexamen med höga betyg. Under vistelsen i Lund tog han starka intryck av schartauanerna. Nästan varje söndag hörde han prosten Hans Fredrik Cedergrens[7] predikningar i S:t Peters kloster utanför Lund. Ahlbergs förkunnelse bar efter denna tid tydligt spår av det schartauanska lärosättet. Inflytandet från schartauanerna kom även till synes däri, att han en längre tid betvivlade lekmannaverksamhetens berättigande.[8]

Då Ahlberg önskade att lära känna förhållandena även i den andra universitetsstaden, fortsatte han sina studier i Uppsala, där han vid vårterminens slut 1847 avlade prästexamen jämte folkskollärareexamen vid prins Gustafs seminarium. Vistelsen i Uppsala bidrog även utan tvivel att hos honom i någon mån minska det schartauanska inflytandet. Han lärde där känna flera personer, som tillhörde den nyevangeliska kretsen, bl. a. rådman L. W. Henschen.[9]

---

[6] H. B. Hammar, a. a., s. 22 ff.

[7] H. F. Cedergren föddes i Lösen 1799, blev student 1816, prästvigdes 1823, blev klockarpräst i Kiaby 1828, i Ivetofta 1833, kyrkoherde i S:t Peters kloster 1835, kontraktsprost 1849, adjungerad ledamot av domkapitlet sedan 1844, d. 1863. S. Cawallin, a. a., I, s. 324. Jfr om Cedergren G. Nelson, *Från 1850-talets kyrkliga brytningstid*, s. 25 ff.

[8] K. G. Odén, a. a., s. 507; H. B. Hammar, a. a., s. 32 ff.

[9] K. G. Odén, a. a., s. 507; H. B. Hammar, a. a., s. 36 ff. Jfr brev från C. A. Hultkrantz till J. Danielsson $^{29}/_{3}$, $^{16}/_{5}$, $^{7}/_{6}$ 1847; $^{14}/_{5}$ 1848 samt från J. Danielsson till C. A. Hultkrantz $^{23}/_{4}$ 1847. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

I Ö. Tollstad, dit Ahlberg omedelbart efter sin prästvigning kom som adjunkt hos prosten Per Conrad Arosenius[1], uppstod genom hans förkunnelse en allmän rörelse. Prosten kunde ej gilla Ahlbergs ståndpunkt och varnade honom för svärmeri. Då dessa varningar upprepades vid ett möte med kontraktets präster, framhöll emellertid Ahlberg med en sådan övertygelse nödvändigheten av förkunnelsen om synd och nåd, att flera av prästerna, enligt vad Ahlberg själv berättade, visade förståelse för hans verksamhet. Sedan Ahlberg någon tid tjänstgjort som v. komminister i samma pastorat samt därvid mestadels predikat i Sya kyrka, fick han den 10 augusti 1848 förordnande som v. komminister i Pelarne i närheten av Vimmerby. Ahlberg verkade därefter i olika församlingar i Kalmar och Jönköpings län, tills han år 1857 fick kallelse att övertaga ledningen av Svenska missionssällskapets missionsskola i Stockholm. Han blev pastorsadjunkt i Vena den 4 april 1849, v. pastor i Lönneberga den 21 maj 1851 och ånyo pastorsadjunkt i Vena den 24 augusti 1851. Ahlbergs verksamhet i Vena medförde en kraftig väckelse. Många skakades i sina samveten och började fråga efter det enda nödvändiga. Väckelsen spred sig även till grannsocknarna. Den 26 augusti 1854 blev han pastorsadjunkt i Ingatorp och Bellö och den 7 november 1855 v. komminister i Målilla och Gårdveda. I ett brev till sin son C. A. Hultkrantz av den 9 juni 1855 skrev Johan Danielsson, att Ahlberg tjänstgjorde i Ingatorp 3 mil från Eksjö och att, enligt vad han hört, Ahlbergs predikningar räckte 3 à 4 timmar. Danielsson omtalade vidare, att Ahlberg varje söndag hade »Ett ofanterligit antal åhörare», vilka »i stora troppar» strömmade till hans gudstjänster »i från våra trackter», varmed sannolikt åsyftas Flisby och N. Solberga församlingar i Södra Vedbo kontrakt, samt från Askeryd, Bredestad, Marbäck och Frinnaryd i Norra Vedbo kontrakt.[2] Sitt intresse för skolundervisning kunde Ahlberg aldrig släppa och fortsatte med sådan verksamhet, även sedan han blivit prästvigd. Under den tid, då han tjänstgjorde som präst i trakten av Vimmerby och Eksjö, tog han i sitt hem emot några studerande

[1] P. C. Arosenius föddes i Norrköping 1798, blev student i Uppsala 1818, fil. mag. 1824, kollega i Västervik 1825, apologist i Norrköping 1828, lärare vid läroverket därst. 1831, prästvigdes 1832, pastoralexamen 1833, kyrkoherde i Sund 1836, i Ö. Tollstad 1841, prost 1845, d. 1857. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl-E. Meurling, a. a., IV, s. b. 369.

[2] Brev från J. Danielsson till C. A. Hultkrantz $^{9}/_{6}$ 1855. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

gossar. Vissa tider höll han en barnskola i en bondby i Vena. I sockenstugan i Målilla började han en frivillig folkskola, som besöktes av nära ett 100-tal ynglingar.[3]

Ahlberg kände sig aldrig fullt tillfredsställd med andan inom de rosenianska kretsarna. Den mellan honom och dessa kretsar rådande motsättningen, som till en början i så stor utsträckning som möjligt doldes genom ett ömsesidigt hänsynstagande, blev alltmera uppenbar och övergick så småningom till öppen konflikt. Då Ahlberg med skärpa vände sig mot den nyevangeliska rörelsens, som han menade, alltför fria förkunnelse av nåden i Kristus, ville anhängarna av nämnda rörelse göra gällande, att hans läroframställning var alltför lagbunden.[4]

Adolphe Stackelberg på Stensnäs.

Från år 1847 fick den nyevangeliska väckelsen en ny anknytningspunkt i Linköpings stifts smålandsdel. Nämnda år bosatte sig nämligen greve Reinhold Adolphe Louis Stackelberg med sin maka friherrinnan Honorée Agnes Marguerite Adelswärd på egendomen *Stensnäs,* belägen i den för sin ovanliga naturskönhet vida bekanta Uknadalen inom Tjusts härad i Småland. Stackelberg föddes år 1822 på Almnäs i Västergötland och mottog redan i sitt barndomshem starka andliga intryck.[5]

Hans far Carl Adolphe Ludwig Stackelberg hade tillbragt sin barndom hos sin farfar greve Wolter Reinhold Stackelberg på herresätet Östermalma i Södermanland och hade där vårdats av en kristligt sinnad faster. Sedan han år 1804 i Åtvids kyrka ingått äktenskap med stiftsjungfrun friherrinnan Eva Sophia Adelswärd och bosatt sig på egendomen Almnäs i Västergötland, utvecklade sig de intryck, som han fått under barndomstiden, till ett allt rikare kristligt liv.

---

[3] H. B. Hammar, a. a., ss. 38 ff., 61; *Linköpings Stifts-Tidningar,* n:r 8, 1848; n:r 4, 1849; n:r 5 och 9, 1851; n:r 8, 1854; n:r 11, 1855.

[4] H. B. Hammar, a. a., s. 47; S. A. Johansson, a. a., s. 163 ff.; A. Engström, a. a., s. 46 f.; E. Newman, *Den waldenströmska försoningsläran i historisk belysning,* s. 135 ff.

[5] G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 498; *Adolphe Stackelberg,* Korsblomman 1872, s. 41 ff. Stackelberg avlade officersexamen 1842, blev underlöjtnant vid Södermanlands regemente s. å., tog avsked 1846, d. 1871. Honorée Adelswärd, f. 1822 i Nancy i Frankrike, d. 1891 på Stensnäs, var dotter av överstekammarjunkaren friherre Johan Carl Adelswärd och Maria Sleman, G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 498.

Efter någon tid blev även hans maka vunnen för Gud, och därefter samlade han dagligen familjen och tjänarna till husandakt.[6] År 1810 kallades han till medlem av Evangeliska sällskapet och meddelade i ett brev av den 16 oktober 1810 sin beredvillighet att understödja dess syften.[7] Sitt varma intresse för sällskapets verksamhet visade han på olika sätt. Den 27 november sände han till sällskapet ett bidrag som hjälp till den påbegynta bibeltryckningen. Samtidigt åtog han sig att sprida sällskapets småskrifter, »hvilka icke äro i Orten obekante, och hafva med begärlighet blifvit läste af några Religionens sanna Vänner».[8] Den 7 januari 1812 sände han 54 rdr bco till bibeltryckningen och uttalade samtidigt den önskan, att i redovisningarna som givare skulle uppgivas »Zachaeus». En omvänd publikans namn ansåg han nämligen vara det mest passande för honom, och det namnet ville han helst bära.[9]

Med de herrnhutiska kretsarna i Östergötland trädde Adolphe Stackelberg senior tidigt i förbindelse. I ett brev till fru Charlotta von Feilitzen av den 19 juli 1814 nämner han om ett besök, som han tidigare gjort i Söderköping, och den kärlek, varmed han där omfattades av huset Debeche. Han fortsätter med att framhålla, att ingen av »den lilla hopen därstädes» var honom främmande, och att uttala den önskan, att Herren, deras herde, ej skulle låta något fattas dem. I samband med besöket i Söderköping hade Stackelberg sannolikt även sammanträffat med fru von Feilitzen. Hans herrnhutiska vänner ha å andra sidan utan tvivel mer än en gång varit hans gäster på egendomen Almnäs. I sitt nyss nämnda brev ut-

---

[6] *Adolphe Stackelberg*, Korsblomman 1872, s. 37 ff.; jfr G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 496. Carl Adolphe Ludwig Stackelberg, till Tyresö i likan. socken i Stockholms län, föddes 1774 på Lövsund i Ludgo socken i Södermanlands län, blev kornett vid lätta dragonregementet 1781, underlöjtnant vid Royal Suédois 1789, löjtnant vid livhusarregementet 1794, ryttmästare vid livgardet till häst 1795, kavaljer hos hertig Fredrik Adolf av Östergötland s. å., avsked från ryttmästarebefattningen 1803, kammarherre 1805, överstekammarjunkare 1825, d. på Stensnäs i Ukna 1859. Hans maka Eva Sophia Adelswärd, f. 1787 i Norrköping och d. där 1855, var dotter av översten friherre Erik Göran Adelswärd och hans första hustru grevinnan Eva Helena von Fersen. G. Elgenstierna, VII, s. 496.

[7] Brev från A. Stackelberg senior $^{16}/_{10}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren 1809—1811. ESA, RA.

[8] Brev från A. Stackelberg senior $^{27}/_{11}$ 1810. Brev till kommittén och sekreteraren 1809—1811. ESA, RA.

[9] Brev från A. Stackelberg senior $^{7}/_{1}$ 1812. Evangeliska sällskapets protokoll och handlingar 1812. ESA, RA.

trycker han sin glädje över att under sommarens lopp få besök av greve Fredrik von Saltza.[1]

Uknadalen var vid den tid, då Adolphe Stackelberg junior bosatte sig på Stensnäs, så illa beryktad för sin befolknings råhet och vildhet, att sällan någon resande vågade färdas fram genom dalen efter mörkrets inbrott. Blodiga slagsmål och våldsdåd förekommo ständigt. Särskilt utgjorde den omkring en mil från Stensnäs belägna gästgivaregården Skedshult en samlingspunkt för traktens slagskämpar. Sedan Stackelberg blivit klart medveten om den okunnighet och andliga nöd, som härskade hos hans underlydande, och starkt gripits av sitt ansvar för dem, började han att hålla bibelstunder på Stensnäs, och därefter blev situationen snart helt förändrad. Till en början ansågs det som någonting oerhört, att en bildad man, en rik man, en greve dagligen bad och läste bibeln i kretsen av sitt husfolk. Man kallade honom både enskilt och i pressen »en dåre» och fruktade, att hans fanatism och svärmeri skulle få de vådligaste följder för omgivningen. Vid ett supgille på Skedshult en söndagsafton lovade några av de mest ogudaktiga bönderna i trakten att slå ihjäl »den galne grefven». Andaktsstunderna på Stensnäs fortsatte emellertid trots allt motstånd. Greve Stackelbergs öppna och varmhjärtade umgängessätt och hans omutliga redbarhet väckte förtroende. Bönestunderna besöktes av allt flera. De forna fienderna övervunnos av den värme och livgivande kraft, som mötte dem i det framburna vittnesbördet om Kristus. På den ena platsen efter den andra uppstod väckelse, och inom några få år hade det andliga och moraliska tillståndet i trakten blivit helt förändrat. Ärlighet, nykterhet, sedlighet och gudsfruktan vunno alltmer insteg bland befolkningen. »I stället för de ohyfsade gestalterna med trotsiga, vilda blickar såg man nu snyggt klädda män och vänliga anleten; i stället för mordskri och dryckesvisor hördes lofsånger och glada samtal.» Ortens domhavande kunde intyga att, medan det tidigare vid varje ting behandlades en mängd brottmål från denna trakt, det numera endast ytterst sällan förekom något lagstridigt därifrån.[2]

[1] Brev från A. Stackelberg senior till Charlotta von Feilitzen $^{19}/_{7}$ 1814. Von Feilitzenska samlingen. Linköping.

[2] *Adolphe Stackelberg,* Korsblomman 1872, s. 43 ff.; B. Wadström, *Ur minnet och dagboken,* II, s. 80 ff. — Stackelbergs syster Adelaide (vanligen skrivet Adéle) Eva Sofia Lovisa (f. 1807 på Almnäs, d. ogift 1866 på Stensnäs. G. Elgenstierna, a. a., VII, s. 497) skriver »den 17:de» [Augusti 1855] (på kuvertet är stämplat »Linköping $^{19}/_{8}$ 1855») från »Fridsnäs», som Stensnäs ofta kallades, att de bönestunder, som varje söndag hållas »äro talrikt besökta, och väc-

Med den rosenianska kretsen i Stockholm hade Stackelberg livliga förbindelser. B. Wadström, som brevväxlat med Stackelberg angående *Missions-Tidning*, sammanträffade den 28 maj 1854 för första gången med honom i greve Thure Gabriel Rudenschölds hem.[3] Även pastor Gustaf Beskow var närvarande vid detta tillfälle. Stackelberg kände från första stunden den andliga gemenskapen med Wadström så stark, att han inbjöd honom till Stensnäs. Sedan Stackelberg avlägsnat sig, fick Wadström kännedom om hans »märkliga omvändelsehistoria, och huru han genom Guds ord lyckats förändra de förut så vilda Ukna-borna till fredliga, ärliga och lyckliga människor».[4]

Även våren och försommaren 1855 uppehöll sig Stackelberg i Stockholm. Den 21 april 1855 uppsökte han Wadström och lämnade honom 350 rdr som hjälp till de för sin tro förföljda läsarna i Dalarne. Samtidigt visade han Wadström ett nummer av *Folkets Röst*, i vilket G. Beskows intresse för läseriet kritiserades.[5] Vid jultiden hade Wadström blivit angripen på samma sätt. Stackelberg lyckönskade Wadström och Beskow för den smälek, de fingo lida för

---

kelser förspörjes här och där, och dessa själar kom till Adolphe ofta, och det är ljufligt se honom med sina Gubbar och Gummor, det gör glädje på jorden hvad då i himmelen, 'der det blifver glädje öfver en Syndare som sig bättrar'». Brev från Adéle Stackelberg till fru Mathilda Malm, Norrköping, d. 17 [Augusti 1855]. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.

[3] T. G. Rudenschöld föddes 1799 på Riseberga i Edsbergs socken, Örebro län, blev löjtnant 1825, kammarherre 1826, avsked ur krigstjänsten 1829, d. 1878 i Stockholm. Han gifte sig 1827 i Järpås kyrka, Skaraborgs län, med en syster till A. Stackelberg junior Augusta Charlotta Lovisa Stackelberg, f. 1808 på Almnäs, d. 1848 på Skedevi i Forssa socken, Södermanlands län, dotter av Carl Adolphe Ludwig Stackelberg. Dottern Eva Christina Lovisa, f. 1828 på Hinderstorp i Häggesleds socken, Skaraborgs län, d. 1902 i Stockholm, gifte sig 1858 i huvudstaden med arkitekten i överintendentsämbetet Per Ulrik Stenhammar, f. 1829 i Törnevalla prästgård i Östergötland, d. 1875 i Stockholm. Rudenschöld hade ytterligare två döttrar, av vilka Emma Augusta Ottilde föddes 1830 på Hinderstorp och dog ogift 1868 i Stockholm och Adéle Marina föddes 1832 på Tyresö, blev hovfröken hos prinsessan Eugenie 1866, tjänstfri vid hovet 1889 och dog ogift 1923 i Stockholm. G. Elgenstierna, a. a., VI, s. 602 f.

[4] B. Wadström, a. a., I, s. 349.

[5] Jfr *Folkets Röst*, $^{21}/_{4}$ 1855, vari en insändare omtalar, att »södra läsareligan» fortsätter sin verksamhet i en ny lokal och att inträdestalet vid den första sammankomsten hållits av Beskow. Sammankomsten hade bevistats av »en oräknelig mängd läsare». Insändaren meddelar vidare, att i samma hus bo »en mängd gamla mamseller, som mangrant slöto sig till det nobla sällskapet, förmodligen i hopp att få deltaga i den ljufliga Paradis-dansen». Se även angreppet på läseriet i samma tidning den $^{27}/_{1}$ s. å.

Kristi skull, och framhöll, att han fått göra liknande erfarenheter i sin hembygd. Den 1 juni deltog han i ett av Evangeliska alliansen anordnat möte, vid vilket brukspatron Olof Daniel Hedengren talade. Vid det sammanträde, som 20 à 30 av den nyevangeliska väckelsens ledande män den 4 juni höllo hos greve Karl Gustaf Lewenhaupt, vilken under vistelsen i Stockholm var bosatt hos sin måg assessor Axel Adlercreutz, var även Stackelberg närvarande. Fjellstedt hade på grund av de ständiga lidanden, som läsarna fingo utstå, blivit övertygad om nödvändigheten av att bilda en frikyrka och framförde vid detta tillfälle förslag därom. Några av de närvarande biträdde förslaget. Flertalet ansåg emellertid i likhet med Rosenius, att det vore klokast att ännu någon tid hålla sig avvaktande. Det är ej bekant, vilken uppfattning Stackelberg hyste i denna fråga.[6]

Sommaren 1855 voro flera av den rosenianska väckelsens ledande män i Stockholm och Uppsala under kortare eller längre tid Stackelbergs gäster på Stensnäs. C. O. Rosenius anlände den 30 juni till Söderköping på genomresa till Stensnäs. Professor C. A. Torén, Vilhelm Liljencrantz, G. Beskow och B. Wadström, vilka sommaren 1855 vistades vid Söderköpings brunn, blevo av Stackelberg inbjudna till hans hem. De två förstnämnda avreste den 6 juli till Stensnäs. Beskow och Wadström foro dit den 28 i samma månad och blevo vid framkomsten välkomnade av Adolphe Stackelberg senior och junior, grevinnan Honorée, Stackelberg juniors systrar Adéle och Ewa[7] samt hans son och döttrar. Som gäster befunno sig där vid deras ankomst bl. a. Stackelberg juniors svåger T. G. Rudenschöld med familj och V. Liljencrantz.[8]

Den 29 juli bevistade såväl gäster som värdfolk högmässogudstjänsten i Ukna kyrka. Följande söndag predikade Wadström vid högmässan i kyrkan. Han lade därvid märke till, att bönderna med

---

[6] B. Wadström, a. a., I, ss. 434, 443 f. — Se om O. D. Hedengren *Svenska folkrörelser*, II, s. 552, och om A. Adlercreutz ibdm, s. 251.

[7] Ewa Wilhelmina Louise Stackelberg föddes 1814 på Almnäs och dog ogift 1891 på Emmaus i Ukna socken. Hon hade sommaren 1855 ännu icke kommit till avgörelse. »Jag har en ifrig bön till Herran», skriver Adéle Stackelberg till fru Mathilda Malm d. 17 [Augusti 1855] (Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf.), »att min kära Ewa helt må blifva wunnen, hon är bara i umgänge med Christna, och der måste man i det yttre antingen wara *mot* eller *med*, hon är med. Måtte ock hjertat det förblifva då hon lemnar detta stridsfältet!!»

[8] B. Wadström, a. a., I, ss. 451, 454, 458.

sitt tack, för att de fått lyssna till »en ny präst», vände sig till greve Stackelberg junior och ej till prosten.[9]

Vistelsen på Stensnäs utnyttjades i så stor utsträckning som möjligt till uppbygglig samvaro. Wadström skriver i sina dagboksanteckningar, att man alla stunder på dagen under den största glädje hade samtal om himmelska ting eller sjöng och bad. Den sannaste och varmaste brödrakärlek hade därvid gjort sig förnimbar. Morgnar och aftnar hade Stackelberg, Wadström och Beskow turats om att hålla bönestunder. Vid dessa andaktsövningar hade familjens medlemmar och tjänarna och ganska ofta även bönder och kvinnor från kringliggande socknar varit närvarande. Wadström hade funnit gemenskapen med trossyskonen på Stensnäs så rik, att det syntes honom, som om den tid, han vistats där, »förflutit så snabbt som den härligaste dröm» och att den nästan varit »som 'en försmak af himmelen'».[1] Av Adéle Stackelbergs förut nämnda brev till fru Malm i Norrköping framgår, att familjen Stackelberg å sin sida i synnerligen hög grad uppskattade det budskap, som deras vänner från Stockholm och Uppsala framburo. Adéle Stackelberg skriver, att Herren nådeligen sänt dem »Ewangelii härliga förkunnare» och att utom Rosenius och Torén »de käre bröderne» Wadström och Beskow varit hos dem i 12 dagar och dagligen förkunnat Kristus. Det syntes henne »härligt» att se Guds Ande så klart tala »genom skröpliga warelser». När hon såg dessa unge män och hennes broder, som hon funnit »storligen tillwäxt i nåden och Guds och wår frälsares Jesu Christi kunskap», kunde hon ej undgå att tänka »på wår käre H[anner]» och bad ivrigt, att även han skulle i så rikt mått få Guds helige Ande, att han även nedanför predikstolen skulle kunna leda och hjälpa »sina medåterlösta» och ej tröttna i sitt stora kall att visa själar till Kristus, att umgås med dem i kärleken, att söka hålla »de skingrade nådesyskonen» tillsammans endast genom Kristus, att aldrig orda om något annat eller uppehålla sig vid olika åsikter utan endast framhålla Jesus Kristus. Adéle Stackelbergs brev till fru Malm vittnar otvetydigt om att fromhetslivet på Stensnäs bar en typiskt herrnhutisk prägel. För Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen hyste greve Stackelberg ett varmt intresse och kallades redan sommaren 1856 till dess provinsombud.[2]

[9] Ibdm, s. 458 ff.

[1] Ibdm, s. 461 f. Wadström lämnade Stensnäs d. 7 augusti. Ibdm, s. 462.

[2] Brev från Adéle Stackelberg till fru Mathilda Malm d. 17 [Augusti 1855]. Malm-Fogelqvistska samlingen. Hos förf. Följande citat ur Adéle Stackelbergs

Västervik med omnejd.

I *Västervik* och trakten däromkring hade den herrnhutiska åskådningen sedan gammalt fått fäste.[3] Den rosenianska väckelsen vann därför här hastig utbredning. Handlanden A. J. Edenholm[4] i Västervik verkade i dessa trakter med framgång för de nyevangeliska idéerna. Med all sannolikhet var han närvarande, då Evangeliska alliansens svenska centralavdelning bildades i Stockholm i juni 1853, och arbetade sedan för dess syften. I februari 1855 kunde han i ett brev rapportera, att han på ej fullt ett år genomrest Lofta, Loftahammar och Västra Ed i Norra Tjust, Törnsfall, Odensvi, Locknevi, Blackstad, Hallingeberg och Västrum i Södra Tjust, Vimmerby, Djursdala, Frödinge, Misterhult och Tuna i Tunaläns och Sevede samt Horn och Hycklinge i Kinds kontrakt. På flera platser hade han mött starkt motstånd hos församlingarnas präster. Hos kyrko-

brev visar i vilken grad den herrnhutiska åskådningen vunnit insteg på Stensnäs: »Så god den käre Herren är 'Han föder oss på en grön äng, och förer oss till friskt watten', och wi arme Syndare få med Maria sitta wid hans fötter, med Johannes hwila vid Frälsarens bröst, och krype inn i fristaden det öppna Sidosåret, och näras af det dyra blodet af den ljufva rösten som ständigt talar till oss i ordet, som Herren gifvit oss för att i Christo skåda den himmelske Fadrens hjertelag emot Syndare, och gifva oss Syndare medlet att binda Honom med hans egna ord: 'Om edra Synder wore blodröda så skola de dock warda snöhvita', och 'Jag, jag utstryker' m. m. 'Jag är icke kommen att kalla de rättfärdiga utan Syndare', Ja hvarje blad, hvarje sida i nya Testamentet wittnar om Guds kärlek till oss Syndare, och i sanning borde wi ständigt sjunga Halleluja, Men Synden låder wid oss och gör att wi Gå 'Luto och krokota', men se nåden är ändå lika stor, och Christus densamme emot arma Syndare och då Han i sin sköna Martergestallt hängde för oss på korset, med utsträckt famn, genombårade händer och fötter, upstungen sida derifrån det dyra blodet utströmmade för oss, och denna löspenning är ewigt gällande, och öpnar för oss himmelens portar, Halleluja. Jag will icke wara annat än den förnämligaste bland Syndare, för min Jesus är kommen endast för sådana, och Hans ewigt gällande rättfärdighet öfverskyler min orättfärdighet, Hans helighet är min helighet, Herre Jesu detta tror jag, föröka i mig trona gör mig allt mer och mer syndig utblottad och naken i mig sjelf, så att Du ensam är min rättfärdighet.» Jfr följande uttalande om Stackelberg av Fr. Hjelm, *Greve Adolphe Stackelberg,* Julhälsningar till församlingarne från präster i Linköpings stift 1908, s. 30: »Om Guds kärlek till syndare och om det omätliga värdet af Jesu blod kunde denne Herrens tjänare vittna såsom få. En psalm i svenska psalmboken, som sjungits mest af alla vid Stensnäs, är ps. n:r 96. Det var oförgätligt att höra, med hvilken glädje och hänförelse grefve S. med sin klara, vackra stämma sjöng: 'Vi tacka dig, o Jesu god, som rinna lät ditt dyra blod.'» — Brev från A. Stackelberg $^{26}/_{8}$ 1856. EFSA.

[3] Jfr ovan ss. 60 ff., 79 f., 149 f.

[4] Edenholms intresse för missionssaken har tidigare framhållits, se ovan s. 389.

herde Cl. Törnqvist, som år 1852 blivit kyrkoherde i Frödinge och om vars intresse för evangelisk väckelse tidigare talats[5], fick han emellertid röna förståelse och inbjöds att hålla en bibelförklaring i hans hem. Edenholm hade under sin resa hos befolkningen funnit ett starkt begär att höra Guds ord. Ofta hade han vid friluftsmöten fått tala till åhörareskaror på 500 à 600 personer.[6]

I ångbåtsmaskinisten J. P. Johansson hade den evangeliska verksamheten i Västervik ett värdefullt stöd. Under sina resor mellan Stockholm och Kalmar brukade han göra ett uppehåll i Västervik och begagnade därvid tillfället att förkunna Guds ord.[7] Sannolikt har han även här liksom i Motala sökt att befrämja söndagsskolans sak.[8]

Den rosenianska väckelsen i Västervik fick i slutet av år 1855 eller i början av år 1856 en första organisation i ett »Sällskap för den inre missionen», som hade till syfte att verka på alliansbasis. Särskild vikt lades vid bildandet av söndagsskolor. Föreningar med samma stadgar som Västerviks-föreningen bildades i Frödinge, Misterhults och Hycklinge församlingar.[9]

Edenholm blev redan år 1856 Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens provinsombud[1] men övergick inom kort till baptismen och blev i Västervik och i hela Kalmar län en av de främsta förkämparna för den baptistiska åskådningen[2].

---

[5] Se ovan s. 320 f.

[6] E. Newman, *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855*, ss. 131, 594 f.

[7] Evang. Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 23. EFSA.

[8] Jfr ovan s. 435 f.

[9] *Evangelisten* 1856, s. 23 f.; *Frids-Budbäraren* 1856, s. 23 f.; E. Newman, a. a., s. 595.

[1] Brev från A. J. Edenholm till EFS $^{6}/_{9}$ 1856. EFSA.

[2] N. J. Nordström, a. a., I, s. 265. P. C:son Hanner i Norrköping beklagade i en skrivelse till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens direktion av $^{29}/_{7}$ 1857 (EFSA) Edenholms »vankelmodiga sinne». Han hade låtit Edenholm förstå, att denne »gjorde orätt, då han emottog kallelsen till ledamot i en stiftelse, hvars uppgift är att skydda vår kyrkas rena lära ifrån all inflytelse af partisinne». I fortsättningen av sin skrivelse förklarade Hanner sig respektera en baptist, »då han *är* baptist och är det af samvete och biblisk öfvertygelse; han är då minst skadlig för vår kyrka. I hans öppna visir ser man hvem han är och hvad man har att vänta utaf honom.» »Men den som icke är mera viss i sitt sinne», säger han därefter med tydlig hänsyftning på Edenholm, »icke mera kyrkligt sinnad, än att han kan gifva sig i strid med kyrkans män till baptismens försvar, den bör icke anses såsom en kyrkans man; han har förlorat — väl icke min broderskärlek — men mitt förtroende, emedan han med sitt dubbla väsende skadar kyrkan vida

S. A. Hermelin på Gripenberg och hans medarbetare i den evangeliska verksamheten: Jonas Petersson, Johan Danielsson och Hjalmar Hazelius.

Redan i slutet av år 1843 och i början av år 1844 företog Fjellstedt, såsom tidigare omtalats, en resa i den del av Linköpings stift, som tillhör Jönköpings län, och kom därvid i förbindelse med därvarande herrnhutiskt påverkade kretsar. Av största betydelse för den rosenianska väckelsens utbredning i denna och även i andra delar av stiftet blev det varma intresse, med vilket den evangeliska verksamheten omfattades av familjen Hermelin på Gripenbergs slott.[3]

Våren 1852 kallades skolläraren Jonas Petersson av baron S. A. Hermelin som husfader på en räddningsanstalt vid Gripenberg. Petersson föddes i Västra Torsås församling i Kronobergs län den 8 maj 1815. Sedan han tillbringat fyra terminer vid folkskollärareseminariet i Växjö, avlade han där examen den 21 december 1846[4] och blev ordinarie lärare i Almundsryds socken i Kronobergs län år 1848[5]. Genom läsningen av Lars Linderots och Hoofs predikningar hade Petersson kommit till bekymmer om sin själs frälsning.

---

mer, än den afgjorda baptisten ... När nu en broder, som borde vara kyrkligt sinnad likväl uppträder till försvar för sådana villfarelser — hvem undrar att det väcker missnöje hos den, som är både af ed och biblisk öfvertygelse sin kyrkas — rena bekännelse trogen? Jag vet jag blottställer mig för dessa personers ovilja genom detta mitt öppna handlingssätt; men *kyrkans rena bekännelse* är mig *dyrbarare* att försvara, än *några obetänksamma bröders tillgifvenhet*. Öppnar Gud en gång deras ögon, så hoppas jag de skola gifva mig rätt.»

[3] Jfr ovan ss. 366, 372, 374 f., 389.

[4] J. Peterssons avgångsbetyg från seminariet i Växjö $^{21}/_{12}$ 1846 (avskrift av avskrift). Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 8. LDA, VLA.

[5] C. P. Hultstedt, *Wexjö Stifts Organist- Kantors- och Folkskollärare-Matrikel*, s. 10. G. Olén, *Religiösa väckelser i Blekinge*, s. 209, uppgiver, att J. Petersson avlade sin examen år 1844. Jfr O. Kronsjö, *Jemshögs församling fordom och nu*, III, s. 201 f., och *Strödda drag ur N. Ö. Skånes missionsförenings historia samlade av styrelsens kommitterade*, s. 36 f. Enligt E. J. Ekman, a. a., II, s. 1176 f., besöktes Kalmar med omnejd av två skollärare med namnet »Pettersson», den ene »från Thorsås» och den andre »från Gripenberg». Dessutom omtalar han, att en »skollärare Pettersson», som var född 1818, verkade i södra delen av Kalmar län. Läsaren lämnas emellertid i okunnighet om, huruvida den sistnämnde är identisk med någon av de två först nämnda. Med den brist på noggrannhet, som ofta utmärker Ekmans arbete, är det även tänkbart, att författaren förväxlat »Thorsås» med Västra Torsås, i vilket fall »Pettersson från Thorsås» är samma person som »Pettersson från Gripenberg».

I skolan undervisade han helst i biblisk historia och Schartaus katekes. Allvarliga lagpredikningar, som han höll för barnen, gjorde på dessa ett starkt intryck och hade till följd, att snart även deras föräldrar kommo till skolan och lyssnade till hans bibelutläggningar. Sedan Petersson i september 1852 tillträtt den plats, till vilken han kallats av baron Hermelin, fick han även i uppdrag att undervisa godsets barn samt besöka de gamla och sjuka. Dessutom skulle han varje helgdag hålla andaktsstunder. Till dessa kommo ej endast godsets folk utan även personer från andra platser. Antalet åhörare vid de av skollärare Petersson ledda andakterna blev allt större. Det dröjde ej länge, förrän han även började utsträcka sin andliga verksamhet till kringliggande trakter.[6]

Då Peterssons predikoverksamhet stod i strid med konventikelplakatet, gjordes av förre riksdagsmannen Johannes Johansson i Högstorp m. fl. i oktober 1853 en anmälan om densamma till kronofogden N. F. Ekvall, som till landshövdingen i Jönköpings län C. Bergenstråhle insände en rapport om, vad som förekommit. Bergenstråhle hade redan tidigare förgäves sökt förmå baron Hermelin att förekomma eller i varje fall icke uppmuntra Peterssons andliga verksamhet och såg sig nu föranlåten att i en skrivelse till Linköpings domkapitel av den 9 november 1853 begära en berättelse rörande de konventiklar, som av J. Petersson hållits i Säby och Lommaryd. Domkapitlet uppdrog i en skrivelse av den 16 november åt kontraktsprosten Nils Fredrik Gladheim[7] att från prästerskapet i nämnda församlingar infordra en redogörelse för saken samt att inkomma med densamma till domkapitlet jämte eget utlåtande i ämnet[8].

Motviljan mot Peterssons konventiklar kom även till synes vid sockenstämman i Säby den 14 december 1853, då sockenstämman med anledning av en av J. Johansson framställd begäran om ett uttalande angående denna verksamhet förklarade som sin uppfatt-

---

[6] Säby: Husförhörslängd 1850—1854, s. 125; Flyttningslängd 1816—1859 (J. Petersson inflyttade d. $^{28}/_{9}$ 1852). VLA; O. Kronsjö, a. a., III, s. 201 f.; G. Olén, a. a., s. 208 ff. E. Newman, a. a., s. 592.

[7] N. F. Gladheim föddes 1787, prästvigdes 1814, kyrkoherde i Marbäck 1819, kontraktsprost 1839, d. 1855. J. I. Hähl, a. a., III, s. 304; K. G. Odén, a. a., s. 364 f.

[8] Skrivelser från J. Johansson m. fl. okt. 1853 och från C. Bergenstråhle $^{9}/_{11}$ 1853. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 7; Linköpings domkapitels protokoll $^{4}/_{1}$ 1854, § 23. LDA, VLA.

ning, att de av Petersson anordnade sammankomsterna icke voro behövliga, nyttiga, tjänliga eller lagliga och för den skull borde upphöra.[9] Redan följande dag insände Johansson till domkapitlet ett utdrag ur protokollet från sockenstämman med begäran, att det måtte få åtfölja hans besvär angående konventiklarna på Gripenberg.[1]

Den från prästerskapet i Säby och Lommaryd infordrade redogörelsen föredrogs i domkapitlet den 4 januari 1854. I en av prästerna i Säby församling, prosten S. G. Mellin, komminister S. Brunau och pastorsadjunkten J. A. Ahlberg, undertecknad skrivelse av den 8 december 1853 framhölls, att prosten Mellin till en början hoppats, att andaktsövningarna på Gripenberg skulle komma att inskränka sig till vanlig husandakt. Då dessa emellertid fingo en allt större omfattning, inberättade Mellin förhållandet till biskopen i en ämbetsberättelse till årets prästmöte i Linköping. Såsom kontraktsdeputerad vid prästmötet föreslog han en sådan ändring av konventikelplakatet, att pastor befriades från skyldigheten att anmäla hållandet av konventiklar. Om detta ej läte sig göra, ansåg han, att konventikelplakatet borde upphävas. Prästmötesberedningen, vars övriga 20 ledamöter ej synas ha oroats av några konventiklar inom sina församlingar, ansåg, att frågan icke tillhörde beredningen utan borde behandlas i riksdagen. Den upptogs därför icke till behandling vid prästmötet. Kontraktsprosten C. G. Embring i Lommaryd meddelade i sin skrivelse, som var daterad den 16 december 1853, att han redan vid tillträdandet av befattningen som församlingens kyrkoherde år 1847 funnit en viss dragning åt läseriet. Åtskilliga av församlingsborna vandrade gärna till angränsande församlingar i Växjö stift för att åhöra där befintliga läsarepräster. Fjellstedt ansågs av allmogen som en sådan och åtföljdes av stora skaror från den ena kyrkan till den andra, »ja, ifrån det ena af hans stamhåll till det andra». Hos ingenjör Beckman på Glömminge, som var gift med en dotter till major Weduwar, höllos talrikt besökta konventiklar. Sedan Beckman, vars fru, enligt vad Embring uppgiver, var den mest svärmiska, flyttat till Gränna, avtog läseriet allt mer i N. Solberga. Centralpunkten för läseriet i denna del av Lin-

---

[9] Säby: Sockenstämmoprotokoll $^{14}/_{12}$ 1853, § 1. VLA.

[1] Skrivelse från J. Johansson till Linköpings domkapitel $^{15}/_{12}$ 1853 jämte Utdrag af Protocollet, hållet vid ordinarie Höst-Sockenstämma med Säby Församling d. 14 Dec. 1853. Akter $^{1}/_{4}$ 1854, § 23. LDA, VLA.

köpings stift blev nu i stället Gripenberg. Riksdagsmannen J. Johansson i Högstorp framhöll i en skrivelse av den 7 december 1853, att sedan baron S. A. Hermelin »gift sig med en Dotter af Doktor Fjellstedt, Rikets Öfverläsare, och denne såsom det säges, anordnat sin själsförvant Pettersson till sin måg såsom Föreläsare, så har saken utvecklat sig till den höjd den nu hunnit». Johansson meddelade vidare, att skollärare Petersson hållit konventiklar i Björnklo, Rödgavel, Bredkärr, Falla, Bånarp, Fetås m. fl. platser inom Säby församling, i Linderås, Lommaryd, Adelöv, Frinnaryd och Vireda i Norra Vedbo kontrakt samt i Gränna inom Växjö stift. För att olagligheterna i denna betydelsefulla fråga skulle få ett skyndsamt slut framställde Johansson till slut yrkande om undersökning och ansvar efter lag och författningar. Baron Hermelin uttalade i en infordrad förklaring av den 6 december 1853 till sitt försvar, att den av Petersson anordnade söndagsskolan stod i överensstämmelse med stadgan angående folkundervisningen av den 18 juni 1842, § 10, mom. 2, och att Petersson efter inbjudan gjorde besök i hemmen samt därvid på anmodan höll husandakt. Då Peterssons förklaring i målet jämväl vore att förvänta, ansåg sig domkapitlet böra tills vidare dröja med att avsända handlingarna till Kon. bef.-havande i Jönköping. Samtidigt beslöts att anmoda skolstyrelsen i Säby församling att till domkapitlet inkomma med en redogörelse för skolan vid Gripenberg och särskilt upplysning om, huruvida undervisningen därstädes bedrevs i enlighet med de villkor och fordringar, Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen den 18 juni 1842 bestämmer.[2]

Frågan om konventiklarna i Säby och Lommaryds pastorat upptogs på nytt vid domkapitlets sammanträde den 14 januari 1854 och beslöts därvid, dels att handlingarna skulle sändas till Kon. bef.-havande i Jönköpings län och dels att kontraktsprosten Gladheim måtte anmodas att låta verkställa en närmare utredning angående dessa konventiklar, varvid i första hand hänsyn borde tagas till, i vad mån lämpliga åtgärder vidtagits för att förebygga desamma. Lektor Petrelli ansåg, att den beslutade utredningen borde ha utförts och

---

[2] Skrivelser (i avskrift) från S. G. Mellin (se om honom J. I. HÅHL, a. a., III, s. 322 f.) m. fl. $^{8}/_{12}$ 1853, C. G. Embring (se om honom J. I. HÅHL, a. a., III, s. 290) $^{16}/_{12}$ s. å., J. Johansson $^{7}/_{12}$ s. å. och S. A. Hermelin $^{6}/_{12}$ s. å. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, §§ 7, 9. LDA, VLA. Jfr om läseriet *Handlingar rörande Prestmötet i Linköping år 1853*, I, s. 49 f. Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{1}$ 1854, §§ 23 och 24. LDA, VLA.

skollärare Petersson beretts tillfälle att yttra sig före handlingarnas insändande till Kon. bef.-havande, och begärde att få denna sin mening antecknad till protokollet.[3]

Det angrepp, som vid sockenstämman i Säby den 14 december 1853 riktades mot skollärare Peterssons andliga verksamhet, framkallade inom kort varma försvarare för densamma. Några ledamöter av församlingen besvärade sig hos domkapitlet över protokollet från nämnda sockenstämma och androgo, att vid ärendets behandling så få, högst 10 personer, varit närvarande, att det beslut, som fattats, ej kunde giva ett klart uttryck åt den allmänna uppfattningen inom församlingen. De framhöllo även, att sammankomsterna på Gripenberg och annorstädes voro behövliga, nyttiga, tjänliga, lagliga och högst nödvändiga, för att deras barn i Gripenbergs skola skulle få se och lära, vad sann kristendom var. Domkapitlet remitterade besvären till pastor i Säby församling med åläggande att låta församlingen yttra sig om desamma på allmän sockenstämma. Då ärendet föredrogs vid en extra sockenstämma den 19 februari 1854, förklarade stämman enhälligt, att det överklagade protokollet var lagligen avfattat och justerat. Under den diskussion, som därefter följde angående de av skollärare Petersson anordnade sammankomsterna, visade det sig, att meningarna voro så delade, att man måste skrida till röstning, varvid 11 $^{17}/_{48}$ röster avgåvos för vidhållandet av protokollet av den 14 sistlidne december och 17 $^{41}/_{96}$ till förmån för Petersson. I sistnämnda röstsiffra ingingo 13 röster, som avgivits av baron Hermelin. Missnöjet med Peterssons konventikelverksamhet kom klart till synes i trenne efter sockenstämman den 19 februari författade anföranden, vilka undertecknades av en betydande del av församlingens medlemmar. Prosten Mellin framhöll i en skrivelse av den 21 mars 1854 nödvändigheten av en varsam behandling av ärendet. Å ena sidan måste hänsyn tagas till pluraliteten, som nitälskade för efterlevnad av lag och författningar, å den andra sidan borde ej läsarna ansättas allt för hårt. Vid konventiklarna hade ej förekommit något, som varit stridande mot den rena evangeliska läran. Läsarna deltogo lojalt i församlingens gudstjänster, brukade nådemedlen, uttalade ej något ogillande av kyrkans andaktsböcker, förkastade ej prästämbetet och hade ej varit till anstöt på annat sätt än genom de lagstridiga sammankomsterna, genom ett nit, som icke alltid var visligt, och genom ofördragsamhet mot olika tänkande.

---

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{14}/_{1}$ 1854, § 21. LDA, VLA.

Om Peterssons skolverksamhet uttalade sig Mellin mycket fördelaktigt. Domkapitlet fann, sedan det vid sammanträde den 29 mars tagit del av de inkomna yttrandena, att klagoskrivelsen, som föranletts av beslutet vid sockenstämman i Säby den 14 december 1853, ej behövde föranleda någon åtgärd.[4]

Frågan om skolan vid Gripenberg, som av domkapitlet hänskjutits till skolstyrelsen i Säby, upptogs till behandling vid nämnda styrelses sammanträde den 12 februari 1854. På begäran av skolstyrelsens ordförande hade stiftaren av Gripenbergs skola baron Axel Hermelin inkommit med ett föregående dag daterat förslag till reglemente för denna skola.[5] Enligt detta borde skolan förestås av en välfrejdad och om möjligt behörigen examinerad lärare, som skulle åtnjuta årlig lön efter särskild överenskommelse. Godsets barn fingo ditsändas utan avgift, medan andra barn, i den mån utrymmet det medgåve, kunde få undervisning vid skolan mot en ringa avgift. Det ålåg skolläraren att i enlighet med Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen av den 18 juni 1842, § 10, mom. 2, varje helgdag hålla så kallad söndagsskola. Därvid hade barnens anhöriga och gårdens tjänstefolk rätt att vara närvarande.[6] Skolstyrelsen i Säby ansåg, att Gripenbergs skola borde ledas och handhavas i enlighet med det av skolstyrelsen upprättade och av domkapitlet fastställda reglementet. Det sätt, på vilket föreskriften i § 10, mom. 2, i skolstadgan tillämpades på Gripenberg, ansåg skolstyrelsen snarare motverka nämnda paragraf. Den av Petersson handhavda skolan var enligt skolstyrelsens uppfattning mera »en skylt för Folkförsamlingar än verkställighet af Skolstadgan och dess mening i 10 § 2 mom.».[7] Då ärendet den 29 mars föredrogs, beslöt domkapitlet att anmoda skolstyrelsen i Säby att inkomma med fullständigt förslag till reglemente för Gripenbergs skola i överensstämmelse med de allmänna föreskrifter angående folkundervisningens ordnande, som givits i skolstadgan. Beträffande söndagsundervisningen ansåg sig domkapitlet särskilt böra fästa skolstyrelsens upp-

[4] Säby: Extra sockenstämmoprotokoll $^{19}/_{2}$ 1854, § 1. VLA; Skrivelse från S. G. Mellin $^{21}/_{3}$ 1854; Trenne anföranden med anledning av sockenstämman i Säby $^{19}/_{2}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 7. LDA, VLA.

[5] Afskrift af Protokoll med Skol-Styrelsen i Säby Församling d. 12 Febr. 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 8. LDA, VLA.

[6] Förslag till Reglemente för Gripenbergs enskildta Skola (avskrift). Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 8. LDA, VLA.

[7] Afskrift af Protokoll med Skol-Styrelsen i Säby Församling d. 12 Febr. 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 8. LDA, VLA.

märksamhet vid skolstadgans föreskrift, att den ungdom, som avgått från skolan, borde undervisas och förhöras om söndagarna.[8]

I enlighet med domkapitlets beslut den 14 januari infordrade kontraktsprosten Gladheim från prästerskapet i Norra Vedbo kontrakt berättelser angående Peterssons sammankomster och översände dessa jämte en skrivelse av den 10 mars till domkapitlet.[9] Kyrkoherden i *Askeryd* och *Bredestad* Per Johan Egnell[1] meddelade i sin berättelse, att Petersson i början av januari 1854 gjort ett besök å ett hemman i förstnämnda socken och därvid hållit en predikan, som åhörts av »en mängd m[änni]skor». Den, som öppnat sitt hus för detta möte, hade blivit kallad till kyrkoherden och erhållit varning och underrättelse om följderna av att upplåta sitt hem för dylika sammankomster. Så väl han som åtskilliga av hans grannar hade villfarit kyrkoherdens önskan att för framtiden avstyra »ett dylikt oskick». Egnell hade även hört att Petersson stundom uppehållit sig inom annexförsamlingen Bredestad, där han tycktes kunna påräkna starkare sympatier. Någon egentlig klagan hade emellertid ej försports från denna församling.[2]

Kyrkoherden i *Vireda* C. J. Westerstrandh omtalade, att det endast i norra roten av socknen på gränsen till Adelöv och Gränna fanns några hushåll läsare, vilka han dock icke funnit vara några »swärmare» utan karakteriserade som »stilla, kyrkosamma, om Guds ord nitiske menniskor». Ahnfelt och en skollärare Munther, vilken senare avrest till Amerika, hade i början av Westerstrandhs tjänstgöring som kyrkoherde i Vireda hållit sammankomster i nämnda församling. Genom enskilda samtal och förmaningar vid husförhören och vid andra tillfällen hade kyrkoherden lyckats att dämpa intresset för konventiklarna, så att »allt blef lugnt och stilla för ett år». Då Petersson började sin verksamhet på Gripenberg, hade behovet att bevista andliga sammankomster väckts till nytt liv. Särskilt då Petersson sommaren 1853 uppträdde som brunnspredikant vid Örse-

---

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{28}/_{3}$ 1854, § 8; Skrivelse från Linköpings domkapitel till Säby skolstyrelse. Bref-Bok $^{29}/_{4}$ 1854. LDA, VLA.

[9] Skrivelse från N. F. Gladheim till Linköpings domkapitel $^{10}/_{3}$ 1854 jämte berättelser från P. J. Egnell $^{20}/_{2}$ 1854, C. J. Westerstrandh $^{25}/_{2}$ 1854, S. E. Willén $^{6}/_{3}$ 1854, C. J. Petersson $^{25}/_{2}$ 1854 och F. L. Hultner $^{23}/_{2}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[1] P. J. Egnell föddes 1806, prästvigdes 1831, kyrkoherde i Askeryd och Bredestad 1850, d. 1875. K. G. Odén, a. a., 419.

[2] Berättelse från P. J. Egnell $^{20}/_{2}$ 1854. Akter $^{28}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

rums hälsobrunn, belägen i Gränna landsförsamling endast 1/4 mil från norra roten i Vireda, hade läsarna i nämnda rote gripit tillfället att deltaga i hans sammankomster. Westerstrandh, som fann, att flera av hans församlingsbor åhörde Peterssons predikningar, hade själv rest till Örserum för att få ett personligt intryck av dennes förkunnelse. Vid detta tillfälle, som var en morgonbön, hade först en psalmvers sjungits, varefter Petersson läst den 28:e psalmen i Psaltaren och hållit en förklaring över denna psalm. Kyrkoherden meddelade i sin berättelse, att Petersson i sin utläggning av texten »icke höll sig vid det föresatta ämnet, utan mera i allmänna ordalag talade om bättring och ny födelse, hållande sig synnerligast vid lagen, litet eller intet vidrörde nåden i Christo, samt späckade sitt föredrag med platta och wämjeliga berättelser, hwilka dock tycktes synnerligen anslå på åhörarna». Senare hade Petersson gjort ett besök i Grankärr, som utgjorde norra roten. Två pigor, som tillhört hans flitiga åhörare, hade därefter särskilt hösten 1853 börjat att hålla sammankomster. Genom samtal med dessa pigor och genom anställande av förhör med dem hade Westerstrandh emellertid lyckats att »tysta» dem, så att för närvarande allt var lugnt inom pastoratet. Han befarade dock, att, om Petersson även nästa sommar skulle få predika vid Örserums hälsobrunn, det särskilt i Vireda och i Adelöv skulle uppstå stora svårigheter för prästerskapet, och föreslog därför domkapitlet att skriva till konsistoriet i Växjö med begäran, att det ville anmoda prästerskapet i Gränna att ordna det så, att någon prästman hölle predikan i Örserum varje söndag under brunnsterminen.[3]

Av vice pastor Samuel Edward Willéns[4] i *Adelöv* berättelse framgick, att Petersson uppträtt inom denna församling endast vid en missionssammankomst vid hemmanet Valstorp sommaren 1853. Däremot hade åtskilliga församlingsbor åhört Peterssons predikningar vid Gripenberg, vid Örserums hälsobrunn samt i Grankärr i Vireda församling. Någon annan menlig inverkan av Peterssons verksamhet, än att »de tågande skarorne» försummade gudstjänsten i sin egen kyrka och använde gudstjänststunden till vandringar samt möjligen även fingo mindre förtroende och aktning för den allmänna guds-

[3] Berättelse från C. J. Westerstrandh 25/2 1854. Akter 28/3 1854, § 9. LDA, VLA.

[4] S. E. Willén föddes 1809, prästvigdes 1835, komminister i Västra Ryd och Svinhult 1852, tillträdde 1854, komminister i Vadstena 1858, d. 1873. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., I, s. 421 f.

tjänsten och predikoämbetet, hade Willén ej kunnat iakttaga inom Adelövs församling.[5]

Kyrkoherden i *Linderås* C. J. Petersson meddelade, att skollärare Petersson »sedan flera år tillbaka», varmed sannolikt avses tidpunkten för Peterssons ankomst till Gripenberg, hållit religiösa tal och föreläsningar i enskilda hus inom församlingen. De skaror, som lyssnade till Peterssons förkunnelse vid hans besök i Linderås, bevistade även hans sammankomster vid Gripenberg. Kyrkoherden ansåg verkningarna av Peterssons möten vara »mindre skadliga».[6]

I *Frinnaryd* hade, så långt församlingens kyrkoherde Fredrik Lorents Hultner[7] visste, skollärare Petersson endast hållit en andaktsövning, nämligen den 21 februari 1854 hos bonden Johan Jönsson i Vivastås Södergård. Därvid hade Petersson, sedan en psalm eller några psalmverser avsjungits, uppläst en av Davids psalmer och »efter sitt eget bildliga, synnerligen populära sätt, vidlöftigt förklarat» den samt, medan han själv och församlingen knäböjde, avslutat med bön.[8]

Tillsammans med berättelserna från prästerskapet i Norra Vedbo kontrakt insände kontraktsprosten Gladheim en förklaring från skollärare Petersson.[9] Peterssons förklaring, daterad den 25 februari 1854, var synnerligen kort och hade följande lydelse: »Jag tror, derföre talar jag; men jag varder svårligen plågad. (ps. 116: 10). Jag undervisar i skolan till följe af mitt lärarekall, samt äfven annorstädes, dertill drifven af mitt samvete.» I all sin korthet bar den ett tydligt vittnesbörd om den starka gudsförtröstan, som var den bärande kraften i den enkle lekmannapredikantens andliga verksamhet.[1]

Domkapitlet fann, sedan det vid sitt sammanträde den 29 mars tagit kännedom om handlingarna angående Jonas Peterssons verksamhet, ingen annan åtgärd tills vidare lämplig eller erforderlig än att avlåta en skrivelse till kontraktsprosten Gladheim samt att

---

[5] Berättelse från S. E. Willén $^{6}/_{3}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[6] Berättelse från C. J. Petersson $^{25}/_{2}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[7] F. L. Hultner föddes 1798, prästvigdes 1821, komminister i Törnevalla 1834, i Asby 1838, kyrkoherde i Frinnaryd 1851, i Västra Stenby 1858, prost 1859, d. 1869. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., II, s. 338.

[8] Berättelse från F. L. Hultner $^{23}/_{2}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[9] Skrivelse från N. F. Gladheim till Linköpings domkapitel $^{10}/_{3}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[1] Skrivelse från J. Petersson till Linköpings domkapitel $^{25}/_{2}$ 1854. Akter $^{29}/_{3}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

underrätta domkapitlet i Växjö om att Petersson under sistlidna sommar uppträtt som predikant vid Örserums hälsobrunn.[2]

Försöken att hindra Peterssons med friherre Hermelins stöd bedrivna konventikelverksamhet hade sålunda misslyckats. I stället vidgades denna verksamhet allt mera. Johan Danielsson kunde i sitt förut nämnda brev till C. A. Hultkrantz av den 9 juni 1855[3] meddela, att skollärare Petersson från Gripenberg hållit flera bibelförklaringar i Askeryd, Bredestad och Marbäck och att en ansenlig skara människor tycktes ha kommit på helt andra tankar än tillförene. I Bredestad hade en korpral vid namn Axs börjat att hålla liknande bibelförklaringar. En del av de honom underlydande soldaterna hade påverkats, så att de deltagit i Peterssons andaktsstunder.[4] Den 21 maj 1856 kunde Danielsson skriva, att en betydlig andlig rörelse uppstått i trakten och att många genomgått en radikal omvändelse. Han kunde vidare meddela, att skollärare Petersson och två bibelspridare under den gångna vintern och våren på flera ställen hållit bibelförklaringar och att »deras stränga tall» hos många medfört en märkbar sinnesändring.[5] Efter hand utsträckte Petersson sina predikoresor till allt flera platser inom stiftet, såsom till baron Hermelins gods Renstad vid Tåkern i Svanshals socken, Motala, Törnevalla och Hällestad.[6]

Skollärare Peterssons förkunnelse bar en starkt lagisk prägel. Detta var förhållandet, även sedan han flyttat till Linköpings stift.[7] Ekman karakteriserar honom som en man av den gamla lagiska skolan och framhåller, att Petersson i sina predikningar mest bestraffade yttre grova synder »och stämplade till och med det såsom synd att blanka skorna, att fläta håret och mera sådant», medan han saknade förmåga att blotta egenrättfärdigheten.[8] Vid sidan av en utpräglad bättringsförkunnelse finner man emellertid hos Peters-

---

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{29}/_{3}$ 1854, § 9; $^{29}/_{4}$ 1854, § 4; Skrivelser till domkapitlet i Växjö $^{5}/_{4}$ 1854 (Bref-Bok $^{5}/_{4}$ 1854) och till Säby församlings skolstyrelse $^{29}/_{4}$ 1854 (Bref-Bok $^{29}/_{4}$ 1854). LDA, VLA.

[3] Jfr ovan s. 449.

[4] Brev från J. Danielsson till C. A. Hultkrantz $^{9}/_{6}$ 1855. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[5] Brev från J. Danielsson till C. A. Hultkrantz $^{21}/_{5}$ 1856. Ingenjör John G. Hultkrantz. Sthm.

[6] Brev från C. M. Carlander BA; E. J. Ekman, a. a., II, ss. 980, 1019. Jfr ovan s. 437 och nedan s. 481.

[7] Jfr ovan s. 465.

[8] E. J. Ekman, a. a., II, ss. 980, 1019.

son påverkan från en mera evangelisk åskådning. Av Fjellstedt har han utan tvivel fått djupa intryck. Men därvid är det ej givet, att bekantskapen med denne andlige ledare medfört en religiös nyorientering i hans liv. Hans förkunnelse bär, såsom vi redan sett, även efter flyttningen till Gripenberg en starkt lagisk prägel. Samtidigt känner Petersson sig hemma i de nyevangeliska kretsarna och ställer sig avgjort på Fjellstedts sida, då denne angripes.[9] Det synes emellertid ej vara lätt att angiva en bestämd tidpunkt, då Petersson »glidit över» från »en allvarlig gammalpietism» till »en moderat nyevangelism».[1] Möjligen har Petersson redan före ankomsten till Gripenberg rönt påverkan ej endast från Lars Linderot, Hoof och Schartau utan även från den herrnhutiska åskådningen. Hoof var själv påverkad av herrnhutismen, och de herrnhutiska kretsarna i Småland stodo i livlig förbindelse med denne andlige ledare, varför det är tänkbart, att Petersson såväl genom studiet av Hoofs predikningar som genom personlig förbindelse med dessa kretsar kunnat taga intryck av de herrnhutiska idéerna.

I skollärare *Johan Danielsson* fick Hermelin ännu en medhjälpare i den andliga verksamheten. Danielsson föddes i Säby socken år 1825. Vid 24 års ålder kom han efter en svår bättringskamp samt sjukdom och lekamlig nöd till medvetande om att äga livet i Guds Sons tro. Sedan han tagit folkskollärareexamen vid Kalmar seminarium, fick han år 1853 plats som bokhållare hos baron Hermelin på Gripenberg. Vid sidan om denna tjänst utövade Danielsson predikoverksamhet. Den 20 oktober 1856 lämnade han Gripenberg för att tjänstgöra på godset Renstad. Redan i november följande år flyttade han emellertid till Ö. Tollstad samt den 1 oktober 1858 till Västerlösa. I sistnämnda församling blev han föreståndare för ett av därvarande missionsvänner upprättat barnhem.[2]

Även baron Hermelins inspektor på godset Renstad *Hjalmar Gustaf Hazelius* hyste ett varmt intresse för evangeliskt arbete. Hjalmar Ha-

---

[9] G. Olén, a. a., s. 218 f.

[1] E. Newman, a. a., s. 592.

[2] Säby: Husförhörslängd 1850—1854, s. 125; Säby: Husförhörslängd 1855—1860, s. 127; Säby: Flyttningslängd 1816—1859 (d. $^{20}/_{10}$ 1856); Svanshals: Flyttningslängd 1836—1860 (Danielsson inflyttade d. $^{12}/_{11}$ 1856 och utflyttade d. $^{2}/_{11}$ 1857); Ö. Tollstad: Flyttningslängd 1818—1860 (Danielsson inflyttade d. $^{4}/_{11}$ 1857); Västerlösa: Flyttningslängd 1834—1860 (d. $^{1}/_{10}$ 1858). VLA; Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Kolportörs-Bok. N:o 1, fol. 59. EFSA; E. J. Ekman, a. a., II, ss. 974 f., 1019 ff. Ekmans framställning är på flera punkter oriktig.

zelius föddes år 1829 och var son till löjtnanten Gustaf Anton Hazelius samt sonson till lärftkramhandlaren Johannes Hazelius i Stockholm, den andre i ordningen bland prosten Pehr Hazelius d. ä:s söner. Johannes Hazelius var gift med Louise Dorothea Keyser, dotter till Stockholmsköpmannen Abraham Keyser och syster till grosshandlaren G. Th. Keyser. Louise Keysers moder, Johanna Kristina Halling, var dotter till perukmakaren Halling i Stockholm och syster till segelmakaren Johanssons i Västervik hustru Justina.[3] Även mellan familjerna Hazelius och Ekenstam rådde släktskapsförbindelse.[4]

Genom sina herrnhutiskt påverkade släktingar lärde Hjalmar Hazelius med all sannolikhet redan under sin barndomstid känna den herrnhutiska åskådningen. Av en viss betydelse för hans andliga utveckling var utan tvivel hans vistelse hos komminister Thure Ekenstam i Hannäs. Då han tänkte tillbaka på sin Hannästid, stod det visserligen klart för honom, att komminister Ekenstam måste ha fått en ofördelaktig uppfattning om honom. Han hoppades dock, att detta intryck något mildrats, då de sedermera sammanträffat. Senast hade han personligen råkat Ekenstam någon gång under år 1844 eller 1845. Den djupa sorg, som Hjalmar Hazelius gav uttryck åt vid underrättelsen om komminister Ekenstams död år 1848, visar tydligt, att den varmhjärtade prästmannen i Småland tillvunnit sig sin unge släktings tillgivenhet och aktning.[5] Även Hjalmar Hazelius' kusiner bröderna Hans och Arthur vistades någon tid hos komminister Ekenstam. Arthur Hazelius, grundläggaren av Skansen och Nordiska museet, räknade de fem barndomsåren i Tjust — från sommaren 1842 till sommaren 1847 — som avgörande för hela sin utveckling.[6]

Av största betydelse för Hjalmar Hazelius' andliga utveckling blev det besök, som han i början av år 1852 gjorde i Skottland. Han sammanträffade därvid med pastorn i den skotska frikyrkan James Lumsden[7], som visade honom den största välvilja, gav honom böcker

---

[3] Jfr om perukmakare Halling och hans dotter Justina ovan ss. 80, 150.

[4] G. Elgenstierna, *Svenska släktkalendern 1938*, s. 371 ff.

[5] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{5}/_{11}$ 1848. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[6] F. Böök, *Artur Hazelius*, ss. 12 ff., 20 ff.; V. Söderberg-H. Olsson-G. Heckscher, *Johan August Hazelius*, s. 274. Jfr brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{2}/_{3}$ och $^{10}/_{9}$ 1842; $^{9}/_{1}$ och $^{10}/_{8}$ 1843; $^{8}/_{3}$ och $^{5}/_{4}$ 1844. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[7] J. Lumsden föddes 1811, prästvigdes i skotska statskyrkan 1836 och vann snart prästerlig befordran i Barry. Vid skotska frikyrkans bildande 1843 blev han en av dess förkämpar. År 1856 utnämndes han till professor vid den skotska

för över 150 rdr och erbjöd sig att skänka honom ytterligare några, innan han återvände hem[8]. Lumsden medsände även några böcker för Arthur Hazelius' räkning. Det intresse, som Lumsden redan nu visade för Arthur Hazelius, kom senare mer än en gång till synes. I ett brev till Arthur Hazelius, som var daterat »Dundee 26 Maj 1852», omtalade Hjalmar Hazelius, att Lumsden hade för avsikt att »nästa sommar», varmed givetvis avses sommaren 1853, komma till Sverige. Om han på grund av sin tjänst som inspektor vid Biby gård i Gillberga församling i Södermanland skulle bli förhindrad att tjänstgöra som ciceron åt sin skotske vän under dennes vistelse i Stockholm, hoppades han, att Arthur skulle åtaga sig denna

kyrkans universitet i Aberdeen. För vårt folk hyste Lumsden ett varmt intresse, besökte ofta Sverige och understödde på allt sätt de nyevangeliska kretsarnas verksamhet. I ett brev till L. W. Henschen av $^{21}/_{10}$ 1853 (Professor Folke Henschen. Sthm) omtalade W. Rudin, att Lumsden begärt underrättelser om de andliga rörelserna i Sverige, och bad därför Henschen att sända honom en fullständig berättelse om läseriet i Orsa m. fl. platser. Han skulle sedan vidarebefordra den till Skottland. Lumsdens år 1855 utgivna arbete *Sweden: Its religious state and prospects: with some notices of the revivals and persecutions which are at present taking place in that country* vittnar om en ingående kännedom om de svårigheter, med vilka hans svenska trossyskon hade att kämpa, och bygger tydligen på de informationer, som Lumsden infordrat från vårt land. Lumsden dog år 1875. *James Lumsden, den »svenske professorn» i Aberdeen,* Korsblomman 1877, s. 109 ff.; B. Wadström, a. a., I, s. 85 ff.; E. Newman, a. a., ss. 260, 267, 379, 447, 609.

[8] Ett band med traktater, som tillhört Hj. Hazelius och nu är i författarens ägo, innehåller följande om ett innerligt vänskapsförhållande vittnande tillägnan: »Till sin mest älskade vän Hjalmar Hazelius med hjärtlig välmening från den Skottska Pastoren James Lumsden — Barry 18 April 1852.» I bandet ingå åtskilliga av Evangeliska sällskapets och F[ör] R[eligionens] S[kull]:s traktater, några traktater på tyska och franska, 3:e uppl. av Petter Murbeck, *Några korta Förklaringar öfwer Wår käre Herres och Frälsares Jesu Christi herrliga Bergs-Predikan, i Matthei 5, 6 och 7:de Capitlet,* O. Ahnfelt, *Melodierna i Sifferskrift till »Andeliga Sånger»,* Första häftet (tryckt 1851), m. fl. skrifter. En av de skrifter, som ingå i bandet, *Hwad man bör tänka om Biblen,* är tryckt i London på bekostnad av Brittiska och utländska traktatsällskapet. Då några av traktaterna äro tryckta 1853, är det sannolikt, att Lumsdens tillägnan gäller den första av de småskrifter, som ingå i bandet, *Swar på den Hufwud-Frågan: Hwad skall jag göra, att jag må blifwa salig?* (F. R. S. n:r 25) och möjligen de sju följande *Tiden och Ewigheten* (Evangeliska sällskapets skrifter, n:r 38, 4:e uppl.), *Det ena Nödwändiga* (Evangeliska sällskapets skrifter, n:r 2, 7:de uppl.), *Frälsningens wigt* (F. R. S., n:r 24, 2:a uppl.), *Om Tron på Jesum Christum* (Evangeliska sällskapets skrifter, n:r 20, 5:e uppl.), *Wägen till Himmelen* (n:r 11), *Hwad man bör tänka om Biblen* (n:r 1) samt *En kort Framställning af hvad Biblen innehåller och lärer oss* (n:r 160), av vilka samtliga utom traktaten *Hwad man bör tänka om Biblen* sakna uppgift om tryckort men märkligt nog äro tryckta på samma papper och med samma stil som sistnämnda skrift.

uppgift. Under besöket i Skottland fick Hjalmar Hazelius även tillfälle att vara närvarande vid en synod och njöt så mycket därav »som den Calvinistiska atmosphären kunde tillåta». Han satte stort värde på att ha lärt känna den skotska frikyrkans ställning och var övertygad om att denna kunskap skulle kunna bliva honom till gagn vid den strid inom den svenska kyrkan, som han ansåg knappast skulle kunna undvikas.[9]

Det vänskapsband, som knutits mellan Hjalmar Hazelius och James Lumsden under den förstnämndes besök i Skottland, blev allt starkare under fortsatt brevväxling mellan de båda vännerna. I ett brev till sin kusin Arthur av den 18 december 1852 omtalar Hjalmar Hazelius, att han med senaste post fått brev från Skottland, och tillägger, att han därifrån fått underrättelser 4 à 5 gånger oftare än hemifrån. I samma brev nämner han, att han väntar en låda böcker från Lumsden.[1] Den 16 januari 1853 kunde Hjalmar Hazelius meddela sin kusin, att lådan från Skottland anlänt och att den innehöll paket, som voro avsedda för Arthur Hazelius själv, för lektor P. M. Elmblad, kyrkoherdarna H. B. Hammar och C. A. Bergman samt för ärkebiskop H. O. Holmström i Uppsala.[2]

Lumsdens plan att sommaren 1853 göra ett besök i Sverige förverkligades, och Hjalmar Hazelius fick glädja sig åt att under 5 à 6 dagar räkna honom som sin gäst. Från Biby reste Lumsden sedan direkt till sitt hem. Han hade haft för avsikt att fara till Stockholm för att sammanträffa med Arthur Hazelius men, då han befarade att koleran, som utbrutit i Göteborg, skulle kunna medföra, att förbindelsen med England blev avskuren, fann han det klokast att omedelbart resa till Skottland.[3]

I sina brev till sin kusin Arthur uttalade sig Hjalmar Hazelius alltmera öppenhjärtigt i andliga och kyrkliga spörsmål. Det framgår av dessa brev, att Arthur Hazelius ej har stått likgiltig till dylika frågor. I ett brev av den 20 januari 1853 låter Hjalmar Hazelius sin kusin taga del av sina egna religiösa erfarenheter. Han hade, såsom förhållandet vid denna tidpunkt tycktes vara även med Arthur Hazelius, känt sig sakna enhet och lugn i sitt sinne och hade ej

---

[9] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{26}/_{5}$ 1852. Fru Gina Hazelius. Sthm. Jfr brev till C. Ekenstam från A. Hazelius $^{10}/_{7}$ 1851 och från Hj. Hazelius $^{20}/_{2}$ 1855. Hösterumsarkivet, 19. SLBL.

[1] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{18}/_{12}$ 1852. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[2] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{16}/_{1}$ 1853. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[3] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{28}/_{9}$ 1853. Fru Gina Hazelius. Sthm. Jfr E. Newman, a. a., ss. 260, 379.

förrän under de sista åren kommit till klarhet om vad som felades honom. Nu hade han erfarit, att vi få »styrka och rikedom från Honom, som ger frikostigt af sitt öfverflöd, endast vi med tro och tillit bedja Honom derom». Han berättade därefter, att han under en vandring i de skotska högländerna en vacker sommarafton sammanträffat med en liten skolpojke och därvid frågat denne, vad han läst den dagen. Den lille pojkens svar: »Remember your creator when you are young, that He not may forget you when you are growing old», hade gjort ett djupt intryck på honom. Han såg nu, vad som felades honom såväl som så många andra, »emedan i vårt land ofta ej behörig vigt lägges derpå». Utan att direkt vilja påstå, att hans vän Arthur försummade sitt bästa och sin skyldighet i detta avseende, ville han dock göra honom uppmärksam på att vi här ha det bästa botemedlet, då vi befinna oss i inre nöd.[4]

Förhållandena inom den skotska frikyrkan voro enligt Hjalmar Hazelius' uppfattning synnerligen idealiska. Det liv, som kom till synes i dess förvaltning, dess rent »andliga» uppfattning av kyrkans begrepp och erkännandet av bibeln som den enda auktoriteten i andliga frågor syntes honom utgöra de bästa garantier för en varaktig framgång. Den religiösa sant kristliga ton, som behärskade umgängeslivet i Skottland, den inbördes kärlek, som där kom till synes inom familjelivet, den trofasthet och pålitlighet, som var utmärkande för landets befolkning, samt den aktning och lydnad för lagarna, som där var förhärskande, kunde han endast jämföra med det tillstånd, som han trodde, »vi sjelfva hade under de stora Carlarnas tid, innan Frihetstiden och Gustaf III inkallat fransyska seder, yppighet, liderlighet, gudlöshet och elände». Hazelius var övertygad om att religionsfrihetens införande i vårt land skulle medföra en förnyelse såväl i intellektuellt som i materiellt avseende i en sådan grad, att endast den, som själv sett något därav, skulle kunna göra sig en föreställning därom. Den kännedom, han fått om förhållandena i Skottland, hade tydligt visat honom, att den starka ställning, som religionen ägde i detta land, ej på något sätt inverkat menligt på skötandet av de jordiska angelägenheterna. Det var hans förhoppning, att det andliga liv, som i vårt land börjat att alltmer komma till synes, skulle vinna allt större utbredning.[5]

Arthur Hazelius kunde ej omfatta den skotska frikyrkan med

---

[4] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{20}/_{1}$ 1853. Fru Gina Hazelius. Sthm.
[5] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{19}/_{11}$ 1853. Fru Gina Hazelius. Sthm.

samma hänförelse som Hjalmar Hazelius och uttalade vissa anmärkningar mot densamma. Detta gav den sistnämnde anledning att i ett brev av den 5 januari 1855 ytterligare försvara sin ståndpunkt. Han medgav öppet, att han i stort sett sympatiserade med den skotska frikyrkan, därför att han funnit den komma »närmare Skriftens ord». Även däri, att den hindrade lekmännen såväl från beklädandet av läroämbetet som från nådemedelsförvaltningen, ansåg han, att den stämde överens med Skriften.[6]

I vårt land tycktes det Hjalmar Hazelius, som om vi alltmera närmade oss det katolska enväldet, något som enligt hans uppfattning ej kunde vara annorlunda med sådana personer som Henrik Reuterdahl »vid rodret».[7] Den skärpa och ironi, med vilken han därefter angriper Reuterdahl, är ett tydligt vittnesbörd om den starka spänning, som vid denna tidpunkt förefanns mellan väckelsens folk och kyrkans ledning. Hazelius framhöll, att Reuterdahl i sitt år 1853 anonymt utgivna arbete *Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter* »gjort en upptäckt, som kan täfla med Columbi, Schwartz, Guthenbergs — ja med allt hittills stort och merkvärdigt, ty han tillkännager i nämnda opus att svenskarna till följe af sin födsel äro fideicommissarier till himmelriket». Under sådana förhållanden finner Hazelius Guds nåd och Kristi förtjänst vara till ingen nytta och anser det onödigt att hava bekymmer om sin själs frälsning eller att förkunna evangelium. Frånsett nyssnämnda bok hade Reuterdahl dock enligt Hazelius' uppfattning visat karaktären av sin kristendom genom sitt »förföljelsenit mot de stackars irrande inom vårt fädernesland». Hazelius var övertygad om, att några själar ej kunde vinnas genom begagnandet av våldsmedel. Han framhöll vidare, att, om vår lära och kyrkoförfattning voro så dåliga och om prästerna voro så usla, att de ej vågade eller förmådde strida på andens område, fick gärna alltsammans falla för »dessa nya läror», vilka dock vid närmare undersökning befunnos icke vara nya utan stå i överensstämmelse med vår kyrkas symboliska böcker. Han var även övertygad om, att, därest läsarna finge lärare, som uppfyllde sitt kall, och erhölle rätt att fritt få samlas till sina andaktsstunder, skulle de frivilligt avstå från den själavård, som de tvingat sig till och som Arthur Hazelius och andra med honom ogillade.[8]

---

[6] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{5}/_{1}$ 1855. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[7] Reuterdahl var chef för ecklesiastikdepartementet fr. o. m. $^{4}/_{6}$ 1852 t. o. m. $^{2}/_{3}$ 1855. *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer*, ss. 330, 354.

[8] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{5}/_{1}$ 1855. Fru Gina Hazelius. Sthm.

Sitt varma intresse för James Lumsden låter Hjalmar Hazelius även i fortsättningen ofta komma till synes i breven till sin kusin Arthur. Han framför hälsningar från Lumsden och meddelar, att denne alltid skriver med stor vänskap om Arthur Hazelius. Mer än en gång visar han sig angelägen om att Arthur Hazelius skall skriva till deras gemensamme vän i Skottland. Då uttalanden göras om Lumsden, som ej äro helt till dennes fördel, försvarar Hjalmar Hazelius honom med värme.[9]

Den 19 november 1853 skrev Hjalmar Hazelius till Arthur Hazelius, att ännu en låda med böcker anlänt från Lumsden, och begärde hans hjälp för att överlämna dessa böcker till deras i Stockholm bosatta ägare.[1]

De lådor med böcker och skrifter, som Hjalmar Hazelius erhöll från Lumsden[2], hade givetvis sin stora betydelse, då det gällde att hos ett begränsat antal personer väcka intresse för evangelisk verksamhet. För att kunna nå en större del av Sveriges befolkning med evangeliets budskap fordrades emellertid mera effektiva åtgärder. Lumsden uppmanade därför sin vän Hjalmar Hazelius att översätta och utgiva några engelska skrifter till svenska. I ett brev till Arthur Hazelius av den 28 oktober 1854 kunde Hjalmar Hazelius meddela, att han tillsammans med pastorsadjunkten Hans Jacob Lundborg[3]

---

[9] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{20}/_{1}$, $^{19}/_{11}$ 1853; $^{31}/_{5}$, $^{3}/_{6}$ 1854; $^{5}/_{1}$ 1855. Fru Gina Hazelius. Sthm. »Du citerar några rader ur Mag. Floderi bref angående Mr Lumsden», skriver Hjalmar Hazelius $^{19}/_{11}$ 1853 till sin kusin Arthur. »Jag vet ej», fortsätter han, »hvad som skall sägas derom. Huruvida han är djup in theologicis är en sak som jag ej är i stånd att afgöra, men att han njuter högt anseende bland sina embetsbröder, är en religiöst sinnad man och vänlig själasörjare. Att han visat mig oändligt stor vänskap sådan högst få menniskor slösa på en så ovärdig, det känner du förut och jag kan derför anses vara partisk vid bedömandet af hans personlighet.»

[1] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{19}/_{11}$ 1853. Fru Gina Hazelius. Sthm. »Der äro några», skriver Hj. Hazelius, »till Rektor Svedbom, andra till Mr May, Clara Kyrkogata, andra till en Mr Bendixon och en till Lektor Elmblad.»

[2] Jfr även brev från Hjalmar Hazelius till A. Hazelius »$^{25}/_{1}$ 1855» [1856]. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[3] H. J. Lundborg föddes i Gagnef 1825, prästvigdes 1853, blev komministersadjunkt i Fläckebo s. å., v. komminister i Skerike 1854, pastorsadjunkt i Köping s. å., v. komminister i Linde 1857, pastorsadjunkt i Söderbärke 1859, i Orsa s. å., i Ore 1860, v. pastor i samma församling s. å., pastorsadjunkt i Orsa s. å., v. komminister i Fläckebo 1861, i Husby 1862, i Grythyttan s. å., d. 1867. *Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar*, n:r 20, ss. 4, 18 ff.; *Westerås Stifts-Tidningar*, $^{30}/_{11}$ 1853; $^{31}/_{1}$ och $^{31}/_{7}$ 1854; $^{31}/_{8}$ 1857; $^{30}/_{4}$ och $^{30}/_{11}$ 1859; $^{29}/_{2}$ och $^{30}/_{11}$ 1860; $^{31}/_{10}$ 1861; $^{31}/_{1}$ och $^{31}/_{5}$ 1862; $^{24}/_{12}$ 1867.

bildat en översättningskommitté, som skulle börja ett sådant företag. Själv hade han gripit sig an med att översätta Trons val och föreslog Arthur Hazelius att bidraga till planens realiserande genom översättning av någon annan skrift. Han kunde även lämna den upplysningen, att Lumsden sänt 31 £ för att underlätta företaget. Vid detta fäste Hjalmar Hazelius stora förhoppningar, och det var enligt hans uppfattning det enda sätt, på vilket vårt land »utan Free Church bildning» skulle kunna hjälpas ur den andliga dvalan och den påviska villfarelsen. Inför den andliga revolution, som han ansåg vara oundviklig, kände han mycken bävan. Även om orkanen rensade luften, kunde den samtidigt åstadkomma mycken förödelse. Det stod i varje fall klart för Hjalmar Hazelius, att Guds Ande under de sista åren lagt sig mycket vinn om Sverige. Den generation, som utbildades i Uppsala, tedde sig för honom som ett särskilt hoppfullt tecken — »och Ni», utbrister han med tanke på den evangeliska kretsen av uppsalastudenter, »som nu efter hand utgån att prisa Hans verk och lära Hans under. Eder tillhör det att rättfärdiga det hopp, samtid sätter till Eder.»[4]

Vänskapsförhållandet mellan Hjalmar Hazelius och Lumsden gjorde det möjligt för pastor Lundborg att år 1855 företaga en resa till Skottland.[5] I den tillbakablick på Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens utveckling, som Hazelius gav vid detta sällskaps 25-årsjubileum, lämnar han en synnerligen värdefull redogörelse för de överläggningar, som föregingo denna resa. Han omtalar där, att två unge män, som fått uppleva syndens och nådens verklighet, sommaren 1855 överlade om behovet av en inre mission. Hjalmar Hazelius tjänstgjorde vid denna tidpunkt fortfarande som inspektor vid Biby gård.[6] Medan de båda unge männen vandrade tillsammans »i en naturskön trakt invid Hjelmarens strand», uppfylldes de av glädje vid tanken på att Gud skulle vilja taga dem i sin tjänst. De ansågo, att skriftspridning var bästa medlet i evangelisationsarbetet och att ett traktatsällskap därför borde bildas. Resultatet av dessa

[4] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{28}/_{10}$ 1854. Fru Gina Hazelius. Sthm. Jfr den verksamhet för spridning av kristliga traktater, som bedrevs av H. J. Lundborg, B. Wadström och W. Rudin. B. Wadström, a. a., III: 2, s. 4 ff.; E. Newman, a. a., ss. 155, 556 f.

[5] Enligt *Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar*, n:r 20, s. 24, företogs denna resa i maj 1855, medan B. Wadström, a. a., I, s. 252, uppgiver, att den ägde rum på hösten s. å.

[6] Jfr brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{15}/_{8}$ 1855. Fru Gina Hazelius. Sthm.

överläggningar blev, att medel anskaffades »för att sätta den ene af de båda vännerna i tillfälle att besöka Skottland, för att der se huru sådan verksamhet bedrefs». Hazelius meddelar vidare, att den av de båda vännerna, som fick besöka Skottland, var H. J. Lundborg.[7] Däremot låter han läsaren vara i okunnighet om den andres namn. Ett brev från Hazelius till Lundborg av den 17 mars 1856 visar emellertid, att den andre unge mannen var Hazelius själv. Av nämnda brev framgår nämligen, att Lumsden hos Hazelius deponerat en summa penningar, som skulle komma den evangeliska verksamheten i vårt land till godo. En del av denna summa användes för att bekosta Lundborgs resa till Skottland i den förhoppningen, att denna resa »skulle vara af nytta för traktaters öfversättande och spridande».[8]

Under vistelsen i Skottland fick Lundborg[9] starka intryck av det andliga liv, som han där mötte. Tanken att i vårt land söka få till stånd en organisation, som inom kyrkans ram skulle bedriva en fullt självständig evangelisk verksamhet, mognade allt mer hos honom. Missionens vänner i Skottland visade sitt varma intresse härför såväl genom uppmuntrande uttalanden som genom rikliga bidrag. Lundborg hade haft för avsikt att utsträcka sin resa även till Frankrike. Sedan han bevistat ett möte i Edinburgh, som blev honom till mycken uppmuntran, och mottagit åtskilliga brev från hemlandet, vilka tydde på svårigheter i det evangeliska arbetet, beslöt han att genast återvända till Sverige och anlände till Göteborg juldagen 1855. Hans avsikt var att efter någon tids vistelse i hemlandet på nytt resa till Skottland. I Göteborg sökte han vinna domprosten P. Wieselgren för sin plan. Därifrån for han till Jönköping och fick i denna stad tillfälle att samråda med läroverksläraren Knut Wilhelm

---

[7] Hj. Hazelius, a. a., s. 5. Redogörelsen för de två unge männens överläggningar återgives av E. J. Ekman, a. a., II, s. 1313. — Det är möjligt, att de båda vännerna redan före ovannämnda samtal hyst planer på att Lundborg skulle resa till Skottland. Lundborg, som varit tjänstledig till den 1 maj 1855 för hälsans vårdande (*Westerås Stifts-Tidningar*, $^{30}/_{12}$ 1854), hade nämligen från nämnda datum erhållit ytterligare sex månaders tjänstledighet »för företagande af en utrikes resa» (ibdm, $^{31}/_{3}$ 1855).

[8] Brev från Hj. Hazelius till H. J. Lundborg $^{17}/_{3}$ 1856. EFSA. Jfr B. Wadström, a. a., III: 2, s. 8.

[9] *Westerås Stifts-Tidningar*, $^{29}/_{9}$ 1855, meddelar, att prästmannen H. J. Lundborg, »f. n. i Edinburgh», erhållit ytterligare $^{1}/_{2}$ års tjänstledighet från den 1 nästkommande oktober »för fortsättande af sin utrikes resa, dock utan tjänsteårsberäkningen under tiden».

Almqvist[1] och häradshövdingen Thor Hartvig Odencrants[2]. I Jönköping uppgjordes i januari 1856 ett »utkast till Fosterlandsstiftelsen».[3] Han fortsatte därefter sin färd till baron Hans Henrik von Essen[4] i Tidaholm, där han även sammanträffade med Jönköpings traktatsällskaps förste kolportör Carl Johan Lindberg[5]. Vägen gick vidare genom Falköping, Närke och Västmanland till Uppsala, dit han anlände före utgången av mars år 1856.[6]

Hjalmar Hazelius uppehöll även i fortsättningen förbindelsen såväl med Lumsden som med Lundborg. I ett brev av den 15 augusti 1855 hade han meddelat Arthur Hazelius, att han tagit anställning hos baron Hermelin som inspektor på Renstad.[7] Då han den 25 januari 1856 på nytt skrev till sin kusin Arthur, hade han flyttat dit. I sistnämnda brev omtalade han, att han för någon tid sedan hade fått ett brev från Lumsden. Vidare meddelade han, att Lundborg nu återkommit till Sverige »och lärer äfven ämna besöka Upsala, in[n]an han återvänder till Scotland, som han skall göra om några månader».[8]

Sedan Lundborg erhållit en del av det belopp, som Hazelius förvaltade åt Lumsden, hade ytterligare en del av summan förbrukats. I ett brev till Lundborg av den 17 mars 1856 meddelade Hazelius, att enligt det sista brev, han erhållit från Lumsden, återstoden skulle stå inne för att framdeles antingen »sättas in i Fosterlands-Stiftelsen[9], då den blifvit vederbörligen constituerad», eller användas för

[1] Se om K. W. Almqvist *Svenska folkrörelser*, II, s. 266 f., och F. Hägg, *Knut Wilhelm Almqvist*.

[2] Se om T. H. Odencrants E. Palmqvist, *T. H. Odencrants*.

[3] *Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar*, n:r 20, s. 27.

[4] Se om H. H. von Essen *Svenska folkrörelser*, II, s. 474.

[5] Se om C. J. Lindberg *Drag ur* Carl Johan Lindbergs *lif. Upptecknade af honom själf.*

[6] *Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar*, n:r 20, s. 27 ff.; B. Wadström, a. a., I, s. 252 f. (enligt Wadström anlände Lundborg till Uppsala i mitten av april 1856); *Drag ur* Carl Johan Lindbergs *lif* etc., s. 32; Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius »$^{25}/_{1}$ 55» [1856] och ett odaterat, sannolikt skrivet under febr.—mars 1856 (jfr nedan s. 478, not 2). Fru Gina Hazelius. Sthm; Brev från John Henderson till H. J. Lundborg $^{8}/_{4}$ 1856 (»I am in receipt of your letter from Upsala, date 27 march...»). EFSA.

[7] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius $^{15}/_{8}$ 1855. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[8] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius »$^{25}/_{1}$ 55» [1856]. Fru Gina Hazelius. Sthm.

[9] Enligt *Tidskrift för Christliga Lefnadsteckningar*, n:r 20, s. 27, uppgjordes i januari 1856 i Jönköping ett »utkast till Fosterlandsstiftelsen» (jfr här ovan). Det är sålunda möjligt, att man redan vid denna tidpunkt ämnat giva den pla-

något annat ändamål. I samma brev omtalade Hazelius, att han någon av de närmaste dagarna skulle avsända en betydlig penningsumma från skotska vänner »till de förföljde och lidande Christna i vårt land».[1]

Av största värde som uttryck för de stämningar, som vid denna tid behärskade sinnena inom de nyevangeliska kretsarna, är ett odaterat brev från Hjalmar Hazelius till Arthur Hazelius. Av innehållet framgår, att det sannolikt är skrivet under februari eller mars 1856.[2] I detta brev omtalade Hjalmar Hazelius, att en låda, som var »fullproppad med böcker till en otalig mängd menniskor», just anlänt från Lumsden. Han tänkte sända den över Stockholm till Arthur Hazelius i Uppsala, där docent O. F. Myrberg, till vilken Lumsden vänt sig med begäran att ombesörja utdelningen av de böcker, som funnos i lådan, kunde avhämta densamma. Hjalmar Hazelius meddelade vidare, att Lundborg nu var hemkommen från sin skottlandsfärd, och förmodade, att han på »sin Eriksgata» hunnit till Uppsala. Om resultatet av Lundborgs besök i Skottland hade han ännu ingen kännedom men väntade, att Lundborg på nedresan genom landet skulle stanna hos honom några dagar för att lämna en redogörelse därför.[3]

Utnämningen av Reuterdahl till ärkebiskop gav Hazelius anled-

---

nerade inremissionsorganisationen detta namn. I varje fall använde Hj. Hazelius namnet »Fosterlands-Stiftelsen» i brevet av d. $^{17}/_{3}$ 1856. Vid organisationens bildande d. $^{7}/_{5}$ 1856 antogs namnet »Fosterländska Stiftelsen för Evangelii befrämjande», som dock senare på B. Wadströms förslag ändrades till »Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen». EFS:s styrelses prot. $^{7}/_{5}$ 1856, § 2. EFSA; B. Wadström, a. a., I, s. 255. Jfr angående förberedelserna för bildandet av EFS brev från J. Lumsden till H. J. Lundborg $^{26}/_{1}$, $^{20}/_{3}$, $^{25}/_{3}$ och $^{9}/_{5}$ 1856. EFSA. Av största betydelse för klarläggandet av frågan om förbindelserna mellan EFS och Skottland under Stiftelsens första tid äro Lumsdens brev till Lundborg $^{19}/_{6}$, $^{9}/_{7}$, $^{6}/_{10}$, $^{24}/_{10}$, $^{13}/_{11}$ och $^{21}/_{11}$ 1856. EFSA.

[1] Brev från Hj. Hazelius till H. J. Lundborg $^{17}/_{3}$ 1856. EFSA.

[2] Brevskrivaren gör vissa reflexioner med anledning av att Reuterdahl blivit ärkebiskop. Då Reuterdahl utnämndes till ärkebiskop d. $^{31}/_{1}$ 1856 (L. Nyström, a. a., s. 6), måste brevet vara skrivet efter detta datum. Av brevet framgår vidare, att Hj. Hazelius anser det sannolikt, att Lundborg hunnit fram till Uppsala. Om Hazelius haft noggrann kännedom om Lundborgs resplaner och den sistnämnde kunnat fullfölja dem, kan brevet ej vara skrivet senare än i slutet av mars. Då det är mycket möjligt, att Lundborg ej i förväg kunnat fixera tidpunkten för sin ankomst till Uppsala, kan det emellertid tänkas, att han anlänt till denna stad något tidigare eller senare, än Hazelius beräknat. I varje fall har Hazelius skrivit brevet, innan han fått kännedom om bildandet av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.

[3] Brev från Hj. Hazelius till A. Hazelius [sannolikt skrivet under febr.—mars 1856]. Fru Gina Hazelius. Sthm.

ning till ett längre uttalande om den kyrkliga situationen. Hazelius ansåg denna utnämning vara i högsta grad olämplig men hyste samtidigt inga farhågor för att den skulle ha till följd, att de andliga rörelserna förkvävdes, »ty lika litet, som statsrådet R. kunde göra det, lika litet kan erkeb. R. göra det, 'utan ju mer de näpste dem, dess mer talade de'. Här skall med Guds nåd blifva en sådan sång i landet att Reuterdahl icke skall hinna följa med i basen en gång.» Om den nyutnämnde ärkebiskopens fientliga inställning till läseriet var Hazelius fast övertygad och trodde, att Reuterdahl med Nero som föredöme gärna skulle kläda läsarna i tjärade kläder och bränna dem vid sina aftonunderhållningar, men helst vid intåget i Uppsala.[4]

Hazelius hyste emellertid den uppfattningen, att allt, som skedde, var det bästa, och att så var förhållandet även med ärkebiskopsutnämningen. Han ansåg det sannolikt, att, om en foglig och eftergiven man kommit på ärkebiskopsstolen, skulle de väckelser, som utbredde sig över landet, ha tynat av och allt återgått till det gamla tillståndet. Nu syntes det honom emellertid, som om Gud i sin nåd ville låta korsets fiender spänna sin båge så hårt, att strängen måste brista. I detta sammanhang kunde han meddela Arthur Hazelius, att han var »någorlunda underrättad» om de planer på en utbrytning ur statskyrkan, som uppstått på olika håll. Han fann situationen så spänd, att det ej behövdes mycken påtryckning från de maktägandes sida, för att denna separation skulle bliva en verklighet. Då kyrkotukten var så slapp, att en präst tilläts »söla sig i de flesta uppenbara synder och laster» med undantag av stöld och mord, kunde han ej längre hysa någon förhoppning om att statskyrkan skulle motsvara läsarnas fordringar att få »trogna ledare och skaffare till Guds rika håfvor». Då vidare sakramentallagen förvaltades och tyddes på samma sätt, som den förklarats för Orsabönderna, och en sådan man som Reuterdahl ställts i spetsen för den svenska kyrkan, återstod, så vitt Hazelius kunde se, för läsarna ej något annat än att utträda ur kyrkan och bilda en fri evangeliskluthersk kyrka. Han var övertygad om, att en sådan kyrka liksom den skotska frikyrkan skulle erhålla de behövliga penningmedlen för bedrivandet av sitt arbete. En betydande svårighet såg han emellertid däri, att, medan i Skottland prästerskapet utträdde ur kyrkan och följdes av sina församlingar, måste man i vårt land fråga sig, var mannen fanns, som skulle bli ledare för den andliga rörelsen. Om Gud

[4] Ibdm.

beslutat verket, skulle han dock i sinom tid även skaffa mannen. Med särskild styrka framhöll Hazelius nödvändigheten av att allt gjordes till Guds ära och våra själars bästa »samt med all den ödmjukhet och christlig kärlek, som höfves dem, som vilja bära detta namn värdigt».[5]

Hjalmar Hazelius hade vid ankomsten till Renstad funnit, att den andliga temperaturen där var en helt annan än i Södermanland. I den del av Östergötland, dit han kommit, hade en stark andlig rörelse uppstått. »Här är lif, här är väckelser», skriver han i sitt nyss nämnda brev till Lundborg, »här har genom presterskapets till ytterlighet försoffade tillstånd ett behof och traktan efter Guds ord uppstått, colportörer blifvit skaffade och vi hafva våra conventiklar allt emellanåt.» Baron Hermelins betydelse för den fria andliga verksamheten förstod Hazelius att till fullo uppskatta. Han uttalade i sitt brev till Lundborg, att Hermelin ganska väl uppfyllt budet: »lyse edert ljus för menniskorna att de må se edra goda gerningar och prisa eder Fader, som är i himmelen». För sin del kände han ingen i vårt land, som uträttat så mycket för kristendomens sak som baron Hermelin.[6]

Hazelius' höga uppskattning av baron Hermelin kommer tydligt till synes i två följande brev till Lundborg och i en skrivelse till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. Det första brevet till Lundborg och skrivelsen till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen voro skrivna på Renstad den 23 augusti 1856, kort innan Hazelius skulle flytta till Gåsevadholm nära Kungsbacka för att tillträda platsen som inspektor vid nämnda egendom. Sedan Hazelius flyttat till Gåsevadholm, skrev han det andra brevet till Lundborg, vilket var daterat den 30 oktober samma år. Skrivelsen till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen hade föranletts av att han kallats till Stiftelsens provinsombud, vilken kallelse han med tacksamhet mottog samtidigt som han förklarade, att han kunde deltaga i andlig verksamhet endast för så vitt den ej inkräktade på hans tjänst och i den mån hans husbonde gav honom möjlighet därtill. Samtidigt meddelade han om sin tilltänkta flyttning till Gåsevadholm och föreslog friherre S. A. Hermelin som provinsombud. Han förmodade, att flera av Stiftelsens män hade kännedom om baron Hermelins förmåga och beredvillighet. Hans inflytande kunde han själv intyga.[7] Hermelin blev omedelbart där-

[5] Ibdm.

[6] Brev från Hj. Hazelius till H. J. Lundborg $^{17}/_{3}$ 1856. EFSA.

[7] Brev från Hj. Hazelius till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen $^{23}/_{8}$ 1856. EFSA.

efter kallad till Stiftelsens provinsombud, vilken kallelse han redan den 1 september besvarade jakande.[8]

I brevet till Lundborg av den 23 augusti uttalade Hazelius sin sorg över att behöva lämna »den gode Baron Hermelin med den samvetsfrihet och lif i religionen», som varit utmärkande för honom, utan att ha kännedom om sin nye husbondes ståndpunkt i andliga frågor. Då han erbjudits så fördelaktiga villkor, som måste åtfölja en så betydande egendom som Gåsevadholm, vilken enligt vad han uppgav bestod av 58 hela hemman och låg i fem olika socknar, hade han emellertid i förlitande på att det var Guds vilja mottagit anbudet.[9] Brevet av den 30 oktober konstaterar på nytt det andliga genombrott, som ägt rum på Renstad. Det »nådens ljus» och det nya andliga liv, som uppstått där, förtjänade »vår beundran och tacksamhet». Utan att på något sätt vilja tillskriva sig äran av det som skett framhöll han, att baron Hermelin och skolmästare J. Petersson uträttat allt i denna del av Östergötland, medan greve Stackelberg och pastor Hanner utfört ett liknande arbete i andra delar av provinsen. Petersson hade han funnit vara »en ovanligt utrustad man» och ansåg honom för Herrens sak hava uträttat mer »än åtskilliga dussin af Hans aflönade tjenare», varför han kunde rekommendera honom hos Stiftelsen.[1]

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen fick vid sin tillkomst omedelbart insteg bland de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift. I början av juli 1856 vistades B. Wadström på Stensnäs och höll söndagen den 6 juli en bibelförklaring för över 500 personer ute i det fria. I samband därmed framställde han »Ev. Fost. Stiftelsens idée, dess mål o. sätten för dess verksamhet» samt upptog en kollekt, som belöpte sig till 157: 25 rdr. A. Stackelberg hade ensam lämnat 90 rdr till kollekten. Stiftelsen hade dessutom under juni—augusti 1856 erhållit 1,500 rdr från Stackelberg, 100 rdr från C. Th. Malm i Norrköping och 15 rdr från komminister A. Lindstedt. Av de 33 provinsombud, som kallats under samma tid, voro ej mindre än 6, nämligen P. J. Emanuelsson, P. C:son Hanner, C. Th. Malm, S. A. Hermelin, A. J. Edenholm och A. Stackelberg, från Linköpings stift.[2]

[8] Skrivelse från S. A. Hermelin till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelse $^{1}/_{9}$ 1856. EFSA.

[9] Brev från Hj. Hazelius till H. J. Lundborg $^{23}/_{8}$ 1856. EFSA.

[1] Brev från Hj. Hazelius till H. J. Lundborg $^{30}/_{10}$ 1856. EFSA.

[2] Brev från B. Wadström $^{5}/_{7}$, $^{12}/_{7}$ 1856. EFSA; *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Första Qwartals-redogörelse för Juni, Juli och Augusti månader 1856. Bihang till Pietisten N:o 9. Pietisten,* n:r 9, 1856.

Kap. VII. Baptismen i Linköpings stift 1853—1856.

Baptismen vinner insteg i Norrköping. Å. Åkerlund.

Från och med hösten 1853 kom väckelsen i Norrköping och i Bergslags kontrakt in i ett synnerligen kritiskt skede. Separatistiska och baptistiska tankar började, såsom tidigare nämnts, att oroa sinnena. De troende fingo nya samtalsämnen och började diskutera dop- och nattvardsfrågan samt ställningen till kyrkan och prästerna.[1]

Hösten 1853 företog Anders Nilsson i Ladusjön och några av hans trosfränder en resa till Norrköping, varvid man tog vägen över sjön Glan. Under hemfärden uppstod så stark dimma, att de helt förlorade förmågan att orientera sig. Anders Andersson har i denna händelse sett en typisk bild av det andliga tillstånd, i vilket vänkretsen vid denna tid befann sig. »Något motsvarande den yttre dimman och svårigheten», skrev han, »var det nog i det inre.» Med hänsyftning på skräddarmästare Åke Åkerlund i Norrköping, som ansetts som en pelare och ledare i Herrens församling, meddelade han därefter, att en »broder» i staden blivit baptist. Åkerlund hade varit i Hamburg och låtit döpa sig.[2] Körsnären D. Forssell i Stockholm bidrog åtminstone i någon mån till Åkerlunds förändrade uppfattning i dopfrågan.[3]

Beträffande tidpunkten för Åkerlunds dop i Hamburg äro uppgifterna något olika. Pastor Carl Schauffler, som vid denna tid förestod församlingen i Hamburg, skriver i ett brev till *Baptist Missionary Magazine* en vecka efter P. F. Hejdenbergs dop, vilket ägde rum den 21 maj 1854, att en annan svensk, som var från

---

[1] S, II, s. 18 ff.; S, III, ss. 18 ff., 24 ff. Jfr ovan s. 427 f.

[2] S, III, s. 18 f.; S, IV, s. 24 f.

[3] Brev från G. Palmqvist till A. Wiberg $^{27}/_{2}$ 1854. G. Westin, *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld*, III: 2, s. 140. I ett brev, som saknar uppgift om adressaten, skriver Åkerlund $^{29}/_{8}$ 1856: »Som Broder vet är jag döpt uti Hamburg och således är (Baptist)». Hos förf.

Norrköping, blivit döpt i Hamburg några månader tidigare.[4] Enligt denna uppgift skulle Åkerlund sålunda kommit till Hamburg i början av år 1854. Härmed överensstämmer ett meddelande i baptistsamfundets konferenshandlingar för år 1857, vari bl. a. säges: »Uppmärksamhet på Guds ords lära om det rätta christliga Dopet väcktes först av Brod. Å[kerlund], som år 1854 reste öfwer till Hamburg för att sjelf undfå detsamma.»[5] Ett meddelande i ett brev av den 12 augusti 1854 från kyrkoherden C. H. Rundgren[6] i Norrköping till Linköpings domkapitel, att Åkerlund enligt egen uppgift under sistlidne mars månad i Hamburg »genom antagande af nytt s. k. Dop» ingått i därvarande baptistiska församling, stöder samma uppfattning[7]. Das alte Taufbuch der Baptistengemeinde, Hamburg, bekräftar Åkerlunds uppgift. I dess förteckning på döpta återfinnes: »*Ake Ackerlund,* Schneidermeister, geboren am 25.4.1811, Geburtsort unbekannt, wohnhaft in Norrköping, getauft am 29.3.1854 in Hamburg von Carl Schauffler, abgereist am 30.3.1854 nach Schweden.» »Ake Ackerlund» är givetvis samma person som skräddarmästare Åke Åkerlund i Norrköping. Åkerlunds dop ägde sålunda rum den 29 mars 1854.[8]

Enligt Anders Andersson skulle Åkerlund ha blivit baptist och låtit döpa om sig hösten 1853. Denna uppgift bestyrkes delvis av ett brev från Forssell till Nordell, som är skrivet den 14 januari 1854 och citerat i nyss nämnda brev från G. Palmqvist till A. Wiberg av den 27 februari samma år. Forssell meddelar här, att skräddare Åkerlund i Norrköping »ock blifvit Baptist».[9] Utan tvivel innebär Forssells uppgift, att Åkerlund omfattat den baptistiska åskådningen. Med den innebörden kan sålunda Anderssons uppgift, att

---

[4] *Baptist Missionary Magazine,* 1854, s. 388; N. J. Nordström, *Svenska baptistsamfundets historia,* I, s. 148 f.

[5] *Handlingar wid de Swenska Baptistförsamlingarnas första Årskonferens, hållen den 13:de, 15:de och 16:de Juni 1857 uti den första Baptistförsamlingens i Stockholm Bönesal,* s. 6.

[6] Jfr om C. H. Rundgren nedan s. 499.

[7] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. Akter $^{4}/_{10}$ 1854, § 9. LDA, VLA (Rundgrens skrivelser till domkapitlet angående baptismen i Norrköping äro införda i *Norrköpings Kyrko-Tidning* 1859, ss. 56 ff., 75 ff., 157 ff.); N. J. Nordström, a. a., I, s. 149 f.

[8] Das alte Taufbuch der Baptistengemeinde, Hamburg. Archiv der Baptistengemeinde, Hamburg.

[9] Brev från G. Palmqvist till A. Wiberg $^{27}/_{2}$ 1854. G. Westin, a. a., III: 2, s. 140.

Åkerlund blev baptist hösten 1853, vara fullt riktig. Däremot ägde Åkerlunds dop, såsom redan påvisats, rum först i mars 1854.

Underrättelsen om att Åkerlund blivit baptist mottogs inom vänkretsen i Norrköping och norra skogsbygden med den största sorg. »Det talades om honom», säger Anders Andersson, »såsom om en nära anförvandt eller en kär broder, som ljutit en oförmodad död, med mycken bedröfvelse.»[1]

Tidigare trodde man sig lätt kunna bevisa baptismens »villfarelse».[2] Men nu trängde de baptistiska idéerna oemotståndligt fram. Det var »någonting eget — någonting mot hvilken ingen bevisning ville förslå eller hjelpa».[3] Fastän åsikterna i denna för det kristliga troslivet vitala punkt voro så delade, sökte man dock i det längsta behålla endräkten. Åkerlunds förändrade ståndpunkt var visserligen en svår stöt för hela vänkretsen, men man kunde icke så lätt skiljas från varandra.[4]

Vid sitt dop hade Åkerlund ej erhållit något uppdrag att predika den nya läran eller genom döpande vinna anhängare för densamma. Men han var flitigt verksam att på olika sätt utbreda de baptistiska åsikterna. I Norrköping utdelade han för detta ändamål gratis ett stort antal av A. Wibergs skrift *Hvilken bör döpas? och Hvaruti består dopet?* Senare spred han en mindre skrift *Kort underrättelse om Baptisternas Tro, med hänseende till de utmärkande punkterna,* översatt från danskan av J. P. Lundqvist och tryckt i Vadstena år 1854.[5]

Genom personliga samtal sökte Åkerlund påverka medlemmar av församlingen i Norrköping och förestälde dem själavådan av att hålla fast vid den lutherska läran om barndopet. På grund av den oro, som han vållade inom församlingen, blev han en gång i början av juni månad 1854 uppkallad till pastorsämbetet samt infann sig där frivilligt. Han erkände därvid öppet sin övergång till baptismen och förklarade sig till fullo ha kännedom om alla de följder i medborgerligt hänseende, som drabbade den, som avföll från kyrkans tro. Åkerlund fick senare från pastorsämbetet tvenne kallelser. Då han icke frivilligt inställde sig, måste han hämtas genom polisens

[1] S, III, s. 19; S, IV, s. 25.
[2] Ibdm.
[3] S, III, s. 19.
[4] S, III, s. 19; S, IV, s. 25.
[5] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{3}$ 1854. LDA, VLA.

ingripande. Han förklarade då, att han orubbligt höll fast vid sin nya trosövertygelse och att han ansåg sig ha Guds klara ord till rättesnöre, varför förnyade samtal mellan honom och församlingens kyrkoherde voro ändamålslösa.[6]

Baptistiska idéer vinna insteg i Bergslags kontrakt.

Under vintern 1853—1854 spredos även i Hällestad och angränsande församlingar A. Wibergs skrift *Hvilken bör döpas? och Hvaruti består dopet?*[7] Till en början läste man den endast i »förtroliga kretsar». Boken kallades allmänt »Wibergs bok». Läsningen av denna bok föranledde även här oro och splittring. På två ställen i Hällestad infann sig prosten Emanuelsson och döpte mot föräldrarnas vilja nyfödda barn. Då den baptistiska åskådningen ännu blott yttrade sig som ett stilla tvivel men ännu ej hos de troende utvecklat sig till ett medvetet avståndstagande från den lutherska läran, ansåg sig Emanuelsson vid dessa besök ej behöva anlita kronobetjänt. För att motarbeta de baptistiska åsikterna inlät han sig i enskilda samtal med alla, som han märkte voro påverkade av den nya läran, och sökte att med bibliska utsagor vederlägga densamma. I dessa sina strävanden hade församlingsherden god hjälp av lektor P. M. Elmblads i *Frids-Budbärarens* tre första nummer av år 1853 införda vederläggning av baptismen.[8]

Även från predikstolen varnade Emanuelsson mot den nya trosåskådningen. Särskilt femte söndagen i fastan predikade han med

---

[6] Ibdm.

[7] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till domkapitlet i Linköping $^{3}/_{8}$ 1854. Akter $^{9}/_{8}$ 1854, § 22. LDA, VLA; E. Herlenius, *Peter Ferdinand Hejdenberg*, s. 25. I en skrivelse till kronolänsman P. J. Pihl i Skånstorp, Hällestad, av $^{2}/_{8}$ 1854 skriver Emanuelsson: »Redan förliden höst utspriddes inom församlingen en bok med titel: 'Hwilken bör döpas? och hwad är dopet?' författad av A. Wiberg och innehållande läror om döpelsen, hvilka stå i skarp strid mot wår Evangelisk Lutherska kyrkas på den Heliga Skrift grundade lära; i thy att nämnda bok tvärt emot så väl Augustana Confessio, som Apologia Augustanae Confessionis och Lutheri Catechismus Major, påyrkar barndopets ogiltighet och nödvändigheten för dem, som det erhållit, att omdöpas.» Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854. N:r 236. RA.

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till domkapitlet i Linköping $^{3}/_{8}$ 1854. LDA, VLA; Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^{2}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854. N:r 236. RA; S, III, s. 19; E. Herlenius, a. a., s. 26.

stor iver emot baptismen. Detta hade till följd, att de flesta åhörarna blevo synnerligen uppretade på läsarna. Ej ens inne i kyrkan kunde man lägga band på sina känslor. En person spottade i kyrkan på folkskollärare Nyrén, »en af dem de ansågo det förtjena». Då man kommit ut ur kyrkan, gav folket fritt utlopp åt sina känslor. Man knöt händerna åt dem, som kunde misstänkas ha villfarande åsikter. Nyrén blev här på nytt trakasserad, i det en person slog ihop händerna framför hans ansikte »under derefter lämpade ord». På läsarna hade Emanuelssons predikan icke alls den verkan, han åsyftat, utan snarare tvärtom. De tyckte sig endast ha fått ännu större orsak att gå ut ur »ett samfund, der vrede och knytnäfeslag vankade i stället för kärlek och herdeömhet».[9]

Vid denna tid blev folkskollärare Nyrén en söndagsmorgon inkallad till förhör i sakristian. Under samtalets gång nämndes Lars Magnus Larsson. Då en av de närvarande kunde meddela, att Lars Magnus befann sig utanför, blev även denne läsarhövding inkallad. I sakristian tycks det emellertid ha varit Lars Magnus Larsson, som hade ordet. Han var snart i full gång att tala om vad, som enligt hans mening utgjorde det verkliga förhållandet i fråga om det andliga tillståndet i församlingen samt beträffande kyrka och präster. A. Andersson meddelar, att Larsson uttalade sig med en sådan övertygelse, att ingen var hågad att svara honom och att doktor Emanuelsson endast yttrat, att »L[arsson] hade här intet att göra». Det var tydligt, att klyftan mellan församlingsherden och läsarna vidgades allt mera.[1]

Under påskhelgen 1854 höllos konventiklar, som bidrogo att i ännu högre grad öka spänningen. Anders Andersson ger en mycket värdefull skildring av händelserna under denna högtid. Påskdagen vandrade Anders Nilsson jämte en grupp vänner den $1\,^1/_2$ mil långa vägen till Hällestads kyrka. Efter gudstjänstens slut fortsatte de ytterligare en halv mil på andra sidan kyrkan. Fyra år tidigare hade man under påsken samlats hos Lars Magnus Larsson. Det var vid det tillfället, som väckelsen bröt igenom.[2] Nu hölls en sammankomst hos en broder till Lars Magnus. Många vänner voro samlade.

---

[9] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^2/_8$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854. N:r 236. RA; Skrivelser från P. J. Emanuelsson till domkapitlet i Linköping $^3/_8$ 1854. LDA, VLA; S, II, ss. 18, 23; S, III, s. 21.

[1] S, II, s. 18; S, III, s. 21.

[2] Jfr ovan s. 425.

Mötet började med avsjungandet av psalmen: »Förfäras ej, du lilla hop», varefter Anders Nilsson talade en stund. Sedan vittnade Lars Magnus Larsson mera i samtalsform om Guds makt och godhet och framdrog olika exempel därpå. Slutligen sjöng man några av Ahnfelts sånger och skildes åt efter den uppbyggliga samvaron.[3]

Annandag påsk hölls en sammankomst på ett ställe i närheten. Mötesdeltagarnas antal var då ännu större. Mycken predikan förekom även vid detta tillfälle. Somliga voro frimodiga och glada, men andan vid mötet var »mera stridslysten än föregående dag». Samtalet rörde sig huvudsakligen om kyrkans brister. Prästerna kallades Baals präster, och kyrkan ansågs som ett sannskyldigt Babel, som var så förfallet, att det var de kristnas plikt att gå ut därifrån.[4] Här begagnas sålunda uttryck, som voro karakteristiska även för de gamla radikalpietistiska kretsarna i samma trakter.

Anders Nilsson hade emellertid icke deltagit i detta möte. Han tycks aldrig helt ha kunnat omfatta baptismen. Det är visserligen sannolikt, att Wibergs bok genom honom blev känd bland vännerna i Vånga. Men han intog likväl en betänksam inställning gentemot de i denna bok uttalade åsikterna. Så fingo exempelvis de, som tillhörde hans hus, icke läsa boken. Vänner, som begärde hans råd i denna brännande fråga, uppmanades av honom att vara stilla.[5] Kampen stod hård i hans inre. Då vännerna samlades till uppbyggelse, kunde han känna sig så söndersliten i sitt inre, att han, såsom exempelvis på förmiddagen annandag påsk 1854, måste utebliva från mötet.[6] Tillfälligtvis kunde den inre friden återkomma. Så skedde t. ex. samma dags eftermiddag. Sedan folkskollärare Nyrén talat på ett annat ställe, varefter man under sång begivit sig på hemväg, skingrades under vandringen hemåt »dunklet» för Anders Nilsson, och han kunde nu tala »vederqvickelsens ord».[7]

I det längsta sökte Emanuelsson att uppehålla kontakten med

---

[3] S, II, s. 16; S, III, s. 20.

[4] S, II, s. 16, S, III, s. 20.

[5] S, III, s. 20.

[6] S, II, s. 16, 17; S, III, s. 20. »Särskilt minnes jag», skriver Anders Andersson, »en grof och talför man, (mycket brytande på godgårdsdialekten der a[-]ljudet framstår i nestan hvarje ord) talande Stora ord om här varande påvemakt m. m., som dertill kunde höra, anförande många och långa stycken ur Luther. Och en bestämdhet, visshet och ifver var här (som mestadels plägar följa sådana nya ljus), som ingen afprutning eller betänkligheter kunde tåla.» S, II, s. 18. Jfr S, III, s. 20.

[7] S, II, s. 18; S, III, s. 20.

läsarna. Så ofta han kunde, infann han sig vid deras konventiklar för att tillse, att allt tillgick »på christeligt sätt». Han hade därvid aldrig något att anmärka på det, som förehades, varken då det gällde läran eller de närvarandes uppförande. För att leda konventiklarna i en mera utpräglat kyrklig riktning höll han även själv bibelförklaringar. De separatistiska tendenserna började nu, enligt vad Emanuelsson tyckte sig finna, att allt mera försvinna. Man talade ej längre om baptismen. De förut hårda omdömena om kyrkans brister mildrades. Läsarna började åter att gå i kyrkan, och Emanuelsson hoppades, att han genom undervisning, kärlek och tålamod hade övervunnit den baptistiska åskådningen.[8]

Då flammade intresset för baptismen åter upp. En liten skrift, kallad »Baptisternas trosbekännelse», spriddes helt hastigt bland de troende.[9] Sinnena kommo åter i spänning. Statskyrkans brister syntes de troende så uppenbara, att de kände det nödvändigt att lämna den. I bibeln fann man många utsagor, som man ansåg tydligt bekräfta denna tanke. Man kände det omöjligt att »dricka till en anda . . . med de som lefde i uppenbara synder och blott hatade Gud hans ord och folk».[1] En viss inverkan hade även de rykten, som nådde vännerna om, hur läsarna behandlades på andra orter. Särskild uppmärksamhet väckte förföljelserna av trosfränderna i Dalarne. Det berättades, att dessa för att undergå förhör måste gå långa vägar, så att blodet stod i deras skor, och att de fingo sitta fängslade vid vatten och bröd. Flera brev från läsarna i Dalarne kommo i avskrifter till vänkretsen i norra skogsbygden och lästes med stort intresse. Breven voro »af ett uppfriskande innehåll hufvudsakligast talande om stänkelseblodet samt den nåd dem vederfaren var att vara i Jesu sällskap och i följd deraf ej underligt, att det stormade på hafvet».[2]

---

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^3/_8$ 1854. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 26.

[9] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^3/_8$ 1854. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 26. Jfr skrivelsen från Emanuelsson till Pihl $^2/_8$ 1854. Med den lilla skriften »Baptisternes trosbekännelse» åsyftas givetvis *Kort underrättelse om Baptisternas Tro, med hänseende till de utmärkande punkterna*. Jfr ovan s. 484.

[1] S, III, s. 21. Jfr 1 Kor. 10: 21: »I kunnen icke dricka Herrans kalk, och djeflarnas kalk: I kunnen icke delaktige wara af Herrans bord, och djeflarnas bord.»

[2] S, II, s. 19; S, III, s. 21. — Bland Anders Nilssons efterlämnade papper finnas fyra avskrifter av brev från läsarna i Dalarne. Det första

Den ende prästman, med vilken läsarna under dessa upprörda tider stodo i någon förtroligare förbindelse, var pastor Hanner i

---

av dessa brev är skrivet av en av ledarna för dalaläseriet Näs Per Persson i Slättberg, Orsa församling, 1/4 1853 och är adresserat till »Älskelige venner i Herranom som är i Stockholm». En avskrift av brevet förvaras i Svenska Alliansgrenens Arkiv. Det är även avtryckt i den anonymt utgivna skriften *Om Läseriet och Läseriförföljelserna i Orsa*, s. 38 ff., som E. Newman förmodar vara skriven antingen av kapten J. Chr. Berger eller körsnären D. Forssell. Jfr E. Newman, a. a., s. 481.

Sedan en av läsarna i Älvdalen Dys Erik Ersson den 4 maj 1853 undergått ett förhör inför domkapitlet i Västerås, begav han sig jämte en annan av läsarna från Älvdalen Petter Mats Jan Jansson till Stockholm och Uppsala för att inhämta därvarande trosfränders råd (E. Herlenius, *Läseriet i Orsa och Elfdalen 1852—1854*, s. 25; Brev från Sar Lars Larsson, jfr nedan, 6/6 1853. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.). Vid återkomsten till Dalarne framförde de båda resenärerna en hälsning från den nyevangeliska kretsen i Uppsala till Orsaläsarna. Med anledning därav uttalade Näs Per Persson i en den 27 maj 1853 daterad skrivelse å sina egna och de övriga separatisternas vägnar ett tack till »Alla bröder och Systrar! Som äro i Uppsala och däromkring» för »de mycket Kära helsningar, med de bröder från Elfdahlen, Som har treffadt eder». I ett P. S. omtalade han, att han varit fängslad i Falu länsfängelse i 14 dagar, därför att han 1 1/2 år tidigare gått till nattvarden utan skriftermål, och att han stått kyrkoplikt och därvid erkänt, att han vållat förargelse i »Deras församling». En avskrift av brevet finnes bland Anders Nilssons efterlämnade papper. I Svenska Alliansgrenens Arkiv förvaras en annan avskrift. Jfr E. Newman, a. a., s. 483. Brevet är med några smärre uteslutningar samt med vissa förbättringar i fråga om ortografi och interpunktion tryckt i E. J. Ekman, a. a., II, s. 600 ff.

Av de två återstående avskrifterna i Anders Nilssonska samlingen är det ena daterat »Elfdahlen och Hol[e]n d. 6 Juni 1853» och det andra »Orsa S:n och Slettebers [= Slättbergs] by — 6 Juni 1853». Det första av dem är undertecknat av kyrkvärden Sar Lars Larsson, »Elfdahl & Öster-Mykläng adres Dys Erick Erson, Elfd. Holn», och Näs Per Persson, »Orssa Slettbergs by adres: Handlanden Petter Bark Orsa Kyrkobyn». Brevet utgör en hälsning från läsarna i Älvdalen till »Älskade Kära venner Bröder och Systrar i Herranom Det Klena och föracktade världens afskrap i Stockholm Broder forssell, Capt. Berger, fru Berger, Skredder Lund Ekholm (ej »Herr [?] Holm», som E. Newman, a. a., s. 485, not 16, uttytt namnet i ett brev av 23/9 1853), Palmquist. Baron Lilje[n]crantz, och Lecktor Älmblad.» Dys Eric Ersson och Petter Mats Jan Jansson uttala i brevet sin tacksamhet för den välvilja och förståelse, varmed deras trosfränder såväl i Stockholm som i Uppsala mötte dem. Det andra brevet, från Näs Per Persson till J. Chr. Berger och hans hustru m. fl., finnes i original i Svenska Alliansgrenens Arkiv (E. Newman, a. a., s. 483 ff.).

Det är ej känt på vilket sätt dessa fyra brevavskrifter kommit i Anders Nilssons ägo. Men det är tänkbart, att körsnären D. Forssell lämnat dem till skräddarmästare Åkerlund i Norrköping och att denne sedan i sin tur givit dem till Anders Nilsson. Avskrifterna kunna även ha förts till Östergötland genom kapten J. Chr. Berger eller hans hustru. Om makarna Bergers förbindelser med

Norrköping. För att lugna vännerna sände han dem en längre skrivelse med förmaning att bliva stilla. Läsarna kände tydligt, att den var skriven i välmening och kärlek, men den fick ej uträtta vad, som åsyftats vid dess avsändande. Sinnena voro så upptagna av de nya idéerna, att ingen »hade tid att lyssna dertill». Småskrifter, såsom A. Wibergs *Förklaring afgifwen inför Hudikswalls Rådstufwurätt den 16 Dec. 1850,* vilka spriddes bland de troende, bidrogo att öka oron.[3] Särskilt verksam vid spridandet av baptistiska böcker var smeden Jonas Peter Lundqvist, som den 2 mars 1851 flyttat från Motala till Örebro.[4] Samtidigt som han drev gårdfarihandel, lyckades han

---

de nyevangeliska kretsarna i nämnda landskap har tidigare talats (jfr ovan ss. 415, 438). Även med läsarna i Dalarne stodo de i förbindelse, vilket nyss nämnda brev från Näs Per Persson av $^{6}/_{6}$ 1853 bevisar. Men redan tidigare hade de brevväxlat med sina trossyskon i denna provins. Redan den 5 mars 1852 kunde v. pastor J. Abenius i Orsa i en skrivelse till Kon. bef.-havande i Stora Kopparbergs län (Västerås domkapitels prot. $^{31}/_{3}$ 1852, § 8. Bil. Lit. A. VDA. Skrivelsen är med vissa förändringar i stavningen tryckt i E. J. Ekman-N. P. Ollén, *Inre missionens historia,* s. 522 f.) meddela, att »personer på andra orter och af högre stånd» stå i brevväxling med och uppmuntra separatisterna i Orsa »i deras lagstridiga förfarande». Han hade »nyligen warit i tillfälle få del af ett till dem nyligen ankommet bref från en kapten J. Chr. Berger i Stockholm och adresseradt 'till de Christne i Orsa', hwilket bref jag ock har qvar i vidimerad afskrift. Deri nämnes ej något om deras oordningar, men det säges 'att Guds barn i Stockholm med glädje förnummit deras tro', de uppmana dem 'till ståndaktighet' m. m. de begära bref om 'de strider de kämpa' m. m.»

Fru Berger skrev den 25 april 1853 till Näs Per Persson (Justitiekanslers Ämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1853. N:r 185. RA) med anledning av hans brev »till Guds barn här i Stockholm», sannolikt hans nyss nämnda brev av $^{1}/_{4}$ 1853, vilket hon tagit del av. Hon omtalar, att Näs Per Perssons syster Anna föregående höst ofta uppsökte henne och »längtar nu så mycket att få höra huru hon mår till själ och kropp!! — om hon skall komma på spinnhus? om man inte får lösa ut henne? m. m.». Vidare önskar fru Berger få underrättelse om hur det står till med Dordlofva Eric Erson. Visserligen har hon genom en av »vännerna» fått upplysningar om trosfränderna i Dalarne, men hon »vill så gerna hafva bref från dig — säg mig om huru det sista tinget gick! hvilka som sitter inne i Fahlun! är det sant att Dordlofva Eric suttit i *mörk* zell? är det möjligt? Verlden är den samma — de ropa ännu korsfäst! korsfäst!» Brevet är präglat av innerlig fromhet och stor trosfrimodighet. Samtidigt vittnar det om att fru Berger vid denna tid starkt påverkats av separatistiska idéer. Hon omtalar i brevet, »att Herren hafver öppnat» hennes ögon, så att hon »fått se det kolsvarta mörker som är i hela statskyrkan». Det är henne ej längre möjligt att »gå i kyrkan medan alltsammans är lögn — de leka med Guds ord».

[3] S, II, s. 19; S, III, s. 21 f.

[4] C. Lönroth, *Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet,* s. 245. Jfr om J. P. Lundqvist ovan ss. 377, 484.

utbreda baptistiska åsikter. P. J. Emanuelsson hyste den övertygelsen, att Lundqvist avlönades av de i Stochkolm boende baptisterna.[5]

P. F. Hejdenbergs besök i Bergslags kontrakt den 24 juli t. o. m. den 6 augusti 1854.

Marken var väl förberedd, när körsnären Peter Ferdinand Hejdenberg måndagen den 24 juli 1854 på aftonen anlände till Hällestad.[6] Han kom från Sköllersta socken i Närke, där han den 22 och 23 juli hållit konventiklar för omkring 25 personer i hemmansägaren August Nilssons i Ilvanbo hem, varefter denne skjutsat honom till Hällestad. Där tog Hejdenberg in hos bonden Lars Magnus Larsson i Barketorp. Emanuelsson framhöll i sitt brev till domkapitlet, att Hejdenberg endast hade Lars Magnus Larssons försynta sätt att tacka för att han icke genast blev utvisad. Det är dock mera sannolikt, att de separatistiska idéerna redan före Hejdenbergs ankomst vunnit ett sådant insteg bland läsarna i norra Östergötland, att denne hos dem kunde finna förståelse för sin åskådning. Hejdenberg började hålla konventiklar »i Baptistiskt ändamål» hos Lars Magnus Larsson samt fortsatte sedan därmed i Såndtorp, där snickaren Anders Johan Gahm öppnade sitt hem för honom.[7]

Torsdagen den 27 juli döpte Hejdenberg sex personer samt påföljande dag ytterligare två. I en skrivelse till kronolänsman Pihl av den 2 augusti 1854 meddelade Emanuelsson, att fem av de döpta i flera vittnens närvaro inför honom erkänt »sitt undfångna dop och sitt affall från församlingen».[8]

För att i någon mån motverka Hejdenbergs inflytande infann sig prosten Emanuelsson fredagen den 28 juli på aftonen vid en av dennes sammankomster. Sedan han förehållit Hejdenberg det orätta i att inträngа i en fredlig församling, sarga samveten, upplösa fa-

[5] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. Akter $^{4}/_{10}$ 1854, § 25. LDA, VLA; E. Herlenius, *Peter Ferdinand Hejdenberg*, s. 26. Jfr skrivelsen till P. J. Pihl $^{2}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetets arkiv. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA.

[6] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{3}/_{8}$ 1854. LDA. VLA; E. Herlenius, a. a., s. 26. Jfr skrivelsen till P. J. Pihl $^{2}/_{8}$ 1854.

[7] Skrivelser från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{3}/_{8}$ och $^{30}/_{11}$ 1854. Sistnämnda skrivelse: Akter $^{13}/_{12}$ 1854, § 5. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 24 ff. Ej Sonstorp, som Herlenius uppgiver.

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^{2}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236, RA.

miljeband, överträda lagarna och förleda svaga, enfaldiga människor, vände han sig särskilt till tre unga flickor, som hade för avsikt att låta döpa sig, påminde dem om deras vid konfirmationen givna löfte att i alla sina livsdagar vidbliva den evangelisk-lutherska läran samt bad dem besinna, att de på detta löfte mottagit Frälsarens lekamen och blod. Emanuelsson höll därefter till de närvarande ett tal, som slutade med en uppmaning till var och en, som ville hålla fast vid kyrkan och tron samt erkänna honom som lärare och själasörjare, att samtidigt med honom avlägsna sig från mötet. Församlingsherden fick den tillfredsställelsen att se alla utom några nydöpta samt de tre flickorna lämna platsen för sammankomsten.[9]

Hejdenberg fortsatte emellertid sin verksamhet och döpte ytterligare sex personer. Innan han lämnade församlingen, utdelade han åt de nydöpta Herrens nattvard.[1]

Söndagen den 30 juli höll Emanuelsson efter predikan ett tal, vari han sökte att punkt för punkt vederlägga baptisternas satser samt slutade med en förmaning till åhörarna att icke låta sig förvillas av den »falska läran». Trots alla försök, som gjorts att motarbeta baptismen, hade Hejdenberg lyckats att under vistelsen i Hällestad döpa 14 personer.[2]

De omdöpta voro enligt en anmälan, som kronolänsman P. J. Pihl den 3 augusti insände till Kon. bef.-havande i Linköping, följande:

Snickaren Anders Johan Gahm och hans hustru Johanna Larsdotter i Såndtorp, pigan Brita Maja Jonsdotter i Stigstorp, änkan Carolina Flycht på Österby ägor, inhysesmannen Peter Edlunds hustru Maja Lisa Nyström i Simonstorp, smeden Carl Magnus Gårdman och hans hustru Gustafva Pihlström på Såndtorps ägor, skomakaren Anders Peter Edlund i Såndtorp, hemmansägaren E. M. Jacobssons hustru Brita Lisa Jonsdotter i Såndtorp, torparen Peter Bengtssons hustru Brita Stina Persdotter på Såndtorps ägor, unge drängen Johan Eric Edlund på Simonstorps ägor, drängen Johannes Andersson i Berg, unge drängen Jonas Persson i Jägestorp och pigan Gustafva Stenmark i Stigstorp.[3]

[9] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^3/_8$ 1854. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 26 ff. Jfr skrivelsen till P. J. Pihl $^2/_8$ 1854.

[1] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^2/_8$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA.

[2] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till domkapitlet $^3/_8$ 1854. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 28.

[3] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^3/_8$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA. Jfr nedan s. 497 f.

Emanuelsson framhöll i sin skrivelse till domkapitlet av den 3 augusti 1854, att till de av Hejdenberg döpta hörde tre kvinnor, vilkas män ej låtit döpa om sig, samt en man, vars hustru icke övergått till baptismen, varför genom baptismens inträngande »ett ämne till tvist och osämja inkommit i fyra äktenskap». Bland de omdöpta befunno sig även två gossar, som tillhörde samma års nattvardsbarn. En av dessa hade dock den 3 augusti redan ångrat sig och ville återvända till församlingens sköte. Av församlingens bofasta invånare hade, så långt Emanuelsson kände till, ingen enda omfattat den nya läran.[4]

Vid det förhör med Hejdenberg, som Emanuelsson anställde fredagen den 28 juli på aftonen, hade denne erkänt, att man kunde bliva salig på den evangelisk-lutherska trosbekännelsen utan omdop. Det oaktat framhöll Hejdenberg, enligt vad Emanuelsson meddelade, vid alla sina konventiklar, omdopet såsom till saligheten nödvändigt. Någon grundligare förberedelse krävdes ej av dem, som önskade att bli omdöpta. Inför sina motståndare betonade Hejdenberg visserligen nödvändigheten av att var och en före dopet undergick en noggrann prövning men kunde det oaktat vid förrättandet av ett dop vända sig till åskådarna och fråga, om bland dem funnes någon mer som ville döpas.[5]

Hejdenbergs besök i Hällestad satte djupa spår efter sig. I sin förut nämnda skrivelse till kronolänsman P. J. Pihl av den 2 augusti 1854 anmälde Emanuelsson, att de ömmaste familjeband blivit slitna, att många samveten sargats, att Hejdenbergs anhängare sökt förmå »de enfaldige och lättrörde» till omdop, att Hejdenberg själv på sina konventiklar gjort uttalanden, som ådagalade »ett mot samhällsordningen trottsigt och fientligt tänkesätt» och att en allmän oro hade »skakat Församlingen».[6] Det är tydligt, att Emanuelsson be-

[4] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel 3/8 1854. LDA, VLA.

[5] Ibdm; E. Herlenius, a. a., s. 27 f.

[6] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till kronolänsman P. J. Pihl den 2/8 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA. Som bevis för sitt påstående, att Hejdenberg vid sina konventiklar hade gjort uttalanden, som vittnade om »ett mot samhällsordningen trottsigt och fientligt tänkesätt», bifogade Emanuelsson till sin skrivelse en attest av följande lydelse: »Undertecknade bevistade den 27 sistl. Julii på aftonen en läsesammankomst eller s. k. Conventikel uti Barketorps by af denna församling; BundtMakaren Hejdenberg från Örebro förde derstädes ordet ensam, och fästades vår uppmärksamhet i synnerhet uppå en slutbön uti hvilken bland andra, äfven följande ungefär sålunda lydande meningar förekommo: O Herre Jesus Christus! vi åkalla, anrope och bedje dig, att du måtte rotfästa och stadiggöra deras tro som i dag emottagit

traktade Hejdenbergs verksamhet som en allvarlig fara för hela statskyrkosystemet och att han därför ämnade sätta in allt sitt inflytande i kampen mot den baptistiska åskådningen.

Kronolänsman Pihl hade emellertid, redan innan han mottog skrivelsen från Emanuelsson, funnit saken så allvarlig, att han i en skrivelse av den 31 juli för Kon. bef.-havande anmält, att körsnären Hejdenberg från Örebro anlänt till socknen och på flera ställen inom församlingen hållit konventiklar samt därvid verkat för den baptistiska lärans utbredande. I samma skrivelse begärde Pihl föreskrift om, hur han skulle förfara, därest Hejdenberg, som såväl av församlingens pastor som av Pihl själv erhållit tillsägelse att upphöra med sitt förehavande och lämna orten, skulle kvarstanna och fortsätta sin verksamhet.[7]

Pihls skrivelse kom till Kon. bef.-havande i Linköping den 1 augusti, och redan samma dag beslutade Kon. bef.-havande att kalla och förelägga Hejdenberg, att, såvida han icke genast efter kungörandet av beslutet begåve sig utom Östergötland, vid 50 rdr:s vite inställa sig å landskansliet i Linköping lördagen den 5 augusti kl. 11 f. m. för att avgiva förklaring rörande de emot honom angivna lagöverträdelserna och oordningarna. Pihl skulle delgiva Hejdenberg denna kallelse samt med bevis därom anmäla, huruvida denne fortfarande vistades i orten.[8] Vid beslutets fattande voro landskamreraren G. Nordén och landssekreteraren Fr. Holmqvist närvarande. Emot detta beslut anmälde G. Nordén sin reservation med det uttalandet, att han ansåge, att Pihls anmälan ej borde föranleda någon annan åtgärd av Kon. bef.-havande, än att dels domkapitlet borde underrättas om, vad som tilldragit sig, och dels förhållandet anmälas hos justitiekanslersämbetet med bifogande av kontraktsprosten Emanuelssons skriftliga berättelse i ämnet samt med hemställan, att justitiekanslersämbetet ville förordna, huru med sakens fullföljande skulle förhållas.[9]

---

eller ämna emottaga det Heliga dopet; O Herre J: Chr! vi bedja dig att du måtte förläna oss och dem kraft och mod att trotsa all werldslig öfverhet, samt alla våra andeliga motståndare m. m. Ofwanskrifne uppgifter kunna af oss med liflig ed styrkas om så påfordras. Hellestad den 2 Augusti 1854. A. Kalén, A. Tiderman.»

[7] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{31}/_{7}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA.

[8] Landscansli Protocoller 1854, d. $^{1}/_{8}$, § 146. ÖLA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 26.

[9] Östergötlands läns landskansli. Protokoll 1854, § 146. ÖLA, VLA.

Kontraktsprosten Emanuelsson ansåg, att Hejdenbergs besök i hans församling och de händelser, som tilldragit sig i samband därmed, voro av en sådan vikt, att han i sin förut nämnda skrivelse till domkapitlet av den 3 augusti måste lämna en utförlig redogörelse för desamma. Då han i svensk lag ej fann stadgat, hur man i vissa fall borde förfara, utbad han sig i samma skrivelse domkapitlets föreskrifter om framtida åtgärder rörande följande punkter:

1. Hur det borde tillgå, om någon av de förvillade, självmant eller till följd av de förmaningar, som han ämnade meddela dem, »såsnart oväsendet något stillats», ville återvända i församlingens sköte;

2. huruvida han skulle låta barn, som voro födda av föräldrar, som övergått till baptismen, förbliva odöpta eller anlita kronobetjäningens handräckning för att få dem döpta;

3. huru han borde förhålla sig med de barns skolgång, vilkas föräldrar övergått till baptismen;

4. om han fick utfärda äktenskapslysning för en »affallen» eller begrava honom, om han dör, eller giva honom nattvarden, om han det önskade, men icke ville övergiva sin »villfarelse»;

5. huruvida de »affallna» skulle stå kvar i husförhörsböckerna och tabellerna eller därur avföras samt

6. huruvida »affällingars» barn, om de icke döpas, ändå skola antecknas i kyrkoböckerna.[1]

Måndagen den 31 juli hade Hejdenberg lämnat Hällestads församling och begivit sig till Mässelköps by i Risinge församling. Under vistelsen där förmådde han fyra personer, nämligen drängen Anders Svensson och pigan Johanna Mattsdotter, båda i Mässelköp, samt torparen Johan Fredrik Andersson och hans hustru Stina Lisa Jonsdotter i Sandtorpet på Mässelköps ägor, att antaga baptismen samt döpte dem i en närbelägen sjö.[2]

Onsdagen den 2 augusti uppsöktes Hejdenberg av fjärdingsmannen, som delgav honom Kon. bef.-havandes resolution av den 1 augusti.[3]

---

[1] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{3}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[2] Ibdm; Skrivelse från A. Arvedson till Kon. bef.-havande i Linköping $^{3}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA. Hejdenberg tycks under vistelsen i Mässelköp även ha döpt torparen Fredrik Gropström och hans hustru. Jfr nedan s. 504.

[3] Bevis från A. Kalén och A. Tiderman $^{2}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA.

Hejdenberg, som just då vid en sammankomst talade över 2 Kor. 4, hade i sin utläggning hunnit till kapitlets sjunde vers. Då han tillfrågades, om han skulle resa enligt befallning, gav han genast till svar: »Vi få väl tid att tänka på den saken.» Han fortsatte därefter att tala över den åttonde versen i det kapitel, varur texten var hämtad: »Wi warde allestäds trängde, men wi ängsles intet; wi bekymres, men wi gifwe oss icke öfwer», samt fick ett osökt tillfälle att tillämpa denna vers på den förhandenvarande situationen. Fjärdingsmannens ankomst till mötet bidrog utan tvivel ej att minska Hejdenbergs auktoritet. Man förstår, vilket intryck denna händelse måste ha gjort på de närvarande, när man långt efteråt t. o. m. kunde minnas, vilken vers Hejdenberg då talade över. Sedan fjärdingsmannen och hans män en stund åhört baptistpredikantens utläggning, måste de återvända med oförrättat ärende.[4]

Lördagen den 5 augusti på morgonen begav sig Hejdenberg till torpet Ladusjön i Vånga socken och stannade där t. o. m. söndagen den 6 augusti.[5] Dit vallfärdade stora skaror, så att huset hela dagarna var fullt såväl av anhängare som av motståndare till baptismen. Hejdenberg gjorde ett starkt intryck på de personer, med vilka han där kom i beröring. Hans hållning bar prägel av en ödmjuk ande, nästan gränsande till nedslagenhet, och av ett djupt allvar. Ofta fann man, hur han i ensamheten ropade och bad till Gud. I sina föredrag tycks han ha undvikit att direkt tala om dopet, och man kunde aldrig märka, att han sökte tvinga någon att gå över till baptismen. Men han utövade det oaktat ett starkt inflytande på sin omgivning, och »i hans sätt låg något tvingande». Ananias' ord till Saul: »Och nu, hwad töfwar du? Statt upp, och låt dig döpa» (Apg. 22: 16), användes så flitigt av Hejdenberg, att det betraktades som hans lösensord.[6]

För Anders Nilsson, som öppnat sitt hem för Hejdenberg, blevo de dagar, då denne vistades i Ladusjön, inga glädjedagar. Han kunde omöjligt ägna sig åt sitt arbete utan måste i stället söka upp ensamheten för att bedja. Den inre strid, som han under dessa dagar måste utkämpa, var stundom så svår, att han, enligt vad han själv senare bekände, måste vrida sig som en mask på marken.[7]

---

[4] S, III, s. 23.

[5] E. Herlenius, a. a., s. 26, har uppgivit den 31 okt.

[6] S, II, s. 21; S, III, s. 22; Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[7] S, II, ss. 19, 21.

Hejdenbergs vistelse i Ladusjön medförde trots allt motstånd det resultatet, att följande fem personer läto döpa sig: torparen Anders Nilsson i Ladusjön och hans hustru, drängen Olof Olofsson i Öknekärr samt pigorna Anna Brita Olofsdotter i Mantorp och Anna Stina Pehrsdotter i Damfallet.[8] Utom dessa personer, som voro bosatta i Vånga, döpte Hejdenberg under vistelsen i Ladusjön tvenne, som hörde till Hällestads församling. Ännu flera hade tidigare varit starkt påverkade av baptismen, men, då det gällde, av olika orsaker ej låtit döpa om sig.[9]

Kon. bef.-havandes resolution av den 1 augusti återsändes av kronolänsman Pihl den 3 augusti jämte bevis, att Hejdenberg fått del av densamma.[1] I sin ovan nämnda samma dag daterade skrivelse till Kon. bef.-havande meddelade Pihl, att han till följd av de lagöverträdelser, som Hejdenberg begått genom att inom Hällestads socken hålla konventiklar, förrätta omdop och utdela nattvarden, infordrat kontraktsprosten Emanuelssons utlåtande, som medföljde hans skrivelse. De förhållanden, som genom Hejdenbergs åtgöranden inträffat inom församlingen, föranledde Pihl att i samma skrivelse anhålla, att Hejdenberg måtte ställas under åtal för följande förseelser:

1. Förnekande av den rena evangeliska läran;
2. gäckeri med den allmänna gudstjänsten, Guds ord och sakramenten samt
3. uppmaningar till »trotts emot all werldslig öfverhet, eller med andra ord till myteri och uppror».

Dessutom ansåg Pihl, att de, som av Hejdenberg omdöpts och av honom mottagit sakramentet, borde ställas till ansvar för avfall från den rena evangeliska läran.[2]

Kontraktsprosten Emanuelsson hade i detta stycke en annan mening. I sin skrivelse till Pihl av den 2 augusti uttalade han den

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA; Skrivelse från A. Arvedson till Kon. bef.-havande i Linköping $^{8}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. n:r 214. öLA, VLA.

[9] S, II, s. 19.

[1] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{3}/_{8}$ 1854; Bevis från A. Kalén och A. Tiderman $^{2}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. öLA, VLA. Jfr ovan s. 494 f.

[2] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{3}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA. Jfr ovan s. 492.

förhoppningen, att åtminstone de flesta av de avfälliga, när deras sinnens hetta hunnit avsvalna och han fått passande tillfälle att på ett kärleksfullt sätt förmana dem, skulle återgå till kyrkan. En av de omdöpta hade redan ångrat sitt avfall. Emanuelsson ansåg därför, att man tills vidare borde anstå med att anmäla dem till åtal och bestraffning.[3]

Pihls skrivelse till Kon. bef.-havande av den 3 augusti jämte Emanuelssons skrivelse av den 2 augusti och beviset från Kalén och Tiderman anmäldes i landskansliet den 4 augusti. Då Hejdenberg ej infann sig å landskansliet den 5 augusti, förelades han att vid hämtnings påföljd personligen inställa sig å landskansliet i Linköping torsdagen den 10 augusti kl. 11 f. m. Kon. bef.-havande ville vidare framdeles yttra sig, huruvida Hejdenberg gjort sig förfallen till försuttna vitet. Slutligen beslöts att anmäla saken hos justitiekanslersämbetet. Landskamrerare Nordén kunde ej heller denna gång instämma i beslutet utan åberopade sin den 1 augusti intagna reservation.[4] Skrivelsen till justitiekanslersämbetet avgick samma dag, som beslutet fattades.[5]

I en skrivelse till kronolänsman Pihl, som likaledes avgick den 5 augusti, meddelades, att Hejdenberg uteblivit vid det till samma dag utsatta kansliförhöret samt att Kon. bef.-havande ålagt honom att inställa sig nästföljande torsdag. Pihl anbefalldes att, såvida Hejdenberg uppehölle sig inom hans distrikt eller någon av angränsande socknar, meddela honom Kon. bef.-havandes beslut samt omgående till Kon. bef.-havande översända bevis därom. Skulle Hejdenberg eller någon annan inom Pihls distrikt hålla sammankomster, vid vilka företoges något, som vore stridande mot lagen eller eljest störde allmän ordning, hade Pihl rätt att upplösa en sådan sammankomst samt att till laga åtal befordra den eller dem, som därvid förbrutit sig mot Kungl. förordningen av den 6 febr. 1849.[6]

Med anledning av landshövdingeämbetets skrivelse till justitiekanslersämbetet av den 5 augusti angående Hejdenbergs »lagstridiga förfarande» avsände justitiekanslersämbetet den 8 augusti en svars-

---

[3] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^{2}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1854. N:r 236. RA.

[4] Landscansli Protocoller 1854, d. $^{5}/_{8}$, § 153. ÖLA, VLA.

[5] Skrivelse till justitiekanslersämbetet $^{5}/_{8}$ 1854. Lands-Kanzliets Bref-Koncepter och Allm. Kungörelser 1854. N:r 1844. ÖLA, VLA.

[6] Skrivelser från Kon. bef.-havande till P. J. Pihl $^{5}/_{8}$ 1854. Lands-Kanzliets Bref-Koncepter och Allm. Kungörelser 1854. N:r 1846. ÖLA, VLA.

skrivelse med anhållan, att landshövdingeämbetet, sedan förhör med Hejdenberg ägt rum, skulle till justitiekanslersämbetet insända protokollet däröver.[7]

Hejdenbergs besök i Norrköping den 7 t. o. m. den 12 augusti 1854.

Måndagen den 7 augusti på aftonen anlände Hejdenberg till Norrköping, där han tog in hos skräddarmästare Åkerlund. Tisdagen den 8 hölls en mindre sammankomst, vid vilken endast några få »Dop-sinnade» voro närvarande.[8] Redan vid detta möte hade någon person låtit döpa sig. På morgonen följande dag infann sig kyrkoherden i S:t Olai församling i Norrköping Claës Herman Rundgren[9] hos Hejdenberg och hade med honom ett samtal, som varade ända till middagen. Därunder fick han veta, hur det tillgått vid Hejdenbergs övergång till baptismen samt avsikten med dennes besök i Norrköping, vilken »förklarades vara predikande af den Baptistiska läran och meddelande af s. k. Dop». Rundgren fick därefter tillfälle att för baptistpredikanten utveckla den lutherska läran om dopet och sökte övertyga honom om nödvändigheten att avstå

[7] Skrivelse från justitiekanslersämbetet till Kon. bef.-havande i Linköping $^{8}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA.

[8] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[9] C. H. Rundgren föddes i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm 1819, prästvigdes 1846, blev domkyrkovicepastor i Uppsala 1848, kyrkoherde i S:t Olai i Norrköping 1852, tillträdde 1853, biskop över Karlstads stift 1871, d. 1906. J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 130 ff. I Uppsala framträdde han som en avgjord motståndare till de i Henschens hus hållna konventiklarna och höll med anledning av dessa en predikan, som han utgav med titeln *Några ord om konventiklarne i Upsala jemte Predikan på 8:e Sönd. eft. H. Trefaldighets-Söndag 1850. Svenskt Biografiskt Lexikon. Ny följd,* IX, s. 181 f. Jfr E. Newman, a. a., ss. 116, 337 f., 344.

Som kyrkoherde i Norrköping ingrep Rundgren med målmedvetenhet och kraft på alla områden, såsom i fråga om fattigvård och skolväsen. Hans hälsa blev på grund av det myckna arbetet allt mera undergrävd. Därtill kom, att de andliga rörelserna »antogo en karaktär, som för en pastor var oroväckande» (Rundgrens självbiografi i *Svenskt Biografiskt Lexikon. Ny följd,* IX, ss. 184, 195). Då han slutligen såg sig nödsakad att taga avsked från sin befattning i Norrköping, var det »icke blott på grund af öfveransträngning, utan också därför, att han ansåg sig böra under lugnare förhållanden genomkämpa det missmod, som infunnit sig hos honom, som förgäfves satt sitt spärr mot tidens ström». J. A. Westerlund-J. A. Setterdahl, a. a., III, s. 132.

från förverkligandet av sina planer. Då Hejdenberg i stället förklarade sig ämna på aftonen samma dag hålla en sammankomst med några vänner, uttalade kyrkoherden sin avsikt att infinna sig vid detta möte. På aftonen begav sig Rundgren till Åkerlunds bostad, där mötet hölls, och fann där vid sin ankomst ett betydande antal till större delen för honom okända personer. Sedan de närvarande sjungit en psalm, inledde Hejdenberg sammankomsten med en kort bön samt läste därefter upp sin text, som utgjordes av Apg. 8: 26—40. Häröver höll han därefter en längre förklaring, i vilken kyrkoherden ej fann något anmärkningsvärt, förrän Hejdenberg i sin utläggning kom till den 36:e versen. När Hejdenberg då meddelade, att han, emedan han var baptist och såsom sådan måste framställa den baptistiska läran, ämnade visa, huru dopet enligt Skriften rätteligen borde ske och vem som borde döpas, samt började påvisa, att tron var ett nödvändigt villkor och att neddoppning måste äga rum, ansåg kyrkoherden det som sin plikt att gripa in. Han avbröt Hejdenbergs utläggning och frågade honom, om han ansåg denna övergång till det dogmatiska området skänka uppbyggelse. Därefter utvecklade Rundgren för de församlade »rätta meningen» av den återstående delen av kapitlet. Hejdenberg fann sig utan protester i kyrkoherdens ingripande och avslutade sammankomsten med en lång bön om religionsfrihet, om prästerskapets frälsning från deras blindhet, om kyrkans räddande undan satans makt m. m. Senare på natten läto några personer, både män och kvinnor, döpa sig.[1]

Torsdagen den 10 augusti kallade Rundgren till sig Hejdenberg och sökte under ett längre samtal genom hänvisning till åtskilliga bibelställen, vilka han utlade direkt från grundspråket, bevisa, att denne grundade sin lära på ett missförstånd. Hejdenberg höll dock orubbligt fast vid sin övertygelse och förklarade, att han på aftonen ämnade hålla en ny sammankomst i samma hus. Även vid detta tillfälle infann sig kyrkoherden. Antalet åhörare var emellertid nu mindre än dagen förut. Denna gång blev mötet hastigt avbrutet. De församlade hade endast sjungit »Vår Gud är oss en väldig borg», varefter Hejdenberg börjat med bön, då stadens borgmästare E. Grenander, som infunnit sig vid sammankomsten, i lagens namn förklarade densamma upplöst och uppmanade de närvarande att åtskiljas. En stor del av de församlade åtlydde befallningen, men många

[1] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA; *Norrköpings Tidningar*, $^{12}/_{8}$ 1854.

stannade kvar och måste ånyo uppmanas att avlägsna sig. Stämningen blev därunder ganska orolig. På gatan utanför det hus, där mötet hölls, samlades en mängd löst folk, »som på ett otwetydigt sätt tillkännagaf sin förtrytelse öfwer Baptist-aposteln och hans anhang». Med kännedom om den låga andliga och moraliska nivå, på vilken en stor del av stadens befolkning vid denna tid befann sig, kan man taga för givet, att uppträdet ägde rum under tämligen grova former. Kyrkoherde Rundgren ansåg det som sin plikt att stanna kvar för att samtala med de få kvarvarande samt fick därunder erfara »den frenetiska förbittring», med vilken de uttalade sig om de bestående lagarna och den lutherska kyrkan, som av dem kallades »djefla-kyrkan».[2]

Fredagen den 11 augusti besökte Hejdenberg Ö. Eneby församling utan att där dock hålla någon konventikel eller förrätta något dop.[3] Vid återkomsten till Norrköping blev han förständigad att inom 24 timmar lämna staden. Hejdenberg skall härpå ha svarat, att han önskade kvarstanna över söndagen för att höra doktor Fjellstedt, som nämnda dag skulle förrätta högmässopredikan i S:t Olai och på eftermiddagen hålla missionspredikan i S:t Johannes kyrka.[4]

Kon. bef.-havandes order av den 5 augusti, att Hejdenberg skulle inställa sig å landskansliet torsdagen den 10 augusti, kom ej Pihl tillhanda förrän fredagen den 11 augusti. Så fort Pihl fått del av densamma, avlät han en skrivelse till stadsfiskal Joh. Fr. Lindén i Norrköping med anmodan att inkalla Hejdenberg till förhör inför Kon. bef.-havande måndagen den 14 augusti kl. 11 f. m. Samtidigt avsände han liknande kallelser till kronofjärdingsmännen inom Risinge och Vånga socknar för att dessa, i den händelse Hejdenberg under tiden återkomme dit, skulle ha kännedom om landshövdingeämbetets beslut.[5]

På uppdrag av stadsfiskal Lindén framförde polisgevaldiger Joh. Pet. Nystrand och polisuppsyningsmannen C. A. Yhnell lördagen den 12 augsuti till Hejdenberg kallelse, att han efterföljande måndag skulle infinna sig å landskansliet.[6] Samma dag insände Lindén till

[2] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[3] Ibdm.

[4] *Norrköpings Tidningar*, $^{12}/_{8}$ 1854; E. Herlenius, a. a., s. 30.

[5] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{12}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA.

[6] Intyg från J. P. Nystrand och C. A. Yhnell $^{12}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. ÖLA, VLA.

Kon. bef.-havande ett meddelande, att kallelsen till Hejdenberg blivit framförd.[7] Hejdenberg fann det nu klokast att byta verksamhetsområde och lämnade Norrköping redan på lördagen men hann dock att samma dag kl. 11 f. m. före sin avresa döpa ytterligare tre personer. Från Norrköping reste han till Söderköping och därifrån med första lägenhet till huvudstaden.[8]

Då Hejdenberg sålunda även den 14 augusti uteblev från det förhör, till vilket han blivit inkallad, beslutade Kon. bef.-havande att genom allmänna kungörelser förständiga länets krono- och stadsbetjänter, att, därest Hejdenberg fortfarande vistades inom länet, genast gripa honom och föra honom till länshäktet för undergående av förhör. Därjämte fälldes Hejdenberg att för uteblivandet den 5 augusti betala stadgade och försuttna vitet 50 rdr bco. Landskamreraren Nordén åberopade även denna gång sin den 1 augusti avgivna reservation.[9]

I en skrivelse till justitiekanslersämbetet av den 26 augusti meddelade sedan Kon. bef.-havande i Linköping, att, då Hejdenberg uteblivit från det förhör, till vilket han kallats, och numera lämnat länet, saknade Kon. bef.-havande för närvarande anledning att föranstalta om hans inställande till förhöret, helst detsamma egentligen blivit utsatt för att verkställa utredning om, med vad rätt han uppehölle sig i länet. Kon. bef.-havande var på grund härav förhindrad att översända det protokoll, som justitiekanslersämbetet begärt i sin skrivelse av den 8 augusti.[1]

Baptismen i Bergslags kontrakt från Hejdenbergs avresa den 7 augusti 1854 till 1856.

I norra skogsbygden levde de omdöpta under de första dagarna i »ett någorlunda lyckligt förhållande». Första söndagen efter övergången till baptismen eller den 6 augusti gingo läsarna till en by, belägen en halv mil från Ladusjön. Församlingens lärare talade

---

[7] Skrivelse från J. F. Lindén till Kon. bef.-havande i Linköping $^{12}/_{8}$ 1854. Diverse eller Publika Bref m. m. för år 1854. Länsm. 214. öLA, VLA.

[8] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA; E. Herlenius, a. a., s. 30.

[9] Landscansli Protocoller 1854, d. $^{14}/_{8}$, § 155. öLA, VLA.

[1] Skrivelse från Kon. bef.-havande i Linköping till justitiekanslersämbetet $^{26}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854, n:r 236. RA.

där för en stor skara, och allt tycktes vara »vederqvickande». På hemvägen till Ladusjön ljödo lovsånger omväxlande med tal och förmaningar. Vid framkomsten dit föllo alla på knä och bådo. Somliga hade ytterligare en halv mils sjöväg till sina hem. Man följde dem över sjön, och under färden ljöd sången »herligt» i den stilla aftonen. Då de kommit över till andra stranden, gingo de in i en stuga, tillhörande en av vängruppen, och fortsatte med samtal och sång, tills de slutligen föllo på knä och bådo. Samlivet fortsatte sålunda till en början alldeles på samma sätt, som innan baptismen begynte.[2]

Det dröjde emellertid icke länge, förrän även mörka sidor begynte framträda inom den nya församlingen. Då exempelvis vin skulle anskaffas till den första fria nattvardsgången, förklarade den kvinna, som fått sig detta uppdrag anförtrott, att det var omöjligt att få något. Senare fick man veta, att hon aldrig gjort något försök utan av fruktan för obehagliga konsekvenser dragit sig undan uppdraget genom en osanning. En annan kvinna åtog sig i stället att skaffa det erforderliga vinet. För att lyckas i sitt förehavande och samtidigt undgå misstankar föregav hon, att hon behövde vinet till ett barnsöl i grannskapet.[3]

Vid den första fria nattvardsgången, som hölls söndagen den 13 augusti i Ladusjön, deltogo de fem Vånga-bor, som övergått till baptismen, jämte fyra baptister tillhörande Hällestads och två tillhörande Risinge församlingar. Efter gemensam bön samt läsning av syndabekännelsen och instiftelseorden bröto de närvarande var sitt stycke av ett bröd och förtärde det. Sedan den ene efter den andre druckit ur kalken, som utgjordes av ett vanligt dricksglas, avslutades akten med bön och läsandet av välsignelsen.[4]

Vid ett förhör, som v. pastor Erik Leonhard Petersson[5] i Vånga efter nattvardsgången höll med de baptister, som tillhörde Vånga församling, hade han frågat, om de ämnade anordna flera sådana nattvardsgångar. Anders Nilsson hade härpå svarat, att han ännu icke

---

[2] S, II, s. 24; S, III, s. 23 f.

[3] S, II, s. 25; S, III, s. 24.

[4] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[5] E. L. Petersson föddes 1830 i Trehörna, blev student i Uppsala 1849, prästvigdes 1853, blev pastorsadjunkt i Normlösa och Härberga s. å., i Ekeby och Rinna 1854, v. komminister i Ekeby s. å., v. pastor i Vånga d. $^{6}/_{6}$ s. å., tjänstledig för enskilda angelägenheter 3 mån. från d. $^{18}/_{6}$ 1855, beviljades avsked d. $^{11}/_{9}$ s. å. på därom gjord ansökan. *Linköpings Stifts-Tidningar*, n:r 4, 1853; n:r 2, 4 och 6, 1854; n:r 6, 9, 1855.

så noga övervägt denna fråga men att det vore sannolikt, att så skulle ske, så snart deras andliga behov det påfordrade. Pastor Petersson meddelade dem därefter lämpliga varningar och förelade dem fjorton dagars betänketid, inom vilken tid de, om de ville undvika att befordras till laga ansvar, borde återkalla sin villfarelse och begära återinträde i svenska kyrkan.[6]

Prosten Emanuelssons skrivelse till domkapitlet av den 3 augusti angående baptismens utbredning inom Hällestads och angränsande församlingar föredrogs vid domkapitlets sammanträde den 9 augusti. Under ärendets behandling uttalade lektor P. Westman[7] som sin åsikt, att den gjorda anmälan påkallade sådan åtgärd Kungl. stadgan av den 20 mars 1735 bjuder. Då ärendet vore alltför betydelsefullt att tåla uppskov, ansåg han för sin del domkapitlet förpliktat att omedelbart meddela utlåtande över nämnda anmälan. Domkapitlet fann emellertid efter en stunds överläggning för gott att bordlägga målet till ett följande sammanträde.[8]

Det visade sig snart, att domkapitlet bäst gagnade kyrkans sak med att ej för hastigt ingripa mot de avfallna. Flera av de omdöpta grepos snart av oro över det steg, de tagit. Redan i början av augusti månad uppsöktes Emanuelsson av en torpare Fredrik Gropström, som förut varit bosatt i Hällestad men flyttat till Mässelköp i Risinge och jämte sin hustru låtit sig döpas av Hejdenberg. Denne förklarade, att han ångrade sitt avfall samt önskade bliva återupptagen i församlingen, emedan han, i stället för den samvetsfrid, som han i förtröstan på Kristi försoningsnåd förut åtnjöt, nu kände sig synnerligen ängslig och orolig. Detsamma var förhållandet med hans hustru. Emanuelsson styrkte honom i hans föresats och uppmanade honom att jämte sin hustru anmäla sig hos prosten Arvedson i Risinge för återupptagande i kyrkans gemenskap, vilket han även lovade att göra.[9]

Av de baptister, som tillhörde Hällestads församling, begärde i början av augusti bondsonen Jonas Pehrsson i Jägestorp[1] och

---

[6] Ibdm.

[7] Jfr om P. Westman ovan s. 429.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{9}/_{8}$ 1854, § 22. LDA, VLA.

[9] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkap. $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[1] »Bondesonen Jonas Pehrsson i Jägestorp» är givetvis identisk med »unge drängen Jonas Persson i Jägestorp», som omnämnes i Pihls anmälan av $^{3}/_{8}$ 1854. Jfr ovan s. 492.

hustrun Anna Stina Mathsdotter på Båtstorps ägor att åter få bliva kyrkans medlemmar. På grund härav sammankallades kyrkorådet den 20 augusti, då de avfälliga »frivilligt och under ymniga tårar erkände sin förvillelse», tillkännagåvo sin önskan att i församlingen återupptagas och lovade att framgent troget förbliva vid den rena evangeliska läran. De fingo därefter mottaga församlingens förlåtelse samt förklarades vara i dess gemenskap upptagna. Den 20 september blev även pigan Anna Stina Månsdotter i Jägestorp efter att ha avlagt enahanda försäkringar och bekännelser ånyo upptagen i församlingens gemenskap.[2]

Av de återstående fjorton baptisterna hade, då Emanuelsson den 21 september till domkapitlet insände en förnyad redogörelse angående baptismen, ytterligare tvenne självmant uppsökt honom för att rådgöra om sin andliga belägenhet. Den ena av dem, hustrun Brita Lisa Jonsdotter i Såndtorp, hade därvid meddelat, att hon efter omdopet varit plågad av en så stor samvetsångest, att hon icke kunnat njuta någon nattro och att denna ångest gripit henne strax vid nedstigandet i vattnet. På Emanuelssons fråga, varifrån hon ansåg, att detta själstillstånd härledde sig, hade hon svarat, att baptisterna förklarade det vara »anfäktelser af djefvulen», som ville bringa henne att svikta. Då Emanuelsson ifrågasatte, om det ej kunde vara ett verk av Guds Ande, som tuktade henne för hennes avfall i syfte att föra henne tillbaka till den rätta församlingen, hade hon bragts i en sådan förlägenhet, att hon ej visste, vad hon borde tro. Efter ett långt samtal, varunder kyrkoherden sökte visa henne det falska i baptisternas lära, förklarade hon sig vilja återupptagas i församlingen. För att ännu mer styrka henne i hennes föresats lånade Emanuelsson henne ett exemplar av Luthers postilla samt bad henne att genomläsa predikan på tredje söndagen efter trettondedagen. Hon skulle sedan på kallelse infinna sig inför kyrkorådet för att ånyo upptagas i församlingens sköte. J. P. Lundqvist fick emellertid kännedom om vad, som passerat, och lyckades övertala Brita Lisa Jonsdotter att avstå från sin föresats. Hon underrättade sedermera skriftligen Emanuelsson om att hon ämnade fasthålla vid baptismen.[3]

Den andre, som uppsökte Emanuelsson, var en bondson vid namn

---

[2] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkap. $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[3] Ibdm.

Johannes Andersson i Berg[4], »en mild och from, men i sin villfarelse hårdt insnärjd yngling». Under samtalet, som varade i tre timmar, angrep Emanuelsson från olika sidor baptisternas satser. Den villfarande ynglingen hade efter detta visserligen intet att invända men ansåg det likväl stridande mot sitt samvete att erkänna, att han begått något misstag, då han lät döpa om sig. Dagen efter detta samtal visade sig Johannes Andersson synnerligen tankfull och tyst, och hans husbonde, en allvarlig och sansad kristen, hade gott hopp om att han skulle lämna sin baptistiska uppfattning. Flera av hans trosbröder infunno sig emellertid och förde honom till Anders Nilsson i Ladusjön samt lyckades åtminstone för tillfället hålla honom kvar i baptismen.[5]

Anders Nilsson tycks ha varit den inflytelserikaste av de omdöpta i Bergslags kontrakt. Redan vid den rosenianska väckelsens begynnelse hade han varit den egentlige ledaren inom vänkretsen. Sedan han övergått till baptismen, fäste Hejdenberg stora förhoppningar vid honom. I sin skrivelse till domkapitlet av den 21 september 1854 meddelade Emanuelsson, att det påstods, att Hejdenberg förordnat A. Nilsson till baptistpräst i orten samt befullmäktigat honom att döpa.[6] Kort efter sin återkomst till Stockholm skrev Hejdenberg den 17 augusti ett brev till »alla bröder i Norrköping» samt begärde i brevet, att de, sedan de läst det, skulle sända det till Anders Nilsson i Ladusjön.[7]

Efter Hejdenbergs avresa från Östergötland inträdde där en tid av successiv tillbakagång för baptismen. Då Emanuelsson sände sin nyss nämnda skrivelse av den 21 september, hade J. P. Lundqvist redan avlägsnat sig från trakten. Anders Nilsson hade, så långt Emanuelsson visste, ännu ej förrättat något dop. På det hela taget syntes baptismen vid denna tidpunkt vara stadd i avtagande.[8]

I en skrivelse från justitiekanslersämbetet till Kon. bef.-havande i Linköping, vilken skrivelse avsändes den 31 augusti och nådde adressaten den 7 september, meddelades, att, då Hejdenberg inom

---

[4] Jfr om J. Andersson i Berg ovan s. 492.

[5] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[6] Ibdm.

[7] Brev från P. F. Hejdenberg till baptisterna i norra Östergötland $^{17}/_{8}$ 1854. Hos förf.

[8] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

Hällestads församling ej endast hållit otillåtna sammankomster utan även förrättat dop av äldre personer samt utdelat nattvarden, ägde allmänne åklagaren att, närhelst sistnämnda förbrytelser upprepades, utan föregående anmälan hos justitiekanslersämbetet väcka åtal vid domstol. Samtidigt anmodades Kon. bef.-havande att i fråga om ovan nämnda sammankomster förständiga vederbörande allmänne åklagare att härför såväl mot Hejdenberg som emot dem, vilka upplåtit sina hus till dessa sammankomster, anställa och utföra åtal i laga ordning.[9] Kon. bef.-havande anbefallde fördenskull den 9 september kronolänsman Pihl att anställa åtal för nämnda lagöverträdelser.[1]

Med anledning av förordnandet för Pihl att anställa laga åtal såväl mot Hejdenberg som mot de omdöpta beslöt kontraktsprosten Emanuelsson att under den vecka, som följde efter avsändandet av skrivelsen av den 21 september, sammankalla de sistnämnda för att giva dem ännu en förmaning, meddela dem, vad de hade att vänta, och förelägga dem en betänketid, inom vilken de, om de ville undgå lagens näpst, borde anmäla sig till återupptagande i församlingen. Under sina samtal med de omdöpta bemödade sig Emanuelsson att iakttaga både allvar och saktmod samt att framför allt vederlägga deras baptistiska åsikter med bibelordet.[2] Det var utan tvivel i första hand på grund av prosten Emanuelssons visliga tillvägagångssätt, som baptismen inom hans kontrakt så hastigt avtog.

Emanuelssons skrivelse till Linköpings domkapitel rörande baptismen i Hällestads, Risinge och Vånga församlingar föredrogs vid domkapitlets sammanträde den 4 oktober. Vid samma tillfälle förelåg en anmälan från prosten A. Arvedson i Risinge om sammankomster för andaktsövningar inom församlingen. Domkapitlet ansåg efter en stunds rådplägning lämpligast att tills vidare uppskjuta att vidtaga några åtgärder.[3]

Redan den 11 oktober upptogs Emanuelssons anmälan till förnyad behandling samt beslöts att låta skrivelse avgå till Kon. bef.-havande

---

[9] Skrivelse från justitiekanslersämbetet till Kon. bef.-havande i Linköping $^{21}/_{8}$ 1854. Justitiekanslersämbetets registratur för år 1854. RA.

[1] Östergötlands läns landskansli. 1854 Års Bref-Diarium. N:o 1. Justitiæ Cancelleren, n:r 11 (31 aug.). ÖLA, VLA. Jfr skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[2] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{21}/_{9}$ 1854. LDA, VLA.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{10}$ 1854, § 25. LDA, VLA.

i länet med begäran om vidtagande av erforderlig åtgärd mot torparen Anders Nilsson i Ladusjön för deltagande i obehörigt begående av den heliga nattvardens sakrament. Då biskopen vid sammanträdet kunde meddela, att prosten Emanuelsson i enskild skrivelse uttalat den förhoppningen, att de omdöpta snart nog skulle bringas till besinning och frivilligt återgå till kyrkan, ansåg sig domkapitlet icke för närvarande böra vidtaga någon åtgärd beträffande de övriga personer inom Hällestads, Risinge och Vånga församlingar, som övergått till baptismen, utan önskade avvakta följderna av prästerskapets verksamhet för deras omvändande.[4]

Den 18 oktober avgick från domkapitlet till Kon. bef.-havande i Linköping en skrivelse, vari Anders Nilsson, som »gjort sig skyldig till befrämjande af och deltagande i berörde olaglig handling i afseende på den heliga Nattvardens sacrament», anmäldes till den laga näpst, hans lagförbrytelse kunde anses föranleda.[5]

De åtgärder, som tillgrepos för att bringa ordning i de kyrkliga förhållandena i norra Östergötland, voro utan tvivel onödigt hårda. Men fruktan för baptismens framträngande var så stark, att man vidtog mera radikala åtgöranden, innan man givit de avfälliga tid till besinning eller gjort, vad som var möjligt, för att söka återvinna dem på den personliga övertygelsens väg. Såsom förut påvisats, befann sig Anders Nilsson i en svår inre strid, då Hejdenberg kom till orten. Även om han tillfälligt rycktes med under stark personlig påverkan av Hejdenberg, förefaller det, som om han aldrig ägt någon fast grundad övertygelse om baptismens sanning.

I varje fall synes Anders Nilsson redan kort tid efter Hejdenbergs avresa ha börjat förlora tron på baptismen. Han blev aldrig någon banérförare för de baptistiska idéerna. Prosten Emanuelsson kunde meddela, att, så långt han visste, Anders Nilsson ej förrättat något omdop. Om Anders Nilsson själv varit helt gripen av den nya läran, skulle han förvisso med sin starka personlighet lyckats att värva nya anhängare för baptismen. Men därom höra vi intet. Ett brev från Hejdenberg, som jag funnit bland Anders Nilssons efterlämnade papper, stöder den uppfattningen, att den sistnämnde ganska snart återgick till sin föregående ståndpunkt. I brevet, som är skrivet i Stockholm den 6 november 1854, säger Hejdenberg, att han nu fattar pennan för att efter en längre tids förlopp sända Anders Nilsson några rader. Han hade väntat ett meddelande från denne

[4] Linköpings domkapitels prot. $^{11}/_{10}$ 1854, § 24. LDA, VLA.

[5] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kon. bef.-havande i Linköping $^{18}/_{10}$ 1854. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2149. ÖLA, VLA.

som svar på sitt senaste brev, men förgäves.[6] Bland Anders Nilssons efterlämnade papper finnes från Hejdenberg endast detta brev samt nyss nämnda brev av den 17 augusti till trosfränderna i norra Östergötland.[7] Det är sålunda sannolikt, att Hejdenberg, då han i brevet av den 6 november antyder sin närmast föregående skrivelse, därmed åsyftar brevet av den 17 augusti. Om denna förmodan är riktig, har Anders Nilsson alltså efter Hejdenbergs avresa ej sänt denne något skriftligt meddelande. Då Hejdenberg den 6 november skrev till Anders Nilsson, var det på grund av »de sorgliga ryckten», som nått honom, att samtliga omdöpta återgått till statskyrkan, något som han delvis trodde, samtidigt som han hoppades, att några stodo fast vid sanningen och hellre läto utstöta sig ur kyrkan och samhället än att dyrka Baal, »bola med världen» och ånyo draga i ok med henne för att på så sätt få hennes gunst och hennes tillåtelse att bygga och bo, köpa och sälja.[8]

Vid domkapitlets sammanträde den 1 november kunde det meddelas, att Anders Nilsson helt brutit med baptismen. Kontraktsprosten Emanuelsson hade nämligen inberättat, att Anders Nilsson visat ånger över sitt avfall till baptismen samt därefter blivit inför kyrkorådet återupptagen i församlingens gemenskap. Domkapitlet beslöt med anledning av detta meddelande att låta skrivelse därom avgå till Kon. bef.-havande med begäran, att Anders Nilssons ändrade uppfattning måtte befordras till vederbörandes kännedom. Skrivelsen avsändes redan samma dag, som domkapitlet fattade detta beslut.[9]

I en skrivelse till domkapitlet av den 19 september 1854 hade kyrkoherde A. Arvedson i Risinge anmält, att skolmästare Nyrén den 11:e söndagen efter trefaldighetssöndagen (den 27 augusti) eller samma söndag, som Arvedson förrättade predikoprov i Nykils kyrka, på f. m. hållit en konventikel i Skäftesfall i Risinge samt på e. m. en konventikel i Rangtorp i samma församling. Arvedson hade underrättat kontraktsprosten Emanuelsson om, vad som passerat, varefter denne med anledning därav förekallat Nyrén, som likväl förklarade, att han ej predikat på nämnda platser. Då 20 à 30 personer,

[6] Brev från P. F. Hejdenberg till Anders Nilsson $^{6}/_{11}$ 1854. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[7] Brev från P. F. Hejdenberg till baptisterna i norra Östergötland $^{17}/_{8}$ 1854. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[8] Brev från P. F. Hejdenberg till Anders Nilsson $^{6}/_{11}$ 1854. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{11}$ 1854, § 19. LDA, VLA; Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kon. bef.-havande i Linköping $^{1}/_{11}$ 1854. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2150. ÖLA, VLA.

som ej tillhörde »läsarekretsen», varit närvarande vid ifrågavarande tillfällen och sålunda kunde intyga sanningsenligheten av kyrkoherde Arvedsons uppgifter samt då Nyrén under tvenne års tid åtskilliga gånger hållit konventiklar i Mässelköp och Skäftesfall samt en gång i Ringtorp, alla tre byarna belägna i Risinge socken, men ej tycktes benägen att godvilligt åtlyda sin närmaste förmans tillsägelser, ansåg sig Arvedson böra hos domkapitlet hemställa, huruvida icke Nyrén borde förekallas inför domkapitlet och vederbörligen tillrättavisas.[1] Arvedsons anmälan föredrogs vid domkapitlets sammanträde den 4 oktober utan att dock denna gång föranleda något beslut.[2]

Sedan prosten Emanuelsson med anledning av kyrkoherde Arvedsons skrivelse förekallat Nyrén och meddelat honom, att han hos domkapitlet blivit anmäld för de konventiklar, som han hållit i Skäftesfall och Rangtorp, insände Nyrén den 10 oktober till domkapitlet en skrivelse med redogörelse för, hur det tillgått vid ifrågavarande sammankomster. Lördagen den 26 augusti hade Nyrén av skattemannen Nils Andersson i Skäftesfall, som hade ett barn i Nyréns skola, blivit bjuden att följa barnet hem och stanna kvar hos honom över söndagen, vilket han även gjorde. På söndagsmorgonen hade Nils Andersson bett honom att förrätta husandakt i hans ställe. Nyrén ställde sig tveksam till begäran och svarade, att det kunde anses såsom brott mot 1726 års förordning om olovliga sammankomster och att församlingens prästerskap kunde ogilla, att en person från en främmande församling här hölle husandakt. Då endast husfolket och tvenne andra bekanta, som voro inbjudna, samt en av grannarna voro närvarande, ansåg Nils Andersson dessa farhågor obefogade. Beträffande prästerskapet förmodade han, att det ej skulle visa missnöje över att Guds ord förehades.[3]

Nyrén lät sig slutligen övertalas att hålla husandakt, som tillgick på följande sätt. Sedan de närvarande sjungit några verser ur Svenska psalmboken, hade Nyrén bett en kort bön om den helige Andes nåd att rätt kunna använda sabbaten till våra själars eviga välfärd samt därefter läst »de Böner som begagnades i kyrkan wid allmän Gudstjänst». Sedan han uppläst dagens epistel- och evangelietext, hade han gjort en tillämpning därav enligt Luthers utläggning över dessa texter samt förmanat till ett kristligt leverne

---

[1] Skrivelse från A. Arvedson till domkapitlet i Linköping $^{19}/_{9}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855. N:r 404. RA.

[2] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{10}$ 1854, § 25. LDA, VLA. Jfr ovan s. 507.

[3] Skrivelse från J. P. Nyrén till Linköpings domkapitel $^{10}/_{10}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855, N:r 404. RA.

och slutligen bett till Gud för överhet, lärare och undersåtar.[4] Husandakten utgjordes sålunda av en högmässogudstjänst enligt kyrkans ritual.

På eftermiddagen kom en person från Rangtorp och bjöd de församlade dit på kaffe. Då Nyrén och hans vänner anlände till nämnda plats, funno de där några personer, som nyss kommit från kyrkan. Ytterligare några personer anlände senare, så att de församlades antal utgjorde omkring 30. Sedan gästerna druckit kaffe, bad värden Nyrén att läsa ett kapitel ur bibeln. Nyrén läste därefter ett kapitel ur Nya testamentet och gjorde tillämpningar däröver. Han hade därjämte sökt att vederlägga baptismen samt varnat sina åhörare för villoläror. Sammankomsten hade icke varat länge, och allt hade tillgått stilla och fredligt.[5]

På en förfrågan av prosten Emanuelsson, om Nyrén sedan den 27 augusti hållit några konventiklar i andra församlingar, kunde denne meddela, att detta ej varit fallet. Före den 27 augusti hade han dock en gång varit i Tjällmo vid en bönesammankomst och en gång i Norrköping bevistat en dylik. Uttrycket »närmare efter grundtexten», som Nyrén under sitt tal vid Rangtorp skulle ha fällt, berodde enligt hans till domkapitlet ingivna förklaring därpå, att han flitigt studerat Fjellstedts och von Gerlachs kommentarer över Nya testamentet och begagnat sig av deras uttalanden. Han erkände, att han visserligen förbrutit sig mot konventikelplakatet, men hoppades, att domkapitlet, då han icke gjort det av ont uppsåt utan »i all enfald och välmening» och på vänners enträgna uppmaningar, måtte hava överseende därmed.[6]

Vid sammanträde den 1 november beslöt domkapitlet med anledning av, vad prosten Arvedson inberättat rörande de av skollärare Nyrén anordnade sammankomsterna, att förhållandet skulle hos justitiekanslern anmälas till den åtgärd, som kunde prövas erforderlig. Tillika med Arvedsons anmälan skulle Nyréns såsom förklaring i ärendet till domkapitlet ingivna skrivelse överlämnas till justitiekanslersämbetet.[7] Domkapitlets skrivelse, som avgick den 15 november, slutade med en hemställan, huruvida icke justitekanslersämbetet, då Nyrén syntes ångra sin lagöverträdelse samt ämnade för framtiden avstå från all verksamhet i den riktning, konventikelplakatet av år 1726 förbjuder, kunde låta målet förfalla.[8]

---

[4] Ibdm. [5] Ibdm. [6] Ibdm.

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{1}/_{11}$ 1854, § 20. LDA, VLA.

[8] Skrivelse från Linköpings domkapitel till justitiekanslersämbetet $^{15}/_{11}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854. N:r 404. RA.

Innan domkapitlet insände sin anmälan till justitiekanslersämbetet, hade kronolänsman P. J. Pihl i en skrivelse till Kon. bef.-havande i Linköping av den 27 oktober anmält, att inom Hällestads socken under innevarande år otillåtna religionssammankomster hållits av skolläraren J. P. Nyrén, hemmansägaren Lars Magnus Larsson, torparen Anders Larsson (skall vara Anders Nilsson) i Ladusjön och smeden Lundqvist från Örebro län. De två sistnämnda skulle ha varit Hejdenberg behjälpliga vid de av honom inom Hällestads och Vånga socknar förrättade omdopen och vid utdelandet av nattvarden. Samtidigt hemställde Pihl, att åtal måtte anställas emot ovannämnda personer.[9]

Kon. bef.-havande i Linköping överlämnade jämte en skrivelse till justitiekanslersämbetet av den 8 november kronolänsman Pihls anmälan till justitiekanslerns avgörande.[1] Justitiekanslern svarade med att i en skrivelse av den 17 november begära upplysning om de åtgärder, som ägt rum till följd av justitiekanslersämbetets uti skrivelse av den 31 augusti meddelade förordnande om anställande av åtal mot Hejdenberg och de personer, som med honom voro delaktiga uti ifrågavarande överträdelser. Därjämte anmodades Kon. bef.-havande förständiga länsmannen Pihl att införskaffa fullständigare uppgifter angående de senast anmälda olovliga sammankomsterna.[2]

Skrivelsen från justitiekanslern remitterades den 22 november till kronolänsman Pihl, som anbefalldes att skyndsamt inkomma till Kon. bef.-havande med de infordrade upplysningarna och prästerskapets utlåtande.[3]

I en skrivelse till domkapitlet av den 30 november 1854 framhöll kontraktsprosten Emanuelsson de förmildrande omständigheter, som förelågo beträffande Lars Magnus Larsson. Enligt denna hade Hejdenberg aldrig blivit inbjuden till Lars Magnus Larsson utan innästlat sig i Larssons hus tvärt emot dennes önskan och hade endast dennes försynta och medgörliga kynne att tacka för, att han ej genast blev utvisad. Sedan Emanuelsson haft tillfälle att samtala

[9] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{27}/_{10}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855. N:r 404. RA.

[1] Skrivelse från Kon. bef.-havande i Linköping till justitiekanslersämbetet $^{3}/_{11}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855. N:r 404 RA.

[2] Skrivelse från justitiekanslersämbetet till Kon. bef.-havande i Östergötlands län $^{17}/_{11}$ 1854. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 132 b. ÖLA, VLA.

[3] Ibdm. Anteckning å skrivelsen.

med Larsson om saken, varvid denne uttalat sin ledsnad över det ovälkomna besöket av baptisterna, hade Lars Magnus Larsson tillsagt Hejdenberg att lämna hans hem, vilket denne även gjorde. Lars Magnus Larsson hade icke avfallit från kyrkan utan tvärtom, under den tid Hejdenberg vistades i trakten, avrått och avhållit många från avfall. Sedermera hade han varit Emanuelsson behjälplig att utrota den baptistiska åskådningen och hade tack vare sin ovanliga bibelkunskap, sitt nit och sitt goda anseende haft mycken framgång i denna sin strävan. Då Lars Magnus Larsson därtill var en »varm Christen och i allo välsinnad man», anhöll Emanuelsson, att domkapitlet hos justitiekanslern täcktes utverka befallning om nedläggande av åtalet mot honom. Då allt nu var lugnt och stilla inom församlingen, ansåg kontraktsprosten det även ur klokhetssynpunkt bäst med en sådan åtgärd. Om lagen tillämpades i hela sin stränghet, skulle sinnena ånyo kunna uppretas, och, då han redan erfarit, huru mycket arbete och bekymmer det kostade att »tillrättaföra de vilsekomna», önskade han av hela sitt hjärta, att det nuvarande lugnet måtte bibehållas. Beträffande snickaren Anders Johan Gahm i Såndtorp, som låtit sig omdöpas och ännu icke sökt inträde i kyrkan, hade Emanuelsson däremot inga förmildrande omständigheter att anföra. För honom kunde ingen »skonsamhet» vara att påräkna.[4]

Emanuelssons skrivelse behandlades vid domkapitlets sammanträde den 13 december och beslöts med anledning därav att hos justitiekanslersämbetet hemställa, att Lars Magnus Larsson måtte fritagas från åtal.[5] Skrivelsen i detta ärende avgick den 22 december.[6]

Med anledning av domkapitlets skrivelse angående Lars Magnus Larsson jämte däri åberopade utlåtande av kontraktsprosten Emanuelsson meddelade justitiekanslern domkapitlet i en skrivelse av den 30 december, att han funnit skäligt att låta all vidare talan i det på grund av justitiekanslersämbetets skrivelse av den 31 sistlidne augusti emot Lars Magnus Larsson anställda åtalet förfalla.[7]

Samma dag avgick från justitiekanslersämbetet en skrivelse till

[4] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till Linköpings domkapitel $^{30}/_{11}$ 1854. Akter $^{13}/_{12}$ 1854, § 5. LDA, VLA.

[5] Linköpings domkapitels prot. $^{13}/_{12}$ 1854, § 5. LDA, VLA.

[6] Skrivelse från Linköpings domkapitel till justitiekanslersämbetet $^{22}/_{12}$ 1854. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie. 1855. N:r 404 RA.

[7] Skrivelse från justitiekanslern till domkapitlet i Linköping $^{30}/_{12}$ 1854. Justitiekanslersämbetets registratur för år 1854 d. $^{30}/_{12}$. RA.

Kon. bef.-havande i Linköping med anhållan, att, då justitiekanslern funnit skäligt att låta åtalet emot bonden Lars Magnus Larsson förfalla, Kon. bef.-havande behagade låta härom meddela den åklagare, som fått uppdrag att utföra ifrågavarande åtal. I samma skrivelse förnyade justitiekanslern sin den 17 november gjorda begäran om underrättelse angående de åtgärder, som vidtagits med anledning av justitiekanslerns skrivelse av den 31 augusti.[8]

Kon. bef.-havande översände justitiekanslerns skrivelse av den 30 december till kronolänsman Pihl för behörig kännedom och efterrättelse och anbefallde Pihl att skyndsammast till Kon. bef.-havande inkomma med de på grund av justitiekanslersämbetets skrivelse av den 17 november begärda upplysningarna.[9] Den 15 januari 1855 inkom från Pihl en anmälan, att prästerskapets utlåtande ännu ej avlämnats.[1] I en skrivelse av den 20 januari anbefallde Kon. bef.-havande med anledning härav Pihl att skyndsammast infordra det ifrågavarande utlåtandet och, om han ej skulle erhålla detsamma, hos Kon. bef.-havande anmäla orsaken till dröjsmålet.[2]

Då kronolänsman Pihl genom en ämbetsskrivelse av den 9 december 1854 infordrade kontraktsprosten Emanuelssons utlåtande angående de olovliga religionssammankomster, som under loppet av år 1854 skulle ha hållits inom Hällestads församling, hade Emanuelsson redan, såsom han låter komma till synes i sin skrivelse till domkapitlet av den 30 november, intagit en mera förståelsefull ställning mot läseriet inom sin församling.[3]

Denna förändrade ståndpunkt framgår ännu tydligare av Emanuelssons svarsskrivelse till kronolänsman Pihl av den 4 januari 1855. I denna skrivelse gör Emanuelsson en bestämd åtskillnad mellan de sammankomster, som hållits i baptistiskt syfte, och de möten, som avsett att väcka och underhålla andligt liv i enlighet med den rena evangeliska läran. Från medverkan vid möten av det förra slaget borde enligt hans uppfattning J. P. Nyrén och Lars Magnus Larsson helt frisägas. De hade gjort allt, vad i deras förmåga stått, för att avhålla män-

---

[8] Skrivelse från justitiekanslern till Kon. bef.-havande i Linköping $^{30}/_{12}$ 1854. Justitiekanlersämbetets registratur för år 1854 d. $^{30}/_{12}$. RA.

[9] 1855 Års Bref-Diarium. N:o 1. Justitiæ Canzleren. öLA, VLA.

[1] 1854 Års Bref-Diarium. N:o 1. Justitiæ Cancelleren, n:r 15. öLA, VLA.

[2] Ibdm.

[3] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^{4}/_{1}$ 1855. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855. N:r 404. RA. Jfr ovan s. 512 f.

niskor från att låta döpa om sig och förmå de baptistiskt sinnade att ändra uppfattning och återvända till församlingens sköte. Däremot hade både Nyrén och Lars Magnus Larsson hållit sammankomster, som åsyftat det andliga livets uppväckande och fördjupande. Vid några av dessa hade Emanuelsson deltagit samt även själv hållit bibelförklaringar. Sammankomsterna, vid vilka de närvarandes antal utgjorde högst 80 personer, hade hållits på söndagseftermiddagarna. Därvid hade antingen Lars Magnus Larsson eller Nyrén eller båda föreläst ett stycke ur Nya testamentet samt däröver hållit ett föredrag eller en förklaring. Med undvikande av alla exegetiska och dogmatiska svårigheter hade de utvecklat de av kyrkan oomtvistat erkända lärobegreppen samt gjort tillämpningar på livet och uppmanat åhörarna till bättring och sann gudsfruktan. Därefter hade man läst ett stycke av någon kyrklig författare, särskilt Luther, samt slutat med bön och sång. I förbönerna hade varken överheten eller kyrkan och dess lärare blivit glömda. Sedan sammankomsten avslutats, hade de närvarande tyst och stilla gått var och en till sitt.[4]

Kontraktsprosten Emanuelsson hade tydligen under samvaron med läsarna blivit gripen av deras varma gudsfruktan och var fast övertygad om att Nyréns och Lars Magnus Larssons verksamhet ej på något sätt var till skada för kyrkan. Sedan han skildrat, hur det brukade tillgå vid läsarnas sammankomster, utbrister han: »Ligger häruti något ondt?» »Skådespel, baler och andra offentliga nöjen», fortsätter han, »får ju opåtaldt hållas på sabbathsdagarne och om i enskilda hus hopar af menniskor skulle församlas kring flaskan och kortleken, så tiger lagen och den offentliga makten förblifver overksam. Men att menniskor församlas, för att enligt Guds egen befallning helga hvilodagen, det skulle beläggas med böter!» Detta kunde icke vara syftet med 1726 års Kungl. förordning. Han hoppades, att justitiekanslersämbetet ägde så mycket sann upplysning och kristlig ömhet om folkets dyrbaraste rätt, att det ej anbefallde om åtal emot Nyrén och Lars Magnus Larsson. Samtidigt som Emanuelsson försvarade de sammankomster, som stodo i överensstämmelse med den lutherska läran, hade han ingenting att invända emot att konventikelplakatet tillämpades på baptisterna. Vid baptismens framträdande uppstod inom den nyevangeliska väckelsen en djupgående splittring, varigenom väckelsens folk uppdelades i två grupper, å ena sidan en bekännelsetrogen, roseniansk och å den andra sidan en

[4] Ibdm.

baptistisk. Vi möta här liknande motsatsförhållande som mellan radikalpietism och herrnhutism.[5]

Vid de av Emanuelsson beskrivna sammankomsterna hade varken Anders Nilsson i Ladusjön eller J. P. Lundqvist uppträtt som talare, även om den förre stundom varit närvarande. Detta hade ej heller, så vitt Emanuelsson kände till, varit förhållandet vid de sammankomster, som hållits i baptistiskt syfte. Lundqvist hade dock så väl genom att övertala enskilda personer som genom baptistiska skrifters utspridande arbetat Hejdenberg i händerna och förberett hans ankomst till församlingen. Han hade även låtit döpa om sig i Hällestad och skulle vid en av Hejdenberg anordnad baptistkonventikel i Såndtorps by ha mottagit nattvarden. För allt detta hade även åtal anbefallts emot honom. Beträffande Anders Nilsson i Ladusjön meddelade Emanuelsson, att han vid en baptistkonventikel, som Hejdenberg hållit i Ladusjön, begått nattvarden. Då Anders Nilsson emellertid tillhörde Vånga församling, ansåg Emanuelsson det opåkallat att yttra sig om honom. Upplysningsvis ville han dock nämna, att denne redan för flera veckor sedan lämnat den baptistiska åskådningen och låtit sig återupptagas i kyrkans gemenskap.[6]

Emanuelsson hade visserligen ryktesvis hört, att vid de tillfällen, då han ej varit närvarande, skarpa utfall mot kyrkan och dess prästerskap i »separatistisk rigtning» förekommit. Han hade dock för varje gång, som han anställt undersökning därom, funnit, att dessa rykten voro överdrivna eller rent av osanna.[7]

J. P. Nyrén och Lars Magnus Larsson hade sålunda hållit religiösa sammankomster och vid dessa uttolkat stycken av den heliga Skrift. Men då därav ingen olägenhet uppkommit och den baptistiska och separatistiska rörelsen, som en tid vållat oro inom församlingen, numera genom flitiga förmaningar och ett förståelsefullt bemötande från prästerskapets sida och icke minst genom Guds nåd upphört, ansåg Emanuelsson för sin del, att det varken var visligt, billigt eller med kyrkans sanna fördel överensstämmande att genom åtal vid domstol uppröra sinnena och sannolikt framkalla just det, som man önskade undanröja, nämligen separatism och sektväsende.[8]

Kronolänsman Pihl lät i sin den 26 januari 1855 daterade skrivelse

---

[5] Ibdm. *Pietisten*, n:r 6, 1856, s. 95, försvarar Stiftelsens »kyrklighet» men betonar samtidigt, att EFS:s vänner känna sig »närmare förenade med lefwande och Gudfruktige Baptister, än med döda och ogudaktige Lutheraner».

[6] Skrivelse från P. J. Emanuelsson till P. J. Pihl $^{4}/_{1}$ 1855. RA.

[7] Ibdm. [8] Ibdm.

till Kon. bef.-havande i Linköping en helt annan uppfattning komma till synes. Han kunde ej finna någon skillnad mellan de sammankomster, som hållits i baptistiskt syfte, och de möten, som avsett väckandet och underhållandet av andligt liv. Det föreföll Pihl minst sagt besynnerligt, att prosten Emanuelsson med kännedom om de överträdelser av lagen, som ägt rum vid konventiklarna, icke endast försvarade utan även med ampla lovord omnämnde Nyréns och Lars Magnus Larssons åtgöranden. De undersökningar rörande förloppet vid läsarnas sammankomster, som Emanuelsson företagit, hade enligt Pihls uppfattning ej så stort värde, enär vid dessa intet lagenligt vittnesförhör kunnat ifrågakomma och de tillfrågade personerna måste anses hava vittnat i egen sak.[9]

Pihl ansåg det vidare vara anmärkningsvärt, att Emanuelsson icke endast fullt gillade utan även med ett slags tacksamhet antog Nyréns och Lars Magnus Larssons inblandning i prostens ämbetsutövning. Då prosten till sitt förfogande ägde »rätter ordinerad» prästman inom församlingen, funnos enligt Pihls uppfattning inga skäl att anlita ovannämnda lekmän.[1]

Beträffande Lars Magnus Larsson framhöll Pihl, att denne för ej länge sedan och under Emanuelssons ämbetstid vägrat att låta döpa ett av sina barn efter den kyrkliga ritualen och därigenom visat en viss dragning åt baptismen. Om det sålunda enligt Pihls mening kanhända varit försiktigast att icke så obetingat skänka sitt gillande åt Lars Magnus Larssons uppträdande vid konventiklarna, syntes honom Nyrén ännu mindre förtjänt av Emanuelssons förtroende. Pihl sökte bevisa sin uppfattning om Nyrén med att påpeka, att man inom församlingen allmänt hyste den övertygelsen, att, om Nyrén icke funnits inom Hällestads socken, skulle icke heller någon Hejdenberg där ha uppträtt. Han ansåg, att den, som egentligen »arbetat Hejdenberg i händerna», var folkskollärare Nyrén och att Lundqvist och Anders Nilsson endast varit »Nyréns handtlangare».[2]

Gentemot Emanuelssons påstående, att ingen olägenhet uppkommit genom de av Nyrén och Lars Magnus Larsson anordnade sammankomsterna, påminde Pihl om prostens uttalande i dennes den 2 augusti daterade skrivelse, att Hejdenbergs uppträdande förberetts just genom dessa sammankomster.[3]

På grund av vad Pihl sålunda i sin skrivelse anfört, ansåg han

[9] Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{26}/_{1}$ 1855. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855. N:r 404. RA.
[1] Ibdm. [2] Ibdm. [3] Ibdm.

det vara både visligt och billigt och med kyrkans sanna fördel överensstämmande, att en allvarlig näpst tilldelades särskilt Nyrén, vars verksamhet »warit egentliga upphofvet till all den oreda, som i följd af läseriet, egt rum inom detta kyrkosamfund». Pihl var fullkomligt övertygad om att separatism och sektväsende på detta sätt säkrast undanröjdes. Denna hans övertygelse hade blivit stärkt, då han iakttagit, hurusom föregående höst, sedan det blivit känt, att justitiekanslersämbetet förordnat om anställande av åtal mot Hejdenberg m. fl., alla religionssammankomster inom Hällestads socken plötsligt upphört samt det därefter, sedan åtalet mot Lars Magnus Larsson nedlagts, synts, som om dessa sammankomster åter skulle få liv.[4]

Pihls skrivelse innehöll de upplysningar, som justitiekanslersämbetet i skrivelsen av den 17 november 1854 infordrat, och inkom till Kon. bef.-havande i Linköping den 1 februari 1855 samt avsändes därifrån till justitiekanslern den 3 februari.[5]

I en skrivelse till Kon. bef.-havande i Linköping av den 9 februari 1855 meddelade därefter justitiekanslern, att han tagit del av de insända handlingarna i fråga om de i länsman P. J. Pihls rapport av den 27 oktober 1854 såsom medverkande till och befrämjande av otillåtna religionssammankomster inom Hällestads socken uppgivna personerna, nämligen folkskolläraren J. P. Nyrén i Sandbäcken, torparen Anders Nilsson i Ladusjön och smeden Lundqvist. Därvid hade justitiekanslern, i anslutning till kontraktsprosten P. J. Emanuelssons yttranden och till vad konsistorium i Linköping anfört beträffande den förstnämnde bland dem, funnit, att åtal i berörda hänseende emot nämnda personer icke för närvarande borde anställas. Kon. bef.-havande skulle härom låta underrätta Pihl med anmaning därjämte att, för den händelse nämnda personer hädanefter skulle beträdas med att antingen själva hålla sammankomster av ifrågavarande beskaffenhet eller därtill upplåta sina hem, genast inberätta detta till Kon. bef.-havande i Linköping, som i sin tur skulle skyndsamt underrätta justitiekanslersämbetet.[6]

Med anledning av justitiekanslersämbetets förordnande av den 31

---

[4] Ibdm.

[5] Skrivelse från Kon. bef.-havande i Linköping till justitiekanslersämbetet $^{3}/_{2}$ 1855. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1854. N:r 404. RA.

[6] Skrivelse från justitiekanslern till Kon. bef.-havande i Linköping $^{9}/_{2}$ 1855. Justitiekanslersämbetets registratur för år 1855. RA.

augusti[7] instämde kronolänsman Pihl buntmakaren Hejdenberg, de personer, som upplåtit sina hus för dennes sammankomster, samt de omdöpta till Hällestads och Tjällmo häradsrätts ting den 8 december 1854[8].

Hejdenberg anklagades för att ha förnekat den rena evangeliska läran och för att ha drivit gäck med den allmänna gudstjänsten, Guds ord och sakramenten. På grund av hans uteblivande uppsköts målet till nästa vinterting, då det upptogs för vidare handläggning den 1 februari 1855. Hejdenberg åberopade därvid en skrivelse, som han efter förra tinget insänt till domhavanden. I denna anmärkte han mot stämningen, att förnekelse av den rena evangeliska läran visserligen kunde falla under tryckfrihetslagen men att han ej var åtalad för ett tryckfrihetsbrott, vilket för övrigt ej fick upptagas av häradsrätten. Avfall från den rena evangeliska läran kunde även innefatta förnekelse därav. Men ej heller i sådant fall var häradsrätten laga domstol. Hejdenberg framhöll vidare, att han ej var medveten om att hava drivit gäck med gudstjänsten, Guds ord och sakramenten. Han hade endast förrättat det ämbete, till vilket han såsom baptistpredikant blivit invigd i Hamburg. Skulle han i detta avseende ha förbrutit sig, borde han åtalas inför hovrätten. Då Hejdenberg icke var tilltalad för brott mot tryckfrihetsförordningen och det tillkom häradsrätten att rannsaka i religionsmål, förklarades han med ogillande av de av honom gjorda invändningarna skyldig att svara i målet.[9]

Hejdenberg förklarade därefter inför rätten, att enligt Matt. 28: 19, 20 och Mark. 16: 15, 16 tron måste föregå dopet och därför endast äldre personer skulle vara berättigade att erhålla detsamma, vilket borde ske genom nedsänkning. Varken Kristus eller apostlarna hade påbjudit barndop. Genom att meddela dop åt äldre personer ansåg sig Hejdenberg ej ha förnekat den rena evangeliska läran eller ha avfallit därifrån. Tvärtom hade han i detta såväl som i andra avseenden sökt att i enlighet med Guds ord och efter sitt samvete

[7] Jfr ovan s. 506 f.

[8] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{8}/_{12}$ 1854, n:r 117, 118 och 119. HTHA; Skrivelse från P. J. Pihl till Kon. bef.-havande i Linköping $^{20}/_{1}$ 1855. Justitiekanslersämbetet. Inkomna handlingar. Huvudserie 1855, N:r 404. RA; E. Herlenius, a. a., s. 35.

[9] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{8}/_{12}$ 1854, n:r 117, $^{1}/_{2}$ 1855, n:r 45. HTHA, BFDA; E. Herlenius, a. a., s. 35 f. Det är tänkbart, att den bekante religionsfrihetskämpen Lars Wilhelm Henschen författat den av Hejdenberg inlämnade skrivelsen.

utbreda denna lära. Angående sin verksamhet i Hällestad ville han göra gällande, att han ej på något sätt sökt övertala eller locka någon att låta döpa sig. Ehuru han icke var vigd till präst, ansåg han sig ha full rätt att dela ut nattvarden och påpekade, att varken profeterna eller apostlarna voro prästvigda. Då han sökt att med heligt allvar förkunna Guds ord, syntes honom anklagelsen för gäckeri med sakramenten vara obefogad. Handlanden A. Kalén, Hällestad, förre nämndemannen Hans Danielsson och Anders Olsson, Skånstorp, kronofjärdingsmannen A. Tiderman, organisten N. M. Ölander, handelsarrendatorn Anders Andersson och Johannes Olofsson, Ljungmon, vilka inkallats som vittnen, intygade, att Hejdenberg under vistelsen i Hällestad starkt betonat den baptistiska åskådningen och uppmanat dem, som kommit till insikt om nödvändigheten av att låta döpa sig, att ej låta något hindra dem att följa sin övertygelse. Då kronolänsman Pihl ej var försedd med prästbetyg rörande Hejdenberg, ej heller med bevis om att denne blivit varnad för sina villomeningar, uppsköts målet för anskaffande av dessa intyg till sommartinget. Till detta ting skulle även infordras upplysningar om beskaffenheten och utgången av de åtal, Hejdenberg förut undergått.[1]

Då målet den 31 maj 1855 på nytt upptogs, hade domhavanden genom Kon. bef.-havande i Linköping erhållit dels ett prästbevis för Hejdenberg och dels Orsa tingslags häradsrätts utslag av den 8 juli 1853, varigenom Hejdenberg dömts att för första gången på grund av otillåtna andaktsövningar böta 66 rdr och 32 sk. bco, samt Älvdalens och Särna socknars urtima tingsrätts utslag av den 12 juni 1854, enligt vilket samme person med tillämpning av Orsa och Mora häradsrätters utslag av den 28 och 29 juni s. å. pliktfällts såväl för konventikels hållande första gången att i böter erlägga 66 rdr 32 sk. bco som för gäckeri med nattvardens sakrament 16 rdr 32 sk. bco.[2] På grund av Hejdenbergs frånvaro uppsköts målet till höstting. I skrivelse till Kon. bef.-havande anhöll domhavanden om vidtagande av åtgärder för att svaranden må bli varnad av vederbörande prästerskap.[3]

Vid upprop av målet mot Hejdenberg den 30 oktober 1855 uppvi-

[1] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, 1/2 1855, n:r 45. HTHA, BFDA; E. Herlenius, a. a., s. 36.

[2] Jfr E. Herlenius, a. a., ss. 14, 32, och nedan s. 522, not 1.

[3] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, 31/5 1855, n:r 51. HTHA, BFDA.

sade åklagaren ett intyg från vaktmästarna J. G. Åberg och J. P. Lindberg, att de enligt order från överståthållareämbetet sökt Hejdenberg i Stockholm men ej kunnat anträffa honom. Med anledning av domhavandens skrivelse till Kon. bef.-havande hade pastorsämbetet i Örebro meddelat, att Hejdenberg ej vistats där under sista året och sålunda ej kunnat erhålla varningar för sina villomeningar. Däremot hade biskop Thure Annerstedt[4] i Strängnäs insänt ett intyg, att han under senare delen av sin ämbetstid som pastor i Örebro vid flera tillfällen undervisat och varnat Hejdenberg för hans »willomeningar angående dopet» och särskilt uppmanat honom att taga sig till vara för att sprida dem. Vice pastor P. A. Pettersson hade likaledes, under den tid han på eget ansvar förestod pastoralvården i staden, meddelat Hejdenberg dylika varningar. Häradsrätten förordnade, att Hejdenberg skulle allmänt efterlysas, för att, där han anträffades, anhållas och inställas inför häradsrätten å urtima ting.[5]

Sedan Hejdenberg efterlysts i de allmänna tidningarna[6] och det genom dessa blivit känt, att han sänts till Kon. bef.-havande i Linköping, anhöll domhavanden vid Hällestads och Tjällmo häradsrätt i en skrivelse till Kon. bef.-havande av den 4 mars 1856, att Hejdenberg, därest han anlänt till länshäktet, skulle förpassas till nämnda häradsrätt den 11 i samma månad. På fastställd dag inställde sig Hejdenberg inför häradsrätten. Under det förhör, som därvid hölls med honom, uppgav han, att han vid Sundsvalls häradsrätt varit tilltalad för baptism och hållandet av konventiklar men att utslag i målet ännu ej avkunnats. Däremot hade lika beskaffade åtal, som anställts emot honom vid Sköllersta och Orsa tingslags häradsrätter, redan blivit slutbehandlade och hänskjutits till hovrätts prövning. Sedan åklagaren och svaranden förklarat, att de icke hade vidare att andraga, överlämnades målet till avgörande.[7]

Då målet den 31 mars på nytt upptogs, hade med remiss från Kon. bef.-havande av den 12 i samma månad ankommit protokoll från Sundsvalls rådhusrätt. Därav framgick, att vid rådhusrätten i nämnda stad av stadsfiskal P. G. W. Dahlin anställts åtal emot

[4] Jfr om Th. Annerstedt K. A. Hagström, a. a., I, s. 182 ff.

[5] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{30}/_{10}$ 1855, n:r 36. HTHA, BFDA.

[6] Jfr *Aftonbladet*, $^{11}/_{2}$ 1856; *Wäktaren*, $^{13}/_{2}$ 1856; *Evangelisten*, n:r 4, 1856; E. Newman, *Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855*, s. 523.

[7] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1856—1857, $^{11}/_{3}$ 1856, n:r 71. HTHA, BFDA.

Hejdenberg, därför att denne under augusti månad 1855 hållit otillåtna religionssammankomster och obehörigen förvaltat sakramenten. Genom utslag av den 18 februari 1856 hade rådhusrätten förklarat Hejdenberg saker till ansvar såväl för hållandet av sådana sammankomster som för otillbörligt förvaltande av sakramenten, men, som åtal i enahanda hänseenden anställts emot Hejdenberg vid Hällestads och Tjällmo häradsrätt, förvisat målet till vidare handläggning därstädes, på det att Hejdenberg måtte bliva på en gång dömd för alla sina förbrytelser. Målet uppsköts till nästa ting för att under tiden upplysningar skulle infordras angående de åtal, som handlagts mot Hejdenberg vid Sköllersta och Orsa tingslags häradsrätter.[8]

Genom Kon. bef.-havande erhöll domhavanden dels Sköllersta häradsrätts utslag av den 22 oktober 1855, enligt vilket Hejdenberg blivit frikänd från å honom yrkat ansvar för att han skulle ha hållit olovliga religionssammankomster[9], samt dels skrivelse från domhavanden i Östra Dalarnes domsaga, vari meddelades, att Orsa häradsrätt genom utslag av den 18 januari 1856 överlämnat målet mot Hejdenberg såsom ett religionsmål till Svea hovrätts prövning[1]. Sedan målet

[8] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1856—1857, $^{31}/_{3}$ 1856, n:r 72. HTHA; Utdrag af Domboken, hållen wid Rådstufwu-Rätten i Sundsvall den 26 November 1855, D:o den 31 December 1855, D:o den 11 Februari 1856 och Utslag afkunnadt den 18 Februari 1856. Målet rörande Hejdenberg, F. H. D:n remissroteln 8/1856. GHA.

[9] Utdrag af Domboken hållen vid Lagtima Höste Tinget med Sköllersta Härad och Tingshuset wid Sörby Gästgivaregård den 23 oktober 1854, D:o vid Lagtima Winter Tinget den 5 Mars 1855 och D:o vid Lagtima Höste Tinget den 22 October 1855, jämte utslag. Målet rörande Hejdenberg, F. H. D:n remissroteln 8/1856. GHA.

[1] Följande handlingar, som beröra de rättegångar, som på olika platser i Dalarne upptogos mot Hejdenberg, förvaras i GHA (Målet rörande Hejdenberg, F. H D:n, remissroteln 8/1856): Transsumt af Domboken, hållen å lagtima Ting med Orsa Tingslag i Tingshuset wid Orsa kyrka den 8:e juli 1853 (E. Herlenius, a. a., s. 14, uppgiver 1854, vilket redan påpekats av E. Newman, a. a., s. 366); D:o den 8 Juni 1854 jämte utslag; Utdrag af Domboken, hållen å Lagtima Tinget med Mora, Sofiæ Magdalenæ och Wenjans Tingslag i Tingshuset å Mora Strand den 9 Junii 1854, jämte utslag (jfr E. Herlenius, a. a., s. 32); Utdrag af protokollet, hållet wid Urtima Ting med Elfdalens och Särna socknar i Sockenstugan wid Elfdalens kyrka den 12 juni (E. Herlenius, a. a., uppgiver juli) 1854; Akten hos det av Kungl. Maj:t den $^{12}/_{6}$ 1858 avgjorda mål angående Hejdenberg innefattande: Skrivelse från domhavanden i Orsa, Mora och Älvdalen $^{6}/_{2}$ 1856; Utdrag af Protocollet, hållet å Urtima Ting med Elfdahls och Särna Socknars Tingslag i Tingshuset vid Elfdahls kyrka, den 27:e October 1854; D:o den 2:a Mars 1855; D:o den 28 Augusti 1855; Utdrag af Protocollet, hållet å Urtima Ting med Orsa Sockens Tingslag i Tingshuset vid

mot Hejdenberg den 4 juni på nytt upptagits inför Hällestads och Tjällmo häradsrätt och åklagaren överlämnat detsamma till domstolens avgörande, förklarade häradsrätten genom utslag den 23 juni 1856, att Hejdenberg, som förut pliktat, därför att han hållit otillåtna religionssammankomster och för gäckeri med nattvardens sakrament, vore dels genom vittnens berättelser och dels genom eget erkännande förvunnen att ånyo hava inom Hällestads församling hållit dylika sammankomster ävensom att hava förvaltat döpelsens och nattvardens sakrament. Han hade därför gjort sig förfallen till ansvar enligt Kungl. plakatet av den 12 januari 1726 och missgärningsbalken, 1 kap., § 2. Då Hejdenberg därjämte var tilltalad för avfall från den rena evangeliska läran och frågan därom enligt rättegångsbalken, 8 kap., § 2, och Kungl. brevet av den 15 december 1762 tillhörde hovrätts omedelbara prövning, överlämnades målet till Göta hovrätt.[2]

Handlingarna angående Hejdenberg anlände till Göta hovrätt den

---

Orsa kyrka den 30:e Augusti 1855; D:o den 26:e October 1855, D:o den 18:e Januari 1856, jämte utslag (E. HERLENIUS, a. a., s. 37, uppgiver 1855); Skrivelse från Lands Cancelliet i Falun $^{10}/_{10}$ 1855 till Svea Hovrätt; Fyra Bilagor till en vid Orsa HäradsRätt den 18 Januari 1856 afslutad undersökning angående Körsnären Per Ferdinand Hejdenberg; Körsnären P. F. Hejdenberg med böneskrift $^{17}/_{8}$ 1856 i anl. af Svea Hof Rätts Utslag den 4 April 1856, innehållande bl. a. Afskrift af Svea hovrätts utslag d. 4 april 1856; Landsfiskalen L. J. Leksell d. $^{10}/_{7}$ 1856 med besvär öfver Svea Hof Rätts Utslag den 4 April 1856; Skrivelse från Svea hovrätt till Kungl. Maj:t d. $^{6}/_{11}$ 1856; Skrivelse från L. J. Leksell till Kungl. Maj:t den $^{30}/_{9}$ 1856; Styrkt avskrift av Kungl. Maj:ts d. $^{12}/_{5}$ 1858 meddelade utslag; Skrivelse från domhavanden i Orsa, Mora och Älvdalen till justitiekanslern d. $^{10}/_{9}$ 1859.

Herlenius' framställning av rättegångarna mot Hejdenberg i Dalarne är på vissa punkter synnerligen ofullständig, vilket han själv är medveten om. »Förloppet vid Orsa häradsrätt», skriver HERLENIUS, a. a., s. 37 f., »kan ej noggrannare utrönas, enär handlingarna gått förlorade vid den stora branden sommaren 1901. Emellertid blev genom häradsrättens utslag målet den 18 januari 1855 (skall vara 1856, jfr här ovan) hänskjutet till Svea Hovrätt, och efter allt att döma blev den anklagade frikänd.

I Älvdalen hade lagtima ting börjat den 1 mars 1855 ... Hans dom blev uppskjuten, emedan han vidare skulle höras, och det ser ut, som skulle saken fått förfalla. Full klarhet härvidlag har ej kunnat vinnas, emedan även dessa handlingar gått förlorade vid den ovannämnda branden.» Jfr angående Mora domböcker, a. a., s. 42. De handlingar angående Hejdenberg, som härovan uppräknats, göra det möjligt att i väsentliga stycken komplettera Herlenius' framställning.

[2] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1856—1857, $^{4}/_{6}$ 1856, n:r 32; utslag $^{23}/_{6}$ 1856. HTHA, BFDA.

7 juli 1856 och remitterades den 31 i samma månad till advokatsfiskalsämbetet vid nämnda hovrätt. Advokatsfiskalsämbetet gjorde sig ingen brådska och målet transporterades vid årets slut till 1857 års rotel för att även vid 1857 och 1858 års slut transporteras till efterföljande års rotel.[3] Under det långa dröjsmålet med ärendets handläggning försvunno handlingarna och kunde icke återfinnas, varför advokatsfiskalsämbetet nödgades från domhavanden i Hällestads och Tjällmo häradsrätt infordra andra exemplar av desamma. Advokatsfiskalsämbetet översände dessa därefter till justitiekanslersämbetet och begärde i en skrivelse av den 18 maj 1859 justitiekanslersämbetets hjälp för anskaffande av utdrag av protokoll rörande de åtal, som vid Orsa, Älvdalens, Särna, Mora och Sköllersta häradsrätter samt vid rådhusrätten i Sundsvall anställts mot Hejdenberg. Dessutom önskade advokatsfiskalsämbetet erhålla upplysning om, vilken åtgärd Svea hovrätt vidtagit med anledning av Orsa häradsrätts förut nämnda utslag av den 18 januari 1856 och i vilket skick målet beträffande Hejdenberg där befann sig, samt anhöll slutligen, att justitiekanslersämbetet måtte från vederbörande pastorsämbete infordra behörigt prästbetyg rörande Hejdenberg.[4] Sedan justitiekanslersämbetet från vederbörande infordrat de begärda handlingarna och erhållit desamma, översändes de den 21 februari 1860 till advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt. Samtidigt återställdes de av nämnda advokatsfiskalsämbete insända protokollen från Hällestads och Tjällmo häradsrätt.[5]

Advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt avgav den 4 maj 1861 sitt yttrande i målet mot Hejdenberg under förutsättning, att hovrätten, oberoende av lagbestämmelsen i § 6 av Kungl. förordningen den 23 oktober 1860, upptog det till omedelbar prövning. I sin skrivelse ansåg sig advokatsfiskalsämbetet, under förutsättning, att det var fråga om avfall från den rena evangeliska läran, varom rättegång bort enligt Kungl. kungörelsen den 24 januari 1781 föras hos vederbörande hovrätt, böra i första rummet tillse, att sådana varningar, som enligt Kungl. påbudet den 20 mars 1735, vilket vid tidpunkten för åtalets anställande ännu ägde laga kraft, blivit Hej-

[3] Brottm. Utslag för 1856 på F. H. D:n Kongl. Maj:ts Nådiga Bref och Remisser m. m.; D:o för 1857, 1858 och 1859. GHA.

[4] Skrivelse från advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt till justitiekanslersämbetet $^{18}/_{5}$ 1859. AFE:s Registratur 1859. GHA.

[5] Skrivelse från justitiekanslersämbetet till advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt $^{21}/_{2}$ 1860. Justitiekanslersämbetets registratur för år 1860. RA.

denberg meddelade. Av vad i målet mot Hejdenberg förekommit, jämfört med innehållet i bilagda handlingar rörande de åtal, som vid Orsa sockens, Mora, Sofia Magdalena och Venjans socknars samt Älvdalens och Särna socknars tingslags häradsrätter under åren 1853—1856 anställts mot Hejdenberg, framgick enligt yttrandet från advokatsfiskalsämbetet, att Hejdenberg visserligen av pastorsämbetet i Örebro, där han vid tidpunkten för ifrågavarande åtals väckande var mantals- och skattskriven, erhållit undervisning och varning för sina från kyrkans lära avvikande meningar angående döpelsens sakrament men däremot ej meddelats de ytterligare varningar, som nyss nämnda påbud föreskrev. På grund härav ansåg sig advokatsfiskalsämbetet sakna laga skäl att för de villfarande lärosatser, till vilka Hejdenberg må hava avfallit och som han möjligen utspritt i vårt land, mot honom i ifrågavarande mål föra någon talan.[6]

Sedan handlingarna i målet mot Hejdenberg föredragits i Göta hovrätt den 7, 8 och 14 oktober 1861[7], förklarade hovrätten genom utslag sistnämnda dag, att, då advokatsfiskalsämbetet ej funnit laga skäl föreligga att mot Hejdenberg föra någon talan för de villfarande lärosatser, till vilka han skall hava avfallit, något vidare yttrande i denna del ej erfordras. Beträffande målet i övrigt fann hovrätten, att, ehuru Hejdenberg utan att vara prästvigd utdelat de heliga sakramenten år 1854 i Sundsvall och även erkänt detta, det likväl ej blivit bevisat, att han erhållit de i Kungl. stadgan den 20 mars 1735 föreskrivna varningarna, varför åtalet ej heller i denna del kunde för honom föranleda någon påföljd. Då det slutligen av handlingarna ej framgick, att Hejdenberg hållit religionssammankomster vid samma tid, som allmän gudstjänst förrättades, kunde han ej heller i detta avseende ådömas något ansvar.[8]

Utom Hejdenberg hade till Hällestads och Tjällmo häradsrätts ting den 8 december 1854 instämts hemmansägare Lars Magnus Larsson i Barketorp och Jan Peter Larsson i Stigstorp samt snickaren Anders Johan Gahm i Såndtorp att stå till ansvar, för att de upplåtit sina hus för otillåtna sammankomster. Gahm skulle även höras, emedan han genom att låta döpa om sig avfallit från den rena evangeliska läran. Av samma anledning hade även hans hustru

---

[6] Skrivelse från advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt till nämnda hovrätt $^{4}/_{5}$ 1861, N:r 556 AL. GHA.

[7] Protokoll för år 1861 på F. H. D:n, $^{7}/_{10}$, § 9; $^{8}/_{10}$ 1861, § 1; $^{14}/_{10}$ § 1. GHA.

[8] Brottmåls-Utslag för 1861. På F. H. D:n. Östergöthlands Län. N:o 8. Brottm. Rt:n 1856. GHA.

Johanna Larsdotter och jämte henne smeden Carl Magnus Gårdman och drängen Johan Eric Edlund på Såndtorps ägor samt pigan Brita Maja Jonsdotter i Barketorp instämts till tinget.[9]

Lars Magnus Larsson inlämnade en skrivelse från kontraktsprosten Emanuelsson, daterad den 6 december 1854, vari på begäran intygades, att Lars Magnus Larsson i ett samtal, som Emanuelsson den 28 juli s. å. haft med honom, i tydliga ordalag yttrat sitt missnöje med att Hejdenberg höll konventiklar i hans hus. I samma skrivelse meddelade Emanuelsson, att han hos domkapitlet i Linköping anhållit, att det måtte hos justitiekanslern göra en framställning om att åtalet mot Lars Magnus Larsson måtte bli nedlagt. Åklagaren hemställde med anledning av Emanuelssons utlåtande, att målet såväl mot Lars Magnus Larsson som mot de två övriga, som åtalats för att de upplåtit sina hus för otillåtna sammankomster, måtte få vila, tills underrättelser erhållits om resultatet av Emanuelssons begäran hos domkapitlet. Med bifall härtill uppsköts målet till nästa ting[1], då det på nytt upptogs den 1 februari. Därvid förklarades, att snickaren Gahm var särskilt åtalad, för att han genom att låta döpa om sig avfallit från den rena evangeliska läran, varför målet, i vad det angick honom, skulle handläggas i annat sammanhang. Åklagaren anmälde, att från justitiekanslern kommit meddelande, att målet, i vad det berörde Lars Magnus Larsson, fick nedläggas, varför denne förklarades skild från detsamma.[2] Jan Peter Larsson uppgav, att han var bosatt i Stigstorp men ägde en hemmansdel i Barketorp, där Hejdenberg i en honom tillhörig stuga utan hans löfte eller vetskap hållit religionssammankomst. Så snart han blivit underrättad därom, hade han begivit sig dit och förbjudit sammankomsten. Då det ej kunde bevisas, att Larsson upplåtit sitt hus för olovlig religionssammankomst, blev han befriad från ansvar.[3]

Av de personer, som instämts till tinget, för att de låtit döpa om sig, voro vid upprop av målet alla närvarande utom Johanna Larsdotter, som enligt uppgift av mannen var förhindrad av minderåriga barns skötsel, och Brita Maja Jonsdotter, som icke kunnat med kallelse

[9] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{8}/_{12}$ 1854, n:r 118 och 119. HTHA, BFDA. Jfr E. Herlenius, a. a., s. 35.

[1] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{8}/_{12}$ 1854, n:r 118; Skrivelse från P. J. Emanuelsson $^{6}/_{12}$ 1854, inbunden vid protokollet $^{8}/_{12}$ 1854. HTHA, BFDA.

[2] Jfr ovan s. 512 ff.

[3] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{1}/_{2}$ 1855, n:r 46. HTHA, BFDA.

anträffas. De åtalade medgåvo, att de låtit döpa sig av Hejdenberg, men förklarade, att de ångrade denna handling. Sin ändrade uppfattning hade de delgivit kontraktsprosten Emanuelsson, då han vid något tillfälle befunnit sig på resa till ett husförhör men enligt deras uppfattning varit hindrad att lyssna till deras återkallelse av förvillelsen. Målet uppsköts till nästa laga vinterting. Under tiden skulle åklagaren från de åtalades själasörjare infordra intyg om att de blivit varnade för sina villfarelser utan att därav låta sig rätta, samt om deras kristendomskunskap och vandel.[4]

Då målet den 1 februari 1855 på nytt upptogs, tillkännagav åklagaren, att Brita Maja Jonsdotter i Barketorp veterligen icke sedan förra tinget uppehållit sig i orten och därför icke kunnat kallas. De övriga åtalade voro däremot närvarande. Från kontraktsprosten Emanuelsson inlämnade kronolänsman Pihl dels bevis om att de åtalade gjort sig kända för god kristendomskunskap och oförvitlig vandel, dels en berättelse om, huru de jämte övriga omdöpta en dag i sista veckan av september 1854 efter ett två timmars långt samtal erhållit den i författningarna föreskrivna varningen, ävensom en redogörelse för prostens samtal med de åtalade efter varningen. Enligt prostens utlåtande hade A. J. Gahm, C. M. Gårdman och J. E. Edlund den 21 november efter gudstjänstens slut infunnit sig hos prosten och uttalat sin önskan att ånyo få bli kyrkans medlemmar. Då Gahms och Gårdmans hustrur, vilka sades dela sina mäns uppfattning, ej voro närvarande, hade man kommit överens om, att Emanuelsson följande torsdag kl. 8 f. m. på resa till Simonstorp skulle infinna sig i Gahms bostad, där de alla borde vara honom till mötes. Då Emanuelsson vid detta tillfälle efter ett längre samtal med de omdöpta funnit, att de icke befunno sig i den sinnesstämning, som han väntat, ansåg han sig icke kunna för närvarande upptaga dem i kyrkans gemenskap. Kort tid efteråt hade emellertid Gårdmans hustru anmält sig hos prosten och blivit i församlingen åter upptagen. Då de åtalade icke sedan förra rättegångstillfället besökt kontraktsprosten Emanuelsson men förklarade sig villiga att inom åtta dagar inställa sig hos honom, fick målet anstå till sista dagen av tinget.[5]

---

[4] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{8}/_{12}$ 1854, n:r 119. HTHA, BFDA.

[5] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{1}/_{2}$ 1855, n:r 47; Skrivelse från P. J. Emanuelsson $^{30}/_{1}$ 1855, bifogad protokollet. HTHA, BFDA.

Den 28 februari upptogs målet på nytt. Pihl ingav nu ytterligare ett intyg från Emanuelsson. I detta meddelades, att Gahm och Gårdman vid ett religionssamtal, som Emanuelsson den 4 februari anställt med dem, förklarat, att de ansågo barndopet i alla hänseenden ogiltigt och att de därför icke kunde återvända till församlingens sköte. Johanna Larsdotter, som var frånvarande vid samtalet, hade, enligt vad mannen då förklarade, samma uppfattning som han. Drängen Edlund hade däremot, sedan han jakande besvarat de av kontraktsprosten framställda frågorna, i vittnens närvaro återupptagits i kyrkans gemenskap. Gårdman förklarade inför rätten, att han med kännedom om den lagliga påföljden för omfattandet av baptismen sökt att komma till en annan övertygelse men ej lyckats därmed. Enär Edlund återgått till kyrkan, avstod Pihl från åtalet, i vad det angick honom. Gahm och hans hustru voro ej närvarande men skulle vid hämtnings påföljd infinna sig vid nästa laga sommarting.[6]

Gahm förklarade vid tinget den 31 maj 1855, att han ansåg, att såväl barndop som dop endast med begjutning saknade stöd i Skriften samt att det genom buntmakare Hejdenberg mottagna dopet var det rätta. Då Gahm gjordes uppmärksam på att han ändrat sin bekännelse sedan förra rättegångstillfället, uppgav han, att han avlagt den föregående bekännelsen av fruktan för lagens straff men att han på kontraktsprosten Emanuelssons uppmaning att på samvete uttala sin övertygelse ej kunnat dölja sin uppfattning om barndopet. Han uppgav vidare, att han genom studium av Wibergs skrift *Hvilken bör döpas? och Hvaruti består dopet?* kommit att betvivla barndopets giltighet samt att han därefter genom trägen läsning av bibeln alltmer tillägnat sig den baptistiska åskådningen. Vid Hejdenbergs ankomst till Hällestad hade han åhört hans föredrag och därefter låtit sig döpas av honom. Johanna Larsdotter och Gårdman uttalade inför rätten samma uppfattning om dopet som Gahm.[7]

Genom utslag av den 22 juni 1855 förklarade häradsrätten Gahm förfallen till ansvar enligt Kungl. plakatet av den 12 januari 1726, för att han i sitt hus tillåtit Hejdenberg att hålla andaktsövningar.

---

[6] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{28}/_{2}$ 1855, n:r 72; Skrivelse från P. J. Emanuelsson $^{4}/_{2}$ 1855, bifogad protokollet. HTHA, BFDA.

[7] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, $^{31}/_{5}$ 1855, n:r 52. HTHA, BFDA.

Men då Gahm jämte sin hustru och smeden Gårdman avfallit från den rena evangeliska läran och det enligt rättegångsbalken, 8 kap., § 2, och Kungl. brevet av den 15 december 1762 icke tillkom häradsrätten att därom döma, skulle handlingarna i målet insändas till Göta hovrätt, som ägde att i ett sammanhang bestämma den påföljd, som borde drabba Gahm, därför att han upplåtit sitt hus för otillåtna religionssammankomster.[8]

Handlingarna angående Gahm, hans hustru och Gårdman föredrogos i Göta hovrätt den 1 oktober 1855 och remitterades till advokatsfiskalsämbetet för yttrande.[9] I en skrivelse till hovrätten av den 19 december 1855 hemställde advokatsfiskalsämbetet, att, då de åtalade gjort sig kända för god kristendomskunskap och oförvitlig vandel och ej, innan de ställdes inför världslig domstol, blivit om sin villfarelse undervisade och varnade, hovrätten, på sätt och i den ordning 1735 års Kungl. stadga föreskrev, skulle förklara, att någon påföljd för de anklagades avfall nu ej kunde tilldömas och att åtalet mot snickaren Gahm, för att han upplåtit sitt hus för otillåtna sammankomster, skulle återförvisas till häradsrätten för slutligt avdömande.[1] Hovrätten förklarade genom utslag av den 19 februari 1856 med bifall till advokatsfiskalsämbetets hemställan, att det mot de anklagade anställda åtalet för avfall icke för närvarande kunde till prövning upptagas och att målet, så vitt det gällde det mot Gahm framställda ansvarsyrkandet, för att han upplåtit sitt hus för religionssammankomster, återförvisades till häradsrätten.[2] Hällestads och Tjällmo häradsrätt tycks ej ha ansett det nödvändigt att på nytt upptaga målet mot Gahm.[3]

Det starka motståndet mot baptismen i Hällestad medförde, att antalet medlemmar i därvarande baptistförsamling år 1855 sjönk till endast fem personer, men ökade under loppet av följande år till 23.[4]

[8] Hällestads och Tjällmo häradsrätts domböcker 1853, 1854 och 1855, utslag $^{22}/_{6}$ 1855. HTHA, BFDA.

[9] Brottm: Protoc: och Utslag för 1855 på S. A. D. D:n $^{1}/_{10}$ 1855, § 5. GHA.

[1] Skrivelse från advokatsfiskalsämbetet vid Göta hovrätt $^{19}/_{12}$ 1855. GHA.

[2] Utslag angående Snickaren Anders Johan Gahm etc. $^{19}/_{2}$ 1856, N:o 50/1855. Östergötlands Län. SA. D:s D:n. Brottmåls Utslag för år 1856. På S. A. D. D:n. GHA.

[3] Häradshövding S. Nyrén skriver till förf. $^{22}/_{4}$ 1939: »Domböckerna för 1856 och 1857 hava genomgåtts utan att något mål, däri A. J. Gahm varit part, kunnat anträffas.»

[4] Brev från A. J. Gahm $^{26}/_{1}$ 1857. BA. I *Handlingar wid de Swenska Baptistförsamlingarnas första Årskonferens* etc., s. 12, uppgives, att församlingen i

Baptismen i Norrköping från Hejdenbergs avresa den 12 augusti 1854 till 1856.

Antalet personer, som under Hejdenbergs vistelse i Norrköping övergingo till baptismen, utgjorde tolv. Alla utom skräddarmästaren Adolf Fredrick Wickberg tillhörde arbetarklassen.[5]

Hejdenbergs verksamhet i Norrköping hade åstadkommit en sådan oro i sinnena, att kyrkoherde Rundgren redan lördagen den 12 augusti 1854 till domkapitlet avsände en redogörelse för vad, som under den gångna veckan passerat. Samtidigt skickade han ett exemplar av »den baptistiska skriften». Därmed åsyftas givetvis den av Åkerlund kort före Hejdenbergs ankomst utdelade skriften *Kort underrättelse om Baptisternas Tro med hänseende till de utmärkande punkterna.*[6]

Redan innan skrivelsen till domkapitlet avgick, hade kyrkoherden samtalat med en av de omdöpta, skräddarmästaren Wickberg, utan att dock kunna inverka på hans övertygelse. Med de övriga omdöpta hade Rundgren vid skrivelsens avsändande ännu icke haft tillfälle att sammanträffa men hoppades dock att få tillfälle därtill den kommande veckan. Rundgren ansåg, att samtliga personer, som övergått till baptismen, borde lämnas tid till väckelse och besinning, varför han icke omedelbart ville anmäla dem till undervisning och varning inför domkapitlet.[7]

Även efter Hejdenbergs avresa från staden gjorde Rundgren allt, vad i hans förmåga stod, för att motarbeta baptismen. Så långt han visste, hade, då han den 23 augusti 1854 avlät en ny skrivelse till domkapitlet, några nya omdop ej förekommit. Men han hade funnit, att utom de redan omdöpta åtskilliga personer voro påverkade av baptismen.[8]

Under samtal med baptisterna fick Rundgren en ingående kännedom om deras trosåskådning. Han fann, att deras läror i många

---

Hällestad utgjordes av 22 medlemmar. Baptistförsamlingen i Motala, som bildades 1856 (N. J. Nordström, a. a., I, s. 247), fick $^{11}/_{1}$ 1857 ett besök av A. J. Gahm (brev från A. J. Gahm $^{26}/_{1}$ 1857. BA). I Godegård bildades en församling 1858 och i Regna en annan följande år. N. J. Nordström, a. a., I, s. 247.

[5] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[6] Ibdm.

[7] Ibdm.

[8] E. Herlenius, a. a., s. 35 f.; Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{23}/_{8}$ 1854. Akter $^{4}/_{10}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

väsentliga delar skilde sig från kyrkans tro och bekännelse samt att deras uppfattning om dopet endast vore »en liten integrerande del af den ensidigt subjectiva riktning, hvilken utgör den allmänna karaktären hos alla dem, som anslutit sig till baptismen». I sin skrivelse till domkapitlet belyste han denna syn på baptismen med några exempel. Själva dopet var enligt baptisternas uppfattning helt och hållet beroende av människans tro, och de kunde icke erkänna såsom dop en handling, som man utan tro emottager. Samma subjektiva syn fann Rundgren, då det gällde de omdöptas ställning till nattvarden. De kunde ej godkänna, att den utdelades av »oomvända prester», och förnekade dess sakramentala karaktär. Nattvarden var enligt deras uppfattning endast en »Djeflarnes kalk», då den mottogs av uppenbara syndare, och de kunde på grund härav ej deltaga med de »otrogna» i denna heliga måltid. Kyrkan var endast »verld» och förtjänade ej namnet kyrka. Någon skillnad mellan densamma och ett hedniskt samhälle kunde ej påvisas. Baptisterna kunde ej gilla det sätt, på vilket kyrkotukten handhades inom kyrkan, och ansågo för övrigt, att den ej kunde konsekvent tillämpas, då i så fall nästan alla dess medlemmar måste uteslutas. Då man måste mer lyda Gud än människor, hade varken kyrklig eller borgerlig lag för dem någon bindande kraft. Då de flesta ordets förkunnare inom den »s. k. kyrkan» endast predikade lagens rättfärdighet, kunde de icke åhöra dessa. På grund härav måste det allmänna prästadömet återupplivas och sammankomster för uppbyggelse vara fritt tillåtna. Dop och nattvard borde slutligen vara förbehållna endast Kristi lärjungar.[9]

Rundgren hade under sina samtal med baptisterna till sin glädje funnit, att en del av dem åtminstone i vissa stycken voro tillgängliga för skäl och bevis från kyrkans sida. Med undantag av skräddarmästare Åkerlund ansåg Rundgren, att de omdöpta, ehuru hos dem »inplantats alla de orediga subjectiva åsigter, som tillhörde Baptismen», låtit sig föras bort från enfalden i Kristus av vilselett nit, av okunnighet samt av oförmåga att skilja emellan kristendomens ande och bokstav. Åkerlunds avfall däremot var enligt Rundgrens uppfattning av ett helt annat slag. Hans agitation för baptismen åsyftade intet mindre än att genom ett faktiskt avfall antingen framtvinga en tillämpning av lagarna i hela deras stränghet och

[9] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{23}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

därigenom väcka ovilja mot hela lagstiftningen eller ock genom att visa omöjligheten att tillämpa lagarna bana väg för religionsfriheten. Åkerlunds slutord vid varje nytt samtal: »Må lagen göra sin skyldighet», kunde enligt Rundgren ej åsyfta något annat. Beträffande Åkerlund hade Rundgren uppgivit allt hopp. Efter fåfänga samtal hade han funnit, att »på en sådan man kunna öfvertygelsens ord icke verka». Åkerlund ville icke annat än fullkomlig frihet eller förföljelse.[1]

Redan i sin skrivelse av den 12 augusti hade Rundgren ansett det nödvändigt att till domkapitlet inberätta, att Åkerlund inom församlingen utsådde »tviflans frö» samt att, om Åkerlund längre fick fortsätta sin verksamhet utan att bliva åtalad, det sannolikt skulle skadligt inverka på dem, som genom honom kommit till ovisshet och tvivel om barndopets giltighet. Ett ingripande från domkapitlets sida vore desto mera nödvändigt, som otro i denna fråga stode i ett bestämt sammanhang med villfarande meningar om även nattvardens sakrament och flera viktiga trosartiklar.[2]

Rundgrens skrivelse behandlades vid domkapitlets sammanträde den 17 i samma månad. Då domkapitlet fann, att Åkerlund övergivit kyrkans trosbekännelse och antagit de baptistiska villomeningarna samt ej låtit sig återföras genom prästerskapets undervisning och förmaningar, beslöt det att jämlikt Kungl. stadgan och påbudet den 20 mars 1735 kalla och till personlig inställelse inför domkapitlet instämma Åkerlund onsdagen den 30 augusti kl. 10 förmiddagen. Med avseende på de övriga baptisterna i Norrköping beslöt domkapitlet i enlighet med Rundgrens hemställan att ej för närvarande vidtaga några åtgärder utan lämna dem någon tids besinning i hopp om att de därigenom skulle kunna göras benägna till frivillig återgång.[3]

I syfte att övertyga baptisterna om att deras åsikter voro villfarande, kallade Rundgren dem upprepade gånger till sig. Onsdagen den 16 augusti hade kyrkoherden ett samtal med tvenne makar, av vilka särskilt hustrun visade »ett fräckt förakt för barndopet», så att Rundgren måste i de strängaste ordalag förehålla henne det otillbörliga i hennes tal. Då hon vid ett senare tillfälle ej fällde

---

[1] Ibdm.

[2] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{12}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{17}/_{8}$ 1854, § 13. LDA, VLA.

dylika yttranden, ansåg Rundgren, att hans förmaning haft god verkan.[4]

Söndagen den 20 augusti kl. 4 e. m. voro samtliga 13 omdöpta inkallade till församlingens kyrkoherde och infunno sig även på bestämd tid utom en kvinna, som för några veckor lämnat staden. Dessutom inställde sig några andra baptistiskt påverkade, som icke ännu låtit sig döpas. Bland dessa befann sig en kvinna, som begärt att få döpas av Hejdenberg men ej fått sin önskan beviljad, därför att hon levde i osämja med sin mor. Sammanträdet hos kyrkoherden, som varade i fyra timmar, började och avslutades av honom med bön. Alla de närvarande, även Åkerlund, tycktes ha uppskattat detta tillfälle till samtal, överläggning och uppbyggelse. Kyrkoherden ansåg för sin del, att denna dags samvaro åstadkommit ett närmande i vissa punkter samt hjälpt de baptistiskt sinnade att bättre förstå skillnaden mellan, vad kyrkan var till sin idé och lagstiftning och vad den blivit till sin yttre gestaltning genom varjehanda missbruk, som ej av kyrkan tillåtas. Vid slutet av sammanträdet hade Rundgrens förmanande ord till de närvarande att icke övergiva församlingen utan var och en inom sin krets arbeta för Guds rike av dessa gillats, varefter de som sin mening uttalat, att, om de blott finge förbliva i kyrkan, det vore riktigast att kvarstanna där.[5]

Måndagen den 21 augusti infann sig den kvinna, som av Hejdenberg förvägrats dopet, hos kyrkoherden, vilken med henne hade ett två timmar långt samtal. Hon föreföll orolig, begärde att få hålla sammankomster och sprida böcker samt tycktes vara »i det första uppbrusande stadiet af omvändelsen». Samtalet med kyrkoherden kunde ej åstadkomma någon förändring av hennes baptistiska åsikter.[6]

Följande dag kom skräddarmästare Wickberg för att begära ett lysningsbetyg för äktenskaps ingående på annan ort. Rundgren tog tillfället i akt och hade med honom ett tre timmar långt samtal, varunder han sökte påverka honom att lämna sin baptistiska ståndpunkt. I syfte att för Wickberg göra »kännbar» vådan av att utträda ur kyrkan, förklarade kyrkoherden, att denne ifrån sitt »affall» vore att anse såsom icke tillhörande församlingen och så-

[4] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{23}/_{8}$ 1854. LDA, VLA.

[5] Ibdm.

[6] Ibdm.

lunda genast bort utstrykas ur kyrkboken samt att han numera blivit en för honom i kyrkligt hänseende alldeles främmande person. Något betyg ansåg sig kyrkoherden under dessa förhållanden ej kunna utfärda utan finge Wickberg begära ett sådant av det samfund, till vilket han anslutit sig, om detsamma ägde befogenhet att utfärda ett sådant. Under fortsättningen av samtalet kom man in på frågan om dopet och därmed sammanhängande ämnen. I synnerhet, sedan Rundgren uppläst stycken av en predikan av Luther om dopet, tyckte han sig hos Wickberg finna en märkbar modifikation i hans åsikter. Av samtalet med Wickberg kom kyrkoherden till den slutsatsen, att denne, även om han var en »något enfaldig Christen», dock besjälades av allvar i sitt salighetssökande. Då Rundgren så ivrigt bemödade sig om att förmå Wickberg att återgå till kyrkan, skedde detta ej endast för dennes egen skulle utan även, därför att han var övertygad om att ett sådant steg skulle väsentligt inverka på de övriga baptisterna.[7]

Den 23 augusti insände Rundgren till domkapitlet en förnyad rapport rörande de baptistiska idéernas spridande inom Norrköpings stadsförsamling. Skrivelsen föredrogs vid domkapitlets sammanträde den 28 augusti men föranledde ej någon ytterligare åtgärd. Däremot beslöt domkapitlet att avlåta en skrivelse till konsistoriet i Strängnäs angående Hejdenbergs verksamhet för baptismens utbredande inom Hällestads och Norrköpings församlingar.[8]

Domkapitlets i Linköping stämning till skräddarmästare Åkerlund i Norrköping delgavs honom den 21 augusti av församlingens kyrkoherde.[9] I enlighet med denna stämning infann sig Åkerlund vid domkapitlets sammanträde den 30 augusti. Protokollet över sammanträdet är utförligt och ger en åskådlig bild av de olika meningar, som vid detta tillfälle bröto sig mot varandra.[1] Dess värde förhöjes därigenom, att även den anklagade kunde, sedan det tillställts honom, till alla delar vitsorda detsamma.[2] Sedan Åkerlund först erinrats om den honom genom stämningen redan

---

[7] Ibdm.

[8] Linköpings domkapitels prot. $^{28}/_{8}$ 1854, § 39; Skrivelse till Strängnäs' domkapitel $^{30}/_{8}$ 1854. Bref-Bok 1854. LDA, VLA.

[9] Åke Åkerlunds erkännande $^{21}/_{8}$ 1854. Akter $^{4}/_{10}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[1] Linköpings domkapitels prot. $^{30}/_{8}$ 1854, § 1. LDA, VLA.

[2] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{27}/_{9}$ 1854; Åkerlunds erkännande $^{16}/_{9}$ 1854, att han godkänner domkapitlets protokoll. Akter $^{30}/_{8}$ 1854, § 1. LDA, VLA.

meddelade anledningen till hans inkallande, upplästes den del av kyrkoherde Rundgrens anmälan, som handlade om Åkerlunds övergång till baptismen, samt § 4 av Kungl. Maj:ts nådiga stadga och påbud av den 20 mars 1735. På tillfrågan intygade Åkerlund, att den om hans avfall avgivna berättelsen vore med sanningen överensstämmande, samt förklarade, att han efter närmare begrundande av flera ställen i den heliga Skrift först gripits av tvivel om barndopets berättigande samt sedermera blivit fast övertygad om att kyrkans lära om dopet icke överensstämde med Guds ord. De bibelord, som stärkt honom i denna uppfattning voro Jesu ord i Matt. 28: 18—20 och Mark. 16: 16. Dessa och andra liknande ställen i Nya testamentet visade enligt Åkerlunds förmenande, att dopet, som måste anses som ett »invigningstecken vid menniskans inträde såsom medlem i Guds kyrka och församling», bör föregås av kunskap i kristendomens läror. Härmed överensstämde även »sunda förnuftets» krav.[3]

Åkerlund blev med anledning av sitt åberopande av vissa bibelspråk hänvisad till bibelns grundtext. Han upplystes om att ordet »lära» på det första av nyss citerade bibelställen översatts »mindre egentligt» från grundspråket och att i själva verket det grekiska ord, som här användes, betydde »antaga till», »förklara för lärjunge» eller kanske ännu rättare »sätta i skola». Genom en sådan tolkning borde varje tvivel om överensstämmelsen mellan detta ställe i Skriften och vår kyrkas lära om barndopet vara undanröjt.[4]

Denna tolkning förkastades emellertid av Åkerlund, som visserligen öppet erkände, att han ej förstod bibelns grundspråk, men trodde sig genom Guds nåd kunna själv bäst tyda skrifterna. Han ansåg för övrigt, att varje kristen vid tolkningen av bibelordet endast borde lita på sig själv, då man genom att obetingat lita på andras utläggning av Skriften lätt kunde vilseledas och lockas till avfall från den rena sanningens ord, sådant det i Skriften är uppenbarat. Barndopet kunde enligt hans övertygelse, om man med ledning av Guds Andes ljus rätt utlägger bibelordet, ingalunda försvaras med den heliga Skrift. Detta i den kristna kyrkan inkomna bruk vore endast att hänföra till »menniskofunder». Av omtanke om sin andliga välfärd hade Åkerlund sålunda anslutit sig till baptisternas uppfattning i dopfrågan, sådan den framställts i flera

---

[3] Linköpings domkapitels prot. 30/8 1854, § 1. LDA, VLA.
[4] Ibdm.

skrifter, som enligt hans mening grundade sig på bibeln, och begärde nu endast att ostörd få behålla sin övertygelse.[5]

För att visa att kyrkans lära om dopet fullkomligt överensstämde med de bibliska urkunderna, då däremot de baptistiska åsikterna grundade sig på »en högst godtycklig och vrängd tolkning af Guds klara ord», anförde biskop Hedrén flera bibelord, såsom Jesu ord: »Utan en warder född af watten och Andanom» etc. (Joh. 3: 5) och: »Då wordo barn burne till honom» etc. (Matt. 19: 13—15), samt åberopade uttalanden av Tertullianus, Origenes med flera kyrkofäder. Åkerlund var emellertid orubblig i sin »villomening», vilken han till domkapitelsledamöternas häpnad även ville »påbörda» Paulus, som han räknade såsom den förste baptisten.[6]

Det visade sig under det fortsatta förhöret med Åkerlund, att han utom i fråga om dopet hyste från kyrkans lära avvikande uppfattning även i fråga om nattvarden. Han ansåg, att endast de troende voro berättigade till detta sakrament, under det att oomvända och uppenbara syndare borde uteslutas därifrån. Som stöd härför åberopade han dels Pauli brev till församlingen i Korint och dels Luthers postilla, ur vilken han uppläste en del av betraktelsen för 6:e söndagen efter påsk. Slutligen påyrkade Åkerlund ett strängare utövande av kyrkotukten, som enligt hans mening ej upprätthölls med erforderlig kraft. För övrigt hade Åkerlund ej någon från den lutherska trosbekännelsen avvikande mening. Han bekände sig ha samma tro som kyrkan i dess lära om rättfärdiggörelsen och treenigheten samt i övriga huvudläror. På tillfrågan förklarade han sig ej vilja bestämt motsätta sig att taga emot nattvarden »genom s. k. oomvänd präst». Med åberopande av, vad Guds rena och rätt förstådda ord säger, tillbakavisade biskopen jämväl Åkerlunds uttalanden angående nattvarden. Han ställde därefter till honom en allvarlig uppmaning att frångå sin baptistiska uppfattning, till vilken han enligt biskopens övertygelse förts genom »missförstånd och ett blindt sjelfförtroende», och återgå till »den rätta läran», sådan den av kyrkan bekännes.[7]

Åkerlund var dock fast besluten att i alla sina livsdagar vidbliva den tro, han omfattat, samt var fullkomligt övertygad om att den var den enda sanna. Visserligen förutsåg han tydligt den svåra

---

[5] Ibdm.
[6] Ibdm.
[7] Ibdm.

förföljelse, han så väl som övriga anhängare av den baptistiska åskådningen hade att utstå, men ville dock med all den kraft, Gud kunde förläna honom, verka för dess spridande. Han var sålunda beredd att underkasta sig all den lagliga påföljd, som hans avfall från statskyrkan kunde medföra. Samtidigt ogillade han dock på det högsta varje samvetstvång såsom oförenligt med andlig frihet. Kyrkan själv skulle komma att lida mest, om den med förföljelse hemsökte dem, som hade en annan tro. »Den lilla svaga hop», till vilken han hörde, kunde utan svårighet förtryckas av samhällsmakten, men han ansåg, att statskyrkan skulle bättre befordra sitt sannskyldiga bästa, om han och hans trosfränder, då de ej i allo skilt sig från statskyrkans antagna tro, i stället behandlades som bröder i Kristus.[8]

Åkerlunds vädjan om religionsfrihet förklingade ohörd. I stället uppmanades han upprepade gånger att besinna sig och ej ådraga sig det svåra ansvar, en avfälling gjorde sig skyldig till. Då han emellertid fasthöll vid sin förut uttalade föresats att förbliva vid den tro, han omfattat, ansågs allt vidare samtal fruktlöst, varefter förhöret avslutades. Sedan Åkerlund slutligen påmints om att han genom spridandet av sina baptistiska åsikter ej finge störa friden i det samhälle, han tillhörde, fick han avlägsna sig.[9]

Efter det förhör, som domkapitlet anställt med Åkerlund, ägnade Rundgren de omdöpta fortfarande en särskild omsorg. Den 3 september voro samtliga baptister inkallade till honom. En av dem, vars hustru inom den närmaste tiden väntade ett barn, förklarade sig vid detta tillfälle icke vilja motsätta sig barnets dop. Även om detta medgivande innebar en seger för kyrkoherden, synes sammanträdet i övrigt ha medfört så negativa resultat, att denne för framtiden ej ansåg det lämpligt att hos sig samla stadens baptister. Han försökte i stället att påverka dem genom enskilda samtal men lyckades ej heller på så sätt att från deras sida vinna några medgivanden. Snarare fann han, att de allt mera styrktes i sin föresats att frigöra sig från den kyrkliga ordningen. Han befarade, att snart inga mänskliga band längre voro heliga för dem. Äktenskapet kunde exempelvis enligt de åsikter, som de under samtal med kyrkoherden uttalade, ingås inför Gud oberoende av vår kyrkas ordning. Att de voro beredda att i praktiken omsätta sina

[8] Ibdm.
[9] Ibdm.

teorier i detta stycke, tycktes framgå därav, att en av baptisterna stod i begrepp att ingå äktenskap utan kyrklig vigsel.[1]

Då det gällde att försvara de baptistiska idéerna, var Åkerlund fortfarande »en oförskräckt kämpe». Inkallandet inför domkapitlet hade endast haft den verkan, att han gjorde sig en ära av denna händelse, och han bröt inom kort helt med den kyrkliga ordningen. Då Rundgren den 27 september avsände en skrivelse till domkapitlet, hade en baptistkolportör Lundqvist från Stockholm, sannolikt den förut omnämnde smeden Lundqvist från Örebro län, föregående vecka anlänt till Norrköping. Församlingens kyrkoherde sände honom en kallelse men fick dock icke träffa honom. Under vistelsen i Norrköping bodde Lundqvist i Åkerlunds hem. De omdöptas allt friare uppfattning i andliga ting ledde under denna tid till en radikal brytning med den kyrkliga ordningen beträffande sättet att fira nattvarden, i det att baptisterna en dag »jemte några andra, som icke hylla Baptismen» men som tydligen redan påverkats av baptistiska eller separatistiska idéer, i Åkerlunds bostad mottogo nattvardens sakrament.[2]

Härmed hade den baptistiska församlingen i Norrköping tagit ett steg, som för densamma kom att medföra de ödesdigraste konsekvenser. Redan under nattvardsfirandet hade flera personer, som voro närvarande vid den heliga akten, gripits av en sådan samvetsoro, att de måste avlägsna sig därifrån. Församlingens kyrkoherde ansåg sig nu ha verkliga skäl att fråga, hur det i fortsättningen skulle bli möjligt att uppehålla ordningen inom kyrkan, och begärde av domkapitlet föreskrifter om, hur han skulle handla.[3]

Åkerlund och Wickberg hade av Rundgren den 26 september[4] inkallats att inför honom redogöra för den baptistiska gruppens nattvardsfirande. De hade därvid endast förklarat, att de följt apostolisk sed och att, då de icke ansågo sig vilja taga emot sakramentet inom statskyrkan, de själva måste skaffa sig möjligheter

---

[1] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{27}/_{9}$ 1854. Akter $^{4}/_{10}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

[2] Ibdm.

[3] Ibdm.

[4] Detta samtal mellan de två baptisterna och kyrkoherde Rundgren omnämnes både i Rundgrens skrivelse till domkap. av $^{27}/_{9}$ och av $^{11}/_{10}$. I båda skrivelserna omtalas endast ett sammanträffande. I den senare skrivelsen säger Rundgren, att det ägde rum »dagen före aflåtandet af min sista skrifvelse till Högv. Dom Capitlet», eller den 26 september.

att åtnjuta detsamma.[5] Då enligt Rundgrens förmenande baptisterna genom sitt handlingssätt uppenbarat sin avsikt att helt och hållet sönderbryta vår kyrkas ordning, hade han ansett det som sin skyldighet att vid detta tillfälle meddela Åkerlund och Wickberg stränga påminnelser och varningar samt framhållit, att de efter vad, som försiggått, ej kunde undgå lagarnas näpst. Rundgren hade även tillkallat Åkerlunds hustru och bett henne vara beredd på vad, som kunde hända hennes man, om denne höll fast vid sin baptistiska uppfattning. Vid samtalet med Åkerlund och Wickberg tycks kyrkoherden ej ha funnit, att de börjat vackla i sina åsikter. Tvärtom måste han i sin skrivelse till domkapitlet omförmäla den »bedröfliga trotsighet», vari de baptistiskt sinnade framhärdade på den en gång beträdda vägen. Han hade kommit till det resultatet, att hans arbete för deras återförande till kyrkan icke hade att påräkna framgång.[6]

Rundgrens anmälan till domkapitlet om Åkerlunds fortsatta verksamhet för baptismens spridande samt befrämjande av och deltagande i det fria nattvardsfirandet upptogs till behandling vid domkapitlets sammanträde den 4 oktober. Domkapitlet beslöt därvid att anmäla Åkerlund hos Kon. bef.-havande till laga åtal vid världslig domstol.[7]

De omdöptas fasta övertygelse om baptismens sanning, som Rundgren hittills kunnat konstatera, började nu på en gång att vackla. Flera orsaker bidrogo härtill. De upprepade samtal, som kyrkoherden haft med de avfallna, måste i längden ha haft en viss inverkan. Det privata nattvardsfirandet tycks dock ha varit den förnämsta

---

[5] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{27}/_{9}$ 1854. LDA, VLA. I sin iver att söka bekämpa de baptistiska idéerna tyckes Rundgren ej ens ha tvekat att mot omdöpta föräldrars önskan döpa deras barn. Så inrapporterar han exempelvis till domkapitlet, »att Baptisten Ahls hustru framfödt ett lefvande gossebarn, om hvars befordrande till dopet de icke sjelfve ville draga försorg, likasom de ock förnekade tillkalla faddrar». Kyrkoherden hade då tillkallat faddrar och i deras samt föräldrarnas närvaro döpt barnet. Han hade därvid ej kunnat undgå att förvåna sig »öfver den känslolöshet gränsande till hån, hvarmed fadren bevittnade den heliga Act, hvarvid hans barn frambars till Jesum att emottaga nådens gåfva». Rundgren tycks ej ha förstått, att det sätt, på vilket fadern reagerade vid detta till hälften påtvungna dop, snarare visade, hur opsykologiskt Rundgrens förfarande var samt hur föga det i grunden befrämjade den kyrkliga uppfattningen om dopet. Ibdm.

[6] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{11}/_{10}$ 1854. Akter $^{18}/_{10}$ 1854, § 16. LDA, VLA.

[7] Linköpings domkapitels prot. $^{4}/_{10}$ 1854, § 9. LDA, VLA.

orsaken till den åsiktsförskjutning, som nu på en gång inträdde. Det blev »ett verksamt medel att återkalla dem till besinning», därför att det väckte oro och bekymmer hos många. Handlingen innebar ett uppenbart brytande med den kyrkliga ordningen, som lätt kunde få till följd laga näpst, ett faktum som kyrkoherden ej underlät att betona. Slutligen blev för de i sin dopuppfattning vacklande baptisterna ett ord i bibeln, nämligen Mark. 10: 14: »Sådane (barnen) hörer Guds rike till», ett stöd för den kyrkliga uppfattningen. Då barnen hörde Guds rike till, voro de också lärjungar och följaktligen berättigade till dopet.[8]

Åkerlund, som »gick främst vid affallet», var även den förste, som återvände till kyrkan. Torsdagen den 5 oktober avlämnade han hos kyrkoherde Rundgren en skrivelse, vari han återkallade sin baptistiska åskådning och uttryckte sin önskan att få vara en medlem av den evangelisk-lutherska kyrkan. Därom gav han ytterligare försäkran, då Rundgren samma dag tvenne gånger besökte honom. Måndagen den 9 oktober infann sig Wickberg hos kyrkoherden och avgav såväl muntliga som skriftliga förklaringar av samma innehåll. På aftonen samma dag inkom sedan skräddarlärlingen Jeremias Jonsson med en skriftlig försäkran, att han vore villig att återinträda i kyrkan.[9]

Såväl av dessa personers brev som genom samtal med dem fann Rundgren, att de ännu, om också omedvetet, bibehöllo »vissa irriga åsigter». Av fruktan att hos dem ånyo väcka samvetsbetänkligheter

---

[8] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{11}/_{10}$ 1854. LDA, VLA; Skrivelser till C. H. Rundgren från A. Åkerlund $^{4}/_{10}$ 1854, A. F. Wickberg $^{7}/_{10}$ 1854 och Jeremias Jonsson $^{9}/_{10}$ 1854 (samtliga i avskrift). Bilaga till Pastors i Norrköping Embets Skrifvelse d. 11 October 1854 angående Baptismen, till Högvördiga Dom Capitlet i Linköping. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2143. ÖLA, VLA (Breven från Åkerlund och Wickberg äro införda i *Norrköpings Kyrko-Tidning* 1859, s. 93 ff.); Brev från A. Åkerlund $^{29}/_{8}$ 1856. Hos förf. Ur detta brev anföra vi: »Men genom Satans förblindelse uti Hjertat gick jag tillbaka till Stadskyrkan, icke derföre att jag uti Guds ord något tydligt befalt att späda barn skall döpas, utan derföre att jag då blefve inkastat på de[n] villfarelsen att efter barnena hörde Guds rike till så vore de ock lärjungar, och vore de lärjungar vore de och berättiga[de] till Dopet.»

[9] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{11}/_{10}$ 1854. LDA, VLA; Skrivelser till C. H. Rundgren från A. Åkerlund $^{4}/_{10}$ 1854, A. F. Wickberg $^{7}/_{10}$ 1854 och Jeremias Jonsson $^{9}/_{10}$ 1854 (samtliga i avskrift). Bilaga till Pastors i Norrköping Embets Skrifvelse d. 11 October 1854 angående Baptismen, till Högvördiga Dom Capitlet i Linköping. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2143. ÖLA, VLA.

ansåg han sig emellertid ej böra påpeka detta. För att deras återgång till kyrkan skulle synas dem helt och hållet frivillig, undvek han, så långt det var honom möjligt, att inlåta sig i samtal med dem.[1]

Kyrkoherden, som ansåg, att Åkerlund och de övriga avfälliga gjort sig skyldiga till offentlig förargelse, meddelade Åkerlund, att den borde »försonas» på ett mera offentligt sätt än genom de inför honom avgivna bekännelserna. Som lämplig form för en dylik offentlig bekännelse tänkte han sig ett erkännande inför kyrkorådet. Åkerlund hyste vissa betänkligheter inför förslaget men ansåg sig icke böra avslå detsamma samt begärde någon betänketid. I en skrivelse till domkapitlet av den 11 oktober anhöll Rundgren om en föreskrift, hur han skulle förfara »vid de ifrån villfarelsen till Jesu Christi kunskap återförda brödernas återupptagande i församlingen». I samma skrivelse meddelade han domkapitlet de omdöptas förändrade sinnesstämning och fann sig med anledning av det senast inträffade allt mera styrkt i övertygelsen om visheten i vår kyrkas lagstiftning, som givit kyrkan möjlighet att i sista hand, och om ingen förbättring hos de avfallna vore att vänta, från sig avskilja de avfälliga. Han var nu övertygad om att de församlingsbor, som låtit sig förledas till avfall och nu återvänt, snart skulle prisa vår kyrka såsom en öm moder, som av kärlek till sina barn inskränkte deras frihet, där denna frihet kunde föra dem på avvägar.[2]

Rundgrens skrivelse upptogs till behandling vid domkapitlets sammanträde den 18 oktober. På hemställan av biskopen beslöt domkapitlet anmoda Rundgren att kalla ovannämnda personer inför kyrkorådet samt att, såvida ej den världsliga makten företagit någon åtgärd, sedan de högtidligt erkänt sin villfarelse, formligen i församlingens sköte åter upptaga dem.[3]

Kort efter det Rundgren till domkapitlet insänt sin skrivelse av den 11 oktober, anmälde ytterligare en av baptisterna, nämligen Åkerlunds tjänsteflicka Inga Stina Carlsdotter, för kyrkoherden, att hon önskade återvända till kyrkan. De fyra, som sålunda uttalat sin önskan att återgå till kyrkan, förklarade sig villiga att inför kyrkorådet erkänna sina förvillelser och bedja Gud om förlåtelse

---

[1] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{11}/_{10}$ 1854. LDA, VLA.

[2] Ibdm.

[3] Linköpings domkapitels prot. $^{18}/_{10}$ 1854, § 16. LDA, VLA.

för den förargelse, de med sina villomeningar åstadkommit inom församlingen.[4]

Rundgren kallade med anledning härav och med stöd av de föreskrifter, som domkapitlet genom biskopen meddelat honom, kyrkorådet till ett sammanträde fredagen den 20 oktober. Dessförinnan hade han samlat alla de omdöpta, så väl de ångerfulla som de, som ännu höllo fast vid den baptistiska åskådningen, för att ännu en gång samtala med dem om dopfrågan. Detta samtal ledde till det för Rundgren glädjande resultatet, att ännu en, nämligen en änka vid namn Holmgren, begärde att bliva i kyrkans gemenskap återupptagen. Gesällen Rudholm hade börjat vackla i sin uppfattning. Hos de övriga tyckte han sig förmärka en större tillgänglighet, ehuru de dock ännu ej blivit övertygade om att de voro villfarande.[5]

Vid kyrkorådets sammanträde den 20 oktober inställde sig Åkerlund, Wickberg, Jonsson och Inga Stina Carlsdotter. Anledningen till denna sammankomst var, som kyrkoherde Rundgren vid dess början för det mangrant samlade kyrkorådet framhöll, ovanlig och sällsynt. Sedan han redogjort för de åtgärder, som vidtagits för den baptistiska åskådningens hämmande och de omdöptas återförande till kyrkan, samt de tillkallade erkänt, att redogörelsen var med verkliga förhållandet överensstämmande, frågade han dem, om de erkände, att de råkat i villfarelse och försyndat sig mot Gud, om de blivit övertygade om sanningen av kyrkans lära och vådan av sin egen, om de erkände, att de genom sitt avfall vållat förargelse i församlingen, och om de begärde att återupptagas i församlingens gemenskap.[6]

Sedan de jakande besvarat samtliga frågor och uttalat sin förhoppning att genom Guds nåd icke ytterligare råka i villfarelser samt förklarat, att de gärna ville tillhöra en kyrka, vars heliga stiftelser voro med Guds ord överensstämmande och där Guds ord rent och klart predikades, förklarade kyrkoherden dem vara i kyrkans gemenskap återupptagna och berättigade till åtnjutande av alla dess förmåner.[7]

Kyrkoherden kunde därefter i en skrivelse till domkapitlet av den 21 oktober konstatera, att en tydlig reaktion inträtt, och hoppa-

[4] Skrivelse från C. H. Rundgren $^{21}/_{10}$ 1854. Akter $^{25}/_{10}$ 1854, § 21. LDA, VLA.
[5] Ibdm.
[6] S:t Olai kyrkoråds protokoll $^{20}/_{10}$ 1854, § 1. Norrköpings S:t Olai församling: Kyrkorådsprotokoll 1833—1867. VLA.
[7] Ibdm.

des, att inom kort även de övriga avfallna skulle återvända. Då härtill kom, att enligt hans övertygelse missbruket av nattvarden stode i närmaste sammanhang med och vore en nödvändig följd av de omdöptas uppfattning om dopet och kyrkan, ansåg han det numera mindre behövligt med ett laga åtal samt hemställde till domkapitlet att låta dem, som ännu icke återgått till kyrkan, få en betänketid. Vidare hemställde han, att alla, som övergåvo sina villfarelser och inför kyrkorådet betygade sin ånger och önskan att återupptagas i församlingen, skulle få anses ha vunnit absolution i fråga om nattvardens missbruk, så att de kunde undgå laga ansvar för detta förfarande. Om det sedermera visade sig, att denna mildhet icke medförde åsyftad sinnesändring hos de i »villfarelsen framhärdande», ansåg han, att de lagliga åtgärderna borde i hela sin omfattning tillgripas.[8]

Domkapitlet beslöt vid sitt sammanträde den 25 oktober med anledning av, vad Rundgren i sina skrivelser av den 11 och 21 oktober meddelat angående skräddarmästare Åkerlund, att avlåta en skrivelse till Kon. bef.-havande med begäran att befordra detta till vederbörandes kännedom.[9] Skrivelsen avgick samma dag.[1]

Den 4 november kunde Rundgren i skrivelse till domkapitlet meddela, att ytterligare två personer, nämligen skräddargesällen Carl Rudholm, f. 1831, och änkan Johanna Maria Holmgren, f. 1830, ångrat sina förvillelser och kommit till rätt insikt om kyrkans lära såsom på den heliga Skrift grundad samt att de tisdagen den 31 oktober inför kyrkorådet i sakristian blivit i kyrkans gemenskap återupptagna. Därvid hade tillgått på samma sätt som, när Åkerlund m. fl. beviljades återinträde i kyrkan. De sistnämnda visade fortfarande sin tillfredsställelse över den frid, som de erfarit, sedan de lämnat baptismen.[2]

Antalet avfälliga utgjorde nu endast sju. Kyrkoherden hade icke sedan sin senaste rapport haft tillfälle att sammanträffa med dem men skulle ofördröjligen tillkalla dem, så att de erhölle ytterligare upplysningar och förmaningar.[3]

[8] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{21}/_{10}$ 1854. LDA, VLA.

[9] Linköpings domkapitels prot. $^{25}/_{10}$ 1854, § 21. LDA, VLA.

[1] Skrivelse från Linköpings domkapitel till Kon. bef.-havande $^{25}/_{10}$ 1854. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2142. ÖLA, VLA.

[2] Skrivelse från C. H. Rundgren till Linköpings domkapitel $^{4}/_{11}$ 1854. Akter $^{8}/_{11}$ 1854, § 7; Linköpings domkapitels prot. $^{8}/_{11}$ 1854, § 7. LDA, VLA.

[3] Ibdm.

Kon. bef.-havande översände den 28 oktober till stadsfiskal Joh. F. Lindén i Norrköping domkapitlets skrivelse av den 25 oktober, för att han skulle inlämna den till domstolen.[4] Lindén begärde senare i en skrivelse till Kon. bef.-havande av den 22 november att få veta, huruvida han under dessa ändrade förhållanden borde anställa åtal emot Åkerlund.[5] Kon. bef.-havande meddelade med anledning härav Lindén, att, då åtal mot Åkerlund ännu icke blivit anställt, det emot denne anbefallda åtalet icke behövde fullföljas.[6]

På en tid av ej fullt tre månader hade sålunda sex av de tretton baptisterna återvänt till kyrkan. De återstående sju förklarade sig visserligen vilja hålla fast vid den baptistiska uppfattningen men kunde den närmaste tiden ej göra något för dess utbredande. I stället avgav en av dem den 4 september 1855 en skriftlig förklaring, att han efter noggrannare studium av Guds ord kommit till insikt om att baptismen ej helt överensstämde med Skriften, och därför beslutat ingå i kyrkan.[7]

Sedan Åkerlund förnekat sin baptistiska tro, undvek han av helt förklarliga skäl ett sammanträffande med körsnären Forssell, vilken, som tidigare nämnts[8], haft ett visst inflytande på honom vid hans övergång till baptismen. Åkerlund var såväl hösten som julen 1855 på besök i Stockholm men satte sig ej vid något av dessa tillfällen i förbindelse med sin förutvarande vän.[9] Forssell ville emellertid ej uppge hoppet om Åkerlund och gjorde upprepade försök att återvinna honom för den baptistiska åskådningen. Ett brev, som han hösten 1855 skrev till Åkerlund, ansågs av denne vara alltför dömande och hade ej åsyftad verkan.[1] Den 11 mars 1856 skrev Forssell på nytt till Åkerlund. I detta brev uttalade han den sorg, han kände över att Åkerlund ej ens ville komma till hans hem under besöken i Stockholm. Han påminde Åkerlund om sin

[4] Skrivelse från Kon. bef.-havande till J. F. Lindén $^{28}/_{10}$ 1854. Lands-Kanzliets Bref-Koncepter och Allm. Kungörelser 1854. N:r 2534. ÖLA, VLA.

[5] Skrivelse från J. F. Lindén till Kon. bef.-havande i Linköping $^{22}/_{11}$ 1854. Kongl. Maj:ts och Collegiernes Bref m. m. för år 1854, 2141. ÖLA, VLA.

[6] Skrivelse från Kon. bef.-havande i Linköping till J. F. Lindén $^{25}/_{11}$ 1854. Lands-Kanzliets Bref-Koncepter och Allm. Kungörelser 1854. N:r 2769. ÖLA, VLA.

[7] *Norrköpings Kyrko-Tidning*, 1859, s. 158 f.

[8] Jfr ovan s. 482.

[9] Brev från D. Forssell till A. Åkerlund $^{11}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[1] Brev från D. Forssell till A. Åkerlund $^{17}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

vistelse i Norrköping och om den glädje över nåden i Jesus Kristus och barnaskapet hos Gud, som de där tillsammans med andra Guds barn fått erfara. Med tanke på de gemensamma upplevelser, som tidigare så starkt förenat dem, måste Forssell fråga sin forne vän, varför han »nu skyr honom», som han »i sanning förr älskade». På ett uppfordrande men samtidigt personligt och förståelsefullt sätt uppmanade han honom att vända världen ryggen såväl i fråga om lära som liv och att vandra i Kristi fotspår.[2]

Åkerlunds svar kom så snart, att Forssell redan den 17 mars kunde skriva ett nytt brev till honom. I sitt brev förklarade Åkerlund, såsom redan nämnts, att han ansåg det brev, som han föregående höst fått från Forssell, vara alltför dömande. Han kände sig där på ett påviskt sätt bannlyst från den kristna kyrkan. Forssell fann sig härav föranlåten att uppmana Åkerlund, att, om han ännu hade nämnda brev kvar, läsa det på nytt och begrunda det. Forssell kunde för sin del försäkra, att det icke var skrivet i något påviskt sinne utan av kärlek till sanningen. Fortsättningen av Forssells brev utgjorde uttalanden om Åkerlunds avfall från baptismen och om den svenska statskyrkans brister. Forssell var av den uppfattningen, att Åkerlund snart skulle erkänna och inse sitt avfall, om han bleve medveten om dess följder. Fruktan för förföljelse, förlust av ägodelarna och landsförvisning hade hindrat Åkerlund att öppet och ärligt draga konsekvenserna av sin övertygelse. Forssell förmodade, att Åkerlund även tagit intryck av de kristna, som ej tagit avstånd från världen »i dess falska Gudstjenst» och som genom sin försiktighet undgått förföljelse. Dessa kristna voro enligt Forssells uppfattning icke upplysta i »Satans djupa konstgrepp att sammanbinda de christna vid den falska Gudstjensten». Den däremot, som fått syn på det falska väsendet och hur ulvarna i fårakläder gingo omkring och insövde folket, så att det icke skulle vakna upp ur säkerhetens sömn och drivas att söka sin fristad hos Kristus, men teg eller rent av kompromissade med sin övertygelse, framställdes i Forssells brev såsom den, som ville förlika Kristus och Belial, mörkret och ljuset, Guds tempel och avgudar. Åkerlund uppmanades att själv döma sitt handlingssätt och taga sin tillflykt till Kristus.[3]

---

[2] Brev från D. Forssell till A. Åkerlund $^{11}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[3] Brev från D. Forssell till A. Åkerlund $^{17}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

Beträffande den svenska statskyrkan förklarade Forssell, att den lika litet kunde göra anspråk på att vara luthersk, som påven kunde försvara påståendet, att den katolska kyrkan var den enda sanna och kristna. Han åberopade vidare de symboliska böckerna som stöd för påståendet, att den svenska statskyrkan ej var luthersk. Kristus, fortsatte Forssell, liknar visserligen sin kyrka vid en stad, som ligger på ett högt berg. Men, då hela Sverige med alla dess innevånare inneslutes i svenska kyrkan, kan denna icke liknas vid en sådan stad. Inom den svenska statskyrkan finnas visserligen många Guds barn, men det är på få ställen, som dessa »efterföljt profeten, der han säger: 'Flyr ut från Babel med glada röst' ... etc., etc. 'Härefter skall ingen oren eller oåmskuren regera i Sion' etc. och Paulus! 'går ut från dem och skiljens från dem' m. m.» Forssell avslutade sitt brev med att uppmana Åkerlund att betrakta Jesu ord till sina lärjungar i de sista verserna av Matt. 28.[4]

Även andra baptister, såsom klädesvävaren C. J. Dahlgren[5] i Norrköping, hade sökt påverka Åkerlund att på nytt övergå till baptismen, men det var först de två brev, som denne i mars 1856 mottog från Forssell, vilka förmådde honom att taga det avgörande steget[6]. Då Åkerlund och de övriga baptisterna i Norrköping lämnade den baptistiska uppfattningen, hade de låtit sig påverkas av föreställningen om att barnen, därför att de tillhörde Guds rike och således även voro lärjungar, ägde rätt till dopets sakrament.[7] Åkerlund lämnade i mars månad 1856 denna uppfattning och kom nu till den övertygelsen, att, ehuru barnen i kraft av Jesu egna ord hörde Guds rike till, de dock ej voro eller kunde göras till lärjungar annat än genom evangelii predikan. Först, sedan de kommit till tro på evangelium, skulle de genom dopet upptagas i »Jesu synliga församling till ett tecken, att de ville höra Jesum till och wara hans lärjungar». Åkerlund visste nu ej längre något bibelord, som han kunde åberopa mot den baptistiska uppfattningen om dopet. Visserligen övervägde han möjligheten av att stanna kvar i statskyrkan och där begå nattvarden. Men då han gav akt på den officiella kristendomen, började han tvivla på att den var Nya testamentets kristendom, enligt vilken de kristna skulle gå ut ifrån världen, vara ett världens ljus och en stad, som låg på ett högt

[4] Ibdm.
[5] Jfr N. J. Nordström, a. a., II, s. 59.
[6] Brev från Å. Åkerlund $^{29}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.
[7] Jfr ovan s. 540.

berg. Det blev honom därefter klart, att denna kristendom icke var nytestamentlig, ty i så fall skulle det icke finnas någon *värld* utan hela världen eller i varje fall vår världsdel vara kristen och kristendomen utgöra en fabrik i stor skala, där årligen miliontals kristna tillverkades. Han insåg, att endast den, som ville gå ut från världen, d. v. s. från statskyrkan, vilken för honom alltmer kom att sammanfalla med världen, kunde vara en kristen i Nya testamentets mening. Då han tänkte på kyrkans präster, som han ansåg förhindra och förfölja evangelium samt predika, som om alla tillhörde ett kristet samfund, och när han lade märke till den slappa kyrkotukten, blev han ännu mera stärkt i sin nyvunna övertygelse. De »nitiska och trogna» prästerna arbetade enligt hans uppfattning i verkligheten för att bibehålla statskyrkosystemet, varför han ansåg dem vara »just de falska profeter, som komma i fårakläder, men invertes äro glupande ulfvar».[8]

Om sin återgång till baptismen skrev Åkerlund i ett brev till Hejdenberg av den 12 augusti 1856. Han framhöll där, att hans avfall ofta vållat honom svåra samvetsförebråelser men att han nu gått ut ur statskyrkan med hela sitt »hjerta håg sinne och wilja». Därom hade han »länge sedan» ämnat skriva till Hejdenberg. Fortsättningen av brevet visar tydligt, att Åkerlund helt brutit med den svenska kyrkan, vars tillstånd han tecknar i de mörkaste färger.[9]

Åkerlunds förändrade uppfattning har utan tvivel givit den baptistiska gruppen i Norrköping nytt mod. Förbindelserna med trossyskonen i Stockholm blevo nu allt livligare. D. Forssell och den unge baptistpredikanten C. M. Carlander[1] kommo på besök till Norrköping, där de säkerligen ej endast fingo kännedom om därvarande baptisters svårigheter utan även sökte att hos dem ingjuta nytt mod[2]. J. P. Lundqvist har väl också efter besöket i Hällestad sommaren 1856 fortsatt sin färd till Norrköping.

---

[8] Brev från Å. Åkerlund $^{11}/_{3}$ 1856. Anders Nilssonska samlingen. Hos förf.

[9] Brev från Å. Åkerlund till P. F. Hejdenberg $^{12}/_{8}$ 1856. BA. Brevet saknar underskrift, men såväl stilen som innehållet visa, att det är skrivet av Åkerlund. Därtill kommer, att avsändningsorten är Norrköping.

[1] C. M. Carlander föddes 1837, studerade vid Skara läroverk 1848—1851, anställdes som bokhållare dels i Stockholm och dels vid Locknö sågverk, döptes 1855 av Hejdenberg, började predika 1856 och verkade tidvis i Norrköping till 1859. Han anslöt sig i början av 1860 till den sjödinska syndfrihetsläran. N. J. Nordström, a. a., I, s. 247 f.; II, ss. 57 ff., 87 ff.

[2] Brev från C. J. Dahlgren $^{14}/_{9}$ 1856. BA.

Frimodigheten hos baptisterna i Norrköping växte så småningom, och de beslöto, att alla, som återgått till statskyrkan men senare återförenat sig med baptisterna, skulle offentligen tillkännagiva sin förändrade uppfattning och återkalla sitt återvändande till kyrkan. En skrivelse, som hade detta innehåll, författades och undertecknades av samtliga avfallna utom en vid namn Ahl. Den överlämnades därefter den 8 september till pastorsämbetet. Hösten 1856 döptes sex personer och på våren följande år ytterligare fem.[3]

Baptismen i Norrköping hade sålunda ej helt kunnat utrotas, och den lilla baptistförsamlingen fortsatte sin verksamhet. Men den hade nu föga framgång i sina strävanden.[4]

---

[3] Brev från C. J. Dahlgren $^{14}/_{9}$ 1856. BA; *Handlingar wid de Swenska Baptistförsamlingarnas första Årskonferens* etc., s. 7; *Norrköpings Kyrko-Tidning* 1859, s. 159. Skrivelsen hade följande lydelse: »Härmed få wi undertecknade underrätta och gifwa tillkänna för Herr Prosten, att wi härmed återkalla wårt tillbakagående till Swenska Statskyrkan, och widblifwa wår på Guds ord grundade öfwertygelse om det rätta Christliga dopet, samt alla öfriga nådesinrättningar, tillhörande Christi sanna kyrka på jorden, såsom Christus och Apostlarna har föreskrifwit, och hoppas wi att Gud för Christi skull förlåtit oss att wi så owiseligen handlat, och wilje wi bedja Gud om nåd att hädanefter handla wisligare, och allena tro och lyda allt hwad den Heliga Skrift innehåller.» *Norrköpings Kyrko-Tidning* 1859, s. 159.

[4] Omkring 1860 vann den sjödinska syndfrihetsläran insteg i baptistförsamlingen i Norrköping. C. M. Carlander och C. J. Dahlgren, vilka verkat som dess predikanter, omfattade denna åskådning, vilket hade till följd, att församlingen upplöstes. Först 1866 bildades i Norrköping en ny baptistförsamling. N. J. Nordström, a. a., I, s. 247 f., II, ss. 59 f., 86 ff. Jfr breven från C. J. Dahlgren och C. M. Carlander i BA.

Sammanfattning.

Den gammallutherska ortodoxien utövade vid mitten av 1700-talet alltjämt ett synnerligen starkt inflytande på fromhetslivet i Linköpings stift. Biskopen i Linköping Andreas Olavi Rhyzelius och hans efterträdare Petrus Filenius voro strängt ortodoxa och sökte från sitt stift utestänga alla nyheter på det religiösa området. Det kyrkliga livet fortgick i stort sett i hävdvunna former.

Inflytelserna från den konservativa pietismen bidrogo under 1700-talet till en viss förnyelse av kyrkolivet i vårt land. Claudius Johannis Eek verkade i Linköpings stift under någon tid för utbredandet av den konservativa pietismens åskådning.

Från och med Johan Konrad Dippels ankomst till den svenska huvudstaden år 1727 kan man tala om en radikal pietism i Sverige. Dess utbredning befordrades i stor utsträckning av privatlärare, som voro bosatta i Stockholm. Bland dessa befunno sig åtskilliga östgötastudenter. Under biskop Eric Benzelius d. y. började den radikala pietismen att vinna insteg i Linköpings stift och fick senare en allt större utbredning. Redan på 1730-talet funnos radikalpietistiska kretsar i Norrköping, Linköping och på Stora Dala gård i Grebo socken. Från omkring år 1745 stodo dessa kretsar i livlig förbindelse med Erikssönernas samfund. På 1750- och 1760-talen framträdde den radikalpietistiska åskådningen förutom på nyssnämnda platser även i stiftets södra delar. Genom enskilda samtal och förhör inför domkapitlet sökte kyrkans män förmå radikalpietisterna att lämna sin åskådning men misslyckades i sina strävanden. De utförliga protokollen från förhören med de villfarande hjälpa oss att få en bild av den åskådning, som behärskade dessa separatister. I det inre ordet eller de omedelbara upplysningarna ansågo sig radikalpietisterna äga källan och normen för all religiös kunskap. Från kyrkan, som av dem kallades »Babel» eller »världen», togo de bestämt avstånd och ansågo sig ej kunna deltaga i den offentliga gudstjänsten eller bruka kyrkans sakrament. Då sålunda de inre upplevelserna för radikalpietisterna blevo det väsentliga i religionen, ledde detta

ofta till större eller mindre avvikelser från kyrkans lära eller också kunde stundom känslolivet tillmätas en sådan vikt, att de andliga övningarna resulterade i extatiska företeelser.

Då de herrnhutiska emissarierna började företaga sina missionsresor genom vårt land, trädde de också i förbindelse med de radikalpietistiska kretsarna för att vinna dem för sin åskådning. I herrnhutismens budskap om en i Kristus vunnen försoning funno också många radikalpietister den fasta punkt, som de förgäves sökt under kretsandet omkring sina egna inre upplevelser.

Under de ortodoxa biskoparna Rhyzelius och Filenius möttes den herrnhutiska verksamheten av ständigt motstånd från den kyrkliga ledningens sida. Redan de försök, som konsistoriet i Linköping år 1748 gjorde att hindra J. Björkmarks skolverksamhet i Västervik, bära vittnesbörd om denna sak. Vid prästmötena betonades den fara, som hotade kyrkan från herrnhutismens sida. I en av dåvarande domprosten Filenius författad starkt polemisk skrivelse av den 15 mars 1749 anhöll domkapitlet hos Kungl. Maj:t om vidtagande av åtgärder för att hindra den herrnhutiska verksamheten. Domkapitlets misstänksamma inställning gentemot herrnhutismen kommer även klart till synes i de anklagelser, som det riktade mot den Swartziska friskolan i Norrköping. Det är under dessa förhållanden fullt förklarligt, att den herrnhutiska verksamheten måste iakttaga den största försiktighet. Konsistoriet trodde sig år 1765 ha helt utrotat herrnhutismen från stiftet, vilket emellertid ej hindrade, att herrnhutarna i all hemlighet fortsatte att utbreda sin åskådning.

År 1750 kunde A. Gradin uppgiva, att det i Linköpings stift fanns tre väckta präster, en komminister i Norrköping, en komminister i Siggesta (möjligen Sjögestad) och »prosten [O. Grentzelius] i Västervik». Små herrnhutiska kretsar funnos både i Västervik och Norrköping redan på 1750-talet. Under 1760- och 1770-talen upptogos i Stockholms Brödraförsamling personer, som voro födda i Linköpings stift och möjligen även efter flyttningen till huvudstaden uppehöllo en viss förbindelse med hemorten. Först mot slutet av 1770-talet kan man emellertid spåra en större livaktighet i den herrnhutiska verksamheten. Stephan Nerenius, som sannolikt redan vid tillträdandet av komministraturen i Rinna år 1774 var påverkad av herrnhutismen, lyckades i särskild grad bana väg för den herrnhutiska åskådningen. Komminister Claudius Johannis Eek i Ödeshög rönte stark påverkan av Nerenius' evangeliska syn och lärde sig genom honom att uppskatta Brödraförsamlingen. Genom Eeks verk-

samhet uppstod år 1778 en väckelse i Ödeshög, som senare fick en betydande omfattning.

Den mera toleranta ståndpunkt, som biskoparna Uno von Troil, J. A. Lindblom och Magnus Lehnberg intogo i religionsfrågor, gav herrnhutismen ökade arbetsmöjligheter. Ett besök, som amiralen Fredrik Wilhelm Leijonancker år 1780 gjorde i Östergötland, bidrog att stärka förbindelsen mellan de väckta i nämnda provins och Brödraförsamlingen. Som följd av detta besök företog den herrnhutiske emissarien Adolph Sten hösten 1782 för första gången en resa i Östergötland. För den herrnhutiska verksamhetens stabilisering och utbredning i olika delar av vårt land blevo Stens resor av den största betydelse. Ej minst var detta fallet med Linköpings stift. Vid 1700-talets slut ägde herrnhutismen alltjämt anknytningspunkter i Västervik och Norrköping. Kretsen i Västervik tycks ha fört en tynande tillvaro, medan verksamheten i Norrköping på grund av makarna Stens trogna arbete tedde sig mera löftesrik. I östra delen av Östergötland hade nya kretsar eller vängrupper uppstått i Kvillinge, Östra Ryd, S:t Anna och Gryt. De största framgångarna hade vunnits i Ödeshög och Stora Åby. I nära förbindelse med den herrnhutiska kretsen i sistnämnda församlingar stodo vängrupper i Vadstena, Skänninge, Sjötuna, Öjebro, Ekeby och Rinna samt enskilda anhängare av Brödraförsamlingen på olika platser, såsom i Linköping och Rök. Även i Svinhult i södra Östergötland hade den herrnhutiska åskådningen vunnit insteg. Slutligen kan nämnas den herrnhutiska väckelse, som började på Sålla gård år 1799.

Av stor betydelse för den andliga utvecklingen inom de herrnhutiska kretsarna i Östergötland voro de besök, som gjordes av representanter för Brödraförsamlingen i Stockholm. Dylika resor företogos åren 1800 och 1802 av J. Stählin, år 1804 av G. Wik och år 1813 av F. Chr. Wunderling. Diasporaarbetaren H. Chr. Hansens verksamhet i Norrköping under åren 1804 och 1805 och hans resor i Östergötland under dessa år bidrogo även till att vidmakthålla intresset för herrnhutismen.

De små herrnhutiska kretsarna utmärkte sig för en stark inbördes gemenskap, arbetade målmedvetet och energiskt för sina syften och lyckades särskilt genom den enskilda själavården vinna insteg i många hem. De herrnhutiska emissarierna, som voro föregångare till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens reseombud, verkade vid sina besök inspirerande på trosfränderna, banade väg för den herrnhutiska åskådningen och bekämpade företeelser och uppfattningar, som

de ansågo skadliga för verksamheten. På grund av sitt klara ställningstagande för luthersk tro i allmänhet och för dess försoningslära i synnerhet räknades herrnhutismen i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet av många bland kyrkans män som en bundsförvant i kampen mot de radikala upplysningsidéerna. A. G. Spangenbergs *Idea fidei fratrum* bidrog i ej ringa grad att skapa förståelse för den herrnhutiska verksamheten.

Så långt möjligt var, sökte herrnhutarna i sin verksamhet handla i samförstånd med församlingens präster och undveko separatistiska tendenser. I överensstämmelse härmed deltogo de flitigt i det kyrkliga nattvardsfirandet. Utan tvivel har denna kyrkovänliga inställning bidragit till att de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift, medan konventikelplakatet ännu var rådande, kunde bedriva en omfattande konventikelverksamhet. Genom detta ståndpunktstagande kommo även dessa kretsar att utöva ett betydande inflytande på den kyrkliga förkunnelsen inom stiftet.

Evangeliska sällskapet fick redan i början av sin verksamhet i de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift anknytningspunkter för sin skrift- och bibelspridning. Pastor O. J. Sundelin, Norrköping, verkade målmedvetet och outtröttligt för dess syften. På kort tid växte hans skriftspridningsverksamhet, så att den snart omfattade större delen av stiftet. En tydlig avmattning i Evangeliska sällskapets arbete inom stiftet gjorde sig märkbar, sedan Sundelin från och med år 1821 sett sig nödsakad att på grund av ålder och sjuklighet frånträda befattningen som dess kommissionär.

Sedan J. Wætterdahl år 1825 tillträtt befattningen som kyrkoherde i Ö. Eneby, blev denna församling ett centrum för den herrnhutiskt betonade verksamheten inom stiftet. Redan då han tjänstgjorde i Ö. Ryd hade han umgåtts med tanken att få till stånd en sammanslutning av evangeliskt sinnade präster. Sommaren 1829 lyckades han samla de flesta av kontraktets präster till en konferens. Under en följd av år höllos därefter i Ö. Eneby årligen prästkonferenser till det andliga livets fördjupande.

Även nykterhetsverksamheten inom Linköpings stift ägde sitt starkaste stöd inom de herrnhutiska kretsarna. Majoren Carl Ekenstam i Gusum, där en nykterhetsförening bildades redan år 1831, hade i sitt hem påverkats av herrnhutismen och var den främste nykterhetskämpen inom stiftet. De måttlighetsföreningar, som bildades i början av nykterhetskampanjen, gingo snart sin upplösning till mötes, och nykterhetsföreningarna anslöto sig allmänt till kravet på

absolut avhållsamhet från bruket av spritdrycker. I kampen för nykterhet deltogo flera prästmän, såsom J. Janzon, P. J. Emanuelsson och J. Östberg. I stort sett förefanns dock bland stiftets präster föga eller intet intresse för nykterhetsverksamheten. Bland ledarna och förespråkarna för nykterhetsverksamheten finner man även ett ej ringa antal lekmän, som rönt påverkan av herrnhutismen. Bland dessa må utom major Ekenstam nämnas: organisten N. P. Sjöholm, Hällestad, ingenjör I. Beckman, Glömminge i N. Solberga, och f. landshövdingen H. Mörner, Linköping.

Nykterhetsverksamheten bar en starkt religiös prägel. Den flammande hänförelsen hos nykterhetskämparna hade sin grund i övertygelsen, att de gingo Guds ärenden och att det gällde deras medmänniskors andliga väl. Sambandet mellan nykterhetsverksamheten och ett andligt uppvaknande är påtagligt i Linköpings stift såsom i andra trakter av landet. Så småningom framstod för de evangeliskt väckta den andliga uppgiften såsom den enda avgörande.

De resor, som P. Fjellstedt från och med år 1843 företog inom stiftet, blevo av den största betydelse för missionsintressets väckande. Svenska missionssällskapet ägde till en början många understödjande missionsvänner inom stiftet men undanträngdes senare i stor utsträckning av Lunds missionssällskap, som genom sin klart lutherska inställning ägde större möjligheter att vinna förtroende bland stiftets präster.

Som redaktör för *Missions-Tidning* och *Pietisten* kunde C. O. Rosenius påverka de herrnhutiska kretsarna i Linköpings stift. *Missions-Tidning* hade vunnit insteg i stiftet redan år 1837. Landshövding H. Mörner i Linköping kunde år 1844 meddela, att han lyckats vinna prenumeranter på *Pietisten*. Genom *Pietisten* fick Wætterdahl år 1846, året före sin död, lära känna ledaren för den väckelserörelse, som stod i begrepp att övertaga arvet från herrnhutismen. Möjligt är, att Wætterdahl redan under sitt besök i Stockholm sommaren 1842 kom i förbindelse med därvarande rosenianska krets.

Den rosenianska väckelsen fick i stadsarkitekten C. Th. Malms hem i Norrköping en av sina betydelsefullaste centralpunkter i vårt land. Från år 1847 utbredde sig den andliga rörelsen med allt större styrka. Sistnämnda år gjordes i Norrköping ansatser att giva *Pietisten* en större spridning. Samma år kom P. A. Ahlberg som präst till Linköpings stift, och då bosatte sig A. Stackelberg på Stensnäs. Ett par år tidigare hade Anders Nilsson i Ladusjön och L. M. Larsson i Barketorp, båda från Bergslags kontrakt, kommit till avgörelse.

I de södra delarna av Linköpings stift bidrog utan tvivel under 1830- och 1840-talen P. L. Sellergrens förmedlande ställning mellan gammalpietism och schartauanism å den ena och herrnhutism å den andra sidan att utjämna motsatserna mellan de olika riktningarna. Senare blev gränslinjen mellan de evangeliska och de lagiska mera markerad.

Vid baptismens framträdande genom Å. Åkerlunds verksamhet från hösten 1853, och P. F. Hejdenbergs besök i Östergötland sommaren 1854, uppdelades den nyevangeliska väckelsens folk i två grupper, den ena bekännelsetrogen, lågkyrklig, roseniansk, den andra baptistisk. De evangeliskt påverkade prästerna, P. J. Emanuelsson och P. C:son Hanner, ansågo sig kunna stödja de konventiklar, som leddes i evangelisk-luthersk anda, men hade intet att invända emot konventikelplakatets tillämpande på de baptistiska sammankomsterna. Folkskollärare J. Nyrén hade blivit påverkad av separatistiska idéer, även om han ej anslöt sig till baptismen, och bidrog utan tvivel i ej ringa grad att förbereda jordmånen för Svenska Missionsförbundets verksamhet.

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen kunde vid sin tillkomst omedelbart träda i förbindelse med de herrnhutiskt påverkade kretsarna i stiftets olika delar. Intet annat stift i vårt land kan under de första månaderna efter Stiftelsens bildande uppvisa ett så starkt intresse för detta sällskap, något som klart kommer till synes såväl då det gäller till Stiftelsen insända gåvomedel som i fråga om antalet provinsombud.

Den rosenianska väckelsen, som utgjorde fortsättningen av herrnhutismen, utbredde sig sedermera genom den verksamhet, som bedrevs av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Östra Smålands missionsförening, sistnämnda sammanslutning bildad år 1863. I roseniansk anda verkade även ett betydande antal prästmän såväl inom som utom stiftet. Bland dessa må nämnas biskopen i Linköping Carl Charleville, prosten i Vena Anders Andræ, fader till kyrkoherde Eskil Andræ och biskop Tor Andræ, kontraktsprosten Charodotes Meurling, Kristdala, samt kyrkoherden i Jakobs församling i Stockholm teol. doktor Fredrik Hammarsten.

Personförteckning.

I personregistret hava icke upptagits omnämnda författare till citerade tryckta skrifter, upptagna under: B. Litteratur.

Abenius, J., 490.
Abrahamsson, A., 379.
Adelswärd, E. G., 451.
—, E. H., f. von Fersen, 451.
—, J. C., 450.
—, M., f. Sleman, 450.
Adlercreutz, A., 454.
Adlerfelt, B., 90.
Ahl, N., 230.
—, Ahl, Norrköping, 539, 548.
Ahlberg, P. A., 342, 349, 378—380, 406, 437, 440, 446—450, 553.
—, J. A., 460.
Ahlqwist, A. F., 379.
Ahnfelt, O., 392, 424, 429, 437 f., 464, 470, 487.
—, P. G., 303.
d'Albedyhll, Chr. H., 40.
Alfwing, N., 21.
Algren, S., 195 f.
Almén, J., 320, 358.
Almqvist, A., 29, 37, 40—44, 142.
—, A. S., f. Leverin, 41.
—, Chr., 254.
—, K. W., 477.
Alstrin, E., 14 f.
Andersdtr, Chr., 81.
Andersson, A., 274 f., 341, 402 f., 421 f., 424, 426, 433, 482—484, 486 f.
—, A., Gammalkil, 379.
—, A., 388.
—, A., 520.
—, A. C., 398.
—, C. J., 379.
—, J., khde, 241.
Andersson, J., 492, 506.
—, J. F., 495.
—, N., 510.
—, P., 158.
—, P., komminister, 326.
—, S. L. Jonsdtr, 495.
Anderzon, N., 389.
Andræ, A., 554.
—, E., 554.
—, T., 554.
Anjou, N. J., 353 f., 373—375, 380, 384.
Annerstedt, Th., 521.
Arbin, E., 98.
—, E. C., f. Leijonancker, 98.
Armfelt, G. M., 181.
—, M. K., 181.
Arndt, J., 6 f., 285, 402, 447.
Arnold, G., 7, 199.
Arosenius, P. C., 449.
Arrhén, S. Cl:son, 230, 254, 405, 412, 435 f.
Arvedson, A. A., 428—432, 495, 497, 504, 507, 509—511.
—, J. F., 283, 302, 353—355, 358, 387, 393 f., 398.
Aschanius, N., 31 f., 34.
Aspling, S., 353 f., 409.
—, S. M. H., 407, 409.
Atterbom, P. D., 183 f.
—, E., f. Ekenstam, 183 f.
Aurelius, C. A., 377 f.
—, N., 142.
Aurivillius, P. F., 235.
Aveelen, A. M. van den, 10.

Axborg, M., f. Norberg, 143.
—, O., 143.
Axs, 467.

Baader, F. B., 418.
Backe, C., 94, 154.
Bager, E., 230, 235.
Baird, R., 300, 303, 324, 438.
Barck, G. O., 316.
Bark, P., 489.
Becklind, E., 34.
Beckman, E., 66, 72.
—, I., 314, 460, 553.
Beecher, L., 290, 294.
Bellman, J. A., 40.
Bendixon, 474.
Bengtsson, B. S. Persdtr, 492.
—, P., 492.
Benner, J. H., 84.
Benzelius, E., d. ä., 4, 7.
—, E., d. y., 1, 3, 14, 17, 28, 30, 36, 63, 549.
—, H., 66, 72, 77.
—, J., 89.
Berg, 64.
—, C. P., 389.
—, Chr. E., 399.
Bergenstråhle, C. G., 314, 459.
Berger, 179.
—, J. Chr., 305, 307, 321 f., 326, 402—405, 415, 434, 438, 489 f.
—, G., f. Möllersvärd, 415, 438, 489 f.
Bergman, H. G., 239.
—, C. A., 471.
Bergsten, 256.
Bergvall, J., 366.
Berling, A., 81.
Beronius, M. O., 45.
Bernego, P., 20 f., 29.
Beskow, G. E., 418 f., 453—455.
Beurling, C. F., 244, 246.
—, J. F., 246.
Biörckedal, A., 13, 15.
Björkeroth, N., 135, 148 f., 223, 231—233, 235, 440.
Björklund, J. M., 282, 296.
Björkman, P., 230.
Björkmark, J., 14, 16, 19, 60—65, 550.
—, N., 14—16, 19.
Björkners, Z., 152 f., 169, 171—173, 197.
Björling, 437.
Björn, D., 54.
Björner, J., 142, 150 f., 167, 169.
—, J. Ch., f. Ekenman, 142.
—, U., f. Egelin, 142, 171.
Björnlund, P., 145.
Björnson, L., 142.
—, M. Johansdtr, 142.
Blessing, I., 20 f., 28 f., 37, 40 f., 45.
Bleumer, H., 234.
Blohm, J. E., 239.
Boberg, E., 20—24, 26.
Boije av Gennäs, B. E., 185.
—, Chr. Ch., f. von Köhler, 90, 108, 115, 125, 134, 176—178, 184 f., 200 f.
—, E. E., 108.
—, E. Gustava, 90, 121, 125.
—, Erik G., 90.
—, G., 185.
—, H. U., f. von Köhler, 108, 176.
—, J. G., 90, 116.
—, L., 121 f., 177.
—, M. Ch., 90.
—, M. Ch., f. von Hauswolff, 108.
Borg, 354.
Borggren, P., 289.
Boring, J. G., 444.
Borre, C. G., 439.
Boström, O., 236.
Brandell, P., 252—254, 323.
Brandström, J. B., 84.
Breant, J., 14.
Briant, 139.
Brinckman, H. G. von, 87.
—, K. G. von, 87.
Bring, N., 230.
—, E. G., 382.
Brockman, C. Fr., 39 f.
Broman, O. M., 219, 226, 230.
Bromer, B., 377.
Bromley, 7.
Broms, P., 141.
Brossig, 16.
Brunau, S., 460.
Brunnius, J., 192.
Brunnmark, E., 221.
Brydolf, E. G., 268 f.

Brytzelius, M., 14 f.
—, P., 13—15.
Bucht, 206.
Burén, D. P., 339, 439.
—, H. af, 378.
—, P. C., 208.
Burenstam, O., 224.
—, C., f. Camitz, 224.
Burg, 70.
Båld, A., d. ä., 88.
—, A., d. y., 88.
Bäckström, G., 342.
Böhler, P., 128—130.
Böhme, J., 7, 199.

Cadovius, 256.
Callerholm, J., 31.
Carlander, C. M., 433 f., 467, 547 f.
Carlheim-Gyllenskiöld, O., 301, 310 f., 333, 365.
Carlsdotter, I. S., 541 f.
Carlsson, D., 395.
Carlström, J. F., 93, 207, 209, 214, 223, 226.
Carpelan, C. E. von, 181.
Cassel, C. G., 109, 272, 421.
—, P., 272.
—, H. M., f. Ek, 272.
Cederberg, E., 29.
—, M. Ch., f. Clerck, 29—35.
Cedergren, H. F., 448.
Cedrén, 379, 386.
Charleville, C., 554.
Christenson, G., 200.
Clerck, J., 30.
Cnattingius, A. J., 315, 366 f., 372, 389.
—, D., 96.
Collander, H., 93.
Collin, S., 67.
Coyet, C. G., 235.
Cranz, D., 128 f., 281.
Cronhielm, Ch., 176.
—, C. E., 90, 109, 176.
—, H. U., f. Boije av Gennäs, 90, 117, 125, 134, 201, 256, 364.
Cullander, J., 13.
Cunow, 100, 131, 139 f., 143, 146 f., 181, 185—187.
Cyprian, E. S., 66.

Dahlgren, C. J., 546, 548.
Dahlin, P. G. W., 521.
Dalman, G. H., 212.
Dahlström, 160, 200.
—, A. L., 197.
Danielsson, H., 520.
—, J., 316, 439—441, 448 f., 467 f.
—, N. J., 367.
Dassau, H., 8.
Debeche, 451.
Dedering, C., 397.
—, G., 364.
De la Gardie, J. G., 272.
De Rogier, J. H., 118—122, 175 f., 178 f., 187, 200.
—, G. H., 232 f.
Dippel, J. K., 7 f., 15, 17, 19, 26 f., 51 f., 199, 549.
Djurberg, F. A., 401 f.
Dober, M., 59.
Dubb, J., 235.

Eckerström, C. E., 316, 347 f.
Eckstein, J. S., 26, 29.
Edbom, 256.
Edenholm, A. J., 389, 445, 456 f., 481.
Edlund, A. P., 492.
—, J. E., 492, 526—528.
—, M. L., f. Nyström, 492.
—, P., 492.
Eek, C. J., 5 f., 87—91, 97, 108 f., 111—121 f., 160, 175, 186 f., 210, 549 f.
—, A. C., f. Hallman, 108, 160.
Egnell, P. J., 464.
Ehrenborg, B., 437.
Ehrenkrona, E. G., 357, 375.
—, M. R., f. Rudenschöld, 357.
Ek, J., 207, 210, 214.
Ekblom, H. S., 164, 192—197.
Ekegren, E., 109, 124 f., 135, 137, 149.
Ekelund, C., 13—15.
—, M. L., 239.
Ekenbom, 181.
Ekenstam (Ekenman), C. J., 150—153, 171—174, 182 f., 187.
—, C. M., f. Götherhielm, 150.
—, C. Th., 292 f., 295—297, 300—302, 304, 306, 318—320, 325, 327—330,

332 f., 340, 342, 346, 349—351, 419, 552 f.
Ekenstam (Ekenman), F. W., 151 f., 172, 183, 212, 328, 363.
—, I., 173, 238.
—, N. A., d. ä., 142, 150, 173 f., 182, 207 f., 236, 238, 245, 292.
—, N. A., d. y., 238, 325, 357, 387.
—, Th. R., 236, 297, 301, 303—305, 346 f., 367 f., 378, 469.
—, V., f. Schenmark, 238.
Ekerman, J. N., 172, 184.
—, A. U., f. Ekenman, 172 f.
Ekeroth, E., 41, 125.
—, O., 41—44, 46.
Ekholm, 489.
Ekman, C. M., 28.
—, G. Ch., f. Lehman, 397.
—, J., 397.
—, K. E., 425.
—, W. T., 287, 397—399, 402, 404—406, 413—416, 438.
—, 127, 207.
Ekmark, A., 123, 126, 210, 224, 226—228, 231.
Ekstrand, S. M., 234.
Ekström, A., 435.
Ekwall, N. F., 459.
Elgquist, A., 381 f.
Elmblad, P. M., 409, 421, 437, 471, 474, 485, 489.
Elson, J. Chr., 216—219, 230.
Emanuelsson, P. J., 327, 336 f., 340, 342, 345 f., 348, 375, 387, 421 f., 426, 428—434, 439, 481, 485—488, 491—495, 497 f., 504—518, 526—528, 553 f.
—, S. E., f. Cassel, 421.
Embring, C. G., 460.
Enebom, 256.
Eneroth, P., 14—16.
Engberg, C. J., 310 f., 365 f.
Engstrand, J., 168, 212.
Engström, G., 140—142, 156, 165—167, 169, 182, 184, 190, 207 f., 214 f.
—, S., 245 f.
Engzell, J. P., 399 f., 402.
Enhörning, 16.
Enström, J., 445 f.
Ericsson, C. J., 347, 389.
—, N. P., 379.
Eriksson, B. Nilsdtr, 170, 420(?).
—, E., öjebro, 170, 420(?).
—, E., 11 f., 37, 41.
—, G., 292—296, 401.
—, J., 11 f., 25.
Ersson, Dordlofva E., 490.
—, Dys E., 489.
Eugenie, 453.
Essen, H. H. von, 477.
Evensson, D., 2, 20—22, 26, 28, 35 f.

Fagerberg, O., 254.
Fagerström, 168.
Fahlbeck, E., 61.
Falkenberg, 123.
Fallerstedt, M., 67.
Fast, C. J., 381 f.
—, J., 445.
Feilitzen, A. von, f. Reutercrantz, 16.
—, Ch. E. von, f. Axborg, 110 f., 116 f., 124—126, 131—138, 143—149, 193—200, 451 f.
—, C. G., 19.
—, E. Ch., f. Sternleuw, 143.
—, H. E., f. von Bysing, 143.
—, J. von, 143.
—, J. A. C. A., 326, 417 f.
—, M. F., 16.
—, O. J., 142—146, 167, 185, 191.
Filenius, P., 2—4, 38, 40, 45—48, 54 f., 66—68, 72, 75, 81, 83 f., 91 f., 97, 115, 549 f.
Fjellstedt, P., 367, 370—374, 376, 380—382, 385 f., 389, 430, 437, 440, 454, 458, 461, 468, 501, 511, 553.
Fleetwood, C. H., 235.
Floderus, 474.
Flodman, C. F., 239, 328, 418.
—, J. Chr., 328, 418.
Flycht, C., 492.
Fogelstrand, A., 170.
—, A. J., 238.
—, J., 123, 170.
Follin, A. Chr., f. Ekeroth, 41, 46, 125.
—, Chr., 122.
—, S., 41, 122, 125, 134.

Follin, S. J., 31, 33, 125.
Fornander, L., 55.
Forsell, A., 300.
—, C. G. af, 290, 293.
—, D., 482 f., 489, 544—547.
Forss, A., 87.
Forsskål, J., 353 f., 356.
Forsström, O., 87.
Frantz, 256.
Franzén, F. M., 211, 272, 324.
Fraser, D., 365.
Fresenius, J., 5.
Frosterus, A., 17, 19.
Frontin, A., 223, 227.
Fröberg, 433.
Fröling, M., 84.
Fuchs, Th. Z., 206, 251.
Funck, F. J., 325.

Gadd, L., 253.
Gahm, A. J., 491 f., 513, 525—530.
—, J. Larsdtr, 492, 526, 528.
Geijer, E. G., 263.
Genberg, J., 253.
Gerlach, O. von, 430, 511.
Gichtel, J. G., 7, 100.
Giers, E. P., 8, 71 f., 88, 101, 174, 196.
Giöthe, C., 62—64.
Gjörwell, C. C., 8, 58, 107, 129 f.
Gladheim, N. F., 459, 461, 464, 466.
Glasell, P. A., 254.
Glüsing, 199.
Gnospelius, 256.
Gode, J., 131, 233 f.
Goës, A., f. von Feilitzen, 16.
—, B. E., 16.
—, G. F., 16, 19, 63.
Gradin, A., 34, 59—61, 66—70, 72 f., 79 f., 89, 550.
Gran, Th., 225.
Granbeck, J., 41—44, 46.
Granberg, J., 414.
Granfeldt, J. G., 235.
Gren, O., 60, 88.
Grenander, E., 500.
Grentzelius, O., 60, 63 f., 79 f., 91, 550.
Grewe, F. S., 62, 64.
Grimberg, A., 106.
Gripenstierna, C., 158.
—, F. Chr., f. Rudbeck, 158.
Gripenstedt, J., 16.
—, U., f. Funck, 16.
Gropström, F., 495, 504.
Grubb, N., 60.
Grundel, A., 4.
Grundelius, J. F., 246.
Grundelstierna, C. H., 58.
Grönhagen, 367.
Grönlund, G. A., 80, 91, 148 f.
Guyon, 199.
Gustaf III, 103, 472.
— IV Adolf, 235, 158.
Gustafsson, C., 350.
Gyllenkrok, A. W., 357.
—, U. S., f. Pfeiff., 357.
Gyllenraam, C. A., 368.
Gyllenstierna, 8.
Gylling, J. F., 48.
Gårdman, C. M., 492, 526—529.
—, G., f. Pihlström, 492.
Göthe, 78.
—, L. P., 170, 184, 191.
—, C. Eriksdtr, 170.

Haglund, J. B., 247 f., 356, 375.
—, P., 326, 328.
Hagman, N., 81.
Hallbäck, H. P., 257.
Hallgren, A. M., f. Rodin, 353 f.
Halling, 80, 150, 469.
Hallongren, N., 289.
Hambræus, J., 205 f., 255.
Hammar, H. B., 471.
Hammarberg, F. H., 389.
Hammarsten, F., 554.
Hammer, Th., 239.
Hanner, P. C:son, 380, 382, 384 f., 406—413, 417—419, 455, 457, 481, 489, 554.
Hanqvist, J., 65.
Hansen, H. Chr., 100, 131, 138—140, 143 f., 146 f., 152, 160, 179—192, 200, 202, 551.
Hansson, P., 437 f.
Hardcastle, J., 156.
Harlingson, S. G., 154 f.

Hartmansdorff, A. von, 301, 303, 317, 329.
Hartwich, S. H., 234.
Hauswolff, J. C., 38, 68.
Haweis, T., 156.
Hazelius, A., 469—475, 477—479.
—, E., 129.
—, G. A., 469.
—, H., 469.
—, Hj. G., 468—481.
—, J., 184, 469.
—, J. A., 269.
—, L. D., f. Keyser, 469.
—, P., 129, 469.
Hedberg, F. G., 403, 414, 425.
—, 400.
Hedblom, N., 249, 279, 287, 375, 387.
Hedborn, S. J., 184, 366, 371.
Hedelius, J., 19.
Hedengren, O. D., 454.
Hedrén, J. J., 247, 249, 299, 309 f., 314, 331 f., 363, 370, 383, 536.
Hedström, A. Ch., f. Nyström, 390 f.
Hejdenberg, P. F., 360, 482, 491—502, 506—509, 512 f., 516—526, 528, 530, 533 f., 547, 554.
Hemmingsson, C. G., 389.
Henberg, S. D., 293.
Henderson, E., 205.
—, J., 477.
Hengstenberg, E. W., 286.
Henschen, L. W., 412, 415, 438, 448, 470, 499, 519.
Hermelin, A. S., 366, 372, 374, 377.
—, E., f. Fjellstedt, 374 f.
—, E. S., 366, 389.
—, J., 389.
—, S., 389.
—, S. A., 374 f., 446, 458 f., 461—463, 467 f., 477, 480 f.
Hermes Trismegistos, 52.
Hermonius, M., 10.
Hiertstedt, E. C., 91, 112 f., 115.
—, S. S., 91.
Hjorton, O., 357.
Hjärne, Chr. Ch., 132, 158.
—, C. U., 16.
—, E. F., 8.
Hoburg, Ph., 199.
Hoffmann, C. G., 69.
Hollatz, D., 59.
Holmberg, J., 59.
—, 256.
Holmgren, J. M., 542 f.
Holmquist, A., 60, 67.
—, Fr., 494.
Holmström, H. O., 471.
Homell, T. R., 230.
Hommerberg, 328.
Hoof, J. O., 266 f., 458, 468.
Hübner, J., 63.
Hülphers, I. W., 206.
Hulthenheim, A. J., 247.
Hultkrantz, C. A., 316, 439—441, 448 f., 467.
Hultner, F. L., 464, 466.
Huss, J., 410.
Hylander, A., 172, 211, 217, 234 f., 257, 261.
—, S., 195.
Hylin, P., 273.
Häger, N., 304.
Hägerstrand, S. A., 245 f., 280, 328, 357.
—, A. S., f. Ekenstam, 245.
Häggman, C. F., 254.
—, J. P., 200, 205 f., 251—254.
Högstedt, N., 420.
—, B. Persdtr, 420.
Höijer, C., 42.
Hök, 120, 229.
Hörning, 396.

Ignatius, 254.
Ignell, N., 286.
Ike, C. G., 85—87, 102, 139.
Isacsdotter, E., 54—56.
Isberg, E., 113 f.

Jacobsson, E. M., 492.
—, B. L. Jonsdtr, 492.
Jansson, C., 399.
—, G., 405.
—, P. M. J., 489.
—, 402 f., 423.
Janzon, J., 262, 265, 267—275, 328, 334—336, 338, 341 f., 349 f., 365,

371, 377, 388, 405, 439 f., 444—446, 553.
—, K. E., f. Hylin, 273.
—, Jan, 346.
Jederholm, J. F., 212 f.
Johansdotter, Chr. C., 440.
Johansson, 80, 150, 469.
—, J., f. Halling, 80, 150, 469.
—, J., 459—461.
—, J. P., 435 f., 457.
—, S., 366, 389.
—, S. A., 444.
Johnsson, N., 379.
Jonsdotter, B. M., 492, 505, 526 f.
Jonsson, J., 540, 542.
—, P., 13.
—, P. i Risa, 312 f., 337, 340, 346, 360, 362, 376, 388, 394, 427, 433, 435.
Jonzon, G., 365.
Jung-Stilling, J. H., 197 f.
Jungberg, 152.
Juringius, P., 92—94, 154.
Juslenius, D., 35.
Jönsson, A., 422 f.
—, A., 379.
—, J., 466.
—, P., 120.
—, P., 366 f.
Jöransson, J., 233.

Kalén, A., 494 f., 497 f., 520.
Kallenberg, J. B., 314.
Kalling, C. L., f. Gyllenkrok, 357.
—, L., 375.
—, P. A., 357.
Kanterberg, J. M., f. Wadström, 126, 131, 136, 138, 148, 159, 169, 184 f.
Karell, P., 366, 372 f.
Karl XII, 16.
Karl XIV Johan, 291, 300, 323.
Kastman, N. O., 96.
Katarina II av Ryssland, 103.
Käufman, 129.
Keij, J., 49.
Kemner, G. W., 376.
Keyser, A., 135, 181, 469.
—, J. K., f. Halling, 469.
—, G. Th., 205 f., 213—215, 217, 220 f., 224—230, 248 f., 252 f., 256, 287, 305, 319—321, 329, 333, 337, 344, 353, 364, 367 f., 371, 391, 393—395, 400, 438, 442 f., 469.
Kierkegaard, S., 419 f.
Kindahl, E., 79.
—, M. E., f. Kylander, 79.
Kindblad, I. E., 398.
—, P. J., 398 f., 406.
Kindborg, S., 229, 231—233, 247 f., 356.
Kinman, L., 187, 232 f.
Kinmansson, N., 187.
Kinnander, E., 50.
—, I. H., 246, 353 f.
—, L. M., 207, 209, 216, 246.
Kjellberg, J., 204.
Kjellman, 256.
Klingfelt, Chr. B., 136 f.
—, H. C., f. Silfversparre, 136.
—, N., 136.
Klingstedt, G. F., 143.
—, J. C., f. Sternleuw, 143.
Knös, G., 263, 265.
Kock, A. J., 89 f., 97, 103, 107, 109—114, 117—121, 151, 175 f., 182, 184, 186 f., 201, 207, 209, 215 f., 220, 223.
—, A., f. Meunjes, 107.
—, C., 107.
Korsfeldt, C. A., 119.
Krönberg, 54.
Kuhlman, 206, 252.
Kumblæus, J., 72 f.
Kylander, Cl., 13—15, 79.
—, H., 13.
—, J., 14 f.
—, N., 13—15, 79.
Köber, S., 130.
Köhler, A. J. von, 176, 201.
—, 176.

Lacander, H., 26.
Lagberg, J. O., 405, 418 f.
Lager, B. S., 360.
—, E. M., 360.
Lagerbjelke, J. G., 127, 158 f., 195, 205.

Lagerfelt, 55.
Lagerheim, C. S., 353 f.
Lagerman, G. F., 387, 415.
Lammers, G. A., 418.
Lampa, D., 9.
—, H., 9.
—, J., 9.
Landegren, P. H., 298, 300.
Landel, 96.
Landell, M. J., 335.
Lang, 39.
Lange, J. G., 211.
Larsson, A., 512.
—, J. P., 525 f.
—, L. M., 420, 422, 425, 427, 486 f., 491, 512—518, 525 f., 553.
—, S., 379.
—, Sar Lars, 489.
Layritz, P. E., 98 f.
Leade, J., 7.
Ledberg, B. M., 398.
—, G., 398 f.
Lehnberg, M., 153, 551.
Leijonancker, F. W., 97—104, 110 f., 119, 140, 144, 146, 148 f., 160—163, 165, 167, 551.
—, H. Chr., f. Gyllenhammar, 85, 101 f., 151.
—, M. U., f. Sparre, 111, 148, 163, 165, 169, 174, 182, 190.
Leijonhufvud, E. G., 325.
Leijonmarck, G. A., 205, 212, 216.
—, J. A., 158 f.
Lenberg, Chr. U., 17.
Leopold, Th., 15.
Less, G., 92 f.
Lewenhaupt, K. G., 454.
Lidberg, V., 330.
Lidén, J. H., 92 f., 127—131, 244.
—, M., 67.
Lidman, S., 233 f.
—, S. F., 333.
Liljencrantz, V., 454, 489.
Lilljehök, B., 110.
Lind, Jenny, 414—416.
Lindahl, 229.
Lindberg, C. J., 477.
—, J. P., 521.
Lindblad, A., 254.
—, J., 8—10, 29.
—, J. M., 335, 348, 350.
Lindblom, J. A., 94, 96 f., 130, 153 f., 203, 228, 235, 551.
—, S. A., 440 f.
Lindén, J. F., 501, 544.
Linderot, L., 458, 468.
Lindgren, D., 158.
—, 206.
—, 256.
Lindh, J., 16, 61, 63.
Lindmark, G. F., 364.
Lindros, N., 122.
Lindstedt, A., 317—319, 364 f., 377, 388, 394 f., 481.
Lindström, A., 362.
—, 256.
Linman, 126.
Linnér, P., 444.
Linnerhielm, G. F., 208, 212 f.
Lithander, G., 251.
Lithelius, N., 13, 15.
Liwin, B. M., 48.
Livin, Cl. M., 265 f.
Loenbom, N. S., 247 f.
Long, A., 17—19.
Lumsden, J., 469—471, 474—478.
Lund, Sthm, 489.
Lundberg, F., 87.
—, 188.
Lundblad, S., 263.
Lundborg, H. J., 434, 474—478, 480 f.
Lundén, P. H., 230.
Lunderberg, G., 43 f.
Lundgren, C., 33 f.
Lundqvist, J. P., 377, 433, 484, 490 f., 505 f., 512, 516—518, 538, 547.
Lundström, A., f. Rydberg, 85.
—, J., 131, 133, 160, 190 f.
—, M., 85.
—, 136 f., 188.
Lundwall, F., 441 f.
Luther, M., 107, 196, 199, 259 f., 285, 390, 400, 406, 410, 420, 424, 430, 436, 485, 487, 505, 510, 515, 534, 536.
Lutteman, J., 94—96, 189.
Lybecker, B., 16.

Lyckholm, A. Chr., 172 f.
Lynar, H. C. G. von, 144.
Lysén, S. F., 207 f., 220, 225 f.
Læstadius, D., 253.
Löfgren, Ch., 353 f.
—, J. W., 161, 223, 233 f.
Lönnegren, J. P., 326.

Mallmin, G. M., 254, 263 f.
Malm, C. Th., 387, 395—397, 416, 419, 481, 553.
—, Ch. M., f. Ekman, 397, 453—455.
Malmberg, 364.
Malmroth, Chr., f. Andersdtr, 81.
—, T., 81.
Mathesius, J., 406.
Mathsdotter, A. S., 505.
Mattsdotter, J., 495.
Maule, L., 417.
Melander, C., 113 f.
Mellen, E. v., 379.
Mellin, S. G., 366, 460, 462 f.
Meurling, Ch., 554.
—, J. O., 47, 49 f.
Meurman, 214.
Michaelson, J., 64.
Mobeck, N., 280, 282, 297, 306—309, 332, 353—356, 393.
Moberger, D., 164.
Moberger, 254.
Molin, L., 172.
—, 16.
Moll, J. A., 87.
Montgomery, D. R., 234.
Morath, A., 49.
Morén, 195.
Morus, S. F. N., 94 f., 153.
Motander, 436.
Munck, E. G., 419.
—, M. S., 189, 212 f., 419.
Munther, 464.
Murbeck, P., 5 f., 470.
Myrberg, O. F., 478.
Månsdotter, A. S., 505.
Månsson, M., 266.
Mächell, D., 62, 64.
Möller, F. G., 366.
Möllersvärd, C. G., 414 f., 434.
Mörner, A. S., f. Burenstam, 224.
—, C. C., 322.
—, C. G., 322.
—, G. S., 224, 229, 268 f., 273, 322.
—, H., 322.
—, H. D., 324.
—, H. V., 322—325, 327 f., 330, 333, 340, 342, 350, 364, 371, 377, 395, 412, 437 f., 553.
—, L. M., f. Liljenstolpe, 323.
—, M. E., f. von Post, 322.

Napoleon I, 221 f.
Nattsén, A., 329.
Neander, J., 275, 403, 420—424.
Nedel, Chr. S., 136.
Neiktern, J., 61, 63.
Nerén, I. P., 368.
Nerenius, S., 86 f., 89, 91, 122 f., 550.
—, C. Chr., f. Forsström, 87.
Nerman, C. U., 443.
Nezler, N., 420.
—, M. G. Johansdtr, 420.
Nibelius, J., 63.
Nicander, A., 62—64.
Nilsson, A. F., 402 f., 420—429, 431—434, 482, 486—489, 496 f., 503, 506, 508 f., 512, 516—518, 553.
—, Aug., 491.
—, J., 170.
—, J., Västerlösa, 379.
—, J., skollärare, 442 f.
—, J. Larsdtr, 423.
—, N., 379.
—, P., 379.
—, S., 120.
Nisser, S., 203.
Nitschmann, D., 13.
Nohrborg, A., 120 f.
Nolcken, E. M. von, 39.
Nordell, 483.
Nordén, G., 494, 498, 502.
Nordenson, E. J., 371.
Nordgren, H., 253 f.
Nordin, C. G., 130.
Nordmark, I., 253.
Nordquist, A. G., 254.
Nordström, A., 289.

Norlin, M., 415.
Norman, O., 15, 29.
Norrman, C. E., 236, 238.
Norrman, prost i Tunhem, 254.
Nortun, E., 16.
Nyberg, A., f. Harberg, 85.
Nygren, J. A., 237 f., 364.
Nylander, B., 443 f.
Nyman, E., 9.
—, P., 254, 267 f., 274, 444.
Nyrén, J. P., 420, 422, 426—431, 434, 486 f., 509—512, 514—518, 554.
Nystrand, J. P., 501.

Odencrants, T. H., 477.
Odhelius, Th., 58, 67, 88.
Odhner, P. H., 335.
Oelreich, N. von, 38.
Oldendorp, C. G. A., 129.
Olofsdotter, A. B., 497.
Olofsson, J., 520.
—, O., 497.
Olsson, A., 520.
—, A. P., 319, 365, 395.
Orgstedt, 56, 131, 134, 161.
Oscar I, 351.
Owen, S., 290 f.

Palmgren, O., 196, 199.
Palmqvist, 265, 489.
Palmqvist, G., 326, 482 f.
—, J., 326, 360.
—, P., 326.
Palmstruch, U. R., 86.
Paracelsus, Theophrastus, 52.
Park, C. W., 376.
Paterson, J., 204, 212, 215.
Pehrsdotter, A. S., 497.
—, L. G., 437.
Persson, H., 444 f.
—, J., 492, 504.
—, Näs Per, 489 f.
Petrelius, J., 19.
Petrelli, C. M. J., 328, 340, 461.
—, E. E. S., f. Ekenstam, 328.
Pettersson (Petersson, Peterson), C. J., 466.
—, E. L., 503 f.
—, J., Ekeby, 339 f., 378.
Pettersson (Petersson, Peterson), J., Västerlösa, 379.
—, J., Vadstena, 364, 395.
—, Jonas, 437, 458 f., 461—468, 481.
—, L. J., Rejmyra, 363, 376, 388.
—, P., 366.
—, P. A., 521.
—, P. E., 239.
—, 442.
Pfeiff, D. von, 190.
—, E. Chr., f. Sparre, 190.
Pihl, P. J., 485 f., 488, 491—494, 497 f., 501, 507, 512, 514, 516—520, 527 f.
Pinkerton, 242.
Planander, L. A., 239, 246.
Planting-Gyllenbåga, E. C., 136.
—, A. D., f. Fariollé de la Frauville, 136.
—, N., 136.
Platen, B. von, 292.
Pontoppidan, E. d. y., 6.
Pordage, J., 7.
Portal, 16.
Posse, f. de Breant, 236.
Post, E. von, 245, 322.
—, G. E. von, 244 f., 292, 322, 346, 363, 375, 388.
—, H. C., f. Fleetwood, 245.
—, J. U., f. von Ungern-Sternberg, 245.
—, V. Ch., f. Stackelberg, 245.
Printzensköld, Ph., 311, 337.
—, Ch. S. H., f. Carlheim-Gyllenskiöld, 311.

Rahmn, M. C., 326, 366.
Rambach, J. J., 6.
Ramel, A. B., f. Lewenhaupt, 172.
Reitz, J. H., 199.
Renqvist, H., 235.
Renström, D. F., 85.
Retzius, L. Chr., 156, 204.
Reuterdahl, H., 473, 478 f.
Reuterholm, E. K., 53.
Reuterswärd, C. B., 91, 116 f.
—, L. P., 91.
Rhyzelius, A. O., 1—4, 28, 66 f., 91, 549 f.

Ribbing, 326.
Richter, 256.
Ringberg, 254.
Rising, J. G., 254.
—, N., 61 f., 64.
Rodhe, B. C., 436.
Rolin, J., 195—200.
Roos, 129.
Rosén, S., 12, 15 f., 34 f.
Rosenblad, M., 205, 212, 236, 240, 245, 247, 254 f., 257.
Rosengren, I., 248, 321, 325, 327—329, 338, 363 f., 368, 371, 377, 394.
Rosenius, A., 253.
—, C. O., 287, 390—393, 395, 397—399, 402—406, 412—416, 433 f., 438, 454 f., 553.
Rosenmüller, J. M., 316.
Rosenstein, C. von, 240, 243.
Roslin, U., 127, 131.
Rudbeck, A., 86.
Rudberg, 60.
Rudebeck, P. E., 283.
Rudéen, Th., 17.
Rudenschöld, T. G., 357, 453 f.
—, A. Ch. L., f. Stackelberg, 453.
—, A. M., 453.
—, C., f. Hedengren, 357.
—, E. A. O., 453.
Rudholm, C., 542 f.
Rudin, E. G. W. N., 417 f., 420, 438, 470, 475.
Rumstedt, S., 205, 256, 263.
Runberg, P. M., 113 f.
Rundgren, C. H., 412, 483 f., 496, 499—502, 530—535, 537—543.
Rundqwist, 146, 177, 185—187.
Ruth, 101.
Rutström, C., 82.
Rybæck, N., 388 f.
—, M. E., f. Schollin, 389.
Ryding, Chr., 12.
—, E., 12.
—, H., 20 f., 24—26.
—, H. Chr., f. Frumerie, 12.
—, 20 f.
Rydman, 389.
Rytzén, S., 224.
Sabellius, 52.
Sadelin, 254.
Sallberg, A., 235 f.
Saltza, E. F. von, 197 f., 452.
—, J. L. von, 47.
Sandell, J., 254 f., 257, 261 f.
Scarinius, 19.
Schæfer, P., 7.
Scharff, I. O., 237 f.
Schartau, H., 261 f., 270 f., 275, 444, 459, 468.
Schauffler, C., 482 f.
Schenberg, P., 67.
Schenbom, J., 41.
Schenmark, J., 220, 229, 231, 233, 238 f.
Schmaltz, J. A., 253.
Schollin, J., 122, 388 f.
—, U., f. Follin, 122.
Schröder, K. M., 41.
Scott, G., 290 f., 301, 324, 342, 358—360, 364, 368, 391 f., 413 f., 416.
Scriver, Chr., 6.
Sefström, A. G., 324.
Segerholm, L., 9.
Selahn, E. P., 245, 253 f., 323.
Sellergren, P. L., 254, 267 f., 440, 444, 554.
Sellin, E. E., 253.
Sellström, 253.
Serenius, J., 4.
Setterström, 196.
Silfversparre, A. M., 136 f., 148.
—, A. I., 136.
—, C. G., 136.
—, G. U., 234, 236, 244.
—, H. U., f. Lilliecreutz, 136.
—, U. Ch., f. Klingfelt, 136, 138.
Sivers, H. J., 20, 25—29.
Sjöberg, A., 289.
Sjöholm, N. P., 311—313, 336 f., 358—362, 387, 394, 553.
—, H. S., f. Qvarfordt, 311.
—, M. Chr., f. Mothander, 311.
Skepstedt, 361.
Skjöldebrand, A. F., 258.
Sollstedt, M., 173.
Sondén, A. F., 321, 328, 350.
Spalding, J. J., 95.

Spangenberg, A. G., 100, 105, 107, 128—130, 152, 171, 258—260, 552.
Sparre, B. C., 111.
—, F., 300 f.
—, U. Chr., f. Posse, 111.
Sparschuch, J., 67.
Stackelberg, A. E. S. L., 452—455.
—, E. W. L., 454.
—, C. A. L., 235, 402, 419, 450 f., 454.
—, E. S., f. Adelswärd, 450 f.
—, Chr. B., f. Taube, 245.
—, H. A. M., f. Adelswärd, 450, 454.
—, R. A. L., 412, 450, 452—456, 481, 553.
—, W. R., 245, 450.
Staël von Holstein, G. B., 62.
Staflund, E., 239.
Stare, E., 168 f.
Stéenhoff, N. J., 335, 340.
Steger, B. St., 371.
Sten, A., 80, 86—88, 90, 104 f., 107—117, 122—127, 130—139, 143, 146—150, 160, 180 f., 186—188, 199, 202, 258, 551.
—, J., f. Peters, 104.
Stenbock, E., 29.
—, M., f. Clerck, 17, 29, 34.
Stenbom, 177, 180 f.
Stendahl, J., 15.
Stenhammar, E. Chr. L., f. Rudenschöld, 453.
—, E. H. T., 335.
—, J., 94.
—, M., 94.
—, P. U., 453.
Stenkula, P. A., 246.
Stenmark, G., 492.
Stenström, M. C., 399.
Stenwall, 56, 126.
Sternleuw, C. U., 143.
—, Ch. E., f. Axborg, 143.
—, M. L., 143.
Stillmark, D. G., 199.
Stockenström, E. von, 49.
Stollenwerck, C. C., 398.
Stolpe, G., 273.
Strandell, 254.
Strauss, D. F., 284.
Strokirch, C. M. von, 8 f., 12, 15—17, 26, 29—35, 37.
Stråle, N. W., 293.
Strömbäck, A. G., 326.
Strömfelt, F. G., 130.
Sturlin, H., 42.
Stürling, J., 85.
Stålberg, O., 253 f.
Stålhör, 396.
Stählin, J., 6, 88, 90 f., 113, 115, 117, 120, 123, 134, 136, 140—142, 144, 146, 149, 159—163, 165—167, 169, 173—178, 180 f., 186, 205, 207, 551.
Sundberg, J., 400.
Sundelin, O. J., 132 f., 138—140, 155, 157, 160—167, 173, 188, 196, 200, 202 f., 207 f., 212—217, 220—231, 233—237, 239, 241—245, 262, 280, 355, 399, 552.
—, M., 56, 133.
Sundelius, H. O., 238.
Sundström, 120.
Sunesson, S., 235.
Swanhals, C. S., 45—50.
—, H. H:son, 49—54.
—, H., 50.
—, M. Chr., f. Gyllenståhl, 50.
Swartz, J., 396 f.
—, O., 5 f.
—, P. A., 6, 82—84, 97, 396.
Svedbom, 474.
Swedenborg, E., 263.
Svensson, A., 422.
—, A., 495.
—, P. R., 367.
Sylvander, J., 158.
—, E. Chr. C., f. Gripenstierna, 158.
Syréen, P. H., 230.
Särl, 56, 126.
Söhrling, 368.

Tauler, J., 199.
Telander, N., 396.
Tellbom, C., 80.
Tenggren, P., 112, 118, 120, 176, 186.
Ternström, J., 270, 272, 314, 324, 361, 397, 400.
Tessin, C. G., 39.
Tholuck, A., 372.

Thomander, J. H., 335, 430.
Thoreson, E., 172 f.
—, C., 173.
Thulin, G., 217.
Tidblom, 256.
Tiderman, A., 494 f., 497 f., 520.
Tockerstrand, J., 54, 56.
Tollesson, P., 199.
Tolstadius, E., 8, 10 f., 15, 20, 51, 58.
Torén, C. A., 417, 436, 454 f.
Trafvenfeldt, E. C., 182.
Tranberg, J. P., 48 f., 78.
Tranbom, A., 37.
Triewald, S., 38.
Troil, U. von, 92, 94, 96 f., 109, 113, 551.
Trolle, N. F., 156, 162.
Trosell, A., 65.
Trybom, N., 118, 186 f.
Turdfjæll, J., 137.
Tybeck, J., 263—265.
Törnblom, J., 246.
Törne, H., 45.
Törnqvist, Cl., 321, 368, 442 f., 457.

Ulander, P., 282, 284, 305, 307 f., 320, 327, 330.
—, S., 216.
—, 326, 328.
Ulstadius, L., 7.
Unér, H., 305.
Ungern-Sternberg, M. A. von, 245.
—, E. E. B. J., f. De Geer, 245.
Utterberg, 126.
Utterbom, M., 12.
—, H. Chr., f. Frumerie, 12.
—, Ph., 12.

Wachtmeister, C. A., 158.
Wadström, C. B., 417.
—, C. B. Ph., 415, 417—419, 421, 453—455, 475, 478, 481.
—, C. G., 417.
—, C. N., 16, 56, 126, 131, 417.
—, P. G., 417.
Wahlbom, M., 9.
Walbom, S. E., 14 f.
Walch, J. G., 72.
Waldner, J. T. O., 435.
Wallander, 256.
Walldén, N. G., 400.
Wallenberg, M., 94.
—, M., 240 f., 299.
Waller, E., 89.
Wallgren, A., 33.
Wallin, J. O., 291, 299, 335.
Wallström, E., 88.
—, M. Chr., f. Evensson, 88.
Wangel, L. A., 28.
Warnke, A., 163, 255 f.
Weduwar, B., 219, 230, 266, 270, 460.
—, A. H., 314.
Weigel, V., 7, 199.
Wennerdahl, W. A., 58, 65.
Verngren, C. F., 289.
Werving, P., 79 f., 85.
Westdahl, C. M., 298.
Westelius, P., 97.
Westerberg, Ch. V., 292.
—, E. V., 292.
Westergren, M., 325, 327 f., 330, 334, 340, 342, 344, 385.
Westerlund, G., 390.
Westerstrandh, C. J., 464 f.
Westman, P., 429, 504.
Wetterhall, S. A., 366, 389, 394.
Wiberg, A., 433 f., 482—485, 487, 490, 528.
—, C., 31.
—, N., 109, 272.
—, H. M., f. Ek, 272.
Wickberg, A. F., 530, 533 f., 538—540, 542.
Wieselgren, P., 255—262, 264 f., 267—276, 289, 299, 303, 305, 307, 314, 316, 320, 324, 327—330, 335 f., 340, 413—415, 437, 444, 476.
Wigius, P., 50.
Wijkström, J., 252.
Wik, G., 159, 171, 174, 207, 551.
—, J. F., 139.
Wikblad, A., 281.
Wiklund, N., 137.
Wikmarck, J., 8, 10.
Wilcock, T., 223.
Vilde, 38.
Willén, S. E., 464—466.
Wimermark, C., 67.

Winberg, 137.
Wingård, C. F. af, 353.
Virgin, 167.
Viridén, S. P., 236.
Viroix, 254.
Wolfelt, M. A., 111.
—, C. M., f. von Kothen, 111.
Wunderling, F. Chr., 159, 200—202, 551.
Wycliffe, J., 410.
Wählander, J., 355, 373, 384, 393, 398 f.
Wænerberg, F. G., 310.
Wætterdahl, J., 167—170, 182, 195, 205 f., 212 f., 216 f., 233, 235—237, 240, 242, 244 f., 248—265, 270, 273—287, 295 f., 306 f., 323, 340, 354, 356 f., 375, 387, 398 f., 552 f.
—, E. Ch., f. Holmberg, 287, 387.

Zethræus, C. G., 88—90.
Zetterberg, 400.
Zetterling, O., 220, 232 f.
Zetzell, P., 132, 165.
Ziegert, A. G., 405 f.
Zinzendorf, N. L. von, 13, 51, 58 f., 66—72, 78, 82—84, 107, 129, 259.

Yhnell, C. A., 501.

Åberg, J. G., 521.
Åhl, A., 326, 328.
Åkerblad, J., 160.
Åkerlund, Å., 305, 344, 375, 399 f., 402—406, 482—484, 489, 499 f., 530—532, 534—547, 554.
Åman, 325.

Älf, J., 232 f.

Ögnelood, E. G., 45.
Ölander, N. M., 520.
Östberg, J., d. ä., 236, 319.
—, d. y., 319 f., 328, 330, 332, 334, 338, 340 f., 343, 349, 351, 371 f., 375, 378, 387, 553.
Östergren, E., 58.
—, 161.
—, 188.
Östman, C. F., 254.
Östrand, C., 400.

Rättelser.

Sid. 52 rad 4 f. uppifr. *står* Theophrastus, Paracelsus, *läs* Theophrastus Paracelsus.
» 84 » 16 nedifr. *står* Schalckeit, *läs* Schalckheit.
» 129 » 7 » *står* C. S. A. Oldendorps, *läs* C. G. A. Oldendorps.
» 165 » 12 uppifr. *står* O. Zetzell, *läs* P. Zetzell.
» 184 » 2 » *står* Härberga, *läs* Herrberga.
» 192 » 1 » *står* J. F. Jung, *läs* J. H. Jung.
» 197 » 11 » *står* Friedrich, *läs* Heinrich.
» 335 » 16 » *står* år 1839, *utgår*.
» 340 » 17 » *står* Westgren, *läs* Westergren.
» 365 » 21 och 366 rad 22 nedifr. *står* O. J. Engberg, *läs* C. J. Engberg.
» 430 » 1 nedifr. *står* 1848—1856, *läs* 1846—1856.
» 503 » 5 » *står* Härberga, *läs* Herrberga.

I BOKHANDELN

HELGE P:SON BACKMAN:

Eskatologiska motiv i svensk predikan under 1800-talets första hälft. Kr. 6: —.

JOHN BJÖRKHEM:

Antoinette Bourignon. Kr. 9: —.

HANS CNATTINGIUS:

Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige 1611—1656. Kr. 7: 50.

RUBEN JOSEFSON:

Andreas Knös' teologiska åskådning. Kr. 6: —.

STURE KRISTOFERSSON:

Psalmboksförslagen av 1765—67 och 1793. Kr. 9: 50.

DAVID LINDQUIST:

Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet. Kr. 9: 50.

GÖSTA NELSON:

En studie i den västsvenska förkunnelsens struktur. Kr. 4: 50.

THURE P:SON WÄRENDH:

Tegnér och teologien. Kr. 7: —.

SVENSKA KYRKANS
DIAKONISTYRELSES BOKFÖRLAG

Pris kr. 9: —

Uppsala 1941. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 41122